

MEMORIA PARTEKATU BATERANTZ

1956 - 2018 *Arrasate-
Mondragón*

HACIA UNA MEMORIA COMPARTIDA

MEMORIA PARTEKATU BATERANTZ

Pag. 1-321 orr.

HACIA UNA MEMORIA COMPARTIDA

Pag. 325-649 orr.

1956 - 2018 *Arrasate - Mondragón*

MEMORIA PARTEKATU BATERANTZ

*ARGITUZ,
Giza Eskubideen
Aldeko Elkarte*

2018ko maiatza

IKERKETA-TALDEA

Gamiz, Aintzane
Moñux, Jon
Ormazabal, Sabino
Salinas, Maitena

ARAU-ESPARRUA

Astigarraga, Juana Mari
Pego, Laura

DISEINUA ETA INPRENTA:

ORIGINAL komunikazio grafikoa

LEGE GORDAILUA: SS-1386-2018

ISBN: 978-84-09-07224-8

PROLOGOA

Arrasateko EAJ, Arrasateko EHBildu, Arrasate-Mondragón-eko PSE-EE, Arrasateko Baleike Udal Taldea eta Irabazi-Arrasate

2016ko irailean, Arrasateko Udaletxean ordezkari-tza politikoa zuten alderdi guztiek osaturiko Memoria eta Bizikidetzeta mahaia abian jarri zen, EAJ-PNV, EHBildu¹, PSE-EE, Baleike eta Irabazi² ko ordezkari-ek osatutakoa. Mahaiko kideak jabetzen ziren, gertatutakoaren memoria lantzeak, hau da, jasandako giza eskubide urraketa larri-ek eta sufrimenduei erreparatzeak, gaur egun oraindik oso bizirik diren zauriak eta zenbaite- tan ukatuak edo isilduak izandako sufrimenduak izendatzea suposatzen zuela. Bai eta egindako lanak, bizikidetzaren berreraikuntzari ekarpen bat egin ziezaion iraganarekiko begiradaren inguruko kontsentsua ezinbestekoa zela ere jabetzen ziren.

Azkenean eta hilabeteetako elkarrizketa sakonen ondoren —non Argituz eta Intxorta 1937 Elkarteko adituen aholkularitza nahitaezkoa bilakatu den—, memoria parteka- tua eraikitze-ko beharrezkoak ziren oinarri-ko kontsentsuak lortzea posible izan da. Aurkezten diren liburu-etan jasota gelditu den memoria alegia. Bide honi ekiteak elkarren arteko eskuzabaltasun ariketa bat suposatu du, non bakoitzak izan ditzakeen iraga- narekiko irakurketa desberdinetatik harago, bizikidetzaren bideari ekite-ko beharrezko akordioa lehenetsi egin da.

Guzti honek fokua irekitzea suposatu du, gureak bezala bizitu izan ditugun sufrimen- duez harago jo eta urrunago sentitu ahal izan ditugun horiengana hurbilduz. Ezer ber- dindu edo nahastu nahi gabe, baizik eta gertatutako guztiari tokia emateko, ahanzturan erori gabe. Lan hauen bitartez biktima guztiei dagozkien egia, justizia eta erreparazio- rako oinarriak jarri nahi dira, bai eta Udalerri-ko sufrimendu egoera guztiak ikustarazten lagundu ere.

Gertatutako guztiari zentzua emateko, memoria lanketa II. Errepublikaren ezarpene- tik abiatu eta gaur egunera arte heldu behar zela adostu ondoren, arrazoi metodo- logikoengatik lana bi garaietan banatzea adostu zen. Intxorta 1937 Elkartek, Memoria Historikoa berreskuratzen eskarmentu handikoa eta jada Arrasaten lan handia aurrera- tuta zuena, 1936-1956 garaian gertatutakoa jaso du. Ikuspegi historiko zabal batetik, II.

1 EHBildu, Sortu, EA, Alternatiba eta independenteak osaturiko koalizioa.

2 Irabazi Ezker Anitza-IU, Equo eta independenteak osaturiko koalizioa.

Errepublikaren aurkako Altzamentu militarrek eta Frankismoak Arrasateko emakume eta gizonengan izandako eragina jasotzen saiatu den lana gauzatu du.

Bestalde, Argituzek, giza eskubideen aldeko Elkarreak, jada Udallerri desberdinetan egindako lan desberdinek frogaturiko eskarmentua izanik, 1956-2018 garaiko memoria lanketa egin du. Bere lanean eta Giza Eskubideen Nazioarteko Zuzenbidearen ikuspegi-tik, Udallerrian izandako giza eskubideen urraketak eta indarkeria-ekintzak jasotzen dira.

Lan bakoitzak, testuinguru bakoitzari dagokion berezko hurbilketa metodologikoa errespetatu nahi izan du, baina zenbait elementu komun partekatuz: egiaztaturiko eta onarturiko metodologia bat erabili, gertatutakoaren egiazko memoria zehatza jaso, eta memoria inklusiboa eta ez partziala jaso. Hau da, bi lanek gure Udalerriko bizikidetzaren eraikuntzari ekarpen bat egitea izan dute helburu.

Beraz, Intxorta 1937 Elkarreak eta Argituzek egindako bi liburuak izenburu berarekin aurkezten dira, hau da, "Memoria partekatu baterantz". Jabeturik —urte luzetako konfrontazioaren ondoren— izandako indarkeria-ekintzen eta giza eskubideen urraketen egiaren eremu komun eta partekatu baterantz abiatzea prozesu dinamiko bat dela.

Azkenik, hilabete hauetan zehar Memoria eta Bizikidetzaren mahaia osatu dugun kideok, bihotzez eskertu nahi dugu bai euren testigantza eman ez edo informazioa, dokumentazioa edo datuak erraztuz euren laguntza eta konfiantza adierazi duten pertsona oro. Jasotako narratiba pertsonalak eta bizipen zintzoak dira, zalantzarik gabe, Udallerrian hamarkadetan gertatutako guztia dimentsionatzen laguntzen dutenak, euren ekarpena ere bizikidetzari ekarpen bat bilakatuz. Aldi berean mahaiak, Intxorta 1937 eta Argituzeko kideek egindako dokumentazio bilketa izugarria, azterketa eta erredakzio lanak eskertu nahi ditu. Euren lanari esker mahai kideen borondatea eta konpromisoa egingarria bilakatu delako.

Jakinda lan hauek ez direla prozesuaren bukaera, gure nahia Udalerriko bizikidetzaren berreraikuntzan aurrera egiten jarraitzeko lagungarria izango zaigun oinarri partekatua izatea da.

AURKIBIDEA

SARRERA	6
1. ZERGATIA, HELBURUA, EDUKIA ETA IRIZPIDEAK	9
1.1 Zergatia eta helburua	9
1.2 Edukia	10
1.3 Kasuak sailkatzeko irizpideak	17
2. ARAU-ESPARRUA: <i>BIKTIMA</i> KONTZEPTUA ETA HAREN ESKUBIDEAK	21
2.1 Biktima-izaeraren eta biktimaren eskubideen inguruko nazioarteko 18 adierazpenak eta gomendioak	21
2.2 Biktimaren estatutua Europar Batasunean	26
2.3 Estatuko legeria	26
2.4 Autonomia Erkidegoko legeria	29
3. GIZA ESKUBIDEEN URRAKETAK ARRASATEN	33
3.1 Bizitzeko eskubidearen urraketa	33
3.2 Osotasun fisikoaren, psikikoaren eta moralaren urraketak	49
3.3 Giza eskubideen beste urraketa batzuk	64
4. ARGITZEKO DAUDEN KASUAK	83
5. LABURPEN TAULA	91
6. BESTE INDARKERIA ETA SUFRIMENDU GERTAERA BATZUK	93

7. UDALERRIAN BEREZIKI ERAGIN DUTEN GERTAKARI AZPIMARRAGARRIAK	99
8.ZENBAIT TESTIGANTZA: INDARKERIAZ, GGEEEN URRAKETEZ, BIZIKIDETZAZ ETA MEMORIAZ	115
8.1 Indarkeria-gertaerek solaskideengan eragindako zirrarak	116
8.2 Giza eskubideen urraketak eta biktimak	137
8.3 Bizikidetza	175
8.4 Memoria eta etorkizuna	196
8.5 Formula berriak	211
9. TESTUINGURUAREN KRONOLOGIA: INDARKERIA-GERTAKARI BATZUK, ARRASATEN	217
9.1 Frankismoaren azken urteak	217
9.2 Francoren heriotzatik Konstituziora arte	242
9.3 Konstituzioaren ondoren	254
10. PROPOSAMENAK ETA AZKEN APUNTEAK	311
EPILOGOA	315
BIBLIOGRAFIA ETA ITURRIAK	317

SARRERA

Memoria kolektiboari heltzea kontuzko lana da; izan ere, memoria horren inguruko pertzepzioa aldatu egiten da metatutako esperientzien arabera. Gizarte gisa memoria inklusiboa eta partekatua negoziatzeak ia ezinbestean dakarkigu gurea eta kanpokoia erkatzea. Kasu zehatz honetan, gizarteak oro har eta biktimek bereziki pairatutako sufrimendua, hainbat modu eta indarrekin funtsezko giza eskubideak sistematikoki urratuz eragindakoa: hilketak, torturak, bahiketak, estortsio ekonomikoa, jazarpen-indarkeria eta sabotajeak, besteak beste.

Txosten honen helburua Arrasate herriarekin lotutako gertakizunak eta zenbait biktima agerraraztea da; gaur egun, eta agian etorkizun laburrean, tokiko bizilagunen arteko bizikidetzaren errealia eta iraunkorra zailtzen duen guztia argitzeko. Txostenaren ikuspegiak Giza Eskubideei dagokienez Nazioarteko Zuzenbideak darabilen printzipio unibertsaletako bat du oinarri: "giza eskubide urratu bakoitzeko, egia-, justizia- eta erreparazio-eskubidea", bazterketarik ezaren printzipioarekin bat eginik. Ez dagokio txosten hau idatzi duen taldeari azaltzen duena baloratzea edo epaitzea, ezpada, liburu honen bidez, Arrasaten edo herriarekin lotuta gertatutakoa ikertzea, aztertzea, biltzea, erkatzea eta argitaratzea, betiere helburu politikoekin 1956tik 2018ra bitartean gertatutako indarkeriari dagokionez. Gertakizunen kronologiak, hainbat pertsonaren lekukotzek, argitalpen honen eraketan erabilitako irizpideek, baita oinarritzat hartu diren printzipio juridikoek ere, behar besteko zorrotasuna ematen diote txosten honi bai kuantitatiboki, bai kualitatiboki. Halaber, helburua da udalerrian (eta, zabalduz, euskal gizarte osoan) bizikidetzaren berreskuratzea eta memoria partekatu bateranzko bidea egitea.

Garrantzitsutzat eta premiazkotzat jotzen dugu indarkeriaren gordintasuna zuzenean bizi izan duten eta biktima izan diren pertsonen lekukotasuna biltzea, hain zuzen, Memoria bizi horrek bere izatea utzi aurretik eta errealitateen (ezen ez usteen) gainean lan egiteko aukera galdu aurretik. Sufrimenduak ahitzerrainoko mina egin duenean era guztietako sentsibilitateei lekua egiteak dakarren zailtasunaren jakitun izanik, txosten hau bizikidetzan aurrera egiteko beste tresna bat balitz bezala irakurtzeko gonbidapena egiten dugu, ikuspegi eta errealitateak hurbildu daitezkeen edo, gutxienez, besteenak eza-gutu ditzagun. Azken batean, memoria partekatua eraikitzen laguntzea da helburua. Zauriak osatu nahi baditugu, isiltasuna ez da aukera bat. Hori erakusten digu historiari; beraz, gure ikuspegia da gertakizunak eta horiek eragindako traumak eta eragin emozional, psikologiko eta fisikoak ezagutaraztea. Askotariko egiak erakustea, oinarritzat esparru bat onartuta: Giza Eskubideen Adierazpen Unibertsala eta nazioarteko tratatu, arau eta aholkuak. Pertsonen duintasuna errespetatzea bere alderdi guztietan.

Garrantzitsua da aipatzea txosten honetan egia guztiak azaltzen direla, kontakizun guztiak, gertakizun guztiak, bildu ahal izan ditugun ikuspegi guztiak. Datuak eta gertakizunak faltako dira, eta akatsak ere izango dira beharbada: aldez aurretik eskatzen dugu barkamena horiek direla eta. Gure nahia da eginiko lana oinarri eta abialeku izatea memoria sozial partekatu batera iristeko, zer gertatu zen, nola gertatu zen eta zergatik gertatu zen ulertzen laguntzeko eta, batez ere, denon artean bizikidetza eta konfiantza berrezartzen laguntzeko. Gertatutakoa ez dadin ahaztu eta etorkizuneko belaunaldiek gertatutakoa ezagutu dezaten eta gure akatsetatik ikas dezaten.

Errespetu eta esker on handiena adierazi nahi diogu txosten honetarako datu eta lekukotasunak emanez laguntza eman duten guztiei. Izan ere, badakigu zein mingarria eta zaila den hala jokatzeko. Dena den, euren eskuzabaltasunari esker, landa-lan zorrotza egin ahal izan dugu eta, hobe ezina ez den arren, gogo onez egindakoa da.

POST-DATA: Txosten hau amaitzearekin batera, lan honetan landutako gaiaren inguruko gertakizun garrantzitsu bat gertatu da, ETAREN disoluzioa. Hortik abiatuta, euskal gizarteak helburu politikoko indarkeriaren pean bizitako denbora-aldi bat itxi da. Hala ere, hainbat hamarkadako askotariko indarkeriak eragindako ondorioak ez dira desagertu. Dena den, sortu berri den egoerak leihoa irekitzen die aukerei, azken aldiko indarkeria-iraganen sortutako zauriak ikertu eta sendatzeko. Halaber, baliagarri izan beharko luke bizikidetza bilatzen duen gizartearen eratzeko, non tentsio bakarrak erkidego anitz eta askotariko bati dagozkionak baitira. Hain zuzen, erkidego horrek aurre egin beharko die erronka horiei, elkarriketa zintzoaren giroan, bestearen ulermena bilatuz, ezberdina errespetatuz eta sor daitezkeen dibergentziak, beti bakearen eta demokraziaren bideak ibiliz konpontzeko.

1. ZERGATIA, HELBURUA, EDUKIA ETA IRIZPIDEAK

1.1 ZERGATIA ETA HELBURUA

Duela urtebete inguru, Arrasateko Udalbatzak herriko memoria hurbila lantzeko zuen egitasmoa helarazi zion Argitutuz giza eskubideen aldeko elkarteari; zehazki esanda, udaletxeko Memoria eta bizikidetza Mahaiak eginiko proposamena izan zen. Ondoren ospaturiko bilera pare batean, *Argitutuz* elkarteak “Memoria partekatu baterantz” izeneko txostenen ezaugarriak azaldu zituen, bereziki, oinarri teorikoa eta erabilitako metodologia zein irizpideak. Horrez gain, udalbatza osatzen duten talde politiko guztien aldetik bizikidetza ulertzeko eran gutxieneko adostasun maila bat lortzea ezinbestekoa dela azpimarratu zen, ekimena aurrera eraman ahal izateko. Azkenik, hasiera guztietan ohikoak diren zalantzak argitu ondoren, iazko iraila aldera datu bilketaren lanari ekin zitzaion eta urrirako lehen elkarrizketak ere gauzatzen hasi ziren.

Aipaturiko “Memoria partekatu baterantz” erako txostenen hasera Erreterian eman zen, bertan aurkeztu baitzen 2015eko azaroan, era honetako lehen esperientzia. Geroztik, eredu horrek jarraipena izan zuen, Lasarte-Orian eta Elgoibarren buruturiko lanetan, 2017 urtean zehar.

Txosten hau Arrasateko iragan hurbilaren ikuspegi kritiko bat da eta herrian jazo diren motibazio politikozko indarkeria gertakariak ez ahaztea du helburu; bai gertatutakoaren memoria partekatua eraikitzen joateko, baita bizikidetza berrosatzen laguntzeko ere. Tamalez, orain artean norberak bere zauriei erreparatu die soilik eta ez ditu bestearenak antzeman. Lan honetan bildutako gertakari traumatiko ugariren berri jasotzeak eta zenbait herritarren lekukotza mingarrien ezagutzak arrasatearren begiradak zabaltzen lagun dezake, baita aniztasunean eta elkarrenganako errespetuan oinarritutako bizikidetzan urratsak ematen ere, etorkizunari begira.

Testu honekin ez zaio amaiera ematen lehendik hasitako prozesu bati, aitzitik, bideak zabalik dirau. Lan honek tresna bat izan nahi du, gero eta arrasatear gehiagok prozesu hori sakontzen eta osatzen jarrai dezan. Gainera, memoriaren ezaugarri anitzek ez dute nahiko lekurik liburu baten mugetan gordeta izateko. Izan ere, memoria kolektiboa etengabe doa eraikitzen denboran zehar.

Pentsamendu soziala funtsean memoria bat da, eta bere eduki osoa oroimen kolektiboez osaturik dago, baina gizartearengan bizirik irauten dute oroimen horiek soilik gizarteak, bere egungo markoak landuz, berreraiki ditzakeenak.³

³ HALBWACHS, Maurice (2004), *Los Marcos sociales de la memoria*. Bartzelona: Anthropos.

Halaber, nostalgia erakartzeaz gain, oroitzeak pentsarazi ere egiten du; iraganari buruzko norberaren ikusmirak birmolda ditzake, begirada kritikoaz eginez gero. Bestalde, memoria partekatu bat ezin da eraiki soilik biktimekin edo sufrimendu zuzena jasan dutenekin, herritar guztien parte hartzea behar du. Azken batean, memoria ez da betebeharrak, "eskubide zibil" bat baizik⁴.

1.2 EDUKIA

Txostenaren egitura hiru zati nagusitan dago antolatuta, gero beste zenbait ataletan banatzen bada ere, aurkibidean ikus daitekeen moduan.

I) IRIZPIDE OROKORRAK

Lehen zatian, txostenaren oinarri teorikoa jasotzen da, alegia, abiapuntutzat hartutako ikuspegi orokorra; betiere, giza eskubideei buruz nazioarteko zuzenbidearen arau eta irizpide nagusietan oinarrituta. Halaber, erabilitako metodologia -zenbait ikuspuntu, prozedura eta irizpideren multzoa- azaltzen da eta bere funtsa tresna baliagarria izatea litzateke, bi xede lortzeko. Batetik, bulkada politikoz sortutako indarkeriazko gertakariak zehaztasunez biltzeko eta aztertzeko modu bat erakustea, gertakari horien egilea edonor izanik ere. Eta bestetik, bidean urratsak elkarrekin emateko tresna lagungarri izatea, aniztasunean, errespetuan eta askatasunean oinarritutako bizikidetzarantz. Atzera begiratzeak ez du zertan iraganera iltzatuta geratzea adierazi beharrik, iraganetik irakaspenak jasotzea gerorako ikasketa baliagarria izatea, bai, ordea.

Beraz, lanerako aintzat hartu diren oinarri teorikoak adierazten dira hasierako ataletan, hau da, aztertutako garaia, gertakariak sailkatzeko irizpideak, araudi esparrua, biktimaren definizioa, ...

II) ARRASATEKO GERTAKARIAK

Bigarrenik, udalerrian eman diren indarkeriazko gertakariak biltzen dira. Giza eskubideen urraketa mota desberdinetan sailkatuta dira, hala nola, bizitzeko eskubidearen urraketak, osotasun fisiko zein psikikoaren aurkakoak eta gainerako urraketak. Horrez gain, taulak eta laburpen-irudiak ere ageri dira. Dena den, gaizki ulertuak saihesteko, berezita jaso dira zentzu zorrotzean urraketak ez diren gertakariak, era horretan eskubideen urraketak argi eta garbi ikus daitezten.

4 VINYES, Ricard (ed.) (2009), *El estado y la memoria*. Bartzelona: RBA

III) ZUZENEKO TESTIGANTZAK

Azkenik, elkarrizketatuak izan diren hemezortzi lagunen testigantzak jasotzen dira, bederlatzi emakume eta beste hainbat gizonetzko. Jakina, txostena burutu ahalizateko lekukotzak izan dira gure iturri nagusienetako bat, hemerrotekak, txostenak eta liburuez gain. Nor elkarrizketatu zehazterakoan oreka eta aniztasuna izan dira erabili diren irizpideak.

Jarraian, gertakari guztien kronologia mardul eta zehatz bat biltzen da. Ez da lan erraza izan, baina jasotako guztia zorrozki egiaztatuta dago. Gertakariak, ahalik eta datu xeheenekin, dagozkien testuinguruan kokatuta daude, irudi osatuago bat izate aldera.

1.2.1 MOTIBAZIO POLITIKOA

Egungo gizartean indarkeria mota ugari ematen dira, hainbat jatorri eta arrazoi daudelarik haien oinarrian; zenbaiten iritziz, estrukturalak izan daitezkeenak, gainera. Kasu honetan, ordea, arrazoi politikoek bulkadaz gauzatu diren giza eskubideen urraketak eta indarkeriazko gertakariak jasotzen dira soilik. Tamalez, genero bereizkeria, arrazakeria eta xenofobia, bazterkeria soziala, delinkuentzia eta abar izan ohi dira indarkeria kasu gehienek atzean aurkitzen diren jatorrizko arrazoiak. Horiek guztiak aztertu eta aurre egin beharra begi bistakoa da; alabaina, lan honen helburuetatik kanpo geratzen dira eta beste ikerketa batzuei legokieke lan horiei eustea.

Beraz, arestian esan bezala, txosten hau motibazio politikoak direla eta gauzatutako indarkeria gertakariak aztertzeraz mugatzen da. Azpimarratu behar da, "motibazio politiko" kontzeptuaren erabilera erabat deskriptiboa dela, azterketa burutzeko irizpide lagungarri gisa. Alegia, indarkeria sailkatzeko tresna bat baino ez da, testuinguru zehatz bati egiten dio erreferentzia. Indarkeria horren irudia osatzen laguntzen du, ez du inolaz ere justifikatzen, ezta eragindako kalteak gutxiesten ere, hau da, ezaugarri horren bitartez, ez da inolako baloraziorik egiten.

Testu honetan zehar, giza eskubideen urraketak eta bestelako indarkeriazko gertakari batzuk izendatzeko "politiko" adjektiboa txertatzen denean, nazioarteko zuzenbideak interpretatzen duen adiera berarekin erabili da. Hain zuzen, izaera hori duten delituek adierazi asmoz eta ondoko zehaztapenez:

- Indarkeriazko ekintza gauzatzen duenak (biktimarioa) edo hautatutako biktimak (edo biktima taldea), giza eskubideen urraketa jasango duenak, edo batak zein besteak dute izaera "politiko" hori.
- Gauzatzen diren indarkeriazko ekintzek estatus politikoak zein legeak aldatzeko xedea dute edota hori aldarrikatzen dute. Alderantziz ere izan daiteke:

xede horretan ahalegintzen direnak jazarri eta zigortzen dira, terrorismoaren aurka borrokatzeko edo kalte larriagoak saihesteko dela esanda justifikatuz.

- Gizartean edo politikan inpaktua eragin nahi da, edo herritarrak geldiarazteko beldurra sorrarazi nahi da, edo eskarmentu gisa erabiltzen da. Ez da justizia laguntzen, ez da ikertzen, zigorgabetasuna ematen da...

Aipaturiko irizpide hauexek jasotzen dira, Eusko Jaurlaritzaren Giza Eskubideen Zuzendaritzak plazaratu zuen *Motibazio politikoko indarkeria-egoeran gertatutako giza eskubideen urraketen biktimak*⁵ izeneko txostenean, 2008ko ekainean. Horrez gain, azken garaietan euskal erakundeek egindako lege eta txosten ugari behin eta berriz erabiltzen dute termino hori, zertaz ari diren zehazteko eta indarkeriak sailkatzeko, hainbat indarkeria mota ez nahasteko helburuarekin.

1.2.2. AZTERTUTAKO ALDIA

Orain arte, *Argitu*zek iragan hurbilaz landu dituen txostenetan, 1956 urtea hartu izan da azterketa horien abiapuntutzat eta Arrasateko kasuan ere irizpide bera erabili da. Ikerketa hau 1956 urtetik aurrera Arrasaten gauzatu diren indarkeriazko gertakarien inguruko azterketa bat da. Arrazoa honakoa da, urte horretako otsailaren 10ean, Frankoren errejimena lehen aldiz salbuespen-egoera agindu baitzuen Espainiar Estatu osoan. Hain zuzen, neurri hori jada ez zegoen gerra zibilarekin zuzenean lotuta. 1936ko kolpe militarretik hogeitaz urtera, diktaduraren garaiko errepresio aro berri bati eman zion irekiera, gorpuzten ari ziren langileen zein ikasleen grebak eta mugimendu antifrankista, orokorrean, gogor zanpatu asmoz. Salbuespen-egoera haren aginduz, Espainiarren Foruen 14. eta 18. artikulua baliogabetu ziren; artikulua horiek bizitokia hautatzeko eskubideari eta atxilotuak polizia-etxeetan 72 ordu baino gehiagoz egon arazteko eskubideari eragiten zieten. Bitxia da gogoratzea nolako testuingurutan erabaki zen errepresiozko neurri hori, hain zuzen, Espainiar Estatu Nazio Batuen Erakundearen onartua izan, 1955eko abenduan, eta handik hiru hilabetera.

Jarraian, diktaduraren gobernuko barne krisia gertatu zen, ministro batzuen aldaketa barne. Soziologikoki elementu berri bat agertu zen, Espainiako Telebistaren lehen emanaldia urte berean izan baitzen, propaganda frankistaren tresna garrantzitsu bat gehiago bihurtuz. Espainiak, independentzia eman zion Marokon zuen protektoratuari; Frantziak urte berean Tunisia eta Marokon egindakoari jarraikiz. Aldi berean, Espainiako Alderdi Komunistak (PCE), gerra zibilean zein gerra osteko erresistentzian ere paper nagusia izan zuenak, "berradiskidetze" estrategia aldarrikatu zuen 1956 urtean, mugimendu antifrankistan eragin sakona ekarri zuelarik. Hau ez da lekua gai honetaz

⁵ LANDA, Jon Mirena (2008) *Motibazio politikoko indarkeria-egoeran gertatutako giza eskubideen urraketen biktimei buruzko txostena*. Eusko Jaurlaritzaren Giza Eskubideen Zuzendaritza.

luzatzeko, baina 1936ko "altxamendutik" hogeit hamar urte igarota zirela kontuan hartuta, agian, badira nahiko arrazoiak frankismoaren bigarren aroa hasita zela pentsatzeko.

Bestalde, erbestean zegoen Eusko Jaurlaritzak, 1956 urtean, Munduko Lehen Euskal Kongresua antolatu zuen, Pariseko Orsay jauregian; besteak beste, euskal kulturari bultzada berri bat emanez. Euskaltzaindiak bere lehen Batzar Nagusia ospatu zuen Arantzazun eta urte zein leku berean *Jakin* aldizkaria sortu zen. Lehen gau-eskolak ematen hasiak ziren Donostian, eta bestalde, Segura Irratia sortu zen⁶. Ordurako, Arantzazuko basilika berria jada eraikia zegoen eta handik gutxira, Oteiza bere eskulurretan hasiko zen lanean. Izan ere, zenbaiten iritziz, 1956 urte ingurua gerra osteko euskal kulturaren berpizkunde baten hasieratzat har daiteke. Horren harira, "1956ko idazle belaunaldiaren ekarpena nabarmendu zuen batez ere *Jakin*-eko zuzendariak: «Euskara eta euskal kultura zentralitatean jarri ditu belaunaldi horrek»"⁷.

Eta horrez gain, Arrasatera etorruta, garrantzi handia izango zuen gertakari bat eman zen 1956an, ULGOR kooperatiba orduan sortu baitzen; gerora arlo sozio-ekonomiko eta kulturean eragin nabarmena ekarri zuena bailara osoan zehar.

Iraganari buruzko txostenak eratzean, ika-mika ugari sortzen da sarritan, aztertu beharreko aroaren abiapuntuko urtea finkatzeko garaian. Izan ere, euskal gizarteak iragan hurbilean jasan duen motibazio politikoko indarkeriaren azterketari ekitean, zenbait ikerketek 1960 urtea du abiapuntutzat. Beste zenbaitzuk, ordea, 1936 urtea hartu ohi dute indarkeria horren jatorritzat. Egia esan, badira arrazoi anitz aukera bata zein bestea egiteko. Alabaina, txosten honen egileon hautua tirabira horietan ez erortzea izan da, begirada malguago bat behar baita gai honetan ere, memoria partekatu baterantz jo nahi bada.

Jakina, irizpide hori jarraitzeak ez du inolaz ere adierazi nahi 1956 urtearen aurretik, diktadurapean izandako gertakariak albo batean utzi behar direnik, edo 1936ko altxamendu militarretik hasitako gertaerak -edo lehenagoko garaietatik- sakonki aztertzea merezi ez duenik. Aro bakoitzak, ordea, bere ezaugarri propioak ditu eta ez da egokiena izaten dena nahastea, ezta guztiz aldentzea ere; prozesu historiko eta sozialak zatiezinak baitira, aro desberdin horiek zenbait unetan elkar ukituz. Memoria historikoa eta memoria hurbila ez dira bi memoria, sailkapen metodologiko bat baizik, iraganari egitiko begirada errazteko. Bi testuinguru desberdin dira, jendarte mota eta eragileak ere desberdinak, baina, azken batean, memoria eraikitzen doan gizarteak txirikordatu egin ditu bere oroimenak denboraren lokarrian.

Illo horretan, memoria historiko eta hurbilak modu berezian lantzeak ez du zertan eragotzi behar geroan bi memoria horiek era bateratu batean uztartuak izateko. Are gehiago, garai jakin batean, joan den mendeko 60ko eta 70eko hamarkadetan, bi memoriak aldi berean gainjarriak agertzen dira, aipaturiko bereizketa gaindituz. Beraz,

⁶ ATXAGA, Mikel. *La implantación del euskera a través de treinta años de historia*, 72. zkia, EUSKAL ETXEA.

⁷ AGIRRE, Lorea. www.berria.eus/ 2017-11-16

egoki deritzogu etorkizun hurbilean euskal lege integral bat onestea, memoria historikoa zein memoria hurbila, biak aintzat hartuko dituen.

Txostenaren hasierako urtearen zergatia azaldu da arestian, eta jarraian, amaiera 2018 urtean kokatzearen arrazoia agertzen da. Azken urteotan, 2011tik aurrera, indarkeria kasu larrienak (bizitza eskubidearen aurkakoak) amaitu badira ere, indarkeria desberdinen ondorioak hor diraute oraindik (biktimen senideak, zaurituak, presoak, kalte psikikoak, mesfidantzak, pintadak,...). Alabaina, denborazko muga bat ipini behar zaio txostenari, ez, noski, memoriari; ezta ere herritar desberdinen artean egin beharreko elkarlanari; horrek segida behar baitu oraindik, zauri asko baitago itxi gabe. Memoriari ezin zaio epe mugarik ipini, ez baitu iraungitze datarik, memoria gordetzen duen komunitateak horri eusten dion artean, behintzat.

Egia esan, txostenaren lanketa ixtear zegoenean eta erredakzio taldea amaierako dataz eztabaidatzen ari zen egun bertsuetan, ETArek desegitearen albisteak etorri da. Jakina, kasualitatez izan bada ere, lan taldeak arrazoi nagusitzat hartu du ETArek amaiera, bere lanari itxierako data emateko gertaera gisa aukeratuz. Beraz, txostenaren zehar jasotako gertakarien zerrenda 2018ko maiatzean amaitzen da, testigantzak biltzeko elkarrizketa gehienak 2017-18ko neguan burutuak baziren ere.

1.2.3. MEMORIA BERRESKURATZEA

Jadanik, urte eta erdi igaro da indarkeria mota desberdinek eragindako bi biktima arrasatearren alabak elkarrekin azaldu zirenetik, *Memoria plazak* antolatutako ekitaldi batean. Bi emakumeek, Olatz Etxabek eta Sandra Carrascok, euren aita galdu zuten atentatu banatan; Iñaki Etxabe, Batallón Vasco Español-ek erail zuen 1975 urtean eta Isaias Carrasco, ETAk erail zuen 2008an. Bi garai, bi testuinguru desberdin, bi atentatu egile, bi bizitza apurtuta, bi familia saminduta,... baina urraketa bat, berbera, giza eskubideen begietara.

Neguko ilunabar hartan, saminarekin batera, oroimena ere partekatu zen eta iragana orainera ekarria izan zen, edo hobeto esanda, norberaren iraganak. Memoria ariketa nabarmen bat izan zen, herriaren aurrean bi sufrimendu mota desberdin agerian utziz. Honelako edo antzeko ariketa ugari beharko dira garai berrietan, zeren eta horiek gauzatu ezean, nekez izango da hurbilketarik eta bizikidetzarik, bizkar emanda egon den jende askoren artean.

Ildo horretan, aurrera bidean, iragana lehenago argitzeak duen garrantziaz, azpimarra merezi dute Olatzek, 2016ko ekimen hartan, esandako hitz batzuek: *Egia, justizia eta erreparazioa beharrezkoak dira. Aurrera egiteko zauriak sendatu behar dira. Nire ustez, biktimok ez dugu politikarik egin behar. Gure paperak pedagogikoa izan behar du. Datozenera erakutsi behar diegu zer gertatu den.*

Gauza bera esan daiteke, hurbileko mina ikusteaz gain, sufrimendu desberdinak eza-gutu eta aitortzearen beharraz, Sandrak eginiko adierazpena: *Gorroto sentimendua aldatu egin da. Lehen ETAko biktimak bakarrik ikusten nituen. Beste aldeko biktimez ez nuen ezer jakin nahi. Baina, ezker abertzaleko batekin hitz egiten hasi nintzen eta lehen ulertzen ez nituen edo nahi ez nituenak ulertzen hasi nintzen.*

Halaber, aipagarria da, atzera begiratu beharraz, indarkeriaz, sufritu duen jendeaz, kontakizunaz eta egiaz, Kirmen Uribek idatzitako galdera zein gogoetaz osatutako pasarte, *Elkarrekin esnatzeko ordua* (2016) eleberrian:

Ze unetan pasatu ginen gu, herri bezala, izotzaldi luze batera? Gure kontzientziek ere orbita aldaketa bat izan al zuten? Zergatik ez genuen aurreikusitako, gizabanako eta gizarte bezala, gerora gertatuko zena? Zergatik ezin izan genuen geratu indarkeria espiral hura? Zergatik isildu ginen askotan? Zergatik ez genuen onartu bestearen sufrimendua? Zergatik bihurtu ginen harrizko, Ondarroako elizako irudi haien antzera?

Ez naiz gai orain galdera horiei taxuzko erantzunik emateko, ez naiz nor sentitzen balizko erantzun horiek neure buruari sinetsarazteko ere. Baina, behinik behin, egun nahi dudana da atzera begiratu eta orduan sufritu zuten guztien lekuan jartzea, beraien mina sentitzearen neurea balitz bezala. Eta ondoren beraiei entzun, banan-banan entzun, nahiz eta haien kontakizunak desberdinak edo kontrajarriak izan; eta gero egiara hurbildu, jakinik egia osagarria dela beti, pieza asko dituen, pertsonak adina agian, eta ikuspegi eta sentipen desberdinak biltzen dituela bere baitan.⁸

1.2.4 TESTIGANTZEN BILKETA

Zuzeneko lekukotzak eta iritziak bildu asmoz, 18 lagunekin burutu dira beste horrenbeste elkarrizketa. Bederatzi emakume eta bederatzi gizon. Adinari dagokionez, solaskideak 30 eta 75 urte artean kokatzen dira. Lau kasutan, elkarrizketatu diren pertsonak hildako biktimen senideak dira (bi alaba eta bi arreba). Horiez gain, beste zortzi biktima edo beraien seme-alabekin ere bildu gara. Nola edo hala, solaskide guztiek lotura dute edo izan dute Arrasaterekin, hemen jaiok izan ala ez; gehienak Arrasaten bertan bizi dira gaur egun.

Elkarrizketak antolatzeke garaian, Memoria eta bizikidetzaren Mahaiak (EAJ-PNV, PSE-EE, EHBildu⁹, Baleike eta Irabazi¹⁰ taldeetako ordezkari politikoez osatuta) proposatutako pertsonengan oinarritzea izan da erabili dugun irizpide nagusia, horrekin batera biktima izaera duten pertsona multzoa izan da beste irizpidea eta hirugarrenik, herri mailan izan dezaketen eragina dela eta, interesgarritzat jotzen genituen zenbait pertsona

⁸ URIBE, Kirmen (2016), *Elkarrekin esnatzeko ordua*. (318-319 or.). Susa: Zarautz

⁹ EHBildu: Sortu, EA, Alternatiba eta independenteez osatutako koalizioa.

¹⁰ Irabazi: Ezker Anitza-IU, EQUO eta independenteez osatutako koalizioa.

ere bai. Azken batean, Arrasaten ematen den iritzi aniztasuna bermatzea izan da gure xede bakarra. Hain zuzen, ez dugu bilatu herritar guztien edota gehiengoaren iritzia jasotzea, hori guretzat ezinezkoa litzateke; baizik eta herriko tradizio politiko, giro edota sentsibilitate desberdinak biltzea eta nola edo hala haiek guztiak ordezkatuta sentitzea. Herritarren gehiengo zabalak bere burua, era batean edo bestean, islatua ikusiko balu, beteta izango luke lan honek bere helburua.

Jarraian, testigantzen atala burutu ahal izateko ezinbestekoak izan diren pertsonen izen abizenak biltzen dira, norberak duen ezaugarriren batekin batera. Euren lekukotzarik gabe hutsune bete ezina geratuko litzateke txosten honetan eta bere zentzua ere galduko luke. Hori dela eta, egitasmo honetan solaskide gisa parte hartzeko egin duten ahaleginarengatik, baita erakutsi duten jarrerarengatik ere eskerrik beroenak eman nahi dizkiegu guztiei, orri hauetatik. Eskerrik asko!

- **Abalde Galparsoro, Javier.** EMK-ko militante ohia.
- **Agirreurreta Arzamendi, Lourdes eta Guadalupe.** Komando Autonomoek, 1979an, erail zuten Jose Luis Agirreurreta Arzamendiren arrebak.
- **Arantzabal Arrieta, Iban.** *Goiena* komunikabide taldeko zuzendaria.
- **Arrieta Gonzalez, Amaia.** Arizmendi ikastolako irakaslea.
- **Azpiazu Aranburu, Amaia.** EAJ-PNVko zinegotzia.
- **Carrasco Romero, Sandra.** ETAK, 2008an, erail zuen Isaias Carrascoren alaba.
- **Etxabe Okina, Olatz.** BVEk, 1975ean, erail zuen Iñaki Etxaberen alaba eta Triple A-k, 1978an, erail zuen Agurtzane Arregiren iloba.
- **Garcia Raya, Francisco.** PSE-EEko kidea, Arrasateko agrupazio sozialista zuzentzen du 2017ra arte. Zinegotzi Udaletxean (1987-2015 artean). Gipuzkoako Batzar Nagusietako kide (2003-2009). Legebiltzarkide 2009tik 2012ra Eusko Legebiltzarrean.
- **Garitano Ezkurra, Juan Karlos.** EAJ-PNVko zinegotzia, 1991-1995; 2011-2015 eta 2015- 2019 legealdietan.
- **Jauregi Iza, Maria Dolores.** PSE-EEko zinegotzi Jose Luis Lana zenaren alarguna.
- **Lamarain Cenitagoya, Iciar.** Partido Popularreko zinegotzi ohia Arrasate/Mondragonen, 2003-2011. Euskara, Kultura eta Kiroletako Foru Diputatua Araban, 2011-2015.
- **Monge Sarabia, Julia.** Feminista eta memoria historikoaren ikerlaria Intxorta 1937 elkartean.
- **Sarasua Maritxalar, Jon.** Mondragon Unibertsitateko irakasle, bertsolari eta idazlea.
- **Urrizalki Azpiroz, Ramon.** Kooperatibista jubilatua.
- **Yarza Mendizabal, Jose Ignacio.** EMK-ko zinegotzi ohia Arrasaten, 1979-1983.
- **Yuste Hernandez, Marino.** IU-EBko militantea Debagoiengan.
- **Zugasti Azkarraga, Javier.** IU-EBko kidea eta PCEko militantea gaztetatik.

Arestian, aipatutako pertsoez gain, beste hainbat lagunen elkarlana ere izan dugu hainbat gertakarien inguruko informazioa prestatzean edo egiaztatzean. Eurek emandako laguntza ezinbesteko iturria izan da txostena osatzerakoan. Hori dela eta, kolaboratzaile hauei ere gure esker onik zintzoena adierazi nahi diegu: Maria Ubarretxena

Cid (Arrasateko alkatea), Eneko Barberena Mondragon (EH Bilduko zinegotzia), Oscar Garcia Horrillo (PSE-EEko zinegotzia), Anuska Ezkurra Zubizarreta (EAJko zinegotzia), Igor Urizar Murgoitio (Sí se puede-Baleike taldeko zinegotzia), Juan Luis Merino Sanabria (Irabazi-Ganar taldeko zinegotzia), Aitor Orobengoa Ortubai (EEko zinegotzi ohia, ISEA S. Coop.eko zuzendaria eta gaur egun LKSn), Olga Fernandez Vicario (Ambrosio Fernandez alaba), Juan Ramon Garai (Intxorta 1937 elkarte), Kepa Ormaetxea Milikua (lau alditan torturatua izan dela salatu duen pertsona), Xabier Zubizarreta Lasagabaster (HBren izenean alkatea 1987tik 1997ra eta 1999tik 2003ra EHren izenean), Jose Luis Etxebarria "Porru" (Udaltzaingoaren buru ohia), Ana Mari Mateos Rodriguez (Jose Antonio Mateosen arreba), Jose Ignacio Gaztañaga Vidaurreta (Crescencia Vidaurretaren semea) eta beste herritar batzuk ere, beste zenbait arlotan.

1.3 KASUAK SAILKATZEKO IRIZPIDEAK

Giza eskubideen urraketa jasan duten pertsonen gaineko azterketak egiten direnean, eztabaida ugari izan ohi da biktima horien izaera finkatzean. Biktima horiek bere osotasunean har litezke ala euren artean bereizi behar dira lehenik, ezer egin aurretik? Zenbaiten ustez, giza eskubideen urratzailearen arabera sailkatu behar omen dira biktimak, alegia, biktimarioa nolakoa izan, biktima halakoa, eta horren ondorioz, trataerak ere bestelakoak merezi omen dituzte. Azken batean, zilegi ote da biktima batzuk zein besteak begirada berdinean batez aintzat hartzea, gizartearen zein erakunde publikoen aldetik.

Illo horretako hainbat ika-mikaren lekuko izan gara denok. Guk, ordea, eztabaida antzua dela diogu. Izan ere, motibazioa, egoera edota urratzailea nolana hikoia izan delarik, funtsezkoa da nazioarteko zuzenbidearen irizpide orokor bat gogoratzea, non biktimen arteko bereizkeriak ez duen lekurik, hau da, biktima guztiak berdinean dira dagozkien eskubideei dagokienez. Beraz, giza eskubideen urraketa berdinei egia, justizia, aitortpena eta erreparazioa jasotzeko eskubide berdina dagokie. Jakina, horrek ez du kentzen urraketa bakoitzaren baldintzak ondo jasoak izan behar ez direnik.

2005eko abenduaren 16an, Nazio Batuen Batzar Nagusiak, bere 64. osoko bilkuran, 60/147 Ebazpena onetsi zuen: "Giza eskubideen gaineko nazioarteko arauen ageriko urraketa eta nazioarteko zuzenbide humanitarioaren urraketa larriak jasan dituzten biktimek errekurtsioak jartzeko eta erreparazioa lortzeko duten eskubideari buruzko oinarritzko printzipio eta arauak". Bertan, XI. printzipioa biktimen arteko bereizketarik ezari buruzkoa da, eta hau dio:

25. Oinarritzko printzipio eta arau hauen aplikazioa eta interpretazioa bat etorriko dira, salbuespenik gabe, giza eskubideei buruzko nazioarteko arauarekin eta nazioarteko zuzenbide humanitarioarekin, eta ez da inola ere bereizkeria onartuko, mota eta arrazoia zeinahi direla ere.

Alabaina, oinarrizko irizpide hori ukatu nahian, dena nahastuz eta egoera mota guztiak korapilatzeke saiakera bailitzan, kritikatzan da zenbait sektoreren aldetik. Horren harira, egokia deritzogu *Argituzeko* kideok, 2015ean, argitaratutako artikulua berreskuratzea:

Topiko ugari baztertu behar ditugu, arinkeriaz tratatzen baitituzte giza eskubideei loturiko gaiak eta, azken batean, giza eskubideen kontra egiten dute. Azken aldian gehien erabili den topikoetako bat da ezin direla ETaren biktimak eta beste biktima batzuk parekatu, parekaezinak direlako. Dirudienez, beste biktima batzuk ere badaudela aitortuz gero, terrorismoari zilegitasuna ematen zaio. Hala ere, beste biktima batzuk ere aitortzea giza eskubideei buruzko nazioarteko hainbat itunetan ezarritako betebeharrak betetzea da, eta itun horiek diotena betetzeak inori zilegitasuna ematen badio, Zuzenbide Estatuari ematen dio zilegitasuna, ez terrorismoari.¹¹

Gertatu den guztia ez da berdina; hori egia da. Hala ere, urte hauetan pairatu den sufrimendu guztia bildu behar da, nahastu gabe, modu ordenatuan, batzuk eta besteak alderatu gabe, bizikidetzan berriz ere eraiki ahal izateko. Memoria partekatu batean ezin daiteke ezer ahaztu. Giza eskubideei buruzko nazioarteko zuzenbide-estandarren arabera sufrimendu guztia giza eskubideen urraketa baten ondorio ez denez, beharrezkoa da gertatutako guztia behar bezala sailkatzea eta ordenatzea, jarrera irekiarekin. (...) Horrez gain, sailkapen horrek inklusiboa izan behar du, biktima guztiek memoriarako duten eskubidea bermatzeko eta euren saminaren bizipena islatua ikus dezaten. Hori dela eta, honako bi esparru bereizi ditugu:

1.3.1 GIZA ESKUBIDEEN URRAKETAK

Lan honek aztertzen dituen giza eskubide nagusiak bizitzeko eskubidea eta osotasun fisiko eta psikologikorako eskubidea dira. Horrez gain, beste era batzuetako indarkeriei buruzko datuak eta lekukotzak ere jasotzen saiatu gara: askotariko jazarpenak, pertsonen aurkako mehatxu larriak, estortsio ekonomikoa, adierazpen askatasuna ukatzea, askatasun demokratikoak ukatzea edo ondasun higiezinak egindako erasoak, bakoitza bere garrantzi-mailarekin.

Ikusi dugu oraindik ere biltzeko asko dagoela. Horrez gain, pertsona batzuek oraindik ere ez dute behar besteko indarrik edo nahirik hainbeste min eragin dieten gertakariak kontatzeko eta berriz bizitzeko. Beste alde batetik, beste datu batzuk oraindik ez dira publikoak. Hala ere, ezin da itxaron gertatutako guztia argitu eta bildu arte, ekiten jarraitu behar dugu, bizitza aurrera baitoa eta gertakari batzuk, baita haien protagonistak ere, duela berrogeita hamar urte baino gehiagokoak dira. Berandu baino lehen biktimak eta haien familiak zaindu eta lagundu behar ditugu, bai eta dagokiena jasotzen dutela bermatu ere: jasandako kalteekiko proportzionala den erreparazioa, egia eta justizia,

11 ARGITUZ. *No habrá comparaciones si no se discrimina*. El Correo eta El Diario Vasco, 2015-11-05

inolako bereizketarik gabe. Horrez gain, bermatu behar dugu ez dela gauza bera berriz gertatuko eta, horretarako, haien biktimizazioa eragin duten kausetan beharrezko aldaketak egin beharko ditugu.

Aipatu dugun moduan, giza eskubideen nazioarteko arauen urraketak eta giza eskubideen urraketa larriak jasan dituzten biktimei, egia eta justiziaz gain, jasotako kaltearekiko proportzionala den erreparazioa ere badagokie. Erreparazio horrek ondoko elementu hauek hartuko ditu barne: lehengoratzea, kalte-ordain ekonomikoak, birgaitzea, beharrak asetzea eta errepikatuko ez dela bermatzea. Eta hori erakundeen artean egin behar da.

Horri dagokionez, Arrasateko Udalak, udalerrri-mailan, dagozkion jarduketak egiten jarraitu beharko du memoria berreskuratzeari eta udalerriko biktimak aitortzeari dagokionez, eta falta diren kasuak txertatu beharko ditu. Hauek dira, besteak beste, bere egitekoak: laguntzea, omenaldiak egitea, oroitzeko ekitaldiak egitea, gertatutakoa hainbat bitartekoren bidez ezagutaraztea (topaketak, ikus-entzunezkoak, erakusketak, hezkuntza eta transmisiorako proiektuak, ...), behar bezala argitu ez diren gertakari buruzko tokiko ikerketak sustatzea, ... Horretarako, mesedegarria izango litzaiteke erakundeen arteko koordinazioa, sinergiak elkartzeko, informazioa eta irizpideak trukatzeko eta lan bera ez bikoizteko.

1.3.2 **BESTE SUFRIMENDU BATZUK**

Ikuspegi juridiko batetik, aurreko atalean aztertu diren urraketa egoerez gain, badaude beste hainbat kasu nazioarteko giza eskubideen estandarren arabera zehazki giza eskubideen urraketatzat hartzen ez direnak. Gertakari horiek ez dira sartzen Nazio Batuek, Europar Batasunak edo estatuko zein erkidegoko legediak ematen duen biktimaren definizioan; zehaztapan horiek guztiak txosten honetako 2. atalean ageri dira, biktimaren araudi esparruari, biktima kontzeptuari eta eskubideei buruzkoan.

Aipatutako egoerek bere konplexutasuna eduki arren, izaera politikoa duten gertakari bortitzak dira, baina ezin dira inolaz ere giza eskubideen urraketekin alderatu. Hala ere, ezin dira bazter utzi, gure historiaren parte direlako eta gertakari bortitz horien atzean ere sufritu duten eta sufritzen duten gizakiak daudelako. Gainera, kasu batzuk ez dira behar bezala ikertu, familia eta abokatu batzuen iritziz, eta zauriak benetan ondo osatu nahi baditugu beharrezkoa da horiek argitzea.

Nolanahi ere, badaude hiltzaileak, baita hildakoak ere. Baina indarra modu desegokian erabiltzeko kausak, egileak, helburuak eta asmoak ez dira berdinak, ezta ere zigorgabetasun-mekanismoak, hartutako erantzukizuna etab. Elementu horiek guztiak argitu beharko lirateke.

Esparru honetan, kasuistika zabala topa dezakegu, edozein modalitate eta posiziotan, batzuek tiro egitea erabaki dute, eta beste batzuek ez. Pertsonaren batek gainean arma bat badarama, une zehatzen batean arma hori erabiltzeko prest dagoelako da. Hala ere, baliteke beste norbaitek lehenago berari tiro egitea. Edonola ere, zaila da giza eskubideen eremuan kokatzea borrokalari armatua izatea erabaki duen norbait, segada "estrajudizial" batean erailtzen ez badute behintzat. Hala ere, horretarako, pertsona horrek armak erabiltzeko batere asmorik ez zuela ziurtatuko duten lekukoak, behar dira. Egoera eztabaidagarria, baina gerta zitekeena.

Horregatik, kasu hauek beste atal batean jaso dira, argi eta garbi gera dadin zer den eskubideen urraketa bat eta zer ez. Horrekin, gainera, ahal den neurrian gaizki ulertuak ere saihestu nahi dira, gertatuko diren arren. Eta hori ulergarria da hainbeste urtetan pilatu den mina eta gorrotoa kontuan hartuta.

Giza eskubideen urraketa larria jasan duten biktimen prozesua era egokian bideratu ondoren, Arrasateko Udalean ordezkariak duten alderdi politiko guztien adostasunez, eman beharreko hurrengo urratsak zehaztu beharko lituzkete, nazioarteko estandarren arabera giza eskubideen urraketatzat hartu ezin diren gertakari horietan bizia galdu edo larriki zauritu ziren pertsonak udalerrri-mailan nola oroitu aztertzeke.

2. ARAU-ESPARRUA: *BIKTIMA* KONTZEPTUA ETA HAREN ESKUBIDEAK

Orri hauen helburua da azalpen bat ematea, laburra bada ere, biktima kontzeptua zehazten eta haien eskubideak mugatzen dituzten arau nagusien -eta giza eskubideen nazioarteko sistemako beste tresna batzuen- irismena eta edukia ulertzen laguntzeko. Horretarako, nazioarteko esparrua zehaztuko dugu, gero Europako nazioz gaidikoa aipatuko dugu, eta, azkenik, estatukoa eta autonomikoa. Nolanahi ere, ez da tresna horietako bakoitzaren azterlan zorrotz bat; aldiz, biktima kontzeptua eta haien eskubideak zehazterakoan erabakigarriak izan direnak aztertuko ditugu labur-labur.

Aurretik, aipatu behar da nazioarteko nahiz barneko arau-esparruan biktimen aitortza nahiko berria dela, bai zentzurik zabalenean bai zuzenbideko subjektu gisa. Zuzenbide Penal tradizionalak delituaren arduradunean jartzen zuen arretoa, biktiman jarri ordez. II. Mundu Gerran eragindako giza hondamendien ondorioz sortu ziren biktimen eskubideak defendatzeko mugimenduak eta korronteak. Testuinguru horretan, azpimarratzekoa da Jerusalemen egin zen Biktimologiaren I. Sinposioa (1973): han jaiotzen baitzen biktimologia diziplina zientifiko gisa. Ondorengo hamarkadetan onartu zituzten nazioarteko erakundeek eta estatuak biktimen aldarrikapenak.

2.1. *BIKTIMA* IZAERAREN ETA *BIKTIMAREN* ESKUBIDEEN INGURUKO NAZIOARTEKO ADIERAZPENAK ETA GOMENDIOAK

Nazioarteko adierazpenak, gomendioak eta beste dokumentu batzuk erabakigarriak izan dira biktimei egia, justizia eta erreparaziorako eskubideak bermatzeko. Egia da arau-ikuspuntu batetik estatuentzat ondorio loteslerik ez duten dokumentuak diren arren, badutela indar lotesle "moralak". Aldaketak eragiten dituzte legerietan eta, horretarako neurri egokiak hartu direnean, bidea eman dute biktimen eskubideak neurri batean gauzatzeko.

Hasteko, Nazio Batuetan 1985ean onetsitako aitortpena aipatuko dugu. Testu horrek ematen du *biktima*-ren lehenengo definizioa, eta "delitua" edo "botere-gehiegikeria" pairatu duten pertsonen eskubideak aitortzera dago bideratuta.

2.1.1. **BIKTIMA KONTZEPTUA: DELITUAREN ETA BOTERE-ABUSUAREN BIKTIMENTZAKO JUSTIZIAREN OINARRIZKO PRINTZIBIOEI BURUZKO ADIERAZPENA (1985)12**

Nazio Batuen Batzar Nagusiak 1985eko azaroaren 29ko 40/34 Ebazpenean berariaz aitortu zuen munduan milioika pertsonak jasan zituztela “botere-abusuaren eraginpeko delituen eta beste ekintza batzuen ondoriozko kalteak”, eta horien eskubideak ez zirela aitortu.

Adierazpen horretatik abiatuta, Nazio Batuen Batzar Nagusiak “Deklarazioa Delituen eta Botere Abusuaren Biktimentzako Oinarritzko Justizia Printzipioen gainean” idatzi zuen. Horren helburua izan zen nazioarteko komunitateari eta estatuei laguntzea kalte-tuei eskatzen zuten laguntza ematen.

Horretarako, adierazpenean *biktima* izendapenari ematen zaio definizioa adierazpenearen beraren ekarpen nagusietako bat dela esan daiteke. Are gehiago, 1985ean sortutako kontzeptuaren funtsezko elementuak, ondoren ikusiko ditugunak, gerora beste biktima-kategoria batzuekin arduratu diren nazioarteko hainbat tresnek bereganatu dituzte.

• **A. -Delituen biktimak**

1. *Biktima-tzat joko dira banaka edo taldeka kalteak (lesio fisikoak edo burukoak barne), sufrimendu emozionala, galera finantzarioa edo oinarritzko eskubideen gutxieste nabarmena pairatu duten pertsonak, gertaera horiek Estatu Kideetan indarrean dagoen legeria penala (botere-gehiegikeria debekatzen duena barne) urratzen duten ekintzen edo hutsegiteen ondorioz gertatu badira.*
2. *Biktima-tzat jo ahalko da pertsona bat, adierazpen honekin bat etorritik, egilea identifikatu, harrapatu, epaitu edo kondenatu den gorabehera, eta egilearen eta biktimaren artean dagoen ahaidetasun-lotura gorabehera. Halaber, biktima kontzeptuak barne hartzen ditu biktimarekin zuzeneko lotura duten senide edo mendeko pertsonak, bai eta arriskuan zegoen biktimari laguntzeko edo biktimizazioa saihesteko esku hartzean kaltetu diren pertsonak ere.*
3. *Adierazpen honetako xedapenak pertsona orori ezarri ahalko zaizkie, inolako bereizketarik gabe (arrazak, kolorea, sexua, adina, hizkuntza, erlijioa, nazionalitatea, iritzi politikoa edo bestelakoa, uste edo jardura kulturalak, egoera ekonomikoa, jaiotza edo familia-egoera, jatorri etnikoa edo soziala edo ezintasun fisikoak).*

Adierazitako definizioan, Nazio Batuek “delitu” baten *biktima* kontzeptuaz sartutako elementu definitzaileak honako hauek izango lirateke:

- Biktima da estatu kideetan indarrean dagoen legeria penala urratzen duten ekintza edo hutsegiteen ondorioz kalteak pairatu dituen pertsona oro.

12 Delituen eta botere-abusuaren biktimentzako justiziaren oinarritzko printzipioei buruzko adierazpena, NBEren Batzar Nagusiak 1985eko azaroaren 29ko 40/34 Ebazpenean hartua. Honako honetan dago eskuragarri: <http://www.ohchr.org/SP/ProfessionalInterest/Pages/VictimsOfCrimeAndAbuseOfPower.aspx>

- *Kalte-tzat* zer jo daitekeen zehaztean, adierazpenak zabal jokutzen du; izan ere, kaltetzat jasotzen ditu lesio fisikoak edo burukoak, sufrimendu emozionala, galera finantzarioa edo funtsezko eskubideak nabarmen gutxiatea.
- Halaber jokutzen du zuzeneko biktimak aintzat hartuta, zeharkako biktimak ere aintzat hartzen dituenean. Ildo horretatik, biktimak dira biktimarekin zuzeneko lotura duten senide edo mendeko pertsonak, bai eta arriskuan zegoen biktimari laguntzeko edo biktimizazioa saihesteko esku hartzean kaltetu direnak ere”.
- Halaber, beste zehaztapen garrantzitsu bat egiten du, txosten honetarako garrantzitsua dena. Zehazki, hau esaten duena da: **pertsona bat biktimatzat jotzeko, ez da beharrezkoa kaltearen eragilea “identifikatua, atxilotua, jazarria edo errudun izendatua” izatea.**¹³

Eskubide hauek aitortzen dira: justiziarako sarbidea eta justiziaren bidezko tratua; ordainak ematea; kalte-ordainak ordaintzea; laguntza materiala, medikuarena, psikologikoa eta soziala.

Biktimen lehenengo taldearekin (“delituena”) jarraitutako bideari jarraituta, adierazpenak “botere-gehiegikeria” kontzeptua definitzen du: ekintza edo hutsegiteen bidez barneko zuzenbide penalaren urraketatzat jo daitezkeenak paratzen dituztelarik, gertakari horrek urratu egiten du giza eskubideen inguruko nazioarteko araua eta, horrenbestez, kaltetutako pertsonen biktima-izaera aitortzen zaie.

• B. -Botere-gehiegikerien biktimak

18. *Biktima-tzat joko dira: nazioko zuzenbide penalaren urraketa izatera iristen ez diren baina nazioartean giza eskubideen esparruko arauak urratzen dituzten ekintza edo hutsegiteen ondorioz, banaka edo taldean kalteak (lesio fisiko edo burukoak barne), sufrimendu emozionala, galera finantzarioa edo funtsezko eskubideen gutxiespen nabarmena pairatu duten pertsonak.*
19. *Estatuek aztertu egingo dute botere-gehiegikeriak debekatzeko eta gehiegikeria horien biktimei irtenbideak emateko arauak txertatzea legeria nazionalean. Zehazki, irtenbide horien artean daude ordainak ematea eta kalte-ordainak ordaintzea, bai eta beharrezko laguntza eta babes materiala, medikuarena, psikologikoa eta soziala ematea ere.*
20. *Estatuek aztertu egingo dute biktimen inguruko (18. paragrafoan definitu dira) nazioarteko itun multilateralak negoziatzeko aukera.*
21. *Estatuek maiztasun jakin batekin berrikusiko dituzte indarrean dauden legeria eta jardunbidea, egoera aldakorretara egokitzen direla bermatzeko. Halaber, botere politikoaren edo ekonomikoaren gehiegikeria larriak eragiten dituzten egintzak debe-*

¹³ Delituen eta botere-abusuaren biktimentzako justiziaren oinarriko printzipioei buruzko adierazpena, NBEren Batzar Nagusiak 1985eko azaroaren 29ko 40/34 Ebazpenean (2. paragrafoan) jaso.

katzeko legeak onartuko eta aplikatuko dituzte, eta beste horrenbeste egingo dute egintza horiek saihesteko neurri eta mekanismoekin. Bestalde, egintza horien biktimetarako eskubide eta baliabide egokiak ezarriko dituzte, horiek baliatzea erraztuz.

22. Zenbait urteren buruan, 2005eko abenduan, Nazio Batuen Asanblada Nagusiak, delitu-biktimaren definizioa oinarri hartuta, giza eskubideei buruzko nazioarteko arauen urraketen biktimen eskubideak babesteko printzipio- eta zuzentarau-sorta bat onetsi zuen, ondoren ikusiko dugunez.

2.1.2. BIKTIMEK JUSTIZIARAKO ETA ERREPARAZIORAKO DITUZTEN ESKUBIDEAK:

Giza eskubideen nazioarteko arauetan adierazitako urraketen biktimek eta zuzenbide humanitarioaren urraketa larrien biktimek errekurtsioak jartzeko eta erreparazioak eskuratzeko duten eskubideari buruzko oinarriak eta jarraibideak, 2005ekoa.¹⁴

2005eko abenduaren 16an, giza eskubideei buruzko nazioarteko arauen ageriko urraketak pairatu dituzten biktimek errekurtsioak aurkezteko eta erreparazioak jasotzeko duten eskubideari buruzko oinarriko printzipio eta jarraibideak onartu zituen Nazio Batuen Batzar Nagusiak. Honako hau izango da *biktima* kontzeptua:

- "V. Giza eskubideei buruzko nazioarteko arauen ageriko urraketen biktimak, eta nazioarteko zuzenbide humanitarioaren urraketa larrien biktimak.*
8. *Agiri honen ondoreetarako, biktimatzat joko dira giza eskubideei buruzko nazioarteko arauak edo nazioarteko zuzenbide humanitarioa larriki urratzen dituzten ekintza edo hutsegiteen ondorioz banaka edo taldean kalteak (lesio fisiko edo burukoak barne), sufrimendu emozionala, galera ekonomikoak edo funtsezko eskubideen gutxiespen nabarmena pairatu duten pertsonak. Hala dagokionean eta barneko zuzenbidearekin bat etorruta, biktima kontzeptuak barne hartzen ditu biktimarekin zuzeneko lotura duten senide edo mendeko pertsonak, bai eta arriskuan zegoen biktimari laguntzeko edo biktimizazioa saihesteko esku hartzean kaltetu diren pertsonak ere*
9. *Pertsona bat biktimatzat joko da, urraketaren egilea identifikatu, harrapatu, epaitu edo kondenatu den gorabehera, eta egilearen eta biktimaren artean dagoen ahaidetasun-lotura gorabehera".*

Printzipio horiek giza eskubideen urraketa larrien biktimei aitortzen dizkiete aurreko biktimei aitortzen zitzaizkien eskubide orokorrak. Halere, eskubide jakin batzuk hedatu egiten dira (hala nola, asebetetzeari eta ez errepikatzeari lotutako neurriei dagozkienak). Hitzez hitz, estatuei honako betebeharrak ezartzen zaizkie:

¹⁴ 60/1947 Ebazpena, Batzar Nagusiak 2005eko abenduaren 16an onartua. Hemen dago eskuragarri: <http://www.ohchr.org/SP/ProfessionalInterest/Pages/RemedyAndReparation.aspx>

- a. *Lege- eta administrazio-xedapenak eta beste neurri egoki batzuk hartzea urratzeak eragozteko.*
- b. *Urraketak eraginkortasunez, azkar, osorik eta inpartzialki ikertzea, eta, hala badagokio, neurriak hartzea ustezko arduradunen aurka, barneko eta nazioarteko zuzenbidearekin bat etorrira.*
- c. *Giza eskubideen edo zuzenbide humanitarioaren urraketen biktima direla diotenei justiziarako sarbide bidezkoa eta eraginkorra ematea (aurrerago deskribatuko den moduan), urraketaren arduraduna azkenean zein den gorabehera.*
- d. *Biktimei baliabide eraginkorrak ematea, baita erreparazioa ere, aurrerago deskribatzen den moduan¹⁵.*

Zehazki, biktimek eskubide hauek dituzte: a) gizatasunez tratatuak izateko eta beren duintasuna eta giza eskubideak errespetatzeko; b) jasandako kaltearen erreparazio egokia, eraginkorra eta azkarra izateko; eta d) giza eskubideen urraketari eta erreparazio mekanismoei buruzko bidezko informazioa eskuratzeko.

Urraketen biktimek erreparazioa izateko eskubide hori giza eskubideei buruzko nazioarteko xedapenetan eta tratatuetan ezarrita dago¹⁶.

Erreparazioak erreferentzia egiten dio estatuak giza eskubideen urraketengatik eragindako kalteak zuzentzeko hartu behar dituen neurri multzoari. Erreparazioa jasandako urraketen larritasunarekin eta kaltearekin proportzionala izan behar da. Bidezko erreparazioa ez da hartu behar konpentsazio ekonomiko hustzat, eta, kasuen arabera, hone-lakoa izan daiteke: **lehengoratzea, kalte-ordaina, errehabilitazioa, asebetetzea eta berriz ez gertatzeko bermeak.**

Lehengoratzeak, dagokionaren arabera, honako hauek hartzen ditu barruan: askatasuna berrezartzea, giza eskubideez gozatzea, identitatea, familiako bizitza eta herritar-tasuna, bizitokira itzultzea, berriro lanean hastea eta ondasunak itzultzea.

Europako esparruan, biktimen eskubideak jasotzen dituen tresna nagusia hau da:

¹⁵ 60/1947 Ebazpena, Batzar Nagusiak 2005eko abenduaren 16an onartua, 3. parag.

¹⁶ Eskubide Zibil eta Politikoei buruzko Nazioarteko Ituna (2. art.), Arrazagatiko Diskriminazio Modu guztiak Ezabatzeari buruzko Nazioarteko Ituna (6. art.), Torturaren aurkako Ituna (14. art.), eta Haurren Eskubideei buruzko Hitzarmena (39. art.). Delituen eta Botere Abusuaren Biktimentzako Oinarritzako Justizia Printzipioen Deklarazioa, legedia nazionalean tipifikatutako delituetan arretoa jartzen duena, bai eta botere abusuetan ere, besteak beste, giza eskubideen eta zuzenbide humanitarioaren nazioarteko zuzenbidearen urraketak barne hartzen dituztenak; Giza Eskubideen eta Herrien Afrikako Gutuna (7. art.); Giza Eskubideei buruzko Amerikar Ituna (25. art.); Giza Eskubideen Europako Auzitegiaren eta Giza Eskubideen Gorte Interamerikarraren erabakiak. Horiek ere aitortzen dituzte biktimen eskubideak. Azkenik, Erromako Estatutuak ezartzen du Nazioarteko Gorte Penalaren eskumena "biktimei edo haien kausadunei eragindako kalte-galeren irismena eta tamaina erabakitze" eta "zuzenean kondenatuaren aurkako erabaki bat emateko, adieraziz biktimei eman beharreko erreparazio egokia, besteak beste lehengoratzea, kalte-ordaina eta errehabilitazioa" (75. art.). Ikus. "Protección Jurídica Internacional de los derechos humanos durante los conflictos armados", Nazio Batuen Goi Komisarioa, 2011, 96. eta 97. or.

2.2. BIKTIMAREN ESTATUTUA EUROPAR BATASUNEAN

2012ko urriaren 25ean onartu zen Europako Parlamentuaren eta Kontseiluaren 2012/29/EB Zuzentaraua, delituen biktimen eskubideei, laguntzari eta babesari buruzko gutxieneko arauak ezartzen dituena¹⁷.

Zuzentarau honek biktimari buruz ezartzen duen definizioa ez dago Nazio Batuek emandakoarengandik urrun. Hori horrela, 2. artikuluan, biktima honela definitzen da: "kalte edo galeraren bat jasan duen pertsona fisikoa, bereziki lesio fisikoak edo mentaltak, kalte emozionalak edo galera ekonomikoa, arau-hauste penal batek zuzenean sortua". Era berean, zeharkako biktimaren kontzeptua jasotzen du eta, gainera, haren baldintzari eusten dio, arau hauslea identifikatu, atxilotu, akusatu edo kondenatua izan den gorabehera".

Zuzentarau hori, ekintza legegile gisa, **Europar Batasuneko kide guztiak nahitaez bete behar dute**; hala, EBko herrialde guztiak bete beharreko helburu bat ezartzen da, baina herrialde bakoitzak banaka erabaki behar du hori nola egin. Zuzentarau horrek biktimei aitortzen dizkien eskubideak gutxienekoak dira, hau da, **estatuek nahitaez errespetatu behar dituzte, eta Zuzentarauak emandako babes eremua areagotu dezakete, baina inola ere ez murriztu**.

Zuzentarau horretan, biktimak eskubide askoren titularrak dira; eskubide horiek multzo hauetan bana ditzakegu: informaziorako eskubidea, prozesuan parte hartzeko eskubidea, babesteko eskubidea, laguntzarako eskubidea eta erreparaziorako eskubidea¹⁸.

2.3. ESTATUKO LEGERIA

Espainiako legedian, biktimen eskubideei buruzko araudiaren sorrera eta garapena ez da beti modu berdinean egin. Azken hogeita hamar urteotan hainbat arau onetsi dira eta, horri esker, Estatuak biktimei eskaintzen dien estaldurak nolabaiteko bilakaera izan du, kalte-ordainak jasotzeko eskubidea eta lehengoratzeko eskubidea bermatu ahal izateko.

90eko hamarkadaren erdialdean, **35/1995 Legea, Indarkeriazko Delituen eta Sexu-askatasunaren aurkako Delituen Biktimak Laguntzeko eta Sorostekoa**, onetsi zen, modu orokorrean, baita **hori garatzen zuen araudia ere**¹⁹. Delituen biktima guztiak zuzentzen zaien araudi hori aurrerapauso handia izan zen biktimen eskubideen aitortzari

17 Hemen dago eskuragarri: <http://www.boe.es/doue/2012/315/L00057-00073.pdf>

18 Saikapen hori egin dute egile hauek, besteak beste: ECHEBURUA ODRIOZOLA, Enrique / BACA BALDOMERO, Enrique / TAMARIT SUMALLA, Josep Maria edo PEREZ RIVAS, Natalia.

19 738/1997 Errege Dekretua, maiatzaren 23koa, delituen biktimei laguntza emateari buruzkoa.

dagokionez. Arauaren indarraldia gaur eguneraino luzatzen da, eta erreferentziako araua izango da delituen biktima gehienentzat.

Handik urtebetera, terrorismoaren biktimen tratamendua inoiz baino modu osatuago eta xehatuagoan arautu zen, terrorismoaren arloko delituen biktimek jaso beharreko laguntza eta ordainen araudia onetsi zenean, **uztailaren 18ko 1211/1997 Errege Dekretuaren bidez**. Araudi horrek bereizi egiten zituen terrorismoaren biktimak eta indarkeria- edo sexu-delituen biktimak. Dekretuaren helburua zen eskaintzen ziren laguntzak modu kualitatibo eta kuantitatiboan hobetzea eta terrorismoaren biktimei laguntza integral pertsonalizatua eskaintzea. Araudi horretan aipagarria da **ordaina dakarten kalteen** kontzeptua zabaldu egiten dela, eta merkataritzako nahiz industriako establezimenduek eta ibilgailuek jasandako kalteak ere bertan sartzen direla. Xede hauetarako laguntzak ere gehitzen dira: ikastekoak, gizarte- eta psikologia-laguntzakoak (senideentzako laguntza psikologikoa eta psikopedagogikoa barne), kalte materialen-gatiko ordaina eta terrorismoaren biktimen elkarteei diru-laguntzak ematea²⁰.

1999an bi arau garrantzitsu hauek onetsi ziren: alde batetik, abenduaren 23ko 1974/1999 Errege Dekretua, Terrorismoaren Biktimei Aitorpen Zibila egiteko Errege Aginduaren Erregelamendua onartzen duena; horrek kalte-ordainena edo laguntzarena ez beste alderdi bat garatzen du, eta xede du biktimen kolektibo hori aitortzea eta omentzea, eta ohore-dominak ematea ekintza terroristetan hildako pertsonen, zaurituei eta bahituei, euren memoria ohoratzeko. Beste alde batetik, **urriaren 8ko 32/1999 Legea, terrorismoaren biktimei elkartasuna erakustekoa**; horren xede nagusia da bermatzea kaltetuek dagokien zenbatekoa jasotzen dutela delituaren egilearengandik, kalte-ordain zibilen bitartez. Hala, zenbateko ekonomiko horiek Estatuak ordaindu beharko ditu, baita jarduketa judizialak egin ondoren kalte-ordain horiek aitortzeko epai irmorik ez dagoenean ere²¹.

Gerra Zibilaren eta Frankismoaren biktimei dagokienez, 2007an **abenduaren 26ko 52/2007 Legea** edo Memoria Historikoaren Legea onetsi zen, biktima horien eskubideak gainerakoengandik bereiz arautzeko (Gerra Zibilean eta diktaduran jazarpena edo indarkeria pairatu zutenen eskubideak onartzen eta zabaltzen dituen, eta haien aldeko neurriak ezartzen dituen). Lege hori hainbatek kritikatu dute, baita nazioarteko organismoek ere, ez delako guztiz gai biktima horien egia, justizia eta erreparaziorako eskubidea bermatzeko²².

20 Neurri berri horiei aurrekontuetan estaldura emateko, bi arau hauek onetsi ziren: abuztuaren 1eko 13/1997 Legezko Errege Dekretua, terrorismoaren biktimen aldeko Loteria Nazionalaren zozketa bat egiteko baimena ematen duena, eta urtarrilaren 23ko 73/1998 Errege Dekretua, loteriaren zozketa bidez lorturiko irabaziak biktimentzako laguntzetan banatzeko irizpideak arautzen dituena.

21 Horrez gain, aipatu behar dugu 2004an Terrorismoaren Biktimei Babesa Emateko Goi Komisariora sortu zela, abenduaren 17ko 2317/2004 Errege Dekretuaren bidez. Organo hori Gobernuko Presidentetzaren mende zegoen zuzenean, eta, besteak beste, Estatuako Administrazio Orokorreko organo eskumendunen jarduketan jarraipena egiten zuen, koordinatu egiten zituen eta lankidetzan aritzen zen, terrorismoaren biktimei arreta eta laguntza emateko. Hala ere, handik bi urtera, organo hori ezabatu egin zen, irailaren 8ko 990/2006 Errege Dekretuaren bitartez.

22 Bortxazko edo Nahitaezko Desagertzei buruzko Nazio Batuen Lantaldearen txostena. Espainiako misioa. NBERen dok.: A / HRC/27/49/Add.1, 2014ko uztailaren 2koa.

Bukatzeko, aipatu beharra dugu **irailaren 22ko 29/2011 legea, Terrorismoaren Biktimak Aitortu eta Osorik Babestekoa, baita hura garatzen duen dekretua ere**²³. Lege horrek testu bakarrean elkartzen ditu kolektibo horren eskubideak arautzen dituzten arau guztiak, eta eskubideak areagotzen ditu.

Legearen hitzaurrean, honako xede nagusi hau ezartzen da: biktimak omentzea eta aitortzea, eta errespetua eta elkartasuna adieraztea. Memoriaren, duintasunaren, justiziaren eta egiaren printzipioek indar handia hartzen dute lege horretan. Araudi horren azken helburua da biktimei erreparazio osoa ematea, eta araudia atzeraeraginez aplikatzen dakieke **1960ko urtarrilaren 1etik** aurrera gertatutako egintza guztiei.

Horretarako, izaera integrala duten hainbat neurri hartu dira, xede hauekin: biktimen eta haien memoria aitortzea eta duintasuna sustatzea, babes osoa ematea, ordainak jasotzeko eskubidea bermatzea, arreta-neurriak indartzea, biktimen eskubideak aitortzea, kalte-ordainei loturiko administrazio-izapideak malgutzea eta koordinatzea, biktimen tratamendu prozesalean esparru zehatz bat ezartzea eta, azkenik, mehatxuak eta hertsatzea jasaten dituzten pertsonen behar duten aitortza eta laguntza ematea.

Lege horren edukiaren onuradunak hildako pertsonak eta haien senideak, kalte fisiko edo psikologikoak jasan dituztenak eta kalte materialak jasaten dituztenak izango dira. Halaber, ohorezko eran titularrak izango dira eta ohore-domina jasoko dute hildakoen senideek, odolkidetasunezko bigarren mailara arte, eta atentatu terrorista bat jasan duten baina lesiorik pairatu ez duten pertsonak. Berritasun aipagarria da araudiaren hartzaileen artean mehatxatutako pertsonak ere sartu izana.

Azkenik, aipatzekoa da 4/2015 Legea, Delituaren Biktimaren Estatutuarena²⁴, eta 1109/2015 Errege Dekretua, abenduaren 11koa, Legea garatzen duena eta Delituaren Biktimen Laguntza Bulegoak zehatz araupetzen dituen.

Europako araudiarekin bat etorrira, arau hori 2. artikuluan bildutako irizpideak betetzen dituztenei aplikatuko zaie:

"2. artikulua. Esparru subjektiboa. Biktimaren kontzeptu orokorra

Lege honen xedapenak aplikatzekoak izango dira:

- a. *Zuzeneko biktima gisa, bere buruaren edo ondarearen gaineko kalterik pairatu duen pertsona fisiko ororentzat, bereziki delitua egiteak zuzenean eragindako lesio fisikoak edo psikikoak, kalte emozionalak edo kalte ekonomikoak badira.*

²³ 671/2013 Errege Dekretua, irailaren 6koa, 29/2011 Legearen Araudia onartzen duena.

²⁴ 671/2013 Errege Dekretua, irailaren 6koa, 29/2011 Legearen Araudia onartzen duena.

b. Zeharkako biktima gisa, delitu batek zuzenean eragindako pertsona baten heriotza edo desagertzea dagoenean, egitateen erantzuleak badira izan ezik:

1.a Legez edo izatez bananduta ez dagoen ezkontidearentzat eta hiltzeko edo desagertzeko momentuan haiekin batera bizi ziren biktimaren edo legez edo izatez banandu gabeko ezkontidearen seme-alabentzat; heriotza edo desagertzea gertatu arte biktimari afektibitatezko antzeko harremanagatik lotuta zegoen pertsonarentzat eta biktima hil edo desagertu zenean berarekin bizi ziren horren seme-alabentzat; zaintzapean zituen guraso eta ahaideentzat –lerro zuzenean edo alboko lerroz hirugarren graduaren barruan– eta haren tutoretza edo kuradoretzapean edo familia-harreraren araubidepean dauden pertsonentzat.

2.a Aurrekorik izan ezean, lerro zuzeneko gainontzeko senideentzat eta anai-arrebentzat, horien artean biktimaren legezko ordezkariak duena lehenetsita.

Lege honen xedapenak ez zaizkie aplikatuko delituaren ondoriozko kalteak nozitu dituzten hirugarrenei”.

2.4. AUTONOMIA-ERKIDEGOKO LEGERIA

Biktimek dituzten eskubideen errekonozimenduaren arloko jarduna terrorismoaren biktimei zuzendutako laguntzen programa batekin hasi zuen Euskal Autonomia Erkidegoak; **221/1988 Dekretuak, abuztuaren 4koak**, arautu zituen laguntza horiek. Honako laguntza hauek jasotzen zituen dekretuak: lehentasunezko laguntza psikopedagogikoa Eskolaurreko eta OHOKo ikasleentzat; ikasketa-bekak; garraio eta jantokirako laguntzak; doako osasun-laguntza halako laguntza baten onuradun ez ziren kalteentzat; enpresei zuzendutako laguntzak, abal eta diru-laguntzen bidez; partikularrei zuzendutako laguntzak, beren ondasunei kalte egin zaienean.

Hainbat urtean eztabaida sakonetan sartuta ibili ondoren, esparru honetako araudia osatu egin zen 2008an azkenean, **ekainaren 19ko 4/2008 Legea, Euskadiko Terrorismoaren Biktimei Aitorpena eta Erreparazioa egitekoa**, onartuta. Arau horren xedea ETAREN biktimei ez ezik beste talde armatu batzuen biktimei ere laguntza eta babesa ematea da, hala nola GALen, eskuin muturreko taldeen eta beste talde parapolizial²⁵ batzuen biktimei. Lege-testuan, III. Titulua nabarmentzen da, biktimei zuzendutako laguntzei buruzkoa, non terrorismoaren biktimei laguntza integrala ematera zuzendutako neurrien multzoa jasotzen den (kalte materialak erreparatzeko laguntzak,

25 “Parapolizial” terminoa gero eta gehiago erabiltzen da, eta, Eusko Jaurlaritzaren Giza Eskubideen Zuzendaritzak kaleratutako txostenaren arabera, hauek hartzen ditu barnean izendapen horrek: “bereziki trantsizio politikoaren urteetan eta 80ko hamarkadako lehen urteetan segurtasun-indarren adostasunarekin eta zenbaitetan segurtasun-indarren zuzeneko parte-hartzearekin (ekintza klandestinoetan parte hartuz edo segurtasun-indar gisa bete beharreko zereginetatik kanpo, baina laguntza aktibo edo pasibo batekin) jardun zuten kolektibo edo taldeak”. 2008ko ekaina, 307. or.

laguntza eta tratamendu mediko eta psikologikoa, hezkuntzarako laguntzak, etxebizitza eta enplegurako laguntzak²⁶.

2010eko abenduaren 15ean, **azaroaren 9ko 290/2010 Dekretua**, terrorismoaren biktimei laguntza integrala emateko sistema garatzen duena, argitaratu zen EHAAn (239. zk.). Araudi horren bidez, 4/2008 Legeko III. Tituluan jasotzen den edukia garatu zen, eta han aurreikusitako babes-sistemaren eta laguntza integralaren aplikazioan aurrera egitea lortu zen horrela.

Aipatutako arau horretan aurreikusitako sistema integralaren barnean, hainbat neurri hartzen dira esparru hauetan: kalte materialen ordaina emateko jarduketak; kalte materialen prebentziorako jarduketak, hala nola mehatxatutako edo jazartitako pertsonen etxebizitzetan, establezimenduetan edota ibilgailuetan segurtasun-sistemak ezartzea; laguntza juridikoa; osasunaren eremua eta laguntza psikologikoaren eremua; irakaskuntzaren eremua; enplegu-politikak; funtzio publikoa (funtzio publikokoak diren biktimei hainbat eskubide emateko aukera hartzen du kontuan Legeak); etxebizitzaren eremua; eta aparteko laguntzak, Legeak babesten ez dituen premiazko egoera pertsonalei edo familiarrei erantzuteko.

Horrez gain, nabarmendu beharra dago azken urteotan esparru arau-emaile hori motibazio politikoko indarkeriaren biktimen beste kategoria batzuetara hedatzen ere hasia dela, euskal kasuan. Hala, ildo horretatik, Eusko Legebiltzarreko Osoko Bilkurak, 2011ko martxoaren 31n, **Motibazio politikoko indarkeriak eragindako giza eskubideen urraketak eta bestelako sufrimendu bidegabeak jasa dituzten biktimei buruzko 61/2011 Legez Besteko Proposamena** onartu zuen; aipatutako proposamen horretan, biktimok aintzat hartzeko eta haien sufrimendua arintzeko neurriak eta ekintzak abiarazteko eskatzen zitzaion Eusko Jaurlaritzari. **Ekainaren 12ko 107/2012 Dekretua, Euskal Autonomia Erkidegoan, 1960tik 1978ra bitartean**, motibazio politikoko indarkeria-egoeran izandako **giza eskubideen urraketan ondorioz sufrimendu bidegabeak jasan zituzten biktimak aitortzeko eta biktima horiei ordainak emateko**, ekarri zuen horrek une hartan; diktadura frankistan Euskal Autonomia Erkidegoan bitako indarkeria-egoerari egiten zitzaion erreferentzia horrela.

Dekretu horrek barnean hartzen zuen denbora-esparru mugatua oztopo zen 1978ko abenduaren 29az geroztik izan ziren giza eskubideen urraketan biktimei egia, justizia eta erreparaziorako zituzten eskubideak betetzeko. Beraz, eta biktima horiei laguntzeko asmoarekin, berriki **12/2016 Legea, uztailaren 28koa, onartu da, Euskal Autonomia Erkidegoan 1978 eta 1999 bitartean izandako motibazio politikoko indarkeria-egoeran giza eskubideen urraketak jasan dituzten biktimei errekonozimendua eta erreparazioa emateko**²⁷; 1978ko abenduaren 29tik 1999ko abenduaren 31ra bitartean eta motibazio politikoko indarkeriaren testuinguruan izan diren giza eskubideen urraketan biktimei aitortpena egin eta ordaina eman nahi zaie horrela.

26 DE LA CUESTA, 31-32. or.

27 Txosten hau aurkezteko unean, konstituzio-kontrakotasuneko errekurso bat tramitatzen ari da Konstituzio Auzitegian 12/2016 Legearen aurka.

12/2016 Legeak hiru baldintza xedatzen ditu, giza eskubideen urraketa bat lege horren aplikazio-eremuan sar dadin: a) motibazio politikoko indarkeria-egoera batean gertatu izana; b) urraketa horretan funtzionario publikoek nahiz norbanakoek parte hartu izana, hala taldean jardunez nola bakarka; eta, c) giza eskubideen urraketaren ondorioz pertsonen bizitzari edo osotasun fisiko, psikiko, moral zein sexualari kalte egin izana. Gainera, Legean jasotzen diren giza eskubideen urraketak direla-eta aurkeztutako salaketak ikertu ez diren kasuetan, Legearen aplikazio-eremuan sartuko litzateke defentsa-gabezia ere.

Azkenik, nabarmendu beharra dago 12/2016 Legeak, biktimei laguntza ekonomikorako eta osasun-laguntza egokia jasotzeko eskubideak bermatzeaz gain, beste eskubide batzuk ere ematen dizkiela, errekonozimendu publikorako eskubidea edota egia jakiteko eskubidea, esate baterako. Kontuan hartuta, betiere, jasandako bidegabekeriaren errekonozimendurako lehen bide bat dela kalte-ordaina, baina ez bakarra.

Argi eta garbi ikusi ahal izan denez, bada lege-esparru oso bat, nazioarteko arauetan oinarritzen eta autonomia-erkidegoko legedian garatzen dena, biktimei eskubideak babesteko eta defendatzeko xedez. Hala ere, ñabardura bat egin nahi dugu: gai horren inguruan estatuan eta autonomia-erkidegoan dauden arauak ez dituzte kontuan hartu orain ate euskal kasuan izan diren biktima guztiak.

Ildo horretatik, ETaren indarkeriaren biktimek, Terrorismoaren Biktimekiko Elkartasunerako Legea (1999) onartu zenetik, lege-esparru bat izan dute, eta esparru hori indartu egin da gerora Euskadiko Terrorismoaren Biktimei Aitorpena eta Erreparazioa egiteko Legearekin (2008) eta, 2011n, Terrorismoaren Biktimak Aitortu eta Osorik Babesteko Legearekin. Dena den, Segurtasun Indarrek –edo horien adostasunarekin–, eskuin muturreko taldeek eta talde parapolizialek eragindako indarkeriaren biktimei kasuan, esan beharra dago horietako gehienak ez direla behar bezala errekonozitu. Hala ere, ezin da ukatu giza eskubideen zapalketa larrien biktima direla, bizitzeko eskubideari edota osotasun fisiko eta psikikorako eskubideari dagokienez, esaterako, eta azken kasu horretan leudeke torturarekin lotutako kasuak. Tratu anker, gizagabe eta iraingarririk ez jasotzeko eskubidearekin lotutako urraketak nahitaez jaso beharrekoak dira, ez baitaie batera jaramonik egin horrelako salaketei: ez dira ikertu, eta salaketen ia % 100 artxibatu egin dira.

2017ko abenduan aurkeztu ziren *Euskadin gertatutako tortura eta tratu txarrak ikertzeko proiektua (1960-2014)*, Kriminologiaren Euskal Institutuak Eusko Jaurlaritzaren aginduz eginiko lana.²⁸ Ikerketak baieztatu egin du torturen eta/edo tratu txarren 4.113 salaketa motibazio politikoko indarkeriaren testuinguruan. Ikerketa honek argia eman du ezkutuan iraun duen eta ukatu egin den fenomenoaren inguruan, eta gogoan hartu behar da egoera horrek berbiktimizatu egin dituela ukitutako pertsonak.

²⁸ Dokumentua lotura honetan eskura daiteke: https://www.irekia.euskadi.eus/uploads/attachments/10774/CONCLUSIONES_-_Investigacion_tortura-malos_tratos_18-12-2017.pdf

Esan beharra dago, dena den, biktimen eskubideen aitortza eta babesaren esparruko asimetria hori konpentsatu egin dela, neurri batean, azken sei urteotan. Ekainaren 12ko 107/2012 Dekretua, Euskal Autonomia Erkidegoan, 1960tik 1978ra bitartean, motibazio politikoko indarkeria-egoeran izandako giza eskubideen urraketen ondorioz sufrimendu bidegabeak jasan zituzten biktimak aitortzekoa eta biktima horiei ordainak ematekoa, onartuz lehenengo. Eta, berrikiago, beste hau onartuz: 12/2016 Legea, uztailaren 28koa, Euskal Autonomia Erkidegoan 1978 eta 1999 bitartean izandako motibazio politikoko indarkeria-egoeran giza eskubideen urraketak jasan dituzten biktimei errekonozimendua eta erreparazioa ematekoa. Bi arauon bidez, giza eskubideak zapaldu zaizkien biktimek –segurtasun-indarrek, eskuin muturreko taldeek eta talde parapolizialek 1960tik 1999ra bitartean egindako giza eskubideen urraketen biktimek–, lege-esparru bat dute bere errekonozimendurako.

Aipatutako 107/2012 Dekretuaren babespean biktima-aitorpena erdiesteko aurkeztutako 239 eskabideetatik 187ri baiezkoa eman zitzaien (hots, aztertutako kasuen % 78,24ri). Euskadiko 12/2016 Legeari dagokionez, gobernu zentralak konstituzionalitate-errekurtsoa aurkeztu zuen, eta Epaitegi Konstituzionalak onartu egin zuen. Bere idatzian, gobernuak Konstituzioaren 161.2 artikulua aipatu zuen, eta horrek guztiak Legearen artikulua jakin batzuen indarraldia eta aplikazioa ekarri du; besteak beste, pertsona ukituen eskabideak ebazteaz arduratzen den Balorazio Batzordearen funtzionamenduari lotutako batzuk. Txosten hau amaitu denean, ez da ebazpenik eman.

3. GIZA ESKUBIDEEN URRAKETAK ARRASATEN

3.1. BIZITZEKO ESKUBIDEAREN URRAKETA

Txosten honi dagokion esparruan, 18 pertsonaren bizitzeko eskubidea urratu da Arrasaten. Urraketak herrian bertan edo bertatik kanpo gertatu zaizkie Arrasaten jaiotako pertsonari edo Arrasateko bizilagunei.

Beste 4 kasutan, ostera, oraindik ere ikerketa eta alderaketa gehiago egin behar da; izan ere, bertsio kontraesankorrak daude, bai eta argitasun gehiago behar duten hainbat elementu ere (horregatik ageri dira, hain zuzen ere, beste atal batean).

Arrasaten izandako bizitzeko eskubidearen urraketak honakoak dira, ordena kronologikoan:

BIKTIMA	DATA	ADINA	EGILETZA
Luis Santos Hernandez	1974/12/17	52	ETApm
Argimiro Garcia Estevez	1974/12/17	50	ETApm
Jesus Pascual Martin Lozano	1975/10/05	25	ETAm
Juan Moreno Chamorro	1975/10/05	26	ETAm
Esteban Maldonado Llorente	1975/10/05	20	ETAm
Iñaki Etxabe Orobengoa	1975/10/05	50	BVE
German Aguirre Irasuegi	1975/10/12	38	"Inkontrolatuak"
Constantino Gomez Barcia	1977/03/13	21	ETAm
Agurtzane Arregi Letamendi	1978/07/02	38	Triple A
Aurelio Salgueiro Lopez	1978/08/28	46	CAIA
Emilia Larrea Saez de Adana	1978/11/05	52	Guardia Zibila
Enrique Gomez Alvarez	1979/06/25	25	BVE
Juan Luis Aguirreurreta Arzamendi	1979/11/16	32	CCAA
Xabier Perez de Arenaza Sogorb	1984/03/23	35	GAL
Mario Manuel Leal Baquero	1984/12/05	29	ETA
Antonio Ramos Ramirez	1986/06/08	28	ETA
Ambrosio Fernandez Recio	2007/01/05	79	Kale borroka
Isaias Carrasco Miguel	2008/03/07	43	ETA

ETA:	Euskadi Ta Askatasuna
ETApm:	ETA politiko-militarra
ETAm:	ETA militarra
BVE:	Batallón Vasco Español
“Inkontrolatuak”:	eskuin muturreko kideak eta Estatuko Segurtasun-Indarretako (ESI) zenbait kide zituzten taldeak. Arestikoen laguntzarekin eta inpunitatez aritu ziren
CAIA:	Komando Autonomo Independentista eta Antikapitalista
CCAA:	Komando Autonomo Antikapitalistak
GAL:	Askapenerako Terrorismoaren Aurkako Taldeak
Triple A:	Alianza Apostólica Anticomunista
Kale-borroka:	indarkeria zerabilten zenbait talde ez armatuk eragindako kale-borroka eta sabotajeak

HILDAKOEN SINOPSIAK:

nor ziren eta nola hil zituzten

1974

LUIS SANTOS HERNÁNDEZ

Luis Santos Hernandez, guardia zibila, tenienteordea eta Arrasateko postuko komandantea, 52 urte zituenean erail zuen ETApn-ko komando batek. 1974ko abenduaren 17an gertatu zen, 20:45ak aldera. Uniformea jantzita zegoen Luis Santos, Argimiro Garcia Estevez agentearekin ardotan (azken hori kaleko jantzita). Argimiro Garcia Estevez ere erail zuten. Seat auto batetik metrailatu zituzten biak. Merkatu ondoko Txoko tabernatik atera ziren (egungo Otalora kalean), eta Ferixaleku kaletik zihoazen, Gurea zinemaren parean. Arrasateko erietxera eraman zituzten. Argimiro Garcia hilik iritsi zen. Luis Santosen bizitza salbatzeko ahaleginak egin zituzten medikuek, eta Gurutzetako ospitalera premiazko lekualdatzea prestatu zuten; baina, 23:25ean hil zen. Salamancako Alamedilla herrikoa zen, 25 urteko alaba baten eta 24 urteko seme baten aita. 30 urte ziren Guardia Zibilean sartu zenetik, eta 7 zeramatzan Arrasateko kuartelean. Luis Santos Serradilla del Llanon (Salamanca) lurperatu zuten. Barne Ministerioak 13/1996, 29/2011 eta 32/1999 legeen arabera kalte-ordainak ordaindu zizkion familiari.

1974

ARGIMIRO GARCÍA ESTÉVEZ

Argimiro Garcia Estevez Guardia Zibileko lehen agentea zen. 50 urte zituen, eta ia sei urte zeramatzan Guardia Zibilaren Arrasateko kuartelean. Salamancako Aldeadavila de la Ribera herria zuen jaioterri. 1974ko abenduaren 17an, Argimiro Garcia ardotan zebilen Arrasateko postuko tenienteorde eta komandante Luis Santos Gonzalezekin. Gurea zinemaren parean zeudela, ETApn-ko kide batzuek metrailetaz tirokatu zituzten Seat auto batetik. Autoa lehen-txeago lapurtu zuten, gidaria pistolaz mehatxatuta. Erasotzaileek autoa gertalekutik gertu utzi zuten; izan ere, ihes egitean, atentatuaren lekutik 400 bat metrora beste auto bat jota istripua izan zuten. Argimiro Garcia hilik iritsi zen herriko erietxera, eta Luis Santos tenienteordea, berriz, 23:25ak aldera hil zen, medikuek ezin izan baitzuten salbatu. Argimiro Garcia guardia zibila zen 1949az geroztik. 12 eta 26 urte bitarteko lau alabaren eta hiru semeren aita zen. Barne Ministerioak 13/1996, 29/2011 eta 32/1999 legeen arabera kalte-ordainak ordaindu zizkion familiari.

1975

JESÚS PASCUAL MARTÍN LOZANO

1975eko urriaren 5ean Arrasateko guardia zibilen patruila bat bidali zuten Arantzazuko Santutegi ingurura (Oñatitik gertu), ikurrina bat kentzera; izan ere, frankismoak debekaturik zuen ikurrina garai hartan. Patruila hartan bidali zuten 25 urteko Jesus Pascual Martin Lozano guardia zibila, erakundean zortzi hilabete zeramatzana. Arrasateko kuartela izan zen haren lehenbiziko lantokia, eta bakarra. Segoviako Villaverde de Iscar herriko familia bateko bost anaietako bat zen Jesus Pascual. Antza denez, egun hartan jai-eguna zuen, ez zegoen zerbitzuan, baina kide batek txanda aldatzeko eskatu ziola-eta igo zen Land Roverrean, Jose Gomez Castillo kaboa buru zela. Patruila ikurrina hartuta Arrasatera bidean zihoala, Arantzazutik Oñatirako errepidean kilometro bat egina zuen, ETAk errepidearen ezkerretara zegoen mendoitz batean ezkutatu-tako bonba bat lehertu zenean. Indarrak 20 metrora bota zuen ibilgailua, hainbat aldiz iraulita. Jesus Pascual Martin Lozano, Juan Moreno Chamorro eta Esteban Maldonado Llorente bertan hil ziren. Jose Gomez Castillo kaboa eta Juan Garcia Lorente gidaria larri zauritu ziren, eta Barakaldoko Gurutzetako ospitalean ingresatu zituzten.

1975

JUAN MORENO CHAMORRO

Caceresko Villamesiasen jaiotako Juan Moreno Cahomorro guardia zibilak 26 urte zituen 1975eko urriaren 5ean ETAk jarritako bonba batek eztanda eginda hil zenean. Hiru seme zituen. Juan Moreno guardia zibilen patruila batean bidali zuten Arrasateko kuarteletik Arantzazuko Santutegi ingurura, ikurrina bat kentzera. Agindu hori betetzen ari zirela, Land Rover batean zihoazen patruila-kideak, Oñatira bidean, Arrasateko errepidea hartzean. Orduantxe, bonba batek eztanda egin zuen ibilgailua handik igarotzean. Marka gorri batek adierazten zuen puntu zehatza, eta ibilgailua bertatik igarotzean urrutiko agintea erabilita aktibatu zuten artefaktua erasotzaileek. Lurrean zeutzan Jesus Pascual Martin Lozano, Juan Moreno Chamorro eta Esteban Maldonado Llorenten gorpuak: bertan hil ziren hirurak. Jose Gomez Castillo eta Juan Garcia Lorente larri zauritu ziren, eta Barakaldoko Gurutzetako ospitalera eraman zituzten. Arrasateko Guardia Zibilaren kuartelean jarri zuten beila-kapera, eta San Juan Bataiatzailearen elizan egin ziren hileta-elizkizunak. Ekitaldia bukatutakoan, *Cara al Sol* abestu zuten bertaratuek. Handik bost egunera, ETAk bere gain hartu zuen atentatua, Parisen.

1975

ESTEBAN MALDONADO LLORENTE

Esteban Maldonado guardia zibilak 20 urte zituen, eta denbora gutxi igarota zen Guardia Zibilak Arrasaten zuen kuartelera igorri zutenetik. Aita eta anaia ere guardia zibilak zituen. Esteban Maldonado Badajozko San Pedro de Méridan jaio zen, eta ezkongabea zen. 1975eko urriaren 5ean, patruila batean abiatu zen Arantzazuko santutegira, bertako eremu garaienean jarritako ikurrina bat kentzeko agindupean. Agindutakoa beteta, Oñatira bidean zihoan patruila Land Rover batean. Kilometro bat egina zuten ETaren komando batek errepidearen ezker aldeko mendoitz batean ezkutatuak bonba bat aktibatu zuenean. Esteban Maldonado, Jesus Pascual Martin Lozano eta Juan Moreno Chamorro agenteak bertan hil ziren. Juan Garcia Lorente gidaria eta Jose Gomez Castillo kaboa zauritu egin zituzten. Arrasateko kuartelean jarri zuten beila-kapera, eta hileta-elizkizunetan Guardia Zibilaren zuzendari nagusia eta Gipuzkoako gobernadore zibila izan ziren. Hiru agenteei meritu militarren domina eta polizia-merituaren gurutzua, bereizgarri gorriduna, ezarri zizkieten. Esteban Maldonado Llorenteren gorpua Almerian lurperatu zuten, Cabo de Gatan igarotzen baitzuen haurtzaroaren zati bat.

1975

IÑAKI ETXABE OROBENGOA

1975eko urriaren 5ean, Batallón Vasco Español erakundeak familiaren Etxabe-Enea jatetxean erail zuen Iñaki Etxabe Orobenkoa, 39 urtekoa. Jatetxe horretan egiten zuen lan Iñaki Etxabek, Kanpazar gainean (Elorrio). Familia bezalaxe, biktima Arrasatekoa zen. Alaba bi eta seme bat zituen. Erasotzaileek Etxabe anaietako Luis ere hil nahi izan zuten, bertan baitzen une hartan; baina, sukalde barruan gorde ahal izan zuen bere burua. Tirogileek ke-potoak jaurti zituzten lehenbizi jatetxe barrura, bezeroek ez zituzten identifikatu. *Euskal Herria y la Libertad*-en arabera, erasotzaileak "guardia zibilak zirelako zantzuak daude"²⁹. Zenbait egunen buruan German Agirre Irasuegi hil zuten, eta haren erailketa egileei buruz jakin zezakeenarekin lotu zen. atentatua baino hiru hilabete lehenago, beste bonba batek kalte handiak eragin zituen Etxabe-Enean, eta jatetxearen ondoan aparkatutako autoak metrailatu zituzten. Ekainaren 28an beste artefaktu bat aurkitu zuten Jokin Etxabek Baionan zuen jatetxean. Lokala hustu ahal izan zuten orduan. Hilketaren bezperan, atentatu parapolizial baten eraginez Jose Etxaberen autoa txikitu zuten Donibane Lohizunen. Hiru urte geroago, Triple A-k Agurtzane Arregi Letamendi erail zuen, eta senarra, Juan Jose Etxabe, larri zauritu.

²⁹ Hemen jasoa: "Euskal kasuan izandako bitzeko eskubidearen aurkako urraketen argazkiak, herriz herri. Arrasate, 1960-2010". Bakerako eta Elkarbizitzarako Idazkaritza Nagusia. Eusko Jaurlaritza, 2015, 22. or.

1975

GERMÁN AGUIRRE IRASUEGI

German Aguirre Irasuegi 11 eta 9 urteko bi semeren aita zen. 38 urte zituen eta Bergaran jaioa zen, Arrasaten bizi arren: taxi-gidariaren plaza bat zeukan bertan, eta horixe zuen ogibide. 1975eko urriaren 12an hilda aurkitu zuten Legutioko (Araba) Santa Engrazia urtegian, “kuarteletik 500 metro ingurura”. Halaxe deskribatzen dute *Libertad Digital* eta *Vidas Rotas*-eko “In Memoriam” atalean (2010: 62). Hiru tiro zeuzkan buruan, gertutik egindakoak. Eusko Jaurlaritzaren Terrorismoaren Biktimei Laguntzeko Zuzendaritzak egindako txostenean esaten denez, “gaiari buruzko informazio zehatza dutela eta, eskuin muturreko taldeak daude lotuta Iñaki Etxaberen atentatuarekin”. Bestalde, Euskal Memoriaren *La guerra no declarada* lanean (2014: 574) zuzenean egozten zaio “Triple A talde parapolizialari”. *Foronda txosten*-ean (2014: 128) “eskuin muturraren eta talde parapolizialen terrorismoak eraildako zibiltzat” jotzen dute. 2000. urtean, biktimaren seme Jokinek Eusko Legebiltzarreko Giza Eskubideen Batzordera jo zuenean, ponentziak bere iritzia jaso zuen. Honela dio: “familiak susmatzen du Guardia Zibilak erail zuela”³⁰.

1977

CONSTANTINO GÓMEZ BARCIA

Constantino Gomezen aita eta hiru anaia guardia zibilak ziren, bera bezalaxe. Lugokoa zen, eta Oñatiko kuartelean zegoen. 21 urte zituen 1977ko martxoaren 13an, beste bi guardia zibilekin eta horietako baten neska-lagunarekin Renault 12 auto batean zihoala ETaren komando batek metrailatu zuenean. Herriko Alexander diskotekatik atera ziren eta, gidaria Arrasateko kuartelean bizi bazen ere, Oñatiko kuartelera bidean zihoazen, bertan baitziharduten Constantino Gomez, Miguel Santaella Carretero eta Jose Castaño Vazquez agenteak. Bergarako errepide-rako bidegurutzean, zenbait ordu lehenago lapurtutako Seat 1430 auto bat euren aurrean geratu zen, pasatzen uzteko seinale bat aprobetxatuta. Armatutako bi pertsona jaitsi ziren autotik, eta Renault 12an zihoazenen kontra tiroka hasi. Gidaria eta neska-laguna, erasotzaileen asmoa ikusita, makurtu egin ziren; baina, atzeko hiru lagunek tiroak jaso zituzten. Miguel Santaella Carretero oso larri zauritu zuten, Jose Castaño Vazquezek zauri arinak izan zituen masailean, eta Constantino Gomez Barcia handik gutxira hil zen, Arrasateko erietxera eraman bazuten ere. Barne Ministerioak 13/1996, 29/2011 eta 32/1999 legeen arabera kalte-ordainak ordaindu zizkion familiari.

30 Indarkeriaren biktimen ponentzia. Eusko Jaurlaritza. Giza Eskubideen eta Herritarren Eskaren Batzordea. I. liburukia. Gasteiz, 2000, 197. or.

1978

AGURTZANE ARREGI LETAMENDI

Agurtzane Arregi Letamendia Arrasatekoa zen izatez, baina Urruñan bizi zen eta arropa-denda batean egiten zuen lan. 38 urte zituen, eta 13, 11 eta 9 urteko bi alabaren eta seme baten ama zen. Senarra, Juan Jose Etxabe Orobengoa ETako kide nabarmena izan zen, ondoren ESBra gerturatutakoa. Hain zuzen, Etxabek jatetxe bat zeukan Donibane Lohizunen, eta hainbat atentatu egin zizkioten bertan. Lapurdiko herri horretan egin zuen senar-emazteen aurkako atentatua Triple A-ko (Alianza Apostólica Anticomunista) "Batallón Adolf Hitler" taldeak, 1978ko uztailaren 2an: Agurtzane Arregi erail zuten (17 tirok jo zuten), eta Juan Jose Etxabe zauritu (18 bala-inpaktu jaso zituen urdail, sabel, gibel, beso eta hanketan). Egun hartan, 10 minutu inguru zeramatzan Jose Etxabek Juri-Berri kalean, Peugeot 604 autoaren barruan irratia entzuten, emazteak lana noiz bukatu zain. AAAko kideek, baina, ez zuten tirorik bota biak auto barruan egon zirenera arte: biak ziren jomuga, eta biegi egin zieten tiro. Uztailaren 7an ekarri ahal izan zuten senideek gorpua Arrasatera, eta milaka pertsona gerturatu zuren San Juan Bataiatzailearen elizan egin zen hileta-elizkizunera.

1978

AURELIO SALGUEIRO LÓPEZ

Aurelio Salgueiro Lopezek 46 urte zituen, eta zazpi semeren aita zen. Guardia Zibilaren informazio-zerbitzuko lehen kaboia zen, eta hogeitun urte inguru zeramatzan Arrasaten lanean. Komando Autonomo Antikapitalistak taldeko bi kidek erail zuten Arrasateko Arbolapeta plazatxoan, Izkiña tabernaren aurrean. Seguruenik talde horren lehenbiziko erailketa izan zen hura. Komandoko hirugarren kide bat zuten auto batean zain handik gertu. 1978ko abuztuaren 28a zen. Komando Autonomo Independentistak eta Antikapitalistak taldeak hartu zuten bere gain atentatuaren erreibindikazioa. Kaleko jantzita zegoen Aurelio Salgueiro eta, ohi bezala, postetxean gutunak bilduta kuartelera bueltan zihoan. Baina, buruan eta toraxean jo zuten lau balek eten zuten itzulerara. Arrasateko erietxera eraman zuten, baina hilda zegoen ingresatu zutenerako. Hurrengo egunean egin zen bere aldeko hileta-elizkizuna San Juan Bataiatzailearen parrokan: lankideek eraman zuten hilkutxa, Espainiako bandera gainean zuela. Aurelio Salgueiro Lopez Monforte de Lemos (Lugo) herrian jaio zen, eta han lurperatu zuten. Barne Ministerioak 13/1996, 29/2011 eta 32/1999 legeen arabera kalte-ordainak ordaindu zizkion familiari.

1978

EMILIA LARREA SÁEZ DE ADANA

Emilia Saez de Adanak 52 urte zituen. Eskoriatzakoa zen jaiotzez eta Arrasateko Larrea baserrian bizi zen. Hiru semeren ama zen. Etxean eta baserrian egiten zuen lan, eta arrautzak eta ortuko barazkiak saltzen zituen. 1978ko azaroaren 15ean baserrian zegoen, Jesus Murgiondo semea eta Crescencia Vidaurreta auzokidearekin eserita; bisitan joan zitzairen azken hori, alabarekin batera. Egun horretan bertan, arratsaldean, Komando Autonomo Antikapitalistetako kideek Aretxabaletako kuartela metrailatu zuten. Kaleko jantzita zihoazen hainbat agentek Arrasateraino jarraitu zituzten, eta tiro egin zieten: kideetako bi hil zituzten eta beste kide bat eta bi oinezko zauritu zituzten. Hiru minutu igarota, Arrasateko hainbat guardia zibil agertu ziren bertara, baina uniformerik gabeko guardia zibilak ezagutu ez eta tiro egin zieten. Balek ez zituzten guardia zibilak jo, bai, ordea, Emilia Larrea: lepoan jo zuen bala batek, eta bertan hil zen. Beste bala batek Crescencia Vidaurretaren izterra jo zuen. Zenbait egun igarota, bi guardia zibil gerturatu ziren baserrira barkamen-eske: alarguna negar batean atera zen eta, mesedez, joan zitezene eskatu zien. Gertakariak ez zuten inongo zigorrik eragin. Familiak indarkeriaren biktimatzat onartzeko eskaria egin zuen Indarkeriaren Biktimen Legearen babesean, baina Barne Ministerioak ukatu egin zuen eskaria. Eusko Jaurlaritzaren Balorazio Batzordeak, ekainaren 12ko 107/2012 Dekretuaren esparruan, biktima-izaera onartu die bai Emilia Larreari, bai Crescencia Vidaurretari.

1979

ENRIQUE GÓMEZ ÁLVAREZ

1979ko ekainaren 25ean Batallón Vasco Españolak (BVE) 25 urteko Enrique Gomez Alvarez erail zuen Baionan. ETako kidea zen, eta poliziarri ihes eginda Ipar Euskal Herrian babes hartuta zebilen 1974az geroztik. Aipatutako egunean, haurdun zegoen Kristina Larrañaga Arando bikotekidearekin batera zihoan Baionan bizi ziren etxera bidean. Peugeot 305 bat jarraika zutela konturatu ziren, eta laguntza eskatzen ahalegindu ziren: Udala tabernan sartu ziren telefonoz deitzera; baina, lau lagun sartu ziren bertara, eta dozena bat tiro bota zituzten Enrique Gomezaren aurka. Anbulantzian hil zen Enrique Gomez, Baionako ospitale zibileran bidean. Eusko Jaurlaritzaren TBLZk emandako *Talde inkontrolatuek, eskuin muturreko taldeek eta GALek eragindako terrorismoaren biktimei buruzko txostenak* dioenez, "Jean Pierre Cherid izan zen atentatuaren egilea" (2008: 26). Enrique Gomez Leongo Porqueros herrian jaio zen eta haurtzaroan joan zen Gasteizera, gurasoek bertara migratu zutenean. Gasteizen bizi izan zen, Samaniego ikastetxean ikasi zuen, bai eta gerora Jose Obrero lanbide-eskolan ere. Bertan ikasi zuen euskara eta ondoren bera ere aritu izan zen euskara-irakasle Arabako hiriburuan, Arrasatera joan zenera arte. Arrasatekoa zuen bikotekidea, Kristina Larrañaga Arando, eta Arrasaten bizi zela sartu zen ETAn.

1979

JUAN LUIS AGUIRREURRETA ARZAMENDI

Arrasatekoa zen jaiotzez Juan Luis Aguirreurreta Arzamendi, eta 32 urte zituen Komando Autonomo Antikapitalistak erakundeak 1979ko azaroaren 16an erail zuenean. Bi semeren aita zen. Seminarista izan zen. Ondoren Juan Bautista Uribecheverriaren igeltserotza-enpresako bulegoan egin zuen lan. Handik Pinturas Velasco enpresako administrazio-lanak egitera igaro zen. 1921-1923 eta 1938-1948 bitartean Arrasateko alkate izandako Domingo Arzamendiren biloba zen. Bere etxean gertatu zen atentatua, Ignacio Zuloaga kalean. Bazkalostean lanera itzultzeaz zela tirokatu zuten bi pertsonak: bi tirok jo zuten bularrean, eta batek lepoan. Komando Autonomo Antikapitalistek atentatua bere gain hartu zutenean, biktima Ordena Publikoaren Indarren isil-mandatarari izatea egotzi zion, eskuin muturreko taldeak zuzentzeaz eta Polizia Politiko Sozialeko kide izan izanaz. Familiak irmo ukatu zituen akusazio horiek biktimaren memoria errebindikatzean; hain zuzen, familiaren esanetan, Juan Luis Aguirreurreta ez zen alderdi politiko bakar bateko kide ere, eta ez zuen poliziarekin edo eskuin muturreko taldeekin inongo harremanik izan. Senideen hitzetan, akusazio haiek "zurrumurru axolagabeak ziren, inongo egiaztapenik gabeak", baina "ondorio oso larriak eragin zituzten". Gaur egun ere haren izen ona errebindikatzen du familiak.

1984

XABIER PÉREZ DE ARENAZA SOGORB

GAL edo Grupos Antiterroristas de Liberación delakoek ETAko kide Xabier Perez de Arenaza Sogorb erail zuten 1984ko martxoaren 23an, Saint Martin de Biarritzeko gasolindegian auto barruan zegoela. Motor batean zihoan pertsona batek autoaren haizetarakoaren kontra bost tiro bota zituen, eta bala batek buruan jo zuen Xabier Perez. Eusko Jaurlaritzaren Terrorismoko Biktimei laguntzeko Zuzendaritzak (TBLZ) egindako *Talde inkontrolatuek, eskuin muturreko taldeek eta GALEk eragindako terrorismoaren biktimei buruzko txostena*-k (2008: 61) jasotzen duenez, atentatu horregatik kondenatu zituzten Jean Philippe Labade, Patrick de Carvalho eta R. Sampietro. Xabier Perez de Arenazak 35 urte zituen erail zutenean. Bi alabaren aita zen. Aretxabaletan jaioa izan arren, zortzi urtez bizi izan zen Arrasateko San Josepe auzoan, 1983an Lapurdin errefuxiatu zen arte. Gamey enpresan aritu zen 15 urte zituen geroztik, doitze- eta muntatze-lanetan. Guardia Zibilak bi aldiz atxilotu zuen, hainbat protestatan parte hartu zuela eta, eta azkenean Gamey enpresatik kaleratu zuten. COEseko eta LABeko kide izan zen garai hartan. Martxoaren 27an udaletxeko kapitulu-aretoan jarri zen Xabier Perezen beila-kapera.

1985

MARIO MANUEL LEAL BAQUERO

1985eko abenduaren 5ean 29 urteko Mario Manuel Leal Baquero erail zuen ETAk Renferen Arrasateko geltoki zaharrean. Agentea Aretxabaletako Guardia Zibilaren kuartelean zegoen destinatutik. Auto barruan zegoen, kaleko jantzita, ETaren komando bateko bi kidek gertutik tiro eginda zazpi balak jo zutenean. Erasotzaileek ETako hirugarren kide bat zuten zain auto batean, eta harekin egin zuten ihes. Pontevedrako zen Mario Manuel Leal, zenbait iturrik Aviléskoa (Asturias) zela dioten arren; izan ere, Avilésen bizi izan ziren bere gurasoak tarte batez, baina gerora jaioterrira itzuli ziren, Faro de Vigora hain zuten ere. Bost urteko neskatila baten aita zen. Hileta-elizkizunak hurrengo egunean egin ziren, gorpua bertan zela, Aretxabaletako Jasokundearen elizan; jende gutxi gerturatu zen ekitaldira. Gorpua zeraman furgua Avilésera abiatu zen ondoren, eta bertan lurperatu zuten gorpua. Guardia Zibilaren iturriek baieztatu zuten, atentatu hartan erabilitako armetako bat hamar urte geroago aurkitu zuten Arrasaten, Jose Ortega Lara bahituta izan zuten zuloan. Barne Ministerioak 13/1996, 29/2011 eta 32/1999 legeen arabera kalte-ordainak ordaindu zizkion familiari.

1986

ANTONIO RAMOS RAMÍREZ

Antonio Ramos Ramírezek 28 urte zituen 1986ko ekainaren 8an, ETak bizitza ukatu zionean. Erasotzaren bere autoan, Talbot Horizon batean, sartzean zegoen Arrasateko San Andres auzoko Doctor del Valle kalean, 23:00ak aldera. Guardia Zibileko kabo lehena larri zauritu zuten, eta Debagoieneko ospitalera bidean zeramatela hil zen. Oñatiko kuartelean zegoen destinatuta Antonio Ramos Ramirez. Gutxienez bost aldiz egin ahal izan zuen tiro erasoaldiari aurre egiteko (*El Pais*, 2015/05/05; *El Diario Vasco*, 1985/06/09). Espera (Cádiz) zuen jaioterri, eta Euskal Herrira destinatuta aurretik Sevillan bizi izan zen. Bost urteko seme bat zuen, eta emaztea sei hileko haurdun zegoen orduan. Hileta-elizkizunak Oñatiko San Miguel elizan egin ziren, eta Guardia Zibilaren agente-kideek eraman zuten hilketxa lepoan kuarteletik elizaraino. 1983ko urrian beste atentatu bat pairatu zuen Antonio Ramosek; arin zauritu zuten orduan. Land Rover batean zihoan eta ETak artefaktu bat zartarazi zuen Oñatiko errepidean. Atentatu hartan 28 urteko Jose Reyes Corchado Muñoz hil zen.

2007

AMBROSIO FERNÁNDEZ RECIO

2007ko urtarrilaren 5eko goizaldean, Ambrosio Fernandez Recio 79 urteko erretiratu etxetik aterarazi zuten, auzokide guztiak bezalaxe, bera bizi zen Jokin Zaitegi kaleko eraikinean sua piztu zela-eta, beheko solairuko La Caixaren kutxazain baten aurka kale-borrokak egindako eraso tarteko. Berrogeita hamar pertsona ingururi eman behar izan zitzairen ostatu Arrasate eta Eskoriatzako hoteletan. Hotzak eta kalean egon beharrak, kearekin eta Ambrosio Fernandezek zituen arnasa- eta bihotz-arazoekin batera, gizonaren osasun-egoerak txarrera egitea eragin zuen, eta Debagoieneko ospitalean ingresatu behar izan zuten lehenbizi, eta Txagorritxuko ZIUngo gero. Arrasateko Udaltzainen buru Jose Luis Etxebarriak azaldu zuenez, "osasun-egoera okerra zuen, tronbosia eta arnasa-arazoak baitzituen aurrekari". Edonola ere, udaltzainburuak nabarmendu zuen suteak "gizonaren osasun-egoera kaltetu ahal izan zuela"; izan ere, ingresatu zutenean "aldikako dardarak" zituen, bai eta "kontzientzia gutxitzea eta hipotentsioa" ere. Txagorritxun "intubatu egin behar izan zuten, eta bentilazio mekanikora konektatu"³¹. Bi hilabetera hil zen, martxoaren 3an. Zerrenda gehientsuenetan agertzen ez den arren, Espainiako Gobernuko Barne Ministerioak terrorismoaren biktima izaera onartu zion³². Ambrosio Fernandezek alaba bat zuen, Olga Fernandez Vicario. Ambrosio Fernandez Burgosen jaioa zen, jubilatua aurretik Amat altzairu-fundazioan egin zuen lan eta, ondoren, Fagor kooperatiban.

2008

ISAÍAS CARRASCO MIGUEL

Isaias Carrasco Miguel Bidelan enpresako langilea zen AP-1 autobidean, eta PSE-EEko zinegotzi ohia (2003-2007). 2008ko martxoaren 7an erail zuen ETAK, bere etxetik gertu, Navas de Tolosa kalean. Isaias Carrasco lanera joateko autoan sartzear zela, 13:30ak aldera, ETAKo kide bat gerturatu zitzaion eta bost tiro bota zizkion. Lau urteko seme txikiak, Adeik, etxeko leihotik ikusi zuen dena. Adei semeaz gain, beste bi alaba zituen Isaias Carrascok, 20 eta 14 urtekoak. Larri zaurituta eraman zuten Arrasateko ospitalera, baina bihotz-birikak bi aldiz gelditu ostean hil egin zen. 43 urte zituen, eta Arrasate zuen jaioterra, gurasoak Morales del Torokoak (Zamora) ziren arren. Isaias Carrascoren alarguna, Marian Romero, egun hartan gaueko txandan izan zen lanean, eta goizez etxe batean. hori Quintana de la Serena (Badajoz) herrian jaio zen eta Arrasaten bizi zen bost urte zituenetik. Isaias Carrasco UGT (Unión General de Trabajadores) sindikatuko afiliatua zen. 2007ko maiatzaren 27ko udal-hauteskundeetan hautatu ez zutela eta (seigarren postuan zegoen PSE-EEK aurkeztutako zerrendan), uko egin zion bizkartzainari. Behin, gutxienez, mezu hau zeraman oharra jaso zuen postontzian: "badakigu non zauden"³³.

31 S. Iribarren barne-medikuntzaren esparruko mediku laguntzaileak sinatutako txostena, 2007/03/03koa.

32 Iñaki Egañak aipatzen du, Breve historia de ETAn (Tafalla: Txalaparta, 2017, 139. or.), beste kasu batzuen artean, armagabeen taldeen eta kale-borrokaren sabotajeak aipatzean "Ambrosio [Fernandez] Recio, Arrasaten, haren etxepeko sabotajearen sortutako kea arnasteagatik, biktimen elkartek izaera hori aitortzen ez dioten arren".

33 Zoomrights.com Indarkeria terroristaren bidez urratutako Giza Eskubideen Urraketen Behatokia, Buesa Fundazioa eta Bakeaz: <http://www.zoomrights.com/?p=1465>

3.1.1. BIZITZA-ESKUBIDEAREN URRAKETAK ZENBAKITAN

HAMARKADAKA

	70EKO HAMARKADA	80EKO HAMARKADA	90EKO HAMARKADA	2000 - 2009 HAMARKADA	2010 - 2016 HAMARKADA	ARGITU GABEKO KASUAK
ETA eta CCAA	8	2	-	1	-	-
BVE, AAA eta GAL	4	1	-	-	-	-
ESI	1	-	-	-	-	4
Kale borroka				1	-	-
GUZTIRA	13	3	-	2	-	4

- Txosten honek landutako gaiari eta espazioari dagokionez, 18 kasutan urratu da bizitza-eskubidea. Biktimitako 2 emakumeak dira, eta 16 gizonak. Beste lau kasu ere badira, oraindik argitu ez direnak (kasu horietan guztietan gizonak dira biktimak).

- Txosten honek landutako denbora-tarteari dagokionez, Arrasaten izandako lehen-biziko erailketa Luis Santos Hernandez eta Argimiro Garcia Estevez guardia zibilek 1974ko abenduan bizi izandakoa da. [Oraindik argitu gabeko kasuen artean, Jose Luis Mondragon Elorzaren kasua dugu, aurrekoa baino lehenagokoa; 1974ko maiatzean gertatu zen, Hondarribian]. Arrasaten gertatutako azken erailtzea 2008an izan zen, Isaias Carrasco Miguelena, hain zuzen ere.

- Egileei erreparatuz gero, hauek dira ondorioak: ETAk 9 pertsona erail ditu, Komando Autonomo Antikapitalistak erakundeak 2. BVEk 2, beste komando parapolizial batek 1, Triple Ak 1 eta GALEk 1. Guardia Zibilaren tiroek Emilia Larrea hil zuten, eta kale-borroko eraso batek herritar baten gaixotasuna larriagotzea eraginda, sortutako konplikazioek heriotza eragin zioten. Barne Ministerioak terrorismoaren biktimatzat jotzen du.

- Aipatutako 18ko kasuetatik 16 antolatutako atentatuak dira, eta 2 egindako poliziek noranahi eginiko tiroek eta kale-borrokoaren erasoaldi batean kutzazain bat erretzean sortutako kea arnasteak eragindakoak.

- Hildako edo eraildako kasu gehienak 70eko hamarkadan gertatu ziren. Hala ikus daiteke grafikoa. Ez dago kasurik 90eko hamarkadan, eta azken biak hurrengo hamarkadan gertatu ziren.

- 14 kasutako *modus operandi*-a edo jarduteko prozedura su-armak erabiltzea izan da: arma laburrak erabilia gertutik egindako tiroak edo metrailleta-sua. Ez da Arrasaten bonba-atentaturik egin; bai, ostera, Arantzazutik Oñatirako errepidean: Arrasateko kuarteleko hiru guardia zibilen aurka egin zen atentatua, hain zuzen ere. Emilia Larrearen heriotza ere su-armak erabiltzearen ondorioz gertatu zen, bera jomuga ez bazen ere.

Anbrosio Fernandezek kasuan, jatorrizko ekintzatik eratorritako bestelako elementuek eragin zuten gizonaren heriotza.

- 2008ko martxotik gaur arte, hots, azken hamar urteotan, ez da heriotza eragin duen atentaturik gertatu Arrasaten; halaber, ez da egon motibazio politikoko testuinguruak sustatutako eta heriotza eragin duen eraso edo tiroketarik.

ADINAREN ETA SEME-ALABEN KOPURUAREN ARABERA

	40 URTETIK BEHERAKO BIKTIMAK	40 URTETIK GORAKO BIKTIMAK	AITARIK EDO AMARIK GABEKO NESKA UMEZURTZAK	AITARIK EDO AMARIK GABEKO MUTIL UMEZURTZAK
ETA eta CCAA	7	4	12	14
BVE, AAA eta GAL	5	0	6	4
ESI	-	1	-	3
Kale borroka	-	1	1	-
GUZTIRA	12	6	19	21
ORAINDIK ARGITU GABEKO KASUAK	4	-	1	-

* Aitarik gabe geratutako neska-mutilen kopuruari bi gehitu behar zaizkie; izan ere, emakume bi haurduen zeuden senarra atentatuan galdu zutenean.

- Hildako biktimarik gazteena Esteban Maldonado Llorente guardia zibila izan zen: 20 urte zituen erail zutenean. Adinean aurreratuen zegoen pertsona, ostera, Ambrosio Fernandez Recio izan zen, 79 urtekoa [argitu gabeko kasuen artean dago Jesus Maria Markiegirena, eta hark ere 20 urte zituen hil zutenean].
- 20 urtetik beherako 40 haur geratu dira umezurtz, aitarik gabe edo amarik gabe (bi kasutan, zehazki). 40 haur horietako 19 neskak dira, eta 21 mutilak [argitu gabeko kasuen artean, neska bat geratu zen aita gabe].
- Heriotza-atentatuetako bi kasutan gutxienez (bata ETAk eragindakoa, bestea BVEk eragindakoa), hildakoen alargunak haurdu zeuden. Alargunetako batek buruaz beste egin zuen.
- Zenbait kasutan, seme-alabak bertan zeuden euren ama edo aita hil zutenean, edo gertatik ikusi zuten, edo biktimaren azken unean gertalekura bertaratuta besotan hil zitzairen.

GERTALEKUAREN ARABERA

	ARRASATEN EGINIKO ATENTATUAK EDO ERAILKETAK	ARRASATETIK KANPO HERIOTZA ERAGIN DUTEN ATENTATUAK
ETA eta CCAA	8	3
BVE, AAA eta GAL	-	5
ESI	1	
Kale borroka	1	-
GUZTIRA	10	8
ORAINDIK ARGITU GABEKO KASUAK	2	2

- 10 atentatu edo heriotza gertatu dira udalerrian, eta 8 Arrasatetik kanpo [argitu beharrekoei dagokienez, bi pertsona hil ziren Arrasaten, eta bi udalerritik kanpo].

- Talde parapolizialek Arrasatetik kanpo egindako erailketak Kanpazar gainean (Elorrio), Legution, Donibane Lohizunen, Baionan eta Biarritzen gertatu ziren. Arrasateko kuartelko hiru guardia zibilen kontrako heriotza-atentatu bat, ETAk egindakoa, Arantzazutik Oñatirako errepidean gertatu zen.

- Arrasaten tiroketa hauetan eragin ziren hildakoak: 2 biktima ardotan zebiltzala Txoko tabernatik irtetean, 1 Alexander dantzalekutik irtetean (ibilgailu barnean, Bergarara begira dagoen bidegurutzean), 1 postetxean gutuneria jaso ostean kuartelera bueltan (Izkiña tabernaren aurrean), 1 baserrian jarrita zegoela (Larrea baserria, egun eraitsita dago), 2 etxetik gertu (biktimak lanera zihoazela, Ignacio Zuloaga eta Navas de Tolosa kaleetan), 1 ibilgailuan sartzeaz zela San Andres auzoan, eta 1 Txagorritxun, bi hilabetez ingresaturik egon ostean, bere osasun-egoerak txarrera egin ostean Jokin Zaitegi kaleko La Caixaren kutzazain baten aurkako erasoaldia tarteko.

- Arrasatetik kanpo gertatutako atentatuei dagokienez, hauxe da laburpena: 3 errepidean gertatu ziren (jeep barruan), 1 biktimaren jatetxean, 1 biktimaren taxian, 1 lanetik ateratzean (biktimen ibilgailuaren barrenean), 1 laguntza-eske sartutako taberna batean, eta bat gasolindegri batean (ibilgailuaren barrenean).

JAIOLEKUAREN ARABERA

	ARRASATEN JAIOTAKO PERTSONAK	ARRASATETIK KANPO JAIOTAKO PERTSONAK
ETak eta CCAAk eraildakoak	2	9
BVEk, GALEk. eraildakoak	2	3
ESlek eraildakoak	-	1
Kale borrokak eragindakoak		1
GUZTIRA	4	14
ORAINDIK ARGITU GABEKO KASUAK	3	1

- Aurreko koadroari erreparatuta, hildako biktimen artetik 10 gehiago dira Arrasatetik kanpo jaiotakoak (14), Arrasaten jaiotakoen aldean (4).

- Arrasatetik kanpo jaiotako biktimen artean, hiru Debagoienekoak ziren: Bergara, Eskoriatza eta Aretxabaletakoak, hain zuzen ere. Gainontzekoei dagokienez, 2 Salamancan jaio ziren (Serradilla del Llano eta Aldeadavila), 1 Caceresen (Villamesias), 1 Badajozen (San Pedro de Mérida), 1 Segovian (Villaverde de Iscar), 2 Lugon (bata hiriburukoa zen, bestea Monforte de Lemoskoa), 1 Pontevedran, 1 Leonen (Porqueros), 1 Cádizen (Espera) eta 1 Burgosen.

- Udalerrian eraildako sei guardia zibilak Arrasateko kuartelean (3), Oñatikoan (2) eta Aretxabaletakoan (1) zeuden. Oñatitik gertu hildako hiru guardia zibilak Arrasateko kuartela zuten lantoki, eta bertan bizi ziren (3). 9 guardia zibil horien artean, bada Arrasaten hogei urte inguru igaroak zituenik, bai eta Debagoienez hilabete gutxi eginak zituenik ere.

IZAERAREN ARABERA

	ZIBILA	GUARDIA ZIBILA	ETAKO EDO CCAAKO KIDEA
ETA eta CCAA	2	9	-
BVE, AAA eta GAL	3	-	2
ESI	1	-	-
Kale borrokak eragindakoak	1	-	-
GUZTIRA	7	9	2
ORAINDIK ARGITU GABEKO KASUAK	-	-	4*

* Horietako batek ETA utzia zuen eta une hartan modu autonomoan ziharduen.

- Orotara, Arrasaterekin lotutako 7 herritarri, 9 guardia zibili eta 2 ETAkideri urratu zaie bitzitza-eskubidea [argitu beharreko kasuen artean, bat ETako kidea zen, eta beste bat

ETAko kide izandakoa; ordea, gertakariaren sasoian modu autonomoan ari zen; beste bi Komando Autonomoetako kideak ziren].

- Herritarrei dagokienez, 1 familia-jatetxe bateko langilea zen, 1 taxi-gidaria zen, 1 arropadenda bateko saltzailea, 1 baserriko eta etxeko lanetan aritzen zen, 1 administraria zen pintura-enpresa batean, 1 erretiraturik zegoen eta 1 Bidelan enpresako AP-1 autobideko ordaintokiko langilea zen.

- Eraildako bederatzi guardia zibilei dagokienez, 1 tenienteordea zen, 2 lehen kaboak (horietako bat, gainera Informazio Zerbitzuetakoa), 1 lehen agentea eta 8 bigarren mailako guardiak.

- Eraildako ETAko kideei dagokienez, batek euskara-eskolak ematen zituen tailerrean lan eginaz bat, batek doitze eta muntatze-lanak egin zituen urte askoan Gamey enpresan. [Argitu gabeko kasuei dagokienez: bat tornulari-doitzaile zebilen, batek tailer batean lan egin zuen Ipar Euskal Herrira ihes egin aurretik, batek Feliciano Aranzabalen enpresan egin zuen lan eta bat Politeknikako maestria-ikaslea izen.

3.1.2 EGOERA DEBAGOIENA ESKUALDEAN

HILDAKO BIKTIMAK

DEBAGOIENA, UDALERRIKA	ETA, GAA + KALE BORROKA	BVE, AAA, GAL...	POLIZIA EDO GUARDIA CIVILA	GEHIAGO IKERTU BEHAR DA
Arrasate	12	5	1	4
Antzuola	2	-	-	-
Aretxabaleta	3*	1*	-	-
Bergara	3	1*	2	-
Elgeta	-	-	-	-
Eskoriatza	1	-	1*	-
Leintz-Gatzaga	-	-	-	-
Oñati	10*	-	-	1
GUZTIRA ERREALA	26	5	3	5
		34		5

* German Agirre bere jaioterrian (Bergara) eta bizilekuan (Arrasate) hartu da aintzat. Emilia Larrea jaioterrian (Eskoriatza) eta hil zuten herrian (Arrasate) ageri da. Xabier Perez de Arenaza Aretxabaletan (jaioterria) eta Arrasaten (umea zenez geroztiko bizilekua) ageri da. Mario Manuel Leal Aretxabaletan (bertan zegoen destinaturik eta han bizi zen) eta Arrasaten (bertan hil zuten) ageri da. Antonio Ramos Oñatin (bertan bizi zen, kuartelean) eta Arrasaten (bertan hil zuten) ageri da. Oñatin eraildako hiru guardia zibila, Jesus Pascual Martin, Juan Moreno Chamorro eta Esteban Maldonado, Oñatin (hil ziren herrian) eta Arrasaten (destinaturik zeuden herrian, euren bizilekuan) ageri dira. Orotara ematen den datuan, baina, **kasu horiek guztiak behin baino ez dira aintzat hartu** ("Arrasate" atalean ageri dira kasu horretan).

3.2 OSOTASUN FISIKOAREN, PSIKIKOAREN ETA MORALAREN URRAKETAK

Hildako pertsonak ez bezala, ez dago zauritutako biktimen inguruko zerrenda ofizial publikorik, datuen babes-politikaren ondorioz eta Terrorismoaren Biktimei Laguntzeko Zuzendaritzaorde Nagusiak ebatzi gabeko demanda eta auziak dituelako. Erakunde batzuek sarbidea izan dute datu globaletara, baina ez da izenik eta udalerririk ezagutarazi.

Arrasateri dagokionez, oinarri dituzte gure landa-lana, lekukotzen bilketa eta kontsultatutako hemeroteka eta argitalpenak. Atal hau honela sailkatu dugu:

3.2.1 ETAREN ETA KOMANDO AUTONOMO ANTIKAPITALISTEN ATENTATUETAN ZAURITUTAKO EDO BAHITUTAKO PERTSONAK

- Udalerrian hamar pertsona zauritu dira ETaren atentatuetan (bederatzi guardia zibilak dira).
- Halaber, ETak eta Komando Autonomo Antikapalistek 8 pertsona erasotu eta bahitu dituzte Arrasaten, ibilgailua (pertsonala zein lanekoa) lapurtu zitzaien 6 zibilak aintzat hartzen badira; izan ere, maletategian sartu eta/edo ahoa estalita zuhaitz batera lotu zituzten aurkintza baztertuetan: 1 langile lotu eta isilarazi zuten, eta Julio Iglesias Zamorak eta Jose Antonio Ortega Larak 116 eta 532 egun igaro zituzten bahiturik zulo berberean, udalerriko industria-gune batean.

DATA	BIKTIMAK	ONDORIOAK	EGILETZA
05/10/1975	José Gómez Castillo, cabo gc.	Bonbak larri zauritua	ETA
05/10/1975	Juan García Lorente, gc.	Bonbak larri zauritua	ETA
13/03/1977	José Castaño Vázquez, gc.	Hainbat	ETA
13/03/1977	Miguel Santaella Carretero, gc.	Balaz oso larri zauritua	ETA
21/01/1980	Manuel Fernández García	Balak besoan eta hanketan	ETAm
03/12/1984	José Sáez Eslava, gc.	Ultzera korneala, urradurak ezker hankan	ETA
03/12/1984	Manuel Castillo Fernández, gc.	Higadurak, ebaki eta kolpeekin, aurpegian; eskumuturra hautsita	ETA
03/12/1984	José López Berrio, gc.	Hainbat higadura: masailalboa, homoplatoa...	ETA
03/12/1984	Alejandro García Joaquín, gc.	Ingresatua (zauri arinak)	ETA
13/05/1985	Francisco Arias Cuadrado, gc.	Ukondoa, besaurrea, izterra	ETA

Arrasaten 116 eta 532 egun bahituta

DATA	BIKTIMA	ONDORIOAK	EGILETZA
1993/07/05etik 1993/10/29ra	Julio Iglesias Zamora	Zulo batean egon zen bahituta, industria-gune batean, 116 egunez	ETA
1997/01/17tik 1997/07/01era	José Antonio Ortega Lara	Iglesias egon zen zulo berean egon zen bahituta, 532 egunez. Zenbait tratamendu behar izan zituen, eta ondorioak pairatzen ditu.	ETA

Pistolarekin mehatxatuta bahitutako pertsonak, autoak lapurtu eta Arrasaten atentatuak egiteko

DATA	BIKTIMA	ONDORIOAK	EGILETZA
17/12/1974	Seat ibilgailu baten jabea	Pistolaren mehatxupeko lapurreta	ETA
13/03/1977	Francisco Murgoitio Azkoaga	Maletategian sartu zuten	ETAm
28/08/1978	Renault 5 TL baten jabea	Zuhaitz batera lotu zuten, Eibarren	CAA
15/11/1978	Renault 12 baten jabea	Pistolaren mehatxupeko lapurreta	CAA
16/11/1979	Morris MG baten jabea	Zuhaitz batera lotu zuten, Udalan	CAA
03/12/1984	JME, R-4 baten jabea	Zuhaitz batera kateatu zuten, Udalan	ETA

Indarrez ibilgetu eta langile bati eskuak lotu zizkioten

DATA	BIKTIMA	ONDORIOAK	EGILETZA
10/02/2001	Recambios Egido-ko langilea	Zutabe batera lotu zuten plastikozko bridekin eta paketatzeko zintarekin estali zioten ahora, trokelatzeko makina bat lapurtzeko	ETA

3.2.2 SABOTAJEETAN EDO KALEKO EKINTZETAN ERASOTUTAKO PERTSONAK

- 7 pertsona zauritu dira kale-borrokaren erasoetan edo arrazoi politikoak tarteko dituzten egoeretan suertatutako erasoetan: ertzain bat eta alderdi politikoetako sei pertsona (5 PSEko eta 1 EAJko). Beste 2 pertsona ospitaleratu egin behar izan zituzten kale-borrokako ekintzen ondoren.

- Artefaktu su-eragileekin eginiko atentatu eta eraso batzuek bankuen, herriko etxearen eta abarren gaineko etxebizitzak hustu beharra eragin dute, goizaldean. Eraso esanguratsuenak Jokin Zaitegi kaleko La Caixaren aurkakoak izan zen. 2007ko urtarrilaren 5ean gertatu zen, eta sute handi batek adin guztietako pertsonak, higiezinako hiru portaletan bizi zirenak, etxetik aterarazi zituen. Berrogeita hamar bat pertsona (24 familia) kaltetu zituen keak.

DATA	BIKTIMA	ONDORIOAK	EGILETZA
03/03/1988	Jose Luis Lana Etayo, PSE-EEko zinegotzia	Botilarekin buruan jo. Jostura-puntuak	Manifestariak
03/03/1988	Dionisio Rodriguez, UGTko sindikalista	Aurpegian	Manifestariak
03/03/1988	Jose Luis Mendiara Elexpuru, zinegotzia eta UGTko sindikalista	Jostura-puntuak	Manifestariak
14/02/1996	Oscar Garcia Horrillo, GS	Jipoa eman zioten institutuko komu- netan	Ezezagunak
27/09/1996	Kalez jantzitako ertzain bat	Kalean erasotu zuten	Ezezagunak
08/03/2001	Jose M ^a Loiti, EAJko zinegotzia	Hiru jostura-puntu atzamar lodian	Burua estalita zuten
22/02/2006	PSE-EEko tokiko militantea	Zauririk gabe atera zen bi suziri pirotek- niko jaurti ondoren	Ezezagunak

Ospitalean ingresatutako pertsonak, euren etxeak eraso zituztelako edo kale-borrokako ekintzek etxeak kaltetu zituztelako.

DATA	BIKTIMA	ONDORIOAK	EGILETZA
2000/04/25	Jose Ramos Prieto, PPko zinegotzia	Ospitalera eraman zuten, zaintzaperara, bere etxea molotov koktelekin erre ondoren osasun-egoera erkina zela eta	Kale borroka
2007/01/05	Ambrosio Fernandez Recio*, banku baten gaineko etxebizitzako bizilaguna	Jubilatua arnasa hartzeko arazoekin; bere osasuna okertu egin zen erasoaren ondoren	Kale borroka La Caixaren kutxazain baten aurka

*Pertsona hori martxoaren 3an hil zen Txagorritxuko ospitalean.

Erasoa egoitza bateko langileei

DATA	BIKTIMAK	EZAUGARRIAK	EGILETZA
2016/11/06	EAJ/PNVren Batzokiko bi emakume langile	Pintura gorria jaurti zuen fatxadara eta jaurtiketa eragozten saiatu ziren bi emakume langileei	Ezezagunak

3.2.3. ATENTATU EDO ERASO PARAPOLIZIALETAN ZAURITUTAKO EDO BAHITUTAKO PERTSONAK

- 15 pertsonak (2 emakume, 8 gizon, 2 urteko ume bat eta taberna bateko 4 bezero) pairatu dituzte eraso parapolizialak. Horietako hiruk birritan pairatu zituzten erasoak. Gainera, biktimetako bat bahitu egin zuten, eta emakumeetako bat bitan erasotu zuten: behin bahitzen saiatu ziren, eta beste batean bizirik atera zen, nahiz eta bi lagun hil zizkioten.
- Pertsona horien guztien artean 5ek lotura zuten ETArekin; gainerakoek ez. Bi LKlkoak ziren, beste bi CCOOekoak eta ez da gainerako biktimen filiaziorik ezagutzen.

1975-1982

DATA	BIKTIMAK	ONDORIOAK	EGILETZA
1975/11/16	Arkaitz Iturbe Ormaetxea	Metalak urdailean	Triple A
1978/07/02	Juan Jose Etxabe Orobengoa	18 bala-inpaktu	Triple A
1979/01/13	Jose Manuel Pagoaga Gallastegi	Ikusmenik gabe, eskua gaizki	AAA eta ATE
1979/08/02	Angel Iturbe Abasolo	Balaz zauritua	BVE
1980/08/30	Noelia Olabarria Gandiaga, LKlko kidea	Balaz zauritua	BVE

1983-2016

DATA	BIKTIMAK	ONDORIOAK	EGILETZA
1984/08/23	Etxabe tabernako lau bezero	Hainbat	GAL
1985/10/18	Angel Padin Rico, CCOOekoa	Bahiketa, mehatxuak, bularrean GAL siglak irudikatu zizkioten	"Inkontrolatuak"
1986/06/08	Angel Padin Rico, CCOOekoa	Berriz ere bahitua, GAL siglak irudikatzen dizkiote izterrean, eta belarra janarazten diote	"Inkontrolatuak"
1987/05/30	Jose Ramon Iriarte "Txerra", LKlko eta Komite Antinuklear eta Ekologistetako kidea.	Pistolekin sartu ziren bere etxean, GAL siglak irudikatu zizkioten besoan eta galdekatu egin zuten	"Inkontrolatuak" Guardia Zibilak zirela esan zioten
1987/09/21	Jose Ramon Iriarte "Txerra", LKlko eta Eguzki-ko kidea.	Berriz erasotzen dute. Burua estaltzen diote. Hainbat ebaki gorputzean eta GAL siglak bularrean.	"Inkontrolatuak"

Atentatu parapolizialetatik bizirik egin zuten ihes

DATA	BIKTIMAK	ONDORIOAK	EGILETZA
1975/11/16	Txomin Iturbe	Autoaren azpiko bonbak behar baino lehenago egin zuen eztanda	AAA
1976/03/02	Angel Iturbe Abasolo eta Isidro Garaialde	Bonba atzeman zuten ibilgailuaren azpian martxan jarri aurretik	Aldarrikatu gabe
1979/08/02	Arantxa Sasiain	Auto baten azpian ezkutatu zen, baina beste bi lagunak erail egin zituzten	BVE

Talde parapolizialen bahiketa-saiakerak

DATA	BIKTIMAK	ONDORIOAK	EGILETZA
1979/02/21	Arantxa Sasiain	Askatzea eta ihes egitea lortu zuen	Ezezaguna

Bahiketa-kasua, galdeketa eta droga tarteko

DATA	BIKTIMAK	ONDORIOAK	EGILETZA
1993/12/06	Angel Paunero Bejerano, CCOOekoa (Bergarako Epaitegian egindako salaketa)	Bahiketa. Drogatu egiten dute. Galdekatu egiten dute. Biharamunean esnatzen da, hiru pertsonarekin batera, auto batean. Hau esaten diote: "Pertsonaz nahastu gara". Askatu egiten dute.	Ezezaguna

3.2.4 ESTATUKO SEGURTASUN-INDARREK LARRI ZAURITUTAKO PERTSONAK

- Atal honetan jasotako gertakizunak testuinguru ezberdinetan gertatu dira; beraz, bi zatitan bereiziko ditugu: a) mobilizazioetan zauritutako pertsonak eta b) polizia-operazioetan zauritutako pertsonak.
- 15 kasutan indarra proportzionaltasunik gabe erabili zen manifestazio eta protesta politikoak jazartzeko.
- Irizpide gisa darabilgu Legea Betearazi behar duten Funtzionarioentzako NBEren Jokabide Kodearen 3. artikulua, bai eta Legea Betearazi behar duten Funtzionarioen Indarraren eta Su-armen Erabilerari buruzko Oinarrizko Printzipioak ere³⁴.

34 OSSE, Anneke (2007). *Entender la labor policial. Recursos para activistas de derechos humanos*. Madrid. Amnistía Internacional (EDA) eta Amnesty International Nederland.

- Jarduera horietako hamalau Guardia Zibilari dagozkio, eta bat Ertzaintzari.
- Gutxienez bi adingabe daude.
- Hemen ez dira jasotzen greba, manifestazio eta protestetan ESlek kargak zauritutako, kolpatutako eta ubeldutako pertsonen beste kasu batzuk: pertsona askok ez dute ospitaletara jo edo ez dute jendaurrean nor ziren azaldu nahi izan. Bestalde, kasu larrienak besterik ez ditugu aztergai, nahiz eta badakigun beharbada ez ditugula bildu multzo horretan sar litezkeen pertsona guztiak. Izenak ez dira publiko egin gehienetan.

Hainbat mobilizaziotan zauritutako pertsonak

1975-1978	BIKTIMAK	ONDORIOAK	EGILETZA
1977/03/10	Andoni Bereziartua	Kolpeak buruan	Guardia Zibila
1977/03/10	Fermín Díez Pinillos	Beheko masalezurra apurtuta	Guardia Zibila
1977/03/10	Vicente Elorza Gorosabel	Hainbat kolpe	Guardia Zibila
1977/03/10	Esperanza Iñarra	Hainbat kolpe	Guardia Zibila
1977/03/10	Adela López	Hainbat kolpe	Guardia Zibila
1977/03/10	José Medrano	Hainbat kolpe	Guardia Zibila
1977/03/10	Concepción Uriona	Hainbat kolpe	Guardia Zibila
1977/03/10	Vicente Zeziaga	Hainbat kolpe	Guardia Zibila
1977/03/10	Jon Goikoelea Díaz	Ingresatua pronostiko erresebatuarekin	Guardia Zibila
1977/05/12	Kepa Akizu	Jipoi nabarmena	Guardia Zibila
1979-1982			
1979/01/15	Héctor Landaluce, 15 años	Traumatismo larria	Guardia Zibila
1979/01/15	Hilaria Agredilla	Konorterik gabe	Guardia Zibila
1979/06/25	Félix Guridi Agirreurreta	Bala sorbalda aldean	Guardia Zibila
1979/06/25	Jesús Errasti Elorza, 15 años	Bala eskuin izterrean	Guardia Zibila
1983-2016			
1999/09/27	Agustin Ibarluzea	Traumatismoa burezurrean gomazko pilota baten ondorioz	Ertzaintza

- Garai jakin batzuetan ohikoak izan dira proportziorik eta jomuga argirik gabeko kargak, hainbat protesta-ekintza eta gertakarien aurkakoak. Zehazki, manifestazioetan ez zebiltzan hainbat oinezko eta pertsona kolpatu eta zauritu zituzten; halaber, ostalaritza-establezimenduetako bezeroak kolpeka irtenarazi zituzten. Horregatik guztiagatik, udalerriko udalbatzaren osoko bilkuretan aho batez adostu zen eskatzea "ordena publikoko indarrak tokiko agintarien mende egotea, era horretako ekintzen ugaritasuna

delata eta” (1976/12/19)³⁵. Antzera, “Ordena publikoko indarrak udal-kontrolaren mende” jartzea erreklamatu zen (1979/05/05) era horretako jarduerak saihesteko. Aipatutako lehenengo saioan 22 alkatek egin zuten bat Arrasateko Udalaren eskabidearekin. Berebat, 1979ko ekainaren 26an, Korporazioak, ezohiko osoko bilkuran, berretsi egin zuen benetako sua erabiltzea manifestazioei aurre egiteko, eta OPlen udal-kontrola, argitasuna eta ardurak egozte erreklamatu zuten.

*Guardia Zibila ikusten zenuen txalekoekin, metrailetan eta mugitzen zen guztiari tiroak botatzen. Benetako tiroak. Nik uste dut gutxienez bi zauritu zituztela balaz. Kontua da mundu guztia ikusten zenuela udaletxean. Jendea ikusten genuen korrika, haurrak, gurasoak, Guardia Zibila zoratuta sar zitekeen lekuetan sartzen: tabernak, etxeak, pisuak... **Jose Ignacio Yarza***

*Ni neure lagunekin nengoen eta hor geunden, IKEReko biribilgunean. Pertsona batzuk ari ziren manifestazioan... ez dakit zergatik. Pankarta batekin ikusi nituen eta, bat-batean, Ertzaintzaren hiruzpalau furgoneta iritsi ziren eta handik ez zen inor ateratzen. Ertzain mordoa hasi zen irteten, pilotak jaurtitzen hasi ziren, denak hasi ziren korrika... Gu leku garaia batean geunden. Ertzaintza gugana zetorren eta gogoratzen dut nire neba hartu eta estali nuela, gu ere joko gintuztela pentsatu bainuen. Ertzainak ikusteak harritu egin gintuen; izan ere, estalita zihoazen denak, beltzez, pilotekin, kaskoekin... **Sandra Carrasco***

- 1976ko abenduaren 18an, Guardia Zibila Gurea zineman sartu zen, euskal musikako jaialdi bat abian zela. Hiru ikurrin ikus zitezkeen [ikurrina egun gutxiren buruan legez-tatu zen, urtarrilean]. Bertan zegoen jende guztia handik irtenarazteko, ke-poteak, gas negar-eragileak eta gomazko pilotak jaurti zituzten. Kanpoan, bestalde, beste guardia zibil batzuek porra eta mosketoiekin jipoitzen zuten jendea irten ahala. Gaitza da era horretako ekintzetan eragindako kalte pertsonalak kuantifikatzea. Alkateak poliziaren karga zuzendu zuen tenientearen eta karga agindu zuten arduradunen dimisioa eskatu zuen.

Polizia-operazioetan zauritutako pertsonak

1975-1978	BIKTIMAK	ONDORIOAK	EGILETZA
1975/06/07	Manuel Gonzalez Fernandez	Bala-zauria hankan	Guardia Zibila
1976/05/15	Pedro M ^a Sasiain Larrucea	Balaz zauritua atxilotzean	Guardia Zibila
1978/11/15	Juana Martin Lorenzo	Bala batek burua ukitu zion	Guardia Zibila
1978/11/15	Roberto Beltran de Heredia	Bi bala ezker sorbaldan	Guardia Zibila
1978/11/15	Javier Bravo	Indarkeriaz kolpatua	Guardia Zibila
1978/11/15	Crescencia Vidaurreta Garcia	Balak ezker izterra zeharkatu zion	Guardia Zibila

³⁵ El Diario Vasco, 1976/12/27.

1979-1982	BIKTIMAK	ONDORIOAK	EGILETZA
1980/02/07	Txomin Iturbe Abasolo	Bala batek hanka batean jo zuen, beste batek lepoa ukitu zion	Frantziako Polizia

- Guardia Zibileko agenteek 1978ko azaroaren 15eko agenteek zauritutako lau pertsonei dagokienez, hala Herri Batzorde Ikertzaileak nola Giza Eskubideen zuzendari Jose Ramon Recaldek idatzitako txostenak (Eusko Jaurlaritzako barne-afaretako sailburu Txiki Benegasek agindu zion) bertatik bertara egondako lekukoen testigantzak bildu zituzten. Bigarren txostena biribila da: "agerikoa da azalezina dela indar publiko baten ondorengo jardunbidea; izan ere, hausnartu gabe egiten du tiro, eta hildako bat eta zenbait zauritu eragiten ditu herritar zibilen artean"³⁶.

- Juana Martin Lorenzo, Roberto Beltran de Heredia eta Crescencia Vidaurreta Garciaren kasuak Eusko Jaurlaritzaren ekainaren 12ko 107/2012 Dekretuaren bidez eraturako Ebaluazio Batzordearen aurrean aurkeztu eta aztertu ziren, eta hiru pertsonei aitortu zitzaizkien biktima-izaera.

- Crescencia Vidaurretari tiroa jaso zuen egunean bertan egin zioten ebakuntza, eta behin betiko alta 1979ko otsailean eman zioten. Inoiz ez zuen gertakizun horiei buruz jendaurrean hitz egin. Gertakizunaren ondorengo urtean traumatikoak izan ziren: besteak beste, ez zituen jasaten petardoek eragiten dituzten ezta edo eta ekitaldi publikoetara joatearen beldur zen.

- **Barkamena eskatzen dute.** Guardia Zibileko agente oso gazte batek ospitalera jo zuen, Crescencia Vidaurretari eta bere familiari barkamena eskatzeko, zauriak eragin zituzten tiroengatik. Oso urduri zegoela esan zuen. Halaber, bi guardia zibil Emilia Larrea zenduaren baserrira joan ziren, barkamena eskatzera; alabaina, alargunak, negarrez, alde egiteko eskatu zien, mesedez.

3.2.5 TORTURAK, TRATU TXARRAK EDO ZIGOR KRUELAK, ANKERRAK EDO UMILIAGARRIAK SALATU DITUZTEN PERTSONAK

- Koadro honetan ezagutarazten dira Arrasaterekin loturik publikoki edo epaitegietan salatutako kasuak.

- Hurrengo koadroan agertzen diren kasuak Euskal Herriko UPV/EHUko IVAC-KREIko datuekin erkatu dira (Eusko Jaurlaritzako Giza Eskubideak, Bizikidetzeta eta Kooperazio Idazkaritza Nagusiak eskatu zuen txostena, 2017ko abenduan): *1960 eta 2014 bitartean Euskal Herrian izandako tortura eta tratu txarren ikerketa proiektua*. Datuak babestu

³⁶ Eusko Jaurlaritzako Barne-gaien Sailburutzaren oharra, 1978ko azaroaren 16ko gauean emandakoa. *El Diario Vasco-k eta Egin-ek argitaratu zuten biharamunean.*

beharraren ondorioz, ezinezkoa da txosten hau egitean eskurazin izan zaizkigun Arrasateri lotutako bestelako kasuak ezagutzea.

- Gure zenbatespenaren arabera, 404 pertsona atxilotu dituzte³⁷ Arrasaten edo beste leku batzuetan, jaiolekua edo bizilekua Arrasaten zutela³⁸. Kopuru horretatik 111 kasutan egindako torturen eta/edo tratu txarren salaketak bildu eta erkatu ditugu (pertsona batzuek zenbait atxilotetatan gertatutako torturak salatu dituzte; baten batek, 4 aldiz).
- Salatutako kasu guztietatik 101 gizonak dira, eta 10 emakumeak. Azken horien artean nabarmentzekoa da Arantzazu Markaide Nafarrete (18 urte) salatutako torturen aldagai sexista. Eusko Jaurlaritzaren ekainaren 12ko 107/2012 Dekretuaren bidez aitortu zitzaion biktima-izaera. Halaber, bi pertsona osasun zentroetan ingresatuak izan ziren.
- 69 kasutan, salaketak Guardia Zibilaren aurkakoak dira; 40 kasutan, Poliziaren aurkakoak (behin, bi estamentuen aurkakoak); 1 kasutan, Ertzaintzaren aurkakoak.
- Erantsitako koadroan ikusten denez, torturak salatu zituzten 42 pertsona kargurik gabe aske geratu ziren (horietako batzuk epailearen aurretik ere ez ziren igaro). Beste 6 espetxean denbora-tarte bat igaro ondoren atera ziren: 1 gizon hilabete egon zen preso, eta bere kasua itxi egin zen handik urtebetera; 1 emakume sei hilabetez egon zen preso, harik eta bere kasua itxi eta aske utzi zuten arte; 2 pertsonak (neska batek eta mutil batek) hiru urte igaro zituzten espetxean, eta epaiketarik gabe askatu zituzten. Emakume batek ia bost urte preso egon ondoren Epaitegi Konstituzionalak absolbitu zuen, eta bere osotasun fisiko eta morala bortxatu zela aitortu zuen.
- Kasu horietakoren bat Maria Servini epaileak Argentinan Frankismoko zenbait karguren eta poliziaren aurka irekita duen kereilan aurkeztu dira.

KRONOLOGIKOKI, HAUEK DIRA SALATUTAKO KASUAK:

1960-1978	BIKTIMAK	ONDORIOAK	EGILETZA
1960/09/20	Juan Jose Etxabe Orobengoa	Espetxea	Guardia Zibila
1960/09/20	Jon Ozaeta "Gautxo"	Espetxea	Guardia Zibila
1961/07/19	Juan Jose Etxabe Orobengoa	Sei hilabeterako	Guardia Zibila
1962/05/21	Jose M ^a Lasagabaster Arriola	Espetxea	Polizia
1962/05/21	Gregorio Etxabe Orobengoa	Espetxea	Polizia
1965/10/29	Gregorio Etxabe Orobengoa	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1968/07/07	Jose M ^a Gorosabel Ezkurra	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1968/07/07	Juan Jose Aranzabal Cenciaga	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila

37 Informazio askotan (bereziki hemerroteketakoetan) manifestazio eta ekitaldi batean edo bestean eginiko atxilotetak aipatzen dira, pertsona-izenik eman gabe. Atxiloteta horiek ez dira kuantifikatu, nahiz eta kronologian jaso. Gaiaren inguruko lan zehatzagoa egin behar da.

38 Era batean edo bestean ETArekin lotutako 42 arrasatear atxilotu dituzte Ipar Euskal Herrian, 1 Belgikan, 2 Mexikon, 2 Madrilan eta 14 Arrasatetik hurbil dauden herrietan. Baten bat behin baino gehiagotan atxilotu dute.

1968/07/07	Santiago Berezibar Irasuegi	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1968/07/07	Jose Manuel Laspiur Viteri	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1968/07/07	Juanjo Mascariano Zubizarreta	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1968/07/08	Juanjo Ansoategi Etxebarria	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1968/07/08	Agustin Bergaretxe Unamuno	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1968/07/08	Jose Antonio Jauregi Zaitegi	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1968/07/08	Juan Antonio Aranburu Zabala-Oianguren	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1968/07/08	Jose Luis Ezkurra Arregi	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1968/07/08	Luis Javier Arrieta Berezibar	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1968/07/08	Miguel Angel Agirre Alzola	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1968/07/08	Jose Makazaga Arriola	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1968/07/08	Jose Vicente Errazti Zumalde	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1968/07/08	Juan Jose Orueta Trojaola	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1968/07/09	Fernando Barreno Moreno	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1968/07/09	Leandro Barreno Moreno	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1968/07/09	Eusebio Unamuno Loidi	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1968/07/09	Alberto Xaitegui Garay	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1968/07/14	Kepa Ormaetxea Milikua	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1968/08/00	Mikel Zubia Murua	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1968/12/07	Mitxel Lopez Losada	Aske	Polizia
1968/12/07	Jose M ^a Dorronsorio Ceberio	Espetxea	Guardia Zibila
1969/08/18	Mikel Etxaburu Biain	Espetxea	Guardia Zibila
1969/08/18	Juan Ramon Garai Bengoa	Espetxea	Guardia Zibila
1973/09/26	Jesus Maria Zabarte Arregi	Espetxea	Guardia Zibila
1974/11/06	Kepa Ormaetxea Milikua	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1974/11/06	Enrike Pagoaga Gallastegi	Espetxea	Guardia Zibila
1975/02/12	Joaquin Arrieta	Aske, kargurik gabe	Polizia
1975/02/12	Andoni Garai Bengoa	Aske, kargurik gabe	Polizia
1975/02/12	Juan Ramon Garai Bengoa	Aske, kargurik gabe	Polizia
1975/04/05	Kepa Ormaetxea Milikua	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1975/04/25	Javier Ansoategi Etxebarria	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1975/04/25	Piedad Egidazu Landaluze	Aske	Polizia
1975/04/26	Jose R. Zabalo Lequericaonaindia	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1975/04/27	Pakito Arriaran Arregi	Espetxea	Polizia
1975/04/27	Luis Maria Etxabe Orobengoa	Behin-behinean aske	Polizia
1975/04/29	Jesus Aranzabal Gamarra	Espetxea	Polizia
1975/04/29	Ramon Loiti Garitaonaindia	Espetxea	Guardia Zibila
1976/02/08	Juan Ramon Garai Bengoa	10 egun preso eta ez ziren kondena jartzera iritsi	Guardia Zibila
1976/02/08	Antxon Lopez Losada	Aske, karguekin	Guardia Zibila
1976/04/03	Arantzazu Markaide Nafarrete	Sei hilabetez egon zen espetxean; azkenean, kasua itxi egin zen	Guardia Zibila

1976/04/27	Mikel Etxabe Urteaga	Espetxea	Guardia Zibila
1976/04/30	Enrike Pagoaga Gallastegi	Espetxea	Guardia Zibila
1976/05/11	Piedad Egidazu Landaluze	Behin-behinean aske	Guardia Zibila
1978/11/21	Esperanza Mercader Solagaistoa	Espetxea	Guardia Zibila
1978/11/21	Jesus M ^a Zabarte Arregi	Espetxea	Guardia Zibila
1978/11/21	Santiago Gallastegi Larrañaga	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1978/12/02	Jose Maria Ugartemendia Agirrezabalaga	Espetxea	Polizia
1978/12/05	Koldo Errasti Urbiet	Espetxea	Polizia

1979-1982	BIKTIMAK	ONDORIOAK	EGILETZA
1979/01/14	Luis Arana	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1979/01/14	Jon Agirre Agiriano	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1979/01/14	Jokin Arregi	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1979/01/14	Mikel Etxagibel	Aske, kargurik gabe	Guardia Zibila
1980/06/10	Danel Ansoategi Etxebarria	Aske, kargurik gabe eta epailearen aurretik igaro gabe	Polizia
1980/11/07	Pedro Juan Guridi Arozena	Espetxea	Polizia
1980/11/07	Ramon Bidaburu Otadui	Espetxea	Polizia
1980/11/07	Francisco Ansoategi Iribecampos	Aske, epailearen aurretik igaro gabe	Polizia
1980/11/07	Ramon Arzamendi Madinabeitia	Espetxea	Polizia
1980/11/16	Mikel Zubia Murua	Espetxea	Guardia Zibila
1981/03/24	Vicente Senar Huete	Espetxea	Polizia
1981/05/10	Francisco Martin Robles	Espetxea	Guardia Zibila
1981/05/11	Julia Pagaldai Leibar	Espetxea	Guardia Zibila
1981/05/11	Juan Agirre Agiriano	Espetxea	Guardia Zibila
1981/10/16	Fernando Reyes Azurmendi Velez de Mendizabal	Aske, epailearen aurretik igaro ondoren	Guardia Zibila
1981/10/18	Jose M ^a Juaristi Querejeta	Espetxea	Polizia
1981/11/14	Joseba Imanol Talledo Zubillaga	Aske, karguekin	Polizia
1982/03/09	Agustin Aranburu Garcia	Aske, kargurik gabe	Polizia
1982/07/14	Kepa Ormaetxea Milikua	Espetxea	Polizia
1982/07/14	Eugenio Ochoa Ugalde	Espetxea	Polizia
1982/07/14	Ramon Urrizalki Azpiroz	Espetxea. Handik hilabetera atera zen fidantzapean, eta 1983an itxi egin zen kasua	Polizia

1983-2016	BIKTIMAK	ONDORIOAK	EGILETZA
1983/02/01	Jose Luis Encinas "Piter"	Espetxea	Polizia
1983/11/09	Jose Ramon Arcauz Arana	Aske, epailearen aurretik igaro gabe	Polizia
1984/06/15	Jesus M ^a Zabarte Arregi	Espetxea	Guardia Zibila
1987/10/03	Jose Askasibar Aperribai	Espetxea	Polizia

1985/03/10	Edurne Iturbe Bengoa	Espetxea	Polizia
1985/03/10	Felix Lopez Losada	Espetxea	Polizia
1987/10/03	Enrique Letona Biteri	Espetxea	Guardia Zibila
1987/10/08	Eugenio Ochoa Ugalde	Kargurik gabe aske, epailearen aurretik deklaratu ondoren	Guardia Zibila
1988/03/29	Jose Ignacio Gaztañaga Bidaurreta	Espetxea	Guardia Zibila
1989/09/17	Rafael Etxabe Urteaga	Espetxea	Guardia Zibila
1989/09/17	Jose Ignacio Iturri Pildain	Espetxea	Guardia Zibila
1989/09/23	Kristina Zeziaga Mendizabal	Espetxea	Guardia Zibila
1995/03/13	Mª Angeles Uribe Altuna	Aske 16an	Polizia
1995/03/13	Juan Manuel Gorostidi Salinas	Aske 16an	Polizia
1997/01/13	Josu Arcauz Arana	Espetxea	Guardia Zibila
1997/01/17	Antxon Guinea Lasurtegi	Espetxea	Polizia
1997/07/01	Jose Miguel Gaztelu Otxandorena	Espetxea	Guardia Zibila
1997/07/01	Jose Luis Erostege Bidaguren	Espetxea	Guardia Zibila
1997/07/01	Javier Ugarte Villar	Espetxea	Guardia Zibila
1997/07/01	Josu Uribetxeberria Bolinaga	Espetxea	Guardia Zibila
1997/07/03	Emiliano Arrizabalaga Ruiz-Azua	Preso zegoela, ospitalera eraman zuten bihotzeko sindrome batek jota uztailaren 24an	Guardia Zibila
1997/11/12	Joseba Garitaonandia Ansoategi	Espetxea	Polizia
1998/09/01	Enrike Pagoaga Gallastegi	Aske hilaren 5ean	Polizia
2000/08/21	Iker Garitaonandia Ansoategi	Aske, kargurik gabe	Ertzaintza
2001/06/13	Jesus Mª Goikoetxea Garralda	Espetxea	Polizia
2001/06/13	Premin Sampedro Larrañaga	Espetxea	Polizia
2003/11/18	Saioa Alzua Galparsoro	2 urte eta 6 hilabetez egon zen espetxean, eta epaiketak gabe atera zen	Polizia
2003/11/18	Gaizka Azkarate Garai	2 urte eta 6 hilabetez egon zen espetxean, eta epaiketak gabe atera zen	Polizia
2005/03/29	Eneko Ostolaza Ikarán	Espetxea	Guardia Zibila
2005/04/07	Gorka Aztiria Etxeberria	Espetxea	Polizia
2005/04/07	Gaizka Olabarrieta Kormenzana	Espetxea	Polizia
2008/01/06	Igor Portu Juanena	Larri ingresatu zuten ZIUn 16 orduren buruan Espetxea	Guardia Zibila
2008/01/06	Mattin Sarasola Iartzabal	Espetxea 2018an, GEEEk Espainia kondenatu zuen tratu anker eta umiliagarriatik	Guardia Zibila
2009/11/24	Irati Mujika Larreta	Espetxea 2014an absolutu zuten. Epaitegi Konstituzionalak babestu zuen 2016an, eta bere osotasun fisiko eta morala bortxatu zela aitortu.	Guardia Zibila eta Polizia

- Aurreko koadroetan aipatutako salaketen filosofiaren helburua da alegazioen zerrenda bat egitea; zehazki, ikerketa ofizialen falta dela eta, gutxienez arrazoizko erantzunik gabe geratu direnak jaso dira, Europako bederatzi epaiek berretsi dutenez. Halaber, Espainiako Auzitegi Konstituzionalak emandakoak hartu dira aintzat, hala nola Irati Mujikaren ingurukoa.

“OSOTASUN FISIKO ETA MORALARI DAGOZKION ESKUBIDEAK URRATU ZIREN”

Aurreko koadroan iruzkindutako azken kasuan (Arrasateko Irati Elkarteko langile Irati Mujika Larretari dagokio; izan ere, 2009an atxilotu zuten, Segiren aurkako operazio batean) Epaitegi Konstituzionaleko Lehenengo Aretoak onartu egin zituen neska gazteak torturen inguruan aurkeztutako diligentziak behin-behinean ixteko erabakia. Zehazki, 2012an aurkeztu zituen, eta 2013an errekurtsua jarri zuen.

2016ko irailaren 19ko epaiak (2016/10/31ko BOE) Ministerio Publikoaren argudioa jasotzen da: horren arabera, “bat etortzea dago” salaketaren, auzitegi-medikuaren azterketaren eta adierazpenak egin ziren dataren artean; horrenbestez, “erakutsi egiten du gertakariak ez direla bateraezinak salatutako tratu txarrekin”. Auzitegi Konstituzionalak, Fiskaltzaren irizpideari jarraituta eta ezarritako jurisprudentzia dagoela gogoratuta, aitortu egiten du, orobat, Irati Mujika Larretaren eskubideak urratu zirela 2009ko atxilotetan; zehazki, osotasun fisikoari eta moralari dagozkionak. Bestalde, zaintza judizial efektiboa urratu da, eta prozesuak ez ditu izan zegozkion bermeak, salatutako gertakizunak ez direlako behar bezainbeste ikertu judizialki.

Auzitegi Nazionalak Irati Mujika absolbitu zuen erakunde terroristako kide izatetik 2014ko ekainean, eta 2016an Epaitegi Konstituzionalak babestu zuen.

- Ez da erraza tratu txarrak eta torturak frogatzeko edo egiaztatzeko elementuen euskarriak aurkitzea; izan ere, sofistikatu eta perfektionatu diren neurrian, aztarnarik ez uzteko edo delituaren ikerketa zailtzeko diseinatu dira. Hirurogeigarren eta hirurogeita hamargarren hamarkadetan jipoiak eta indar basatia ziren nagusi; ondoren, aztarna fisikorik uzten ez duten tratu txarrak erabili izan dira, higitze fisikoarekin, beldurtzearekin eta tortura psikologikoarekin nahastean.

- Gure ikerketan, udalerriko bizilagunek eskritura bat helarazi digute (dokumentu bat-zuen protokolizazio gisa); zehazki, Arrasateko notario Juan-Aurelio Lazaro Perezen notaritzak 19 kasu erregistratu zituen 1968ko uztailaren 13an. Iruñeko Elkargoko notario Jose Maria Marco Garmendiak Liga de Asistencia y Educación zentroko osasun-zerbitzuak emandako 19 ziurtagirien fede eman zuen (tresna publikoen protokoloan jaso

zen fede-ematea). Halaber, istripuen partearen fede eman zion aipatutako zentroak bidalitako epaitegiari. Horietan zehazten ziren 19 pertsonak pairatutako zenbait lesio:

Fernando Saenz Sevillano doktoreak emandako sei ziurtagiri eta Alfonso Arzamendi Emparanza doktoreak emandako hamahiru ziurtagiri. Notarioak errekerimendua onartu eta ziurtagiri horien kargu hartu zuen: sinatu eta zigilatu egin zituen.

Aipatutako 19 pertsona horiek Arrasateko guardia zibilaren kuartelean atxilotu zituzten 1968ko uztailaren 7an, 8an eta 9an. Hauek dira euren izenak: Jose Maria Gorosabel Ezcurra (16 urte), Juan Jose Aranzabal Ceciaga (16 urte), Fernando Barreno Moreno (16 urte), Eusebio Unamuno Loidi (24 urte), Leandro Barreno Moreno (17), Alberto Zaitegui Garay (24), Juan Jose Ansoategui Echevarria (23), Agustin Bergareche Unamuno (24), Santiago Berecibar Jauregui (23 urte), Jose Manuel Laspiur Viteri (20), Jose Antonio Jauregui-Zaitegui (25), Juan Antonio Aramburu Zabala-Oyanguren (22), Jose Luis Ezcurra Arregui (25), Luis-Javier Arrieta Berecibar (23 urte), Juan Jose Mascariano Zubizarreta (18), Miguel Angel Aguirre Alzola (16), Jose Macazaga Arriola (16), Jose-Vicente Errasti Zumalde (17) eta Juan Jose Orueta Trojaola (17 urte). Ikusten denez, ia hamar adingabeak dira, eta batek ere ez zuen 25 urte baino gehiago.

Medikuek pertsona horiek pairatutako kalteez emandako pronostiko arin zein larriak (7) egin zituzten, eta sendatzeko aurreikusitako denbora, egoerek txarrera egin ezean, gutxienez hamar, hamabost eta hogeitaz eguneko epetik hilabetetik gorako epera bitartekoa izan zen. Azken horien artean, jipoietan aurreko goiko aurreko hagin zati bat apurtu zioten Agustin Bergareche Unamunori, hematoma preorbitarioa eragin zioten eskuinaldean. Halaber, hematoma eragin zizkioten bizkarrean, hematoma handi bat eskuineko ipurmasailean eta gerrialdearen eskuin aldean. Ez dago ekintza horiek utzitako ondorio psikologikoen berririk.

• Testuinguru batzuetan, egoerak eragin zuen Arrasateko Udalbatzak 1980/06/16koa bezalako adierazpenak onestea. Jose Antonio Ardanza Garro (1979-1983) zen orduko alkate: **“Akordioa, bando bat emateko, herritarrei gomendatze aldera ez dezatela etxeko aterik ireki, egunez zein gauez, atearen bestaldekoek agintari judizialak edo polizialak direla esaten badute”**. Horrek ekarri zuen udal-karguei dei egitea, akordio horren inguruan azalpenak eman zitzaten, Guardia Zibilaren Aretxabaletako kuartelean. Udalbatzako talde politikoez (ordukoan, EE, EMK, HB, EAJ eta PSOE) ez joatea erabaki

zuten, errekerimendua egina izan arren, eta akordioa berretsi zuten. Antzeko udal-bandoak eman ziren Debagoieneko beste udal batzuetan.

- Atxilotutako pertsonak aurkintza baztertuetera eraman ziren kasuak, galdeketak han egiteko.

DATA	BIKTIMAK	ONDORIOAK	EGILETZA
1965/10/29	Gregorio Etxabe Orobengoa	Pinudi batera eramanda, lurrian kolpatzen, mehatxatzen eta galdekatzen dute. Goizean aske uzten dute.	Guardia Zibila
1985/05/22	Aitor Orobengoa Otadui	Etxetik ateratzen dute goizaldeko hiruretan eta landa batera eramaten dute. Galdekatu egiten dute eta, ondoren, erratu egin direla esaten diote	Polizia
2008/01/06	Igor Portu Juanena eta Mattin Sarasola Iartzabal	Basabide batera eramaten dituzte eta han kolpatu eta mehatxatu egiten dituzte, sententziaren arabera	Guardia Zibila

Hiru kasu horietatik bitan legez kanpoko atxiloteta edo atxiloteta arbitrarioa dago. Atxilotuak ez ziren polizia-etxera edo kuartelera eraman, ezta epailearenera ere: aurkintza baztertu batera eraman zituzten, eta han galdekatu, mehatxatu eta kolpatu egin zituzten.

Hori gertatu zen Gregorio Etxaberekin 1965ean: atxilotu zuten lekutik (Etxabe-Enea jatetxea, Kanpazar) hurbil zegoen pinudi batean galdekatzen eta mehatxatzen zuten artean, tratu txarrak eman zizkioten eta lurrian botata egon zen gau osoan; ondoren, aske utzi zuten. 1962an atxilotu zuten eta Ipar Euskal Herrian poliziarengandik iheslari bizi ziren bi anaia zituen. Galdera asko haiei buruzkoak izan ziren.

Bigarren kasua Aitor Orobengoa Otarduirena da, 1985ekoa. Poliziak konturatu zirenean ez zebiltzala haren bila, "Erratu egin gara" esan zioten, eta etxera eraman.³⁹ Halere, lehenbizi, identifikatu gabeko eta kalez jantzitako pertsonak etxetik atera zuten goizaldeko hiruretan, ez zioten azaldu zergatik zegoen "atxilotuta", ez zizkioten eskubideak irakurri, matrikularik gabeko ibilgailu batean sartu zuten, leku bakartu batera eraman zuten eta erakunde polizial eta judizialetatik kanpo galdekatu zuten, beldurtuta. Hain zuzen, bahitu egin zutela pentsatu zuen, eta egoerak gogorarazi egin zizkion heriotza edo "kontrolatu gabeko" tiroen zauriak eragindako pasarte parapolizialak... Harik eta poliziaren beste ibilgailu batzuk iritsi ziren arte, identifikatuta. Ematen du poliziak baze-kiela ETako kide batek, eremu hartan aritzen zen komando batekoak, Aitor zuela izena. Hori dela eta, 1985eko maiatzaren 22an izen hori zuten hiru pertsona atxilotu zituzten: Aitor Ansoategi, Aitor Errazti eta Aitor Orobengoa.

³⁹ Hori bera, "Pertsonaz erratu gara" esan zieten CC00eko sindikalista Angel Paunero Bejerano bahitu zuten hiru pertsonak, 1993/12/06an. Hura ere galdekatu egin zuten.

Hala Etxabe nola Orobengoa aske utzi zituzten inolako kargurik gabe, kuarteletik zein epailearenetik igaro gabe. Biek egin zuten bat gerora, Udaleko zinegotzi izan zirenean, nahiz eta alderdi politiko ezberdinekin aurkeztu. Ez dakigu zer gertatu zen beste bi Aitor haiekin.

Hirugarren kasua, arestiko biak ez bezalakoa, Igor Portu eta Mattin Sarasolarena da. ETako kideak ziren, eta Gipuzkoako Auzitegi Probintzialak 2010eko epaian adierazi bezala, 2008an atxilotu zituzten, basabide batera eraman zituzten eta Guardia Zibileko agenteek kolpatu eta mehatxatu egin zituzten kuartelera abiatu aurretik. Igor Portuk epaile aurrean salatu zuen burua errekan sartu ziotela harik eta arnasa eteten zitzaion arte. Hiru aldiz egin zuten. Gerora Donostia ospitaleko ZIUn ingresatu zuten azal azpiko enfisema batekin, birika bat zulatuta, saiheats bat apurtuta, begian hemorragia bat zuela eta gorputzean hematoma zituela. Hamar urteren buruan, 2018an, Giza Eskubideen Europako Epaitegiak Espainia kondenatu zuen Igor Porturi eta Mattin Sarasolari emaniko tratu bidegabea eta umiliagarria dela eta.

3.3 GIZA ESKUBIDEEN BESTE URRAKETA BATZUK

3.3.1 PERTSONEN AURKAKO MEHATXU LARRIAK ETA JAZARPEN-INDARKERIA

Epigrafe honetan sartu ditugun pertsonak beren bizia edo osotasun fisikoa edo/eta psikikoa arriskuan ikusi dute gertaera, egoera edo mehatxu larri batzuen ondorioz, eta pertsegituak, larderiatuak eta jazarriak izan dira beren ideietatik, erantzukizunengatik edo jarrera politikoengatik, lanbideengatik edo gizarte-jardueragatik, edo aipatutako ezaugarriak dituen pertsona baten familiakoa izateagatik.

*Los resistentes*⁴⁰ lanean, Sara Hidalgo Garcia de Orellanek sei multzotan sailkatzen ditu mota bateko eta besteko indarkeriak, bildu dituen lekukotzak abiapuntutzat hartuta: erailketa, gizarte-presioa, mugimendu-askatasunaren murrizketa eta eskolta edukitzeko beharra, gizarte-bazterkeria, adierazpen-askatasunik eza eta bazterkeria politikoa. Horietako eta beste batzuk ekarriko ditugu hemen hizpidera.

40 HIDALGO GARCIA DE ORELLAN, Sara (2017). *Los resistentes. Relato socialista sobre la violencia de ETA (1984-2011)*. Ramon Rubial Fundazioa / La Catarata, elkarriketatu dituen militante sozialisten lekukotzak abiapuntutzat hartuta.

- Babes-zerbitzua izan duten pertsonak, eta kargu politikoen, egoitzen eta abarren aurkako erasoak

ARRASATEN ESKOLTA BEHAR IZAN DUTEN PERTSONAK

	KARGU POLITIKOAK	EPAILEAK	ENPRESARIAK	BESTE BATZUK
Ertzaintzako eta Eusko Jaurlaritzaren konturako segurtasun-enpresetako agenteen eskolta	10	3	4	1
Estatuko Segurtasun Indarren eta Kidegoen eta estatuaren konturako segurtasun-enpresen eskolta	2	-	7	-
GUZTIRA	12	3	11	1
		27		

- 27 pertsonak behar izan dute eskolta beren burua babesteko eta beren segurtasunerako, Eusko Jaurlaritzako Segurtasun Sailaren Idazkaritza Nagusiaren Buruzagitzak, Espainiako Gobernuako Barne Ministerioako Segurtasun arloko Estatu Idazkaritzaren Buruzagitzak eta haien konturako enpresa pribatuek emandako datuen arabera.
- Zehazki, iturri horien arabera, Arrasaten eskolta eraman dute, bizitzako uneren batean, 12 kargu politikok, 11 enpresarik, 3 epailek eta pertsona batek (ez da azken horri buruzko xehetasunik ematen), beren intimitatea babesteko.
- Halaber, Barne Ministerioaren Herritarren Segurtasunerako eta Operazioetarako arloak argi eta garbi adierazi du enpresa-munduan bere eskolta-zerbitzuak behar izan dituzten zazpi pertsonak "lanaren bidez herriarekin lotuta zeudela eraikuntza-enpresetan lan egiten zutelako".
- Herrian ez dago eroldarik aditzera ematen duena zenbat pertsona joan diren Arrasatetik presioek, xantaiak edo beldurrak bultzatuta. Izan ere, askotan, joandakoek ez zuten argi eta garbi adierazi zergatik joan ziren, edo inor konturatu gabe joan ziren. Pertsona batzuk aldi batez joan ziren herritik, itogarri zitzairen errealitatearekin deskonektatzeko beharra zutelako, eta beste batzuk euskal lurraldetik kanpora joan ziren bizitzera (Santanderrera, Errioxara...), lantokitik oso urrun ez zeuden herrietara. Azken horien artean ertzain batzuk daude (gutxienez ertzain baten aurkako eraso bat eta beste ertzaina baten ibilgailuaren aurkako eraso bat kontabilizatu dira Arrasaten).

KARGU POLITIKO ETA SINDIKALEN AURKAKO JAZARPENA ETA PERTSEKUZIOA:

ERAKUNDE POLITIKO ETA SINDIKALEN EGOITZEN, KARGU PUBLIKOEN ETA KIDEEN AURKAKO ERASOAK ARRASATEN

BIZITZEKO ESKUBIDEAREN AURKAKO ERASOAK

Isaias Carrasco, PSEko zinegotzia eta UGTko kidea izandakoa

OSOTASUN FISIKO ETA PSIKIKOAREN AURKAKO ERASOAK

PSE-Eeko kideak	3
EAJko kideak	1
UGTko kideak	2
CCOOeko kideak	2
Euskadiko Ezkerrako kidea	1
Liga Komunista Iraultzaileko kidea	1

HERIOTZA-MEHATXUAK

Jose Antonio Altuna Gallastegi, alkatea

Paco Garcia Raya, PSE-EEko tokiko idazkari nagusia eta zinegotzia

Xabier Zubizarreta Lasagabaster, HBko eta EHko alkatea

Oscar Garcia Harrillo, Juventudes Socialistaseko kidea

Ino Galparsoro Markaide, EAE-ANVko alkatea

Aritz Arrieta Kabiketa, PSE-EEko zinegotzia

ETXE BIZITZEN AURKAKO ERASOAK

PPko zinegotzia	1
PSE-EEko alkate-hautagaia	1

EGOITZEN AURKAKO ERASOAK

CCOOen egoitza	1
UGTren egoitza	2
PSEren Herriko Etxea / egoitza	8-20*
EAJren Batzokia	6**
EArengo egoitza	2
Irati Herriko Taberna-Elkartea	2

IBILGAILUEN ETA ONDASUN HIGIEZINEN AURKAKO ERASOAK

Santiago Bastida alkate ohia	1
EAJko kideak	3
PSE-EEko kidea	1

* PSE-EEko militanteek kalkulatzeko dute mota guztietako hogeita bat eraso egin dituztela Herriko Etxearen aurka.

** Halaber, hainbat motatako pintaketak egin dituzte bertan.

1977an, Arrasateko alkate Jose Antonio Altuna Gallastegik, Bergarako Alkateen Taldeko kidea zenak, "bost aldiz behintzat" jakinarazi zion Gipuzkoako gobernadore zibilarri Guerrilleros de Cristo Reykoak "mehatxu egiten ari zitzazkiola". Urte hartako abuztuaren 3an, Guerrilleros de Cristo Reykoek ekintzara jo, eta Jose Antonio Altunaren JMA enpresaren kontra eraso egin zuten, eta sute bat eragin zuten. 1979ko udal hauteskundeetan ondoren, kargua utzi zuten.

1984an, Komando Autonomo Antikapitalistek Enrique Casas Vil hil zuten Donostian, eta Arrasateko militante sozialista batek honela bizi izan zuen erailketa hura: *"Casas hil zuten egunean, erabakia hartu nuen. Lehen, noizbehinka kolaboratzen nuen PSErekin, hurbilekoa nintzelako, baina egun hartan, nire baitan esan nuen 'hau da unea, pausoa eman beharra dago' eta kide bihurtu nintzen"*⁴¹. 1984ko irailaren 20an, GALek Santi Brouard Perez hil zuen Bilbon, eta, bost urte geroago, orobat irailaren 20an, HBko Josu Muguruza Guarrotxena diputatua eraili zuen. 1995eko urtarrilaren 23an, ETAK 37 urteko Gregorio Ordoñez Fenollar Donostiako PPko zinegotzia erail zuen, eta, horrekin batera, atentatu sail bat egin zuen PSE-EE/PSOeko, UPNko eta PPko karguen kontra —eta, beste maila batean, EAJren kontra ere bai—, eta egoitzei, ibilgailuei, etxebizitzetara eta militanteei eraso egin zien.

Bestelako pertsekuzio-indarkeria bat 80ko urteetan Angel Padin Rico CCOOeko sindikalista eta Liga Komunista Iraultzaileko (LKI) kide Jose Ramon Iriartek, "Txerrak", pairatu zutena izan zen. Biek pairatu zituzten jazarpenak, deiak... eta, bitan, 1985etik 1987ra artean, biek jaso zituzten ezezagunen larderiak, mehatxuak eta erasoak. Biei markatu zituzten GAL siglak, eta haien inguruko pertsonetara buruz galdekatu zituzten. CCOOeko sindikalista bitan bahitu zuten, eta LKIk militantearen etxera sartu ziren.

Kale borrokaren sabotajeek eta ekintzek gora egin zuten 90eko urteetan; gorakada horri "sufrimenduaren gizarteratzea" esan zitzaion. Edonola ere, jada 1988an, PSE-EEren egoitzan zeuden bezero eta bazkide sozialistei eraso egin zieten Herriko Etxean (egoitzaren kontrako aurreko eraso batean, 1985ean, ez zen pertsonen aurkako erasorik egon). Gero etorri ziren Juventudes Socialistaseko kide Oscar Garcia Horrilloren aurkako erasoak (1996an) eta Iciar Lamarain PPko zinegotziaren semearen aurka institutuan (Gasteizen) egindako erasoak, Jose Ramos Prieto PPko zinegotziaren etxebizitzaren aurkako erasoak (2000an), Jose Maria Loiti EAJko zinegotziaren aurkako erasoak (2001ean) eta PSE-EEko beste militante baten aurkako erasoak (2006an). Kale borrokaren eraso gehienak 90eko urteetan eta 2000tik 2014ra bitartean egin ziren.

41 HIDALGO GARCIA DE ORELLAN, Sara. *Galde* 21. zk. 2018ko udaberria, 16. or. Paco Garcia Rayaz ari da.

Eraso horiek ez ziren kargu politikoen aurkakoak soilik, eta berekin ekarri zuten askok gizarte-bazterkeria bizi behar izatea (gizarte-bazterkeria horren ondorioz, ezin zuten edo ez zuten nahi pertsona jakin batzuekin ikus zitzaten, egoera ez korapilatzeko), familia-bizitza normala ez izatea, badaezpada ere ekitaldietan ez parte hartzea, leku, establezimendu, kale, ekitaldi eta jai-ingurune jakin batzuetara ez joatea eta horietatik ez pasatzea, beren aurkako eraso zuzenak saihesten saiatzearren. Honela gogoratzen du hori Rafaela Romero Pozok, Arrasateko Udalean PSE-EEko zinegotzia izan zenak (1995etik 1998ra artean): *“Urte horietaz gogoratzen dudana bazterkeria da, gizarte-eragileen eskutik, kaleko terroristen eskutik (...) Zokoratzen zintuen, baztertzen zintuen, tu egiten zizun (...). Gizarte-bazterkeria bat, gizarte-apartheid bat kolektibo jakin baten aurka (...). Egunerok gogorarazten ziguten kaka zaharra ginela”*⁴². Rafaela Romerok komunikabide berean esan zuenez: *“sozialismotik politika egitea eginkizun ia heroiko bat bilakatu zen, sufrimendu handia ekarri ziena kideei”*.

2000. urtean, PPko eta PSOEko karguak eskolta eramatera behartu zituzten, beren segurtasunerako. Bizkartzainak eraman behar izan dituzten pertsonen egindako elkarrizketa gehienetan, askatasunik ezaren sentsazioa azpimarratu dute. Honela bizi izan zuen Paco Garciak hori: *“Niretzat, eskolta eramatea sekulako zigorra izan da, askatasuna galtzen baituzu”*⁴³.

Urte hartan bertan, apirilaren 25ean, Arrasateko Udaleko PSE-EEko lau zinegotziek eta PPko bi zinegotziek gutunak jaso zituzten. Gutunetan, mehatxu egiten zieten esanez *“berehala”* utzi behar zituztela beren karguak eta Euskal Herria; izan ere, *“jakizu Euskal Herrian hedatutako okupazio-indar espainiarren, zuek ordezkatzeko duzuen estatuaren eskutik gure herriak pairatzen duen demokrazia gabekia absolutuaren erantzule zuzenak diren okupazio-indar espainiar horien, kidetzat hartzen zaitugula”*. Eta ohartarazten zieten: *“Hori egin ezean, herri honek bere burua defendatzeko eskubide ukaezina du, eta egoki iruditzen zaizkion ekintzak egingo ditu zuen aurka eta zuen ondasunen aurka”*.

Goiz horretan bertan, halaber, molotov koktelak jaurti zituzten Jose Ramos Prieto PPko zinegotziaren etxebizitzaren kontra, eta sute bat eragin zuten. Osasunez ahul zegoenez, Debagoieneko Ospitalean ingresatu zuten Jose Ramos Prieto, eta behaketan egon zen. 2001eko martxoaren 8an, Jose Maria Loiti EAJko zinegotziari eraso egin zioten bere alderdiaren egoitzara zihoanean. Hiru jostura-puntu eman behar izan zizkieten atzamar batean. 2002. urtean, PP eta PSE-EE alderdien egoitzak helburu militartzat hartzera iritsi zen ETA.

Xabier Zubizarreta Lasagabasterrek (alkatea 1987tik 1997ra HBrekin, eta 1999tik 2003ra EHrekin) heriotza-mehatxuak jaso zituen bi legealdietan, bai eta mota guztietako mehatxuak ere. Ino Galparsoro Markaidek ere, 2007tik 2011ra artean alkatea izan zenak EAE-ANVrekin, zenbait aldiz jaso zituen mehatxuak, bai eta heriotza-mehatxua

42 HIDALGO GARCIA DE ORELLAN, Sara (2018). Los resistentes. *Relato socialista sobre la violencia de ETA (1984-2011)*. Catarata / Ramon Rubial Fundazioa, 83. or. Eta hurrengo esaldia 59. or.

43 *Ibidem* 80. or.

ere. Era berean, Aritz Arrieta Kabiketa PSE-EEko zinegotziak lau gutun jaso zituen, eta horietako batean itu bat zegoen.

2005. urtean, ETak iragarri zuen bertan behera utziko zituela kargu politikoen aurkako atentatuak. Dena den, hiru urte geroago, 2008an, Isaias Carrasco Miguel, aurreko legegaldian zinegotzia izandakoa, hil zuen Navas de Tolosa kalean.

2011ko urriaren 20an, ETak jakinarazi zuen "bere jarduera armatua behin betiko amaitzea erabaki" zuela. Hainbat urtez eskoltarekin bizi izan ziren pertsonak egoera berri baten aurrean aurkitu ziren. Aritz Arrietak, Arrasateko Udaleko PSE-EEko zinegotziak, honelaxe adierazi zuen hori, egun horretan bertan:

'Arratsaldea jai eman diet [eskolteij]. Oraindik ez dakigu zer egin, ezta zein izango den protokoloa ere, baina gauza batzuk bakarrik egiten hasi nahi dut, dena normala izango balitz bezala. Poliki-poliki. Lehen, ez nintzen kafea bakarrik hartzera ere jaisten. Oso zaila zen lagunekin gelditzea. Ezin nuen frutari baten edo arrainketari baten adiskidea ere egin, egunero joan behar nuelako leku desberdin batera, segurtasun-arrazoiengatik. Baina orain nire espetxea jada ez da existituko', dio irribarrez. 'Nire gurasoak ezin sinetsirik daude. Esaten dute ezin dela hain erraza izan, baina nik uste dut indarkeria azkenera iritsi dela'⁴⁴.

BESTELAKO MEHATXU BATZUK

Azterlanean zehar pilatutako dokumentuak eta elkarrizketatutako pertsonen lekukotzak irakurri ondoren, mehatxuekin lotutako bizipen hauek azpimarratuko ditugu:

- Mehatxuzko pintaketak, batzuk ituekin, kasu dezentetan pertsonalizatuak. Gehienak anonimoak. Asko larderiazkoak izan dira. Alderdien eta sindikatuen egoitzen hormetan, beirateetan eta ateetan, pintaketa ugari egon dira; besteak beste, "PSOE-GAL berdin da" eta halako salatetak, Espainiako bandera ezker abertzalearen egoitzako atean pintatuta, eta "etarras", "españoles", "hiltzaileak" eta halako kalifikatzaileak. "Egindakoa ordainduko duzue" mehatxua zenbaitetan errepikatzen da.

- Telefono bidezko mehatxuak. Ez dira argitara ateratzen kasu gehienetan. Beldurtzeko deiak dira. Asko jazarpen bilakatzen dira, deiak eguneko hainbat unetan, gauez... Irainak, larderiak... Erantzutean eten egiten diren deiak, behin eta birritan gertatzen direnak. Batzuk judizialki salatzen dira, baina beste kasu batzuetan, kontua etxean gelditzen da, ingurune hurbilenean. Lekukotzaren batean, jakinarazi digute bizi zuten gatazkaren partetzat hartzen zutela. Askotan, beldurrez eta ezintasunez, bakardadean.

44 *El País*, 2011/11/21.

- Postontzian utzitako gutunen edo eskuizkribuen bidezko mehatxuak. Hori da Crescencia Vidaurreta biktimaren kasua. Guardia Zibilak tiro batez zauritu zuen, Emilia Larrearen alboan eserita zegoela. Azken hori beste tiro batek jota hil zen. Crescenciak eta haren hiru seme-alabek, zauriez eta ondorioez arduratzeaz gain, mehatxu anonimoak jaso zituzten etxeko postontzian denbora batez. Eskuz idatzitako gutunetan, amari esaten zioten hori gertatu zitzaiola “ETAkoa izateagatik”. Beste adibide batzuk, pertsekuzio-indarkeriaren atalean deskribatuak, alkate eta zinegotzi hauek jasotako mehatxuzko gutunak dira: Jose Antonio Altuna, Xabier Zubizarreta (HB eta EH) eta Ino Gaparsoro (EAE-ANV) alkateek, eta Paco Garcia, Oscar Garcia eta Aritz Arrieta PSE-EEko zinegotziek. Horiei PPko eta PSE-EEko sei zinegotziren aurkako gutun anonimoak gehitzen zaizkie: 2000. urteko apirilaren 25ean herria “brehala” uzteko eskatu zieten, mehatxupean.

- Kasu batzuetan, mehatxuak bete egin ziren: ETAREN xantaia ekonomikoari amore ematen ez zioten enpresen kontrako atentatuak (Mecanizados Alberdi, JOMA), era-soak egoitzen aurka, ibilgailuen aurka, etxebizitzaren aurka eta talde parapolizialeatik Iñaki Etxaberen familiaren aurka (haren hilarria jarri bezain laster leherrarazi egin zuten lehergailu batekin)...

- Jazarpen etengabeak, zergatik jakin gabe, identifikatu gabe, okerrera aurreikusiz... hala nola Angel Paunero Bejeranoren bahiketa eta galdeketa 1993an (oraindik argitu gabe dago, eta oraindik ez da zigorrik ezarri)...

- Mehatxuak errepideko kontroletan, batik bat gazteei, aurrekariak zituzten pertsonari, preso izandakoei... mehatxu psikologikoak: “laster ikusiko zutela elkar berriro”...

3.3.2 ESTORTSIO EKONOMIKOA

Eusko Jaurlaritzako Segurtasun Sailaren Idazkaritza Nagusiaren Buruzagitzak eta Espainiako Gobernuako Barne Ministerioko Segurtasun arloko Estatu Idazkaritzaren Buruzagitzak emandako informazioaren arabera, Arrasateko enpresa-arloko hamabi pertsonak behar izan dute eskolta urte hauetan beren segurtasunerako.

Ez dakigu Arrasaten zenbat pertsonari egin dieten edo egiten saiatu diren estortsio ekonomikoa. Elkarrizketatutako zenbait pertsonak aipatu dute eskubideen urraketa hori beren lekukotzetan. Xabier Etxeberria Mauleonen eta Galo Bilbao Alberdiren ustez, gertatutakoaren nondik norakoa, “egia jakiteko eskubidea, ahalik eta ziurtasun eta zehaztasun handienaz zer gertatu den jakiteko eskubidea”, “ez da behar bezala betetzen, batere-batere betetzen ez dela ez esatearren”⁴⁵.

45 SAEZ DE LA FUENTE, Izaskun (2017). *Misivas del Terror. La extorsión y la violencia de ETA contra el mundo empresarial*, Josu Ugarte Gastaminzak koordinatua. Deustuko Unibertsitatea: Etika Aplikatuko Zentroa, 275. or.

Zenbat joan ziren? Elkarrizketatuak, Euskadiko eta Nafarroako patronaletako goi-arduradunak, bat datoz, eta esaten dute asko ez zirela izan. 'Askok kanpoan bizitzea erabaki zuten, baina beren enpresak mantenduz', dio Jose Manuel Ayesak, 1989tik 2010era Nafarroako Enpresarien Konfederazioko presidente izandakoak⁴⁶.

1977. eta 1978. urteetan, zenbait lapurreta egin zituzten eskualdeko banku jakin batzuetan, baina "zerga iraultzailea" deritzona jada hasia zen enpresa batzuk ziprztintzen hamarkada horretako lehen urteetan.

1976an, ETApm-k Angel Berazadi Uribe hil zuen, 20 egunez bahitua izan ondoren, eta gertaera hori erabakigarria izan zen. Estortsio ekonomikoa gero eta estamentu, enpresa eta erakunde gehiagotara hasi zen zabaltzen. Hamazazpi urte geroago, 1993ko uztailan, ETAk Julio Iglesias Zamora bahitu zuen. Azken hori 116 egunez egon zen Arrasateko industria-nabe bateko zulo batean. ETaren arabera, haren osabak, Angel Iglesiasek, Ikusi enpresaren jabeak, uko egin zion estortsio ekonomikoa ordaintzeari.

Antza denez, "ETAk 500 eta 800 milioi pezeta artean kobratu zituen Iglesias Zamoraren erreskateagatik"⁴⁷. Argitalpen horren arabera, 2006an, une horretan "zerga iraultzailearen" kobrantza kontrolatzen zuten ETako kideak atxilotzean jakin zen Iglesiasen familiak ETari ordaintzen jarraitzen zuela. Dena den, 1998an bahitzaileen aurka egindako epaiketaren ondoren jakinarazitako epaian, ez zen erreskatearen ordainketagatik kalte-ordainak ordaintzeko agindurik eman; izan ere, bahituak eta haren osaba Angel Iglesiasek ez zuten aitortu erreskatea ordaindu izana. Epaian esaten zenez, "ez dagokio erreskatearen ordainketaren zenbatekoa zigorrean sartzea, akusazio publikoak eskatu bezala, erreskatearen zenbatekoa ez baitago egiaztatua. Ez dagokio, halaber, biktimak lan egiten zuen enpresak pairatutako kalte ekonomikoengatik kalte-ordainik aitortzea; izan ere, kalte horiek kalkulatzeko oinarriak ez daude inola ere egiaztatuak"⁴⁸.

2,5 metro zabal, 3 metro luze eta 1,80 metro garai zen zulo horretantxe egon zen Jose Antonio Ortega Lara espetxe-funtzionarioa 532 egun bahituta, Guardia Zibilak 1997ko uztailaren 1ean askatu zuen arte.

Beste estortsio-kasu batzuk argitara atera dira Iparraldean ETako arduradunak atxilotuak izan direnean, bai eta ETako atentatu batzuetako errebindikazioen bidez estortsioen berri eman denean ere. Horixe gertatu zen atentatu hauetan:

- "Mecanizados Alberdi" enpresan 2000ko irailaren 29an jarritako bonba. Enpresa hori Legution dago, eta Arrasateko EAJko kide Mikel Alberdi Mondragonena da. ETAk, atentatua bere gain hartu zuenean, aditzera eman

⁴⁶ *El País Semanal* astekaria 2017/07/30. "El final del 'impuesto' del terror de ETA".

⁴⁷ *Teinteresa.es* 2015/01/16.

⁴⁸ *El País*, 1998/11/05.

zuen Mikel Alberdi Mondragonek uko egin ziola “zerga iraultzailean” eskatutakoa ordaintzeari⁴⁹.

- ETako komando batek Arrasateko “Jose Maria Gallastegui y Cía, S.A., JOMA” enpresan 2000ko urriaren 21ean jarritako bonba. Bonbak kalte material handiak eragin zituen. ETAk, atentatua bere gain hartu zuenean, aditzera eman zuen Jose maria Gallastegui Azcoaga enpresariak ez zuela ordaintzen zegokiona.

Erredaktore-talde honek badaki ertz askoko gaia dela, eta zenbait enpresari ezagutu ditu, estortsioa bizi izan dutenak eta estortsioa egin dieten beste familia batzuk ezagutzen dituztenak. Diskrezioa da arau orokorra, eta berau errespetagarria da. Denbora pasatuko da estortsio ekonomikoaren benetako errealitatea zein den jakin aurretik. Badakigu, halaber, Arrasateko pertsona bat estatuaren indarkeriaren biktima izan zela eta gerora ETarena ere bai. ETak eskatzen zion “zerga iraultzaileari” bere “ekarpena” egiteko, arrantzaren arloko enpresa txiki baten kide bihurtu ostean. Pertsona horrek ez zuen horren berri eman bere garaian; bai, ordea, haren kideak (haren kidea ez da Arrasatekoa).

Duela gutxi, bi liburu argitaratu dira ETaren estortsio ekonomikoaren problematikari buruzkoak. 2017an argitaratu zen “Misivas del terror. Analisis ético-político de la extorsión y la violencia de ETA contra el mundo empresarial”, Izaskun Saez de la Fuente Aldamak koordinatua. Bigarren liburua aurten, 2018an, argitaratu da: “La bolsa y la vida. La extorsión y la violencia de ETA contra el mundo empresarial”, Josu Ugarte Gastaminzak koordinatua.

Bigarren liburu horretan, Florencio Dominguezek jakinarazten du 2002ko irailaren 25ean, handik bi egunera ospatzekoa zen Gudari Egunaren harira argitaratutako idazki batean, ETak Mondragon Corporación Cooperativa (MCC) kritikatzeko aprobetxatu zuela. Iturri horien arabera, Mondragon Taldeak handik egun gutxira (urrian) jaso zuen lehen estortsio-gutuna. ETak 12 milioi euro eskatu zizkion MCCri, hamar urtean (2002tik 2011ra) ordaindu beharrekoak.

“La bolsa y la vida” liburuaren arabera, Taldeko arduradunek “erabaki zuten ez zutela inola ere onartuko erakundearen eskaera”⁵⁰. Horren aurrean, ETaren “Zutabe” argitalpenaren 10. zenbakian (2003ko ekainekoa), erakunde horrek kritika gogorrak egin zizkion Mondragon Taldeari. Halaber, ETak zenbait gutun bidali zizkien hurrengo hilabeteetan talde kooperatiboko langile-talde jakin batzuei, eta beren planteamenduen eta MCCri egindako ultimatumaren berri eman zien.

49 VascoPress. “Crónica de documentación y actualidad” txosten monografikoa, 2004/08/30ekoa, barruan dituen 2004ko otsailera arteko “ETaren atentatu guztiak”, ETaren Zutabe 79n argitaratuak, 49. or.

50 DOMINGUEZ IRIBARREN, Florencio (2018). In La bolsa y la vida. La extorsión y la violencia de ETA contra el mundo empresarial. Madrid: La Esfera de los Libros, 145 or.

2002. eta 2003. urteetan, bitxia bada ere, bestelako kanpaina bat ere bazegoen, zenbait urte lehenago hasia, Mondragon Taldeari izen ona galaraztea eta ekonomikoki boikotatzea helburu zuena, deskribatu berri dugunaren guztiz aurkakoak diren akusazio zinez larriak eginez. Horren erakusgarri dira adierazpen hauek:

- “Beti susmatu izan da lotura duela ETAREN egiturarekin, diru-zuriketarekin eta talde terroristaren kontuen finantzaketarekin. (...) MCC zuzenean edo zeharka dago lotuta estrategia nazionalistaren bi alderdien sustapenarekin, sosten-guarekin eta ezkutaketarekin: EAJ eta ETA”⁵¹.
- “ETAekin lotutako erakunde gehienek (...) funtsean, Mondragoneko Kooperatibekin lotutako finantza-erakundeen sukurtsaletatik jarduten dute, eta zenbait etarrek delitu-jarduerari ekin aurretik Mondragoneko Kooperatiben bulegoetan lan egin izanak berekin ekarri du Caja Laboral Popular ia etengabe egotea Espainiako poliziaren eta Guardia Zibilaren jomugan”⁵².
- “Banku guztien artean, Caja Laboral Popularrengan du konfiantza handien ETAK”⁵³.
- “... harik eta euskaldunak ez diren Espainiako probintzietako ohiko bezero leialek ulertzen duten arte [Eroski] supermerkatuan antxoa-lata bat erosteko ordaintzen duten diruaren ehuneko handi bat ETAREN aldeko publizitaterako inbertitzen dela”⁵⁴.

Garai horretan, Mondragon Taldea bere errealitate ekonomikoa aldi berean zulatu nahi zuten bi presioren artean zegoen. 2003ko otsailean Euskaldunon Egunkariaren aurka egindako polizia-operazioak (euskarazko egunkari bakarra itxi, eta hamar zuzendari eta administrazio-batzordeko kideak atxilotu zituzten) eta urte horretako urrian egunkariarekin lotutako enpresa-talde baten aurka egindakoak (erregistroak egin zituzten, eta bederatzi pertsona atxilotu zituzten) orobat ziren ETAREN ustezko “finantza-sarearen” kontrako kanpainaren ondorio. Baina azkenean, bi prozeduretan, auzipetuak askatu zituzten (2010ean), eta kausa ekonomikoa artxibatu zuten (2014an). Lantalde honek ez du ikertu kanpaina horrek zer kalte eta ondorio izan dituen Mondragon Taldearen garapen normalean.

Halaber, huts egindako zenbait su-etenen ondoren, 2011ko apirilaren 28an ETAK enpresari-elkarteei jakinarazi zien bertan behera uzten zuela estortsio ekonomikoa edo “zerga iraultzailea”. ETAK 2010eko urrian bidali zuen bere azken estortsio-gutuna⁵⁵.

51 VIDORRETA, Julio. *Libertad Digital* 2003/03/01.

52 Jose Diaz Herrera eta Isabel Duran. *El Mundo* egunkaria 2002/11/10.

53 *Ibidem*.

54 USSÍA, Alfonso. *ABC* egunkaria 2002/10/22.

55 *El País Semanal* astekaria 2017/07/30. Op. Cit.

Adegi enpresari-elkarteak omenaldi bat egin zien, Donostian, 2017ko maiatzaren 31n, ETAk erail, estortsioa edo xantaia egin, edo bahitutako Gipuzkoako enpresariei.

ETAk enpresariei zerga iraultzailea eskatuz egindako estortsioari dagokionez, lau kasu ditut gogoan. Horietako hirutan, ordaintzea erabaki zuten, egin zieten mehatxuarengatik. Laugarrenak, ordea, ez ordaintzea erabaki zuen, eta horren ondorioak nozitu zituen. Lehen hirurek bitartekarien bidez egin zuten ordainketa (hots, erakundearen kontaktuak zituzten pertsonen bidez), beherapen bat negoziatu ostean, eskatzen zuten zenbatekoa handia baitzen. Baina okerrean estortsioa pairatzen zutenek sentitzen zuten estutasuna zen, errudun eta urduri sentitzen baitziren, bidaltzen zuten diruari emango zitzaion erabilera zela eta: heriotza eta suntsipen gehiago. Zera galdetzen zioten beren buruari, jasotako dirua kontrolik gabe erabiltzen zela adierazten zuten frogak ikusirik: Emango al diote inoiz herriari jasotako diruaren berri?

*Estortsioari aurre egin zion enpresariak etengabe jaso zituen ETaren mehatxuak, eta enpresa suntsitu zioten, bonba bat jarriz eta lehertuz. Urte asko igaro dira harrezkero, baina familiak oraindik sufritzen du, horretaz oroitzen denean. Duela gutxi, enpresariaren familiako batek etxean pasatutako garai txar horregatik sentitzen zuen minaren berri eman zidan. Paradoxikoa da gaur egun enpresa horietako bakar bat ere ez egotea martxan. **Juan Karlos Garitano***

3.3.3 ADIERAZPEN-ASKATASUNA

Adierazpen-askatasunean alderdi asko sartzen dira, eta, horregatik, beharrezkoa izango litzateke gaia arreta handiagoz aztertzea. Beldurra jokabide desberdinak eragin ditu:

*Herriko jendea ez zen manifestaziora irten ere egin. Jende-andana etorri zen kanpotik; ziur asko, beste leku askotatik etorritako afiliatu sozialistak eta jende zintzoa. Ez dut esan nahi herriko inor ez zegoenik, baina, une hartan, Arrasateko jendearen falta handia sumatzen zen. Eta hori ez nuen neuk bakarrik esan. Nire alderdikoa eta Alderdi Sozialistakoa ez zen jendeak esan zuen. Gogoan dut Alderdi Nazionalistari botoa ematen zion jende askorekin hitz egin nuela. Haiek ere zioten: "Pena da Arrasate osoa ez egotea plaza honetan". **Iciar Lamarain***

Lehenbiziko aldiz hemengo manifestazio batera joatera bultzatu ninduten. Manifestazioan, batera egon ginen ezker-muturrekoak ginen jendea eta PSOEko sektoreak, nahiz eta arrakala bat egon. Eta hura izan zen haiekin manifestazio batera joan nintzen lehen aldia. Eta nire kide batzuk ere joan ziren, eta beste batzuk ez, gogorra zirudielako zure familiakoek zu han ikustea.

Jakina, hori bizi izan ez duenak ez du ulertzen, baina existitu existitzen zen.

Javier Abalde

Gorpua Arrasatera ekarri zuten, eta daukadan oroitzapena da ez manifestazioan ez plazan inork ez zuela garrasi egiten; nik uste ez zenuela lagunarekin ere hitz egiten, beldurra nagusi zelako. Esan dezagun denek izan genuela edo zutela lehenbiziko aldiz kuartelaren aurretik pasatzeko adorea.

Marino Yuste

Egia da, halaber, harako hura: "Ez du hitz egin nahi izan; bestela, zerbait esango du, eta, gero, etorri eta hasiko zaizkit ...", baina ezker abertzalekoak dira. Nik uste baietz, nolabaiteko ikara egon dela. "Matonismo" bat egon da, hori bai egon dela. Dena den, pertsona batzuek ez zuten beren iritzia ematen; bestela, joera honetakoa den honek zerbait egingo dizu. Ez zaizu ezer gertatuko, ez zaituzte hilko, baina zu agurtzeari utziko diote. Nik uste presio hori Arrasaten existitu dela, eta iruditzen zait Arrasaten existitu den bezala beste leku batzuetan ere existitu dela, hala nola Hernanin eta Beasainen. Korrante politiko horren aldetik lehen existitzen zen presioa jada ez da existitzen.

Jose Ignacio Yarza

Nik oraindik ezin ditut nire memoriako pasarte batzuk kontatu. Akaso zirrara gehien eta niretzako izugarri gogorrak izan diren pasarteak dira. Baina beldur naiz.

Amaia Arrieta

Azterlan bat egin behar da horren inguruan. Lekukotzen atalean, iritzi gehiago daude beldurrari eta adierazpen-askatasunari buruz (ikusi 154. orrialdea). Oraingoz, kasu batzuk ekarriko ditugu hona:

• **Informazioa jasotzeko askatasunaren, iritzia emateko askatasunaren eta prentsa-askatasunaren aurkako erasoak.** Garai jakin batzuetan bizi izandakoa jakinarazteko zailtasunaren adibide bat Inmaculada Ezquiagak eta Josek Aranzabalek, *Garaia* aldizkariko kolaboratzaileek, bizi izandakoa da. Biak Martuteneko espetxean sartu zituzten 1997ko otsailaren 5ean, Donostiako epaile militarren aurretik pasatu ondoren, salaketa jarri baitzieten Indar Armatuen aurka egindako ustezko irainengatik. Salaketak oinarritzat zuen Guardia Zibilak 1976ko abenduaren 18an Gurea zinema hustu izanaren inguruan idatzi zutena —"Arrasate: Guardia Zibila, dena emanda" eta "Nor dira arduradunak?", hurrenez hurren—. Testuetan, Arrasateko Udalaren beraren protesta-ohar bat ere jaso zuten.

Harako hartan, Kidego armatuko kideak oldarka sartu ziren Gurea zineman egiten ari ziren euskal jaialdi batean. Ekitaldi baketsu bat zen, musika-emanaldiz osatua, eta zinema herriko jendez beteta zegoen. Hiru ikurrina egotea, antza, arrazoi nahikoa izan zen Guardia Zibileko agenteak kontzertura oldarka sartzeko, jendeari minutu batean handik ateratzeko eskatzeko, jendetzaren aurka eraso egiteko gomazko pilotak eta

ke-potoak jaurtiz eta irteeran jendea borrekin eta mosketoiekin jotzeko. Paradoxikoki, ikurrina handik hilabetera legezatu zuten, 1977ko urtarrilaren 19an. Urte horretako otsailaren 5ean, kazetariak espetxean sartu zituzten.

Gurea zineman kontzertu batean nengoela Guardia Zibilak egindako metrailaketak markatu egin ninduen. Tiroka sartu ziren. Ez dakit bi minutu edo bost minutu eman zizkiguten handik irteteko. Marino Yuste

• **Iritzia emateko askatasunaren eta udalbatzetan erabakiak askatasunez hartzeko eskubidearen aurkako erasoak.** Askotan gertatu dira istiluak udaletxe barruan, udaleko bilkurak zeudenean. Talde batzuk oldarka sartu izan dira pankartekin, karteekin, argazkiekin... eta objektuak jaurti izan dituzte (arrautzak, txanponak...), irainak esan, mehatxuak bota, zinegotzien hitza edo bozketak eten... hauteskundeetan hautatutako ordezkari publikoak larderiatu dituzte, udaletxe barruan eta kanpoan (harriak, aulkiak eta abar jaurti dizkiete)... pintaketak, ituak... Hori guztia adierazpen-askatasunaren eta pertsonen intimitatearen aurkako eraso bat da.

Lekukotza batzuen arabera, horrelako gertakariak hainbat data eta egoeratan gertatu dira. Elkarrengandik urrun dauden bi gertaera nabarmentzearren: 1979/09/07ko udalbatza (bilkura bertan behera gelditu zen) eta 2002/05/07ko udalbatza (istiluak egon ziren TATEk Unai Romanori buruz egindako mozioa zela eta). Luze joko luke udaleko bilera-agiriak abiapuntutzat hartuta kasu guztiak zehaztasunez zenbatzea, baina egin liteke.

Zinegotzi sozialista izandako Paco Garciak honela deskribatzen du "larderiazko gizarte-presio" hori: *"Etxetik irtetea eta jakitea agian ez zarela itzuliko, familiarekin irten nahi izatea eta ezin izatea (...), udalbatzara joatea eta ez jakitea ea joko zaituzten, nahiz eta gauza ziurra izan irainduko zintuztela"*⁵⁶. Alderdi Sozialistako eta Popularreko zinegotziek hainbatetan eskatu dute udaltzaingoaren laguntza udaletxetik irteteko.

• **Kartelak, pankartak, informazio-ekintzak, salaketak, ongietorriko ekintzak...** Adierazpen-multzo horren inguruan, bi jarrera kontrajarri aurkitu ditugu elkarriketatuen artean.

Batetik, batzuek pentsatzen dute propaganda eta publizitate jakin bat neurritz kanpo erabili dela eta horrek kalte egin diola bizikidetzari eta herritarren pluraltasunari, bai eta espazio publikoari eta hiri-altzariei ere. Jarrera hori dute zenbait biktimak. Eragin dieten minaren iraganeko eta gaur egungo sorburutzat edo horien iritzi berekotzat hartzen dituzten horien aldeko apologia edo gorespentzat hartzen dituzte pankartak, pintaketak eta kartelak, eta adierazpen eta mezu jakin batzuk (alderdi jakin batzuen aurka, amnistia eskatuz, harrerak...). Bizi diren lekuan edo maite duten pertsona bati eraso egin zioten lekutik gertu mezu jakin batzuk egunero ikusteak min ematen die. Pentsatzen dute kalea eta hormak herritar guztienak direla, eta ez gutxi batzuenak bakarrik. Iritzi bera dute festak eta ekitaldi jendetsuak "propaganda-inbasio masiboa" egiteko erabiltzeari buruz.

⁵⁶ *Ibidem* 78. or.

Bestetik, beste batzuek pentsatzen dute adierazpen-askatasunak gauza guztien gaine-
tik egon behar duela, ezin dela betorik jarri, horrek posizio politiko batzuk joko demokra-
tikotik kanpo utziko lituzkeelako. Pentsatzen dute, konparazioa eginez, hedabide han-
diek posizio disidenteen aurkako mezuak zabaltzen dituztela eta ez dagoela aukerarik
euskarri horietara iristeko, dirurik edo botererik izan ezean. Hedabideen arteko borroka
desorekatua denez, kontra-publizitatea eskura-eskura dauden baliabideekin erabili
behar dela planteatzen dute. Haien ustez, gaitz txikia baita hormak zikintzea eta leku
publikoak pankartaz betetzea, hedabideen eta mezuen desorekari aurre egiten saiat-
zeko. Gaitz horrek, gogoratzen dutenez, tratu txar, atxiloketa, epaiketa eta isun handiak
ekarri dizkie horrelako gauzak egin dituztenei.

Arazo hau neurritz eta arretaz landu eta hausnartu beharreko puntutzat hartzen da,
Arrasateko sektore zibil guztiek haien artean eta erakundeekin errespetuzko bizikidetzatza
izan dezaten.

*Kalera irtetea eta presoan argazkiak ikustea zintzilikaturik leku guztietan,
herrian ibiltzea eta torturei eta ez dakit zeri buruzko pankartak ikustea... Ni
torturen aurka nago, erabat, baina torturatzea gaizki dago eta hiltzea ez?
Zer gertatzen da? Horrek elikatu egiten zaituela, poliki-poliki. Kalera irteten
zara, pankarta bat ikusten duzu eta kendu egiten duzu, eta kalera irteten zara
eta argazkiak ikusten dituzu, eta Ertzaintzaren etxera joaten zara salaketa
jartzeko: ea argazki horiek zergatik dauden... Horren ondoren, nekez uzten
dizute zure bizitzarekin aurrera egiten. Esaterako, nire amak asko hitz egiten
du Legution hil zuten guardia zibilaren alargunarekin. Azken horrek bere mina
du, baina Andaluzian bizi da. Hil egin dute, hori ere zorigaitz bat, baina han
zaude. Faltan sumatuko duzu, zure sufrimenduari begiratzen diozu, baina
ez dira zu elikatzen ari gu elikatzen gaituzten bezala (...). Guk ez diogu ezer
txarririk egin inori. Aurkakoa: guk ez dugu ezer egin, haiek egin digute kaltea
guri. Nire aita hil dute... utz gaitzazue bakean. Utz gaitzazue bakean. **Sandra
Carrasco***

3.3.4 ONDASUN HIGIEZINEN ETA ABARREN AURKAKO ERASOAK

**ETAk eta Komando Autonomo Antikapitalistek ondasun higiezin, egoitzen,
bankuen, monumentu frankisten eta abarren aurka egindako atentatuak**

DATA	ATENTATUAREN JOMUGA	ONDORIOAK	EGILEA
1967/03/07	Erorien monumentua	Hilarrria hautsi zuten	ETA
1967/04/09	Erorien monumentua	Berriro hautsi zuten	ETA
1969/05/19	Telefono-zutoina moztu zuten	Telefono-linean zenbait kalte eragin zituzten	ETA
1976/12/16	Telebista-errepikagailua	Suntsitu egin zuten	ETA

1977/05/14	Santander bankua	Molotov koktel bat jaurti zuten	Komando Autonomoa
1977/06/05	Bi telebista-errepikagailu	Bi bonba. Kalte handiak	ETA
1978/11/16	CCOOen egoitza	Sua, molotov koktel batek eragina	CAA
1978/11/16	Santander bankua	Kalteak	CAA
1978/11/16	Caja Laboral	Kalteak	CAA
1979/10/10	Renault kontzesionarioa	Bonba batek eragindako triskantza	ETA
1981/07/24	Iberdueroren transformadorea	Kalteak	ETAm
1982/10/01	Santander bankua	Kalte handiak, bai eta bi autotan eta alboko etxebizitzetan ere	ETAm
1982/10/01	Gipuzkoako Aurrezki Kutxa Probintziala, CAP	Oso kalte handia, bai eta Roneo Unión Cerrajeran eta Amuebladora Mondragonesan ere; alboko etxebizitzetako dozenaka leiho hautsi zituzten	ETAm

1983-2016

DATA	ATENTATUAREN JOMUGA	ONDORIOAK	EGILEA
1983/04/19	Santander bankua	Kalte handiak, bai eta zenbait autotan eta etxebizitzetan ere	ETAm
1985/05/13	Etxebizitzak eta autoak	Deko Plazan jarritako bonba batek eragindako kalteak	ETA
1996/11/08	Laborman ABLE	Bulegoetan jarritako bonba batek eragindako kalteak	ETA
1997/04/11	Bake Epaitegia	Bi kilo kloritak kalte handiak eragin zituen barruan eta etxebizitzetan, beiretan eta bederatziz ibilgailutan	ETA
2000/10/21	JOMA S.A. enpresa	Bonba. Kalte material handiak	ETA

Atentatu parapolizialak establezimenduen, enpresen, ibilgailuen, hiri-altzarien eta abarren aurka

DATA	ATENTATUAREN JOMUGA	ONDORIOAK	EGILEA
1974/12/17	Makatzena kontsumo-kooparatiba	Kalte ugari barruan eta inguruko etxebizitzetan	Talde parapoliziala
1975/05/11	Etxabe Enea jatetxea	Bonba bidez eragindako kalteak	Talde parapoliziala
1975/06/28	Jokin Etxaberen Udalaiz taberna	Kalte materialak	Talde parapoliziala
1975/07/26	Etxabe Enea jatetxea	Bonba bidez eragindako kalte handiak; horretaz gainera, aparkatuta zeuden autoak metrailatu zituzten	Talde parapoliziala
1975/10/04	Juan Jose Etxaberen autoa	Bonba batek autoa suntsitu zuen, baina ez zuen Juan Jose Etxabe bera kaltetu, berandutu egin zelako	Talde parapoliziala
1975/10/04	Bengoia taberna	Atea eta beirak suntsitu zituzten	Talde parapoliziala

1975/10/14	Iñaki Etxaberen hilarria	Bonba batek suntsitu egin zuen	Ezezagun batzuk
1975/11/16	Iturbe-Ormaetxea familiaren autoa	Bonba-lapa bidez suntsitu zuten; autoan sartu aurretik egin zuen eztanda	Triple A
1976/03/02	Angel Iturberen autoa	Lehergailuak ez zuen eztanda egin	Ezezagun batzuk
1976/04/17	Bengoia taberna berriro ere	Bonba. Kalte ugari	Ezezagun batzuk
1977/08/03	Jose Antonio Altuna Gallastegi alkatearen lan- tegia	Su eman zioten enpresari, meha- txuak salatu eta handik 12 egunera	Guerrilleros de Cristo Rey
1979/09/08	Juan Jose Etxaberen taberna	Beste bonba bat jarri zuten jate- txean	"Inkontrolatuak"
1980/09/14	Jokin Etxaberen jatetxea	Beste bonba bat	GAE

1983-2016

DATA	ATENTAUAREN JOMUGA	ONDORIOAK	EGILEA
1984/01/31	J. J. Uriarte Muruaga (EAJ)	Bonba bat autoan	"Inkontrolatuak"
1984/08/23	Jokin Etxaberen taberna Baionan	Bonba. Lau pertsona zauritu zituen	GAL
1989/10/28	Zuk Nahi taberna	Lau balak atea jo zuten	"Inkontrolatuak"
1992ko abendua	Egin Irratiaren antena, Murugainen	Zenbait aldiz hilabetean zehar	Ezezagun batzuk
1993/12/01	Egin Irratiaren antena	Kalte materialak transmisorean	Ezezagun batzuk

Argitu gabeko atentatua

DATA	ATENTAUAREN JOMUGA	ONDORIOAK	EGILEA
1983ko abendua	EAJko senar-emazte batzuk. Ez zuen inork bere gain hartu.	Bonba bat familiaren Renault 12 autoan	Ezezagun batzuk

Kale borrokaren sabotajeak eta erasoak egoitzen, enpresen, bankuen, ibilgailuen, etxebizitzaren, hiri-altzarien eta abarren aurka

1960-1978

DATA	ATENTAUAREN JOMUGA	ONDORIOAK	EGILEA
1976/06/07	Cauchos Bastida	Sutea. Galera handiak.	Ez zuen inork bere gain hartu
1978/11/17	Ibilgailu bat	Suak kaltetu egin zuen. Barrikada	Manifestariak

* Urte horietan, grebarako eta borroka-egunetarako deialdi ugari jarri zituzten lineako autobusak errepidean zeharka barrikada gisa.

1983-2016

DATA	ATENTATUAREN JOMUGA	ONDORIOAK	EGILEA
1985/09/27	Herriko Etxea, PSE-PSOEren egoitza	Altzariak suntsitu zituzten, bai eta hiru txanpon-makina, edalontziak eta botilak ere, eta kalteak eragin zituzten sabaian, eta pintaketak egin zituzten hormetan	Manifestariak
1987/01/01	Talbot-Peugeot kontzesionarioa	Bi auto kiskali zituzten	Kaputxadunak
1988/03/03	Herriko Etxea	Edalontziak, botilak eta abar hautsi zituzten	Manifestariak
1988/03/04	Beste eraso bat Herriko Etxearen, PSE-PSOEren egoitzaren, aurka	Beirak hautsi zituzten oholekin, baina ez zuten lortu barrura sartzea	Manifestariak
1989/05/27	BBVren sukurtsala	Beirak hautsi zituzten harriekin	Kaputxadunak
1989/05/27	Banco del Norteren sukurtsala	Beirak hautsi zituzten harriekin	Kaputxadunak
1992/03/30	Herriko Etxea, PSE-PSOEren egoitza	Beirak hautsi zituzten harriekin	Ezezagun batzuk
1993/08/28	EAJren Batzokia	Pintura jaurti zuten	Ezezagun batzuk
1995/03/26	PSE-EEren egoitza Olarten	Taberna, txanpon-makinak, telebista, telefonoa eta beste gauza batzuk suntsitu zituzten. Pintaketak: PSOE=GAL...	Kaputxadunak
1996/03/07	Ertzaintzaren ibilgailua	Kiskalita gelditu zen	Kale borroka
1996/05/24	Renaulten kontzesionarioa	Zenbait kalte	Ezezagun batzuk
1996/06/30	Pastas Arruabarrenaren kamioia	Kalteak	Ezezagun batzuk
1996/07/14	EAJren Batzokia	Zazpi aulki eta zenbait mahai erre zituzten	Kaputxadunak
1996/09/21	Kutxaren sukurtsala	Kalte ugari	Kale borroka
1996/09/27	BCHren kutxazain automatikoak	Suntsitu egin zituzten	Kale borroka
1996/09/27	Argentaria bankuaren kutxazainak	Suntsitu egin zituzten	Kale borroka
1997/01/12	EAJren egoitza	Harriak, azkoinak, altzairuzko bolak	Kaputxadunak
1997/01/12	Eusko Alkartasunaren egoitza	Harriak, azkoinak, altzairuzko bolak	Kaputxadunak
1997/01/12	La Caixa bankua	Su eman zioten koktelekin	Kaputxadunak
1997/01/12	BBVko kutxazain automatikoa	Su eman zioten koktelekin	Kaputxadunak
1997/01/12	Epaitegien eraikina	Zenbait molotov koktel jaurti zituzten	Kaputxadunak
1997/01/12	Vitalicio bankuaren bulegoa	Su eman zioten koktelekin	Kaputxadunak
1997/01/12	Telefono-kabinak	Suntsitu egin zituzten	Kaputxadunak
1997/04/06	INEM bulegoak	Molotov koktelak	Kale borroka

DATA	ATENTATUAREN JOMUGA	ONDORIOAK	EGILEA
1997/04/06	Aldi baterako laneko enpresa	Molotov koktelak	Kale borroka
1997/04/06	Aseguru-enpresa	Molotov koktelak	Kale borroka
1997/04/06	Bake Epaitegia	Sua. Kalte handiak	Kale borroka
1997/04/06	Sukurtsalen lau kutxazain	Su eman zieten molotov koktelekin	Kale borroka
1997/08/02	Seguros Mapfreren bulegoa	Sugarrek suntsitu egin zituzten egongela nagusia eta altzariak	Kale borroka
1997/10/03	Caja Laboralen bulegoak	Molotov koktelak	Kaputxadunak
1997/10/03	Grupo Vitalicioaren sukurtsala	Molotov koktelak	Kaputxadunak
1997/10/03	Argentaria S. A.	Molotov koktelak	Kaputxadunak
1997/10/03	Kutxaren sukurtsala	Molotov koktelak	Kaputxadunak
1997/10/03	Muebles Montte	Molotov koktelak	Kaputxadunak
1999/02/00	Paco Garcia Rayaren autoa	Molotov koktel batek kiskali zuen	Kale borroka
1999/03/27	Jose Ignacio Jimeno PSE-EEko alkate-hautagaiaren familia-etxebizitza. Senar-emazteak ez zeuden etxean	Bost molotov koktel: 3 fatxadaren kontra, 1 etxebizitzan sartu zen eta kalte materialak eragin zituen, eta 1 auzokoen (senar-emazte erretiratu batzuk) logelan sartu zen; kalte ugari eragin zituzten	Kale borroka
1999/10/14	Correosen bulegoa	Beiratea hautsi zuten, eta lehergailu su-eragile bat jaurti zuten. Gutun-zaku bat eta argindar-instalazioaren parte bat erre zen	Kale borroka
2000/04/25	Jose Ramos Prieto PPko zinegotziaren etxebizitza	Molotov koktelak, sute arina, familiak itzalia	Kale borroka
2001/05/09	UGTren egoitza	Molotov koktelak	Kale borroka
2001/09/08	Ertzaintzaren etxea	Molotov koktelak jaurti zituzten, sute txikiak eraginez. Lau autok kalteak izan zituzten	Kaputxadunak
2002/02/06	Herriko Etxea, PSE-EEren egoitza	18.000 euroren kalteak. Goiko solairuetako bi etxebizitzak eta leihoak kaltetuak izan ziren	Kale borroka
2002/05/03	Gipuzkoako Bankuaren sukurtsala	Kalte ugari	Kaputxadunak
2003/05/08	UGTren egoitza	Beirak hautsi zituzten harriekin. Koktelek kalteak eragin zituzten ekitaldi-aretoan, hormak belztu zituzten eta sabaia askatu zuten	Kale borroka
2005/07/24	Birziklapen-kontainerrak	Su eman zieten	Kale borroka
2005/10/07	EAJren Batzokia	Zenbait kalte	Kale borroka
2006/02/22	Bake Epaitegia	Pintura gorria jaurti zuten	Kale borroka
2006/02/22	PSE-EEren egoitza	Pintura gorria jaurti zuten eta pintaketak egin zituzten	Kale borroka
2006/07/28	PSE-EEren egoitza	Molotov koktelek sutea eragin zuten	Kale borroka

DATA	ATENTATUAREN JOMUGA	ONDORIOAK	EGILEA
2007/01/05	La Caixako kutxazaina	Sute handia. Hiru etxebizitzako auzokoek (24 familia) etxetik irten behar izan zuten. Bankuko bulegoa suntsituta gelditu zen, eta etxebizitza-komunitateko instalazioak kaltetuta.	Kale borroka
2007/01/05	Kutxako kutxazaina	Kalte txikiak	Kale borroka
2007/01/05	BBVko kutxazaina	Kalte txikiak	Kale borroka
2008/05/09	Jose Luis Apraiz EA-EAJko bozeramailearen autoa	Leihoa hautsi, eta autoari su eman zioten: eserlekuak erre ziren	Ezezagun batzuk
2009/11/29	Zenbait kontainer	Su eman zieten	Ezezagun batzuk
2012/09/09	Santander bankuaren kutxazaina	Kutxazainari su eman, eta pintaketak egin zituzten	Ezezagun batzuk
2013/05/00	Kutxazain automatikoa	Su eman, eta pintaketak egin zituzten	Ezezagun batzuk
2014/05/02	Hiru banku	Pintura jaurti zuten	Ezezagun batzuk
2016/11/06	EAJren Batzokia	Pintura gorria jaurti zuten fatxadara, bai eta bi langileri ere	Ezezagun batzuk
2018/03/29	Udaletxeko arkupeak	Pintaketak zutabeetan	Ezezagun batzuk

4. ARGITZEKO DAUDEN KASUAK

Familientzat eta hurbileko jendearentzat ez ezik herriko biztanleriaren zati handi batentzat ere behar bezala itxita ez dauden gertakariak dira. Bertsio ofiziala duten kasuak dira, baina, aldi berean, bertsio hori zalantzan jartzeko moduko elementuak dituzte: zuzeneko lekukoak, auzitegiko azterketa medikoak, beste informazio eta iturri batzuk... Horrek guztiak jarrera kritikoa hartzera bultzatu zituen hainbat alderdi politiko, erakunde eta giza eskubideen arloko erakunde zibil. Itxi gabeko kasu polemikoak dira, eta ez dira ezeztaezinak.

• HERIOTZAK ERAGIN ZITUZTEN KASUAK:

2012tik 2015era, Eusko Jaurlaritzan lehendakari Patxi Lopez zela, gobernu haren aginduz sortutako Balorazio Batzordera hainbat kasu iritsi ziren, ezarritako oinarriekin eta ekainaren 12ko 107/2012 Dekretuaren esparru arau-emaelearekin bat ez zatozenak. Ildo horretatik, bai mandatuaren irizpideetan eta bai azken txostenean (*Ahantzuratik ateratzen*⁵⁷, 2017), Ebaluazio Batzordeko kideek behin eta berriz adierazi zituzten zenbait kasuri heltzeko arauen aldetik izan zituzten mugak, eta haietako batzuek ikerketa sakonagoa behar zutela ere azaldu zuten, Batzordeak halakorik ezin bazuen egin ere.

Atal honetan jaso diren lau kasuak egoera horren barruan leudeke, eta halaxe berretsi zuen Batzordeak azken txosteneko paragrafo honetan: "Kasuaren inguruabarrek ikerketa handiagoa eskatzen bazuten ere...". Honako lan hau idazteaz arduratu den taldeak ere uste du ondoren datozen kasuek argibide zorrotzagoak eskatzeko ezaugarriak dituztela eta, horregatik, zenbait elementu eskaintzen dira lan hori errazteko; gertatu zen horren egiara hurbildu ahal izateko aldagaiak, bertsioak edota artxiboak aztergai hartuko lituzkeen "egiaren mekanismo" baten esparruan, horiek guztiak desklasifikatu eta ireki egin behar balirateke, gertakari horiek guztiak argitzeko, kontrastatzeko eta familien eta gertukoaren sufrimendua ez luzatzeko. Argitu gabeko kasu guztiak hartuko lituzke zeregin, mekanismo edo batzorde horrek, modu zehatz eta ireki batean.

Ez dugu ahaztu behar kasu horietako batzuetan akusazio polizial larriak daudela indarkeriazko ekintzekin lotuta, eta sufrimendu handia pairatu dutela familiako eta gertuko askok. Baina polizia-akusazioak ez ziren iritsi auzitegietara lau kasu horietan, lau pertsona horiek epailearen aurretik igaro gabe bota baitzituzten tiroz, legeak esplizituki eskatzen badu ere. Ustezko izaera dute, berez, une oro. Lau gertaera horiek 1974tik 1978ra bitartean izan ziren; beraz, horietako bi diktadura garaian gertatu ziren, Franco hil aurretik eta 1977ko amnistiaren aurretik, eta Espainiako Konstituzioa onartu baino lehenago gertatu ziren laurak. Haiekin lot zitezkeen akusazioak ez ziren inoiz epaiketa batean argitu. Konstituzioaren aurrekoak dira.

57 http://www.irekia.euskadi.eus/uploads/attachments/9855/INFORME_saliendo_del_olvido.pdf

Antzekoak dira lau pertsona horien inguruabarrak. 20 urtetik 26ra bitartekoak ziren. Gertakari haietatik 40-44 urte pasatu arren, ez da aurrerapenik egin gertakarien ikerketan. Talde armatuetakoak ziren lau hildakoak (nahiz eta kasu batean libreki aritu zen haietako bat). Horietako batzuek armak zeramatzaten, baina ez zituzten erabili, eta lau kasuetako zuzeneko lekukoek arabera, ez zuten armak erabiltzeko imintziorik egin. Ez ziren borrokan ari tiroak jaso zituztenean; hau da, ordena publikoko indarrak ez zeuden beren bizitza defendatu beharrean, arriskuan ikusi zutelako beren burua. Ez zegoen armarik hildakoen eskuetan. Lau kasuetan, bertsio ofiziala ez dator bat zuzeneko lekukoek, herri-batzordeak edota hildakoen familiakoek eta abokatuek esandakoarekin. Areago, gertatua epaiz kanpoko exekuziotzat sailkatu zen argitalpen batzuetan.

Kasu horietatik hiru Eusko Jaurlaritzaren "Euskal kasuan izandako bizitzeko eskubidearen aurkako urraketen argazkiak, herriz herri" txostenean (2015) jasota daude, "behar beste argitu gabeko kasuak" atalean. Laugarren kasua (bigarrena, ordena kronologikoari begiratuta) bildu ditugun hainbat lekukotasunen bidez jaso da, eta hauxe diote: zaurituta zegoen, eta besoak altxatuta zituen, errendizio-jarreran, tiroz josi zutenean (berrogei tiro baino gehiago, dirudienez). Lehenago, poliziaren kordoi batetik ihes egi- tea lortu zuen Gernikan, atxilotu ez zuten Arrasateko beste militante batekin batera. Guardia zibil bat hil zen gertakari haietan: Domingo Sanchez Muñoz. Bi udalerritan gertatu ziren bi heriotzak: Gernikan eta Ajangizen, 2,5 kilometrora, eta lehen gertakarieta- tik zenbait ordutara. Ez zen epaiketarik izan, eta ezin izan zen frogatu nondik zetozen Gernikan Guardia Zibileko agentea hil zuten tiroak, ez eta nork bota zituen ere. Ez zen ikerketarik egin, nahiz eta gertakari haietatik kanpoko lekukoak izan ziren: adinean aurrera zihoazen baserritarrak, beren zoritxarrerako, atxilotu eta torturatu egin zituz- tenak, ETAko militantearekin inolako loturarik ez bazuten ere, Bilbon abokatuen talde batek salatu zuenez.

Hauexek dira lau kasu horiek, ordena kronologikoan ordenatuta:

1974

José Luis Mondragón Elorza

Arrasatekoa zen Jose Luis Mondragon, eta 26 urte zituen 1974ko maiatzaren 20an hil zutenean. Tornulari doitzaille ikasketak egin zituen Eskola Politeknikoan, baina 18 urte zituenerako hasia zen ETaren propaganda banatzen. *Ahuntzak* taldean sartu zen gerora. 1969an, Iparraldean errefuxiatuta egon zen denboraldi batez; Frantziako poliziak atxilotu zuen han, eta Ré uhartera deportatu zuten. Gerora, berriz, Roke Mendez "Poeta" kidearekin, ETatik kanpo ekintza autonomo bat egitea erabaki zuen, eta, horretarako, Hondarribiko Asturiaga hondartzara (Playa de los Frailes) jo zuten, zodiakarekin, eta han lehorreratu ziren. Nafarroako enpresaburu bat bahitu nahi zuten, dirudienez, preso zeuden kide batzuekin trukatzeko, poliziako infiltratu batek, Jesus Arrondo Martin "Kokoliso" zeritzonak, akuilatuta; hark gidatu zituen toki hartara. Hondartzara iritsi zirenean, poliziek eta guardia zibilek inguratu zituzten –hippy jantzitakoak ere baziren haien artean (Amigo: 71)–, zain baitzituzten. Tirokatuta hil ziren lehen biak, eta hirugarren taldekideak, "Kokolisok", onik ihes egitea lortu zuen. *El País* egunkariko editorial-egileak, Pantxo Unzuetak, berretsi zuenez, "zain zeukaten polizia"; *El Mundoko* kazetari Melchor Miralles eta Ricardo Arquesek "hilketa" gisa sailkatu zuten beren "El Estado contra ETA" liburuan, eta Angel Rekaldek "segada mortal" batean "nahierara tiroz" josi zituztela idatzi zuen "Mugalaris" liburuan.

"Ahanzturatik ateratzen" txostenean, hauxe irakur daiteke:

Batzordearen ustean, ez dago argi gertaera hartan ontzian zeudenek tiroka erantzun zutenik. *Kasuaren inguruabarrek ikerketa handiagoa eskatzen bazuten ere, Batzordeak, bere eskumenen esparruan, kasu honetan aitortpenik egin ezin zuela adierazi zuen, ekainaren 12ko 107/2012 Dekretuaren araudi-esparrua dela eta (...).* **Kasua etorkizunean aztertua izan daiteke, gertakariei buruzko informazio berriak tarteko**⁵⁸.

1975

Jesus Maria Markiegi Aiausti

Arrasateko Arttubi baserrian jaio zen Jesus Maria Markiegi, "Motriko" goitizenez ezagutzen zena. 20 urte zituen, eta ETAm-ko kidea zen Guardia Zibileko agenteek Ajangizko baserri batean aurkitu zutenean. Gernikatik atzetik zihoazkion, eta, bala-tiro batez zaurituta zegoenez, txakurrek haren arrastoari jarraitu ahal izan zioten. 1975eko maiatzaren 15a zen. ETako militantea zauritu egin zuten Gernikan, poliziaren operazio batean; Markiegi eta ETako beste kide bat, arrasatearra hura ere, lo zeuden etxe batean,

58 "Ahanzturatik ateratzen. Balorazio Batzordearen Txostena, Euskal Autonomia Erkidegoan 1960tik 1978ra bitartean motibazio politikoko testuinguruan gertatutako giza eskubideen urraketek eta bestelako sufrimendu bidegabeei buruzkoa. Carlos Martin Beristain (koord.), Manuela Carmena Castrillo, Aintzane Ezenarro Egurbide, Alvaro Gil Robles eta Gil Delgado, Monika Hernando Porres, Ines Ibañez de Maeztu Izaguirre, Sabino Ormazabal Elola, Jose Antonio Perez Perez, Mirian Sanchez Amado eta Txema Urkijo Azkarate. Eusko Jaurlaritza, 2017. Biktimen eta Giza Eskubideen Zuzendaritzak argitaratua. Lehendakaritza. Eusko Jaurlaritza. 240. or.

Guardia Zibilak etxea inguratu zuenean. Bi militanteak setio hartatik ihes egiteko lei-hotik alde egiten saiatu zirenean izandako tiroketan, Domingo Sanchez Muñoz agente hil zen. Babesa eman zieten senar-emazteak bertan hil ziren Guardia Zibilaren tiroen ondorioz, "ekintza neurrigabe" batean⁵⁹, eta biktimatzat aitortu zituzten 2016an, Eusko Jaurlaritzaren 107/2012 Dekretua oinarri hartuta⁶⁰, "pertsona armagabe eta babesgabeen aurkakoa"⁶¹ izan zela iritzita. Ajangizien gertatutakoei dagozkienez, baserrian zeuden zuzeneko lekukoak azaldu zuten, Jesus Markiegik, zaurituta baitzegoen, besoak altxatu zituen (Bizkaralegorra: 87) errendizio-seinale gisa; baina ez zuten atxilotu, eta berrogei tiro baino gehiago jaso zituen (Zabalza: 58). Argitalpen batzuetan, "epaiz kanpoko exekuziotzat" (Agirre: 604) jo zen gertakaria. Haren gorpua, biluzik, plastikoz bildu zuten, eta sastraka batzuen gainean utzi zuten agerian, Gernikako kuartelaren ondoan.

Hipolito Bustinza Artabe jaunak, 69 urtekoak, emandako lekukotza:

Gizatasunagatik, belaunetik behera odola zerion mutiko bati zauria sendatzen lagundun baserrira hurbildu zenean. Gero, 200 guardia zibil baino gehiago iritsi ziren, eta, mutilak tiro egin ez bazuen ere, ez baitzeraman armarik, hantxe bertan hil zuten tiroz. Nik ez nekien mutil hura ETAKoa zenik ere, eta ez nekien ezer Gernikan gertatuaz. Auzoko andrea -51 urteko alarguna-, koinata, 47 urtekoa, haren senarra, Valentin Inchausti, eta ni Gernikako Guardia Zibilaren kuarteltxora eraman gintuzten. Azalpen gehiagorik eman gabe, tratatu txarrak ematen hasi zitzaizkigun, lehenengo, baserrian geunden guztiok hantxe bertan hil ez gintuztelako damua agertuz; gero, ostikoka eta muturrekoka hasi zitzaizkigun. Fusilen eta pistolen kanoia urdailera eta saiheits-hezurretara apuntatu zizkidaten (bi saiheits-hezur apurtuta), zulatuz eta tiro egin eta hil egingo nindutela mehatxu eginez⁶².

1978

Roberto Aranburu Iribarren

Roberto Aranburu arrasatearrak 21 urte zituen 1978ko azaroaren 15ean guardia zibilaren tiroak jaso zituenean. Komando Autonomo Antikapitalistetakoa kidea zen Roberto Aranburu. Oñatiko Enpresagintza Eskola Teknikoan ikasi zuen, eta Feliciano Aranzabal enpresan ibili zen lanean. Ezaguna zen, Arrasateko futbol taldean jokatu izan zuelako. Egun hartan, hamar bat minutu lehenago, Aranburuk eta Jose Maria Iturrioz Garmendiak Aretxabaletako Guardia Zibilaren kuartelaren fatxada metrailatu

59 Balorazio Batzordearen Txostena. *Ahantzuratik ateratzen*. Op. Cit., 237. or. Iñaki Garai eta Blanca Saralegui dira Batzorde horrek biktimatzat aitortutako senar-emazteak.

60 Ekainaren 12ko 107/2012 Dekretua, Euskal Autonomia Erkidegoan, 1960tik 1978ra bitartean, motibazio politikoko indarkeria-egoeran izandako giza eskubideen urraketen ondorioz sufrimendu bidegabeak jasan zituzten biktimak aitortzeko eta biktima horiei ordainak emateko. EHA 119. zk, 2012ko ekainaren 19koa.

61 *Ahantzuratik ateratzen*, Op. Cit., 237. or.

62 Hipolito Bustinza Artabe jaunaren lekukotza; Labe Garaietan lan egindako erretiratua, 69 urtekoa, baserriko gainerako adineko pertsonekin atxilotua. Bi egunez egon zen Guardia Zibilaren kuartelean. *Euskal Herriko Agintaritzaren Aldizkarian* bildua; modu klandestinoan argitaratu zen 1975eko salbuespen-egoeran. Bilbon argitaratua. Lazkaoko Beneditarren Fundazioa. Dokumentazio Gunea. Hemen ere bai: Euskadiko Artxibo Historiakoa - Eusko Jaurlaritzaren Artxibo Historikoa. Lehendakaritza Saileko Funtza (P-133/2-4). Eta BIZKARRALEGORRA OTAZUA, Elisabete (2017). *Ser Basque Izan. La resistencia vasca no violenta en el franquismo (1957-1977)*. 1. liburukia. Donostia: Utriusque Vasconiae, 82 eta 87. or.

zuten, zauriturik izan ez bazen ere. Berrero Arrasatera itzulita, hainbat agentek atzetik harrapatu eta tiro egin zieten; hantxe hil zituzten, eta zaurituta utzi zuten Kike Zurutuza Odriozola. Emilia Larrea herritarra handik minutu gutxira hil zen, Arrasateko guardia zibilen tiroek jota; guardia zibil haien kideek ez zuten aitortu nor izan ziren tiro egin zituztenak. Eusko Kontseilu Nagusiko Barne Kontseilaritzak zera adieraz zuen hildako haietaz: “publikoki azaldu behar dira, erabilitako bitartekoak proportzionalak izan diren eta atxilotzerakoan bide arrazoizkoago eta egokiagoak erabili ezin ahal ziren ikusteko”⁶³. Ez zitzairen gelditzeko agindu⁶⁴, eta bala-zulo gehienak bizkarrean zituzten⁶⁵. Gainera, Eusko Kontseilu Nagusiak eta Ikerketarako Herri Batzordeak ez ezik, *El Diario Vasco*, *La Voz de España*, *Unidad* eta *Egin* argitalpenetako enpresa-batzordeek (greban zeuden, gertakari hauengatik), elkarrekin, “ohar ofizialen objektibotasun falta” salatu zuten, eta behin eta berriz adierazi zuten hildakoek ez zutela armarik (ikus 1978/11/18ko egunkari horiek). *El País* egunkariak ere haxe adierazi zuen: “Ez dago inon jasota aurrez tiroketa bat izan zenik”⁶⁶.

Eusko Jaurlaritzaren Balorazio Batzordeak hauxe utzi zuen idatzita bere azken txostenean: *Gertaerak larriak izanik, Eusko Kontseilu Nagusiaren Barne Kontseilaritzako Giza Eskubideen Saileko zuzendaria, Jose Ramon Rekalde, Arrasatera joan zen eta lekukotasunak jaso zituen, zer gertatu zen berreraikitze eta txosten bat egiteko. Batzordeko kide batek jasotako lekukotasun baten arabera, bizirik atera zenak adierazi zuen ez zietela agindu gelditzeko eta ez zutela egin inolako erresistentziarik. Txosten hori eta lekukoak gorabehera, **kasua zigortu gabe gelditu zen**. Batzordeak dio ezin duela balioetsi giza eskubiderik urratu zen ala ez (indarra gehiegikeriaz erabili zen ala ez, esaterako), **gertaerak ez baitziren behar bezala ikertu**.⁶⁷*

1978

José María Iturrioz Garmendia

Jose Maria Iturrioz, 24 urtekoa, izan zen Arrasaten Guardia Zibilak hil zuen Komando Autonomo Antikapitalistetako bigarren kidea, hamar minutu lehenago eta kalte pertsonalik eragin gabe Aretxabaletako kuartela metrailatu ondoren. Auto partikularretan jarrailu zieten zenbait agentek, eta, Arrasateko sarreran, atzetik tiro egin zieten, gertakari haien lekukoen arabera geldiarazteko agindurik eman gabe. Legorretakoa zen Jose Maria Iturrioz, alaba bat zuen, eta zapataria zuen aita. Hortik zetorkion “Zapa” ezizena. Maisutza ikasi zuen Arrasateko Eskola Politeknikoan. Haren familiak Eusko Jaurlaritzaren Ebaluazio Batzordeari aurkeztu zion kasua, ekainaren 12ko 107/2012

63 Eusko Kontseilu Nagusiaren Barne Kontseilaritzaren oharra, 1978ko azaroaren 16ko gauean emana. *El Diario Vasco* eta *Egin* egunkarietan argitaratu zen hurrengo egunean. Herri Ikerketako Batzordeak bildutako lekoek hauxe adierazi zuten: “Inoiz ez zitzairen armarik ikusi hirurretako inori, eta, noski, ez zitzairen alto egiteko edo horrelako ezer eskatu”. *El Diario Vasco*, 1978/11/16: “Begizko lekukoek diote autotik irten zirenean ez zerametela armarik, eta tiroka hasi zela Guardia Zibila”. *El País*, egun horretan bertan: “Ez dago inon jasota aurrez tiroketa bat izan zenik”. 1978/11/17an: “...la mayoría de los impactos por la espalda”.

64 Kike Zurutuzak Eusko Jaurlaritzako Ebaluazio Batzordeari egindako adierazpenak (2012-2015).

65 *El País* 1978/11/17.

66 *El País* 1978/11/16

67 *Ahantzuratik ateratzen*. Op. Cit., 253. or.

Dekretua onartu zenean. Batzordeak aztertu zuen kasua, baina ezin izan zuen balioetsi “giza eskubiderik urratu zen ala ez (indarra gehiegikeriaz erabili zen ala ez, esaterako), gertaerak ez baitziren behar bezala ikertu”. Eta ikerketa hori egin beharra zegoela adierazi zuen; “kasu honen inguruabarrek gehiago ikertzea eskatzen bazuten ere”, dio zehazki. Baina dekretuaren araudi-esparruak mugatu egiten zituen ustez indarkeriarekin lotuta zeuden kasuak, 2.5 artikuluan. Eusko Kontseilu Nagusiak horrela utzi zuen idatzita: “lehen ibilgailuan zihoazenetatik bi irten egin ziren ibilgailutik ihes egin nahian, eskuetan armarik gabe; une horretan, tiroz jo eta hil zituzten”; “gerokoa” da “Guardia Zibilak ibilgailutik hainbat arma atera zituenekoa”⁶⁸.

Eusko Kontseilu Nagusiko Barne Kontseilaritzak ohar bat igorri zuen 1978/11/16an. Giza Eskubideen Saileko zuzendariak, Jose Ramon Rekaldek, idatzi zuen, eta hauxe zioen, besteak beste: *Bakezko gizarte bat nahi dugu, eta uste dugu horixe nahi duela herriak; Ordena Publikoko indarrei eskatu behar diegu **beren funtzioak bikaintasunez bete ditzaten**, ordenaren bermatzaile diren aldetik, urduritasun- edo jazarpen-sentipen subjektibo ororen gainetik. Izan ere, lasaitasun hori galtzeak itzala kentzen die indar horiei beren funtzioa betetzeko. Jose Maria Iturriozen eta Roberto Arambururen heriotzak publikoki argitu behar dira, erabilitako bitartekoak proportzionalak izan diren eta atxilotzerakoan bide **arrazoizkoago eta egokiagoak erabili ezin ahal ziren ikusteko***⁶⁹. Jarrera horrek ika-mika sorrarazi zuen Barne Arazoetako ministro zen Rodolfo Martin Villaren eta Eusko Kontseilu Nagusiko barne-kontseilari zen Jose Maria Benegas “Txikiren” artean; Espainiako Gobernuaren alderdiak, UCDk, babesten zuen lehena, eta gainerako alderdi politikoek, berriz, bigarrena; Arrasaten idatzitako txostena berretsi zuten horiek.

Bai kasu honetan, bai aurrekoan eta bai ondorengoan, Ikerketarako Herri Batzordeak gertakari haien begizko lekukoak bildu zituen txostena osatzeko⁷⁰. Horien artean zeuden hauek: J.A.J. eta M.N.O., Aretxabaletako metrailaketaren inguruan, eta J.A.B., E.E.A. eta J.M.O., Arrasaten gertatutakoaren inguruan.

68 Eusko Kontseilu Nagusiaren Barne Kontseilaritzaren oharra, 1978/11/16koa, Op. Cit.

69 *Ibidem*.

70 Arrasateko herriak Euskadi osoari. *El pueblo de Mondragón informa a toda Euskadi*. Ikerketarako Herri Batzordea. 1978ko azaroa, 2, 3 eta 6. or.

• ZAURI LARRIAK ERAGIN ZITUZTEN KASUAK:

1978

Kike Zurutuza Odriozola

Kike Zurutuza Odriozolak 20 urte zituen, 1978ko azaroaren 15ean Arrasaten larriki zauritu zutenean. Aretxabaletako Guardia Zibileko kideek Arrasaten autoan zihoazen hiru kideen kontra tiro egin zutenean, Kike Zurutuza zen hirugarrena. Auto hartatik eta zauriturik eragin gabe herri hartako kuartelaren aurrealdea tirokatu eta gero, atzetik jarraitu zieten, beraiek ohartu gabe. Jose Ramon Recalde, Eusko Kontseilu Nagusiko Barne Kontseilaritzako Giza Eskubideetako zuzendariak, hauxe jaso zuen txostenean: "lehen ibilgailuan zihoazenetatik bi irten egin ziren ibilgailutik ihes egin nahian, eskuetan armarik gabe; une horretan, tiroz jo eta hil zituzten. Barruan zegoen hirugarrenari tiro egin zioten, eta zaurituta atera zuten autotik". Huraxe zen Kike Zurutuza.

Lau balak jo zuten, eta haietako bi haren gorputzean tinko sartuta jarraitzen dute: bizkarrezurrean bata, eta lepauztaian bestea. Medikuen esanetan, hobe zen ez ateratzea. Beste bi balei dagokienez, bata biriketan jo zuen (birika-gingil bat kendu behar izan zioten), eta bizkarra urratu zion laugarrenak. Hasieran, tiro egin zuten guardia zibilek pentsatu zuten hilda zegoela, eta hantxe geratu zen lurrian. Hala ere, auzotar batzuek lagunduta, LagunAroren osasun-etxera iritsi zen ahal zuen bezala, eta Arrasateko anbulatoriora eraman zuten handik; anbulatoriotik Gasteizko Santiago Ospitalera eraman zuten, eta ebakuntza egin zioten han. Erori zen tokian ez zegoela ikustean, haren arrastoari jarraitu zion Guardia Zibilak, eta Javier Bravo gaztearekin egin zuten topo. Zaurituta ihes egin zuen pertsonarekin nahastu zuten, eta gogor jo zuten, beren hutsegiteaz ohartu ziren arte.

Epaiaren aurrean, Arrasate sarreran sartu zela tirokatutako autora adierazi zuen Kike Zurutuzak, eta, beraz, Aretxabaletako kuartelaren kontrako atentatuan ez zuela parte hartu esan zuen. Horrez gain, esan zuen jada Arrasatera iritsita guardia zibilek ez zietela gelditzeko agindu, hildako bi lagunek ez zutela inolako armarik erabili, eta, hortaz, ez zela "tiroketarik" izan; armak autoaren atzealdean zeudela, poltsa batean. **Kasua ez zuten auzitara eraman.** Salaketa aurkeztu zen Bergarako Epaitegian; haren arrebak aurkeztu zuen, zehazki; Guardia Zibileko kideak akusatu zituzten, Kike Zurutuza ZIUn larri zegoela presiopean jarri eta galdeketak egin izanaz. Ildo horretatik, torturari buruz IVAC-KREI institutuak egindako azterlanean (2017ko abendua) Istanbulgo Protokoloaren pean jarri diren 200 pertsonetako bat da Kike Zurutuza.

5. LABURPEN-ARGAZKIA

GIZA ESKUBIDEEN URRAKETAK MOTIBAZIO POLITIKOAREN TESTUINGURUAN, ARRASATEN

	1956 1975	1976 1982	1983 2018	Guztira
ETA, ETAM ETA CAA				
Hildakoak	5	3	3	11
Zaurituak	2	2	5	9
Bahitutakoak	-	-	2	2
Autoa ebazteko bahituak	1	4	1	6
Eskolta behar zuten pertsonak			27	27
Estortsio ekonomikoa				Zehaztu gabe
Heriotza-mehatxuak eta bestelakoak				Zehaztu gabe
Zauriturik gabeko atentatuak	3	10	5	18

TALDE PARAPOLIZIALAK, "INKONTROLATUAK", BVE, GAL

Hildakoak	2	2	1	5
Zaurituak	1	4	4	9
Atentatuetatik bizirik atera zirenak	1	2	-	3
Bahiketa galdeketarekin	-	-	1	1
Bahitzeko ahalegina	-	1	-	1
Zauriturik gabeko atentatuak	8	5	5	18
Heriotza-mehatxuak eta beste batzuk				Zehaztu gabe

ESTATUKO SEGURTASUN INDARRAK

Hildakoak	-	1	-	1
Larriki zaurituak	1	21	1	23
Torturen edo tratu txarren salaketak	45	32	34	111
Legez kanpoko atxiloketak (mendira eraman-dakoak galdeketa egiteko)	-	1	2	3

KALE BORROKA, SABOTAJEAK ETA INDARKERIAZKO PROTESTAK

Hildakoak	-	-	1	1
Zaurituak	-	-	7	7
Erakundeen, egoitzen, sukurtsalen eta abarren aurkako erasoak, zauriturik gabe	-	2	55	57
Etxebizitzen kontrako erasoak	-	-	4	4
Horrelako erasoen ondorioz ospitalera eraman-dakoak	-	-	2	2
Heriotza-mehatxuak eta beste batzuk				Zehaztu gabe

ARGITZEKO DAUDEN KASUAK

Hildakoak	2	2	-	4
Zaurituak	-	1	-	1

6. BESTE INDARKERIA ETA SUFRIMENDU GERTAERA BATZUK

Atal honetan, honako txosten honen izenburuaren bigarren zatiari dagozkion udalerriko beste gertaera batzuk jaso dira: “Arrasaten 1956tik 2018ra bitarte izan diren giza eskubideen urraketeki eta **indarkeria-ekintzei** buruzko txostena”. Kronologian ere bildu dira ekintza horiek eta horien testuingurua, garai bakoitzeko motibazio politikoarekin lotuta.

Giza eskubideekin lotutako nazioarteko estandarren arabera, gertaera hauek ezin dira konparatu txosten honetan orain arte esplizitu egin diren giza eskubideen urraketekin, errekonozimenduaren eta ordainaren ikuspegitik. Baina ez dira ezkutatu behar horregatik; gertatuaren zati dira, gertatutakoaren memoriaren zati, eta, beraz, ez da horietaz hitz egitea saihestu behar. Horietako gertaera bakoitza nola gogoratu nahi den adostu beharko da, horiek guztiak ez baitira berdinak elkarrekiko; baina ezin dira bazter utzi.

Toki-mailan, hobeto ezagutzen dira gertaera horiek, eta “errealitate hori aztertu eta aintzat hartu” ahal izatea⁷¹ errazten du horrek, nahiz eta, berriro diogu, lehenetasuna gertatutako giza eskubideen zampaketa guztiei eta horietako bakoitzari erantzuteak duen.

Helburu nagusia bizikidetzeta eta adiskidetzeta dira, elkarren aitortza egitea eta elkar errespetatzea, gertatuaz autokritika egitea, eta ez indarkeriazko liskarretarako zio berriak sortzea. Ez da ahaztu behar sozialki sendatu beharra dagoela, eta sortutako zaurien jariora gelditu beharra dagoela. Gauza guztiak ez dira berdinak, baina guztiak jaso behar dira. Euskadiko Bakearen Aldeko Koordinakundeak, zantzu politikoko indarkeriazko heriotza bat gertatu eta ondorengo egunean, hamabost minutuko kontzentrazio isila egin ohi zuen, hildako pertsona nor zen alde batera utzita. Eta une mingarri eta gordinenetan egiten zuen. “Gizaki ororen bizitzeko eskubidearen aldarria zen nagusi, baita bestearen bizitza akabatu nahi zuenarena ere”⁷².

Beste bereizgarri batzuen artean, “BAK-Gestok gauzaturiko mobilizazioa definitzen duten bi bereizgarri daude: isiltasuna eta hilketa guztien aurkakoa”⁷³. Argi eta garbi esaten zuten: “Ekintza biolentoei erantzen zaien gaitzespena ETAREN atentatuetatik haratago doa, izan ere, datorrenetik datorrela indarkeria gaitzetsi egiten dute”⁷⁴.

71 CARMENA, Manuela, LANDA, Jon Mirena, MUGICA, Ramon, URIARTE, Juan Maria (2013). Euskal kasuan gertaturiko giza eskubideen urraketeki buruzko oinarritzko txostena (1960-2013). Bakegintza eta Bizikidetzarako Idazkaritza Nagusia, Eusko Jaurlaritza, 16. or.

72 Gesto por la Paz. Euskal Herriko Bakearen Aldeko Koordinakundea. ‘Gestoak’, “Gizarte Mobilizazioa” atalean. www.gesto.org Erakundea desagertu arren, webguneari eusten dio, gertatuaren historiari bere ekarpena egiteko.

73 “Gestoak’ bera da mezua”, Euskal Herriko Bakearen Aldeko Koordinakundearen webgunean, “Zer izan ote zen BAK?” puntuan. www.gesto.org

74 *Ibidem*. ‘Gestoak’.

*Bake Hitzak*⁷⁵ aldizkariaren zuzendariak, Ana Rosa Gomez Moralek, BAK-Gestoren ibilbi-dearen amaieran eta koordinakundea desegin zen garaian idatzi zuen liburuan⁷⁶, “dato-rrenetik datorrela” jarrera hartzeak zekartzan zailtasunak planteatu zituen, eta kasurik polemikoenak azaldu zituen: “segurtasun-indarrekin tiroketa batean nahasi zirelako, edo manipulatzeko ari ziren lehergailua lehertu egin zelako ustekabearen, edota xede zuen tokira eramaten ari zirenean”. Arrazoi hauek eman zituen:

“Pertsona horiek desagertzean mina eta gaitzespena erakustea izan zen gizartearen onespeneraren ikuspegitik printzipiorik konplikatuenetako bat, konplikatuen izan ez bazen. (...) Eta, hala ere, BAKeko taldeek ez zioten inoiz utzi halakoak egiteari; izan ere, beste ezereen ginetik, ezereen truke galduak ziren bizitzak zirelako, eta guk geuk ere gure burua immunizatu egin behar genuelako beste baten heriotzagatik pozteko tentazioaren aurka, gure patua ikusita, gizakiak senti dezakeen pozbide zentzugabe eta irrigarrietakoa baita. Gauza bat da terrorista batek bere xedea betetzea lortu ez duelako poza hartzea, eta bestea, lehergailua berari lehertu zitzaiolako gogoberotasun hori areagotzea”.

Esan dugu “Beste sufrimendu batzuk” kontzeptu horren barnean biltzen den guztia ez dela gauza bera. Zergatik? Badaudelako indarkeria aproposaren erabilerarekin lotuta ez dauden gertaerak (zirkulazio-istripuak...), edo indarkeria inoren kontra erabili ez den kasuak (suizidioak...), edota, aldi berean, badaudelako indarkeria erabiltzeko erabakia-rekin lotutako beste kasu batzuk ere (liskarretan hildakoak edo zaurituak, edo lekuren batean ezartzeko lehergailua eskutan zerabiltzenean bat-batean lehertutako kasuak ...).

Arrasaten, honako kasu hauek bildu ditugu “Beste sufrimendu batzuk” atalaren barnean. Hirurak oso desberdinak elkarrekiko:

- ETAk hildako guardia zibil baten alargunaren suizidioa. Txosten honetan lantzen den problematikarekin lotuta ez dakigu Estatuko Segurtasun Indar eta Gorputzetako kideen artean Arrasaten suizidiorik izan den. Dakigunez, espetxean zeuden arrasatearren artean ere ez da izan suizidiorik.
- Espetxeekin eta espetheen urrutasunarekin lotutako sufrimenduak, istripuak baitakartza horrek askotan, hemen deskribatu dena, besteak beste; eta horrek guztiak familiengan eta batez ere umeengan izan duen eragina.
- Armen eta lehergailuen erabilerarekin lotutako indarkeria. Aurkeztu den lehen kasuan, ez zegoen haiek hil nahi zituen inor; aitzitik, beraien lehergailuek hil zituzten edo utzi zituzten zaurituta, eta, gainera, lehergailu horiek beste batzuen bizitza jarri behar zuten arriskuan, zuzenean edo zeharka. Bigarren

75 Gesto por la Paz, Euskal Herriko Bakearen Aldeko Koordinakundearen argitalpena. 87 zenbaki kaleratu ziren 1992tik 2013ra.

76 GOMEZ MORAL, Ana Rosa (2013). *Un gesto que hizo sonar el silencio*. Bilbo: Euskal Herria Bakearen Aldeko Koordinakundea. Eusko Jaurlaritzako Giza Eskubideen Zuzendaritzaren lankidetzarekin argitaratua, 74-76. or.

kasua Estatuko Segurtasun Indarreko liskar bati dagokio; atxiloketak izan aurretik, tiroak eta zaurituak izan ziren bi aldeetan.

Kasu hauek bildu dira:

• SUIZIDIOA

2007ko otsailaren 11n, Carmen Rodriguez Murielek, ETAk 1986an Arrasaten hildako Antonio Ramos Ramirez guardia zibilaren alargunak, bere buruaz beste egin zuen. Aurrez ere saiatua zen, pastillak hartuz, eta urdaila garbitu behar izan zioten. Bigarren ahalginean, pastillak ez ezik intsulina-indizioa erabili zuen, diabetikoa izanda.

Carmen Rodriguezek 4 urteko semea zuen senarra hil ziotenean, eta haurdun zegoen. Urte asko pasatu zituen depresioak jota. Semea, Alejandro, aitarik eta amarik gabe gelditu zen, ezin baitzuen zaindu behar bezala. Anaia berriak ere ezin zuen jolas egin berekin. Buruko eritasun batekin jaio zen; autista sakona zen, eta % 200eko desgaitasuna diagnostikatu zioten; 3 urte zituela, zentro berezi batean sartu behar izan zuten.

Giro horretan hazi zen Alejandro, eta drogetan nahastu zen azkenerako. Zorrak ordaintzeko dirua lortu nahi zuelako liskar asko izaten zituzten etxean. Azkenean, espetxean ere egon zen. "Egun batean, borroka egiteaz nekatu egin zen Mari Carmen; etsi egin zuen, eta itzulerarik gabeko bidaiari ekin zion betiko"⁷⁷.

DATA	HILDAKOA	INGURUABARRAK
2007/02/11	Carmen Rodriguez Muriel	Depresioak jota urte asko pasatu ostean eta beste inguruabar batzuk tarteko, bere buruaz beste egin zuen.

• ESPETXERA BIDEAN IZANDAKO ZIRKULAZIO-ISTRIPUAK ETA ESPETXE-POLITIKA

2001eko irailaren 8an, Iñaki Saez Arreitunandia eta Asier Heriz Aizpuru hil egin ziren zirkulazio-istripu batean, eta Irazu Benito [Iñaki Saezen alarguna] larriki zauritu zen; Lurdes Txurruka bisitatzeraz zihoazen Brievara (Avila), han baitzegoen preso. Soraluekoa zen Iñaki Saez, eta HBko zinegotzia zen herri hartan; Arrasaten lan egiten zuen, Emun Kooperatiban eta Txatxilipurdi Elkartearen, zehazki. Mila pertsona bildu ziren Soraluzean egin zitzaion omenaldian eta irailaren 15ean sakabanaketa baztertzeko Bilbon izan zen manifestazioan.

⁷⁷ RODRIGUEZ MURIEL, Juani, Carmenen ahizpa eta ETAk 1986/06/08an hildako kabo lehenaren koinata. Lekukotasun osoa, hemen: teinteresa.es 16/01/2015.

DATA	HILDAKOA	INGURUABARRAK
2001/09/08	Iñaki Saez Arreitunandia	Auto-istripua Brievako espetxerako bidean. Haren emaztea, Iranzu Benito, zauritua. Beste pertsona bat ere hil zen, Asier Heriz.

Norbaitek bisitaren batera doazela esaten digunean... zain egoten gara espetxera iristen diren arte, kezkatuta, eta Euskal Herrira itzultzen diren arte. Edozer gauza gerta daiteke errepidean; oso luzeak dira bidean egin beharreko orduak, eta garaiz iritsi behar duzu, bestela, bisita galtzen baituzu. (...) Astero, Karakatera igotzen gara, haren oroimenez jarri genuen monolitoan loreak jartzera eta landatu genuen zuhaitza zaintzera. Askotan saboteatu dute, zuhaitza moztuz edo monolitoa ateraz⁷⁸.

Presoak urrutiratzeak eta sakabanatzeak dituen eraginen artean, familiako txikiengandengan horrek duen eragina dugu. Arrasatear batek, Iñaki Barrutia Arregi psikologo klinikoak, hainbat datu planteatu zituen duela zenbait hilabete, 2017/11/22an, hainbat argitalpenetan argitaratutako idatzi batean -"Azaroaren 20a, Haurraren Nazioarteko Eguna" izenburua zeraman-, senitartekoak urrutiko espetxetan izatearen ondorioak jasaten ari ziren 113 adingabeen inguruan.

113 adingabe horietatik 9k guraso biak espetxean dituztela zioen; 6k ama dute espetxean, 95ek aita, eta 3 espetxean daude amarekin. Ondorio honekin amaitzen zuen idatzia: "Gure gizartearen parterik zaurgarriena dira adingabeak, eta espetxe-politika arbitrarioak haien eskubideak urratzen ditu, senitartekoak bisitatzen doazen bakoitzean ehunka kilometro egitera behartzen baitituzte". Espetxe barruko egoera ez da ona umeentzat:

*Duintasunez bizitzeko, ez, giza eskubideen aldetik, ez. Zentzu guztietan esango nuke. Ni Palentziako espetxera eraman ninduten eta hango ziegak behintzat beste espetxetako ziega berdinak ziren. Espazio aldetik oso txikiak, literekin, ez zeuden umeentzako egokituak inondik inora. Ez zegoen egokitzapenik; pakete gisa atera eta sartzen ziren haurrak. Ez zegoen pediatrarik, haurra ingesatua gelditzen bada amak espetxera bueltatu beharra zeukan eta han gelditzen zen umea bakarrik Guardia zibilak kuztodiata edo kaleko familiar batekin. [Krudelkeria dago?] Bai, emakumeenean ere, eta haurrenean, gehiago. Euren argudioa da "Haurra askea da, haurrak ez dauka hemen egon beharrik. Haurra ez dago preso, atera daiteke nahi duenean." Damu? Ez. Momentu horretan nire alabarentzako onena zena erabaki genuen bikoteak eta nik. Sentitu, bai, noski. Beldurra izugarria zen. Espetxeak eta bertan bizitakoak nire alabarengan izan zitzakeen ondorioen beldur. Eta erruduntasun sentsazioa ere bai. **Amaia Arrieta***

78 Marifran Aizpuru eta Luis Maria Heriz, Asier Herizen ama eta aita. Gara 2011/09/16.

Gai honen inguruan jaso diren lekukotasunaren arabera, espetxe-politikak albo batera utzi beharko luke gaur egungo egoerarekiko desberdina zen egoera hartan ezarritako salbuespen-egoera, 2017ko apirilaren 8ko ETaren armagabetzearen eta 2018ko maiatzaren 3an behin betiko desegin ondoren. Indarreko legediak preso dauden pertsona guztientzat balio behar luke, batik bat zigorrak gertuko espetxeetan betetzeak xedatutakoari, gaixo dauden presoek tratamenduari, bakartzeari eta gradu-politikari dagokienez.

Maiatzaren 11n, Iñigo Urkullu lehendakariak hala adierazi zuen Eusko Legebiltzarren osoko bilkuran: "ikuspegi etikotik eta biktimen memoriarekiko errespetu osoz, ulergaitza egiten zait presoek urrutzea baldintza politiko bihurtzea". Hauxe gaineratu zuen: "Familiei, inolako deliturik egin ez duten pertsoneri, sufrimendua baino ez die eragiten neurri horrek". Eta erantsi zuen inolako beharrik gabe sufriaraztea ez dela politika egitea: "Ez da jokabide etikoa, ez eta legezkoa ere, espetxe-politika oinarri hartuta".

Frantziako espetxeetan bete diren eta Europar Batasunak 2008an emandako 2008/675/JAI Ebazpenaren arabera meta daitezkeen zigorren kalkuluari dagokionez, hor kokatzen da Josu Arkauz Arana preso arrasatearraren kasua. Hauxe dio esparru-erabaki horrek: "Pertsona baten kontrako prozesu penal batean pertsona horren beraren kontra baina gertaera desberdinengatik beste estatu kide batzuetan aurrez eman diren kondenak kontuan hartzen direla bermatuko du estatu kide bakoitzak, aplikagarriak diren laguntza judizialeko tresnen bidez edo aurrekari penalen erregistroetatik ateratako informazio-trukearen bidez horiei buruzko informazioa lortuta, aurreko kondena nazionalak aintzat hartzen diren heinean eta kondena horiei aurreko kondena nazionalari dagozkien eragin juridiko berak esleitzen zaizkienean, zuzenbide nazionalarekin bat etorrira.". Lege berri bat landu zuen Espainiak 2014an, baina lege horrek oztopatu egiten du kondena horiek metatzea.

• INDARKERIAREN ERABILERA

ETAko bi militanten heriotza eta beste bik jasandako zauriak biltzen ditu kasu honek. Arrasateko Garibai aparkalekuan gertatu zen, auto baten barruan zerabilten lehegailu bat eskuetan lehertu zitzaizkionean, 1983ko apirilaren 19an, zehazki. Dirudenez, egoera txarrean zegoen. Lehentxeago, beste lehegailu bat ezarri zuten banku batean; ez zen kalte pertsonalik izan, baina kalte materialak utzi zituen.

DATA	HILDAKOAK	EMAITZA	EGILEA
1983/04/19	Jose Antonio Garate Askasibar	Ospitalera bidean hil zen	Bere lehegailua (ETA)
1983/04/19	Felix Badiola Etxaburu	Txikituta gelditu zen	Bere lehegailua (ETA)

Hildakoetako batek, Jose Antonio Garate Askasibarrek, 25 urte zituen, eta Elgoibarreko baserri batekoa zen, nahiz eta zazpi urte zituenean Eibarrera joan zen bizitzera familiarekin. Jata enpresan ibili zen lanean. Eskuarlean zerabilten lehegailua lehertzean larriki zauritu ondoren, ospitalera zeramatenean hil zen. ETAko komandoa 26 urtetik beherako lau militantek osatzen zuten.

Felix Badiola Etxaburuk, beste hildakoak, 25 urte zituen, eta Eibarrekoa zen. 15 urte zituenetik, aitarekin ari zen lanean, GAC bizikleta-fabrikari. Haren gorputza erabat txikituta gelditu zen leherketan. Hedabideek oso modu lazgarrian deskribatu zuten nola geratu zen haren gorpua. Beste eibartar batzuk zaurituta gelditu ziren, oso larri haie-tako bat: Jose Luis Herrera Perez (23 urte) eta Agustin Sarasketa Escribano (26 urte.).

DATA	HILDAKOAK	EMAITZA	EGILEA
1983/04/19	Agustin Sarasketa Escribano	Oso larri	Bere lehegailua (ETA)
1983/04/19	Jose Luis Herrera Perez	Larri	Bere lehegailuak (ETA)

[Hilabete lehenago hil zen Angel Fernandez Ruiz, Iraultzako kidea, otsailaren 3an. Oñatiarra zen jaiotzez, eta 26 urte zituen beste militante batekin eskuetan zerabilten lehegailua lehertu zituztenean, Gasteizen. Larriki zauritu zen, eta Madrilgo ospitale batera eraman zuten. Hantxe hil zen handik hiru egunera].

• ENFRENTAMENDU ARMATUA

Enfrentamendu armatu bat izan zen, Bilbon, 1973/09/26an, ETAko kideen aurkako operazio militar batean, eta zaurituak izan ziren bi aldeetan. Jose Maria Vecino Garcia polizia zauritu zuten liskar hartan –haustura irekia bi hezur metakarpianotan-, eta Basurtuko ospitale zibilean artatu behar izan zuten. ETAko militantea zen Jesus Mª Zabarte Arregi “Garratz” arrasatearra atxilotu zuten operazio hartan, bi zangoetan eta esku batean balaz zauritu ondoren. Beste militante batek, Imanol Mitxelena Loiarte “Oxobik”, bost bala-inpaktu jaso zituen, horietako bat birikan. Ebakuntza egin zieten bie-i Basurtuko ospitalean.

DATA	ZAURITUAK	EMAITZA	EGILEA
1973/09/27	Jesus M ^a Zabarte Arregi	Balak zango eta eskuetan	Guardia Zibila

7. UDALERRIAN BEREZIKI ERAGIN DUTEN GERTAKARI AZPIMARRAGARRIAK

Elkarrizketak egin zaizkien pertsona askoren oroimenean gelditutako eta udalerrian egindako landa-lanaren lagin-hautaketan jasotako gertakari azpimarragarriak jaso dira hemen. Gertakari horiek komunikabideetan eta iritzi publikoan izan duten eragina ere izan dugu kontuan beroriek hautatzeko garaian.

Hauek dira, unea eta testuingurua kontuan hartuta, udalerrian inpaktu handia izan zuten lau kasu azpimarragarriak, kronologikoki jasoak:

1. 1975eko urria: *ETa hiru guardia zibil erail zituen, eta talde parapolizialek bi pertsona hil zituzten, lehenengo aldiz.*
2. *Emilia Larrea eta Komando Autonomoetako bi kideen heriotza, eta ondorengo liskarra Martin Villa eta Txiki Benegasen artean.*
3. *"Hemen, etxe ondoan", San Andresen, Jose Antonio Ortega Lara 532 egunez egon zen bahituta, zulo batean.*
4. *Itxi gabeko beste zauri bat: Isaias Carrasco Bidelango langile eta PSE-EEko zinegotzi ohiaren erailketa.*

Mugarri horiez gain, beste gertakari nabarmen batzuek ez dute aurreko lau horien adostasun maila bera lortu. Hauek dira:

- Agurtzane Arregi Letamendiren erailketa 1978an, lehenengo gertaera nagusian txertatu duguna,
- udalerrian eraildako bederatzi guardia zibilen familien bakartzeak eta bakardadeak eragindako egoerak (bazterrean gelditutako mugarriak),
- Juan Luis Aguirreurreta Arzamendiren erailketa 1979an, garai hartan zabaldu ohi ziren salaketak, gero senideek gezurtatu zituztenak, barne,
- Txomin Iturbe Abasolo hiltzean, Arrasaten, 1987ko martxoan, egindako omenaldia, milaka pertsonaren parte-hartzearekin,
- 2007an, La Caixaren kutzazain baten kontrako eraso baten ondorioz, Jokin Zaitegi kaleko hiru ataritako etxebizitzak hustu behar izan zituzten, eta bizilagunek hiru hoteletan hartu zuten ostatu; aurrerago, Ambrosio Fernandez Recio hil zen,
- Olatz Etxaberen eta Sandra Carrascoren lekukotasun samin eta pedagogikoak 2016ko abenduan, Memoriaren plazan, lekukotasunen artean toki nabarmena dutenak.

Atal honetan lau gertakari horiek jasotzeak ez du berorien kalifikazio juridikoa aldatzen giza eskubideen arloan; egindako azterketan eta konparaketetan oinarrituta eta elkarrizketei erantzun dieten pertsona askoren oroimenean izan duten eragina kontuan hartuta jaso dira hemen.

7.1 1975EKO URRIA: ETAK HIRU GUARDIA ZIBIL ERAIL ZITUEN. TALDE PARAPOLIZIALEK BI PERTSONA HIL ZITUZTEN, LEHENENGO ALDIZ.

1975

1975eko urriaren 5ean, Guardia Zibilaren patruila bat, Arantzazun ikurrina bat kendu ondoren, Arrasateko kuartelera bueltan zetorren; ETAk aktibatutako bonba batek eztanda egin zuen, Land Roverra Oñatitik hurbil igaro zenean. Esteban Maldonado Llorente (20 urte), Jesus Pascual Martin-Lozano (25 urte) eta Juan Moreno Chamorro (26 urte) agenteak hil ziren, eta Jose Gomez Castillo (29 urte) kaporalak eta Juan Garcia Lorentek (autoaren gidaria, 27 urtekoa) zauri larriak izan zituzten.

Atentatua gertatu zen tokian margo gorritz egindako marka bat zegoen bazterrean, lehergailua urrutiko kontrol bidez aktibatu ahal izateko. Bonba indartsuak, dinamitaz eta torlojuz osatutakoak, bete-bete harrapatu zuen ibilgailua, eta hogeitabi metro inguru higitu zuen, hainbat itzulipurdi ere eginez. Pascual, Moreno eta Maldonadoren gorputzak errepidean txikituta gelditu ziren. Bi zaurituak Barakaldoko Gurutzetako Ospitalera eramán zituzten, eta Arrasateko kuartelean jarri zituzten hiru hildakoen aldeko hil-kaperak, agenteek han baitzuten postua.

Jesus Pascual Martin-Lozanok hiru hilabete zeramatzan Guardia Zibilean, otsai-lean hasi baitzen lanean. **Esteban Maldonado Llorentek**, 20 urtekoak, denbora gutxi zeraman baita ere lanean; haren aita eta anaia bat ere guardia zibilak ziren. **Juan Moreno Chamorrok** hiru seme-alaba zituen, artean 26 urte besterik ez izan arren. Atentatua gertatu eta biharamunean egin zituzten hileta-elizkizunak, San Joan Bataiatzailearen parrokián.

ETAk hilaren 10ean aldarrikatu zuen atentatua. Ez ziren haiek izan, hala ere, Arrasateko kuartelean eraildako guardia zibil bakarrak: guztira, Guardia Zibilaren bederatzi agente hil zituzten ETA politiko-militarrak, ETA militarrak eta Komando Autonomo Antikapitalistek 1974tik 1986ra bitartean.

Dokumentu hau idatzi duen taldea familia horien egungo egoera ezagutzen saiatu da, baina ezinezkoa izan da, eta, beraz, egiteko gelditu da hori. 1977ko Amnistia Legeak amnistia eman zion kasu horri, eta, hala, atentatuaren egileak ez dira ezagutzen.

Hala ere, 1975eko urriaren 5ean heriotza gehiago izan ziren. Gauean, prestakuntza paramilitarra zuten hiru lagun Kanpazarko gainean kokatutako Etxabe Enea jatetxean sartu ziren; **Iñaki Etxabe Orobengoa** bizi zen han, Mª Angeles Okina emaztearekin eta Olatz, Ainhoa eta Aitor seme-alabekin batera. Erasotzaileek gasa isuri zuten jatetxearen barnera, eta bezeroak lurrean etzan ziren; bien bitartean, erasotzaileek “Zuen bila gatoz!” oihukatu zuten. Luis Etxabek entzun egin zituen, atzeko gela batean sartu, eta atea langatu zuen. Iñaki anaia, aldiz, sukaldean zegoen, eta 18 bala-tiro jaso zituen. Hilaren 11ko “Blanco y Negro” aldizkariak titular hau jaso zuen: “Identifikatu gabeko komando batek Ignacio Echave jauna erail du”. Hilaren 7ko “Informaciones” egunkariak erasotzaileek metrailetak eta pistola erabili zituztela azpimarratu zuen, eta esprai bat isuri zutela bezeroen aurka. Batallón Vasco Español (BVE) aldarrikatu zuen gerora atentatua eta heriotzak eragin zituen lehenengo atentatu parapoliziala izan zen.

Olatzen esanetan, egun hartan bertan Guardia Zibileko agenteak jatetxean izan ziren atentatuaren aurretik, eta atentatua gertatu eta hamabost minutura Elorrioko kuarteleko patruila bat hurbildu zen jatetxera, eta hauxe esan zuten: “Berandu iritsi gara”. Eta honela jarraitzen du Olatzek: “Uste dut bazutela planaren berri, eta nire aita hil ez zezaten saiatu zirela. Ez ziren lagunak, baina aitak jende asko ezagutzen zuen, ideologia guztietakoak; oso pertsona irekia zen, eta harekin hitz egin zezaketen. Beharbada, Elorrioko guardia zibilek pentsatu zuten astakeria zela Iñaki hiltzea”⁷⁹.

Oñatiko atentatua gertatu eta ordu gutxira hiru kaputxadun Etxabe-Enea jatetxera zergatik sartu ziren hobeto ulertzeko, Etxabetarren familiari buruzko datu gehiago behar ditugu. Atentatua “mendekutzat” hartu zuten dokumentu hau idatzi duen talde honek jasotako hainbat lekukok. Etxabetarrak oso ezagunak ziren Arrasaten, eta Frankoren aurkako borrokan izan zuten inplikazioak atxilotetak, atentatuak eta sufrimendu korda eragin zituen.

1968. urteko salbuespen-egoeran, Meliton Manzanos inspektorea Irunen erail ondoren, ehunka pertsona atxilotu zituzten, haien artean Etxabetarren lau anaia: Gregorio, Luis, Jokin eta Iñaki. Ordurako, Juan Jose etxetik ihes eginda zegoen, ETAko kide zelako, eta 1960an, 1962an eta 1970ean atxilotu zuten (1971n utzi zuen ETA, eta bost urte geroago Euskal Sozialista Biltzarrera hurbildu zen). Gregorio ere atxilotu zuten 1962an

79 ZABALZA, Joseba (2017). *Gogoan hartzeko izenak*. Euskal Memoria Fundazioa, 45. or.

(torturak salatu zituen), 1965ean eta 1966an, STVko kide izateagatik. 1968an, agintari frankistek Tebara (Malaga) erbesteratu zuten, eta Luis anaia Alatozera (Albacete). Azken hori lehenago ere atxilotu zuten, 1962an eta 1965ean, STV-ELAko propaganda zabaltzeagatik. 1975ean ere atxilotu zuten.

Iñaki Etxabe erail zuten urte horretan bertan, udaberrian ezarritako salbuespen-egoera batean, Etxabetarrek "abisu" batzuk jaso zituzten. Maiatzaren 11n, "kontrol gabeen" bonba batek eztanda egin zuen familiak Kanpazarren zuen jatetxean. Indarkeria maila handiko hilabeteak izan ziren, eta Arrasatek ondorioak jasan zituen. Maiatzaren 15ean, Guardia Zibilak Jesus Mª Markiegi Aiastrui ETAko kidea, arrasatearra, hil zuen Ajangizen. Beste lehegailu parapolizial bat jarri zuten ekainaren 28an, Jokin anaiak Baionan zuen Udalaiz jatetxean. Eta uztailaren 26an, Kanpazarko Etxabe Enea jatetxea eta jatetxe ondoan aparkatutako ibilgailuak metrailatu zituzten. Artean, inork ez zituen atentatu horiek aldarrikatu, ez eta Donibane Lohizunen Juan Jose Etxaberen autoaren azpian lehertu zen bonba edo Arrasateko Bengoa tabernako lehegailua ere, biak ala biak Iñaki Etxabe erail zuten egunaren bezperan lehertutakoak.

Eusko Jaurlaritzako Ebaluazio Batzordeak, 107/2012 Dekretuari jarraikiz sortutakoak, Etxabe-Oquina sendiari emandako irizpenean, honako hau jaso zen: "Argi dago tirokatu zutenak eskuin muturreko taldeetako kideak edo *inkontrolatu* zeritzenak izan zirela, garai hartan Frankori aurre egiteko sortu ziren mugimenduen kontra aritu baitziren; Estatuko agenteen tolerantzia, onespena eta, zenbait kasutan, parte-hartzea izan zuten susmoa izan da beti".

Iñaki Etxabe hil zenean, egunkarietan eskelak jartzea debekatu zieten senideei, gobernuaren aginduz. Hilerrian hilkutxa bizkarrean zeramatela sartu zirenean, tentsio handiko uneak bizi izan ziren; izan ere, Guardia Zibila segizioaren zain zegoen, eta bertaratuei armekin apuntatu zieten. Baina Iñaki Etxaberen senitartekoek lasaitasunez erantzun zuten. Handik zenbait egunera, norbaitek hilarria apurtu zuen.

Erailketak ez ziren amaitu, ordea. Astebete geroago, hilaren 12an, **German Agirre Irasuegi** taxilaria hilik aurkitu zuten Legution, buruan hiru bala-tiro zituela. Taxilariaren erailketa Agirrek Iñaki Etxaberen atentatuaren egileei buruz nahiz bezperan Sebero Altube plazako Bengoa tabernan jarritako lehegailuari buruz izan zezakeen informazioarekin lotu zen (Bizkarralegorra: 94). Legutioko "kuarteletik bostehun metro inguru-ra"⁸⁰ aurkitu zuten haren gorputza.

German Agirre bergarra herriko taxilaria zen, eta zerbait ikusiko zuen egun haietan. 2000. urtean, biktimaren seme bat, Jokin, Eusko Legebiltzarreko Giza Eskubideen Batzordera zuzendu zen; txostenak haren iritzia jaso zuen: "familiak erailketa Guardia Zibilak egin zuen susmoa du"⁸¹. Biktimak 38 urte zituen, eta bi seme-alabaren aita zen.

80 ALONSO, Rogelio, DOMINGUEZ, Florencio, GARCIA REY, Marcos (2010). *Vidas Rotas*, Madril: Espasa, 62. or.

81 *Ponencia Víctimas de la violencia*. Eusko Legebiltzarra. Giza Eskubideen eta Berdintasun Batzordea. I. liburukia. Vitoria-Gasteiz, 2000. 197. or.

Baina eraso parapolizialak ez ziren 1975ean eten. 1978ko uztailaren 2an, Triple A taldeak **Agurtzane Arregi Letamendi** (17 tiro jaso zituen) eta Juan Jose Etxabe (18 tiro jaso zituen) senar-emazteak metrailatu zituen; emaztea hil egin zen, eta senarrak bizirik irtetea lortu zuen. Agurtzane Arregik Donibane Lohizunen lan egiten zuen, eta lanetik irten eta senarra zain zuen autoan sartu zenean egin zieten tiro. Bi alaba eta seme bat zituzten, 13, 11 eta 9 urtekoak. 1980ko irailaren 15ean, beste lehergailu bat jarri zuten Jokin Etxabek Baionan zuen jatetxean. Orduko hartan, Grupos Armados Españoles (GAE) taldeak aldarrikatu zuen atentatua.

Hauxe esan zuen Jose Antonio Altuna Gallastegi Arrasateko alkate ohiak Iñaki Etxaberen eta German Agirrereren erailketei buruz: "Ez zen inoiz ikertu eta argitu, eta kolpe handia izan zen herriarentzat"⁸². Eusko Jaurlaritzak sortutako Balioespen Batzordearen arabera: "Denbora asko igaro den arren, ikerketa sakona egin beharko litzateke gertatutakoak argitzeko, inpunitatea saihesteko eta biktimei egindako kalteak osatzeko"⁸³.

82 ALONSO, Rogelio, DOMINGUEZ, Florencio, GARCIA REY, Marcos (2010). *Vidas Rotas*, Madril: Espasa, 62. or.

83 ALONSO, Rogelio, DOMINGUEZ, Florencio, GARCIA REY, Marcos (2010). *Vidas Rotas*, Madril: Espasa, 62. or.

7.2 EMILIA LARREA ETA KOMANDO AUTONOMOETAKO BI KIDEEN HERIOTZA, ETA ONDORENGO LISKARRA MARTIN VILLA ETA TXIKI BENEGASEN ARTEAN

1975

1975eko azaroaren 15ean, Emilia Larrea Saez de Adanari, 52 urte zituenari eta hiru seme-alaben amari, baserriaren atarian eserita zegoela, tiro batek lepoko zaina zulatu zion. Hantxe bertan hil zen. Jesus Mari 22 urteko semea zegoen haren ondoan, eta Crescencia Vidaurreta Garcia adiskidea, 51 urtekoa eta seme baten eta bi alaben ama; haietako bat, Esperanza, amaren ondoan zegoen beste tiro batek Crescencia ezker izterrean jo zuenean. Hirugarren tiro batek Eduardo Etxeberriaren etxeko pertsianaren kontra jo zuen, Larrearen baserritik hurbil.

Arrasateko kuarteleko guardia zibilek egin zituzten tiroak, Aretxabaletako kuarteleko beste agente batzuk, kaleko jantziak eta armak eskuan zituztenez, ETako kideekin nahastu baitzituzten. Apur bat lehentxeago, kaleko jantziak zituzten guardia zibil horiek Komando Autonomo Antikapitalistetako hiru kideren aurka tiro egin zuten: Roberto Aranburu Uribarren eta Jose Mª Iturrioz Garmendia hil zituzten, eta Kike Zurutuza Odriozola larri zauritu zuten (birika, lepauztaia...). Aretxabaletatik haien atzetik joan ziren, lehenengo biek kuarteleko fatxada metrailatu baitzuten.

UBI Oñatin egin nauen eta Institututik askotan Zapakin gentozen kotxien, lagun baten bikotea zen eta... Hil zutenien neretako izan zan, ostia, Zapa!

Julia Monge

Bestalde, Aretxabaletako kuarteleko guardia zibilek egindako tiroen ondoriozko zauriak izan zituzten baita ere Juana Martin Lorenzok, 16 urtekoak eta besoetan haurtxo bat zeramanak, eta Roberto Beltran de Heredia Perezek, 18 urtekoak eta auto baten barnean zegoenak; azken hori biktimatzat aitortu zuen Eusko Jaurlaritzak 107/2012 Dekretuan.

Hainbat egun igaro ondoren, Arrasateko kuarteleko bi agente Emilia Larrearen baserrira joan ziren, tiroengatik barkamena eskatzera, baina alargunak, negar zotinka, handik alde egiteko eskatu zien. Halaber, guardia zibil gazte bat ospitalera joan zen Crescencia Vidaurretari barkamena eskatzera, eta oso urduri zeudela esan zion. Crescenciari 1979ko otsailaren 26an eman zioten behin betiko alta. Denbora batez, familiak mehatxu anonimoak jaso zituen postontzian, gertatutakoa "ETakoak izateagatik" gertatu zitzaieela esanez.

Tiroei dagokienez, *El País* egunkariak hauxe jaso zuen hurrengo egunean: "Ez dago garbi aurrez tiroketarik egon zen ala ez"; "hiru gazteek autoa utzi zuten unean, Guardia Zibila

tiroka hasi zitzaian”; “tiro gehienak bizkarretik jaso zituzten.” *El Diario Vasco* egunkariaren lehen orria: “Lekukoen arabera, ibilgailutik jaitsi zirenean ez zuten inolako armarik, eta Guardia Zibila tiroka hasi zitzaian.” *Euskadi Pressek* honako hau jaso zuen: “jende asko zebilen inguruan”; “dirudienez, Guardia Zibileko agenteek elkarri tirokatu zioten.”

PSE-PSOEren probintzia-batzordeak kondenatu egin zituen ekintzak: “bai edozein pertsonaren kontrako atentatuak bai Guardia Zibilak Arrasaten egindako ekintza zehatza, neurrien proportzionaltasunaren eta herritarren bizia eta osotasun fisikoa errespetatzeko gutxieneko mugak gainditu baitziren.” PCE alderdiak hauxe esan zuen: “Poliziak ezin ditu bere armak erabili biztanleriaren multzoa arrisku larrian jartzen badu (...) Horrelako ekintzek, terrorismoaren kontra lagundu ordez, hark jarritako tranpan erortzea eragiten dute, besterik ez.” CCOO sindikatuak protesta egin zuen, “Arrasateko herrigunean bereizi gabe tiro egin zuten Guardia Zibileko agenteen jokaera arduragabeagatik”, eta Aretxabaletako kuartela metrailatzeko ekintza ere arbuiatu zuen.

Gertaerak erregistratzeko, Ikerketarako Herri Batzorde bat eratu zen herrian, eta azaroaren 27an aurkeztu zuen txostena udaleko udalbatza-aretoan. Batzorde horrek lekuko zuzenen testigantzak jaso zituen: “Ez genion hirutako inori armarik ikusi, eta ez zieten gelditzeko edo antzeko ezer esan”; atxilotzen saiatu gabe tirokatu zituzten. Familiek ez zuten autopsiak eskuratzeko aukerarik izan.

Bertsio ofizialaren arabera, aldiz, “tiro-trukea” gertatu zen, eta guardia zibilek “beren egitekoa zorrotz betez” jokatu zuten. Halaber, Euskal Kontseilu Nagusiak Jose Ramon Recalde, Giza Eskubideen ataleko zuzendaria, bidali zuen txostena egitera. Hona hemen emandako oharraren zati batzuk:

EUSKAL KONTSEILU NAGUSIAREN BARNE KONTSEILARITZAREN OHARRARI BURUZ

(1978. urteko azaroaren 16an, ostegun gauean, emandakoa)

[Gertaerak kontatu ondoren] Barne Kontseilaritzak honako gogoeta hauek egin behar ditu gertaera hauen aurrean:

Lehena.- Indarkeriaren logikak azaltzen du eraso, bai Guardia Zibilaren kuartelaren kontrakoa bai erasotzaileen heriotza ekarri duen erantzuna. Gertaera horiek epaitzeko nahiz ia egunero jasaten ditugun heriotzak eta erasoak epaitzeko, indarkeriaren logikatik kanpo kokatu behar dugu gure burua, beharrezko ordena baketsu baten ardurapean. Gure gizartea gerran dagoen gizartetzat onartzen dutenek ezin dituzte berorren ondorio arruntak gaitzetsi, koherentziaz. Aitzitik, gizarte baketsua nahi dugunok eta herriak ere gauza bera nahi duela uste dugunok, ordena publikoko indarrei eskatu behar diegu beren zeregina zorrotz bete dezatela, hots, ordena berma dezatela,

urduritasun edo jazarpen sentipen subjektiboaren gainera. Indar horiek baretasuna galtzen badute, beren funtzioa betetzeko deskalifikatuta gelditzen baitira. Jose Maria Iturrioz eta Roberto Aranbururen heriotzen azalpena publikoki eman behar da, erabilitako bitartekoetan proportzionaltasunik izan den eta haiek atxilotzeko bitarteko arrazionalagorik eta egokiagorik ez ote zegoen ikusteko.

Bigarrena.- Dena den, ezin azalduzkoa da, zalantzarik gabe, indar publiko batek ondoren izandako jokaera, itsumustuan egin baitzuen tiro, biztanle zibilen artean heriotza bat eta hainbat zauritu eraginez. Ekintza hori zorroztasun handiz epaitu behar da, bi arrazoi egon baitaitezke soilik horren atzean: gogoeta faltaren ondoriozko arduragabekeria, edo are jokabide arriskutsuago bat, biztanleriaren kontra jarduten duen indar bat, etsai duen gizarte baten aurka ariko balitz bezala. Behar-beharrezkoa da, gainera, gertaera horren inguruan egin beharreko ikerketa publikoa ikerketa judizial ere izatea.

Protesta-greba orokorra izan zen 16an Lenizen, eta 17an "ia Gipuzkoa osoa gelditu zen"⁸⁴. Barne Arazoetako ministroak, Rodolfo Martín Villak, Espainiako Gobernuaren izenean, Euskal Kontseilu Nagusia akusatu zuen "gertakari deitoragarriak eta lan-uzteak bultzatzeaz." Horrez gain, hauxe ere adierazi zuen: "Edo terrorismoa babesten da, edo hari aurre egiteko misio gogorra eta sakrifikatua." UCD Espainiako Gobernuko alderdiak Euskal Kontseilu Nagusiko Herrizaingo sailburu Txiki Benegasen dimisioa eskatu zuen, "gertaerabiolentoguztiakparekatzeagatik", eta ikerketa judizial bateskatuzuen, "horrelako gertakarietan automatikoki egiten baita, Zuzenbide Estatu orotan legeak zehazten duen bidetik." UCDrentzat, "Euskal Kontseilu Nagusiak terrorismoa bultzatzen du Euskadin, ustezko indarkeria instituzional baten aurrean ekintza armatua justifikatzen baitu"⁸⁵.

Hurrengo egunetan ere polemikak jarraitu zuen. Txiki Benegasek hauxe adierazi zuen azaroaren 18an: "Ordena publiko demokratikoa ez da dudazko ohar ofizialen bidez erakitzen, horrek biztanleak haserretzea eta asaldatzea besterik ez du lortzen". Halaber, Benegasek esan zuen ordena publikoko indarrak defendatzen zituela eta beti haien alde egongo zela, baina, aldi berean, giza eskubideak errespetatzeko eta biztanleria zibilaren bizia arriskuan jarriko ez zuten ekintzak egiteko eskatzen ziela, "are gehiago, delituaren jazarpena delitugilearen edo indarkeriaren trauma jasaten ari den herriaren aurkako gorroto ez bihurtzeko".

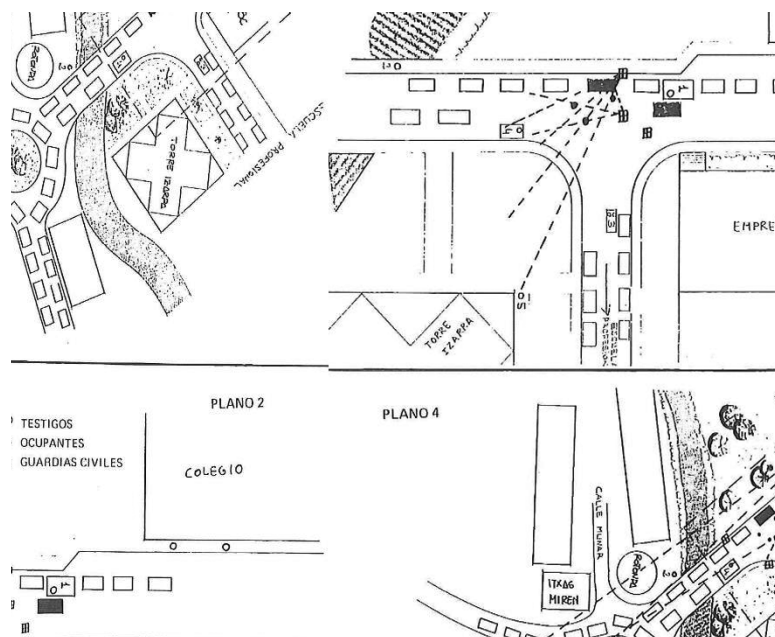
Bere aldetik, PSE-PSOEren Batzorde Betearazleak hauxe adierazi zuen: "Martín Villa jaunak ez du ulertu eta ez du ulertzen, edo agian ezin du ulertu zer den ordena publiko demokratikoa, eta, are larriagoa, ez du ulertzen erregimen demokratikoak zer izan behar duen eta herritar guztiek eragiten dieten gertakariei buruzko informazio zehatza

84 *El Diario Vasco*, 1978-11-17 eta 19. 18an, langileek greban parte hartu zuten.

85 Kakotx arteko esaldi hau, aurrekoak eta ondorengoak hemen: *El País*, 1978-11-19

eta fidagarria izateko eskubidea izan behar dutela". UCDren erantzunari dagokionez, berriz, hauxe esan zuen: "kezko hesi baten moduan uler daiteke soilik, bere ordezkariak Arrasaten gertatutakoen inguruan emandako bertsioan duen ardura ezkutatzeko".

Arrasateko korporazioak dimititzea erabaki zuen hilaren 25ean, Martin Villak esaldi gogoangarri hau botu zuen egun berean: "Esan dudana egia da, eta eutsi egingo nioke, arrazoirik izan gabe ere"⁸⁶. Bere aldetik, Euskal Kontseilu Nagusiak telegrama bat igorri zion Barne Arazoetako ministroari, Kontseiluko Giza Eskubideen sailak egindako lana berresten eta onartzen zuela jakinarazteko.

Ikerketarako Herri Batzardeak txostenerako egindako krokisa.

Ez zuten inor zigortu gertaera haien ondorioz. Ez zen inolako epaiketak izan.

86 Kakotx arteko esaldi hau, aurrekoak eta ondorengoak hemen: *El País*, 1978-11-19

7.3 “HEMEN, ETXE ONDOAN”, SAN ANDRESEN, JOSE ANTONIO ORTEGA LARA 532 EGUNEZ EGON ZEN BAHITUTA, ZULO BATEAN

1996-1997

Hurrengo kasuak ezaugarri bereziak ditu. ETAk egindako bahiketen artean, luzeena izan zen honako hau, 532 egunekoa: Jose Antonio Ortega Lararen bahiketa, Logroñoko espetxe-funtzionarioarena. Ezusteko handia hartu zuten udalerrian bahiketaren amaieraren berri izan zutenean: “hemen, etxe ondoan”, esan zion Marian Romerok Sandra Carrasco alabari, albistearen berri izatean. Zirrara handiagoa izan zen jendeak kasuaren eta zuloaren berezitasunen berri izan zuenean. Aurrerago jakin zen San Andresko industria-lantegi horretan bertan egon zela bahituta Julio Iglesias Zamora 1993. urtean, 116 egunez.

*Ortega Lara gogoan dut, denbora asko egon zelako desagertuta, urtebete pasa, eta nire etxean askotan esaten genuen: “Non egongo da gizon hori”, eta halakoak. Gogoan dut nire baitarako pentsatu nuela ea ez ote zen hemen, Arrasaten, egongo. Bai, bai. Egun batean, jaiki eta uste dut amak esan zidala: “Badakizu Ortega Lara agertu dela?” Eta nik: “Bai, non?” Eta hark: “**Hemen, etxe ondoan**”. “Nola etxe ondoan?”. Ba bai, hemen-txe zegoen, ondoko auzoan. (...) Oso gaztea nintzen artean, eta garai horretan ez zara gauzez ongi jabetzen, ez orain bezala. Asko sufritu behar izan du gizon horrek, familiak, eta sartuta izan zuten zuloa... Orain beste modu batera ikusten duzu. Gaztetan zirrara eragiten dizu, baina ez zara benetan jabetzen... Garrantzia ematen diozu, baduelako, pertsona bat urtebetez baino gehiagoz horrela izatea, bizitzatik apartatuta, eta hor gure etxe ondoan egotea; asko pairatu zuen... oso gogorra da. Oso gogorra. **Sandra Carrasco***

*Izugarria iruditu zitzaidan, jende askori bezala, Ortega Lararen irudi hura, txakur baten moduan giltzapetuta izan ondorengoa. Irudi horiek ikustea eta pentsatzea, nola izan dezakete pertsona bat txakur bat baino egoera okerragoan. Gizon hari irteten ikusteak egonezin handia sortu zidan; krudeltasun handikoa iruditu zitzaidan. Hara zer-nolako salbatzaileak, pertsona bat horrelako baldintzetan edukitzeko gai direnak. Zirrara handia eragin zidan. **Jabier Abalde Galparsoro***

1996ko urtarrilaren 17tik, ETAk Burgosko bere etxeko garajea atxiki zuenetik, 1997ko uztailaren 1era arte egon zen bahituta Jose Antonio Ortega Lara. Euskal presoak Euskal Herriko espetxeetara eramateko eskatu zuen ETAk askatzeko baldintza gisa.

Gertaerak elkarren atzetik jazo ziren uztailaren 1ean. Goizaldeko 1:10ean, ETAk Cosme Delclaux industrialaria Elorrion aske utzi zuela iragarri zuen. Goizeko 3:30ean, Guardia Zibilak Jose Miguel Gaztelu Otxandorena atxilotu zuen Bergaran, Jose Luis Erostege Bidaguren Antzuolan, Javier Ugarte Villar Oñatin, eta Josu Uribetxeberria Bolinaga

Arrasaten. Hiru ordu geroago, San Andresen, Jalgi kooperatibaren lantegi bateko makina baten azpian, zuloa aurkitu zuen Guardia Zibilak, eta Jose Antonio Ortega Lara askatu zuen.

Dirudenez, lantegia zaintzapean zuen poliziak hilabete lehenagotik. Zuloa gela heze bat zen, 3 metroko luzera, 2,5 metroko zabalera eta 1,8 metroko altuera zituena, eta bonbilla bakarra zuen. Zenbait egunera, uztailaren 7an, epaileak baimena eman zien komunikabideei zuloaren argazkiak ateratzeko. Hiru egun geroago, ETAk Miguel Angel Blanco Garrido bahitu zuen, Ermuko PPko zinegotzia, eta hilaren 13ko goizaldean hil zen, bezperan Lasarte-Orian buruan bi tiro jaso ondoren.

Zulo berean (apur bat aldatu bazuten ere) egon zen bahituta 116 egunetz Julio Iglesias Zamora, Ikusi enpresako ingeniaria, 1993ko uztailaren 5etik urriaren 30era arte.

Ingeniaria askatzeko mobilizazioan begizta urdina erabili zen sinbolo aldarrikatzaile gisa, eta papar-hegalean eraman ohi zen, kateorratzarekin lotuta. "A" bat irudikatzen zuen: Askatu. Euskal Herriko Gesto por la Paz Bakearen aldeko Koordinakundeak bultzatu zuen sinbolo hori eta begizta hori bera erabili zen baita ere Jose Maria Aldaiaren (1995-1996), Jose Antonio Ortega Lararen (1996-1997), Cosme Delclauxen (1996-1997) eta Miguel Angel Blancoren (1997) bahiketetan.

ETAk azkeneko hori, Miguel Angel Blanco, erail zuenean, 1997ko abuztuan zentsura-mozioa aurkeztu zuten HBko alkatearen kontra, Xabier Zubizarreta Lasagabasterren kontra. Jose Maria Loiti Agirrek ordezkatu zuen, EAren eta EAJren arteko koalizioaren ordezkariek. Aurrerago, 1999ko hauteskundeetan, Zubizarreta alkate hautatu zuten berriro.

1998ko ekainaren 29an, Javier Ugarte Villar, Jose Miguel Gaztelu Otxandorena, Jose Luis Erostege Bidaguren eta Josu Uribetxeberria Bolinaga epaitu egin zituzten Jose Antonio Ortega Lararen bahiketagatik, eta 32 urteko espetxe-zigorra ezarri zieten. Epaimahaiak, gainera, konspirazio-mailako azpikeriazko erailketa delitua ikusi zuen, eta bahitzaileek funtzionarioa gosez hiltzen utzi behar zutela argudiatu zuen.

Halaber, Entzutegi Nazionaleko fiskalak, Ignacio Gordillok, 1998ko urriaren 2an esan zuen Julio Iglesias Zamoraren bahitzaileak ere izan zirela, eta jokatzeko modua ere parekoa izan zela; bahitutakoaren hitzetan, hala ere, "Ortega Lararen zuloa dezente handiagoa zen"⁸⁷. "Desberdintasun bakarra bahiketaren eragingarria izango litzateke, Iglesiasen kasuan ekonomikoa izan baitzen, eta Ortegaren kasuan, berriz, politikoa"⁸⁸. Josu Uribetxeberria Bolinaga, Jose Miguel Gaztelu Otxandorena, Javier Ugarte Villar eta Jose Luis Erostege Bidaguren 14 urte, zortzi hilabete eta egun batera kondenatu zituzten bahiketaren parte hartzeagatik.

⁸⁷ *El Mundo*, 1998-10-02.

⁸⁸ *El País*, 1998-10-03.

7.4 ITXI GABEKO BESTE ZAURI BAT: ISAIAS CARRASCO BIDELANGO LANGILE ETA PSE-EEKO ZINEGOTZI OHIAREN ERAILKETA

2008

2008ko martxoaren 7an, Isaias Carrasco Miguel hil zuen ETAk, lanera joateko autoa hartzera zihoanean; AP-1 autobideko ordainlekuan lan egiten zuen, Arrasateko irteeran eta sarreran. Bidelango langilea zen, eta UGT sindikatuko kide. 2003tik 2007ra artean, PSE-EE alderdiko zinegotzi izan zen, baina hurrengo legealdian seigarren zegoen zerrendan, eta alderdiko lau kide soilik irten ziren hautatuak. Kargurik ez zuenez, zinegotzi zen garaian zituen bi eskoltei uko egin zien.

Udalerrian jasotako lekukotasunen arabera, ezinezkoa da pertsona horren kontrako atentatua ulertzea, lehen adierazitako arrazoiagatik ez bada: eskoltarik ez izateagatik hura hiltzea errazagoa izatea. Ezagutzen zutenen arabera, ez zen pertsona gatazkatsua edo oldarkorra, eta haren jarrera ez zen beligerantea izateagatik nabarmendu. Haren “bekatua” –diosku alderdikide batek– PSEko kide izatea zen. Nahiko arrazoi izan zen hori atariko postontzian mehatxu bat jasotzeko, adierazpen honekin: “Badakigu non zauden”.

Udalan parte hartu zuen lau urteetan, bi arlotan lan egin zuen nagusiki: Garapen Estrategikoko Informazio Batzordean, eta Ingurumenari buruzko Sektore Kontseiluan; organo aholku-emaila horretan, PSE-EEko ordezkari gisa aritu zen. Deba Goieneko Gobernu Batzordean ere parte hartu zuen.

Arrasaten jaioa zen Isaias Carrasco, eta haren gurasoak Morales del Torotik (Zamora) iritsi ziren Arrasatera. Bi alaba eta seme bat zituen Maria Angeles Romero bikotekidea-ekin: Sandra (20 urtekoa), Ainara (14 urtekoa) eta Adei (4 urtekoa). AP-1 autobideko ordainlekuan lan egiteaz gain, aparteko lan batzuk ere egiten zituen; Marian Romerok ere, enpresa batean behin-behinekoz lan egiteaz gain, etxeren bat garbitzen zuen, bereaz gain, familiaren ekonomiari laguntzeko.

Isaias hil zuten egunean, Maria Angeles Romerok gaueko txandan lan egin zuen, baina, hala ere, semea eskolara eraman zuen lehenengo orduan, etxe bat garbitzera joan zen gero, etxeko arropa lisatu zuen, eta senarra azken aldiz agurtu zuen. Isaias Carrasco lanera joateko autoa hartzera jaitsi zenean, zarata arraroak entzun zituzten etxetik, eta Marian eta Sandra kalera jaitsi ziren. Adei semeak, lau urtekoak, aita lurrean odolusten ikusi zuen, autoaren ondoan.

... zauriak estaltzen saiatu nintzen. Sandra iritsi zen, besarkatu egin zuen, eta arren eusteko eskatu zion, anbulantzia laster iritsiko zelako. Oihuka hasi zen laguntza eske jaka kendu zuen eta gainean jarri zion, inork ez baitzigun

tapakirik eman. Bizilagunen batek zerbait esaten zidan, lasai egoteko anbulantzia bazetorrela eta. Jendea oroitzen dut, eta ni oihuka. Anbulantzia ez zen iristen. Isaiasen aurpegia dut gogoan, haren begiak, eta odolez betetako nire eskuak. Hilabeteak eta urteak igaro ondoren, hainbat irudi datozkit burura, eta oraindik ezin naiz zenbait tokitan sartu, atentatuarekin lotutako oroitzapenak datozkidalako⁸⁹.

Isaias Carrascoren erailketak eragindako minaz eta sufrimenduaz gain, hil eta ordu gutxira tentsio handiko uneak bizi izan ziren zenbait ordezkari politikoren desadostasunen ondorioz, ospitalean lehendabizi, eta udaletxean bertan gero, han ezarri baitzen hil-kapera. Isaiasen ahaideen artean PPko izen handiko politikariren baten edo udalerriko alkatesaren –EAE-ANV alderdiko– presentziak sortzen zuen arbuioak eragin zuen tentsioa. Gainera, hauteskunde orokorrak hurbil egoteak are gehiago nahastu zuen egoera.

ETAk hilketa aldarrikatu zuen, eta Isaias Carrasco izan zen erakunde horrek eraildako azken politikaria.

Politikarien eta politikari ohien aurkako atentatu hilgarriak*

DATA	IZENA	KARGUA	EGILEA
1968-1975			
1973-12-20	Luis Carrero Blanco	Espainiako Gobernuako presidentea	ETA
1975-11-24	Antonio Echeverria Albisu	Oiartzungo alkatea	ETAm
1976-1982			
1976-02-09	Victor Legorburu Ibarreche	Galdakaoko alkatea	ETAm
1976-06-09	Luis Carlos Albo Llamasa	Mugimenduko tokiko buruzagia Basaurin	ETAm
1976-10-04	Juan M ^a Araluce Villar (eta horren eskoltak eta gidaria)	Gipuzkoako Foru Aldundiko lehendakaria	ETAm
1977-11-08	Augusto G. Unceta Barrenechea	Bizkaiko Foru Aldundiko lehendakaria	ETAm
1977-12-16	Julio Martinez Ezquerro	Irungo Udaleko zinegotzia eta Francoren Zaintzako kide ohia	ETAm
1978-03-16	Esteban Beldarrain Madariaga	Arteako alkateorde ohia	ETAm
1978-12-27	Jose M ^a Arrizabalaga Arcocha	Comuni3n Tradicionalistako probintziako burua	ETAm
1979-01-27	Jesus Ulayar Liceaga	Etxarri Aranatzeko alkate ohia	ETAm
1979-02-06	Jose Antonio Vivo Indabarrena	Olabarriako alkatea eta probintzia-diputatua	ETAm

⁸⁹ Maria Angeles Romeroren lekukotasuna, hemen: zoomrights.com, indarkeria terroristak eragindako giza eskubideen urraketen behatokia. Fernando Buesa Blanco Fundazioa.

1979-09-28	Tomas Alba Irazusta	HBko zinegotzia Donostiako Udalean	GAE
1979-09-29	Luis Maria Uriarte Alza	Bediako alkate ohia eta probintzia-diputatu ohia	ETAm
1980-02-16	Ignacio Arocena Arbelaiz	Oiartzungo Udaleko zinegotzi ohia	ETAm
1980-05-12	Ramon Baglietto Martinez	Azkoitiko zinegotzi ohia eta UCDko kidea	ETAm
1980-10-23	Jaime Arrese Arizmendiarrera	Elgoibarreko alkate ohia eta UCDren Gipuzkoako zuzendaritzako kidea	Komando Autonomoak
1980-10-31	Juan de Dios Doval Mateos	UCDren Gipuzkoako zuzendaritzako kidea. Irailaren 29an, ETApM-k Jose Ignacio Ustaran Ramirez hil zuen Gasteizen; alderdiko kide zen hori ere.	ETApM
1980-11-14	Vicente Zorita Alonso	Bizkaiko APren zuzendaritzako kidea	ETAm

1982-2011

1984-02-23	Enrique Casas Vila	PSE-PSOeko senataria eta Gipuzkoako zerrendaburua hauteskunde autonomikoetan	Komando Autonomoak
1984-10-17	Vicente Gajate Martin	Errenteriako Udal Batzordeko kide ohia, PSE-PSOE alderditik	ETA
1984-11-20	Santiago Brouard Perez	HASiko lehendakaria, HBko zinegotzia Bilbon eta HBren Mahai Nazionaleko kidea	GAL
1984-12-31	Jose Tomas Larrañaga Arenas	Azkoitiko zinegotzi ohia eta Mugimendu Nazionaleko burua Gipuzkoan; gero, UCDko kidea	ETA
1989-11-20	Josu Muguruza Guarrotxena	HBko diputatua Espainiako Parlamentuan	Eskuin Muturra
1992-01-15	Manuel Broseta Pont	Senatari ohia eta Autonomietarako Estatu idazkaria UCDn Estatu Kontseiluko kidea	ETA
1995-01-23	Gregorio Ordoñez Fenollar	PPko lehendakaria Gipuzkoan. PPko alkateordea Donostian	ETA
1996-02-06	Fernando Migica Herzog	Gipuzkoako PSE-PSOeko presidente ohia	ETA
1997-07-12	Miguel Angel Blanco Garrido	PPko zinegotzia Ermuko Udalean	ETA
1997-12-11	Jose Luis Caso Cortines	PPko zinegotzia Errenterian. EAeko APren fundatzaileetako bat	ETA
1998-01-09	J. Ignacio Iruetagoiena Larrañaga	PPko zinegotzia Zarautzen	ETA
1998-01-29	Alberto Jimenez Becerril (eta horren emaztea)	PPko zinegotzia Sevillako Udalean	ETA
1998-05-06	Tomas Caballero Pastor	UPNko zinegotzia Iruñean	ETA
1998-05-25	Manuel Fco. Zamarreño Villoria	PPko zinegotzia Errenteriako Udalean	ETA
2000-02-22	Fernando Buesa Blanco (eta horren eskolta)	PSE-EEko ordezkaria Eusko Legebiltzarrean. Lehendakariorde ohia (1990-1994)	ETA

2000-06-04	Jesus Maria Pedrosa Urquiza	PPko zinegotzia Durangon	ETA
2000-07-15	Jose Maria Martin Carpena	PPko zinegotzia Malagan	ETA
2000-07-29	Juan Maria Jauregi Apalategi	Gipuzkoako gobernadore zibil ohia. PSE-PSOeko zinegotzi ohia Tolosan	ETA
2000-08-29	Manuel Indiano Azaustre	Zinegotzi independentea Zumarragako PPren zerrendetan	ETA
2000-09-21	Jose Luis Ruiz Casado	PPko zinegotzia Sant Adria de Besosen	ETA
2000-11-21	Ernest Lluch Martin	Osasun ministro ohia, PSOEn Gobernua	ETA
2000-12-14	Francisco Cano Consuegra	PPko zinegotzia Viladecavallsen	ETA
2001-03-20	Froilan Elespe Inciarte	PSEko alkateordea Lasarte-Orian	ETA
2001-06-05	Manuel Gimenez Abad	Aragoiko PPko lehendakaria	ETA
2001-07-14	Jose Javier Mugica Astibia	UPNko zinegotzia Leitzako Udalean	ETA
2003-03-21	Juan Priede Perez	PSE-EEko zinegotzia Orioko Udalean	ETA
2008-03-07	Isaias Carrasco Miguel	PSE-EEko zinegotzi ohia Arrasaten	ETA

* Iturria: Sabino Ormazabal. Ez dira jaso Falangen, UCDn, PSE-PSOEn, PPn, UPN-n, HBn eta abarretan kargu jakinak bete ez zituzten beste afiliatu politiko batzuen aurkako atentatu hilgarriak, ez eta Poliziak hainbat inguruabarretan eraildako kargu politikoak ere.

Hilketa hartatik hamar urte igaro direnean, 2018ko martxoaren 3an, EH Bilduko ordezkari batzuk, lehen aldiz, urtero PSE-EEK antolatzen duen omenaldian izan ziren.

Lau egun geroago, martxoaren 7an, Arrasateko Udalak adierazpen bat onartu zuen, udaleko talde guztien adostasuna lortu ez bazuen ere (EH Bildu abstenitu egin zen). Izenburu hau zuen: "Isaias Carrascoren hilketa bidegabearen 10. urteurrenari buruz". Zauriak irekita jarraitzen du.

Isaias Carrascoren alaba zaharrenak, Sandrak, autobidean lan egiten du, eta bere aitak zuen lanpostu bera du ordainlekuan.

El Diario Vasco

8. ZENBAIT TESTIGANTZA: INDARKERIAZ, GIZA ESKUBIDEEN URRAKETEZ, BIZIKIDETZAZ ETA MEMORIAZ

Txostenean zehar indarkeria politikoak eragindako giza eskubideen urraketa ugariren datu zehatzak aurki daitezke, sarritan bere testuingurua eta xehetasunak barne; betiere ahalik eta ikuspegi objektiboena erabiliz. Testigantzen atal honetan, berriz, datu zehatzik ez da aipatzen; herritar batzuen bizipen eta iritziak baizik, ikuspegi subjektibotik kontatutakoak, jakina. Baina aldi berean, barru-barrutik irtendako hitzek ematen duten benetakotasuna agerian utziz.

Solaskideen hitzak jasotzean, helburua ez da izan Arrasateko iritzi politiko, sozial edo ideologiko guztien bilduma osatu bat burutzea, mugatuagoa da xedea: indarkeria politikoak herritarren arteko bizikidetzan izan duen eraginaren hurbilketa bat egitea da helburua, baita memoria partekatu bat eraikitzeo oinarritzko osagaiei buruzko gogoetak biltzea ere. Jasotako lagin hauek, arrasatear ugariren kontakizun, iritzi eta pentsamoldearen erakusgarritzat hartu ditugu, zuzenki inor ordezkatzan ez badute ere; eta jakina, gaiaren konplexutasuna zein ñabardurak agortutzat eman gabe.

Ahalegin honetan, Arrasaten bizi edo herriarekin nolabaiteko lotura duten zenbait pertsonen kontakizunak eta iritziak jaso dira, bakarka eginiko elkarrizketa luzeetan. Iraganeko indarkeria egoera desberdinak oroitzea, eman diren giza eskubideen urraketan ondorioez gogoeta egitea eta, etorkizuneko bizikidetzari begira, proposamenak edota desioak biltzea izan da saiakera. Esan gabe doa, iritzi aniztasuna bermatzea izan dela erronkarik nagusienetakoa. Izan ere, txostenaren egileon ustez, testigantza horietan jasotako adierazpenek nahiko ondo islatzen dute beste arrasatear askok partekatu dezaketen iraganeko hainbat bizipen eta sentipen, baita geroari begira dituzten nahi edo itzaropenak ere.

Ezaguna da zenbait bizipenek, traumatikoak bereziki, arrasto berezia uzten dutela norberarengan, bere eragina luzaroan irauten duelarik. Hain zuzen, iltzatuta geratzen dira norbanakoaren memorian eta ondoren, transmisioaren bidez, etorkizuneko memoria kolektiboa osatzen joan ohi dira.

Pasarte gehienetan ez da azaltzen nor den adierazpenen jabe, azpimarra jarri nahi baitzaio ZER esaten denari, NORK esaten duenari baino; alegia, edukiari esatariari baino. Hala ere, zirrara pertsonalen atalean elkarrizketatuen hitzak euren izen abizenekin batera agertzen dira, hor inpaktu gehien eragin dien bizipenak adierazten baitira, solaskideak alfabetikoki taxutuz. Hortik aurrera nahasita daude, ordea.

Egiturari dagokionez, lau multzo nagusitan antolatu dira testigantzak: Lehenik, "Zirrarak" maila orokorrekoak zein Arrasate edo norberaren bizitzan gertutik ezagutu-takoak. Ondoren, "Biktimak eta eurekiko aitortza". Hirugarrenez, "Bizikidetza". Jarraian, "Memoria eta etorkizuna". Eta azkenik, "Formula berriak etorkizunerako".

8.1. INDARKERIA-GERTAEREK SOLASKIDEENGAN ERAGINDAKO ZIRRARAK

Elkarrizketatuak izan diren lagunengan arrasto sakona utzi duten indarkeriazko gertaeren oroitzapenak jasotzen dira jarraian. Kontakizun batzuetan frankismoaren garaiko aztarnak azaltzen dira; beste batzuetan, ordea, azken hamarkadetara mugatzen dira soilik. Jakina, batzuk zein besteak guztiz baliagarriak suertatzen dira txosten honen helbururako.

Oroimenezko zirrara hauek bi azpiataletan jaso ditugu kronologiazko irizpiderik jarraitu gabe, solaskide bakoitzaren adierazpenen arabera. Lehenengo kasuan, denbora zein tes-tuinguru irekia hartu da irizpidetzat, norberaren bizipen orokorrak bildu asmoz; bigarre-nean, Arrasateko esparrura mugatu da gehienbat, gertutasunari lehentasuna emanaz.

8.1.1 ESPARRU OROKORREKO GERTAEREZ

Javier Abalde Galparsoro

Biziki hunkitu ninduen Pérez de Arenazaren hilketak; GALen lehenbiziko ekintze-tako bat izan zen. Biziki hunkitu ninduen, halaber, Ermuko zinegotziarenak. Izan ere, denok izan dugu halako bilakaera bat, ezta? Gogoan dut emaztearekin nen-goela egun hartan, Zarauzko hondartzan, eta nola esan nion: "Hil egingo dute". Hau da, apustua oso gogorra zela ohartu nintzen, ETAk ohikoa zuen harrokeriaz ziharduela ("agintzen dutena egin egiten dute...") eta, jode..., presoak askatzea baldintzatatzat jartzea, bada... "Hil egingo dute", pentsatu nuen.

1981eko otsail izugarri hartaz gogoratu naiz: lehenbiziko astean, Ryan hil zuten, Lemoizko ingeniaria; bigarrengoan, Arregi erail zuten, Madrilgo komisaldegi batean, eta hurrengoan, berriz, Tejeroren estatu-kolpea etorri zen.

Iban Arantzabal Arrieta

Ni Elgetakoa naiz sortzez eta han bizi izan dugu familia baten desgrazia gerra zibiletik, Sesto Gain baserrian gertatutakoa. Guk hori bizi izan dugu oso-oso

barruan. (...) Horrek nik uste dut kolpatu duela herria modu diferentetara eta horrekin bizitzen jakin izan dugula. Etxean, familian kontatua delako... oso kontatua izan delako herri guztian. Baina berezitasuna da Anttoni Telleriak berak ez zuela 13 urterekin sufritu zuenaren berri eman ia hiltzera zihoanera arte (2003an kontatu zuen; 2007an hil zen); isiltasun luzearen ondoren, laurogeitaka urterekin kontatu zuen lehenengo aldiz. Beldurgarria izan zen: euren baserrira joan, aita hil, ama babesten zegoen aita kulatazoka larriki zaurituta laga bera ume zela, eskua ipini babesteko, atzamarrak moztu, onean lortu ez zuen guztia txarrean egin, biolatua izan... Hau da: drama bat, dramoi bat; ez dakit ezer txarrago egin litekeen familia batean. Familia horren mina nik uste dut herriko mina izan dela eta horrekin bizi izan dugula herritarrok. (...)

Gaian sakondu eta ikasi dugunean denok memoria zer den, edo erreparazioak zer esan nahi duen, edo errekonozimenduak... Ba halakoetan ere indartua irten den episodio bat izan da Antoni Telleriana. Azkeneko urtetan, uste dut gai hori atera dela askotan, bai gerra zibileko hainbat ekintza egin direlako herrian, Intxorta 1937 kultura elkarteak eta udalak egin dituztelako hainbat ekitaldi, erakusketa, errekreazio... Musika edo literatura ere arma ahaltsuak dira memoriarako. Esate baterako, Saizarbitoriaren "Lili eta biok" liburuan badago pasarte gogor bat gai hau lantzen duena. Irakurri nuenean liburua pausatzen utzi behar izan nuen hiruzpalau egun.

Familian ere modu askotako gertaerak dauzkat entzunak. Gogorrak batzuk. Esaterako, fusilatua izateko asmoarekin espetxetik atera zuten Martin aittittarenak.

Amaia Arrieta Gonzalez

Gauza askok eragin didate zirrara. Zaila da aukeraketa bat egitea. Garai gogorrrak ziren eta egunero zegoen indarkeriazko gertakariaren bat. Atxiloketaren bat, torturaturen bat, ekintzaren bat, espetxeetan borrokaren bat,... Lan politikoa kriminalizatzen hasi zen modu oso bortitzean eta Ezker Abertzalekoa izateko espetxean bukatzea suposatzen zuen. Horrek suposatzen duen guztiarekin. Horrela bizitzea ez zen batere erraza. Orduan Ezker Abertzaleko taldeak ez zeuden ilegalizatuta, baina bagenekien bertan parte hartzeak atxiloketa, tortura eta espetxea ekarri zezaketela. Hogeihogei bost urte bitarteko gazteak ginen, eta lan politikoa egiten genuen. "Guztia ETA da" lelopean sortu zuten gure kontrako sumarioa eta sei urte eman genituen espetxean Jarrai, Haika edo Segikoak izateagatik. Guztia ETA zela leporatuta. Ez gintuzten epaitu inolako ekintza armatu egiteagatik, ezta kale borroka egiteagatik, ezta mehatxu egiteagatik. Inork ez zuen halakorik zegoenik ere aipatu. Baina horrek ez zuen inporta.

Iratxe Sorzabalena. Berak gose greba luze bat egin zuen entregatua izan ez zedin. Orduan, ez zuten entregatu. Oso ahul zegoen eta aske utzi zuten, bizitza

normala egiten, indarra hartzen, loditzen, gero atxilotu eta torturatzeko. Soton nengoen bera iritsi zenean. Pasa zituenak ezagutzen nituen eta ezin besarkatu. Leihotik oihu egitearekin konformatu behar.

Martxoak 11koa ere izugarria izan zen guretzako. Alcalá Mecoko espetxean nengoen orduan. Goizean goizetik moduloetako telebistek trenen kontrako erasoaren berri ematen zuten. Erasoak ETak egin zuela zioten. Espetxeko agintariek modulu guztietako ateak ireki zituzten Euskal preso politikoen kontra eraso egin nahi zuen edonork aukera izan zezan. Manifestazioan etorri ziren presoak, funtzionarioak eta espetxeko beste arduradunak ere. Batzuk makilekin, guztiak gu mehatxatzen eta iraintzen. Kide asko jipoitu zituzten eta mutilen espetxean, ziega batzuei sua eman nahi izan zien. Gurean, kide batzuk jipoituak izan ostean, isolamendura eraman gintuzten. Handik irten ginenean ere erasoek jarraitu zuten. Ilea orrazteko erabiltzen nuen eskuilarekin egin behar izan nuen lo denbora luzean. Hori zen nire burua defendatzeko neukan arma onena.

Amaia Azpiazu Aranburu

Meliton Manzanasenak, badakizu zer? Gogorra da esatea, baina esan nauen: ba igual mereziduta eukiko dau. Banekien torturatzailerak zala, banekien preso eramaten zituztenak, orduan euskaldunak niretzat, nola tratatzen zituzten. Eskusa bezela edo, neri tokau jaten entzutea, "Lo tenía merecido". Ba neuk be esan nauen barruan: "pues a lo mejor lo tenía merecido". Lehen badakizu zelan ziran gauzak. Lagunekin be konfiantza askorik ez genuen hortaz hitz egiten. Nik iritziak politika mailan oso gutxi eman ditut. Beldurragaz, hain barruan daukazuna... Heziketan be bai, monjakin ezin da esan, hau ezin leike esan... Kontuz esatea nazionalista zarala.

Neuri badakizu zeinek eman ostan hola kolpea eta bukatu nauela guztiz ETaren kontra? Badaukazu seme bat maite dozula baina trastakeriak hasten dirala egiten eta zuk: "ipiniko da ondo, konfiantza badaukat honekin". Gauza bera gertatu zitzaidan ETakoekin. Zelan izan leike? José María Ryan Lemoizko ingenieroa. Inpaktoa. Lehenengo andrea, eskatzen mesedez bere senarra ez hiltzeko. Haren mina, haren ahotsa be, ezin atara. Ikusten zan andra bat oso minduta eta oso urduri baina haren irudia ezin dot kendu burutik. Ikusi nuenian Ryanen gorputza han, ez dakit horrela izan zan. Hor zuhaitz baten, erdi jausita, bere burua ikusten zala... Orduantxe esan nuen... ez, begira, dira terrorista kriminalak eta honek dira bihotz gabekoak eta "crueles".

Beste gauza bat ointxe etorri jatena da Goikoetxea. Ertzaina zan, uste dut tiroz hil zutela edozein kolean eta bere andrea manifestazinora joaten. Handik egun batzutara organizatu zan Bilbon, bera autobusean, enfokatu egiten zuten. "Medios de comunicación", badakizu... Haren aurpegiak adierazten zauen mina,

geratu jaten benetan, egon nintzen etxean negarrez. Sufrimentua, honek ekarri dauen sufrimentua inork ez daki.

Sandra Carrasco Romero

Telebistan, atentatuak dira gehien ikusi izan dudana, norbait hiltzen zutenean. Gehien hunkitu ninduen zera izan zen, moto batean jarri zuten bonba hura, partetik igarotzean gizon bat hil zuena. Irudia ikusten zen: gizona, lurrean etzanda; bonbak arropa guztia desegin zion, eta galtzoin hutsetan zegoen, eskuan ogia zuela. Izugarrizko zirrara eragin zidan irudi horrek. Eta, gero, Fernando Buesarenak eta haren zaindariarenak. Gogoan dut etzanda zeudela, bietako bat baranda batean ageri zela... Eta gogoratzen dut aitak nola esan zidan: "Begira; animaliatxo batzuk dirudite, bonbaren leherketak harrapatu eta hor geratu direnak". Horiek hunkitu ninduten gehien... Miguel Angel Blancorenak ere bai, eta hemen, Arrasaten, Ortega Lararekin gertatu zenak.

Olatz Etxabe Okina

Gogoratzen dut, aita hil eta berehala, Franco hil zela. Bata urrian eta bestea azaroan. Pena eman zian aita ez bizi izatea hori ikusteko.

Atentatu bat gertatzen zanean beti, barruan, tripetan, beti sentitzen nun eta, hasieran esango nuke bakarrik, alde batekoak zirenean. Baina bukaerara uste dut, bai alde batekoak eta bestekoak sentitzen nituela. Oso ondo gogoratzen dut Hipercor-ekoa eta Yoyesena ere, oporretan nengoen.

Francisco Garcia Raya

Politikan hasia nintzen ordurako, eta alderdiari laguntzen nion, hemen, Arrasaten, baina ez nengoen afiliatuta. Enrique Casas hil zuten zoritxarreko egun hartara arte. 83an, 84an... orduan, bai, Euskadin bakea eta demokrazia izan genitzan borrokatzea erabaki nuen, bai eta Espainian izan genitzan ere, Espainiari ere eragiten ziolako. Eta helburu bat jarri nion neure buruari –nonbait irakurria izango duzue, aurrez ere esana baitut– indarkeriarekikoak egin eta bakea lortutakoan, politika uztea... Tira, bada, horretan nabil, parlamentaria nintzela esan zuen ETAK "Borroka armatua utziko dugu" behin betiko, eta legegintzaldia amaitu zen, Patxi Lopezena eta Zapaterorena.

Froilanena ere kolpe oso gogorra izan zen... Eta Orioko alderdikidearena, Juan Priedesena. Froilanen hiletaren urteurrena zen –lehenbizikoa, oker ez banaiz, edo bigarrena– Priedes hil zutenean. Froilanen omenaldira joan ginen, Lasarteko

hilerrira. Omenaldia amaitzean, Prim kaleko egoitzara joan ginen Juan eta biok, hura hil aurreko egunean. Bada, Oriora joan behar izan nuen biharamunean, hil zuten herrira alegia.

Juan Karlos Garitano Ezkurra

Biktima ugari eragin ditu ETaren terrorismoak. Nire agintaldian bertan, ehun biktimatik gora egon ziren lau urte haietan, laurogeita hamaikatik laurogeita hamabostera. (...) Frankismo garaian egon zen Arrasaten biktimarik, atentaturik, bai eta "beste aldekoen" erantzunik ere, Batallón Vasco Española, zehazki, Iñaki Etxaberen aurka. (...) Izugarria izan zen, ikaragarria. Kaotikoa izan zen egun hura: zirrara izugarria eragin zuen Arantzazurako bidean hil zituzten hiru guardia zibilen aurkako ekintzak (bonba-auto baten eztandak, uste dut)... Gero, gau hartan bertan, mendeku gisara edo, Iñaki Etxabe akabatu zuten, bere familiaren aurrean. Itzela izan zen. Bi alde, jakina. Kontraste ikaragarria, sentimendu ikaragarriak, eta balantzaren alde batera edo bestera eginarazten ziguten. Zer aldetara makurtu nintzen? Berez, bien aurka. Baina, herri honetan, beti justifikatu dugu, nolabait, aldeetako bat. Biktima batzuei lehentasun handiagoa eman zaie beste batzuei baino.

Burgoseko Prozesua deritzona hasi zenean Bilbon nengoen, ikasle. Gogoan dut garaiz aurretik eman zizkigutela Gabonetako oporrak, Burgoseko Prozesua zela eta. Greba orokorrak egin ziren. Haietako batean, Eibarren kantatzea egokitu zitzaidan, irratiz eman behar zuten artista berrien jaialdi batean. Joan ginen, baina bertan behera utzi genuen jaialdia, egoera ikusirik... Txiki eta Otaegiren heriotzak ere sentimendu izugarriak eragin zizkidan. Gogoan dut goizalde hura, berria jakin nuenean, heriotza haiek eragozteko presio handiak egin ziren arren. Frankismoaren azken fusilamenduak izan ziren. Oro har, lantokian bertan ere, hori zen iruzkin nagusia, hori zen sentimendua.

Maria Dolores Jauregui Iza

Hipercor-eko atentatuak eragin zidan zirrarak handiena, baina beste askok ere hunkitu ninduten.

Gogoan dut, adibidez, Etxabe hil zutenekoa. Nire senarrak umetatik ezagutzen zuen, eta biziki hunkitu zuen Jose Luis haren heriotzak. Senarrak esaten zuen heriotza guztiak zirela txarrak, baina Iñakirena are gehiago, inoiz ez baitzen ezertan "sartu", bere anaiek bai, aldiz. Bestalde, Enrique Casasen hilketak ere zirrara handia eragin zion Jose Luisi.

Iciar Lamarain Cenitagoya

ETA sortu zenean hasi nintzen benetako indarkeria ikusten Euskal Herrian. Arrasaten, ikurrinak jartzen hasi ziren, Kurtzetxikin lehenbizikoz. Debeakututa zegoen ikurrina garai hartan. Gogoratzen dudan ETAREN lehen "matxada" izango zen hura. Sonatua izan zen Arrasaten: "Aizu, ikurrina jarri dute Kurtzetxikin!". Neskato bat nintzen ni orduan; 1960ko hamarkadaren hasieran izan zen. (...) Alemaniako Beihl kontsularen bahiketak (1970) eragin zidan zirrarak handiena; gizaki baten aurkako indarkeriak, alegia. Izan ere, zer lotura zuen pertsona hark Euskal Herrian batzuek bizi zuten egoerarekin. Batere loturarik ez. Orduan, zergatik bahitu zuten? Bada, egoera are gehiago tenkatzeko. Indarkeriazko ekintza izan zen hura. Eta zer pentsatua ematen hasi zitzaidan herriko jende askok indarkeria hura txalotu izanak, ETAKO "morroskoen" beste "matxada" bat!

Zirrara handia eragin zidan Gregorio Ordoñezen hilketak ere. Ez nintzen PPko militantea, baina mutil hura entzuten nuenean zera pentsatu ohi nuen: "Bat dator nire ideiekin, eta denontzat askatasuna nahi duela besterik ez du esaten". Ez da inoren aurka ari, askatasunaz mintzo da, eta bakoitzari bere izenaz deitzen dio: hiltzaileari hiltzaile, adibidez. Eta hiltzailea ez denari, bada ez dio hiltzaile deitzen. (...) Etxean nengoen bere hilketaren berri eman zutenean. Ez naiz negarrari erraz ekiten dioten horietakoa, baina malko bizian jardun nuen, atsekabeak hunkiturik. "Ni ordezkutzen nauen norbait hil dute, nire ahotsaz mintzo den norbait". (...) Bere semearen adierazpen batzuk irakurri nituen atzo, eta ez zen gorrotoak bultzatuta mintzatzen; bai, ordea, aita ezagutzeko aukerarik izan ez duenaren penaz, eta aita gogoratu nahi duen semearen sentipenaz. Oso-oso tristea iruditzen zait hori: hainbeste familia txikituta, inongo zentzurik ez duen jokabide bategatik. Izan ere, non eta nola gauden ikusita, gertatu den guztia gertatuta, ez dute ezer lortu. Berez, lortu duten gauza bakarra hau izan da: euskal herritarrok elkarren aurka jardun izana urte luzez, oso gogor gainera. Izugarria iruditzen zait.

Julia Monge Sarabia

Familian errepresioa bizi izan genuen iraganean. Hogeita hamalauan, aitona UGTko idazkarie zan, ez zeukan estudioik baina oso ondo idazten zauen, badauzkagu aktak berak firmautakuak. Atxilotu egin zuten, espetxean egon zan, baina libre gelditu zan, hori Atxabaletan pasau izan zan. Gero gerra garaian "desagertu" egin zan. Bitartien, nire amonak, bi ahiztekin eta bakoitzak bere umiekin alde egiten dute Arrasatetik eta Bilbo ta Santander pasaz gero lehenengo Frantziara doiez, gero Kataluniara... Ondoren Arrasatera etortzen diez, nire amona alargun hiru umekin, alarguna zala ezin demostrau, Zerrajeratik bota ein zuten... Nire aitona desagertzen danien nire aitak zazpi urte zitun eta bere ama hil zanien berak hamalau urte zitun...

Hemezortzi urtekin Gasteizera fan nintzen Magisteritza eiten, urrien hasi eta azaroan Franco hiltzen da..., berehala martxoak hiruko gertaerak, bertan geunden, grebak, manifik, asanbladak...

Jon Sarasua Maritxalar

Ikusten dut nire burua umetatik, gai honekiko, nolabait, bi grabitate indarren erdian orekak egiten edo hautu pertsonala egin beharrean, txiki-txikitatik. Ni goatzen naiz, gu galtza motxetan, ikastolan. (...) ia-ia esan dezakegu, ETA bai, ETA ez, biolentzia ondo dago, hil bai hil ez... ia-ia hamar urtekin hasten da gure baitan debate hori. Eta, orduan, alde batetik, ja hasten gara bustitzen borroka armatuaren epika horrekin, torturatuak izan dira, torturatuen... ipurdi ubelakin nola atea zan Argian, Amparo Arangoa, neri egin zian izugarritzko inpaktua; zoaz, gutxi gora behera sentitzen, hauek gutarrak dia ta gutarrak torturatuak dia. Eta gero halako borroka armatuaren epika bat. Bueno ETAk norbait hil du, baina ... zapalduta gaude, herria... Epika hori jasotzen batetik eta gero, bestetik, etxean ere influentzia abertzale indartsu bat eta influentzia kristau indartsu bat. (...) Ni goatzen naiz influentzia kristaua ere, oso inportantea, iturri hori oso inportantea izan da, garai hartan.

Gakoetako bat, gogoratzen dut, ni nenbilen dantza taldean, epika abertzale horren barruan, non dana zen "Borrokalaria kalera...", hau, bestea... Eta 73tik aurrea, kantatzen da zera, Carreroren heriotzaren... Iupla! Ta botatzen ditugu jertseak gora, sinbolizatuz Carreroren kotxea, goitik behera bota genuen. Eta ehunka pertsona, milaka pertsona, helduak, umeak, gure monitoreak, danok hori egiten, jertseak botatzen, nola Carrero hankaz gora, txalotzen. Ta hori zen totala. Hori egiten zuen gure inguruko mundu osoak. Eta gure aitak, goatzen naiz nola esan zigun, "Hori ez dut ondo ikusten". Jertsea botatzea, ospatzea pertsona baten heriotza, pertsona hori izanda ere Francoren lehen ministroa, hori ez. Ta hor dago ja lehenengo, ume batentzat, holako dilema etiko moduko bat. Hau da, gu zapalduak gara... borroka epiko bat, baina heriotz bat ospatu, ez. Baina hori ez da oso erraza jaten; ja ume bat jartzen du, "Ostras, hemen badago zerbait". (...) Ni giro abertzalean hezten naiz eta nolabait epika horretan, baina beti ere, zalantza etiko horrekin.

Gero, ni joaten naiz unibertsitatera, Leioara, 85-86an. Eta hor poliki-poliki, uste dut gehiago konbentzitzen nautela Ezker Abertzalearen proposamen politikoek; hau da, hemen ez da haustura bat egon eta behar dugu haustura bat pausu politiko nabarmenak emateko. Ni batez ere, euskararen eta kulturaren zentralitatetik nator, eta euskara eta kultura aurrera atera behar baldin badugu, behar ditugu tresna gehiago eta ezin dugu egon autonomismoan mugatuta. (...) Ta goatzen naiz ere bertso munduan nenbilen ja, Santutxuko bertso-eskolan, Tasio Erkizia etortzen zen ta kontatzen zuen bere relatoa. Ni, beti, asko, txikitatik inpaktatu

izan nau torturak; eta orain arte, bukatu dan arte torturarekin. Torturarena izan da gai bat, barrua mugitzen didana eta Tasiok kontaktzen du baita ere bera nola torturatua izan zen.

Ramon Urrizalki Azpiroz

1946. urtean jaio nintzen. Gerra ondoren bete-betean, nafar herrixka batetan (Betelu). Ingurumari historikoa, bukatu berri zen 1936-39ko estatu espainoleko gerra eta bigarren mundu gerraren ondoko giroan gertatzen zen. (...) Estatu espainola, ekonomiaren ikuspegitik, abagune autarkiko batetan murgilduta aurkitzen zen eta bai nire jaioterrian, nahiz Arrasaten, bizitza sozial eta politikoa, kapitalismo klasiko baten eraginpean garatzen ari zen. (...) 1950 eta 1960 artean, pixkanaka, aldaketa bat gertatzen hasten da, azalekoa bada ere; hainbatean, errepresioari genion beldurra apur bat gaintuz doa; faxistarik "gogorrenak" amore emanaz eta euskal berpizkunde kultural nahiz ekonomiko baten lehen urratsak ematen dira.

Ni 1960ko hamarkadan heldu nintzen Arrasatera; Don Jose Maria Arizmendiarrietaren gidaritzapean sortutako Eskola Profesionalera; ofizialia eta maestria ikasketak burutu ondoren, Gasteizko lantegi batetan jardun nuen lau urtez. Garai hartan, beste gazte askok zituzten ardura eta egonezina nituen nik ere eta frankismoari eta ezarria genuen sistemari aurre egiten saiatu ginen. Sortu berria zen ETA erakundeak, debekatuta zeuden ikurrinak agerian ipini, euskararen edo langileriaren aldeko pintadak, greba saiakerak edota 36ko gerrako garaipen faxistaren aurkakoak egiten genituen. 1968ko maiatzean izan nintzen detentua eta espetxeratua lehen aldiz, baina susmagarri nintzenez, hainbat aldiz atxilo hartu eta interrogatu ninduten; torturatua izan nintzen arren, beldurrraren eraginez inoiz ez ditut salatu torturok.

Urte bereko abenduan, behin behineko askatasunean atera nintzen 15.000 pezetako fidantza ordaindu eta gero. Ordena Publikoaren Auzitegiaren akusazioa "asociación ilícita y propaganda ilegal" izan zen. Hurrengo otsailaren 14an alde egin behar izan nuen, poliziaren segizio eta jazarpenari ezin bait genion eutsi. Garai horretan epaitua izan nintzen "en rebeldía" eta 5 urtetako kondena jaso nuen.

60ko hamarkadan aurreratu ahala ETAK Arrasaten garatzen duen aktibitatea hedatuz doa eta Euskal Herriko hainbat herritan hasten dira agertzen ikurrinak, sarri tentsio haundiko argindar kableetatik zintzilaturik. Lehenetariko bat, Bergaran kokatu zuten Arrasateko militante batzuek. Goardia zibilak 2 egun behar izan zituen handik kentzeko. (...) Hainbat lekutan, goardia zibilak militanteak atxilotzea lortu zuen arren eta haietariko asko bortizki jipoituak izanik ere, ekintza subersiboak gehituz zihoazen eta ETAKo militantzia ugaritzen, bere hiru

frenteetan, hots, militarra, langilea eta kulturala. Borroka azkartuz joan zen eta errepresioa ere bai.

Ni gehien markatu ninduten gertakizunak, nire belaunaldiari eragin zioten berberak izan daitezke. Tolosako Benta-Haundin gertatu zen Txabi Etxebarrietaren hilketak bereziki astindu gintuen. Ezarrita genuen boterearen aurka saiatzen ginenontzat, erantzun bortitza izan zen. Gerora, erailketa bortitz ugari gauzatu ziren Euskal Herrian, hala nola Algortan gertaturiko Eustakio Mendizabal, Txikiarena edota Joxe Migel Beñaran, Argalaren erailketa Miarritzen.

Gogoan ditut ere beste hainbat gertakizun, batzuek izan zuten garrantziagatik; beste batzuk benetan zirrargarriak izan zirelako; Txiki eta Otaegi eta Grapoko beste 3 kideen exekuzioak 1975ean; Segoviako espetxeko ihesaldia 1976an; Txibertako elkarrizketak 1977an; Herri Batasunaren sorrera 1978an; Joxe Arregiren torturen eraginez gertaturiko erailketa 1981ean; Polizia espainiarrak gauzatu zuen Lasa eta Zabalaren bahiketa, tortura basatiak eta kare bizitan lurperatzea 1983an...; 12 urte beranduago ezagutu ahal izan dena...

Altsasukoak sakonki inpaktatu nau. Jende gazte hori, 500 egunetik gora espetxeraturik ikustea, Goardia Zibilaren muntai baten ondorioz eta gainera izan diren bezala tratatuak izatea... Orain, ETaren jarduerarik ez dagoenean, askoz ere garbiago ikus daiteke, Estatuak ez duela erreparorik, herritarren eskubideak urratzeko, susmopean ipiniz herri mugimenduak edo abertzale edo independentista izatea bera bakarrik ere.

Jose Ignacio Yarza Mendizabal

Zinegotzi nintzen ni orduan, hemen, Arrasaten. Ekainaren 25a izango zen. Enrique Gomez hil zuten Iparraldean. Artean GAL sortzeke zegoen, PSOE ez zegoen agintean, eta Batallon Vasco Españolek hilko zuen. 1979a izango zen. Arrasateko emakume batekin, Cristina Larrañagarekin, zegoen ezkondua. Orduan, zerbait egin beharra zegoen, ezta? Batzar batean geundela (Ardanza ere han zen), manifestazio bat antolatu zen. Herriko festak izateak ere eragina izango zuen, seguruenik. Jaietan, izan ere, dantza egiten da, eta edan ere bai. Eta manifestazio guztiak kuartelaren aurretik igarotzen zirenez... Ez dakit nondik aterako zuten hainbeste harri kuartelari jaurtitzeko. Han nengoen ni, beste zinegotzi batzuekin, eta handik gutxira irten ziren guardia zibilak kuarteletik. Esan beharrik ere ez nolako jarrera zekarten...

Gertakari guztiak uzten dute beren marka, guztiak. Nik, adibidez, ez Euskadirekin ez Euskal Herriarekin zerikusirik ez zeukan zerbait azpimarratuko nuke: Nikaraguan egon nintzen. (...) Managuara iristean, Gobernuaren ibilgailu bat nire zain zegoen, Matagalpara ni eramateko. Heldu nintzenean VI. Lurraldeko

(Matagalpa, Jinotega) zenbait txosten geografiko, politiko, ekonomiko eta sozial aurkeztu zidaten. Handik astebetera VI. Lurraldeko Gobernu Batzordearen aholkulari izatea proposatu zidaten, eremu guzti horretan oinarritzko elikagaien banaketa arlorako. Horrek herriz herri bidaiatzea zekarren eta herritarren proposamen zein kezkak ezagutzea, konponbideak proposatu ahal izateko. Ondorioz, "La contra"k sarritan segadak burutzen zituen errepide eta bideetatik bidaiatzea suposatzen zuen. Dagoeneko, ibilbide horietan dozenaka "compa" eta kooperante batzuk ere hilak izan ziren. Hainbat alditan gudarostearen babesaz bidaiatzen genuen, beste batzuetan ordea babesik gabe. Ohikoa zen, adibidez, Ministerio desberdinetako ordezkariekin nindoala haiek euren fusila eramatea, erasoren bat suertatuz gero. Horietako bidai batean San Rafael del Norte-ra iritsi ginen. Bilera batean geunden eta bapatean bertan behera geratu zen, gudaroste sandinistaren 14 kideren hilkutxa aurkitu baitziren elizako atarian. Segada bat jasan zuten une batzuk lehentxeago horietako bide batean. Hauxe zen Nikaraguan bizitzea suertatu zitzaidan muturreko indarkeria.

Marino Yuste Hernandez

Gogoan dut Meliton Manzanos hil zutenekoa. Ez dakit nola adierazi...; ez naiz indarkeriaren aldekoa izan, baina zenbait gauza "bizitzea" gustatuko zitzaidakeen. Diktaduraren aurka zegoen norbaiten oroitzapenak dira nireak.

Horixe bera sentitu nuen Carrero Blanco hil zutenean ere. Diktaduraren amaiera zen jada, eta beste norbait egon zitekeen haren karguan, baina, bueno, Carrero Blanco hil zuten, eta gisa honetako gogoeta egin nuen: "Agian, Francok ezarritako diktaduraren azkenekoetako bat joan zaigu...". Ez ninduen poztu heriotza hark, inoren heriotzak ez bainau pozten, baina, nolabait, gogoeta hau egin nuen: "Diktaduraren, boterearen ordezkariak ziren, sasoi hartako errepresioaren arduradunak".

1975eko irailaren 27a ere oroimenean irmo txertatuta geratu zitzaidan. Txiki, Otaegi eta beste hiru lagunak fusilamenduaz ari naiz. Manifestazio handia egin zen herrian. Plazara iritsi eta kale-kantoi guztietatik guardia zibilak irteten hasi ziren. Jenderik helduenak "Lasai, ez da ezer gertatzen" oihukatzen zuen. Guardia zibilek, ordea, gogor eta itsu-itsuan ekin zioten jendearen aurka. Jendez beteta zegoen plaza, eta hantxe geunden gu, erdi-erdian. Erabat inguratu gintuzten guardia zibilek, eta plazarako sarrera guztietatik ekin ziguten. Jendea lasterka, kolpeak..., baina uste dut ez zutela tiro egin; beharbada, gomazko pilotak jaurtiko zituzten. Baina nire kezka nagusia, une hartan, ez zen han zer gertatzen ari zen ikustea. Hemeretzi urte nituen. Gogoan dut oso-oso kontrolatuta eduki gintuztela Lanbide Eskolan zenbait egunez. Ez dakit zergatik; haientzat kontrol-gune bat zen. Jende askok alde egin behar izan zuen, ihesi.

Javier Zugasti Azkarraga

Nik buruan badekot, adibidez, "Proceso de Burgos". Mondrauen, ni akordetan naz gauean egunero, lan ostien beti manifestaziñuek, papela bota baztarren baten, pintada batzuk ein edo asanbleak kale eskina baten. Hori izan zan mobimentu konstantea. Egunero juntaten gintzan danok, gorrixak eta bestaldekuak. Baitxa, "Proceso 1001" eta "Primero de Mayo", ordurako gure aldetik hasitxa gazen ahaleginak itxen, al zan neurrixen. Geruau "14 de Abril" be hasi gitzen ospatzen. Sasoi horretan fabriketan huelgak sarri egoten zien.

Bestaldetik, Jauregi gobernadorie hil hauenien, "gobernador del PSOE", PCEn egondakue bizi guztien, ba Tolosan hil hebien, eta lagunak gitzen; eta Lopez de la Calle, neiko ezauna. Ze hauek danok PCEkuak zien, PCetik jua zien gero PSOEra ta bueno, ba hor-konpon, baina ordurarte amistade handixe ta horrek inpaktu edo pena handixe. Lopez de la Callekin, Donostiako bulebarrien anekdota bat daukat. Mundo Obrero periodikua saltzia gura gauen eta bixok gazen eta nik galdetu notzen berai "Esto cómo se vende?". Berak esan nuzten, "ahora verás". Eta uluka hasi zan, "¡Prensa obrera! ¡Prensa Obrera!". Harrazkero nik be ikesi noten berai ikesita.

8.1.2 ARRASATEKO EDO TA NORBERAREN ESPARRUKO GERTAEREZ

Javier Abalde Galparsoro

Apaiz izateko ari zen ikasten gure aita gerra hasi zenean. Apaiztegia utzi eta frontera jo zuen. EAJko militantea zen, eta Santoñako errendizioan egon zen. Espetxean ere egon zen. Amari, berriz, Donostian bizi zela, ilea erabat moztu zioten. Nahikoa arduratzen ninduen orduko egoerak, eta gazterik egin nintzen ETA Berriko kide (1966-1972), gero Euskadiko Mugimendu Komunista (EMK) izango zen erakundean, alegia.

Ni baino askoz ere zaharragoa zen lankide bat nuen, Alderdi Komunistakoa. Sasian jarduten zen. Manzanasek torturatu zuen lehenbiziko bat zen. Atxilotu zutenean Manzanasek nola "agurtu" zuen azaldu zidan: kopetan itzali zion zigarroa. Uranga zuen abizena lankideak, eta halaxe agurtu zuen Manzanasek.

Burgoseko Prozesuko epaituetako baten arrebarekin ezkondata egon nintzen ni, Belen Carrerarekin. Epaketan egon nintzen, eta oso gertutik bizi nituen Prozesua eta haren aurkako protestak.

Izugarri hunkitu ninduen Isaias Carrascoren hilketak; gaiztakeria handiko ekintza iruditu zitzaidan. Ez zen pertsona ezaguna, eta oso erraza zen hari ekitea.

Iban Arantzabal Arrieta

Esango nuke, ni hirurogeita hamabostean jaiotakoa naiz, indarkeria bizi-bizi izan dela urte guztiotan. Bai alde batera eta bai bestera. Ez zait erraza hautatzen indarkeriak eragin zuzena eduki duen momentu zehatz bat. Indarkeriarekiko marra gaindiezin bat badagoela jakitekoa bai. Niretzat hori Carrascoren izan zen. Egon dira episodio gogorak trintxera guztietan, eta zein baino zein mailakatzeak ez dakit ekarpenik dakarren. Hala ere, Carrascoren eragin handia izan zuen nigan. Hilketak eragin handia izan zuen herrian ere. Nik neuk ezin ditut burutik kendu Olatz Etxabek eta Sandra Carrascok urteetara kontatu dituztenak publikoki zein pribatuan.

Amaia Arrieta Gonzalez

Alde guztietako indarkeria gertaerek eragiten zidaten zirrara. Askotan entzun dut bihozgabeak gabela, terroristak, hotzak, ez dugula sentimendurik, ... Gertakari guztiek zuten eragina, guztiek sortzen zuten zirrara, kezka eta mina. Baina garai oso gogorak ziren eta horrela bizitzea ez zen erreza. Torturatuak izan diren lagunak, bere buruaz beste egin duten kideak, espetxean egunero sentitzen dena, ekintza armatuek eragiten zutena, ... momentu batzuetan zirrara sentitzeari utzi behar diozu egoera jasateko. Defentsa mekanismoa martxan jarri behar dugu aurrera egin ahal izateko. Uste dut, momentu batzuetan nik hala egin nuela.

Alcalako espetxean nengoela Pariseko espetxe batean zegoen Oihane Errazkinek, bere buruaz beste egin zuen. Nik ez nuen ezagutzen, gure adinekoa zen, hiru urte zeramazkien espetxean eta epaiketaren zain zegoen oraindik. Guk ere ez genekien zenbat denbora egongo ginen preso, lau urtez epaitu gabe egon ginelako, eta konturatu ginen, gu bezala zegoen neska gazte batek, ezin izan zuela aurrera egin eta bere buruaz beste egin zuela. Kolpe gogorra izan zen guretzako.

Espetxean nengoela, hainbat kide etorri ziren atxilotu berri, eta euren komisal-degi osteko lehenengo momentuak gurekin bizi izan zituzten. Momentu horiek oso gogorak egin zitzaizkidan.

Gogorak dira borrokak espetxean. Etengabeko borroka. Oinarrizko eskubideak defendatzeko eta duintasuna mantentzeko borrokan. Kide batek errebisioa egin beharra zuen (mamografia) maiztasun batekin. Klean zegoela medikuak hala aginduta. Hilabeteak pasatzen ziren baina ez zuten errebisiora ateratzen. Halakoak askotan ematen ziren espetxean. Planteak egin genituen bera ginekologoarengana atera zezaten. Eta lortu genuen bai, baina ebakuntza egin behar izan zioten.

Amaia Azpiazu Aranburu

*Lehenengo gauza ETAr buruz gogoratzen dudana, gaztea nintzela, agian heme-
retzi urtekin, hirurogeita seian edo, nere tia eta tio bizi ziren goiko pisoan eta
horrek ziren oso nazionalistak. Euki zuten mutil bat gordeta, ihesean zegoen
mutil bat. Dana isilean eta dana beldurrez. Dana tapatu beharra eta ez esan eta
kontuz ibili... Oso giro tensoa. Baina pasatu zan mutil horrek jasotzen zebala
ingeles ez idatzitako karta batzuk, eta berak ez zekien ingelesez. Nik egin nauen
batxiler laborala eta ingelesa oso asignatura potentea zan garai hartan eta
zelabaiteko itzulpenak egiten nizkion. Berengana joaten nintzen, isil-isilik ego-
ten nintzen, baina banekien han zegoela eta horrela. Egun baten azaldu zan,
ez dakit zelan zan esaldia, armak hartu behar zituztela, berak esan zidan: "Hori
ezinezkoa da". Nik esan nion: "ez dakit ze esango duen edo zer esan nahi dauen
baina hemen jartzen du armak hartu behar dituztela". Bera ipini zan oso urduri.
Eta harrezkero ez zegoan gehiago kartarik, ez zegoan ezer eta handik gutxira,
aste bat, hamabost egun, nire tio eta tian etxetik irten egin zan. (...) Hau ez diot
kontau inori. Hain eduki dogu isilean, hain kontuz ibili...*

*Gertatu zen gure kotxe azpian ipini zutela bonba lapa bat. Kotxia izten gendun
gure ate ondoan eta ordubiak ingurura entzun gendun kriston explosioa. Irten
ginan, salto bat egin gendun ohetik: "Umeak?", "Ez, umeak ondo". Behekoak
esan zion, "Bermi" deitzen zioten danak nire senarrari. "¡Tu coche!". Joan zan
eta aldamenekoa pasatu zan gure etxera eta esan zuen: "Juanjo baja, baja por
favor! ¿Estáis bien?". Ikusi nebanian Mari Angeles zetorrela eta umeak ondo
zeudela, konortea galdu nuen, "de la impresión". (...) Genuen R12 familiar luze
bat, marroia, ointxe ikusten ari naz gainera... Hau terapia bezala da... ikusi nuen
kotxea, gero nola zetorren grua, nola eraman zuten eta hirugarren pisuko kristal
guztiak apurtu egin ziren. Jente guztia etorri zan, "¿Aquí qué ha pasado?". Raru
pentsetan jakuen ba guri hori ipintzea. Geroztik ere ez genun ezer jakin, inork ez
zuen errebindikatu.*

*Ortega Lara hemen egon zan. Ni paseoan joaten nintzen eta ikusten nauen nor-
malki andra bat edo gizonezko bat han zeudela, baina idearik bez... Gero agertu
zan zuloan, ate ondoan, zegoen kotxe bat eta batzuetan emakume bat. (...) Urte
hartan, uztailan joan nintzen Suediara. Nere gizonakin hitzegiten nuen gauero
eta esaten zoztan Miguel Angel Blancogatik nola zegoen jendea manifestazi-
noetan eta ikusten zan Europa mailan jentea, manifestazioak hemen, hango
kandela, hango gauza... Hainbeste jente esaten Miguel Angel Blanco salbatzeko
eta ez diez izengo kapaz. Jarraitzen dute berdina izaten, los mismos sanguina-
rios, ezta? Baina orduan pasa zan gauza kurioso bat, bai Ortega Larakin eta bai
honekin. Han nengoela eta nengoela hurrin eta ez nauen bizi, partizipau ere ez.
(...) Harek imaginak ikusi telebisinoan eta sentidu nuen momentu baten amo-
rrua, ez dakit gorrotoa; "Esto no se puede consentir". Ondoren jentearekin hitz
egiten, danok esaten astakeri bat izen zala eta ez zagoela eskubiderik eta danak*

esaten: “Es que si hubieras estado. Es que si les vieras”. Baina barruan falta egiten zitzaidan bizipen hori.

Sandra Carrasco Romero

Etxean geunden, eta aitak lanera joan behar zuen. Bere gauzak jaso zituen, eta gogoan dut elkarrizketa labur bat izan genuela. Azkenekoa izan zen. Gogoan dut barrez zihoala, barrez atera zela etxetik, eta, azkenean, irudi hori gorde nahi dut, nahiz eta minik handiena horrek egiten didan, barrez zihoala gogoratzeak eta aitak ez jakiteak bere bizitzako azken eguna zuela hura. Etxetik irten eta handik gutxira entzun ziren tiro-hotsak. Suziriak ziruditela esaten dut nik beti, suziriak baitziruditen. Hiru “suziri” entzun ziren, eta —ez dakit zergatik, amarekin ere ez dut hitz egiten horretaz— ama eta anaia kalera irten ziren; nik, berriz, leihora jo nuen. Lasaitu egin nintzen ikusi nuenean aita autotik irteten ari zela. “Tira, ez da ezer izan; nire irudimenaren kontuak. Ez da ezer gertatu” esan nuen. Barre egin nuen, autotik irtetea kostatu egiten baitzitzaion aitari... Pentsatu nuen tarte txikia zeukala irteteko, eta bera zera samar zegoenez, bada ezin zela ondo irten. Urrats batzuk egin zituen, eta begiratu egin zidan; nik ere bai berari. Orduan ikusi nuen aitaren oinaze-aurpegiera. Lurrera erori zen.

Ama ez zen une batez ere urrundu aitarengandik; ni, aldiz, bai. Jaiki eta autora joan nintzen, zer gertatu zen ikusi nahi nuen eta. Han zeuden bala-zuloak. Bost bala-zulo zituen autoak. Ukabilkada bat eman nion autoari, eta biraoka hasi nintzen: “Kauen! Begira zer egin duten hauek!”. Etengabe nenbilen aitarengana joanez... Luzea, amaiezina izan zen anbulantzia iritsi bitarteko tarte. “Ez da garaiz helduko! Ez da garaiz helduko!” oihukatzen nuen, aita hiltzen ari zela ikusten nuen eta. Odol asko ari zen galtzen. Ez genekien zer egin. Emakume batek hau esan zidan: “Tapatu iezazkiozu zuloak, tapatu...”. Eztarrikoa tapatu niola gogoratzen dut, hura ikusteak eragiten baitzidan zirrararik handiena. Gero, zerbaiten pusketatxoak kendu nizkion... Ez dakit zer ziren; bala-pusketak, agian... Halako batean aita hilik zegoela pentsatu nuen, eta agurtu egin nuen, jada joana zelakoan... Gogoan dut gero osaba etorri zela, eta lasaiago sentitu nintzela bakarrik ez geundela ikusita. Izan ere, jendeak ez zigun laguntzen; inork ez zuen izara bat edo antzekorik ekarri. Ezer ez. Txabusina neraman soinean; erantzi, eta harekin estali nuen aita, inork ere ez baitzigun lagundu, inortxok ere ez. Gero, anbulantzia iritsi zen, baina une hori ez dut gogoan: nire oroimenean ez dut ikusten anbulantzia, ez dut gogoratzen nola eraman zuten aita. Ez naiz ezertaz oroitzen. Ospitalera joan ginen gero. Tortura izan zen ospitaleko itxaronaldia, tortura...

Olatz Etxabe Okina

Aita hil baino hilabete lehenago, bonba bat jarri ziguten etxean, Kanpazarren, gaba zen eta kriston zarata entzun eta itzartu nintzen. Ambiente horretan bizi arren ez nintzen kontziente ze arriskutan geunden, 10 urte nituen. Baina azken bonba hau jarri zutenean gurasoak esan zidaten beldur zeundela eta Arrasatera bizitzera joango ginela laister, bertan jatetxe bat zabalduko zutela. Ez zen posible izan, lehenago hil zuten aita. Handik aurrera hartu nuen arriskuaren kontzientzia.

Gogoratzen dut aita eta ama agurtu eta ohera joan nintzela. Ohean nengoela, ezin nuen lorik egin, neukan presentimentu txarra bat, zerbait, ez dakit zer eta ez nuen lorik hartzen. Egun horretan, hiru guardia zibil hil zituzten Arantzazun, Arantzazutik Oñati bidean, baina nik horretaz ez nekien ezer. Ezin nuen lorik egin, ia ordu bete edo neraman ohean eta entzun nuen zarata haundi bat. Gero ama eskailera jeisten eta aman uluak entzun nituen, orduan ni be jeitsi nintzen atzetik eta ikusi nuen aita lurrean, eta ama, bere onetik aterata... oso gogorra. (...) Garai hartan elizatik kanpo-santura oinez joaten zan. Gogoratzen dut portaloitik behera gindoazela, guardia zibilak zeudela han eta guri apuntatzen bezala, eta nere aititak esan ziela, "Ya está bien. Ez duzue nahikoa egin?". Kalea jendez beteta zegon, elizan be ez zegon lekurik.

78an, izeba hil zuten. Hori be oso gogorra izan zen, berriz pasatu behar dezu momentu txar horiek ez? Atentatua Donibane-Lohitzunen izan zen, nere osaba oso larriki zauritu zuten eta izeba hil zen. Osaba zan nere aitaren anaia, Juan Jose Etxabe. Eta Agurtzane Arregi, bere emaztea. Orduan, berriz bizi izan genuen infernu hori. Ia hiru urtera, ematen zuen bazoazela pixkat bizitzara ohitzen Ba, oso gogorra. Gainera nere lehengusuengan pentsatzen nuen, "jo, ama falta zaiela". Hori be ulertezina egiten zitzidan, aita zan politikoa, ez ama. Ze injustua den, ez? Ama gabe gelditzea. Eta nik momentu hartan esaten nuen, "ni, behintzat, amarekin gelditu naiz"; ba, ez dakit, ematen du egoera horretan norbaitekin gelditzerakoan, babes gehio sentitzen dezula amarekin.

Beti gelditu zait korapil bat hor barruan, ez dakit nola esan, zer dan, momentu hortan, shocka izan zen. Hasieran, akordatzen naiz, beti triste nengoela negar asko egiten nuela; edozer gauza esaten zidatenean, lagunekin... negar asko egiten nuen. Eta gabetan amesgaizto asko nituela. Eta gero, iritsi zan momentu bat, ba negar egiteari utzi niola eta orain ezin dut negarrik egin, urte pila bat daramat negarrik egin gabe. Baina lorik ez dut egiten ere, nik uste dut defentsa moduko bat dala. Oso lo gutxi egiten det, lau bost ordu, asko jota.

Francisco Garcia Raya

Isaias Carrascoren hilketak, hori izan da gehien hunkitu nauena. Miguel Angel Blancoren hilketak mugarrak moduko bat izan zen, eta Isaiasena ere bai. Batez ere odolusten ikusteak hunkitu ninduen, hiltzen ikusteak. Ez dut sekula ahantziko irudi hori. Nire laguna lurrean etzanda, odolustuz, hiltzen ari zela jakinik. Eta ezer egitearik ez laguntzeko... (...) "Isaiasi tiro egin diote" esan zidaten. Korrika abiatu ginen, tiro egin zioten lekutik 250 bat metrora geunden eta. Han zegoen Isaias, lurrean, odolustuz... Odola zerion lepotik, eskuetatik, bazter guztietatik, begiak zuloetatik irteteko zorian zeuzkan, guri begira. Gu, berriz, "eutsi, Isaias, eutsi...!" oihukatzen.

Mutikoak entrenatzen aritzen zen Isaias San Andres auzoan, eta gaur egun "auzoetako alkatetzak" deritzen horietan laguntzen zigun. Nik konbentzitu nuen alderdiko militante egin eta udal-hauteskundeetarako zerrendan aurkez zedin, eta zinegotzi aukeratu zuten. Gustura jarduten zen. Nik, berriz, badut halako errudun-sentimendu bat, neuk konbentzitu bainuen politikan jarduteko, bizitza kendu zion erabaki hura hartzeko. (...) Isaiasen emaztea (Marian), Jesus Eguiguren eta hirurok elkarrekin geunden, ospitaleko areto batean, Isaiasen heriotzaren berri eman zigutenean. Han geunden hirurok. Gero, Urkullu lehen-dakaria etorri zen, baita Arrasateko alkatea ere, Ino Galparsoro⁹⁰. Ospitaletik bota egin nuen alkatea. Hau esan nion: "Alde hemendik, edo, bestela, oraintxe bertan esan ETARI inor gehiago ez hiltzeko. Ez baduzu hori egiten, alde hemendik!".

Juan Karlos Garitano Ezkurra

Iñaki Etxaberen hilketaz gain, beste batek ere izugarritzko zirrara eragin zidan. Agirreurretaren hilketaz ari naiz. Harreman oso estua zuten haren familiak eta gureak, batez ere haren arreba batek. Komando Autonomo Antikapitalistek hil zuten. Telebistaren bidez izan zuen arreba hilketaren berri. Latza izan zen hura... Gizon apala eta jatorra zen, baina akabatu egin zuten... Sasoi hartatik, hilketak hori azpimarratuko nuke.

Horrez gain, enpresariei egiten zitzaizkien estortsioak ere aipatzekoak dira. (...) Bi multzo bereiz zitezkeen. Batzuek onartu egiten zuten estortsioa, eta ordaintzeko bideak bilatzen zituzten... Beste batzuek, aldiz, ez zuten onartzen, eta beren konbikzioei jarraikiz, xantaiari amore ez ematea erabakitzen zuten. Nire alderdian ere baziren horrelako batzuk. Hain zuzen ere, amore eman ez zutenek eta haien sendiek pairatu zituzten ondorioak larrienak. Une latzak, oso latzak, jasan zituzten. Hori horrela izan zen. Gero, gainera, estortsio bidez jasotzen zuten dirua zertarako erabiltzen zen jakiten zen: biktima gehiago, heriotza gehiago, indarkeria gehiago eragiteko.

90 Giza Eskubideen Aldarrikapen Ubibertsala <http://www.un.org/>

Gogoan ditut garai hartako lau estortsio-kasu. Gerora, isilago bideratzen ziren kontu horiek, eta zailagoa izaten zen informazioa biltzea. Esango nuke gerora areagotu egin zela estortsioa, errepresaliak ere gogortu egin baitziren. Jose Mari Kortaren hilketa izan zen gure familia gehien hunkitu zutenetako bat. Pertsona ezaguna zen; sustrai sendoak zituen herrian, eta euskal kulturari laguntzen zion. Izugarria izan zen Kortaren hilketa; errepresalia bat, mendekua. Gogoan dut egun batzuk lehenago manipulatzeko ari ziren bonba lehertu egin zitzaizela ETako militante batzuei, Boluetan, eta hil egin ziren. Lau zirela uste dut. Handik bizpahiru egunera, Kortari ipini zioten bonba. Beste izugarrikeria bat izan zen hura. Gero, Isaias Carrasco ere hil zuten, hemen, zinegotzi sozialista izana zelako. Gero, berriz, Inaxio Uria... Noraezean zebilen ETA ordurako, galduak zituen zera guztiak..., baina, hala eta guztiz ere, zenbait herritarren babesak zeukan. Ez dakit, ez dut ulertzen. Batez ere hilketak. Ahal genuen guztietan joaten ginen Gesto Por la Pazek antolatzen zituen elkarretaratzetara. Oso jende gutxi biltzen ginen, baina ziur nintzen askoz gehiago ginela horrela pentsatzen genuenok. Beraz, kontzentrazio haietara askoz jende gehiagok joan behar zukeela iruditzen zitzaidan.

Maria Dolores Jauregi Iza

Errepresio latza jasan genuen gerraostean. Aita, espetxean; ama, Frantziara... Izan ere, Kataluniatik Frantziara joan ziren ihesi, eta han geratu ziren. Arrasatera itzuli zirenean, 24 orduz preso eduki zituzten ama eta nire ahizpa txikia. Hemen ikusten duzun areto hau, izan ere, Arrasateko espetxea zen. Udaletxeko gela hau espetxea zen. Emakume asko zeuden, eta haietako askok umeak eurekin zituzten. Bi gau eman zituzten han, lurrean lo eginez. Gure amak ez, osaba karlista batek koltxoi bat eramanean zion eta. Han egin zuten lo ama-alabek. Handik bi egunera, etxera joan ziren; aitak, baina, espetxean jarraitzen zuen. Askatu zutenean, ordea, ez zuten hartu gerra aurretik lan egiten zuen enpresan, Union Cerrajeran, "gorrixak" zela eta. ANVkoa zen aita. "Gorrixak" eta abertzaleak (maila apalagoan) ez zituzten hartzen.

Gerra amaitu eta handik bederatzi urtera, herrira etorri zen Franco, zaldizko "guardia moroz" inguratuta. Ez zait ahazten, ez. Guardia Zibilak, berriz, herri osoa hartuta zeukan. Gurekin bizi zen aitona Patxi, eta, semea espetxera eramanean zutela jakitean eta Zarugalde kalean guardia zibilak eta guardia moroak ikustean, etxetik irten eta "txerrixok!" oihukatzen hasi zitzaien. Guardia zibilak etxera sartu eta dokumentazio guztia eskatu zioten gure aitona zaharrari. Handik urte batzuetara, pasaporteak atera nahi izan zuenean, ez zioten eman, ez eta aitari ere, aurrekari penalak zituela eta.

Frantziako Tolosa hiritik Hendaiara etortzen ziren gure osaba-izebak. Emakumeok (nire ahizpa eta izebak) joaten ginen mugaz bestaldera, baina

aitak ezin zuen. Osaba Marcos ere etortzen zen (Marcos Vitoria), baina ezin zen Hegoaldera igaro. Hala, bada, osaba Hendaian geratzen zen, eta aita Irunen. Eskasia-garaiak ziren haiek. Frantzian bizi zirenek janaria ekartzen zuten, eta emakumeok hondartzara joaten ginen eguraldi ona egiten bazuen; gizonak, aldiz... "Hasperenen zubia" deitu izan diogu beti mugakoari, "negar eta negar" jarduten baikin elkar agurtzean. (...) 1953-54 ingurua zen, eta hemen urria zen "ogixe"... Frantzian, aldiz, bazegoen, eta osaba-izebek erosi egiten ziguten.

Iciar Lamarain Cenitagoya

Miguel Angel Blancoren bahiketak eta hilketak ere gogor astindu gintuen, jakina. Zirrara izugarria eragin zigun, denok ikusi baikenuen zer gertatu zen. Zer esan dezaket nik...? (...) Gizarteak egoera iraultzeari ekin zion Miguel Angel Blancorena gertatu zenean, eta eskertzekoa da aldaketa hori. Baina, nire ondorioa hau da: "Nor arraio izutu zen jendearen erreakzioa ikusita?". ETA ez, ezta ETAREN jarraitzaileak ere. Politikaren alorreko beste norbait izutu zen herriaren erreakzio tinko hori ikusita, zenbaiten planak hankaz gora jar baitzitezakeen eta, agian, zuhaitzetik horrenbeste intxaur erortzen ez baitzuen utziko.

Arrasaten, Isaias Carrascoren hilketa izen zen gogorrena. Hauteskunde batzuen bezperan izan zen. Isaias zinegotzi izana zen aurreko bi legegaldietan, baina jada ez zen. Nolanahi dela ere, pertsona jatorra zen, atsegina, apala, herritar xume bat. Gu, PPKook, Getxon geunden, hauteskunde orokorretarako kanpainan murgildurik, Arrasaten hilketa bat izan zela jakinarazi zigutenean. Isaias Carrasco zen hildakoa. Latza izan zen kolpea.

Julia Monge Sarabia

Akordatzen naz adibidez, hor elizan bazagoen "Caídos por Dios y por España" lapida bat, eta gaba baten ETAK apurtu ein zeban. (...) Hamar urte eukiko nitun ta uste dut momentu horretan izan zela behintzat, neuk buruan daukadana, lehenengo aldiz neuk entzun nebala ETA izena. Akordetan naz gero etxien eta lagun baten etxien zer esaten zuten... Amak eta..., kontuz! Akordetan naz, isiltasun bat zeguala, jendie pasetan zala eta jendie isil isilik zeguala. Pintada bat egin zuten, ETA jartzen zauen. Nire lagun baten amakin nihoala kaletikan, neuk esan nauenian, "Ala! ETA" eta akordatzen naz, "Shhhh! Isildu, ez esan ETA", ez neukan kapazitaterik momentu horretan ulertzeko.

Etxe parian, fruta almazen bat zeguan. Eta behin grisak zeudela kaletikan, neu nengoen amakin balkoian, nire aita ez zaguen etxien eta nire ama apurtxo bat arduratute. Eta momentu baten etorri ziela grisak, atie apurtu zutela; han bazeu-

katela platano fardo haundi horrek, mordue, eta hasi ziela disparetan. Eta nire amak gero esaten zauen, agian pentsauko zutela jendie zala; baina ez zaguen inobez barruen. Orduen, iskanbila hori, grisak, ama urduritasunarekin... 1968 edo 69a zen.

Burgoseko prozesuan, neskatile nintzen, mojekin nenbilen eta eskolako parete-tan pintada mordo bat agertu ziren goiz baten, gure artien politikaz berba eiten hasi ginen, lagun batzuen anaiek esplikatu zizkiguten gauza batzuk.

Akordetan naz gero biolentzia bestekaldetikan, beti euki dotela puntu bat "de discusión con mi gente". Txibato batzuk hil zituztenien Arrasaten, "Siempre me producía como una especie de sentimiento extraño, un poco injusto". Koadrillan berriz, justifikatu egiten zan.

Jon Sarasua Maritxalar

Neri gertatu zait, ba 19 urterekin pasa nintzala finalera, nik ez nuen espero, inkluso, uste dut, ez nuela nahi, bueno..., baino ni, ustekabean, iristen naiz, esan dezagun, bertsolaritzaren elitera edo "Olimpora". Hor sartu bezain laister, etortzen zaizkit Herri Batasunakoak, badakite nire sensibilitadea hortik doala, ta esaten didate Madrilerako diputatu zerrendan joateko. Orduan, ikusten da, batetik, ni banago mugimendu horretatik sentimentalki eta intelektualki gertu edo; eta bestetik, ba baita ere ikusten dute gazte bat bertsotan, elitean sartzen da ta interesatzen zaigu honen tiroia edo. Nik, momentu horretan intuitiboki esan nuen, "Uf, ez!". Eta geroztik, erabaki dut inoiz ez politika aktiboan alde batera ez lerratzea publikoki. Nahiz eta nire iritzi pertsonalak eduki... Esan nien, "Ni Ezker Abertzaleko sentitzen naiz, baina ez dut nahi publikoki agertu".

Uko hori egin eta handik bizpahiru hilabetera, Yoyes hiltzen dute. Ta Yoyesen heriotza nere ingurune guztian esplikatzen da, "Joe, bera jenerala zen ta ezin duzu jenerala izan ta gero atera", "Txibato, ez dakit zer", "Jakingo ditu erakundeak bere arrazoiak". Baina nire barruan badago, aitaren eta amaren kristautasun iturritik dagoen hori, "Ez, hau ezin da izan". Orduan, deitzen diate ez dakit nundik, Euskadiko Ezkerratik edo nunbaitetik, esanez ea joan nahi dudak kantatzera Yoyesen omenaldira, Ordizira. Eta esaten dut, beitu ba, (a lo bonzo), "Bai, banoa".

Ramon Urrizalki Azpiroz

Arrasaten, "Muñecas tenientea" bezala ezagutua izan zena agertu zen eta hainbat herritarrek gogoratuko dute, berarengandik jaso zuten txar eta ankerragatik. (Ni bere hatzapparretatik libratu egin nintzen, Gasteizen lana egiten nuelako edo). 1969ko Otsailetik aurrera etapa berri bati ekin behar izan nion. Iparraldean lehenik; urte batzu lehenago Arrasatetik ihes eginiko herrikide batzuen etxean babesa jaso genuen, nik eta beste bi arrasatearrek. Baina bizitzari aurre egin beharrez, Pauera joan eta han lana aurkitzeko aukera izan genuen. Han 8 urte igaro genituen, 1969tik 1977ra arte.

36ko gerratearen ondoren, Estatu espainoletik ihes egindako herbesteratu ugari ezagutu genituen eta beraiengandik jaso genuen laguntzari esker lortu genuen "recepissé" deitzen zen nortasun agiri antzeko bat eta lana ere. Aitortu behar dut, Arrasateko Eskola Profesionalean ikasitakoak ere dexente lagundu zigula, lan kontuetan ospe ona izaten. (...) Egoera berrira egokitzen joan ginen neurrian, indarberrituz ere bai; jende oso interesgarria ezagutu genuen. Pauen Ikastola bat antolatzea ere lortu genuen, bertaratuak ziren Iparraldeko zenbait euskaltzalerekin elkarlanean. Proiektu harek, asko lagundu zigun gainera, errefuxiatu eta Biarnon bizi ziren iparraldeko euskaltzaleen arteko ezagutza eta kohesioa lortzen, gure harremanetan.

1969an atera ginen Euskal Herritik eta 1977an itzuli ginen. Ibilaldi luze, gogor baina oparoa, herbestean izandako esperientziak eta ikasitakoak denok aberastu gintuelako eta bestalde Arrasatera itzultzeak eman zigun pozarengatik. (...) Itzuli, itzuli ginen, baina hainbeste agindu ziguten Amnistia ez zen benetan gauzatu; frankismoaren ondotik burutu behar zen transizioa ere hitzetan geratu zen eta berriro ere espetxeratua izan nintzen, 1982ko Uztailaren 14an hain zuzen ere. Berriro ere torturatua, beste hainbat arrasatearrek batera; lehenik Gasteizen eta gero Madrilan. 7 egun komisaldegian egon eta gero uztailaren 21ean Carabanchel espetxera eraman ninduten.

Urte bereko Abuztuaren bukaeran behin behineko askatasunean atera nintzen oraingoan 100.000 pezetako fidantza ordainduta. Kasu honetan "presunto delito de colaboración con banda armada" akusazioa ezarri zidan Audientzia Nazionalak. 1983ko urtarrilaren 24an abokatuak epaiketa bertan behera gelditu zela, "sobreseído" jakinarazi zidan. Beraz epaiketarik gabe libre geratzen nintzen.

Arrasateri lotuta, ezin aipatu gabe utzi, Txomin Iturbe herrikidea. Bere nortasunak eta eraginkortasunak, gidari eta aintzindari izatera eraman zuten, zori-txarreko istripu batetan bizitza galdu zuen arte.

Jose Ignacio Yarza Mendizabal

Niri zirrarak handiena eragin zidana Isaiasena izan zen, nik uste. Hura izugarrikeria bat izan zen eta ez nago batere ados Udalak izan zuen erreakzioarekin. Ez alkatearen aldetik ez zinegotzi batzuen aldetik ez zen egoerak eskatzen zuen maila eman. Han inork ez zuen esan: "Hori onartezina da, baina guztiz onartezina, e!". Nik, irmotasun hori, ez nuen inon ikusi.

Uste dut Isaiasena gertatu zenean atera nintzela lehenengo aldiz manifestazio batean. Arrasateko manifestazioa sekulakoa izan zen, "era horretako atentuen kontra gaude" esatekoa. Aurpegia ematea zela, bai, baina ni garai hartan oso pozik nengoen neure buruarekin, ni ez naiz ezertan sartzen, eta inork ez ninduen jorratu.

Iñaki [Etxabe] hil zuten. Hura basakeria bat izan zen; guardia zibilak joatea, zerbitzari batekin, gero bestearen atzetik abiatzea eta hori dena... Erabat mespretxagarria!

Marino Yuste Hernandez

Guarda Zibilak egindako metrailaketa hark markatu ninduen, nik uste, Gurea Zineman geundela, kontzertu batean. Tiroka sartu ziren, ez dakit bi minutu edo bost izan ziren, jendea handik aterarazteko sartu ziren.

Triple A-k edo GAL-ek errefuxiatu bat hil zuen Arrasaten: Agurtzane Arregi, Juan Jose Etxaberen emaztea. Etxabe larri zaurituta geratu zen eta andrea hilda.

Gogoan dut "Txinue" hil zutenekoa, horrela deitzen zioten Arrasaten, eta haren lagun bat (guardia zibilak). Kuarteletik pasatakoen artetik, beldurgarieneko bat zen hura.

Javier Zugasti Azkarraga

Baina gertakari haundixenak izan leikez, ba Mondragonen hil ittuen "Txinue" guarda zibila, bere txoferra...gero handik denbora batera be Salgeiro hil uben, hau sarri paisano jantzita ibiltzen zan. Ba bueno, ezaunak zien, asko ikusitakuek. Gero be daukat Iñaki Etxabe hil hauenien, Kanpazarren. Gabe horretan, nire lagun bat Kanparzarko tabernan zauen trago bat eraten. Iñaki tiroka hil haien eta nere laguna eta Iñakin anaiak atzeko atetik urten hauein ariñiketan igesik. Nire lagunai kotxia kanpuen ametrallau in zotzien eta holan ibili zan kotxiaz, egun batzuetan, tiroz beteta. Gau baten, bere etxe ondolik kotxia desagertu in jakon, 2 caballos citroen bat, eta gehixau ez jakon agertu. Nire lagunak kotxian denunzia bez etzauen in, jakinda zer pasau zan eta zeintzuk izen zien sospetxauta. Hilketak horrekin lotuta, Mondraueko taxista bat, hilda agertu zan Ermua inguru horretan.

8.2 GIZA ESKUBIDEEN URRAKETA ETA BIKTIMAK

Arestian jasotako zirrarak irakurrita, oso nabari geratzen da noraino iritsi diren indarkeria mota ezberdinen ondorio kaltegarriak, bereziki pertsona zehatzengan sortutako sufrimendua, baita beste maila batean gizartearengan oro har. Indarkeria horiek eragindako kalteen zerrenda zirrargarria da: hildakoak, zaurituak, torturatuak, mehatxuak, baita ere samina, sufrimendua, beldurra, gorrotoa eta abar. Baina ondorio horiek guztiek bere jatorrian ezaugarri bera izan dute, giza eskubideen urraketa izan baitira. Ideia hau argi azpimarratzea funtsezkoa dela deritzogu, beste begirada batez aurrera egin nahi bada.

Halaber, urraketa horiek biktima multzo handi bat sorrarazi dute, zuzeneko ondorioen artean. Lehen kaltetuak atentatu mota ezberdinetan erori diren biktimak izan dira nagusi eta haien senide zein gertukoak, jakina. Baina gizartearen hainbat arlotan, ahantzi ezineko arrastoa utzi dute baita ere. Hurrengo orrialdeetan gai horiek garatzen dira, arestian aipaturiko herritarrengandik bildutako kontakizun eta iritziak jasoz.

8.2.1 GIZA ESKUBIDEEN URRAKETAK

Aurten 70 urte beteko dira, Giza Eskubideen Aldarrikapen Unibertsala onartu zenetik, sortu berria zen Nazio Batuen Erakundearen eskutik, Parisen, 1948an. Izan ere, gizaki orok duen oinarrizko eskubideen taula gisa dago onartua nazioarte mailan. Illo horretan, giza eskubideen urraketa bat pairatzen denean, egia ezagutzeko, justizia bilatzeko eta erreparazioa eskatzeko eskubidea du sufritu duen edonork, zilegitasun osoz, jasotako kaltea bidegabea izan dela aitortua izateaz gain.

Horrez gain, ordea, sarritan eragindako minak ez du uzten urrunago dagoen beste oinaze bat antzematen, norberaren saminak dena betetzen baitu. Honelako usteak oso hedatuta daude mundu zabalean, euskal gizartea barne, edo hobe esanda, Arrasate ez da salbuespena. Izan ere, norberaren sufrimendutik haratago beste oinaze egoerak ikus ahal izateko, bide luzeko hausnarketa behar izan ohi da aurrez, gogoeta sakona; gorrotorik eza eta begirada irekia behar dira.

Joera hori nabarmen ikusten da ondoko testigantzetan, aurreiritzi hori gainditzen saiatzen direnak ugariak diren arren. Dena dela, biktimak eta biktimarioak berdintzeko arriskuak kezka handiak sortzen ditu eta hainbatentzat funtsezkoa da bi izaera horiek ondo bereiztea.

Nire ustez alde askotatik urratu dira giza eskubideak, eta jende askok, ideologia mota guztietakoak, jasan ditu urraketak. Beraz, orain, konpontzeko dagoena konpondu eta kito, hori da egin behar dena. Baina hiltzailea eta biktima maila berean jartzea... Ez nago prest torturatua torturatzaillearekin parekatzeko,

hiltzailea biktimarekin, borreroa biktimarekin... Ez, ezin dira parekatu: borreroa borrero da, eta biktima, biktima. Baina bidegabekeria bat jasan duen pertsona batek, gertatutakoa ikusi eta aztertu ondoren noski, zergatik ez du, bada, horren aitortza jasoko? Bai, jakina. Frankismoaren biktimak, adibidez, orain ari dira jasotzen aitortza hori.

Nere ustez danak izan dira biktimak. Alde batekoak, beste aldekoak, euren familiak, euren semeak, danak. Biktimak orokorrean danak. Gizartea. Lehenengo familiak eta seme alabak eta euren ingurua, eta soziedade guztia izan da biktima neurri batean. Neri edo beste bateri ETAk ez digu egin ezer, baina horren ondorioak pasatu ditugula. Zelabait zoziaz zure seme alabak horrela hezitzen, beraz hau bola haundi bat da. Lehenengo eurak desde luego, bai batak eta bai besteak. Baina hori ez bazan pasauko gu biziko ginen beste era batera. Pentsaten dot gizarte guztia dala biktima.

BIZITZA ESKUBIDEAREN AURKA

Giza eskubideen artean ez dago inolako hierarkiarik, ezin da ipini eskubide bat besteentzen aurretik, alegia, era integral batean eta bere osotasunean hartu behar dira. Hala ere, honelako azterketa bati ekiterakoan, zilegi da bizitza eskubidea lehenestea, bizitza ukatuz gero, ez baitago beste eskubideez hitz egiterik. Hori dela eta, eraildakoak eragin dituzten urraketen testigantzak biltzen dira lehenik.

Inork ere ezin dezake esan "Poliziok horrela jokatu behar izan dugu ETaren indarkeriarengatik". Ez. Baina ETak ere ezin du esan, "Besteek indarkeria zerabil-tela ikusita, nik ere berdin jokatu dut". Ez. Ez alde batek ez besteak ez du izateko arrazoirik erabili duen indarkeria horretan. (...) Hainbat ahots altxatu izan dira esanez, "Hau gertatu bada, ETaren indarkeria hor zegoelako izan da, ez baitzegoen beste era batera jokatzetik". PSOE barruko sektoreen batek onartzen zuen GALen ondorioz hasi zela Frantzia ETaren kontra jokatzeko. Hori da, hain zuzen, GAL martxan jarri izanaren beharra justifikatzeko batzuek erabili duten arrazoietako bat.

Garai batean, nik uste horrela justifikatu izan zirela, batzuetan, ETaren kontrako polizia-ekintzak: "Bai, baina ETak behartu gaitu bide hori hartzea". Ez. Zuk ezin duzu esan, zure jokabidea zurrizteko, ETak behartuta hartu duzula bide hori. Ez, ez zaitu ETak behartu horretara. Gertatzen dena da zuk dituzun ideiak ez direla erabat demokratikoak; gizarteak zure esku utzi ditu arma horiek, bai, baina ez modu horretan erabiltzeko.

• ETAK ERAGINDAKO HERIOTZAK

Azken hamarkadetan, Arrasaten zein Euskal Herrian, heriotza gehien sortu duen indarkeria politikoa ETAK (edo bere gertukoek) eragindakoa izan da, jendartean erreakzio mota ezberdinak sortu dituelarik. Baina beste mota batzuetako indarkeriak ere eman izan dira, aurrerago azalduko ditugunak, esate baterako, GAL, BVE, ... Biktima batzuen gan zein besteengan burututako urraketa berbera bada ere, eraildako horiek zenbait herritarrengan sortu duten zirrara ezberdina izan da duela gutxi arte, ikerketa ugari erakusten duten bezala. Hori dela eta, solaskideon adierazpenak bi multzo berezietan jaso dira, txostenaren egileontzat oso argi dagoen arren, biktima guztiek tratamendu bera merezi dutela, urratzailea edonor izanda ere.

Carrasco, zinegotzia. Hor ere, hil egin zutela, ez neban ezagutzen. Inpaktatu bai, baina gero, ikusi nitun, hemendik, goizetik goiz, fan etorri ta bueltan, politikari asko. Geuretarikoak, espainolak eta neri sartu jaten: "Badabiltz arrimando el ascua a su lado", ez dakizu? Aprobetxaten. (...) Harrezkero ikusi neban bere alaba guztiz minduta, ikaragarritzko gorrotoaz. Honek behar du laguntza, psikologiko, psikiatrikoa, ez dakit zer, baina honek barruan amorrua dauka.

Nik gogoan daukat, Hipercor-ekoa gertatu zenean, (...), HBko hemengo arduradunei esaten zietela, "Ez duzue ezer esateko?". "Bonba bat jartzen dute eta poliziak du errua, ez abisatzeagatik?" Eta nik neure artean: "Ea konturatzen zareten hori ezin dela egin". Pentsa zein zorte ona izan zuten ETAKoek orduan yihadismorik ez egotearekin! Nola ulertuko zen jendeak yihadistak egiten ari diren gauzen aurrean erreakzionatzea eta, bestalde, ETAK bere ekintzekin bere horretan jarraitzea? Izugarria izango litzateke. (...) Zuk ez jarri bonbarik eta duzu polizia abistu beharrik izango.

Gero, Miguel Angel Blancoren hilketa gertatu zen, zentsura-mozioa aurkeztu zuten eta HB-k alkatetza galdu zuen. Bahiketaren ondoko 48 orduko ultimatum hura... Eta Bilboko manifestazioa; ez ziren era horretako manifestazio asko egiten Bilbon, eta gu han egon ginen. Hura izugarria izan zen. Arratsalde hartan jakin genuen hil egin zutela, eta hura zera izan zen... Hori izan zen, nire ustez, inflexio-puntua. Hala dio behintzat jendeak. Biharamunean, fabrikan, kanpora atera eta bertan elkarretaratu ginen, hilketa gaitzesteko. Ez da sinestekoa. 1948an, pertsonen bizitza politiko eta sozialerako eskubideak onartu ziren, Nazio Batuek Giza Eskubideen Adierazpena egin zuten, eta pertsona erdigunean jarri, pertsonak errespetua merezi duela, ezin dela manipulatu eta abar esanez. Pertsonak pertsona izateagatik dituen eskubideak direla esanez. Eta eskoletan, eta, oro har, alde guztietan, gai horren inguruan pedagogiarik apenas egin dela pentsatzea ere!

Zirrara oso handia eragin zidan hurrena Fernando Buesaren hilketa izan zen. Nik neuk oso harreman gutxi izan nuen berarekin, baina nire senarrak handia. Elkarrekin ibili ziren Gasteizko Udaletxean, zinegotzi gisa, zein bere alderdian, baina, nire ustez, oso pertsona zuzena zen Buesa, eta niri izugarri eragin zidan haren heriotzak, haren hilketak, harenak eta haren eskolta Jorge Diazenak. "Ikaragarria berriz ere, 2000. urtean horrela egotea oraindik, baina nola liteke, gauden mendean egonda, mundura erabat zabalik, hain globalizatuta dagoen gizarte batean...?". (...) Ni Fernando Buesaren hil-kaperan egon nintzen, eta han nengoela, politikari bat sartzen ikustea suertatu zitzaidan, alderdi batean asko agintzen zuen politikari bat, ez baitakit esan edo ez: Arzalluz zen. Aretoan sartu zenean, han bilduta zeuden askoren jarrera ikusi nuen; eta nik, une hari, ekitaldi politiko baten antza hartu nion. Eta lur jota atera nintzen handik; kanpoan euria ari zuen goian behean, eta blai eginda iritsi nintzen etxera. Baina berehala atera nintzen, kalera atera beharra neukan, ez nekien nora nindoan, baina atera beharra neukan, etxean ito egiten nintzen. (...) Fernadon Buesaren hiletan, jende asko bildua zen eliz atarian, Ibarretxeren kontra oihuka. Ibarretxe atzeko atetik sartu zen, inoiz egin behar ez den gauza; herriaren ordezkari batek ate nagusitik sartu behar du beti, horretarako dago eta, ez atzeko atetik. Aurpegia eman behar da beti.

Eta biharamunean, manifestazioa deitu zutenean, (...), horra non ikusten dudan jendea pasa eta pasa, autobusak utzitako tokitik zetorrela, ikurrina lepoan. Lehengusu batekin egin nuen topo, eta hara non esaten didan, "Ari, Ari, Ari, Ibarretxe lehendakari". "Iñaki, ondotxo dakizu ez naizela zure iritzikoa" esan nion, "baina hau ez da Ibarretxeren aldeko manifestazio bat, ezta Ibarretxeren kontrako manifestazio bat ere. Hau ETaren kontrako manifestazio bat da, Fernando Buesaren hilketa salatzeko". Ez, ez zen asmo horrekin etorria, eta, halaxe, manifestazioa bitan zatitu zen; talde bat egon zen manifestazioak iraun zuen bitartean "Ari, Ari, Ari, Ibarretxe lehendakari" oihuka ibili zena. Euskadi erdia etorri zen manifestazio horretara, deitu zuenak deituta, ez preseski Batasunak deituta, e! Gauza horiek arrasto handia uzten dute beti, "Noiz arte?" oihu egiteko halako gogoia ematen. (...) Eta neuk ere zerbait egin behar nuela pentsatu nuen orduan. Alderdi Popularretik hurbilago ikusten nuen neure burua. Eta honela esan nien: "ni ez naiz alderdikide egingo, baina egun batean nire beharra baduzue, edozertarako dela ere, edo Gipuzkoako herri batera joan behar badut, gehiago ezagutzen dudalako, edo beste ezertarako behar banauzue, ni laguntzeko prest nago". Ez da posible nik ditudan ideia berberak defendatzeagatik hainbeste jende eraila izatea. Ni ez nintzen Alderdi Sozialistako kide, baina Fernando Buesa, etika aldetik, bere lekuan egoten oso ondo zekien pertsona zen. Untxiak bezala hiltzen zituzten. Baina zer da hau?

Sarritan, iraganeko eraiketa batzuk kontraesanak sorrarazi dituzte zenbaitengan, norberaren printzipio etikoek jokabide tinko bati eusten bazioten ere. Iritzi kontrajarri horiek jarrera ezberdinak izateraino eraman dute herritar bat baino gehiago heriotza baten

aurrean, urratzailearen edo biktimaren ezaugarrien arabera. Azken batean, esan daiteke biktima guztiek ez dutela sentiberatasun bera jaso herritar askorengandik.

Kontraesan horretan, gaur egunetik begiratuta, iruditzen zait ez nuela behar beste landu bigarren iturri hori, hau da, Yoyes-enean aktibatu nuen moduan edo Fernando Buesa hil zutenean. Buesarenaren garaian Gasteizen geneukan bertso saio bat eta nik, nahiz eta gaia etzectorren aurrean, kantatu nuen sentitzen nuena. Eta atera izan nintzen bukatu baino lehen, hilketen kontrako protestatan. Beraz, euki izan dut, etzen bakarrik Yoyes izan. Baina, puntualki, hau da, 30 urte hoietan, ehunka-ehunka hildako egon ziren, ni ez nintzen hildako bakoitzaren ondoren protestan atera. Nik banuen, baita ere, justifikazio koltxoi bat hor.

Carrasco hil hauen egunian egon nintzen bazkaitxen, Bedoñako auzoko tabernan eta komedoria tope beteta. Eta nik ez dot uste han pena handirik eongo zienik. Orduen Ezker Batua udaletxien hauen, ta badakigu zelan ibili ginen. Gainera, akordaten naz, IU barruen be, gure gora beherak euki gauela. Gauzie oso tenso egon zan zeatik udaletxien IU eta HB batera euzen gobernetan, eta presiño handixak egon zien. Gure hiru zinegotziak nehiko estu ibili zien ze gobernuia isteko eskaerak haundixak izen zien. Baina gobernuia ez gauen itxi. Nahiz eta hilketa guztiz kondenabilia izen.

Guardia Zibileko kaporal bat Ezkiña tabernaren ondoan hil zuten, Guardia Zibileko informazio-kaporalak zen: Salgueiro edo holako zerbait zuen izena. Istoria horiek iltzatuta geratu zaizkigu betiko. Ni ez naiz indarkeria zalea, baina, gauza batzuen aurrean, poztu-edo egiten zara esan ahal izateaz, "Begira, paretik kendu diat jende hori. Tira, beste horiek kendu ditek, baina niri ondo heldu zaidanez". Nik garbi neukan zergatik egiten ziren ekintza horiek.

Kasu honetan, Isaias Carrasco oso pertsona maitatua zen herriko alde batean, hainbat urtez bertako auzo-alkate izan zelako. Oso sartuta zegoen futbolaren munduan eta txapelketak antolatzen zituen haurrentzat. Oso pertsona maitatua zen, San Andres auzoaren alde lan asko egindakoa. (...) Garaiz kanpo samar gertatu zen hura, nolabait esateko: 2008an, duela 9 urte, pentsa! Nik uste nuen hura jada gaindituta zegoela, atentatu mota horiek, esan nahi dut, jendea garondan tiro emanda hiltzea eta horrelakoak. Nik uste jendeak amorru handiz bizi izan zuela hura. Boto bidez hautatutako pertsona bat zen, ez norbaitek nahita jarritakoa, ez. Nik uste jende asko ez zela sekula manifestazio batean izana, baina egun hartan, bai, jendeak oso ondo erantzun zuen. Gero, hedabideek-eta, asko erabili zuten gaia, batez ere estatu mailan. Nik uste Arrasateri kalte egiten saiatu zirela, baina lehenagotik zectorren kontu bat da hori.

• BVE , GAL ETA TALDE PARAPOLIZIALEK ERAGINDAKO HERIOTZAK

ETAren indarkeriak sortutako iritziak jaso ondoren, bestelako motibazio politikoaz burututako indarkeria biltzen da jarraian eta berehalakoan ezaugarri bereizi bat nabarmentzen da. Ulertezina egiten da nola gerta zitekeen hainbeste hilketak eta atentatu garai batean, Estatuaren babespean, indar polizialen eskutik edota Estatuak berak sus-tatuta. Baina are eta ulertezinago bihurtzen da, indarkeria ekintza horiek gaur egun arte ezagutu duten zigorgabetasunaz jabetzea, horrek dakarren min gehigarriaz.

Lasa eta Zabalarena, tortura haiek, haien gorpuzkinak kare artean agertzea. Torturei buruz berriki argitaratu duten txostena. Hori dena errealitate bat zen. GALen inguruko guztia, berriz, sinesgaitza. Indarkeriaren kiribila elikatu duten elementuak dira, zalantzarik gabe. Konparazioak gorrotagarriak dira, ez da konparatu behar. Besteak hilketak dira, hauek ez; baina ez. Horrek ez baitu balio, dena da indarkeria. Alde guztietatik gainezka egiten zuen gai bat zen hori.

Eta ETari eskatzen zaion bezala, arrazoi osoz eskatu ere, ez barkamena eskatzeko, baizik eta egin duena azaltzeko, bada, Alderdi Sozialistari ere gauza bera egiteko eskatu beharko litzaioke, GALen kontuarekin, zeren Barrionuevo, Vera... kondenatuak izan baitziren. Eta agerian geratu zen haiek programatu zutela GAL delakoa. Alderdi Sozialistak ez digu esan ordea zer gertatu zen. Ni ez naiz harrutuko esaten badidate Felipe Gonzalezek bazekiela zertan zebiltzan Vera, Barrionuevo eta horiek. Ni ziur nago X jaunak izen-abizenak dituela, horrela behar duela izan ondorioztatu dut. Beno, Gonzalezek duela gutxi adierazpen batzuk egin zituen esanez bere esku egon zela egun batean zerbait egitea baina azkenean ez zuela egin. Aurpegia behar da gero!

Estatuaren aparatua, trantsizio garaian, apenas ukitu zuten, bere horretan utzi zuten. Amnistia, batez ere, Francoren garaian erantzukizunak zituztenengana zuzenduta egin zen. Inork ez zuen laguntzarik eman, adibidez, Gasteizko gertaerak argitzeko [1976ko martxoak 3]. Hura bai izugarrikeria! Elizan egindako biltzar batetik ateratzen ari den jendea metrailadorez tirokatzea. Eta ez da ezer egin hura argitzeko.

GALek jende askoren babesa izan zuen, jende askoren txaloak jaso zituen. Nik ez, egoera berean aurkitzen garelako. Eta niri min ematen zidan, zeren alde batekoek egindako ekintzak gaitzesten baditugu, nola arraio babestuko ditugu haiek bezain odoltsuak diren beste ekintza horiek?

TORTURA

Giza Eskubideen Aldarrikapen Unibertsalean, zehazki bere 5. artikuluan aipatzen da gizaki orok torturarik ez jasateko duen eskubidea: "Ezin daiteke inor torturatu, ezta inori zigor edo tratu txar, anker eta lotsarazlerik eman ere"⁹¹. Tamalez, maizegi errepikatu den eskubide urraketa mota bat da; gainera, frogak aurkitzeko zailtasunarekin batera, torturaren praktika zigorgabetasun giro batean eman da. Arrasaten zein Euskal Herrian inor gutxik ipintzen zuen zalantzan indar polizialek torturatzen zutenik, ustea baino haratago zihoan susmo txarra baitzen, han-hemenka entzun eta ikusitako zantzuengatik.

Duela hilabete gutxi, ordea, torturaren susmoa herritar askoren uste bat izatetik erakustaldi publiko izatera pasa da. Izan ere, ageriko froga mardula aurkeztu berri da torturari buruz, Euskal Herriko Unibertsitateko IVAC-KREI institutuak burutu duen ikerketa sakonean. Bertan, 4.000tik gora tortura kasu egiazkotzat ematen dira EAEn, 1960tik 2010era bitartean, nazioarteko zientzia irizpideak erabilita. Hala ere, justizia sistemak hogeiren bat kasu besterik ez ditu zigortu hamarkada luze hauetan.

Nik banekien torturatzen zela, esaten zuten eta sinisten nauen. Esaten dute: "Le han llevado detenido, veinticuatro horas ha estado y cómo ha salido, qué cara tenía..." eta hori sinesten nien. Ez dakit izango zan egia, Madrilgo Plaza Mayorren, hantxe azpian zeudela atxilotuak eta txilixoak entzuten zirela esaten zuen jendeak. (...) Eta Ertzaintza? Bai. ETaren hasieran bezela pasau jaten, diskulpau zelabait egiten. Hori nik esan nuen, ez da posible. Ertzainek ezin dute hori egin, nere alabak esan zidan behin: "Ama, hori egiten dute, esaten daue egin dietela". Nik lehen zalantza naukan, oin, ez dakit tortura edo tratu txarrak behintzat bai.

Nire senarra torturaren kontra zegoen. Ondo gogoan dut hori. Jose Luisek anaia bat zeukan Burundin misiolari ibilitakoa, eta orain Madrilen zegoena, apaiz. Madrila joan ginen behin, hura ikustera, eta Puerta del Soleko eraikin ofizial batean lan egiten zuen bat etorri zen. Eta egun batean, Jose Luisek galdera bota zion hari, torturen ganean esaten zen guztia ezin baitzitekeen egia esan. Jose Luisek galdetu zion: "Eta egia al da, hor, zuek lan egiten duzuen toki horretan...?". Harrituta geratu ginen, esan zigunean, "Bai. Oihu batzuk eta gauza batzuk entzuten dira". Neuk entzuna. Bakarrik ginen biok. 1980. urtea-edo izango zen. Inpresio handia egin zidan. Bai, handia.

Ez dot torturaren txostena irakurri zehatz-mehatz baina aurreko egunien hitz egin nauen torturatua izan zan pertsona batekin, oso gazterik. Galdetu nion, ze pentsetan dozu? Esan zoztan oso beharrezkoa zala. Bera torturatua izan zan

91 Giza Eskubideen Aldarrikapen Ubibertsala <http://www.un.org/>

hirurogeta hamabostien. Urtietan sentitu zala oso bakarrik, familia etzagoen prestauta, lagunek be etzeuden prestauta. Berak garbi esaten zauen, "Las administraciones y todos miraron para otro lado". Esan zoztan pentsetan zauela aurrera pauso bat zala.

Hemen gertatu den gauzarik larri eta lazgarrienetako bat torturarena izan da. Denok genekien hemen torturatu egiten zela. Eta, hala ere, oso kasu gutxitan epaitu dute Poliziako norbait torturengatik. Izan ere, atxilotuta zeudenentzat, espetxera joatea opari bat zen ia. Jendeak ez genion beldurrik espetxeari, torturari genion guk beldurra. Denek zekiten. Eta estatuek ez dute ezer egin hori geldiarazteko; alderantziz, denok dakigu tortura zela poliziak ikerketa bat abiatzerakoan bere esku zeukan tresna nagusia, ia bakarra. Nik uste tortura oso balio eskaseko demokrazia baten emaitza dela. (...) Gogora datozkit gertaera beldurgarriak: Zabala kasua, adibidez, torturatuta hil eta ibaira bota zutenekoa; edota Arregirena, Madrilen torturatua.

Duda barik, mina min da torturen kasuan ere. Bai, eta mila kilometro kotxean egin behar dituenak ere bizi du mina. Bai, biktimak dira. Min hori hor dago. Min ezberdinak daude eta torturena duda barik da euretako bat. Ez da onargarria eta ez dago inola ere justifikatzerik.

Nik uste Estatuaren aparatuek azaldu beharko luketela zergatik ez den ezer egin, ezertxo ere ez, torturen gai horrekin. Are gehiago gauza jakina denean hemen torturatu egiten dela, eta sistematikoa zela orduan tortura. Esan dudan bezala, hori da poliziak erabili izan duen ikerketa-bide bakarra. (...) Gehiago oraindik, nik pentsatzen dut Poliziaren edo Guardia Zibilaren sindikatuek berek ere —progresistatzat jotzen diren batzuk ba omen daude-eta sindikatu horietan— zerbait egin beharko luketela, neurri batzuk hartzeko eskatu-edo, beren prestigioa gordetzeagatik besterik ez bada ere, gertatu den hori berriro gerta ez dadin, zeren, egia esan, hemen ia ez dute inor epaitu torturak egiteagatik.

Bestalde, nik uste beste batzuek ere gogoeta egin beharko luketela, torturen gainean batez ere. Madrilgo nire lagun guztiek uste dute Poliziak torturatu egiten duela, baina ofizialki ez du torturatzen. Arrasateko nire ezagun guztiei, honela esaten zieten espetxetik atera berritan: "Torturatu egin zaituzte?". Eta erantzuna, "Bai". Eta hori ere hala aitortu beharra dago. Horrek ez du esan nahi ETA egiten ari zena ondo zegoenik, baina beste hori ere hala aitortu behar da. Beste askori ere aitortu behar zaie biktima-izaera. Horien artean, hor dago Iñaki; Arrasateko taxilari ospetsua, German, tiroz josita hil zutena; edo GALekoek Iparraldean hil zutena, Arenaza... Nik uste bide horretatik asko aurreratuko dugula, baina diko-

tomia moduko bat ere badago hor, zeren jende asko dago, ideologia desberdinekoa, badakiena, tira, agian ez daki, ez duelako inoiz ezer ikusi, baina bere barruan ziur dagoena hemen torturatu egiten zela, ziur dagoena hil zuten guardia zibil hura bezain biktima dela Iñaki.

JAZARPENA. BIZKARTZAINAK.

Hainbat pertsona, politikariak, enpresariak eta bestelako herritarrak ere, bere egunerokoa bizkartzainen babesaz eramatera behartuta izan da, heriotza mehatxuak jaso izanaren ondorioz edo atentaturen bat jasateko arriskua hurbilekoa izan denean. Jazarpeneko indarkeria hau ia isilpean eramana izan da eta beste ezaugarrietako bat zera da, norberaren ohiturak baldintzatu eta harreman eremua mugatzen dituela, jazarrita dagoen pertsonaren bakardade sentsazioa areagotuz. Jarraian bildutako testigantzak jazarpena jasan duten pertsonen lekukotza zuzenak dira.

Niri, behin, Ertzaintzaren basetik deitu zidaten, esanez nire izena komando baten paperetan agertzen zela eta eskolta jartzea proposatzen zidatela. Nik uko egin nion eskaintzari, eta esan nien, ni mehatxatuta banengoen, alderdiko beste kide batzuk ere, segur aski, egoera berean egon zitezkeela, ezta? Ez zitzaidan bidezkoa iruditzen. Orduan, oso oker ez banago, bost zinegotzi ginen Udaletxean. Kotxea kiskali zidatenean, 1999an, ez neraman eskoltarik. (...) Eskolta eramatea proposatu zidaten, eta ezetz esan nien nik. Ikastaro azkar bat eman zidaten, neure burua nola babestu, kotxe azpian nola begiratu, eta holakoak ikasteko. Gero, erabaki hori hartu zuten, bai, ez nire kasuan bakarrik, baizik eta eskolta eramateko obligazioa kargu publiko guztietara zabaldu zenean. (...) Hamahiru urtez eramanean nuen eskolta. Kotxea kiskali zidatenean, bizkartzain batek eramaten ninduen lanera, nire kotxean. Ni lantokian utzi ondoren, kotxea berak eramanean eta bila etortzen zitzaidan gero. Eguerdian, bizkartzaina bazkaltzen ari zela aprobetxatuz, kiskali egin zidaten kotxea San Andresen.

Aldaketa erradikala, inondik ere. Bizkartzain batek lagunduta ibili behar duzu beti, eta, gainera, hil egin nahi zaituztela esaten dizute. Eta horrek zer dakarren? Bada, horrek dakar, adibidez, seme-alabekiko harremana galtzea, familia-bizitzarik ez izatea, ezin baituzu arriskuan jarri emaztearen edo seme-alaben bizitza. Horrek dakar beti norbaitekin eta aldi berean bakarrik egotea. Horrek dakar intimitatea galtzea, baina, batez ere eta oroz gain, nik beti gogoan dudana eta ahal dudanean seme-alabei gogorarazten dieran gauza bat: aitaren eta seme-alaben arteko kontaktu hori galtzea. Ezin nik haiei inora lagundu, ezin haiek nirekin inori etorri, eta holakoak. Horrek faktura pasatzen dizu bizitza pertsonalean, oraindik ordaintzen ari naizen faktura bat.

Denetarik izan dugu. Fisikoki, gehiago jipoitu dute nire semea ni baino, txikitatik. Duela 15-16 bat urte eskoltarekin ibiltzen nintzen jada. (...) Egia esan, gogorra

izan da horrela bizitzea. Gainera, mehatxatuta egoteaz aparte —alderdiko beste kide asko bezala, bidenabar esanda—, kotxea erre zidaten, nire semeari, 16 urterekin, heriotza-mehatxuak egin zizkioten institutuan, eta eskolta eman behar izan zioten... Eta hori dena gutxi balitz bezala, prozesu horren erdian, istripu batean emaztea galtzeko zoritxarra izan nuen. (...) Mutil gazte bat izan, politikan sartu, andregaia hartu, eta zer eta bizkartzainarekin ibili behar. Imajinatzen duzu zer den hori, andregaia egin berritan, bizkartzainarekin ibiltzera behartuta egotea? Nola egingo duzu maitasuna horrela? Nola hasiko zara musuka? Nola...? Zera esan nahi dut, pertsona bat beti ondoan eduki behar izatea, 19 urterekin intimitaterik ez izatea...

Herrian, batekin baino gehiagorekin nago zorretan —askorekin, egia esan—, eman didaten laguntza dela eta. Kaletik nindoala, gutxi ziren nirekin hitz egi-tera hurbiltzen zirenak. Gainera, bi pertsonaz lagunduta ibiltzen nintzen beti. Norbaitekin hizketan gelditzen nintzenean, beste bat pasatzen zen igual ond-otik, eta entzuten zenion esaten: “Nola hitz egin dezakek horrekin?”.

Ez, berak ez zuen eskoltarik. Orduan, ez zitzaien egokia iruditu. Bestalde, asko sufritu genuen, baita ere, nire alabarengatik, zaharrenarengatik. Orduko une haiek... Alaba Udaletxean sartu zen zinegotzi. Eta bere aitak esan zion ea nolatan bururatu zitzaion hori egitea, gu hainbeste sufritzen ikusi ondoren, eta gauzak hobeto pentsatzeko eskatu zion. Ez zuen begi onez ikusi alaba Udaletxean sartzea, sufritzen ikusi gintuelako, hain zuzen, (...) Alabak Udaletxean segitu zuen, Aretxabaletan, Alderdi Sozialistako kide gisa. Baina, tira, ez dakit nori esker, Jainkoari esker segur aski, gauzak askoz hobeto daude orain (...) Oso gogorra da, zeren amak, beste ama gehienek bezala, hor egon behar izaten du beti, erdian sartuta. Nik beldurra sentitzen nuen, bai, handia. Beldurrak duela bederatzita arte iraun zuen, gauzak aldatzen hasi ziren arte... Gure alaba eskolta eramaten hasi zenean, oso hurbilekoak zituen pertsona batzuek bizkarra eman zioten, bai, alabari. Ez dakit jendeak ulertuko duen, baina pertsona horiek esaten zuten, aitzakia moduan, deseroso sentitzen zirela eskoltak hor aurrean ikusita...

Herri txikienetan bai, askoz baldintzatuagoak egongo ziren, segur aski. Agian horregatik ez dut ikusi neure burua biktima gisa; askatasun faltaren biktima izan naiz, izatekotan. Ez dut esango hori indarkeria denik, baina baldintzatzaille bat da noski, desberdina. Eta lehengusu-bazkaritara joaten nintzenean, Elgetara, edo Elorriora, eskolta eraman behar izaten nuen, jakina, eta bera atean geratzen zen. (...) (Familian) geroago onartu zuten, beldur handiarekin. Senarra lehen-dabizi: “kontuz ibili, kontuz ibili” esanez beti. Seme-alabak izan ziren, hasieran, okerren pasatu zutenak. “Iritsi zara? Etxean zaude? Itzuli zara? Non zabilta?” Horiek ziren haien ohiko galderak. Baina, azkenean, pixkana-pixkana, eta hain-bati esker, eta puntu horretan bai, eskerrak eman nahi dizkiet bai nire eskoltei, bai Segurtasun Indarrei, Estatukoei zein Ertzaintzari, nire urratsak zaintzeagatik.

Nire eskoltei esaten nien, "norbaitek irain egiten badit, zuek ez ezer esan, baina epelak entzun beharko dizkit! Norbait ni jotzeko asmoz hurbiltzen dela ikusten baduzue, zuek lasai egon, agudo bidaliko baitut bueltan, ipurdian ostiko on bat emanda. Baina, hori bai, norbait burnia ateratzen ikusten baduzue —hitz hori erabiltzen zuten haiek arma esateko—, orduan bai, haiek baino bizkorrago atera zuek zeuena". Halaxe esaten nien. Baina nik ez inoiz ezer izan. Arrasaten, udalbatza istilutsuak izan genituen, batzuk arrautzak botatzera etortzen zitzaizkigun. Niri gaineratik pasatzen zitzaizkidan beti. (...) Azken aldian, baina, gauzak desberdin joan ziren, zorionez. Baina hori beste kontu bat da. Ez zara berehala ohitzen etxetik ateratzera, lasai jaitsi zaitezkeela esateko deia aurretik jaso gabe; baina tira, ondo. 2017an kendu zidaten eskolta. Kontuak atera ditut eta nire bizitzako 15 urte pasa ditut horrela. Ezin postontzia ireki, ezin kalera atera abisua jaso gabe. Garajera kotxe bila joateari utzi behar izan nion.

MEHATXUAK. ERASOAK. PRESIOAK.

Beste batzuekin alderatuz gero, giza eskubideen urraketa hauen indarkeria maila edo eragindako sufrimendua txikiagoa dela ematen du, arrasto fisikorik ez baitute uzten kasurik gehienetan, eraso fisikoetan ezik. Baina ez du zertan horrela izan, kasu askotan ezkutuan eta bakardadean sufritzen baitira. Biktimizazio prozesua, kasu hauetan ere ematen da kalte psikologikoak eraginez, sufrimendua hain agerikoa ez den arren. Horren lekuko dira ondoko testigantza hauek, zuzenean azaleratzen baitute urteetan pairatutako samina.

Jose Luisek 16 urte eman zituen hemen, Udaletxean. Urte gogor eta nahasi haietan, era askotako erasoak pairatu genituen, eraso fisikoak batzuk, moralak gehienak. Herri Batasunak manifestazioa deitzen zuen bakoitzean, Arrasateko zinegotzi sozialistek Herriko Etxea ixten zuten, beraiek barruan zeudela, manifestariak egoitzari eraso ziezaioten eragozteko. Askotan, alferrikako ahalegina izan zen; dena txikitzen zuten.

Behin eta bitan baino gehiagotan [eskatu nion politika uzteko]. Oso une bereziak baitziren, koadrilan ere bai. Betiko lagun-taldean, itsuskeriaren bat edo beste egin izan zioten, eta jende gaiztoa izan gabe ere, alderantziz, baina apolitikoak, mespretxuren bat egin izan zioten, noiz edo noiz. Ikusten bazuten Jose Luis kalean, alderdiko beste norbaitekin hizketan, adibidez, esaten zioten: "Gauza horietaz hitz egiteko, Herriko Etxera joan" eta horrelakoak. Eta nire aurrean ez, baina berari, mespretxuak-eta egin, bai. Behin, Olarte kaletik pasioan gindoazela —bera, egun batzuk lehenago, liskar horietako batean nahastuta ibilia zen eta bendaz lotuta zeraman burua—, gure lagun bat ikusi genuen hurbiltzen, andereño bat, beste bi gazterekin batera. Gure —nire, batez ere— lagun maistra horrek, gelditu, bi musu eman, eta esan zion nire senarrari: "Jose Luis, zer moduz zaude". Eta bere lagun haiek, bitartean, "Lourdes, goazen", esaka denbora guz-

tian. Hark gero kontatu zidanez, honela esan omen zioten lagunek: "Baina zergatik hitz egiten diezu horiei?". Eta berak erantzun: "Lagunak ditudalako" (...). Nik asko maite dut herri hau, abertzalea naiz. Zer egin behar dut? Bo, gurekin hitz egitea gauza lotsagarria balitz bezala.

Etxean deiak jasotzen hasi ginen, mehatxuak, "zuek izango zarete hurrengoak". Hurrengoak hori, jakina, generikoa zen, familia zen. Eta nik, behin, 1977. urte aldera izango zen, jasotako azken deiaren berri eman nion Jose Luisi. Eta egun hartan bai, honela esan nion: Jose Luis, mehatxuak... Eskuin muturrekoak izan zitezkeen, bai, ETaren mundutik ez nuen pentsatu nahi halakorik. Ez nuen pentsatzen halako gorrotoa zigun jendea egon zitekeenik hemen. Gaztelaniaz ziren beti. Baina ez dakit inori jakinarazi genion inoiz horren berri, ezetz egingo nuke. Dena etxean gelditu zen, eta denbora askoan, nire golkoan gordeta. Bai, bai, lehenago ere gertatua zen, beste bitan, gauza bera, eta biharamunean, Maitaneren jaunartzean, hori gertatzen zen hirugarren aldia izango zen. Eta ea zergatik ez nion ezer esaten? Bada, Jose Luisek eta biok elkar asko maite genuelako. Nik banekien horrek min handia emango ziola Jose Luisi. Sufritu egingo zuela.

Hori bai gogorra, zeure burua bakardade gorrian ikustea beti, batzarrean egon eta denak zuri oihuka entzutea: "Hil egingo zaitugu", "Put a seme hori", "Ez zara hemendik aterako". Eta ateratzen zarenean, harrika hartzen zaituzte, eta ikusten duzu besteek ez dutela ezer egiten, begira gelditzen direla ezer egin gabe. Bidegabekeria itzela. Nola hartu hori? Oso gaizki, noski. Eta biharamunean, mahai baten inguruan eseri eta jende horrekin hitz egin behar berriro. Gogoan dut batzar batean aulkiak bota zizkigutela, eta handik ateratzean harrika hartu gintuztela. Eta txistua botatzen zizuten eta iraindu, aurretik pasatzerakoan. Zentzu horretan, herri hau, garai haietan, erradikalenetako bat izan zen, Erreteria eta Hernanirekin batera. Horiek ziren hiru gunerik okerrenak.

Tomas y Valiente hil zutenean, nire semea bere gelako ordezkaria zen eta ikasle-batzarra deitu zuen. Arrasaten, ETaren atentatu bat salatzeke edo gaitzes-teko ikasle-batzar bat deitzen zen lehen aldia izan zen hura. Bo, kristorenak eta bi esan zizkieten batzarrean, Arrasateko institutuan. Baina ikasleek greba egitearen alde bozkatu zuten, gehiengo handiz; eta ez hori bakarrik, greba-deialdia luzatzea erabaki zuten. Bera Arrasateko Gazteriaren idazkaria zen orduan, eta beste ikastetxe batzuetara zabaldu zuen deialdia, eta beste ikastetxeetan ere, bozketa egin ondoren, jendea kalera atera zen.

Grebak aurrera egin zuen, eta ostiral horretan, etxeko atarira iristean, hor non ikusten duen semeak atariko aurrealde osoa mehatxuz beterik, bere izena diana baten erdian sartuta. "Garcia...". Ni etxean nengoen, eta esan zidan, "Aita, jaitsi, begira zer...". Jaisten naiz eta ikusten dudana lehen gauza: "Garcia...". "Kabroi

horiek berriz kakaztu nahi naute... ". Ez ba. Oraingo honetan semearengatik egin dute (...). Ertzaintzaren komisarian semea eta biok deklarazioa egiten ari ginela, sartzen da ama, atea jo gabe, eta belarrondoko bat ematen dio semeari. Eta gero, niri: "Kabroi halakoa, begira zer lortu duzun, zure semea zu bezalakoa izatea". Gero nire semea institutura joan astelehenean, eta pintada mehatxatzailez beteta aurkitu zuen institutu osoa.

Orduan etortzen zaizkit nire inguruneko lagunak eta unibertsitateko ni baino zaharxeagoak, Ezker Abertzalean murgilduta zeudenak esaten diatenak: "Ostras, oraintxe sartu zara bertsolarien elitean", pauso hau ematen baduzu, zure karrera baldintzatzen duzu, zure karrera bukatu liteke hemen bertan, "Zer galdu zaizu hor?". Baino nigan, parte abertzale epiko guzti horrekin batera, beste parte horrek ere espiritualagoa denak, eta garai hartan oso ondo formulatzen ez nuen horrek, baina garrantzia zuen esatea: "Ez, o sea, ez". Erabaki nun joatea.

[Yoyesen omenaldira] Joan nintzan Ordizira ta ja ari zian plazan biltzen, Imanol..., handik aurrera hasi zian Imanoli boikota egiten. Ordun, kalean nindoala bakarrik hurbiltzen plazara, atera zitzaizkidan kalera Ezker Abertzaleko bi, ez dakit nola deitu, emisario... Nik ezagutzen nituen nolabait, ez oso gertutik, baina ezagutzen nituen ta esan zidaten: "Jon, zuregana gatoz gauza bat esatera; gaur hemen kantatzen baduzu, etzara gehiago Goierri sartuko bertsotan". Adieraziz bezala, Goierriko bertso mugimendua, deiak, kontratazioak eta... Ezker Abertzaleak kontrolatzen ditu, beraz... Holako mehatxu bat, momentuan bertan, kantatu baina ordubete lehenago. Ez dut dramatizatzen, nik esan nuen, jakina, nik kantatu egingo dut, ez naiz horregatik kikilduko. Nire egoera pixkat berezia; ze hor kantatu genuen Eguskitzek, Egañak eta nik. Euskitzek, igual gehiago PNV sensibildade bat zuen garai hartan; Egaña militantea zen Euskadiko Ezkerran, beraz, Egañari tokatzen zitzaion. Ni nator, gehiago, Ezker Abertzaleko sensibildade bat suposatzen zitzaion pertsona bat moduan, orduan, ba hirurok kantatu genuen. Norbaitek esan zuen hirurok boikota izango genuela, baina nik uste, Ezker Abertzaleko jende batek ikusi zuela Imanoli boikota antolatu zitekeela, baina niri edo guri ez. Zergatik ez? Ba bertsolaritza gauza kolektiboagoa delako eta konplexuagoa, segur asko, gurekiko boikot bat antolatzea.

Presio horiek ez dira logikoak politikaren alorrean, eta politika soila baino askoz haratago doaz, ez baita oso normala mota jakin bateko mehatxuak entzutea. Denetarik esaten ziguten: "PNV espāñolistak, diruzale"... Gure argazkiak agertu ziren kaleko hormetan, jomugan ere izan nuen alderdikide bat. (...) Alderdiak neure burua zinegotzi aurkezteko eskatu zidanean, esan nien: "Aurkezten banaiz, hautatua ateratzeko izango da; bestela, nahiago dut ez aurkeztu". Eta oso esperientzia ona izan zen, egia esan; gure artean, oro har, adiskidetasun-harreman ona egon zen. Behar beste argudio ematen genituen, baina hala eta guztiz ere,

gure kontrako presioak handiak ziren, txanponak botatzen zizkiguten, denetarik. Batzokia, pintadaz josita... A zer giroa... Baina zinegotziok, gure artean, oso harreman ona genuen. Zinegotzien arteko giroak ez zeukan zerikusirik kalekoarekin. Alkatearekin, Xabier Zubizarretarekin, gogoan dut nola behin, gure argazkiak kalean jarri eta pintadak egin zizkiguten garai horretan, alderdikide bat eta biok, berarengana joan eta zerbait egiteko eskatu genion, bere jendea baitzen horretan zebilena. Hor, nolabait, iskin egin zigun berak. Zentzu horretan, faltan sumatu genuen gu denona izango zen alkate bat.

Familiaren inguruko errepresalia-ekintzetara itzuliz, gogoan dut nire semeari, ni EAJko zinegotzi nintzela, eskola-lagun batzuek ikasgelako leihotik behera bota zizkiotela liburuak. Seigarren solairua zen. Hori ikusita, a zer amorrua hartu zuen gure mutikoak! Gogoan dut ere emaztea tutorearekin hitz egitera joan zela... baina, itxura denez, irakasleek gogor egin zieten liburuak bota zituzten horiei. Eta kito. Hor bukatu zen dena. Bai, era horretako erantzunak eskatzen zituzten gauzak ziren haiek.

Dirudienez, PSOEk eta EAJk hitzarmena egina zuten botoak bateratzeko. 1991ko udal-hauteskunde haietan aulki-kopuru bera lortu zituzten Herri Batasunak eta PSOEk, seina aulki, hain zuzen. Herri Batasunak, baina, boto gehiago atera zituen guztira; beraz, berari zegokion, nolabait, alkatetza eskuratzea. Guk bost genituen, eta, beraz, gure esku zegoen balantza alde batera edo bestera makurraraztea. Aldez aurretik, Aldundiaren gaia ziurtatzeko, akordio bat egin zen alderdi bien artean, eta guri, Arrasaten, alkate sozialista ateratzeko laguntza ematea egokitu zitzaigun. Abstentzio minimo batekin, Zubizarreta aterako zen alkate. Ni, orduan, independente gisa nengoen. Presio asko egon ziren..., izugarria izan zen. Hedabide guztiak etorri ziren Arrasatera, ea zer gertatzen zen ikustera. Udalbatza jendez gainezka, nire alderdian bertan ere ez ziren denak iritzi berekoak. Azkenean, erabaki bat hartu behar izan nuen, eta nik bakearen alde egingo dut beti. Neure artean esan nuen, hobe legealdi bat bakean, gerran baino, eta alkate sozialista jartzen badugu ikusi egin behar gero nola amaitzen den hau. Nik, aukeran, nahiago... Eta bakearen alde egin nuen, Zubizarretaren alkatetzaren alde. Nire botoa erabakigarria izan zen une hartan. Arrasateren alde aritua naiz beti, herriaren alde, eta modu eraikitzaile batean beti. Gobernu-batzordean egon ginen, eta, gainera, udalbatzetan, giltzarria izaten jarraitzen genuen. Horrenbestez, gure erabakiak aurrera ateratzen ziren, besteak beste sozialistekiko harremanek ere, legealdi horretan, hobera egin zutelako. Hori dela eta, udalbatzan, gatazkarekin zerikusia zuten mozioak aurkeztu zirenean, iraindu egiten gintuzten... ezker abertzaleko jendeek..., eta inoiz ere atzeko atetik atera behar izan genuen.

Indarkeriak baldintzatuta bizi izan gara urte asko eta askotan. Nire senarrak Gasteizko udalean zinegotzi izateko aurkeztu zuenean bere burua, 1983.

urtean, kartelak zintzilikatzen ziren oraindik garai hartan. Egun batean, irakasle batek honela esan zion nire semeari: "Zure aita zintzilikatua dago, ea benetan zintzilikatu beharko dugun egunen batean". Nire semeak 13 urte zituen orduan. Etxera etorri eta hori kontatu zigun. Nire senarra ikastetxera joan zen; berak ere eskolak ematen zituen han. Eta esan zion zuzendariari: "Hau eta hau gertatzen da". -"Tira, gauzak, badakizu...". -"A, eta ez diozu ezer esan behar?". -"Gauzak, badakizu..., eta hauek, gero, bonba bat jartzen dizute igual". Hitzez hitz. Hori da hemen bizi izan dugun izugarrikeria.

Bazen halako ohitura bat, "Hi espainolista haiz" eta antzekoak esateko, ni normalean mugitzen nintzen jendearen artean. Niri horrek belarriko min handia ematen zidan, haserre bizian jartzen ninduen. Zeren, batzuetan, horrek kontra egitera eramaten zintuen. Esaten zizuten: "Españolista!". Eta zuk erantzuten zenuen: "Eta zer haiz ba hi, halako burges... ez dakit nolako bat ez bada?". Kontua da 18 urte nituenetik hogeita pikora arte Bilbon egon nintzela, Ekonomia Fakultatean, eta ez nintzela gehiegi etortzen hona, orduan. Baina koadrilako lagunekin, hemen, harremana normala zen.

KONFRONTAZIO POLITIKO GATAZKATSUA

Halaber, aipaturiko mehatxu, eraso eta presio testuinguru berean erants daiteke, urteetan bizi izan den konfrontazio politiko gatazkatsua. Kasu honetan ezin da esan argi eta garbi giza eskubideen urraketak izan direnik, baina begi bistakoa da indarkeria inplizitu baten erakusle izan daitezkeela eta urraketa mugaren kokatzen direla. Udaletxean, herriko plazan, kaleetan, tabernetan, ikastetxeetan... gertatu diren hamaika liskarretan adibide ugari aurki daitezke: indarkeriaz beteriko hizkuntza, politikaz haratagoko adierazpenak, errespeturik gabeko portaerak, irudi iraingarri edo mehatxagarriak... Azken batean, aipaturiko egoerek deskribatzen duten testuingurua ez da eztabaida politiko zorrotz bati dagokion eskenatokia, non alde guztiek ezberdintasun ideologiko zein programatikoei tinko eusten dieten, indarkeriaz blaituta egon den konfrontazio politiko baten testuinguru gatazkatsua baizik.

Isaias hil zutenien, neu Ezker Batukoekin nenguen koalizio baten, momentu horretan Zutik-en nenguen, militatzen. Orduen pentsau genun batera fatie eta Zutik-etik erabaki zuten nire burua aurkeztie. Urte horretan, ANV zauen udal txien eta hasieran gobernuan hasi ginen eurekin. Isaiasena gertatzen danien akordioa apurtu egin zan. Egun gogorak izan ziren. Ospitalera joateko momentuan... danetatik entzun genun, ANVkuek lehenago ailegau ziren eta "imáinate cómo les recibieron".

Bozeramailien bilera bat egon zan eta ANV-kuek esan zuten: "Gugatik, geuk udal txetik alde eities errezten badau egoera momentu hontan, geu prest gaz alde

eiteko" eta orduan PSOE-koek esan zuten baietz, eurek nahiago zutela alde eitie. (...) Geu gelditu ginen "un poco al mando", gorputza ekarri behar zuten, PSOE eta PP-ko haundi guztiak etorri zien. Hurrengo egunien hauteskundeak zien. (...) Hasieratik pentsau genuen publikoki zeozer esan beharko genula, irekiak geunden baina halakorik ezin genuela onartu garbi gelditu behar zala. Pertsona bat etxetikan irtetzen danien tirokatu? ¿Dónde estamos? Bileran bat egiteko gelditu ginen, ixa klandestinoki ein genula. Eszenatokixe mediatikoa zan, leku guztietako hedabideak, furgonetak, antenak ... increíble.

Geu, hirurok egon ginen, euren (ANV) aldetikan beste hiru, eta aparte, bakoitzan sedean zeuden gure kidiek. Gure helburua zan komunikatu adostua ateratzea bestela gobernuan jarraitzerik arriskuan zegoen. Eurek eskatu ziguten denboratxo bat euren jendearekin adosteko. (...) Neuk posible ikusten nauen eta, baietz esango zutela espero nauen. Deitu telefonoz eta ezetz esan zuten. Ezin zutela. Badakit euren artien eztabaida izan zutela, batzuk alde zeudela, hori ziurtatu dezaket. Geuk alde egin genuen gobernutik. Gure artien gobernu izteko adostasun ixa orokorra geneukan, pare bat pertsona kenduta.

Hauxe oin holan kontetan dot baina bidien... Udaletxean adibidez PP eta PSOE artien euki zuten "una de las gordas". Gorputza [Isaiasena] hamen zaguena, kriston tentsiñue sortu zan. Tremendo izan zan. (...) Neuk orain, denborarekin, esango nauke, alde batetik, ANVko jarrera orokorrien oso honesta izan zala, oso diskreta eta ondo kudeauta. Hori alde ona eta, alde txarra, momentu horretan ez zutela aurrerapauso bat eman. Irabazi zeban ezetzaren jarrerak eta nik uste hori oso negatiboa izan zala. (...) Horregatik esaten dot, berdin dala politikan aritzea edo ez, giza eskubideak oso garbi izan behar ditugula, beti eta denontzako.

Euskaldunak euskaldunen kontra, gerrate karlistetan bezalaxe. Hemen, orain, familiak familien kontra. Nire bi aitona bezala: bata nazionalista, bestea ez. Baina gerra amaitzen, besarkada handia eman zioten elkarri: "Biok, biok lortu dugu bizirik irautea". Hura bai, hura gerra bat izan zen, baina hau ez zen gerra bat, enfrentamendu politiko bat baizik, batzuek armekin defendatzen zutena eta besteek... Eta planteamendu politiko bat ezin da, inoiz ere ez, indarkeria erabiliz defendatu; ezta ahozko indarkeria erabiliz ere ez. Kontu handiz ibili beharra dago. Beraz, horrek guztiak barrua mugitu zidan, halako sentipen latz bat, laztura bat eragin zidan barruan, etengabeko inurridura bat, hitzez adierazten zaila dena: "Nola da posible, baina nola da posible hau?" (...) Isaias hil zutenean, guztiz hunkituta gelditu ginen denak; baina egon ziren ere erreakzio politiko batzuk, egoera politiko batzuk, niri batere gustatu ez zitzaizkidanak. Hauteskunde garaian, kanpainaren erdian, Rajoy azaldu zen Euskadira. Bergaran hartu zuen ostatu; Arrasaten era bazen hotel bat, baina une hartan sozialistek zeukaten hartuta. Rajoyk hil-kapera bisitatu nahi izan zuen eta sozialistek ezetz eta ezetz. Sozialista pare batekin hitz egin nuen nik hantxe bertan, eta haiek ere ezetz.

Nik uste nuen —oker uste ere, nonbait— norbait hiltzen zutenean alde batera uzten zirela batzuen eta besteen arteko desadostasunak. Orduan ez dakit aparteko ika-mikarik ote zegoen haien artean, baina dakidana da sozialistek ezezko biribila eman ziotela behin eta berriro Rajoyri. Eta iluntzean, Alderdi Sozialistatik deitu zuten esanez joan zitekeela, nahi bazuen. (...) Gogoan dut ni Bergaran nengoela, eta Arrasatera hurbildu nintzen; Rajoy Maria San Gilekin batera azaldu zen. Ni zain geratu nintzen, batzar-aretora igo ginen eta Rajoy barrura sartu zen. Oihuak eta txistuak, batzuen aldetik, izugarriak izan ziren. Zerraldoaren aurrean egon zen han, Isaias Carrascoren hil-kaperan; aitaren egiten ikusi nuen, une batez egon zen. Familiakoek ez zioten eskua eman nahi izan. Eta ez hori bakarrik. Halako batean, hantxe hasi zen Patxi Lopez agiraka egiten Maria San Gili eta Rajoyri, modu harrigarrian, hantxe bertan, aizu! Ni testigu, e! (...) Maria San Gilek behin eta berriz esaten zion: “Faborez, Patxi, faborez”. Hil-kaperatik atera ginen, eta Rajoy eta Maria San Gil joan egin ziren. Ni gora igo nintzen, eta gorako bidean, Alderdi Sozialistaren prentsa-bulegokoak ikusi nituen prentsa-ohar bat banatzen. Nik ezin nien oharra eskatu, noski, ez naizelako kazetaria, baina ezaguna nuen kazetari bat neukan ondoan, eta esan nion: “Aizu, mesedez, eskuratuko didazu bat?”. Gero argitara eman zuten prentsa-ohar horretan jartzen zuen Rajoyri ez ziotela utzi batzar-aretoan sartzen. Gezur galanta. Alegia, lehenagotik idatzita zeukaten; deskuidatzen bazara, Rajoyri sarrera debekatzeko asmoa izan zuten benetan.

Elkarrizketa bat egin zidaten Telemadridekoek hantxe bertan, eta Antena3-koei ere kontatu nien gertatutakoa. Eta kontatu banuen, ikusi nuelako izan zen. Nola liteke, alderdikide baten hilotzaren aurrean egonda, zirkunstantzia politiko zehatz batez baliatu nahi izatea etekin politiko bat ateratzen saiatzeko? Ezin nuen ulertu. Nik gauza batzuk garbi ikusten hasi nintzen une horretan, eta errespetua galdu nuen pertsona jakin batzuekiko. Eta geroztik, ez dut berreskuratu (...) Nola da posible, baina? Eskandalizatu egin ninduen ikusitako gezur-rrak, hauteskunde-garaian egoera horretatik probetxu atera nahi izateak. Nik kezka bakarra nerabilen: “Isaias gaixoa, hil egin dute, familia gaixoa”. (...) Ezin da holako “konplot txikiak” prestatzen jardun. Eta halako mina egin zidan egoerak, ez bainintzen erreakzionatzeko gauza ere izan. Eta zer etorri zen ondoren? Bada, udalbatzar ospetsu hura etorri zen, zeinera sozialistak ez baitziren agertu; argazki eta lore batzuk jarri zituzten. Eta epelkeriaz jokatu zuen EAJ bati aurka egin eta boterean zegoen ANV bati aurre egin beharra etorri zen. Azken horiek eztabaida latzak izan zituzten beren artean, baina ekintza hura ez gaitzestea erabaki zuten.

Badakit beren bilerak izan zituztela [ANVkoek], eta batzuek hilketa gaitzetsi nahi izan zutela eta beste batzuek ez, baina, azkenean, ezezkoaren aldekoak atera ziren garaile. Tirabira handiak izan omen zituzten. Nik ez nuen halakorik ikusi, baina hori iritsi zitzaidan niri. Baina batzar hartan hilketa hura ez gaitzestek ez du izenik, eta nik halaxe esan nion udalburuari: “zure herrikide bat hil dute,

zuk zuzentzen duzun herriko herritar bat, eta hilketa hori gaitzesten ez baduzu, zu, niretzat, nazkagarri bat zara, beste izenik ez duzu merezi, hori ez da posible". Gizon hori hil egin dute. Zer egin zuen Isaias Carrascok? Ezer txarrik egin zuen inoiz inoren kontra? Ezer ez. Oraintxe esango dizut nik zer egin zuen: zortzi urtez, bere aulkitik eta parte hartu zuen batzordeetatik herri onen alde gogor lan egin. Horixe egin zuen.

Hemen, Arrasaten, guk oso gertutik bizi izan genuen Miguel Angel Blancoren hilketa. Izan ere, gu HBrekin batera ari ginen gobernuan; bi legegintzalditan aritu ginen. Eta Miguel Angel Blancorena gertatu zenean, alkatearen dimisioa eskatzen hasi ziren alderdi guztiak. Eta haiek gure babesa zuten. Guk, gobernatzen hasi baino lehen, akordio batzuk genituen hartuta. Horietako batek zioen ezen atentatu bat gertatuz gero, eta gaitzestea erabakiz gero, hura ez gaitzestea aski arrazoi izaten zitekeela gobernu-koalizioa bertan behera uzteko. Eta gu, orduan, egoeraren turko-buru izan ginen, nolabait esateko, Arrasaten. Izan ere, Ezker Batukook abstentziora jotzera erabaki genuen, alkatetza gure programarekin zerikusirik ez zuen alderdi baten esku ez uzteagatik.

Isaias Carrascoren atentatua gertatu zenean, hura hurbilagotik bizi izan genuen, eta gogorragoa izan zen. Izan ere, orduko hartan, kritikak edo presioa ez ziren soilik kanpotik etorri, baita Gipuzkoako gure kideengandik ere. Ino Galparsoro zen alkate, eta Ezker Batuko Ander Rodriguez alkateorde. (...) Guk, Arrasateko Ezker Batuaren aldetik, komunikatu bat atera genuen atentatua gaitzetsiz, beste atentatu batzuk gertatzen zirenean egiten genuen bezalaxe... Kasu honetan, gainera, arrazoi gehiagorekin, Carrasco herriak hautatuko pertsona bat baikenuen, PSOEkoa zen, baina HBkoa izan zitekeen, edo Ezker Batukoa. Orduan, atentatua gaitzestera atera ginen, baina ez bazterrak nahasteko asmoz, eta dirudienez hori zen batzuen asmoa herrian.

BELDURRA ETA ASKATASUNIK EZA

Azken hamarkadatan zehar, liskar egoera ugari bizi izan da gure inguruan eta arrazoi zein jatorri ezberdinekoak izan arren, liskar giro horiek ezaugarri bereko emaitza ekarri izan dute, beldurra, alegia. Atentatu batean eraila edo zauritua izateko beldurra; atxilotua eta torturatua izateko beldurra; norberaren iritzia jendaurrean azaltzeko beldurra; zenbait lagunen aldetik baztertua izateko beldurra eta abar. Beste batzuek beldurra baino gehiago askatasunik eza azpimarratzen dute bizikidetzarako arazo larritzat.

Berba itteko bilurra dao, bilurra handixa eon da ta oindion be badao. Eta bilur hori nolabait tapetan da esanda, "Yo no me entero, yo ya paso de todo, no leo, no quiero saber nada". Azken baten, danok dakigu zer dauen, baina aurpegixa emon bier bada, ba... Ordun, iten dozuna da "un poco el avestruz", burua makurtu

ta bestaldera beitu, hemen asko bestaldera beitu da. Carrasco hilketak sasoiak eta 70 urtetako hilketak sentimiento antzerakoak ziren. Poza haundirik ez baina penarik bez.

Gure garaian, 1970eko urteetan, gauren batean bila etorriko zitzaizkigun beldur izaten ginen, beldur hori beti egon da hor, orain asko baitira faxismoaren aurka daudenak, baina orduan ez ginen hainbeste, ez pentsa! Eta bizimodu hori generamanak ezagunak ginen oso. Zenbat aldiz ez ote gara ezkutuan ibili, atxilotutako norbaitek zure izena aipatuko zuen beldurrez. (...) Suarezek erreformaren aldeko erreferenduma planteatu zuelarik, gu ginen, urte haietan, propaganda gehien egiten zutenak; alde handiz, gainera, ezker abertzalekoekin konparatuz gero. Orduan, Arrasateko Guardia Zibila gure egoitzara etorri eta atxilotu egin gintuen. Hemezortzi lagun ginen bileran; kuartelera eraman gintuzten, eta bizkarra ondo berotu ondoren, aske utzi gintuzten.

Nik uste bat baino gehiago zirela Isaiasen aldeko manifestazio horietako batera joan nahi zutenak, baina beldurratetik ez ziren joaten, kontrako bandokoen partetik -halakorik esaterik badago behintzat- seinalatua izateko beldurratetik edo. (...) Ba, Isaiasen kasuan, nik uste bazirela, eta ez gutxi, hiletara joan nahi zutenak, benetan diotsut.

Beldurrak eragin handia edukitzen du halako gaietan eta orduko [frankismoren garaia] jendeengan are gehiago. Baina beldurra Gerra zibileko gauzak kontatzerako orduan izan den bezalaxe, ba izan da ETaren indarkeriari buruz berba egiterakoan egon den beldurra ere, edo indarkeria polizialaren gainean egon den beldurra.

Herri honetan ezker abertzalearen eta EAJren arteko harremanak oso gogorrak izan dira. EAJkoa izatea oso gaizki ikusita zegoen. Beste iritzi politiko ezberdinak edukitzea ez zuten onartzen, ez eta errespetatzen. Momentu latzak bizi izan ditugu: Batzokiaren kontrako etengabeko erasoak, oso giro gogorreko plenoak eta San Juanetako salbean erasoak. Gauzak aldatzen dabiltzala uste dut, baina urtetan herri honetan zapalduak izan gara.

Arrasaten, gune gorria moduan ezaguna den alde horretan genuen guk gure egoitza -Olarke kalean, hain zuzen-, eta baita Herri Batasunakoek ere. Ni, gune horretan, ezin nintzen sartu, ezinezkoa zen; ez ni, ez nire alderdikideak, gure segurtasun fisikoa arriskuan jarri gabe behintzat. Eta inguruko taberna batzuetan ere ez. Taberna pare bat egon dira herri honetan -jende euskalduna, gainera- laguntza eta maitasuna eskaini didatenean, lasaitasunez bertaratzeko aukera eman dida-

tenak. Arazoak ere izan dituzte, hori dela eta, bezero zenbatekin, eta, hala ere, nire alde atera izan dira beti. Denetarik dago, gutxien uste duzun tokian, gainera.

Jendea ez zen gehiago joaten "Gesto por la paz"-ekoen kontzentrazioetara; beldurratik, nik uste, fitxatua izateko beldurratik edo. Jende askok paso egiten zuen: "Nik ez dut horretan sartu nahi" esaten zuten. Horretatik asko zegoen, bai. Askok gertatzen da hori gizartean, jende askok paso egiten duela. Pasotismoa, batetik, eta prestakuntza-falta, kultura-falta, bestetik... bihotzondora iristeko ezintasuna-edo. Hasieran, beldurratik izango zela pentsatzen nuen. Ezker abertzalekoak gure aurkako errepresaliak hartzen hasi ziren, elkarretaratzeak egiten genituelako, eta beste toki batera mugitu behar izan ginen. Gu beldurtzera etortzen ziren, oihuak, garrasiak, etab. Ordu laurden bat besterik ez ginen egoten, baina... Gero, lekuz aldatu ginen, eta etortzeari utzi zioten. Hasieran, beldurratik izan daiteke, seinalatua izateko beldurratik. Hemen bertan, Arrasaten, elkarretaratzeak filmatzera etortzen ziren, eta batzuk kamerei bizkarra emanez jartzen ziren, ez zuten nahi inork ikus zitzan, nolabait seinalatuta gelditzea bezala zelako.

Eta ni nengoen tokian egonda, urte nahasi horietan, bada, guk orduan ez genuen garajerik, eta kotxea etxea aurrean uzten genuen. Eta kotxea hartu behar izaten genuenean Nafarroara joateko, nire senarra Lizarra ondokoa baitzen, eta honela esaten zidan berak, "María Dolores, tú bajas a Arbolapeta y por lo menos, que ponga yo el coche en marcha...". Lehenengo, gure Simca 1200-aren azpian begiratzen zuen, ezer "arrarorik" ote zegoen egiaztatzeko. Eta, beno, larridura handiz, oso handiz bizi genuen egoera. Nik uste sei-zazpi urte iraun zuela horrek.

2003an, dei bat, "Aizu, Itziar, zerrenda-buru bat behar dugu Arrasaterako". Harrituta geratu nintzen, ez bainuen halakorik espero, non eta nire herrian. Ondo baloratu nuen egoera, zeren, noski, etxea-eta hor nituen, eta nire seme-alabek, haiek batez ere, "ezetz eta ezetz" esaten zidaten. Baloratu nuen, "Ea, zerbait defendatzen ari banaiz, eta garbi badaukat hori, zergatik egin behar diot uko?", eta honela esan nion familiari: "Ba, hori izango da agian nire patua". (...) Seme-alabek ezetz eta ezetz, zegoen giro bortitzaren beldurrez. Aizu, zinegotziak bata bestearen ondotik ari ziren erortzen orduan... Arrasaten bagenituen bi zinegotzi jada, eta hautatua ateratzea izango zen logikoena. (...) Nire senarrak esan zidan ondo ulertzen zidala, bera ere zinegotzi izana zen Gasteizen, jada ez zegoen politikan sartuta, baina oso pertsona kontsekuentea zen. Gainera, eskolta eramanez behar duzu zerrendak ateratzen diren unetik bertatik.

Ni defendatzen ari nintzena defendatzeatik hainbeste hildako ikusteak eta, batez ere, askatasuna hitzak berak bultzatu ninduten pauso hori ematera.

Nahi duguna esango dugu, baina hemen askatasunik gabe bizi ginen. Jendeak isil-misilka hitz egiten baitzuen tabernetan, gai hori ez zen ukitzen. "Zerbait egingo zuen", zenbat aldiz ez ote dugu entzun esaldi hori ETAk hildakoez, "Zerbait egingo zuen". Baina nola zerbait egingo zutela? Zer egin zuten, bada? Hasieratik hasiko naiz: zer egin zuen Beihl kontsulak bahitua izateko? Zer egin zuten ETAk hildako lehen guardia zibilek? Askotan, errazena zelako, zaintzarako baliabide gutxien zuten herrietara edo lekuetara joaten ziren. Zer egin zuten, bada, haiek guztiek? (...) Gertatzen ari zen guztiarekin, inor, inor ere ez zen libre. Gipuzkoakoa izugarria izan zen, zeren Gasteiza etorri nintzenean bizitzera, hau oasi bat zen Gipuzkoaren aldean. (...) Nik badakit, Arrasatera joatea onartu nuelarik, berriz itxikeria horretan sartzea onartzen ari nintzela. Baina nik garbi neukan pentsatzen nuena esango nuela.

Aurrena, beldurra. Kontuan izan Herri Batasuna urte asko eta askotan egon dela gobernatzeko Arrasaten, jarraipen-politika bat eginez, gainera. Dioguna diogula. Denok dakigu herrian zer gertatu den. (...) Handik eta hemendik arituz maneiatu dute egoera. Eta, askoren aldetik, haiei aurre egiteko beldurra zegoela, hori ere bai. Denok ikusi genuen zer gertatu zen Arrasaten Miguel Angel Blanco hil zutenean. Une hartan Herri Batasuna zegoen udaletxean, eta batzuek zentsuramozio bat aurkeztu zuten kontra; ni ez nengoen politikan sartuta, baina EAJren aldetik alkatezterako aurkeztu zena nire koinata zen. Egun hartan, familiako hainbat joan ginen udaletxera. Gure artean hitz egin eta esan genuen: "Gu udaletxera goaz kausa justu baten alde egitera: hau da, indarkeria gaitzesten ez dutenak handik kentzera eta gaitzesten dutenei gure babes eskaintzera". Berriz diot gauza bera. Nik ez nuen ikustekorik politikarekin, baina bai askatasunekin eta hilketak gaitzesteko behararekin. Eta han egon nintzen, familiako zenbait kiderekin batera.

Nik ez dut inoiz izan beldurrik. Eta norbaitek esaten zidanean: "Ni beldur naiz", zeren kasu asko izan ditugu, alde batekoak zein bestekoak, eskoltarekin zebilen jende artean, egoerari aurre egin ezinik, alde egitera erabaki dutenak. Horiek nire errespetu guztia daukate. Baina orobat esaten dut beldurrarekin ezin dela etxetik atera, ezin dela lan egin, ezin dela ezer egin. Ezinezkoa da. Baina ikuspegi horretatik begiratuta, ni biktima sentitu naiz? Ez. Askatasun gabe sentitu naiz. (...) Biktimak, izatekotan, beste egoera horiek bizi izan dituztenak dira. Nire egoera askatasun falta osoa sentitzen duen batena da. Nire mugimenduak baldintzatuta zeuden, bete daitekeen mehatxu batek baldintzatuta. Adibidez, lagun artean geundela, baten batek esango zuen igual... "Joango gara kafe bat hartzera?" "Ondo". "Horiek ere etorriko dira?". "Horiek atean geratuko dira, lasai, zu ez kezkatu horiengatik".

8.2.2 BIKTIMAK ETA HAIEKIKO ERREKONozIMENDUA

Eztabaidagarria izan daiteke indarkeriazko urte hauek norainoko tentsioa, beldurra, konfrontazioa edota elkarri ezin ikusiarena ekarri duten Arrasateko zein Euskal Herriko herritarren artean; baina, horrez gain, ukaezina da indarkeriak biktima ugari eta anitzak utzi dituela non-nahi. Biktima horiek, ordea, ez dira subjektu abstraktuak, izen abizenak dituzte, baita senide eta lagunak ere. Testigantza askoren arabera, biktima batzuei ez zaie jaramonik egin urte luzeetan. Instituzioen aldetik kasu batzuetan eta gizartearen aldetik bestetan. Horregatik, solaskide batzuek diote badela garaia biktima guztiak aintzat hartuak izan daitezten eta jendartearen zein erakunde publikoen aldetik zor zaien tratamendu duina jaso dezaten, biktima batzuek zein bestee.

Bakoitzak jakingo du zer jokabide izan zuen garai horretan. Baina arazoa konpondu nahi badugu, konpondu ez, elkarrekin normaltasunez bizi nahi badugu, (...) Nik uste aurrera egiten ari garela, alde batetik, ETaren edo Komando Autonomoen biktimei aitortza eta elkartasuna adierazten ari zaielako, eta beste aldetik ere, nolabait, aurrerapausoak emateko saioak egiten ari direlako. Baina biktimak denak direla eta hemen torturatu egin dela onartzen ez den bitartean, nik uste dut oso zaila izango dela konponbidea.

Nik uste dut hor garbi dagoela, Olatz eta Sandran artien... oso gertu bizi izan naz biena, alde batetik Isaiasena gertatu zanean zinegotzi nengoelako, eta Etxabe hil zutenian, Etxabe nire aman laguna zan, oso ezaguna gure etxien. Neuk garbi daukatena da biak biktimak diezela.

Zer da biktima izatea? Nik ez dakit zer den biktima izatea edo nola sailkatu daitekeen. Zalantzarik ez dago batzuek pairatu dituzten giza eskubideen urraketek eta horrek eragindako sufrimenduak, biktima egiten dituztela. Nik uste dut Herri zapaldua berez dela biktima eta bertako herritarrak direla biktima. Egoera eta gatazka baten biktima, eta bakoitza, intentsitate ezberdin baten, baina, nork ez du sufritu zerbait hemen? Zein ez da Arrasaten biktima? Edo Euskal Herrian?

Iñaki Etxabe hil zutenean, negar egin nuen. Askok ezagutzen nuen nik Iñaki, maiz mendira jotzen ginen elkarrekin. Samin handiz egin nuen negar, neure artean nioela: "zer lotsa, zer beldurra, zer hilketa!". Nik hitz bera erabiltzen dut baterako zein besterako, ez naiz esateko lotsa. Izugarrikeria bat iruditu zitzaidan. Zer egin zuen Iñakik? Anai bat zuela ETaren sarean harrapatuta? Nik ez dakit, eta ez zait axola. Iñaki hil zuten. Eta ez dago eskubiderik. Nik hori garbi daukat. Eta biktima izaeraren aitortza? Ba, herrian, askok bai, nik uste. Bai, hor bai esango nukeela, hanka sartzeko beldur handirik gabe, arrasatear gehienak, alde batekoak zein bestekoak horren alde egongo lirakeela; eta familiaren, lagunaren edo anaien

hurbilekoak, are gehiago oraindik. (...) Baina ni bezala beste asko, herriko jende gehiena, nik uste herri osoa azaldu zela Iñakiren hilketaren kontra.

BIKTIMEKIKO BEGIRADA

Badirudi, arrasatearren artean oro har, aldaketa bat eman dela biktimekiko begiradan, Isaias Carrascoren atentatuaren ondorioz, bereziki; iritzi sorta bat bildu baita solaski-deen artean baieztapen hori bera adieraziz. Indarkeriarekiko edo biktimekiko jarrera aldaketak gutxitan izaten dira bat batekoak, ohikoan hausnarketa prozesu luze samar baten emaitza gisa etortzen dira eta kasu partikular batetik gogoeta orokorrago batera doan hausnarketa prozesu bati ematen dio hasera. Ildo horretan, Arrasaten, nola edo hala, esan daiteke makurgune bat finkatu zuela Isaias Carrascoren erailketak, zenbait bere desadostasuna publikoki plazaratzeko unea piztu omen zitzaion, gainera.

Gogoan dut bi kazetarik atzetik jarraitu zidatela. Ni atarian sartu nintzen, bizilagunaren txirrina jo nuen, eta kazetariak ere bizilagunaren txirrina jo zuten. Eta atea irekitzean, kazetariak elkarrizketa bat egin nahi zidatela esan zidaten, orduan bertan, hantxe bertan, eta nik, baina mesedez... Eta zera esan nien, ez. Orain ez dut gogoan zer esan nien. Hori, hasteko. Gero, etxera itzuli nintzen, eta han nire eskola-lagunetako bat ikustean, negarrez besarkatu nuen, esanez, "Hil egin dute!". "Hil egin dute, Gorka, hil egin digute!". "Trankil, Trankil". Amonaren etxera igo nintzen, Zapatero etorri zen doluminak ematera, eta ondo gogoan dut zer esan nion, esan nion lehenengo gauza, "Ni elkarrizketaren alde nago. Has zaitzete hizketan behingoz, elkarrizketa dugu elkar ulertzeko bide bakarra, ezin da inoiz gehiago horrelakorik berriro gertatu". (...) Handik ordu batzuetara, ordurako aita hila baitzen... Ez dakit zer ordutan etorri zen, gaueko hamabiak-edo izango ziren, ez dakit. Atetik sartu zen [Zapatero], eta eseri ginenean, honela esan nion: "Ni elkarrizketaren alde nago". Ez dakit esaten zergatik esan ote nion hori une hartan. Gertatutakoa gertatu ondoren, garbi ikusi nuen horrek lehenbailehen bukatu behar zuela. Honek ez du zentzurik. Honek bukatu egin behar du. Lehenago ere ikusia genuen hori, urrutitik, baina kontuak zuzenean ukitzen zaituenean, ostras! Hau ez da posible, akordio batera iritsi beharra dago, ados jarri behar gara.

Biktimak, nire ustez, gure artetik joandakoak dira. Nire aita, adibidez, biktima bat da; Olatz Exaberen aita biktima bat da; gure artean ez dauden horiek denak dira biktimak. Edota, adibidez, torturak pairatu dituztenak... torturak jasan dituzten guztiak biktimak dira. Gu, izatekotan, biktima baten familiakoak baino ez gara.

Prozesu honetan biktima asko daude, ehunka biktima, milaka biktima. Ehunka eta milaka badiot, batzuek beti "hildakoak edo haien familiakoak dira biktimak" esaten dutelako da. Oraingoz, inork ez digu esan: "Eskerrik asko, e!". Inork ez diz-

kigu eskerrak eman mehatxupear, baldintzapeko askatasunean, bizi izan garen guztioi; alderdi batek ere ez digu esan "Eskerrik asko egin duzuen guztiarengatik, bakea gizarte honetara ekartzeko egin duzun ahaleginarengatik". Nik uste hori ere kontuan hartu beharko litzatekeela memorian, eta norbaitek, ez dakit, omenaldi edo dena delako bat eskaini beharko liekeela horiei denei. Agian, aski izango litzateke norbaiten gutun bat, esanez: "Eskerrik asko".

Etxaberena bizi izan dut Carrascorekin batera. Niretzako saritxo baten modukoa izan da, hedabide baten lan egin eta bi kontu hauekin memoria lantzea. Carrasco hil osteko manifestazioa pasatu zen gure erredakzio aurretik eta nik ez dut sentidu izan derrigorrik egoteko horrelako manifestazio baten, momentu horretara arte. Ez nintzan egon pankarta horren ostian hor egunean ere, baina behartuta sentitu neban nire burua gutxienez atara irteteko. Atera irtete horrek eragin zidan, gainera, ikustea zelan zegoen ni izan zitekeen beste hamaika pertsona manifestazio horretan. Oso manifestazio mediatikoa izan zen, hauteskunde garai batekoa, eta alde hori seguruenik zatarrena izan da, baina ni atara irten eta nire begirada ez zegoan hango politikariengan, nahiz eta profesiotik normala izango litzaken fokua hor jartzea. Gehiago zegoan seme-alabengan. Gertuko hedabide batek, seguruenik, fokua gertukoenetan dauka eta ez horrenbeste gobernu bateko presidentea datorren edo ez.

Uste dut hori izan zela oso-oso momentu delikatu guretzako, Carrasco hil eta lehenengoak heltzen lekura, gure hedabideak izan zian. Hor jasota daukaguna ez dugu eman inoiz, erabaki dugu hainbat irudi ez ematea, irudi oso gogorak direlako eta gure fokua ez dagoelako min horretan gatzat botatzean. Gure fokuek egon behar du jende horrekin, daukan abizena zein den begiratu barik eta daukan ideologia inporta barik. Besteak beste, gure komunitateko parte direlako eta guk sentitzen dugu gure hedabidetik gure komunitatearentzako egin behar dugula lan eta ez horrenbeste kanpotik manifestazio horretan bestelako helburu batzuekin datozenendako.

Gutxien uste zen momentu batean, halako zer edo zer pasatu ahal zenik pentsatu ere ez nuenean egiten... eta hiltzeko erabakia hartu zuen ETAK. Zelan da posible halako atentatu bat? Sentidu neban egon behar dutela familia horrekin, uste dut min hori konpartitu egin behar dela eta orduan ez zen oso ohikoa. Alde batekoak zirenean, alde batekoak egiten zituan adierazpenak eta dolua; eta bestekoak zirenean, bestekoak egiten zituan. Etiketan oso eroso sentitzen ez garenontzako, ez zen erraza, ez batean ez bestean egotea. Baina kasu hau hortik gaindi zegoan. Batzuk irten ziren pankarta ostera, beste batzuk balkoira, beste batzuk kalia eta beste batzuk isilik eroan zuen gaia, baina ez zen izan "ospatua" den atentatu bat. Arrasateko giroan nabari-nabaria zen. Kolore askotako jendea zebilelako gai honekin nahiko aztoratuta, "Baina hau zer da?" galdera eginez.

Ja nahikoa min da, hau kontatzeak zer on eragiten du? Ni kontrako ustekoa naiz, uste dut kontatzeak eragiten duela mina sendatzen saiatzea, baina errespetu osoz eroatekoa da pertsona batek nahi ez izatea kontatzea. Halako gai potoloen aurrean erabaki diferenteak hartzen ditu bakoitzak.(...) Nik biktima minarekin lotzen dut. Biktima zuzena torturatua edo tirokatua dela ere defenditu liteke, baina nire pentsaerara minaren eraginpean dagoen hori biktimatzat hartu behar genukeela uste dut. Esatea biktima gizarte bat dela, oso azalekoa litzateke, ezer ez esatea moduan. Baina ez ote da biktima eragin zeharkakoa eduki arren ere, bizitza beste modu batera bizitzeko aukera kendu diozun hori? Baiezkoan nago, esango nuke baietz. Biktimez berba egiten dugunean, eta gainera, lotzen duzunean erreparazioarekin edo errekonozimenduari, ba gertuko biktimez ari gara berba egiten. Ez bakarrik atentatua egin dioten horretaz edo alaba torturatuaz. Ingurua ere bada biktima.

MINA ETA BAKARDAEA

Biktima edota haien senide askoren testigantzetan hitz hauexek entzun ohi dira oso maiz euren bizipenak deskribatzen dituztenean, alegia, senide baten heriotza bortitza dakarren minari gaineratzen zaion bakardade sentimendua. Lehenengo une traumatikoak sufritu ondoren, doluminak eta besarkadak jasotzeko unea amaitzen denean, hutsune mingarri bat geratzen da, eta horrekin batera, inguruko jende askorengandik sumatzen den urrunketa eta hoztasuna. Beste hitzetan esanda, indarkeriak ekarritako minari bakardade sakon bat gehitzen zaio biktima askori, desagertutako senidearen zuloari lagunen eta herritarren urrunketak sortutako hutsunea, hain zuzen.

Hor dago ere Arrasateko alkatearen inguruan piztu zen polemika, atentatua gaitzetsi ez eta alde egin zuelako. Niri galdetzen didatenean ea zer egin ote zen gaizki, nik benetan uste dut pertsona horrek atentatua gaitzetsi egin nahi izan zuela, eta gaitzetsi ez bazuen, inguruko jendearen eraginez izan zela. Nik banekien, azkenean, gaitzesten bazuen... Hemen, hilketa bat gertatzen zenean, inork ez zuen atentatua gaitzesten, zeren gaitzestea haien kontra egotea bezala ulertzen zen. Zinez uste dut alkatea hilketa gaitzesteko prest zegoela, baina ezin izan zuela, beldurragatik. (...) Pentsatzen dut, agian, jendaurrean, nekez egin zezakeela halakorik, zeren bestela..., baina uste dut ere, elkarrekin gurutzatu garen horietako batean, bazeukala etortzea, eta, inork ikusi gabe, esatea ere: "Aizu, sentitzen dut, ni beste aldean nago, eta desberdin pentsatzen dut, edo nahi duzuna, baina egin duten hau ez dago ondo".

Nik gaizki pasatzen ari den norbait ikusten badut agian ez naiz berarengana hurbilduko, baina bai igual haren senide batengana, eta zer edo zer esango diot, kontsolamendu-hitz batzuk edo, besterik ez bada ere: "Aizu, lasai egon, pasatuko da-eta". Ez genuen holakorik ezer jaso. Gogoan dut txakurtxo bat genuela, eta txakurra oso gaizki konpontzen zen nire aitarekin, nirekin bezain gaizki,

eta txakurtxo ere behera jaitsi zen, eta ez zion hurbiltzen uzten inori. Gizon bat bakarrik saiatu zen hurbiltzen, eta txakurrak ez nahi, aizu!, aitaren ondotik aldendu! Azkenean, amak, uste dut, esan zuen: "Hartu eta eraman txakur hau hemendik", eta bizilagun bati eraman genion. Baina hori da izan genuen guztia, inor ez, ezta izara bat ere, inor ez. Ezer ez. Bai, gogoan dut jendea leihoan zegoela, leihotik begira, baina ez zitzaigun inor hurbildu.

Hodei batean bezala zaude, babestua sentitzen zara, une horretan ez zara kontziente ez aita galdu duzula ez nola galdu duzun. Hasieran gertutik sentitzen duzu inguruan duzun jende guztiaren babesa; gogoan dut kanpora atera nintzela, zerbait egitera, ez dakit zertara, eta norbait ikusi nuen hurbiltzen: "Aizu, sentitzen dut... ez dakit zer..."; hori hasieran. Azkenean, gauza handi bat gertatu da, eta bai, jendea etortzen zaizu eta hitz goxo batzuk esaten dizkizu; politikariak ere bai. Hasieran, hor daude denak, baina gero, denborak aurrera jo ahala, bakoitza bere bizimodua egiten hasten da. (...) Nik bereziki gogoan dut Josu Elexpe. Doluminak ematera etorri eta esan zidan, "Lasai, duela urte batzuk zu orain zauden moduan nengoen ni ere", oso ondo gogoratzen dut non esan zizkidan hitzok, hemen goian, udaletxean. Bai, asko etorri zitzaizkidan, askoren aldetik jaso nituen doluminak, animo-hitzak, kontsolamendu-hitzak, baina Josuren haiek...

Arrasateko udalean eskaera bat egin nuen —eta ni ez naiz eskean ibili zalea, baina—, diru-aurrerapen bat beste kotxe bat erosi ahal izateko, esanez kargu publiko gisa itzuliko nuela kobratzeko neukana jaso bezain laster. EAko bozeramailearen erantzuna: "Holako gauzetarako kontsorzioa dago, udalak ez du zertan holakoetan ibili". Handik gutxira, beste udalbatza batean, presoentzako laguntza eskatzen dute ez dakit nongo espetxera joateko, herritar guztion diruarekin, zer eta hiltzaile batzuk bisitatzerako! Zer eskatu behar diozu horrela jokatzeko duen bati? Ezertxo ere ez. (...) Erreakzio berbera izan zuten Isaias hil zutenean, alkatea joan egin zen, kotxe bat jarri eta denak joan ziren. Denak. Isaias orduan ez zen zinegotzi, baina duela oso gutxi arte haien ondoan egona zen udaletxean. Zer espero daiteke horrelako pertsona batengandik? Ezertxo ere ez. Horregatik, nork egin behar du lan hori? Estatuak egin behar du aitortza hori.

Betiko bizilagunek, betiko lagunek, bat-batean ez dizute gehiago hitz egiten. Anekdotak gisa, koadrilakook, ideologia mota guztietako jendea zegoen lagun talde bat, urtero elkartzen ginen afari bat egiteko. (...) Nik nire lagun onentzat neuzkanek bat-batean esaten didate ezin dela afaririk egin eskoltarekin joaten banaiz. Joateko nahi badut, baina eskoltarik gabe. Sentitzen dut. Hasteko, ezin dut; eta bigarren, onartezina iruditzen zait hori entzun beharra lagun batzuegandik: "Ezin zara etorri afarira eskolta daramazulako, mehatxatuta zaudelako". Eta horrela hautsi zen koadrilarekiko harremana, lagun pare batekikoa izan ezik; horiek beti lagundu didate eta beti saiatu dira inoiz berriro egin ez den afari hori egiten. Eskolta kendu zidatenean, afarira joateko gonbita

luzatu zidaten berriro. Orain ez, orain neu naiz joan nahi ez duena. Zuen laguntasunaren beharra neukanean, arbuiatu egin ninduzuen. Bada, orain ez. Zergatik orain bai eta lehen ez? Familia eta lagunak laguntza ematen dizutenak dira, ustez behintzat, ez arbuiatzen zaituztenak.

BEGIRADA ETIKOA

Zailtasunak zailtasun, badira biktimenganako ikuspegi etiko baten bilaketan saiatu direnak. Ahalegin hori kontraesanez josia dagoela diote testigantza batzuek, norberaren ideologiak edo pentsaera politikoak baldintzatu egiten baititu edonoren iritziak. Bestalde, biktimak kolore politikoaren arabera begiratzea oso hedatua dago. Hala ere, aurre iritziak gaindituz eman beharreko urratsa dirudi, biktimen arteko bereizkeriarik gabeko bizikidetzaren aurreikusi nahi duen ororentzat.

Paradoxikoki, nik jarraitzen dut Ezker Abertzaleko sensibilitate bat izaten eta baita ere Ezker Abertzalearekiko, inkluso ETArekiko, holako gertutasun sentimental bat izaten. (...) Nik sentitzen dudana eta urte guzti hauetan sentitu dudana, alde batetik, irakurketa politikoan arrazoi zati handi bat ematen nien; baina hori baino inportanteagoa, uste dut nigan izan dala beti, sensibilitate haundi bat injustiziekiko eta injustizia horiek sufritzeko gertu zegoen jendearekiko. Eta hirugarren elementua, eskuzabaltasunez, beretik asko emateko prest dagoen jendearekiko. (...) Orduan, horrek sortzen zidan atxikimendu bat ETArekiko edo ETakoekiko. Nik ETako bat atxilotzen zuten bakoitzean, "Jo, ke desastre!", ari nintzen pentsatzen nola torturatuko zuten. Paradoxikoa da, ze nik ez nuen nahi ETA ahultzea, banuen sinpatia bat ETArekiko eta bizi nuen kontraesana. Nik nire ahotsa altxako nuela Yoyes-en aurrean eta ezin nuela bat egin heriotzen aurrean. Oso kontraesan kabroia da, kontraesan horrekin bizi izan naiz ni 30 urtean. Bueno, jende pila bat, ez? Ta kontraesan horrek desgastatzen zaitu, erretzen zaitu.

Beste aldeko mugarrria. Yoyes hil eta handik ez dakit zenbat denborara, hiltzen da Txomin Iturbe. Ta hori bada beste aldeko momentu adierazgarri bat. Hor agertzen dalako nik zer sentitzen dudan beste aldera, Yoyes-enean agertzen nuen zer sentitzen dudan iturri etikotik (...) eta Txomin Iturberen heriotzean agertzen da nik zer sentitzen dudan iturri, esan dezagun, borrokalarienetik. Ze nik sentitzen nuen, nitar bat hilda, gutar bat hil da. Ta miresmena, esatea bezela, "Hau gurea da, ez?", txapela kentzea Txominen aurrean. Ta nola jaten da hori? Oso gauza konplexua da.

Nik geroztik egin dut irakurketa politikoan, danon moduan egin dut ibilbide bat; eta nik uste dut, bazituztela arrazoi batzuk Ezker Abertzalekoak ez zirenek, hau da, garai hartan PNVk, Euskadiko Ezkerrak, (...) nik ikusten ez nituenak, baina gaur egun gehiago baloratzen ditudanak, orduan baino gehiago... Ba ikusten

dut nire irakurketa intelektualala mugatua zela, batetik; baina bestetik, baita ere uste dut, nik badudala engantxe emozional bat injustizien kontra, bereziki, asko-asko mintzen naute injustiziek, asko ikutzen nau torturak ta asko emozionatzen nau eskuzabaltasunak. Orduan, egon zela nigan gauza horiei gehiegizko pisu bat ematea; (...) beste aldeko sufrimendua ikusten nuela, baina ez niola zeukan pisua eman.

Nire kasuan ezta izan mugarri garbirik, baizik eta hainbat momentu; Carrerorenean, ni goatzen naiz txikitan, ez nuela botatzen jertsea gora egun batetik aurrera, ja hor hasten da bat. Bi, Yoyes. Baina nik usteut 96-97an, nik ja esaten dudala, inoiz ez dut esplizituki apoiatu borroka armatua, baina ja esplizituki esatea "Hau ezin da izan". (...) Beti, uste dut, ikusi nautela "Gutarra da, baina kontuz honekin", hau da, "Gutarra da, baina Yoyesenean kantatu zuen". Nik uste, ni saiatu naizela mezu hori ematen, "Beitu, nik zuekin gauza askotan bat egiten dut, baina ni saiatzen naiz nire kabuz pentsatzen eta nire kabuz ekiten".

Nik uste dut nabarmena dala, ezetz. Herriaren aldetik, bueno, herria oso gauza difusoa da, ezta? Baina nik bizi izan dudana herriaren zatiak, aitortu behar dut izan duela, ba izugarritzko defizit etikoa. Nik bizi izan dudana herriaren zati, esan dezagun, euskaldunenak, aktiboenak, ameslariak, nik gehien estimatzen dudana herri zati hori, gizarte zibil aktiboa delako, euskaltzale, abertzale, beste-lako mundu bat desio duena, internazionalista, ekologista... guzti hori, ez? Ze ekologista, ze internazionalista ginen gu, alboko herrian pertsona bat hiltzen dutenean, ez dakigunean reaktionatzen eta biktimizekiko gertutasuna izaten? Zer gertatu zaigu? Nik uste, hor defizit etikoa izugarria, ikaragarria izan dela, paradoxikoki, humanismoaren elementu asko eta asko bereganatuta zeuzkan herriaren zati baten aldetik. Horregatik, historiaren berrirakurketa bat egitean, ikusten dituzu elkarren alboan, gizarte sektore aurrerakoi, humanista, mundu aldatzaile, ekologista bat, eta aldamenean, igandetan mezetara zihoazen heldu zahar batzuk. Ta esaten duzu: "Ostras! Igual arrazoi gehiago zutenak, intuizio hobeak zituztenak, gertatzen ari zen guztiaren aurrean, bigarren hauek ziren; nahiz eta kolorea, diskurtsoa eta rollo ona lehenengo aldean zegoen, ez?".

Nik uste, zorionez, izan duela hemen multzo batek begirada etiko potente bat, baina nik behintzat ez dudana gehiegi aintzat hartu. (...) Ta gerra zibilean, gerra batean inor ez da guztiz etikoa, baina egon zan multzo bat saiatu zana etika bati eusten. Hori bai izan zen, Jose Antonio Agirre, esan dezagun, mundu jeltzale, "kristau aurrerakoi" hori. Hor egon ziren episodio oso interesgarriak, faxistak itsasontzi batean atxilotuta, eta ezkerrekoak, anarkistak, komunistak: "Fusilatu ditzagun". Eta jeltzaleak babesten, fusilatuak izan ez daitezten. Hor badago etika bat mundu horretatik datorrena eta behar bada, nik gutxiegi baloratu dudana. Orain gero eta gehiago baloratzen dut, egon dala jende bat esanez: "Ez, ez eta ez".

BIKTIMEKIKO ERREKONozIMENDUA

Biktimei eskainitako aitortza oso ezberdina izan da frankismoaren azken urteetatik hona. Hildakoaren eta urratzailearen ildo politikoari begiratu zaio, biktimaren atzean gordetzen zen pertsonari baino. Horretan bat datoz gaia aztertu duten hainbat ikerlari, baita txosten honetan bildu diren ia testigantza guztiak ere. Egia esan, deigarria bezain kezkarria da honelako errealitatearekin topatzea.

Maixabel Lasa baino lehenago, behin deitu ziguten, 2000 inguruan. Ze 25 urteetan ez genuen inongo aitortzarik ez babesik izan instituzioengandik. Gainera izan zan kasualidadea, ze nik orduan udaletxean lan egiten nuen, orduan deitu zidaten baina biktimak lokalizatzeko eta haien artean, bat ni nintzen. Deitu zuten udaletxera, Gizarte Zerbitzutara, nik bertan egiten lana eta zera esan zidaten: "Begira, hau atera da, Eusko Jaurlaritzatik deitzen dugu eta nahi degu familia hauek lokalizatzea; mesedez, lagunduko diguzu?". Udaleko funtzionari bezala deitu zidaten bitartekari lana egiteko, familia batzuk lokalizatzen laguntzeko eta horietako bat ni nintzen. Ordurarte gu ere egia esan, inoiz ez ginen arduratu. Eta pentsatu ere ez genuen egin, baina gero rekonozimendua eta egia behar genuela sentitu genuen.

Azkenean errelatoa egin behar da, alde batetik zein bestetik gauza gogorrak gertatu dira, baina esan egin behar da berriz ez gertatzeko bermea nahi badugu, eta dena kontatu behar da alde batetik eta bestetik. (...) Egiteko dago, baina Estatuaren aldetik, esatea "Gu izan ginen, gaizki egon zan. Garaia hori zan". (...) Lasaitasun bat (suposatuko luke familian), etapa bat bukatzea, ixtea. Zauriak ondo ixtea. Ze orain ematen du faltsuan ixten dala, ez? "Aurrera goaz, beste garai bat...". Baina hau dago gure tripetan oraindik.

Pentsatzen duenak Olatzen [Etxabe] kasua denborak sendatu duela, gezurra da, ez dut sinesten horretan. Olatzen kasua sendatzen lagun dezake gaia jorratzeak, beti ere errespetutik, biktimei zor zaien errespetu osotik. Agian behar izan ditu urteak isilik egoten eta hori errespetatu beharra dago. Uste dut lasaiago lo egin dezakeela batek gauzak ageriko eginda, baina erabakia mina duten horiena da. Gainontzekooi pauso bat atzera ematea tokatzen zaigu eta errespetatzea. (...) Esango nuke, behar dutela ulermena gainontzekoengandik, seguruenik ere behar dutela entzutea, ez esatea ezer, bakarrik entzutea eta konprenitzea. Uste dut askotan alferrikako eta okerreko gauza asko esan zaiela biktimei, eta hori ere ez da. Biktimen ondoan egoteak ez du esan nahi biktimei esatea zer eta nola egin behar den, bakoitzak bere erritmoan eta bere pausotan. Egoteak berak laguntzen duela eta ez kontra egiteak.

Erabilera bat egon da, nik uste dut, alderdi batzuen aldetik, erabilera oso gordina egin dela. Kasu batzuetan munstro bihurtu dituzte. Beraiek izan dira mina

erreparatu beharrean eta zentzu horretan urratsak eman beharrean, biktimak instrumentalizatu dituztenak. Erabili egin dituzte eta orain, porlanezko pareta bihurtu dituzte. Nik uste dut, biktimei sendatzen lagundu egin behar zaiela, aitortu, entzun, enpatizatu eta ez erabili.

Errekonozimendua? Parekoa desde luego ez, nik pentsatzen dot ezetz. Nere iritziz, GAL eta Estatuaren indarkeria jasandakoak horrek biktimak dira, baina Estaduak ez ditu errekonozidu. Han esan zauen Olatzek [Etxabe], ez zala egon udaletxetik, instituzioetatik, errekonozimendurik, kartatxo bat, ezer bez. Oin ikusten ari naz Espania aldetik ere, euronak dira biktimak bakarrik. Ez dute ikusten hor egon zela gerra bat, demagun, euron artean.

Tratamentue ez da berdina izan, noski, behintzat Arrasaten, babestu ein dau estatuaren biolentziak eragindako biktimak bestiek baino.

BEREIZKERIA ETA AHANZTURA

Biktimen ahotan sarri entzun ohi da jasan duten bereizkeria egoera urte luzeetan, tra- taera mingarri hau norabide ezberdinetatik zetorrelarik. Biktima batzuk hutsune handia sumatu dute euren saminaren aurrean, gizartearen gehiengoak ez ikusiarena egin eta babesik eman ez dielako.

Uste dut babes guztia pertsona batzuentzat izan dela, eta beste batzuentzat ez. Nik horrela ikusten dut. Ez dago ikusi besterik, adibidez, nire aitari omenaldiak egiten zaizkionean zein joaten den. Alderdi Sozialista joaten da eta lagun gertukoena ere bai, baina hemen ia hogeita bost mila pertsona bizi dira. Non sartzen dira? (...) Jaitsi zitezkeen, azken finean zure auzoan bizitako pertsona bat da, bizi osoan ezagututakoa. Zer kostatzen zaizu joatea? Nire bizilaguna bera ere ez badoa, beste inor ez da joango. Iaz alkatea etorri zen, Podemoseko kideak ere bai, hori inoiz gertatu gabekoa zen. Gogoraren Memoria Plazak zerikusi handia izan zuela uste dut.

Nire ustez, guztiak dira biktimak. Hau da, ETArekin lotutakoak, GALen edo eskuineko beste talde batzuen eraginezkoak eta polizia-gehiegikeriak eragindakoak. Nire iritziz, badago desberdintasuna horien artean. Izan ere, poliziaren indarkeriak edo GALek eragindakoez babes soziala izan zuten eta gainerakoek ez. Pertsona haien bihotz-buruetan sartuta, uste dut hori haien kontra eginiko ekintza bezain txarra izango zela; bakarrik sentitzea, alegia. Besteek babes soziala zuten. ETaren biktima zirenen kasuan, "Zerbait egingo zuten" esaldia ezaguna izan da, eta oraindik ere bai; hori oso gogorra izango zela pentsatzen

dut, eta denbora asko iraun du. Edonola ere, guztiak biktimak dira, e. Esan nahi dut batzuek babes soziala izan dutela, eta nahi ala ez, hori ukendu bat da; besteak, bitartean, jasan beharreko minaz gainera, gaizki ikusiak egon dira.

Hala ta be gauzak aldatu dira, El Chino hil zutenean, Gurea zinema parien, ez nun ikusten kalien "demostraciones de dolor, ni de nada". Aldiz, Txominena akordetan naz, omenaldian izugarrizko demostrazioa egin zuten, apur bat bélico, jendie oholtzera igo zan eta pare bat deskarga ein zuten. Gaur egunien halakoak arraroak zirela pentsa daiteke, baina garai hartan oso normala zan edo normala ikusten genun.

Beste alde batetik, Jose Antonio Ortega Lara 500 eta piku egunen ondoren aske uztearen kontua zegoen. Eta Arrasaten ez zen ezer egin, herrian gertatu izan ez balitz bezala, orokorrean entzungor egitea nahi izan zen. Eta Ortega Lara askatzea lortu zenean izandako zortearen lidergorik ere ez zen egon. Hortaz, non dago Arrasateko jendearen zentzu kritikoa? Ni asko kezkatu nintzen, asko kezkatu izan nau (...). Eta seguru nago argi adierazteko beldurragatik (zela). Bai, bai, jendeak ez ikusiarena egin du egoera askotan.

Errekonozimendurik egon al den gizartean? Ez, bakoitzak bere helburuari begiratu diolako, eta nik ezetz diotsut. Maila politikoan, nire ustez batez ere ETaren biktimekin egon da. Baina GALen guztiz aurka ere banago, indarkeria indarkeria dela badakit, eta Batallón Vasco-Españolen aurka ere bai, hori izan zen Iñaki Etxaberen eta haren koinata Agurtzaneren kasua; nik Iñaki ondo ezagutzen nuen.

Izan ere, biktima bat, bizi bat, ezin duzu berreskuratu. Bizi bat joandakoan, joan da. Errekonozimendurik izan duten? Nire ustez ez. Biktima batzuek beste batzuek baino gehiago? Bada, bai, Arrasaten zehazki. Politikaren funtzionatzeko moduagatik; ETAKoa den biktima batek, izateko moduagatik, militantziagatik edo izan zezakeen babesagatik, deia egiteko gaitasun oso handia du. Beti esan izan dugunez, txirula jo eta guztiak autobusera igotzen dira.

Beste biktima batzuek, berriz, antzeko sentsazioa izan dute erakunde publikoek urteetako ahanzturaz adierazi dieten bereizkeria dela eta. Beraz, sentimendu horrekin bizi izan dira biktima mota ezberdinak, duela gutxi arte.

Asimetria bat nabari dut ETA bezalako erakundeen eta Estatuaren biktimen artean. Estatuaren biktimek ez dute inolako aitortza instituzionalik, salbuespenak salbuespen. Jakinekoa dut, badela jende bat ez duena nahi edo ahal izan beraiei egindako torturak edota poliziaren eskutik jasandako esperientzia

txarrak kontatu: hala nola kontroletan eta detenituak izan direlarik, gaur egun ere oraindik, goardia zibilaren aldetiko errepresalien bildur.

Preso ohi bati ongietorria egiten zaionean, ez dakit Udalaren kontua den, ez dut uste, senideak babesten dituen jendearenak izango dira. Nire kasuan, uste dut Udala ez dela inoiz etorri. Urteak dira zera esan zidatela: "Ez dugu-eta gonbidapenik jaso". Barkatu, hau ez da ezkontza bat. Egunkarian Isaiasi omenaldia egingo zaiola jakinarazten da. Ez dut esango, zu ez zaitez etorri. Honek ez du horrela funtzionatzen. Ez dago gonbidapenik banatu beharrik, nahi duena etortzen da, benetan sentitzen duena. (...) Inoiz ez da berandu, eta azken finean gauzak aldatzen hastea nahi badugu, pausotxo bat izango litzateke. Hamar urte geroago izanda ere. Orain ematen du alkateak nire aitari zerbait egin nahi diola, hamar urte beteko direlako. Urrats bat da. Baina orain arte ez da inoiz egin.

Orain dala urte batzuk Maixabel Lasa zegoenean Jaurlaritzan, hainbat bider egon nintzen berarekin, berak deitu zigun diru laguntzak eskatzeko animatu e.a. Eta baten, akordatzen naz komentatu zidala: "Zelan ikusten duzu ETako biktima batekin elkartzea?". Momentu hortan, ez nintzen gai ikusi. Eta ez da hainbeste urte, igual izango dira 5-6 urte. Eta gero, ez dakit ze izan dan, igual gauzak aldatu direlako. (...) Ze guk instituzioen babesa ez dugu sentitu azkenengo urteak arte, ba Eusko Jaurlaritza hasi danetik; baina bai lagunena, herriarena, ez dakit zer, eta hori beti sentitu dudala beti oso oso babestuta sentitu naiz gizarte mailan.

Nik uste dut biktimek hartu duten pisua gehiegizkoa izan dala, politikan eragin haundia dute eta nik uste dut hori ezin dala izan biktimen papera. (...) Azkenean, boterean daudenak, ba euren alde egiten dute eta biktimak erabiltzen dituzte eurek ere, biek erabiltzen dutela elkarri. Gure kasuan, rekonozitu behar da gobernuia izan dala hiltzaile eta izan dala Batallón Vasco-Español, atzean gobernuia zegoela. Gainera, guk beti pentsatu izan dugu guardia zibilak izan zirela, ze handik aste batera, taxista bat hil zuten, German Agirre, izan zan lekuko (...) horregatik hil zuten. Orduan, guzti hori Estatuak rekonozitu behar luke.

Estatuaren errekonozimendurik? Keba, ezer ez. Gainera, guk ez genuen inoiz ezer eskatu. Eta Eusko Jaurlaritzatik deitu ziguten laguntza eskaera egiteko. Orduan euki genuen guk harremana Maixabel Lasarekin eta bueno, egin genuen. Estrasburgora ere joan gara eta han ere ezetz esan digute. Gauza da, guri ezeztatzen digutela biktima rekonozimendu hori, esaten dutelako ez dagoela demostratua gurea atentatu bat izan zela. Eta guk daukagun agiri bakarra da "Certificado de defunción" eta hor jartzen du "shock" a izan zela hilketaren arrazoia. Ez du tiroketa aipatzen. Guk daukagun paper bakarra hori da, nahiz eta aita hil eta handik bi hilabetera edo amari autopsiaren faktura bidali zioten eta ordaindu zuen, baina autopsia bera ez. Ez daukagu guk agiririk demostratzeko

hori atentatu bat izan zela. (...) Kanpazar, berez, Bizkaia da, Elorrio. Durangoko epaitegian zegoen espediente baina hamar urtetara edo, esan zuten espediente hori Ferroleko artxibora eraman zutela. Han gordetzen dute espedienteak, pelikuletan ikusten dana, "clasificados", erreserbatuak. Gu hasi ginenean, han eskatu genuen espediente lortzeko, demostratu ahal izateko. Eta esan digute, ez dakit zenbat bider, ezetz. 50 urte pasatzen dianean, orduan, bai. Bueno, eskatu degu hainbatetan, ze egiten dezu errekurtsua ta beti hasierara.

ETAko biktima batzuek esaten dute erakundiek apur bat beste leku batera begiratu zutela. Hainbat momentutan, agian zeuk ez duzu hainbeste sentitzen, ez jatzu toketan zuzenien eta orduan askoz errezagua da, zoritxarrez. Oin pentsetan dot batzutan arrazoa dutela, igual "aquí no nos hace caso ni Chus" sentitu direla.

Biktima batzuei aitortza ere ez zaie onartu, biktima direnik ere. Tortura jasan duten askok, beldurrak eraginda salaketa ere ez dute egin. Mehatxuak jaso dituztenek ere salatu ere ezin izan dute egin. Erailak izan direnak ere aitortu gabe daude oraindik! Hemen ere lehen mailako eta bigarren mailako biktimak daude. Eta biktima modura errekonozituak izan ez diren azken mailako biktimak ere badaude. Biktima parapolizialak, sakabanaketak eragindakoak...

Biktima batzuei indarra eman zaie, ahotsa eta protagonismoa. Beste biktima asko isildu egin dituzte. Interes politikoak mugitu du nor bai eta nor ez. (...) Beste gauza bat da, herri mailan eta herri batzuetan, kontrakoa izan dela; Instituzioek eta komunikabideek indarra eman eta herriak ez diela eman.

Oro har, alde bateko errekonozimendua bakarrik egon da. Estatuako erakundeek ez diete aitortza handirik egin ez alde bateko ez besteko biktimei. 11Mri dagokionez, gertatu zena gertatu zen; ETari egotzi nahi izan zioten baina ez zen ETA izan, eta izan zituen ondorio guztiekin, han bertan, biktimekin ez zen sentikortasun berezirik izan. Nire ustez, kontua da ez dela ezinbesteko urrats hori eman. Giza eskubideen aitortzaren kontua teoriarik soilik landu da. Hemen, Eusko Jaurlaritza, 2005-2009 legegintzaldian nolabait pixka bat antolatzen hasi zen. (...) Arrasaten, biktima batzuei omenaldiak egin zaizkie, gertukoak esango dugu, harrerak eta mota horretako gauzak. Beste biktimen kasuan, erakundeek aldetik errekonozimendua, gertutasuna eta ardura izan dute. Baina gizartean, herriak, ez ditu behar bezala babestu alde horretako biktimak, ETaren biktimak, hain zuzen.

GALen edo Batallón Vasco Españolen biktimei dagokienez, Estatuak are gehiago diskriminatu izan ditu. Gizartean errekonozimendua izan dute, baina nire ustez ez nahikoa. Zerbait handiagoa egin behar da, ez da erraza izango ekitaldi bat

edo zerbait antolatzea, eta ez ekitaldi bat soilik, egunerokotasunerako zerbait ere bai. Nik gehiago balioesten dut hori, eguneroko elkarbizitza; baina horretarako jendea hezi beharra dago.

Gogorak "Memoria plaza" ekarri zauenien testigantzak entzuterakoan pentsetan nauen oraindikan ere ez dala argi gelditzen biktima guztiak berdinak direnik eta erreparazioa hainbat kasutan batzuek bakarrik izan dala. ETA beti ETA izan dala, eta ein ditula kristonak, baina beti esan dute ze ein duten, gainera erreibindikatu ein dute, hori eiten zutela esanez. Askotan ez dakit zeinen ize-nien eta ez dakit zetako baina ... Bestekaldetik, Estatutik, biolentzia ein dutenien, gero ez dutela izan kapaz publikoki argumentatzeko zergaitik eiten zuten hori, baina nik uste dut kriston eragina euki dauela denongan.

Udalak Isaias Carrascoren atentatua gaitzetsi zuen, bai, gaitzestera joan zen, baina ez zioten utzi sartzan. Nire ustez sartzan utzi beharko zioten, Jose Luisentzat ere kolpe handia izan zen, Isaiasena oso gogorra izan zen. Orain iruditzen zait pertsona bat aitzakiak jartzera etortzen bazaizu, ez dagoela barkamena eskatzeko beharrik ... Udalak ez zuen atentatua gaitzetsi. Ez, ez dut uste. Gaizki iruditzen zait, noski. Alkatea bazara guztien alkatea zara, Isaiasena ere bai.

Isaias Carrascoren hilketaren aurrean izandako zuzeneko erreakzioen klima hartan, Korporazioko kideren batek, gertaeraren balorazioa egiteko eskatu ziotenean, honako hau erantzun zuen ihes egiten saiatzen zelarik: "Nire alderdiak egingo ditu adierazpenak". Hori errotuta dagoen koldarkeria da, ez banantzeko...

Biktimen ahanzturaz eta bazterkeriaz gain, elkarrizketatu batzuek diote, gai honetan nolabait aurrera pausuak eman direla, baina ezinbestekotzat jotzen duten erakunde publikoen nahiz gizartearen esfortzu berezia, biktima mota guztiak maila berean errekonozitzeko.

Iraganean bakoitzak bereak errekonozitzen zituen? Esango nuke baietz, lehen hala zela. Herri eta erakunde mailan duda barik. Gaur esango nuke bestela dela eta are "bestelakoa" izan behar dela ere bai. Zein da biktimago? Etxabe edo Carrasco? Biei entzuten egon nintzenean, momentu batean galdu egin liteke nor dabilen berba egiten. Mina iguala zen bietan. Ez zegoan hor min motarik, ez zegoen biktima motarik, pertsona baten mina zen, min humanoa. Uste dut horrela bizi beharko genukeela gainera, torturatu baten mina eta haren familia-rena edo bizkartzain batekin egunero bizi izan denarena edo familiarteko bat hil diotena, izan kolore bateko edo besteko, ze denetik egon da hemen... Nik uste min horiek denak landu beharko genituzkeela. Bakoitza bere ñabardurekin, baina denak izan direla zaurituak onartuta. Egin den? Ba, lehen ez, gero eta

gehiago egiten dela ere esango nuke; eta nahi nioke alde positibo horri eutsi, eta etorkizunean gehiago egongo dela pentsatu.

Uste dut aurreratzen ari dena lehen alboratuta zeuden biktimen errekonozimendua dela. Hemen, norbait hiltzen zenean, omenaldia egiten zitzaien hildako ETako militanteari, ez da hala? Baina ni zinegotzia nintzela, Arrasateko mutil bat, Aguirreurreta, hil zuten Komando Autonomoek. Bilera automatikoki gelditu zen. Baina egia da giroan edo batzuen ideologietan nabari zela hilketa hark bilera bertan behera uztea justifikatzen ote zuen. Uste dut alde horretatik aurreratzen ari garela. Testigantza eta gauza batzuk oso deigarriak egiten zaizkit, ETak hildako pertsonen senide zuzenak "hori ikusi egin behar da" eta "guztiok sartu behar dugu" esanez. Bestalde, badaude errekonozimendu horretara iristearen aurka lanean ari diren indarrak ere.

Oro har, nik esango nuke epel; biktimen garrantzien gaia eta biktimei merezi-behar dutenaren gaia berandu etorri dela. Bi aldeetakoei, e! Ezker Abertzaleak egiten zien bere biktimei gorazarre izugarri bat; eta bestetik, instituzioek ez dute asmatu biktimei behar duten garrantzia ematen, familiakoei eta abar. Nik ez dakit posible den biktimei horrelako rekonozimendua egitea gatazka bizi-bizi dagoen momentuan.

Lehenengo dikotomia horretatik gatozela esango nuke. Bakoitzak eduki ditu norberaren biktimak, bakoitzak zeuzkan bere hildakoak, bere heroiak. Gaur hori da hain justu apaltzen ari dena eta seguruenik apaldu behar duguna, zeren biktimak biktima dira, ez dira nireak edo zureak. Denak modu igualean errekonozitu diren? Ba, seguru aski ez, ez alde batekoak ezta bestekoak. Denetik egon dela esango nuke errekonozitze honetan. (...) Arrasaten, orain esango nuke gogoratuak direla biktimak, modu ezberdinetakoak. Iraganean dena zen aldrebesez. Iraganean zen zu edo ni. Iraganean zen aberria edo patria. Belaunaldi berriagoek lekua hartu ahala begirada gardenagoa izango dute eta "zu edo ni"-tik irakurketa konpartuago batzuetara heltzeko aukera errazagoa izango da, "egia" berba pluralean deklinatu beharko badugu ere urtetan.

• OMENALDIEN INGURUAN

Nola gauzatu behar dira biktimek eta haien senideek merezi duten aitortza edo errekonozimendua herri mailan? Jasotako iritzien arabera ez dirudi galdera honen erantzuna erraza denik, oso anitzak baitira omenaldien inguruan bildutako jarrerak. Instituzioek bertaratzea ezinbestezkotzat jotzen du hainbatek eta eskertzekoa dela, aldiz, agintari politikoaren manipulazioaren kezka adierazten du beste zenbaitek. Halaber, batzuek

diote plakak edo antzekoak ipintzeak ez duela ahanztura saihesten, beste batzuei, berriz, beharrezkoa iruditzen zaie. Nolanahi ere iritzi gehienok zerbait egin behar dela deritzote, biktimak behar bezala oroituak izan daitezen.

Ni ez nago pozik Arrasaten egin diren gauzekin. Tira, ezin dugu pentsatu orain lehen bezala gaudela. Baina azken atentatua Isaiasena izan zen eta ez dut uste hura babestu zutenek askorik egin dutenik. Gizarte osoak gauden egoerara eraman gaituzten mota horretako ideiak baztertzeak soilik osatu dezake. Eta horrek denbora, hezkuntza eta pertsuasioa behar ditu. Erreparazio-ekintzak ondo daude, ekintza sinbolikoak. Gizarteak, orokorrean, eliteei begiratzen die; eliteek mota horretako keinuak egiten badituzte, zerbaitek iraungo du; baina uste dut behar dena askoz sakonagoa dela. (...) Heziketa, gu besteak baino hobeak izateko ideia horiei aurre egitea.

Errekonozimendu instituzionala esango nuke behar dela hori be, gainera isiltasun handia egon da urtetan, gobernuek, erakundeek, udalek eta instituzioek oro har ez dute gai hau landu, oraingo moduan behintzat, hori errore bat izan da, gainera entzun ditugu politikariak barkamena eskatzen horregatik. (...) Kalte egingen da horren erabilerarik balego alderdikieratik. Errekonozimenduarena parte bat izan behar da, baina langai nagusia biktimak dira, erakundeen gainetik. Erakundeek ere errekonozimendu horretan parte hartzea ontzat ematen dut, ze bestela seguruenik kexatu egingo ginateke ez daudelako.

Ez dakit, ez da samurra, ni biktima nola enazen izen, ba igual eziñot esan nora-ino bete dien biktimen problemak edo ez dien bete. Nik uste dot alde bietako biktimak ezin diela pakete berdin baten sartu. Rekonozimientua askotan nik ez dakit zer dan. Niri etorten bajat jerifalte danak eskua emoten da: "Ai, kottau hoi", besarkada bat, plaka bat jarri; neretako faltsukerixa handixa da. Zeatik esate baterako, nei Urkullu etorten bajat oin besarkada batzuk emoten ta resulta que herenegun PPkin presupuestuak onartu dittu, digo: "Muchacho estamos haciendo un pan con ostias". Azken baten, beste gauza askotan bezela, denporia pasauta konpontzen die gauzak. Hor daz ondion Gerra Zibileko bire baztarrakeko biktimak onartu barik.

Udaletxean bai. EAJk eta PSOEK presio handia egin zutelako, eta Udaletxean Isaias omendu zuten, besteak beste, gorpua bertan edukiz. Baina uste dut guztia horretan geratu zela, ez dela hedatu. Horrez gain, badakit plaka bat dagoela. Baina, bere garaian, Isaias Carrascori errekonozimendua egin nahi izan zitzaion, hemen Udaletxean, plakaren bat edo zerbait. Eta ni ez nago horrelakoak egitearen alde, tentsio gehiago sortuko lukeelako. Hala ere, berriz diot, herriak hautatutako Udaleko zinegotzia izan da, baina nik ez nuke egingo. (...) Udalaren alde-

tik Isaiasi errekonozimendua egitea beharrezkoa litzatekeela uste dut. Niretzat bizitza sakratua da, berdin zait bata edo bestea den. Baina plakarik gabe, errekonozimenduak ez du zertan mitin bat izan; pertsonari berari errekonozimendua, izan idatziz, izan jendaurrean.

Plakak eta omenaldiak? Nik uste dut onak direla gaia ateratzeko berriro kalera, esnarazteko kontzientziak, ikusteko zer den historia, ahanzturan ez jausteko. Aurreko astean egon ziren Elgoibarren berriro kolunbarioan, niretzako ekintza horiek egin beharrekoak dira, politikoak egon dira, egon dira erakundeak eta oso ondo. Egiten den guztiak balio duelako berriro gaia haizatzeko. Bestela jende hori bigarren aldiz hiltzen da eta horrek ez dauka zentzurik. Ahanzturak hiltzen du. Gauza hauek azeleratu egin behar direla uste dut, badago korrante bat esaten duena, denbora behar dugu, hori egingo dugu, baina bost sei urte barru, belaunaldi aldaketekin. Eta ni ez nago hor, uste dut gauzak azeleratu egin behar direla, ez azeleratuta joateko, poliki egin behar dira, baina eskuko frenoak kenduta. Denborak, berez ez ditu sendatzen gauzak, denbora behar da, baina ez berez osatzeko. Atera egin behar dira gaiak, Sandra Carrascok eduki behar du agerikotasun bat eta Olatz Etxabek ere bai.

• ESKER ONAK

Sufritu duten pertsonen samina hain da sentibera, elkartasun keinuren bat edo hurbilketarako jarreraren bat antzematen dutenean, sakonean daramaten min hori neurri batean arintzea lortzen dute, baita esker onez jaso ere; are gehiago, keinu horiek ustekabean iristen direnean. Ondoko pasarte hauek horren adibide argiak dira.

Ni egunero joaten naiz Arrasateko Centro Andaluzera, bazkidea naiz eta. Behin norbaitek besterik gabe agurtu ninduen "Hola, Paco". Tira, ba gizon hori bere familiarekin zegoen han, eta une jakin batean ni partida bat jokatzeko ari nintzen eta ezpainzapi bat utzi zidan. Argazki bat atera nion. Egindako lanagatik eskerrak eman zizkidan, "Eskerrik asko, hau eta beste". Etxean gordeta daukat. Niretzat ezagutzen ez dudana pertsona batek eskerrak eman dizkidan aldi bakarra izan da.

Jose Luisen gorpuaren aurrean agertu zirenean lasaitu egin nintzen, egin ez zuten beste guztiagatik. Ez dakit batek bestearekin zerikusirik duen, baina... Horrez gain, nire gizona hil zenean ere zerbait ona gertatu zen. Kontua da Zubizarreta alkatea eta aurretik alkate izandako Ino Galparsoro Jose Luisen aurrean izan zirela, beilatokira etorri ziren eta zera esan zidaten: "Gizon haundi bat izan da, Maria Dolores".

ERREPLIKA ESKUBIDEA

INO GALPARSORO MARKAIDE

Legealdia garai ilun eta bortitzean bizi izan genuen, salbuespen egoera nabarmena zen: elkarrizketa prozesu saiakera baten haustura, Ezker Abertzalearen kontrako errepresioa (ilegalizatuta, zuzendaritza atxilotuta, legealdi oso bat instituzioetatik kanpo egon ondoren udal gutxi batzuetan baldintza zailetan parte hartuz), ETA ekintza gogorak burutzen,... Eta testuinguru honetan izan zen Isaias Carrascoren hilketa.

Gertatutakoaren berri izan bezain laster, ospitalera joan ginen bere egoeraren berri izateko. Handik hitz egiteko aukerarik izan gabe eta irain artean bidaliak izan ginen. Arratsalderako bozeramaileen batzordea deitu genuen eta bertan alderdi sozialistak Isaiasen gorpua udaletxean zegoen bitartean ANVko zinegotzirik bertan ez izatea eskatu zuen. Beraien nahia jarraituz, horrela egin genuen, eta une oro udaletxeko bitarteko guztiak haien esku utzi genituen omenaldia egin ziezaioten, beraien mina eta dolua erabat errespetatuz.

Egun horretatik aurrera hiltzaile moduan tratatu eta kriminalizatu gintuzten eta sekulako jazarpen mediatikoa sufritu genuen. Honen ondorioetako bat nire espetxeratzea izan zen.

Herrian noski eztabaidatu genuela ETAk burututako ekintzaz eta izan behar genuen jarreraz. Iritzi desberdinak egon arren, denok ados geunden alde bateko bortizkeria bakarrik gaitzesteak ez zuela egoera konpontzeko inolako biderik zabaltzen. Honek ez du esan nahi, gertaeraren larritasunaren jabe ez ginenik. Halaxe adierazi genuen prentsaurreko, elkarrizketa, pleno eta abarretan. Gatazkaren ondorioen sufrimendua gainera, ez zitzaigun arrotza egiten, gobernu taldean GALek eraildako herritar baten arreba eta ehunka kilometrotara dispertsatutako preso baten aita genituen eta. Gauzak honela, sentitzen dut orduan edo geroago gure jokabidea mingarri moduan ulertu izana: gure intentzioa modu publikoan familiak adierazi zuen nahia errespetatzea izan zen eta da.

Bukatzeko, beti saiatu gara beste alderdietako zinegotziak errespetuz tratatzen, bai udaletxean eta baita kanpoan ere, zinegotzi izan diren bitartean eta utzi dutenean ere.

8.3 BIZIKIDETZA

Iritzi ugariren arabera, euskal gizarteak gaur egun duen erronkarik nagusiena iraganean urratutako bizikidetza berrosatzea da, pentsaera ezberdineko jendearen artean adostasun zabala baitago bizikidetza baketsua lortzea helburutzat hartzerakoan. Aurreko ataletan, agerian geratu da saminez betetako iragana bizi izan dela Arrasaten, euskal gizartean baitan bezalaxe, bidegabekeria askoren lekuko izan da; baina oraindik, zauri asko daude behar bezala itxi gabe. Hori dela eta, sakonki aztertu beharra dago egungo egoera, bere indargune zein ahuleziak arakatzuz, iraganeko giro samingarri hori gainditze bidean jarriko bada.

Erronka honen aurrean bi errealitate ezberdin aurki daitezke, horietako bakoitzak berariazko dinamikak eragiten dituelarik. Alde batetik, oztopoak daude urrats berriak emateko, iraganetik irauten duten eragozpenak eta begirada etengabe atzeraka gidatzen dutenak, eta bestetik, itxaropenezko zantzuak antzeman daitezke etorkizuna begiratzeko, han-hemenka agertzen diren aukerak, aro berri baten keinu gisa.

8.3.1 BIZIKIDETZARAKO ERAGOZPENAK

Errealitatera eginiko hurbilketa horretan, lehenik eragozpentzat jotzen diren arrazoiak zein iritziak biltzen dira jarraian. Horien artean, iraganaren zama, hausnarketaren beharra eta presoen egoera nabarmentzen dira solaskideen ahotan.

IRAGANAREN ZAMA

Bizikidetzarako eragozpenik nagusienetako bat norberak bizi izandako sufrimendua da, alegia, zuzenean sufritutakoaren oroimena, soinean eramandako zama eta oraindik arindu gabea. Horrekin batera, bizitzan zehar, indarkeriak norberarengan izan duen eragin mota ezberdina azaltzen da baita ere.

Uste dut bost bat urte edo behar izan nituela. Aitarena asumitzea egunez egunez kontua zen; horrekin bizitzen ikasten duzu, baina gertatzen dena da ni bizi naizen lekuan bizita hori guztia atzean uztea oso zaila dela. Oso zaila da esatea: nire aita hil dute... eta kito. Nire bizitzarekin jarraitzen dut, ahal dudan hobekien daramat eta kito. Baina inguruak ez dizu uzten. Oso-oso zaila da, oso zaila; aita hil dizutelako, duzun amorrugatik, ikusten dituzun bidegabekeriengatik, inguratzeko zaituenagatik, galdu duzunagatik... Azken finean, oso zaila da, baina puntu batera iritsitakoan esaten duzu: edo txipa aldatzen duzu edo hondoratu egingo zara. Nik beheraka nindoala ikusten nuen. Hogeitaz urte nituen eta orain hogeitaz hamar ditut, eta gaztea naiz oraindik, baina nire gaztaroa galtzen ari nintzela

sentitzen nuen. Lagunik gabe geratzea, nire aitarena, gauza bat eta bestea... Orduan txipa aldatu behar duzula konturatzen zara. Denetik izan zen apur bat...

Telebistan ikusten duzunean: "Zinegotzi bat erail dute...", horrekin geratzen zara. Pertsona bat hil dute, baina ez duzu ikusten horren ondoren gertatu den guztia. Guretzat ez da berdina, adibidez. Nire aita hil dute, ados, kito. Hil dute, pasatu da, kito, bakean utzi gaituzte. Baina aita hil eta hilabetera atarian karteltxo bat jartzen badizute, presoentzako diru-eske etorriko direla esanez, diozu: "Ostia, zer da hau?" Handik gutxira alkatea espetxera sartu zuten eta guztiek espetxeratzearen kontra manifestaldiak egin zituzten, gainera nik ez dakit zergatik atxilotu zuten eta zergatik ez, ni hor ez naiz sartzen... Alkateagatik greba egiten dutela ikusten duzu, parkingeko sarreran bere argazkia dagoela eta hurrek mezutxoak idazten dizkiotela...

Garai hartan behintzat, nik ezagutu nuen giroa zen askoz giro borrokalariagoa, askoz enfrentamendu zaleagoa, askoz adolezenteagoa intelektualki edo politikoki. (...) Ba, iraultza sozialista egin behar zen, hau da, ametsaren eta errealtatearen arteko etena oso handia, ze bi printzipio behar dituzu konbinatu, ezta? Utopia printzipioa eta realitate printzipioa. Bi horiek konbinatzeko zailtasun handiak egon ziren orain dela 40-30 urteko giroan eta horrek ekarri ditu hainbat ondorio, nik uste, ba kaltegarri. (...) Gaur egun, nik uste, ba bi horiek gehiago gerturatu direla, utopia printzipioa asko higatu dela, realitate printzipioak askoz pisu gehiago duela, horrek badu alde on bat. Eta alde txarra du, ba behar bada, ametsaren koloreak asko difuminatu direla, ez?

Enpatia falta? Bebai klaro. Zeatik bakotxa bizi gizen apur bat geure munduen sartuta. Gero, emigraziñue be kristona egon zan, "en los años 60" eta hareik euren kulturie ekarri hauen. "Habla cristiano" sarri entzundako hitzak, detalle horeik bere miña egiten dabe. Horrekin gainera frankismoaren urte ilunak, erlijinuan portaeria beti gobienuaren alde eta aberatsen alde, gerra zibilan ondorixuak... horreik danok kalte haundixa in hauen bizitza sozialien. Niri atenziñua deketan duzt "en los años 50" inguru horreitan, domeketan futbol partiduetara guardia zibila faten zala herritarrekin batera Iturripera, eta egoera nehiko normala izeten zan. Gero gauzak aldatu zien... eta adibidez Carrero hil hauenien, gogoratzen naz nolako juergak egon zien.

Uste dut, orokorrean, nire ustez, e, garai hartan guardia zibil bat hiltzen zutenean indiferentzia moduko bat izaten zela; ni ez naiz inoiz horrelakorik egitearen alde egon, baina indiferentzia zegoen... Baina, bestalde... adimenaren ezkortasuna borondatearen baikortasunaren aurka da, ezta?

Francoren urteetan eta justu ondoren, gizartean nahiko justifikatzen ziren ETAREN ekintzak; ez ziren gerora izan ziren bezain odoltsuak. Francoren heriotzatik zenbat eta urrunago egon, jarrera kritikoa zutenak jarrera kritiko hori indartzen hasi ziren. Baina lehen urte haietan, nire ustez gizartean nahiko kontsentsu zabala zegoen ETAREN indarkeriazko ekintza ulertzeko, jardueraren lehen urteetan ez zelako hain odoltsua. Pertzepzio soziala askoz aldekoagoa zen. (...) Eta Estatuko indarkeriaren aurkakotasuna oso zabala zen.

Orain oso desberdina den kontu bat da poliziak Euskadin izan duen deslegitimazioa, ikaragarria izan da. Nire ustez frankismoaren garaitik zetorren, agian Euskadi, Estatuko beste eremu batzuk baino politizatuago zegoelako. Eta baita ondoren egin dituzten gauzengatik ere. Noski, bideo batean ikusten duzu polizia Errenteriako dendetan lapurretan, edo Lasa eta Zabalari egindakoa ikusten duzu. Ez genekien GAL izan zen ala ez, baina bai Galindo eta bere tropela zirela. Hortaz, nire ustez Euskadin poliziak izan duen deslegitimazioa, ETAK burutu-tako indarkeriaren aurrean jarrera epelak izatea eragin duen elementuetako bat izan daiteke.

Baina enpatia falta baino gehiago esango nuke dela beldurra. Hor momentuan ez zen erraza, gerra giro bat zegoen, hala ulertu behar da. Eta bi bando gutxienez, baina ez bi bando bakarrik, zelan esan. Egon da "Todo por la patria"-ko bando bat eta egon da "Aberria ala hil"-eko bando bat, esango nuke nolabait aipatzearren. Hori bakarrik zegoen? Ez, askoz gehiago zegoen, baina horiek ziren gailentzen zirenak gainontzekoetatik. Alde bikoa zen bakarrik herrian zegoen giroa? Ba ez dut uste. Esango nuke jende asko zegoela hortik aparte, nahiz eta aparte egonagatik ere, ez zegoen ausente. Bi gauza dira. (...) Gero eta gutxiago geratzen dela esango nuke zuri edo beltzezko gizarte eredu horretatik, horregatik da posible, besteak beste, halako liburuak atera ahal izatea, ez? Edo memoriaren gainean jardutea, libreago, beldur gutxiagorekin.

Haustura soziala esango nuke bazegoela, koadriletan bertan ere. Seguruenik isiltasunak ziren hori adierazten zuten adierazpiderik nagusienak. Hemen batzuk tragoak hartu ditu leku batian eta beste batzuk beste batian, tabernak identifikatuta egon dira. Beste batzuek tragoak hartu izan ditugu taberna askotan, baina ez zen ohikoa. (...) Horrelako gauzetan bai egon dela aldaketa Arrasaten, foku txikitik begira bai ikusten da aldaketa hori. (...) Eduki ditugu [Goiena komunikabidean] PSEko jende ezaguna azalean ateratzearren, bajak; eta eduki dugu bajaren bat artikulua bat ezker abertzaleko begiradarekin idatzi genuela uste zuelako bezero horrek. Hori da daukagun motxila eta eraman behar dugun motxila. Hori kudeatzea da gurea. Hedabide hau soziopolitikoki beregaina da. Hedabide hau Olatz Etxabereña da eta Sandra Carrascoreña da.

Etengabeko konfrontazioa zen. Klean zegoen, manifestaldietan zegoen. Oso garai gogorra zen, gogorra zentzu guztietan. Orduan, etengabe zegoen ekintza bat, edo atxiloketa bat, edo tortura kasu bat, edo hilik agertzen zen ETAko militante bat ...

Bizikidetza erreala eta oinarri sendoetan sustraitua beharko luke. Nola baina? Kataluniak erakutsi digu, "sin violencia todo es posible" hori gezurra dela. Gure kontra erabili duten argudioa gezurra dela. Helburu politikoa lortzearren edozer egiteagatik makinaria errepresiboa martxan jartzen da. Jarrai-Haika-Segi epaiketan egon gineno! akusazio partikularrak (biktimen elkarteak) Genozidioa eskatu ziguten! Orain katalanei sedizioa, matxinada... Euskal Herri askea helburutzat dugunok, ze etorkizun daukagu? Zapalduaren bizikidetza? Bizikidetza zintzoa beharko luke. Gertatutakoaren errekonozimendua eta erreparazioa ekarriko lukeena, baina, berdintasunean oinarritutakoa.

Ni Isaiasen erailketaren bi epaiketetan egon nintzen, eta medikuari begiratu nion, pentsa, biziak salbatzeko ikasi duen mediku bat, eta pertsonak hiltzen ditu, ikusi nolakoa den bizitza. Nik, jakina, hiltzaile horri erru handia leporatzen diot, baina Isaiasen bizilagunari leporatzen diot errua, hura aritu baitzen datuak ematen, eta egun hartan esan baitzuen: "jada hemen dago, sartu da eta irten da". Hura da benetako hiltzailea, tirokatu zuenaz gain. Eta ziurrenez Arrasaten ibiliko da egunero, eta auzoan ere bai, lasai asko. Edo zerbait ikusi zuen jendea, ziur nago, eta ezer esan ez duena. Hori koldarkeria da, eta horregatik gertatu da herrialde honetan gertatu den guztia; izan ere, Isaiasen kasua ez da Isaiasena, erailak izan diren pertsona askorena da, bizilagunak seinalatu duelako edo beste batek ikusi eta isildu duelako.

Hainbeste alditan joan behar izan dugu plazara, ordu-laurdeneko isiltasuna gordetzera, eta guardia zibilak hil direnean ere joan gara. Aldiz, komatxo artean "abertzalea" zen jendea hil denean askoz jende gehiago joan izan da, eta horrelakoetan gu ere joan gara. Beti, eta Jose Luis ere bai. Eta Emili ere hil zen, GALEk jendea hil zuen, eta horretaz asko hitz egiten zen, baina besteez...

HAUSNARKETAREN BEHARRA

Jasotako iritzi eta errealtate gordinek bat baino gehiago gogoeta egitera eraman du. Indarkeriazko gertakari zehatzen aurrean, norberak edota gizarteak izan duen jarrerari buruz, erakunde publikoek egindakoez, urteetako isiltasunez, autokritikarik ezaz ... mintzatu dira elkarrizketetan. Zenbaitentzat iraganari buruzko hausnarketa lantzea ezinbesteko ariketa dela esan daiteke, aurrerantz egin nahi bada.

Ez dakit posible den pertsona horiek bizitzan zehar sentitu duten hutsunea konpontzea. Ni ados nago gaur egun biktimen alde egiten diren ekitaldi guztiekin, baina gehien inporta zaidana da mota horretako ideien aurkako borroka ideologikoa egotea. Izugarri gaizki iruditzen zait helburua ona delako eta zuk erabaki duzulako, nahi duzuna egin dezakezula pentsatzea. Iritzi-eskubidea eta parte hartzeko eskubidea defendatzen dute, heriotza-zigorraren aurka daude, eta gero beraiek bihurtzen dira epaile eta borrero aldi berean; ba niri ikaragarria iruditzen zait. Zuten tratua, nagusitasun moralekoa zirudiena, bidegabea iruditzen zitzaidan. Guk, sarritan ezkerrean, moralki besteak baino hobek garen puntutxo hori izan dugu. Uste dut gauza horiek guztiak alboratu egin behar ditugula.

Nik ulertzen dut min hori hasiera batean isilean eroatea, baina Sandra Carrascok erreportajeetan esan ez dituen gauzak, argitaratu ez ditugun gauzetan ere, ikusten da zenbateraino den eragin hori. Sandra Carrascori momentu horretan aita besotan zeukala, ez zen joan bizilagun bat ere laguntzera. Horrek ez dauka izenik. Lagunak galtzeraino heldu da Sandra Carrasco. Ez da onargarria hori gizarte sano batean eta erakusten du ba ez dagoela sano, ez dagoela ageriko min hori eta min horrek eduki behar dutela kanalizatzeko modua. Eta publiko egitea da bat.

Iraganeko minaz hausnartzen jarrai dezakegu, baina egun mina eragiten jarraitzen da. Altsasuko kontakizunak edota etor daitezkeenak nola jasoko lirake osatzen ari garen liburuetan? Esan dezakegu hau amaituta dagoela? ETaren marko tenporala da erabiliko duguna soilik? Non kokatzen da Estatuaren indarkeria?

Ez daukagu ohiturarik hortaz hitz egiteko. Gainera bildur gara elkarrizketa zintzoa eta lasaia edukitzeko, politikoki desberdin pentsatzen dauen beste batekin.

Azken finean, jendeak bere bizitza dauka. Nire lagunek ere bai, nituen lagunek... Lagunik gabe eta beste ezer gabe geratu nintzen hau guztia pasatu zenean. Eta horrek min handia eragin zidan, izan ere, momentu horietan kaka eginda zaude. Ezin diozu zeure buruari tira egin; bueno, nik adore handia dut edozein tokitatik ateratzeko. Baina une horietan, adore handia izanda ere nik norbait nahi nuen... nire lagunak, beti esan dudan moduan; zinemara joateko, erosketak egitera joateko, edo besterik gabe, kafe bat hartzeko. Entzun ziezadaten edo haiekin negar egin nahi banuen edo... eta ez nuen horrelakorik izan. Hasieran agian bazeuden, baina gero desagertu egin ziren. Ni ere garai hartan mutil batekin nenbilen eta agian urrundu egin nintzen. Elgoibarren bizi zen, eta nik hemendik atera nahi

nuen, ez nuen horrenbeste denbora hemen pasatu nahi, begiratu sentitzen nintzelako, ez nintzelako inorekin fidatzen. Beharbada ni ere apur bat urrundu nintzen, baina bakarrik gelditu nintzen. Bera hil eta ni bakarrik gelditu nintzen.

Zer egiten du manifestazio batek nire etxe albotik pasatzen, handik inoiz manifestaziorik pasatzen ez bada, eta nola iraintzen dute nire ama nire anaiaren aurrean, geltokian zeudela? Gauza horiek, ez. Nire aitaren kaleari, gure kaleari, aitaren izena jarri nahi izatea ... eta hori legez kanpokoa dela erantzutea, ezin dela... Errautsak botatzeko tokia erabaki gabe genuenean, Zamorara eramango ote genituen, hara, hona... esan genien eman ziezagutela dirua beraiei presoak ikustera joateko ematen dieten moduan. Esan ziguten hori ere ezin dela, legez kanpokoa dela. Gauza horiek ikusten dituzu, duten babes guztia ... Ulertzen dut manifestatu nahi izatea, hori guztia egitea, baina nire aita ere biktima bat da, PSOEkoa izan daiteke edo berak nahi duen modukoa, baina hildako bat da. Herriak ere zergatik ez du dena eman? Zergatik ez dute esan erailketa baten kontra daudela?

ETAk burutu du bere ibilbidea. Faltan botatzen dut Estatu bien eta Euskal Herriko gobernuen aldetik, Euskal Herriak bizi duen militarizazio egoerari buruzko azterketa bat. Europar dagoen biztanleko polizia ratorik altuenarekin jarraitu behar dugu? Ez da hausnarketarik egin behar daukagun eta eduki beharko genukeen eredu polizialari buruz? Goardia Zibilaren berri badugu aspalditik; noizbait amaitu beharko da bere basakeria eta inpunitatearekin! (...) ETAk, bere jarduerak eragindako mina aitortu egin du. Enpatia erakutsi du eta onartu egin du bere ekimenek sufrimendu asko sorrarazi dutela. Keinu bikaina iruditzen zait; erakunde iraultzaile batek ezinbestean eduki behar duen sineskotasuna eta ausardia erakusten du horrek. Aldiz, ezin gauza bera esan, bere burua demokratikotzat jo baina frankismoa bera ere zigortzen ez duen edo polizia eta goardia zibil torturatzaileen inpunitatea areagotzen duen Estatuari buruz.

Espainiako prentsak, errukirik gabe matxakatu du Arrasateko herria, sioux erre-serba (sic) gisa izendatuz, abertzale eta ezkertiar izateagatik. Arrasaten gatazka eta tentsioa egon da, sufrimendua ere bai, baina baita ikuspegi desberdinetatik oso aberatsak izan diren gizarte mugimendu oso interesgarriak edota kooperatibetako esperientzia. Ez da iragana gatazka hutsa izan, baina ez da etorkizuna ere gatazkarik gabea izango. Suposatuta behar da garai bakoitzari dagozkion gatazka sozial anitzak sortuko direla gerora ere.

Gu [lehen EMK] beti izan gara kritikoak ETAren ekintzekin; gertatzen zena da garai batean ETArekiko kritika publikoa egiteak etsaiari mesede egiten ziola iruditzen zitzaigula. Baina, pixkanaka, kritikoago bilakatzen joan ginen, askoz

gehiago. (...) Nire ustez, sentimentalki babestu zutenek, beti fidatu zirenek, gurea bezain zapaldua zegoen herri batentzat irtenbidea zela pentsatu zutenek, ba, orain ez dutela hain argi esaten.

Gizartea koldarra izan dela ez esatea geure burua engainatzea da. Gizarteak aurrerapauso bat eman balu, hau ez litzateke inoiz gertatuko, tragedia hau. Eta nik ulertzen dut gizakiak beldurra izateko eskubidea duela, eta bakoitzak sentitzen duen moduan sentitzen duela, baina gertatu dena ... herrialde honetan mila pertsona erail dira, asko dira, bakarrik desberdin pentsatzeagatik.

Ni itota sentitzen nintzen, ezin nuen jasan euskal gizartean ETaren kontuarekin gertatzen zena, edo nazionalismo horrekin; batzuetan oso gogorra izan da, beste aldera begiratu duelako, ez dio bakea ezartzeko prozesuari ezertxotan ere lagundu. EAJK beste aldera begiratu du, eta beste alderdi politiko batzuek, modu batean edo bestean, kolaboratuz ez bada, ez dute bakearen aldeko borrokari buruz ezer jakin nahi izan.

Erakundeei, udalei, Eusko Jaurlaritzari, etab. Kostatu zitzaien! Kostatu zitzaigun, nolabait esateko, biktimak aitortzen hastea, babestea, defendatzea, erreko-nozimendua, memoria ... Ardantzarekin, gatazkari, Ajuriaeneako Itunaren bidez aurre egin bazitzaion ere, gogoratzen dudanez, Ibarretxerekin hasi zen guztia; nire ustez, berandu izan zen. Uste dut nolabait justifikazio gisa genuen sentimenduagatik izan zela pixka bat. Horrek asko lotu du. Beldurra ere izan daiteke, baina Atutxa auziaren moduko kasuak ere egon ziren, mehatxatuta egon eta gaiari aurre egin ziotenak. Ertzaintzak berak ere jardun du eta ondorioak ere pairatu ditu. Baina maila politikoan berandu ibili gara. Hasieratik hasi izan bagina... Herrialdeko ekonomia kudeatzen jarri genuen arreta gehiago, hori ere egin behar zen, herrialdea zegoen moduan egonda. Eusko Jaurlaritzan oso jende ona egon zen eta bideratu zuten. Baina indarkeriaren kontua jarraian zihoan gai bat zen.

Bilbon milioi erdi parte-hartzaileko manifestazio haren atzean. Eta herritarren gaitzespen-mugimendu bat sortu zenean ... Nik oso argi daukat EAJ beldurtu egin zela; izan ere, jendearen iritzian eragiteko indarra duenak hasieratik jarri izan balu praktikan, eta ez orain egin duen moduan, 2011. urtean gauza horiek guztiak esaten, zorionez onuragarriak izan direnak. Non egon dira hainbeste urtean, izan duten indarrarekin? Ez zuten ezer esan, ez zuten jarrera bat ere hartu, ez zuten ezer egin. Eta indarra duenak esaten badu, jarraitzaileak dituenak esaten badu, eta arrazoi gehiagorekin ideologia nazionalista duenak esaten badu; nik beti diot posible izango litzatekeela ETak hainbeste ez irautea.

Nik uste, behar duela Ezker Abertzaleak gogoeta etiko oso sakon bat. Ez dut esaten ez dela ari, daukat susmoa horietako batzuek egin dutela, bai, Ezker Abertzale gidaritzan mailan, batzuek; baita Ezker Abertzalearen, esan dezagun, gorputz sozialean ere, batzuek. Nik nahiko nukeena da gehiagok egitea. Bereziki, gazteei transmititzen zaiena gogoeta etiko horretatik joatea, ez gogoeta pragmatikotik; horrek arduratzen nau. Ze lehengoan, indigenekin nengoelako, ez neure kabuz, tokatu zitzaidan preso baten harreran egotea. (...) Ni preso baten harreran gustora egongo nintzake, baina, beti ere, konpentsatzen badut bestearekin. Ni Isaias Carrascoren omenaldira banoa, presoen omenaldira ere joango naiz. Baina ez naiz presoen omenaldira joango, ez banoa hurrengo astean Isaias Carrascoren omenaldira. Joan nintzen presoen omenaldira eta ikusi nuena han, egia esanda, patetikoa iruditu zitzaidan. 20 urteko gazte batek eraman zuen zeremonia, eta harrera egiten, diskurtsoa izan zan "Jo ta ke irabazi arte. Borroka da bide bakarra. Burkideok...". Orain dela 30 urteko parafernalia ...

Ni errebisatzen ari naiz nire ideologia ildo guztiak. Baina, generoarekin bezela, gauza guztiarekin, politika, ekologia ... berpentsatu behar dugu eta uste dut, Ezker Abertzalekoen ere hori eskatu behar zaiela, "Beitu zer gertatu den!", Isaiasena ez da detaile bat, "Pentsatu berriro, ez? Nun dago akatsa?" Eta ez pasa orria, besterik gabe, ez?

Ni ETAk bere iraganaz egingo duen balorazioaren zain nago, egingo duela esan du, jendea zer gantxorekin elkartzeko den ikusteko, ez? Baina hemen, mundu "abertzale" honetan, ez zait gustatzen horrela esatea, baina tira, jende gutxi egongo da guardia zibil hura hiltzean gaizki egin zela esango dizuna, agian ez dizute esango ondo egin zela ere; eta lehen agian hori esango zizuten. Hor aldaketa txiki bat egon da, baina eusteko pertxa falta zaiela esango nuke, gaia aldatzeko falta izan zen pertxaren kasuan bezala.

Autokritika edo hausnarketa hori egunero ein biozu, bestela agur. Gaur egunian benetan pentsetan dot autokritika ein dutela biolentziarekin, gaztiek ez dute geuk izan ditugun prejuiziorik.

ETORKIZUNERAKO OZTOPOAK

Halabarrez, era askotako oztopoak antzematen dira eta horiek zehazterakoan, gainera, oso ikuspegi ezberdinak adierazten dira. Horien artean agertzen dira abiadura edo erritmo ezberdinen gakoa, urte luzeetako inertziak alboratzea, egoera ezezagunari beldurra, desagertu gabeko mesfidantzak, norbanako gogoetaren zailtasuna, ... Dena den, gehienek oztopo horiek gainditzearen beharra azpimarratzen dute, nahiz eta horretarako formula zehatzik ez duten.

Memoria Plaza? Ez dut ezagutzen beste herri batzuetan gertatu dena, baina hemen Arrasaten, oraindik desio bat da; polarizazioak, nik uste, oraindik jarraitzen duela. Nahiz eta gehiago hurbildu, nik euki neban ezagun batzuk eta nahiko gertukoak direnak, bere ideologia abertzalea daukatena, ez ziranak Memoria plazara etorri, ez zuten begi onez ikusten. Ba ni orduan, pixkat minduta sentitzen nintzen, ze bueno, "ni naiz, Olatz", ez?". Ba nere lagun batek zerbait egiten badu joango naiz nere lagunarengana, nahiz eta ez ados egon berak esango duenarekin. Batzuekin sentitu nuen ... gero, beste askokin justu kontrakua, ez nuen espero izandako babesia.

Oso pesimista naz, pentsatzen dot oso zaila dela eta ez daukala konponbiderik. Ze bai alde batekoak eta bai besteak egin garana ... neu be bai sartzen naz. Gogortu egin gara gure iritzietan, hor daukogu "asignatura pendiente". Benetan, bestela ez daukagu konponbiderik.

Etorkizuna, erabakitzeke eskubidearekin etorriko da eta Estatu benetan demokratiko batez; inolaz ez gaur egun, adibidez, herrialde katalandarrak errepresionatzen eta espetxeratzen ari dena bezalakoarekin. Biolentziarik gabe dena zela posible errepikatzen ziguten behin eta berriz, baina gezurretan ari ziren. Biolentziarik gabe, Espainiako konstituzioaren barruan bada, baina hori independentista batentzat ezinezko zerbait da. Etorkizunean autodeterminazio eskubidea aitortua izan beharko da eta proiektu independentista bat ere, efektiboki, defendatu ahal izateko aukerarekin.

Uste dut elkarbizitza hobetu egin dela azken urteotan. Gizarte bezala erronka haundiak ditugu gure aurrean: erronka sozialak, ekonomikoak, ekologikoak, herri gisa bizirautearena... eta globalizazio basati honi aurre egin ahal izateko, elkartu beharra daukagu. Somatzen dut, Estatu espainola (hobeto esan, bi Estatuak) benetan demokratizatzen ez diren arte, elkarbizitza sano bat ezingo dela sendo oinarritu. Alde bata urratsak ematen, hausnartzen ari denean baina bestea berean temati badihardu, presoan, torturaren eta abarren gaietan ... elkarbizitzak hauskorra eta sustraitu gabea izaten jarraituko du.

Udalak guztiok prest gaudela adierazteko lekukotasuna eman behar luke, hogeita bat zinegotziak, desberdinak; arrasatearren sentsibilitate eta ikuspegi desberdinak ordezkatzeko ari garen pertsona guztiak. Guztion testigantza da alderdi baliotsuena. Udalak eman behar du lehenik lekukotasuna, eredu gisa. Uste dut nahiko gertu gaudela, baina oraindik ez dira baldintzak betetzen. Ez nagoenez bozeramaileen mahaietan ez dakit zehazki zein izan daitezkeen oztopoak, baina iraganeko motxila pixka bat baztertu eta eskuen artean duguna modu pertsonalago eta sozialagoan ikusi behar dugu.

Jendeak dauzkan frenoetatik hasi behar genuke aldatzen kontua. Nahi dugu errelato bakarra, goitik proposatutako hori? Zail egiten zait sinestea hori. Nik argi daukat herritik egin behar dela, uste dut ezin dela bestela egin. Hau oso behetik gorako gai bat da eta ez alderantziz. Ez dago bueltarik. Herriz herri gainera, ez derrigor Institutuzioak ere inplikaturik, nahiz Institutuzioa inplikatzea ona den. Uste dut egin beharrekoak direla bertatik bertarako harremanak. Zer arrazoiagatik dagoen freno emanda jendea? Aldaketa hutsa bera, aldatzearen kultura, ez da erraza. Batzuentzako bizitza eredu bat izan da, egotea defenditzen gauza bat modu estremoan, ez? Batzuentzako esaten dudanean batzuentzako eta beste-entzako da. Beldurrak egongo dira, deserosotasunak... Auskalo zenbat gauza!

Azaltzeko oso zaila da, aurrera egitea delako. Baina nik esaten badizut Urrusolo Sistiagarekin, egon den krudelenarekin, hitz egiten dudala, zuk esango didazu: "Sandra, nola hitz egin dezakezu pertsona horrekin? Zure aitari egindakoa defenditu badu eta zure aitari egindako berdina egin badu?". Nik esango nizuke: pertsonak diren moduak ikusten saiatzen naiz. Egin dutena alde batera uzten dut. Tira, damutzen ez dela dioen txerri bat bada, orduan argi dago ez diodala hitzik egingo, edo nire iritzia osoa adierazteko hitz egingo diot.

Udal honi momentu honetan ez nioke ezer eskatuko, gainera, badakidalako ez duela ezer egingo. Izan ere, eskatu dizkiogu, aktibo zein pasiboki, beste gauza batzuk; adibidez, Isaias hil zuten kaleari haren izena jartzeko. Eta ezezkoa eman dute. "Tira, hori jartzen badugu, beste honi ere jarri beharko diogu ...". Aizu, ez, kale bati Isaias Carrasco jartzea eta beste bati Arrasateko harakinaren izena jartzea, mesedez, bi gauzak ez alderatu. (...) Horrek ez du esan nahi ezinikusia diedanik, baina ez dut barkatzen. Nik ezin ditut barkatu nire kide Isaias, Froilan, nire kide Enrique edo "Poto" hil zituztenak ... Barkatu, ezin dut barkatu. Guztiok aurpegira begiratu, hitz egiten eta honetaz guztiaz eztabaidatu... beharrezkoa den guztia prozesu horretara iristeko. Baina ezin da barkatu. Eta hemen, Arrasaten, orduko ETako kide batzuk ditugu eta ez dute esaten "barkatu", guztiz kontrakoa baizik. Badakigu nor diren eta zer dioten, beraiek hil zutela, ... Horrek ez du ezertan laguntzen.

Arlo politikoan maskulinitate horrek inperatzen dauela. "Las formas de contestación, las formas de hacer". Kalien jo ta fuego ibili direnek, kriston arazue dute oin halako mahai baten egoteko eta besteari entzuteko. Gauza bat adosteko neu fango naz mahai batera nire ideiarekin, baina zeuk agian daukazu beste bat... Neu gai izan behar naz zeurie entzuteko eta nire argumentuek emoteko. Hori ez da ikasten egun batetik bestera, denok ikasten dugu denbora eta praktikarekin. Horregaitik esan dot lehen "Ahotsak" esperientziarekin agian ez zoazela

inora, ez duzula lortzen helburu konkretu bat, baina ikasten duzula... Bestela zelan ikasten da? Eiten.

Imajinatzen dut egongo dela, prozesu luzea izango dela, aurrerapausoekin, atzerapausoekin, orain egiten ari garen moduan, baina jende askok toki berean eta batera bultza egiten ez badu, inoiz ez da gertatuko. Eta diozu: "nola lortu jende asko?"... minimo komunak, izendatzaileak, bilatu behar ditugu, guztiak gauza batzuk egitearekin ados egoteko; ezkor samarra naiz alde horretatik. Uste dut, orokorrean, jendea ez dagoela kontu horietarako, eguneroko ardurak dituela, gaur egun ekonomiak asko estutzen du.

Nire ustez, benetan, dugun eragozpen handiena Estatuaren papera da. Edozein gairi dagokionez, el Hortaz, Estatuak erantzukizun handia du honetan guztian, oso handia, ETAREN sorreran ere bai.

Nik gertuko harremana dut ezker abertzalean herri mailako ardurak izan dituzten batzuekin, ba ez dela mamitzen benetan autokritika bat. Oraindik pisu gehiegi duela: "Jo, ba beitu besteek! Guk autokritika eta besteek, zergatik ez!". Oraindik ezin benetan egin, ba Octavio Pazek egin zuena Gulageko liburuak irakurri zituenean eta esan, "¿Y cómo he podido ser yo comunista hasta ahora? Y no ver lo que estaba pasando en la Unión Soviética". O sea, aldatu, ikuspegia aldatu eta eboluzionatu? Nola? Ez dakit. Nik gertuko ditut Ezker Abertzaleko pertsona ezagunak, jende ona da, oso jende ona da. Beste kontu bat da asko eskatzea den: "Beitu, bizitza osoan honengatik borrokatu duzu, baina igual berrirakurketa sakon bat egin behar duzu guztiaren inguruan, ez?". Uste dut, oraindik ere, inertzia ikaragarria dala.

Arrasaten bertan, lehengo urtean, egon da hileta bat, ni joan nintzen, maite nuelako hil zena. Izan zan Ezker Abertzaleak protagonizatutako, esan dezagun, hileta zibil bat. Ni egon nintzan hiletan, pixkat hola ertz batean, esaten: "Ostras, ze para-erlijiosoan izan dan dena", 2016an, oraindik Arrasateko Ezker Abertzaleak bizi du ezker-abertzaletasuna oso modu erlijiosoan. Ia-ia ari ziren esaten: "Bueno, hau hil da baina bizirik jarraituko du ja Ezker Abertzalean". Pixkat elizak erabiltzen dituen gauza guztiak, eternitatea, bestea... Dena, santua, gudaria, kantuak, hitzaldiak, erritua zan ia-ia elizako erritua, kendu jainkoa eta sartu Ezker Abertzalearen... Eta esaten duzu: "Ez, politika beste gauza bat izan behar da". Politika da, besteak beste, "el arte de lo posible". Eta gero, horretarako jarriko duzu ba helburu batzuk urrun, ezin dituzunak lortu. Baina politika hori da. Politika ez da pseudo erlijio bat. (...) Orduan, hor eskatzea autokritika etiko bat zailagoa da. Kontua da, kontziente izan behar dugula prozesu hauek geldoak izango direla. Nik usteut, Ezker Abertzalearen para-erlijiotasuna joango dala

pixkanaka ahultzen eta, esan dezagun, mugimendu politiko zibilagoa (zentzurik onenean) bihurtzen, badoala ja.

Makro-indarkeriak mikro-indarkeria poltsa bat justifikatu duela eta sektore bati eman diola, batetik, mikro-indarkeria hori erabiltzeko autoridadea, baina baita ere ingurunean zabaldu duela mikro-indarkeria hori onartzeko jarrera. Bertsotan gertatzen dena, txistuak igual jotzen dituzte ehunka batzuek, baina han daude 11.000, "Bueno ...", "Nola bueno?". Hau da, igotzen da oholtzara zure alderdikoa ez den bat eta ja txistu egiten diozu? Zure alderdikoa ez dalako eta agintari bat dalako? Hori zer da baina?

Nik ezin dut ahaztu, oso gertutik bizitzea tokatu zaidalako. Nik ezin dut ahaztu, urte askoan izan dugun errepresioagatik; enfrentamenduak, lan-greba soil batean atera eta guardia zibila agertzea, eta ez diot beti, baina sarritan ez zizuten kaleratutako langile baten alde manifestatzen ere uzten. Niretzat hori ... oso zaila da, ezin dituzu gauza horiek hain erraz ahaztu. (...) Lehen talde edo kuadrilla osoak sigla batzuetakoak ziren, alderdien nukleoen arabera mugitzen ziren; eta uste dut gaur egun hori ez dela gertatzen, edo behintzat gutxiago. Uste dut nahiko arduragabe jokatzeko dugula zentzu honetan: "ni orain horrela oso ondo bizi naiz", eta oso urrun geratzen zaigu gertatutakoa. Nire sententzia da batzuek pentsatzen dutela: "hura izan zen, pasatu zen, gauza horiek jada ez dira existitzen" Gaindituta ez dut uste, esango nuke ahaztutzat dutela.

Nik uste dut hori [presoen gaia] oztopoa dela. Herritar askok dituzte preso seni-deak etxetik ehunka kilometrotara. Giza eskubideak urraturik, egoera krudel eta gordinetan. Min hori eta errekonozimendu hori gabe akaso ez dago urratsa emateko gertu edo prest.

PRESOAK

Hainbatek arazo larritzat jotzen du presoek pairatzen duten egoera (urrunketa, espetxe barruko baldintza gogorak ...) eta premiazkoa dela konponbidean jartzea. Beste batzuek, ordea, ez dute inolako beharrik ikusten gobernuak ezarritako espetxe politika aldatzeko. Edonola ere, bizikidetzaren osasuntsu baterako presoek eta euren senideek tra-taera duin bat merezi dutela diote beste zenbait solaskidek.

[Gutxienezko baldintzarik espetxean?] Duintasunez bizitzeko, ez, giza eskubi-deen aldetik, ez. Zentzu guztietan esango nuke. Ni Palentziako espetxera eraman ninduten eta hango ziegak behintzat beste espetxeetakoekin berdinak ziren. Espazio aldetik oso txikiak, literekin, ez zeuden umeentzako egokituak inondik inora. Ez zegoen egokitzen; pakete gisa atera eta sartzen ziren haurrak.

Ez zegoen pediarririk, haurra ingresatua gelditzen bada amak espetxera bueltatu beharra zeukan eta han gelditzen zen umea bakarrik Guardia zibilak kustodiatuta edo kaleko familiar batekin. [Krudelkeria dago?] Bai, emakumeenean ere, eta haurrenean, gehiago. Euren argudioa da "Haurra askea da, haurrak ez dauka hemen egon beharrik. Haurra ez dago preso, atera daiteke nahi duenean." Damu? Ez. Momentu horretan nire alabarentzako onena zena erabaki genuen bikoteak eta nik. Sentitu, bai, noski. Beldurra izugarria zen. Espetxeak eta bertan bizitakoak nire alabarengan izan zitzakeen ondorioen beldur. Eta erruduntasun sententzia ere bai.

Nik uste dut, momentu horretan, hiru hilabeteko haur batek, tarte horretan behar zuena amaren babesa zela eta inguru bat eta goxotasun bat, eta saiatu nintzen ematen. Ez zituelako ez ama ez aita bere ondoan izango bestela. Biak geundelako espetxean. (...) Egoeraz aprobeztatzen dira, eta psikologikoki apurtu nahi gaituzte. Arduragabeak garela esaten dute haurrak gurekin izateagatik. Gu garela errudunak eta arduradun bakarrik. Gertatzen zaien edozeren arduradun. Gure ahuldadearekin edo "punto debilarekin" jokatzeko eta oso indartsu egon beharra daukazu haurraren ongizatea bermatzeko eta krudelkeria horretaz isolatzeko. (...) Niretzako espetxeak... gauza txarrak bai, noski, oso txarrak! Baina egoera guzti hau bizitzeak gauza oso onak ere eskaini dizkit. Kidetasuna, elkartasuna. Familia eta Herriaren babesa...

Presoekin gauza bera, ikusten dot gogortasun bat eurontzako, euren familientzako. Horrela ezin da soluziño batera iritsi. Oindioan ere gorrotoa sortzen ari dira. Baldin badabiz: "¡que cumplan todo hasta el último día!". "Que está enfermo, no le dejan salir...". Eurak indarra daukate. (...) Eta dispersioaz zer? Hori dala zigor gehitua, soberan dago. Lehenengo pentsatzen dut zigor hori emotea larregikoa zala. Gorrotoa... "Vas a cumplir hasta el último día". "Allá. Más lejos, no, porque está el mar". Hori da, "una pena añadida para las familias".

Oraindik, presoak be hor daude eta gai inportantea da. Sektore batendako, ba hurbiltzeko eta prozesu honetan sartu ahal izateko. Politikan be presoan gaia oztopo bat da aurrera egiteko.

Presoen gaiak ere etorkizuna marraztuko du. Oso beharrezkoa da espetxe politika gizatiar bat, lehen graduko sailkapenekin amaitzeko eta senideak zigortuak ez daitezen izan. Ezingo nuke irudikatu presoan gaiari konponbidea emango ez liokeen egoera bat; ardatz garrantzitsu bat izan beharko litzateke hori.

Alabaina, arestian esan bezala, bestelako iritziak ere badaude. Hauen artean, badira presoekiko inolako aldaketaren beharrik ikusten ez dutenak, baita ere presoiei damua eskatzen dietenak, eurek eragindako saminari buruz.

Isaias hil zeneko esaldi ospetsu hura esaten didate: "Aizu, ustezko hiltzailea atxilotu dute, zer egin nahi duzu?", "Espetxean ustel dadila", eta hori pentsatzen jarraitzen dut. Baina ez ezinikusiatatik, uste dudalako zuzenbideko estatuak horixe egin behar duela hiltzaileekin. (...) Birgizarteratzean sinesten dudan? Bai, baina ez hiltzaileen kasuan. Preso arruntentzat bai, baina mota horretako hiltzaileekin, terrorismoaz ari gara. Ez, ez. Eta badakit batzuk aldatu direla. Eta oso ondo dago. Baina, zer puntutaraino egin dute benetan damutu direlako? Beraiek jakingo dute, nik ez dakit, X aukeragatik, momentu jakin batean, ez dakit, ez naiz hori epaitzeko gai.

Frantziari dagokionez, Espainiak egin ez duen zer ari da egiten Frantzia? Zer egin duen Frantziak? Gauza bera, hemen Langraitz plana deritzoguna aplikatu. (...) Banan-banan gauzak eskatu, banan-banan aztertu. Langraitz bidea, ez da besterik. Zer gertatu da hemen? Berdina. Langraitz bidera egokitu direnak aztertu egin dituzte, eta zu etxera, zuk hau, zuk bestea ... eta hurbildu egingo zaitugu. Eta han berdin. Eta pozik jakinarazten dute. Okerrena da oraindik talde batzuk dituztela, ez dakit zein diren, baina dirua darabilte eta noizean behin, bum! Ezustekoa. (...) Esan ezazue: "Huts egin dugu; guztiz bidegabeak izan gara, ezin da inor hil, ezin da inor presionatu eta ezin da inor bahitu ideia politikoengatik, ezin da. Politika hautetsontzietan defendatzen da herrialde demokratikoetan".

Dispertsioaren erabakia hartu zenean, ez ahaztu Alderdi Sozialista zegoela agintean, eta noski, Alderdi Popularra ados zegoen; baina isilean gauza batzuk eta jendaurrean beste batzuk esaten dituzten indarrak ere bai. Zergatik? Guztiok dakigulako abokatuen sareak, guztiaren sareak... espetxeetan indar handia izaten jarraitzen zutela. Nire ustez oso ondo hartutako erabakia izan zen. Zer gertatzen da? Zer aldatu da? Orain ezin dutela hil? Zergatik ezin dute? Damutu egin direlako? Ez. Presioari esker, kasu honetan presio demokratikoa; ordena-indarren presioari esker; eta Frantzia gingondotik erori eta egin beharrekoa egiten hastearen presioari esker. Horri esker, ETaren ekintza gutxitu da, demokraziatik, botereetatik eta segurtasun-indarretatik menperatu dugu. Mendean hartu ahal izan da.

8.3.2. BIZIKIDETZARAKO AUKERAK

Arestian bizikidetzarako eragozpenak erakutsi ditugun bezalaxe, gaur egun sumatzen diren aukera berriei buruzko aipamenak azaleratzen dira ondoren; xalotasunean erori gabe, jakina. Bat datoz ia denok, giro aldaketa bat sumatzen dela oraingo eta duela

urte gutxiko giroa alderatuz gero, kaleetan, tabernetan, lantokietan eta abarretan, alegia, orokorrean. Beraz, ukaezina ematen du herritarren arteko eguneroko bizitzan izugarrizko hobekuntza eman dela oso denbora laburrean.

ALDAKETA BAIKORRAK HERRIKO GIROAN

Giro aldaketaren zantzuak edota horren arrazoiak aztertzean, berriro ere argudio ezberdinak azaltzen dira, norberak bere ñabardurak agerian utziz. Egoera deskribatzeko modu asko topatzen dira, zenbaitentzat ETAk emandako behin betiko suetena⁹² izan da gakoa, beste batzuentzat gizartean eman den prozesu luze baten ondorioa izan da, baita ere kalkulu taktikoak egin izana, edo norberaren jarrera itxietatik ateratzea, hurbilketarako jarrerak antzematea ... Bestalde, aldaketaren zantzuak zertan nabaritzen diren azpimarratzean, denetarik dago: lehen izandako beldurra uxatzea, edozein tabernetan sartu ahal izatea, diskurtso eta hizkera ezberdinez mintzatzea, ezagun edo senide batzuen artean berriz elkar agurtzea eta abar.

Nik uste dut tentsio gutxiago dagoela gizartean. Eta are txikiagoa da tentsio hori gazteen artean. Beno, tentsioa izan daiteke oraindik ere nire adinekoen artean edo zertxobait gazteagoak direnen artean, zu alderdi horretakoa zarelako eta ni beste honetakoa naizelako, hau da, zu alde horretakoa zarelako eta ni beste honetakoa naizelako, baina ez da duela 10-15 urtekoa, ezetz uste dut nik. Nik, behintzat, ez dut hala bizi.

Gure urrezko ezteiak gure lagunekin batera ospatu genituenean, politikoki gure kontrakoak diren pertsonak izan ziren han, jakina. Beste garai batean izan balitz, ez ginatekeen guztiak han elkartuko. "Lana", nire senarra, han zegoen, eta abesti bat kantatzeko eskatu zien oso ondo kantatzen duten bi pertsonari ... "Ea, Lana, zer kantatuko dizugu, 'navarrada' bat?". Eta hark esan zien: "Txoria txori" (hunkitu eta hitz egiteari uzten dio une batez), "txoria txori"...

Nire amak, behin eta bitan baino gehiagotan, txipiroi-kazola bat jarri die espetxera eraman zezaten. Izan ere, nire aita eta haien aita lehengusu propioak ziren. Lehen, agian, ez zintuzteten agurtzen, eta orain, berriz, "ala, prima, agur".

Noski egon dela aldaketa handia, gai honi buruz berba egin daiteke orain, ez lehen moduan. Nik eduki ditut tabernetara sartu eta nire lagunak diana baten barruan. Gaur hori ez da pasatzen, baina ez da izan erraza; hori oso gogorra da. Zelan bizitzen den hori? Ba ez dakit, gure koadrilan zorionez egon da pentsaera diferenteetako jende asko. Ezin da inola ere bizi ondo kartolak itxita. Inozentzian

92 Giza Eskubideen Aldarrikapen Ubibertsala <http://www.un.org/>

eroso egon daiteke, baina mundua mundu denetik alde askotara begiratzeak laguntzen du diskurtoa osatzen. Zure time-line-an pentsaera bakarrek perflak jarraitzeak esan nahi du gauza bakarra: trintxeretako batean zaudela bakarrik. Trintxeretako batean egon barik, esan daiteke askoz aberatsagoa dela edozein trintxeretatik kanpora egotea, nahiz eta ez den derrigor erosoagoa.

Seme-alabak ez ditugu gorrotoan hezi nahi. Enrike Letonak espetxean idatzitako olerki batean dioen bezala, "gorrotatzen ez nuela esan nien (kartzeleroei) eta ez zidaten sinetsi". Nik ez diet motxila handitzerik nahi nire seme-alabei, eurek har ditzatela euren erabakiak. Pertsona askeetan sinisten dut. Nire seme-alabak ere bere ekintzen eta pentsamenduaren jabe izatea nahiko nuke.

ETAren jarduera gelditzeak asko lagundu du, baina pentsatzen dot aurretik jendea zegoela desietan hori izateko, uste dut konturatu zirela: "jentea guztiz lehen bezala ez dago gurekin". Euren artian ere bagenekien eskatu egiten zietela aldaketa. (...) Elkarbizitzarako lehenengo errespetua da eta gero ezagutza, pentsetan dot nik. Ez badozu ezagutzen zure aldamenian bizi izan duten egoera eta zergaitik diran holakoak, ezin duzu ulertu euren jarrera asko.

ETAk su-etena egin zuenetik gauzak asko aldatu dira, uste dut, hitz egiteko. Denok jarri dugu gehiago gure aldetik, etapa bat ixteko.

Batzuetan, gertaera jakin batzuek gizartearen ikuspegiak eta jokamoldeak aldatzen dituztela guri sinestarazten saiatzen dira modu sinplista batean. Komunikabide jakin batzuek Miguel Angel Blancoren erailketak itzuli ezinezko bide bati hasiera eman ziola ustearazi nahi izan zigutela esaten ari naiz. Gauzak ikusteko modu hori, interesatua izateaz gainera, sinplista ere iruditzen zait. Gizartearen pentsamoldea modu progresiboagoan aldatzen da, eta beste mota bateko aldaketen mende dago, besteak beste, aldaketa sozialen eta aldaketa ekonomikoen mende.

Noizbait beldurra izan dudana ala ez galdetzen didatenei, honela erantzuten diet: ba bai, eta handia gainera, noski baietz. Baina badago zerbait borrokan jarraitzea eta bizitzan zure buruari jarri zenion helburu hori lortzera bultzatzen zaituena. Nik ez dut inoiz izan batzarkide, zinegotzi edo parlamentari izateko helbururik, baina bakea lortu arte borrokatzeko helburua jarri nion nire buruari nire seme-alabak omentzeko modu gisa, bizitzaz goza dezaten eta kaletik ez diezaieten esan halakorik: "hau sozialistaren semea da, edo batasunoaren semea da". Egon daitezela bizikidetzara, bakea eta normaltasuna. Hori izan da

nire bizitzako helburua, eta gaur egun pozik sentitzen naiz helburu hori lortu izanagatik, eta erretiroa hartu ahal izateagatik. Izan ere, inoiz erretirorik hartu ezin izango nuela pentsatzen nuen garai batean.

Orain onera aldatzen ari da, modu positiboan eta oso azkar. Gustatuko litzaidake hemendik 8-9 urtera historia-liburuek esatea gutxi gorabehera 50 urtez pairatu dugun egoera hau zoritxar bat izan zela gu guztiontzat, eta gainditzeko gai izan ginela. Gizakiak ahalmen handia du gauza asko gainditzeko. Zergatik ez dugu egingo? Zorionez, egoera bizi bai, baina beste modura batera bizi izan duen gazte-belaunaldi berri bat sartu da Arrasateko Udalera. Prest daude, gainera, eta, nire ustez, burua gu baino irekiago dute. Eta beste leku batzuetan ere. Gainera, arazoa konpontzen saiatzeko borondatea ikusten diet.

Aurreko legegintzaldiak ez du zerikusirik duela hogeiturokoarekin, hau da, 1991-1995ekoarekin. Pertsonarekiko errespetuaren alorrean, aurreko legegintzalditik, bai eta honetan ere, hala izaten ari da, eredugarria izaten ari da. Aldiz, 1991-1995ekoan behin eta berriro urratzen zen hori, bortxak gertatzen ziren... Ez zuen zerikusirik. Aurreko legegintzaldian haiek gehiago absolutua zuten, eta Bildurekin harreman konstruktibo bat izan genuen, eta egin genizkien eskaera asko artatu zituzten, (...) errespetuzko jarrera bat zegoen, eta partekatu egiten zen. (...) Zergatik hori? Ba, alde batetik, pertsonak, baina, beste alde batetik, unea. Duela hogeituro urte, giltzadura-alderdi ginenez gero, gure erabakiak izan ohi ziren aurrera irteten zirenak. Hortaz, presio ikaragarria jasan behar izaten genuen gure gobernu-bazkideen aldetik, Herri Batasunakoen aldetik, alegia.

Zaborren auziak adibide gisa balio dezake. Bilduk atez atekoa ezartzea erabaki zuen, eta beste udalerririk batzuetan ez ziren akordio batera iritsi. Hemen, berriz, mahaibat sortzeko eta iritziguztiak jasotzeko aukera eman ziguten, eta adostasun batera iritsi ginen. Proba bat egiteko akordioa sinatu genuen, guk defendatzen genuen aukera bederatzi hilabetez gauzatu ahalizateko. Hor argietan garbi ikusiz hori, eta biktimen ere antzeko zerbait gertatzea gustatuko litzaidake. Jendea hondakinak nola bereizi behar zituen irakasteko, prestakuntza-jardunaldi batzuk egin genituen auzoetan, eta interes handia piztu zen. Zenbait hitzaldi errepikatu ere egin behar izan genituen. Gatazka hura konpontzeko batasun bat zegoela ikusi zuten herritarrek, eta herriak babes osoa eman zigun gero. Hasieratik helburuak lortzen joan ginen gainera. Bederatzi hilabetez? Ez zer beharrezkoa izan. Bigarren hilabeterako jada helburua lortua genuen. (...) Herritarrek adostasuna bilatu nahi dute, batzuen eta besteen arteko tirabiren gainetik.

Mugimendu feministan hasi nintzenean, ezker abertzaleak hemen behintzat, ez zeukan indarrik, feminismoa ez zen borrokatzeko prioritate bat. Gaur egunien ezker abertzalierik barruen duten emakume mugimendua super potentie da, oso

zentrauta dago niretako. Jende gaztie, halako gauzak beste era batera egiteko, botere horrek alde batean izteko, transbersalidate horrekin eiteko, apurtzeko hainbat patroiek.

Oro har, ikusten dut giroan urratsak ematen ari direla eta jende bat ari dala Ezker Abertzalean, gertatu denaren berrirakurketa bat egiten. Ez dakit zenbate-raino biolentzia polizialaren arduradun izan direnak edo hoiak apoiatu dituzte-nak ari diren reflexio bera egiten, hor zalantza gehiago ditut. Ikusten dut Ezker Abertzalean halako errebisio bat egiten ari den jendea. Nik neuk nahiko nuke, hori are sakonagoa izatea. Baina uste dut, Ezker Abertzalean badagoela batetik gogoeta pragmatiko bat, bai, eta gero, gogoeta etiko bat. Zer da handiagoa? Ba, uste dut, denetik egongo dela. Nik nahiko nukeena da gogoeta etiko bat egotea. Susmoa dut gogoeta pragmatikoa nagusia izan dela, borroka armatuaren bukae-ran; hau da, ez du funtzionatzen, gure kalterako da, ta goazen taktika aldatzera.

BIKTIMEN ARTEKO HURBILKETA

Azken boladan, biktima ezberdinak elkarrekin agertzen diren irudiak ikusten hasia da euskal gizartea, baita Arrasateko herria ere. Hain zuzen, iragan hurbilean ezinezkoak ziruditen eskenatoki berriak sortzen ari dira. Ildo honetan, indarkeria mota ezberdinen eraginez, urrunduta bizi ziren biktimen arteko hurbilketa errazteko zubiak eraiki dira; batzuen zein besteen samina eta hutsunea berdina baitira.

Hemen jasotakoaz gain, Sandra Carrasco eta Olatz Etxaberen artean, duela urte eta erdi burutu zen mahai inguruari atal propio bat eskaini zaio, solaskide gehiengoan sortu duen arrastoa dela eta. Izan ere, testigantza guztien amaieran kokatuta dago, nolabait nabarmendu asmoz; bi emakumeon arteko topaketa hori eredugarri bihur daiteke eta, Arrasateko bizikidetzaren berrosatzeko prozesuan.

Memoria Plaza izan zala eta, bai ezagunak eta bai ezagutzen ez nautenak: "Oso ondo, eta eskerrik asko" esan zidaten. Baina, fuertea Sandrari entzutea izan zen, beste alde hori entzutea eta eurentzako ze gogorra izan zen entzutea. "Gure aldekoak" Sandraren testigantza gordina entzunda, "Ostras, ze gogorra" esan zuten. Ze berak kontatzen zuen ba: "Lagunik ez nuen" eta horrelako gauzak entzutea jende asko hunkitu zuen.

Hitz eginez, ikusi nahi ez nituen gauzak ikusarazten laguntzen didan pertsona bat ezagutzen dut. Beste aldeko gauzak ulertzen hasia naiz. Ez dakit ondo azaltzen ari naizen, nik normalean bando hitza erabili ohi dut... Bai, esan dezagun ezker abertzalearen inguruko pertsona bat dela. Pertsona horrekin hitz egiten hastearrekin batera, gauzak beste modu batera ikusten hasi naiz, eta, beste pertsona baten lekuan jarrita, gauzak hobeto daramatzat, nire burua sendatzen

hasi naiz nolabait, amorru hori desagertzen ari da. Pertsona horrek bizi izan duenak ez du zerikusirik nik bizi izan dudanarekin. Niri gertatu zaidana erailketa bat izan da, ETA izan da nire aita hil duena, eta niri nireak ematen dit min, baina hark, adibidez, beste gauza batzuk bizi izan ditu agian.

Nik ezin diot esan ezetz, nirea nirea dela, eta zureak ez duela ezer balio. Ez, bereak ere bere balioa duelako. Esaten zidan bere aitak ere agian sufritu duela, torturatu egin dutela ... Ostia, zure samina nik daukadan samina ere bada. Lehen ETAREN biktimak ikusten nituen. Niri GALen biktimak eta bestearenak ez, zeren eta ez. Nik nirea. Orain bai. Iristen da une bat zure buruari hau esaten diozuna: ez, heriotza bat da, berdin-berdina. Heriotza horren atzetik, erailketa horren atzetik, sufritzen duen familia bat dago. Txipa aldatzen saiatzen naiz orduan, amorrua desagertuz doa, eta lehen entzun nahi ez zenuena entzuten duzu. Min handiagoa ala txikiagoa eman diezazuke, baina ulertzen saiatzen zara. Horri guztiari esker... horrek lagundu dit niri (...) Eta ni ere harritzen nau. Olatz ni bezalakoa da, aita hil zioten pertsona bat. Ez da hiltzailea. Desberdina da. Abertzalea den horrekin nola hitz egin dezakedan ere esaten didate eta... Ba, hitz egiten dudalako. Hau egingo ez banu, hitz egingo ez banu, amorruez beteta egongo nintzateke, ezingo nuke aurrera egin nire eguneroko bizitzan, zeren eta hor egongo nintzateke, geldirik, duela urte batzuk bezala, pankartak kentzen, haiek probokatzen eta ... ez. Hori da nahi ez dudana.

Badago jendea pentsatzen duena ETAK eraildako pertsona baten alaba izateagatik, nik ez diodala entzungo "nire aita torturatu egin dute" pentsatzen duen beste norbaiti. Nik entzungo ez diodala pentsatuko dute agian, niri zure aitak bost axola pentsatzen dudala, baina ez, ez. Guztiz kontrakoa da. Nik horrela ikasi dut, ez diozula soilik zureari entzun behar. Ni biktimen omenaldietara noa, eta han ETAREN biktimei entzuten diezu batez ere, baina nik ez daukat arazorik norbait etorri eta hau esaten badit: "Ba, GALek nire aita erail zuen". Gogorarenera joan naiz, Donostian izan naiz, GALen biktima zen neska batekin eseri naiz, uste ez nuen jendearekin... baina badakit entzuten, badakit entzuten eta badakit hitz egiten. Elkar uler gaitezke. Pentsaera desberdinak ditugu, baina nik badakit entzuten. (...) Niretzat, oso esperientzia ona izan zen, orain arteko esperientzietatik onenetarikoa. Kaleko jendearekin haien bizipenak, esperientziak partekatu ahal izatea, eta zuk zure gauzetaz hitz egin ahal izatea... Niretzat oso atsegingarria izan zen mahai horretan hitz egitea. Eta alkatesarekin egotea ere tokatu zitzaidan eta nire buruari galdetzen nion: zertaz ezagutzen dut nik emakume hau? Gero esan zidaten alkatesa zela. Eta ez dut nire herriko alkatesa ezagutzen!

Uste genuena baino abiadura askoz ere azkarragoan ari gara hau egiten. Nik egunero partida bat jokatzeko dut, "igo eta jeitsi" du izena, nire lurreko gauza bat da, oso karta-joko polita, oso kabroia delako. Joko horretan bestea txikitu behar duzu, eta gure hika-mikak eduki ohi ditugu. "Ez dut zurekin gehiago jokatu" eta

horrelakoak esaten dizkiogu elkarri, baina hurrengo egunean berriro han gaude. Beno, ba elkartu egiten gara, eta, begira, ni Bilduko jendearekin jokutzen dut orain. Eta lehen hori ezinezkoa zen. Eta lagunak gara, nik laguntzat daukat.

Nire senarrak jadanik barkatu egin zien, nahiz eta inork barkamenik eskatu ez. Baina barkatu egin zuen. Eta nik ere bai. Ahaztu ez, baina barkatu bai.

Oso ongi iruditzen zait. Zentzu horretan egiten diren gauza guztiek, nahiz eta oso izaera sinbolikoa izan, arrastoren bat uzten dute. Oso positiboa iruditzen zait, batzuek eta besteak kontura daitezen hori beharrezkoa dela. Esate baterako, oso positiboa iruditzen zait Gipuzkoako gobernadore izandakoaren emazteak, Maixabel Lasak, egindakoa. Azkenaldian gertatu den guztia ikusita, nola biziko gara gizarte honetan elkarri zuzenean begiratu gabe? Nik uste "Patria" liburuak oso ongi islatzen dituela batez ere biktimen familietan egon litezkeen sentimenduak.

AUKERAK

Txosten honetan luze jorratu dira iraganeko elementu ezkorrak, hildakoak, samina, urraketak, biktimak, bereizkeria... Jakina, horiek guztiek etsipena sustatzen dute. Oraingoan, berriz, geroa eraikitzen lagundu dezaketen elementuak biltzen dira, aukera berriak, alegia.

Oro har, elkarrizketatuek indargune eta aspektu ugari azpimarratu dute, beti ere baikortasunerako jarrera erakutsiz nola edo hala. Besteak beste, emakumeon parte hartzea aipatu da, baita ere elkarrizketa, barkamena, gertuko begirada, norbanakoaren prestutasuna, belaunaldi berriak, printzipio etikoen oinarria eta abar.

Adiskidetasun batera iritsi nahi bada, gure ustez, funtsezkoa da hartara hitz eginenez eta elkarren artean barkatuz iristea, kostatu arren. Bakoitzak bere ideiak defenda ditzala arrazoiak erabilia eta bake-gogoz. Baina gorrotorik eta ezinikusirik gabe bi aldeetatik. Ez dute soilik alde batekoek egin behar, izan ere, bada-kigu hildakoen guraso eta anai-arreba izan direla beste batzuk ere, eta haiek ere sufritu dutela. Baina egia azaltzeko orduan, azaldu dadila egia.

Alde onarekin jarraituz, nik uste det hor badagola, nik nire aitaren detaile horretan aipatu nuen humanismo kristau horren hazia. (...) Eta momentu honetan gizarteak asumitzen duela, badirela printzipio etiko batzuk ezin direnak ikutu, eta hori, nolabait, gero eta gehiago barneratzen ari garela. (...) Behar bada alde-rik onena, (...) memoriaren eta sufrimenduaren ikuspuntu horretatik.

Denborarena, uste dut memoriatik lantzeko, tesi baterako ematen duela, seguruenik. Uste dut pausu berriak eman direla; Carrascoz jardutea orain dela hamar urte eta orain dela urtebete, bi Carrasco dira eta bi berba egiteko modu dira. Eta jendea ez da ahaztu. Gainera uste dut eragin behar dela ez ahaztea, Etxaberen kasuan bezala, nahiz denboran luzeago joan eta horrek zaildu egiten duen memoria freskoa edukitzea. Gure lana da horri eustea. (...) Kanpoko fokua-rekin Arrasate ez dakit zer izenekoa den, baina Arrasate beldurgarria izango da askorentzako, baina ez da gertuko fokua-rekin hori ikusten. Bestelako Arrasate bat bada eta hori (...) ikusten du distortsionatuta beste esfera batzuetan egon daiteken jendeak. Gertuko hedabideetatik diferente ikusten da. Ikusten dugu beste maitasun batekin eta seguruenik interesgarriena hori da niretzako, foku txiki eta zentratuago horren begiradapean lantzea gauzak. Esango nuke hori dela lantzeko modu beroena edo humanoena edo afektiboena.

Sufrimendua gizarteratu nahi zuela zioen jende horrek lortu egin zuen bere helburua, jende askoren laguntzarekin gainera. Hori da nik faltan bota dudan gazetako bat. Noski, nik ahal dudan guztia lagunduko dut prozesu honetan, normaltasuna erabatekoa izan dadin, baina ez dut mundu horren keinurik ikusten, ez dute esaten "ba, bai, oso gaizki jokatu dugu, familia askoren bizitza suntsitu dugu, hil egin dugu, estortsio egin dugu...". Eta une batean hau esatea eskatuko nieke: "Ba bai, aizu, oker geunden, gaizki jokatu genuen. Min asko eman dugu. Barkamena eskatzen dugu". Zer egingo dugu gizarte hau berriro ere bakean bizi dadin eta oraindik ere arazoak dituzten gure seme-alabek ez dezaten arazorik izan, "harekin ez zaitetz joan, haren seme da-eta" esaten dietelako. Horrelako gauzak zuzendu egin behar dira. Ni pozten naiz halako ekimenak martxan jartzeaz, nahiz eta, agian, nire baitan, gorputzak ezetz esateko eskatuko lidakeen, baina... ez.

Ezinezkoa da nik maskara bat jarri eta gertatu den guztia ahaztea. Ez diot inori nire etsaia dela esango, egon diren arren, eta ezinezkoa izango da hura eta ni elkarren artean enpatizatzerara iristea. Gure seme-alabak, gure bilobak, haiek izango dira hori egingo dutenak, baina gu... Gure seme-alabak hezten lagundu behar dugu, ez ditzaten gure akats berak egin.

Partido guztitako emakumiek zeuden Ahotsak-en, PP kenduta, besteai entzuteko, bestiena ulertzeko, enpatia hori sortzeko. Leloa zan "Batzen gaituenetik..." Ariketa ona zan. Emakumeok bakearen aldeko eragile eta subjeto aktiboak izan behar genuela aldarrikatzen genuen. (...) Batzuek esango dute, bai, baina hori bertan behera gelditu zan eta ezetarako ez zun balio... Uste dut gure artien oso baliagarria izan zala. Hamen egon zan Zabaleta pare bat aldiz eta ahalegin hori eiten dozun einien ikasten dozu, ez baduzu eiten ez dakizu... Lortu genuen jende anonimoa, ez zagoela momento hortan ez partidu politiko baten, ez mugimendu sozial baten. Uste dut eredu bat dala.

8.4 MEMORIA ETA ETORKIZUNA

Giza eskubideen urraketak eman diren edozein testuingurutan, biktima ugari eta gizartearen baitan zauri sakonak eragin dituen iragana nola kudeatu izan ohi da erronka nagusietako bat. Geroari begira, adituek diote atzean utzitako sufrimendua behar bezala gainditu ahal izateko, halabeharrezkoa dela iragana ez ahaztea, baina ez oroi-men samingarrietan kateatuta geratzeko, horietatik irakaspenak ateratzeko baizik.

*Iragana berreskuratzea ezinbestekoa da; horrek ez du esan nahi iraganak gidatu behar duenik oraina, baizik eta alderantziz, honek nahiago duen erabilpena egingo du iraganaz*⁹³.

Alabaina, indarkeriazko iragana kudeaketari eusterakoan, hainbat galderari erantzun beharra azaltzen da berehala: zer eta nola gogoratu, zergatik eta zertarako partekatu alde anitzez osatutako memoria(k), nork eratuko memoria partekatua, zertan oinarritu memoria, nola bideratu belaunaldi berriei transmisioa, zer irakatsi eskoletan, noiztik hasi kontakizunaren abiapuntua, nolako abiadan joan,... Galdera sorta horri erantzuna bilatu nahian jaso dira ondoko pasarteak.

8.4.1 OINARRIZKO OSAGAIAK

Sarritan, galdera soilenak, baina aldi berean muinera doazenak, bilakatzen dira konplexuenak erantzuteko garaian. Hala dirudi, jasotako iritzien arabera, memoriaren funtsezko osagaiez mintzatzean, alegia, zein zutaberen gainean eraiki behar den memoria galdetzean.

Nik nahi dudana zera da: ehundaka eta milaka pertsonak asko sufritu dugula aitortzea, ez Udalak, Estatu osoak baizik (...) Politikaren munduko pertsonak, eta mundu horretakoak ez direnek. Dena da posible, nahi izanez gero eta borondatea baldin badago. Ez dadila soilik izan sektore batentzat, baizik eta izan dadila irekia eta plurala. Nire posiziora edo arerioaren posiziora desbideratzen bagara, oker gabilta. Eta nik uste dut oraindik ere horretan gaudela, alde bakoitzak bere eremura eraman nahi duela auzia. Hori da gainditu behar duguna. Gauza asko onartzeko gai izan behar dugu. Kosta egingo da, baina ez da ezinezkoa. Botere publikoek lor dezakete, guztiak. Tokikoak, erkidegokoak, forukoak. Egin dezakete. Eztabaida asko, elkarrizketa asko behar da ... eta guzti-guztia aitortzea. Indarkeriazko mundu batean egon gara, eta orain gizartea bakerako hezi behar dugu, ez indarkeriarako. Ahaztu ez dezaten.

93 TODOROV, Tzvetan, (2008), *Los abusos de la memoria*. Bartzelona: Paidós.

Egi guztiek bere lekua eduki behar dutela uste dut. Eta bakoitzaren egi hori, kontatu nahi duenari entzun egin behar zaiola. Gertaera objektiboen ondoan tripak hainbeste nahastu dizkigun egoera bat dagoelako, ezin da txosten objektibo bat bakarrik sortu. (...) Nik oraindik ezin ditut nire memoriako pasarte batzuk kontatu. Akaso zirrara gehien eta niretzako izugarri gogorrak izan diren pasarteak dira. Baina beldur naiz.

Nik uste dut zerbait egin behar dela, bai, baina ez dakit non egin behar den. Agian Udalak egin behar du? Ba agian bai. Errenteriako Udalak, esate baterako, egin du eta niri oso ongi iruditzen zait hori. Alkatea inplikatzeko lehena izan da. Gustatuko litzaidake Errenterian egin denaren antzeko zerbait Arrasaten ere egin ahal izatea. Errenteria eta Arrasate elkarren artean antz handia duten bi herri dira. Nolabaiteko antzekotasunak dituzte. Niri Mendozarena iruditzen zait... Eta batez ere, zer duintasunarekin ordezkatzeko dituen guztiak. Hori da niri iruditzen zaidana ... Oxala horren antzeko zerbait izatea, ezta?

Pasatutakoari lurra bota baino, behar zaiola atera esango nuke eta hori dela, besteak beste, memoria erakundeen lana edo hedabideon lana ere bai. Esatea, zeudela lau guardia zibil hilda hemengoak zirenak, zeudela Salamancako beste bi hil zituztenak, edo Etxabe hil zutela modurik barbaroenean eta gogorrean.

Herrigintzan landu beharko zen gaia baina zaila da, bi alde oso polarizatuak daudelako. Baina bueno goitik izan beharrean askotan, behetik gora. Azkenean horrek dauka indarra, ze zorionez askotan gizartea politikarien aurretik doa.

Anaien arteko gudek zertarako balio ez duten ere kontatu beharko litzateke, eta hori ere, gorrotoak hain zuzen ere, kontatu beharko lirateke.

Zeren eta askok eta askok ez dute aitortzen. Non daude Bilduren Errenteriako alkatea bezalako kideak? Niri txalogarria iruditzen zait hark egin duena. Eta Arrasaten zer, ez dago zer esaterik? Suposatzen dut Arrasateko udalbatzan (txosten) hau egitea bultzatu duten unetik, zerbait izango dutela esateko, batez ere, egoera hori babesa eman diotenek. (...) Zerbait egin dezake Udalak? Mundu guztiak egia esaten baldin badu, bai. Eta mundu guztiak bere erruak ere aitortu eta autokritika bat egiten badu. (...) Alderdi bakoitzak hausnarketa oso bat egin beharko luke, eta aitortu beharko luke hau ez genuela ongi egin, beste hau isildu egin genuela, beste hau gaizki egin genuela ...

Momentu baten agian nire sensibilitadie gauza batzundako haundiago izango da eta zurea beste gauza batzundako, baina giza eskubideak beti argi euki behar ditugula, edozein momentutan, edozein pertsonendako eta marra bat non jarri ikasi ein behar dugula, gaztiendako oso interesgarria dala. (...) Neuk pentsetan dot pedagogia egin behar dugula, denon artien, kontzientzia hori sortu ein behar dugula. (...) Biolentzia inguruan hamen Arrasaten egon zan Ahotsak eta uste dot oso interesgarrixe izan zala. Ez genun lortu Arrasaten PPko emakumiek sartzie, ez genun lortu. PPko zinegotzi batekin, Itziar Lamarain, kriston harremana euki dugu, gaur egunien hartuko neuke pote bat berarekin inungo problemarik gabe.

Gure politikariek egin behar duten reflexio etikoa askoz sakonagoa izatea gustatuko litzaidake neri, bai. Danak. Ezker Abertzalekoak, uste dut gai honetan, gehiago. Beste gauza batzutan, igual Ezker Abertzaleak eukiko du afinazio hobea, ezta? Baina nik uste dut, Ezker Abertzaleari, ta hau ez da oso politikoki zuzena, gehiago eskatu behar zaiola, bai, nik uste baietz. Isaias Carrascoren gertatu bada eta orain dela 6 urte, zu ari bazinen ekintza hori apoiatzen, zuri eskatu behar zaizuna eta garai hartako PNVko bati eskatu behar zaiona ez da berdina. Ezin diegu danei gauza bera eskatu, ze Ezker Abertzaleak bide luzeagoa egin behar du. Hori nik uste dut batzuek egin dutela, benetan uste dut batzuek egiten ari direla. Baina arriskua dago Ezker Abertzaleko, esan dezagun, gehiengoaren masa joatea pragmatismotik; aldatu du taktika, ba aldatu behar zelako, baina arrazoia geneukan. Ez dakit zenbateraino asko eskatzea den edo prozesu indibiduala den, baina ze interesgarria den rebisatzea zertan ez neukan arrazoia, begiratzea zure atzera eta ikustea zertan nengoen oker. Oso gauza sanoa dena. Nik, behintzat ez det esango asko disfrutatzen ari naizenik horrekin, sufritzen ere bai, baina ni ari naiz hori egiten, zertan sartu nuen hanka, zer egin dut gaizki.

Nik uste dut Udaleko elkarbizitzarako mahaiak erraztu egin dezakeela, bai. Gertatzen dena da hor gero faltako litzatekeela mahai hori kaleari transmititzeko gai izatea. Zeren eta zortzi alderdi desberdin elkartu gaitezke hemen eta gure ezak eta baiak izan ditzakegu gure artean, oso zaila delako. Baina kaleari transmititzeko gai izango gara? Oxala honek balio izatea ... Nik uste baietz. Nik Errenteriako txosten hau irakurri dut eta asko gustatu zait. Hala ere, liburuxkan islatuta geratuko da soilik ala kaleko jendeari transmititzeko gai izango gara? Niretzat hori izango litzateke kezkarik handiena.

Oso inportantea da jakitea gerra pasatu zutenaren historia eta beitu, hiltzen ari dira, pena bat da, ez dago jasota, oin hasi direlako jasotzen. Zenbait esperientzia, audiobisualak, elkarrizketak, pelikulak, ez dakit, hori da... primordial. (...)

Pentsetan dot egin behar dala azaldu momentu haretan nola bizi izan gendun hori: "gorrotoa izan nuen, baina konturatu nintzen horrela ez nintzela inora be joango, edo oztopoa ez izan nere bizirako, ez nauan barruan bakea sentitzen...". "En plan positivo".

Memoria, batik bat, hausnarketarako gai bat da. Izan ere, bozeramaileen mahaia dago, eta handik, nolabait, irten behar du, han forma eman behar zaio... Uste dut ezin dela puntu gehiegirik egon, nire ustez, bi edo hiru gehienez, etorkizuna nolabait ziurtatu eta bermatu ahal izateko jadanik, eta ez gaitzezen berriro ere egon den indarkeria horretara itzuli, ez dadin ahaztu eta, gainera, ikasteko balio dezan. Bi ekintza, bi jarduketa-ildo horiek dira, nolabait, herritarrekin praktikan jarri behar direnak. Nola? Nik zatika egiten jarraituko nuke, auzoka, zonaldeka, haiei ondorioak jakinaraziz, lan dibulгатzaile bat eginez. Nik uste liburu honek dibulгатzailea izan behar duela, inork ez dezala esan: Ala! Liburu bat da, eta apalean jarriko dut. Ez. Horrelako liburu bat egin izana nahikoa da guztiak bata bestearen atzetik joan gaitzezen gure ikuspegiak eta ekarpenak egitera. Aurpegia jarri behar zaio eta, nolabait, gizarteari nola aurkeztu pentsatu behar da. Hemen, ziur asko, egoera orokorra zein den ikustera iritsiko gara, eta hori garrantzitsua da, baina beste testigantza batzuk ere izango dira eta ona litzateke horiek jasotzea aurkezpen horiek egiten direnean. Baina horiek egitera iritsi behar dugu.

8.4.2 NOLA GOGORATU. ERRELATO(A)K.

Iraganeko gertakari traumatikoak gaur egunera ekartzean, oroimen eta bizipen anitzak nahaspilatzen zaizkio edonori, norberaren bizitzatik eta bere testuinguru zehatzetik jasotakoak, hain zuzen. Horrexegatik ez da hain erraza adostea, zer eta nola gogoratu, herri mailan edo jendarte zabalean. Beste horrenbeste esan daiteke, horren ondorioz eratzeke dagoen kontakizuna edo kontakizunak osatzea. Hala ere, solaskide guztiak, nola edo hala, bat datoz egia guztiak azaleratzearen beharraz eta horrek duen garrantziaz. Batzuen zein besteen egiak bere gordinen biltzea, hots, giza eskubideen urraketa guztiak mahai gainean jartzea ezinbestekotzat jotzen dute, iraganeko orrialdea taxuz pasa ahal izateko, denon aldetik.

Isaias Carrascorena izan zan ikaragarria. Orduan ere bai, baina orain, 2017an, dauka eta izan behar du lekua. Nik semea daukat 17 urtekoa, bi seme, adin hortakoak. Niretzako Isaias Carrasco datu inportantea da bailara honetan, bailara honetako gazteentzat. Zergatik? Nik ikusten dut, nire semeak, (...), ba normala den moduan, "Antolatu dugula autobusa joateko urtarrileko errege inguruan egiten den presoen aldeko manifara" eta semeak badoaz Bilbora. Baina nik semearekin euki dut elkarrizketa hau, esanez: "Ixak, bale, ondo dago, presoen

eskubideak, joan Bilbora. Orain, Ixak, jakin, hemen duela oso urte gutxi, zu hemen korrika zenbiltzala 10 urterekin, Arrasaten hil zutela pertsona bat tiroa buruan emanda, bere alaba jeitsi zela kotxera eta gertatu zala hor. Gu, orain dala sei urte bizi izan ginen auzo horretan". Nolabait esanda, "Ari zara, nolabait, presoak babesten. Ondo dago. Baina hori egin duen mugimenduak, tiro bat eman zion Arrasaten, autopistako kobratzaile bati. Jakin, bi horiek hor dau dela". Pentsatzen dut zer pentsatua emango niola. Pixkat nire aitak egin zuena Carrerorekin, esatea, "E, txist!, ez utzi giroak eramaten, begiratu sakonago, eta gero zuk ikusi". Horretan da, niretzako, Isaias Carrasco, oraindik ere egon behar duela presente hemen.

ETAk bere jarduera amaitu du. Bere ekintzek sortu duten kaltea onartu du. Errespetua adierazi du biktimentzat. Batzuentzat ez da nahikoa izan. Baina hori adierazi dutenei ez diet entzun tortura praktikatu duten polizia, guardia zibil eta ertzainak epaitegi aurrean ikusi nahi dituenik. Edo hori praktikatu eta agindu duten agintari eta gobernuek barkamena eskatu beharko luketenik. (...) Altsasukoak eta Manada auziak argi erakusten du nork daukan boterea. Lau mila tortura kasu frogatutzat eman dira. Zenbat auzipetu eta kondenatu eza gutzen ditugu?

Esango nuke ezkutatu ez dela egin behar, hori da basikoa. Galdera guztiei erantzuna topatzen saiatu behar dugula eta ezin badugu erantzun, esan ezin dugula erantzun, baina hor zer edo zer badagoela. Ez dakit osatuko dugun sekula errelato famatu hori. Bakoitzak bere egiak eta egi asko egongo dira seguruenik. Nik uste dut ahal den gehienak erakutsi behar direla, ahal den eta modu zabalenean. Egia da garaiak aldatu direla, baina norbera ez badago jantzita, zer transmitituko du, trintxeraren alde bateko atal hori edo bestekoa? Oinarrizkoa transmisioaren aurretik jantzita egotea da. (...) Egitekorik zailenetarikoa heziketan dagoela uste dut, kulturean.

Nik ez dut uste gertatutakoaren errelato bat edukitzeko Eusko Jaurlaritzaren lana oso erabilgarria izango denik. Izan ere, niri iruditzen zait jende independenteak egin behar duela lan hori, hau da, arlo bakoitzean adituak direnek egin behar dutela. Mota guztietako zer ondorio ekarri ditu indarkeriak hainbeste urtetan zehar? Ikuspegi ekonomiko batetik, gizarte-alorrean, pentsamenduaren alorrean ... Hori da modu bakarra ondorengo belaunaldiek zer gertatu den jakin dezaten eta halako gaiak alde batera utz ditzaten.

Uste dot kontatu behar dala gertatu den dana. Ahal danik eta gehien, ikuspuntu desberdinetik. Egongo dira pertsona batzuk gauza berdina era baten begiratu

zutela eta besteak bestean eta sentimentu desberdinak (dituztela). Danak egin behar dugu esfortzu txiki bat azaltzeko. Ulertu be ez daue egingo, ze askotan esaten daue: “¿Franco? ¿Un militar pequeñito?”, “Pequeñito pero matón”. Gura dot esan gazteak pasau egiten dutela. Pentsetan dot memoria hori ezin dala galdu, gure historia dela, gure historia inportantea gainera. Min asko sortu dauena. Uste dut izan beharko litzakeela derrigorrezko gauza bat, azaltzea gazteei. Hortik ikasiko zutela gauza mordo bat, ikusita zer pasatu zan.

Nik usteut, gure papera, biktimen pedagogia egitearena izan behar dela. Guri gertatutakoa kontatzea, gure errelatoa kontatzea. Nik uste dut, Gogorak eman duen pauso hori, inportantea... Historia kontatzea, nundik datorren gatazka... Eta hori badakigu, bakoitzat bere bertsioa, errelatoa kontatzen du baina nik uste dut inportantea dala testigantza personalak ematia... Pertsonak, herriko jende normala, ze pasatu duten, ze sentitu duten; alde pertsonal eta emozionaletik. Historiak esango du nork idazten duen errelatoa baina errelato asko daude eta denak kontatu behar ziren. Alde baten ta bestien akatsak, pixkat autokritika egin, bai alde bateruntz bai bestera ... Nik uste dut dena azaleratu behar dela, gertatu da, egon dira bi errealidade, bakoitzak bere ardura du, baina biak izan dira gogorak eta bakoitzak bere egia dauka. Egia ez badago, beste guztiak egitea zaila da, berriz ez gertatzeko bermatzeko eta gizarteak eskubidea daukalako hemen gertatutako dena jakiteko.

Nik hau guztia amesgaizto bat balitz bezala bizi dut. Zorionez, esnatu eta konaturatzen zara amesgaizto bat izan dela, ezta? Herri honen bizitzako etapa honetan ez dugu atzera begiratu behar, aurrera baizik; txarra izan den guztia ahazten saiatu behar dugu, egondako biktima guztiak ahaztu gabe. Eta guztiak diot, aizu! Baina geratu dadila anekdota bat izan balitz bezala. Historiak onartu beharreko zerbait bezala, ikas dezagun zer den egin behar ez dena. Zer egin den gaizki ikusi, eta horrelako gertaerarik ez dadin gehiago gertatu (...) Nik hondoko oihala jaitsi ahal banezake iraganean zer gertatu den gehiago ez ikusteko, ziur asko oso ongi sentituko nintzateke, oso zoriontsu eta oso pozik. Baina ezinezkoa da. Belaunaldiak pasako dira pairatu dugun sufrimendu hau guztia ahaztu arte. Belaunaldiak. Eta begira zeinen azkar goazen, aizu! Abiadura ikaragarrian goaz. Hainbeste sufritu ondoren, ikusi nola gauden... Abiadura ikaragarrian goaz. Beno, ba hala ere, oraindik ere belaunaldiak beharko ditugu.

Adibidez, testigantza honek, liburu honekin egiten ari garen ekarpen honek horretarako balio beharko luke, hau da, arrasatearrei informazioa eta ezagutza emateko. Hor alde bateko zein besteko biktima guztiak agertuko dira, etab. Eta hori aprobetxatu behar dugu guztion artean familia horiei, pertsona horiei, biktima horiei, gure aitortza, sentimendua helarazteko, eta gure babesa adierazteko.

Gertatutakoa nola gogoratu behar den? Akats bat izan zen ... ETArene. Akats bat izan zen, horregatik, erakundea zatitu zenean ez nintzen haiekin sartu eta orain ere esaten jarraitzen dut. Akats bat izan zen, hasiera-hasieratik. Ulertzen dut akats horiek ez direla berehala aitortzen, baina aurretik izan zen beste erakunde armatu bat 1980. urteraino baino zertxobait gehiago iraun zuena, baina ETA politiko-militarra orduantxe desegin zen.

Nik uste dut hasi beharko ginatekeela, ez Euskadin gertatu denarekin, baizik eta zergatik bizi izan den Euskadin bizi izan den egoera, erroetatik hasi beharko litzateke. Nik uste dut erroetara joatea litzatekeela memoria pixka bat egiteko modua. Zergatik sortu zen ETA, oker ez banago, 1950. urtea baino geroxeago? Nola sortu zen ideia hori? Nire ustez, estatu-mailan nahiz Euskadin zegoen errepresioagatik sortu zen, diktadura batengatik. Inposatu diguten diktadura batengatik hasi zen, ezin baitugu ahaztu estatu-kolpe bat izan zela, hau da, Francok estatu-kolpe bat eman zuela. Diktadura bat inposatu ziguten, gureak ez diren bandera batzuk inposatu zizkiguten. Hori horrela, nik uste ondorengo belaunaldiei Euskadin zer gertatu izan den kontatzenetik hasi beharko litzatekeela, ez bakarrik kontatu ETA zegoela eta jendea hiltzen zuela ... Nik diktaduratik hasi behar dela uste dut, bai horixe. Zeren eta ETari buruz hitz egin diezaiekezu, baina bai eta Tiple Ari edo GALi buruz ere, bi alde zeudelako.

Eta esan dezakegu ETA kontrolatu gabeko talde bat izan zela, baina oso fuertea, oso gogorra iruditzen zaidana da Gobernutik beste ETA bat sortu izana, hots, GAL. Hori oso fuertea iruditzen zait. ETArene kontrako talde bat zen, baina nola-bait herriaren ordezkari ziren batzuek sortu zuten GAL, hau da, herriak aukeratutako batzuek. Etorkizuneko belaunaldiei, nire ustez, horretaz hitz egiten hasi behar diegu, errepresio bati buruz, perspektiba handiagoarekin.

8.4.3 MEMORIA PARTEKATUA

Zenbaitentzat utopikoa da, beste askorentzat beharrezkoa. Nolanahi ere, memoria partekatu baterantz abiatzea edota bide horretan ahalegintzea, merezi duen helburu bat da elkarriketatuetako gehienontzat, zalantzak zalantza. Sufrimendu motak, ibilbide pertsonalak eta ikuspegi politikoak desberdinak izan arren, memoriaren bilaketa hori partekatzeko bidea bera jorratzea ere bada helburu, azken batean.

Memoria partekatu bat osatzea? Niretzat saiakerak merezi du. Nik uste dut prozesua dela interesgarria kasu honetan, egin behar dena da ibili. Kendu esku freno eta ibili. Hainbat jende ikusten dut oraindik traban, autoarekin geldi, batzuk bazterrerago eta besteak erdirago baina traban. Uste dut momentua dela eskuko freno kentzeko.

Biktima zuzenak izan direnen memoria soilik egin behar den? Ez, ez, memoriak kolektiboa izan behar du.

Nik uste lan horrek partekatua izan behar duela, guztion artekoa. Horretara iristeko, agian batzuek besteek baino gehiago egin beharko dute, baina eza-gutza hori, heziketa hori eta kultura hori barneratu behar ditugu. Eta bakoitzaren egiak, guztion egiak ezagutzuz egin behar dugu. Entzuten jakin behar dugu. (...) Batez ere, alderdi bakoitzak alde bakarretik ateratzen dituen mozio jakin batzuetan. Indarkeriaren gaiari buruzko mozio horiek guztiak modu partekatuan egin beharko genituzke.

Nik zalantzak ditut memoria bakar bat dagoenik. Oso zaila izango da guztion arteko memoria partekatu bat egitea. Nik uste gehiengoak, eta berriz diot, gehiengoak, partekatutako memoria baterantz joan beharko genukeela, eta horren aurretik jarri beharko litzateke nahi duguna dela guztiok leku berean bizitzea. Gehiengo sozialik ez badago, ez dago ezer. Gustatuko litzaidake mundu guztia joatea, baina nire ustez beti egongo dira joan nahiko ez dutenak. Irakurketak egin behar dira, eta gertatu denaren inguruko irakurketa bat izango du bakoitzak. Izendatzaile komunetako txikienak ateratzen nola joango garen ez dakit, zeren eta lan horrek, orain, gainditu egiten nau. Denbora gehiago beharko nuke.

Zertarako nahi dugu kontakizun bat? Kontatzeko besteei zeinek irabazi dien? Horretarako ez. Zein da helburua? Benetan hemen gertatu denaren jakintza orokor bat izatea. Herriaren bizikidetzarako tresna. Bakoitzak du bere egia, gertatutakoaren errelato propioa. Ezin izango da liburu bakar batean guztia nahastu, baina liburutegietan liburu askontzako lekua dago. Historiografiak erabiltzen dituen irizpideak errespetatu beharko ziren, gezurrak alde batera utziz.

Nola idatzi memoria oraindik itxi gabe dagoen zerbaitena? Zertzelada batzuk partekatu daitezke eta bidea egiten hasi, baina oraindik atxiloketak, epaiaketak, espetxeetan giza eskubideen urraketa etengabeak pairatzen dira. Familiak astebururo milaka kilometro egin behar dituzte beraien senideak eta lagunak 45 minutuz bisitatu ahal izateko. Preso larriki gaixoak espetxeetan hiltzera kondenatzen dituzte. Urratsak eskatzen dira eta urrats asko eman dira gatazkaren konponbidean. Baina zoritxarrez aldebakartasunak dirau.

8.4.4 TRANSMISIOA

Dagoeneko, memoriaren inguruko zenbait aspektu nagusi jorratu dira, baina nola nahi ere, iraganari emandako begirada hori, hau da, eraikitzeaz dagoen memoria hori nola bideratu da hurrengo gakoa. Lehenik eta behin, transmisioa bermatzeko eskolaren esparrua agertzen da egokienetakoa, hain zuzen, hurrengo atalean landuko dena; baina hezkuntzaz gain, beste bitarteko batzuk ere proposatzen dira solaskideen ahotan, transmisio bide hori garatzeko.

Herriko esparruari dagokionez, iradokizunen artean honako aukerak bildu dira: Gaztetxean zein Adin nagusikoen elkarteetan gaia plazaratzea, testigantza zuzenen kontakizunak gazteengana zuzentzea, Memoria plaza moduko ekitaldiak burutzea, Udaletxearen funtzioa agertzen da bertako eragile ezberdinekin elkarlanean, indarkeria sinbolikoaren arriskuaz jabetzea, "Patria" liburuaren irakaspenak zabaltzea, konpromiso soziala sustatzea, begirada partzialaz eginiko desitxuraketak ekiditea ...

Nere alaba txikina egon zan gure "plaza" ikusten [Memoria Plaza], ikastolatik eraman zuten. Orduan 17 urte zituen. Bueno, berez nere aita nola hil zen ikastolan enteratu zen, guk etxean ez genuen hortaz hitz egiten. Ez dakizu noiz zan momentua esateko eta nik ez dut izan nahi euren pentsamoldean eragitea. Ba azkenian, ez da onena baina ... kanpotik enteratu ziren. Nere testigantza ikusi zuten, berak eta bere gelakoak lagunek, gehienek bazekiten gertatutakoa, beste batzuek ez. Baina berarentzako era oso garrantzitsua izan zen. Garrantzitsua izan zan 17-18 urtetako gazteak ikustea eta entzutea hemen zer gertatu zen, ez gure kasuaz bakarrik, jakitea hemen ze bizi izan degun.

Bai, bilobek jakin behar dute.

Gertatutakoa, egondako sufrimendua, gertatu den guztia. Uste dut ez dela ahaztu behar, baina azkenean ahaztu egingo da. Hori ongi dago, azkenean ez delako guztiz ahaztuko. Azkenean uste dut garrantzitsua dela hau guztia jakitea. (...) Niretzako oso garrantzitsua da. Nire anaiak, esate baterako, lau urte zituen hori gertatu zenean eta orain hamalau ditu. Nire anaiak ez du biziko eta ez du jakingo duela urte batzuk, duela urte asko, ni jaio nintzenean gertatutakoa, baina garrantzitsua da egon den beldur handiaz jabetzea. Hemen beldurra izan da. Begira, nire aitarena gertatu ondoren, jendeak nirekin hitz egiteko beldurra zuen, eta duela hamar urte gertatutakoaz ari natzaizu hizketan. Bizilagun batekin hitz egitera gelditu eta hurrengo egunean edo handik gutxira berriro ikusi eta esan zidan: "Ba al dakizu zer esan zidaten? Ea nola hitz egin dezakedan zurekin, ea ez ote didan beldurrik ematen". Tontoak gara ala? Zer egingo dizute zuri? Zuregana joan aurretik niregana joango dira eta! Diot nik... eta azkenean, zer? Nik ez dut kosk egiten.

Instituzioek urrats berriak bultzatu beharko lituzke, baina instituzioetatik at, talde memorialistak bultzatuko nituzke. Gerra zibilarekin egin den bezalatsu.

Dena den, badaukat inpresio bat. Gatazkaren alde batean egon garenon ibilbidea ezaguna da. Komunikabideek argitara eman dituzte gertatutako guztiak. Guk ez daukagu ezkutuan ezer gordeta. Zer gertatzen da ordea beste aldeekin? Zenbait eraiketa, zenbat tortura, zenbat giza eskubideen urraketa daude isilpean? Onartuko ahal dituzte noizbait egindakoak? Hori beharrezkoa litzateke benetako memoria idazteko. (...) Elkarrizketak. Topaketak. Erabileraren kode etiko bat.

Olatzen eta Sandraren ekitaldien antzekoek bestearen saminarekin enpatizatzen laguntzen dute. Nik hala uste dut, baina aurrez pedagogia bat egin behar da. Zer gertatzen ari da bizitza honetan? Ba, egunero-egunero albiste berriak daudela, eta albisteak ahazten goazela. Ez dira ahaztu behar. Bizikidetzaren benetakoago, errealago bat lortzera iritsi behar dugu. Orain arte egon den guztia ondo itxi behar dugu. Eta oraindik ez da hori ikusten.

Gazteei mezu argi bat transmititzeko gai izan behar dugu, ez dezaten sekula indarkeria erabili helburu bat lortzeko bitarteko gisa. Uste dut hori dela gakoa, gazteak ildo horretan hezteak, eta hor jarri behar dugu hau guztia agerian, haiek ezagutu dezaten, hauteman dezaten eta indarkeria sorrarazi dezakeen edozer alde batera utz dezaten, ahal den heinean.

Inongo gorrotorik gabe eta ezinikusirik gabe, baina ahaztu gabe. Hamahiru urterekin, zergatik bizi behar du nire semeak egoera hau? Begira, lehengoan "Patria" liburuari buruz hizketan egon ginen (...), eta esan nion: "Liburu honek derrigorrezkoa izan beharko luke batxilergoan, bai eta aurreko ikasturteren batean ere (...) Gipuzkoako herri askotan bizi izan dugunaren isla da, bagenekien hau honetaz, beste hori beste hartaz...". Euskal herritar batzuei ez zaie gustatu, baina egoera horiek bizi izan ditugun euskal herritarroei gustatu zaigu, eta hura irakurtzea derrigorrezkoa dela uste dugu. Zer kontatu digun? Zer bizi izan dugun.

Memoriaren kasuan uste dut errepikapenak, modu desberdinetara egindakoak gainera, lagungarri direla. (...) Gutako bakoitza kulturalki jantzita esango nuke lagungarriago garelako biktimentako ere, jakinda zer gertatu den, zelan, noiz; diskurtso diferentek entzunda eta norbere diskurtsoa garatuta, hori baita kulturaz janztea. Bestela lelo hutsean geratzen gara, hark halako lelo esan duelako lori-toen moduan errepikatzen ditugun gauzekin.

Txiki-txikitatik irakatsi behar diegu umeei hemen zer gertatu den eta esan behar diegu: "Horrela ez da ezer lortzen, sufrimendu gehiago, besterik ez". Parlamentu bat dago, eta bere ideiak defendatu nahi dituenak erakundeetara jo dezake; horretarako bozkutzen da eta modu demokratiko batean aukeratzen dira alderdi politikoetako ordezkariak. Baina hori txikitatik irakatsi behar zaie, eta ez familian soilik, baizik eta irakaskuntza-zentroetan ere.

Talde baten oso garrantzitsue da adin desberdinetakoak izatie, ez transmititzie en plan mitin. Berdin jat zerekin, zaborraren asuntuan edo autopista bat egiteko. Belaunaldi ezberdinak talde berien. Benetako transmisioa holan izan dala. Zelan? Familien... Baina eskolan ere bai, adibidez eta herri mailan. (...) Leku batzutan, errezago ikusten dot plan bat eitie, adibidez, gaztetxien jende ezberdina dao, ariketa bat izan leike galdera batzuk eitea ea ze dakiten, eta gero hasi josten eta osatzen. Abaroan, jende nausie doie, daozenak beti prest edozein gauza eiteko, berbaiteko ta kontetako.

Hor inportantea dala belaunaldi berriei transmititzea Isaias Carrascori tiro bat eman ziotela buruan, argazki hori barneratu behar dugula oso-oso barneraino eta hori ezin dala egin. Nik lotzen dut hori beste kontu batekin. Ezker Abertzaleko kultura instalatu den pedagogia, nere ustez, oker bat edo perberso bat inkluso esango nuke. Pixkat kaskadan doa, zuk tiro bat eman badiezaiokezu buruan tipo bati helburu politikoak direla eta, baita ere egin diezaiokezu pintada bat, jakina, pintada bat gutxiago da; edo baita ere esan diezaiokezu hitz txar bat edo baita ere txistukatu dezakezu oholtza batean zure gustokoa ez bada, ordun, esan dezagun, etika arriskutsu bat. Nik erabili dezaket biolentzia sinbolikoa, hau da, nire arrazoia nahikoa fuertea da bestea mespretxatzeko edo bestea matxakatzeko. Hori, ikusten dana bertso txapelketako agintarien txistuan adibidez, edo pintadetan. Nik uste, hori ere bere konjuntoan ikusi behar dugula.

Nik uste, zuzeneko testigantzena inportantea dala ta behar bada, zuzeneko testigantzak ez dira derrigor izan behar bakarrik muturreko egoera bizi izan dituztenenak. (...) Behar bada, beste hainbat pertsonen relatoa ere interesgarria izan liteke, jende normalarena, baina reflexio bat egin duen jendearena. Eta bestetik, benetan gauza oso gogorak bizi izan dituztenena; ze pentsatzen dut bereziki gaurko gazteak diskurtsoekin ez direla eraldatzen, baina testigantzekin bai. Uste dut gazteek testigantzak behar dituztela. (...) Behar bada egin behar dira unidade didaktikoak, baina gazte batentzako unidade didaktiko bat da berrogeigarrena, "Hala, beste bat!" Ez da iristen eta testigantza, bai, iristen da. (...) Orduan, nik nire semeekin daukadana da nire testigantza pertsonala. Nik nire semeei nahi diet kontatu Yoyesena nola bizi izan nuen eta Carrerrorena eta beste... Eta nahi diet Isaias Carrascoren kontatu, zeren nik kontatu behar diet, pixkat horrek badu inpaktu bat.

Dauen egoera sozialaz, langabezia, gaztiak estudixuak eta lanik ez, eta lana lortzen badaue, askotan lan makalak izeten die, korrupziñua... Situaziño horretan, zaila da gizarte bat ilusionauta eukitzie. Gure nagusiak bizi hauien guerra zibila, gerrako historixa hoiek guk etxien entzuten gauen. Gu diktadura baten bizi giñen eta klaro, esperientzia horreik, ba nolabait marka bat izten daue eta hortik sensibilidade eta konpromiso politiko bat sortzia samurraue da. Horrekin batera Radio Pirenaica egunero entzuten gauen, Julian Grimauen fusilamientua 63en etab. Gaurko egoera desberdiña da, gaztiak ez dute entzun gu bezala gerrako historiak, ez dute diktadura frankista bizi eta orduen momentuak desberdiñak dira. Baña gaur be dauen egoera sozialaz badira motiboak konpromiso sozial bat izeteko. Azken baten "conciencia de clase" beharrezkoa da gizarte konturatu dain sistema ekonomiko kapitalismo honekin, inor ez dala izango ez libre, ezta zoriontsu be.

Gazteriak izan dezakeen errealitatea da hemen batzuek gaiztoak izan direla eta besteak, berriz, txintxoak. Bai, kezkatzen nau aldebakarreko begirada horiek egoteak. Nik uste dut, zorionez, jadanik ez dagoela hainbesteko alderik. Nik uste dut gazteria, gaur egun, axolagabeagoa dela, politikatik kanporago bizi dela, edo ez dela inplikutzen. Nire pentsaera da, kanpotik ikusten dudana pixka bat.

Edozein hitzaldi ipinia ere oso jende gutxi joaten da eta gazteak gutxiago, eurak daukate igual beste ikuspuntu batzuk, edo beste balore batzuk, "en otra honda" esaten dana. Agian hori kutsatu egin behar da, batzuk hasi ezker agian gehiago be apuntatuko zirela. Kultura aldetik holako bat prestatu ezker izango du arrakasta seguru. (...) Uste dot gizarte esparrutik, udaletxeko nire komisiotik hori landu egin behar dala. Lantzekotan komisio bat sortu eta apurtxo bat harrera protokoloa egin dugunak. Harrera protokoloa horrela izan zan, lan batzuk eragile desberdinekin, dana aztertu eta praktikan ipini zan igaz. Gai hau ere, eragile ezberdinekin mahai bat osatu eta bertan landu beharko zan.

8.4.5 HEZKUNTZA

Belaunaldi berriei iragana azaldu beharraz bat egiten dute jasotako iritzi guztiek. Begi bistakoa baita etorkizuneko bizikidetzara era egoki batez eraikitzeke, heziketa oinarritzko zutabe bat dela. Eta xede horretarako, gazteak eta ez hain gazteak gertatutakoaren jakitun izan behar dira, berriro ere akats berdinak errepika ez daitezen.

Helburu hori, ordea, modu askotara landu daiteke. Horren inguruko hainbat gogoeta eta iradokizun agertu da elkarriketetan. Besteak beste, honakoak azpimarratzen dira: balioen heziketa areagotzea, biktimen lekukotza ikastetxeetara eramatea, kul-

tura gehiago zabaltzea, familietan heziketa garatzea, betiere aniztasuna zaintzea, giza eskubideak unibertsitatean lantzea, gazteentzako euskarri erakargarriak erabiltzea.

Arrasatetik hasita. Eskolan badazela gauzak eiteko, baina horrek arrisku bat dauke, eta da eskolara dana doiela, "el saco para todo". Egin behar dugula Agenda 21, hezkidetza egin behar dugula... dan dana. Ez dugu eiten integrala, eskolan planak eta beharrezkoak direla.

Oso erraza izango litzateke esatea beti esaten dugun moduan, heziketak egin dezala, eskolak egin dezala, ezta? Familiari tokatzen zaio? Noski tokatzen zaiola familiari. Eta udalari dagokio? Noski. (...) Joan antzerki obra batera, zer pentsatua emango dizun obra bat ikustera. Honetan inbertitu egin behar da. Gizarte hobeago bat behar badugu, beharrezkoa da kultura jantziago bat. (...) Kontua da badaudela unibertsitateak Debagoienera, gaur, ETA siglek zer esan nahi duten asmatzen zailtasunak dauzkaten ikasleekin. Uste dut ezer egiten hasi aurretik jakin behar dugula benetan zelan dagoen antolatuta gizarte berri hau. (...) Joera izan behar da berba egitekoa. Orain arte izan da tabu bat. Erraza litzateke esatea transmisioak egon behar duela, baina guk ez dugu eduki transmisio handiegirik, nire kasua behintzat hala da.

Alde batetik Espainiak dauka suspendiduta aspalditik "asignatura de reconciliación, asignatura de perdón, asignatura de educación, otros valores...". Ointxe adibidez, ni maistra naz, "Educación para convivencia, educación para el respeto...". Oso ondo, ez dut esaten ezetz, orain hasi dira hori lantzen. (...) Espainiako probintzietan ez da hori lantzen, gero beldurtu egiten gara Kataluniakoa pasatzen darian. (...) Franco hil zan, baina honek, Gobernua, dira "sus herederos", argi eta garbi ikusten da. Hor ez da egin inondoko lanik eta Euskal Herrian gutxi, orain gehixeago. (...) Pentsatzen dot norberak egin behar dauela bere lan pertsonala. Eskolak hor zerikusi handia daukala. Ezin da ahaztu hemen gertatu zana. Hau asignatura ezin da izan. Orain esaten duten bezala, eurak gura izatea gai hori lantzen, eurak aukeratzen dute lantzeko gaia. Interesatzen bazaie, oso inportantea da hori lantzea. Zelan? Ez dakit ze programa edo ze pedagogia egin beharko lukeen eskolak gaur egun. Agian dauka ikuspegi bat historia bezela erakustea, "hechos", baina ez "vivencias", hori faltako zitzaion, beste aldea, bizi izan duguna.

Uste dut Memoriaren Plazarena oso ondo dagoela. Ikastetxeetan ere egingo nuke, gaztetxoek jakin dezatela pixka bat... Badirudi ezetz, baina gaztetxoek interes handia jartzen dute gai honetan. Bilboko Gogoran ere izan nintzen, izan ere, azkenean denetara noa ... Ikasleek hitz egin zuten, eta harritura geratu ginen zeinen inplikatuak zeuden eta nola hitz egiten zuten ikusteaz. Neska-

mutil gazte-gazteak ziren, eta gogo biziz entzuten egon ziren. Nire aldamenen zegoen pertsona batek, ikastetxe batera joandakoak, zera zioen: "Ikastetxera joan nintzenean, harrigarria izan zen neska-mutilek nola galdetzen eta hitz egiten zuten ikustea ...". Eta niri ere gauza bera gertatu zitzaidan. Nire aitarena gertatu eta handik gutxira, urte bat edo bi geroago, hitzaldi bat ematera joan nintzen Zamudioko ikastetxe batera, eta maistrak esan zidan: "Harrituta geratu naiz, zeren eta inoiz ez dute hainbeste galdetzen ikasleek eta gaur galdetu eta galdetu ari ziren". Nik uste garrantzitsua dela. Izan ere, ezetz uste dugun arren, gazteei, ikasleei, oraindik ere interesatu egiten zaie. (...) Ez da gauza bera ikastetxe batera politikari bat joatea eta han politikarien asperkizuna botatzea, edo ni bezalako pertsona bat, edo Olatz bezalako bat, hara joatea... Kalekoa dena, kaleari buruz hitz egiten dizuna, eta hurbilagoa izaten laguntzen dizuna. Politikari batekin... Nik uste dut ez dutela hainbesteko interesik jartzen.

Nik pentsatzen dut ikastetxeetan iristen zarela denari, han ez daude sailkatuta ideologiatik. Aniztasun batetan iritsi behar da eta mensajea denori berdin iritsi; orduan, ikastetxeak, ludotekak, elkarteak...

Nik uste egin behar direla zuek egiten ari zareten bezalako gauzak. Nik nahiko nuke gero soportea idatzi honek izatea baita ere isla bat, audio-bisuala, ikastetxeetan... Besteak beste, soportea izan behar du sendoa; ze audio-bisualak orain badauka arina izateko, axalkerian gelditzeko arriskua. Neri okurrizten zaizkit, batetik ikus-entzunezkoa; eta bestetik, eskolak. Eskolak ez bakarrik irakaskuntza formalean, baita ere irakaskuntza informalean. Eskolak, udalekuak, gazteak mugitzen diren bestelako hezkuntza informaleko guneak ere uste dut behar ditugula gai hau transmititzeko behar bezala.

Nik proposatuko nuke hartzea bi elementu, bailarako ikastetxe sarea, eskola publikoa eta Arizmendi ikastola, bailara hartuta, Arrasate, Aretxabaleta eta Eskoriatza; eta ikastetxeei begira egitea bertako testigantzetan oinarritutako interbentzio bat. Eta bestetik, hartzea gizarte zibila, gure bailaran euskalgintza bizirik dago, euskara mugimendua dago, badaude beste batzuk, eta horiekin ere egitea prozesu bat. Goiena dago, oso tresna interesgarria; audientzia handia dauka. Komunikazio aldetik, nahiko ondo egituratuta daukagu bailara. Plan integral bat egin eta hori nik ingo nuke testigantzetan oinarritutako gogoetak ikastetxeetara eraman, gizarte zibilera eraman eta Goienatik bozgorailua. (...) Arrasaten bakarrik egingo balitzake, earra litzateke. Hiruretan eginez gero, hobeto. Baina Arrasaten bakarrik egiteak ere zentzua dauka. Zeren egia da, Eskoriatza eta Aretxabaleta nahiko perfil baxukoak izan direla alde horretan: hildakoen aldetik, preso gutxi... Baina, adibidez, Arizmendi ikastola bailarako ikastola da ta ditu gune batzuk Arrasaten ta Eskoriatzan.

Behar bada, unibertsitatean giza-eskubideei buruzko formazio gehiago eman beharko genukeela. Hala ere, oro har, (...) giza-eskubideen oinarria asumituta dago gutxi edo gehiago. Uste dut askoz gehiago egin beharko genukeela, ze arriskua dauka oso azalekoa izatea. (...) Baina, bestetik, nolabait esanda, gaur hemen zuk egiten badezu ikasle baten kontrako pintada bat, gehiengoak reazio-natuko du esanez, "Hori ezin da egin, utzi tipoa pakean". Uste dut askatasun indibidualak errespetatzearen gaia nahiko sakon, lehen baino askoz sakonago dagoela gazteengan. Eta hori ona da, uste dut ez ditugula ikusi behar gazteengan bakarrik gauza negatiboak. Gazteak badatoz, zentzu horretan, errespetuaren etika lehen baino interesgarriago batekin.

Pedagogia eta giza eskubideak. Hezkuntzan eguneroko ereduarekin predikatzen eta esaten erraza den hori, horrek beti hor egon behar du, adibide desberdinetan, ekintzetan... izan ere, eguneroko bizitzan baitago, dela immigranteekin, dela bullying-egoerekin, etab. Giza eskubideen kulturak dagoena baino presentean egon behar du, askoz ere gehiago, maisuetatik eta andereñoetatik hasita, haiek pertzeptzio bat izan behar dute, erantzukizun handia dutelako. (...) Ikasleei dagokienean, etxean jasotzen dutena daukagu, eta etxeetan, nolabait esateko, oso pertzeptzio aldebakarrekoa izan dezakete, bakoitzak berea. Baina ikusmolde horiek guztiak aglutinatu beharko lirateke eskolan, eta gazte horiek has daitezela oraintxe beste modu batean begiratzen. Nolabait, has daitezela beste modu batean pentsatzen, izan ere, hori egiten ez bada, fronte berak mantenduko ditugu.

Gizarteak, oro har, eliteei begiratzen die; eliteek mota horretako keinuak egiten badituzte, zer edo zer geratuko da, ondo egina dago. Baina nik uste dut sakonagoa dela beharrezkoa dena, eta gu besteak baino hobeak garela bezalako ideia-moten kontra borrokatu behar dela hezkuntzan. (...) Horrekin guztiarekin batera baloreak planteatu behar dira. Eta ez da soilik begiratzea; baizik eta baloreak zein izan behar duten ere planteatzea. Elkartasuna oso garrantzitsua da, enpatia...

8.5 FORMULA BERRIAK ETORKIZUNERAKO

OLATZ ETXABE ETA SANDRA CARRASCO MEMORIA ELKARREKIN ERAIKIZ

Arestian aipatu bezala, solaskide gehienontzat oso une berezia izan zen Sandra Carrasco eta Olatz Etxabe elkarrekin agertu zireneko ekitaldi hura, Arrasateko Herriko plazan, 2016ko abenduan, *Memoriaren Plaza* egitarau barruan. Solasaldi hura laburbiltzeko baliagarria izan daiteke *Goiena* komunikazio taldeak kaleratu zuen izenburua: *Olatz Etxabe eta Sandra Carrasco herritarren aurrean barruak astintzen*⁹⁴. Norberaren saminak aitortuz eta bata bestearekiko begirunez, topaketa hartan, bion artean hasi ziren ehuntzen memoriaren sare partekatu bat, guztion geroa elkarrekin eraikitzeko funtsezkoa izango dena.

Olatz Etxabe eta Sandra Carrasco. Argazkia: *Goiena* komunikabidea

Horregatik, ekitaldi hark elkarriketatuen artean utzi zuen arrastoagatik, egokia dirudi testigantzei dagokien atalari amaiara emateko, ekitaldi haren inguruko iritziak hemen biltzea. Bi emakumeen arteko lotura urrunekoa dela ematen du lehen begirada batean, biak tragikoak badira ere; bi kasuetan euren aitak erailak izan baitziren Arrasaten, harreman zuzenik gabeko atentatu banatan. Izan ere, bata 1975ean gertatu zen eta 2008an bestea, berrogei urteren gainteko tarte luzeaz. Horrez gain, bortxakeria horien eragileak guztiz ezberdinak izan ziren, BVE lehena, ETA bigarrena. Hala ere, lotura bat antzematen zaie gaur egun bi gertaera horiei, sufrimendu injustuaren ezaugarria baitute biek. Hain zuzen, hainbat lagunaren esanetan, indarkeriaren biktima izaera bera aitortzen zaie bi alabei, baita eskubide berdinak ere, atentatuen egilea edozein izan delarik; oso zaila baita hori ukatzeko arrazoiak bilatzea.

94 <http://www.goiena.com/> 2016-12-01

Azken batean, bi emakumeon arteko topaketa hura eredugarri bihur daiteke, indarkeriazko aroa gainditu eta Arrasateko bizikidetzaren berrosatzeko prozesuan.

Olatzen eta Sandraren arteko topaketa, bai, oso ongi iruditzen zait. Zeren eta, berriro esango dut, biak dira indarkeriaren biktima. (...) ETArena GALena bezain gaizki iruditzen zitzaidan, ikaragarria iruditzen zait. Eta GAL nondik sortu zen ikusita, ez dizut esan nahi zer pentsatzen dudan erakunde jakin batzuen indarkeriaz hitz egiten didazunean. Guztiok dakigu nondik sortu zen GAL. Hori bai, ikaragarria iruditzen zait hori ere. Eta esaten jakin behar da, aizu.

Memoria plazan asko pentsatu nuen zer esan eta lasai nengoen, ze banekien ze esan nahi nuen, entsaiatu ere egin nuen. Batzutan ez dakizu zer esan eta zer ez. Pentsatzen dezu norbait mindu dezakezula, ama egongo dela, ... asko pentsatu nuen baña gustora geratu nintzan ateratakoarekin. (Prozesu horretan aberastu egiten zara,) tolerantetagoa izaten edo enpatia gehiago sentitzen besteengan. Azkenean pentsatzen dezu, "zuk bai, sufritu duzu, baina etzara bakarra, beste batzuk ere asko sufritu dute". Eta Sandrak esaten zuen aurretik elkartu nintzenean, bera oso bakarrik sentitu dala; eta orduan pentsatzen dezu "ze suerte euki doten, ez?". Gainera, han esan nuen eta pentsatzen dut nahiz eta hori gertatu bizitza ona izan dudala: nere familia, gustatzen zaidan lana, betiko lagunak... eta orduan, esatezu, "jo, nahiz eta gogorra izan momentua oso, ba ezin naiz kejaratu", gainera euki dot babes handixa alde guztietatik.

Gogora eta gero, eta orain Amaia antzokian egin dena eta gero, animozko hitz asko eta asko jaso ditut. Etxetik goizeko seiretan irten, emakume batekin topo egin eta ... "Amariakoa ikustera joan nintzen, eta oso ondo, oso ondo ... Jakin ezazu zuekin gaudela". Edo peajea: "Eskerrik asko zuen esperientzia kontatzeagatik Olatzi eta zuri, asko gustatu zaigu". Eta Gogorakoaren ondoren, facebook-etik eta, ezker abertzalearen inguruko jendeak idatzi zidan, esanez: "Beno, agian pikutara bidaliko nauzu idazteagatik ...". Ez, ez. Niri bost axola zu abertzale izatea, beste pentsakera bat izatea edo nahi duzuna. Niretzat oso urrats handia da ni ez bezala pentsatu duzun horrek hartu eta idaztea, eta hori esatea. Horrek asko bete ninduen, espero ez zenituen batzuk izan zirelako, abertzaleak direlako... Eta niri idaztea... Arraioa, niretzat hori da ... Zerbait ari gara ongi egiten.

Ez zuen esanahi bera izango ni bakarrik hitz egiten azaltzeak, edo Olatz bakarrik azaltzeak. Bi aldeak ikusarazi behar ziren, jendeak ikus zezan bando desberdinetakoak izan arren, ni batekoa eta bera bestekoa, azkenean bion mezua bera zela. Alegia, elkarren artean uler gaitezkeela, Olatzekin hitz egin dezakedala, berarekin solas egin dezakedala, pentsatzen duguna elkarri esan diezaiotegula, baina azkenean helburua bera dela: sufrimendua. Baina erailketa bat bizi izan

duzunean, eta beste bat, eta torturak... gure artean hitz egin ahal izatea, niretzat hori pentsaezina zen duela urte batzuk. Nik lehen ezin nuen ikusi, ezin nuen entzun. Esan izan balidate Olatzekin hitz egin behar nuela edo ... Uste dut kostatzen egingo zitzaidala. Baina gaur egun... Denboraren joanarekin ikasten zoaz, min egiten dizkizuten gauzak ikusten zoaz, aurrera egiten zoaz.

Ni biktima banintzake eztoz uzte ailegauko nintzakeenik berdintasun batera edo denok alkarrekin. Nere aldeko biktimakin bai, baina bestaldekoakin ez.

Esango nuke kanpoko komunikabideak ezin dituela ikusi esaldi berean Carrasco eta Etxabe, baina gertuko komunikabideok bai. Guretzako oso inportantea da portada bat ateratzea Etxabe eta Carrascoren alabekin, batera. Gainera halako kontuak lokaletik konpontzea uste dut tokatzen dela. Kasu honetan gertuko begirada horrek, hedabideetatik berba egin daiteke, baina berba egin daiteke harremanetatik, berba egin daiteke udal batetik eta ez gobernu handi batetik.

Seguruenik ez da kasualitatea bi alaba izatea eta Gogora institutuko ardura-duna neska izatea eta udalean alkatetzan emakume bat egotea. Hori ez dut irakurri inon aztertuta, baina seguruenik ez da kasualitatea. Hor lortu den konplizitatea, hor lortu den gauzak ulertzeko modua eta minean bat egiteko modua. Ez dakit, baina seguruenik eragin bat eduki duela bai, alde emozionaletik. Eta horrek herrian eragin duela, duda barik. Eragin du, batzuek nahi zuten polikiago joatea, beste batzuek azkarrago, beste batzuek hala eta beste batzuek bestela, baina eroan zen moduak eragin du erreflexiorako moduak edukitzea. (...) Guk geuk, hedabide moduan, gaia tratatutako moduarekin zorion asko jaso ditugu. Eragin handia eduki dutela esango nuke, ekarri du ere bai Etxabetarren mina eta seguruenik lehenengo aldiz publikoki hala berba egiteak lagundu du sendatze fasean. Esango nuke ezkutuan zegoen zer edo zer zela, baina ez konpondutako ezer eta ez aitortutako ezer. Eta Carrascorenak ere, badauka halako zer edo zer. Izan da Arrasaten egon den biktimetako bat, ageriko izan dena. Horrek seguruenik lagundu egin dio, familiari.

Ekimen interesgarria eta ausarta izan zen. Beharrezkoa ere nire iritziz. Bide hori jorrazteko prest dagoen jendea dago eta hori garrantzitsua da. Nik uste dut herri mailan halako ekimenak bultzatu eta babestu egin behar direla.

Ba, oso gauza polita izan zen hemen, Arrasaten, Isaias Carrascoren eta Iñakiren alabak elkartzeko. Niri oso ongi iruditu zitzaidan. Horrelako gauza gehiago behar ditugu. Lehenik eta behin, mota guztietako jendea han egotea gustatu zitzaidan, ez geunden alde batean batzuk eta bestean besteak. Eta beste gauza bat

ere gustatu zitzaidan. Isaias Carrascoren alaba hitz egiten hasi zenean, Iñaki Etxaberen alabak, Olatzek, eskutik heldu zion pixka bat alde batetik bestera zihoala. Eta hori ere gustatu zitzaidan.

Hori da bidea. Nagusiki, Isaias Carrascoren alabaren gaiak inpaktatzen nau gehiago; beharbada, Etxabereana, nigan sensibilitate hori ja egon delako, esan nahi dut, nik arlo polizialaren biktimak nik estimatu ditut eta besteak ere bai. Baina nik uste dut, nire inguruan falta dena bestea dela, berritasuna bestean dago. Ta nik uste dut, hemen denok, baina, bereziki, Ezker Abertzaleak egin behar duela gogoeta etiko bat. Uste dut egiten ari dela, zentzu horretan ez naiz kritikoa eta ez dut hiperkritikoa izan nahi, ze hiperkritikoa izateak askotan onerako beharreen txarrerako laguntzen du. (...) Gogorak antolatutako horretan gertatu zena da, gizarte osora biderkatu behar dugun prozesua. Beste gauza oso inportantea izan zen Isaias Carrascoren alabak emandako elkarrizketa "Puntuan". Oso ederra da elkarrizketa hori. Uste dut sakondu behar dugula.

Niri benetan gogoia ematen dit neska hau, elkarrizketa hori eman zuenetik, autopistako sarreratik pasatzen naizen bakoitzean, nahi izaten dut bera tokatzea, esateko zerbait. Ta ez zait inoiz tokatu, baina benetan dut gogoia neska hori agurtzeko, ze asko gustatu zitzaidan nola hitz egin zuen. Nik uste dut gauza horiek egin behar direla ta gainera jendea gehiegi hoztu baino lehen, "Bueno ba, ahaztu dezagun". Ez, orain egin behar dugu, gaurko gazteekin.

Hemen ipini zutenian Memoria Plaza, egon ziren bai Olatz Etxabe eta bai Sandra, hitzegiten eta esan nun: "neska hau berera etorri da. Izan leike gorroto hori behintzat superatu duela". Bertan egon nintzen hitzaldia entzuten. Gogoratu nintzan Kanpazarrekoaz. Olatz txikia zan baina kontatu zuen ondo eta Sandrak ere oso ondo kontatu zuen. Ikusi nauen osatuta eta neretzako emozioantea izen zan biak elkarrekin ikustea, biak bere esperientzia kontatzen, ze alde batetik edo bestetik baina aitzak hilak... (...) Geratu ginan apurtxo bat, jentia joan zan eta esan nuen: "Hau da momentua. Joan nintzan andrearengana, alargunarengana eta esan nion: "Tú no me conoces, pero ¿te puedo dar un abrazo?" eta eman ostan eta geratu nintzen lasai. Orduan, "es como una reconciliación". Barruko zera adieraztea: "ze gaizki portau nazen zurekin"... dana politikagatik, ezta? "A fin de cuentas" alargundu egin zara. Sandra aldatuta ikusi nauen, lasaiago, baketsuago.

Lehenik, egokia iruditu zitzaidan, eta, hortik aurrera, gauza horietan sakontzeko balio izan zuen, izan ere, aita galdu izanak berarekin dakarren ezbeharretik hitz egiten zuten, eta, jakina, biktima izatea elkarri aitortuta hitz egiten zuten biak. (...) Nik uste dut jende gutxi egongo dela horrelako ekimenak martxan jartzearen aurka.

Zeren eta gu modu aktiboagoan edo pasiboagoan ikusi dugu hau, baina zuzenean pairatu dutenak eredu izan daitezke, adibidez, Buesaren alaba, Lluchena... Jende asko dago eredugarri izaten ari dena. Eta beste jende bat ere badago Coviten, guztiz kontrako eredu ematen ari dena. Ez dute nahi, edo, nahi dutena lortzeko prezio bat ordain dadila nahi dute, eta, nire ustetan, gizarte hau une honetan ez dago prezio hori ordaintzeko prest.

Entzundako komentarioengatik edo prentsan irakurritakoagatik, badakit eztabaidaren bat, bileraren bat izan dela herri-mailan. Esate baterako, Etxaberen eta Isaiasen alaben artean ... Eta nik, pertsonalki, ez dut hori ulertzen. Hori egin behar da? Baietz uste dudala esan dezaket nik. Baina zuk galdetuko bazenida: "zuk hori egingo zenuke?". Nik ezetz esango nizuke. Eta nik ez dut nire burua imajinatzen nire aitona afusilatu zuenarekin mahai batean eserita, ez nintzateke gai izango. Une jakin batean, pentsa dezaket akordio horretara iritsi behar dutela. Bidezko gizarte batean, indarkeriarik gabeko gizarte batean. (...) Une batez, akordio batera iristen direla, elkartu egiten direla joko dut. Eta orain, nire galdera da: baina ahaztu egingo dute? Une jakin batean, elkarbizi daitezke? Bai, elkarbizi daitezke, baina ahaztu egin dute? Nik ez dakit, uste dut ahazten ez badut, ez dudala barkatzen. (...) Nik uste dut baietz, gauza hauetaz hitz egin behar dela. Horregatik diot ziur nagoela edo uste dudala ona litzatekeela. Gertatzen dena da uste dudala ni ez nintzatekeela gai izango.

Gogoraren ekitaldia ongi egon zen. Baina ez zituen itxaropen guztiak asetu. Sandra eta Olatz zoragarri egon ziren eta haien lekuan jarri ginen. Ariketa hori egin behar genuen, eta nik uste hori lortu egin zela. (...) Duela urte batzuk ezinezkoa izango zen irudi hori, sekula ezingo zen hori egin ... Agian horrek posible izan behar zuen, baina ez. Ez dakit beldurra den ala ez, baina aurpegia ematea, zure burua definitzea, urrats hori ematea... Masakoak gara. "Vicente doan tokira, hara doa jendea".

9. TESTUINGURUAREN KRONOLOGIA: MOTIBAZIO POLITIKOKO INDARKERIA-GERTAKARI BATZUK, ARRRASATEN

Bilduma honen xedea Arrasaten izandako gertakarien ikuspegi orokor bat izaten laguntzea da. Esan gabe doa ezinezkoa dela herrian gertatutako guztia hemen biltzea, baina balio beza hemen kontatzen eta ezagutarazten denak osoko ikuspegi batekin begiratzeko arrasatearren bilakaera baldintzatu duten garaiei, testuinguruei eta jazoerei.

Kronologia hau osatze aldera argitalpenak, hemerotekea eta datu-baseak erabili dira informazio-iturritzat, baina ez horiek bakarrik, herrian jasotako testigantzak ere erabili dira, gertaerak eta datak kontrastatzeko. Lan honetan bildutako pasarteetako herritar protagonistengana jo dugu: zenbait biktimarengana, zenbait kargu politikorengana, jasotako gertakariak beren azalean bizi izan zituztenengana... Pertsona horien laguntzari esker zenbait gertakari egiaztatu dira, eta, besteak beste, datuetan, datetan eta gertakarietan zeuden akatsak zuzendu. Hala eta guztiz ere, badira hutsuneak oraindik ere, eta badakigu pertsona horien laguntzaz ere zuzendu ezin diren akatsak edo argi gogoratzen ez dituztenak ere badirela, urte askoan ez baita izan argitalpenak gordetzeko askatasunik, eta, horrenbestez, gauza asko galdu baitira. Hori gutxi balitz bezala, gainera, oraindik ez dira desklasifikatu fitxategi ofizial guztiak, eta, beraz, badira bete beharreko hutsuneak, ahal den heinean, gerora egingo diren txostenetan argitu beharrekoak.

9.1 FRANKISMOAREN AZKEN URTEAK

1955eko abenduan Nazio Batuek Espainia onartu zuten, baina hori ez zen oztopo bat izan hiru hilabete geroago, 1956ko otsailean, Francoren Ministro Kontseiluak lehen salbuespen-egoera bat ezar zezan, langileen eta ikasleen protesten ernaberritzea geldiarazteko. Garai hartan, gerra ezagutue zuzen belaunaldi berri bat sartuzen borroka haietan. 1956an, Espainiako Alderdi Komunistak “adiskidetze nazionalaren” aldeko adierazpen historikoa egin zuen. Urte hartan bertan, irailean, erbestealdiko Eusko Jaurlaritzak lehen Euskal Mundu Batzarra egiteko deialdia egin zuen, Parisen. Hurrengo hilean, ULGOR sortuzen Arrasaten, 1959an Fagormarka erregistratuko zuzen kooperatiba –Arrasaten sortutako kooperatibak dira, halaber, Caja Laboral, 1959an sortutakoa, eta Eskola Politeknikoa eta MCC, 1964an sortutakoak–. 1960ko martxoaren 22an

Jose Antonio Agirre Lekube lehendakaria hil zen, eta debekatu egin zen haren omeneko hiletak egitea eta, are, eskelak jartzea.

Testuinguru hartan, 1968ko ekainaren 7an, ETAk eragindako lehen heriotza gertatu zen, Jose Antonio Pardines Arcay guardia zibilarena, bai eta Guardia Zibilak hildako lehen etakidearena ere, Txabi Etxebarrieta Ortizena, alegia. Azken horren aldeko elizkizunak eta omenaldiak debekatu eta jazarri egin ziren, eta diktaduraren aurkako protestek indarra hartu zuten. 1968ko abuztuaren 2an, ETAk planifikatutako lehen atentatu hilgarria egin zuen Irunen, Meliton Manzanos inspektorearena. 1970ean, Burgoseko Gerra Kontseilua egin zen, eta handik bost urtera, 1975ean, Franko hil zen, ETako eta FRAPeko bost militante fusila zitzaten agindu eta bi hilabetera.

1956

Otsailaren 10a. Francoren Ministro Kontseiluak lehen salbuespen-egoera agindu zuen, hiru hilabete iraungo zuena. Espainiarren Foruko 14. eta 18. artikulua ezabatu ziren, bizilekua aukeratzeko eskubidea eta komisaldegian atxilotutakoak 72 orduan askatzeko betebeharra aitortzen dituztenak, hurrenez hurren. Dena den, grebak ugaritu egin ziren apiriletik aurrera.

Apirilaren 13a eta 14a. Protestak eta grebak egin ziren Debagoiengan. Agintari frankistek autobus bat Polizia Armatu bidali zuen Arrasatera⁹⁵ protesta haiek itozteko. Hilaren 15ean Esteban Gorroño aretxabaletarra eta Jabier Olalde eta Jose Maria Zubia "Liorra" arrasatearrak atxilotu zituzten, ELA-STVko kideak hirurak. Horiekin batera ziren Felipe Barrutiabengoa "Txirri" eta Antonio Zubizarreta solidarioak ere⁹⁶.

1957

Grebak egin ziren Arrasaten, Hernanin, Zumarragan, Andoainen, Erreterian eta beste zenbait herritan, eta hamarka langile atxilotu zituzten. Gertakari haietan, "basakeriaz tratatu zituzten atxilotuak"⁹⁷. Iturri berberetik diotenez, 183 pertsona atxilotu zituzten greba haietan "Lan Delegazioaren aginduz", eta hamaika apaizek protesta-gutun "begirunetsu baina irmo" bat bidali zioten Gobernadore Zibilari.

95 GARAI, Juan Ramon. *1947ko maiatzaren huelga Gipuzkoako Debagoiengan*, 15. or.

96 Elias Oteroren adierazpenak, Juan Ramon Garaik jasoak. Op. Cit.

97 Elias Oteroren adierazpenak, Juan Ramon Garaik jasoak. Op. Cit.

1958

Abenduaren 1a. Deban egindako bilera batean, izena jarri zitzaion Ekin-eko kideek eta EGI-ko kide ohiek osatutako erakunde berri bati: Euskadi ta Askatasuna (ETA).

1959

Uztailaren 30a. Ordena publikoa arautzen zuen 45/1959 legea onartu zen, bai eta salbuespen-egoeren erregulazioa ere, frankismoaren oinarritzko legeetan aurreikusitako bezala. Lege horren 2. artikuluan, besteak beste, ordena publikoaren aurkako balizko ekintzak jasotzen ziren: Espainiaren batasun espiritualaren, nazionalaren, politikoaren eta sozialaren aurka egiten dutenak; geldialdi kolektiboak, bide publikoetako jende-pilaketak, manifestaldiak eta elkarretaratze publikoak; subertsioa eragin dezaketen propaganda eta gomendioak; agintarien edo haien agenteen erabakiei men ez egitea... Horrez gain, hedabideen eta ekitaldi publikoen zentsura xedatu zen (29. artikulua), bai eta etheen erregistroak ere, eta enpleguaren eta soldataren "behin behineko" etenak funtzionarioentzat, "errekurtsorik jartzeko aukerarik gabe" (30. artikulua)⁹⁸. Hori gutxi balitz bezala, gainera, ez zegoen salbuespen-egoera haiek kontrolatuko edo ikuskatuko zituen erakunde judizial independenterik (ezarritako hamabi haietatik 11k eragina izan zuten euskal probintziaren batean)⁹⁹.

1960

Maiatzaren 30a. Gipuzkoako, Nafarroako, Bizkaiko eta Arabako elizbarrutietako gotzainek gutun bat jaso zuten, bi egun lehenagoko data zuena, maiatzaren 28koa. Gutun hura 339 erlijiosok sinatu zuten, Debagoieneko zenbaitek, besteak beste, eta, horregatik, "339 euskal apaizen gutuna" esaten zaio. Gutun haren bidez, frankismoaren askatasun falta eta giza eskubideen urraketak salatu zituzten.

Irailaren 20a. Bi arrasatear atxilotu zituzten Donostian, Juan Jose Etxabe Orobengoa (EGIko kide ohia) eta Jon Ozaeta "Gautxo", ETArekin alderantzizko pintadak egitekotan zirenean, Antiguon, Zumalakarregi etorbideko Guardia Zibilaren kuarteletik hurbil, Kontxako estropadaren bezperan eta Franco bera Donostian oporretan zela. Urriaren 12an espetxeratu zituzten, atxilotu eta kuartelera eramanez eta hogeita bi egunera. "Ikaragarritzko jipoiak" eman zizkietela salatu zuten.

Irailaren 21a. Altxamendu militarren, bidelapurreriaren eta terrorismoaren aurkako dekretua onartu zen. Dekretu horren 2. artikuluan ordena publikoaren aurkako delitutzat jotzen ziren grebak eta manifestaldiak, bai eta erregimenak lerratutzat edo faltsutzat

⁹⁸ Elias Oteroren adierazpenak, Juan Ramon Garaik jasoak. Op. Cit.

⁹⁹ Elias Oteroren adierazpenak, Juan Ramon Garaik jasoak. Op. Cit.

jotako berriak hedatzea ere. Artikulu hori indarrrik gabe utzi zen 1963an, Ordena Publikoaren Auzitegia sortu zenean, baina berriro indarrean jarri zen 1968an, ETAK Gipuzkoako Brigada Politiko Sozialeko inspektoreburua, Meliton Manzananas Gonzalez (59 urtekoa) hil zuenean.

1961

Maiatza, eta, oro har, urte osoa. Arrasateko Unión Cerrajera eta Elma enpresetan langile-grebak egin ziren, Bizkaiko eta Gipuzkoako beste zenbait enpresetan bezala, hala nola Beasaingo CAFen bezala. Guardia Zibilak atxilotetak egin zituen eta manifestaldiak debekatu zituen, eta, horrez gain, zigor ekonomiko eta laneko zigor handiak jarri ziren.

Uztailaren 19tik abuztuaren 15era. Ehun pertsona inguru atxilotu zituzten hainbat herritan egindako sarekada polizial batean, Donostian Espainiako hiru bandera erre zirelako eta gudari ohi nazionalen tren bat errailetatik ateratzen saiatu zirelako, hilaren 18an, Errepublikaren aurkako altxamendu militarren urteurrena ospatzera zihoazela Gipuzkoako hiriburura. Badira atxilotuek tratatu txarrak eta tortura jasan zituztela erakusten duten frogak, hala nola arrasatear gazte bati saihets bat hautsi izana eta Juan Jose Etxabe Elmako langilea makilka jo izana (bigarrenkoz atxilotu zuten, 26 urte zituela). Juan Jose Etxabe espetxean sartu zuten, sei hilabeteko espetxe-zigorra jarrita. Javier Arizabaleta (26 urtekoa), Joxe Luis Uribesalgo (29 urtekoa), Jon Ozaeta eta Edur Arregi arrasatearrek, bestalde, sarekada haietatik ihes egitea lortu zuten, eta, muga ezkutuan igaro ostean, Frantziako agintarien babesa eskatu zuten.

1962

Otsailaren 19a. Protesta handiak egin ziren Gipuzkoako zenbait enpresatan, eta, horien ondorioz, Poliziak eta Guardia Zibilak hogeita hamar pertsona inguru atxilotu zituzten Arrasaten, Elgoibarren, Hernanin eta Errenterian, legez kanpo biltzea eta propaganda egitea leporatuta. Tratatu txarrak jasan zituzten polizia-zaintzapean zeudela, eta gehienek isunak jaso eta lanpostuak galdu zituzten. Hala ere, greba gehiago egin ziren apirilean.

Maiatzaren 4a. Hiru asteko salbuespen-egoera ezarri zen Gipuzkoan, Bizkaian eta Asturiasen, meatzaritza zela-eta azken horretan sortu zen gatazka euskal probintzietara zabaldu baitzen. Espainiarren Foruko 12., 16. eta 18. artikuluek indarrrik gabe utzi ziren aldi baterako, besteak beste, adierazpen-askatasunari, korrespondentziaren konfidentziasunari, ordena publikoari, egoitza aukeratzeko askatasunari, erregistroei, bilerei eta atxiloaldiei eragiten dietenak. Francoren Gobernuak "asmo gaiztoko kanpoko propagandari" egotzi zion "ezohiko lan-egoera" haren gaineko errua, eta Gipuzkoako Gobernadore Zibilak, berriz, "propaganda komunistak artifiziaiki sortutako ezohiko egoera" aipatu zuen.

Maiatzaren 17tik ekainaren 1era. Salbuespen-egoeran egon arren, egongrebari berriro heldu zioten Unión Cerrajeran (Arrasaten eta Bergaran). Langile guztiek egin zuten bat lanuzte harekin, eta agintari frankistek enpresa itxi zuten, dekretuz. Haiekiko solidaritatea erakuste aldera, lanuztea hasi zuten Roneoko langileek. Peio Urrutiaren hitzetan, “Maiatzaren 31n, salbuespen-egoera ezarri zela 27 egun igaro baziren ere, Gobernu Zibilak probintziako lan-egoera ‘normala’ zela esaten zuen, ‘nahiz eta Arrasaten eta Aretxabaletan kaleratutako langileak astiro ari diren lanera itzultzen”¹⁰⁰. Lanuzte hartan parte hartu zutenek beren eskubideak galdu zituzten, eta enpresako epaimahaiko kideak kargutik kendu zituzten. Hilaren 19an, Jose Maria Lasagabaster Arriola “Bentzez”, Unión Cerrajerako kualifikatuen taldeko kidea, atxilotu zuten, ELA-STVko beste kide batzuekin batera (Gregorio Etxabe Orobengoa, Nicanor Mugica Madinabeitia eta Javier Errasti). Lasagabasterrek eta Etxabek, beste batzuen artean, Meliton Manzanasek torturatu zituela salatu zuten [Argentinako Kereilan pertsonatuta daude]. Javier Arana Azkoaga ere atxilotu zuten, Unión Cerrajerakoa, eta greba-espeditentea egin zioten, panfletoak banatzen zebilelako. Espetxean sartu zituzten.

Ekainaren 8a. Salbuespen-egoera hura Espainia osora zabaldu zuten, “Euskal Herriko industriaguneetako langile-gatazka orokortuak, oposizioa Municheko Biltzar Politikoa berrantolatzen ari zela eta ikasle-gatazka”¹⁰¹ argudiotzat jarrita. 14. artikulua eten zuten, egoitza-askatasunari eragiten diona, biltzar horretara joan zirenetako batzuk konfinatzeko helburuarekin.

Abuztuaren 20a. Berriro atxilotu zuten Jose Etxabe Orobengoa, baina, orduko hartan, Arrasaten.

1963

Martxoaren 30a. Sei hilabete eta egun bateko espetxealdi txikiko zigorra, zortzi urteko desgaituntza eta 2.500 pezetako isuna jarri zizkieten ELA-STVko zazpi kideri, besteak beste, Arrasateko Unión Cerrajerako Jose Maria Lasagabaster Arriolari eta Cooperativa Arrasateko Nicanor Mugica Madinabeitiari.

Maiatzaren 30a. Francoren Ministro Kontseiluak Ordena Publikoaren Auzitegia sortzea onartu zuen, eta Gorteetara igorri zuen lege-proiektua. Abenduaren 2an argitaratu zen.

Abuztuaren 15a. Hainbat ikurrin eta askotariko propaganda jarri zituzten Santa Barbaran eta herriko beste zenbait lekutan, Euskal Jaiak zirela-eta. Hura ikusirik, zenbait guardia zibilek tiro egin zieten haiei kabletan eusten zieten euskarriei. Agintaritzaren

100 URRUTIA OCHOA, Peio. *XXV años de paz y cinco mil días de paciencia (Andoain 1952-1965)*, Leyçaur 10, 336. or. Egileak honako hau eransten du: “Gobernadore zibilak ez zuen adierazi hainbestek entzun nahi zutena, hots, ‘Gipuzkoan, lan-egoera normala’ zela, ekainaren 4ra arte, hau da, Madrilan, Francoren aurrean Garaipenaren XXIII. Desfilea egin zen egunaren bezperara arte. Guztia lehenera zedin, egunkkariak letra handiz idatzi zuten ‘Gaur egun, Espainia da komunismoaren aurkako gotorleku sendoena Mendebaldean. Elizak eta Estatuak ondotxo ezagutzen dituzte arerio komunak”.

101 GURRUCHAGA ABAD, Ander (1985). *El código nacionalista vasco durante el franquismo*. Anthropos. Conciencia y libertad bilduma, 294. or.

zenbait atxiloketa-agindu bete ziren hurrengo egunetan, baina zenbait herritarrek iskin egin zieten, herritik ihes eginda.

1963an, Maria Luisa Ateka gernikarra ezkutuko euskara-eskolak ematen hasi zen, pisu partikularretan.

1964

Maiatzaren 1a. Angel Larrañaga Bolinaga arrasatearra (18 urtekoa) atxilotu zuten maiatzaren 1eko manifestaldian, Bilboko Kale Nagusian. 35.000 pezetako isuna jarri zioten legearen kontra manifestatzeagatik, eta, hura ordaintzeari uko egin zionez, Basauriko espetxean sartu zuten bi hilabetez.

Maiatzaren 16a. Lanbide Eskola zeneko zenbait gaztek “Gora Euzkadi Askatuta” idatzi zuten Guardia Zibilaren herriko kuartelaren aurreko horma batean, ibaiaren beste aldean.

1965

Apirilaren 18a. Erbestealdiko Eusko Jaurlaritzak, EAJ-PNVk, EAE-ANVk eta ETak deituta, Aberri Eguna egin zuten Bergaran, nahiz eta Poliziak eta Guardia Zibilak herria hartu zuten. Jende asko mendiz mendi iritsi zen. Atxiloketak egin zituzten, eta hainbat nortasun agiri konfiskatu ere bai. Sartzea lortu zuten haietako bat Kepa Akizu aretxabaletarra izan zen. Gaztea Etxe Nagusia tabernan zegoen Meliton Manzanas inspektorea hara sartu zenean, eta, Euskal Jairen batean ikusia zuenez, inspektoreak muturreko bat eman zion Akizuri.

Maiatzaren 8a eta 11. Guardia Zibilak ELA Berriko lau kide atxilotu zituzten Arrasateko Muxibar tabernan, ELA-STVren propaganda (Lan Deya) zutelako. Aske utzi zituztenean, kuartelean igaro zuten astebetean tratu txarrak eta tortura jasan zituztela salatu zuten. Lau pertsona haietatik bi arrasatearrak ziren, Luis Etxabe Orobengoa eta Josu Otaduy Belastegi; beste biak Sabino Urrutia sodupearra eta Iñaki Ibarguen balmasedarra ziren. Iruñeko espetxean sartu zituzten, eta lau hilabetez izan zituzten preso, legearen kontrako propaganda leporatuta.

Urriaren 12a. Ikurrina jarri zuten Guardia Zibilaren kuartelaren atzeko aldean, goitentsioko kableetatik zintzilik.

Juan Jose Ansoategi Etxebarria, Jose Antonio Mendizabal Etxabe “Tonino” eta Jose Joaquin Abetxuko Zulueta atxilotu zituzten, ETako *Ahuntzak* taldearekin harremana zutelakoan.

Urriaren 29a. Guardia Zibilak Gregorio Etxabe Orobengoa atxilotu zuen, metraileta-
ren aurrean hartuta, familiak Kanpazarreko gainean zuen tabernan. Jatetxetik hurbil
zegoen pinudi batera eraman zuten, eta, han, lurrean kolpeka eta mehatxupean izan
zuten gau osoan, anaia Juan Joseri buruzko galdeketa egiten zioten bitartean. Gero,
aske utzi zuten.

Azaroaren 27a. Ordena Publikoaren Auzitegiak Luis Etxabe Orobengoa eta Jesus
Otraduy Belastegi auzipetu zituen, ELA-STVko kide izatea leporatuta.

Abenduaren 14a. Guardia Zibilak hainbat pertsona atxilotu zituen Arrasaten, ETaren
aldeko pintadak egiten ari zirela. Gertakari hura zela-eta, Sandro Arregi Axpe, Jose
Antonio Jauregi Zaitegi eta Agustin Bergaretxe Unamuno espetxeratu zituzten.

Abendua. Kode Penalak aldatu zen, greba ekonomikoak eta greba politikoak bereizteko.
Auzitegi Gorenak Espainiako Alderdi Komunistaren aurkako sententzia eman zuen,
zilegi ez den elkarte izatea leporatuta.

1966

Apirilaren 10a. Xabier Arregi "Kataide" atxilotu zuten, Irungo Aberri Egunean.
Martuteneko espetxean preso izan zuten, 14 egunez. Jose Luis Mondragon Elorza eta
haren lagun batzuk Guardia Zibilaren Arrasateko kuartelera deitu zituzten, deklaratzera
joan zitezten.

Maiatzaren 20a. Ordena Publikoaren Auzitegiak Sandro Arregi Axperen, Jose Antonio
Jauregi Zaitegiren eta Agustin Bergaretxe Unamunoren aurkako sententzia eman zuen,
zilegi ez den elkarte bateko kide izatea eta legearen kontrako propaganda egitea lepo-
ratuta, lau hilabeteko atzipenaldi handiko zigorra eta hamar mila pezetako isuna jarri
zizkieten, eta urtebeteko espetxealdi txikiko zigorra eta beste hainbeste diruko isuna.

Ekainaren 25a. Ikurrina jarri zuten Udalaren ohar-taulan.

Ekainaren 26a. Agintariek hesiak jarri zituzten, herriko euskal jaietara sartu nahi zute-
nei eragozpenak jartzeko, baita Txinpartak taldeari ere, programan iragarrita zegoen
arren. Hori gutxi balitz bezala, taldekideetako bat atxilotu zuten, Josu Bravo Azkuenaga
txistularia, "txistua jotzeagatik". Horren ondorioz, behin desfilea amaitu ostean, 'mani-
festaldi' tankerako segizio bat egin zen herrigunetik tren-geltokira joan eta etorri, "Gu
gira Euskadiko" abestuz eta "Askatasuna" oihukatuz.

Garellanoko militarren banda espainiarren musika jotzen ari zen plazan, eta jendetzak isilarazi zuen, 'Txistua, txistua' oihuka. Isileko poliziakideak eta guardia zibilak zeuden nonahi¹⁰².

Hala, jendearen jarrera irmoari esker, "Askatasuna. Askatasuna. Askatasuna!" oihuka jarraitzen zutela ikusirik, azkenean, aske utzi zuten Josu Bravo Azkuenaga txistularia.

Abuztuaren 7a. Zenbait arrasatear Zumarragara joan ziren, Gipuzkoako behin behineko Langile Komizioaren eraketa-ekitaldira. Espainiako Alderdi Komunistako, JOCeke eta ETako zenbait kide eta atxiki gabekoak izan ziren ekitaldi hartan. Brigada Politiko Sozialak eta Guardia Zibilak herria inguratu zuten, eta hainbat atxiloteta egin zituzten.

Urriaren 18a. Ordena Publikoaren Auzitegiak Jose Antonio Ugarte Altuna desordena publikoagatik akusatu zuen, herriko tabernetako batean "oihu separatistak" egin izana leporatuta. Fiskalak hiru hilabeteko espetxe-zigorra eskatu zuen.

Urriaren 21a. Ordena Publikoaren Auzitegiak Jose Antonio Mendizabal Etxabe, Jose Maria Zubiaga Ortiz de Anda, Juan Jose Ansoategi Etxeberria eta Jose Joaquin Abetxuko Zulueta auzipetu zituen, ETako *Ahutzak* taldearekin harremana zutela leporatuta.

Abenduaren 29a. Imanol Ormaetxea eta aramaioar bat atxilotu zituzten, Arrasaten eta Aramaion ELA-STVko talde batekin propaganda banatzen ari zirela, Estatuaren Lege Organikoaren erreferendumean abstentzioa sustatzeko ("Baiezko botoa, boto zuria zein ezezko botoa, Francoren aldeko botoa", "Euskalduna bazara, ez botorik eman"). Gero, Gregorio Etxabe Orobengoa, Nicanor Mugica Madinabeitia eta Jose Maria Lasagabaster atxilotu zituzten, Arrasaten.

1967

Martxoaren 7a. 'Hildakoen monumentuko' hilarriaren aurkako sabotaje-ekintza bat egin zen. ETA siglak agertu ziren inguruan.

Urte hartan bertan, Jose Luis Iñarra, San Joan Bataiatzailea parrokiako artzapeza, gobernuaren aginduz salatu zuten eta 25.000 pezetako isuna jarri zioten, lore-koroa batzuk kendu izana leporatuta, ez zituelako jo "neutraltzat"¹⁰³. Koroa haiek Mugimendu Nazionalaren Buruzagitzako eta Junta Karlistako agintariek jarri zituzten, "Gurutzadaren alde hildakoen" hilarriaren oinetan, eliz-atariko hormetako batean.

Apirilaren 9a. Berrito hautsi zuten hilarri hura, martxoaren 7an suntsitu ostean berre-raiki bazuten ere. ETAK bere gain hartu zuen ekintza hura.

102 Josu Bravo Azkuenagaren testigantza (garai hartan, EGIko kidea). *Ser Basque Izan*. Op. Cit., 267. or.

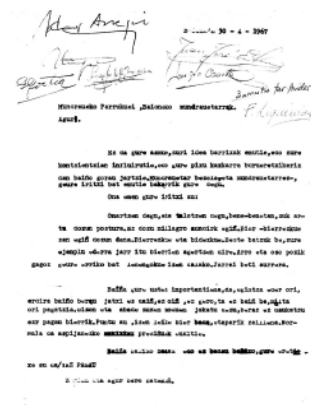
103 Jose Antonio Altuna Gallastegiren testigantza (1970etik 1976ra bitartean zinegotzi, eta 1976tik 1979ra bitartean herriko alkatea). BIZKARRALEGORRA OTAZUA, Elisabete. Op. Cit., 152. or.

Apirilaren 21a. Ministro Kontseiluak salbuespen-egoera ezarri zuen berriro, Bizkaian, egoitza-askatasuna eta egoitzaren bortxaezintasuna murrizten zituena, eta atxiloaldien iraupena luzatzeko aukera zuena. Laminaciones de Bandas enpresako langileen greba eta langileekiko solidaritatea izan ziren aitzakiak: *“azken hilabeteetan behin eta berriz legearen kontra jardutea eta ordena publikoa aztoratzea, eta nabarmena izatea badirela legez kanpoko taldeen ekina eta kanpoko laguntza”*¹⁰⁴. Erbesteraketak egin ziren, eta Auzitegi Nagusiak legearen kontrako deklaratu zituen Langile Komizioak.

Guardia Zibilak Jose Ignacio Mendikute Urizar eta Jose Maria Odriozola Saramendi atxilotu zituen, ETaren aldeko propaganda banatu izana leporatuta. Biek salatu zituzten tratu txarrak eta tortura.

Apirilaren 30a.

“Mundrauetarrak” errefuxiatu taldeak gutun bat bidali zion, Baionatik, Jose Luis Iñarra artzapezari. Gutun hartan, frankistek jarritako lore-koroak kentzeko hartu zuen erabakia eta emandako eredia goraiatzeko zitzuzten, eta isuna ez ordaintzera animatzen zuten.

Maiatzaren 1a. Maiatzaren 1a dela-eta Ordizian egin zen manifestaldian, Felix Dorronsoro Zeberio atxilotu zuten, beste batzuekin batera.

Uztailaren 5a. Ordena Publikoaren Auzitegiak berriro auzipetu zuen Juan Jose Etxabe Orobengoa, auzi-ihesean zegoela.

Urriaren 1a. ETak sabotaje-ekintza bat egin zuen telebista-errepikagailuaren kontra.

Urriaren 20a. Jakin egin zen Ordena Publikoaren Auzitegiak, hilaren 18an, Jose Maria Lasagabasterren, Nicanor Mugicaren eta ELA-STVko beste kide batzuen aurka lau eta bost urteko espetxealdia eta hamarka mila pezetako isuna eskatu zituela.

1967an atxilotu zuten Mikel Zubia Murua “Txona” ere.

1968

Otsailaren 6a. Ordena Publikoaren Auzitegiak Felix Dorronsoro Zeberio auzipetu zuen, 1967ko maiatzaren 1eko Ordiziako manifestaldian parte hartzeagatik.

¹⁰⁴ ABC 1967/04/22. Egunkari horren arabera, multikopistak eta propaganda aurkitu zituzten ezkutuko etxebizitzetako batean, eta Poliziak sei lagun atxilotu zituen, Barakaldon, Euskadiko Langileen Oposizio Sindikalarekin eta “Aurrera” eta “Vanguardia Obrera” argitalpenekin lotuta.

Apirila. Arrasateko Ikastolak lehen eskolak eman zituen, Arantza Barrutia buru zela, Iturriotz kaleko Zentro Katolikoan nolabait prestatutako ikasgela batean. Irailean, harekin bat egin zuten Adela Ibabe Ortuetak eta Ana Mari Aranak, Udalak Musakolako Maisu Aranbarri kalean zituen instalazioetan.

Erdi ezkutuko hezkuntza-proiektu euskaldun haren sorreran izan zuten bitarteko- eta baliabide-eskasia aipatzen zuen Ana Mari Aranak, erretiroa hartu eta gero, gogora ekartzen zuenean Guardia Zibilak '15 egunean behin kuartelera joanarazten gintuen, eta etengabe mehatxu egiten zigun, titulua kenduko zigutela esanez. Eta, gainera, 'zapatilleros' esaten ziguten, Burgoseko Prozesuaren aurkako manifestaldietan korrika ibiltzen ginelako¹⁰⁵.

Adela Ibabe herriko ikastolako umeekin, 70eko Euskal Jaian (Goiena).

Apirilaren 14a. Ikusirik Poliziak Donostia itxi zuela Aberri Egunaren deialdia zela-eta (hala eta guztiz ere, "jauziak" izan ziren, eta berrehun atxiloketa inguru egin zituzten), manifestaldiak deitu ziren Erreterian eta Arrasaten. Gurean, plazari zenbait bira eman ostean, manifestariak Portaloiko atean behera abiatu ziren, eta Ferrerias kalean sartu ziren. Han, Guardia Zibilak bi aldeetatik eraso zien, eta indarkeriaz kolpatu zituzten armekin. Izualdi handia eragin zuten, eta zenbait pertsona larriki zauritu ziren. Gobernu Zibilak isunak jarri zituen, baina haiek ez ordaintzea erabaki zenez, pertsona andana igaro zen Martuteneko espetxetik, administrazioari ez ordaintzeagatik.

Maiatzaren 1a. Maiatzaren 1a zela-eta Arrasaten egindako manifestaldia gelditu, eta atxiloketak eta kargak egin zituzten.

Maiatza. Ramon Urrizalki zenbait aldiz atxilotu zuten. Galdeketetan torturatu zutela dio, baina une hartan ez zituela salatu, errepresalien beldur zelako. Espetxean sartu zuten, eta, 15.000 pezetako fidantza ordaindu ostean, abenduan, aske utzi zuten.

105 OLIDEN, Kepa. "Cuatro décadas de Ikastola", *El Diario Vasco* 2009/12/20.

[Ordena Publikoaren Auzitegiak “zilegi ez den elkarte bateko kide izatea eta legearen kontrako propaganda egitea” leporatu zion, auzi-ihesean zela, 1969an Iparraldera ihes egin baitzuen beste bi arrasatearrek batera. Paun zazpi urtez bizi eta gero, 1977an itzuli zen, amnistia zela-eta].

Ekainaren 13tik 28ra. Txabi Etxebarrietaren aldeko hiletak egiteko saiakera guztiak jazarri ziren. Txabi Etxebarrieta (23 urtekoa) etakidea zen, eta Jose Antonio Pardines Arcay (25 urtekoa) hil zuen egun berean, ekainaren 7an, hil zuen Guardia Zibilak. Arrasaten manifestaldiak egin ziren eta errepideak moztu ziren, eta zenbait guardia zibilek balaz tiro egin zuten. Honela deskribatu zituzten gertakari haiek hiru sindikatuk, urte batzuk geroago: *Guardia Zibilaren basakeria izugarria zen; hamarka lagun atxilotu eta bortizki jipoitu zituzten Guardia Zibilaren kuartelean*¹⁰⁶.

Uztaila eta abuztua. Hainbat pertsona atxilotu zituzten Guardia Zibilaren eta Poliziaren elkarren segidako zenbait operaziotan, eta, are gehiago, abuztuaren 3an salbuespen-egoera ezarri eta gero. Ugariak izan ziren kuartelera joateko zitazioak. Alberto Zaitegi Garaik ere jaso zuen haietako bat, baina haiek nahi bezain azkar joan ez zenez, haren bila irten eta taberna batean aurkitu zutenean, Guardia Zibileko agente batek armaz jo zuen. Uztailaren 9an atxilotu eta kuartelera eraman zuten.

Muñecas tenientea Zarautzetik Arrasatera etorri zen, atxilotuek “bortizat” jo zituzten galdeketetan egoteko. Uztailaren 7an manifestaldi bat egin zen, eta, egun hartan bertan, Guardia Zibilaren kuarteletik igaro ziren Jose Maria Gorosabel Ezkurra (15 egun behar izan zituen osatzeko), Juan Jose Aranzabal Ceciaga (20 egun), Santiago Berezibar Irasuegi (15 egun), Manuel Laspiur Viteri “Sara” (20 egun) eta Juan Jose Mascariano Zubizarreta. Hilaren 8an, berriz, hauek atxilotu zituzten: Juan Jose Ansoategi Etxebarria (bi aste behar izan zituen osatzeko), Agustin Bergaretxe Unamuno (30 egun), Jose Antonio Jauregi Zaitegi (20 egun behar izan zituen osatzeko, eta Argentinako Kereilan pertsonatuta dago), Juan Antonio Aramburu Zabala-Oianguren (30 egun), Jose Luis Ezkurra Arregi (30 egun, eta Argentinako Kereilan pertsonatuta), Luis Javier Arrieta Berezibar (30 egun, eta Argentinako Kereilan pertsonatuta), Miguel Angel Agirre Alzola (Arrasaten sortu eta Aretxabaletan bizi zen), Jose Makazaga Arriola, Jose Vicente Errazti Zumalde eta Juan Jose Orueta Trojaola (Aretxabaletakoak azken hirurak). Hilaren 9an Fernando eta Leandro Barreno Moreno anaiak eta Eusebio Unamuno Loidi atxilotu zituzten. Guztiei tratu txarrak eman zizkieten kuartelean, eta hala dago jasota laguntza-zentroko mediku-txostenetan.

Hurrengo egunetan, beste hainbat atxilotu zituzten: Juan Maria Lazkano, Kepa Ormaetxea Milikua (tortura salatu zuen), Jose Luis Uli, Mikel Etxagibel, Joaquin Arregi, Mikel Zubia Murua “Txona” (tortura salatu zuen, besteak beste bainuontzikoa), Enrique

106 CCOO, LAB eta ESK. “Cómo se desmantela la Unión Cerrajera”. Monterronen 1993ko urtarrilaren 3tik 13ra bitartean egindako erakusketa zela-eta egindako argitalpena. 17. or.

Arana Mendikute, Txomin Iturbe Abasolo... Haietako asko Martuteneko espetxean sartu zituzten, Loiolako kuartelean Lasanta epaile militarren aurrean deklaratu ostean.

Abuztuaren 3a. Gobernuak, dekretuz, salbuespen-egoera ezarri zuen Gipuzkoan, hiru hilabetez, bezperan Meliton Manzanas Gonzalez inspektorea (59 urtekoa) hil baitzuten, Irunen egindako atentatu batean. Atxiloketa gehiago egin ziren herrian: Jose Maria Zubiaga, Josu Otaduy, Etxabe anaiak (Gregorio, Luis, Jokin eta Iñaki)... Eta atxilotuetako batzuk urruneko herrietara erbesteratu zituzten; besteak beste, Gregorio Etxabe (Teba, Malaga), Luis Etxabe (Alatoz, Albacete) eta Vicente Garmendia frantziskotarra.

Azaroaren 4a. Salbuespen-egoera hiru hilabetez luzatu zen Gipuzkoan. Jose Manuel Pagoaga Gallastegi "Peixotok" Iparraldera ihes egin zuen, baita Jose Maria Lasagabasterrek ere.

Azaroaren 24a. Ordena Publikoaren Auzitegiak Antonio Cobos Delgado, Jose Luis Urrutia Erguin eta Juan Luis Berecibar Uriarte auzipetu zituen, legearen kontrako manifestaldi batean parte hartu izana leporatuta.

Abenduaren 7a. Mitxel Lopez Losada eta Jose Manuel Moral Arana arrasatearrak Oñatin atxilotu eta Gasteizeko komisaldegira eraman zituzten, Benito Zumalde Romero eta Javier Ibañez Ortuzar oñatiarrekin batera. Gero, Donostiara eraman zituzten. Ikurrinak banatu eta ETaren aldeko pintadak egin izana leporatu zieten, eta espetxera bidali zituzten guztiak, Lopez Losada izan ezik. Azken hori aske utzi zuten, eta torturak salatu zituen.

Abenduaren 7a. Jose Maria Dorronsoro Zeberio "Unai", irakaslea eta ETako liberatua, indarrez atxilotu zuten Arrasateko Garmendia tabernan. Puerto de Santa Mariako espetxean sartu, eta Burgoseko Prozesuan epaitu zuten 1970ean. Heriotza-zigorra jarri zioten, gerora zigorra kommutatu bazioten ere. Juan Jose Ansoategik, Agustin Bergaretxe Unamunok, Jesus Maria Zabartek eta Txomin Iturbe Abasolok ihes egitea eta Iparraldera igarotzea lortu zuten.

Urte horretan, Auzitegi Gorenak legez kanpoko deklaratu zituen CCOO (urriaren 15ean, eta abenduaren 18an eta 27an), UGT (abenduaren 2an), FIJL (gazte libertarioen iberiar federazioa) eta ETA (apirilaren 3an eta 9an, ekainaren 24an eta azaroaren 18an)¹⁰⁷.

1969

Urtarrilaren 24a. Gipuzkoakoa amaitu gabe, salbuespen-egoera ezarri zen Espainia osoan. Espainiarren Foruko 12., 14., 15., 16. eta 18. artikulua indarrak gabe utzi ziren, adierazpen-askatasunari, biltzeko askatasunari eta elkartzeko askatasunari eragiten diotenak, batez ere. Martxoaren 25era arte iraun zuen.

107 SARTORIUS Nicolas eta ALFAYA Javier (1999). *La memoria insumisa sobre la dictadura de Franco*. Madril: Espasa, 254. or.

Apirilaren 11. Ordena Zibilaren Auzitegiak Luis Javier Arrieta Berecibar eta Juan Antonio Aramburu Zabala-Oyanguren epaitu zituen, manifestaldi ez-baketsu batean parte hartzeagatik, eta sei hilabeteko atzipenaldi handiko zigorra eta isun bat jarri zizkien. Juan Jose Ansoategi Etxebarria, Agustin Bergaretxe Unamuno, Jose Ramon Auzmendi, Esteban Arana, Jose Luis Mondragon (Guardia Zibilak eta Poliziak tiroz hil zuten 1974/05/20an, Hondarribian) eta Jesus Maria Zabarte auzi-ihesean zeudela epaitu zituzten.

Maiatzaren 19a. Arrasateko telefono-lineak sabotatu zituzten, telefono-zutoin bat aizkoraz botata. Gertakizun horiek leporatuta, Mitxel Lopez Losada eta Jose Manuel Moral Arana atxilotu zituzten, epaituak izateko zain zeudela.

Maiatzaren 24a. Ordena Publikoaren Auzitegiak Roberto Lopetegi Arrezibar epaitu zuen, herrian ikurrina jarri izana leporatuta. [Urte haietan ikurrin asko jarri ziren herriko hainbat lekutan, besteak beste Banco de Vizcaya eraikinaren goiko aldean].

Ekainaren 24a. Herriko San Joan jaiei boikot aktiboa egiteko deialdia egin zen, "Euskal Herriak bizi duen zapalkuntza dela-eta".

Abuztuaren 18a. Mikel Etxaburu Biain oñatiarra eta Juan Ramon Garai Bengoa arrasatearra atxilotu zituzten, Beran. Berako kuarteletik Guardia Zibilaren Iruñeko kuartelera eraman zituzten, eta, han, kolpeka hartu zituzten. Martuteneko espetxean, 20 egun eduki zituzten ziegatik atera gabe. Epaille militarrek, Lasanta Martinez teniente koronela, bi urte eta erdiko espetxe-zigorra jarri zien, etakide izateagatik, zilegi ez den elkarte bateko kide izateagatik, alegia.

Abuztuaren 20a. Jose Antonio Auzmendi Ayerbe arrasatearra eta Maria Aranzazu Jauregi Arteché oñatiarra atxilotu zituzten. Jose Luis Mondragon Elorzak iskin egin zion atxiloketa hari, eta Iparraldera joan zen.

Abuztuaren 23a. Pedro Maria Arizabaleta Aranburu, Jose Ignacio Mendikute eta Jose Antonio Ansoategi Iribecampos atxilotu zituzten. Urtearen amaieran, Enrique Arana Mendikute Iparraldera igaro zen, "gaizkileen elkarteko" kide izateagatik atxiloketa-eskaera ekiditeko.

Urriaren 4a. Jose Maria Dorronsoro Zeberio "Unairen" eta beste zenbait pertsonaren aurkako gerra-kontseilua egin zen Loiolako kuartelean, *El Correo Español*en Eibarreko egoitzaren aurka lehergailu bat jartzeagatik. 25 urteko espetxe-zigorra jarri zieten.

Azaroa. Frantziako Poliziak Txomin Iturbe atxilotu zuen. Bost aldiz atxilotu zuten Franco hil aurretik.

1970

Urtarrilaren 5a. Ordena Publikoaren Auzitegiak, 1969/12/17an egindako audientzian, zigor-epaia eman zuen Jose Antonio Esteban Jauregiren eta herriko beste zenbait pertsonaren aurka, sententzian jaso zenez, Arrasaten egin zen protestaldi "separatista ez-baketsu" batean parte hartu izanagatik epaitu ostean. Protesta hura Txabi Etxebarrieta Benta Haundin (Tolosa) hil zutela-eta deitu zen.

Martxoaren 14a. Frantziako Poliziak Juan Jose Etxabe atxilotu zuen, eta hiru hilabeteko espetxe-zigorra jarri zioten. Horren aurrean protesta egite aldera, Etxabek gosegreba egin zuen Daxeko espetxean, eta, hilaren 20an, harekiko elkartasunez, errefuxiatu talde batek gosegreba hasi zuen Baionako udaletxean, eta, gero, katedralean.

Apirilaren 21a. Jose Manuel Moral Arana eta Miguel Angel Lopez Losada epaitu zituzten, 1969ko maiatzaren 19an Arrasateko telefono-lineak moztu izana leporatuta. Maiatzaren 8an Martuteneko espetxean sartu zituzten, zortzi hilabeteko espetxe-zigorra betetzeko.

Abenduaren 3a. Greba orokorra egin zen Arrasaten¹⁰⁸, Burgoseko Gerra Kontseiluan 16 etakideren aurka abiatu zen epaiketa zela-eta (bederatzi heriotza-zigor jarri zizkieten auzipetutakoetatik seiri). Manifestaldiak eta atxiloketak egin ziren. Liskar gogorrak izan ziren Guardia Zibilarekin. Hainbat pertsona zauritu zituzten balaz. Greba zabaldu egin zen hurrengo egunetan (Unión Cerrajera...).

*Arrasaten, manifestariak harrira eraso zioten Guardia Zibilaria, batera eta bestera zebilela, etsita, alde guztietatik setiatuta zutela ikusita*¹⁰⁹.

108 "Lehenengoz ezagutu zen grebak eta manifestaldiak eginez aktiboki mobilizatzen den langile mugimendu herritar bat. Zenbait egunetako lanuztea egin zen (...) Lantokiko Langile Komisoiak gidatutako lehen lanuztea izan zen (Unión Cerrajera)". CCOO, LAB eta ESK. Op. Cit., 17. or.

109 "Lehenengoz ezagutu zen grebak eta manifestaldiak eginez aktiboki mobilizatzen den langile mugimendu herritar bat. Zenbait egunetako lanuztea egin zen (...) Lantokiko Langile Komisoiak gidatutako lehen lanuztea izan zen (Unión Cerrajera)". CCOO, LAB eta ESK. Op. Cit., 17. or.

Abenduaren 4a. Hiru hilabeteko salbuespen-egoera ezarri zuten Gipuzkoan, batetik, hilaren 1ean Alemaniako kontsula, Eugen Beihl Schaeffer, bahitu zutelako eta, bestetik, gerra-kontseiluaren aurkako protestak orokortu zirelako. Poliziak Juan Jose Etxabe inplikatu zuen bahiketa hartan. Eta grebak aurrera egin zuen. Arrasaten manifestazioak egin ziren eguna joan eta eguna etorri, eta Guardia Zibilak kargak egiten zituen, benetako munizioa erabiliz, baita atxiloketak ere. Hilaren 8an, Eibarren, Nazioarteko Alderdi Komunistako kide bat hil zen, Roberto Perez jauregi (21 urtekoa), kaleko jantzia zeraman polizia baten tiro baten ondorioz. Protesta gehiago izan ziren. Hilaren 14an, Espainia osora zabaldu zen salbuespen-egoera.

Burgoseko Prozesua zela-eta egindako protesten sakabanaketa, 1970ean. (Kepa Ormaetxeak utzitako argazkiak)

1971

Otsailaren 7a. Salbuespen-egoera kendu zuten. Alabaina, Gipuzkoan indarrik gabe iraun zuen Espainiarren Foruko 18. artikulua, eta beraz 72 orduz baino gehiagoz atxiki zitezkeen atxilotuak.

Uztailaren 5a. Ordena Publikoaren Auzitegiak Mikel Deogracias Etxaburu Biain, Juan Ramon Garai Bengoa eta Juana Anduaga Igartua zigortu zituen, zilegi ez den elkarte bateko kide izateagatik (ETAkoak izateagatik), eta, auzi-ihesean, baita Jose Antonio eta Jose Ramon Auzmendi Aierbe anaiak, Manuel Garmendia Zubiarrain, Txomin Iturbe Abasolo, Esteban Maria Arana Mendikute, Maria del Rosario Iglesias Aloitz, Juan Jose Ansoategi Etxeberria, Jesus Maria Zabarte Arregi, Jose Luis Mondragon Elorza eta Agustin Bergaretxe Unamuno ere. Zigorak bi urte eta erditik hiru urtera bitartekoak

izan ziren, azken auzipetuari jarritakoa izan ezik, 7 urteko zigorra jarri baitzioten, berre-
rorlea izateagatik. Ahozko epaiketa hartan, Auzitegiak libre utzi zituen Maria Aranzazu
Jauregi Arteche, Pedro Maria Arizabaleta Aramburu, Maria Begoña Lizarralde Cendoya
eta Guillerma Llano Echaguibel.

1972

1972ko lehen egunetan "Aintzina" kanpaina gorpuztu zen, eta EGI Batasunak ETArekin
bat egin zuen hainbat bilera egin ostean (haietako batzuk Kanpazarreko gaineko Etxabe
Enea benta-jatetxean egin ziren). Bi erakunde horiek behin betiko akordioa sinatu zuten
apirilaren 1ean, Aberri Egunean, Erandioko etxebizitza batean.

Iraila. 72-73 ikasturtean, Ikastolako Guraso Elkarteak, parrokiako apaiz lagunkidea
lehendakari zuela, zuzendari berri bat izendatu zuen "eta behin-behineko kargutik kendu
zuten andereñoetako bat. Irakasleek komisario politiko baten inposaketatzat jo zuen
hura. (...) Gatazka haren ondorioz, hamabost irakasle kaleratu zituzten. (...) Pedagogia-
ereduari ez jarraitzea eta Guraso Elkartearen aginteari men ez egitea leporatu zieten.
(...) Kanpaina bat atera zuten kalera (...) errealitatea bihurrituta. Ikasleei erlijioaren aur-
kako ideiak, ideia espainolistak, ideia komunistak eta, are, amodio askearen aldekoak
erakusten zizkietela leporatuta". Halaxe esan zigun Josemaria del Palacio Alonso herri-
tarrak, eta, gaineratu, "batzu-batzuk, ez gehienak, gero ETA Berri izango zenaren alde-
koak ziren, gerora EMK izango zenaren aldekoak"¹¹⁰.

*Protagonistek bizi izandako buruhaustea baino harago, Arrasateko
ikastolakoak sekulako zatiketa eragin zuen herrian. Adelarekin batera
kanporatutako irakasle baten hitzetan, "tentsio une eta liskar handiak egon
ziren Arrasaten. Kaleratzeak gertatu eta berehala, herrian egin ziren gure
aldeko manifestazio handi samarrak. Agerraldi haietan, jatorri ideologiko
desberdinetako herritarrak elkartu ziren, baina, handik gutxira, komunistak
eta espainolistak ginela zabaldua, asko gutxitu ziren gure aldeko elkartasun
erakustaldiak. Azkenera, geratu ginen bakartuta eta gaizki ikusiak"¹¹¹.*

Urriaren 6a. Frantziako Poliziak Jose Manuel Pagoaga Gallastegi "Peixoto" atxilotu eta
espetxeratu zuen, denbora gutxirako izan bazen ere.

110 DEL PALACIO ALONSO, Josemaria. *Secuelas de nuestras guerras y derrotas, de la República a la 'modélica' Democracia*. Letras de
Autor. Ateneo Republicano Araba, 2017, 261. eta 345. or.

111 AZKARATE LASPIUR, Eneko. *Goiena* 2012/12/12. "Adela Ibabe, andereño 'gorri' aramaioarraren gaineko kontakizun hunkigarria".

1973

Apirilaren 19a. Poliziak ETaren adar militarreko burua, Eustaquio Mendizabal Benito “Txikia” (28 urtekoa), tiroz hil zuen, Algortan. Harekin zihoan Jose Manuel Pagoaga Gallastegi “Peixoto”, baina ihes egitea lortu zuen.

Apirilaren 22a. Urte horretan, zenbait herritan deitu zen Aberri Eguna. Arrasaten, “berebiziko garrantzia hartu zuen ETaren deialdiak, herria Guardia Zibilek hartuta baitzegoen azken hilabetean. Egun hura Eustaquio Mendizabal “Txikia”ri egindako omenaldi bihurtu zen”¹¹².

Irailaren 26a. Jesus Maria Zabarte Arregi “Garratz” etakidea balaz zauritu zuten Bilboko Areilza eta Urkijo kaleen artean, Simca 1200 batera sartzen ari zela. Bi zangoak eta eskuineko eskua zauritu zizkioten, eta handik gutxira atxilotu zuen Guardia Zibilak, Jesuiten ikastetxetik hurbil izan zen tiroketa batean (balaz egindako hainbat zulo ikus zitezkeen haren horman). Harekin zihoan Imanol Mitxelena Loiarde “Oxobi”, eta bost tiro jaso zituen. Batek birika jo zion, eta beste batek, berriz, femurra hautsi. Jose Maria Vecino Garcia polizia ere zauritu zen. Bi metakarpoko hezurra haustura irekia eragin zioten, eta Basurtoko ospitale zibilean artatu beharra izan zuten. Ospitale hartan egin zizkieten ebakuntzak bi etakideei ere. Jesus Maria Zabartek tortura gogorak jasan izana salatu zuen.

Zabarte eta Mitxelena harrapatu ondoren, Poliziak Jon Goikoetxearen ama atxilotu zuen besteak beste, Jesus Maria Zabarte Iruritako etxean hartu izana leporatuta —Jon Goikoetxea (22 urtekoa) Guardia Zibilak hil zuen 1972ko martxoaren 15ean—.

Urriaren 29a. Enrique Gorriño Oar-Arteta abokatuak salatu zuen Poliziak kontrol batean atxilotu zuela, Arrasatetik Bergarara arteko errepidean, eta galdeketa egiteaz gain, tratu txarrak eman zizkiotela eta hertsatu egin zutela¹¹³. Ordena Zibilaren Auzitegiak epaitu zuen, 1975/09/19an.

Azaroaren 30a. Jose Ignacio Mendikute Urizar eta Jose Antonio Ansuategi Iribecampos arrasatearrei urtebete eta sei hilabeteko espetxe-zigorra jarri zien Ordena Zibilaren Auzitegiak, ETako kide izatea leporatuta, azaroaren 14an egindako ahozko epaiketa batean.

Abenduaren 20a. Unión Cerrajerakoek lanuztea egiteko deialdia egin zuten, 1001 prozesua abian jartzekoa zela-eta, CCOOeko buruzagien aurka. Guardia Zibilak lan-tegiko langile-komisioko kide bat atxilotu zuen, Juan Ramon Garai Bengoa, lanuztea bultzatu zutenetako bat zela leporatuta. Horren ondorioz, ekoizpena gelditu egin zela ikusirik, langileen burua kuartelera joan zen, aske utz zezaten eskatzera. Egun hartan bertan, ETak Espainiako Gobernuko presidentea, Luis Carrero Blanco almirantea, hil

112 BIZKARRALEGORRA OTAZUA, Elisabete. Op. Cit. 2. liburukia, 707. or.

113 Aurretiatzko eginbideak: 208/73. Agindu-zenbakia: 1502. Ferroleko Tarteko Artxibo Militarra (Kutxa: 105. Jatorria: Donostia). Hau irakur daiteke: “Galdeketak, tratu txarrak eta hertsapena”.

zuen Madrilan egindako atentatu batean. Atentatu hartan, haren eskolta, Juan Antonio Bueno Fernandez polizia-inspektorea, eta gidaria, Jose Luis Perez Mogena, ere hil ziren.

Urte hartan, Errasti anaiak, Jose Agirre Bizkai eta Angel Paunero "Marru" ere atxilotu zituzten.

1974

Urtarrilaren 1a. Frantziako agintariek herrialde horretako hainbat herritan konfinatu zituzten, besteak beste, Kepa Akizu, Juan Jose Etxabe eta Javier Zumalde. Hilaren 5ean, Frantziako Poliziak Txomin Iturbe, Jose Manuel Pagoaga "Peixoto" eta Iñaki Abaitua atxilotu zituen, baina gutxira askatu zituzten. Iturbe eta "Peixoto" otsailaren 18an atxilotu zituzten berriro, eta, epaitu ostean, hiru hilabeteko espetxe-zigorra jarri zieten.

Apirilaren 14a. Aberri Eguna. Andoni Marcuello aretxabaletarra eta Juantxo Enekotegi eskoriatzarra atxilotu zituzten; Mikel Etxagibel Murua arrasatearrak ihes egitea lortu zuen. Arrasateko beste bi herritar atxilotu zituzten hilaren 26an, ETApn-eko kide izatea eta Aberri Egunean Donostiako Epaitegiari eta beste instantzia batzuei molotov koktelak jaurti izana leporatuta: Bittor Aranzabal Balzategi eta Jose Luis Iñurritegi Galdos.

Maiatzaren 20a. Guardia Zibilak eta Poliziak Jose Luis Mondragon Elorza arrasatearra (26 urtekoa) eta Xabier Mendez Villada (21 urtekoa) tiroz hil zituzten, Hondarribiko Asturiaga hondartzan, *zodiac* batetik lehorreratzen ari zirela. Biak Iparraldean errefuxiatuta zeuden –Jose Luis Mondragon, 1969az geroztik–, eta, hurrenez hurren, 1970ean eta 1973an utzia zuten ETA. Itxura denez, bahiketa bat egin asmo zuten, Santurtzin atxilotutako zenbait presorengatik trukatzeko helburuarekin, baina infiltratu batek salatu zituen, haiekin zihoan eta zauririk gabe ihes egitea lortu zuen kideak, Jesus Arrondo Martin "Kokolisok". Oso adierazgarriak dira kazetari baten hitz hauek:

Lehen begiratuan, deigarria da haiek ustez izan zuten ausardia, egun argiz lehorreratu baitziren, lerro zuzenean Guardia Zibilaren Higer lurmuturreko kuarteletik ehunka metro batzuetara eta arrantza-portutik hurbil, leku horiek biak etengabeko zaintzapean egonik¹¹⁴.

Guardia Zibilak zuzenean hilerrira eraman zuen Jose Luis Mondragonen gorpua, eta ez zion hura ikusteko aukerarik eman familiari. Protesta-manifestaldi bat egin zen.

Jose Luisen [Mondragon Elorza] heriotza kolpe latza izan zen Arrasaten. Egun batzuk geroago Pedro O. herritarren sinadurak biltzen hasi zen, gure kaleari izena alda ziezaioten. Extremadura kalea izatetik Hondarribia kalea izatera

114 *El Diario Vasco*ren lehen orrialdea, 1974/05/21.

*igaro zen, eta aldaketa hutsala zen itxuraz, baina guztiok genekien Jose Luisi egindako omenaldia zela*¹¹⁵.

Ekainaren 11a. Jesus Maria Zabarte Arregiri 30 urteko espetxe-zigorra jarri zioten 1973/07/04an Santanderren egindako gerra-kontseilu batean. Beste bi gerra-kontseilutan epaitu zuten irailaren 19an eta azaroaren 27an, Burgosen, bi-bietan.

Azaroaren 6a. Guardia Zibilak Enrike Pagoaga Gallastegi, Kepa Ormaetxea Milikua, Pili Inza eta Juli Pagaldai atxilotu zituen Beasainen egindako kontrol batean. Lehenik Ordiziako kuartelera eraman zituzten, eta, gero, Antiguoko komandantziara. Enrike Pagoaga espetxera sartu zuten, eta tortura salatu zuen. Beste hirurak aske utzi zituzten, baina Kepa Ormaetxeak tratu txarrak jasan zituela esan zuen.

Azaroaren 18a. Frantziako Poliziak Jose Manuel Pagoaga Gallastegi atxilotu zuen, gero aske utziko bazuten ere.

Abenduaren 2a eta 3a. Greba orokorra deitu zen, amnistiaren alde eta errepresioaren aurka. Lanuzte esanguratsuak egin ziren Debagoienean. Greba hark bat egin zuen Jesus Maria Zabarteri jarritako zigorratik protesta egite aldera espetxeetan egiten ari ziren gose-grebarekin.

Abenduaren 11. Beste greba orokor bat egin zen, aurrekoak baino ondorio handiagoekin, bizimodua hain garestia izatearen aurka, eta askatasun demokratikoen eta amnistiaren alde. Poliziak kargak eta atxiloketak egin zituen.

Abenduaren 17a, 20:45ak aldera. ETApm-eko zenbait kidek Luis Santos Hernandez Guardia Zibileko tenienteordea (52 urtekoa) eta Argimiro Garcia Estevez guardia lehena (52 urtekoa) hil zituzten martxan zihoan auto batetik tiro eginda, bietako bat kaleko jantziarekin eta bestea uniformearekin zeudela, Ferixalekuaren kalean, Gurea zinematik gertu. Azokaren ondoko Txoko tabernatik irten berriak ziren (egun Otalora kalea denean). Kale horretan aparkatutako moto bat eta Seat 850 bat ere jo zituzten dozena bat balarekin, baina ez zen beste zauriturik izan. [Oraindik ere ikus daiteke bala batek egindako zuloa Txoko tabernaren ondoan]. Bi agenteak Arrasateko laguntza-zentrorra eraman zituzten, baina Argimiro Garcia hilik iritsi zen. Hango mediku-taldeak Luis Santos Hernandez Barakaldoko Gurutzetako erietxera eramatea erabaki zuen, baina gauerdia baino lehen hil zen. Guardia Zibilak Kepa Ormaetxearen etxea miatu zuen gauaren lehen orduetan, baina ezer aurkitu gabe irten ziren. Atentatuan erabili zuten autoa Extremadura kalean aparkatuta aurkitu zuten, gerora Hondarribia kalea izango zenean, Ormaetxea bizi zen kalean, hain zuzen.

Abenduaren 17a, 23:55ak aldera. "Inkontrolatu"en lehergailu batek eztanda egin zuen Arrasateko Makatzena kontsumo-kooperatiban. Hedatze-uhinak botilak leherrazi

115 DEL PALACIO ALONSO, Josemaria. Op. Cit., 267. or.

eta eraikinaren inguruko etxebizitzetako leihoetan kalteak eragin zituen, baina ez zen hildakorik izan. Halaber, lehergailuak jarri zituzten Tolosako Comercial Guernican eta Donostiako Efectos Navales Mariano Larrandian.

Abenduaren 17tik 18rako gaua, 00:45ak aldera. Guardia Zibilak hainbat dispositibo jarri zituen egun osoan, Arrasaten bi agenteak hil zituen ETApm-eko komandoa atxilotzeko. Kontrol bat jarri zuten Donostiako Errekalde auzoan, eta kontrol hartan zeuden agenteek auto baten aurka tiro egin zuten, gelditzen ez zelako. Autoan zihozenezako bat hil zuen, Mikel Salegi Urbieta (21 urtekoa), Zubietan lankide batzuekin afaldu ondoren zihoala. Gidariak ez zituen kontroleko seinaleak ikusi, aurrez gerarazi zituzten autoek estaltzen zituztelako, lankideen bi autok besteak beste. Ez zuten gidaria zauritu.

Abenduaren 19a. Argimiro Garcia Estevez eta Luis Santos Hernandez guardia zibilen aldeko hileta-elizkizunak egin ziren Arrasateko San Joan Bataiatzailea parrokan. VI. Barruti Militarreko kapitain jenerala bertaratu zen, bai eta Gipuzkoako gobernadore zibila eta gobernadore militarra ere. Hileta-segizioak parrokiatik Guardia Zibilaren kuartelera arteko ehun metro inguruko ibilbidea egin zuen, han jarria baitzuten hil-kapera. Bertaratutakoek "Cara al Sol" eta Guardia Zibilaren ereserkia abestu zituzten hiletak amaitutakoan.

Hurrengo egunean, abenduaren 20an, Maria Luisa Urbieta Elosegik, Mikel Salegi gaztea zenaren amak, testu hau irakurri zuen bere semearen hiletan, amen arteko enpatia-keinu bat egite aldera: *Gaurko prentsan irakurri ditut Arrasaten egindako hiletei buruzkoak, eta, besteak beste, emazteen, amen eta seme-alaben sufrimenduari buruzkoak. Nire semeagatik sentitzen dudan min latz honek haienagatik hunkiarazten nau, eta zinez errespetatzen ditut. Elizkizunean justizia agindu zaie, eta justizia hori bera eskatzen dut nik nire semearengatik, tamalez, alabek eta nik orain arte atek ixten dizkigutela besterik ikusi ez dugun arren.* Polizia-buruei ere hitz egin zien, errespetuz, eta bi guardia zibilen alde Arrasateko San Joan Bataiatzailea parrokan irakurri zuten *Gaudium et Spes* pastorala irakurri zuen, etorkizunean heriotza gehiago gerta ez zitezen: *Armadan Aberriaren alde lanean dihardutenek jo bezate beren burua herrien segurtasunaren eta askatasunaren tresnatzat, lanbide bat egokiro betez itzelezko ekarpena egiten baitiote bakeari eusteko ahaleginari.* Donostiako hiletetara joandako jendetzak Santa Maria eliza bete zuen. Ordena publikoaren indarrek kargak egin zituzten hara joandakoen aurka, eta atxilotetak ere izan ziren. Maria Luisa Urbieta bera ere kolpatu zuten.

Abenduaren 20a. Luis Santos tenienteordearen gorpua Serradilla del LLanon hilobiratu zuten (Salamanca), Enrique Falco Oliver generala aurrean zela. Ciudad Rodrigoko gotzaina eta gobernadore zibila hara joan ez izanagatik desenkusatu ziren, Madrilen baitziren, Luis Carrero Blanco almirante eta gobernuko presidentearen aldeko elizkizunean. Argimiro Garcia Estevez Donostian lurperatu zuten.

Abenduaren 14a. Josu Urruxola Atxa atxilotu zuten. Garai hartan kooperatiba bateko gerentea zen, eta Arrasaten egindako azken grebetako baten bultzatzailea izatea leporatu zioten. Mila pezetako isuna jarri zioten, baina ez zuenez ordaindu, espetxean izan zuten 1975eko otsailera arte.

1975

Otsailaren 12a. Poliziak Unión Cerrajerako lau sindikalista atxilotu zituen: Joaquin Arrieta, Andoni Garai, Juan Ramon Garai eta Jone Txintxurreta (haurdun zegoela). Jone Txintxurreta aske utzi zuten odola galtzen hasi zenean, baina beste hirurak ez zituzten aske utzi Gobernu Zibileko ziegetan 72 ordu igaro zituzten arte. Hirurek salatu zituzten tratu txarrak. Mariano Arrietak sarekada hari iskin egin, eta Bizkaira ihes egitea lortu zuen.

Apirilaren 1a. Poliziak Ivan Arana Altuna atxilotu zuen.

Apirilaren 16a. Ordena Publikoaren Auzitegiak Bittor Aranzabal Balzategi eta Jose Luis Iñurritegi Galdos epaitu zituen. 4 urteko zigorra jarri zein ETApM-eko kide izateagatik, eta beste 12 urteko zigor bat, terrorismoagatik.

Apirilaren 25a. Francoren Ministro Kontseiluak hamaikagarren salbuespen-egoera ezarri zuen dekretuz Gipuzkoan eta Bizkaian, hiru hilabetekoa. Indarrak gabe utzi zituzten Espainiarren Foruko 12., 14., 15., 16. eta 18. artikulua, "izaera oldarkorreko eta terroristako aztoratze-ahaleginen aurrean hiritar bakea babesteko premia" aitzakia hartuta¹¹⁶.

Apirilaren 25a. Egun hartan bertan hasi ziren atxiloketak egiten. Guardia Zibilak Kepa Ormaetxea Milikua atxilotu zuen (azaroan atxilotu bazuen ere, aske utzi zuena), eta zazpi egun izan zuen Bilboko Maria Muñoz kaleko komisaldegian, eta beste bi Gordonizekoan (Indautxu). Jabier Ansoategi Etxebarria ere atxilotu zuten. Bi-biak libre eta kargurik gabe irten ziren, eta tortura salatu zuten.

Brigada Politiko Sozialak Piedad Egidazu Landaluze arrasatearra atxilotu zuen, 19 urtekoa, Gizarte Zientzietako ikaslea. Egun hartan bertan atxilotu zuten haren mutil-laguna, Javier Ansoategi. Salbuespen-egoera hartan abokatu-talde batek argitaratutako berri-paper batean jaso zenez (*Boletín de Noticias del País Vasco*¹¹⁷), "ehunka flexio eginarazi zizkieten, eta etengabe buruan kolpeka eta ileetatik tiraka aritu zitzaizkion, eta, lurrera erortzen zen bakoitzean, ostikoak ematen zizkieten sabelean eta hanketan" Piedad Egidazuri. Hamar egun izan zuten komisaldegian, maiatzaren 5era arte.

¹¹⁶ Estatuko Aldizkari Ofiziala, 1975/04/26. Estatuko agintaritzaren lege-dekretuaren lehen aipamena.

¹¹⁷ *Boletín de Noticias del País Vasco*, 1975eko salbuespen-egoerako ezkutuko argitalpene. Bilbon argitaratutakoa. Lazkaoko Beneditarren Fundazioa. Dokumentazio Gunea.

*Ehunka flexio eginarazi zizkidaten... Ziegara itzulitakoan, ile-matazak geratzen zitzaizkidan eskuan, burua ukitze hutsarekin*¹¹⁸.

Apirilaren 26a. Brigada Politiko Sozialak berriro atxilotu zuen Jabier Ansoategi Etxebarria, aske geratu eta ordu gutxira. Jabier Bengoa eta Jose Ramon Zabalo Lequericaonaindia ere atxilotu zituen. Azken hori maiatzaren 5era arte izan zuten komisaldegian, Basauriko espetxean sartu aurretik. Tortura salatu zuen:

*Inkomunikatuta izan ninduten bederatzi egun, Bilboko komisaldegian, eta, egun haietan, 10 galdeketa egin zizkidaten, hiru ordukoa bakoitza. Kolpeka aritu zitzaizkidan, borrekin, aulkiekin, ustekin eta ukabilekin. 'Kirofanoa' eta 'gurpila' egin zizkidaten. Eskuak belauten atzean lotuta nituela, oinez ibiltzera behartzen ninduten, polizia batzuek ostikoak ematen zizkidaten bitartean, azkarrago ibil nedin. Nire itxurak atentzioa deitu zuen epaitegian, eta, horrenbestez, tratu txarrak idatziz jaso ziren*¹¹⁹.

Apirilaren 27a. Brigada Politiko Sozialak atxilotetak egiten jarraitu zuen, eta Pakito Arriaran Arregi (20 urtekoa) eta Luis Maria Etxabe Orobengoa (34 urtekoa) atzitu zituen. Lehena bederatzi egun izan zuten Bilboko Maria Muñoz kaleko komisaldegian, eta 4na orduko 7 galdeketa egin zizkioten. Tortura salatu zuen, eta espetxera sartu zuten (zortzi hilabetez espetxean izan ondoren, libre utzi zuten). Luis Etxabe 12 egun izan zuten komisaldegian, eta familiari ez zioten esan non zuten ere, zortzi egun igaro ziren arte: *Bina orduko bi jipoi eman zizkidaten, eta lau orduko bat. Familiak tratamendu baterako behar nituen pilula batzuk eta dirua utzi zituen komisaldegian, baina ez zizkidaten helarazi*¹²⁰. Behin-behineko askatasuna eman zioten. Antton Elorzak polizia-dispositibotik ihes egitea lortu zuen.

Apirilaren 29a. Brigada Politiko Sozialak Jesus Aranzabal Gamarra (21 urtekoa) atxilotu zuen, eta hamaika egun izan zuen Bilboko komisaldegian. Galdeketetan lau jipoi eman zizkiotela salatu zuen, ordubeteko bakoitza. Basauriko espetxean sartu zuten.

Salbuespen-egoera hartan atxilotu zituzten honako hauek ere: Juan Maria Ansoategi, Kinito Arrieta, Jose Luis eta Iñaki Barrutia Arregi, Roberto Bolinaga, Imanol Moreno eta Xabier Perez de Arenaza.

Maiatzaren 11. "Inkontrolatu"ek lehegailu bat jarri zuten Elorrion, Kanpazar gaineko Etxabe Enea jatetxean. Etxabe familiarena zen; bi anaia Iparraldean errefuxiatuta zeuden.

Maiatzaren 15a. Guardia Zibilak Jesus Mari Markiegi Aiastui arrasatearra (Artubi baserrikoa) tiroz hil zuen, 20 urte zituela, Ajangizen, Gernikan egin zuten polizia-operazio baten osteko pertsekuzio baten ondoren. Operazio horretan Domingo Sanchez

118 BIZKARRALEGORRA, Elisabete. Op. Cit., 82. or.

119 *Boletín de Noticias del País Vasco*. Eta *Ser Basque Izan*, 82. or.

120 *Ibidem*. Eta *Ser Basque Izan*, 82. or. Eta *Euskal Artxibo Historikoan* (Eusko Jaurlaritzaren Lehedakaritzaren Sailaren Funtsa. P-133/2-4).

Muñoz guardia zibila ere hil zen, bai eta Markiegi eta beste etakide bat, Txomin Iturbe Abasolo, etxean hartu zituzten senar-emazteak ere, Blanca Salegi Allende eta Iñaki Garai Legarreta. Txomin Iturbek ihes egitea lortu zuen. Hau da gertaera haien kontaktuzuna, Elisabete Bizkarralegorra Otazua legelariaren hitzetan:

Hanka batean zaurituta zegoela, Markiegi ekialderantz irten zen, eta, ibaia igaro ostean, bi bizitzako baserrira iritsi zen (...). Mutilak ez zeraman armarik, eta besoak jasota zeramatzan guardia zibilek hil arte tirokatu zutenean, nahiz eta baserritarrek atzemaileei jakinarazi zieten zauritutako mutil hark ez zeramala armarik¹²¹.

Protesta ugari egin ziren.

Maiatzaren 16a. Jesus Mari Markiegi Aiastuiren hiletak egin ziren Arabako hiriburuan.

Ekainaren 7a. Guardia Zibilak Manuel Gonzalez Fernandez balaz zauritu zuen hanka batean, Arrasate eta Bergara artean jarritako kontrol batean.

Ekainaren 28a. Talde parapolizial batek lehegailu bat jarri zuen Jokin Etxabek Baionan zuen jatetxean, Udalaizten. Garaiz aurkitu zutenez eta lokala hustea lortu zutenez, kalte materialak baino ez zituen eragin.

Uztailaren 26a. Beste atentatu bat egin zuten Kanpazar gaineko Etxabe Enea jate-txean. Lehegailu bat jarri zuten, eta jatetxearen ondoan aparkatuta zeuden autoak metrailetaz tirokatu zituzten. Kalte nahiko handiak eragin zituzten, baina ez zen kalte pertsonalik izan.

Abuztuaren 26a. Espainiako Gobernuak terrorismoaren aurkako lege bat onartu zuen.

Irailaren 24a. Ordena Publikoaren Auzitegiak Maria Lourdes Rincon Garcia epaitu zuen.

Irailaren 1a, 2a, 3a, 11, 12a, 19a, 29a eta 30a. Abuztuaren 28ko eta 29ko protesten ondoren, greba, lanuzte, itxialdi (establezimenduenak) eta mobilizazio gehiago egin ziren, eta liskarrak izan ziren ordena publikoaren indarrekin, ez zitzaten fusilatu ETAko bi kideak (Txiki eta Otaegi) eta FRAPeko hirurak (Baena, Sanchez eta Garcia). Alabaina, heriotza-zigorra bete zuten hilaren 27an. Atxilotu eta zauritu ugari izan ziren. Hilaren 29ko lanuztea erabatekoa izan zen herrian.

Urriaren 4a, 23:00etan. Ordu horretan irteten zen lanetik gauero Juan Jose Etxabe, baina gau hartan berandutu egin zen, eta hura iritsi baino lehen eztanda egin zuen talde parapolizial batek haren autoaren azpian jarritako lehegailu batek. Juan Jose Etxabe

¹²¹ *Ibidem*, 87. or. Izenburuan, "Hiru babesgaberren hilketa, Gernikan, Guardia Zibilaren eskutik" irakur daiteke, eta Boletín de Noticias del País Vascoen txostenean oinarrituta dago.

ETAko kide izan zen 1971ra arte, eta jatetxe bat gobernatzen zuen Donibane Lohizunen. Autoa txikituta geratu zen, jatetxearen ondoan.

Urriaren 4a, goizeko 04:50ak aldera. "Inkontrolatu" en talde batek lehergailu bat ez-tandarazi zuen Sebero Altube plazako Bengoa tabernaren atarian. Hedatze-uhinak kalteak eragin zituen atean eta inguruko beirate eta leihoetan, baina ez zen inor zauritu.

Urriaren 5a, 13:45etan. Arantzazutik ikurrina kendu ostean, Guardia Zibilaren patruila bat Arrasateko kuartelera itzultzen ari zen Land Rover batean, eta, Arantzazutik Oñatirako bidean kilometro bat egin zuenean, bide bazterreko ezpondan jarritako dinamitaz eta torlojuz osatutako karga batek eztanda egin zuen haiek ondotik igaro zirenean. ETAren atentatu hartan Esteban Maldonado Llorente (20 urtekoa), Jesus Pascual Martin Lozano (25 urtekoa) eta Juan Moreno Chamorro (26 urtekoa) guardia zibilak hil ziren, eta larriki zauritu ziren Jose Gomez Castillo kaboa eta autoa zeraman agentea, Juan Garcia Lorente. Zauritutako biak Gurutzetako erietxean ingresatu zituzten. Hildako hiru agenteen aldeko hileta-kapera Guardia Zibilaren Arrasateko kuartelean jarri zuten, hari atxikita baitzeuden.

Urriaren 5a, 23:00etan. Iñaki Etxabe Orobengoa (39 urtekoa) hil zuten, familiak Kanpazarreko gainean zuen jatetxean, Etxabe Enean. Haren anaia Luisek sukaldean ezkutatzea lortu zuen, eta bizirik irten zen. Hiru erasotzaileek, tiro egin aurretik, ke-eta gas-potoak jaurti zituzten bezeroen artera. Garai hartan esan zenez, eraso haren helburua hirugarren anaia izan zitekeen, Gregorio, Arrasateko Udaleko zinegotzia baitzen. Hala zioen Juan Jose Etxabek. Juan Atares Peña¹²² Guardia Zibileko generalak ustez ETAren Arantzazuko atentatuaren ondoren esandako esaldi hau aipatzen du: *Gaurkoan gogoratuko da Arrasate gutaz*¹²³. Elisabete Bizkarralegorra legelariak kontatzen duenez, erasotzaileek "Zuen bila gatoz"¹²⁴ esan zuten Etxabe Enean tiroka hasi aurretik. Atentatu hura gerora hartu zuen bere gain Batallón Vasco Españolak.

Urriaren 6a, 13:00etan. Esteban Maldonado Llorente, Jesus Pascual Martin Lozano eta Juan Moreno Chamorro guardia zibilak hiletak egin ziren San Joan Bataiatzailea parrokia-elizan. Elizkizunaren ondoren, hilkutxak eliz-atarian jarri ziren, eta, bertaratu-takoek "Cara al Sol" abestu ostean, Guardia Zibilaren buruak eta Gipuzkoako gobernadore zibilak hildakoei ohore-dominak jarri zizkieten, merezimendu militarregatikoko domina eta merezimendu polizialagatikoko marka gorridun gurutzeari, hain zuzen. Gero, Espainiaren, Guardia Zibilaren eta Polizia Armatuaren aldeko gora-oihuak egin zituzten.

122 Juan Atares Peña generala, zortzi umeren aita, ETAk hil zuen, Nafarroako hiriburuan, 1985/12/23an. Haren hiletara joandako agintariak oihuka, txistuka eta irainka hartu zituzten Guardia Zibilaren Iruñeko komandantziaren inguruan elkartu ziren ehunka pertsona batzuek. "Gobernua errudun", "Dimisioa" eta "Gora Espainia" oihukatu zuten. Manuel Gutierrez Mellado Defentsa Ministroa eta Gobernuoko presidenteordea zela, Juan Ataresek argi erakutsi zuen ez zettorrela bat UCDDko gobernuak terrorismoaren aurka borroka egiteko zuen moduarekin. Zenbaitetan, "gezurti" eta "traidore" esan zion Gutierrez Melladori (ABC, 2011/02/18).

123 Juan Jose Etxabe Orobengoa, Amurizak elkarrizketatuta. Euskadi eta askatasuna. Euskal Herria y la libertad. 2. liburukia. Luis Nuñez (koord.), 1993. Tafalla: Txalaparta, 204. eta 205. or.

124 BIZKARRALEGORRA, Elisabete. Op. Cit., 94. or. *Eta Gogoan hartzeko izena*. ZABALZA, Joseba, Euskal Memoria Fundazioa, 2017, 45. or.

Urriaren 6a, arratsaldez. San Joan Bataiatzailea parrokia bete zen, Iñaki Etxabe Orobengoaren hileta zela-eta, hura Kanpazarren hil ondorengo egunean. Probintziako zenbait agintari ere bertaratu ziren, besteak beste, diputazioko presidentea eta erresumako kontseilaria zena, Juan Maria Araluce Villar (urtebete geroago ETAk hilko zuena). Protestek jarraitu egin zuten.

Iñaki Etxaberen omenezko oroitarri bat jarri zen hilerrian, baina jarri eta gutxira leherrazi zuten, erreibindikatu gabeko ekintza batean. Urte hartako azaroaren 1ean, oroitarri berri bat jarri zuten haren lekuan.

Urriaren 12a. German Agirre Irasuegi taxilaria hilik aurkitu zuten Santa Engraziko urtegiaren ertzean, Legution, Guardia Zibilaren herriko kuarteletik ehun metro ingurura¹²⁵. 38 urte zituen, eta bi seme-alaba. Hiru bala-zauri zituen buruan. Iñaki Etxaberen aurka Kanpazarren egindako atentatua nork egin zuen eta Bengoa tabernako lehegailua nork jarri zuen jakin zezakeelako hil zutela uste da¹²⁶. German Agirrek Arrasaten zuen taxi-geralekua, eta sei urte zeramatzan herrian bizitzen.

Urriaren 13a. German Agirre Irasuegiren hiletak egin ziren Arrasateko San Joan Bataiatzailea parrokia-elizan, herrian bizi baitzen biktima, Bergaran jaioa bazen ere.

Urriaren 29a. Guardia Zibilak Ramon Loiti Garitaonaindia atxilotu zuen. Atzituta zuten bitartean tratu txarrak eman zizkiotela salatu zuen, eta zauriak eragin zizkiotela¹²⁷.

Azaroaren 16a. Iturbe-Ormaetxea familia izatez arrasatearraren autoaren azpian jarritako lehegailu batek eztanda egin zuen, Baionan, Txomin Iturbe autoa hartu eta seme-alabak ikastolara eramatera zihoan unean. Ez ziren hil, autora sartu baino lehen eztanda egin zuelako lehegailu hark, baina autoaren metal zatietako batzuek 2 urteko semearen sabela jo zuten, Arkaitzena, eta ondorioak utzi zizkioten. Gainerakoek kolpeak eta ebakiren bat jasan zituzten. Triple A taldeak (Alianza Apostólica Anticomunista) hartu zuen bera gain ekintza hura.

Abenduaren 11a. Guardia Zibilak Gamey enpresako langileak handik atera zituen greban zeudela. Langile haietatik lau kaleratu zituzten. Unión Cerrajerakoek, elkartasuna adierazte aldera, lanuztea egin zuten hilaren 20an. Lanpostua eta soldata kendu zizkioten urtarrilaren 2ra arte.

125 *El Diario Vasco*, 1975/10/14. Legutioko "kuarteletik 500 metro baino gutxiagora", hala diote *Libertad Digitalek* (In Memoriam) eta *Vidas Rotasek*.

126 BIZKARRALEGORRA, Elisabete. Op. Cit., 94. or. Hau da hitzez-hitz esandakoaren itzulpena: "Antza denez, Agirre jaunak ikusi egin zuen nork jarri zuten lehegailua Arrasateko Bengoa tabernan (eta, esaten zenez, beraiek hil zuten Etxabe jauna, Kanpazarreko jatetxean)".

127 Aurretiazko eginbideak: 274/7. Agindu-zenbakia: 2013. Ferroleko Tarteko Artxibo Militarra (Kutxa: 105. Jatorria: Donostia).

9.2 FRANCOREN HERIOTZATIK KONSTITUZIORA ARTE

1976ko uztailak 3. Juan Carlos I.a erregeak presidente izendatzen du Adolfo Suárez.

1976ko abenduak 15. Erreferenduma Erreforma Politikorako Legeaz.

1977ko ekainak 15. Hauteskunde orokorrak Espainian. UCDk irabazten du, Adolfo Suárez buru delarik. Araba eta Nafarroan, UCD garaile. Bizkaia eta Gipuzkoan, EAJ-PNV.

1978ko abenduak 6. Espainiako Konstituzioa berresteko erreferenduma.

1976

Otsailaren 3a. 400 pertsona inguru bildu ziren Arrasateko Udaletxeko areto nagusian, Gameyko langileen borrokarekiko elkartasuna adierazteko. Bost egun geroago, hilaren 8an, Guardia Zibilak Juan Ramon Garai Bengoa atxilotu zuen, asanblada hartan "Polizia hiltzailea" eta "Disolbatu errepresio-indarrak" oihukatu izana leporatuta. Atxiloaldi hartan, Garaik lurrean eman zuen gaua, eskuak bizkarrean lotuta zituela, eta buruan kolpeak eman zizkiotela salatu zuen. Belarrietatik odola zeriola ziurtatu zuen Martuteneko espetxeko medikuak. Xabier Perez de Arenaza ere atxilotu zuen Guardia Zibilak, enpresa hartako protestetan parte hartzeagatik. Hamabost urte zituenetik ari zen lanean Gameyn. Urte hartan berriro atxilotu zuen Guardia Zibilak, eta, azkenean, Gameytik kaleratu zuten. [Perez de Arenaza GALEk hil zuen, Biarritzen, 1984/05/23an].

Otsailaren 8a. Guardia Zibilak Antxon Lopez Losada atxilotu zuen, Gameyko langileekiko elkartasunez egindako manifestaldi baten amaieran. Plazan atxilotu zuten. Ate bati lotuta, zutik, jarri zutela salatu zuen, zaplaztekoak eman zizkiotela belarrian esku-ahurrarekin hutsunea eginez, eta eskuburdinekin lotuta igaro zuela gaua. Militar batek hartu zion deklarazioa Martuteneko espetxean, eta aske utzi zuten, falta-epaiketa baten esperoan.

Otsailaren 21a. Guardia Zibilak Gipuzkoako Langile Komisionen Koordinakundeko ehunka sindikalista atera zituen Donostiako Aiete auzoko parrokian egiten ari ziren asanblada nazionaletik, eta haien buruetako hiru atxilotu zituen: Juan Carlos Lopez Echeverria, Jose Luis Egia eta Juan Ramon Garai. Hamar egun izan zituzten Martuteneko espetxean, aske utzi zituzten arte.

Martxoaren 2a. Angel Iturbe Abasolok eta Isidro Garaialdek eztanda egin ez zuen lehergailu bat aurkitu zuten beren autoaren azpian, Iparraldeko herri batean. Poliziarengandik ihesi zeuden han.

Martxoaren 8a. Grebak (Unión Cerrajera...) eta manifestaldiak egin ziren, martxoaren 3an Poliziak Gasteizen bost langile hil zituela salatzeke eta biktimenganako elkartasuna adierazteke. Poliziak kargak egin zituen.

Apirilaren 3a. Guardia Zibileko agenteek Arantzazu Markaide Nafarrete (18 urtekoa) atxilotu zuten, familiaren etxean. Donostiako komandantzia zazpi egun igaro ostean, lehenik, Martutuneko espetxean sartu zuten, eta, gero, Yereríasekoan (Madril). Sei hilabete igaro zituen han. Azkenean, haren kasua artxibatu zuten. Agenteetako batek ukitu eta biluztera behartu zuela salatu zuen, bai eta mehatxuak eta kolpeak jaso zituela ere, eta "bainuontziarena" egin ziotela Gipuzkoako hiriburuko komandantzia atxilotuta zutela. Arantzazu Markaide biktimatza aintzatetsi du ekainaren 12ko 107/2012 dekretuaren bidez sortutako balorazio-komisioak.

Apirilaren 17a. Lehergailu bat jarri zuten Bengoa tabernaren aurka, bigarren aldiz [1975/10/05ean izan zen lehen atentatua]. Beirateak hautsi eta beste kalte batzuk eragin zituen.

Apirilaren 23a. Txomin Iturbe Abasolo zauririk gabe irten zen bi erasotzailek Baionan metrailetaz egindako eraso batean, helburuz erratu baitziren.

Apirilaren 27a. Guardia Zibilak Mikel Etxabe Urteaga atxilotu zuen, eta atxilotuak tortura salatu zuen. Espetxera bidali zuten.

Apirilaren 30a. Guardia Zibilak Enrike Pagoaga Gallastegi eta Jose Mentxakatorre Agirre arrasatearrak atxilotu zituen Hernanin, ETako kide izatea leporatuta. Lehenak bederen tortura salatu zuen. Gerora, zenbait arma aurkitu zituzten Donostiako etxebizitza batean egindako miaketa batean, eta beste bi pertsona atxilotu zituzten: Maria Teresa eta Maria Soledad Intxausti Arruti ahizpak.

Maiatzaren 11. Guardia Zibilak Piedad Egidazu Landaluze atxilotu zuen Gasteizen, Brigada Politiko Sozialak hura atxilotu eta urtebetera. Guardia Zibilaren Antiguoko komandantziara eraman zuten, Donostiara. Sei egun izan zuten han, eta torturak salatu zituen, "bainuontziarena" besteak beste¹²⁸. Maiatzaren 19an, epaile militar batek auzi-petze-autoa jakinarazi zion, eta aske utzi zuen.

ETari buruz nekin guztia botatzeko esan zidaten. (...) Mahai baten gainean ahuspez etzan ninduten, tapakien gainean, eskuak eta oinak lotuta nituela. Tapakietan bildu ninduten, eta burua bainuontziko ur zikinetan sartu zidaten. Ur hartan aurretik han izandakoen okadak zeudela esan zidaten. Uretan sartzen ninduten, arnasarik gabe geratzen nintzen arte. Orduan, une batez uretatik atera, eta galderak egiten zizkidaten. Guzti hark 20 minutu inguru

¹²⁸ Haren testigantza Elisabete Bizkarralegorrek jaso zuen *Ser Basque Izanen* (104. eta 105. or.). Bai eta *Boletín del Estado de Excepción* ere. Azken hori, Lazkaoko Beneditarren Fundazioan eta Euskadiko Artxibo Historikoan dago (Lehendakaritza Sailaren Funtza. P-133/2-4).

iraun zuen. Izugarria izan zen. Oka egin nuen. Dozena bat guardia zibil zeuden han, begira eta barrez. Gero, gimnasia egitera behartu ninduten (...) Bigarren egunean, bainuontzira eramango nindutela mehatxu egin zidaten¹²⁹.

Maiatzaren 15a. Goizaldean, Guardia Zibilak Pedro Maria Sasiain Larrucea balaz zauritu zuen, Musakola auzoan, ez zielako utzi nahi izan atxilotzen¹³⁰.

Ekainaren 7a. Ezezagun batzuek sute bat piztu zuten Cauchos Bastida enpresan, eta 13 milioi pezetako kalteak eragin zituzten. Enpresa Santiago Bastida alkate ohiarena zen, eta aurrez mehatxuak jasoak zen. [Kepa Olidenek gogoratu zuen, 1949an, hura alkate zela, Udaltzakoak "buruzagi garaitugabearekiko atxikimendu hautsezina" adierazi zuela, eta herriko "ohorezko alkate" izendatu zuela Franco, eta, horrez gain, "Jainkoa, Erregeen Errege, eredu hartuta Estatua irmoki eta seguru gidatzen duenarekiko erabateko aintzatespena" adierazi zuela¹³¹].

Uztailaren 21a. Jose Antonio Altuna Arrasateko alkate eta Alkateen Mugimenduko kidea Bergaran izan zen, udalerrri hartan foruak erabat berrezar zitezten eskatzeko egin zen ekitaldian parte hartzen, foruak indargabetzearen ehungarren urteurrenean. Udalerriek euskal bizitza politikoaren historian izan duten rola aldarrikatu zuten. Guardia Zibilak kontrolak jarri zituen Bergarako sarreretan, baina hala ere jendetza bildu zen plazan, Bergarako alkate Jose Luis Elkorok irakurri zuen dokumentua entzuteko [Jose Luis Elkorok HBko mahai nazionalako kide izan zen gero. Prozesu horretan parte hartu zuen Andoni Monforte Arreguik ere, EAJ-PNVren Arrasateko lehen idazkari eta, 73tik 77ra bitartean, Fagorreko kanpoko langileen buru izandakoak, gerora, 1990ean, Eusko Jaurlaritzaren sailburuorde izango zenak. Udalerriren aldeko mugimendu horrek beste deialdi bat egin zuen, 1977/01/16an, Etxarri Aranatzen ekitaldi bat egiteko].

Irailaren 8a. Lanuzteak egin ziren (Unión Cerrajera...) Josu Zabalaren heriotzagatik protesta egiteko. CCOOeko militantea (24 urtekoa) Guardia Zibilak hil zuen, bizkarretik tiro eginda, amnistiaren aldeko manifestaldi batean, Hondarribian, herriko jaietan.

Urriaren 18a. Frantziako Poliziak Txomin Iturbe atxilotu zuen, Baionan.

Azaroaren 20a. Poliziak eta Guardia Zibilak 154 pertsona atxilotu zituzten Arantzazun, ETA VI-LKlren Euskadiko Batzar Nazionalan, besteak beste, Jose Daniel Garai Bengoa, 22 urteko administratzailea.

Abenduaren 16a. Goizaldean, ETAm-ak jarritako lehergailu batek Olandixoko telebisita-errepikagailua suntsitu zuen.

129 *Ibidem.*, 104. eta 105. or.

130 umarioa: 114/76. Agindu-zenbakia: 25. Ferroleko Tarteko Artxibo Militarra. Kutxa: 153. Jatorria: Donostia.

131 OLIDEN, Kepa. *El Diario Vasco* 2008/11/02.

Abenduaren 18a. Guardia Zibila Gurea zine-aretora sartu zen, euskal musika jaialdi baten erdian (Errobik eta Patxi Billamorrek jo zuten). Jaialdia Udalak eta Danok elkar-teak antolatu zuten. Ekitaldi hark behar ziren gobernuaren baimen guztiak lortuak zituen. Herriko jaiak ziren, eta aretoa erabat beteta zegoen. Hiru ikurrin ikus zitezkeen. Guardia zibil haien burua, Alfonso Escuervo “Agapito” aretoko lehen ilaran jarri zen, eta minutu bateko epea eman zien bertaratutakoei handik irten zitetzen. Jendea haserretu zen, oihuak eta irainen bat entzun ziren... Eta guardia zibilek ke-poto bat jaurti zuten. Agenteez gasaren aurkako mozorroak zituzten, eta gomazko pilotak eta gas negar-eragilea jaurti zituzten jendea lokala uztera behartzeko. Izua nagusitu zen. Kanpoan, beste guardia zibil batzuek kolpeka hartu zuten jendea, borrekin eta mosketoiekin. Honako hau gogoratzen du Jose Antonio Altuna Gallastegi alkateak:

Gureara iritsi nintzenean, besaulkiak erreta ikusi nituen, eta zapata galduak nonahi, baina, zorionez, ez zuen inork aparteko zauririk¹³².

Abenduaren 19a. Arrasateko Udalak, Jose Antonio Altuna alkatea buru zuela, osoko bilkura berezi bat egin zuen, Guardia Zibilaren agintean zegoen tenientea, Alfonso Escuervo, kargutik ken zezaten eskatzeko, bai eta “gainerako arduradunak ere, kalte konponezinak eragin baizitzaketen ekintza harekin”. Era berean “agintari eskudunei” eskatu zieten “ordena publikoaren indarrek tokiko agintarien esanetara egon beharko luketela, behin eta berriz egiten zituztelako halako ekintzak”.

Abenduaren 20a. Hogeita bi alkate elkartu ziren Bergaran, Arrasateko Udalbatzak bezperako osoko bilkuran lortutako akordioekin bat egiteko.

1977

Urtarrilaren 13a. Polizia Legearen proiektua onartu zen.

Urtarrilaren 26a. Zenbait enpresatan lanuzteak egin ziren (Unión Cerrajera...), eskuin muturrekoek Atochan (Madril) hil zituzten Espainiako Alderdi Komunistako bost abokatu laboralistenganako elkartasunagatik.

Urtarrilaren 28a. Salbuespen-egoera ezarri zen Espainia osoan, bi hilabeterako. Indarrik gabe utzi ziren Espainiarren Foruko 15. eta 18. artikulak.

Otsailaren 5a. “Garaia” aldizkariko bi kolaboratzaile, Inmaculada Ezquiaga eta Jose Aranzabal, Martuteneko espetxean sartu zituzten Donostiako epaile militarren aurretik igaro ostean, ustez Indar Armatuak iraindu zituztelako. Eugenio Ibarzabalek zuzentzen zuen argitalpen haren 17. alean, Aranzabalek erreportaje bat idatzi zuen “Arrasate:

¹³² Jose Antonio Altuna Gallastegi alkatearen testigantza. BIZKARRALEGORRRA; Elisabete. Op. Cit., 155. or. 1979ko uda-hauteskundeetan, EAJ-PNVko Jose Antonio Ardanza Garro aukeratu zuten alkate.

Guardia Zibila, dena emanda " izenburupean, eta han, besteak beste, Arrasateko Udalak abenduaren 17an Guria zinema-aretoa husteagatik idatzitako protesta-oharra jaso zuen. Ezquiagak, bestalde, "Nor dira arduradunak?" iruzkina argitaratu zuen.

Martxoaren 9, 10 eta 11. Herrian hainbat protesta egin ziren, eta dolu-xingola beltzak jarri ziren balkoietan, protesta egiteko hilaren 8an Itsason gertatutakoengatik; izan ere, Guardia Zibilak ETApM-eko bi kide hil zituen tiroz, Nicolas Mendizabal Barandiaran (29 urtekoa) eta Sebastian Goikoetxea Mariezkurrena (28 urtekoa), eta beste bat zauritu, Francisco Aldanondo Badiola. Hilaren 10ean, greba egin zen (ez ziren argitaratu Gipuzkoako hiru egunkariak), eta, *El Diario Vasco*k jaso zuenez, 5.000 pertsona inguruk parte hartu zuten manifestaldi batean. Guardia Zibilak bertaratutakoan aurka jo zuen, eta honako hauek zauritu zituen: Andoni Bereziartua, Fermin Diez Pinillos (Bergaran zauritu bazuten ere, Arrasaten artatu zuten, beheko masailezurraren haustura eta kolpeak zirela-eta), Vicente Elorza Gorosabel, Esperanza Iñarra, Adela Lopez, Jose Medrano, Concepcion Uriona, Vicente Zeziaga eta Jon Goikolea Diaz (pronostiko erreserbatuarekin). Arrasateko Lanbide Eskola Politeknikoak protesta egin zuen polizia-jarduketara hura zela-eta. Gaueko 23:30ak arte, "ez zen bakea berrezarri" ¹³³.

Martxoaren 13a, 21:00ak aldera. Pablo Uranga kalean, ETako zenbait kidek autotik indarrez atera zuten Francisco Murgoitio Azkoaga (25 urtekoa eta Arrasateko Amat S.C.L. enpresako langilea, hau da, egungo Ederlanekoa). Autoa Seat 1430 bat zen, eta Burgoseko matrikula zuen. Autoaren jabea maletategian sartu zuten, eta herrian atentatu bat egitera joan ziren.

Martxoaren 13a, goizaldeko 03:00ak baino apur bat lehenago. ETAm-ak Alexander dantzalekutik irteten ari ziren zenbait guardia zibilen aurkako atentatu bat egiteko erabili zuen autoa. Ekintza hartan, Constantino Gomez Barcia guardia zibila (21 urtekoa) tiroz hil zuten, Magdalena plazatxoan, eta bi agente zauritu zituzten, Jose Castaño Vazquez (26 urtekoa) eta Miguel Santaella Carretero (25 urtekoa). Zenbait larritasun-mailatako zauriak egin zizkieten lehenari, eta oso larriak, berriz, bigarrenari. Laugarren guardia zibil bat, Arrasateko kuartelekoa, eta haren neska-laguna zauririk gabe irten ziren. Guztiak Oñatira bidean ziren, onik irten zen agentearen Renault 12an. Lapurtutako autoa eta haren jabea Bizkaia etorbidean utzi zituzten komandoko kideek, Elorriorako errepidean.

Martxoaren 14a. Constantino Gomez Barciaren aldeko hileta egin zen San Joan Bataiatzailea parrokia-elizan. Buruek eta agintariek zenbait mezu irakurri ostean, guardia zibilek bizkarrean eraman zuten hilkutxa, segizioan. Bai bidean eta bai kuartelera sartzean, Espainiaren, Erregearen eta Guardia Zibilaren aldeko gora-oihuak bota ziren, bai eta "ETA hil", "Amnistia, hildakoarentzat" eta "Justizia" ere. Era berean, bi aldiz abestu zuten Guardia Zibilaren ereserkia, eta han zeudenetako batzuek "Franco. Franco.

¹³³ *El Diario Vasco* 1977/03/12. Hau izan zen lehen orrialdeko titularrak: "Tentsio handiko egunak Gipuzkoan. Langileen lanuzte erabatekoari kale-istilu larriak gehitu zitzaizkion".

Franco" oihu egin zuten. Constantino Gomez Lugokoa zen, eta Oviedon ehortzi zuten. Haren aita eta anaiak ere Guardia Zibileko kideak ziren.

Martxoaren 18a. Martin Villa barne-arazoetako ministroak berretsi egin zuen Terrorismoaren Aurkako Brigada Nazionalaren sorrera.

Apirilaren 24a. Jose Antonio Altuna Arrasateko alkateak Xibertako elkarrizketetan parte hartu zuen, Alkateen Mugimenduko kide modura, Francoren heriotzaren ondoren deialdi hari erantzundako guztien artean jarrera komun bat adosteko, baina ez zen halakorik lortu.

Maiatzaren 12tik 16ra. Manifestaldiak eta greba orokorra egiteko zenbait deialdi egin ziren bata bestearen ondoren, Amnistiaren Aldeko Astearekin, hilaren 12an Erreterian izandako heriotzekin eta ondorengo egunetakoekin bat etorritz. Kepa Akizu jipoitu zuten Aretxabaletan. *El Diario Vascoren* hitzetan, hilaren 13ko iluntzean "ikaragarritzko" manifestaldi baketsu bat egin zen Arrasaten, "ia herri osoaren parte-hartzearekin". Gero, "pertsone-talde ugari batek" itxialdia egin zuen Udaletxean, gose grebari ekiteko. Hurrengo egunean irten ziren. Hilaren 13an eta 16an ez zen egunkaririk argitaratu Gipuzkoan, haietan lan egiten zutenek hala erabaki zutelako (haietako bat hil baitzen, Jose Luis Cano Perez, *La Voz de Españako* tipografoa, eta beste zenbait zauritu).

Ekainaren 5a. ETAm-ak bi lehergailu jarri zituen Olandixoko eta Oxiñako telebista-errepikagailuetan, goizeko 03:15etatik 04:00etara bitartean. Olandixokoa Caja Laboral Popularren egoitza nagusitik hurbil zegoen. Zazpi metroko dorrea baino ez zen geratu zutik, hark ere kalte larriak bazituen ere. Txapazko etxolaren egitura 50 metrora jausi zen. Oxiñako errepikagailuan ere ez zen geratu berriro erabiltzeko moduko piezarik (ez zen udal-errepikagailua).

Ekainaren 15a. UCDk hauteskunde nagusiak irabazi zituen, estatu mailan, Nafarroan eta Araban. EAJ-PNV nagusitu zen Bizkaian eta Gipuzkoan.

Uztailaren 21a. Foruak indarrrik gabe uztearen ehungarren urteurrena zenez, 65 udalek bat egin zuten Bergarako Udalak egindako deialdiarekin. Egun hori baino lehen eta ondorengo egunetan, 1976tik 1979ra bitartean Arrasateko alkatea izan zenak, Jose Antonio Altuna Gallastegik Gipuzkoako gobernadore zibilar jakinarazi zion "bost bider mehatxu egin ziotela". Baita mehatxu-egileak nor ziren ere: "Kristo Erregearen Gerrillariak, beti"¹³⁴.

Abuztuaren 3a. Mehatxuak bete egin ziren: Jose Antonio Altuna Gallastegi alkatearen lantegia erre zuten, eskuin muturrekoen mehatxuak jaso zituela salatu eta gero.

¹³⁴ Jose Antonio Altuna Gallastegi. Zinegotzi izan zen 1971tik 1976re, eta alkate 1976tik 1979da. Alkateen Mugimenduko kide izan zen. BIZKARRALEGORRA, Elisabete. Op. Cit., 153. or.

Urriaren 15a. Udalak dimisioa aurkezteko asmoa iragarri zuen. Testuingurua: autonomia aurreko blokeoa.

1978

Otsailaren 15a. Hogeita hamar guardia zibil baino gehiago eta kaleko jantzia zeramaten zenbait polizia Unión Cerrajeran sartu ziren, gaueko 12etan, txandengatiko plusa zela-eta itxialdia egiten ari ziren hogei bat langileak handik ateratzeko. Egun horretan bertan, enpresak jakinarazi zuen 10 egunez lanpostua eta soldata kenduko zizkiela itxialdian parte hartu zutenei, eta 2 egunetik 4 egunera bitartean, enpresako 700 langileri. Hilaren 17an, elkartasun-greba egin zen herri mailan. Enpresak eta lantegiak itxi ziren, eta aldeko adierazpenak egin ziren Lanbide Eskolan eta Kooperatiben Kontseilu Sozialetan. 2.000 pertsona inguruko elkartasun-manifestaldia egin zen.

Maiatzaren 14a. Komando autonomo batek koktel molotov bat jaurti zuen Banco de Santanderrek herrian zituen bulegoen aurka.

Uztailaren 1a. Indarrean sartu zen Ministro Kontseiluak ekainaren 29an onartutako terrorismoaren aurkako legea, urtebeterako.

Uztailaren 2a. Triple A taldeak atentatua egin zuen Donibane Lohizunen. Atentatu hartan, Agurtzane Arregi Letamendi (38 urtekoa) hil zen. 17 bala sartu zizkioten, eta larri zaurituta utzi zuten haren senarra, Juan Jose Etxabe etakide ohia. Azken horri 18 bala sartu zizkioten urdailean, sabelean, gibelean, besoetan eta hanketan. Erasotzaileak zain egon ziren Agurtzane lantokia itxi ondoren autora sartu zen arte; izan ere, Etxabek esan zuenez, 10 minutu inguru zeramatzan zain autoan (Peugeot 604 bat), Juri-Berri kalean, irratia entzunez. Une hartan hustu zuten metrailetaren kargagailua senar-emazteen aurka. Hiru ume zituzten, 11, 13 eta 19 urtekoak.

Uztailaren 3a. Dolu eta greba eguna egin zen Debagoiengan, eta Arregi/Etxabe senar-emazteen aurkako atentatuagatik protesta egiteko manifestaldiak egin ziren. Euskal Sozialisten Biltzarrak gertakizun haiek salatu zituen (talde horrekin identifikatzen zen Juan Jose Etxabe).

Uztailaren 7a. Milaka pertsonak parte hartu zuten Agurtzane Arregi Letamendiren hiletan eta ehorzketan. Dolu-segizio jendetsu batek Gipuzkoa etorbidea, Magdalena kalea eta Erdiko kalea igaro zituen, Musakolatik San Joan Bataiatzailea parrokiara arte egin zuen ibilbidean. Parrokia jendez bete zen hileta hartan. Parrokiatik irten ostean, beste segizio bat egin zen hilerrira arte. Hilkutxa nitxo batean sartu zuten "Ikurrinaz estalita, Ipar Euskal Herritik etorri bezala"¹³⁵. Hilerritik irten ondoren, milaka pertsonak manifestaldi bat egin zuten herrian zehar.

135 El Diario Vasco 1978/07/08.

Uztailaren 7a. Armadun hiru euskal hiztunek (batek txanoa zeraman), Caja Laboralen San Andres kaleko sukurtsala atrakatu, eta 14 milioi pezeta eraman zituzten.

Uztailaren 10a, 11 eta 12a. Protestak, lanuzteak, asanbladak eta mobilizazioak egin ziren, bi heriotza zirela-eta: German Rodriguezena (22 urtekoa), hilaren 8an Iruñeko sanferminetan gertatutakoa, eta Joseba Barandiaranena (19 urtekoa), hilaren 11n, Donostian gertatutakoa.

Abuztuaren 28a, 09:30ak aldera. Zenbait pertsonak Renault 5 TL bat lapurtu zuten, Eibarren, pistolaz mehatxu eginda. Jabea Arratera bidean utzi zuten, zuhaitz bati lotuta. Inguruan jolasean zebiltzan haur batzuek eskatu zuten, eta Eibarrera lagundu.

Abuztuaren 28a, 11:15ak aldera. Komando Autonomo Independentista eta Antikapitalistek (Komando Autonomoek) Aurelio Salgueiro Lopez (46 urtekoa) hiltzeko erabili zuen Eibarren lapurtutako autoa, Arrasaten. Biktima Guardia Zibilaren informazio-zerbitzuetako kabo lehena zen, eta zazpi seme-alaba zituen. Agenteak kaleko jantzia zeraman soinean eta zenbait gutun jaso berri zituen Zarugalde kaleko posta-bulegotik komandokideek tirokatu zutenean, Arbolapetan, Izkiña tabernaren aurrean. Dozena erdi tiro egin zizkioten, eta haietatik lauk buruan, aurpegian eta toraxean jo zuten. Aurelio Salgueirok zortzi urte zeramatzan Arrasateko lanpostuan. Lankideek bizkarrean eraman zuten kuartel-etxean jarri zuten hil-kaperara.

Gauean, 22:00ak inguruan, ETApM-ak Alfonso Estevas-Gullmau (46 urtekoa) hil zuen, Irungo komisaldegiko informazio-zerbitzuko inspektore burua, Hondarribian. ETApM-ak bere gain hartu zuen ekintza hura, eta Agurtzane Arregiren heriotza eta Juan Jose Etxaberen zauriak eragin zituen uztailaren 2ko Donibane Lohizuneko atentatuarekin lotu zuen biktima, Triple A-k bere gain hartu bazuen ere. Poliziaren familiak gezurtatu egin zuen lotura hura.

Abuztuaren 29a. Aurelio Salgueiro Lopezen hiletak egin ziren Arrasateko San Joan Bataiatzailea parrokian. Hileta hartan izan ziren, besteak beste, gobernadore zibila, Jose Maria Benegas Eusko Kontseilu Nagusiko barne-arazoetarako kontseilaria eta Jose Antonio Altuna alkatea. Hilkutxa Espainiako banderaz estalita bizkarrean eraman zuten zenbait agentek, kuartel-etxetik tenplura, eta berdin handik irten ondoren. Guardia Zibilaren aldeko atxikimendu-oihuak entzun ziren, bai eta gobernukideen aurkako batzuk ere. Hilotza Monforte de Lemosen ehortzi zuten (Lugo), han jaioa baitzen biktima.

Irailaren 27a. Zenbait atxiloketa egin ziren herrian.

Azaroaren 6a. Komando Autonomo Antikapitalistek lapurreta egin zuten Caja Laboralen Eskoriatzako sukurtsalean.

Azaroaren 9a. ETAm-ak Luis Candendo Perez (43 urtekoa) hil zuen Antzuolan. Hildakoa UCDko kidea zen, eta Labe Garaietako langilea. ETak Debagoienera utzi zuen lehen bik-tima zibila izan zen.

Azaroaren 15a, arratsaldearen erdian. Arabako lurretan, Aretxabaletatik 12 kilometrorra, bi gaztek Renault 12 bat lapurtu zuten, eta haren jabeari eskatu zioten ez lapurreta hura salatzeko 19:30ak pasatu arte. Autoaren jabeak Gatzagaineko tabernan itxaron zuen, aipatutako ordua iritsi arte.

Azaroaren 15a, 17:50ak aldean. Lapurtutako Renault 12 hura Guardia Zibilaren Aretxabaletako kuartelaren aurrean geratu zen, eta, handik, autoan zihoazenean fatxada metrailetaz tirokatu zuten. Ez zuten kalte pertsonalik eragin. Atentatugileak Komando Autonomo Antikapitalistetako kideak ziren, eta, atentatua egin ostean, Arrasatera abiatu ziren. Burrumba hura entzutean, auzokideak leihotara hurbildu ziren, eta handik ikusi zuten, J.R. guardia zibilak gertatutakoa ikusi zuen kuarteletik 40 metro ingurura zegoen La Herradura tabernaren ondok, eta, hura ikusirik, kuartelaren garajera joan zen korrika. Han, beste hiru agente armadun jaso zituen, eta Renault 12ari segika irten ziren Seat 1430 edo 1600 batean.

Azaroaren 15a, 18:00ak inguruan. Komando Autonomoetako kideak ez ziren jabetu guardia zibilak segika zituztela, eta, bidean, hirugarren lagun bat jaso zuten, Kike Zurutuza Odriozola. Arrasatera iritsi zirenean, Lanbide Eskolaren, Izarra dorrearen eta Udala plazaren inguruan barneratu ziren, kalea jendez beteta zegoela. Haietako bat, Roberto Aranburu Uribarren arrasatearra (21 urtekoa) autotik jaitsi zen, baina berehala itzuli zen, dokumentazioa autoan ahaztu zitzaiolako¹³⁶. Haiengandik sei metrora geratu ziren segika zihoazkien Aretxabaletako kuarteleko lau guardia zibilak, bi kaleko jantziekin eta beste biak kamuflajekoarekin, eta autotik jaitsi orduko tiroka hasi zitzaizkien hiru lagunei, ezer esan gabe¹³⁷. J.H.O., J.A.B. eta E.E.A. lekukoek ikerketa-batzordearen aurrean azaldu zuten, atzetik tirokatu zituzten, hiru metro inguruko distantziatik, eta, hala, Jose Mari Iturrioz Garmendia legorretarra (24 urtekoa) eta Roberto Aranburu Uribarren hil zituzten. Kike Zurutuza Odriozola larri zauritu zuten, lau bala sartuta. Kanean zebiltzan zenbait pertsona ere zauritu zituzten balaz, hala nola Juana Martin Lorenzo (16 urtekoa), besoetan haurtxo bat zeramala, eta Beltran de Heredia Perez (18 urtekoa). Azken horri bi bala sartu zitzaizkion, eta ondorioak geratu zitzaizkion harrezkero. Ez zen tiroketarik izan. Komando Autonomoetako hiru kideetako batek ere ez zuen armarik erabili, eta, are, ez zeramaten armarik eskuetan. Horixe diote lekukoek, hedabideek eta Eusko Kontseilu Nagusiaren txostenak, Jose Ramon Recalde giza eskubideen buruak idatzitakoak.

Zorionez –hala dio Batzordearen txostenak– bala haietako asko airean galdu ziren edo gertuko eraikinen hormetan geratu ziren, eta tragedia ez zen larriagoa izan, gertakariekin inolako zerikusirik izan gabe han inguruan

136 Kike Zurutuza Odriozola, gertaera haietatik zaurituta irten zena, izan zen txostengileetako bat.

137 "Arrasateko herriak Euskadi osoari" txostena

zebiltzan pertsonak zauritu baziren ere. Agenteek egindako tiroetako batek Juana Martin Lorenzo jo zuen, 16 urteko neska, haur bat besoetan zuela Ume-Zaintzaren autobusaren zain zegoela, Izarra dorrearen parean. Balak buru-azala urratu zion. Zauria osasun-zentroan josi zioten. Alberto Beltran de Heredia Perez, 18 urteko Lanbide Eskolako ikaslea, 850 baten barruan zegoen, eta bi bala-zauri egin zizkioten ezkerreko sorbaldan. Laguntza-zentrorra eraman zuten, baina, han, Guardia Zibila hura atxilotzen saiatu zen, Kike Zurutuza zelakoan. Hura, ordea, osasun-zentrorra eraman zuten kalean lagundu ziotenek. Azkenean, kirofanoan zegoela jakin zuten, eta hara sartzen saiatu ziren, galdeketa egiteko, baina medikuek ez zieten utzi. Beste ikasle bat ere atxilotu eta jipoitu zuten, Javier Bravo hain zuzen, ABCren atarian, Kike Zurutuza zelakoan.

Azaroaren 15a, bizpahiru minutu geroago. Gertatutakoak eragindako zirrari buelta eman baino lehen, Arrasateko kuarteleko sei guardia zibil bertaratu ziren San Andres aldetik, Aretxabaletatik telefonoz abisatu zitelako. Kaleko jantziak zeramatzen armadun pertsonak ikusi zituzten, eta ez zituztenez beren kidekoak ezagutu eta Aretxabaletako kuartela tirokatu zutenak zirela pentsatu zuten, tiroka hasi zitzaizkien agente haietako bi. Batak ez zuten haietako inor zauritu, baina Larrea baserriraino iritsi ziren ehun metro baino gehiago eginda, eta, han, Emilia Larrea Saez de Adana lepoan jo eta hil zuten. Crescencia Vidaurreta Garcia ere jo zuten, aurrekoaren ondoan eserita zegoena, baserriaren atarian. Balak ezkerreko izterra zeharkatu zion, eta zirkulazio-arazoak izan zituen harrezkero, ultzerak eta barizeak. Beste bala batek Eduardo Etxeberriaren etxeko pertsonetako bat jo zuen, Larrea baserritik hurbil baitzegoen.

Azaroaren 16a. “Lenitz bailara ia erabat geldirik” idatzi zuen *El Diario Vasco* lehen orrialdean. Lanuzteak, asanbladak (Sebero Altube plazan) eta manifestaldiak egin ziren herrian, goiz eta arratsalde. Emilia Larrearen aldeko hiletak Itxaropeneko Andre Maria parrokiaren egin ziren, Roberto Aranbururena eta Jose Mari Iturriozena, berriz, San Joan Bataiatzailea parrokiaren. Bandera gorri batez estali zuten Iturriozen hilkutxa. Hiletak amaitu ostean, Larrearen eta Aranbururen hilotzak Arrasateko hilerrira eraman zituzten, eta Iturriozena, berriz, Legorretan ehortzi zuten. “Zazpi mila pertsona inguruk” (*El Diario Vascoren* azken orrialdean jaso zenez) Guardia Zibilaren kuartelerainoko manifestaldia egin zuten, eta istiluen aurkako agenteek haien aurka egin zuten. Kargak “ez ziren amaitu gauera arte”. Ikerketa-batzorde herritar bat eratu zen gertaera haiek argitzeko.

Azaroaren 16a. Komando Autonomo Antikapitalistetako kideek, Zapa-Roberto komando autonomokoek hain zuen, molotov koktelak jaurti zituzten CCOOen Arrasateko egoitzaren aurka, bai eta Banco Santanderren eta Caja Laboralen sukurtsalen aurka ere.

Azaroaren 16a. Eusko Kontseilu Nagusiaren barne-arazoetarako kontseilaritzak, Txiki Benegas (PSE-PSOEkoa) buru zuela, ohar bat idatzi zuen lehen ikerketen ondoren. Idatzi hartan jasotzen zenez, Komando Autonomoetako kideen heriotzei buruzko “azalpenak eman beharko lirarteke, publikoki, ikusteko ea bazen proportzionaltasunik balia-

tutako bideetan eta ea bazen bide arrazoizkoagorik eta egokiagorik haiek atxilotzeko". Ildo beretik, berretsi egiten zuen "bistakoa zela ezin zitekeela azaldu indar publikoen erantzuna, pentsatu gabe tiro egin eta hildako bat eta zenbait zauritu eragin baitzituzten zibilen artean".

Azaroaren 17a. Barne-arazoetarako ministroak, Rodolfo Martín Villak, Espainiako Gobernuaren izenean, "gertaera deitoragarri eta lanuzte haiek bultzatu izana" leporatu zion Eusko Kontseilu Nagusiari, eta ondorioz "Gobernuaren gaitzespen erabatekoa" merezi zuela. Horrez gain, "Terrorismoaren alde edo hari aurre egiteko zeregin gogor eta sakrifkatua beren gain hartu dutenen alde, ez da beste aukerarik" erantsi zuen.

Azaroaren 17a. Lanuzteak eta greba Gipuzkoa osora zabaldu ziren. Hilaren 19an, izenburu honekin argitaratu zen *El Diario Vasco*: "Gipuzkoa ia erabat geldirik ostiralean". Egunkari horrek berak dioenez, 5.000 pertsona izan ziren Jose Mari Iturrioz Komando Autonomoetako kidearen hiletan, Legorretan. Hiletaren ondoren, manifestaldi bat egin zen, baina ez zen istilurik izan, Guardia Zibilaren helikoptero bat inguru haien gainean bazebilen ere. *La Voz de Guipúzcoa* eta *Radio Popular* irratiek ez zuten emanaldirik egin, eta *Radio San Sebastián*ek, berriz, parteak eman zituen ordu eta erdiro. Gipuzkoako prentsako langileek lanuztea egitea erabaki zuten, eta, beraz, hurrengo egunean ez zen egunkaririk argitaratu. Bi manifestaldi egin ziren Arrasaten. Arratsaldekoan, Guardia Zibilak kargak egin zituen manifestarien aurka, eta, gero, haietako batzuek ibilgailu bati su eman eta lineako autobus bat errepidean zeharka jarri zuen. Donostian, 20.000 lagun inguru manifestatu ziren, Gobernu Zibilaren ohar baten arabera.

Azaroaren 18a. Bezperako greba zela-eta, ez zen egunkaririk argitaratu. Eusko Kontseilu Nagusiak berretsi egin zituen Jose Ramon Recalde "gertaera haiei buruz idatzitakoak", eta, aldi berean, Martín Villak esandakoei erantzun zien "ohar ofizial okerre ez dakarte ordena publiko demokratikoa, herritarrak haserretzea eta asaldatzea baizik"¹³⁸ esanez. Euskal Herriko UCD Martín Villarekin lerratu zen, eta Eusko Kontseilu Nagusiko kideen dimisioa eskatu zuen. Eusko Kontseilu Nagusiak hartutako jarrerak ekintza armatuak justifikatzen dituela adierazi zuen, eta "erakundeen ustezko indarkeriari ezinbestean eman beharreko erantzun modura jartzen duenez, terrorismoa sustatzen duela"¹³⁹.

Azaroaren 18a. Eneko eta Gurutz Bergara anaiak atxilotu zituzten.

Azaroaren 20a. Eusko Kontseilu Nagusiak barne-arazoetarako ministroari, Martín Villari, telegrama bat bidaltzea erabaki zuen, jakinarazteko adierazitakoei eusten diela eta giza eskubideen sailak egindako lana onesten duela.

Azaroaren 21a. Guardia Zibilak Maria Esperanza Mercader, Jesus Maria Zabarte Arregi eta Santiago Gallastegi Larrañaga atxilotu zituen, ETArekin lotura zutelakoan. Lehen

¹³⁸ *El Diario Vasco* 1978/11/19.

¹³⁹ *El País* 1978/11/19.

biak espetxera sartu zituzten, eta tortura salatu zuten. Hirugarrena aske geratu zen, karguekin.

Azaroaren 25a. Eusko Kontseilu Nagusiak Martin Villa gobernazio-ministroarekin zuen hika-mika hartan, azken horren esaldi honek are gehiago korapilatu zuen egoera: "Esan dudana egia da, eta eutsi egingo nioke arrazoirik izango ez banu ere".

Azaroaren 25a. Korporazioak dimitituko duela erabaki zuen.

Azaroaren 27a. Gertakari haiek ikertu zituen batzorde herritarrak publikoki aurkeztu zuen egindako txostena, Arrasateko Udaletxean. Bertaratutakoen artean, gertakari haien lekukoak eta biktimen familiartekoak zeuden.

Abenduaren 2a. Poliziak Jose Maria Ugartemendia Agirrezabalaga atxilotu zuen Gasteizen. Polizaren Arabako hiriburuko egoitzan torturatu zutela salatu zuen. Espetxera sartu zuten.

Abenduaren 5a. Koldo Errasti Urbietak Gasteizen atxilotu zutenean Poliziak torturatu zuela salatu zuen. Espetxean sartu zuten.

Abenduaren 6a. Espainiako Konstituzioa onartzeko erreferenduma egin zen. Arrasaten, zentsatutakoen % 38,77k bozkatu zuten. Bozkatzeko aukera zuten 18.908 pertsonetatik 11.636 abstenitu ziren. Baiezkoaren aldeko 4.970 boto eta ezezkoaren aldeko 1.930 boto eman ziren¹⁴⁰.

140 *El Diario Vasco*, 1978/12/07.

9.3 KONSTITUZIOAREN ONDOREN

1979ko apirilak 3. UCD garaile Nafarroako Parlamentuan, Jaime Ignacio del Burgo.

1979ko martxoak 1. UCD berriro garaile hauteskunde orokorretan.

1979ko urriak 25. Euskadiko Autonomia Estatutua.

1980ko martxoak 9. Eusko Legebiltzarra. EAJ-PNV garaile, Carlos Garaikoetxearekin.

1981eko martxoak 19. Jacques Chirac, RPR, Frantzian irabazle, bigarren txandan.

1982ko abuztuak 16. Nafarroako Amejorramendu Legea indarrean sartzen da.

1982ko urriak 28. Hauteskunde orokorrak. Felipe González garaile, PSOE.

1983ko maiatzak 8. Nafarroako hauteskundeak. Gabriel Urralburu garaile, PSN-PSOE.

1984ko otsailak 26. Garaikoetxea irabazle, EAJ-PNV. Eusko Legebiltzarreko hauteskundeak.

1986ko martxoak 12. Espainia NATO kide izaten jarraitzeko Erreferenduma. Ezezkoa irabazle Euskal Herrian, baita Katalunia eta Kanarietan ere. Estatu mailan, aldiz, Baiezkoa.

1986ko martxoak 16. Hauteskunde orokorrak Frantzian. RPR-UDF irabazle, Jacques Chirac.

1986ko ekainak 22. Felipe González, PSOE, berriro irabazle hauteskunde orokorretan.

1986ko azaroak 30. Jose Antonio Ardanza lehendakari. EAJ-PNV eta PSE-PSOE Jaurlaritzan.

1987ko ekainak 10. Nafarroako Parlamentua. Gabriel Urralburu berriro garaile, PSN-PSOE.

1988ko ekainak 5 eta 12. Frantzian PS irabazle. Michel Rocard, presidente.

1989ko urriak 29. Felipe González, PSOE, berriro Espainiako presidente.

1990eko urriak 28. José Antonio Ardanza, EAJ-PNV. Eusko Legebiltzarra. Lehenik PNV, EA eta EEn gobernua, Eak alde egin eta PSE-PSOE sartzen da 1991n, aurrerago PSE-EE.

1991ko maiatzak 26. Juan Cruz Alli, UPN, garaile. Nafarroako Parlamentua.

1993ko martxoak 21 eta 28. Jacques Chirac, RPR, Frantziako presidentetzara itzultzen da.

1993ko ekainak 6. Felipe González, PSOE, presidente laugarren aldiz jarraian.

1994ko urriak 23. Jose Antonio Ardanza. PNV Jaurlaritzan PSE-EErekin, honen hiru kontseilarik Jaurlaritza utziko dute legealdia amaitu baino lehentxoago, 1998an.

1995eko maiatzak 28. Nafarroako Parlamentua. UPNk irabazi arren, hiruko gobernu bat osatzen da PSN-PSOE, CDS eta EArekin; Javier Otano, PSN-PSOE, presidente delarik.

1996ko martxoak 3. Alde eskasaz, José María Aznar, PP, Espainiako presidente.

1997ko maiatzak 25 eta ekainak 1. Lionel Jospin, PS, Frantziako presidente.

1998ko urriak 25. PNV-EA Jaurlaritzan, Juan Jose Ibarretxe lehendakari.

1999ko ekainak 13. UPN garaile Nafarroan, Miguel Sanz presidente.

2000ko martxoak 12. José María Aznar, PP, berriro ere presidente.

2001eko maiatzak 13. Eusko Legebiltzarra. Juan José Ibarretxe, PNV-EA. Bi alderdiek iraila arte gobernatzen dute eta ondoren, PNV, EA eta EB-IU, 2005 arte.

2002ko ekainak 9-16. Hauteskunde orokorrak Frantzian. UMP garaile, Jean-Pierre Raffarin.

2003ko maiatzak 25. Miguel Sanz berriro garaile Nafarroan, UPN.

2004ko martxoak 14. 11-Mko atentatuak eta handik hiru egunetara. José Luis Rodríguez Zapatero, PSOE, irabazle hauteskunde orokorretan.

2005eko otsailak 20. Erreferenduma Europear Konstituzioaz.

2005eko apirilak 17. PNV-EA irabazle. Juan José Ibarretxe. PNV, EA eta EB-IU Jaurlaritzan.

2007ko maiatzak 27. UPN-CDN garaile, Nafarroako Parlamentua. Miguel Sanz, presidente.
 2007ko ekainak 10 eta 17. François Fillon, UMP, irabazle frantziar hauteskondeetan.
 2008ko martxoak 9. Hauteskunde orokorrak. José Luis Rodríguez Zapatero, PSOE, garaile.
 2009ko martxoak 2. Eusko Legebiltzarra. Patxi López lehendakari, PSE-EE.
 2011ko maiatzak 22. Yolanda Barcina, UPN, garaile (Nafarroako PPTik bananduta).
 2011ko azaroak 20. Hauteskunde orokorrak. PP irabazle. Mariano Rajoy presidente.
 2012ko ekainak 10 eta 17. Frantziar PS irabazle, Jean-Marc Ayrault.
 2012ko uriak 21. Eusko legebiltzarra, EAJ-PNV garaile. Iñigo Urkullu lehendakari.
 2015eko maiatzak 24. Nafarroako Parlamentua. UPN irabazle, baina gobernuan Geroa Bai, EH Bildu, Podemos Ahal Dugu eta Ezquierda Ezkerra. Uxue Barkos lehendakari.
 2015eko abenduak 20. Mariano Rajoy, PP, berriro presidentzian.
 2016ko ekainak 26. Hauteskunde orokorrak berriz ere eta Mariano Rajoy garaile berriro.
 2016ko irailak 25. EAJ-PNV irabazle Iñigo Urkullurekin. Jaurlaritza osatzen du PSE-EErekin.
 2017ko ekainak 11-18. Hauteskunde orokorrak Frantziar. LREM garaile, Édouard Philippe.
 2018ko ekainak 1. Espainiar Parlamentuko gehiengo batek Pedro Sánchez, PSOE, presidente izendatzen du, Mariano Rajoyren aurkako zentsura mozio baten ondoren.

1978

Urtarrilaren 13a. Triple A eta ATE taldeek beren gain hartu zuten Donibane Lohizunen Jose Manuel Pagoaga Gallastegi "Peixoto" arrasatear errefuxiatuaren aurka egindako atentatua. Place des Basquesen zuen etxetik irteten ari zela eraso zioten furgoneta batetik, eta zauri larriak eragin zizkieten postekin tirokatuta, eta, zauritu eta gero, tiroz hiltzen saiatu ziren. Ez zuten lortu hura hiltzea, baina bizi guztirako ondorioak utzi zizkieten: eskua txikituta eta ikusmena ia erabat galdua.

Urtarrilaren 14a. Bezperan "Peixoto" zaurituta utzi zuen atentatua gaitzesteko manifestaldi bat deitu zen. Guardia Zibilak manifestarien aukako kargak egin zituen, eta Luis Arana, Jon Agirre Agiriano, Jokin Arregi eta Mikel Etxagibel atxilotu zituen, beste batzuen artean. Aske utzi zituzten biharamunean, baina kuartelean jipoi latzak eman zizkietela salatu zuten.

Urtarrilaren 15a. Lanuzteak egin ziren Debagoienean. Arrasaten, manifestaldi bat egin zen "Peixoto"ren aurka Iparraldean egindako atentatuagatik, eta Guardia Zibilak kargak egin zituen. Karga haietan, Hector Landaluce (15 urtekoa) zauritu zuten. Traumatismo larria eragin zioten gomazko pilota batekin jota. Gaztea etxean zegoen, amonarekin afaltzen, pilotak lepoan jo zuenean. Gasteizko ospitalera eraman zuten. Hilaria Agredilla ere zauritu zuten. Guardia Zibila hark gobernatzen zuen tabernan sartu zen, babes bila sartu ziren manifestari batzuen atzetik, eta konorterik gabe utzi zuten kolpe batekin.

Urtarrilaren 30a. Frantziako Poliziak Angel Iturbe Abasolo eta Isidro Etxabe atxilotu, eta Valensolen konfinatu zituzten.

Otsailaren 1a. Indarrean sartu zen Herritarren Segurtasuna Babesteko Legea, eta, egun berean, Pedro Mari Ruiz de Azua eta J. Ramon eta Joxe Miguel Agirre atxilotu zituzten, Arrasaten.

Otsailaren 21a. Arantxa Sasiain errefuxiatu arrasatearra (28 urtekoa) bahitzen saiatu ziren, Baionan. Ongi jantzitako pertsona bat hark Lapurdiko hiriburuan zuen etxera joan zen, arma bat eskuan zuela, polizia zela esanez. Dokumentazioa eskatu zion, baita haren pisukidearena ere, eta, gero, berarekin joan behar zuela esan zion. Kalera irten zirenean, jabetu zen inguruan ez zegoela beste poliziairik, eta pertsona-talde bat hurbiltzen ari zitzaiola. Hura ikusirik, "Euskal errefuxiatua naiz!" eta "Hau bahiketa bat da" oihu egin, askatu eta korrika ihes egin zuen. Ezagun batzuen etxean babestu zen. Lekukoak komisaldegira joan ziren, eta egiaztatu zuten ez zegoela atxiloketa-agindurik haren aurka.

Martxoaren 6a. Protestak, barrikadak eta bestelako zenbait ekintza egin ziren (Ordena Publikoaren Indarren erantzunarekin), espetxeetako egoera salatzeko eta Soriako espetxeeko preso askok zainak moztu izana jakitera emateko.

Martxoaren 31. Estradizioen aurkako itxialdia egin zen.

Maiatzaren 4a. Txomin Iturbe Abasoloren aurkako atentatu parapolizial bat egin zuten Biarritzen, lau urtean haren aurka egindako laugarrena. Arin zauritu zuten beso batean. 1975ean, hura baitzen saiatu ziren, eta 1976an, berriz, metrailetaz eraso zioten, baina zauririk gabe irten zen.

Maiatzaren 5a. Udalbatzak akordio bat lortu zuen, Ordena Publikoaren Indarren gaineko kontrola Udalak izan zezan eskatzeko [eta berriro eskatu zuen ekainaren 26ko osoko bilkuran].

Maiatzaren 18a. Frantziako Poliziak Eugenio Barrutia Bengoa atxilotu zuen Hendaian.

Ekainaren 25a. Batallón Vasco Españolak Enrique Gomez Alvarez etakidea (25 urtekoa, Arrasaten bizi izan zena) hil zuen Baionako Udalaitez tabernan, haren neska-lagunaren, hots, Kristina Larrañaga Arando arrasatearraren aurrean, hura haurdun zegoela. Peugeot 305 zuri batetik tirokatu zuten. Enrique Gomez errefuxiatua zen 1974az geroztik, eta bazuen han bizitzeko baimena. Gertaera haren berri jakin zenean, dolua adierazteko, bertan behera utzi ziren San Joanetako ospakizunak, eta ostalaritzako establezimenduak itxi ziren.

Gaueko ordu batean, asanblada egin zen Arrasaten, eta bi mila pertsonak baino gehiagok manifestaldi bat egin zuten Guardia Zibilaren kuartelerantz. Agenteek jaurtitako gas-potoak eta gomazko pilotak manifestariek jaurtitako harriekin eta koktelekin gurutzatu ziren, eta azken horietako asko makatuta geratu ziren. Barrikadak egin ziren, eta Guardia Zibila kuarteletik tiroka hasi zen benetako munizioarekin. Bi pertsona zauritu zituzten:

Felix Guridi Agirreurreta (19 urtekoa) eta Jesus Errasti Elorza (15 urtekoa). Lehena bala batek zeharkatu zuen sorbaldan (sarrera- eta irteera-zuloak utzi zizkion), eta bigarrenari bala bat gelditu zitzaion eskuineko izterrean. Bala-zulo gehiago ikus zitezkeen Garibai etorbideko zintarrietan.

Ekainaren 26a. Erabateko lanuztea egin zen herrian. Eguerdiko 12:00etan, ezohiko osoko bilkuran, Udalak Enrique Gomezen hilketa gaitzetsi zuen, bai eta Guardia Zibilak benetako munizioa erabili izana ere, manifestaldiei erantzuteko. Horrez gain, berriro eskatu zuen Udalak izan behar zuela ordena publikoaren indarren gaineko kontrola, eta gertaerak eta erantzukizunak argitzeko. Eguerdiko 13:00etan, asanblada egin zen Sebero Altuben, eta, gero, manifestaldi bat egin zen. Biteri etorbideko bidegurutzera iritsi zenean, kuarteletik 200 metro ingurura, ordena publikoaren indarren aurkako oihuak gogortu ziren, eta istiluen aurkako materialarekin erantzun zieten, "bezperako goizaldean baino intentsitate handiagoz" *El Diario Vasco*k adierazi zuenez. Hiruzpalau atxiloteta egin ziren.

Ekainaren 27a. Unión Cerrajerako ehun langile inguruk, goizean asanblada egin ostean, gaitzespen-komunikatu bat plazaratu zuten. Manifestazio gehiago egin ziren herrian, eta ordena publikoaren indarrek sakabanatu zituzten. Enrique Gomezen aldeko meza egin zen Musakolan.

Ekainaren 29a. Ordena publikoaren indarren sei autok kontrolpean hartu zuten Enrique Gomezen hilotza zeraman segizioa, eta ibilbidea aldarazi zion, Arrasatetik igaro ez zedin, hau da, hildakoaren neska-lagunaren, Kristina Larrañaga Arandoren, herritik igaro ez zedin. Gasteizeraino zuzenean eraman zuten. Han egin zen hileta, Txagorritxuko San Andres elizan. Arrasaten manifestaldi bat egin zen eragozpen haiengatik protesta egiteko, eta ordubeteko lanuztea egin zen zenbait enpresatan, dolua adierazte aldera.

Uztailaren 5a. Manifestaldiak eta polizia-kargak izan ziren Arrasaten.

Abuztuaren 2a. Batallón Vasco Españoleko zenbait kidek etakide errefuxiatuen auto bat jazarri zuten Angelu inguruan, eta zenbait aldiz tiro egin zieten. Errefuxiatuetako bi korrika irten ziren Biarritzeko hondartzarantz, eta Arantxa Sasiain, otsailaren 21ean bahitzen saiatu zirena, auto baten azpian ezkutatu zen. Juan Lopategi Carrasco (36 urtekoa) eta Angel Iturbe Abasolo, arrasatearra, balaz zauritu zituzten. Lopategi egun gutxi barru hil zen, zaurien larritasunagatik.

Abuztuaren 8a. Juan Jose Etxabek eta haren bi alabak gose-grebari ekin zioten Donibane Lohizuneko udaletxean, merkataritzan jarduteko eta han bizitzeko baimenak kendu zizkietelako.

Abuztuaren 17a. Frantziako agintariek Juan Jose Etxabe kanporatzea erabaki zuten dekretuz, eta hura gose-greban egon zen hilaren 23ra arte. Hiru egun lehenago, hilaren 20an, beste hogeit bat errefuxiatu ere gose-greban jarri ziren Hendaiaiko Santa Ana

elizan, bizi zuten egoeraz protesta egiteko. [Azkenean, bi hilabete luzatu zioten han bizitzeko baimena].

Irailaren 7a. Udaltzaren osoko bilkura bertan behera utzi zen, udaletxearen barruan errefuxiatuen egoera zela-eta izan ziren istiluengatik. Egun haietan, hainbat itxialdi egin ziren, eta mozioak aurkeztu ziren Euskal Herriko hainbat udaletxetan.

Irailaren 8a. "Inkontrolatu"ek lehergailu bat eztandarazi zuten Juan Jose Etxabek Donibane Lohizunen zuen jatetxean.

Irailaren 17a. Poliziak Juan Jose Etxabe atxilotu zuen Donibane Lohizunen, eta Iparraldetik kanporatu zuen.

Urriaren 10a. Frantziaren interes ekonomikoen aurkako kanpainaren baitan, ETAk lehergailu bat jarri zuen Renaulten kontzesionarioan.

Azaroaren 16a, goizez. Komando Autonomo Antikapitalistetako zenbait kidek Morris MG auto bat indarrez kendu zioten jabeari San Andres auzoan, pistolaz mehatxu eginda, eta Udala auzoko leku isolatu batean utzi zuten jabea, zuhaitz bati lotuta. Komandokideetako batek anorak bat utzi zion, hotz egiten zuelako, eta 20.000 pezeta. Ibilgailu hura atentatu hilgarri bat egiteko erabili zuten geroxeago.

Azaroaren 16a, 14:30ak inguruan. Komando Autonomoek Juan Luis Aguirreurreta Arzamendi (32 urtekoa) hil zuten, Ignacio Zuloaga kalean, haren etxetik hurbil, Chelsea tabernaren ondotik, San Frantzisko kaletik sartu ostean. Juan Luis Aguirreurreta Arzamendik bi ume zituen, eta Pinturas Velasco enpresako administratzailea zen. Bi komandokideek pistolaz tirokatu zuten, eta sei bala sartu zizkieten, bi bularrean eta hirugarren lepoan. Furgoneta batean sartu eta laguntza-zentroko larrialdi-zerbitzura eram zuten, baina hilik iritsi zen.

Udalbatza ohiko osoko bilkura egiten ari zen une hartan, eta saioa bertan behera utzi zuen, dolua adierazte aldera. Minutu bateko isilunea egin zuen atentatua gaitzesteko, eta "atsekabe handia" adierazi zien Juan Luis Aguirreurretaren familiartekoei. EAJ-PNV, PSE-PSOE eta EEren aldeko botoekin onartu ziren hiru puntuak; HB eta EMK-OIC abs-tenitu egin ziren.

Azaroaren 17a. Komando Autonomoek "ordena publikoaren indarren isil-mandataria izatea", "eskuin muturreko taldeen buru izatea" eta "Polizia Politiko Sozialeko kide izatea" leporatu zioten Juan Luis Aguirreurretari, baina haren familiak esan zuen ez zegoela mehatxupean, haren memoria aldarrikatu zuen eta salaketa haiek ukatu zituen. "Inoiz ez da izan alderdi politikoren bateko kide, eta ez du inoiz loturarik izan ez Poliziarekin eta ez eskuin muturreko taldeekin" esan, eta "Ulergaitza da soilik funtsik gabeko zurrumurretan oinarrituta eta haiek egiaztatze ahaleginik txikiena egin gabe hain kalte larria egin izana" erantsi zuten. San Frantzisko eliza jendez bete zen haren hiletan. Meza

euskaraz eta gaztelaniaz egin zen, eta Bilboko eta Donostiako gotzainen pastoralak irakurri ziren. Hilketxa bizkarrean atera zuten familiartekoak, eta, gero, hileta-furgoian eraman zuten hilerrira. Han ehortzi zuten, Jose Antonio Ardanza alkatea eta beste agintari batzuk aurrean zirela.

1980

Urtarrilaren 21a. ETAm-ak Manuel Fernandez Garcia (Periquin tabernakoa) zauritu zuen. Hiru bala-zauri egin zizkioten: bat eskuineko besoan, eta beste biak, berriz, eskuineko izterrean. Lehenik Arrasateko laguntza-zentrora eraman zuten, eta, gero, Gasteizeko Ortiz de Zarate erietxera. Hau jaso zen *El Diario Vascoren* biharamuneko alean: “Zenbaiten artean bazen susmoa ekintza hark lotura izan zezakeela Guardia Zibila taberna hartara joatearekin, zerbitzuan egonda ere”. ETak “isil-mandataria” izatea leporatu zion, atentatua bere gain hartu zuenean.

Otsailaren 7a. Frantziako Poliziak auto bat geldiarazi zuen, Biarritzeko geltokiaren ondoan, eta han zihoazenak atxilotu zituen. Txomin Iturbe Abasolo ETako kide nabarmena zen haietako bat. Bi bala-zauri egin zizkioten. Batek lepoa urratu zion, eta besteak, berriz, hankan jo zuen. Beste bi atxilotuak Eugenio Etxebeste eta Jokin Gorostidi ziren. Azken hori Jose Maria Areilzarekin hitz egindakoen berri ematen ari zen bi etakideei. Txomin Iturbe ekainean epaitu zuten. Hiru hilabeteko espetxe-zigorra jarri ziotenez, aske utzi zuten.

Maiatzaren 8a. Juan Jose Rosón barne-arazoetarako ministroak iragarri zuen aurreantzean “zorroztasun handiagoz” jardungo zela eskatu gabeko manifestaldien aurka. Hilaren 21ean, Euskal Herrirako neurri polizialen plan bat iragarri zuen.

Ekainaren 10a. Poliziak Danel Ansoategi Etxebarria atxilotu zuen. Gazteak konortea galdu zuen Poliziaren Amarako komisaldegian galdeketa egiten ari zitzaizkiola, eta Donostiako ospitalean berreskuratu zuen. Aske utzi zuten, kargurik gabe eta epailearen aurretik igaro gabe. Torturak salatu zituen.

Ekainaren 16a. Arrasateko udalbatzak ohar bat plazaratzea hitzartu zuen, herritarrei ohartarazteko ez ziezaiotela etxeko atea ireki, ez gaez eta ez egunez, aginte judiziala edo poliziala duela dioen inori.

Uztailaren 2a. Poliziak Alfredo Ircio Saez de la Fuente atxilotu zuen, Gasteizen.

Abuztuaren 1a. Udal korporazioko talde politikoek -EE, EMK, HB, EAJ-PNV eta PSE-PSOE- erabaki zuten ez zirela joango Guardia Zibilaren kuartelera ekainaren 16ko osoko bilkuran lortutako akordioari buruz deklaratzera, hala eskatu bazieten ere. Aitzitik, publikoki adierazi zuten akordioari eusten ziotela.

Abuztuaren 30a. Batallón Vasco Españolak Pakita Urresti eta Noelia Olabarria Gandiaga, Arrasateko institutuko langilea, zauritu zituen, eta Angel Etxaniz Olabarria (42 urtekoa) hil zuen, Ondarroako Sala 34 dantzalekuan. Unión Cerrajeran lanuzte bat egin zen atentatuagatik protesta egiteko.

Irailaren 14a. Beste lehegailu bat jarri zuten Etxabetarren aurka, orduko hartan, Jokin Etxabek Baionan zuen jatetxearen aurka. GAEk beren gain hartu zuten atentatu hura.

Urriaren 3a. Frantziako Poliziak Juan Jose Etxabe Orobengoa atxilotu zuen Tarasconen (Frantziako Provence-Alpes-Côte d'Azur eskualdean). Aske utzi zuten, epailearen aurretik igaro ostean.

Urriaren 7a. Guardia Zibilak Enrique Arana Mendikute atxilotu zuen Arrasaten.

Urriaren 19a. Atxiloketak egin ziren Arrasaten.

Azaroaren 7a. ETAm-aren aurkako operazio batean, Poliziak Felix Bengoa Unzurrunzaga oñatiarra (langilea) eta Ramon Arzamendi Madinabeitia (Bergaran bizi zen industria-mekanikaria), Pedro Juan Guridi Arozena (23 urtekoa), Ramon Bidaburu Otadui (arotza) eta Francisco Ansoategi Iribecampos (administratzailea) arrasatearrak atxilotu zituen. Gutxienez haietako lauk tortura jasan izana salatu zuten, baita Ansoategik ere, epailearen aurretik igaro gabe aske utzi bazuten ere.

Azaroaren 15a. Frantziako Poliziak berriro atxilotu zuen Juan Jose Etxabe, eta, orduko hartan, espetxean sartu zuten.

Azaroaren 16a. Mikel Zubia Murua "Txona" arrasatearra atxilotu zuten Aretxabaletan, hilaren 7ko atxiloketei lotuta. Espetxean sartu zuten, eta Antiguoko komandantzia torturatu zutela salatu zuen.

Azaroaren 19a. Espainiako Senatuak terrorismoaren aurkako beste lege bat onartu zuen.

Abenduaren 17a. Atxiloketa gehiago.

1981

Urtarrilaren 17a. Mikel Urrutia Orobengoa atxilotu eta espetxeratu zuten.

Otsailaren 9a. EAJ-PNV, PSE-PSOE, PCE eta EE alderdiek eta CCOO, ELA-STV eta UGT sindikatuek greba orokorra egiteko deialdia egin zuten, ETAm-ak Lemoizko zentral nuklearreko ingeniari nagusia, Jose Maria Ryan Estrada (39 urtekoa), bahitu eta hil zuelako. Grebak jarraipen handia izan zuen Arrasaten.

Otsailaren 16a. Beste greba orokor bat egin zen, orduko hartan, ETAm-eko kide baten heriotza zela-eta protesta egiteko; izan ere, Joxe Arregi Eizagirre etakidea (30 urtekoa) Madrileko Segurtasun Zuzendaritza Nagusian hil zen, torturen ondorioz. Hilaren 4an atxilotu zuten Espainiako hiriburuan.

Martxoaren 24a. 29 pertsona atxilotu zituzten ETArri lotutako zenbait polizia-operazioetan, besteak beste, bi arrasatear: Joseba Uribecampos eta Vicente Senar Huete. Azkenak bederen tortura salatu zuten. Espetxean sartu zituzten.

Maiatzaren 11. Guardia Zibilak hogeita bat pertsona atxilotu zituen Deba bailaran. ETAm-aren bi komando desartikulatu zituztela iragarri zuten, "Urko" komandoa Eibarren eta "Muru" komandoa Arrasaten. Atxiloketak egin zituzten Soraluzean eta Bergaran ere. Azken horretan, Osintxun zehatz esanda, Francisco Martin Robles arrasatearra (Leónen jaioa) atxilotu zuten (tortura salatu zuten). Arrasaten, Julia Pagaldai Leibar, Juan Agirre Agiriano eta Francisco Garcia Fernandez atxilotu zituzten (lehen biek tortura salatu zuten). Horrez gain, zulo bat aurkitu zutela jakinarazi zuten, eta, han, granadak, armak eta lehergailuak egiteko hainbat tresna. Operazio hartan, gainera, Guardia Zibila Gabriel Urizarren etxera joan zen, baina ez zuen hura han aurkitu. Amak, Maria Murgoitio, ez zien atea ireki, eta semea ez zegoela esan zien. Agenteek atea bota zuten, eta indarrez sartu ziren. Maria Murgoitio aurre egin zien guardia zibilei, eta, dioenez, haietako batek armaz kolpatu eta lurrera bota zuten.

Ekainaren 6a. Indarrean jarri zuten alerta-, salbuespen- eta setio-egoerak arautzen zituen legea.

Uztailaren 14a. Esperanza Iñarra eta Maria del Carmen Iturbe atxilotu zituzten Oaxacan, errefuxiatuen hurreko beste zenbait pertsonarekin batera, Mexikon oporretan zeudela, Leopoldo Calvo Sotelo Espainiako presidentek herrialde hartara egin zuten bidaiarekin bat etorritz.

Uztailaren 24a. Gaueko 02:00ak aldera, ETak lehergailu bat jarri zuen Iberduerok [egungo Iberdrolak] herrian zituen hiru transformadoreetako batean, Bergarako errepidearen ondoan, Lemoizeko zentral nuklearraren aurka egiten ari zen kanpainaren baitan. Transformadorea txikituta geratu zen, eta 19 tona oliok su hartu zuten. Arrasateko eta Eibarreko suhiltzaileek esku hartu beharra izan zuten, eta goizeko 04:00ak aldera lortu zuten sua itzaltzea. Hedatze-uhinak inguruko baserriei eragin zien; beirak apurtu zituen. Enpresak 25 milioi pezetatan zenbatetsi zituen kalteak, gutxi gorabehera. Egun horretan bertan, ETak Iberdueroren beste bi instalazio eraso zituen, Altzon eta Lemoan.

Irailaren 3a. Presoen eta errefuxiatuen aldeko manifestaldia egin zen Arrasaten.

Irailaren 16a. Greba egin zen Leniz bailaran, Madrilen Arrasateko eta Oñatiko zenbait herritar epaitzen zituzten egun berean, ETak 1978tik 1980ra bitartean egindako zenbait atentatu zirela-eta. Jose Ramon Bidaburu Otaduy "Txarra", Pedro Juan Guridi Arocena

“Pedrotxo” eta Felix Bengoa Unzurrunzaga epaitu zituzten, hain zuzen. Aurrez, beste epaiketa batean, Mikel Zubia Murua “Txona” eta Ramon Arzamendi Madinabeitia epaitu zituzten. Arrasate “ia erabat” gelditu zen, *El Diario Vascoren* hitzetan.

Irailaren 30a. Manifestaldiak egin ziren Arrasaten eta Euskal Herriko beste hainbat herritan, “errepresioaren aurka”.

Urriaren 10a. Garibai kalean, “ziztu bizian” zihoan auto batek bi gazte jo zituen. Istripu hartan, Jose Antonio Mateos Rodriguez hil zen (15 urtekoa), eta larriki zaurituta geratu zen Jose Luis Gomez Nieto (17 urtekoa). Biak Aretxabaletako Lanbide Eskolako ikasleak ziren, eta auto-stopean ari ziren Eskoriatzara itzultzeko, han bizi baitziren. Autoa matrikulak aldatuta zituen Seat 127 bat zen, eta, barruan, Oñatiko kuarteleko bi guardia zibil zihoazen, Jose Lopez Marquez (gidaria) eta Francisco Machado Espinosa, 20 urtekoak bi-biak. Egunkarietan jasotakoaren arabera, “antza denez, ez zeuden gidatzeko moduko egoeran”. Autoa zabuka zebilen bi gazteak jo zituenean, eta “bost metro arrasatu zuen Seat 131 bat”. “Auto haren azpian geratu zen biktima”, Jose Antonio Mateos.

José Antonio Mateos

Jose Luis Gomezek 15 egun eman zituen zainketa intentsiboen unitatean. Aurretiko traumatismoa zuen, sudurra eta eskuineko besoa hautsita, eta lesioak zenbait ornotan. Horrez gain, kornea-transplantea egin zioten. Istripu osteko egunetan ez zen inor hurbildu, ez gazteen familiari egin zieten kalteagatik barkamena eskatzera, ez eta zaurituaren berri jakitera ere.

Urriaren 16a. Guardia Zibilak Felix Arriaran Arregi, Ivan Arana Altuna (tortura salatu zuen) eta Fernando Reyes Azurmendi Velez (epailearen aurretik igaro ostean aske utzi zuten, eta tortura salatu zuen) atxilotu zituzten Arrasaten, eta Rafael Nafarrete Eskoriatzan.

Urriaren 17a eta 19a. Manifestaldiak egin ziren atxilotutakoen alde.

Urriaren 18a eta 20a. Atxiloketa gehiago egin zituen Guardia Zibilak: Jose Maria Juaristi Querejeta (tortura salatu zuen) eta Xabier Uribesalgo.

Azaroaren 3a. Poliziak Jagoba Aranzabal Gamarra eta Jose Antonio Agiriano Ezkurra atxilotu zituen.

Azaroaren 13a. Cristina Azurmendi, Juan Bautista Agirre Mogurzur, Isabel Aranguren eta Javier Heriz Velasco atxilotu zituzten Arrasaten.

Azaroaren 14a. Poliziak Joseba Imanol Talledo Zubillaga atxilotu zuen Arrasaten. Aske irten zen, kargurik gabe, eta tortura salatu zuen.

Abenduaren 19a. Amnistiaren aldeko manifestaldi bat egin zen.

Urte hartan atxilotu zituzten Paco Robles, baterako hautagaitzaren enpresa-batzordearen kide ohia, eta Jon Agirre, Unión Cerrajerako langile ohia¹⁴¹.

1982

Otsailaren 12a. Manifestaldia egin zen, ordena publikoaren indarren "torturen eta errepresioaren" aurka.

Martxoaren 9a. Borroka Kontrterroristaren Buruzagitza Bakarrak ETAm-arekin lotutako atxilotetak egin zituen zenbait herritan. Arrasaten, Agustin Aranburu Garcia atxilotu zuen, eta Eskoriatzan, berriz, Iñaki eta Jose Ramon Gurrutxaga. Komando Autonomoei lotuta, Alex Belategi atxilotu zuen, Eskoriatzan. Agustin Aranburu aske utzi zuten kargurik gabe, eta tortura salatu zuen. Era berean, Jose Ramon Gurrutxaga "Harristik" adierazi zuen borrekin kolpatu zutela oinazpian eta iletik tiraka ibili zitzaizkiola Poliziak, Arabako hiriburuan egin zioten galdeketa; horrez gain, Madrilén zegoela "tortura psikologikoa" egin ziotela salatu zuen.

Martxoaren 16a. Atxiloteta gehiago egin ziren: Xabier Larreta, apaiza, eta Luis Pagoaga Gallastegi, Amnistiaren Aldeko Batzordeetakoak. Biak aske utzi zituzten epailearen aurretik igaro ostean.

Martxoaren 30a eta 31. Esteban Muruetagoiena Oiartzungo medikua torturatu zutenaren zantzuak azalarazi zituen haren autopsiak, Poliziaren egoitzetan bederatziz egun igaro ostean hil eta gero egin ziotenak. Horren berri izatean, manifestaldiak egin ziren, eta ordena publikoaren indarrek haien aurka egin zuten.

Apirilaren 7a. Gipuzkoako Gobernu Zibilak debekatu egin zituen Aberri Eguna ospatzeko HB zenbait herritan egindako deialdiak.

Apirilaren 11. Poliziak kargak egin zituen Aberri Eguna zela-eta zenbait herritan egin ziren manifestazio-saiakeren aurka (HBk deitu eta Gobernu Zibilak debekatutakoak).

Maiatzaren 7a. Poliziak sarekada bat egin zuen Juanjo Motrel, Paquita Gil, Alberto Altube, Joseba Uribecampos eta Mario Serratoren aurka, eta beste lau atxiloteta egin zituen Madrilén. Azken lauak aske utzi zituzten, epailearen aurretik igaro gabe.

141 Unión Cerrajerako CCOO, LAB eta ESK. Op. Cit., 19. or.

Maiatzaren 11. Poliziak Koldo Errasti Urrutia atxilotu zuen Gasteizen. Espetxean sartu zuten.

Maiatzaren 21a. Poliziak Bixente Uribetxeberria atxilotu zuen. Espetxean sartu zuten.

Ekainaren 12a. Frantziako Poliziak Txomin Iturbe Abasolo atxilotu zuen Biarritzetik hurbil, eta espetxean sartu zuten, legez kanpo armak eramatea leporatuta (errebolber bat). Marcelle Aguerretche, Xabier Arrinda Urizar eta beste 25 errefuxiatu ere atxilotu zituzten. Txomin Iturbe 1983ko martxoaren 3an irten zen espetxetik.

Uztailaren 6a. Xabier Pagaldai Uribe eta Antonio Elorza Gorosabel atxilotu zituzten, haiek agintari judizialen aurrean aurkeztu eta gero.

Uztailaren 9a. Poliziak Imanol Azkue Etxeberria arrasatearra atxilotu zuen Hernanin. Espetxean sartu zuten.

Uztailaren 14a eta 15a. Poliziak Kepa Ormaetxea Milikua, Inocencio eta Koldo Calleja, Eugenio Ochoa Ugalde eta Ramon Urrizalki atxilotu zituen Arrasaten. Espetxera sartu zituzten guztiak, Koldo eta Inocencio Calleja anaiak izan ezik. Azken bi horiek aske utzi zituzten, epailearen aurretik igaro gabe. Ormaetxea, Urrizalki eta Ochoak, gutxienez, Gasteizen eta Madrilen izan zituzten zazpi egunetan tortura jasan zutela salatu zuten. Hilaren 21ean, Carabancheleko espetxean sartu zituzten.

Irailaren 23a. Poliziak Xabier Perez de Arenaza Sogorb, Antonio Iturbe Abasolo eta Koldo Ibarguren atxilotu zituen, ETArekin lotura zutelakoan. Hiru egun izan zituzten Gasteizko komisaldegian, eta beste lau Madrilekoan. Aske utzi zituzten hirurak, epailearen aurretik igaro gabe.

Irailaren 30a. ETApn VII Asanbladak bere disoluzioa jakinarazi zuen publikoki. VII Asanblandako kideek prentsaurreko bat eman zuten, txanorik gabe, erakundearen anagrama eta "Pertur" zenaren argazki bat atzean zituztela.

Urriaren 1a. Gaueko 03:45ak aldera, bi lehergailuk eztanda egin zuten. Haietako bat Banco de Vizcayaren leihatearen aurrean jarri zuten, Garibai etorbidean, eta bestea, berriz, Banco Santaderrenaren aurrean, Ignacio Zuloaga kalean. Kalte ekonomiko handiak eragin zituzten bi entitateetan. Banco de Vizcayaren aurrean jarritakoaren hedatze-uhinak txiki-txiki eginda utzi zituen Roneo Unión Cerrajeraren fatxada nagusiko beirateak (kalearen beste aldean), eta kalteak eragin zituen Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoan ere (Banco de Vizcayaren bulegoen ondoan). Azken horren beirateak hautsi zituen, eta metalezko atea atera. Kalteak eragin zituen Amuebladora Mondragonesan ere, eta dozenaka etxetako leihoak hautsi ziren. Banco Santanderren aurrean jarritakoak bi ibilgailu kaltetu zituen, eta inguruko etxe askotako beirak apurtu ziren.

Urriaren 7a. Poliziak Manuel Unamuno atxilotu zuen. Aske utzi zuten, epailearen aurretik igaro gabe.

Urriaren 25a. Itziar Aranburu eta Santiago Zeziaga atxilotu zituzten.

Urriaren 31. Zona Especial Norte plana, hots, ZEN plana, argitara eman zen. Barne-arazoetako ministerioak hala eskatuta zenbait adituk egindako dekalogo bat zen.

1983

Urtarrilaren 24a. Ramon Urrizalkiren aurkako epaiketa bertan behera utzi (1982an atxilotu eta espetxeratu zuten, ustez talde armatuari laguntzeagatik), eta kasua artxibatu zen.

Otsailaren 1a. Poliziak Jose Luis Encinas "Piter" arrasatearra atxilotu zuen, zerikusia zuelakoan Iraultza taldearekin eta, urtarrilaren 26an, Gasteizen, talde horretako hiru militanteri eztanda egin zien lehergailuarekin (hura aktibatu nahian ari ziren, R5 baten barruan). Bi militante hauek Alex Lakuntza antzuolarra eta Angel Mari Fernandez Ruiz oñatiarra leherketak zauritu zituen, Piter Encinasek ordea kotxetik irtetea lortu zuen. Angel Mari Fernandez (26 urtekoa) hilaren 3an hil zen, Gurutze Gorriaren Madrileko ospitalean, inkomunikatuta zegoela. "Piter" Encinas espetxean sartu zuten. Bi urte eta erdi eman zituen Carabanchelen, Alcalá-Mecon eta Herrera de la Manchan. Atxiloaldian tratatu txarrak eta tortura psikologikoa jasan zituela salatu zuen.

Martxoaren 8a. Poliziak Antxon Urra atxilotu zuen.

Apirilaren 10a. Manifestaldia egin zen, herrian Poliziaren komisaldegi bat jartzeko erabakiaren aurka.

Apirilaren 19a, 04:05ak aldera. ETAm-eko bi kide hil ziren Arrasateko Garibai kaleko aparkalekuan, Jose Antonio Garate Askasibar eta Felix Badiola Etxaburu (25 urtekoak bi-biak), lehergailu batek eztanda egin zielako hura jartzera zihoazela. Komandoko beste bi kideak, Agustin Sarasketa Escribano eta Jose Luis Herrera Perez, zaurituta geratu ziren, larri lehena eta arin bigarrena, eta Gasteizeko Ortiz de Zarate erietxean sartu zituzten. Leherketak askotariko kalteak eragin zituen aparkalekuan zeuden hamar bat ibilgailutan.

Apirilaren 19a, 04:30ak aldera. Lehergailu batek eztanda egin zuen Banco Santanderren aurrean. ETAm-eko komando hark jarria zen nonbait, eta beste bi prestatzeko asmoa zuen. Kalte handiak eragin zituen Zuloaga kalean aparkatuta zeuden zenbait autotan.

Apirilaren 19a, 19:30ak aldera. Manifestaldi bat egin zen hildakoekiko elkartasuna adierazteko. Hirurehun bat lagunek parte hartu zuten, eta, herriko kale nagusietan ibili ostean, Eusko Gudariak abestu zuten, Biteri plazan.

Apirilaren 20a. Poliziak kargak egin zituen, Eibarren, bezperan Arrasaten hildako ETAko bi militanten hiletan.

Apirilaren 27a. Guardia Zibilak Jose Luis Pagoaga Gallastegi atxilotu zuen. Espetxean sartu zuten.

Uztailaren 5a. Guardia Zibilak Mikel Larunbe atxilotu zuen. Aske utzi zuten, epailearen aurretik igaro gabe.

Uztailaren 13a. Lau pertsona atxilotu zituzten, goizeko 02:00ak aldera Santa Marina inguruan hasitako polizia-operazio handi batean. Atxiloketa horietako bi, Carlos Arizabaletarena eta Juan Jose Motrelena, handik bi ordura egin ziren, Musakolan, eta beste biak, Maite Sanzena eta Angel Uribetxeberrairena (EAJ-PNVko zinegotziaren anaia), berriz, Olarte kalean. Atxilotuak Eibarreko komisaldegira eraman zituzten, eta terrorismoaren aurkako legea aplikatu zieten. Alabaina, azken biak aske utzi zituzten, epailearen aurretik igaro gabe.

Abuztuaren 13a. Frantziako Poliziak Txomin Iturbe Abasolo atxilotu eta konfinatu zuen.

Urriaren 26a. Ministro Kontseiluak terrorismoaren aurkako beste zenbait neurri onartu zituen. Azaroaren 3an onetsi zituen Diputatuen Kongresuak.

Azaroaren 9a eta 10a. Poliziak Pello Ugarte, Jose Ramon Arkauz Arana (tortura salatu zuen), Jose Maria Sagasta eta Aitor Otaduy atxilotu zituen. Aske utzi zituzten laurak, epailearen aurretik igaro gabe.

1984

Urtarrilaren 16a. Txomin Iturbe atxilotu zuten, dokumentazioa berritzera Baionako suprefeturara joan zenean. Toursen konfinatu zuten, baina hamar egunera ihes egin zuen.

Urtarrilaren 31. "Inkontrolatu"ek lehegailu bat jarri zuten Juan Jose Uriarte Muruaga "Bermi" EAJ-PNVko kidearen autoan. Kalte materialak eragin zituzten.

Martxoaren 23a. Askapenerako terrorismoaren aurkako taldeak, hots, GALEk, Xabier Perez de Arenaza (35 urtekoa) hil zuen Biarritzeko San Martineko gasolindegian, hiru tiro emanda, autoaren barruan zegoela. Motoz zihoan pertsona batek bost tiro egin zituen haizetakoaren aurka, eta bala haietatik hiruk buruan jo zuten. Perez de Arenaza Aretxabaletan jaioa zen, baina Arrasateko San Josepe auzoan bizi izan zen zortzi urte zituenetik 1963an Lapurdin errefuxiatu zen arte. Anai Artea elkarteak manifestaldi bat egin zuen Biarritzen, eta liskarrak izan ziren Frantziako poliziarekin. Arrasaten, asanblada egin zen Sebero Altube plazan, eta, hura amaitutakoan, manifestaldi bat egin zen herriko kaleetan. Azkenean, errepede-mozketa batzuk egin ziren. Eskualdeko ospitalean lanuztea egin zen gertaera hura gaitzesteko; izan ere, han egiten zuen lan biktimaren emazteak, Marixabel Iturbe Abasolok.

Martxoaren 24a. Arrasaten, 13:00etan, Udaltzako ezohiko osoko bilkura egin zuen Xabier Perez de Arenazaren hilketaren gaitzesteko, eta, gero, manifestaldi bat egin zen. Arratsaldean, Biarritzen, ehunka pertsona komisaldegiaurrean elkartu ziren Xabier Perez de Arenazaren hilketaren salatzen. CRS polizia-taldeak gogor eraso zien, eta hiru pertsona atxilotu zituzten. Sakabanaketa batzuen ondoren, ehun bat pertsonak hamar bat auto irauli zituzten Verdún etorbidean, eta su eman zieten haietako biri. Horrez gain, koktel molotov bat jaurti zuten CRSen ibilgailu baten kontra, baina ez zuen su hartu.

Martxoaren 27a. Biarritzen omenaldia egin ostean, Xabier Perez de Arenazaren hilotzak muga igaro zuen, Frantziako eta Espainiako polizien operazio handi baten zaintzapean. Borroka batzuen ondoren, Guardia Zibilaren UAR unitatearen tanketa bat eta beste zenbait ibilgailu hileta-furgoiaren atzean jarri ziren, eta segizioa autopistatik joatera behartu zuten, herrietatik igaro ez zedin eta haietan omenaldirik egin ez zekion, helikoptero batek airetik zelatatzen zuen bitartean. Arrasatera iritsi zenean, hilketaren bizkarrean hartuta sartu zuten udaletxean; han jarri zen hil-kapera, kapitulu-gelan.

Martxoaren 28a. HBk, KASek, Amnistiaren Aldeko Batzordeak eta LABek greba orokorra deitu zuten Gipuzkoan, "gerra zikinaren" eta Xabier Perez de Arenazaren hilketaren aurka, bai eta Pasaiko segadaren aurka ere (Poliziak Komando Autonomoetako lau kide tiroz hil zituen). Arrasaten, grebak erabateko jarraipena izan zuen lantegietan eta ikastetxeetan; asanbladak, lanuzteak, minutuko isiluneak eta manifestaldiak egin ziren.

Ekainaren 15a. Guardia Zibilak Jesus Maria Zabarte Arregi arrasatear etakidea atxilotu zuen Hernaniko etxebizitza batean, hura etxean hartu zuten senar-emazteekin eta beste lau pertsonarekin batera, ETaren komando baten aurkako operazio bortitz baten baitan. Operazio hartan bi komandokide hil ziren, Agustin Arregi Perurena (31 urtekoa) eta Juan Luis Lekuona Elorriaga (29 urtekoa). Zabarte espetxean sartu zuten. Torturak salatu zituen.

Uztailaren 11. Guardia Zibilak Juan Jose eta Francisco Javier Arregi, Juan Iriarte eta Juan Jose Gorosabel atxilotu zituen. Aske utzi zituzten laurak, epailearen aurretik igaro gabe.

Uztaila. Txomin Iturbek eta Jose Maria Martin Patiño jesuitak elkarrizketa bat izan zuten, Parisen, Felipe Gonzalezek hala eskatuta. Espainiako presidentek urtebeteko su-etena eskatu zion ETari, baina proposamen hura ez zen onartu, eta Txomin Iturbe Toursen konfinatu zuten (Frantzia).

Abuztuaren 23a. Beste atentatu bat egin zuen GALEk. Orduko hartan, lehegailu bat jarri zuen Etxabe familiak Baionan zuen jabetxean. Lau pertsona zauritu ziren.

Irailaren 27a. Espainiako Kongresuak terrorismoaren aurkako beste lege bat onartu zuen.

Irailaren 30a. Pakito Arriaran Arregi arrasatearra (29 urtekoa) hil zen, El Salvadorreko armadaren aurkako borroka batean. Pakito Arriaranek El Salvadorreko gerrillarekin bat egin zuen, FMLNrekin, 1978an Espainiako poliziarengandik ihesi Iparraldera joan eta gero. ETAm-ak ez zuen heriotza haren berri eman urriaren 25era arte, Estatuaren eta gerrillaren arteko elkarriketak ez oztopatzeko. Hilaren 27an osoko bilkura egin zen Arriaran Arrasateko "seme kutun" izendatzeko, baina ez zen akordiorik lortu.

Azaroaren 22a. Herrian jarraipen handia izan zuen Santi Brouarden hilketa dela-eta deitutako greba orokorrak. Santi Brouard HB koalizioaren bozeramailea zen Eusko Legebiltzarrean, eta 65 urte zituen GALEk hil zuenean. Asanblada eta manifestaldia egin ziren.

Abenduaren 3a, 09:30ak aldera. Bi pertsonak aitaren autoa lapurtu zioten J. M. E. gazteari Lanbide Eskola Politeknikoaren inguruan, R 4 bat. Udalarako igoyeran utzi zuten gaztea, zuhaitz bati kateekin lotuta, baserritar batzuek aurkitu eta kateak moztu zizkion arte. Auto hori atentatu bat egiteko erabili zuten handik ordubetera.

Abenduaren 3a, 10:20ak aldera. ETAk hiru lehegailu ezandarazi zituen Garagartza auzoan, Guardia Zibilaren bi Land Rover igarotzen ari zirela (32 kg goma-2 eta 48 kg torloju jarri zituzten lau lapikotan). Lau guardia zibil zauritu ziren atentatu hartan; hiru ez oso larri –Jose Saez Eslava kaboa (24 urtekoa), Jose Lopez Berrio (22 urtekoa) eta Manuel Castillo Fernandez– eta bestea arin –Alejandro Garcia Joaquin (26 urtekoa)–. Eskualdeko ospitalean artatu ondoren, Donostiako Poliklinikara eraman zituzten. Laugarren lehegailuak ez zuen eztanda egin, eta, beraz, kalteak ez ziren izan handiagoak.

Abenduaren 26a. Terrorismoaren aurkako legea indarrean jarri zen.

1985

Urtarrilaren 3a. Talde Armatuen eta Elementu Terroristen Aurkako Legea indarrean sartu zen, Espainiako konstituzioaren 55.2 artikulua garatzen duena.

Urtarrilaren 30a. Frantziako poliziak Agustin Bergaretxe atxilotu zuen, Angelun. Espetxera sartu zuten.

Martxoaren 10a. Poliziak Edurne Iturbe Bengoa eta Felix Lopez Losada arrasatearrak atxilotu zituen, Madrilen, ETArekin harremana zutelakoan. Bi-biek tortura salatu zuten.

Martxoaren 13a. Poliziak Jose Luis Arregi eta Bixente Lazaga Otero atxilotu zituen, Arrasaten, baina biak aske utzi zituzten epailearen aurretik igaro gabe.

Maiatzaren 13a. ETAk Arias Cuadrado guardia zibila (23 urtekoa) zauritu zuen, eskuinteko ukondoan, besaurrean, izterrean eta eremu-parietalean, haren ibilgailuaren azpialdean lehergailu bat eztandarazita, Deko plazan. Eskualdeko ospitalean, ebakuntza egin zioten. Hedatze-uhinak kalteak eragin zituen inguruko etxeetan eta aparkatutako zenbait autotan.

Maiatzaren 22a. Poliziak Aitor Errazti, Aitor Ansoategi eta Aitor Orobengoa Otardui atxilotu zituen Arrasaten. Aske utzi zituzten hirurak, epailearen aurretik igaro gabe. Antza denez, Polizia eskualdean ziharduen ETako komando baten atzetik zebilen, eta komandokideetako batek Aitor zuen izena.

Aitor Orobengoa ez zuten komisaldegira eraman. Haren hitzetan, “bahitu” egin zuten. Kaleko jantziak zeramatzaten hiru pertsona etxera joan zitzaizkion, eta identifikatu gabe, handik atera zuten goizeko 03:00etan. Arrasateren kanpoaldeko paraje bakarti batera eraman zuten, plakarik ez zuen ibilgailu batean. Horrek haren ezinegona aragotu zuen, garai hartan aktibitate handia baitzuten GALEk eta beste talde parapolizial batzuek, eta horregatik apur bat lasaitu zen Poliziaren markak zituzten beste ibilgailu batzuk bertaratu zirenean. Galdeketa egin ostean, “nahastu egin gara” esan zioten, eta etxera eraman zuten. [Orobengoa EEko zinegotzi izan zen 1986an, eta, gero, indarkeriaren biktima izan zen, aurkako aldearen indarkeriarena, hain zuzen].

Maiatzaren 30a. Frantziako Poliziak Angel Iturbe Abasolo atxilotu zuen, Baionan. Aske utzi zuten berehala.

Irailaren 27a. Ia erabateko greba egin zen Arrasaten, hilaren 25eko gauean GALEk Baionako Monbar tabernan lau etakide errefuxiaturen aurka egindako atentatuaren aurka protesta egiteko. Protesta-ekintza haietako batean, manifestari batzuek Herriaren Etxeko sarraila hautsi, eta barrura sartu ziren. Tabernako hiru txanpon-makina, altzariak eta hainbat botila eta edalontzi txikitu zituzten, eta kalteak egin zituzten sabaian. Pintadak ere egin zituzten, lokalaren hormetan: “PSOE hiltzailea” eta “PSOE-GAL berdin da”. Biharamunean, Jose Antonio Maturana PSE-PSOeko idazkari nagusiak protesta egin zuen Ertzainen “geldotasuna” zela-eta, gertakarien lekutik 20 bat metrora baitzeuden. Bezperan, halako erasoren bat izan zitekeelakoan, “emandako hitza ez betetzea” leporatu zion Ertzaintzari, eta aurrekari batzuk gogor ekarri zituen:

Ezin zinen kaletik ibili zure burua arriskuan jarri gabe halako deialdiekin bat egiten ez bazenuen edo manifestariak ezagutzen bazintuzten. Manifestaldi haietako asko Herriaren Etxean amaitzen ziren. Behin eta berriz erasotzen gintuztela ikusirik, Ertzaintzari deitzen genion, baina askotan ez zuten erantzuten. Salaketak jartzen genituen, baina ez zuten aurrera egiten. Horixe zen deialdi haietako eguneroko ogia.

Urriaren 18a. Bost kaputxadunek eraso egin zioten Angel Padin Rico Limsa lantegiko CC00eko ordezkari sindikalari. Kaputxa jarri, ibilgailu batera sartu, eta lokal batera era-

man zuten. Han, kolpeka jardun zitzaizkion, heriotza-mehatxuak egin zizkieten, eta, labana batekin, "GAL" siglak markatu zizkieten bularrean, ebakiekin. "Inkontrolatu"en antzeko bost ekintza salatu ziren, Euskal Herrian, bi hilabeteren barruan.

Abenduaren 5a, gaueko 01:20etan. ETAk Mario Manuel Leal Baquero (29 urtekoa) hil zuen, Arrasateko geltoki zaharraren aparkalekuan egindako atentatu batean. Agenteak Aretxabaletako kuartelean egiten zuen lan. Bi kaputxadunek gertu-gertutik zazpi tiro sartu zizkieten, kaleko jantziak zeramatzala. Hirugarren bat autoan zain zuten, ihes egi-teko. Mario Leal Pontevedrako zen, eta 5 urteko alaba zuen.

Abenduaren 6a, goizeko 05:30ak aldera. Guardia Zibilak Maite Murua eta Jose Agustin Ibarluzea "Txispas" atxilotu zituen, haiek Arrasaten zuten etxean, eta Intxaurrendoko kuartelera eraman zituzten. Bi-biak aske utzi zituzten: lehena, epailearen aurretik igaro gabe, eta bigarrena, berriz, deklaratu ostean.

Abenduaren 6a, 17:00etan. Mario Manuel Lealen hileta Aretxabaletako Andre Mariaren Jasokundearen elizan egin zen, gorpua han bertan zela. Gorpua hileta-furgoian Avilés-era eraman zuten gero, lur emateko, hangoa baitzen alarguna.

Abenduaren 11. Guardia Zibilak Xabier Uribe Etxeberria, Aitor Alberdi eta Jose Ramon Bolinaga atxilotu zituen. Aske utzi zituzten hirurak, epailearen aurretik igaro gabe.

Abenduaren 18a. Protestak, manifestaldiak eta kargak izan ziren, hilaren 15an Bidasoa ibaian, Guardia Zibilak atxilotu eta hainbat egunetara, Mikel Zabalza Garate (32 urtekoa) hilik agertu zelako deitutako greba orokorraren baitan.

1986

Otsailaren 4a. Poliziak Santos Izagirre atxilotu zuen, Arrasaten. Kargurik gabe aske utzi zuten, epailearen aurrean deklaratu ostean.

Otsailaren 25a. Espainiako Kongresuak Segurtasun Indarren eta Kidegoen Lege Organikoaren proiektua onartu zuen.

Apirilaren 27a. Frantziako Poliziak Txomin eta Angel Iturbe Abasolo atxilotu zituen, Ahetzen, kontrol batean. Hiru hilabete geroago, Txomin Iturbe Librevillera deportatu zuten (Gabon, Afrika).

Maiatzaren 13a. Arrasateko Udaleko osoko bilkurak mozio bat onartu zuen, HBren eta EAJ-PNVren aldeko botoekin, Txomin Iturbe aske utz zezaten eskatzeko. PSE-PSOeko eta EEko hautetsiak ez ziren joan osoko bilkura hartara.

Ekainaren 8a. Bigarren aldiz bahitu zuten Angel Padin Rico, LIMSAko CCOOen ordezkarri sindikala, eta berriz markatu zizkioten "GAL" siglak, orduko hartan, izterrean. Mehatxuak ere egin zizkioten, eta zelai batean belauniko ibiltzera eta belarra jatera behartuz umiliatu zuten. Padinek salaketa jarri zuen Ertzaintzaren aurrean, behin eskualdeko ospitalean artatu eta gero. CCOOek protesta egin zuen bahiketa zela-eta.

Ekainaren 8a. ETAk Antonio Ramos Ramirez Guardia Zibilaren kabo lehena hil zuen (28 urtekoa), kaleko jantziekin ibilgailura sartzen ari zela, San Andres auzoko Doctor del Valle kalean, gaueko 23:00etan. Larriki zauritu zuten, eta Debagoieneko ospitalera zeramatela hil zen. Ramosek Guardia Zibilaren Oñatiko kuartelean lan egiten zuen, eta, antza denez, eraso eragozten saiatu zen¹⁴², bere armaz tiro eginez, ibilgailuko bala-zuloetako bi barrutik egindakoak baitziren. Antonio Ramos Esperan jaioa zen (Cádiz), bost urteko semea zuen, eta emaztea haurdun zegoen, sei hilabeteko.

Ekainaren 9a. Bezperan Arrasaten hildako guardia zibilaren hileta egin zen Oñatiko San Migel parrokia-elizan. Polizia-kidegoetako buru eta agintari politiko ugari izan ziren han. Guardia Zibileko agenteek bizkarrean eraman zuten hilkutxa.

Ekainaren 10a. Euskal Herriko Bakearen Aldeko Elkarteak elkarretaratzea egin zuen Donostiako Gipuzkoa plazan, atentatu hura salatzeke.

Ekainaren 11tik 15era. Guardia Zibilak Jose Maria Odriozola, Jose Antonio eta Jesus Moraleja anaiak, Cayetano Carabias eta "Portu" Pereira (edo Ferreiras) atxilotu zituen. Atxilotutakoak Antiguoko komandantziara eraman zituzten, eta, han, terrorismoaren aurkako legea aplikatu zitzairen. Kepa Ormaetxea Milikua bere borondatez aurkeztu zen, bere bila zebiltzala jakindakoan. Alvaro Arregi alkatea eta bi zinegotzi komandantziara joan ziren, egoera zertan zen jakiteko. Atxilotutakoak kargurik gabe aske utzi zituzten biharamunean.

Ekainaren 20a. Guardia Zibilak Jesus Maria Garai Uribetxeberria, Segundo eta Xabier Uribetxeberria Bolinaga anaiak, Josu Askasibar Maska, Jon Barrena Gorostiza eta Aitor Ormaetxea Lasaga atxilotu zituen. Seiak aske utzi zituzten, epailearen aurretik igaro gabe.

Abuztuaren 26a. Frantziako Poliziak Pedro Jose Guridi Iriarte (28 urtekoa) atxilotu zuen Baionan, eta Polizia Nazionalaren esku utzi zuen, esku-hartze judizialik gabe.

Irailaren 5a. Txomin Iturbe Abasolo, uztailaren 12tik Librevillen zegoena (Gabon), Aljeriara eraman zuten. Herrialde haren hiriburuan, Aljerren, bilerak eta elkarrizketak egin ziren Espainiako Gobernuako kideekin, urriaren 22an, besteak beste, Jorge Argote abokatuarekin.

Urriaren 8a. Poliziak Marilu Uribetxeberria eta Javier Aranburu atxilotu zituen. Bi-biak aske utzi zituzten, epailearen aurretik igaro gabe.

¹⁴² *El País* 2015/05/05 eta *El Diario Vasco* 1986/06/09.

1987

Urtarrilaren 1a. Kaputxadun batzuek su eman zioten herriko Talbot-Peugeot kontzesionarioko erakusgelari [lurrin-denda bat jarri zuten gero], eta txikituta utzi zuten. Erakusgelako bi autoak kiskalita geratu ziren. Sua ez zen gaineko etxebizitzetara zabaldu, suhiltzaileen esku-hartzeari esker.

Urtarrilaren 11 eta 12a. Txomin Iturbe Espainiako Gobernuaren ordezkari batekin bildu zen Aljerren, Julian San Cristobal bilbotarrarekin [Estatuko Segurtasunaren buru zen 1984an. 1998an, funts publikoak bidegabe erabiltzeagatik eta Segundo Marey bahitzeagatik zigortu zutenen, eta, gero, diru berezien kasuagatik].

Urtarriletik aurrera. Dispertsio- eta urrutiratze-politikak orokortzen hasi ziren, ETArekin lotutako pertsonak Euskal Herritik urrun dauden espetxeetara eramatekoa.

Otsailaren 27a. Txomin Iturbe Abasolo (44 urtekoa) auto-istripuz hil zen Berruaghian, Aljerian, baina ez zen horren berririk izan Aljeriako agintariek martxoaren 1ean, prentsaurreko batean, plazaratu zuten arte. Txomin Iturbe Abasolo ETAko militante garrantzitsua zen, eta Iparraldean errefuxiatu zen 1968an, Espainiako Poliziarengandik ihesi. Frantziako Poliziak Aljeriara deportatu zuen.

Martxoaren 5a. Korporazioko talde guztiek osoko bilkura egin zuten, HBk Txomin Iturberen heriotza zela-eta proposatutako mozio bat jorrazteko [EAJ-PNVko 6 kide, Alvaro Arregui Otaduy alkatea barne, 4 independente, PSE-PSOeko 5, HBko 5 eta EEko 1 izan ziren]. Besteak beste ETAko buruzagi hila herriko seme kutun izendatzea eskatzen zuten, haren eraspena aintzatestea eta dolu-xingola belzdun ikurrinak balkoietan jartzeko eskatzea herritarrei. Mozioak ez zuen aurrera egin, EAJ-PNVk haren ordez proposatutako batek baizik. Hura ikusirik, "jendea oldarka sartu zen, protesta oihuak eginenez, eta Txominen oroimenaren eta ETAREN aldeko kontsignak bota zituzten, besteak beste, eta 15 bat minutuz". Horixe jaso zen ezohiko saioaren aktan. Bestalde, onetsi egin zen pleno-aretoa hil-kapera jartzeko erabiltzeko familiak egin zuen eskaera.

Martxoaren 8a. Txomin Iturberen aldeko omenaldia egin zen Arrasaten, eta "Poliziak kalkulaturakoaren arabera, 45.000 pertsona bertaratu ziren" ¹⁴³. Lau kaputxadunek ETAREN anagrama jarri zuten hilkutxaren gainean¹⁴⁴. Gobernu Zibilak ekintza horiei buruzko espedientea igorri zion fiskalari, terrorismoaren apologia izan zitezkeelakoan.

Martxoaren 30a. Jesus Mari Mentxaka eta Jose Ignacio Gaztañaga Vidaurreta atxilotu zituzten, ETArekin lotura zutelakoan.

¹⁴³ Jose Onetok El Diario Vascon zioenaren arabera "50.000 pertsona baino gehiago" eta "behatzaileen arabera, duela hogei urte pasa sortu zenetik, erakunde terroristak goraipatzeko egin izan den ekintza handiena" izan zen. 4. or.

¹⁴⁴ *El País*, 1987/11/19.

Maiatzaren 30a. Zenbait pertsona pistolak eskuan hartuta sartu ziren Jose Ramon Iriarte "Txerra" arrasatearraren Intxaurrendoko etxean (Donostia). "Txerra" LKlko kidea zen, bai eta Komite Antinuklear eta Ekologistako kidea ere. Lagunei, auzokideei eta Nikaraguan egin zuen egonaldiari buruzko galdeketa egin zioten, eta, bitartean, GAL siglak markatu zizkieten besoa. Ekainaren 2an, protesta-elkarretaratzen bat egin zen Boulevardean.

Ekainaren 20a. Frantziako Poliziak Angel Iturbe Abasolo atxilotu zuen Biarritzen. Aske utzi zuten, kargurik gabe.

Uztailaren 2a. Frantziako Polizia Judizialak eta Jendarmeriak Enrike Pagoaga Gallastegi atxilotu zuten Maule-Lextarren (Zuberoa), eta atzerriratu egin zuten.

Irailaren 21a. "Inkontrolatu"ek berriro eraso zuten Jose Ramon Iriarte "Txerra", orduko hartan, kalean. Txanoa jarri eta ebakiak egin zizkieten gorputzeko zenbait ataletan, eta GAL siglak markatu zizkieten bularrean. Hori zela-eta, protesta-manifestaldi bat egin zen irailaren 23an, eta prentsaurreko bat hilaren 25ean. Prentsaurreko horretan, "Txerrak" kontatu zuen gerora erasotzaileek egindako galdera berberak gin zizkietela UAREko kideek bi kontrolatan. "Utz nazazue bakean", erantsi zuen. Ingurukoek eta kidekoek Gipuzkoako Gobernadore Zibilarekin elkartzea lortu zuten, eta gertaera haiei buruzko galderak egin zizkieten. Ez zuten berriro eraso.

Urriaren 2a. Guardia Zibilak Jesus Angel Oskoz, Angel Mari Gallastegi Oskoz eta Kepa Zengotitabengoa atxilotu zituen.

Urriaren 3a. Frantziako Poliziak Lurdes Arana Altuna, Enrique Letona Biteri eta Jose Askasibar Apeirribai arrasatearrak atxilotu zituen, Biarritzen, Bildotze-Onizepean eta Baionan, hurrenez hurren, eta Polizia Nazionalaren esku utzi zuen, esku-hartze judizialik gabe. Askasibar eta Letona espetxean sartu zituzten. Biek salatu zuten tortura jasan zutela Espainiako Poliziaren egoitzetan.

Urriaren 8a. Guardia Zibilak Eugenio Ochoa Ugalde arrasatearra atxilotu zuen, Aramaion. Tortura salatu zuen. Kargurik gabe aske utzi zuten, epailearen aurrean deklaratu ostean.

Urriaren 13a. Poliziak Antonio Perez Ugarte eta Francisco Herrero atxilotu zituen.

Urriaren 17a. Legebiltzarrak zuzenketa bat onartu zuen, Ertzaintza hedatzeko eta Estatuko Segurtasun Indarrak apurka-apurka ordezkatzeko plana eguneratu zedin.

Urriaren 27a. Mikel Iburguren Alonso arrasatearra atxilotu zuten, Tarbesen, eta Polizia Nazionalaren esku utzi zuen, zuzenean. Aske utzi zuten bi egun igaro ostean.

Urriaren 28a. Frantziako Gobernuak Angel Iturbe Abasolo deportatu zuen, Biarritzen atxilotu eta gero.

Azaroaren 5a. Madrilen, terrorismoaren aurkako Estatu Itun berri bat sinatu zuten PSOE, AP, CDS, EAJ-PNV, EE, CiU, PL eta PDP alderdiek. Azaroaren 10ean berretsi zuten.

1988

Urtarrilaren 12a. Ajuria Eneako Ituna sinatu zuten [aurrez, 1987an, Madrilgo Ituna, eta, gero, urriaren 7an, Nafarroakoa] APk, CDSk, EAK, EAJ-PNVk, PSE-PSOEk eta Jose Antonio Ardanza lehendakariak.

Martxoaren 3a. Bezperan Herrera de la Manchako espetxean Mikel Lopetegi Larrarte ETako preso (33 urtekoa) hil zela-eta protestan ari ziren manifestari batzuek PSE-PSOeko zenbait kide eraso zituzten. Herriaren Etxean sartu ziren, eta han zeudenei arrautzak eta botilak jaurti zizkieten. Jose Luis Lana zinegotzia buruan jo zuten botila batez. UGTko militante bat aurpegian zauritu zuten, Dionisio Rodriguez. Unión Cerrajerako UGTko kide historiko eta PSE-EEko zinegotzi bat ere zauritu zuten, Jose Luis Mendaraz Elexpuru. Lehen biak Arrasateko laguntza-zentrora eraman zituzten, eta, han, zauriak josi zizkieten.

Martxoaren 4a. Mikel Lopetegi Larrarteren heriotza zela-eta, KASek eta Amnistiaren Aldeko Batzordeek deitutako protesten baitan, tabernak ixten joan ziren piketeen eraginez, eta banku-entitateen sarrailak silikonaz zigilatu zituzten. Bezperan bezala, zenbait pertsonak PSE-EEren Herriaren Etxea eraso zuten. Oholak erabiliz leihoak hautsi zituzten, baina ez zuten sartzea lortu. PSE-EEren herriko batzordeak HBri deitu zion, eraso hura eta bezperakoa gaitzetsi zitzaizkien.

Martxoaren 9a. Ertzaintzak Alberto Encinas atxilotu zuen, kalean, Herrera de la Mancharen Mikel Lopetegi Larrarte hil zela-eta aurreko egunetan egindako protestengatik. Segurtasun-agenteen aurka atentatu izana leporatu zioten, protesta-manifestaldi haietan kaleko jantzia zeramaten bi ertzainen aurka egin izana. Martutenean espetxeratu zuten. [Donostiako probintzia-auzitegiak zazpi hilabeteko espetxe-zigorra jarri zion Alberto Encinasi].

Martxoaren 10a. Ertzaintzak Marcial Insausti atxilotu zuen, hilaren 4an Mikel Lopetegiren heriotzaren harira deitutako greban gertatutako istiluengatik.

Martxoaren 29a. Guardia Zibilak Jose Ignacio Gaztañaga Bidaurreta eta Jesus Maria Mentxaka atxilotu zituen, terrorismoaren aurkako legea aplikatuta. Lehena espetxean sartu zuten, eta bigarrena, berriz, kargurik gabe aske utzi zuten apirilaren 3an. Gaztañagak tortura salatu zuen.

Maiatzaren 12a. Diputatuen Kongresuak terrorismoaren aurkako legedi berezia onartu zuen. Lege hori behin betiko sartuko zen Zigor Kodean eta Prozedura Kriminalaren Legean, eta, horrenbestez, Estatuko lege arrunten parte bihurtu zen.

1989

Urtarrilaren 8a. ETAk aldebakarreko su-etena deklaratu zuen, eta, gero, hilaren 23an, bai Barne Arazoetarako Ministerioak eta bai ETAk berretsi egin zuten elkarrizketa-mahai bat eratu zela Aljerren. Alde askotako bilerak eta akordioak egin ziren, eta agindutakoak ez betetzea aurpegiratu zioten elkarri, apirilaren 7an ETAk Irungo polizia bati pakete batean lehergailu bat zion arte. Pakete hark zauriak eragin zizkion haren bizilagun bati, Jose Maria Rubiori. Ekintza horrekin, su-etena amaitutzat jo zen.

Apirilaren 21a. Ertzaintzak kargak egin zituen, Aljerreko elkarrizketek porrot egin ostean, Frantzia errefuxiatuak beste herrialde batzuetara deportatzen hasi zela-eta egin ziren protesten aurka.

Maiatzaren 11. Manifestaldiak egin ziren deportazioen eta atxiloketen aurka. Ertzaintzak manifestaldi haietan esku hartu zuen.

Maiatzaren 27a. Kaputxadun batzuek harrika egin zuten BBVren eta Banco del Norteren sukurtsal banaren beirateen aurka.

Ekainaren 20a. Frantziako Poliziak Jose Manuel Pagoaga Gallastegi atxilotu zuen, Baigorriin. Aske utzi zuten, kargurik gabe.

Irailaren 8a. Ertzaintzak Xabier Atxa, Joseba Korta, Igor Letona eta Asier Bergaretxe atxilotu zituen. Azkena atxilotu eta ordu gutxira utzi zuten aske, eta besteak, berriz, hiru egunera, karguekin.

Irailaren 17a. Bezperan, Irungo Ventas auzoko ordainlekuan, Guardia Zibilak ETAko bi kide hil zituen, Juan Oiarbide Aranburu (39 urtekoa) eta Manuel Urionabarrenetxea Betanzos (37 urtekoa). Heriotza hariiek zirela-eta egindako protesten aurkako kargak egin zituen Ertzaintzak. Operatibo harekin lotutako polizia-operazioan, Guardia Zibilak 26 pertsona atxilotu zituen, besteak beste, Maria Soledad Salaberria, Rafael Etxabe Urteaga (tortura salatu zuen), Milagros Bolinaga Zabala eta Juan Maria Narvaez Amazorrain, Arrasaten. Azken biak aske utzi zituzten ordu gutxira, epailearen aurretik igaro gabe; lehena, bestalde, hilaren 21ean askatu zuten. Gerora, Jose Ignacio Iturri Pildain atxilotu zuten (tortura salatu zuen), bai eta Rafael Etxabe ere.

Irailaren 19a. Maria Angeles Ruiz Garrido eta J. Enrique Anduaga oñatiarrak atxilotu zituzten Arrasaten. Bi egunen buruan utzi zituzten aske.

Irailaren 22a. Ertzaintzak manifestaldi bat geldiarazi zuen, atxilotutako eta espetxeratutako pertsonen egoeraren berri emateko egindako asanblada bat amaitutakoan abiatutakoa.

Irailaren 23a. Guardia Zibilak Kristina Zeziaga Mendizabal atxilotu zuen, terrorismoaren aurkako legea aplikatuta. Espetxean sartu zuten. Torturak salatu zituen.

Urriaren 11. Frantziako Poliziak Mikel Piedehierro Ormaetxea atxilotu zuen Paun (Frantzia). Epaileak aske utzi zuen.

Urriaren 28a. "Inkontrolatu"ek Zuk Nahi taberna tirokatu zuten. Kalte materialak eragin zituzten. Lau balak lokalaren atea jo zuten.

Azaroaren 21a eta 22a. Greba egin zen, Madrilgo Alcalá hotelean Josu Muguruza HBko diputatua hil zutelako (31 urtekoa) eta zauri larriak eragin zizkiotelako Iñaki Esnaola abokatuari.

1990

Urtarrilaren 18a. Guardia Zibilak Veronica Garai Urkia atxilotu zuen. Terrorismoaren aurkako legea aplikatuta espetxeratu zuten.

Otsailaren 26a. Guardia Zibilak Iñigo Irasuegi atxilotu zuen. Espetxean sartu zuten.

Apirilaren 24a. Borrokak izan ziren Jarraiko manifestarien eta Ertzaintzaren artean. Lehenek harriak eta molotov koktelak jaurti zituzten, eta bigarrenek, berriz, gomazko pilotak. Espriak ere erabili zituzten, manifestarien aurpegietara zuzenduta.

Ekainaren 26a. Protestak egin ziren Irunberriko arrolako gertaerak zirela-eta. Ertzaintzak protesta haietan esku hartu zuen, eta agenteetako batek pistola erakutsi zuen. [Gertaera haietan hildako ETako militanteetako bat, Susana Arregi Maiztegi, Oñatiko Kapiazelaia Etxekoa zen, Arrasatera bidekoa].

Irailaren 19a. Bezperan, Nafarroako hiriburuan, Espainiako Poliziak Mikel Castillo Furtado etakidea (23 urtekoa) hil zuen, ihesi zebilela, bizkarretik tiro eginda, eta KASek protesta-deialdia egin zuen. Ertzaintzak kargak egin zituen protesta haien aurka.

1991

Martxoaren 18a. Frantziako Poliziak Josu Arkauz Arana "Josu Arrasatekoa" atxilotu zuen, Biarritzen.

Maiatzaren 31. Bi etakideren heriotzagatiko protesta-manifestaldi baten aurkako kargak egin zituen Ertzaintzak. Guardia Zibila etakide horien atzetik zebilen, bonba-auto bat jarri baitzuten Guardia Zibilaren Viceko kuartelean. Lehergailu hark hiru agente eta zazpi familiarteko hil zituen –bost adin txikikoak–, eta berrogei pertsona baino gehiago zauritu zituen.

Abuztuaren 30a. Bezperan, Bilbon, ETAko kide bat hil zela-eta egin zen protesta-manifestaldi baten aurkako kargak egin zituen Ertzaintzak.

Irailaren 2a. Juan Mari Ormazabal Ibargurenen (27 urtekoa) heriotza zela-eta KASek egindako deialdiaren aurkako kargak egin zituen Ertzaintzak. Etakidea Bilboko Begoña auzoan hil zen, Ertzaintzarekin izandako enfrentamendu batean. Ekintza horretan, Alfonso Mentxaka Lejona ertzaina ere hil zen (29 urtekoa), etakideak egindako tiroen ondorioz.

Azaroaren 9a. Ertzaintzak hainbat pertsona sakabanatu zituen, Alberto Encinasi laguntzen ari zirela, hura bere burua Ertzaintzaren kuartelean entregatzera zihoala. Istiluek orduak iraun zuten. Encinasek prentsaurreko bat eman zuen 1988ko gertaerengatiko sententzia irmoa jakinarazi zenean –kaleko jantziekin zihoazen bi ertzainen aurkako erasoarengatikoa–. Egoera hura “iruzur hutsa” zela salatu zuen, eta aurrekaririk ez bazuen ere zazpi hilabete espetxean igaro beharko zituela.

1992

Urtarrilaren 28a. Ertzaintzak pertsona bat atxilotu zuen, herriko gazteen aurkako epaiketa batengatik egiten ari zen protesta-manifestaldi batean.

Otsailaren 13a. Diputatuen Kongresuak Herritarren Segurtasuna Babesteko Legea onartu zuen.

Martxoaren 29a. ETAren buruzagiak atxilotu zituzten Bidarten, Joseba Arregi Erostarbe “Fiti” oñatiarra besteak beste. Guztira, hamabi pertsona atxilotu zituzten. Gau hartan bertan, zenbait pertsonak harrika hautsi zituzten Arrasateko Herriaren Etxeko beirateak.

Martxoaren 30a. Goizaldean, Ertzaintzak Aitziber U.E. (19 urtekoa) eta Aitor E.O. (24 urtekoa) atxilotu zituen Herriko Tabernatik irteten ari zirela. Gertaera haren bi bertsio daude. Ertzaintzak dio ordutegiaren gaineko kontrol bat egitera bertaratu zela establezimendura, eta, lekuko gisa deklaratu zezatela eskatu zietenean, gazteek “uko” egin zitelako eta “iraindu” zituztelako atxilotu zituztela. Aitziber U.E. gazteak, bestalde, dokumentazioa zergatik eskatu zioten galdetu zienean atxilotu zutela dio. Era berean, ez datoz bat ondorengo gertaerei buruzko bertsioak ere. Aitziber U.E. gaztearen lagun bat, Joseba K.E. (19 urtekoa), Polizia Autonomoaren basera joan zen bere lagunaren egoeraren berri jakitera, eta, hara iritsi zenean “agente batek leku hura uztera behartu

zuen, arma harengana apuntatuta zuela". Gazteak ezezkoa eman zuenean, "ertzainak bi tiro egin zituen lurrera, hura beldurtzeko asmoz". Gazte hura ere atxilotu zuten. Bertsio ofizialaren arabera, agenteak "kartutxo balagabe batekin airera tiro egin zuen, gaztea agenteei erasotzera zihoala, ETaren aldeko eta Ertzaintzaren aurkako kontsignak botatzen ari zela". Laugarren gazte bat ere atxilotu zuten, Jose Felix H.F. (23 urtekoa), "agenteei gazte haiek atxilo zituzaten eragozten eta erasotzen saiatu zelako", Herriko Tabernaren ondoan. Laurak aske utzi zituzten, Bergarako Epaitegian agertzeko zitazio judizialekin.

Martxoaren 30a. Ertzaintzak Iñaki Larrea eta Ignacio Igartua atxilotu zituen. Espetxera sartu zituzten.

Martxoaren 31. Ertzaintzak Asier Guridi atxilotu zuen. Biharamunean, aske utzi zuten.

Maiatzaren 16a. Presoenganako elkartasun-manifestaldi bat egin zen. Ertzaintzak kargak egin zituen, eta liskarrak izan ziren.

Abendua. Ezezagunek zenbait sabotaje-ekintza egin zituzten Egin Irratiak Murugainen zuen antenaren aurka.

1993

Otsailaren 16a. Frantziako Poliziak Jose Manuel Pagoaga "Peixoto" atxilotu zuen, Baigorriin.

Otsailaren 19a. Ertzaintzak Aitor Etxabe Okina atxilotu zuen, azken atxiloketekin lotutako protestetako liskarretan parte hartu izana leporatuta.

Otsailaren 27a. HBk elkartasun-manifestaldi bat antolatu zuen, otsailaren 16an Jose Manuel Pagoaga "Peixoto" atxilotu zutelako Baigorriin. [Baldintzapeko askatasuna eman zioten martxoaren 5ean, "gaizkileen elkarteko" kide izateagatik epaiketa egin bitartean].

Martxoaren 25a. Gipuzkoako Gobernu Zibilak hala aginduta, HBko zazpi agintarien aurkako zigor-espedita bat abiarazi zen, otsailaren 27an Arrasaten egin zen manifestaldia antolatu zutelako. Erakundearen arabera, "ez zen behar bezala jakinarazi".

Maiatzaren 18a. Ertzaintzak Aitor Etxabe Okina (beste behin) eta Enrique Foronda atxilotu zituen, egun batzuk lehenago Parisen hil zen ETako preso, Pello Mariñelarena Imaz (29 urtekoa), gogoratzeko egindako manifestaldi batean.

Uztailaren 5a. ETak Julio Iglesias Zamora industrialaria bahitu zuen. Bahitua Ikusi enpresaren jabearen iloba zen. Komandoko kideek etxeke garajeen drogatuta, eta

Arrasateko industria-nabe batera eraman zuten, lehenik auto baten maletategian eta gero kamioi batean (pertsonek sartzeko moduko hutsune baten zuten makina baten barruan). [Julio Iglesias Zamora 116 egun izan zuten bahituta, gerora Ortega Lara izan zuten zulo berean¹⁴⁵. Zuloa lurpean zegoen, hiru tonako makina baten azpian ezkutatuta. Fiskaltzak beti esan izan du zulo berean bahituta izan zituztela Iglesias eta Ortega, nahiz eta lehenak "Ortegarena nirea baino dezente handiagoa zen" esan zuten, 1997an komisio judizial batekin ikusi zuenean¹⁴⁶].

Abuztuaren 16a. Ertzaintzak Amaia Garcia eta Garikoitz Uribeberria atxilotu zituen, Etxerat tabernako sukaldaria eta zerbitzaria, hurrenez hurren, kartel bat kentze aldera zenbait agente establezimenduan sartu zirenean, langileek agindu judiziala eskatu zieten. Kartela enfrentamendu batean hildako ETAko hiru kideri buruzkoa zen. Gutxira aske utzi zituzten biak, epailearen aurretik igaro gabe.

Abuztuaren 28a. Goizaldean, pintura jaurti zuten EAJ-PNVren egoitzaren aurka.

Abenduaren 1a. Sabotaje-ekintza gehiago egin zituzten Egin Irratiaren Murugaineko transmisorearen aurka. Kalte materialak eragin zituzten.

Abenduaren 6a. Angel Paunero Bejerano CC00eko kideak Arrasaten zapi batez ahoa eta sudurra estaliz drogatuta eta bahitu zutela salatu zuen. Gaztea ibilgailu baten barruan esnatu zen, beste hiru pertsonarekin. Pertsona haietako batek "badirudi pertsonaz nahastu garela" eta "orain, apur bat hobeto ezagutzen zaitugu" esan zuen. Autotik atera, eta Uribarri-Ganboako urtegiaren ondoan utzi zuten. Besoko zain batean ziztada bat zuela jabetu zen han. Auto-stop eginez itzuli zen Arrasatera, nahiko nahastuta, eta salaketa jarri zuen Bergarako Epaitegian. Egun batzuk geroago, lagun batek deitu zion, galdetzeko ea zertara joan zen amaren etxera bahitu zuten gau hartan. Biktimak ez du gogoan halakorik egin izana, ez gertatutako beste ezer ere, galdera asko egin zizkioten oroitzapen lausoa besterik. [Pertsona hori bihotzeko batek jota hil zen 2014/01/02an, Durangon, presoan alde Bilbon egitekoa zen manifestaldi batera trenez zihoala].

1994

Apirilaren 21a. Arantxa Sasiain Etxabe espetxean sartu zuten, Frantziako Poliziak Bordelen atxilotu ostean.

Ekainaren 14a. Frantziako Poliziak Kristina Larrañaga eta Jesus Maria Arin atxilotu zituen, Azkainen, beste batzuen artean.

145 Epaiketaren kronika. *El País* 1998/11/05.

146 *Teinteresa.es* 2015/01/16.

Irailaren 6a. Ertzaintzak Alberto Iturralde "Euskadi" atxilotu zuen, Gipuzkoako hiriburuan, abuztuaren 14an, "Salbea" zela-eta izan ziren istiluetan parte hartu izana leporatuta [33 atxilotu eta 77 zauritu izan ziren].

Irailaren 30a. Ertzaintzak pertsona bat atxilotu zuen, kale-borrokan jardun izana leporatuta.

Azaroaren 17a. Pilar Mondragon Zabala atxilotu zuten Toulonen (Frantzia). Espetxean sartu zuten.

Abenduaren 15a. Guardia Zibilak Justo Martin atxilotu zuen, ETari lagundu izana leporatuta. Biharamunean, aske utzi zuten, epailearen aurretik igaro gabe.

1995

Martxoaren 13a. Polizia Nazionalak Maria Angeles Uribe Altuna eta Juan Manuel Gorostidi Salinas atxilotu zituen, talde armatuarekin lankidetzan aritu izana leporatuta, baina aske utzi zituzten hilaren 16an. Atxiloaldian torturak jasan zituztela salatu zuten bi-biek.

Martxoaren 26a. Gaueko 22:00ak aldera, zenbait kaputxadun PSE-EEren Olarte kaleko egoitzan sartu ziren, eta taberna txikitu zuten. Zurezko listoiak erabiliz, txanpon-makinak, fruitu lehorren makina, telebista, telefonoa eta beste zenbait objektu apurtu zituzten. PSE-EE eta GAL lotzen zituzten pintadak ere egin zituzten. Beste leku batean, edukiontzi bati su eman zioten.

Apirilaren 10a. Gregorio Etxabe Azkuaga atxilotu zuten, Arrasateko Ekaitz tabernaren jabea. Ertzaintzaren arabera, 1994ko ekainean inguruko mendi batean zulo bat aurkitu ostean abiatutako ikerketekin lotuta zegoen atxiloketa hura.

Ekainaren 7a. Ertzaintzak Jon Gomez atxilotu zuen, intsumisioagatik zigorra bete zezan. Espetxean sartu zuten.

Ekainaren 17a. Jaurlaritza osatzen zuten alderdiek akordio bat egin zuten, udal-hauteskundeetan hiruretatik boto gehien lortu zuen alderdiaren alde bozkatzeko, baina akordio horrek ez zuen aurrera egin Arrasaten, hiru alderdi horietako bi zinegotzik boto zuriak eman zituztelako. Hala, HBko Xabier Zubizarretak jarraitu zuen alkatetzan. PSE-EEK eta EAK elkarri bota zioten errua. Hirukoaren hautagaia, Jose Maria Loidi jeltzalea, gehiengo absolutua lortzetik boto batera geratu zen, 21 botoetatik 11 lortu baitzituen, eta, horrenbestez, zerrenda bozkatuenaren hautagaia izendatu zuten alkate: Xabier Zubizarreta, HBkoa. PPK eta IUK nork bere bururen alde bozkatu zuten.

Ekainaren 28a. Ertzaintzak Lander Etxabe intsumisioa atxilotu zuen.

1996

Urtarrilaren 17a. ETak Jose Antonio Ortega Lara bahitu zuen Burgosen zuen etxeo garajea. Ortega Lara espetxe-funtzionarioa eta PPko militantea zen [2008an alderdi hori utzi eta gero, 2014an, Vox sortu zuen, Santiago Abascalekin batera]. Gerora jakin zenez, Arrasateko industria-nabe batean egindako zulo batean giltzapetuta izan zuten 532 egun [ETak egindako bahiketa luzeena izan zen]. Hura askatzeko, euskal presoak euskal lurraldeetan kokatutako espetxeetara ekartzea exijitu zuen ETAK.

Urtarrilaren 17a. Poliziak Antonio Elortza Gorosabel arrasatearra atxilotu zuen, Badajozen. Espetxean sartu zuten.

Otsailaren 6a eta 14a. ETak Fernando Mugica Herzog PSEko buruzagi historikoa (62 urtekoa) eta Francisco Tomas y Valiente (63 urtekoa) hil zituen, hilaren 6an lehena (Donostian) eta hilaren 14an bigarrena (Madrilgo Unibertsitate Autonomoan zuen bulegoan). Gertaera haiek zirela-eta, asanblada bat egin zen Arrasateko Institutuan, eta, han, greba egitea erabaki zen. Gerora, deialdi hartan parte-hartze aktiboa izan zuen gazte baten aurkako ituak eta pintadak egin zituzten Institutuan eta gaztearen etxe inguruan. Gazte hura Oscar Garcia Horrillo zen (16 urtekoa), Gazte Sozialisten eta Ikasle Progresisten taldeetako kidea. Hori gutxi balitz bezala, zenbaiten artean jipoitu zuten institutuko komunetan. [Gaur egun, Oscar Garcia PSE-EEko zinegotzia da Arrasateko Udalean, eta, aurrez, Eskoriatzan egin zituen hautetsi-lanak. Eskolta izan zuen 19-20 urte zituenetik].

Martxoaren 7a. Zenbait kaputxadunek su eman zioten Ertzaintzaren ibilgailu kamuflatu bati –ez zeraman kidegoaren markarik–, presoen aldeko sabotaje-ekintza batean. Autoa kiskalita geratu zen, baina ez zen inor zauritu, hutsik baitzegoen. Geroxeago, Ertzaintzak 16 eta 17 urteko bi gazte atxilotu zituen, A. O. eta I. G., gertaera harekin lotuta.

Maiatzaren 10a. Ertzaintzak Aitziber Uribetxeberria Etxabe, Luis Pagoaga, Alberto Iturralde “Euskadi” eta Xabier Torres atxilotu zituen, presoen aldeko kartelak jartzen ari zirela. Aske utzi zituzten, epailearen aurretik igaro ostean.

Maiatzaren 21a. Frantziako PAF mugako poliziak bost pertsona atxilotu zituen Iparraldeko zenbait herritan, ETarekin lankidetzan aritu izana leporatuta; besteak beste, Juan Jose Etxabe Orobengoa atxilotu zuten, Urruñan. Azken hori Biarritzeko aireportura eramane zuten hilaren 24an, eta handik Parisera, Laurence Levert epailearen aurrean deklaratu zezan. Espetxean sartu zituzten. Juan Jose Etxabe espetxetik irten eta 18 egunera hil zen bihotzekoak jota, **uztailaren 12an**, Urruñan. 70 urte zituen.

Maiatzaren 24a. Ezezagun batzuek Renaulten kontzesionarioari eraso zioten, Jarraik presoen alde deitutako borroka-egun batean.

Maiatzaren 26a. Belgikako Poliziak Enrike Pagoaga Gallastegi atxilotu zuen, Bruselan. Aske utzi zuten.

Ekainaren 30a. Pastas Arruabarrena enpresako kamioi bati eraso zioten, Rosa Zarraren heriotzaren urtemugan.

Uztailaren 14a. Goizeko 05:00ak aldera, zenbait kaputxadunek botilak eta molotov koktelak jaurti zituzten herriko Batzokiaren aurka. Zazpi aulki eta zenbait mahai erre zituzten, suhiltzaileek berehala esku hartu bazuten ere.

Irailaren 21a. Zenbait ezezagunek Kutxaren sukurtsalari eraso zioten, eta kalte handiak eragin zituzten.

Irailaren 27a. Ertzaintzak Xabier Zubizarreta Lasagabaster alkatea atxilotu zuen Gudari Egunean deitutako mobilizazioetan, zenbait agenteri aurre egin zielako han elkartutakoen aurka istiluen aurkako materiala erabili zutela ikusi zuenean. Kidegoak emandako informazioaren arabera, agenteek zazpi suziri-pirotekniko konfiskatu zituzten.

Irailaren 27a. Central Hispano eta Argentaria banketxeetako kutxazain automatikoak erre zituzten, Gudari Eguna zela-eta.

Irailaren 27an. Ezezagunek kaleko jantzia zeraman ertzain bati eraso zioten.

Azaroaren 8a. ETAk lehegailu bat eztandarazi zuen Laborman aldi baterako laneko enpresaren aurrean. Kalte materialak eragin zituen.

Azaroaren 23a. Euskal Herriko Bakearen Aldeko Koordinakundeak lau manifestaldi deitu zituen –Bilbon, Gasteizen, Donostian eta Iruñean– ETAk bahituta zituen bi pertsonak aska zitzan, Jose Antonio Ortega Lara eta Cosme Declaux.

1997

Urtarrilaren 12a. Frantziako Gobernuak Josu Arkauz Arana Fresnesen atxilotu eta estraditatzearabaki zuela-eta egindako protestetan, zenbait kaputxadunek EAJ-PNVren eta EAren egoitzak eraso zituzten, harriak, azkoinak eta altzairuzko bolak jaurtiz. Horrez gain, Garibai hiribideko La Caixaren sukurtsalari eta BBVko kutxazain automatikoari su eman zioten molotov koktelekin, bai eta epaitegiari, Banco Vitalicioaren sukurtsal bati eta zenbait telefono-kabinari ere.

Urtarrilaren 13a. Frantziak Josu Arkauz Arana ETako militantea Fresneseko espetxetik atera, eta Guardia Zibilaria entregatu zion, La Jonqueran, protesta ugariaren artean. Hilaren 17an, Guardia Zibilararen egoitzetan zegoela torturak jasan zituela salatu zuen epailearen aurrean. Nazio Batuek kargu hartu zioten Frantziari entrega hori zela-eta, 1999an.

Urtarrilaren 17a. Polizia Nazionalak Antxon Guinea Lasurtegi atxilotu zuen, ETako kide izatea leporatuta. Torturak salatu zituen.

Urtarrilaren 17a. ETak Jose Antonio Ortega Lara bahitu zuela urtebete igaro zenean, Euskal Herriko Bakearen Aldeko Koordinakundea sinadurak biltzen hasi zen, Ortega eta Declaux aska ditzaten eskatzeko, eta zenbait autobus osatu zituen Ortega aska zezaten eskatzeko Burgosen egin zen manifestaldian parte hartzeko.

Martxoaren 7a. Hiru pertsona atxilotu zituten, Herri Batasunaren Mahai Nazionaleko kideak atxilotu zituztela-eta protesta egiteko deitu zen greba orokorrean.

Martxoaren 23a. Euskal Herriko Bakearen Aldeko koordinakundeak manifestaldi bat deitu zuen Donostian, ETAK bahituta zituen bi pertsonak Jose Antonio Ortega Lara eta Cosme Declaux, aska zitzaten eskatzeko.

Apirilaren 6a. Kaputxadunek kale-borrokako hainbat eraso egin zituzten, Enpleguko Institutu Nazionalaren bulegoen, aldi baterako laneko enpresa baten, aseguru-etxe baten eta Otalora kaleko Bake Epaitegiaren aurka. Leihoak hautsi, eta gailu su-eragileak jaurti zituzten barrura. Kalte handiak eragin zituzten. Horrez gain zenbait entitateren kutzazain automatikoei su eman zieten, koktel molotovekin.

Apirilaren 11. ETak bi kilogramo kloratita zituen lehergailu bat ezandarazi zuen herriko Bake Epaitegiaren atarian. Leherketak kalte handiak eragin zituen barruan, eraikineko etxebizitzetan eta bederatzita ibilgailutan. Horrez gain, Pablo Uranga kaleko 4 eta 6 zenbakietako ia beira guztiak puskatu zituen. Urte hartan Bake Epaitegiaren aurka egin-dako hirugarren erasoak izan zen.

Uztailaren 1a, gaueko 01:10ean. ETak Cosme Delclaux aske utziko zuela jakinarazi zion *Egini*, hura 231 egunez bahituta izan eta gero, antza denez, mila milioi pezeta ordaindu zituztelako, bi zatitan¹⁴⁷. *Eginek* DYAr deitu zion, eta erakunde horrek, berriz, Ertzaintzari. Enpresaria hogeita minutu geroago aurkitu zuten, Elorrioko Gazeta auzoan, zinta isolatzaileaz zuhaitz bati lotuta, gerora izango ziren jazoeren gertalekueetatik kilometro gutxira.

Uztailaren 1a, 03:00etan. Guardia Zibilak Jose Miguel Gaztelu Otxandorena (Bergaran), Jose Luis Erostege Bidaguren (Antzuolan), Javier Ugarte Villar (Oñatin) eta Josu Uribeberria Bolinaga (Arrasaten) atxilotu zituen, ETarekin eta Jose Antonio Ortega Lararen 532 eguneko bahiketarekin lotuta. Epailearen aurretik igaro ostean, laurek torturak jasan izana salatu zuten, eta Javier Ugarte ospitalera sartu zuten. [Bahiketa horregatik 32 urteko espetxe zigorra jarri zieten, eta, Julio Iglesias Zamorarenarengatik, berriz, 14 urtekoa (116 egun izan zuten bahituta, Ortega Lara izan zuten zulo berean). Horrez gain, ehun urte baino gehiagoko zigorra jarri zieten, hiru guardia zibil hiltzeagatik].

147 *El País*, 1997/07/02.

Uztailaren 1a, 06:30etan. Guardia Zibilak Jose Antonio Ortega Lara espetxe-funtzionarioa askatu zuen, 532 egun bahituta egon ostean, Arrasateko Jalgi kooperatiban egingako zulo batean aurkitu eta gero. Zuloa gela heze bat zen, 3 metro luze eta 2,5 metro zabal. 1,8 metroko altuera zuen, eta bonbilla bakarra. Antza denez, hilabete lehenagotik zaintzapean zuten nabe hura.

Uztailaren 3a. Guardia Zibilak Emiliano Arrizabalaga Ruiz arrasatearra (tortura salatu zuen) eta Sabino Usandizaga atxilotu zituen, Oñatin.

Uztailaren 6a. Guardia Zibilak Iñaki Berecibar Uribarren arrasatearra atxilotu zuen, Gasteizen. Aske utzi zuten.

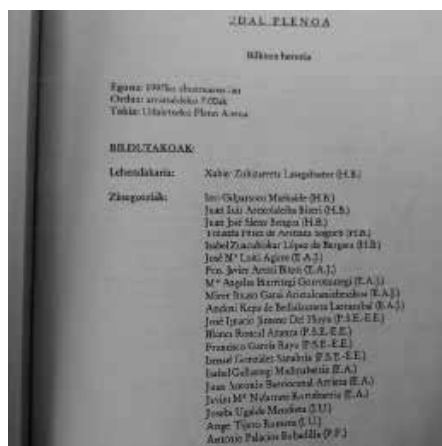
Uztailaren 7a. Jose Antonio Ortega Lara bahituta izan zuten zuloa bisitatu zuten hedabideek.

Uztailaren 13a. Ajuria Eneako Mahaiak ordubeteko lanuztea deitu zuen herri guztietan, ETak Miguel Angel Blanco Ermuako PPko zinegotzia (29 urtekoa) hil zuelako bezperan, eta manifestaldiak antolatu zituen Bilbon, Donostian eta Gasteizen.

Uztailaren 24a. Emiliano Arrizabalaga Ruiz ospitaleratu zuen, Alcalá Mecon preso zegoela, bihotzeko sindrome batek jota. Hilaren 3an atxilotu zuten.

Abuztuaren 2a. Kaputxadunen talde batek Mapfreren bulegoari eraso zion gaueko 02:20etan. Estolderiaren tapa batez beiratea hautsi, eta koktel molotovak jaurti zituzten barrura. Garrek gela nagusia eta altzariak hondatu zituzten.

Abuztuaren 7a. ETak Miguel Angel Blanco hil izana ez salatzea erabaki zuen HBk, eta, horregatik, PSE-EEko, EAJ-PNVko eta EAKo hamabi hautetsiek zentsura-mozio bat sinatu zuten, Xabier Zubizarreta Lasagabaster alkatetzatik kentzeko. PPk ere bat egin zuen mozio harekin. Osoko bilkura hark iraun zuen bitartean, kontsigna ugari bota zituzten bertaratutako herritarrek, hala nola "Euskal presoak Euskal Herrira" eta "Zuek, faxistak, zarete terroristak". Bozketa egin ostean —aldeko 13 boto, aurkako 6 eta 2 abstentzio, IU-EBrenak, izan ziren—, bertaratutako herritarren garrasiak eta irainak entzun ziren. Jose Maria Loiti Agirre jeltzaleak ordezkatu zuen Zubizarreta alkatetza-lanetan, urte eta erdiz. [Xabier Zubizarreta 1987az geroztik zen alkate, eta kargua berreskuratu zuen 1999an, ETaren su-etenean, EHekin. 2003an, hautagaitza legez kanpo utzi zutenez, EHAKrekin aurkeztu zen, eta bigarren geratu zen, EAJ-PNVk eta EAK osatutako koalizioako Ignacio Lakuntza Antonen atzetik].

Urriaren 3a. Zenbait kaputxadunek Caja Laboralen, Grupo Vitalicioaren, Argentariaren eta Kutxaren bulegoei eraso zieten, molotov koktelekin. Montterren Biteri kaleko bulegoari ere eraso zioten.

Azaroaren 12a. Mexikoko Poliziak Joseba Mirena Garitonaindia Ansoategi atxilotu zuen, Toluca, eta Espainiako Poliziari entregatu zion. Azken horiek torturatu zutela salatu zuen, behin espetxeratu zutenean.

1998

Ekainaren 23a. Pertsona batek sasi artean erdi-lurperatuta zegoen edukiontzi bat aurkitu zuen, Zaldizpe kaletik hurbil zegoen baserri-bide batetik paseatzen zebilela, eta Ertzaintzari deitu zion. Zulo bat zen. Barruan, ETak egindako eskuko bi granada, pistola bat, bi kargagailu eta ehun kartutxodun zorro bat aurkitu zituzten.

Ekainaren 29a. Auzitegi Nazionalak 32 urteko espetxe-zigorra jarri zien Jose Luis Erostege Bidagureni, Jose Miguel Gaztelu Otxandorenari, Josu Uribetxeberria Bolinagari eta Javier Ugarte Villarri, Jose Antonio Ortega Lararen bahiketagatik.

Uztailaren 6a. Jaurlearitzaren kalkuluen arabera, EAEn 1.500 isun jarri ziren, 1995az geroztik, jakinarazi gabeko manifestaldiak zirela-eta. 86,7 milioi pezeta izan ziren, guztira. Gai horri lotuta, Arrasateko Ezker Abertzaleak gutxi gorabeherako kalkulu hau plazaratu zuen: baimenik gabeko manifestaldiei eta elkarretaratzeei kartelak jartzeagatik eta beste ekintza batzuk egiteagatik jarritako isunak gehitzen bazaizkie, 25 milioi pezetako isun administratiboak jarri dituzte Arrasaten. Aitziber Uribetxebarria Etxabe 17 egun izan zuten preso, Martuteneko espetxean, berari jarri ziotena ez ordaintzea erabaki zuelako.

Irailaren 1a. Enrike Pagoaga Gallastegi atxilotu zuten, Poliziarengandik ihesi Iparraldean errefuxiatu zirenen aurkako sarekada baten ostean, besteak beste, haren anaia Jose

Mariarekin (Hendaian), Yolanda Berruete Montonekin eta Maria Isabel Ariztimuño Mendizabalekin batera. Espainiako Poliziari entregatu zioten, Irunen. Enrike Pagoagak instantzia polizialean torturatu zutela salatu zuen. Auzitegi Nazionalak aske utzi zuen, hilaren 5ean.

Irailaren 16a. Irailaren 12an Lizarra-Garaziko Akordioa sinatu ostean, ETAk mugarik gabeko su-etena iragarri zuen. Gerora, **azaroaren 11n**, su-etena abiatu ostean, barne-arazoetarako sailak eskolta kendu zien PPko kargudun politikariei.

Urriaren 17a. Angel Iturbe Abasolo eta Belen Gonzalez Peñalva ETAko militanteek ihes egin zuten Santo Domingon deportatuta zeudela izendatu zieten etxetik. Azaroaren 1ean, ETAk mugarik-gabeko su-etena berresten zuen komunikatua plazaratu zuen, eta bere gain hartu zuen Santo Domingoko ihesaldia.

1999

Otsaila. Arratsaldeko lehen orduetan, zenbait ezezagunek su eman zioten Paco Garcia Rayaren autoari, San Andres auzoan. Estolderiaren tapa batekin beirak hautsi, eta koktel molotov bat jaurti zioten barrura. Autoa kiskalita geratu zen. Egun batzuk geroago, PSE-EEko zinegotziak mozio bat aurkeztu zion Udalari, beste auto bat erosteko dirua aurrera ziezaioten eskatzeko, eta behin kontsorzioak autoa erretzeagatiko kalte-ordainak emandakoan diru hura itzultzeko konpromisoa hartu zuen. Ez zuten mozio hura onartu.

Otsailaren 28a. Jaurlaritzako barne-arazoetarako sailburuak, Javier Balzak, berretsi egin zituen urtarrilean esandakoak: *“Hasiak gara PSE-EEko eta UAko zinegotziak babes-teko neurriak artikulatzen, ez Polizia Nazionalak ez Guardia Zibilak ez baititu hautetsi horiek babesten, soilik PPko karguak baizik, eta hau ez da kritika bat. Laster izango dute Ertzaintzaren babesa kargu guztiek”*¹⁴⁸.

Martxoaren 27a. Zenbait pertsonak bost koktel molotov jaurti zituzten PSE-EEko zinegotzi eta alkatetzarako hautagai Jose Ignacio Jimenoren eta haren emaztearen etxearen aurka. Bikotea ez zegoen etxean. Hiruk Arrasate pasealekuko fatxada jo zuten. Beste bietako bat sukaldeko leihotik sartu zen, eta kalte material handiak eragin zituen. Bosgarren molotov koktela bizilagun batzuen logelan sartu zen, eta, era berean, kalte handiak eragin zituen. Bizilagunak erretiroa hartutako bikote bat ziren, eta ez zeuden etxean. Alderdi politiko guztiek gaitzetsi zuten ekintza hura, HBk ezik.

Irailaren 27a. Agustin Ibarluzea zauritu zen, Gudari Egunekeo ekintzetan Ertzaintzak jaurtitako gomazko pilota batek jota. Garezurreko traumatismoa eragin zioten.

148 *El Diario Vascon* jasotako elkarrizketa, 1999/02/28.

Urriaren 14a. Postetxeko beiratea hautsi zuten pikotxekin eta mazoekin, eta likido sukoia isuri zuten barrura. Bulegoan zeuden langileek ez zuten kalterik izan, baina zaku bat gutun eta instalazio elektrikoaren parte bat erre ziren. Lokalaren paretak belztuta geratu ziren. Urte batzuk lehenago ere eraso zuten bulego hura bera.

Azaroaren 13a. Berrito espetxeratu zuten Arantzazu Sasiain Etxabe, Frantziako Poliziak Baionan atxilotu eta gero.

2000

Martxoaren 20a. Auzitegi Nazionalak 33 urteko espetxe zigorra ezarri zien Jose Luis Erostege Bidaguren, Jose Miguel Gaztelu Otxandorena eta Jesus Maria Uribetxeberria Bolinagari, 1985/12/05ean Arrasaten Mario Manuel Leal Baquero guardia zibila erail izanagatik.

Apirilaren 25a. Udaleko PSE-EEko lau zinegotziek eta PPko biek mehatxuak jaso zituzten, eskutitz anonimo banaren bidez. Beren karguak eta Euskal Herria "berehala" uzteko esaten zieten gutun horietan. Besteak beste, hauxe zioten eskutitzek: *"Jakin ezazu Euskal Herrian hedatutako Espainiako okupazio-indarretako kideztat hartzen zaitugula, eta zuek ordezkatzeko duzuen Estatuaren eskutik gure herrian ez dela batere demokraziarik eta indar horiek direla horren erantzule zuzenak"*. Eta amaitzeko, *"kargua berehala uzteko eta Euskal Herriatik alde egiteko"* exijitzen zuten idatziek. *"Gainerakoan, herri honek bere burua defenditzeko eskubide ukazina du, eta egoki irizitako ekintzak egingo ditu zure kontra eta zure ondasunen kontra"*.

Apirilaren 25a. Goizaldean, Jose Ramos Prieto PPko herriko zinegotziaren etxebizitzari eraso egin zioten, Udalpe kalean, molotov koktelaren bidez. Erasoaren ondorioz sute arin bat sortu zen; senar-emazteek eta semeetako batek itzali zuten. Zinegotziaren osasun-egoera makala zela-eta, Jose Ramos ospitaleratu egin zuten Arrasateko Ospitalean, zaintzan edukitzeko.

Apirilaren 26a. Arrasateko PSE-EEko lau zinegotziek prentsa-agerraldia egin zuten bezperan jasotako mehatxuak salatuz. Honela adierazi zuen Matilde Martin zinegotziak: *"Ez diogu uko egingo. Alde egiten badugu, hilkutxa batean joatera behartzen gaituztelako izango da, gure adiskidearekin [Fernando Buesa] egin zuten moduan"*. Paco Garciak, berriz, honako hau gehitu zuen: *"Gu jazartzeko gai izango dira, baina alferrik ariko dira. Ni isilarazteko, hil egin beharko naute"*. Beste bi zinegotziak Blanca Roncal eta Ismael Gonzalez ziren.

Abuztuaren 21a. Ertzaintzak Esther Unzueta atxilotu zuen Arrasaten, ETaren Bizkaiako azpiegitura desegiteko xedea zuten ikerketekin loturik. Haren lagun Iker Garitaonandia Ansoategi ere atxilotu zuen Ertzaintzak, baina aske geratu zen kargurik gabe. Garitaonandiak torturak salatu zituen.

Urriaren 12 eta 13a. Hilaren 12an, Frantziako Poliziak Jose Maria Pagoaga Gallastegi atxilotu zuen Baionan, eta biharamunean, Aitziber Uribetxeberria Etxabe, Baionan bertan.

Urriaren 21a. ETak lehergailua jarri zuen Jose Maria Gallastegi Azcoaga enpresariaren "Jose Maria Gallastegi y Cia, S.A., JOMA" enpresan. Bonbak kalte material handiak sortu zituen. Eraso bere gain hartzeko mezuan, eskatutako diru-estortsioa ez ordaindu izana argudiatu zuen ETak.

Abenduaren 8a. PPK eta PSOEk Askatasunen aldeko eta Terrorismoaren kontrako Akordioa sinatu zuten; "Alderdien Legea" edo "Terrorismoaren aurkako Itun" berria ize-nez ere ezaguna.

2001

Urtarrilaren 17a. Ertzaintzak Egoitz Garrido 20 urteko gaztea atxilotu zuen, aurreko urtean banku-bulego baten aurkako erasoan parte-hartzea egotzita.

Otsailaren 10a. ETako kideek trokelatzeko makina bat lapurtu zuten Arrasaten, ibilgai-luen matrikulak egiteko.

Martxoaren 8a. Jose Maria Loiti Arrasateko EAJko zinegotziari eraso egin zion burua estalita zeraman pertsona batek, alderdiaren egoitzara zihoala. Hiru puntu eman behar izan zizkioten esku bateko hatz lodian. Arratsaldean, Udalbatzak, EHko zinegotzien gehiengoarekin, elkartasuna adierazi zion Loitiri, baina ez zuen eraso gaitzetsi.

Martxoaren 9a. Haikako hamabost kideren atxiloketa zela-eta, hainbat protesta izan ziren kalean. Arrasaten, Ertzaintzaren kargekin amaitu zen protesta, eta hainbat pertsona zauritu ziren.

Martxoaren 27a. Ertzaintzak hiru lagun atxilotu zituen Arrasaten, kale-borrokarekin lotura izatea egotzita: Alberto Marin, Igor Zearreta eta Xabier Mondragon Etxaniz. Atxilotuek Zornotzan eta Bilbon zuten familia-etxebizitza. Azkena aske geratu zen.

Maiatzaren 8a. Amaia Arrietak, Jarrai-Haika-Segi sumarioan auzipetuta, Madrilgo Auzitegi Nazionalean aurkeztu zuen bere burua, eta epaileak espetxeratzeko agindua zuen. Egun berean, Baltasar Garzon epaileak legez kanpo utzi zuen Haika, eta kalera-tutako autoan zehaztu zuen 1992tik Haikako edo Jarraiko 62 gazte atxilotu zituztela segurtasun-indarrek.

Maiatzaren 9a. Ezezagunek molotov koktelekin eraso zioten UGTren egoitzari, eta kalte larriak eragin zituzten.

Maiatzaren 17a. Jesus Alberto eta Piter Encinas anaiak atxilotu zituen Ertzaintzak. Aske geratu ziren gero.

Ekainaren 13 eta 14a. Polizia-operazioak Arrasaten, Gasteizen eta Aramaion. Espainiako Polizia Nazionalak zazpi pertsona atxilotu zituen. Arrasaten, Natale Landa (Ekin sumarioa), abokatu, eta Nerea Hernandez atxilotu zituen. Baita Jesus Mari Goikoetxea Garralda eta Premin Sampedro Larrañaga ere; hauek torturak salatu zituzten. Aramaion atxilotuetako bi aske geratu ziren. Poliziak Arrasateko ezker abertzalearekin loturiko hainbat lokal miatu zituen. Guillermo Ruiz Polanco Auzitegi Nazionaleko epailearen arabera, operazio horren bidez ETaren Soxua komandoa deseginda geratu zen, eta 35 kilo lehergai konfiskatu ziren. Ezker abertzaleak bere ingurune osoa operazio horretan nahasteko eta auzipetzeko ahalegina salatu zuen.

Abuztuaren 9a. Frantziako Poliziak Jose Mari Pagoaga Gallastegi atxilotu zuen Baionan; epaileak espetxeratzeko agindua eman zuen.

Irailaren 8a. Iñaki Saez eta Asier Heriz hil egin ziren eta Iranzu Benito [Iñaki Saezen emaztea] zauritu, trafiko-istripu batean, Brievako (Ávila) espetxean preso zegoen Lurdes Txurruka bisitatzera zihoazela. Saez Soroluzen bizi zen, baina Arrasaten egiten zuen lan.

Irailaren 8a. Iñaki Saez eta Asier Heriz espetxera bisitan zihoazela istripuz hil zirela jakin ondoren, burua estalitako hainbat lagunek, modu antolatuan, molotov koktelak jaurti zituzten Makala kaleko Ertzaintzaren komisariaren kontra. Ez zen zauriturik izan, baina sute txikiak piztu ziren aurreko eta alboko fatxadetako hainbat leihotan. Kalean aparkatuta zeuden lau ibilgailuk ere kalte handiak izan zituzten.

2002

Urtarrilaren 21a. Mehatxu bat jaso ondoren, Gipuzkoako hainbat epaitegi hustu zituzten. Azkenean faltsua izan zen mehatxua.

Otsailaren 6a. Segiko militanteen aurkako polizia-operazio baten ondoren, burua estalitako hainbat lagunek lehergailuak jaurti zituzten Herriko Etxearen kontra, eta 18.000 euroko kalteak eragin zituzten. PSE-EEren egoitzaren fatxada, Olarte kaleko lehen solairuan kokatua, baita goiko pisuetako bi etxebizitza ere, belztuta geratu ziren. Zenbait leiho ere kaltetuta geratu ziren. Atentatuak eta sabotajeak kontuan hartuta, azken urteetako hogeigarrena izan zen egun horretakoa.

Maiatzaren 3a. Goizaldean, burua estalitako hainbat lagunek kalteak eragin zituzten Banco de Guipúzcoa banketxearen bulego batean, Sebero Altube eta Maalako Errebala kaleen arteko bidegurutzean.

Maiatzaren 7a. Torturaren Aurkako Taldearen mozio bat, Unai Romanok jasandako torturei buruzkoa, aurkeztu zen udalbatzaren osoko bilkuran. Talde batek Romanoren aurpegiaren pankarta bat sartu zuen osoko bilkuren aretoan. Giroa gaiztotu egin zen, zinegotzien eta bertaratutako jendearen artean hainbat akusazio izan ziren, mehatxuak ere bai batzuen eta besteen artean...

Maiatzaren 29a. Ignacio Maria Mallagaray Cortazar Caja Laboraleko zuzendaritzako kidea atxilotu zuen poliziak, ETAren finantza-sarearekin zerikusia izatea egotzita.

Uztailaren 3a. Baltasar Garzon epaileak Batasunari egotzi zion hainbat greba-deialditan eta borroka-jardunalditan kale borrokako berrogeita hamar bat ekintzaren ondorioz sortutako kalteen erantzukizun zibil solidarioa, eta 24 milioi euro exijitu zizkion. Alderdiak ez zuenez zenbateko horren abalik aurkeztu, 109 banku-konturen saldoak blokeatzeko agindu zuen epaileak, eta 75 herriko taberna eta elkarteren lokalak enbargatzeko.

Irailaren 27a. Gazte Asanbladako hogeita hamar gazte inguru identifikatu zituen Ertzaintzak, asteroko bilera egiteko zain zeudela. Ertzainek pentsatu zuten, Gudari Eguna zela-eta, gazteak ekintzaren bat egitekotan zirela, gazteek beraiek gero azaldu-takoaren arabera. Gazteetako bik salatu zuten, halaber, mendira eraman zituztela eta han torturatzeko mehatxua egin zirela.

Azaroaren 14a. Barne Sailak iragarri zuen 70 milioi euro bideratuko zituela mehatxatutako lokalak eta pertsonak babesteko. Eta Askatasunaren aldeko Fundazioak Euskal Herrian Estatuaren presentzia handiagoa aldarrikatu zuen biharamunean.

Abenduaren 19a. Hainbat protesta eta errepide-mozketa izan ziren herrian, Baltasar Garzon epaileak Herri Batasunako hainbat mahaitako hogeitaka kide Auzitegi Nacionalean aurkeztera deitu zituelako. Epaileak auto bat kaleratu zuen azaroaren 21ean, eta azken hamabost urteotako kargudun abertzaleei ETAko kide izatea egotzi zien. HBko hautetsiak eta hautetsi ohiak aske geratu ziren fidantzapean.

2003

Urtarrila. Cristina Goirizelaia Gonzalez atxilotu zuen poliziak Daxen. Arrasatearra 2000. urteko azarotik, poliziak ETAren komando bat desegin zuenetik, zegoen etxetik ihes eginda. Cristina Gorizelaia lurreko zinegotzia izan zen.

Otsailaren 19a. Askatasunaren aldeko eta terrorismoaren aurkako Itunaren jarraipen-batzordeak [2000an sinatua], Diputatuen Kongresuan bilduta, PPren Gobernuak eta PSOEek sinatutako akordioa berretsi zuen terrorismo-delituengatik zigorrak 40 urtera handitzeko eta espetxe-onurak eskuratzea eragozteko. Horrela jakinarazi zuten PSOEko bozeramaile Jesus Calderak eta PPko idazkari nagusi Javier Arenasek. Azken

honek adierazi zuen akordio hori "ETArri emandako erantzuna"¹⁴⁹ zela, egun batzuk lehenago ETAk Joseba Pagazaurtundua (45 urte) hil baitzuen Andoainen.

Maiatzaren 8a. Gauerdia pasatxo, UGT sindikatuaren egoitzari eraso egin zioten, Garibai kaleko solairuarte batean. Ezezagun batzuek su eman zioten lokalari, kristalak harrika puskatu eta molotov koktelak jaurtita. Kalterik handienak ekitaldi-aretoan izan ziren, hormak belztuta eta sabaia erdi erorian geratu baitziren.

Ekainaren 23a. Lur Pagoagak, Illart Azkaratek eta "Papi" goitzeneko pertsona batek gaueko manifestazio batean parte hartu zuten Sanjoanetan. Lehen biek pankarta zeramaten eta hirugarrenak baimena eskatu zuten. Lau hilabeteren buruan, Auzitegi Nazionalean Del Olmo epailearen aurrean deklaratzera deitu zituzten, "terrorismoa goratzea" leporatuta. Ertzaintzak atestatu bat egin zuen manifestazioaren harira, eta atzealdean "Gora ETA" oihuak entzun zirela jaso zuen. Auzia artxibatuta geratu zen.

Uztailaren 31a. Ertzaintzak Enrike Letona Biteri atxilotu zuen, aurrez 16 urte pasatxo preso egon eta gero. Auzitegi Nazionalak beste sumario bat zabaldu zuela-eta, Letona atxilotzeko agindu judiziala eman zuen. Abenduaren 20ra arte egon zen espetxean.

Azaroaren 16a. Frantziako Poliziak Igor Letona Biteri atxilotu zuen, hainbat urte espetxean igaro ondoren, "gaizkile elkarteko kide izateagatik".

Azaroaren 18a. Espainiako Polizia Nazionalak Saioa Alzua Galparsoro, 28 urtekoa, eta Gaizka Azkarate Garai, 30 urtekoa, atxilotu zituen, azken hori HBren hautagai izandakoa 1995ean. Baltasar Garzonek zuzendutako polizia-operazio zabal bat izan zen, ETako ustezko kideen eta laguntzaileen aurka. Biek salatu zuten atxilotuta egon ziren denboran torturak jasan zituztela. Deklarazioa hartu ondoren, epaileak espetxera bidali zituen. Ia hiru urte egon ziren espetxean eta aske atera ziren, epaiketarik gabe.

2004

Martxoaren 16a. Guardia Zibilak berriro atxilotu zuen Enrike Letona Biteri. Ondoren, baldintzapeko askatasunean aske utzi zuten, fidantzapean.

149 Agentziak eta Abc, 2003/02/19.

Maiatzaren 13a. Auzitegi Nazionaleko Zigor-arloko lehen aretoak hamar urteko espetxe zigorrera kondenatu zituen Ibon Etxezarreta eta Koldo Carrasco, Arrasateko Recambios Egido enpresan ibilgailuen matrikulak trokelatzeko makina bat “xede terroristarekin lapurtzeagatik” [2001/02/10], eta establezimenduko langilea legez kanpo atxilotzeagatik (plastikozko bridekin poste batera lotu zuten eta enbalatzeko zintarekin estali zioten ahoa).

Abenduaren 16a. Beste gertakari batzuegatik espetxean zeuden bi pertsonari 17 hilabeteko espetxe zigorra ezarri zien epaileak, Matilde Martin Delgado PSE-EEko zinegotziari heriotza-mehatxuak egiteagatik.

2005

Otsailaren 11a. Jarrai-Haika-Segiko 33 gazteren aurkako epaiketa hasi zen. Haien artean zen Amaia Arrieta arrasatearra. Arrietak 2001ean Auzitegi Nazionalan aurkeztu zuen bere burua, eta geroztik lau urte zeramatzan espetxean, ahozko epaiketaren zain.

Martxoaren 29a. Eneko Ostolaza Ikaran atxilotu zuen Guardia Zibilak. Atxilotuak polizien zaintzapean zela torturak jasan zituela salatu zuen.

Apirilaren 7a. Gorka Aztiria Etxeberria eta Gaizka Olabarrieta Kormenzana atxilotu zituen Espainiako Polizia Nazionalak Arrasaten, eta epaileak espetxeratu egin zituen. Biek torturak salatu zituzten.

Ekainaren 10a. Julen Atxurra Egurrola eta Jose Luis Agirre Lete epaitu zituzten, Jose Antonio Ortega Lara bahitzeko agindua eman izanaren akusaziopean.

Uztailaren 24a. Hilaren 20an Cahorsen, Tolosa (Frantzia) iparraldean, hil zen Imanol Gomez (23 urte) ETAko kidearen heriotzaren ondorioz, hainbat protesta izan ziren. Egun horretan, su eman zioten birziklatzeko hainbat edukiontziri.

Urriaren 7a. Ertzaintzako agenteek Maritxu Kajoi festetan jarritako txosnako pankartak eta kartelak kentzeko agindu zuten. Inguruko hormetan itsatsitako hainbat kartel ere kendu zituzten, CESPAn enpresaren furgoneta baten laguntzarekin (garbiketarako kontratatutako enpresa). Bost gazte identifikatu zituzten eta beste bat atxilotzeko keinua egin zuten. Irati Elkartean ere sartu ziren ertzainak. Askatasunak salatu egin zituen gertakari horiek.

Urriaren 7a. Ezezagunek eraso egin zioten Batzokiari.

2006

Otsailaren 22a. Gaueko 21:00ak aldera, hainbat ezezagunek bi suziri jaurti zituzten PSE-EEko herriko militante baten aurka. Biktimak ez zuen zauririk izan, baina salaketa jarri zuen Ertzaintzaren komisarian.

Otsailaren 22a. Gauez baita ere, ezezagun batzuek margo gorria jaurti zuten Arrasateko bake-epaitegiaren aurka (Ignacio Zuloaga kalean), eta PSE-EE alderdiaren egoitzaren aurka. Azken honetan, honelakoak idatzi zituzten: "Egindakoa ordainduko duzue" eta "Faxismoari kaña".

Apirilaren 27a. Euskal Autonomia Erkidegoko Garbitze Batzordeak erabaki zuen irekita baino argitu gabe zeuden hainbat espediente judizial amaitutzat ematea, horien artean Etxabe kasua. Honela jasota geratu zen: 75-X-6. Ignacio Echave Orobengoaren erailketa, gerra-armarekin, terrorismoaren prebentzioa Elorrioko Kanpazarren".

Ekainaren 20a. Frantziako poliziak Kristina Larrañaga Arando atxilotu zuen Azkainen, eta epaileak espetxeratzeko agindu zuen.

Irailaren 28a. Gaueko 21:15ak aldera, burua estalitako hainbat lagunek bi molotov koktelekin eraso zioten PSE-EEren Olarte kaleko egoitzari. Bizilagun batzuek itzali zuten sua, baina fatxada belztuta geratu zen. EAEko PSE-EEren egoitza baten aurkako bigarren eraso izan zen astebetearen.

Urriaren 17a. EHUko 103 ikasle libre geratu ziren kargurik gabe Getxoko epaitegian. 2003an Unibertsitateen Lege Organikoaren aurka ikasleen itxialdi batean parte hartzeagatik zeuden auzipetuta gazteak. Hasiera bateko asmoa zen ikasleak Auzitegi Nacionalean epaitzea, "ETArekin zeharka lotura izateagatik". Epaiketean identifikatu ondoren, jada 2006an, bertaratutako gehienek aretoan ez jarritzea eta EHUko Errektoretzara joatea erabaki zuten protestaldiaren "kriminalizazioa" salatzeri. Beste toki batzuetan elkartasuna adierazteko mobilizazioak izan ziren, hala nola Mondragon Unibertsitatean. Ikasleen artean Arrasateko hainbat gazte zeuden; besteak beste, Eneko Barberena gaur egungo zinegotzia.

Urriaren 24a. Idazkari judizialak, Ertzaintzaren laguntzarekin, Arrasateko Irati Elkartean zegoen materialaren inbentarioa egin zuen. Gauza bera egin zuten Oñatin (Arrano taberna), Bergaran (Arrano Beltza) eta Aretxabaletan (Urbaltz). Agindu judizialaren bidez ertzainek inbentarioa egiten zuten bitartean, dozenaka pertsona, haserre eta urduritasun zantzu nabarmenekin¹⁵⁰, hurbilean jarri ziren, honela zioen pankarta baten atzean: "Errepresioa ez da bidea. Euskal Herriak autodeterminazioa behar du". Aurrean, hamar bat ertzain.

¹⁵⁰ Goiena 2006/10/24. "Ertzaintza eta idazkari judiziala Debagoieneko hainbat Herriko Tabernatara sartu dira".

2007

Urtarrilaren 5a. Etxean, gasolina eta aerosolekin egindako lehergailu bat jaurti zuten Jokin Zaitegi kaleko La Caixaren kutxazain baten kontra, eta sute handia piztu zen. Horren ondorioz, eraikineko hiru atarrietako bizilagunek utzi egin behar izan zituzten beren etxebizitzak goizaldean. Haien artean zegoen Ambrosio Fernandez Recio, 79 urteko erretiratu, bihotz-biriketako arazoekin. Berak ez ezik, beste pertsona batzuek ere kalteak jasan zituzten kearen eta kaleko hotzaren eraginez. Kanean ordubete eta bi orduren artean egin ondoren, hogeita lau familiari –berrogeita hamar bat pertsonari– Arrasateko bi hoteletan eta Eskoriatzako batean eman zieten ostatu. Bankuaren bulegoa suntsituta geratzeaz gain, eraikineko eta etxebizitza batzuetako gas-, ur- eta elektrizitate-instalazioetan kalte nabarmenak sortu ziren.

Urtarrilaren 5a. Gau horretan bertan beste bi kutxazain automatikori egin zioten eraso Garibai eta Biteri kaleetan, Kutxaren bati eta BBVAren beste bati. Kalteak ez ziren handiak izan.

Urtarrilaren 6a. Kaltetutako atarrietako bitan bizi ziren bizilagunek beren etxera itzuli ahal izan zuten, baina 4. zenbakiko bizilagunek, aldiz, maletatan eta poltsetan beharrezko gauzak hartzera baino ezin izan zuten sartu; izan ere, etxebizitzak artean ez zeuden bizitzeko baldintza egokietan.

Urtarrilaren 7a. Ambrosio Fernandezek osasun-egoerak okerrera egin zuen, eta Debagoieneko Ospitalean ingresatu zuten, "sukarragatik, kontzientzia-mailaren gale-ragatik eta hipotentsioagatik"¹⁵¹. Arrasateko Udaltzainburuak, Jose Luis Etxebarriak, familiaren bozeramaile lanetan, jakinarazi zuen Ambrosio Fernandezek La Caixaren aurkako erasoaren aurretik ere "osasun-espeditente konplikatua" zuela: "aurrez bi tronbosi jasan zituen eta arnasketa-arazoaren aurrekariak ere bazituen". Gehitu zuen gaueko hotzak –bizilagunak pijama hutsean eta zapatilekin jaitsi ziren kalera– eta bere etxebi-

151 Jorge Cancio Fanlo elkargokidearen txostena, 2007/01/08koa.

zitzaren azpian piztutako suaren kea arnastu izanak "litekeena da bere osasun-egoera okertzea"¹⁵².

Urtarrilaren 8a. Ambrosio Fernandez Txagorritxuko ospitalera eramatea erabaki zuten medikuek eta senideek, eta ZIUn ingresatu zuten; izan ere, nahiz eta tratamendua jarri, pazientearen hipotentsioak gora egin zuen. Honela zioen mediku-txostenak:

Pazientea, jatorrizko ospitaleko mediku-txostenaren arabera, kalean egon da gauez, etxeko atarian indarkeriazko ekintza bat egin ondoren etxebizitza hustu behar izan zutelako, eta arnas-gutxiegitasuna, hipotentsioa eta sukarra sentitzen hasi zen. Aldian behin dardara egiten zuen. Hori dela eta, Debagoieneko Ospitalean ingresatu zuten 2007/01/07an. Ura eman eta antibiotiko bidezko tratamendua jarri arren, hipotentsioa areagotu egin zitzaion, eta kontzientzia-maila gutxitu. Gurekin kontsulta egin ondoren, zentro honetara ekartzea erabaki zen.

*Ingresatu eta ordu gutxira, pazienteak intubatu eta arnasketa mekanikora konektatu behar izan genuen*¹⁵³.

Urtarrilaren 11a. Udalak kontzentrazio isila deitu zuen Arrasateko plazan, Gipuzkoako Foru Aldundiaren kontseiluak babestua, urtarrilaren 5eko kale-borrokako eraso gaitzesteko.

Urtarrilaren 12a. Segiren borroka-eguna, Jarrai-Haika-Segi sumarioko gazteei ezarritako zigorrak handitu izanagatik protestatzeko. Ertzaintzak pertsona bat atxilotu zuen 13:00ak inguruan, manifestazio batean. Manifestariek zenbait edukiontzi gurutzatu zituzten errepedean.

Urtarrilaren 19a. Amaia Arrieta arrasatearra eta haren laguna, Igor Ortega, atxilotu zituzten Donostiako beren etxebizitzan, Jarrai-Haika-Segi epaiketako sententziaren irakurketarako. Amaia Arrietak berekin eraman zuen Ilargi alaba, zigorraren gainerakoa espetxean betetzeko.

Otsailaren 24a. Maria Murgoitio 80 urteko arrasatearrak eta Gabriel Urizar presoaren amak, pelbisa apurtu zuen, Ertzaintzaren karga batean, Bilbon, euskal presoan aldeko manifestazio batean.

Martxoaren 3a. Ambrosio Fernandez Recio hil egin zen Txagorritxuko Ospitalean. ZIUn ingresatuta egon zen bi hilabeteetan "hainbat konplikazio sortu ziren eta, azkenik, horien guztien eraginez, hil egin zen"¹⁵⁴. Donostian kontzentrazio bat egin zen heriotza

152 *El Diario Vasco*, 2007/03/05.

153 S. Iribarrenek, Txagorritxuko Medikuntza Intentsiboko mediku ondokoak, sinatutako mediku-txostena, 2007/03/03.

154 *El Diario Vasco*, 2007/03/05.

gaitzesteko. [Espainiako Gobernuak terrorismoaren biktimatzat onartu zuen Ambrosio Fernandez]¹⁵⁵.

Martxoaren 5a. Ambrosio Fernandezek aldeko hileta-elizkizunak egin ziren herriko San Joan Bataiatzailearen parrokian.

Martxoaren 23a. Eusko Legebiltzarreko alderdi politiko guztiek, EHAK-k izan ezik –“doluminak eta elkertasuna” adierazi zizkion alderdi honek Ambrosio Fernandezek familiari-, Barne Sailari eta Barne Ministerioari eskatu zioten “izapideak egiten jarraitzeko eta dokumentazioa osatzeko”, hildakoaren familiak Biktimekiko Elkartasun Legean aurreikusitako laguntzak jaso ahal izan zituzten.

Ekainaren 16a. ANVk Arrasateko alkatetza berreskuratu zuen, gainerako udal talde politikoak ez baitziren elkarren artean ados jarri.

Azaroaren 30a. Natale Landa abokatua atxilotu zuen Guardia Zibilak, Madrilen 18/98 epaiketako sententziaren irakurketarako. 2009an, azkenik, Auzitegi Gorenak absolbitu egin zuen.

Abenduaren 25a. Natividad Junco oñatiarra hil zen trafiko-istripu batean, autoan Teruelgo espetxean senide bat bisitatzen zela zatorrela. Debagoienean oihartzun handia izan zuen heriotzak.

2008

Urtarrilaren 6a. Guardia Zibilak Igor Portu Juanena eta Mattin Sarasola Yarzabal ETako kideak atxilotu zituen Arrasaten, biak lesakarrak, zeramaten motxilan bi arma zituztela. 2006ko abenduan Barajasko (Madril) T-4an bonba bat jartzea leporatu zieten. Atentatu hartan Diego Armando Estacio eta Carlos Alonso Palate hil ziren. [Lehergai horrek apurtu zuen ETak 2006ko martxotik indarrean zuen su-etena].

Urtarrilaren 7a. Atxilotu eta 16 ordura, Igor Portu Donostia Ospitaleko ZIUn ingresatu zuten urgentziaz. Igor Porturen mediku-txostenaren arabera, atxilotuak larruazalpeko enfisema, biriketako zulaketa, saihestasun-herur bat hautsita, begi batean hemorragia eta gorputzean hainbat hematoma zituen. 27 egun egon zen ingresatuta. Portuak berak nahiz Sarasolak atxilotuta egon ziren denboran tortura larriak jasan zituztela salatu zuten. Gipuzkoako Probintzia Auzitegiaren lehen sententziak (2010/12/30) berretsi egin zituen torturak, eta 2 eta 4 urteko zigorra ezarri zien Guardia Zibileko sarjentu bati, kabo bati eta beste agente batzuei. [Auzitegi Gorenak ezeztatu egin zuen sententzia hori 2011/11/2an, salaketa faltsua zela eta tortura-frogarik ez zegoela argudiatuta. 2018/02/13an Giza Eskubideen Auzitegi Gorenak zigortu egin zuen Espainia, Portu

155 *El País* 2011/12/18.

eta Sarasolari tratu bidegabea eta umiliagarria eragiteagatik, eta atxilotuei 30.000 eta 20.000 euroko kalte-ordaina ematera behartu zuen].

Urtarrilaren 29a. Estatuko Fiskaltzak EHAKren egoitzak ixtea eta kontuak enbargatzea eskatu zuen, baita hauteskundeetarako hautagaitzak aurkeztea debekatzeko kautelazko neurriak hartzea ere. Otsailaren 8an, Baltasar Garzon epaileak eten egin zuen ANV eta EHAK alderdien jarduera. Poliziak hainbat pertsona atxilotu zituen eta zenbait egoitza miatu.

Martxoaren 7a. ETak Isaias Carrasco Miguel PSE-EEko zinegotzi ohia hil zuen 13:30ak aldera, bere etxebizitzatik gertu, Navas de Tolosa kalean, emaztea (Maria Angeles Romero) eta alaba nagusia (Sandra) metro gutxira zituela. Isaias Carrascok 42 urte zituen, bi alaba eta seme baten aita zen, eta Bidelaneko langilea zen AP-1 autopistan. Isaias Carrasco autoan zegoela, lanerako bidea hartzekotan, gizabanako batek gerturatu eta bost tiro jo zizkion distantzia laburrera. Larri zaurituta, 13:50ean ingresatu zuten herriko ospitalean, baina bihotz-biriketako bi geldialdi izan ondoren, hil egin zen azkenean.

Ino Galparsoro alkatea ospitalera bertaratu zen, baina Isaias Carrascoren hurbilekoek "ez zara ongietorria" adierazi zioten. Era berean, Juan Jose Ibarretxe lehendakariak bereganako keinu eta begirada serioak jaso zituen. Jose Luis Rodriguez Zapatero presidentea pribatuan bildu zen familiarekin, eta Alfredo Rubalcaba familiaren etxebizitzara bertaratu zen. Alderdi politiko gehienek bertan behera utzi zuten hauteskunde-kanpaina egun horretan.

Isaias Carrascoren gorpuzkiak ospitaletik udaletxeko osoko bilkuren aretora eraman zituzten, eta han egokitu zuten hil-kapera. Han berriro ere tirabirak sortu ziren, batez ere Mariano Rajoy eta Patxi Lopezen artean; izan ere, hasiera batean PSE-EEK ez zuen asmorik PPko kideak hartzeko. Militante sozialista nabarmen batek ez zion utzi Mariano Rajoyri Isaias Carrascoren gorpua zegoen tokira gerturatzen.

Martxoaren 8a. Bost minutuko kontzentrazio isila plazan, udaletxearen parean. Jendetza bildu zen Isaias Carrascoren aldeko hileta-elizkizunean. Juan Maria Uriarte gotzainak eman zuen meza San Joan Bataiatzailearen parrokan. Elizkizunaren ondoren, adiskideek hilerriraino eraman zuten hilkutxa, alderdi politikoetako agintariak eta buruzagiak (Mariano Rajoy, Chaves...) segizioan zirela.

Lurperatzea amaitzean, Sandra Carrascok komunikatu bat irakurri zuen eta "koldarrak" deitu zien aita hil zutenei.

Martxoaren 10a. Ehunka pertsona elkartu ziren Arrasateko udaletxe aurreko plazan, atentatua gaitzesteko; Isaias Carrascoren lankideek egin zuten deialdia. ELA sindikatua ere kontzentrazioa bildu zen bere pankartarekin, eta horrek Damaso Casado Euskadiko UGTko idazkari nagusiaren haserrea eragin zuen.

Martxoaren 29a. PSE-EEK berriro nabarmendu zuen herriko alkatetzak ezin zuela ANVren esku jarraitu, eta EAJ interpelatu zuen. Hurrengo egunetan, ETAk hiru lehergailu jarri zituen PSE-EEren beste horrenbeste egoitzaren kontra, nahiz eta poliziak zainduta egon.

Isaias Carrascoren alaba zaharrenak, Sandrak (hau ere AP-1 autopistako langilea), aitaren lanpostua eskatu eta hartu zuen, Donostiatik Arrasatera sartzeko bidesariaren kabinan.

Apirilaren 3a. Iciar Lamarain PPko zinegotziak minutu bateko isilunea eskatu zion Udalbatzari Isaias Carrascoren oroimenez, eta premiazko mozio bat aurkeztu zuen ETAREN jardunaren aurka, bertaratuen irain eta mehatxuen artean. Mozioak ez zuen aurrera egin, hainbat zinegotzi falta zirelako; PSE-EEko 4 eta EAJko bat, hain zuzen.

Apirilaren 18a. Grande-Marlaska epaileak agindutako polizia-operazioa hamar gazteren aurka Errenteria, Oiartzun eta Arrasaten. Azken herri honetan Josu Arruabarrena atxilotu zuten, baina atxilotu eta lasterrera, Donostia ospitalean ingratu behar izan zuten gastroenteritis akutu baten ondorioz. Hiru pertsona atxilotu zituzten atxiloketenatik protestan ari zirela, eta ondoren aske utzi zituzten.

Apirilaren 20a. PSE-EEren egoitzen zaintza indartu zuten berriro, hilaren 17an Elgoibarko Herriko Etxearen aurka atentatu bat izan ondoren.

Apirilaren 24a. PSE-EE eta EAJ alderdiek lau printzipio etiko jasotzen zituen mozio bat aurkeztu zuten, "Udalak" Isaias Carrascoren erailketaren aurrean adierazitako iritzien harira. Mozioan ohartarazten zuten, udal karguek oinarri etiko horiek onartu ezean, haien dimisioa eskatuko zutela. PSE-EEK (4 zinegotzi) eta EAJk (4) mozioaren alde bozkatu zuten; PP (1), EA (1) eta EB-Zutik abstenitu egin ziren eta EAE-ANV (7), Aralarrek (1) eta EB-Zutik alderdiko kide batek kontra bozkatu zuten; horren ondorioz, mozioak ez zuen aurrera egin, Ino Galparsoro (EAE-ANV) alkatearen kalitatezko botoarengatik. Bestalde, Iciar Lamarain PPko zinegotziak zentsura-mozioa aurkeztu zuen eta PSE-EEK horren alternatiba bat. Ez batak ez besteak ez zuen aurrera egin. Osoko bilkuran jendetza bildu zen eta tirabira handiko uneak eta irainak izan ziren: elkarren aurkako erasoak eta txaloak nork bere aldeko. Irteeran ere tirabirak izan ziren, eta hainbat zinegotziren aurkako oihuak entzun ziren: "Zuek faxistak zarete terroristak". Ezker abertzaleak aurrez kontzentrazioa deitua zuen udaletxearen aurrean. EAJk eta PSE-EEK adierazi zuten azkenean ez zela bete alde zurretik "adostutakoa".

Apirilaren 29a. Ino Galpasoro Markaide Auzitegi Nazionalera deitu zuten, baina zitzioan ez zen adierazten zer leporatzen zitzaion. Auzitegian, EAE-ANV alderdiko alkatea [herriko lehen emakumea alkatetzan, 2007-2011] atxilotzeko agindu zuen Baltasar Garzon epaileak, EAE-ANVren jarduerak eteteko auto judiziala ez betetzeagatik desobediencia eta "talde armatuarekin" kolaboratzea leporatuta.

Apirilaren 30a. Ino Galpasoro (ANV) espetxera bidali zuen epaileak, Auzitegi Nazionalean berriro aurkeztu ondoren. Poliziak udaletxea miatu zuen eta alderdi politiko horrekin loturiko dokumentuak eraman zituen. Baltasar Garzon epailearen ustez nahikoa zantzu zeuden Galparsoro auzipetzeko “talde terroristarekin kolaboratzeagatik edo kide izateagatik eta kautelazko neurriak urratzeagatik”. Ezker abertzalearen iritziz “kasu harrigarria” izan zen Europan.

Apirilaren 30a. Arratsaldean. Aurrez aurrekoak izan ziren Ertzaintzaren eta manifestazio bateko partaideen artean. Manifestariak Ino Galpasoro alkatearen atxiloketa salatzen zuten.

Maiatzaren 1a. Goizean: ezker abertzaleak pankarta bat zintzilikatu zuen udaletxeko balkoian: “PSOE-PNV mozioekin lortu ez duzuen indarrez? Ino askatu!” eta prentsaurreko masibo bat egin zuen plazan. **Arratsaldean:** Giroa tenkatu egin zen Ino Galparsororen atxiloketagatik protesta egiten zuten manifestarien eta Ertzaintzaren artean, polizia honen hiru furgoneta Garibai kalean agertu zirenean eta ertzainek pankarta zeramatenak identifikatzeko eskatu zutenean.

Maiatzaren 3a. Milaka pertsona –“5.000 inguru” *El País* egunkariaren arabera- manifestatu ziren herrian “Salbuespen egoera stop - Euskal Herriak Autodeterminazioa” pankartaren atzean, Ino Galparsoro askatzea eskatzeko. Guardia Zibilak kontrolak ezarri zituen autopistan eta San Prudentzian. Hainbat pintada azaldu ziren PSE-EEri “faxista” eta EAJri “espainola” izatea egotziz. Eusko Jaurlaritzak komunikatu bat kaleratu zuen ETAK maiatzaren 1ean Arrigorriagan eta Donostian eginiko bi atentatu salatzeke, baita Ino Galparsoro alkatearen espetxeratzea gaitzesteko ere, horrek “ez garamatzalako bakearen bidera”.

Maiatzaren 6a. Ertzaintzako agenteek identifikatzeko eskatu zieten maiatzaren 8rako greba orokorrerako deialdia egiteko prentsaurrekoa eman zuten pertsonen. Espetxeratutako alkateari elkartasuna adieraztea eta espetxeratu izana salatzea ziren greba-deialdiaren xedeak.

Maiatzaren 8a. Greba-deialdia herrian, Ino Galparsoro alkatea aske uztea eskatzeko. MCCko hainbat enpresak lan-geldialdiak egin zituzten eta herriguneko saltokiek itxi egin zuten. Ertzaintzak hogeita bat pertsona identifikatu zituen. Manifestazioak izan ziren goizez eta arratsaldez “Erabakia herriarena. Udala herritarrena” pankarta buruan zela. Horma-irudi bat margotu zuten Biteri plazan. **Bezperan**, udal langileek kontzentrazioa egin zuten “Ino Udaletxera” goiburuararekin, eta **hilaren 9an**, Debagoieneko Mankomunitateak Galparsoro aske uzteko eskatu zuen.

Maiatzaren 9a. Goizaldean, ezezagun batzuek su eman zioten Jose Luis Apraiz Arrasateko EAJ-Eako bozeramailearen auto partikularrari, gidariaren leihoa hautsi eta likido sukoia barnera isurita. Sua ez zen ibilgailu osora zabaldu, baina eserlekuak erreta geratu ziren.

Uztailaren 3a. PSE-EEko hiru zinegotzik utzi egin zuten osoko bilkura, jarduneko alkateak, Oihana Aranburuk (ANV) Ino Galparsororen argazki bat kentzeari uko egin ondoren (apirilaren 30ean atxilotu zuten arte alkateak betetzen zuen lekuan zegoen argazkia).

Uztailaren 28a. Ino Galparsoro alkatea behin-behineko askatasunean atera zen Soto del Realeko espetxetik, 30.000 euroko fidantza ordainduta. Apirilaren 30etik zegoen preso. Ehunka lagunek ongietorria egin zioten egun hartan bertan herrian, eta **hilaren 30ean**, omenaldi publikoa egin zioten.

Urriaren 7a. Arrasateko Udalbatzak onartu egin zuen ETAk Santoñan, Ondarroan eta Gasteizen eginiko azken atentatuen gaitzespena, PSE-EEK aurkeztua eta EAJk eta PPK babestua. Ezker abertzaleak beste mozio bat aurkeztu zuen Auzitegi Gorenak ANV eta EHAK alderdiak legez kanporatu izana kondenatzeko, baina alderdiaren beraren babes besterik ez zuen lortu.

Azaroaren 29a. ANVren sorreraren 78. urteurrena oroitu zen herrian.

Abenduaren 22a. Herriko PSE-EEK adierazi zuen prest zegoela, beste behin, Ino Galparsoro alkatearen aurkako zentsura-mozioa bultzatzeko, EAJ eta EA "sinatzeko prest baleude", Azpeitiko Udaleko erregidorearekin gertatu zen moduan.

2009

Urtarrilaren 13a. Lorea Zeziaga atxilotu zuen Frantziako poliziak Baionan. Aske geratu zen gero.

Otsailaren 8a. Auzitegi Gorenak ezeztatu egin zituen D3M eta Askatasunaren hautagaitzak, eta Auzitegi Konstituzionalak berretsi egin zuen epaia hilaren 12an.

Martxoaren 13a. Ertzaintzako agenteek kendu egin zituzten Banco Guipuzcoano banketxearen burdin-hesian aluminiozko euskarri batekin jarritako herriko preso enerretratuak, Auzitegi Nazionalak horrela agindu ondoren. Argazkiak jendaurrean erakustea "terrorismoa gorestea" eta "biktimak umiliatzea" zela adierazi zuen epaitegi horrek.

Martxoan zehar. Polemika sortu zen herrian Arrasateko Portaloira Topaguneak herriko atarrietan, baita Carrasco-Romero familiaren atarian ere, jarritako kartelak zirela-eta, berriki hildako biktima batekiko sentiberatasunik ez agertzeagatik. Karteletan, sinadura-bilketa kanpaina baten berri ematen zen, Udalean aurkezteko mozio bat babesteko. Mozioaren xedea zen larri gaixo dauden preso en askatasuna eskatzea. Mozioaren testuan Arrasateko preso hauek aipatzen ziren: Jon Agirre, Josu Uribe txeberria eta Jose Ignacio Gaztañaga.

Maiatzaren 24a. Arrasateko bi gazte, Aitor Urizar eta Julen Ugalde, El Helmantico (Salamanca) futbol-zelaitik kanporatu zituen Espainiako Poliziak, Realaren eta Salamancaren arteko partidaren presoen bi bandera goratzeagatik. Gerora jakin zen hirugarren bat ere kanporatu zutela futbol-zelaitik. Indarkeriaren aurkako Batzordeak 4.000 euroko isuna jarri zion bakoitzari, eta urtebetean kirol-estadioetan sartzeko debekua. Nahiz eta lau helegite jarri, administrazio-isuna ezarri egin zitzaizen azkenean.

Irailaren 25a. Ertzaintzaren furgonetek hartu zuten plaza Maritxu Kajoi jai-egunaren bederatziurreneko ospakizunetan, "Azken ostirala" ospatzea galarazteko.

Irailaren 26a. Arrasateko bizilagun-talde batek "Utzi Arrasate bakean!" agiria aurkeztu zuen prentsaurrekoan, eta urriaren 1ean eskubide zibil eta politikoen alde manifestazio bat egiteko deialdia plazaratu zuen.

Azaroaren 24a. Guardia Zibilak sarekada zabala egin zuen Segiko 34 gazteren aurka Euskal Herriko hogeitaka herritan, eta etxeak, egoitzak, lokalak eta gaztetxeak miatu zituen. Protestak. Irati Mujika Larreta, Arrasateko Irati Elkarteko langilea, Amezketan atxilotu zuen Guardia Zibilak, eta espetxeratu egin zuten. Atxilotuak torturak salatu zituen abokatuaren aurrean: "poltsa", kolpeak, sexu-mehatxuak¹⁵⁶... Madrilerako bide osoan, "eskuak soka batekin lotuta" izan zituen, eta ibilbidearen zati batean, "plastikozko poltsa bat buruan". Madrilgo polizia-etxean, berriz, "denbora gehienez begiak estalita" eduki zuten eta "ariketa fisikoak egitera behartu, belaunak klak egin arte". Une batean, "biluztu egin zuten eta bortxatzeko mehatxua" egin zioten¹⁵⁷. Segiko kide iza-teagatik talde terroristako kide izatea leporatu zioten, baina 2014ko ekainean absolbitu egin zuten. Azaroaren 28an milaka pertsonak manifestazioa egin zuten Bilbon, elkartasuna adierazteko.

Azaroaren 29a. Su eman zioten hainbat edukiontziri.

2010

Urtarrila. Aritz Arrieta Kabiketa PSE-EEko zinegotziak ETaren laugarren eskutitza jaso zuen mehatxuekin, urte eta erdiko epean. Laugarren honetan, honela esan zioten: "Zu eta zure alderdia zarete Euskal Herriak bizi duen jazarpen-egoeraren erantzuleak (...) Alde egin ezazu Euskal Herritik, edo zure, zure ondasunen eta zure familiaren aurka joko dugu"¹⁵⁸. Eskutitzetako hiru udaletxeko buzoian jaso zituen eta laugarrena etxean. Haietako batean, argazki bat ageri zen diana batekin.

156 *Mondraberr* 2014/01/09.

157 Esaldi hori eta komatxo arteko besteak *Europa Press* agentziak jasotakoak dira 2016/10/30ean, Auzitegi Konstituzionalak babes-eskaera onartu ondoren.

158 *Interviú* 2010/04/27.

Abenduaren 30a. Gipuzkoako Probintzia Auzitegiak bi urte eta lau urte eta erdi arteko espetxe-zigorak ezarri zizkien lau guardia zibili, Igor Portu Jaunarena eta Mattin Sarasolaren atxilotetan tortura larrien bi delitu eta lesioen delitu bat eta arau-hauste bat egin izanagatik [bi atxilotuei 2010eko maiatzean ezarri zieten kondena, Barajasko T-4an atentatua egin eta Diego Armando Estacio eta Carlos Alonso Palate hil izanagatik]. Sententziak frogatutzat eman zuen guardia zibilek atxilotu, eskuburdinak ezarri eta lur orotako ibilgailuetan sartu zituztela ETAko bi kideak, eta ondoren, baso pista batera eramane eta han kolpatu, iraindu eta mehatxatu egin zituztela.

2011

Urtarrilaren 10a. ETAk su-eten “iraunkor eta orokorra, nazioarteko komunitateak egiaz-tatu ahal izango duena” iragarri zuen.

Urtarrila. Koldo Balanzategi salatu zuen Ertzaintzak, irain eta kalumniengatik, polizia-ki-degoei egotzitako hainbat errepresio-ekintzari buruzko datuak jasotzen zituen kartel/horma-irudi batean haren aztarnak aurkitu ondoren. Kasua ez zen epaitzera iritsi, pres-kribatu egin baitzuen denboran.

Apirilaren 28a. ETAk enpresari-elkarteei jakinarazi zien amaitutzat eman zuela estortsio ekonomikoa edo “zerga iraultzailea”.

Maiatzaren 6a. Jon Agirre Agiriano ETAko kidea aske utzi ondoren antolatutako mani-festazio bat galarazi zuen Ertzaintzak, Auzitegi Nazionalak debekatu egin baitzuen eki-taldia (Agirre Agirianok 30 urteko espetxe zigorra bete zuen). Preso ohia Garibai kaleko balkoira agertu eta bertaratuak, Biteri plazako lurrean eserita, “Bizi arteko zigorrik ez! Euskal presoak Euskal Herrira” zioten karteekin txaloka eta goraka hasi zirenean hasi ziren polizia-kargak ere. Ertzaintzak hiru pertsona atxilotu zituen eta Bergarako komi-sariara eramane. Pertsona asko zaurituta eta kolpatuta geratu ziren, pilotakaden eta borra-kolpeen eraginez.

Maiatzaren 25a. Herriko alderdi politiko, sindikatu eta elkarteetako hainbat ordezkari-k “oso larritzat”¹⁵⁹ jo zituzten bai hilaren 6ko gertaerak bai eta preso-egoera ere, eta hainbat ekintza iragarri zituzten; besteak beste, hilaren 27an Herriko Plazan kontzen-trazioa egiteko deia egin zuten.

Irailaren 17a. Elkartasunezko kontzertua Gaztetxean, 2009ko udaberrian Salamancako El Helmántico zelaian preso-egoera atera zuten hiru gazteen isuna ordaintzeko. Talde hauek aritu ziren: Arkada Social, Never Surrender, Dirty Brothers, Intérprete Desconocido eta Kate’s Maniacs. Sarrera: bost euro.

159 *Mondraberr* 2011/05/26.

Urriaren 20a. Nazioarteko ordezkari talde batek, Kofi Annan buru zela [Nazio Batuen idazkari nagusia 1997 eta 2006 artean], “Aieteko Adierazpena” egin eta hiru egunera, ETAk beste adierazpen bat kaleratu zuen.

ETAk bere jarduera armatua behin-betiko amaitzea erabaki du. ETAk Espainia eta Frantziako gobernuei dei egiten die, gatazkaren ondorioei konponbide ematea helburu izango duen elkarrizketa-prozesu zuzena zabaltzeko, konfrontazio armatua gainditu ahal izateko. Adierazpen historiko honekin ETAk bere konpromiso argi, sendo eta behin-betikoa erakusten du.

Azaroaren 7a. Udalbatzak onartu egin zuen Debagoieneko Fusilatuen Senitarteko eta Lagunen Batzordearen proposamena bere egitea, aldeko 19 botorekin eta kontrako batekin (PP). Udalbatzak adierazi zuen frankismoaren biktimek eskubidea dutela *egian, justizian eta erreparazioan oinarritutako aitortza jasotzeko, altxamendu militar faxista gertatu zenetik 72 urte joan diren honetan, erabateko isiltasunean eta inpunitatean. Orobat, eskubide zibil, politiko eta sozialen defentsan errepresioa, espetxea eta heriotza jasan zuten herritarren izaera politikoa* ere onartu zuen Udalbatzak, horrek ekar ditzakeen ondorio guztiekin; besteak beste, haien aurka abiarazitako sumario eta erabaki judizialak bertan behera uztea.

Azaroaren 15a. Goi-Auzitegiko Zigor Aretoaren sententzia batek onartu egin zituen Gipuzkoako Probintzia Auzitegiak Igor Portu eta Mattin Sarasolari eragindako torturen-gatik 2010eko abenduan kondenatutako lau guardia zibilek jarritako errekurtsioak. Kolpe horiek “ez frogatutzat” eman zituen eta deskalifikatu egin zituen gertakarien lekukoak.

2012

Abuztuaren 8a. Josu Uribetxeberria Bolinaga ETako presoak gose-grebari ekin zion, aske uztea eskatzeko. Egun batzuk lehenago, Leongo espetxetik Donostia Ospitalera eramán zuten Uribetxeberria, minbizi terminal, zabaldu eta sendaezina diagnostikatu ondoren. 200 presok baino gehiagok bat egin zuten baraualdiarekin. Azkenik, Barne Ministerioak hirugarren gradua eman zion **abuztuaren 17an**, eta, horren bidez, Auzitegi Nazionalak “arrazoi humanitarioengatik” behin-behinean aske uzteko izapideak jarri zituen martxan, jokabide-arau batzuk beteta. Fiskalak errekurritu egin zituen neurriok.

Irailaren 9a. Banco de Santander banketxearen bulego bateko kutzazainari su eman zioten. Inguruko hormetan honelako pintadak agertu ziren: Sua kapitalari”.

Irailaren 12a. Auzitegi Nazionalak Josu Uribetxeberria Bolinagaren askatasuna berretsi eta baldintzapen erdi-aske utzi zuen, nahiz eta Fiskaltzak horren kontrako errekurtsioa jarri zuen eta hainbat sektorek, besteak beste Covite elkarteak, aurkako jarrera gogorra erakutsi. Covitek “traizio onartezintzat” salatu zuen Espainiako Gobernuaren erabakia. Uribetxeberriak etxean jarraitu zuen preso.

Irailaren 14a. PSE-EE alderdiak lekuz aldatu zuen egoitza, Olarte kaletik Elma eta Martxoaren 8a kaleen arteko bidegurutzera. Aurreko kokalekuan hogeitik gora eraso eta atentatu jasan zituen sozialisten egoitzak. Egoitzari "Agrupación Socialista de Arrasate Marcos Vitoria" izena eman zioten.

Azaroaren 18a. AVTk aurkeztutako kereilaren ondoren, Auzitegi Nazionaleko Fiskaltzak txosten bat egiteko eskatu zion Ertzaintzari, urrian Josu Uribetxeberria ETako kideari espetxetik atera ondoren egin zitzaion omenaldiari buruz, jakiteko ea terrorismoa goretsi ote zen eta ikertzeko nork hartu zuen parte omenaldian eta zer gertatu zen ekitaldian.

2013

Otsailaren 4a. Auzitegi Nazionalak Joseba Garitaonaindia preso ohia eta Bergarako beste hiru lagun (Amaia Osa, Sebas Etxeberria eta Inaxio Manuel) epaitu zituen, "terrorismoa goratzea" leporatuta, Korrikaren 2011ko edizioko tarte batean presoan argazkiak eramateagatik. Otsailean baita ere, Josu Zubizarreta Bergarako epaitegira deitu zuten deklaratzera, 2012ko Sanjoanetan presoan argazkiekin pankarta bat jartzeagatik. Antza denez, Ertzaintzak pankarta konfiskatu ondoren eta Erandioko komisarian aztertu ondoren, haren aztarnak aurkitu zituzten.

Maiatzaren 7a. Frantziako Poliziak Julen Mendizabal Elezkano eta Kepa Arkauz atxilotu zituen, Montpellierren lehena eta Bloisen bigarrena, Frantzian biak. Epailak espetxeratzeko agindua eman zuen.

Maiatza. Ezezagunek su eman zioten kutzazain bati, eta "Kapitalismoari Sua" margotu zuten.

Ekainaren 24a. Donostiako Administrazioarekiko auzien 3. epaitegiak bertan behera utzi zuen, kautelazko neurri gisa, Sanjoanetako jai-egitarauan presoan oroimenez egitekoa zen kalejira. Carlos Urquijok, Espainiako Gobernuaren ordezkariak, horrela eskatu zion Estatuko Abokatutzari. Era berean, Euskal Autonomia Erkidegoko fiskal nagusiak, Juan Calparsorok, Inazio Azkarragaurizar Larrea (Bildu) alkatearengana jo zuen argitzeko ea Udalak presoan aldeko ekitaldi bat sartu zuen festetako egitarauan.

Irailaren 30a. Guardia Zibilak Ekain Zubizarreta Iribecampos arrasatearra atxilotu zuen Hernanin. Aske geratu zen gero.

Urriaren 14a. 2009ko sarekadan Segiko kide izateagatik atxilotutako 40 gazteen aurkako epaiketa hasi zen Madrilen. Irati Mujika ez zen bertaratu, eta beste hiru gazte ere ez, "Auzitegi Nazionalari desobedientzia agertuz epaitegi horrek ez duelako sinesgarritasunik"¹⁶⁰. Plazan deitutako batzar batean, Irati Mujikak bere erabakia azaltzeko idatzitako mezu bat irakurri zen.

¹⁶⁰ Mondraberi 2013/10/14.

Abenduaren 28a. Terrorismoaren Biktimen Elkarteko (AVT) hainbat kide hiru autobusetan etorri ziren Madrildik, Euskal Herriko bost herritan, horien artean Arrasaten, biktimen omenezko ekitaldiak egiteko. Ekitaldien helburua zen “aurre egitea” eta Parot doktrinaren ondoren zigorrak bete dituzten ETako presoek herrietan “memoria” eta “zigorrak osorik bete ditzatela” aldarrikatzea. Ertzaintzaren babes handiarekin, omenezko ekitaldiak antzerakoak izan ziren herri guztietan: lore-eskaintza bat Espainiako bandera baten gainean, minutu bateko isilunea eta otoitz bat. Bertaratuek pankarta bat zeramaten “Verdad, memoria, dignidad y justicia” goiburuarekin (Egia, memoria, duintasuna eta justizia), baita Espainiako hainbat bandera eta kartel ere, mezu honekin: “Para un final con vencedores y vencidos” (Amaieran egon daitezen garaileak eta garaituak).

2014

Urtarrilaren 9a. Kalez jantzitako hainbat poliziak Irati Mujika Arrasateko Irati Elkarteko langilea atxilotu zuten Aramaion. Mujikak ia hiru hilabete zeramatzan bilatzeko eta atxilotzeko aginduarekin, Auzitegi Nazionalera, Segiren aurkako epaiketara ez joatea erabaki zuenetik. Ilunabarrean manifestazio bat egin zen Arrasaten, atxiloketa horren eta beste zazpiren aurka protestatzeko.

Maiatzaren 2a. Margoak jaurti zituzten hiru banketxeren kontra. Antzeko ekintzak gertatu ziren Donostian, Legution eta Galdakaon ere.

2015

Urtarrilaren 16a. Josu Uribetxeberria Bolinaga hil zen, minbiziaren eraginez. Biharamunean ekitaldi zibil bat egin zen Aldai parkean, eta senide eta hurbilekoez gain, Inaxio Azkarragaurizar alkatea (Bildu) eta hainbat preso ohi bertaratu ziren.

Maiatzaren 4a. Auzitegi Nazionalak 17 urteko espetxealdi txikiko zigorra ezarri zion Jose Luis Erostegi Bidagureni [aurrez ETako kide izateagatik eta Jose Antonio Ortega Lara bahitzeagatik kondenatuta zegoen] Arrasaten Ramos Ramirez Guardia Zibileko kabo lehena erailteagatik, 1986ko ekainaren 8an. Javier Ugarte Villar absolbitu egin zuen epaileak, ez zelako frogatuta geratu gertakarietan parte hartu zuenik.

Ekainaren 26a. Auzitegi Nazionalak 32 urteko espetxe zigorra ezarri zion Beñat Aginagalderi, 2008an Isaias Carrasco PSE-EEko zinegotzia erail izanagatik. Epaiketa errepikatu egin zen fiskaltzak eskatu ondoren Auzitegi Gorenak horrela aginduta, 2014an frogarik ez zegoela-eta absolbitu egin baitzuten Aginagalde. Orduko hartan Aginagaldek ukatu egin zuen ETako kide zenik. Zigor Aretoko hirugarren atalak oraingo honetan hiru delitu hauen errudun jo zuen Beñat Aginagalde: erailketa, armak edukitzea eta helburu terroristekin kalteak sortzea.

2016

Apirilaren 16a. Eusko Jaurlaritzak omenaldia egin zien Arrasaten 1936ko lehen ertzainei; besteak beste, Miguel Etxagibel 97 urteko arrasatearrari, promozio hartatik bizirik geratzen zen bakarrari.

Urriaren 29a. Paco Garcia Rayak iragarri zuen utzi egingo zuela politika aktiboa, PSE-EE alderdian hainbat kargu bete ondoren (zinegotzi, batzarkide eta legebiltzarkide) eta Arrasateko talde sozialistaren arduradun izan ondoren. “Euskadira bake-garaia iristen zenean erretiratuko nintzela agindu nuen. Eta horrela izan da”, adierazi zuen *El Diario Vasco* egunkarian¹⁶¹.

Azaroaren 6a. EAJk Batzokiaren eta bertako bi langileren aurkako eraso salatu zuen. Hiru lagunek pintura jaurti zieten langileei, eta lokalaren fatxadara ere bota zuten. Egoitzaren sarreran, trapuzko bi panpina eta kartel bat utzi zituzten, Europar Batasunaren eta Estatu Batuen arteko merkataritza askerako itunaren aurkako testua-ekin, eta goiburu honekin: “TTIP-PNV-PSOE”.

Azaroaren 7a. Udaleko talde politiko guztiek EAJren Batzokiaren aurkako eraso salatu eta gaitzetsi zuten, ohar baten bidez. Aldi berean elkartasuna adierazi zieten erasoan kaltetutako bi pertsoneri.

Abenduaren 1a. Olatz Etxabek (Batallón Vasco Españolek 1975an hil zuen Iñaki Etxaberen alaba) eta Sandra Carrascok (ETAk 2008an hil zuen Isaias Carrasco PSE-EEko zinegotzi ohiaren alaba) beren lekukotzak eman zituzten Arrasateko Memoriaren Plazan. Herriko alkatea, Maria Ubarretxena Cid, zenbait alkate ohi, hala nola Inazio Azkarragaurizar Larrea (Bildu) eta Ino Galparsoro Markaide (ANV), PSE-EEko ordezkariak, Carmelo Barrio PPko legebiltzarkidea eta beste zenbait ordezkari politiko bertaratu ziren ekitaldira, biktimekin batera. Biktimen artean, besteak beste, han zen Maria Angeles Romero, Isaias Carrascoren alarguna.

2017

Irailaren 22a. EAJ-PNV alderdiaren Batzokiaren aurkako beste eraso bat gertatu zen: Iñigo Urkullu lehendakariaren eta EAJren aurkako pintadak agertu ziren, lehenari “kolarazionista” eta alderdiari “espainola” deituz.

¹⁶¹ *El Diario Vasco*, 2018/01/15.

2018

Urtarrilaren 18a. Ibon Iparragirre ETako preso ondarroarra Arrasateko Aita Menni ospitale-zentroan ingresatu zuten, Alcalá-Meco espetxetik ekarrita. Presoa espetxealdi arinduan zegoen, hiesarekin gaixo fase terminalean, eta arazo neurologikoekin.

Martxoaren 2a. Hainbat ezezagunek mezu hau margotu zuten EAJ-PNVren egoitzaren atzeko horman: "PNV lotu zure txakurrak".

Martxoaren 3a. Isaias Carrascoren eraiketaren hamargarren urteurrena. Alkateaz eta Udalbatzako gainerako talde politikoetako ordezkariez gain, EH Bildu lehen aldiz izan zen omenaldian, senide, alderdikide eta Isaiasen hurbilekoekin batera, hil zuten tokian, Navas de Tolosa kalean (han bizi zen).

Martxoaren 6a. Arrasateko Baleike, EAJ-PNV, Irabazi eta PSE-EE udal taldeek, EH-Bilduren abstentzioarekin, segidako adierazpen hau onartu zuten. Maria Ubarretxena alkateak (EAJ-PNV) irakurri zuen testua:

Arrasateko Udalak ez du nahi ETak eragindako Isaias Carrascoren eraiketa bidegabearen 10. urteurrena, isiltasunean igaro. Udal honen konpromisoa da gure herrian indarkeriaren bidegabekeria jasan duten pertsona guztien sufrimendua aitortzen duen memoria eraikitzea.

Bizikidetzak baketsu eta inklusibo baten alde lan egiteko konpromisoa hartzen dugu. Arrasateko etorkizunari elkarrekin eta elkarbizitzan begiratu nahi diogu.

Martxoaren 29a. Hainbat ezezagunek mezu hauek margotu zituzten udaletxeko arkupeetan: "Españolari sua", "PNV español", "Española ez" eta "EAJ Espainolen morroi".

Apirilaren 20a. ETak bi adierazpen egin zituen sortutako kalteei buruz, Euskal Herriari zuzenduta. Komunikabideek jaso eta sakon aztertu zituzten adierazpen horiek egun honetan eta hurrengoetan, eta edukiari buruzko eztabaida zabaldu zen¹⁶².

(...) Gehiegizko sufrikarioa. ETak onartu du eta bere gain hartu du samin horretan izandako arduraz zuzena, eta adierazi nahi du halakorik inoiz ez zuela gertatu behar edo ez zela denboran hainbeste luzatu behar (...) samin handia eragin dugu, konponbiderik ez duen kalte asko ere. ETaren ekintzek eragindako hildako, zauritu eta biktimei, gatazkaren ondorioz kaltetuak izan diren heinean, errespetua agertu nahi diegu. Zinez sentitzen dugu. Akatsen ondorioz edo akats izan diren erabakiak hartu izanaren ondorioz, gatazkan

¹⁶² Gara 2018/04/20, 5. or. "ETak Euskal Herriari: eragindako kalteari buruzko adierazpena" eta "Eragindako kalteari buruzko adierazpena dela-eta, ETaren argibide oharra" (2018ko apirilaren 8koak, bi-biak).

parte-hartze zuzenik ez zuten biktimak ere eragin ditu ETak (...) Badakigu inolako erantzukizunik ez zuten hainbat herritar kaltetzera eraman gaituela gure jardunak. Atzerabiderik ez duten kalte larriak ere eragin ditugu herritarren artean. Haiei eta haien senideei barkamena eskatzen diegu. (...) Oxala ez balitz halako ezer inoiz gertatu. Oxala askatasuna eta bakea aspaldi errotu izan balira Euskal Herrian. (...) Etorkizunari begira, berradiskidetzea da Euskal Herrian egin beharreko lanetako bat (...).

Maiatzaren 3a. ETaren desagiteari buruzko adierazpena publiko egin zen Genevako Henri Dunant Zentroaren egoitzan: “ETak Euskal Herriari, azken adierazpena”. Mezu horretan, “Erakundearen ziklo historikoa eta funtzioa amaitutzat” eman zituen ETak. Honakoak ere berretsi zituen: “ETak bere egitura guztiak erabat desegin ditu” eta “bere ekinbide politikoa bukatutzat jo du”. Hala adierazi zuen David Harlandek, Zentroaren zuzendariak: “Gaur, maiatzak 3, 14:00etan, bukatu du ETAK”.

Maiatzaren 4a. Goizean, ETaren amaierari buruzko ekitaldi bat egin zen Kanboko Arnaga etxean, nazioarteko hainbat ordezkari bertan zirela eta komunikabideen jakin-min handiarekin. Jean Rene Etchegaray Euskal Hirigune Elkargoko presidentek eta Baionako auzapezak egin zituen anfitrioi lanak. Irati Agorria Cuevasek, Cuathemoc Cardenasek, Jonathan Powellek eta Michel Camdessusek irakurri zuten “Arnagako Adierazpena”. Idatzi horren pasarteak dira honako hauek:

Aieteko adierazpenetik hona azken zazpi urte hauetan aurrerapauso nabarmenak egon dira (...) Gai garrantzitsu batzuk oraindik konpondu gabe diraute, hala nola preso direnen edo ihesean diren pertsonen auzia; lurraldeko eguneroko bizitza zein politika osoki normalizatzeko etenik gabeko esfortzuak beharko dira. Nagusiki egiteke gelditzen dena berradiskidetze prozesua da. (...) Zauriak sakonak dira. Familiak eta komunitateak banatuta daude. Biktima guztiak bereizkeriarik gabe aitortu eta laguntzeko lan egin behar da. Honek alde guztiek iraganarekin zintzotasunez jokatzeari eskatzen du, baita zauriak sendatzeko eta komunitate partekatua berreraikitzearen eskuzabaltasunez jardutea ere.

la ordu berean, Mariano Rajoy Espainiako Gobernuaren presidentek honela berretsi zuen: “ETA desagertu da, baina esan dudan moduan, Espainiak jarraituko du haien krimenak ikertzen, haien delituak epaitzen eta haien kondenak betearazten”; beraz, salbuespen-neurrietan ez zela aldaketarik izango gaineratu zuen. “Ez dute ezer lortuko desagertu direla iragarrita ere”, adierazi zuen, eta horixe bera berretsi zuen bere Kabineteko bozeramaileak, Iñigo Mendez de Vigok: “Gobernuak ez du aldatuko bere espetxe-politika”.

Arratsaldean, Uxue Barkos Nafarroako presidentek eta Iñigo Urkullu EAEko lehendakariak agiri bateratu bat plazaratu zuten Bertizko Jaurean: “Bizikidetzea sendotzeko proposamen eta konpromiso partekatuak, ETak behin betiko desagertu dela iraga-

rri ondoren". Biak bat etorri ziren: ETAk ez zuen inoiz existitu behar, ETAk eragindako biktima bakar bat ere ez zen inoiz gertatu behar eta halakorik berriro ez gertatzeko oinarriak jarri behar dira. Epe laburrerako helburuen artean, bi hauek finkatu zituzten: gutxienekoen errelato partekatu bat egitea, "iraganari buruzko gogoeta kritikoa" jasoko duena, eta espetxe-politika testuinguru berrira egokitzea.

Maiatzaren 17a. Memoria Plaza erakusketa ibiltaria ikusgai izan zen maiatzaren 17tik 25era Mondragon Unibertsitateko Goi Eskola Politeknikoan.

Maiatzaren 17a. Guardia Zibileko agenteek berrogeita hamar bat preso ohiren autoak, higiezinak, nominak eta beste hainbat ondasun konfiskatu zituen, "Zerga" izeneko operazioan. Preso ohi horien artean zegoen Enrike Letona arrasatearra, espetxean 16 urte egindakoa. "Goiena" agerkariari eginiko adierazpenetan, Letonak esan zuen inork ez ziola ezer jakinarazi eta kontutik dirua ateratzera joan zenean jabetu zela euro bakar bat ere ez zegoela. Barne Ministerioaren arabera, "operazioaren xedea da presoek, erantzukizun zibilagatik, Estatuarekin duten zorra likidatzea", kondenaren zati moduan.

Maiatzaren 18a. Protesta-manifestazioa Arrasaten: "Erasoen ginetik baietza sortzen".

Maiatzaren 23a. Txosten hau idatzi duen lantaldeak udaletxean entregatu zuen lana.

10. PROPOSAMENAK ETA AZKEN APUNTEAK

Dagoeneko, "Arrasaten 1956tik 2018ra bitarte izan diren giza eskubideen urraketei eta indarkeria-ekintzei buruzko txostena" amaitu da, baina honekin ezin da bukatutzat eman, *Memoria partekatu baterantz* ibili beharreko bide luzea, beste hainbat urrats eman behar baitira. Izan ere, memoria soziala, zentzu sakonean ulertuta, ez da egun jakin batean amaitzen den prozesu bat edo orrialde batzuetara mugatu daitekeen zerbait, non liburu baten itxurapean gorderik eta ondo iltzaturik geratzen den oroimena; ezta halako ekitaldi berezi baten bitartez edo orogarrri bat ipiniz erabat itxita uzten den aro bat ere. Aitzitik, memoria soziala etengabe eraikitzen doan prozesu kolektibo bat da, egungo zein biharko herritarren ekimenez zein borondatez berrosatzen joan ohi dena; belaunaldiz belaunaldi geroan ere hornitzen jarraituko dena, nola edo hala. Azken batean, memoria kultura da, herri edo jendarte batek etenik gabe jasotako eraikina.

Hortaz, iraganeko gertakarien datu objektiboak txostenean jasoak izan dira; dena dela, ziur aski elementu berriak azalduko dira aurrerantzean ere. Baina datu guztiak ezagutzea bezain garrantzitsua izango da haiek interpretatzea, iraganean gertatutakoa nola ulertzen den edo nolako esanahia ematen zaion baita gakoa, etorkizunerako irakasgai izan dadin.

Memoria ez datza iragana den horretan lehengoratzean, ezpada hura oraina oinarri hartuta etengabe berreraikitzean. Historialarien memoria erudituek berak ere etengabe berrinterpretatzen du iragana orainaren argitan: aztertzen diren gertaerak lehengoak izan litezke, baina haiei buruzko interpretazioa aldatu egiten da. Maizenik, gertaerak ez dira arazo izaten, baina bai, ordea, gertaera horiei ematen zaion esanahia. ¹⁶³

Lerro hauen helburua, jakina, ez da lauzpabost lerrotan txostenaren mamia laburtzea. Alabaina, ideia batzuk azpimarratzekotan honakoak lirarteke ondorioztatzen diren ardatz nagusienak, gure iritziz: **sakoneko saminak gaurdaino** irauten du eta **itxi gabeko zauriak asko dira oraindik**; eta horiekin uztarturik, **biktima guztienganako aitortzarik eza** antzematen da nabarmenki, hutsune hori betetzea premiazko eginkizun bihurtu delarik, lehenik eta behin.

Horrez gain, iraganari buruz **alde guztiak egin beharko luketen hausnarketa kritikoa** errepikatu da elkarrizketa ugaritan; batzuek zein besteek betekizun hori hurkoari leporatzen dioten arren, sarritan. Bestalde, **presoen egoera larria** gizalegez bideratzea litzateke beste eginkizun garrantzitsua -sakabanaketaren amaiera eta preso gaixo zein

¹⁶³ GROPPPO, Bruno. (2002) *Las políticas de la memoria. Sociohistórica*, (11-12). Universidad Nacional de La Plata, FaHCE.

adinduak kaleratzea-. Arestian bildutako ideia hauek zuzendu ezean, oztopo nagusi bihur daitezke bizikidetzan aurrera egiteko.

Dena den, aipaturiko ardatz horiekin batera, kezka nagusi bat antzematen da orokorrean, zehar lerro gisa; **nolako kontakizuna geratuko** den etorkizunerako, **nork eta nola gauzatuko** duen. Beraz, arreta berezia ipini beharko litzateke puntu hauen guztien inguruan, iraganetik datorren samin guztia gainditu, bizikidetzan berreskuratu eta memoria partekatu bateranzko bidea elkarrekin egingo bada.

Bestalde, sarreran esan bezala, txosten hau ixtear zegoela, gertakari esanguratsu bat eman da dihardugun gaiaren inguruan, ETArekin desegitea. Izan ere, albiste honek erabateko garrantzia izan dezakeela uste dugu, motibazio politikozko indarkeria burutu duen eragile nagusietako batek amaitutzat eman baitu bere jarduera, behin betirako. Iritziak iritzi, eskenatoki berri honek aukera gehiago eskaini beharko lituzke, iragan hurbilean pentsaezinak ziren urratsak eman ahal izateko. Hain zuzen, orain arte ezezagunak ziren bideak errazkiago jorra litezke testuinguru berri honetan, zauriak itxiz eta ezberdinen arteko hurbilketak emanez, bizikidetzan berrosatzeko bidea gauzatu dadin.

Gogoeta orokorretatik zehaztapenetara jaitsi behar, ordea, eraginkor izatekotan. Ildo honetan, txostenaren lanketan jardun dugun bitartean zenbait iradokizun jaso ditugu solaskideengandik etorkizunari begira. Proposamen horiek nolabait birmoldatuz, hemen aurkezten ditugu era labur batean:

- Biktima guztienganako aitortza bideratzeko ekimenak sustatu. Arrasaten izandako biktimak ugariak dira, erantzuleak ezberdinak izanik. Herritarren eta erakundearen aldetik, ordea, oso jarrerak ezberdinak eman dira. Beraz, ezinbestekoa dirudi hutsune horiek lehenbailehen betetzea, Isaias Carrascorengandik hasita, adibidetzat harturik.
- Biktimen arteko hurbilketa prozesuak garatu. Herritar askoren iritziak, Olatz Etxabe eta Sandra Carrascok elkarrekin burutu zuten lehen topaketa hura (Arrasate, 2016ko abendua) eredugarri izan zen, gero beste saio batzuetan jarraipena izan duelarik. Ezertan errepikatu beharrik gabe, gehiago urratzeko bide bat agerian geratu da.
- Txostenaren inguruan eztabaida ireki, Arrasateko herriko esparru ezberdinetara zabalduz. Udaletxeko Memoria eta Bizikidetzaren Mahaian lehenik eta herritarrengana hedatuz ondoren (Gazteak, Nagusiak. Emakumeak ...), hainbat elkarrekin bidez.
- Egiaren bila gehiago sakondu, datuak ikertuz eta txostenaren mugak gaindituz. Testuan esan bezala, badira zenbait gertakari argitasun gehiago eskatzen dutenak eta ikerlari gehiagoren lana beharko dutenak.

- Transmisioa bermatu, gazteei zuzendurikoa lehenetsiz. Horretarako bide berriak jorratu behar, ohikoak diren espazio zein bitartekoez gain bestelakoak bilatu (euskarri digitalak, ikus-entzunezkoak, hezkuntza ez arautua, espazio informalak, komikiak, ...). Erabat baztertu gabe orain arteko bideak.
- Hezkuntzarako Plan berariazkoa eratu, ikastetxeekin bat eginik. Egitasmo zehatzak sustatu daitezke, memoriaren transmisioa zein gogoeta landuz, Giza Eskubideen kulturen oinarri sendoak ipiniz. Plan trinko horretan Debagoiena bailara osoa aintzat hartzea oso baliagarria litzateke.
- Familiak duen ezinbesteko eginkizuna balioetsi, heziketaren zein balioen transmisioaren alorrean "etxeak" duen garrantzia azpimarratuz eta aurretik aipaturiko Hezkuntza plan trinkoarekin uztartuz.
- Memoria eta Bizikidetzaren elkarlanerako topalekua eratu, hainbat eragile eta Udaletxearen artean. Egitasmo ezberdinak antolatu asmoz (mintegiak, argitalpenak, bideoak, testigantzen entzuketa edota bilketa, ...), Memoria eta transmisioaren inguruan.

Nolanahi ere proposamen hauen helburua zera da, inoren erritmoak bortxatu gabe, ezta geldi araziz ere, iraganetik irakaspenak ateratzea; itxuraz gainditutzat ematen den egoera latza eta mingarria etorkizunean berriro errepikatu ez dadin. Indarkeriazko iragana ahaztu gabe, ibilbide zein sentsibilitate desberdineko herritarren artean memoria partekatzea; aniztasunean eta giza eskubideen errespetuan oinarritutako bizikidetzarako bidean.

EPILOGOA

*Entzuten duzu goizean
negar isil bat haizean.*

*Ezker nahiz eskuin aditu
bi belarri hartzen ditu.*

*Odolak ihes zainetik
lubaki biren gainetik.*

*Mugagabea lausoa
oinazezko itsasoa.*

*Bandoei egin gabe men
ote genezake omen?*

*Omen pairatu dutenei
gure bular estuei dei.*

*Hartu nauzunean aintzat
brintzatu dira harkaitzak.*

*Egiaren arragoa
beti da zabalagoa.*

*Brintzatu bada harkaitza
hor erneko da zuhaitza.*

Jon Sarasua Maritxalar

BIBLIOGRAFIA ETA ITURRIAK

AHOZKO ITURRIAK

18 elkarrizketa pertsonal eta datuak egiaztatzeko 14, herriko zenbait pertsonarekin.

IDATZIZKO ITURRIAK

- Lazkaoko Beneditarren Fundazioa. Dokumentazio gunea.
- Euskal Herriko Bakearen Aldeko Koordinakundearen artxibo-ondarea. www.gesto.org
- Arovite datu-basea. Euskadiko indarkeria terroristari buruzko *on line* artxiboa.
- Argituz Giza Eskubideen Aldeko Elkartearen datu-basea.
- Euskal Memoria Fundazioaren datu-basea.
- Boletín de Noticias del País Vasco, 1975eko salbuespen-egoerako ezkutuko argitalpena. Bilbo.
- Fernando Buesa Fundazioaren *on line* Dokumentazio eta Ikerketa Zentroa. Gasteiz.
- Balorazio Batzordearen txostena, Euskal Autonomia Erkidegoan 1960tik 1978ra bitartean motibazio politikoko testuinguruan gertatutako giza eskubideen urraketei eta bestelako sufrimendu bidegabeei buruzkoa: *Ahantzuratik ateratzen*. Gasteiz. Eusko Jaurlaritzako Biktimen eta Giza Eskubideen Zuzendaritza. 2017.
- *Euskal kasuan izandako bizitzeko eskubidearen aurkako urraketen argazkiak, herriz herri, 1960-2010*. Eusko Jaurlaritzako Bakegintza eta Bizikidetzako Idazkaritza Nagusia. 2015.
- VascoPress. "Dokumentatzeko eta eguneratzeko 1.176. kronika" 2004/08/30ekoa. 2004ra arteko "ETAren atentatu guztiak" jasotzen dituen txosten monografikoa (ETAren *Zutabe* boletinean argitaratutakoak).
- *Egin, Berria, Gara* eta abarren urtekariak.

- *Goiena, Mondraberrri, El Diario Vasco, El País, La Vanguardia, ABC, El Mundo* eta abarren hemeroteca digitalak.

BIBLIOGRAFIA

- AGIRRE AGIRRE, Joxean (coord., 2010). *Gernikako seme-alabak. Euskal Herria 1960-2010*. Andoain: Euskal Memoria Fundazioa.
- AGIRRE, Lorea. www.berria.eus/ 2017-11-16
- ALONSO, Rogelio; DOMINGUEZ, Florencio eta GARCIA REY, Marcos (2010). *Vidas Rotas. Historia de los hombres, mujeres y niños víctimas de ETA*. Madril: Espasa.
- AMNISTÍA INTERNACIONAL (2018). *Informe 2017/18. La situación de los Derechos Humanos en el mundo*.
- ARGITUZ (2011). Biktima guztiekiko errespetuzkoa izango den politika publiko bateranzko bide luzea. Motibazio politikoko indarkeriaren biktimen inguruko politika publikoen baloraziorako txostena. www.argituz.org
- ARGITUZ (2015). Memoria partekatu baterantz. Errenterian 1956tik 2012ra bitarte izan diren giza eskubideen urraketei eta indarkeria-ekintzei buruzko txostena. Errenteriako Udala. <http://www.errenteria.net/es/html/9/6557.shtml>
- ARGITUZ (2017). Memoria partekatu baterantz. Lasarte-Orian 1956tik 2016ra bitarte izan diren giza eskubideen urraketei eta indarkeria-ekintzei buruzko txostena. Lasarte-Oriako Udala:
- http://administrazioa.lasarte-oria.eus/eu/ficheros/24_16588eu.pdf
- ARGITUZ (2017). Memoria partekatu baterantz. Elgoibarren 1956tik 2016ra bitarte izan diren giza eskubideen urraketei eta indarkeria-ekintzei buruzko txostena. Elgoibarko Udala. <https://elgoibar.eus/index.php/148-banner/3200-herritarren-ekarpenak>
- ATXAGA, Mikel. *La implantación del euskera a través de treinta años de historia*, 72. zkia, EUSKAL ETXEAK.

- BIZKARRALEGORRA OTAZUA, Elisabete (2017). *Ser Basque Izan. La resistencia vasca no violenta en el franquismo (1957-1977)*. 1 eta 2. tomoak. Donostia: Utriusque Vasconiae.
- CARMENA Manuela, LANDA Jon Mirena, MUGICA Ramon eta URIARTE Juan Mari (2013). *Informe-base de vulneraciones de derechos humanos en el caso vasco (1960-2013)*. Eusko Jaurlaritzaren Bake eta Bizikidetzeta Idazkaritza Nagusiak eskatuta.
- CCOO, LAB eta ESK. *Cómo se desmantela la Unión Cerrajera*, 1993ko urtariraren 3tik 13ra bitartean Monterron etxean egindako erakusketaren harira egindako argitalpena.
- DEL PALACIO ALONSO, Josemaria (2017). *Secuelas de nuestras guerras y derrotas, de la República a la 'modélica' Democracia*. Letras de Autor. Ateneo Republicano Araba.
- ETXEBERRIA, Francisco; MARTIN BERISTAIN, Carlos eta PEGO, Laura (2017). *Proyecto de investigación de la tortura en el País Vasco (1960-2014)*. IVACKREI. EHuko Kriminologiaren Euskal Institutua. Eusko Jaurlaritzaren Bake eta Bizikidetzeta Idazkaritza Nagusiak eskatuta.
- EUSKADIKO GAZTERIAREN KONTSEILUA (EGK) / Consejo de la Juventud de Euskadi (2017). *'Gazteak eta Bakea. Iraganari buruzko hausnarketak, orainaldiko aukerak, etorkizuneko erronkak'* <http://egk.eus/eu/bakea-hiru-urteetan-egindako-lanaren/>
- EUSKAL MEMORIA FUNDAZIOA (2014). Hainbat egile. *Deklaratu gabeko gerra*. Andoain: Aise Liburuak.
- GROPPPO, Bruno. (2002) *Las políticas de la memoria. Sociohistórica*, (11-12). La Platako Unibertsitate Nazionala, FaHCE.
- FONSECA, Carlos (2014). *Informe sobre la situación procesal de los atentados perpetrados por organizaciones terroristas con resultado de muerte entre 1960 y 2014. Caso vasco*. Eusko Jaurlaritzaren Bake eta Bizikidetzeta Idazkaritza Nagusiak eskatuta.
- FORO DE ASOCIACIONES de Educación en Derechos Humanos y por la Paz / Giza Eskubide eta Bake Hezkuntzaren ELKARTEEN FOROA (2011). *Municipios por la convivencia. Orientaciones éticas para la acción municipal en el País Vasco*. Bilbo.

- GESTO POR LA PAZ- Euskal Herriko Bakearen aldeko koordinakundea (2011). *Las víctimas de actuaciones indebidas del Estado en la lucha antiterrorista*. www.gesto.org
- GARAI, Juan Ramon. *1947ko maiatzaren huelga Gipuzkoako Debagoienean*, Intxorta. Mondraberrri web orrian.
- GURRUCHAGA ABAD, Ander (1985). *El código nacionalista vasco durante el franquismo*. Anthropos. Conciencia y libertad bilduma.
- HALBWACHS, Maurice (2004), *Los Marcos sociales de la memoria*. Bartzelona: Anthropos.
- HIDALGO GARCIA DE ORELLAN, Sara (2018). *Los resistentes. Relato socialista sobre la violencia de ETA (1984-2011)*. Catarata / Ramon Rubial Fundazioa.
- INTXAURBE VITORICA, Jose Ramon; RUIZ VIEYTEZ, Eduardo J. eta URRUTIA ASUA, Gorka (2016ko martxoa). *Informe sobre la injusticia padecida por las personas amenazadas por ETA (1990-2011)*. Deustuko Unibertsitateko Pedro Arrupe Giza Eskubideen Institutua. Eusko Jaurlaritzaren Bake eta Bizikidetz Idazkaritza Nagusiak eskatuta.
- INTXAURBE VITORICA, Jose Ramon; RUIZ VIEYTEZ, Eduardo J. eta URRUTIA ASUA, Gorka (2016ko maiatza). *Informe sobre la injusticia padecida por el colectivo de ertzainas y sus familias a consecuencia de la amenaza de ETA (1990-2011)*. Deustuko Unibertsitateko Pedro Arrupe Giza Eskubideen Institutua. Eusko Jaurlaritzaren Bake eta Bizikidetz Idazkaritza Nagusiak eskatuta.
- LANDA, Jon Mirena (2008). *Informe sobre víctimas de vulneraciones de derechos humanos derivados de la violencia de motivación política*. Eusko Jaurlaritzaren Giza Eskubideen Zuzendaritza. Vitoria-Gasteiz.
- LOPEZ ROMO, Raul (2014). *Informe Foronda. Los contextos históricos del terrorismo en el País Vasco y la consideración social de sus víctimas. 1968-2010*. EHUko Valentin de Foronda Gizarte Historiarako Institutuak argitaratua, Eusko Jaurlaritzaren Kulturaren Sustapenerako Zuzendaritzak eskatuta.
- MARTIN BERISTAIN, Carlos (koord.), 2013. *El tiempo es ahora. ¿Es posible una memoria incluyente en el ámbito local?* Argituz, Giza Eskubideen aldeko elkarte, Gasteiz.
- NUÑEZ, Luis (koord.) *Euskal Herria y la libertad*. Zortzi tomo. Tafalla: Txalaparta, 1993.

- OSSE, Anneke (2007). *Entender la labor policial. Recursos para activistas de derecho humanos*. Amnesty International Nederland / EDAI. Hemen duzu eskura, Nazioarteko Amnistiaren web orrian: <http://amnistiainternacional.org/publicaciones/51-entender-la-labor-policialrecursos-para-activistas-de-derechos-humanos.html>
- SAEZ DE LA FUENTE ALDAMA, Izaskun (ed.); PRIETO MENDAZA, Jesus, BILBAO ALBERDI, Galo eta ETXEBERRIA MAULEON, Xabier (2017). *Misivas del Terror. Análisis ético-político de la extorsión y la violencia de ETA contra el mundo empresarial*. Deustuko unibertsitateko Etika Aplikatuko Zentroa.
- SARAVIA BELLES, Mauro eta MONGE SARABIA, Julia (2017). *Emeek emana*. Erakusketaren testua. Intxorta 1937 Kultur Elkartea, Gipuzkoako Foru Aldundiarekin elkarlanean.
- SECRETARÍA GENERAL PARA LA PAZ Y LA CONVIVENCIA (2016). *Sugerencias de políticas de paz y convivencia para el ámbito local*. Eusko Jaurlaritzza.
- SILVA, Lorenzo. SANCHEZ, Manuel. ARALUCE, Gonzalo (2017). *Sangre, sudor y paz. La Guardia Civil contra ETA*. Bartzelona: Península.
- TODOROV, Tzvetan, (2008), *Los abusos de la memoria*. Bartzelona: Paidós.
- UGARTE GASTAMINZA, Josu, koord. (2018). *La bolsa y la vida. La extorsión y la violencia de ETA contra el mundo empresarial*. Madril: La Esfera de los Libros.
- URIBE, Kirmen (2016), *Elkarrekin esnatzeko ordua*. (318-319 or.). Susa: Zarautz
- VARONA MARTINEZ, Gema (2015). DE LA CUESTA ARZAMENDI, José Luis, MAYORDOMO RODRIGO, Virginia, OLALDE ALTAREJOS, Alberto. *El derecho a la memoria de las víctimas del terrorismo*. IVAC-KREI, Eusko Jaurlaritzaren Bake eta Bizikidetzeta Idazkaritza Nagusiak eskatuta.
- VINYES, Ricard (ed.) (2009), *El estado y la memoria: Gobiernos y ciudadanos frente a los traumas de la historia*. Bartzelona: RBA

HACIA UNA MEMORIA COMPARTIDA

1956 - 2018 *Arrasate-
Mondragón*

HACIA UNA MEMORIA COMPARTIDA

*ARGITUZ,
Asociación
Pro Derechos Humanos*
Mayo de 2018

EL GRUPO DE INVESTIGACIÓN

Gamiz, Aintzane
Moñux, Jon
Ormazabal, Sabino
Salinas, Maitena

MARCO NORMATIVO

Astigarraga, Juana Mari
Pego, Laura

DISEÑO E IMPRENTA:

ORIGINAL comunicación gráfica

DEPÓSITO LEGAL: SS-1386-2018

ISBN: 978-84-09-07224-8

PRÓLOGO

EAJ/PNV Arrasate-Mondragón, EHBildu Arrasate, PSE-EE Arrasate-Mondragón, Arrasateko Baleike Udal Taldea e Irabazi-Arrasate

En septiembre de 2016 se puso en marcha la mesa de Memoria y Convivencia conformada por todas las fuerzas políticas representadas en el Ayuntamiento de Arrasate-Mondragón: EAJ-PNV, EHBildu, PSE-EE, Baleike e Irabazi. Los miembros de la mesa eran conscientes de que abordar la memoria de lo sucedido, y por tanto afrontar las graves vulneraciones de derechos humanos y sufrimientos padecidos en Arrasate-Mondragón, suponía nombrar heridas aún hoy muy vivas y dolores en ocasiones negados o silenciados. Eran conscientes asimismo de que, para que el trabajo realizado pudiera contribuir a la reconstrucción de la convivencia, el consenso sobre esa mirada al pasado era imprescindible.

Finalmente, tras meses de intenso diálogo —en los que el trabajo y la asesoría de los expertos de Argituz e Intxorta 1937 ha resultado necesario—, ha sido posible alcanzar los consensos de base necesarios para construir una memoria compartida. Una memoria que queda recogida en los presentes documentos. Caminar hacia ella ha supuesto un ejercicio de generosidad mutua, puesto que más allá de las diferentes lecturas del pasado que cada cual pueda tener, se ha primado el acuerdo necesario para avanzar hacia la convivencia.

Todo ello ha supuesto abrir el foco más allá de los sufrimientos vividos como propios, acercándonos a aquellos que hemos podido sentir más lejanos. No se pretende con ello equiparar o mezclar, sino dar un lugar a todo lo ocurrido, sin caer en el olvido. Con estos trabajos se quiere contribuir a poner las bases de verdad, justicia y reparación para todas las víctimas, así como a visibilizar todas las realidades de sufrimiento del municipio.

Tras acordar que para dar sentido a todo lo ocurrido era necesario abordar el trabajo de memoria desde la instauración de la II República hasta nuestros días, por cuestiones metodológicas se decidió dividir el trabajo en dos períodos. La Asociación Intxorta 1937, con una amplia experiencia en recuperación de la Memoria Histórica y un gran trabajo avanzado a este respecto en Arrasate-Mondragón, ha sido la encargada de recoger lo ocurrido durante el período 1936-1956. Desde una mirada histórica abierta ha elaborado un trabajo que trata de recoger el impacto que el Alzamiento militar con-

tra el Gobierno de la II República y el Franquismo tuvieron en las vidas de mujeres y hombres de Arrasate.

Por su parte, la Asociación pro derechos humanos Argituz, que cuenta con una acreditada experiencia avalada por los trabajos realizados en otros municipios, se ha encargado de elaborar la memoria correspondiente a los años 1956-2018. Su trabajo recoge las violaciones de derechos humanos y hechos violentos acaecidos en el municipio desde la mirada del Derecho Internacional de los Derechos Humanos.

Dos trabajos, que pretenden respetar los diferentes abordajes metodológicos que cada contexto requiere, pero con elementos comunes: aplicar una metodología contrastada y aceptada, elaborar una memoria veraz y rigurosa de lo ocurrido y una memoria no parcial sino inclusiva, una contribución encaminada a la reconstrucción de la convivencia de nuestro municipio.

Así, cada uno de los dos libros, resultado del trabajo elaborado por Intxorta 1937 y Argituz, se presenta bajo un mismo título “Hacia una memoria compartida”, conscientes de que —tras años de confrontación— caminar hacia un espacio común y compartido de la verdad de los hechos violentos ocurridos y de las vulneraciones de derechos humanos padecidos es un proceso dinámico.

Finalmente, las personas que durante estos meses hemos conformado la mesa de Memoria y Convivencia, queremos agradecer profundamente la colaboración y confianza mostrada por todas aquellas personas que han aportado su testimonio o han colaborado facilitando información, documentación y datos. Las narrativas personales y vivencias sinceras son, sin lugar a dudas, las que contribuyen a dimensionar todo lo ocurrido durante décadas en nuestro municipio, siendo su aportación también una contribución a la convivencia. A su vez, la mesa quiere agradecer el enorme trabajo de documentación, análisis y redacción realizados por los miembros de Intxorta 1937 y Argituz, que han dado forma a la voluntad y el compromiso de los miembros de la mesa.

Conscientes de que estos trabajos no son el final del proceso, es nuestro deseo que sirvan de base común para seguir avanzando en la reconstrucción de la convivencia de nuestro municipio.

ÍNDICE

INTRODUCCIÓN	330
1. JUSTIFICACIÓN, OBJETIVO, CONTENIDO Y CRITERIOS	333
1.1 Justificación y objetivo	333
1.2 Contenido	334
1.3 Criterios para la clasificación de los casos	341
2. MARCO NORMATIVO: EL CONCEPTO VÍCTIMA Y SUS DERECHOS	345
2.1 Declaraciones y recomendaciones internacionales sobre la condición de víctima y sus derechos	345
2.2 El estatuto de víctima en la Unión Europea	350
2.3 Legislación estatal	351
2.4 Legislación autonómica	354
3. CONULCACIONES DE DERECHOS HUMANOS EN ARRASATE	359
3.1 Conculcación del derecho a la vida	359
3.2 Conculcaciones del derecho a la integridad física, psíquica y moral	375
3.3 Otras conculcaciones de derechos humanos	391
4. CASOS POR ESCLARECER	409
5. TABLA RESUMEN	417
6. OTROS HECHOS DE VIOLENCIA Y SUFRIMIENTO	419

7. HECHOS QUE HAN CAUSADO ESPECIAL IMPACTO EN EL MUNICIPIO	425
8. ALGUNOS TESTIMONIOS: SOBRE VIOLENCIA, CONCULCACIÓN DE DDHH, CONVIVENCIA Y MEMORIA	441
8.1 Impacto de las acciones violentas en las personas entrevistadas	442
8.2 Conculcación de derechos humanos y víctimas	464
8.3 Convivencia	503
8.4 Memoria y futuro	525
8.5 Nuevas fórmulas	541
9. CRONOLOGÍA DEL CONTEXTO: ALGUNOS HECHOS VIOLENTOS EN ARRASATE	547
9.1 Últimos años del Franquismo	547
9.2 Desde la muerte de Franco hasta la Constitución	572
9.3 Tras la aprobación de la Constitución	584
10. PROPUESTAS Y ÚLTIMOS APUNTES	639
EPÍLOGO	643
BIBLIOGRAFÍA Y FUENTES	645

INTRODUCCIÓN

Abordar la cuestión de la Memoria colectiva supone un trabajo delicado, ya que la percepción de la misma varía dependiendo de las experiencias personales acumuladas. Negociar como sociedad una memoria inclusiva y compartida nos lleva a una comparación casi inevitable entre lo propio y lo ajeno. Por este motivo se torna importante analizar el sufrimiento padecido durante décadas por toda la sociedad en su conjunto, y por las víctimas en especial, a través de la conculcación sistemática de los derechos humanos fundamentales en diferentes formas e intensidades: asesinatos, torturas, secuestros, extorsión económica, violencia de persecución, sabotajes, entre otros.

El objetivo de este informe no es otro que mostrar aquellos hechos y algunas víctimas vinculadas con el pueblo de Arrasate, para dar luz a todo aquello que a día de hoy, y quizás todavía en un futuro próximo, dificulta una convivencia real y estable entre sus habitantes. El enfoque que sigue este informe es aquel basado en uno de los principios universales del Derecho Internacional en relación a los Derechos Humanos donde: “a igual conculcación de derecho humano corresponde mismo derecho a verdad, justicia y reparación”, en aplicación del principio de no discriminación. No compete al equipo redactor de este informe valorar o enjuiciar aquello que expone sino estudiar, analizar, recopilar, contrastar y publicar a través de este libro lo ocurrido en Arrasate, o en relación al pueblo, en cuanto a la violencia con objetivo político se refiere llevada a cabo entre 1956 y 2018. La cronología de sucesos, los testimonios tomados a diferentes personas, así como los criterios empleados en la elaboración de esta publicación y los principios jurídicos en los que se basa, dotan a este informe de forma cuantitativa y cualitativa del rigor necesario para suponer un pequeño paso en la recuperación de la convivencia a nivel municipal, y por extensión, a toda la sociedad vasca, en el camino hacia una memoria compartida.

Creemos relevante y urgente tomar testimonio a aquellas personas que de forma directa han vivido la crudeza de la violencia y han sido víctimas de la misma, antes de que esta Memoria viva deje de serlo y perdamos la posibilidad de trabajar sobre realidades y no supuestos. Desde la consciencia de la dificultad que supone dar cabida a todo tipo de sensibilidades, cuando el sufrimiento ha hecho mella hasta el agotamiento, invitamos a abordar este informe como una herramienta más para avanzar en la convivencia, para acercar posturas y realidades, o cuanto menos, conocer aquellas que nos son ajenas; en definitiva, para contribuir en la construcción de una memoria compartida. Si pretendemos sanar heridas, el silencio no es una opción, eso nos recuerda la historia, por ese motivo nuestro enfoque consiste en dar a conocer los hechos y

los consiguientes traumas e impacto emocional, psicológico y físico derivado de los mismos. Mostrar las diferentes verdades desde la aceptación de un marco básico: la Declaración Universal de los Derechos Humanos y los tratados, normas y recomendaciones internacionales. El respeto a la dignidad de las personas en todas sus facetas. Es importante mencionar que en este informe se exponen todas las verdades, todos los relatos, todos los hechos, todas las visiones que han estado a nuestro alcance y hemos podido recoger. Faltarán datos, hechos, quizá haya errores y pedimos disculpas de antemano por ello. Nuestro deseo es que el trabajo realizado sirva de base y de inicio para llegar a una memoria social compartida y ayude a entender lo que pasó, cómo pasó, por qué pasó y, ante todo, contribuya a restaurar la convivencia y la confianza entre todas y todos, para que lo ocurrido no caiga en el olvido y para que las generaciones futuras conozcan lo que sucedió y aprendan de nuestros errores.

Queremos mostrar nuestro profundo respeto y gratitud a toda persona que ha colaborado en este informe aportando datos y testimonios, a sabiendas de lo doloroso y difícil que ese acto supone, porque gracias a su generosidad hemos podido hacer un estudio de campo riguroso, y aunque no perfecto, sí bienintencionado.

POSDATA: Coincidiendo en el tiempo con la finalización de este informe, se ha producido un hecho muy relevante a efectos del tema abordado en este trabajo, la disolución de ETA. A partir de ahí, se cierra una etapa de la sociedad vasca vivida bajo el uso de la violencia de motivación política. Sin embargo, no desaparecen las múltiples consecuencias derivadas de la violencia de muy diferente signo, sufrida durante décadas. Ahora bien, el contexto recién estrenado abre una ventana a las oportunidades, para analizar y sanar las heridas producidas en nuestro pasado reciente de violencia. Asimismo, debería servir para poder construir una sociedad en convivencia, sin más tensiones que las propias de una comunidad plural y diversa que debe hacer frente a esos retos, en un clima de diálogo sincero, buscando el entendimiento con el otro desde el respeto al diferente, y resolviendo, siempre, las legítimas divergencias por cauces pacíficos y democráticos.

1. JUSTIFICACIÓN, OBJETIVO, CONTENIDO Y CRITERIOS

1.1 JUSTIFICACIÓN Y OBJETIVO

Hace aproximadamente un año, el Ayuntamiento de Arrasate comunicó a la asociación pro derechos humanos *Argituz* su intención de abordar un estudio sobre la memoria reciente en la localidad. En concreto, se trató de una propuesta realizada por la Mesa de memoria y convivencia del Ayuntamiento. En el transcurso de un par de reuniones realizadas posteriormente, la asociación *Argituz* explicó las características de los informes denominados *Memoria partekatu baterantz (Hacia una memoria compartida)*, haciendo especial hincapié en la base teórica y en la metodología y criterios utilizados. Además, por parte de todos los grupos políticos del Ayuntamiento se subrayó la necesidad de lograr un nivel mínimo de acuerdo, en torno a la forma de entender la convivencia para poder llevar la iniciativa a cabo. Finalmente, tras resolver las dudas habituales en cualquier comienzo, en septiembre del año pasado se procedió a la recogida de datos y fue en octubre cuando se realizaron las primeras entrevistas.

Los informes de esta índole, *Hacia una memoria compartida*, tuvieron lugar por primera vez en Errenteria donde en noviembre de 2015 se presentó la primera experiencia de este tipo. A partir de entonces, el modelo fue aplicado en trabajos desarrollados en Lasarte-Oria y Elgoibar a lo largo de 2017.

Este informe presenta una visión crítica del pasado reciente y tiene como objetivo no olvidar los sucesos violentos de motivación política tanto para ir construyendo una memoria compartida de lo sucedido como para ayudar a recomponer la convivencia. Desafortunadamente, hasta ahora cada cual se ha fijado solo en sus heridas, sin percibir las del otro. Tener noticia de los numerosos sucesos traumáticos que se recogen en este trabajo y conocer el testimonio hiriente de algunas personas puede resultar de ayuda para abrir la mirada. Asimismo, puede ser útil para dar pasos hacia una convivencia basada en la pluralidad y en el respeto mutuo, de cara al futuro.

El presente texto no finaliza un proceso iniciado de antemano; es más, el camino permanece abierto, pretende ser una herramienta para que cada vez más gente de Arrasate continúe profundizando y completando dicho proceso. Además, las diversas características de la memoria no encuentran espacio suficiente en un libro. Al fin y al cabo, la memoria colectiva se va construyendo constantemente a lo largo del tiempo.

El pensamiento social es básicamente una memoria, y todo su contenido está hecho de recuerdos colectivos, pero sólo permanecen presentes en

*la sociedad esos recuerdos que la sociedad, trabajando sobre sus marcos actuales, puede reconstruir.*¹

Además de atraer a la nostalgia, recordar también nos hace pensar. Puede modificar las perspectivas propias sobre el pasado, si se emplea una mirada crítica. Por otra parte, una memoria compartida no puede construirse contando únicamente con las víctimas o con quienes han soportado un sufrimiento directo: requiere la participación de toda la ciudadanía. Al fin y al cabo, la memoria no es un deber, sino un “derecho civil”.²

1.2 CONTENIDO

El informe se articula en torno a tres apartados principales, aunque también cuenta con otros subapartados, como puede verse en el índice.

I) CRITERIOS GENERALES

En el primer apartado se recoge la base teórica del informe; es decir, el enfoque general adoptado como punto de partida, basado en los criterios y en las normas principales establecidas por el derecho internacional en torno a los derechos humanos. Asimismo, se expone la metodología utilizada (algunos puntos de vista, procedimientos y criterios) para la creación de un instrumento útil cuyo objetivo es doble. Por un lado, mostrar un modo de recoger y analizar minuciosamente los sucesos provocados por la violencia de motivación política, fuese de quien fuese la autoría. Por otro lado, lograr un instrumento útil para caminar de forma conjunta hacia una convivencia basada en la pluralidad, el respeto y la libertad. Mirar hacia atrás no tiene por qué significar quedarse anclado en el pasado; al contrario, extraer lecciones del pasado puede resultar un aprendizaje útil para el futuro.

Las bases teóricas tomadas en consideración en el trabajo serán expuestas a lo largo de los primeros capítulos: periodo investigado, criterios para la clasificación de los hechos, marco normativo, definición de *víctima*...

II) LOS HECHOS DE ARRASATE

En segundo lugar se recogen los hechos violentos acontecidos en el municipio. Son clasificados entre los diversos tipos de conculcación de derechos humanos; por ejemplo, la conculcación del derecho a la vida, la conculcación del derecho a la integridad física y psíquica, etcétera. Aparte de lo mencionado, se muestran tablas e ilustracio-

¹ HALBWACHS, Maurice (2004), *Los Marcos sociales de la memoria*. Barcelona: Anthropos.

² VINYES, Ricard (ed.) (2009), *El estado y la memoria*. Barcelona: RBA.

nes. De todas formas, para evitar malentendidos, se han recogido de forma separada los hechos que no constituyen una conculcación en sentido estricto. El objetivo es que, de dicho modo, las conculcaciones de derechos sean apreciadas de forma clara y evidente.

III) TESTIMONIOS DIRECTOS

Finalmente se recogen los testimonios de dieciocho personas entrevistadas: se trata de nueve mujeres y de otros tantos hombres. No cabe duda de que los testimonios han sido una de nuestras principales fuentes al realizar este informe, junto con hemerotecas, informes y libros. Para decidir a quién entrevistar se han utilizado los criterios de proporcionalidad y diversidad.

A continuación, se recoge una cronología extensa y concreta de todos los hechos. No ha sido una tarea fácil, pero todo lo recogido se ha comprobado de forma estricta. Los hechos han sido contextualizados con el mayor número de datos concretos en aras de conseguir una imagen más completa.

1.2.1 MOTIVACIÓN POLÍTICA

En la sociedad actual se producen numerosos tipos de violencia, causadas por diversas procedencias y motivaciones; que según algunas opiniones pueden ser estructurales. En este caso, sin embargo, solo se recogen los hechos en los que se ha producido una conculcación de los derechos humanos y aquellos en los que ha existido violencia de motivación política. Desgraciadamente, la discriminación de género, el racismo y la xenofobia, la exclusión social, la delincuencia, etcétera suelen ser las motivaciones subyacentes en la mayoría de casos de violencia. Es evidente que se debe investigar y hacer frente a todas ellas, sin embargo, han quedado excluidas de este trabajo y corresponde a un grupo de investigación específico trabajar sobre ellas de una forma exhaustiva.

El presente informe, por lo tanto, se limita a investigar los hechos violentos llevados a cabo por motivaciones políticas. Hay que subrayar que el uso del concepto “motivación política” es totalmente descriptivo y se ha utilizado como criterio accesorio para el análisis. Es decir, no es más que un procedimiento que sirve para caracterizar una violencia que hace referencia a un contexto concreto. Ayuda a completar la imagen de dicha violencia, sin justificarla de manera alguna y sin menoscabar los perjuicios provocados. A través de esta característica no se realiza ninguna valoración.

La utilización del adjetivo “político” detrás de las vulneraciones de derechos humanos y otros actos de violencia se ha acuñado tanto aquí como en el ámbito internacional cuando se trata de distinguir las acciones criminales con las siguientes particularidades:

- Quien ejecuta la acción (el sujeto victimario) o la víctima elegida (o grupo de víctimas) a la que se vulneran sus derechos humanos, o las dos, tienen esa condición de *política*.
- La intencionalidad y el tipo de acciones que se realizan tienen unas reivindicaciones o unos fines que persiguen modificar un estatus político o unas leyes, o al revés: perseguir y castigar a quienes intentan hacerlo, justificando que se delinque para combatir el terrorismo o evitar males mayores.
- Se pretende causar un impacto social o político, o causar miedo para la inacción, para paralizar, o para que sirva de escarmiento, no se colabora con la justicia, no se investiga, hay impunidad...

Los criterios mencionados están recogidos en el documento *Víctimas de Vulneraciones de Derechos Humanos derivadas de la violencia de motivación política*³ de la dirección de Derechos Humanos del Gobierno Vasco (junio de 2008). Asimismo, muchas de las leyes e informes que vienen de las instituciones vascas en los últimos tiempos han seguido abordando este término con asiduidad a la hora de designar y clasificar de qué es de lo que se está tratando, para no mezclar distintas violencias.

1.2.2. ESPACIO TEMPORAL

Hasta ahora, en los informes realizados por Argituz sobre el pasado reciente se han investigado los hechos acaecidos a partir de 1956, y en el caso de Arrasate se ha procedido de la misma forma. Esta investigación trata, por lo tanto, sobre los hechos violentos llevados a cabo en Arrasate desde el 10 de febrero de ese mismo año, cuando el régimen de Franco instauró el primer "estado de excepción" en el Estado español.

Precisamente se trató de una medida que ya no tenía relación directa con la Guerra Civil. Transcurridos veinte años del golpe militar de 1936 se procedió a abrir una nueva etapa represiva dentro de la dictadura, con el objetivo de reprimir duramente las huelgas estudiantiles y laborales, y el movimiento antifranquista. Los artículos suspendidos afectaban directamente al derecho a elegir el lugar de residencia y al derecho de las personas detenidas a no permanecer más de 72 horas en comisarías. Es curioso recordar en qué contexto se tomó dicha medida represiva: tres meses después de que España fuera aceptada, en diciembre de 1955, en la Organización de las Naciones Unidas.

A los pocos meses se produjo una crisis dentro del gobierno de la dictadura, incluyendo el cambio de algunos ministros. Sociológicamente apareció un nuevo elemento, al realizar ese mismo año Televisión Española su primera emisión; de ese modo, el

³ LANDA, Jon Mirena (2008) *Motibazio politikoko indarkeria-egoeran gertatutako giza eskubideen urraketen biktimei buruzko txostena*. Gobierno Vasco, Dirección de Derechos Humanos.

ente se convirtió en un importante instrumento para la propaganda franquista. España otorgó la independencia al “protectorado” que tenía en Marruecos, siguiendo los pasos que había dado Francia aquel mismo año en Túnez y Marruecos. A su vez, el Partido Comunista de España (PCE), que jugó un papel primordial tanto en la Guerra Civil como en la resistencia de la posguerra, reivindicó una estrategia de reconciliación en 1956, influyendo notablemente en el movimiento antifranquista. Este no es el lugar para profundizar en ello, pero, teniendo en cuenta que habían transcurrido veinte años del “alzamiento” de 1936, quizás existan razones suficientes para pensar que ya había comenzado la segunda época del franquismo.

Por otra parte, el Gobierno Vasco en el exilio organizó el Primer Congreso Mundial Vasco en 1956, en el palacio Orsay de París, para dar un nuevo impulso a la cultura vasca, entre otros objetivos. Euskaltzaindia llevó a cabo su primera reunión general en Arantzazu; asimismo, en dicho año y lugar se creó la revista *Jakin*. Las primeras “gau-eskolak” ya se habían iniciado en Donostia, y también se creó Segura Irratia.⁴ La nueva basílica de Arantzazu ya estaba recién construida y al poco tiempo, Oteiza comenzaría a trabajar en sus esculturas. De hecho, hay quienes opinan que el entorno del año 1956 puede tomarse como inicio de un renacimiento de la cultura vasca en la posguerra. A este respecto, *la directora de Jakin subrayó especialmente la aportación de la generación de escritores de 1956: «Dicha generación llevó el euskera y la cultura vasca a la centralidad»*.⁵ Además de ello, volviendo a Arrasate, en 1956 se produjo un hecho de gran relevancia: la fundación de la cooperativa ULGOR, que *a posteriori* influiría en los ámbitos socioeconómico y cultural de toda la comarca del Deba.

Al crear informes sobre el pasado, en numerosas ocasiones se producen discusiones a la hora de fijar el año de inicio de la época que ha de analizarse. Al emprender el estudio sobre la violencia de motivación política sufrida en época reciente por la sociedad vasca, algunas investigaciones parten del año 1960. Otras, sin embargo, toman el año 1936 como origen de dicha violencia. A decir verdad, existen numerosas razones para decantarse tanto por una como por otra; sin embargo, el equipo redactor de este informe han preferido no caer en esas discusiones, al ser necesaria una mirada más flexible también para este tema, si caminamos hacia una memoria compartida.

Sobra decir que utilizar dicho criterio no significa, en ningún caso, que haya que dejar de lado lo ocurrido bajo la dictadura hasta el año 1956. Asimismo, tampoco significa que no merezca ser estudiado en detalle lo acontecido desde el levantamiento militar de 1936 o, incluso, desde épocas precedentes. Sin embargo, cada periodo tiene sus propias características y no suele ser lo más adecuado ni mezclar todo ni alejarse completamente. Los procesos históricos y sociales son inseparables pudiendo producirse conexiones entre dichas épocas. La memoria histórica y la memoria reciente no son dos memorias, sino una clasificación metodológica que facilita mirar hacia el

4 ATXAGA, Mikel. *La implantación del euskera a través de treinta años de historia* nº 72, EUSKAL ETXEA.

5 AGIRRE, Lorea. www.berria.eus/ 2017-11-16

pasado. Son dos contextos distintos, con sociedades y agentes concretos, los cuales van construyendo la memoria enlazando sus recuerdos en la cuerda del tiempo.

Conforme a lo expuesto, trabajar la memoria histórica y la memoria reciente de forma separada no es impedimento para que en un futuro las dos memorias puedan llegar a unirse. Es más, en una época concreta (las décadas de los 60 y 70 del siglo pasado) ambas memorias aparecen superpuestas superando la división mencionada. Por todo ello, creemos adecuada la aprobación en un plazo breve de una ley integral que tome en consideración las dos memorias: la histórica y la reciente.

Hemos expuesto las razones de seleccionar el año de inicio del informe y a continuación exponemos el porqué del año 2018 como el último. A partir de 2011, hemos sido testigos de cómo los casos de violencia más extremos (los que atentaban contra el derecho a la vida) han cesado. Sin embargo, las consecuencias de las diversas violencias todavía perduran: familiares de víctimas, heridos, presos, perjuicios psíquicos, desconfianzas, pintadas... De cualquier forma, el informe debe contar con un límite temporal, al contrario de lo que requieren la memoria y el trabajo conjunto desarrollado desde la ciudadanía cuya tarea debe continuar, ya que son muchas las heridas que quedan por cerrar. A la memoria no se le pueden poner plazos porque no caduca, al menos, mientras la comunidad que recuerda mantenga viva la memoria.

Cuando la elaboración del informe estaba a punto de concluir y durante los días en los que el grupo de redacción estaba discutiendo acerca de cuál debería ser la fecha final del mismo, llegó la noticia de la disolución de ETA. El grupo de trabajo ha tomado este argumento como razón principal y ha determinado establecerlo como fecha final del período de estudio. Por todo ello, la relación de sucesos recogidos en el informe finaliza en mayo de 2018, a pesar de que la mayoría de entrevistas testimoniales se realizaron durante el invierno de 2017/2018.

1.2.3 RECUPERAR LA MEMORIA

Hace año y medio de la *Plaza de la Memoria* que se celebró en Arrasate, dos víctimas, Olatz Etxabe y Sandra Carrasco, hijas que perdieron a sus respectivos padres en sendos atentados, hablaron públicamente sobre sus vivencias. Iñaki Etxabe fue asesinado por el Batallón Vasco Español en 1975 e Isaías Carrasco fue asesinado por ETA en 2008. Dos épocas, dos contextos diferentes, dos vidas rotas, dos familias dolientes... pero una conculcación, la misma, bajo el criterio de los derechos humanos.

Aquel anochecer de invierno, junto al dolor también se compartió memoria y el pasado se volvió presente. Los respectivos pasados se volvieron presentes. Fue un ejercicio de memoria inolvidable que dio a conocer ante el pueblo dos tipos de sufrimiento. En este nuevo contexto sería recomendable hacer ejercicios de esta índole si queremos

avanzar en el acercamiento y la convivencia de personas que han estado dándose la espalda durante mucho tiempo.

Siguiendo esa línea de cara al futuro y sobre la importancia de esclarecer primeramente el pasado, son dignas de mención algunas de las palabras pronunciadas por Olatz en aquel acto de 2016: *“La verdad, la justicia y la reparación son necesarias. Para continuar adelante deben curarse las heridas. Creo que las víctimas no debemos hacer política. Nuestro papel debe ser pedagógico. Debemos mostrar a los que vienen qué ha ocurrido.”*

También es digno de mención lo expresado por Sandra sobre la necesidad de conocer y reconocer los diversos sufrimientos, además de ver el dolor cercano: *“El sentimiento de odio ha cambiado. Antes solo veía víctimas de ETA. No quería saber nada de las víctimas del otro lado. Sin embargo, empecé a hablar con un miembro de la izquierda abertzale y empecé a entender lo que antes no entendía o no quería entender.”*

Asimismo, resulta reseñable el pasaje escrito por Kirmen Uribe en *La hora de despertarnos juntos* (2016), donde se formulan preguntas y se reflexiona sobre la necesidad de mirar al pasado, de la violencia, de las víctimas, del relato y de la verdad:

¿Cómo fue posible que pasáramos de un clima propicio a un infierno de indiferencia? ¿También a las conciencias las atraviesan ejes que temblaron y transformaron nuestra moral? ¿Por qué no supimos como individuos y como sociedad predecir lo que ocurriría los siguientes cuarenta años? ¿Por qué no reaccionamos ante la espiral de violencia y muerte? ¿Por qué no detuvimos a tiempo aquella inercia sin sentido? ¿Por qué nos callamos? ¿Por qué negamos el sufrimiento ajeno? ¿Por qué nos volvimos la mayoría un poco de piedra, como las estatuas medievales de la iglesia de Ondarroa?

No me siento capaz de contestar a ninguna de estas preguntas y tampoco en posición de dar respuesta alguna que pueda ser verosímil incluso para mí. Pero de lo que sí me siento capaz, lo que de verdad deseo con toda mi alma es volver mi mirada atrás y detenerme en el dolor de todas y cada una de las víctimas. Quisiera escuchar su versión, ponerme en su lugar, y después buscar y aproximarme honestamente a una verdad compartida e intentar contarla desde sus múltiples puntos de vista. Anhele los pasos hacia otra época, hacia otro periodo, sin olvido pero con un clima nuevo, más amable, más plural, más justo y más libre.⁶

6 URIBE, Kirmen (2016), *La hora de despertarnos juntos*. Seix Barral: Madrid.

1.2.4 RECOGIDA DE TESTIMONIOS

En total se han realizado 18 entrevistas con el objetivo de recoger testimonios vivenciales directos y opiniones personales. Han sido nueve mujeres y nueve hombres de entre 30 y 75 años. En cuatro de los casos las personas entrevistadas son familiares de víctimas mortales (dos hijas y dos hermanas). Asimismo, nos hemos reunido con otras ocho víctimas, o con sus hijos e hijas, con la intención de recabar y contrastar diversas informaciones. De alguna manera, todas las personas a las que se ha entrevistado tienen o han tenido relación con Arrasate. Algunas de ellas han nacido en Arrasate y otras no, pero la mayoría reside en el municipio a día de hoy.

A la hora de organizar las entrevistas, el principal criterio utilizado ha sido contar con las personas propuestas por los miembros de la Mesa de memoria y convivencia conformada por representantes políticos de EAJ-PNV, PSE-EE, EHBildu⁷, Baleike e Irabazi⁸. El segundo criterio ha sido trabajar con un grupo de víctimas reconocidas. El tercero, finalmente, contactar con personas cuyo testimonio podría ser interesante a causa de la influencia que pudieran tener en el pueblo. Al fin y al cabo, nuestro único objetivo ha sido garantizar la diversidad de ideas que se dan en Arrasate: no hemos buscado recoger las opiniones de todos los vecinos o de la mayoría; eso sería imposible para nosotros. Sin embargo, hemos pretendido recoger las tradiciones políticas, los ambientes y las diversas sensibilidades del pueblo para, de alguna manera, lograr una representatividad general. Si la mayoría de vecinos del municipio se ve reflejada de una u otra manera, el presente trabajo habrá cumplido su objetivo.

A continuación se recogen los nombres y apellidos de aquellas personas que han resultado imprescindibles para completar el apartado de testimonios. Se detallan, asimismo, las características de cada una de ellas. Sin su testimonio, el presente informe quedaría incompleto y perdería su sentido; por lo tanto, por el esfuerzo que han realizado para tomar parte como entrevistados en esta iniciativa y por la actitud mostrada durante el trabajo queremos mostrarles nuestro más sincero agradecimiento desde las páginas presentes. Eskerrik asko!

- **Abalde Galparsoro, Javier.** Antiguo militante de EMK.
- **Agirreurreta Arzamendi, Lourdes y Guadalupe.** Hermanas de José Luis Agirreurreta Arzamendi, asesinado por los CCAA en 1979.
- **Arantzabal Arrieta, Iban.** Director del grupo de comunicación Goiena.
- **Arrieta Gonzalez, Amaia.** Profesora de la Ikastola Arizmendi.
- **Azpiazu Aranburu, Amaia.** Concejala del EAJ/PNV.
- **Carrasco Romero, Sandra.** Hija de Isafas Carrasco, asesinado por ETA en 2008.
- **Etxabe Okina, Olatz.** Hija de Iñaki Etxabe, asesinado por el BVE en 1975, y sobrina de Agurtzane Arregi, asesinada por la Triple A en 1978.

⁷ EHBildu: Coalición conformada por Sortu, EA, Alternatiba e independientes.

⁸ Irabazi: Coalición conformada por Ezker Anitza-IU, EQUO e independientes.

- **García Raya, Francisco.** Miembro del PSE-EE. Dirigió la agrupación socialista de Arrasate hasta 2017. Concejäl en el Ayuntamiento (entre 1987 y 2015). Miembro de las Juntas Generales de Gipuzkoa (2003-2009). Miembro del Parlamento Vasco entre 2009 y 2012.
- **Garitano Ezkurra, Juan Karlos.** Concejäl del EAJ/PNV en las legislaturas 1991-1995, 2011-2015 y 2015-2019.
- **Jauregi Iza, Maria Dolores.** Viuda de José Luis Lana, antiguo concejal del PSE-EE.
- **Lamarain Cenitagoya, Iciar.** Ex concejal del Partido Popular en Arrasate (2003-2011). Diputada Foral de Euskera, Cultura y Deporte en Álava (2011-2015).
- **Monge Sarabia, Julia.** Feminista e investigadora de memoria histórica en la asociación Intxorta 1937.
- **Sarasua Maritxalar, Jon.** Profesor de Mondragon Unibertsitatea, bertsolari y escritor.
- **Urrizalki Azpiroz, Ramón.** Cooperativista jubilado.
- **Yarza Mendizabal, Jose Ignacio.** Antiguo concejal del EMK en Arrasate (1979-1983).
- **Yuste Hernandez, Marino.** Militante de IU/EB en el Alto Deba.
- **Zugasti Azkarraga, Javier.** Miembro de IU/EB y militante del PCE desde su juventud.

Además de las personas mencionadas anteriormente, también hemos contado con la participación de numerosas personas que han trabajado en la preparación y verificación de las informaciones. La ayuda prestada ha sido una fuente imprescindible para completar el informe; por lo tanto, también les queremos mostrar nuestro más sincero agradecimiento a: María Ubarretxena Cid (alcaldesa de Arrasate), Eneko Barberena Mondragon (concejäl de EH Bildu), Oscar García Horrillo (concejäl del PSE-EE), Anuska Ezkurra Zubizarreta (concejala de EAJ-PNV), Igor Urizar Murgoitio (concejäl de Sí se puede-Baleike), Juan Luis Merino Sanabria (concejäl de Irabazi-Ganar), Aitor Orobengoa Ortubai, (antiguo concejal de EE, director de ISEA S. Coop. y, hoy en día, miembro de LKS), Olga Fernández Vicario (hija de Ambrosio Fernández), Juan Ramón Garai (Asociación Intxorta 1937), Kepa Ormaetxea Milikua (persona que ha denunciado haber sido torturado en cuatro ocasiones), Xabier Zubizarreta Lasagabaster (alcalde por HB entre 1987 y 1997 y por EH entre 1999 y 2003), José Luis Etxebarria "Porru" (antiguo jefe de la Policía Municipal), Ana Mari Mateos Rodríguez (hermana de José Antonio Mateos), José Ignacio Gaztañaga Vidaurreta (hijo de Crescencia Vidaurreta) y otros vecinos de diversos ámbitos.

1.3 CRITERIOS PARA LA CLASIFICACIÓN DE CASOS

Cuando se realizan investigaciones sobre las personas que han sufrido conculcaciones de derechos humanos, suelen surgir numerosos debates a la hora de fijar la tipología de la víctima. ¿Pueden tomarse dichas víctimas en su totalidad o en primer lugar y antes que nada han de establecerse diferencias? Algunas opiniones sostienen que las víctimas deben ser clasificadas según quién haya conculcado los derechos humanos,

es decir, la víctima se cataloga según el victimario y, por lo tanto, merecen un trato distinto. Al fin y al cabo, ¿resulta legítimo tomar en consideración a todas las víctimas bajo una misma mirada por parte de la sociedad y de las instituciones públicas?

La sociedad vasca ha vivido numerosos debates en ese ámbito. Sin embargo, consideramos que es un debate estéril. Sean cuales sean las motivaciones, las situaciones o quienes conculcan los derechos, es imprescindible recordar un principio general del derecho internacional según el cual no hay lugar para establecer diferencias entre víctimas; es decir, todas las víctimas son iguales en lo que respecta a los derechos que les corresponden. Por lo tanto, a la misma conculcación de derechos humanos le asisten los mismos derechos a la verdad, justicia, reconocimiento y reparación. Por supuesto, ello no supone que las condiciones en las que se ha cometido cada conculcación no deban recogerse.

El 16 de diciembre de 2005 la Asamblea General de Naciones Unidas, en su 64ª sesión plenaria, aprobó la Resolución 60/147: "Principios y directrices básicos sobre el derecho de las víctimas de violaciones manifiestas de las normas internacionales de derechos humanos y de violaciones graves del derecho internacional humanitario a interponer recursos y obtener reparaciones". El principio XI se refiere a la no discriminación, y dice así:

25. La aplicación e interpretación de los presentes Principios y directrices básicos se ajustará sin excepción a las normas internacionales de derechos humanos y al derecho internacional humanitario, sin discriminación de ninguna clase ni por ningún motivo.

Sin embargo, con el fin de negar este principio básico, desde algunos sectores se critica como si fuera un intento para confundirlo todo, metiendo en el mismo saco todas las casuísticas. A este respecto, creemos oportuno recuperar un artículo publicado por los miembros de Argituz en 2015:

Son muchos los tópicos a desterrar por tratar frívolamente asuntos de derechos humanos y, a la postre, por atentar contra ellos. Uno de los más manidos últimamente es que no se pueden equiparar, porque no son equiparables, las víctimas de ETA con otras víctimas. Al parecer, al reconocer que hay otras víctimas, se legitima el terrorismo. Pero reconocer a otras víctimas es, en realidad, cumplir con obligaciones marcadas en diversos tratados internacionales de derechos humanos; y si a algo o a alguien legitima el cumplimiento de esos tratados, es al estado de Derecho, no al terrorismo.⁹

No todo lo que ha pasado es igual, es verdad. Pero todo el sufrimiento acumulado durante todos estos años tiene que recogerse, sin mezclarlo, de forma ordenada, sin

⁹ ARGITUZ. No habrá comparaciones si no se discrimina. El Correo eta El Diario Vasco, 2015-11-05

equiparaciones, para poder reconstruir la convivencia. No hay que olvidar nada en una memoria compartida. Pero como no todo el sufrimiento es fruto de una violación de derechos humanos según los estándares del derecho internacional de derechos humanos, es importante clasificar y ordenar convenientemente todos los hechos ocurridos con un espíritu abierto. Además, la clasificación debe ser inclusiva, en referencia al derecho de todas las víctimas a la memoria, para que vean reflejadas las vivencias de su sufrimiento. Por nuestra parte, planteamos los siguientes planos:

1.3.1 CONULCACIONES DE DERECHOS HUMANOS

El derecho a la vida y el derecho a la integridad física, psíquica y moral son los dos principales derechos que aborda este trabajo. También hemos intentado recabar datos y testimonios sobre la violencia de persecución en las diferentes facetas, las amenazas graves contra las personas, la extorsión económica, la vulneración de la libre expresión, las libertades democráticas o los ataques a bienes inmuebles, cada uno de ellos con su propio nivel de importancia.

Hemos constatado que todavía hay mucho que recopilar. También hay personas que todavía no se sienten con fuerza o no tienen interés de narrar y revivir acontecimientos que les han causado mucho dolor. A su vez, hay otro tipo de datos que aún no son públicos. Sin embargo, no se puede esperar hasta esclarecer y recopilar todo lo sucedido, hay que seguir actuando porque la vida sigue, y algunos hechos son de hace más de cincuenta años, así como sus protagonistas. Así pues, más pronto que tarde, debemos cuidar, acompañar y garantizar a las víctimas y a sus familias lo que les corresponde: verdad, justicia y reparación proporcional a los daños causados, sin discriminación alguna; así como garantías de no repetición, abordando los cambios necesarios en las causas que han provocado su victimización.

Como ya hemos mencionado, a las víctimas que han sufrido la vulneración de normas internacionales de derechos humanos y graves violaciones del derecho humanitario les corresponde, junto a la verdad y justicia, una reparación proporcional a la gravedad del daño sufrido. Una reparación que contenga un reconocimiento en forma de restitución, indemnización económica, rehabilitación, satisfacción y garantías de no repetición. Y eso debe hacerse entre las diversas instituciones.

En este sentido, el Ayuntamiento de Arrasate debe continuar promoviendo a nivel local aquellas actuaciones que le corresponden en el ejercicio de recuperación de la memoria y de reconocimiento a las víctimas de la localidad, incorporando los casos que faltan: acompañamiento, homenajes, actos de recuerdo, dar a conocer lo sucedido por medio de diversas modalidades (encuentros, producciones audiovisuales, exposiciones...), impulsar la investigación local sobre sucesos aún no clarificados debidamente... Con ese fin, sería deseable la coordinación interinstitucional para sumar sinergias, intercambiar información y criterios, y no duplicar esfuerzos.

1.3.2 OTROS SUFRIMIENTOS

Desde un punto de vista jurídico, existe otra variedad de casos que los estándares internacionales de derechos humanos no consideran en sentido estricto como conculcación de derechos humanos. Se trata de hechos que no encajan en la definición del concepto de víctimas de Naciones Unidas, de la Unión Europea o de la legislación estatal o autonómica recogidos en este trabajo en el apartado 2, referido al marco normativo, el concepto de víctima y sus derechos.

Las situaciones mencionadas son complejas pero también entendemos que son hechos violentos con motivación política, que no tienen parangón ni equiparación posible con las violaciones de derechos humanos, pero que no deben ignorarse porque son parte de nuestra historia y porque detrás de cada uno de los casos violentos también hay seres humanos que han sufrido y sufren. Hay casos, además, que no están suficientemente investigados, en opinión de algunas familias y abogados, y que deberían ser esclarecidos.

Pero hay quien ha matado y a quienes han matado. No son lo mismo las causas, ni las autorías, ni los objetivos, ni la intencionalidad del uso indebido de la fuerza, ni son los mismos los mecanismos de impunidad, ni las responsabilidades adquiridas. Todos esos elementos deberían quedar claros.

En este ámbito podemos hallar una casuística muy amplia, en cualquier modalidad y posición, unos han decidido disparar y otros no. Si hay una persona que porta un arma es porque en un momento determinado está dispuesta a utilizarla. Pero también hay quien puede dispararle antes. En todo caso, difícil encaje tiene en los derechos humanos quien elige ser una/un combatiente armado, a no ser que le maten en una ejecución extrajudicial. Pero, para ello, se necesitarían testigos que afirmasen que en ningún momento hubo intención de utilizar su armamento. Discutible pero posible.

De ahí que en este informe estos casos han sido ubicados en un apartado distinto, para que se visualice nítidamente lo que es violación de derechos de lo que no es, y para evitar en lo posible confusiones, que las habrá, y que pueden ser entendibles por el dolor y el rencor acumulado durante tantos años.

Tras encauzar de forma adecuada un proceso con las víctimas que han sufrido conculcaciones de derechos humanos, con la unanimidad de todos los partidos políticos representados en el Ayuntamiento de Arrasate, deberían concretarse los siguientes pasos a dar para analizar cómo recordar a aquellas personas que perdieron la vida o fueron gravemente heridas en actos que no son considerados conculcaciones de los derechos humanos por los estándares internacionales.

2. MARCO NORMATIVO: EL CONCEPTO VÍCTIMA Y SUS DERECHOS

El objetivo de las páginas siguientes es ofrecer una explicación, aunque sea de manera breve, que ayude a comprender el alcance y contenido de las principales normas –y otros instrumentos del sistema internacional de derechos humanos– que definen el concepto de víctima y delimitan sus derechos. Para ello, comenzaremos con el marco internacional, seguiremos con el supranacional europeo, y para concluir aterrizaremos en el estatal y el autonómico. En cualquier caso, no se trata de un estudio riguroso de cada uno de estos instrumentos, sino de un breve análisis de aquellos que han sido decisivos a los efectos de la determinación del concepto de víctima y de sus derechos.

Previamente, es importante señalar que tanto en el ámbito normativo internacional como interno, el reconocimiento de las víctimas, en su concepción más amplia y como sujetos de derecho, es muy reciente. El derecho penal tradicional centraba su atención en el responsable del delito, en defecto de la víctima. Será como consecuencia de los desastres humanos provocados por la II Guerra Mundial cuando surjan diferentes movimientos y corrientes defensoras de los derechos de las víctimas. En este contexto destaca la celebración del I Simposio de Victimología en Jerusalén (1973) por el nacimiento de la Victimología como disciplina científica. En las décadas posteriores será cuando las reivindicaciones de las víctimas irán siendo aceptadas por las organizaciones internacionales y por los estados.

2.1 DECLARACIONES Y RECOMENDACIONES INTERNACIONALES SOBRE LA CONDICIÓN DE VÍCTIMA Y SUS DERECHOS

Las declaraciones, recomendaciones y otros documentos internacionales han sido decisivos a los efectos de reconocer y garantizar a las víctimas el derecho a la verdad, a la justicia y a la reparación. Es cierto que se trata de documentos que desde un punto de vista normativo carecen de efecto directo sobre los Estados, pero sí disponen de cierta fuerza vinculante “de orden moral”, provocando cambios en sus legislaciones que, con la adopción de las medidas oportunas para ello, han permitido hacer efectivos en cierta medida los derechos de las víctimas.

Comenzamos con la Declaración aprobada en 1985 en el marco de las Naciones Unidas. Este texto nos ofrece la primera definición de víctima y está destinado a reconocer los derechos de las personas que han sufrido un “delito” o “abuso de poder”:

2.1.1. EL CONCEPTO DE VÍCTIMA:

La Declaración de los Principios Fundamentales de Justicia para las víctimas del delito y de abuso de poder de 1985¹⁰

La Asamblea General de Naciones Unidas, en su resolución 40/34, de 29 de noviembre de 1985, reconoció expresamente la existencia de millones de personas en el mundo que habían sufrido “perjuicios a consecuencia de los delitos y de otros actos que implican un abuso de poder” y cuyos derechos no habían sido reconocidos.

Partiendo de esa manifestación, la Asamblea General de Naciones Unidas, formuló la “Declaración de los principios Fundamentales de Justicia relativos a las víctimas del delito y a las víctimas del abuso de poder” con el propósito de ayudar a la comunidad internacional y a los Estados a procurar a las personas afectadas la asistencia que éstas demandaban.

Para ello, la Declaración propone una definición de víctima que es considerada uno de los principales aportes de la misma. De hecho, los elementos esenciales del concepto desarrollado en 1985 y que veremos a continuación, serán asumidos por diferentes instrumentos internacionales posteriores que se ocuparán de otras categorías de víctimas.

• A. -Las víctimas de delitos

1. Se entenderá por “víctimas” las personas que, individual o colectivamente, hayan sufrido daños, inclusive lesiones físicas o mentales, sufrimiento emocional, pérdida financiera o menoscabo sustancial de los derechos fundamentales, como consecuencia de acciones u omisiones que violen la legislación penal vigente en los Estados Miembros, incluida la que proscribe el abuso de poder.
2. Podrá considerarse “víctima” a una persona, con arreglo a la presente Declaración, independientemente de que se identifique, aprehenda, enjuicie o condene al perpetrador e independientemente de la relación familiar entre el perpetrador y la víctima. En la expresión “víctima” se incluye además, en su caso, a los familiares o personas a cargo que tengan relación inmediata con la víctima directa y a las personas que hayan sufrido daños al intervenir para asistir a la víctima en peligro o para prevenir la victimización.
3. Las disposiciones de la presente Declaración serán aplicables a todas las personas sin distinción alguna, ya sea de raza, color, sexo, edad, idioma, religión,

¹⁰ Declaración sobre los principios fundamentales de justicia para las víctimas de delitos y del abuso de poder, adoptada por la Asamblea General de la ONU en su Resolución 40/34, de 29 de noviembre de 1985.
<http://www.ohchr.org/SP/ProfessionalInterest/Pages/VictimsOfCrimeAndAbuseOfPower.aspx>

nacionalidad, opinión política o de otra índole, creencias o prácticas culturales, situación económica, nacimiento o situación familiar, origen étnico o social, o impedimento físico”.

El tenor literal de la definición señalada, los elementos definitorios introducidos por Naciones Unidas sobre el concepto de víctima de “delito” serían los siguientes:

- Es considerada víctima toda persona que haya sufrido daños como consecuencia de acciones u omisiones que violen la legislación penal vigente en los Estados Miembros.
- A la hora de especificar qué pueden ser considerados daños, la Declaración opera de forma amplia, en cuanto que incluye como daños las lesiones físicas o mentales, el sufrimiento emocional, la pérdida financiera o el menoscabo sustancial de los derechos fundamentales.
- De igual modo opera cuando considera víctimas no sólo a las directas, sino también a las indirectas. En este sentido, son consideradas víctimas a “los familiares o personas con una estrecha relación con la víctima y a las personas que hayan sufrido daños al intervenir para asistir a la víctima en peligro o para prevenir la victimización”.
- Señala además otra precisión importante a efectos del presente estudio. Es la que viene dada por la consideración de que **para que una persona sea considerada víctima no es necesario que el autor del daño haya sido “identificado, detenido, perseguido o declarado culpable”**¹¹.

Se reconocen los siguientes derechos: Acceso a la justicia y un trato justo frente a ella; Resarcimiento; Indemnización; Asistencia material, médica, psicológica y social.

Siguiendo la estela marcada con el primer grupo de víctimas “las de delitos”, la Declaración define el concepto referido a las de “abuso de poder” como aquellas que, sufriendo una acción u omisión no considerada como infracción del derecho penal interno, ese suceso sí viola alguna norma internacional relativa a los derechos humanos, y en consecuencia, las personas afectadas son reconocidas como víctimas.

• B. -Las víctimas del abuso de poder

18. Se entenderá por “víctimas” las personas que, individual o colectivamente, hayan sufrido daños, inclusive lesiones físicas o mentales, sufrimiento emocional, pérdida financiera o menoscabo sustancial de sus derechos fundamentales, como consecuencia de acciones u omisiones que no lleguen a constituir violaciones del derecho penal nacional, pero violen normas internacionalmente reconocidas relativas a los derechos humanos”.

¹¹ Declaración sobre los principios fundamentales de justicia para las víctimas de delitos y del abuso de poder, adoptada por la Asamblea General de la ONU en su Resolución 40/34, de 29 de noviembre de 1985, párr. 2.

19. Los Estados considerarán la posibilidad de incorporar a la legislación nacional normas que proscriban los abusos de poder y proporcionen remedios a las víctimas de esos abusos. En particular, esos remedios incluirán el resarcimiento y la indemnización, así como la asistencia y el apoyo materiales, médicos, psicológicos y sociales necesarios.
20. Los Estados considerarán la posibilidad de negociar tratados internacionales multilaterales relativos a las víctimas, definidas en el párrafo 18.
21. Los Estados revisarán periódicamente la legislación y la práctica vigentes para asegurar su adaptación a las circunstancias cambiantes, promulgarán y aplicarán, en su caso, leyes por las cuales se prohíban los actos que constituyan graves abusos de poder político o económico y se fomenten medidas y mecanismos para prevenir esos actos, y establecerán derechos y recursos adecuados para las víctimas de tales actos, facilitándoles su ejercicio”.

Años después, en diciembre de 2005, la Asamblea de Naciones Unidas con base en la definición de víctima del delito, aprueba un conjunto de principios y directrices dirigidos a proteger los derechos de las víctimas de violaciones de las normas internacionales de derechos humanos, como veremos a continuación:

2.1.2. LOS DERECHOS DE LAS VÍCTIMAS A LA JUSTICIA Y REPARACIÓN:

Principios y directrices sobre el derecho de las víctimas de violaciones manifiestas de las normas internacionales de derechos humanos y de violaciones graves del derecho humanitario a interponer recursos y obtener reparaciones de 2005¹²

El 16 de diciembre del año 2005, la Asamblea General de Naciones Unidas aprobó los Principios y directrices básicos sobre el derecho de las víctimas de violaciones manifiestas de las normas internacionales de derechos humanos a interponer recursos y obtener reparaciones. El concepto de víctima será el siguiente:

“V. Víctimas de violaciones manifiestas de las normas internacionales de derechos humanos y de violaciones graves del derecho internacional humanitario

6. A los efectos del presente documento, se entenderá por víctima a toda persona que haya sufrido daños, individual o colectivamente, incluidas lesiones físicas o mentales, sufrimiento emocional, pérdidas económicas o menoscabo sustancial de sus derechos fundamentales, como consecuencia de acciones u omisiones que constituyan una violación manifiesta de las normas internacionales de derechos humanos o una violación grave del derecho internacional humanitario. Cuando corresponda, y en conformidad con el derecho interno, el término “víctima” también comprenderá a la familia inmediata o las personas a cargo de la

¹² Resolución 60/1947 aprobada por la Asamblea General el 16 de diciembre de 2005. Disponible en <http://www.ohchr.org/SP/ProfessionalInterest/Pages/RemedyAndReparation.aspx>

víctima directa y a las personas que hayan sufrido daños al intervenir para prestar asistencia a víctimas en peligro o para impedir la victimización.

7. *Una persona será considerada víctima con independencia de si el autor de la violación ha sido identificado, aprehendido, juzgado o condenado y de la relación familiar que pueda existir entre el autor y la víctima.”*

Estos Principios reconocen a las víctimas de graves violaciones de derechos humanos los derechos generales atribuidos a las anteriores víctimas, si bien se realiza un desarrollo más profuso de ciertos derechos, como los referidos a la satisfacción y a las medidas de no repetición. En términos literales, se establece el deber de los Estados de:

- a. adoptar disposiciones legislativas y administrativas y otras medidas apropiadas para impedir las violaciones;*
- b. investigar las violaciones de forma eficaz, rápida, completa e imparcial y, en su caso, adoptar medidas contra los presuntos responsables de conformidad con el derecho interno e internacional;*
- c. dar a quienes afirman ser víctimas de una violación de sus derechos humanos o del derecho humanitario un acceso equitativo y efectivo a la justicia, como se describe más adelante, con independencia de quién resulte ser en definitiva el responsable de la violación; y*
- d. proporcionar a las víctimas recursos eficaces, incluso reparación, como se describe más adelante¹³.*

En particular, las víctimas tienen derecho: a) a ser tratadas con humanidad y respeto de su dignidad y sus derechos humanos, b) a un acceso igual y efectivo a la justicia, c) a la reparación adecuada, efectiva y rápida del daño sufrido, y d) a un acceso a información pertinente sobre las violaciones de derechos humanos y los mecanismos de reparación.

Este derecho de las víctimas de violaciones a obtener reparación está contemplado en diversas disposiciones y tratados internacionales de derechos humanos¹⁴.

La reparación hace referencia al conjunto de medidas que el Estado debe tomar para corregir los distintos daños causados por las violaciones de derechos humanos. La reparación debe ser proporcional a la gravedad de las violaciones y al daño sufrido.

13 Resolución 60/1947 aprobada por la Asamblea General el 16 de diciembre de 2005, párr. 3.

14 El Pacto Internacional de Derechos Civiles y Políticos (art. 2), la Convención Internacional sobre la Eliminación de todas las Formas de Discriminación Racial (art. 6), la Convención contra la Tortura (art. 14), y la Convención sobre los Derechos del Niño (art. 39). La Declaración sobre los principios fundamentales de justicia para las víctimas de delitos y del abuso de poder, que se centra en los delitos tipificados en la legislación nacional, así como en los abusos de poder, entre los que se incluyen las violaciones del derecho internacional de los derechos humanos y del derecho humanitario, de la Carta Africana de Derechos Humanos y de los Pueblos (art. 7), de la Convención Americana sobre Derechos Humanos (art. 25), así como de las decisiones del Tribunal Europeo de Derechos Humanos y de la Corte Interamericana de Derechos Humanos, también reconoce los derechos de las víctimas. Por último, el Estatuto de Roma establece la facultad de la Corte Penal Internacional para “determinar en su decisión el alcance y la magnitud de los daños, pérdidas o perjuicios causados a las víctimas o a sus causahabientes” y para “dictar directamente una decisión contra el condenado en la que indique la reparación adecuada que ha de otorgarse a las víctimas, incluidas la restitución, la indemnización y la rehabilitación” (art. 75). Víd. “Protección Jurídica Internacional de los derechos humanos durante los conflictos armados”, Alto Comisionado de las Naciones Unidas, 2011, pp. 96 y 97.

La reparación efectiva no debe ser considerada en términos de compensación meramente económica y debe, según los casos, tomar las formas siguientes: **restitución, indemnización, rehabilitación, satisfacción y garantías de no repetición.**

La restitución comprende, según corresponda, el restablecimiento de la libertad, el disfrute de los derechos humanos, la identidad, la vida familiar y la ciudadanía, el regreso a su lugar de residencia, la reintegración en su empleo y la devolución de sus bienes.

En el marco europeo el principal instrumento que recoge los derechos de las víctimas se expone en el siguiente punto.

2.2 EL ESTATUTO DE VÍCTIMA EN LA UNIÓN EUROPEA

El 25 de octubre de 2012 fue aprobada la Directiva 2012/29/UE del Parlamento Europeo y del Consejo, por la que se establecen normas mínimas sobre los derechos, el apoyo y la protección de las víctimas de delitos¹⁵.

La definición que ofrece de víctima esta Directiva no se aleja de la dada por Naciones Unidas. Así, en su artículo 2 define a la víctima como: "la persona física que haya sufrido un daño o perjuicio, en especial lesiones físicas o mentales, daños emocionales o un perjuicio económico, directamente causado por una infracción penal". Abarca de igual modo el concepto de víctima indirecta y mantiene además la condición de aquella, independientemente de si se ha identificado, detenido, acusado o condenado al infractor."

La Directiva, como acto legislativo, es **de obligado cumplimiento para todos los Estados miembros de la Unión Europea**, estableciendo un objetivo que todos los países de la UE deben cumplir, pero cada país debe decidir individualmente cómo hacerlo. Los derechos que reconoce a las víctimas esta Directiva son de mínimos, es decir, **los Estados han de necesariamente respetarlos, pudiendo ampliar el ámbito de protección conferido por la Directiva pero en ningún caso reducirlo.**

En la citada Directiva las víctimas son titulares de un número importante de derechos que podemos agrupar en: el derecho a la información, el derecho a la participación en el proceso, el derecho a la protección, el derecho a la asistencia y el derecho a la reparación¹⁶.

¹⁵ Disponible en <http://www.boe.es/doue/2012/315/L00057-00073.pdf>

¹⁶ Esta clasificación es la realizada por autores como ECHEBURÚA ODRIOZOLA, Enrique / BACA BALDOMERO, Enrique / TAMARIT SUMALLA, Josep María o PÉREZ RIVAS, Natalia, entre otros.

2.3. LEGISLACIÓN ESTATAL

La creación y desarrollo normativo de los derechos de las víctimas en la legislación española se ha llevado a cabo de forma desigual. En los últimos treinta años, con la aprobación de diversas normas, se ha producido una evolución en la cobertura destinada por el Estado a las víctimas, con la finalidad de garantizar el derecho a la indemnización y a su recuperación.

A mediados de los años 90 se aprueba, con carácter general, la **Ley 35/1995 de ayuda a víctimas de delitos violentos y contra la libertad sexual y su reglamento de desarrollo**¹⁷. Destinada a cualquier tipo de víctima de delito, con esta norma se produce un avance en el reconocimiento de los derechos de las víctimas. Su vigencia se extenderá hasta la actualidad y será la norma de referencia para el grueso de víctimas de delitos.

Un año más tarde, se llevará a cabo la más completa y detallada regulación del tratamiento de las víctimas del terrorismo, con la aprobación del Reglamento de ayudas y resarcimientos a las víctimas de delitos de terrorismo, aprobado por **Real Decreto 1211/1997, de 18 de julio**. Esta norma separará a las víctimas del terrorismo del sistema general de tratamiento destinado a las víctimas de delitos violentos o sexuales. Su objetivo será mejorar de forma cualitativa y cuantitativa las ayudas y proporcionar una asistencia integral personalizada a las víctimas del terrorismo. Destaca de esta regulación la ampliación del concepto de **daños resarcibles** a los producidos en establecimientos mercantiles e industriales y a los ocasionados en vehículos. Se contemplan también la concesión de ayudas destinadas: al estudio; a la asistencia psico-social, que incluye la psicológica y psicopedagógica en este caso también para los familiares; al resarcimiento por los daños materiales; y por último la concesión de subvenciones a asociaciones de víctimas del terrorismo¹⁸.

En el año 1999 fueron aprobadas dos importantes normas: El Real Decreto 1974/1999, de 23 de diciembre, que aprueba el Reglamento de la Real Orden de Reconocimiento Civil a las Víctimas del Terrorismo, desarrolla otro aspecto diferente al indemnizatorio o asistencial, tiene como finalidad reconocer y homenajear a este colectivo de víctimas, honrando la memoria de las personas fallecidas, a los heridos y secuestrados en actos terroristas con la concesión de condecoraciones. En segundo lugar, la **Ley 32/1999, de 8 de octubre, de solidaridad con las víctimas del terrorismo**, su finalidad principal será hacer efectivo el derecho de los damnificados a percibir las cantidades debidas por el perpetrador del delito en concepto de indemnización civil, asumiendo el Estado el pago de esas cantidades económicas incluso en los supuestos en que habiéndose

17 El Real Decreto 738/1997, de 23 mayo que aprueba el Reglamento de ayudas a víctimas de delitos.

18 Para dar cobertura presupuestaria a estas nuevas medidas se aprobarán dos normas: el Real Decreto Ley 13/1997, de 1 de agosto, que autoriza la celebración de un sorteo de Lotería Nacional a favor de las víctimas del terrorismo; y el Real Decreto 73/1998, de 23 de enero, que regula los criterios de asignación de las ayudas a las víctimas derivadas de los beneficios del sorteo de lotería.

llevado a cabo actuaciones judiciales, no exista sentencia firme de reconocimiento de las citadas indemnizaciones¹⁹.

Los derechos de las víctimas de la Guerra civil y del Franquismo serán objeto de regulación diferenciada en 2007, con la aprobación de la **Ley 52/2007, de 26 de diciembre**, por la que se reconocen y amplían derechos y se establecen medidas en favor de quienes padecieron persecución o violencia durante la Guerra Civil y la Dictadura (Ley de Memoria Histórica). Su contenido ha sido criticado incluso por organismos internacionales, principalmente por su debilidad para garantizar verdad, justicia y reparación a este grupo de víctimas²⁰.

Finalmente, destaca la aprobación de la **Ley 29/2011 de 22 de septiembre, de Reconocimiento y Protección Integral a las Víctimas del Terrorismo y su decreto de desarrollo**²¹, que unificará en un solo texto el conjunto de normas vigentes reguladoras de los derechos de este colectivo y ampliará los mismos.

En el Preámbulo de la Ley se establece como principal finalidad: rendir homenaje, reconocimiento, respeto y solidaridad a estas víctimas. Cobran gran relevancia la adopción como “ideas fuerza” de los principios de memoria, dignidad, justicia y verdad. El objetivo final perseguido por la norma no es otro que la reparación integral de la víctima y se acepta su aplicación, de forma retroactiva, a todos los actos sucedidos **desde el 1 de enero de 1960**.

Para ello, se diseñará un conjunto de medidas de carácter integral que tengan como finalidad: el reconocimiento y promoción de la dignidad de las víctimas así como su memoria, dotar de una protección integral, el resarcimiento, fortalecer las medidas de atención, el reconocimiento de sus derechos, flexibilización y coordinación de los trámites administrativos referentes a las indemnizaciones, establecer un marco específico en el tratamiento procesal de la víctima, y finalmente el reconocimiento y apoyo a las personas que sufren amenazas y coacciones.

Los beneficiarios del contenido de esta Ley serán las personas fallecidas y sus familiares, los que hayan sufrido daños físicos o psíquicos y las personas que sufran daños materiales. Así mismo, se reconocen como titulares a efectos honoríficos y de condecoración a los familiares de los fallecidos hasta el segundo grado de consanguinidad y a las personas que han sufrido un atentado terrorista pero sin lesión alguna. Destaca

19 Debemos señalar también, la creación en el año 2004 del Alto Comisionado de Apoyo a las Víctimas del Terrorismo mediante la aprobación del Real Decreto 2317/2004, de 17 de diciembre. Este órgano dependerá directamente de la Presidencia del Gobierno y realizará, entre otras funciones, el seguimiento, la coordinación y cooperación de las actuaciones de los órganos competentes de la Administración General del Estado en materia de asistencia y ayuda a las víctimas del terrorismo. Sin embargo, dos años después este órgano será suprimido, en virtud del Real Decreto 990/2006, de 8 de septiembre.

20 Informe del Grupo de Trabajo sobre las Desapariciones Forzadas o Involuntarias de Naciones Unidas. Misión a España. Doc. de la ONU: A /HRC/27/49/Add.1, de 2 de julio de 2014.

21 Real Decreto 671/2013, de 6 de septiembre, por el que se aprueba el Reglamento de la Ley 29/2011.

como novedad relevante la inclusión en el grupo de destinatarios de la norma a las personas amenazadas.

Por último, citar también la Ley 4/2015, del estatuto de la Víctima del delito²² y el Real Decreto 1109/2015, de 11 de diciembre de desarrollo de la Ley, donde se recoge una regulación detallada de las Oficinas de Asistencia a las Víctimas del Delito. De conformidad con la normativa europea, esta norma se aplicará a las personas que cumplan con los criterios recogidos en el artículo 2:

“Artículo 2. Ámbito subjetivo. Concepto general de víctima

Las disposiciones de esta Ley serán aplicables:

- a. Como víctima directa, a toda persona física que haya sufrido un daño o perjuicio sobre su propia persona o patrimonio, en especial lesiones físicas o psíquicas, daños emocionales o perjuicios económicos directamente causados por la comisión de un delito.
- b. Como víctima indirecta, en los casos de muerte o desaparición de una persona que haya sido causada directamente por un delito, salvo que se tratare de los responsables de los hechos:

1º A su cónyuge no separado legalmente o de hecho y a los hijos de la víctima o del cónyuge no separado legalmente o de hecho que en el momento de la muerte o desaparición de la víctima convivieran con ellos; a la persona que hasta el momento de la muerte o desaparición hubiera estado unida a ella por una análoga relación de afectividad y a los hijos de ésta que en el momento de la muerte o desaparición de la víctima convivieran con ella; a sus progenitores y parientes en línea recta o colateral dentro del tercer grado que se encontraren bajo su guarda y a las personas sujetas a su tutela o curatela o que se encontraren bajo su acogimiento familiar.

2º En caso de no existir los anteriores, a los demás parientes en línea recta y a sus hermanos, con preferencia, entre ellos, del que ostentara la representación legal de la víctima.

Las disposiciones de esta Ley no serán aplicables a terceros que hubieran sufrido perjuicios derivados del delito.”

²² De trasposición al ordenamiento español el contenido de la Directiva 2012/29/UE del Parlamento Europeo y del Consejo, de 25 de octubre de 2012.

2.4. LEGISLACIÓN AUTONÓMICA

La Comunidad Autónoma Vasca inició su actuación en materia de reconocimiento de derechos a las víctimas con la aprobación de un programa de ayudas destinadas a las víctimas del terrorismo, reguladas por el Decreto **221/1988, de 4 de agosto**. En él se reconocían las siguientes prestaciones: asistencia psicopedagógica prioritaria para los alumnos de Preescolar y EGB; becas de estudio, ayudas de transporte y comedor; asistencia sanitaria gratuita para los afectados que no fueran beneficiarios de la misma; ayudas a empresas consistentes en avales y subvenciones; ayudas a particulares que hayan sufrido daños en sus bienes.

Transcurridos unos años de intensos debates, finalmente en 2008 se completó la regulación de esta materia con la aprobación de la **Ley 4/2008, de 19 de junio, de Reconocimiento y Reparación a las Víctimas del Terrorismo del País Vasco**. El propósito de esta norma es proporcionar asistencia y protección a las víctimas de ETA, pero también a las de otras bandas o grupos armados como es el caso del GAL, extrema derecha y otros grupos parapoliciales²³. Destaca el Título III del texto legal dedicado a la asistencia de las víctimas, que consta de un conjunto de medidas (reparación material de los daños, asistencia y tratamiento médico y psicológico, ayudas a la educación, ayudas al acceso a la vivienda y al empleo) destinadas a dar una cobertura integral a las víctimas de terrorismo²⁴.

El 15 de diciembre de 2010 se publicó en el BOPV (nº 239) el **Decreto 290/2010, de 9 de noviembre**, de desarrollo del sistema de asistencia integral a las víctimas del terrorismo. Por medio de este Reglamento se despliega el contenido del citado Título III de la Ley 4/2008, logrando el avance en la aplicación del sistema de protección y asistencia integral previsto en él.

El sistema integral previsto en la citada norma contempla la adopción de medidas en los siguientes ámbitos: Actuaciones para el resarcimiento por daños materiales; actuaciones para la prevención de daños materiales como la implantación de sistemas de seguridad en viviendas, establecimientos o vehículos de personas que sufran amenazas o acoso; asistencia jurídica; ámbito sanitario y psicológico; ámbito de la enseñanza; políticas de empleo; la función pública. La Ley contempla la concesión de diferentes derechos a las víctimas que pertenezcan a la función pública; ámbito de la vivienda; ayudas extraordinarias destinadas a hacer frente a situaciones de necesidad personal o familiar no amparadas en esta Ley.

23 El término "parapolicial" se emplea cada vez con mayor frecuencia y abarca, según el informe de la Dirección de Derechos Humanos del Gobierno vasco, a aquellos "colectivos o grupos de personas que actuaron en clara connivencia con fuerzas de seguridad, en ocasiones con participación directa de miembros de las mismas, ya sea como parte de acciones clandestinas o fuera de su papel como FSE pero que contaron con algún tipo de apoyo activo o pasivo, especialmente en los años de la Transición política y primeros años de la década de los 80". Junio de 2008, p. 307.

24 DE LA CUESTA, p. 31-32

Cabe además señalar que, en los últimos años, se ha comenzado a ampliar el marco normativo a otras categorías de víctimas de la violencia de motivación política en el caso vasco. Así, y en esta línea, el Pleno del Parlamento Vasco aprobó, el 31 de marzo de 2011, la **Proposición no de Ley 61/2011, sobre víctimas de violaciones de derechos humanos y otros sufrimientos injustos producidos en un contexto de violencia de motivación política**, la cual instó al Gobierno Vasco a poner en marcha medidas y actuaciones destinadas al reconocimiento de dichas víctimas, y a la reparación de su sufrimiento. Esto se tradujo, en aquel momento, en el **Decreto 107/2012, de 12 de junio, de declaración y reparación de las víctimas de sufrimientos injustos como consecuencia de la vulneración de sus derechos humanos, producida entre los años 1960 y 1978**, en el contexto de la violencia de motivación política, vivida en la Comunidad Autónoma del País Vasco durante la dictadura franquista.

El limitado marco temporal que abarcaba el referido Decreto impedía que las víctimas de graves violaciones de derechos humanos que tuvieron lugar con posterioridad al 29 de diciembre del año 1978 pudieran hacer efectivos sus derechos a la verdad, justicia, y reparación. Consecuentemente, y con la voluntad de atender a estas víctimas, se ha aprobado el año pasado la **Ley 12/2016, de 28 de julio, de reconocimiento y reparación de víctimas de vulneraciones de derechos humanos en el contexto de la violencia de motivación política en la Comunidad Autónoma del País Vasco entre 1978 y 1999**²⁵, la cual viene a reconocer y reparar a las víctimas de vulneraciones de derechos humanos, acaecidas en un contexto de violencia de motivación política, entre el 29 de diciembre de 1978 y el 31 de diciembre de 1999.

La Ley 12/2016 establece tres requisitos para que una vulneración de derechos humanos tenga cabida en su ámbito de aplicación: a) que se haya producido en un contexto de violencia de motivación política; b) que hayan participado en la misma funcionarios públicos o particulares, en grupo o de forma aislada; y c) que como consecuencia de la vulneración de derechos humanos se haya causado una afección a la vida o a la integridad física, psíquica, moral o sexual de las personas. Además, en aquellos casos en los que no se hayan investigado las denuncias presentadas por las violaciones de derechos humanos a las que se refiere esta Ley, la misma señala que también la indemnización podrá tener cabida en su ámbito de aplicación.

Por último, es reseñable que la Ley 12/2016, además de garantizar a las víctimas los derechos a una prestación de índole económica y a una debida asistencia sanitaria, les atribuye también otro tipo de derechos, tales como el derecho al reconocimiento público o a la verdad. Y ello, desde la consideración de que la indemnización es una primera vía, pero no la única para el reconocimiento de la injusticia padecida.

²⁵ A fecha de presentación de este informe se está tramitando ante el Tribunal Constitucional español un recurso de inconstitucionalidad de la Ley 12/2016.

Como ha quedado patente, existe todo un marco legal que parte de las normas internacionales y aterriza en la legislación autonómica para proteger y defender los derechos de las víctimas. Sin embargo, es preciso matizar que las normas estatales y autonómicas al respecto no han tenido en cuenta, hasta fechas recientes, a todo el conjunto de víctimas en el caso vasco.

En este sentido, las víctimas de la violencia de ETA han tenido desde la Ley de Solidaridad con las Víctimas del Terrorismo (1999) un marco legal que más tarde se ha visto fortalecido con la Ley de Reconocimiento y Reparación a las Víctimas del Terrorismo del País Vasco (2008) y posteriormente, en 2011, con la Ley de Reconocimiento y Protección Integral a las Víctimas del Terrorismo. Sin embargo, en el caso de las víctimas de la violencia perpetrada por las Fuerzas de Seguridad o con su connivencia, por grupos de extrema derecha y parapoliciales, podría afirmarse que, en su mayoría, no han sido debidamente reconocidas. No obstante, no puede negarse que son también víctimas de graves conculcaciones de derechos humanos, tales como el derecho a la vida o el derecho a la integridad física y psíquica, categoría esta última, en la que se inscriben los casos de tortura. Las violaciones vinculadas al derecho a no recibir tratos crueles, inhumanos o vejatorios son de referencia obligada debido a la particular desatención que han sufrido sus denuncias: falta de investigaciones y prácticamente el 100% de las denuncias son archivadas.

En diciembre de 2017 se presentaron los resultados del “Proyecto de investigación de la tortura y los malos tratos en el País Vasco entre 1960-2014”, trabajo realizado por el Instituto Vasco de Criminología por encargo del Gobierno Vasco²⁶. La investigación constata la existencia de 4.113 casos de denuncias de torturas y/o malos tratos entre 1960 y 2014 en el contexto de la violencia de motivación política. Esta investigación ha arrojado luz sobre un fenómeno que ha permanecido oculto y negado, con la consiguiente revictimización de las personas afectadas.

De cualquier modo, cabe también afirmar que esta asimetría en el reconocimiento y protección de los derechos de las víctimas se ha visto compensada, de alguna manera, en los últimos seis años. Inicialmente por el Decreto 107/2012, de 12 de junio, de declaración y reparación de las víctimas de sufrimientos injustos como consecuencia de la vulneración de sus derechos humanos, producida entre los años 1960 y 1978 en el contexto de la violencia de motivación política vivida en la Comunidad Autónoma del País Vasco. Y en fechas más recientes por la Ley 12/2016, de 28 de julio, de reconocimiento y reparación de víctimas de vulneraciones de derechos humanos en el contexto de la violencia de motivación política en la Comunidad Autónoma del País Vasco entre 1978 y 1999. Mediante ambas normas, por primera vez, las víctimas de conculcaciones de derechos humanos –cometidas por las fuerzas de seguridad, grupos de extrema dere-

26 Al documento completo se puede acceder en : https://www.irekia.euskadi.eus/uploads/attachments/10774/CONCLUSIONES_-_Investigacion_tortura-malos_tratos_18-12-2017.pdf

cha y parapoliciales durante los años 1960 y 1999–, disponen de un marco legal para ser reconocidas.

De las 239 solicitudes presentadas para su reconocimiento como víctimas al amparo del citado Decreto 107/2012, se resolvieron de forma favorable 187 peticiones, es decir el 78,24% de los casos valorados. Respecto a la Ley del País Vasco 12/2016, el Gobierno central interpuso recurso de inconstitucionalidad contra la misma, que fue admitido a trámite por el Tribunal Constitucional. En su escrito, el Ejecutivo invocó el artículo 161.2 de la Constitución, lo que ha supuesto la suspensión de la vigencia y aplicación de ciertos artículos de la Ley, entre ellos algunos relativos al funcionamiento de la Comisión de Valoración encargada de resolver las solicitudes de las personas afectadas. Al cierre del presente informe, esta cuestión continúa pendiente de resolución.

3. CONCULCACIONES DE DERECHOS HUMANOS EN ARRASATE

3.1 CONCULCACIÓN DEL DERECHO A LA VIDA

En Arrasate son 18 las personas que han visto conculcado su derecho a la vida en el ámbito que abarca este informe, conculcaciones llevadas a cabo en la localidad o fuera de la misma, sobre personas nacidas o vecinas de Arrasate.

En otros 4 casos es necesaria, aún hoy, una mayor investigación y contraste por la existencia de versiones contrapuestas entre sí y porque cuentan con elementos suficientes que soportan la necesidad de una mayor clarificación (por eso constan en un apartado diferente).

Las violaciones del derecho a la vida ordenadas por orden cronológico son las siguientes en Arrasate:

VÍCTIMA	FECHA	EDAD	AUTORÍA
Luis Santos Hernández	17/12/1974	52	ETApm
Argimiro García Estévez	17/12/1974	50	ETApm
Jesús Pascual Martín Lozano	05/10/1975	25	ETAm
Juan Moreno Chamorro	05/10/1975	26	ETAm
Esteban Maldonado Llorente	05/10/1975	20	ETAm
Iñaki Etxabe Orobengoa	05/10/1975	50	BVE
Germán Agirre Irasuegi	12/10/1975	38	"Incontrolados"
Constantino Gómez Barcia	13/03/1977	21	ETAm
Agurtzane Arregi Letamendi	02/07/1978	38	Triple A
Aurelio Salgueiro López	28/08/1978	46	CAIA
Emilia Larrea Sáez de Adana	05/11/1978	52	Guardia Civil
Enrique Gómez Álvarez	25/06/1979	25	BVE
Juan Luis Aguirreurreta Arzamendi	16/11/1979	32	CCAA
Xabier Pérez de Arenaza Sogorb	23/03/1984	35	GAL
Mario Manuel Leal Baquero	05/12/1984	29	ETA
Antonio Ramos Ramírez	08/06/1986	28	ETA

VÍCTIMA	FECHA	EDAD	AUTORÍA
Ambrosio Fernández Recio	05/01/2007	79	Kale borroka
Isaías Carrasco Miguel	07/03/2008	43	ETA

ETA:	Euskadi Ta Askatasuna
ETApm:	ETA Político Militar
ETAm:	ETA Militar
BVE:	Batallón Vasco Español
"Incontrolados":	Grupos que contaban con la participación de miembros de la extrema derecha y de algunos miembros de las Fuerzas de Seguridad del Estado (FSE), o con su soporte, y con impunidad
CAIA:	Comando Autónomo Independentista y Anticapitalista
CCAA:	Comandos Autónomos Anticapitalistas
GAL:	Grupos Antiterroristas de Liberación
Triple A:	Alianza Apostólica Anticomunista
Kale borroka:	Lucha callejera y sabotajes llevados a cabo por grupos no armados que utilizaban métodos violentos

SINOPSIS DE LAS VÍCTIMAS MORTALES:

quiénes eran y cómo acabaron con sus vidas

1974

LUIS SANTOS HERNÁNDEZ

Luis Santos Hernández, subteniente de la Guardia Civil y comandante del puesto de Arrasate, de 52 años, fue asesinado por un comando de ETApM hacia las 20:45 del 17 de diciembre de 1974. Luis Santos se encontraba de uniforme tomando unos vinos con el agente Argimiro García Estévez (este de paisano), que también resultó muerto al ser ambos ametrallados desde un coche Seat por dos individuos. Habían salido del bar Txoko, situado junto al Mercado, en la actual calle Otalora, y se dirigían por la calle de Ferixaleku a la altura del cine Gurea. Trasladados en un primer momento al centro asistencial de Arrasate, Argimiro García ingresó cadáver mientras que los médicos trataron de salvar la vida de Luis Santos, para lo que prepararon un traslado de urgencia a la Residencia de Cruces de Barakaldo, pero a las 23:25 falleció. Natural de Alamedilla, Salamanca, era padre de una hija de 25 años y de un hijo de 24. Había ingresado en la Guardia Civil 30 años antes y llevaba siete años en el cuartel de Arrasate. El cadáver de Luis Santos recibió sepultura en Serradilla del Llano (Salamanca). El Ministerio del Interior indemnizó a su familia en base a las leyes 13/1996, 29/2011 y 32/1999.

1974

ARGIMIRO GARCÍA ESTÉVEZ

Argimiro García Estévez era agente primero de la Guardia Civil, de 50 años, y llevaba casi seis de ellos destinado en el cuartel de ese Cuerpo en la localidad de Arrasate. Había nacido en Aldeadávila de la Ribera, localidad de la provincia de Salamanca. El día 17 de diciembre de 1974, Argimiro García se encontraba tomando unos vinos con el subteniente y comandante del puesto de Arrasate, Luis Santos González. A la altura del cine Gurea de la localidad, varios individuos, pertenecientes a un comando de ETApM, les dispararon varias ráfagas de metralla desde un vehículo Seat, que había sido robado poco antes a punta de pistola. El coche fue abandonado por los agresores cerca del lugar de los hechos, a unos 400 metros, tras sufrir un accidente y colisionar en su huida con otro vehículo. Argimiro García ingresó cadáver en el centro asistencial de la localidad y el subteniente Luis Santos falleció hacia las 23:25, sin que los médicos pudieran salvar su vida. Argimiro García pertenecía a la Guardia Civil desde 1949 y era padre de cuatro hijas y tres hijos, de entre 12 y 26 años. El Ministerio del Interior indemnizó a su familia al amparo de las leyes 13/1996, 29/2011 y 32/1999.

1975

JESÚS PASCUAL MARTÍN LOZANO

El día 5 de octubre de 1975, una patrulla del cuartel de la Guardia Civil de Arrasate fue enviada a los alrededores del Santuario de Arantzazu, cerca de Oñati, para retirar una ikurriña, entonces prohibida por el franquismo. Entre ellos se encontraba el guardia civil Jesús Pascual Marín Lozano, de 25 años, que solo llevaba ocho meses en el Cuerpo. Su primer y único destino había sido el cuartel de Arrasate. Jesús Pascual era uno de los cinco hermanos de una familia de Villaverde de Íscar, Segovia, y estaba soltero. Al parecer, ese día libraba y no tenía servicio, pero un compañero le pidió el favor de cambiarle el turno, y se subió al Land Rover que comandaba el cabo José Gómez Castillo. Tras hacerse con la ikurriña, la patrulla volvía a Arrasate cuando, transcurrido un kilómetro de la carretera entre Arantzazu y Oñati, una bomba camuflada por ETA hizo explosión en un talud a la derecha de la calzada. El vehículo salió despedido a una distancia de veinte metros, dando varias vueltas de campana. Jesús Pascual Martín Lozano, Juan Moreno Chamorro y Esteban Maldonado Llorente murieron allí mismo. El cabo José Gómez Castillo y el conductor Juan García Lorente resultaron heridos de gravedad e ingresaron en el Hospital de Cruces de Barakaldo.

1975

JUAN MORENO CHAMORRO

Nacido en la localidad cacereña de Villamesías, el guardia civil Juan Moreno Chamorro tenía 26 años cuando una bomba de ETA acabó con su vida el 5 de octubre de 1975. Era padre de tres hijos. Juan Moreno formaba parte de una patrulla de la Guardia Civil que había acudido desde el cuartel de Arrasate a retirar una ikurriña colocada en las cercanías del Santuario de Arantzazu. Realizado el mandato, el Land Rover en el que patrullaban se dirigía hacia Oñati antes de coger la carretera a Arrasate, cuando una bomba hizo explosión al paso del vehículo. Una marca roja marcaba el punto exacto para ser activado el artefacto, con un mando a distancia, en el momento que pasara el Land Rover. Los cuerpos de Jesús Pascual Martín Lozano, Juan Moreno Chamorro y Esteban Maldonado Llorente quedaron tendidos en el suelo. Los tres murieron allí mismo. José Gómez Castillo y Juan García Lorente resultaron heridos graves y fueron trasladados al Hospital de Cruces de Barakaldo. La capilla ardiente fue instalada en el cuartel de la Guardia Civil de Arrasate y los funerales se llevaron a cabo en la iglesia de San Juan Bautista. Finalizado el acto, los presentes entonaron el "Cara al Sol" ante los féretros. ETA reivindicó el atentado cinco días después, desde París.

1975

ESTEBAN MALDONADO LLORENTE

El guardia civil Esteban Maldonado Llorente tenía 20 años y había sido destinado hacía poco al cuartel de la Guardia Civil de Arrasate. Su padre y otro hermano también pertenecían al Cuerpo. Esteban Maldonado había nacido en San Pedro de Mérida, Badajoz, y estaba soltero. El día 5 de octubre de 1975 marchó de patrulla al Santuario de Arantzazu, con la orden de retirar una ikurriña que ondeaba en un punto alto del lugar. Cumplida la tarea asignada, el Land Rover en el que se desplazaban se dirigía hacia Oñati, cuando, transcurrido un kilómetro, un comando de ETA activó a distancia una bomba escondida en un talud a la derecha de la calzada. Esteban Maldonado y los agentes Jesús Pascual Martín Lozano y Juan Moreno Chamorro fallecieron en el acto. El conductor Juan García Lorente y el cabo José Gómez Castillo resultaron heridos. La capilla ardiente fue instalada en el cuartel de Arrasate y a los funerales asistieron el director general de la Guardia Civil y el gobernador civil de Gipuzkoa, que impuso a los tres agentes la Medalla al Mérito Militar y la Cruz al Mérito Policial con distintivo rojo. Los restos mortales de Esteban Maldonado Llorente fueron enterrados en Almería, donde había pasado parte de su infancia en Cabo de Gata.

1975

IÑAKI ETXABE OROBENGOA

El 5 de octubre de 1975, Iñaki Etxabe, de 39 años de edad, fue asesinado por el Batallón Vasco Español en el restaurante familiar Etxabe-Enea, que regentaba en el alto de Kanpazar (Elorrio). La víctima era natural de Arrasate, como su familia, y tenía dos hijas y un hijo. Los agresores intentaron matar a otro de los hermanos Etxabe, Luis, allí presente, pero pudo esconderse en el interior de la cocina. Quienes dispararon, lanzaron previamente botes de humo al interior del establecimiento para que los clientes no pudieran identificarles. Según Euskal Herria y la Libertad, hay "indicios de que eran guardias civiles"²⁷. El asesinato de Germán Agirre Irasuegi días después, también se relacionó con lo que éste pudiera saber sobre los autores. Tres meses antes del atentado mortal, otra bomba causó daños considerables en Etxabe-Enea y los vehículos aparcados junto al restaurante fueron ametrallados. El 28 de junio, otro artefacto fue descubierto en el restaurante de Jokin Etxabe en Baiona, pudiendo ser evacuado el local, y en la víspera del asesinato de Iñaki Etxabe, un atentado parapolicial destrozó el coche de Juan José Etxabe en Donibane Lohizune. Tres años después, Agurtzane Arregi Letamendi fue asesinada y su marido, Juan José Etxabe, quedó herido grave por la Triple A.

²⁷ Recogido en "Retratos municipales de las vulneraciones del derecho a la vida en el caso vasco. Arrasate, 1960-2010". Secretaría General para la Paz y la Convivencia. Gobierno Vasco, 2015, p. 22.

1975

GERMÁN AGUIRRE IRASUEGI

Germán Aguirre Irasuegi era padre de dos hijos de 11 y 9 años, tenía 38 años y había nacido en Bergara, aunque vivía en Arrasate, ya que en esta localidad tenía una plaza de taxista, que era su profesión. El 12 de octubre de 1975 fue encontrado sin vida junto al embalse de Santa Engracia, en la localidad alavesa de Legutio, a “unos 500 metros del cuartel” según lo describen *In Memoriam* de Libertad Digital y Vidas Rotas (2010: 62). Tenía tres disparos en la cabeza a corta distancia. En el Informe elaborado por la Dirección de Atención a Víctimas del Terrorismo del Gobierno vasco (DVAT, 2008: 14), se dice que la autoría “se atribuye a los grupos de extrema derecha relacionados con el atentado de Iñaki Etxabe, por tener, al parecer, información concreta al respecto”; en “La guerra no declarada” de Euskal Memoria (2014: 574) lo atribuyen directamente al “grupo parapolicial Triple A” y en el Informe Foronda (2014: 128) lo consideran como “civil asesinado por el terrorismo de extrema derecha y parapolicial”. Ya en 2000, cuando uno de los hijos de la víctima, Jokin, acudió a la Comisión de Derechos Humanos del Parlamento vasco, la Ponencia recogió su opinión de que “la familia sospecha que quien lo asesinó es la Guardia Civil”²⁸.

1977

CONSTANTINO GÓMEZ BARCIA

El padre y tres hermanos de Constantino Gómez Barcia eran guardias civiles, como él. Natural de Lugo, estaba destinado en el cuartel de Oñati. Tenía 21 años cuando un comando de ETA ametralló el Renault 12 en el que viajaba junto a otros tres agentes y la novia de uno de ellos, el 13/03/1977. Habían salido de la discoteca Alexander de la localidad y, aunque el piloto estaba destinado en el cuartel de Arrasate, se dirigían al cuartel de Oñati, donde estaban destinados Constantino Gómez y los agentes Miguel Santaella Carretero y José Castaño Vázquez. En el cruce de la carretera que lleva a Bergara, un coche robado unas horas antes, un Seat 1430, aprovechando la señal de ceda el paso, se paró ante ellos y dos individuos armados se apearon del mismo, empezando a disparar contra los ocupantes del Renault 12. El conductor y su novia vieron sus intenciones y pudieron agacharse, pero los tres agentes del asiento de atrás fueron alcanzados por las balas. Miguel Santaella Carretero quedó muy grave, José Castaño Vázquez con heridas leves en la mejilla y Constantino Gómez Barcia murió al poco tiempo, a pesar de que fue conducido al centro asistencial de Arrasate. La víctima está reconocida por el Ministerio del Interior por las leyes 13/1996, 29/2011 y 32/1999.

²⁸ Ponencia Víctimas de la violencia. Parlamento vasco. Comisión de Derechos Humanos y Solicitudes Ciudadanas. Tomo I. Vitoria-Gasteiz, 2000, p. 197.

1978

AGURTZANE ARREGI LETAMENDI

Madre de dos hijas, Agurtzane Arregi Letamendi era de Arrasate y vivía en Urruña, donde regentaba una tienda de ropa. Tenía 38 años, y era madre de dos hijas y un hijo, que tenían 13, 11 y 9 años. Su marido, Juan José Etxabe Orobengoa, había sido destacado miembro de ETA, luego se acercó a ESB y regentaba un restaurante en Donibane Lohizune, que sufrió varios atentados. Es en esta localidad de Lapurdi donde, el 2 de julio de 1978, el Batallón Adolf Hitler de la Triple A (Alianza Apostólica Anticomunista) llevó cabo un nuevo atentado contra el matrimonio, asesinando a Agurtzane Arregi (alcanzada por 17 disparos) y dejando malherido a Juan José Etxabe (con 18 impactos de bala en el estómago, vientre, hígado, brazos y piernas). Aquel día, este se encontraba en el interior de un Peugeot 604 en la calle Juri-Berri desde hacía 10 minutos, escuchando la radio, mientras esperaba a que ella finalizara su trabajo. Pero los miembros de la AAA no abrieron fuego hasta que estuvieron ambos dentro del vehículo. Los dos eran el objetivo y descargaron sus cargadores sobre ambos. El día 7 de julio pudieron sus familiares traer el cadáver a Arrasate y miles de personas participaron en el funeral en San Juan Bautista.

1978

AURELIO SALGUEIRO LÓPEZ

Aurelio Salgueiro López, de 46 años, padre de siete hijos y cabo primero del Servicio de Información de la Guardia Civil, destinado en Arrasate desde hacía una veintena de años, es asesinado por dos miembros de los Comandos Autónomos Anticapitalistas -probablemente su primer atentado mortal- en la plazoleta de Arbolapeta de la localidad, frente al bar Izkiña. Un tercer miembro del comando les esperaba en el interior de un coche en las cercanías. Era el 28 de agosto de 1978. La reivindicación se realizó en nombre del Comando Autónomo Independentista y Anticapitalista. Aurelio Salgueiro se encontraba de paisano y, como habitualmente, había recogido la correspondencia en Correos y se volvía al cuartel. Cuatro balas en la cabeza y en el tórax se lo impidieron. Trasladado al centro asistencial de Arrasate, ingresó cadáver. Al día siguiente se celebró el funeral en la parroquia de San Juan Bautista, a donde fue conducido su féretro con la bandera española a hombros de sus compañeros. Aurelio Salgueiro López había nacido en la localidad de Monforte de Lemos (Lugo) y es allí donde se procedió a su exhumación. El Ministerio del Interior indemnizó a su familia con las leyes del 13/1996, 29/2011 y 32/1999.

1978

EMILIA LARREA SÁEZ DE ADANA

Emilia Larrea Sáez de Adana tenía 52 años de edad. Natural de Eskoriatza, vivía en el caserío Larrea de Arrasate y era madre de tres hijos, trabajaba en casa y en el caserío, donde vendía huevos y verduras de la huerta a la gente. El 15 de noviembre de 1978 se encontraba sentada a la entrada del caserío, junto a uno de sus hijos, Jesús Murgiondo, y una vecina, Crescencia Vidaurreta, que se había acercado de visita con su hija. Ese día, por la tarde, miembros de los CAA ametrallaron el cuartel de la Guardia Civil de Aretxabaleta y unos agentes de paisano los siguieron hasta Arrasate, donde les dispararon y mataron a dos de ellos, hiriendo a un tercero y a dos transeúntes. A los tres minutos se personaron guardias civiles de Arrasate, que no reconocieron a los agentes sin uniforme y les dispararon. Las balas no les alcanzaron, pero una de ellas impactó en el cuello de Emilia Larrea, que falleció, y otra bala penetró en un muslo de Crescencia Vidaurreta. Pasados unos días, dos guardias civiles se acercaron al caserío a pedir perdón por lo ocurrido. El viudo salió llorando y les pidió que, por favor, se fueran. Los hechos quedaron impunes. La familia intentó ser reconocida como víctima del terrorismo con la Ley de Víctimas del Terrorismo, pero el Ministerio del Interior lo denegó. Tanto Emilia Larrea como Crescencia Vidaurreta han sido reconocidas como víctimas por la Comisión de Valoración del Gobierno Vasco, en el marco del Decreto 107/2012, de 12 de junio.

1979

ENRIQUE GÓMEZ ÁLVAREZ

El 25 de junio de 1979, el Batallón Vasco Español (BVE) asesina a Enrique Gómez Álvarez en Baiona. Militante de ETA de 25 años, se encontraba huido de la Policía desde 1974, refugiándose en Iparralde. En la fecha señalada, se dirigía con su pareja Kristina Larrañaga Arando, que estaba embarazada, a la vivienda donde vivían en Baiona, cuando vieron que les seguían desde un vehículo Peugeot 305. Intentaron pedir ayuda entrando en el bar Udalaiz a llamar por teléfono, pero cuatro individuos entraron en el establecimiento y dispararon una docena de balas contra Enrique Gómez, que falleció cuando era conducido en ambulancia al hospital civil de Baiona. Según el "Informe sobre víctimas del terrorismo practicado por grupos incontrolados, de extrema derecha y el GAL" de la DAVT del Gobierno vasco, "se atribuye la autoría a Jean Pierre Cherid" (2008: 26). Enrique Gómez había nacido en la localidad leonesa de Porqueros (León), y siendo niño sus padres emigraron a Vitoria-Gasteiz, donde vivió y estudió en el colegio Samaniego y la Escuela Profesional José Obrero. Allí aprendió euskara y luego fue él quien daba las clases en la capital alavesa, hasta que se fue a vivir a Arrasate, de donde era Kristina Larrañaga Arando. Es aquí donde se enroló en ETA.

1979

JUAN LUIS AGUIRREURRETA ARZAMENDI

Natural de Arrasate, Juan Luis Aguirreurreta Arzamendi tenía 32 años cuando los Comandos Autónomos Anticapitalistas (CAA) lo asesinaron el 16 de noviembre de 1979. Era padre de dos hijos y había pasado por el seminario antes de ponerse a trabajar en la oficina de la albañilería de Juan Bautista Uribecheverría. De allí pasó a administrativo en la empresa Pinturas Velasco. Era nieto de Domingo Arzamendi, alcalde de Arrasate entre 1921 y 1923, y entre 1938 y 1948. El atentado mortal tuvo lugar cerca de su casa, en la calle Ignacio Zuloaga. Dos individuos le dispararon cuando se dirigía, después de comer, a trabajar de nuevo en su puesto de trabajo. Recibió dos de los disparos en el pecho y un tercero en el cuello. Los CAA, en su reivindicación, acusaron a la víctima de ser un confidente de las FOP, de dirigir a grupos de extrema derecha y de haber pertenecido a la Policía Político Social. La familia reivindicó su memoria desmintiendo las acusaciones de forma categórica, afirmando que nunca perteneció a partido político alguno, que no tuvo relación con la Policía ni con grupos de extrema derecha. Calificaron las acusaciones de "rumores inconsistentes, sin la menor comprobación", pero que "han producido tan gravísimos efectos". Hoy en día siguen reivindicando su buen nombre.

1984

XABIER PÉREZ DE ARENAZA SOGORB

Los Grupos Antiterroristas de Liberación (GAL) asesinaron el 23 de marzo de 1984 a Xabier Pérez de Arenaza Sogorb, miembro de ETA, en la gasolinera Saint Martin de Biarritz, cuando se encontraba en el interior de su vehículo. Un individuo, que marchaba en una moto, disparó cinco tiros contra el parabrisas, alcanzándole tres balas en la cabeza. Como recoge el "Informe sobre víctimas del terrorismo practicado por grupos incontrolados, de extrema derecha y el GAL" de la Dirección de Atención de Víctimas del Terrorismo (DAVT) del Gobierno vasco (2008: 61), fueron condenados por este atentado Jean Philippe Labade, Patrick de Carvalho y R. Sampietro. Xabier Pérez de Arenaza tenía 35 años de edad y era padre de dos hijas cuando lo asesinaron. Había nacido en Aretxabaleta, pero vivió desde los ocho años en el barrio de San Josepe de Arrasate, hasta que se refugió en Lapurdi en 1983. Trabajó como ajustador-montador en la empresa Gamey desde los 15 años y por participar en diversas protestas fue detenido por la Guardia Civil en dos ocasiones, siendo finalmente despedido de Gamey. En esa época perteneció a las COES y a LAB. El 27 de marzo, la capilla ardiente fue instalada en la sala capitular del Ayuntamiento.

1985

MARIO MANUEL LEAL BAQUERO

El 5 de diciembre 1985, ETA asesinó en el aparcamiento de la antigua estación de Renfe de Arrasate, a Mario Manuel Leal Baquero, de 29 años, agente destinado en el cuartel de la Guardia Civil de Aretxabaleta. Se encontraba de paisano, en el interior de su coche, y fue alcanzado por siete impactos de bala disparados a corta distancia por dos miembros de un comando de ETA, a los que les esperaba un tercero en un vehículo, con el que huyeron. Mario Manuel Leal era natural de Pontevedra, aunque algunas fuentes lo sitúan en Avilés (Asturias), donde sus padres vivieron un tiempo para luego volverse a su tierra natal (*Faro de Vigo*). Era padre de una niña de cinco años. Las honras fúnebres de cuerpo presente se llevaron a cabo en la iglesia de la Ascensión de Aretxabaleta al día siguiente, con escasa asistencia de público. El furgón mortuorio con el cadáver de la víctima se dirigió posteriormente a Avilés, donde se le dio sepultura. Según afirmaron fuentes de la Guardia Civil, una de las armas utilizadas en este atentado fue incautada diez años después en el zulo en el que se mantuvo secuestrado a José Ortega Lara en Arrasate. El Ministerio del Interior indemnizó a la familia de Mario Manuel Leal con las leyes del 13/1996, 29/2011 y 32/1999.

1986

ANTONIO RAMOS RAMÍREZ

Antonio Ramos Ramírez tenía 28 años de edad el 8 de junio de 1986, cuando ETA terminó con su vida en el momento en que iba a entrar en su vehículo, un Talbot Horizon, en la calle Doctor del Valle, del barrio de San Andrés de Arrasate, hacia las 23.00. El cabo primero de la Guardia Civil, gravemente herido, falleció cuando era trasladado al Hospital del Alto Deba. Antonio Ramos Ramírez estaba destinado en el cuartel de Oñati, y pudo disparar su arma al menos en cinco ocasiones para intentar repeler la agresión (*El País* 05/05/2015 y *El Diario vasco* 09/06/1985). Era natural de Espera (Cádiz), y había vivido en Sevilla antes de ser destinado al País Vasco. Tenía un hijo de 5 años y su mujer se encontraba embarazada de seis meses. Las honras fúnebres se celebraron en la iglesia parroquial de San Miguel de Oñati, siendo trasladado el féretro a hombros de sus compañeros agentes de la Guardia Civil, desde el cuartel hasta la iglesia. En octubre del año 1983, Antonio Ramos había sufrido otro atentado, del que salió herido leve, cuando ETA hizo explotar un artefacto explosivo al paso del Land Rover en el que se encontraba de patrulla en una carretera de Oñati. En ese atentado murió el guardia civil José Reyes Corchado Muñoz, de 28 años.

2007

AMBROSIO FERNÁNDEZ RECIO

En la madrugada del 5 de enero de 2007, Ambrosio Fernández Recio, jubilado de 79 años, fue desalojado de su casa como el resto de su vecindad, por un incendio causado tras un ataque de kale borroka contra el cajero de La Caixa situado en la planta baja del edificio donde vivía, en la calle Jokin Zaitegi. Medio centenar de personas fueron realojadas en hoteles de Arrasate y Eskoriatza. El frío y la intemperie, junto al humo y los problemas cardiorrespiratorios que arrasaba, empeoraron su salud y determinaron su ingreso en el Hospital Alto Deba primero y en la UCI de Txagorritxu después. El jefe de la Policía Municipal de Arrasate, José Luis Etxebarria, explicó que esta persona tenía “un expediente médico complicado, había sufrido dos trombo-sis y presentaba antecedentes respiratorios”, aunque recalzó que el incendio “pudo agravar su estado de salud”. De hecho, en su ingreso presentaba “tiritona puntualmente” y “disminución del nivel de conciencia, así como hipotensión”. En Txagorritxu fue “necesario intubarle y conectarlo a ventilación mecánica”²⁹. A los dos meses, el 3 de marzo, falleció. Aunque no consta en gran parte de los listados³⁰, el Ministerio de Interior del Gobierno español lo reconoció como víctima de terrorismo. Ambrosio Fernández tenía una hija, Olga Fernández Vicario, y había nacido en Burgos. Antes de jubilarse trabajó en la empresa de fundición de acero Amat y después en la cooperativa Fagor.

2008

ISAÍAS CARRASCO MIGUEL

Trabajador de Bidelan en la autopista AP-1 y ex concejal por el PSE-EE (2003-2007), Isaías Carrasco Miguel, es asesinado por ETA el 7 de marzo de 2008 cerca de su domicilio, en la calle Navas de Tolosa. Cuando Isaías Carrasco entraba en su vehículo para ir a trabajar, hacia las 13:30, un miembro de ETA se le acercó y disparó cinco veces contra él. Su hijo pequeño, de cuatro años, Adei, presenció los hechos desde una ventana del domicilio. Isaías Carrasco, además, era padre de dos hijas de 20 y 14 años. Trasladado herido grave al hospital de Arrasate, falleció tras sufrir dos paradas cardiorrespiratorias. Tenía 43 años y había nacido en Arrasate, aunque sus padres procedían de Morales del Toro (Zamora). Su viuda, Marian Romero, que aquel día había trabajado de turno de noche y por la mañana lo hizo en una casa, había nacido en Quintana de la Serena (Badajoz) y vivía en Arrasate desde los cinco años. Isaías Carrasco estaba afiliado al sindicato Unión General de Trabajadores (UGT). Al no salir elegido en las elecciones municipales del 27 de mayo de 2007, al figurar en el sexto puesto de la candidatura del PSE-EE, renunció a llevar escolta. En una ocasión, al menos, recibieron en el buzón de casa un anónimo que ponía “Sabemos dónde estás”³¹.

²⁹ Informe del 03/03/2007 firmado por S. Iribarren, médico adjunto de Medicina Intensiva.

³⁰ Lo cita Iñaki Egaña en *Breve historia de ETA* (Tafalla: Txalaparta, 2017, p. 139), entre otros casos, al tratar sobre los sabotajes y la kale borroka de los grupos no armados: “Ambrosio [Fernández] Recio en Arrasate de las complicaciones al inhalar el humo de un sabotaje bajo su vivienda, aunque esta última no está reconocida por las asociaciones de víctimas”.

³¹ Zoomrights.com Observatorio de la vulneración de los Derechos Humanos por parte de la violencia terrorista de la Fundación Buesa y Bakeaz. <http://www.zoomrights.com/?p=1465>

3.1.1 CONCULGACIONES DEL DERECHO A LA VIDA EN CIFRAS

POR DÉCADAS

	DÉCADA DE LOS 70	DÉCADA DE LOS 80	DÉCADA DE LOS 90	DÉCADA DE 2000 A 2009	DÉCADA DE 2010 A 2016	CASOS SIN CLASIFICAR ³²
Por ETA y CCAA	8	2	-	1	-	-
Por BVE, AAA y GAL	4	1	-	-	-	-
Por las FSE	1	-	-	-	-	4
Por la kale borroka				1	-	-
TOTAL	13	3	-	2	-	4

- Son 18 los casos de conculcación del derecho a la vida en lo que a temática y espacio temporal abarca este informe, de los cuales 2 son mujeres y 16 hombres. Existen otros cuatro casos aún sin clarificar convenientemente (los cuatro, hombres).

- El primer atentado mortal en Arrasate, dentro del espacio temporal que abarca este informe, es el de los guardias civiles Luis Santos Hernández y Argimiro García Estévez, en diciembre de 1974. [En los casos sin clarificar aún, está el caso de José Luis Mondragón Elorza, que es anterior, de mayo de 1974, pero en Hondarribia]. El último atentado mortal en Arrasate es el de Isaías Carrasco Miguel, en 2008.

- Según quiénes son los perpetradores, tenemos que: ETA ha causado la muerte de 9 personas; los Comandos Autónomos Anticapitalistas, 2. El BVE, 2; otro comando parapolicial 1; la Triple A 1 y los GAL 1. Los disparos de la Guardia Civil mataron a Emilia Larrea y un ataque de kale borroka conllevó el agravamiento de la enfermedad de un vecino, causándole complicaciones que le llevaron a la muerte. El Ministerio del Interior lo considera como víctima del terrorismo.

- De los 18 casos mencionados, 16 son atentados planificados y 2 son víctimas causadas a consecuencia de los daños producidos por disparos policiales indiscriminados y por el humo del incendio de un cajero automático en un ataque de kale borroka.

- El mayor número de casos de personas muertas o asesinadas se da en la década de los setenta, como se aprecia en el cuadro. No se da ningún caso en los noventa y los dos últimos casos lo fueron en la siguiente década.

- El procedimiento o *modus operandi* utilizado en la muerte de 14 de los casos es el uso de armas de fuego, bien por disparos de arma corta en distancias cercanas o por ametrallamiento. No hay atentados con bomba en Arrasate, pero sí en la carretera de Arantzazu a Oñati, contra tres guardias civiles adscritos al cuartel de Arrasate. También

³² Los casos sin clarificación suficiente se encuentran en el apartado 3.4. del informe.

la muerte de Emilia Larrea se da por arma de fuego, sin ser ella un objetivo buscado. En el caso de Ambrosio Fernández se dan otros elementos derivados de la acción original, cuyo desenlace llevó a su muerte.

- Desde marzo de 2008 hasta hoy, es decir, en los últimos diez años, no ha habido atentados mortales, ni ataques o disparos que hayan causado la muerte en Arrasate derivados de un contexto de motivación política.

POR LA EDAD Y NÚMERO DE HIJAS/HIJOS

	VÍCTIMAS MENORES DE 40	VÍCTIMAS MAYORES DE 40	NIÑAS HUÉRFANAS DE PADRE O MADRE	NIÑOS HUÉRFANOS DE PADRE O MADRE
Por ETA y CCAA	7	4	12	14
Por BVE, AAA, GAL...	5	0	6	4
Por las FSE	-	1	-	3
Por la kale borroka	-	1	1	-
TOTAL	12	6	19	21
CASOS SIN CLASIFICAR AÚN	4	-	1	-

* Al cómputo de niñas y niños sin padre hay que añadir que dos de las viudas estaban embarazadas en el momento que acabaron con la vida de su marido.

- La víctima mortal más joven fue el guardia civil Esteban Maldonado Llorente, que tenía 20 años cuando lo asesinaron. La persona de más edad era Ambrosio Fernández Recio, con 79 años. [Entre los casos sin clarificar está Jesús María Markiegi, que también tenía 20 años cuando lo mataron].
- Son 40 los huérfanos y huérfanas menores de 20 años que se han quedado sin su padre o su madre (en dos de los casos). De ese total, 19 son niñas y 21 son niños. [Entre los casos sin clarificar aún, una hija quedó sin su padre].
- En al menos dos atentados mortales, uno de ETA y otro del BVE, las viudas de las víctimas estaban embarazadas. Una de las viudas terminó suicidándose.
- En varios de los casos, algunos hijos e hijas estaban presentes cuando mataron a su madre o padre, o lo vieron de cerca o se acercaron al lugar de los hechos estando en sus últimos momentos de vida, muriendo en sus brazos.

POR EL LUGAR DE LOS HECHOS

	ATENTADOS O MUERTES REALIZADAS EN ARRASATE	ATENTADOS MORTALES REALIZADOS FUERA DE ARRASATE
Por ETA y CCAA	8	3
Por BVE, AAA, GAL	-	5
Por las FSE	1	
Por la kale borroka	1	-
TOTAL	10	8
CASOS SIN CLASIFICAR AÚN	2	2

- Son 10 los atentados o muertes sucedidos en la localidad y 8 los causados fuera de Arrasate. [En los casos sin la necesaria clarificación aún, existen dos personas muertas en Arrasate y 2 más fuera de la localidad].

- Los asesinatos llevados a cabo por grupos parapoliciales fuera de Arrasate lo fueron en el alto de Kanpazar (Elorrio), en Legutio, en Donibane Lohizune, en Baiona y en Biarritz. Un atentado mortal contra tres guardias civiles del cuartel de Arrasate, llevado a cabo por ETA, sucedió en la carretera de Arantzazu a Oñati.

- En Arrasate, los disparos mortales fueron así: 2 a la salida del bar Txoko estando de vinos las víctimas, 1 a la salida de la discoteca Alexander (dentro de su vehículo, en el cruce que lleva a Bergara), 1 tras recoger la correspondencia en Correos y de vuelta hacia el cuartel (frente al bar Izkiña), 1 estando sentada junto a su caserío (caserío Larrea, en la actualidad derribado), 2 cerca de sus domicilios cuando se dirigían a trabajar (en las calles Ignacio Zuloaga y Navas de Tolosa, respectivamente), 1 al entrar en su vehículo en el barrio de San Andrés y 1 en el hospital de Txagorritxu tras estar ingresado dos meses al agravarse su situación tras un ataque contra un cajero de La Caixa en la calle Jokin Zaitegi.

- Fuera de Arrasate los lugares de los atentados fueron: 3 en la carretera (dentro del jeep), 1 en su restaurante, 1 en su taxi, 1 al salir de su trabajo (dentro del vehículo), 1 en un bar solicitando ayuda y 1 en una gasolinera (dentro del vehículo).

POR EL LUGAR DE NACIMIENTO

	PERSONAS NACIDAS EN ARRASATE	PERSONAS NACIDAS FUERA DE ARRASATE
Muertos por ETA y CCAA	2	9
Muertos por BVE, GAL...	2	3
Muertos por las FSE	-	1
Por la kale borroka		1
TOTAL	4	14
CASOS SIN CLASIFICAR AÚN	3	1

- Como se aprecia en el cuadro anterior, son diez más las víctimas mortales nacidas fuera de Arrasate (14) que las nacidas en la localidad (4).

- Tres de las personas no nacidas en Arrasate eran de Debagoiena: Bergara, Eskoriatza y Aretxabaleta. El resto nacieron en: 2 en Salamanca (Serradilla del Llano y Aldeadávila), 1 en Cáceres (Villamesías), 1 en Badajoz (San Pedro de Mérida), 1 en Segovia (Villaverde de Íscar), 2 en Lugo (uno de la capital y otro de Monforte de Lemos), 1 en Pontevedra, 1 en León (Porqueros), 1 en Cádiz (Espera) y 1 en Burgos.

- Los seis guardias civiles asesinados en el municipio de esta localidad estaban destinados en los cuarteles de Arrasate (3), Oñati (2) y Aretxabaleta (1). Los tres guardias civiles que murieron cerca de Oñati estaban destinados y vivían en el cuartel de Arrasate (3). De los nueve guardias civiles, había quien llevaba una veintena de años viviendo en Arrasate y quienes llevaban solo unos meses destinados en Debagoiena.

SEGÚN SU CONDICIÓN

	CIVIL	GUARDIA CIVIL	DE ETA O DE CCAA
Por ETA y CCAA	2	9	-
Por BVE, AAA, GAL	3	-	2
Por las FSE	1	-	-
Por la kale borroka	1	-	-
TOTAL	7	9	2
CASOS SIN CLASIFICAR AÚN	-	-	4*

* Uno de ellos había dejado ETA y actuaba autónomamente en ese momento.

- Son 7 personas civiles, 9 agentes de la Guardia Civil y 2 miembros de ETA las víctimas mortales que han visto su derecho a la vida conculcado en relación con Arrasate. [Entre los casos que necesitan mayor clarificación, 1 era de ETA, otro lo había sido y se encontraba en una acción en la que actuaba autónomamente y otros dos eran de CAA].

- Entre las personas civiles: 1 regentaba un restaurante familiar, 1 era taxista, 1 regentaba una tienda de ropa, 1 trabajaba en casa y en el caserío, 1 era administrativo en una empresa de pinturas, 1 estaba jubilado y 1 trabajaba en Bidelan de cobrador en la autopista AP-1.

- Entre los nueve guardias civiles asesinados: 1 era subteniente, 2 eran cabo primero (uno de ellos, además, del Servicio de Información), 1 era agente primero y 8 guardias segundos.

- Entre los muertos de ETA asesinados: 1 compaginaba dando clases de euskara con su trabajo en un taller, y 1 trabajó muchos años como ajustador-montador en la empresa Gamey. [Entre los casos sin clarificar: 1 trabajó de tornero-ajustador, 1 trabajaba en un taller antes de escaparse a Iparralde, 1 trabajó en la empresa Feliciano Aranzabal y 1 estudió maestría en la Politécnica].

3.1.2 SITUACIÓN EN LA COMARCA DE DEBAGOIENA

VÍCTIMAS MORTALES

DEBAGOIENA, POR LOCALIDAD	POR ETA, CAA + KALE BORROKA	POR BVE, AAA, GAL...	POR POLICÍA O GUARDIA CIVIL	NECESITAN MÁS INVESTIGACIÓN
Arrasate	12	5	1	4
Antzuola	2	-	-	-
Aretxabaleta	3*	1*	-	-
Bergara	3	1*	2	-
Elgeta	-	-	-	-
Eskoriatza	1	-	1*	-
Leintz-Gatzaga	-	-	-	-
Oñati	10*	-	-	1
TOTAL REAL	26	5	3	5
		34		5

* Germán Aguirre es contabilizado tanto donde nació (Bergara) como donde vivía (Arrasate). Emilia Larrea consta en donde nació (Eskoriatza) y donde la mataron (Arrasate). Xabier Pérez de Arenaza consta en Aretxabaleta (donde nació) y en Arrasate (donde vivió desde pequeño). Mario Manuel Leal consta en Aretxabaleta (donde estaba destinado y vivía) y en Arrasate (donde lo mataron). Antonio Ramos aparece en Oñati (donde vivía en el cuartel) y en Arrasate (donde lo mataron). Los tres guardias civiles asesinados cerca de Oñati, Jesús Pascual Martín, Juan Moreno Chamorro y Esteban Maldonado constan en Oñati (donde murieron) y en Arrasate (donde estaban destinados y vivían). En el recuento total, **estos ocho casos aparecen contabilizados una única vez** (en la que aparecen en Arrasate).

3.2 CONCLUCIONES A LA INTEGRIDAD FÍSICA, PSÍQUICA Y MORAL

Debido a la política de protección de datos y a que la Subdirección General de Ayuda a Víctimas del Terrorismo tiene demandas y contenciosos aún sin resolver, no existen listados oficiales públicos de víctimas heridas. Existen datos globales a los que han tenido acceso algunas entidades, pero no hay nombres ni localidades que se hayan dado a conocer públicamente.

En el caso de Arrasate se basan en nuestro trabajo de campo, en la recogida de testimonios y en las hemerotecas y publicaciones consultadas. Este apartado lo hemos clasificado de esta manera:

3.2.1 PERSONAS HERIDAS O SECUESTRADAS EN ATENTADOS DE ETA Y CAA

- Son diez las personas heridas en atentados de ETA en la localidad, nueve de ellas guardias civiles.
- También han sido violentadas y secuestradas por ETA y CAA 8 personas en Arrasate, si se contabilizan las 6 personas, civiles, a las que les robaron su vehículo –personal o del trabajo- a punta de pistola, y se las obligó a meterse en el maletero y/o se las amordazó y ató a un árbol en parajes alejados; 1 empleado fue atado y amordazado, y Julio Iglesias Zamora y José Antonio Ortega Lara permanecieron 116 y 532 días secuestrados en el mismo zulo de una nave industrial del pueblo.

FECHA	VÍCTIMAS	CONSECUENCIAS	AUTORÍA
05/10/1975	José Gómez Castillo, cabo gc.	Herido grave por bomba	ETA
05/10/1975	Juan García Lorente, gc.	Herido grave por bomba	ETA
13/03/1977	José Castaño Vázquez, gc.	Heridas de diversa consideración	ETA
13/03/1977	Miguel Santaella Carretero, gc.	Herido de bala muy grave	ETA
21/01/1980	Manuel Fernández García	De bala en brazo y piernas	ETAm
03/12/1984	José Sáez Eslava, gc.	Úlcera corneal, erosiones en pierna izquierda	ETA
03/12/1984	Manuel Castillo Fernández, gc.	Erosión inciso contusa en la cara, fractura de muñeca	ETA
03/12/1984	José López Berrio, gc.	Erosiones múltiples, pómulos, homoplato...	ETA
03/12/1984	Alejandro García Joaquín, gc.	Ingresado en centro de salud con pronóstico leve	ETA
13/05/1985	Francisco Arias Cuadrado, gc.	Heridas en codo, antebrazo, muslo	ETA

Secuestrados 116 y 532 días en Arrasate

FECHA	VÍCTIMA	CONSECUENCIAS	AUTORÍA
05/07/1993 a 29/10/1993	Julio Iglesias Zamora	Permanece secuestrado en un zulo bajo una nave industrial durante 116 días	ETA
17/01/1996 a 01/07/1997	José Antonio Ortega Lara	Permanece secuestrado en el mismo zulo que Iglesias 532 días. Necesitó varios tratamientos y tiene secuelas	ETA

Secuestro de personas a punta de pistola para robar sus coches y realizar atentados en Arrasate

FECHA	VÍCTIMAS	CONSECUENCIAS	AUTORÍA
17/12/1974	Dueño de un vehículo Seat	Robo a punta de pistola	ETA
13/03/1977	Francisco Murgoitio Azkoaga	Es introducido en el maletero	ETAm
28/08/1978	Dueño de un Renault 5 TL	Es atado a un árbol en Eibar	CAA
15/11/1978	Dueño de un Renault 12	Robo a punta de pistola	CAA
16/11/1979	Dueño de un Morris MG	Es atado a un árbol en Udala	CAA
03/12/1984	J.M.E, dueño de un R-4	Encadenado a un árbol en Udala	ETA

Inmovilizan por la fuerza y maniatan a un empleado

FECHA	VÍCTIMAS	CONSECUENCIAS	AUTORÍA
10/02/2001	Empleado de la empresa Recambios Egido	Lo atan a un poste con bridas de plástico y amordazan con cinta de embalar para robar una troqueladora	ETA

3.2.2 PERSONAS AGREDIDAS EN SABOTAJES O ACCIONES CALLEJERAS

• Son 7 las personas heridas en agresiones de kale borroka o agresiones de distinta índole en contextos de motivación política: un ertzaina y seis personas encuadradas en formaciones políticas: PSE (5) y PNV (1). Otras 2 personas tuvieron que ser ingresadas en centros hospitalarios tras acciones de kale borroka.

• Algunos atentados y ataques con artefactos incendiarios han ocasionado el desalojo de las viviendas superiores a entidades bancarias, casa del pueblo... a altas horas de la madrugada. El ataque más significativo fue el de La Caixa de la calle Jokin Zaitegi, el 5 de enero de 2007, donde se produjo un incendio de grandes dimensiones que obligó

a personas de todas las edades y de tres portales del inmueble, a desalojar sus viviendas. Medio centenar de personas, 24 familias, fueron afectadas por el humo.

FECHA	VÍCTIMAS	CONSECUENCIAS	AUTORÍA
03/03/1988	José Luis Lana Etayo, concejal del PSE-EE	Botella en la cabeza, varios puntos de sutura	Manifestantes
03/03/1988	Dionisio Rodríguez, sindicalista de UGT	Heridas por impacto en la cara	Manifestantes
03/03/1988	José Luis Mendaraz Elexpuru, concejal y sindicalista de UGT	Puntos de sutura	Manifestantes
14/02/1996	Oscar García Horrillo, JJSS	Le pegan una paliza en los baños del Instituto	Desconocidos
27/09/1996	Un ertzaina de paisano	Le atacan en la calle	Desconocidos
08/03/2001	José M ^a Loiti, edil del PNV	Tres puntos de sutura en el dedo pulgar	Encapuchados
22/02/2006	Militante local del PSE-EE	Sale ileso tras lanzarle dos cohetes pirotécnicos	Desconocidos

Personas ingresadas en un hospital por ataques contra sus viviendas o porque éstas fueron afectadas en actos de kale borroka

FECHA	VÍCTIMAS	CONSECUENCIAS	AUTORÍA
25/04/2000	José Ramos Prieto, edil del PP	Ingresó en el hospital en observación por su delicado estado de salud, tras incendio en su casa por cócteles molotov	Kale borroka
05/01/2007	Ambrosio Fernández Recio*, vecino de una vivienda superior a la entidad bancaria	Jubilado con problemas respiratorios, se agrava su salud tras el ataque	Kale borroka, contra cajero de La Caixa

* Esta persona morirá el 3 de marzo en el Hospital de Txagorritxu.

Ataque a trabajadoras de una sede política

FECHA	VÍCTIMAS	CONSECUENCIAS	AUTORÍA
06/11/2016	Dos trabajadoras del Batzoki de EAJ-PNV	Arrojan pintura roja contra la fachada y sobre dos trabajadoras que intentaron evitarlo	Desconocidos

3.2.3 PERSONAS HERIDAS O SECUESTRADAS EN ATENTADOS O AGRESIONES PARAPOLICIALES

• Son 15 las personas que han resultado heridas en ataques parapoliciales: 2 mujeres, 8 hombres, un niño de 2 años y 4 clientes de un bar. Tres de ellas fueron atacadas en dos ocasiones cada una. En 4 casos se dieron secuestro (uno de ellos frustrado); una de las víctimas fue secuestrada dos veces, y una de las mujeres sufrió dos ataques: en una ocasión intentaron secuestrarla y en la otra salvó su vida, pero murieron sus dos acompañantes.

• Del total, 5 estaban relacionadas con ETA, el resto no. Dos eran de LKI, otras dos eran de CCOO, y de las demás víctimas no se conoce filiación alguna.

1975-1982

FECHA	VÍCTIMAS	CONSECUENCIAS	AUTORÍA
16/11/1975	Arkaitz Iturbe Ormaetxea	Heridas de metralla en el estómago	Triple A
02/07/1978	Juan José Etxabe Orobengoa	18 impactos de bala	Triple A
13/01/1979	José Manuel Pagoaga Gallastegi	Sin visión, lesiones graves en una mano	AAA y ATE
02/08/1979	Ángel Iturbe Abasolo	Herido de bala	BVE
30/08/1980	Noelia Olabarria Gandiaga, de LKI	Herida de bala	BVE

1983-2016

FECHA	VÍCTIMAS	CONSECUENCIAS	AUTORÍA
23/08/1984	Cuatro clientes del bar Etxabe	Varios	GAL
18/10/1985	Ángel Padín Rico, de CCOO	Secuestro, amenazas, marcan en pecho con cuchillo siglas GAL	"Incontrolados"
08/06/1986	Ángel Padín Rico, de CCOO	Secuestrado otra vez, le marcan las siglas GAL en el muslo, le hacen comer hierba	"Incontrolados"
30/05/1987	José Ramón Iriarte "Txerra", de LKI y de los Comités Antinucleares y Ecologistas	Penetran con pistolas en su domicilio, le marcan siglas GAL en un brazo e interrogan	"Incontrolados". Le dijeron ser guardias civiles
21/09/1987	José Ramón Iriarte "Txerra", de LKI y de Eguzki	Vuelven a agredirle. Le encapuchan. Múltiples cortes en el cuerpo y las siglas GAL en el pecho	"Incontrolados"

Escapan con vida de atentados parapoliciales

FECHA	VÍCTIMAS	CONSECUENCIAS	AUTORÍA
16/11/1975	Txomin Iturbe	Explota antes de tiempo la bomba bajo el coche	Triple A
02/03/1976	Ángel Iturbe Abasolo e Isidro Garaialde	Localizan la bomba bajo su vehículo antes de ponerlo en marcha	Sin reivindicar
02/08/1979	Arantxa Sasiain	Se oculta debajo de un coche, pero a las otras dos personas las asesinan	BVE

Intento de secuestro por grupo parapolicial

FECHA	VÍCTIMAS	CONSECUENCIAS	AUTORÍA
21/02/1979	Arantxa Sasiain	Logra soltarse y escapar	Desconocidos

Caso de secuestro con interrogatorio y droga

FECHA	VÍCTIMAS	CONSECUENCIAS	AUTORÍA
06/12/1993	Ángel Paunero Bejerano, de CCOO (Denuncia realizada en el Juzgado de Bergara)	Secuestro. Le drogan. Es interrogado. Se despierta al día siguiente en un coche con tres personas, que le dicen: "Nos hemos equivocado de persona", y lo sueltan	Desconocidos

3.2.4 PERSONAS HERIDAS DE CONSIDERACIÓN POR LAS FUERZAS DE SEGURIDAD DEL ESTADO

- Son distintos los contextos en los que han sucedido los hechos recogidos en este apartado, por lo que lo subdividimos en dos partes: a) personas heridas en movilizaciones y b) personas heridas en operaciones policiales.
- En 15 casos se trata de actuaciones desproporcionadas en el uso de la fuerza para reprimir manifestaciones y protestas políticas.
- Para este criterio nos basamos en el Artículo 3 del Código de Conducta de Naciones Unidas para Funcionarios Encargados de Hacer Cumplir la Ley, así como en los Principios Básicos sobre el Empleo de la Fuerza y de Armas de Fuego de los Funcionarios Encargados de Hacer Cumplir la Ley³³.

33 OSSE, Anneke (2007). *Entender la labor policial. Recursos para activistas de derechos humanos*. Madrid. Amnistía Internacional (EDA) y Amnesty International Nederland.

- Catorce de estas actuaciones son de la Guardia Civil y una de la Ertzaintza.
- Hay dos menores de edad, al menos.
- No se recogen aquí otros casos de personas heridas, golpeadas y contusionadas por las cargas de las FCSE en huelgas, manifestaciones y protestas. Por un lado, por la dificultad de cuantificarlas: muchas personas han evitado pasar por centros hospitalarios o no han querido ser identificadas públicamente. Por otro, porque solo nos centramos en los casos más graves, aunque somos conscientes de que puedan no estar todas las personas que así lo han sido. Sus nombres no han salido a la luz en la mayoría de las ocasiones.

Personas heridas en movilizaciones varias

1975-1978	VÍCTIMA	AUTORÍA	CONSECUENCIAS
10/03/1977	Andoni Bereziartua	Guardia Civil	Golpes en la cabeza
10/03/1977	Fermín Díez Pinillos	Guardia Civil	Rotura maxilar inferior
10/03/1977	Vicente Elorza Gorosabel	Guardia Civil	Contusiones múltiples
10/03/1977	Esperanza Iñarra	Guardia Civil	Contusiones múltiples
10/03/1977	Adela López	Guardia Civil	Contusiones múltiples
10/03/1977	José Medrano	Guardia Civil	Contusiones múltiples
10/03/1977	Concepción Uriona	Guardia Civil	Contusiones múltiples
10/03/1977	Vicente Zeziaga	Guardia Civil	Contusiones múltiples
10/03/1977	Jon Goikoelea Díaz	Guardia Civil	Ingreso con pronóstico reservado
12/05/1977	Kepa Akizu	Guardia Civil	Paliza considerable

1979-1982

15/01/1979	Héctor Landaluce, 15 años	Guardia Civil	Traumatismo grave
15/01/1979	Hilaría Agredilla	Guardia Civil	Sin conocimiento
25/06/1979	Félix Guridi Agirreurreta	Guardia Civil	Bala en región escapular
25/06/1979	Jesús Errasti Elorza, 15 años	Guardia Civil	Bala en el muslo derecho

1983-2016

27/09/1999	Agustín Ibarluzea	Ertzaintza	Traumatismo craneal por pelota de goma
------------	-------------------	------------	--

- En momentos determinados se han prodigado cargas desproporcionadas e indiscriminadas contra diversas protestas y acontecimientos, en las que se han visto golpeadas y heridas transeúntes y personas ajenas a las manifestaciones, o clientes de establecimientos hosteleros al ser desalojados a golpes, por lo que se llegó a acordar en algunas sesiones plenarias municipales, unánimemente, la demanda de “que las

fuerzas del orden público estén a las órdenes de las autoridades locales, debido a la repetición de este tipo de actuaciones³⁴ (19/12/1976) o a reclamar “el control municipal de las Fuerzas de Orden Público” (5/05/1979) para evitar esas actuaciones. En la primera ocasión citada, 22 alcaldes se adhirieron a la petición del Ayuntamiento de Arrasate. También el 26 de junio de 1979, la Corporación, en pleno extraordinario, reiteró la condena de la utilización de fuego real para repeler las manifestaciones, y volvió a reclamar el control municipal de las FOP, el esclarecimiento y la exigencia de responsabilidades.

Veías a la Guardia Civil con chalecos, metralletas, y disparando a todo lo que se movía. Fuego real. Yo creo que hubo, por lo menos, dos heridos de bala. El caso es que veías a todo el mundo en el Ayuntamiento, veíamos a la gente corriendo, los niños, los padres, la Guardia Civil enloquecida entrando en donde podía, bares, casas, pisos... **José Ignacio Yarza**

Estaba yo con mis amigas y estábamos ahí en la rotonda de IKER, y había unas personas manifestándose, yo no sé ni el porqué ni nada. Les vi ahí con una pancarta y de repente llegaron tres o cuatro furgonetas de la Ertzaintza, y de allí no salía nadie. De repente empezaron a salir un montón de ertzainas, empezaron a pegar ahí pelotazos, empezó a salir toda la gente corriendo... Nosotros estábamos en un sitio más alto; la Ertzaintza venía hacia nosotros y me acuerdo cómo cogí y tapé a mi hermano porque pensaba que nos iban a pegar a nosotros también. Ver a los ertzainas nos impactaba, porque al final iban todos tapados, de negro, con las pelotas, los cascos... **Sandra Carrasco**

• El 18 de diciembre de 1976, la Guardia Civil irrumpió en el cine Gurea cuando se estaba celebrando un festival de música vasca en su interior. Eran visibles tres ikurriñas en el recinto [Se legalizaría la ikurriña a los pocos días, en enero]. Los agentes procedieron al desalojo de la multitud presente, para lo que lanzaron botes de humo, gases lacrimógenos y pelotas de goma. En el exterior, además, otros guardias civiles golpeaban con sus porras y mosquetones a quienes salían. Es difícil cuantificar los daños personales en este tipo de actuaciones, porque había mucho miedo a denunciarlo. El alcalde solicitó la dimisión del teniente que dirigió la carga policial y de quienes fueron responsables de ordenarla.

Personas heridas en operaciones policiales

1975-1978	VÍCTIMA	AUTORÍA	CONSECUENCIAS
07/06/1975	Manuel González Fernández	Guardia Civil	Herida de bala en pierna
15/05/1976	Pedro M ^a Sasiain Larrucea	Guardia Civil	Herido de bala en la detención
15/11/1978	Juana Martín Lorenzo	Guardia Civil	Roza la cabeza una bala

³⁴ *El Diario Vasco*, 21/12/1976.

15/11/1978	Roberto Beltrán de Heredia	Guardia Civil	Dos balas en hombro izq.
15/11/1978	Javier Bravo	Guardia Civil	Golpeado violentamente
15/11/1978	Crescencia Vidaurreta García	Guardia Civil	Bala atraviesa muslo izq.
1979-1982	VÍCTIMA	AUTORÍA	CONSECUENCIAS
07/02/1980	Txomin Iturbe Abasolo	Policía francesa	Una bala impacta en una pierna, otra roza el cuello

- En el caso de las cuatro personas heridas por agentes de la Guardia Civil el 15 de noviembre de 1978, tanto la Comisión Investigadora Popular como el informe redactado por el director de Derechos Humanos, José Ramón Recalde -por encargo del titular de la Consejería de Interior del Consejo General Vasco, el socialista Txiki Benegas- recabaron testimonios de testigos presenciales. Este segundo informe es tajante cuando afirma que “resulta evidentemente inexplicable la actuación posterior de una fuerza pública que irreflexivamente dispara de forma que causa una muerte y varios heridos en la población civil”³⁵.

- Los casos de Juana Martín Lorenzo, Roberto Beltrán de Heredia y Crescencia Vidaurreta García fueron presentados y analizados ante la Comisión de Evaluación constituida con el Decreto 107/2012, de 12 de junio, del Gobierno vasco y las tres personas fueron reconocidas como víctimas.

- Crescencia Vidaurreta fue intervenida del disparo que recibió, y le dieron el alta definitiva en febrero de 1979. Nunca quiso hablar de estos hechos públicamente. Los años posteriores a los hechos fueron traumáticos para ella, no soportaba los estruendos como los que producen los petardos y tenía miedo a acudir a actos públicos.

- **Piden perdón.** Un agente de la Guardia Civil, muy joven, acudió al hospital para pedir perdón a Crescencia Vidaurreta y su familia por los disparos que la hirieron; adujo que se encontraba muy nervioso. También acudieron dos guardias civiles al caserío de la fallecida Emilia Larrea a disculparse y pedir perdón, pero el viudo les solicitó, llorando, que se marcharan por favor.

3.2.5 PERSONAS QUE HAN DENUNCIADO TORTURAS, MALOS TRATOS O PENAS CRUELES, INHUMANAS O DEGRADANTES

- En este cuadro se dan a conocer aquellos casos, relacionados con Arrasate, que han sido denunciados de forma pública o judicialmente.

³⁵ Nota de la Consejería del Interior del Consejo General Vasco, emitida en la noche del 16 de noviembre de 1978. Publicada en *El Diario Vasco* y *Egin* el día siguiente.

- Estos casos que aparecen en el cuadro siguiente han sido contrastados con los datos de IVAC-KREI de la UPV/EHU del País Vasco, un informe presentado en diciembre de 2017 por encargo de la Secretaría General de Derechos Humanos, Convivencia y Cooperación del Gobierno vasco: "Proyecto de investigación de la tortura y malos tratos en el País Vasco entre 1960-2014". Debido a la protección de datos, no es posible conocer otros casos, también de Arrasate, a los que no hemos llegado en este informe.

- Según nuestra cuantificación, son 404 las personas detenidas³⁶ en esta localidad o en otros lugares³⁷ siendo nacidas o vecinas de Arrasate. De ese total, hemos recogido y contrastado las denuncias de torturas y/o malos tratos realizadas en 111 casos (hay personas que han denunciado torturas en diferentes detenciones; alguna hasta en 4 ocasiones distintas).

- Del total de los casos denunciados, 101 son hombres y 10 son mujeres. De entre estas, destacan las denuncias realizadas por Arantzazu Markaide Nafarrete, de 18 años, por su componente sexista. Markaide ha sido reconocida como víctima por el Decreto 107/2012, de 12 de junio, del Gobierno vasco. A su vez, dos personas fueron ingresadas en centros médicos.

- Las denuncias se dirigen contra la Guardia Civil en 69 casos, contra la Policía en 40, en 1 caso contra los dos estamentos, y contra la Ertzaintza en 1 ocasión.

- Como se aprecia en el cuadro adjunto, 42 personas de las que denunciaron torturas salieron en libertad sin cargos (algunas de ellas sin pasar siquiera ante el juez). Otras 6 salieron tras un periodo de prisión: 1 hombre estuvo un mes preso y el caso quedó sobreesido al año siguiente; 1 mujer cumplió seis meses de prisión hasta que su caso fue sobreesido y fue puesta en libertad; 2 personas (chica y chico) pasaron tres años en la cárcel, saliendo libres sin juicio, y 1 mujer estuvo presa casi cinco años, tras lo que fue absuelta y posteriormente amparada por el Tribunal Constitucional, siendo reconocida la violación a su integridad física y moral.

- Alguno de estos casos han sido presentados en la querrela que la jueza María Servini tiene abierta en Argentina contra diversos cargos y policías franquistas.

- Cronológicamente, estos son los casos denunciados:

1960-1978	VÍCTIMA	AUTORÍA	CONSECUENCIAS
20/09/1960	Juan José Etxabe Orobengoa	Guardia Civil	Cárcel
20/09/1960	Jon Ozaeta "Gautxo"	Guardia Civil	Cárcel

36 Muchas informaciones, especialmente de hemerotecas, dan cuenta de detenciones en tal o cual manifestación o acto, sin dar los nombres de las personas. Estas detenciones no están cuantificadas, aunque se recogen en la cronología. Queda pendiente hacer un trabajo más exhaustivo sobre el tema.

37 42 arrasatearras, ligados de una u otra manera con ETA, han sido detenidos en Iparralde, 1 en Bélgica, 2 en México, 2 en Madrid y 14 en diversas localidades cercanas a Arrasate. Algunos, en varias ocasiones.

19/07/1961	Juan José Etxabe Orobengoa	Guardia Civil	Condenado a 6 meses
21/05/1962	José M ^a Lasagabaster Arriola	Policía	Cárcel
21/05/1962	Gregorio Etxabe Orobengoa	Policía	Cárcel
29/10/1965	Gregorio Etxabe Orobengoa	Guardia Civil	Libre sin cargos
07/07/1968	José M ^a Gorosabel Ezkurra	Guardia Civil	Libre sin cargos
07/07/1968	Juan José Aranzabal Ceciaga	Guardia Civil	Libre sin cargos
07/07/1968	Santiago Berezibar Irasuegi	Guardia Civil	Libre sin cargos
07/07/1968	José Manuel Laspiur Viteri	Guardia Civil	Libre sin cargos
07/07/1968	Juanjo Mascariano Zubizarreta	Guardia Civil	Libre sin cargos
08/07/1968	Juanjo Ansoategi Etxebarria	Guardia Civil	Libre sin cargos
08/07/1968	Agustín Bergaretxe Unamuno	Guardia Civil	Libre sin cargos
08/07/1968	José Antonio Jauregi Zaitegi	Guardia Civil	Libre sin cargos
08/07/1968	Juan Antonio Aranburu Zabala-Oianguren	Guardia Civil	Libre sin cargos
08/07/1968	José Luis Ezkurra Arregi	Guardia Civil	Libre sin cargos
08/07/1968	Luis Javier Arrieta Berezibar	Guardia Civil	Libre sin cargos
08/07/1968	Miguel Ángel Agirre Alzola	Guardia Civil	Libre sin cargos
08/07/1968	José Makazaga Arriola	Guardia Civil	Libre sin cargos
08/07/1968	José Vicente Errazti Zumalde	Guardia Civil	Libre sin cargos
08/07/1968	Juan José Orueta Trojaola	Guardia Civil	Libre sin cargos
09/07/1968	Fernando Barreno Moreno	Guardia Civil	Libre sin cargos
09/07/1968	Leandro Barreno Moreno	Guardia Civil	Libre sin cargos
09/07/1968	Eusebio Unamuno Loidi	Guardia Civil	Libre sin cargos
09/07/1968	Alberto Xaitegui Garay	Guardia Civil	Libre sin cargos
14/07/1968	Kepa Ormaetxea Milikua	Guardia Civil	Libre, sin cargos
00/08/1968	Mikel Zubia Murua	Guardia Civil	Libre sin cargos
07/12/1968	Mitxel López Losada	Policía	En libertad
07/12/1968	José M ^a Dorronsoro Ceberio	Guardia Civil	Cárcel
18/08/1969	Mikel Etxaburu Biain	Guardia Civil	Cárcel
18/08/1969	Juan Ramón Garai Bengoa	Guardia Civil	Cárcel
26/09/1973	Jesús María Zabarte Arregi	Guardia Civil	Cárcel
06/11/1974	Kepa Ormaetxea Milikua	Guardia Civil	Libre sin cargos
06/11/1974	Enrike Pagoaga Gallastegi	Guardia Civil	Cárcel
12/02/1975	Joaquín Arrieta	Policía	Libre sin cargos
12/02/1975	Andoni Garai Bengoa	Policía	Libre sin cargos
12/02/1975	Juan Ramón Garai Bengoa	Policía	Libre sin cargos
25/04/1975	Kepa Ormaetxea Milikua	Guardia Civil	Libre sin cargos

25/04/1975	Javier Ansoategi Etxebarria	Guardia Civil	Libre sin cargos
25/04/1975	Piedad Egidazu Landaluze	Policía	En libertad
26/04/1975	José R. Zabalo Lequericaonaindia	Guardia Civil	Libre sin cargos
27/04/1975	Pakito Arriaran Arregi	Policía	Cárcel
27/04/1975	Luis María Etxabe Orobengoa	Policía	Libertad provisional
29/04/1975	Jesús Aranzabal Gamarra	Policía	Cárcel
29/10/1975	Ramón Loiti Garitaonaindia	Guardia Civil	Cárcel
08/02/1976	Juan Ramón Garai Bengoa	Guardia Civil	10 días preso, no hubo condena
08/02/1976	Antxon López Losada	Guardia Civil	Libre con cargos
03/04/1976	Arantzazu Markaide Nafarrete	Guardia Civil	Ingresa en prisión seis meses, al final el caso es sobreseído
27/04/1976	Mikel Etxabe Urteaga	Guardia Civil	Cárcel
30/04/1976	Enrike Pagoaga Gallastegi	Guardia Civil	Cárcel
11/05/1976	Piedad Egidazu Landaluze	Guardia Civil	Libertad provisional
21/11/1978	Esperanza Mercader Solagaistoa	Guardia Civil	Cárcel
21/11/1978	Jesús M ^a Zabarte Arregi	Guardia Civil	Cárcel
21/11/1978	Santiago Gallastegi Larrañaga	Guardia Civil	Libre sin cargos
02/12/1978	J.M. Ugartemendia Agirrezabalaga	Policía	Cárcel
05/12/1978	Koldo Errasti Urbieta	Policía	Cárcel

1979-1982	VÍCTIMA	AUTORÍA	CONSECUENCIAS
14/01/1979	Luis Arana	Guardia Civil	Libre sin cargos
14/01/1979	Jon Agirre Agiriano	Guardia Civil	Libre sin cargos
14/01/1979	Jokin Arregi	Guardia Civil	Libre sin cargos
14/01/1979	Mikel Etxagibel	Guardia Civil	Libre sin cargos
10/06/1980	Danel Ansoategi Etxebarria	Policía	Libre sin cargos y sin pasar por el juez
07/11/1980	Pedro Juan Guridi Arozena	Policía	Cárcel
07/11/1980	Ramón Bidaburu Otadui	Policía	Cárcel
07/11/1980	Francisco Ansoategi Iribecampos	Policía	Libre sin pasar ante el juez
07/11/1980	Ramón Arzamendi Madinabeitia	Policía	Cárcel
16/11/1980	Mikel Zubia Murua	Guardia Civil	Cárcel
24/03/1981	Vicente Senar Huete	Policía	Cárcel
10/05/1981	Francisco Martín Robles	Guardia Civil	Cárcel
11/05/1981	Julia Pagaldai Leibar	Guardia Civil	Cárcel
11/05/1981	Juan Agirre Agiriano	Guardia Civil	Cárcel

16/10/1981	Fernando Reyes Azurmendi Vélez de Mendizabal	Guardia Civil	Libre tras pasar por el juez
18/10/1981	José M ^a Juaristi Querejeta	Policía	Cárcel
14/11/1981	Joseba Imanol Talledo Zubillaga	Policía	Libre con cargos
09/03/1982	Agustín Aranburu García	Policía	Libre sin cargos
14/07/1982	Kepa Ormaetxea Milikua	Policía	Cárcel
14/07/1982	Eugenio Ochoa Ugalde	Policía	Cárcel
14/07/1982	Ramón Urrizalki Azpiroz	Policía	Cárcel. Salió al mes siguiente con fianza, y en 1983 el caso quedó sobreesido

1983-2016	VÍCTIMA	AUTORÍA	CONSECUENCIAS
01/02/1983	José Luis Encinas "Piter"	Policía	Cárcel
09/11/1983	José Ramón Arcauz Arana	Policía	En libertad sin pasar ante el juez
15/06/1984	Jesús M ^a Zabarte Arregi	Guardia Civil	Cárcel
03/10/1987	José Askasibar Aperribai	Policía	Cárcel
10/03/1985	Eduarne Iturbe Bengoa	Policía	Cárcel
10/03/1985	Félix López Losada	Policía	Cárcel
03/10/1987	Enrique Letona Biteri	Guardia Civil	Cárcel
08/10/1987	Eugenio Ochoa Ugalde	Guardia Civil	Libre sin cargos tras declarar ante el juez
29/03/1988	José Ignacio Gaztañaga Bidaurreta	Guardia Civil	Cárcel
17/09/1989	Rafael Etxabe Urteaga	Guardia Civil	Cárcel
17/09/1989	José Ignacio Iturri Pildain	Guardia Civil	Cárcel
23/09/1989	Kristina Zeziaga Mendizabal	Guardia Civil	Cárcel
13/03/1995	M ^a Ángeles Uribe Altuna	Policía	En libertad el día 16
13/03/1995	Juan Manuel Gorostidi Salinas	Policía	En libertad el día 16
13/01/1997	Josu Arcauz Arana	Guardia Civil	Cárcel
17/01/1997	Antxon Guinea Lasurtegi	Policía	Cárcel
01/07/1997	José Miguel Gaztelu Otxandorena	Guardia Civil	Cárcel
01/07/1997	José Luis Erostege Bidaguren	Guardia Civil	Cárcel
01/07/1997	Javier Ugarte Villar	Guardia Civil	Cárcel
01/07/1997	Josu Uribetxeberria Bolinaga	Guardia Civil	Cárcel
03/07/1997	Emiliano Arrizabalaga Ruiz-Azua	Guardia Civil	Estando preso, es hospitalizado por sufrir un síndrome cardiaco el 24-J
12/11/1997	Joseba Garitaonandia Ansoategi	Policía	Cárcel
01/09/1998	Enrike Pagoaga Gallastegi	Policía	Libre el día 5
21/08/2000	Iker Garitaonandia Ansoategi	Ertzaintza	Libre sin cargos

13/06/2001	Jesús M ^a Goikoetxea Garralda	Policía	Cárcel
13/06/2001	Premin Sampedro Larrañaga	Policía	Cárcel
18/11/2003	Saioa Alzua Galparsoro	Policía	Permanece 2 años y 6 meses en prisión y sale libre sin juicio
18/11/2003	Gaizka Azkarate Garai	Policía	Permanece 2 años y 6 meses en prisión y sale libre sin juicio
29/03/2005	Eneko Ostolaza Ikarán	Guardia Civil	Cárcel
07/04/2005	Gorka Aztiria Etxeberria	Policía	Cárcel
07/04/2005	Gaizka Olabarrieta Kormenzana	Policía	Cárcel
06/01/2008	Igor Portu Juanena	Guardia Civil	Es ingresado de urgencia en la UCI a las 16 horas. Cárcel
06/01/2008	Mattin Sarasola Iartzabal	Guardia Civil	Cárcel. El TEDH condena a España por trato inhumano y degradante el 2018
24/11/2009	Irati Mujika Larreta	Guardia Civil y Policía	Absuelta en 2014, amparada en 2016 por el Tribunal Constitucional y reconocida la violación a su integridad física

- La filosofía de las denuncias reseñadas en el cuadro anterior pretende facilitar un listado de alegaciones de hecho a las que, como mínimo, falta una respuesta razonable por falta de investigaciones oficiales de las mismas, tal como lo han corroborado nueve sentencias europeas y otras, como la del Tribunal Constitucional español, sobre Irati Mujika.

“SE VIOLARON LOS DERECHOS A LA INTEGRIDAD FÍSICA Y MORAL DURANTE SU ARRESTO”

En el último caso reseñado en el cuadro anterior, el de la trabajadora de Irati Elkartea de Arrasate, Irati Mujika Larreta, detenida en una operación contra Segi en 2009, la Sala Primera del Tribunal Constitucional estima el recurso de amparo contra el sobresimiento provisional de las diligencias sobre torturas que interpuso la joven en 2012 y el recurso de 2013.

La sentencia del 19 de septiembre de 2016 (BOE 31/10/2016), recoge el argumento del Ministerio Público acerca de que “existe una concordancia” entre la denuncia, los reconocimientos forenses y la fecha en la que se produjeron las declaraciones y, por tanto, “revela que las circunstancias no serían incompatibles con los malos tratos denunciados”. El Tribunal Constitucional, siguiendo el criterio de la Fiscalía y recordando que hay jurisprudencia asentada, reconoce que además de que se violaron los derechos de Irati Mujika Larreta a la integridad física y moral durante su arresto en 2009, se ha vulnerado la tutela judicial efectiva y no ha tenido un proceso con todas las

garantías debido a que no ha habido una investigación judicial suficiente de los hechos denunciados.

Iratí Mujika fue absuelta por la Audiencia Nacional de pertenencia a banda terrorista en junio de 2014, y en 2016 fue amparada por el Tribunal Constitucional.

- No es fácil encontrar soportes en los que sustentar elementos de prueba o constatación de malos tratos y torturas, porque las mismas, a medida que se han ido sofisticando y perfeccionando, han sido diseñadas para no dejar pruebas o dificultar la investigación del delito. De los años sesenta y setenta, en los que las palizas y la fuerza bruta prevalecían, se pasó a otras prácticas que no dejan huellas físicas y se compaginan con el desgaste físico, la intimidación y la tortura psicológica.
- Durante nuestra investigación, vecinos de la localidad nos han hecho llegar una escritura -a modo de protocolización de unos documentos- en los que la Notaría de Juan-Aurelio Lázaro Pérez, notario de Arrasate, registró 19 casos el 13 de julio de 1968. El notario del Ilustre Colegio de Pamplona, José María Marco Garmendia, dio entonces fe de 19 certificados expedidos por el Servicio Médico del Centro Asistencial de la Liga de Asistencia y Educación, incluido en el Protocolo de Instrumentos Públicos, del Parte de accidentes al Juzgado que le remitió dicho Centro. En ellos se indicaban la existencia de diversas lesiones sufridas por 19 personas: seis certificados expedidos por el doctor Fernando Sáenz Sevillano y trece certificados expedidos por el doctor Alfonso Arzamendi Emparanza. El notario aceptó el requerimiento y se hizo cargo de dichos certificados, los firmó y puso el sello.

Esas 19 personas a las que aluden fueron detenidas en el cuartel de la Guardia Civil de Arrasate los días 7, 8 y 9 de julio de 1968. Sus nombres son: José María Gorosabel Ezcurra (de 16 años), Juan José Aranzabal Ceciaga (16 años), Fernando Barreno Moreno (16 años), Eusebio Unamuno Loidi (24 años), Leandro Barreno Moreno (17), Alberto Zaitegui Garay (24), Juan José Ansoategui Echevarría (23), Agustín Bergareche Unamuno (24), Santiago Berecibar Jáuregui (23 años), José Manuel Laspiur Viteri (20), José Antonio Jáuregui-Zaitegui (25), Juan Antonio Aramburu Zabala-Oyanguren (22), José Luis Ezcurra Arregui (25), Luis-Javier Arrieta Berecibar (23 años), Juan José Mascariño Zubizarreta (18), Miguel Ángel Aguirre Alzola (16), José Macazaga Arriola (16), José-Vicente Errasti Zumalde (17) y Juan José Orueta Trojaola (17 años). Como se aprecia, diez de ellos eran menores de edad (en aquella época la mayoría de edad era a los 21 años) y el mayor tenía 25 años.

El pronóstico que los médicos dictaron sobre los daños sufridos por estas personas fue desde leve a reservado (7), y el tiempo estipulado para su curación, salvo complicaciones, iba desde un mínimo de diez días hasta un mes y más. Entre estos últimos, las palizas produjeron a Agustín Bergareche Unamuno rotura parcial de un premolar superior, hematoma periorbitario derecho, hematomas en la espalda, gran hematoma en región glútea derecha y región lumbar derecha. Se desconocen las secuelas psicológicas dejadas por estas prácticas.

- En algunos contextos, la situación llevó a que la Corporación de Arrasate llegara a aprobar declaraciones plenarias como la del 16/06/1980, siendo alcalde José Antonio Ardanza Garro (1979-1983): **“Acuerdo para emitir un bando recomendando a la vecindad a no abrir la puerta de casa, en las horas nocturnas o diurnas, a nadie que se autotitule autoridad judicial o policial”**. Eso conllevó a que los cargos municipales fueran llamados a declarar sobre ese acuerdo en el cuartel de la Guardia Civil de Aretxabaleta. Los grupos políticos de la Corporación, en aquel momento EE, EMK, HB, PNV y PSOE, decidieron no acudir a prestar declaración, a pesar del requerimiento efectuado, y se ratificaron en el acuerdo. Similares bandos municipales fueron adoptados en otros ayuntamientos de Debagoiena.

- Casos en los que las personas detenidas son llevadas a parajes solitarios para ser interrogadas sin pasar, o antes de pasar, por el cuartel

FECHA	VÍCTIMA	AUTORÍA	CONSECUENCIAS
29/10/1965	Gregorio Etxabe Orobengoa	Guardia Civil	Llevado a un pinar, le golpean en el suelo, amenazan e interrogan. Al amanecer lo dejan libre
22/05/1985	Aitor Orobengoa Otadui	Policía	Lo sacan de casa a las 03.00 y lo llevan a un descampado, le interrogan y le dicen luego que se han equivocado
30/12/2008	Igor Portu Juanena y Mattin Sarasola Iartzabal	Guardia Civil	Son llevados a una pista forestal donde son maltratados, según sentencia

En dos de los tres casos (1968 y 1985) existe detención ilegal o arbitraria. Las personas detenidas no fueron conducidas a la Comisaría o al Cuartel, ni ante el juez, sino que fueron llevadas a un paraje apartado donde las interrogaron, amenazaron y maltrataron.

Es el caso de Gregorio Etxabe en 1965, que mientras le interrogaban y amenazaban en un pinar cercano a donde lo detuvieron, en el restaurante Etxabe-Enea, en Kanpazar, fue maltratado y permaneció tirado en el suelo, donde estuvo durante toda una noche, y luego fue puesto en libertad. Había sido detenido en 1962 y tenía dos hermanos huídos de la Policía que vivían en Iparralde, y muchas preguntas fueron sobre ellos.

El segundo caso es el de Aitor Orobengoa Otardui en 1985, que, tras darse cuenta los policías de que no era la persona que buscaban, le dijeron: "Nos hemos equivocado"³⁸, y lo devolvieron a casa. Pero primeramente fue sacado de su domicilio a las 03.00 de la madrugada, por personas de paisano que no se identificaron, que no le dijeron los motivos de su "detención", que no le leyeron sus derechos, que le metieron en un vehículo sin placas, que le condujeron a un lugar solitario, para ser interrogado al margen de instancias policiales o judiciales, con intimidación, por lo que pensó que era un secuestro, en una situación que le recordó a episodios parapoliciales que terminaron con muerte o con heridas por disparos de "incontrolados"... hasta que llegaron otros vehículos policiales, estos sí, identificados. Al parecer, la Policía tenía conocimiento de que un miembro de ETA, perteneciente a un comando que actuaba en la zona, se llamaba Aitor. Es por ello que el 22 de mayo de 1985 fueron detenidas tres personas que se llamaban así: Aitor Ansoategi, Aitor Errazti y Aitor Orobengoa.

Tanto Etxabe como Orobengoa fueron puestos en libertad sin cargos, sin pasar por el Cuartel de la Guardia Civil ni ante el juez. Ambos, también, tendrán en común que, tiempo después, fueron concejales en el Ayuntamiento, aunque por formaciones políticas distintas. Desconocemos las circunstancias de los otros dos Aitor.

Un tercer caso, diferente de los dos anteriores, es el de Igor Portu y Mattin Sarasola, militantes de ETA que, tal como recoge la sentencia de la Audiencia Provincial de Gipuzkoa de 2010, fueron detenidos en 2008 y llevados a una pista forestal, donde agentes de la Guardia Civil les golpearon y amenazaron antes de dirigirse al Cuartel. Igor Portu, ante el juez, denunció que le metieron la cabeza en el río hasta que se le cortaba la respiración, hasta en tres ocasiones. Fue ingresado después en la UCI del Hospital Donostia con enfisema subcutáneo, perforación pulmonar, una costilla rota, hemorragia en un ojo y hematomas a lo largo del cuerpo. En 2011 el Tribunal Supremo estimó los recursos de los agentes implicados, pero en 2018 el Tribunal Europeo de Derechos Humanos condenó a España por trato inhumano y degradante realizado contra Igor Portu y Mattin Sarasola.

³⁸ Nota de la Consejería del Interior del Consejo General Vasco, emitida en la noche del 16 de noviembre de 1978. Publicada en *El Diario Vasco y Egin* el día siguiente.

3.3 OTRAS CONULCACIONES DE DERECHOS HUMANOS

3.3.1 AMENAZAS GRAVES CONTRA LAS PERSONAS Y VIOLENCIA DE PERSECUCIÓN

Bajo este epígrafe se encuadran aquellas personas que han visto sus vidas o su integridad física/psíquica en peligro ante hechos, situaciones o amenazas graves, sintiéndose perseguidas, intimidadas y acosadas por sus ideas, responsabilidades o posiciones políticas, por su profesión o su actividad social, o por ser familiar de alguna de las personas con las anteriores características.

En *Los resistentes*³⁹, Sara Hidalgo García de Orellán resume en seis los tipos de violencia a partir de los testimonios que ha recogido: el asesinato, la presión social, la restricción de movimientos y la obligación de llevar escolta, la exclusión social, la falta de libertad de expresión y la exclusión política. Nos centramos aquí en algunos de estos apartados y en una ampliación de esa casuística.

- Personas que han contado con servicio de protección, y ataques contra cargos políticos, sedes y otros

PERSONAS QUE HAN NECESITADO ESCOLTA EN ARRASATE

	CARGOS POLÍTICOS	JUDICATURA	EMPRESARIOS	OTROS
Por agentes de la Ertzaintza y empresas de seguridad a cargo del Gobierno Vasco	10	3	4	1
Por Fuerzas y Cuerpos de Seguridad del Estado y empresas de seguridad a su cargo	2	-	7	-
TOTAL	12	3	11	1
		27		

• Son 27 las personas que han necesitado escoltas para su protección y seguridad, según los datos facilitados tanto por la Jefatura de la Secretaría General del Departamento de Seguridad del Gobierno Vasco como de la Secretaría de Estado de Seguridad del Ministerio del Interior del Gobierno español, y las empresas privadas a su cargo.

• En concreto, según esas fuentes, han llevado escoltas en Arrasate, en un momento u otro de su vida, 12 cargos políticos, 11 empresarios, 3 miembros de la Judicatura y 1 persona sin especificar, para proteger su intimidad.

³⁹ Nota de la Consejería del Interior del Consejo General Vasco, emitida en la noche del 16 de noviembre de 1978. Publicada en *El Diario Vasco* y *Egin* el día siguiente.

- El área de Seguridad Ciudadana y Operaciones del Ministerio del Interior explicita, además, que las siete personas que han necesitado sus servicios de escolta en el ámbito empresarial, estaban “vinculadas laboralmente con la localidad al pertenecer a empresas constructoras”.
- No existe un censo local de cuántas personas han podido abandonar Arrasate por presiones, chantaje o miedo, ya que en muchas ocasiones no se explicitaron claramente los motivos de la marcha o la misma pasó sigilosamente. Otras se llevaron a cabo en algunas temporadas, por la necesidad de desconectar con una realidad que las asfixiaba, y los hay quienes fijaron su domicilio fuera del territorio vasco (Santander, La Rioja...), aunque en localidades no excesivamente lejanas a sus lugares de trabajo, como algunos ertzainas (se contabiliza, al menos, una agresión a un ertzaina y un ataque al vehículo de otro, en Arrasate).
- Acoso y persecución a cargos políticos y sindicales:

ATAQUES A SEDES, CARGOS PÚBLICOS O MIEMBROS DE FORMACIONES POLÍTICAS O SINDICALES EN ARRASATE

ATENTADOS CONTRA EL DERECHO A LA VIDA

Isaías Carrasco, ex concejal del PSE y miembro de UGT

ATAQUES CONTRA LA INTEGRIDAD FÍSICA Y PSÍQUICA

Miembros del PSE-EE	3
Miembro de EAJ-PNV	1
Miembros de la UGT	2
Miembros de CCOO	2
Miembro de Euskadiko Ezkerra	1
Miembro de la Liga Komunista Iraultzailea	1

AMENAZAS DE MUERTE

José Antonio Altuna Gallastegi, alcalde

Paco García Raya, secretario general local y concejal del PSE-EE

Xabier Zubizarreta Lasagabaster, alcalde de HB y EH

Oscar García Harrillo, miembro de las Juventudes Socialistas

Ino Galparsoro Markaide, alcaldesa de EAE-ANV

Aritz Arrieta Kabiketa, concejal del PSE-EE

ATAQUES A VIVIENDAS

Concejal del PP	1
Candidato a alcaldía por PSE-EE	1

ATAQUES A SEDES

Sede de CCOO	1
Sede de UGT	2
Casa del Pueblo / sede del PSE	8-20*
Batzoki de EAJ-PNV	6**
Sede de EA	2
Irati Herriko Taberna-Elkartea	2

ATAQUES A VEHÍCULOS O BIENES INMUEBLES

Ex alcalde Santiago Bastida	1
Miembros de EAJ-PNV	3
Miembro del PSE-EE	1

* Los militantes del PSE-EE calculan que han sido una veintena los ataques de todo tipo a la Casa del Pueblo.

** Ha sido objeto, además, de otros ataques y pintadas diversas.

En 1977, el alcalde de Arrasate José Antonio Altuna Gallastegi, participante en el Grupo de Alcaldes de Bergara, comunicó “hasta cinco veces” al gobernador civil de Gipuzkoa “que estaba siendo amenazado” por los Guerrilleros de Cristo Rey. El 3 de agosto de ese mismo año, dichos Guerrilleros de Cristo Rey pasaron a los hechos y atentaron contra la empresa JMA que regentaba José Antonio Altuna, provocando un incendio. Tras las elecciones municipales de 1979 dejó su cargo.

El asesinato de Enrique Casas Vila en 1984 por los CCAA en Donostia fue vivido por un militante socialista de Arrasate de esta manera: *“El día que mataron a Casas yo me decidí. Antes colaboraba con el PSE puntualmente porque era afín, pero ese día dije ‘es el momento, hay que dar el paso’ y me afilié”*⁴⁰. En ese 1984, un 20-N, los GAL asesinaron a Santi Brouard Pérez en Bilbao, y en la misma fecha, cinco años después, fue asesinado el diputado de HB Josu Muguruza Guarrotxena. El asesinato del edil del PP de Donostia, Gregorio Ordoñez Fenollar (37 años), el 23 de enero de 1995, reabrió una nueva serie de atentados por parte de ETA contra cargos del PSE-EE/PSOE, UPN y PP -y a otro nivel, también contra el PNV-, con ataques a sedes, vehículos, viviendas y a los propios militantes.

Otro tipo de violencia de persecución fue el que sufrieron en los ochenta el sindicalista de CCOO, Ángel Padín Rico, y el miembro de la Liga Komunista Iraultzailea (LKI) José Ramón Iriarte “Txerra”. Los dos sufrieron seguimientos, llamadas... y en dos ocasiones, entre 1985 y 1987, cada uno de ellos fue objeto de intimidaciones, amenazas y agresión por desconocidos. A los dos les marcaron las siglas GAL y les interrogaron sobre

40 HIDALGO GARCÍA DE ORELLÁN, Sara. Galde nº 21. Primavera de 2018, p. 16. Se refiere a Paco García Raya.

personas de su entorno. Al sindicalista de CCOO lo secuestraron en dos ocasiones y al militante de la LKI llegaron a penetrar en su casa.

Los sabotajes y acciones de kale borroka se acrecentaron en los noventa, en lo que se denominó "socialización del sufrimiento", aunque ya en 1988 los clientes y afiliados socialistas que se encontraban en la sede del PSE-EE fueron atacados en la Casa del Pueblo (en un ataque anterior contra la sede, en 1985, no hubo agresión a personas). Luego llegaron las embestidas contra el miembro de las Juventudes Socialistas Oscar García Horrillo (1996) o el hijo de Iciar Lamarain (concejala del PP) en el Instituto (en Vitoria-Gasteiz), el ataque contra la vivienda del edil del PP José Ramos Prieto (2000), el concejal del PNV José María Loiti (2001) y contra otro militante del PSE-EE en 2006. La mayoría de los ataques de kale borroka se dieron en la década de los 90 y entre 2000 y 2014.

Esta situación, aunque no solo dirigida contra los cargos políticos, llevó a que muchos vivieran una exclusión social que les llevó a no poder o no querer aparecer junto a tal o cual persona para no complicarla, a no tener una vida familiar normalizada, a retirarse preventivamente de los actos, a no acudir o no pasar por ciertos lugares, establecimientos, calles, acontecimientos, entornos festivos... en un intento de evitar las agresiones personales directas. Así lo recuerda Rafaela Romero Pozo, que fue concejala del PSE-EE en el Ayuntamiento de Arrasate (1995-1998): *"El recuerdo de esos años es el de la exclusión por parte de los agentes sociales, por los terroristas de calle (...). Era el que te apartaba, el que te excluía, el que te escupía (...). Un apartamiento social, un apartheid social contra un colectivo concreto (...) Se nos recordaba que éramos una auténtica mierda todos los días"*⁴¹. En palabras de Rafaela Romero en el mismo medio: *"ejercer la política desde el socialismo se convirtió en una tarea casi heroica que conllevó altas cotas de sufrimiento para sus integrantes"*.

Fue en el año 2000 cuando los cargos del PP y del PSOE fueron obligados a llevar escolta para su seguridad. En la mayoría de las entrevistas realizadas a personas que han tenido que llevar guardaespaldas, han insistido en la sensación de falta de libertad. Así lo vivió Paco García: *"Para mí, escoltarme ha sido un castigo tremendo, porque pierdes la libertad"*⁴².

En ese mismo año, el 25 de abril, los cuatro concejales del PSE-EE y los dos del PP en el Ayuntamiento de Arrasate recibieron cartas con amenazas: fueron conminados a abandonar *"de inmediato"* tanto sus cargos como el País Vasco, porque *"sepa usted que es considerado miembro de las fuerzas de ocupación españolas desplegadas en Euskal Herria, responsables directas de la absoluta falta de democracia que sufre nuestro pueblo por parte del Estado al cual ustedes representan"*. Y les advertían: *"En caso contrario este pueblo se reserva el innegable derecho a defenderse, llevando a cabo las acciones que considere oportunas contra usted y sus bienes"*.

41 HIDALGO GARCÍA DE ORELLÁN, Sara (2018). Los resistentes. Relato socialista sobre la violencia de ETA (1984-2011). Catarata / Ramón Rubial Fundazioa, p. 83. Y la siguiente frase en la p. 59.

42 *Ibidem* p. 80.

También esa misma madrugada, atentaron con cócteles molotov contra la vivienda del concejal del PP José Ramos Prieto, provocando un incendio. Debido a su salud delicada, José Ramos tuvo que ser ingresado en observación en el Hospital Alto Deba. El 8 de marzo de 2001, el concejal del PNV, José María Loiti, fue atacado cuando se dirigía a la sede de su partido. Tuvieron que darle tres puntos de sutura en un dedo. El año 2002, ETA llegó a considerar objetivo militar las sedes de los partidos PP y PSE-EE.

A su vez, Xabier Zubizarreta Lasagabaster (alcalde de 1987 a 1997 por HB, y de 1999 a 2003 por EH) recibió amenazas de muerte en las dos legislaturas, y de todo tipo. Ino Galparsoro Markaide, siendo alcaldesa por EAE-ANV entre 2007 y 2011, también recibió amenazas en varias ocasiones, incluidas de muerte. Cuatro cartas recibió, asimismo, el concejal del PSE-EE Aritz Arrieta Kabiketa, una de ellas con una diana.

Aunque en el año 2005 ETA anunció el cese de sus atentados contra cargos políticos, tres años después, en 2008, acabó en la calle Navas de Tolosa con la vida de Isaías Carrasco Miguel, que había sido concejal en la legislatura anterior.

El 20 de octubre de 2011, ETA declaró “el cese definitivo de su actividad armada”. Las personas que llevaban años con escoltas se encontraron con una situación nueva. Aritz Arrieta, concejal del PSE-EE en el Ayuntamiento de Arrasate, lo reflejaba así ese mismo día:

Les he dado la tarde libre [a los escoltas]. Aún no sabemos qué hacer ni cómo será el protocolo, pero quiero empezar a hacer algunas cosas solo, como si todo fuera normal. Poco a poco'. Antes ni bajaba a tomar un café solo. 'Era difícilísimo quedar con mis amigos. Ni siquiera podía entablar amistad con un frutero o un pescadero porque cada día tenía que ir a un sitio distinto por una cuestión de seguridad. Pero ahora mi cárcel ya no va a existir', dice con una sonrisa. 'Mis padres están incrédulos. Dicen que esto no puede ser tan sencillo, pero yo creo que la violencia está finiquitada'⁴³.

• AMENAZAS DE DISTINTO SIGNO

Tras la lectura de la documentación acumulada a lo largo del estudio y los testimonios de las personas entrevistadas, destacamos las siguientes vivencias de amenazas:

- Pintadas amenazadoras, algunas con dianas, personalizadas en bastantes casos. La mayoría de ellas anónimas. Muchas han sido intimidatorias. Ha habido un buen número de las mismas en las paredes, cristalerías y puertas de las sedes de partidos y sindicatos: desde acusaciones como “PSOE-GAL berdin da” hasta la bandera española pintada en la puerta de acceso a la sede de la izquierda abertzale, pasando por califi-

43 El País 21/11/2011.

cativos como “etarras”, “españoles” o “hiltzaileak”. La amenaza “Egindakoa ordainduko duzue” se repite en varias ocasiones.

- Amenazas telefónicas. No salen a la luz en la mayoría de los casos. Se trata de llamadas para amedrentar. Muchas se convierten en acoso, llamadas a distintas horas, por la noche... Con insultos, intimidaciones... Llamadas que cortan cuando son respondidas, y vuelven a repetirlo. Algunas son denunciadas judicialmente, pero en otros casos se queda en casa, en el entorno más cercano. En algún testimonio nos han referido que lo asumían como parte del conflicto en el que se encontraban. En muchos casos, con terror e impotencia, con soledad.

- Amenazas por carta o manuscritos depositados en el buzón. Es el caso de la víctima Crescencia Vidaurreta, herida por un disparo de la Guardia Civil estando sentada junto a Emilia Larrea, que a su vez falleció por otro disparo. Además de atender a sus heridas y secuelas, Crescencia y sus tres hijos recibieron amenazas anónimas en el buzón de su casa durante una temporada. En las cartas manuscritas le decían a la madre que le había ocurrido eso “por ser de ETA”. Otros ejemplos, descritos en el apartado de la violencia de persecución, son las cartas con amenazas recibidas por dos alcaldes: José Antonio Altuna y Xabier Zubizarreta (HB y EH), y la alcaldesa Ino Gaparsoro (EAE-ANV), así como por Paco García, Oscar García y Aritz Arrieta, concejales del PSE-EE. A ello se suma las cartas anónimas contra los seis concejales del PP y del PSE-EE que el 25 de abril del año 2000 fueron conminados bajo amenazas a abandonar “de inmediato” la localidad.

- En algunos casos las amenazas se cumplieron: atentados contra empresas que no cedían al chantaje económico de ETA (Mecanizados Alberdi, JOMA), ataques a sedes, vehículos, vivienda, o desde grupos parapoliciales a la familia de Iñaki Etxabe, cuya lápida en el cementerio fue volada por un artefacto explosivo nada más ser colocada...

- Seguimientos constantes, sin conocer los motivos, sin identificarse, previendo lo peor... como el caso del secuestro e interrogatorio de Ángel Paunero Bejerano en 1993, que está sin clarificar aún, y sigue impune...

- Amenazas en controles de carretera, especialmente sobre la gente joven, personas con antecedentes, ex presas o presos... amenazas psicológicas: de que “iban a volver a verse pronto”...

3.3.2 EXTORSIÓN ECONÓMICA

Según la información facilitada tanto por la Jefatura de la Secretaría General del Departamento de Seguridad del Gobierno Vasco como de la Secretaría de Estado de Seguridad del Ministerio del Interior del Gobierno español, son once las personas del

mundo empresarial de Arrasate que han necesitado escolta para su seguridad durante estos años.

Se desconoce el número de personas que han sido o a las que se ha intentado extorsionar económicamente en Arrasate. Varias de las personas entrevistadas han mencionado esta conculcación de derechos en sus testimonios. Para Xabier Etxeberria Mauleon y Galo Bilbao Alberdi, la dimensión de lo acontecido, “el derecho a la verdad, a que se sepa con la mayor certeza y precisión posible lo acontecido”, está “muy insuficientemente cubierto, por no decir clamorosamente incumplido”⁴⁴.

*¿Cuántos se fueron? Los entrevistados, altos responsables en las patronales vascas y navarra, coinciden en que no demasiados. ‘Muchos optaban por residir fuera pero manteniendo sus empresas’, dice José Manuel Ayesa, presidente de la Confederación de Empresarios de Navarra entre 1989 y 2010*⁴⁵.

En los años 1977 y 1978 se sucedieron algunos robos en determinadas entidades bancarias de la zona, pero lo que se conoce como “impuesto revolucionario” ya había empezado a salpicar a algunas empresas para los primeros años de esa década.

El asesinato de Ángel Berazadi Uribe en 1976 por ETApM, tras un secuestro de 20 días en Elgoibar-Itziar, fue determinante. La extorsión económica fue ampliándose a cada vez mayor número de estamentos, empresas y entidades. Diecisiete años después, en julio de 1993, ETA secuestró a Julio Iglesias Zamora, que permaneció en un zulo de una nave industrial de Arrasate durante 116 días. Según ETA, su tío, Ángel Iglesias, propietario de la empresa Ikusi, se había negado a pagar la extorsión económica.

Al parecer, “ETA cobró por el rescate de Iglesias Zamora una cantidad de entre 500 y 800 millones de pesetas”⁴⁶. Según la misma publicación, en 2006, al ser detenidos los miembros de ETA que controlaban en ese momento el cobro del “impuesto revolucionario”, se supo que aún seguía la familia Iglesias pagando a ETA. Sin embargo, el fallo dado a conocer tras el juicio a sus captores en noviembre de 1998, no recogió indemnización alguna por el pago del rescate, debido a que ni el secuestrado ni su tío, Ángel Iglesias, reconocieron haberlo pagado. La sentencia señaló que “no ha lugar a incluir el importe del pago del rescate como había sido solicitado por la acusación pública al no constar acreditado su importe. Ni tampoco a declarar indemnización alguna por los perjuicios económicos sufridos por la empresa en la que trabajaba la víctima, pues no constan en modo alguno acreditadas las bases para proceder a la estimación de dichos perjuicios”⁴⁷.

44 SÁEZ DE LA FUENTE, Izaskun (2017). *Misivas del Terror. Análisis ético-político de la extorsión y la violencia de ETA contra el mundo empresarial*. Universidad de Deusto: Centro de Ética Aplicada, p. 275.

45 *El País Semanal* 30/07/2017. “El final del ‘impuesto’ del terror de ETA”.

46 *Teinteresa.es* 16/01/2015.

47 *El País* 05/11/1998.

En ese mismo zulo de 2,5 metros de ancho, 3 de largo y 1,80 de alto permaneció el funcionario de prisiones José Antonio Ortega Lara 532 días secuestrado, hasta que fue liberado por la Guardia Civil el 1 de julio de 1997.

Otros casos de extorsión han salido a la luz en nuevas caídas de responsables de ETA en Iparralde así como por las propias reivindicaciones de ciertos atentados de ETA que los daba a conocer. Es el caso de los siguientes atentados:

- Bomba en la empresa “Mecanizados Alberdi”, situada en Legutio, perteneciente a Mikel Alberdi Mondragón, miembro de EAJ-PNV de Arrasate, el 29 de septiembre de 2000. En su reivindicación, ETA adujo que se había negado a pagar lo exigido en el “impuesto revolucionario”⁴⁸.
- Bomba colocada por un comando de ETA en la empresa “José María Gallastegui y Cía, S.A., JOMA” de Arrasate, el 21 de octubre del año 2000. La misma causó grandes daños materiales. En su reivindicación, ETA adujo que el empresario José María Gallastegui Azcoaga no cumplía con el pago que le correspondía.

Este equipo redactor tiene constancia de la porosidad del tema, y ha tenido ocasión de conocer a empresarios que han sufrido la extorsión en su propia casa y conocen, además, a otras familias que también han sido extorsionadas. La discreción es regla general, y la misma es respetable. Pasará tiempo antes de conocerse la verdadera realidad de la extorsión económica. También tenemos constancia de una persona de Arrasate que fue víctima de la violencia del Estado y que posteriormente lo fue también de ETA, al que exigían su “contribución” al “impuesto revolucionario” tras asociarse en una pequeña empresa del ramo de la pesquería. Esta persona no lo hizo público en su momento, aunque sí su socio, que no es de Arrasate.

Se han publicado recientemente dos libros que abordan la problemática de la extorsión económica de ETA. En 2017 salió “Misivas del terror. Análisis ético-político de la extorsión y la violencia de ETA contra el mundo empresarial”, coordinado por Izaskun Sáez de la Fuente Aldama. El segundo trabajo ha visto la luz este mismo año 2018. Es “La bolsa y la vida. La extorsión y la violencia de ETA contra el mundo empresarial”, coordinado por Josu Ugarte Gastaminza.

En este segundo libro, Florencio Domínguez da a conocer que el 25 de septiembre de 2002, en un escrito publicado con motivo del Gudari Eguna a celebrarse dos días después, ETA aprovechó para criticar a Mondragón Corporación Cooperativa (MCC). Según estas fuentes, el Grupo Mondragón recibía días después, en octubre, su primera

48 VascoPress. Informe monográfico “Crónica de documentación y actualidad” de 30/08/2004, que contiene “Todos los atentados de ETA” hasta febrero de 2004, publicados en el Zutabe 79 de ETA, p. 49.

carta de extorsión. ETA exigía a MCC 12 millones de euros a ir pagando durante diez años, de 2002 a 2011.

Según “La bolsa y la vida”, los responsables del Grupo “tomaron la decisión de no aceptar de ninguna manera la petición de la organización”⁴⁹. Ante ello, en el número 101 de la publicación “Zutabe” de ETA, fechado en junio de 2003, esa organización criticó fuertemente al Grupo Mondragón. También envió ETA varias cartas a grupos determinados de trabajadores del grupo cooperativo en los meses posteriores, dándoles a conocer sus planteamientos y el ultimátum realizado a MCC.

En esos mismos años 2002 y 2003, coincide curiosamente otra campaña de signo contrario, iniciada unos años antes, que trataba de desprestigiar y boicotear económicamente al Grupo Mondragón con acusaciones contrapuestas –y muy graves– a lo descrito anteriormente. Algunas muestras:

- “Siempre se ha sospechado de su relación con el entramado de ETA, el blanqueo y la financiación de las cuentas de la banda terrorista. (...) MCC está vinculada de manera directa o indirecta en el fomento, sustento y ocultación de la estrategia nacionalista en sus dos vertientes: PNV y ETA”⁵⁰.
- “La mayoría de las entidades ligadas a ETA (...) operan esencialmente desde sucursales de la entidad financiera ligada a las Cooperativas de Mondragón, y el hecho de que varios etarras hayan trabajado antes de iniciar su actividad delictiva en sus oficinas, contribuye a que la Caja Laboral Popular haya estado de forma casi permanente en el punto de mira de la Policía y la Guardia Civil españolas”⁵¹.
- “Caja Laboral Popular es el banco en que más confía ETA”⁵².
- “...hasta que sus habituales y fieles clientes de las provincias españolas no vascas comprendan que un porcentaje del dinero que ellos pagan para adquirir una lata de anchoas en el supermercado [de Eroski] es invertido en publicidad proetarra”⁵³.

Es así que el Grupo Mondragón se encontraba en esas fechas en medio de dos presiones que pretendían horadar su realidad económica al mismo tiempo. El mismo impulso de las operaciones policiales contra “Euskaldunon Egunkaria” (cierre del único periódico en euskera y detención de diez directivos y miembros de su consejo de administración) en febrero de 2003 y contra un grupo de empresas relacionadas con el

49 DOMÍNGUEZ IRIBARREN, Florencio (2018). En *La bolsa y la vida. La extorsión y la violencia de ETA contra el mundo empresarial*. Madrid: La Esfera de los Libros, p.145.

50 VIDORRETA, Julio. *Libertad Digital* 01/03/2003.

51 DÍAZ HERRERA, José y DURÁN, Isabel. *El Mundo* 10/11/2002.

52 *Ibidem*.

53 USSÍA, Alfonso. *ABC* 22/10/2002.

diario (registros y detención de nueve personas más) en octubre del mismo año, respondía a los efectos de esa campaña contra una supuesta “red financiera” de ETA. Pero finalmente, los dos procedimientos terminaron con la absolución de las personas encausadas en 2010 y con el archivo de la causa económica en 2014. Este equipo no ha entrado a investigar los posibles daños y efectos de esa campaña en el desenvolvimiento normal del Grupo Mondragón.

A su vez, tras varias treguas fallidas, el 28 de abril de 2011 ETA comunicó a las asociaciones de empresarios que ponía fin a la extorsión económica o “impuesto revolucionario”. Su última carta de extorsión fue enviada en noviembre de 2010⁵⁴. La asociación de empresarios Adegí homenajeó el 31 de mayo de 2017, en Donostia, a los empresarios guipuzcoanos que fueron asesinados o sufrieron extorsión, chantaje o secuestro por parte de ETA.

Respecto a la extorsión de ETA mediante la petición del impuesto revolucionario a empresarios, recuerdo cuatro casos. Tres de ellos, optaron por el pago ante la amenaza que eran sometidos. Sin embargo, el cuarto hizo frente al pago y sufrió sus consecuencias. Los primeros, realizaron el pago mediante intermediarios (personas con contactos en la organización) y después de negociar una rebaja porque era alta la cantidad que pedían. Pero lo peor venía de la angustia de culpabilidad y desasosiego que sentían los extorsionados debido al uso final del dinero enviado: más muertes y destrucción. Y la pregunta que se hacían, ¿alguna vez darán cuenta al pueblo del dinero recibido?, ante las muestras de evidencias del descontrol del dinero recibido.

*Al empresario que hizo frente a la extorsión, tras continuas amenazas recibidas de ETA, le destruyeron su empresa mediante la colocación y explosión de una bomba. Han pasado muchos años de esto pero todavía la familia sufre con el recuerdo. Recientemente, tuve ocasión de esta muestra de dolor de un familiar del empresario por lo mal que pasaron en su casa. Se da la paradoja que ninguna de estas cuatro empresas siguen en activo. **Juan Karlos Garitano***

3.3.3 LIBERTAD DE EXPRESIÓN

Son muchas las variables que abarca la libertad de expresión, y por ello se necesitaría un mayor detenimiento en el tema. El miedo ha conllevado actuaciones dispares:

La gente del pueblo tampoco salió en manifestación. Vino cantidad de gente de fuera, supongo que afiliados socialistas y gente de bien de otro montón de

54 El País Semanal 30/07/2017. Op. Cit.

sitios. Yo no digo que no hubiera alguien del pueblo, pero se echaba mucho en falta a la gente de Mondragón, en aquel momento. Y no fui yo sola quien lo decía. Gente no afín a mi partido y tampoco al Partido Socialista. Yo me acuerdo que hablé con cantidad de gente votante del Partido Nacionalista, que también decían: "Qué pena que Mondragón no esté volcado totalmente en esta plaza". **Icía Lamarain**

Hicieron que fuera la primera vez que yo asistía a una manifestación aquí, en la cual estuvimos juntos gente que éramos de la izquierda radical y los sectores del PSOE, aunque había una brecha. Y es la primera vez que asistí a una manifestación con ellos. Y había compañeros míos que también estuvieron y otros que no, porque parecía duro que gente de tu familia te viera allí. Claro, ahora eso, el que no lo ha vivido no lo entiende, pero eso existía.

Javier Abalde

Le traen el cuerpo a Mondragón, y el recuerdo que tengo es que ni en la manifestación ni en la plaza, allí nadie gritaba, yo creo que no hablabas ni con el compañero, porque era miedo. Digamos que tuvimos o tuvieron todos, el valor de pasar por delante del cuartel de la Guardia Civil por primera vez.

Marino Yuste

También es verdad eso de "No ha querido hablar, no vaya a ser que diga algo y luego vienen y me empiezan...", pero vienen de la izquierda abertzale. Yo creo que sí ha habido un cierto temor, ha habido un "matonismo", eso sí ha habido. Eso sí, había gente que no daba su opinión, no vaya a ser que este que es de esta tendencia, me pueda hacer algo. No te va a pasar nada, no te van a matar, pero igual te retiran el saludo. Yo creo que esta presión en Mondragón ha existido y me temo que ha podido existir en otros sitios como ha sido Mondragón, Hernani, Beasain... La presión que antes existía por parte de esta corriente política ahora no existe. **José Ignacio Yarza**

Todavía no puedo relatar algunos de los episodios guardados en mi memoria. Son los hechos que más me han conmocionado, los que me han resultado más duros. Tengo miedo. **Amaia Arrieta**

Queda pendiente un estudio al respecto. En el apartado de testimonios, constan más opiniones acerca del miedo y la libre expresión (p. 159). Mostramos algunos casos por el momento:

• **Ataques a la libertad de información, opinión y de prensa.** Un ejemplo de la dificultad de dar a conocer lo vivido en ciertas épocas es el que sufrieron Inmaculada Ezquiaga y José Aranzabal, colaboradores de la revista *Garaia*. Ambos ingresaron el 5/02/1977 en la cárcel de Martutene, acusados de presuntas injurias a las Fuerzas Armadas, tras pasar ante el juez militar de San Sebastián. La acusación se basó en lo que escribieron

- "Arrasate: la Guardia Civil a saco" y "¿Quiénes son los responsables?", respectivamente sobre el desalojo del cine Gurea por la Guardia Civil el 18 de diciembre de 1976, que incluía la nota de protesta del propio Ayuntamiento de Arrasate.

En aquella ocasión, miembros del Cuerpo armado irrumpieron en un festival vasco en el cine Gurea, un acto pacífico, con actuaciones musicales, repleto de vecinas y vecinos de la localidad. La presencia de tres ikurriñas, al parecer, fue suficiente para que los agentes de la Guardia Civil interrumpieran el concierto, pidieran el desalojo del público en un minuto y se procediera contra la multitud con disparos de pelotas de goma y botes de humo, golpeando a la salida con las porras y mosquetones. Paradójicamente, la ikurriña fue legalizada un mes después, el 19 de enero de 1977. El 5 de febrero de ese año, los periodistas entraron en prisión.

Me puede haber marcado el ametrallamiento a cargo de la Guardia Civil, estando en un concierto en el Cine Gurea. Entraron disparando, no sé si fueron dos minutos o cinco para desalojar. **Marino Yuste**

• **Ataques a la libertad de opinión y libre decisión en los plenos municipales.** En numerosas ocasiones se han sucedido incidentes en el interior de la Casa Consistorial, coincidiendo con la convocatoria de plenos municipales. Ha solido haber irrupciones de grupos con pancartas, carteles, fotografías... y se ha llegado al lanzamiento de objetos (huevos, monedas...), insultos, amenazas, interrupción de la palabra de ediles y de votaciones... con intimidación a representantes públicos elegidos en elecciones, dentro y fuera del Ayuntamiento (lanzamiento de piedras, sillas...), pintadas, dianas... Todo ello supone un ataque a la libertad de expresión y a la intimidad de las personas.

Según algunos testimonios, hechos de este tipo se han sucedido en diversas fechas y acontecimientos. Por destacar dos hechos distantes entre sí: el pleno del 07/09/1979, que llevó incluida la suspensión del acto, y la sesión del 07/05/2002, ante una moción del TAT sobre Unai Romano. Sería largo, aunque posible, hacer un recuento minucioso de todos los casos a partir de las actas municipales.

Esta "presión social intimidatoria" la describe el ex concejal socialista Paco García de esta manera: "*Que tú salgas de tu casa y que sepas que quizás no vuelvas, que tú quieras salir con tu familia y no puedas (...), ir al pleno del Ayuntamiento y no saber si te iban a pegar, aunque evidentemente te iban a insultar*"⁵⁵. Son varias las ocasiones en las que concejales socialistas o populares han solicitado la ayuda de la Policía Municipal para poder salir del Ayuntamiento.

• **Cartelería, pancartas, actos informativos, denuncias, actos de "ongi etorri"...** En torno a este grupo de expresiones hemos encontrado dos posiciones contrapuestas entre las personas entrevistadas.

55 *Ibidem* p. 78.

Por un lado se encuentran quienes piensan que se ha abusado de cierta propaganda y publicidad, en deterioro tanto de la convivencia y pluralidad de la ciudadanía como del espacio público y el mobiliario urbano. Aquí se encuentran posicionadas algunas víctimas que observan apología o enaltecimiento en pancartas, pintadas o carteles, ciertas expresiones o mensajes (contra ciertos partidos, en solicitud de amnistía, recibimientos...) a favor de quienes consideran son, han sido o comparten el daño que les han causado. Ver algunos mensajes diariamente junto a donde viven o cerca de donde atentaron contra un ser querido, les hace daño. Piensan que la calle y las paredes son de toda la ciudadanía y no de unos cuantos solamente. La misma opinión expresan respecto a la utilización de las fiestas o actos masivos al modo de una "invasión masiva de propaganda".

Por otro lado se muestran quienes consideran que la libre expresión debe primarse ante otras cuestiones; que no se puede poner vetos porque eso dejaría posiciones políticas fuera del juego democrático. Que si se compara, los grandes medios lanzan mensajes contrarios a las posiciones disidentes y que no hay posibilidad de acceder a esos soportes si no se tiene dinero o poder. Plantean que ante una lucha desigual de medios, debe utilizarse la contra publicidad con los recursos más a mano. Que siempre será un mal menor embadurnar paredes o llenar de pancartas un recinto público, en un intento de contrarrestar la descompensación de medios y mensajes. Un mal que, recuerdan, ha costado un gran número de malos tratos, detenciones, juicios y multas considerables a quienes lo llevan a cabo.

Este problema se ve como uno de los puntos a tratar y reflexionar con mesura y determinación de cara a una convivencia respetuosa entre todos los sectores civiles arrasatearras, entre ellas/ellos, y con sus instituciones.

*Que salga y vea las fotos de presos colgadas por todas partes, que vayas por ahí y que veas las pancartas de torturas, de no sé qué... Yo estoy totalmente en contra de las torturas, pero, ¿la tortura está mal y el asesinato no? ¿Qué pasa? Que eso te alimenta, te va alimentando. Sales a la calle, ves una pancarta y la arrancas, y sales a la calle y ves las fotos, y vas a la casa de la Ertzaintza a poner una denuncia de por qué están esas fotos puestas... Es muy difícil que te dejen seguir con tu vida después de eso. El guardia civil que mataron en Legutiano, mi madre habla mucho con la viuda, por ejemplo. Ella tiene su dolor pero vive en Andalucía. Lo han matado, una desgracia también, pero estás allí. Lo echarás de menos, (miras) tu sufrimiento, pero no te están alimentando como nos están alimentando a nosotros (...) Nosotros no hemos ido haciéndole el mal a nadie. Nosotros no hemos hecho nada, que es todo lo contrario, nos lo han hecho a nosotros. Han matado a mi padre... dejadnos en paz. Dejadnos en paz. **Sandra Carrasco***

3.3.4 ATAQUES A BIENES INMUEBLES Y OTROS

Atentados de ETA o CCAA contra bienes inmuebles, sedes, entidades bancarias, monumentos franquistas...

FECHA	OBJETIVO DEL ATENTADO	CONSECUENCIAS	AUTORÍA
07/03/1967	Monumento a los Caídos	Rotura de la lápida	ETA
09/04/1967	Monumento a los Caídos	Vuelven a romperla	ETA
19/05/1969	Cortan poste de teléfonos	Daños varios en línea telefónica	ETA
16/12/1976	Repetidor de televisión	Destruído	ETA
14/05/1977	Banco de Santander	Lanzan un cóctel molotov	Comando autónomo
05/06/1977	En dos repetidores de TV	Dos bombas. Daño considerable	ETA
16/11/1978	Sede de CCOO	Fuego por cóctel molotov	CAA
16/11/1978	Banco de Santander	Daños	CAA
16/11/1978	Caja Laboral	Daños	CAA
10/10/1979	Concesionario Renault	Destrozos por bomba	ETA
24/07/1981	Transformador de Iberduero	Daños	ETAm
01/10/1982	Banco de Santander	Daños importantes y en dos coches y viviendas contiguas	ETAm
01/10/1982	Caja Ahorros Provincial de Guipúzcoa, CAP	Daños cuantiosos en Roneo Unión Cerrajera, Amuebladora Mondragonesa, docenas de cristales de viviendas contiguas	ETAm

1983-2016

FECHA	OBJETIVO DEL ATENTADO	CONSECUENCIAS	AUTORÍA
19/04/1983	Banco de Santander	Daños importantes, además de en varios coches y viviendas	ETAm
13/05/1985	Viviendas y coches	Daños por bomba en la Plaza Deko	ETA
08/11/1996	Laborman ETT	Daños por bomba en las oficinas	ETA
11/04/1997	Juzgado de Paz	Dos kilos de cloratita causan importantes daños en su interior y en viviendas, cristales y nueve vehículos	ETA
21/10/2000	Empresa JOMA S.A.	Bomba. Grandes daños materiales	ETA

Atentados parapoliciales contra establecimientos, empresas, vehículos, mobiliario urbano...

FECHA	OBJETIVO DEL ATENTADO	CONSECUENCIAS	AUTORÍA
17/12/1974	Cooperativa de consumo Makatzena	Numerosos daños en su interior y en las viviendas cercanas	Grupo parapolicial
11/05/1975	Restaurante Etxabe Enea	Daños por una bomba	Grupo parapolicial
28/06/1975	Bar Udalaiz de Jokin Etxabe	Daños materiales	Grupo parapolicial
26/07/1975	Restaurante Etxabe Enea	Daños considerables por bomba y ametrallan coches aparcados	Grupo parapolicial
04/10/1975	Coche de Juan José Etxabe	Bomba destroza el coche pero no le alcanza porque se retrasó	Grupo parapolicial
04/10/1975	Bar Bengoa	Destrozos en puerta y cristales	Grupo parapolicial
14/10/1975	Lápida de Iñaki Etxabe	Una bomba la destruye	Desconocidos
16/11/1975	Coche de la familia Iturbe-Ormaetxea	Destruído por bomba-lapa y explota antes de entrar en él	Triple A
02/03/1976	Coche de Ángel Iturbe	El artefacto no explota	Desconocidos
17/04/1976	De nuevo el bar Bengoa	Bomba. Diversos daños	Desconocidos
03/08/1977	La fábrica del alcalde José Antonio Altuna Gallastegi	Dan fuego a la empresa a los 12 días de denunciar amenazas	Guerrilleros de Cristo Rey
08/09/1979	Bar de Juan José Etxabe	Nueva bomba en el restaurante	"Incontrolados"
14/09/1980	Restaurante de Jokin Etxabe	Otra bomba	GAE

1983-2016

FECHA	OBJETIVO DEL ATENTADO	CONSECUENCIAS	AUTORÍA
31/01/1984	J. J. Uriarte Muruaga (PNV)	Bomba en el coche	Incontrolados
23/08/1984	Bar de Jokin Etxabe en Baiona	Bomba. Hiere a cuatro personas	GAL
28/10/1989	Bar Zuk Nahi	Cuatro balas impactan en la puerta	Incontrolados
Diciembre de 1992	Antena de Egin Irratia, Murugain	En varias ocasiones en el mes	Desconocidos
01/12/1993	Antena de Egin Irratia	Daños materiales en transmisor	Desconocidos

Atentado sin clarificar

FECHA	OBJETIVO DEL ATENTADO	CONSECUENCIAS	AUTORÍA
Noviembre de 1983	Matrimonio de EAJ-PNV. No existe reivindicación	Bomba en el coche R-12 familiar	Desconocidos

Sabotajes y ataques de kale borroka contra sedes, empresas, entidades bancarias, vehículos, viviendas, mobiliario urbano...

1960-1978

FECHA	OBJETIVO DEL ATENTADO	CONSECUENCIAS	AUTORÍA
07/06/1976	Cauchos Bastida	Incendio. Grandes pérdidas.	Sin reivindicar
17/11/1978	Un vehículo	Dañado por el fuego. Barricada	Manifestantes

* En estos años se cruzaron autobuses de línea en la carretera a modo de barricada en diversas convocatorias de huelgas y jornadas de lucha.

1983-2016

FECHA	OBJETIVO DEL ATENTADO /ATAQUE	CONSECUENCIAS	AUTORÍA
27/09/1985	Casa del Pueblo, sede del PSE-PSOE	Destrozan mobiliario, tres máquinas tragaperras, vasos, botellas, daños en el techo, pintadas en las paredes	Manifestantes
01/01/1987	Concesionaria Talbot-Peugeot	Dos coches calcinados	Encapuchados
03/03/1988	Casa del Pueblo	Rotura de vasos, botellas...	Manifestantes
04/03/1988	Nuevo ataque a la Casa del Pueblo, sede del PSE-PSOE	Rompen los cristales con tablones, pero no consiguen entrar al interior	Manifestantes
27/05/1989	Sucursal del BBV	Rompen cristales con piedras	Encapuchados
27/05/1989	Sucursal del Banco del Norte	Rompen cristales con piedras	Encapuchados
30/03/1992	Casa del Pueblo, PSE-PSOE	Cristales rotos a pedradas	Desconocidos
28/08/1993	Batzoki de EAJ-PNV	Lanzamiento de pintura	Desconocidos
26/03/1995	Sede del PSE-EE en Olarte	Destrozan el bar, máquinas tragaperras, la TV, teléfono y otros enseres. Pintadas: PSOE=GAL...	Encapuchados
07/03/1996	Vehículo de la Ertzaintza	Queda calcinado	Kale borroka
24/05/1996	Concesionario de la Renault	Daños varios	Desconocidos
30/06/1996	Camión de Pastas Arruabarrena	Daños	Desconocidos

FECHA	OBJETIVO DEL ATENTADO /ATAQUE	CONSECUENCIAS	AUTORÍA
14/07/1996	Batzoki de EAJ-PNV	Queman siete sillas y mesas	Encapuchados
21/09/1996	Sucursal de Kutxa	Considerables desperfectos	Kale borroka
27/09/1996	Cajeros automáticos del BCH	Destruídos	Kale borroka
27/09/1996	Cajeros del Banco Argentaria	Destruídos	Kale borroka
12/01/1997	Sede de EAJ-PNV	Piedras, tuercas, bolas de acero	Encapuchados
12/01/1997	Sede de Eusko Alkartasuna	Piedras, tuercas, bolas de acero	Encapuchados
12/01/1997	Banco La Caixa	Incendian con cócteles	Encapuchados
12/01/1997	Cajero automático del BBV	Incendian con cócteles	Encapuchados
12/01/1997	Edificio de los Juzgados	Lanzan cócteles molotov	Encapuchados
12/01/1997	Oficina del Banco Vitalicio	Incendian con cócteles	Encapuchados
12/01/1997	Cabinas telefónicas	Destruídas	Encapuchados
06/04/1997	Oficinas del INEM	Cócteles molotov	Kale borroka
06/04/1997	Empresa Trabajo Temporal	Cócteles molotov	Kale borroka
06/04/1997	Empresa de Seguros	Cócteles molotov	Kale borroka
06/04/1997	Juzgado de Paz	Fuego. Daños significativos	Kale borroka
06/04/1997	Cuatro cajeros de sucursales	Incendian, cócteles molotov	Kale borroka
02/08/1997	Oficina de Seguros Mapfre	Sala principal y mobiliario destruidos por las llamas	Kale borroka
03/10/1997	Oficinas de Caja Laboral	Cócteles molotov	Encapuchados
03/10/1997	Sucursal Grupo Vitalicio	Cócteles molotov	Encapuchados
03/10/1997	Argentaria S. A.	Cócteles molotov	Encapuchados
03/10/1997	Sucursal de Kutxa	Cócteles molotov	Encapuchados
03/10/1997	Muebles Montte	Cócteles molotov	Encapuchados
00/02/1999	Coche de Paco García Raya	Calcinado por cóctel molotov	Kale borroka
27/03/1999	Vivienda familiar de José Ignacio Jimeno, candidato a la alcaldía por el PSE-EE. No se encontraba en casa el matrimonio	Cinco cócteles molotov: 3 contra la fachada, 1 entra en la vivienda y causa daños materiales, y 1 entra en el dormitorio de los vecinos, un matrimonio jubilado; cuantiosos daños	Kale borroka

FECHA	OBJETIVO DEL ATENTADO /ATAQUE	CONSECUENCIAS	AUTORÍA
14/10/1999	Oficina de Correos	Rompen la cristalera y lanzan artefacto incendiario. Se quema una saca de cartas y parte de instalación eléctrica	Kale borroka
25/04/2000	Vivienda de José Ramos Prieto, concejal del PP	Cócteles molotov, incendio leve sofocado por la familia	Kale borroka
09/05/2001	Sede de UGT	Cócteles molotov	Kale borroka
08/09/2001	Comisaría de la Ertzaintza	Lanzan cócteles molotov que causan pequeños incendios. Cuatro coches sufren daños	Encapuchados
06/02/2002	Casa del Pueblo, PSE-EE	Daños por 18.000 euros. Afecta a dos viviendas de los pisos superiores, y ventanas	Kale borroka
03/05/2002	Sucursal Banco de Guipúzcoa	Diversos daños	Encapuchados
08/05/2003	Sede de la UGT	Cristales rotos a pedradas. Daños en la sala de actos, paredes ennegrecidas, techo desprendido por cócteles	Kale borroka
24/07/2005	Contenedores de reciclaje	Dan fuego	Kale borroka
07/10/2005	Batzoki de EAJ-PNV	Daños varios	Kale borroka
22/02/2006	Juzgado de Paz	Lanzan pintura roja	Kale borroka
22/02/2006	Sede del PSE-EE	Lanzan pintura roja y pintan	Kale borroka
28/07/2006	Sede del PSE-EE	Incendio por cócteles molotov	Kale borroka
05/01/2007	Cajero de La Caixa	Incendio de gran magnitud. Desalojo de vecindad de tres portales, 24 familias. Queda destruida la oficina bancaria y daños en instalaciones de la comunidad de viviendas	Kale borroka
05/01/2007	Cajero de la Kutxa	Daños de escasa entidad	Kale borroka
05/01/2007	Cajero del BBVA	Daños de escasa entidad	Kale borroka
09/05/2008	Coche de José Luis Apraiz, portavoz de EA-PNV	Ventanilla rota y dan fuego: se queman los asientos	Desconocidos
29/11/2009	Varios contenedores	Son incendiados	Desconocidos
09/09/2012	Cajero del Banco Santander	Dan fuego al cajero y pintan	Desconocidos
00/05/2013	Cajero automático	Dan fuego y pintadas	Desconocidos
02/05/2014	Tres entidades bancarias	Arrojan pintura	Desconocidos
06/11/2016	Batzoki de EAJ-PNV	Arrojan pintura roja a la fachada y a dos trabajadoras	Desconocidos
29/03/2018	Porche del Ayuntamiento	Pintadas en las columnas	Desconocidos

4. CASOS POR ESCLARECER

Se trata de hechos que no están cerrados debidamente, no solo para sus familias y allegados, sino también para una parte importante de la población local. Son casos que tienen una versión oficial pero que cuentan a su vez con elementos suficientes para cuestionar dicha versión: testigos presenciales, análisis médico-forenses, informes y fuentes informativas distintas que llevaron en su momento a pronunciamientos críticos de formaciones políticas, instituciones y asociaciones civiles de derechos humanos. Son casos sin cerrar, polémicos y no irrevocables.

• CON RESULTADO DE MUERTE:

Entre los años 2012 y 2015, a la Comisión de Valoración constituida por mandato del Parlamento Vasco, con el lehendakari Patxi López en el Gobierno vasco, llegaron diversos casos que no eran compatibles con las bases establecidas y el marco normativo del Decreto 107/2012, de 12 de junio. Es así que tanto en los dictámenes del mandato como en el informe final, titulado "Saliendo del olvido"⁵⁶ (2017), los componentes de la Comisión de Evaluación expresaron en varias ocasiones las limitaciones normativas para abordar algunos casos y que algunos de ellos hubiesen merecido una mayor investigación, que la Comisión no podía realizar.

Los cuatro casos que aquí constan entrarían en esas circunstancias, y la misma Comisión lo volvió a reiterar en el siguiente párrafo de su informe final: "Las circunstancias que rodean al caso hubiesen requerido una mayor investigación...". También este equipo redactor considera que los siguientes casos reúnen los requisitos para un mayor esclarecimiento, por lo que se aportan aquí elementos para facilitarlos, si así se requiriera, en un posible "mecanismo de verdad" que procediera a analizar todas las variantes, versiones, archivos -que deberían desclasificarse y abrirse para facilitar el esclarecimiento de todos estos hechos para su contraste y para no alargar el sufrimiento de las familias y allegados- para acercarnos a la verdad de lo acontecido. Esa tarea, mecanismo o comisión abarcaría al conjunto de los casos sin resolver, de forma rigurosa y abierta.

No nos olvidemos que sobre algunos de estos casos constan acusaciones policiales por actos violentos graves y de que existe sufrimiento en muchas familias y seres queridos relacionados con esos hechos. Pero las acusaciones policiales no llegaron a juicio en ninguno de los cuatro casos, porque los sujetos en cuestión fueron abatidos sin pasar ante el juez, que es lo que explicita la ley. Son presuntos, en todo momento. Los cuatro hechos sucedieron entre 1974 y 1978, es decir, dos de ellos sucedieron en dictadura, antes de la muerte de Franco y antes de la amnistía de 1977, y los cuatro lo

⁵⁶ http://www.irekia.euskadi.eus/uploads/attachments/9855/INFORME_saliendo_del_olvido.pdf

fueron antes de la aprobación de la Constitución española. Las acusaciones que pudieran caer sobre ellos no se dilucidaron en juicio. Son preconstitucionales.

Las circunstancias de estas cuatro personas son similares. Su edad va de los 20 a los 26 años. A pesar de haber transcurrido entre 40 y 44 años de los hechos, no se han dado avances en la investigación de lo sucedido. Los cuatro fallecidos pertenecían a grupos armados (aunque en uno de los casos actuaba por libre en esos hechos). Algunos de ellos portaban armas pero no las usaron, ni hicieron ademán de hacerlo según los testigos presenciales en los cuatro casos. No hubo enfrentamiento en el momento de recibir los disparos, es decir, las fuerzas de orden público no se vieron en la tesitura de defender su propia vida por verla en peligro. No hubo armas en la mano de los difuntos. En los cuatro casos la versión oficial no concuerda con lo que alegaron tanto los testigos directos, la comisión popular de investigación o las familias/abogados de las personas muertas. Incluso en algunas publicaciones se clasifica lo ocurrido de ejecución extrajudicial.

Tres de los casos están recogidos en los “Retratos municipales de las vulneraciones del derecho a la vida en el caso vasco” (2015) del Gobierno vasco, clasificados en el apartado de “casos con insuficiente clarificación”. El cuarto caso (el segundo en orden cronológico) ha sido narrado por varios testimonios que hemos recogido y que cuentan lo siguiente: estaba herido y tenía los brazos levantados, en actitud de rendición cuando fue acribillado (más de cuarenta disparos, al parecer). Anteriormente había logrado escapar de un cerco policial en Gernika -junto a otro militante, vecino de Arrasate también, que no fue detenido- en el que murió un guardia civil: Domingo Sánchez Muñoz. Los hechos de ambas muertes sucedieron en localidades distintas: en Gernika y en Ajangiz, a 2,5 kilómetros de distancia y pasadas varias horas de los primeros sucesos. No hubo juicio y no pudo probarse de dónde ni de quién procedieron los disparos que mataron al agente de la Guardia Civil en Gernika. No hubo investigación, aunque sí hubo testigos ajenos a los hechos: baserritarras de cierta edad, que, para su desgracia, fueron detenidos y torturados sin tener relación alguna con el militante de ETA, como lo denunció un grupo de abogados de Bilbao.

Estos son los cuatro casos, ordenados por orden cronológico:

1974

José Luis Mondragón Elorza

Natural de Arrasate, José Luis Mondragón tenía 26 años cuando lo mataron el 20 de mayo de 1974. Había estudiado tornero-ajustador en la Escuela Politécnica, pero con 18 años ya repartía propaganda de ETA. Entró después en el grupo de **Los Cabras**. En 1969 permaneció un tiempo refugiado en Iparralde, donde fue detenido por la Policía francesa y deportado a la isla de Ré. Más adelante, con su compañero Roke Méndez "Poeta", deciden actuar al margen de ETA con una acción autónoma, para lo que desembarcaron en la playa de los Frailes, en Hondarribia, con una zodiac. Pretendían, al parecer, secuestrar a un empresario navarro para canjearlo por compañeros presos, instigados por un infiltrado de la Policía, Jesús Arrondo Martín "Cocoliso", que fue quien les condujo al lugar. Al llegar a la playa se encontraron rodeados por policías y guardias civiles, incluso vestidos de hippies (Amigo: 71), que les esperaban. Murieron los dos primeros por los disparos, y el tercer componente del grupo, "Cocoliso", escapó ileso. El editorialista de *El País*, Pantxo Unzueta, confirmó que "la Policía les esperaba"; los periodistas de *El Mundo* Melchor Miralles y Ricardo Arqués lo calificaron de "asesinato" en su libro "El Estado contra ETA" y Ángel Rekalde, en el libro "Mugalaris", escribió que "los acribillaron a placer" en una "trampa mortal".

En "Saliendo del olvido" se lee:

No consta a la Comisión que en el momento del suceso, se hubiera producido una reacción armada por parte de los ocupantes de la embarcación. A pesar de que las circunstancias que rodean al caso hubiesen requerido una mayor investigación, la Comisión, en el marco de sus competencias, señala que no podía otorgar un reconocimiento en este caso debido al marco normativo del Decreto 107/2012, de 12 de junio (...). El caso podría ser analizado en el futuro con nuevas informaciones sobre los hechos⁵⁷.

1975

Jesús María Markiegi Aiaustui

Nacido en el caserío Arttubi de Arrasate, Jesús María Markiegi, conocido con el sobrenombre de "Motriko", tenía 20 años y era miembro de ETAm cuando agentes de la Guardia Civil dieron con su paradero en un caserío de Ajangiz. Le perseguían desde Gernika y, al estar herido de bala, los perros olfatearon su rastro. Era un 15 de mayo de 1975. El militante de ETA había sido herido en Gernika en el transcurso de una operación policial, en la que la Guardia Civil rodeó la vivienda donde se encontraban

57 "Saliendo del olvido. Informe de la Comisión de Valoración sobre víctimas de violaciones de derechos humanos y otros sufrimientos injustos producidos en un contexto de violencia de motivación política en la Comunidad Autónoma del País Vasco 1960-1978. Carlos Martín Beristain (coord.), Manuela Carmena Castrillo, Aintzane Ezenarro Egurbide, Álvaro Gil Robles y Gil Delgado, Monika Hernando Porres, Inés Ibañez de Maeztu Izaguirre, Sabino Ormazabal Elola, José Antonio Pérez Pérez, Mirian Sánchez Amado y Txema Urkijo Azkarate. Gobierno vasco, 2017. Editado por la Dirección de Víctimas y Derechos Humanos. Presidencia. Gobierno vasco. p. 240.

durmiendo Markiegi y otro miembro de ETA, también de Arrasate. En el mismo tiroteo murió el agente Domingo Sánchez Muñoz, cuando los dos militantes trataron de romper el cerco saltando por una ventana. El matrimonio que los cobijaba murió por los disparos de la Guardia Civil en una “actuación desproporcionada”⁵⁸, y fueron reconocidos como víctimas en 2016 en base al Decreto 107/2012 del Gobierno vasco⁵⁹, al considerar que la acción “se dio contra personas desarmadas e indefensas”⁶⁰. Respecto a los hechos de Ajangiz, según narraron los testigos presentes en el caserío, Jesús Markiegi, estando herido, levantó las manos (Bizkarralegorra: 87) en señal de rendición, pero no fue detenido sino que recibió más de cuarenta disparos (Zabalza: 58). Algunas publicaciones lo han calificado de “ejecución extrajudicial” (Agirre: 604). Su cuerpo, desnudo, fue envuelto en un plástico y expuesto sobre unos matorrales junto al cuartel de Gernika.

Testimonio de Hipólito Bustinza Artabe, de 69 años:

Por razones humanitarias ayudé a curar la herida de un muchacho que se acercó al caserío sangrando por la rodilla. Seguidamente llegaron más de 200 guardias civiles, y pese a que el muchacho no disparó, pues no iba armado, le mataron a tiros, allí mismo. Yo no sabía ni que el muchacho fuese de ETA, ni nada de lo ocurrido en Gernika. Nos llevaron a la vecina –viuda de 51 años-, a la cuñada de 47 años, a su marido Valentín Inchausti, y a mí, al cuartelillo de la Guardia Civil de Gernika. Sin más explicaciones nos empezaron a maltratar, primero, lamentándose de no habernos matado también a todos los del caserío; luego con patadas y puñetazos. Me pusieron el cañón de fusiles y pistolas apuntando en el estómago y a las costillas (dos costillas rotas), pinchando y amenazando con disparar y darme muerte⁶¹.

1978

Roberto Aranburu Iribarren

Roberto Aranburu, natural de Arrasate, tenía 21 años cuando el 15 de noviembre de 1978 fue alcanzado por los disparos de varios guardias civiles. Roberto Aranburu era miembro de los Comandos Autónomos Anticapitalistas. Había estudiado en la Escuela Técnica Empresarial de Oñati y trabajó en la empresa Feliciano Aranzabal. Era conocido por haber jugado al fútbol en el club Mondragonés. Unos diez minutos antes de los hechos en cuestión, Aranburu, junto a José María Iturrioz Garmendia, ametrallaron la

58 Informe de la Comisión de Valoración. *Saliendo del olvido*. Op. Cit., p. 237. Iñaki Garai y Blanca Saralegui es el matrimonio reconocido como víctimas por dicha Comisión.

59 Decreto 107/2012, de 12 de junio, de declaración y reparación de las víctimas de sufrimientos injustos como consecuencia de la vulneración de sus derechos humanos, producida entre los años 1960 y 1978 en el contexto de la violencia de motivación política vivida en la Comunidad Autónoma del País Vasco. BOPV nº 119 de 19 de junio de 2012.

60 *Saliendo del olvido*, Op. Cit., p. 237.

61 Testimonio de Hipólito Bustinza Artabe, jubilado de Altos Hornos, de 69 años de edad, detenido junto al resto de personas mayores del caserío. Estuvo en el cuartel de la Guardia Civil dos días. Recogido en el *Boletín de Noticias del País Vasco*, publicación clandestina durante el estado de excepción de 1975. Editado en Bilbao. Lazkaoko Beneditarren Fundazioa. Dokumentazio Gunea. También en el Archivo Histórico de Euskadi-Archivo Histórico del Gobierno Vasco. Fondo del Departamento de Presidencia P-133/2-4) y en BIZKARRALEGORRA OTAZUA, Elisabete (2017). *Ser Basque Izan. La resistencia vasca no violenta en el franquismo (1957-1977)*. Tomo 1. Donostia: Utriusque Vasconiae, pp. 82 y 87.

fachada del cuartel de la Guardia Civil de Aretxabaleta sin causar heridos. Una vez en Arrasate, varios agentes les alcanzaron y dispararon por detrás, matándolos, y dejando herido a Kike Zurutuza Odriozola. La vecina Emilia Larrea morirá unos minutos después alcanzada por disparos de guardias civiles de Arrasate que no reconocieron a sus compañeros. La Consejería de Interior del Consejo General Vasco afirmó que estas muertes “deben ser explicadas públicamente para ver si ha existido proporcionalidad en los medios utilizados y si no existían medios más racionales y adecuados para haber procedido a la detención”⁶². No hubo orden de alto⁶³ y la mayoría de los impactos fueron por la espalda⁶⁴. Además del CGV y de la Comisión Popular Investigadora, los comités de empresa de *El Diario Vasco*, *La Voz de España*, *Unidad y Egin*, en huelga por estos sucesos, denunciaron conjuntamente “la falta de objetividad de las notas oficiales” e insistieron en que los fallecidos “no esgrimían arma alguna” (ver periódicos del 18/11/1978). También *El País* recogió que “No consta que se produjera ningún tiroteo previo”⁶⁵.

La Comisión de Valoración del Gobierno vasco dejó escrito en su informe final que: *Dada la gravedad de los hechos, el Director del Departamento de Derechos Humanos de la Consejería de Interior del Consejo General Vasco, D. José Ramón Rekalde, se desplazó a Arrasate y recabó testimonios para hacer una reconstrucción de los hechos y elaborar un informe. Según el testimonio recogido por un miembro de la Comisión, el superviviente de los hechos manifestó que no recibieron la orden de alto y que en ningún momento hubo resistencia por su parte. A pesar del informe citado y de los testigos, el caso quedó en la impunidad. La Comisión señala que no puede valorar si se produjeron o no violaciones de derechos humanos como uso excesivo de la fuerza, debido a la falta de investigación efectiva de los hechos*⁶⁶.

1978

José María Iturrioz Garmendia

José María Iturrioz, de 24 años, es el segundo miembro de los CAA que fue abatido por la Guardia Civil en Arrasate, tras haber ametrallado diez minutos antes la fachada del cuartel de Aretxabaleta junto a Roberto Aranburu, sin causar daños personales. Varios agentes les siguieron en un coche particular y al entrar en Arrasate les dispararon por detrás, sin darles el alto según los testigos presentes en los hechos. José María Iturrioz era natural de Legorreta, tenía una hija y su padre era zapatero, de ahí el apodo de “Zapa”. Estudió maestría en la Escuela Politécnica de Arrasate. Su familia presentó este

62 Nota de la Consejería del Interior del Consejo General Vasco, emitida en la noche del 16 de noviembre de 1978. Publicada en *El Diario Vasco* y *Egin* el día siguiente. Todos los testigos recabados por la Comisión de Investigación Popular afirmaron que “En ningún momento se les vio armas a ninguno de los tres y por supuesto no se les dio el alto ni cosa parecida”. *El Diario Vasco* del 16/11/1978: “Testigos presenciales insisten en que –cuando descendieron del vehículo- lo hicieron desarmados, abriendo fuego entonces la Guardia Civil”. *El País* del mismo día: No consta que se produjera ningún tiroteo previo”. El 17/11/1978: “...la mayoría de los impactos por la espalda”.

63 Declaraciones de Kike Zurutuza a la Comisión de Evaluación del Gobierno vasco (2012-2015).

64 *El País* 17/11/1978.

65 *El País* 16/11/1978.

66 “*Saliendo del olvido*. Op. Cit., p. 253.

caso ante la Comisión de Evaluación del Gobierno vasco, cuando se creó el Decreto 107/2012, de 12 de junio. La Comisión de Evaluación lo analizó, pero no pudo “valorar si se produjeron o no violaciones de derechos humanos como uso excesivo de la fuerza, debido a la falta de investigación efectiva de los hechos”. Y añadió la necesidad de llevarse a cabo esa investigación, ya que “las circunstancias que rodean al caso lo hubiesen requerido”, pero el marco normativo del Decreto acotaba en su artículo 2.5 los supuestos relacionados con la violencia. El Consejo General Vasco dejó escrito que “dos de los ocupantes del primer vehículo salen del mismo tratando de huir sin llevar armas en la mano, momento en el que reciben disparos que les causan la muerte” y es “con posterioridad” cuando “la Guardia Civil extrajo del vehículo diversas armas”⁶⁷.

La Consejería del Interior del Consejo General Vasco emitió una nota el 16/11/1978, redactada por el director del Departamento de Derechos Humanos, José Ramón Recalde, que entre otras cosas, decía: *Los que queremos una sociedad en paz y creemos que el pueblo la quiere, hemos de exigir a las Fuerzas de Orden Público, un **exquisito cumplimiento de su función** de garantizadores del orden por encima de la sensación subjetiva de nerviosismo o acoso. Porque la pérdida de la serenidad en esas fuerzas las descalifica para ejercer su propia función. Las muertes de José María Iturrioz y de Roberto Aramburu deben de ser explicadas públicamente para ver si ha existido proporcionalidad en los medios utilizados y si no existían **medios más racionales y adecuados para haber procedido a su detención***⁶⁸. Este posicionamiento trajo un rifirrafe dialéctico entre el ministro del Interior, Rodolfo Martín Villa -al que le apoyaba el partido del Gobierno español, UCD- y José María Benegas, “Txiki”, consejero de Interior del CGV -a quien apoyaba el resto de partidos políticos, que se ratificaron en el informe redactado en Arrasate-.

Tanto en este caso, como en el anterior y el que viene después, la Comisión Popular de Investigación contó con testigos oculares de los hechos para confeccionar su informe⁶⁹. Entre ellos están: J.A.J. y M.N.O. sobre el ametrallamiento de Aretxabaleta, y J.A.B., E.E.A. y J.M.O. sobre los hechos de Arrasate.

67 Nota de la Consejería del Interior del CGV del 16/11/1978, Op. Cit.

68 *Ibidem*.

69 *Arrasateko herriak Euskadi osoari. El pueblo de Mondragón informa a toda Euskadi*. Comisión Popular de Investigación. Noviembre de 1978, pp 2, 3 y 6.

• **CON RESULTADO DE HERIDAS GRAVES:**

1978

Kike Zurutuza Odriozola

Kike Zurutuza Odriozola tenía 20 años cuando fue herido muy grave el 15 de noviembre de 1978 en Arrasate. Kike Zurutuza era la tercera persona que se encontraba en el interior del coche cuando miembros de la Guardia Civil de Aretxabaleta abrieron fuego contra sus integrantes en Arrasate. Les habían seguido, sin darse cuenta, tras haber tiroteado la fachada del cuartel de esa localidad desde ese vehículo sin causar heridos. Según el informe redactado por José Ramón Recalde, director de Derechos Humanos en la Consejería de Interior del Consejo General Vasco, “dos de los ocupantes del primer vehículo salen del mismo tratando de huir sin llevar armas en la mano, momento en el que reciben disparos que les causan la muerte. A un tercero que estaba en el interior, le disparan y le sacan del coche herido”. Este era Kike Zurutuza.

Cuatro balas alcanzaron su cuerpo y dos de ellas siguen incrustadas aún en su interior: una en la columna vertebral y la otra en la clavícula. Los médicos le dijeron que era mejor no extraerlas. De las otras dos balas, una impactó en los pulmones (le tuvieron que extirpar un lóbulo pulmonar), y la cuarta rozó la espalda. En un primer momento, los agentes de la Guardia Civil que le dispararon lo dieron por muerto y quedó tendido en el suelo. Sin embargo, ayudado por algunos vecinos, llegó como pudo al centro médico de LagunAro, y de allí fue conducido al ambulatorio de Arrasate para, finalmente, ser trasladado al hospital Santiago Apóstol de Vitoria-Gasteiz, donde le operaron. Cuando la Guardia Civil se dio cuenta de que no estaba donde cayó herido, persiguió su rastro y se encontraron con el joven Javier Bravo, al que le confundieron con la persona que había huido herida, y le golpearon violentamente hasta que se dieron cuenta del error.

Kike Zurutuza declaró judicialmente que él se incorporó al coche tiroteado a la entrada de Arrasate, aduciendo que no tomó parte en el atentado contra el cuartel de Aretxabaleta. También afirmó que, ya en Arrasate, no hubo orden de alto por parte de los guardias, que sus dos amigos fallecidos no utilizaron arma alguna, por lo que no hubo “un tiroteo”, y que las armas se encontraban en una bolsa atrás del vehículo. **El caso ni siquiera fue llevado a juicio.** Sí hubo una denuncia en el Juzgado de Bergara, pero fue la presentada por su hermana, en la que se acusó a miembros de la Guardia Civil de haber sometido a presiones e interrogatorio a Kike Zurutuza cuando se encontraba herido grave en la UVI. Al respecto, Kike Zurutuza es una de las 200 personas que se ha sometido al Protocolo de Estambul en el estudio realizado por el IVAC-KREI (diciembre de 2017) sobre la tortura.

5. TABLA RESUMEN

CONULCACIONES DE DERECHOS HUMANOS EN EL CONTEXTO DE MOTIVACIÓN POLÍTICA EN ARRASATE				
	1956 1975	1976 1982	1983 2018	Total
ETA, ETAM Y CAA				
Personas muertas	5	3	3	11
Personas heridas	2	2	5	9
Personas secuestradas	-	-	2	2
Secuestradas para robar el coche	1	4	1	6
Personas necesitadas de escolta			27	27
Extorsión económica				Indeterminado
Amenazas de muerte y otras				Indeterminado
Atentados sin causar heridos	3	10	5	18
GRUPOS PARAPOLICIALES, "INCONTROLADOS", BVE, GAL				
Personas muertas	2	2	1	5
Personas heridas	1	4	4	9
Sobrevivientes de atentados	1	2	-	3
Secuestro con interrogatorio	-	-	1	1
Intento de secuestro	-	1	-	1
Atentados sin causar heridos	8	5	5	18
Amenazas de muerte y otras				Indeterminado
FUERZAS DE SEGURIDAD DEL ESTADO				
Personas muertas	-	1	-	1
Personas heridas graves	1	21	1	23
Denuncias de tortura/malos tratos	45	32	34	111
Detención ilegal (llevadas al monte para ser interrogadas)	-	1	2	3
KALE BORROKA, SABOTAJES Y PROTESTAS VIOLENTAS				
Personas muertas	-	-	1	1
Personas heridas	-	-	7	7
Ataques contra entidades, sedes, sucursales... sin causar heridos	-	2	55	57
Ataques contra viviendas	-	-	4	4
Hospitalizadas tras esos ataques	-	-	2	2
Amenazas de muerte y otras				Indeterminado
CASOS QUE REQUIEREN MÁS CLARIFICACIÓN				
Personas muertas	2	2	-	4
Personas heridas	-	1	-	1

6. OTROS HECHOS DE VIOLENCIA Y SUFRIMIENTO

En este apartado se da cuenta de aquellos episodios ocurridos en la localidad que responden a la segunda parte del título del informe: "Informe sobre violaciones de derechos humanos y hechos violentos acaecidos en Arrasate de 1956 a 2018". También en la cronología se recogen este tipo de hechos y su contexto de motivación política en cada una de las épocas.

Según los estándares internacionales de derechos humanos, estos hechos no pueden compararse a efectos de reconocimiento o reparación con las violaciones de derechos humanos hasta ahora explicitados en este informe. Pero no por eso deben ocultarse, son parte de lo que nos ha ocurrido, forman parte de la memoria de lo sucedido, y como tal no debe evitarse hablar de ello. Sí habrá que consensuar cómo se quiere recordar cada uno de esos hechos, porque tampoco todos son iguales entre ellos, pero ignorarlos, no.

A nivel local se conocen mejor estos hechos y eso favorece poder "analizar y reconocer también esta realidad"⁷⁰, aunque, repetimos, la prioridad esté en atender todas y cada una de las conculcaciones de derechos humanos que han sucedido.

El objetivo principal es la convivencia y la reconciliación, el reconocimiento mutuo y el respeto, la autocrítica sobre lo sucedido y no nuevos motivos para la confrontación violenta. No debe olvidarse la sanación social y que nos encontramos en un periodo de restañar las heridas producidas. No todo es lo mismo, pero todo debe estar. Gesto por la Paz de Euskal Herria, al día siguiente de producirse una muerte violenta de raíz política, se concentraba quince minutos en silencio, independientemente de quién era la persona fallecida y cómo lo había sido. Y ello lo hacía en los momentos más crueles y de más dolor. "Se reivindicaba el derecho a la vida de todo ser humano, incluso de quien pretendía terminar con la vida de otro"⁷¹.

Hay dos características que "marcan especialmente el fundamento de la movilización defendida por Gesto por la Paz: el silencio y el posicionamiento contra todas las muertes"⁷². Y lo decían claramente: "La repudia de los actos violentos va más allá de los atentados de ETA, se rechaza la violencia 'venga de donde venga'"⁷³.

70 CARMENA, Manuela, LANDA, Jon Mirena, MÚGICA, Ramón, URIARTE, Juan María (2013). Informe-base de vulneraciones de derechos humanos en el caso vasco (1960-2013). Secretaría General de Paz y Convivencia del Gobierno vasco, p.16.

71 Gesto por la Paz. "Los 'gestos' en "Movilización social". www.gesto.org A pesar de haberse disuelto este organismo, mantiene su web para aportar a la historia de lo sucedido.

72 "El 'gesto' es el mensaje" en Coordinadora Gesto por la Paz de Euskal Herria", en su punto "¿Qué fue Gesto por la Paz?". www.gesto.org

73 *Ibidem*. En "Los 'gestos'".

En el libro⁷⁴ de la directora de *Bake Hitzak*⁷⁵, Ana Rosa Gómez Moral, escrito al final del recorrido de Gesto por la Paz y paralelo a su disolución, se plantean las dificultades que acarrea el posicionamiento de “venga de donde venga” y explicita los casos polémicos: por “haberse visto envueltos en un tiroteo con las fuerzas de seguridad o bien por el estallido inesperado del artefacto que estuviera manipulando o, incluso, transportando hacia su inminente objetivo”. Y lo razona de esta manera:

“Mostrar el dolor y el rechazo por la desaparición de estas personas fue uno de los principios más complicados, sino el más, de asumir por la sociedad. (...) Y sin embargo, los grupos de Gesto por la Paz jamás dejaron de celebrarlos, puesto que, por encima de todo, seguían siendo vidas perdidas para nada y porque también nosotros mismos debíamos inmunizarnos contra la tentación de alegrarnos por la muerte de otro, que, a la vista de nuestro destino, no deja de ser una de las satisfacciones más absurdas y ridículas que puede sentir un ser humano. Una cosa es congratularse de que el terrorista no lograra cumplir su objetivo y otra es redoblar ese entusiasmo, porque, encima, le explotara la bomba a él mismo”.

Hemos dicho anteriormente que no es lo mismo todo lo que se encuadra bajo el concepto “Otros sufrimientos”. ¿Por qué? Porque hay hechos que no están ligados con el uso directo e intencionado de la violencia (accidentes de tráfico...) o la misma no se emplea contra otras personas (suicidios...), y, a la vez, hay otros casos que sí están relacionados con la decisión de emplear la violencia (muertes o heridos en enfrentamiento, al explotar las bombas que manipulaban para colocarlas en algún lugar...).

En Arrasate nos encontramos con la siguiente variedad de casos encuadrados en “Otros sufrimientos”. Los tres, muy diferentes:

- El suicidio de la viuda de un guardia civil asesinado por ETA. Desconocemos si se han producido en Arrasate suicidios entre las Fuerzas y Cuerpos de Seguridad del Estado en relación con la problemática que aborda este informe. Tampoco ha habido suicidios de arrasatearras en prisión, que sepamos.
- Sufrimientos relacionados con las prisiones, el alejamiento de las mismas, que acarrea accidentes, como el que se describe, y su repercusión en las familias, especialmente en las niñas y niños.
- Violencia relacionada con el empleo de armas y explosivos. En el primer caso que se presenta no hay nadie que buscara su muerte, sino que fueron sus propias bombas quienes acabaron con su vida o les dejaron heridos, unas bombas que, además, iban a poner en peligro otras vidas directa o indirecta-

74 GÓMEZ MORAL, Ana Rosa (2013). *Un gesto que hizo sonar el silencio*. Bilbao: Coordinadora Gesto por la Paz de Euskal Herria. Editado con la colaboración de la Dirección de Derechos Humanos del Gobierno vasco, pp. 74 a 76.

75 Publicación de Gesto por la Paz. Salieron 87 números, desde 1992 hasta 2013.

mente. En el segundo caso se trata de un enfrentamiento con las FSE, con disparos y heridos por ambas partes antes de la detención.

Estos son los casos recogidos:

• POR SUICIDIO

El 11 de febrero de 2007, Carmen Rodríguez Muriel, viuda del guardia civil Antonio Ramos Ramírez, asesinado por ETA en Arrasate en 1986, se quitó la vida. Lo había intentado anteriormente tomándose pastillas y tuvieron que hacerle un lavado de estómago. En esta segunda ocasión, a las pastillas le sumó una inyección de insulina, siendo ella diabética.

Carmen Rodríguez tenía un hijo de 4 años y estaba embarazada de tres meses cuando le mataron a su marido. Pasó muchos años con depresiones. Su primer hijo, Alejandro, se quedó sin padre ni madre, porque no podía atenderle como él necesitaba. Su nuevo hermano tampoco podía jugar con él. Este segundo hijo de Carmen nació con una grave discapacidad mental, autista profundo, y a los 3 años tuvieron que internarlo en un centro especial.

Alejandro creció en ese ambiente y terminó enganchado por las drogas. Las peleas en casa por conseguir dinero para pagar las deudas eran frecuentes. Al final, este hijo pasó por la cárcel. "Un día Mari Carmen se cansó de luchar, tiró la toalla y se marchó para siempre a ese viaje del que no hay retorno posible"⁷⁶.

FECHA	PERSONA FALLECIDA	CIRCUNSTANCIAS
11/02/2007	Carmen Rodríguez Muriel	Se quita la vida tras pasar años de depresiones y vicisitudes tras el asesinato de su marido.

• EN ACCIDENTE DE CIRCULACIÓN CAMINO A LA CÁRCEL, Y POLÍTICA PENITENCIARIA

El 8 de septiembre de 2001, Iñaki Sáez Arreitunandia y Asier Heriz Aizpuru fallecen, e Irazu Benito [esposa de Iñaki Sáez] queda herida de gravedad, en un accidente de tráfico cuando se dirigían a visitar a Lurdes Txurruka, presa en la cárcel de Brieva (Ávila). Iñaki Sáez, vecino y concejal de HB de Soraluze, trabajaba en Arrasate, concretamente en Emun Kooperatiba y en Txatxilipurdi Elkarte. Miles de personas asistieron a su homenaje en Soraluze y a la manifestación celebrada el 15 de septiembre en Bilbao, solicitando el fin de la dispersión.

⁷⁶ RODRÍGUEZ MURIEL, Juani, hermana de Carmen y cuñada del cabo 1º asesinado por ETA el 8/06/1986. El testimonio completo está en teinteresa.es 16/01/2015.

FECHA	PERSONA FALLECIDA	CIRCUNSTANCIAS
08/09/2001	Iñaki Sáez Arreitunandia	Accidente de coche yendo a la cárcel de Brieva. Su mujer, Iranzu Benito, resulta herida. Muere otra persona, Asier Heriz.

Cada vez que alguien nos dice que van a alguna visita... no podemos evitar estar pendientes, preocupados hasta que llegan a la cárcel, y también hasta que vuelven a Euskal Herria. En la carretera puede pasar cualquier cosa, son largas horas de trayecto, y hay que llegar a tiempo porque, si no, pierdes la visita. (...) Cada semana subimos a Karakate, a poner flores al monolito que pusimos en su memoria y a cuidar el árbol que plantamos. Ha sufrido sabotajes constantemente, cortando el árbol o arrancando el monolito⁷⁷.

Entre otros efectos que el alejamiento y la dispersión de las personas presas acarrea, se encuentra la incidencia sobre los menores de la familia. Un vecino de Arrasate, el psicólogo clínico Iñaki Barrutia Arregi, planteó hace unos meses, el 22/11/2017, en un escrito de opinión publicado en diversos medios -con el título "20 de noviembre, Día Internacional del Niño"- diversos datos respecto de "los 113 menores que a esa fecha sufrían las consecuencias del alejamiento penitenciario".

Citaba que de esos 113 menores, 9 tienen a ambos progenitores en prisión y 6 tienen a su madre, 95 tienen a su padre y 3 se encuentran encarcelados con sus madres. Y concluía: "Los menores son la parte más vulnerable de nuestra sociedad y la arbitraria política penitenciaria vulnera sus derechos al obligarles a hacer cientos de kilómetros cada vez que acuden a visitar a sus familiares". A su vez, no existen condiciones adecuadas en el interior de las cárceles para las niñas y niños:

*Para vivir con dignidad, no, desde el punto de vista de los derechos humanos, no. En todos los sentidos, diría yo. A mí me llevaron a la cárcel de Palencia, y al menos allí las celdas eran iguales a las de otras cárceles. Muy pequeñas en cuanto al espacio, con literas, y nada adecuadas para los niños. No había adaptación; los niños entraban y salían como si fueran paquetes. No había pediatras, y si había que ingresar al niño o a la niña, la madre tenía que volver a la cárcel, dejando solo a su hijo o hija, bajo la custodia de un agente de la Guardia Civil, o con un familiar. [¿Hay crueldad?] Sí, en el área femenina sí, y más el área infantil. Su argumento es: "El niño o la niña es libre, no tiene por qué estar aquí. No está preso, puede salir cuando quiera". ¿Arrepentirme? No. En ese momento, yo y mi pareja decidimos lo mejor para mi hija. Sentirlo sí, por supuesto. Teníamos mucho miedo. Teníamos miedo de las consecuencias que la cárcel y lo allí vivido podían tener sobre nuestra hija. Y también cierto sentimiento de culpabilidad. **Amaia Arrieta***

77 Marifran Aizpuru y Luis María Heriz, madre y padre de Asier Heriz. Gara 16/09/2011.

Hay bastante unanimidad en los testimonios que han hablado de este tema, acerca de que la política penitenciaria debería abandonar la excepcionalidad implantada en una situación distinta a la actual, tras el desarme de ETA el 8 de abril de 2017 y su disolución definitiva el 3 de mayo de 2018. La legislación vigente debería ser válida para todas las personas presas, especialmente en lo establecido al cumplimiento de penas en prisiones cercanas, al tratamiento respecto a las presas y presos enfermos, al aislamiento, y a la política de grados.

El 11 de mayo, el lehendakari Iñigo Urkullu sostuvo en el pleno del Parlamento vasco que “desde un punto de vista ético y con todo el respeto a la memoria de las víctimas, se me hace incomprensible que se haga del alejamiento de presos una condición política”. Afirmó, además, que “esta medida solo provoca sufrimiento a las familias, personas que no han cometido ningún delito”. Y concluyó que “hacer sufrir innecesariamente, no es hacer política, no es un comportamiento ético, y tampoco es legal según la legislación penitenciaria”.

Respecto al cómputo de penas cumplidas en cárceles francesas y que pudieran ser acumuladas según la Resolución 2008/675/JAI que la Unión Europea dictó en 2008, está el caso del preso Josu Arkauz Arana, de Arrasate. Esta decisión marco estipula que: “Cada Estado miembro garantizará que se tomen en consideración, con motivo de un proceso penal contra una persona, las condenas anteriores pronunciadas en otros Estados miembros contra la misma persona por hechos diferentes, sobre las cuales se haya obtenido información a través de los instrumentos de asistencia judicial aplicables o mediante el intercambio de información extraída de los registros de antecedentes penales, en la medida en que se tomen en consideración las condenas nacionales anteriores y se atribuyan a aquellas condenas los mismos efectos jurídicos que a las condenas nacionales anteriores, de conformidad con el Derecho nacional”. España redactó una nueva ley en noviembre de 2014, pero la misma obstaculiza la acumulación de estas condenas.

• EN EL USO DE LA VIOLENCIA

Este caso recoge la muerte de dos militantes de ETA y de las heridas sufridas por otros dos. El suceso ocurrió en el aparcamiento de Garibai de Arrasate, al explotar en sus manos una bomba que manipulaban en el interior de un coche, el día 19 de abril de 1983. Al parecer, el material se encontraba en mal estado. Momentos antes habían colocado otra bomba en una entidad bancaria sin causar daños personales, aunque sí materiales.

FECHA	PERSONAS MUERTAS	RESULTADO	AUTORÍA
19/04/1983	José Antonio Garate Askasibar	Fallece en el traslado al hospital	Por su propia bomba (ETA)
19/04/1983	Félix Badiola Etxaburu	Queda destrozado	Por su propia bomba (ETA)

José Antonio Garate Askasibar, una de las personas fallecidas, tenía 25 años y era natural de un caserío de Elgoibar, aunque cuando tenía siete años su familia se desplazó a vivir a Eibar. Trabajó en la empresa Jata. Murió cuando era trasladado al centro hospitalario tras quedar gravemente herido al explotar el artefacto que manipulaban. El comando de ETA estaba compuesto por cuatro militantes menores de 26 años.

Félix Badiola Etxaburu, que también falleció y contaba con 25 años, era natural de Eibar. Desde los 15 años trabajó con su padre en la fábrica de bicicletas GAC. Su cuerpo quedó destrozado por la explosión. La descripción que hicieron los medios de cómo quedaron sus restos fue espeluznante. Otros dos vecinos de Eibar resultaron heridos, uno de ellos muy grave: José Luis Herrera Pérez (23 años) y Agustín Sarasketa Escribano (26 años.).

FECHA	PERSONAS HERIDAS	RESULTADO	AUTORÍA
19/04/1983	Agustín Sarasketa Escribano	Muy grave	Por su propia bomba (ETA)
19/04/1983	José Luis Herrera Pérez	Grave	Por su propia bomba (ETA)

[Un mes antes, el 3 de febrero, falleció Ángel Fernández Ruiz, miembro de Iraultza. Nacido en Oñati, tenía 26 años cuando, junto a otro militante, les explotó una bomba que estaban manipulando en Vitoria-Gasteiz. Gravemente herido, fue traslado a un centro hospitalario de Madrid, donde murió a los tres días].

• EN ENFRENTAMIENTO ARMADO

Se trata de un enfrentamiento con armas de por medio y personas heridas en ambas partes, durante una operación policial contra miembros de ETA el 26/09/1973, en Bilbao. El policía José María Vecino García resultó herido en esa confrontación -con fractura abierta de los dos metacarpianos- y tuvo que ser atendido en el Hospital Civil de Basurto. A su vez, el militante de ETA Jesús Mª Zabarte Arregi, "Garratz", de Arrasate, fue detenido tras recibir varias heridas de bala en ambas piernas y en una mano. Un segundo militante, Imanol Mitxelena Loiarte, "Oxobi", recibió cinco impactos de bala, uno de ellos en el pulmón. Los dos fueron operados quirúrgicamente en el Hospital de Basurto.

FECHA	PERSONAS HERIDAS	RESULTADO	AUTORÍA
27/09/1973	Jesús M ^a Zabarte Arregi	Balas en pierna y mano	Guardia Civil

7. HECHOS QUE HAN CAUSADO ESPECIAL IMPACTO EN EL MUNICIPIO

Aquí se plasman algunos hechos destacados que han quedado en la memoria de una gran parte de las personas entrevistadas y en el muestreo que hemos llevado a cabo en el trabajo de campo realizado en la localidad. También hemos tenido en cuenta para su selección el impacto que han tenido esos hechos en los medios de comunicación y en la opinión pública

Los cuatro casos destacados que causaron un impacto intenso en la localidad, teniendo en cuenta el momento y su contexto, recogidos de forma cronológica, son los siguientes:

1. Octubre de 1975: tres guardias civiles asesinados por ETA, y los dos primeros asesinados por grupos parapoliciales
2. La muerte de Emilia Larrea y de dos miembros de los CCAA, con el posterior enfrentamiento entre Martín Villa y Txiki Benegas
3. “Aquí, al lado de casa”, en San Andrés, José Antonio Ortega Lara estuvo 532 días secuestrado por ETA en un zulo
4. Una herida más sin cerrar aún: el asesinato de Isaías Carrasco, trabajador de Bidelan y ex concejal del PSE-EE.

Además de esos hitos, han salido otros hechos destacados que no han alcanzado el consenso de los cuatro anteriormente reseñados. Son los siguientes:

- el asesinato de Agurtzane Arregi Letamendi en 1978, que lo hemos integrado en el primer hito,
- los anti-hitos que suponen el aislamiento y la soledad de las familias de los nueve guardias civiles asesinados en la localidad,
- el asesinato de Juan Luis Aguirreurreta Arzamendi en 1979, con acusaciones que se prodigaban en aquella época y desmentidas por la familia,
- el homenaje llevado a cabo a la muerte de Txomin Iturbe Abasolo, en marzo de 1987, con la presencia de decenas de miles de personas en Arrasate,
- el desalojo de las viviendas de tres portales de la calle Jokin Zaitegi y el consiguiente realojo de la vecindad en tres hoteles a consecuencia del ataque contra un cajero de La Caixa en 2007, con la muerte posterior de Ambrosio Fernández Recio, y
- los testimonios desgarradores y pedagógicos de Olatz Etxabe y Sandra Carrasco en diciembre de 2016, en la Plaza de la Memoria, y que ya tienen un lugar destacado en los testimonios.

El hecho de recogerse, finalmente, los siguientes cuatro acontecimientos en este epígrafe no modifica la calificación jurídica de los mismos en relación a los derechos humanos, sino que se plasman aquí solo en base al impacto que han tenido en el recuerdo de una gran parte de las personas entrevistadas y de los sondeos y contrastes realizados.

7.1 OCTUBRE DE 1975: TRES GUARDIAS CIVILES ASESINADOS POR ETA, Y LOS DOS PRIMEROS ASESINADOS POR GRUPOS PARAPOLICIALES

1975

Cuando una patrulla de la Guardia Civil volvía al cuartel de Arrasate tras retirar una iku-riña en Arantzazu el día 5 de octubre de 1975, una bomba activada por ETA explotó al paso del Land Rover cerca de la localidad de Oñati. Los agentes Esteban Maldonado Llorente (20 años), Jesús Pascual Martín-Lozano (25 años) y Juan Moreno Chamorro (26 años) murieron, y resultaron heridos graves el cabo José Gómez Castillo (29 años) y Juan García Lorente (conductor del vehículo, de 27 años).

El lugar del atentado estaba marcado con una marca de pintura roja en la cuneta para poder ser activado el artefacto mediante un mando a distancia. La potente bomba, compuesta por dinamita y tornillería, impactó de lleno en el vehículo y lo desplazó una veintena de metros, dando varias vueltas de campana. Los cuerpos de Pascual, Moreno y Maldonado quedaron destrozados a lo largo de la carretera. Los dos heridos fueron conducidos al Hospital de Cruces de Barakaldo, mientras la capilla ardiente de los tres fallecidos quedó instalada en el cuartel de Arrasate, donde estaban destinados los agentes.

Jesús Pascual Martín-Lozano llevaba tan solo ocho meses en el Cuerpo, se había incorporado en el mes de febrero. **Esteban Maldonado Llorente**, que tenía 20 años, también llevaba poco tiempo en la Guardia Civil, aunque su padre y un hermano también eran guardias civiles. **Juan Moreno Chamorro** era padre de tres hijos a pesar de tener 26 años. Los funerales se celebraron al día siguiente del atentado, en la parroquia de San Juan Bautista.

La reivindicación de ETA se llevó a cabo el día 10. Pero no fueron ni los primeros ni los últimos guardias civiles destinados en el cuartel de Arrasate asesinados, ya que un total de nueve agentes de la Guardia Civil han sido víctimas mortales de ETApM, ETAm y CCAA entre 1974 y 1986.

Este equipo redactor ha tratado de conocer la situación actual de sus familias, pero no ha sido posible, por lo que queda pendiente de hacerse. Con la Ley de Amnistía de 1977 este caso quedó amnistiado, siendo uno de los atentados cuya autoría ha quedado sin conocerse.

Pero estas tres muertes no fueron las únicas ese 5 de octubre de 1975. Por la noche, tres individuos con preparación paramilitar irrumpieron en el restaurante Etxabe Enea situado en el alto de Kanpazar, donde vivía **Iñaki Etxabe Orobengoa** con su mujer Mª Ángeles Okina, sus hijas Olatz y Ainhoa, y su hijo Aitor. Los agresores lanzaron un gas en el interior del restaurante y los clientes se echaron al suelo, mientras que los agresores gritaron “¡Venimos a por vosotros!”. Luis Etxabe, que los oyó, logró encerrarse en un cuarto trasero y atrancar la puerta. Pero su hermano Iñaki, que estaba en la cocina, fue alcanzado por 18 impactos de bala. “Blanco y Negro” del día 11 tituló así: “Un comando no identificado asesina a don Ignacio Echave”. “Informaciones” del día 7 destacó que los agresores actuaron con metralletas y pistola, y que lanzaron un spray sobre los clientes. Tiempo después lo reivindicó el Batallón Vasco Español (BVE), convirtiéndose en el primer atentado mortal parapolicial.

Aquel mismo día, cuenta su hija Olatz, agentes de la Guardia Civil ya habían estado en el restaurante antes del atentado y quince minutos después del mismo se personó una patrulla del cuartel de Elorrio, que llegaron a decir: “Hemos llegado tarde”. Y continúa: “Creo que ellos tenían conocimiento del plan e intentaron que no le mataran a mi padre. No eran amigos, pero *aita* conocía gente muy diferente, de todas las ideologías; era una persona muy abierta, y que podrían hablar con él. Tal vez los guardias civiles de Elorrio pensaron que era una salvajada matar a Iñaki”⁷⁸.

Para conocer mejor por qué tres individuos encapuchados se dirigieron esa noche al restaurante Etxabe-Enea, a las pocas horas del atentado de Oñati, es necesario conocer algo más sobre la saga familiar de los Etxabe. El atentado fue considerado como una “venganza” en varios de los testimonios recogidos por este equipo redactor. Esta familia era muy conocida en Arrasate y su implicación en la lucha antifranquista arrasó una ristra de detenciones, atentados y sufrimiento.

En el estado de excepción de 1968, tras el asesinato del inspector Melitón Manzanas en Irún, fueron detenidas centenares de personas, entre ellas cuatro de los hermanos Etxabe: Gregorio, Luis, Jokin e Iñaki. Para entonces, Juan José ya se encontraba escapado de casa por su militancia en ETA y había sido detenido en 1960, 1962 y 1970 (dejó ETA en 1971 y cinco años después se acercó a Euskal Sozialista Biltzarrea, ESB).

78 ZABALZA, Joseba (2017). *Gogoan hartzeko izenak*. Euskal Memoria Fundazioa, p. 45.

Gregorio también había sido detenido en 1962 (denunció torturas), 1965 y 1966, por su militancia en STV. En 1968 fue desterrado por las autoridades franquistas a la localidad de Teba (Málaga) y su hermano Luis a Alatoz (Albacete). Este último, ya había sido detenido también en 1962 y 1965 acusado de divulgar propaganda de STV-ELA. También lo fue en 1975.

En ese mismo año del asesinato de Iñaki Etxabe, durante el estado de excepción implantado en primavera, los Etxabe ya recibieron algunos "avisos". El 11 de mayo, una bomba de los "incontrolados" hizo explosión en el restaurante familiar de Kanpazar. Fueron meses de mucha violencia que salpicó Arrasate. El arrasatearra y militante de ETA Jesús Mª Markiegi Aiausti fue muerto por la Guardia Civil en Ajangiz, el 15 de mayo. Otro artefacto parapolicial fue colocado el 28 de junio en el restaurante Udalaiz de Baiona, que regentaba Jokin. Y el 26 de julio, ametrallaron el restaurante Etxabe Enea de Kanpazar y los vehículos aparcados cerca del establecimiento. Nadie reivindicaba esos atentados aún, como tampoco la bomba que explotó bajo el coche de Juan José Etxabe, en Donibane Lohizune, ni la bomba en el bar Bengoa de Arrasate, ambos en la víspera del asesinato de Iñaki Etxabe.

En el dictamen que la Comisión de Evaluación creada al amparo del Decreto 107/2012 del Gobierno vasco entregó a la familia Etxabe-Oquina, se decía: "Es inequívoco que los que dispararon eran de grupos de extrema derecha o denominados *incontrolados*, que se dedicaban a combatir a los movimientos antifranquistas que iban surgiendo en aquella época y siempre han existido sospechas de que contaban con la connivencia, aquiescencia y en algunos casos con la participación directa de agentes del Estado".

A la familia no le dejaron poner esquelas en los periódicos por orden gubernativa tras la muerte de Iñaki Etxabe. Al entrar en el cementerio con el ataúd a hombros, se vivieron momentos de mucha tensión, ya que la Guardia Civil esperaba al cortejo y apuntó con sus armas a los presentes. Pero los allegados de Iñaki Etxabe reaccionaron con aplomo y no fue a más. Días después, alguien rompió la lápida.

Pero los asesinatos tampoco culminaron aquí. Una semana después, el día 12, el taxista **Germán Aguirre Irasuegi** fue encontrado sin vida en Legutio, con tres impactos de bala en la cabeza. Su asesinato se relacionó con el conocimiento que podía tener Aguirre sobre quiénes fueron los autores tanto del atentado contra Iñaki Etxabe como de la bomba colocada el día anterior en el bar Bengoa de la plaza Sebero Altube (Bizkarralegorra: 94). Su cuerpo fue encontrado "a unos quinientos metros del cuartel"⁷⁹ de Legutio.

Germán Aguirre, taxista del pueblo, aunque nacido en Bergara, algo debió ver esos días. En 2000, cuando uno de los hijos de la víctima, Jokin, acudió a la Comisión de Derechos Humanos del Parlamento vasco, la Ponencia recogió su opinión respecto a

79 ALONSO, Rogelio, DOMÍNGUEZ, Florencio, GARCÍA REY, Marcos (2010). *Vidas Rotas*, Madrid: Espasa, p. 62.

que “la familia sospecha que quien lo asesinó es la Guardia Civil”⁸⁰. La víctima tenía 38 años y era padre de dos hijos.

Tampoco terminaron en 1975 los ataques parapoliciales. El 2 de julio de 1978, la Triple A ametralló al matrimonio formado por **Agurtzane Arregi Letamendi** (alcanzada por 17 disparos) y Juan José Etxabe (con 18 impactos de bala), aunque este último logró salir con vida. Los disparos los hicieron cuando Agurtzane Arregi, tras terminar su trabajo en Donibane Lohizune, se introdujo en el coche donde le esperaba su marido. Esperaron a que estuvieran los dos antes de dispararles. Tenían dos hijas y un hijo de 13, 11 y 9 años. El 15 de septiembre de 1980, otra bomba fue colocada en el restaurante de Jokin Etxabe en Baiona. En esa ocasión, quien lo reivindicó fueron los Grupos Armados Españoles (GAE).

En palabras del ex alcalde de Arrasate, José Antonio Altuna Gallastegi, sobre el asesinato de Iñaki Etxabe y Germán Agirre: “Nunca llegó a investigarse y aclararse, supuso un duro golpe en el pueblo”⁸¹. Para la citada Comisión de Valoración creada por el Gobierno vasco: “A pesar del tiempo transcurrido, debiera hacerse una investigación exhaustiva para el esclarecimiento de los hechos e impedir su impunidad y reparar a las víctimas”⁸².

80 *Ponencia Víctimas de la violencia*. Parlamento vasco. Comisión de Derechos Humanos y Solicitudes Ciudadanas. Tomo I. Vitoria-Gasteiz, 2000, p. 197.

81 BIZKARRALEGORRA, Elixabet. Op. Cit., p. 153.

82 Dictamen nº 10. Resolución del 21 de abril de 2015. Comisión de Evaluación creada al amparo del Decreto 107/2012, de 12 de junio, del Gobierno vasco.

7.2 LA MUERTE DE EMILIA LARREA Y DE DOS MIEMBROS DE LOS CCAA, CON EL POSTERIOR ENFRENTAMIENTO ENTRE MARTÍN VILLA Y TXIKI BENEGAS

1978

El 15 de noviembre de 1978, Emilia Larrea Sáez de Adana, de 52 años y madre de tres hijos, se encontraba sentada a la entrada de su caserío cuando una bala le perforó la yugular. Allí mismo murió. Su amiga Crescencia Vidaurreta García, de 51 años y madre de un hijo y dos hijas fue alcanzada por otra bala, que le atravesó el muslo izquierdo. Junto a ella se encontraban tanto el hijo de Emilia, de 22 años, Jesús Mari, como una de las hijas de Crescencia, Esperanza. Una tercera bala impactó en la persiana del domicilio de Eduardo Etxeberria, próximo al caserío de Larrea.

Quienes dispararon fueron guardias civiles del cuartel de Arrasate, que confundieron con miembros de ETA a otros agentes del cuartel de Aretxabaleta que se encontraban de paisano y con armas en la mano. Momentos antes, esos guardias de paisano habían disparado contra tres miembros de los Comandos Autónomos Anticapitalistas, matando a Roberto Aranburu Uribarren y José Mª Iturrioz Garmendia e hiriendo de gravedad en el pulmón a Kike Zurutuza Odriozola. Les habían seguido desde Aretxabaleta, donde los dos primeros habían ametrallado la fachada del cuartel sin causar heridos.

*Cursé COU en Oñati, y muchas veces volvíamos en coche con Zapa, pues era la pareja de una amiga... Cuando lo mataron, pensé: ¡hostia, Zapa!... **Julia Monge***

También resultaron heridos de bala por los disparos de los guardias civiles del cuartel de Aretxabaleta: Juana Martín Lorenzo, de 16 años, que llevaba una criatura en brazos, y Roberto Beltrán de Heredia Pérez, de 18 años, que se encontraba en el interior de un coche y que ha sido reconocido como víctima por el Gobierno vasco en el Decreto 107/2012.

Pasados varios días, dos de los agentes del cuartel de Arrasate se personaron en el caserío de Emilia Larrea a pedir perdón y disculpas por los disparos, pero el viudo, entre sollozos, les pidió que se marcharan de allí. Asimismo, un guardia civil joven se personó en el hospital a disculparse ante Crescencia Vidaurreta, diciendo que se encontraban muy nerviosos. Crescencia fue dada de alta definitivamente el 26 de febrero de 1979. Durante un tiempo, la familia recibió amenazas anónimas en el buzón diciéndoles que lo que les había pasado fue "porque eran de ETA".

Respecto a los disparos, *El País* afirmó al día siguiente: "No consta que se produjera ningún tiroteo previo", "los tres jóvenes decidieron abandonar el vehículo, momento en que la Guardia Civil habría abierto fuego contra ellos", "la mayoría de los impactos por

la espalda". Primera página de *El Diario Vasco*: "Testigos presenciales insisten en que –cuando descendieron del vehículo- lo hicieron desarmados, abriendo fuego entonces la Guardia Civil". *Euskadi Press* constató que "eran muy numerosas las personas que circulaban por los alrededores" y que "al parecer, los propios miembros de la Guardia Civil llegaron a intercambiarse disparos entre ellos".

El comité provincial del PSE-PSOE condenó "tanto los atentados contra cualquier persona como la actuación concreta que tuvo la Guardia Civil en Mondragón donde se sobrepasaron los límites mínimos de proporcionalidad de las medidas y de respeto a la vida y a la integridad física de los ciudadanos". El PCE dijo que "la Policía no puede utilizar sus armas cuando se pone en grave riesgo al conjunto de la población (...) Actuaciones como ésta, lejos de contribuir a la acción contra el terrorismo, no hacen sino caer en la trampa que éste quiere provocar". CCOO protestó "por la actitud irresponsable de los miembros de la Guardia Civil que dispararon indiscriminadamente en el centro urbano de Mondragón" y mostró su total repulsa por el ametrallamiento del cuartel de Aretxabaleta.

Para esclarecer los hechos se creó en el pueblo una Comisión Popular de Investigación, que presentó su informe en el salón de plenos del Ayuntamiento el 27 de noviembre. La Comisión recogió testimonios de testigos directos: "En ningún momento se les vio armas a ninguno de los tres y por supuesto no se les dio el alto ni cosa parecida"; les dispararon sin tratar de detenerlos. Las familias no tuvieron acceso a las autopsias.

La versión oficial, por su parte, habló de "intercambio de disparos" y de que los guardias civiles actuaron conforme al "estricto cumplimiento de su deber". A su vez, el Consejo General Vasco mandó al director de Derechos Humanos, José Ramón Recalde, a confeccionar su propio informe. Estos son algunos pasajes de la nota emitida:

DE LA NOTA DE LA CONSEJERÍA DEL INTERIOR DEL CONSEJO GENERAL VASCO

(Emitida en la noche del jueves 16 de noviembre de 1978)

[Tras narrar los hechos] La Consejería del Interior debe hacer ante estos hechos las siguientes consideraciones:

Primero.- La lógica de la violencia es la que explica la agresión, tanto al cuartel de la Guardia Civil como la respuesta que causa la muerte de los agresores. Para juzgar estos hechos como para juzgar las muertes y agresiones que casi cotidianamente nos están afectando, hemos de situarnos por nuestra parte fuera de la lógica de la violencia y dentro en cambio de la responsable exigencia de un orden pacífico. Los que aceptan el definir nuestra sociedad como sociedad en guerra, no pueden con coherencia censurar los efectos normales de la misma. Por el contrario los que queremos una sociedad en paz y creemos que el pueblo la quiere, hemos de exigir a las Fuerzas de Orden

Público, un exquisito cumplimiento de su función de garantizadores del orden por encima de la sensación subjetiva de nerviosismo o acoso. Porque la pérdida de la serenidad en esas fuerzas las descalifica para ejercer su propia función. Las muertes de José María Iturrioz y de Roberto Aramburu deben de ser explicadas públicamente para ver si ha existido proporcionalidad en los medios utilizados y si no existían medios más racionales y adecuados para haber procedido a su detención.

Segundo.- En todo caso lo que resulta evidentemente inexplicable es la actuación posterior de una fuerza pública que irreflexivamente dispara de forma que causa una muerte y varios heridos en la población civil. Tal acto debe ser enjuiciado con una gran severidad porque obedece a una de estas dos causas, o bien una irresponsable falta de reflexión, o una actitud todavía más peligrosa, la de una fuerza que actúa sobre una población, como sobre una sociedad enemiga. Es absolutamente preciso que sobre este punto la investigación pública necesaria, sea además, una investigación judicial.

La huelga de protesta fue generalizada los días 16, en Léniz, y 17 con "Guipúzcoa prácticamente parada"⁸³. El ministro del Interior, Rodolfo Martín Villa, en nombre del Gobierno español, acusó al Consejo General Vasco de contribuir "a desencadenar los lamentables incidentes y paros registrados". Añadió que "O se apoya al terrorismo o se apoya a quienes han elegido la dura y abnegada misión de hacerle frente". La UCD, partido en el Gobierno español, pidió la dimisión de Txiki Benegas, consejero de Interior del CGV, por "igualar todos los hechos violentos" y "solicitar una investigación judicial cuando ante hechos como el presente ésta se produce automáticamente, como fija la ley en todo Estado de Derecho". Para UCD, "el CGV justifica con ello la acción armada como respuesta necesaria a una supuesta violencia institucional alentando el terrorismo en el País Vasco"⁸⁴.

La polémica continuó en los días posteriores. Txiki Benegas afirmó el 18 de noviembre que 'no es mediante notas oficiales equívocas como se construye un orden público democrático, sino como se irrita y solivianta a la población'. Asimismo, Benegas adujo que "defiende y defenderá en todo momento a las fuerzas de orden público, pero al mismo tiempo exigirá a las mismas, el respeto a los derechos humanos y actuaciones que no pongan en peligro la vida de la población civil y, lo que es más importante, que la persecución del delito no se convierta en odio hacia el delincuente ni hacia el pueblo que está sufriendo el trauma de la violencia".

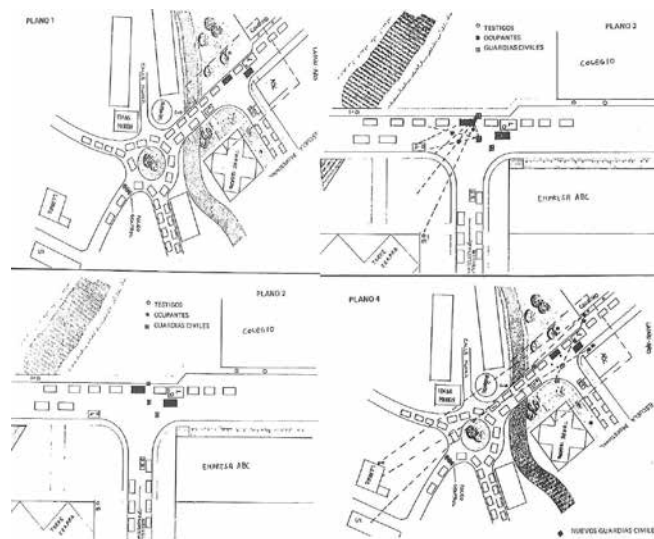
Por su parte, el Comité Ejecutivo del PSE-PSOE añadió que "el señor Martín Villa no ha entendido, ni entiende y quizás no pueda entender lo que es un orden público democrático y lo que es más grave, ni siquiera entiende lo que debe ser un régimen democrático

83 *El Diario Vasco* 17 y 19/11/1978. El 18 sus trabajadores secundaron la huelga.

84 Las anteriores la presente y las posteriores frases entrecomilladas en *El País* 19/11/1978.

y el derecho de todos los ciudadanos a una información exacta y fidedigna de los sucesos que les atañen". Sobre la reacción de UCD dijeron que "sólo puede ser interpretada como una cortina de humo para cubrir su propia responsabilidad en la versión dada por sus representantes de los hechos de Mondragón".

La Corporación de Arrasate tomó la decisión de dimitir el día 25, el mismo día que una frase de Martín Villa quedó para el recuerdo: "Lo que he dicho es verdad y lo mantendría aunque no tuviera razón"⁸⁵. Por su parte, el Consejo General Vasco envió un telegrama al ministro del Interior dándole conocimiento de que se ratificaba y aprobaba el trabajo realizado desde su departamento de Derechos Humanos.

Croquis de la Comisión Investigadora Popular aportado en su informe.

Los hechos quedaron impunes. No hubo juicio alguno.

85 "Euskadi 1977-1982". Egin, p. 45. "Aunque me hubiese equivocado", en *El Diario Vasco* 28/11/1978.

7.3 “AQUÍ, AL LADO DE CASA”, EN SAN ANDRÉS, JOSÉ ANTONIO ORTEGA LARA ESTUVO 532 DÍAS SECUESTRADO POR ETA EN UN ZULO

1996-1997

El siguiente caso tiene características peculiares. Se trata del secuestro más largo de los llevados a cabo por ETA, 532 días: el del funcionario de la prisión de Logroño, José Antonio Ortega Lara. Fue mayúscula la sorpresa cuando en la localidad se conoció su desenlace final, “aquí, al lado de casa”, como le dijo Marian Romero a su hija Sandra Carrasco al conocer la noticia. La impresión aumentó cuando se conocieron las singularidades del caso y las características del zulo. Tiempo después se supo que en el mismo taller industrial de San Andrés también había permanecido secuestrado Julio Iglesias Zamora, 116 días, en 1993.

*Yo, de Ortega Lara me acuerdo porque se tiró mucho tiempo, año y pico, desaparecido, y en mi casa muchas veces se comentaba: “Dónde estará ese hombre y tal”. Y yo recuerdo que pensé para mí, ¿no estará aquí en Mondragón? Sí, sí. Hasta que un día me levanté y no sé si fue mi madre, me dijo: “¿Sabes que ha aparecido Ortega Lara?” y digo, ¿Sí, dónde? Y me dice: “Aquí al lado de casa”. “¿Cómo al lado de casa?”. Y sí, estaba al lado, en el barrio de al lado. (...) A mí me pilló muy jovencita, en esa época tampoco eres consciente de cosas, no como ahora. Ostra, este hombre todo lo que ha tenido que sufrir, que la familia, que si el zulo donde lo tenían... Ahora lo miras de diferente manera. En esa época igual te impacta, pero como eres joven tampoco... A ver, le das importancia porque la tiene, porque al final le han tenido privándole de su vida a una persona durante más de un año, que estuviera encerrado ahí al lado de casa, hombre, todo lo que aguantó y... que es muy fuerte. Es muy fuerte. **Sandra Carrasco***

*Me pareció tremendo, supongo que a mucha gente, aquella escena de Ortega Lara, después de un año encarcelado como un perro. Ver esas imágenes y pensar, cómo se puede tener a una persona peor que a un perro. El ver salir a aquel hombre, me produjo mucho malestar; porque me parecía tal crueldad. Pues vaya salvadores que son capaces de tener a una persona en esas condiciones. Eso me impactó mucho. **Jabier Abalde Galparsoro***

José Antonio Ortega Lara estuvo secuestrado desde el 17 de enero de 1996, cuando ETA lo retuvo en el garaje de su casa en Burgos, hasta el 1 de julio de 1997. Este funcionario de prisiones de la cárcel de Logroño, y miembro entonces del PP, fue rescatado por la Guardia Civil a las 6:30 de ese día. ETA había exigido para su liberación el traslado de las presas y presos vascos a las cárceles del País Vasco.

Los hechos se sucedieron en cadena aquel 1 de julio. A la 01:10 de la madrugada, ETA anunciaba la puesta en libertad del industrial secuestrado Cosme Delclaux en Elorrio. A las 03:30, la Guardia Civil detuvo a José Miguel Gaztelu Otxandorena en Bergara, a José Luis Erostege Bidaguren en Antzuola, a Javier Ugarte Villar en Oñati y a Josu Uribetxeberria Bolinaga en Arrasate. Tres horas después, la Guardia Civil localizó el zulo bajo una máquina de una nave industrial de la cooperativa Jalgi, en San Andrés, y liberó a José Antonio Ortega Lara.

Al parecer, la nave estaba en vigilancia policial desde hacía un mes. El zulo era un habitáculo húmedo de 3 metros de largo por 2,5 de ancho y 1,8 de altura, con una bombilla. Días después, el 7 de julio, el juez dio permiso para que los medios de comunicación pudieran sacar fotos al zulo. Tres días después, ETA secuestraba a Miguel Ángel Blanco Garrido, concejal del PP de Ermua, que en la madrugada del día 13 moriría tras recibir dos disparos en la cabeza el día anterior en Lasarte-Oria.

En el mismo zulo, aunque al parecer modificado, estuvo secuestrado 116 días el ingeniero de la empresa Ikusi, Julio Iglesias Zamora, desde el 5 de julio hasta el 30 de octubre de 1993. La movilización en exigencia de su libertad tuvo como símbolo reivindicativo un lazo azul, que se llevaba en la solapa sujeto con un imperdible. Simbolizaba la "A" de Askatu (Libertad). Este símbolo fue impulsado por la Coordinadora Gesto por la Paz de Euskal Herria y volvió a portarse ante los sucesivos secuestros de José María Aldaia (1995-1996), José Antonio Ortega Lara (1996-1997), Cosme Delclaux (1996-1997) y Miguel Ángel Blanco (1997).

El asesinato por ETA del último secuestrado citado, Miguel Ángel Blanco, trajo consigo una moción de censura contra el alcalde de HB, Xabier Zubizarreta Lasagabaster, en agosto de 1997. Estaba de fondo la no condena de este tipo de hechos violentos. Le sustituyó José María Loiti Agirre, que representaba a la coalición de EA y PNV. Posteriormente volverá a ser elegido alcalde Zubizarreta en las elecciones de 1999.

Javier Ugarte Villar, José Miguel Gaztelu Otxandorena, José Luis Erostege Bidaguren y Josu Uribetxeberria Bolinaga fueron juzgados y condenados a 32 años de prisión el

29 de junio de 1998 por el secuestro de José Antonio Ortega Lara. El tribunal apreció, además, un delito de asesinato alevoso en grado de conspiración, aduciendo que los secuestradores pensaban dejarle morir de hambre al funcionario de prisiones.

A su vez, el fiscal de la Audiencia Nacional, Ignacio Gordillo, señaló el 2 de octubre de 1998 que los secuestradores de Julio Iglesias Zamora fueron los mismos, y la forma de operar también, aunque el secuestrado afirmara que “el zulo de Ortega Lara era bastante más grande que el mío”⁸⁶. El País diría que “Lo único diferente habría sido el móvil, que en el caso de Iglesias fue económico mientras que en el de Ortega fue político”⁸⁷. Josu Uribetxeberria Bolinaga, José Miguel Gaztelu Otxandorena, Javier Ugarte Villar y José Luis Erostege Bidaguren fueron condenados a 14 años, ocho meses y un día por su participación en el secuestro.

⁸⁶ *El Mundo* 02/10/1998.

⁸⁷ *El País* 03/10/1998.

7.4 UNA HERIDA MÁS SIN CERRAR AÚN: EL ASESINATO DE ISAÍAS CARRASCO, TRABAJADOR DE BIDELAN Y EX CONCEJAL DEL PSE-EE

2008

El 7 de marzo de 2008 fue asesinado Isaías Carrasco Miguel por ETA cuando se disponía a trasladarse en su coche hasta su lugar de trabajo, en la cabina de peaje en la AP-1, a la salida y entrada de Arrasate. Era trabajador de Bidelan y estaba afiliado al sindicato UGT. Entre 2003 y 2007 fue concejal por el PSE-EE, pero en la siguiente legislatura se encontraba en el puesto sexto en la lista y solo salieron elegidos cuatro compañeros del partido. Al no sentirse atado a cargo alguno, aprovechó la ocasión para prescindir de los dos escoltas que tenía en su época de concejal.

Según los testimonios recogidos en la localidad, no se puede entender este atentado contra su persona si no es por lo ya citado: carecía de escoltas y ello facilitaba acabar con su vida. No era una persona que tuviera una significación conflictiva o agresiva, ni se había destacado por comportamientos beligerantes, afirman quienes le conocían. Su "pecado" -nos cuenta un compañero de partido- fue ser militante del PSE. Eso, por sí solo, fue suficiente para recibir en el buzón del portal una amenaza que ponía: "Sabemos dónde estás".

En los cuatro años que estuvo en el Ayuntamiento, tomó parte en dos áreas preferentemente: en la Comisión Informativa de Desarrollo Estratégico y en el Consejo Sectorial de Medio Ambiente, como representante del PSE-EE en ese órgano asesor. También acudía a la Junta de Gobierno de la Comunidad del Alto Deba.

Isaías Carrasco había nacido en Arrasate, y sus padres procedían de Morales del Toro (Zamora). Con su compañera María Ángeles Romero, tenían dos hijas: Sandra (de 20 años de edad) y Ainara (de 14 años), y un hijo: Adei (de 4 años). Además de ser cobrador en el peaje de la AP-1, realizaba algunos trabajos extra, como lo hacía Marian Romero, que trabajaba como eventual en una empresa y solía limpiar en alguna casa, además de la suya, para ayudar a la economía familiar.

El día del asesinato, María Ángeles Romero había trabajado de turno de noche, pero a pesar de eso, a primera hora llevó a su hijo al colegio, se fue luego a limpiar una casa, planchó la ropa de casa y despidió por última vez a su marido. Cuando bajó Isaías Carrasco a coger su vehículo para ir a trabajar, desde casa oyeron ruidos extraños, y tanto Marian como Sandra bajaron a la calle. Su hijo Adei, de cuatro años, vio a su padre desangrándose en el suelo, junto a su coche.

“...yo intentaba taparle las heridas. Vino Sandra, se abrazó a él y le pedía por favor que aguantara porque enseguida llegaba la ambulancia. Se puso a gritar pidiendo ayuda, se quitó la chaqueta y lo tapó, porque nadie nos dio ninguna manta. Algún vecino me decía algo, que estuviera tranquila porque venía la ambulancia. Lo único que recuerdo es gente y yo gritando. La ambulancia no llegaba nunca. Lo que más recuerdo es la cara de Isaías, sus ojos, y mis manos llenas de sangre. Con los meses y años me vienen imágenes a la cabeza y hay sitios a los que no puedo entrar porque me vuelven recuerdos del atentado”⁸⁸.

Además del dolor y sufrimiento que produjo el asesinato de Isaías Carrasco, a las pocas horas se vivieron momentos de gran tensión, primero en el hospital y después en el propio Ayuntamiento, donde se instaló la capilla ardiente, fruto de las discrepancias entre algunos representantes políticos. Esa tensión estaba relacionada con el rechazo que provocaba entre los más allegados de Isaías la presencia de algún político muy relevante del PP o de la alcaldesa de la localidad, de EAE-ANV. Todo ello con el agravante de que eran las vísperas de unas elecciones generales.

ETA reivindicó el atentado mortal, e Isaías Carrasco se convirtió en el último político asesinado por esa organización:

Atentados mortales contra cargos y ex cargos políticos*

FECHA	NOMBRE	CARGO	AUTORÍA
1968-1975			
20/12/1973	Luis Carrero Blanco	Presidente del Gobierno español	ETA
24/11/1975	Antonio Echeverría Albisu	Alcalde de Oiartzun	ETAm
1976-1982			
09/02/1976	Víctor Legorburu Ibarreche	Alcalde de Galdakao	ETAm
09/06/1976	Luis Carlos Albo Llamasa	Jefe local del Movimiento en Basauri	ETAm
04/10/1976	Juan M ^º Araluce Villar (y escoltas y chófer)	Presidente de la Diputación de Gipuzkoa	ETAm
08/11/1977	Augusto G. Unceta Barrenechea	Presidente de la Diputación de Bizkaia	ETAm
16/12/1977	Julio Martínez Ezquerro	Concejal del Ayuntamiento de Irun y ex miembro de la Guardia de Franco	ETAm
16/03/1978	Esteban Beldarrain Madariaga	Ex teniente de alcalde de Artea	ETAm
27/12/1978	José M ^º Arrizabalaga Arcocha	Jefe provincial Comunión Tradicionalista	ETAm
27/01/1979	Jesús Ulayar Liceaga	Ex alcalde de Etxarri Aranatz	ETAm
06/02/1979	José Antonio Vivó Indabarrena	Alcalde de Olabarria y diputado provincial	ETAm

⁸⁸ Testimonio de María Ángeles Romero en zoomrights.com, observatorio de la vulneración de los Derechos Humanos por parte de la violencia terrorista. En Fundación Fernando Buesa Blanco Fundazioa.

28/09/1979	Tomás Alba Irazusta	Concejal de HB en el Ayto. de Donostia	GAE
29/09/1979	Luis María Uriarte Alza	Ex alcalde de Bedia y ex diputado prov.	ETAm
16/02/1980	Ignacio Arocena Arbelaiz	Ex concejal del Ayuntamiento de Oiartzun	ETAm
12/05/1980	Ramón Baglietto Martínez	Ex concejal de Azkoitia y afiliado a UCD	ETAm
23/10/1980	Jaime Arrese Arizmendarreta	Ex alcalde de Elgoibar, miembro de la ejecutiva de UCD de Gipuzkoa	CCAA
31/10/1980	Juan de Dios Doval Mateos	De la ejecutiva de UCD de Gipuzkoa. [El 29 de septiembre ETApM mató a José Ignacio Ustaran Ramírez en Vitoria-Gasteiz, miembro destacado del partido]	ETApM
14/11/1980	Vicente Zorita Alonso	Miembro de la ejecutiva de AP Bizkaia	ETAm

1982-2011

23/02/1984	Enrique Casas Vila	Senador del PSE-PSOE, cabeza de lista de Gipuzkoa en elecciones autonómicas	CCAA
17/10/1984	Vicente Gajate Martín	Ex miembro de la Gestora Municipal de Errenteria por el PSE-PSOE	ETA
20/11/1984	Santiago Brouard Pérez	Presidente de HASI, concejal de HB de Bilbao y miembro Mesa Nacional de HB	GAL
31/12/1984	José Tomás Larrañaga Arenas	Ex concejal de Azkoitia y jefe del Movimiento en Gipuzkoa, luego en UCD	ETA
20/11/1989	Josu Muguruza Guarrotxena	Diputado de HB en Parlamento español	Extrema Derecha
15/01/1992	Manuel Broseta Pont	Ex senador y secretario de Estado para las Autonomías con la UCD. Miembro del Consejo de Estado	ETA
23/01/1995	Gregorio Ordoñez Fenollar	Presidente del PP en Gipuzkoa. Teniente-alcalde del PP en Donostia	ETA
06/02/1996	Fernando Múgica Herzog	Ex presidente del PSE-PSOE de Gipuzkoa	ETA
12/07/1997	Miguel Ángel Blanco Garrido	Concejal del PP en el Ayto. de Ermua	ETA
11/12/1997	José Luis Caso Cortines	Concejal del PP en Errenteria. Uno de los fundadores de AP en el País Vasco	ETA
09/01/1998	José Ignacio Iruretagoyena Larrañaga	Concejal del PP en Zarautz	ETA
29/01/1998	Alberto Jiménez Becerril (y su esposa Ascensión García Ortiz)	Concejal del PP en Ayuntamiento de Sevilla	ETA
06/05/1998	Tomás Caballero Pastor	Concejal de UPN en Pamplona/Iruña	ETA
25/05/1998	Manuel Fco. Zamarreño Villoria	Concejal del PP en el Ayto. de Errenteria	ETA
22/02/2000	Fernando Buesa Blanco (y su escolta Jorge Díez Elorza)	Portavoz del PSE-EE en el Parlamento vasco. Ex vicelehendakari (1990-1994)	ETA
04/06/2000	Jesús María Pedrosa Urquiza	Concejal del PP en Durango	ETA
15/07/2000	José María Martín Carpena	Concejal del PP en Málaga	ETA
29/07/2000	Juan María Jauregi Apalategi	Ex gobernador civil de Gipuzkoa. Ex concejal de Tolosa por PSE-PSOE	ETA
29/08/2000	Manuel Indiano Azaustre	Concejal independiente en las listas del PP de Zumarraga	ETA

21/09/2000	José Luis Ruiz Casado	Concejal del PP de Sant Adrià de Besòs	ETA
21/11/2000	Ernest Lluch Martín	Ex ministro de Sanidad, Gobierno PSOE	ETA
14/12/2000	Francisco Cano Consuegra	Concejal del PP de Viladecavalls	ETA
20/03/2001	Froilán Elespe Inciarte	Teniente- alcalde del PSE de Lasarte-Oria	ETA
06/05/2001	Manuel Giménez Abad	Presidente del PP de Aragón	ETA
14/07/2001	José Javier Múgica Astibia	Concejal de UPN en el Ayto. de Leitza	ETA
21/03/2003	Juan Priede Pérez	Concejal del PSE-EE del Ayto. de Orio	ETA
07/03/2008	Isaías Carrasco Miguel	Ex concejal del PSE-EE en Arrasate	ETA

* Fuente: Sabino Ormazabal. No se incluyen otros atentados mortales contra afiliados políticos que no hubieran ostentado cargos determinados en Falange, UCD, PSE-PSOE, PP, UPN, HB... ni cargos políticos muertos por la Policía en diversas circunstancias.

Al cumplirse el décimo aniversario de aquel asesinato, el 3 de marzo de 2018, una representación de EH Bildu asistió por primera vez al acto de recuerdo y homenaje que el PSE-EE viene organizando anualmente a Isaías Carrasco.

Cuatro días después, el 7 de marzo, el Ayuntamiento de Arrasate aprobó, aunque sin el consenso de todos los grupos municipales (abstención de EH Bildu), una declaración que llevaba por título: "Sobre el 10º aniversario del injusto asesinato de Isaías Carrasco". La herida sigue sin cerrarse.

La hija mayor de Isaías Carrasco, Sandra, también trabajadora de la autopista, ocupa hoy en día el mismo puesto de trabajo que su padre en la cabina de peaje.

El Diario Vasco

8. ALGUNOS TESTIMONIOS: SOBRE VIOLENCIA, CONCULCACIÓN DE DERECHOS HUMANOS, CONVIVENCIA Y MEMORIA

En el informe se pueden encontrar datos concretos sobre la vulneración de los derechos humanos producidos por la violencia política, junto con sus contextos y detalles, siempre desde una perspectiva lo más objetiva posible. En este apartado dedicado a los testimonios, en cambio, no se mencionan datos concretos, sino que se recogen las vivencias y las opiniones de algunas personas, contadas desde una perspectiva subjetiva, naturalmente; pero que al mismo tiempo muestran la autenticidad de unas palabras expresadas desde muy adentro.

A la hora de recoger los testimonios, nuestro objetivo no ha sido realizar un compendio de las opiniones políticas, sociales o ideológicas de Arrasate, sino que la meta ha sido más limitada: hemos tratado de observar la influencia que la violencia política ha ejercido en la convivencia entre los ciudadanos, y recabar las reflexiones acerca de los componentes básicos para construir una memoria compartida. Estos testimonios recogidos dan muestra de los diversos relatos, opiniones y modos de pensar de la ciudadanía de Arrasate, aunque no representan directamente a nadie; y por supuesto, sin dar en ningún momento por agotada la complejidad del tema, ni sus matices.

Hemos tratado de recoger los relatos y las opiniones de algunas personas que viven en Arrasate o que tienen algún tipo de vínculo con la localidad, mediante largas entrevistas individuales. Hemos intentado recordar diversas situaciones de violencia, reflexionar sobre las consecuencias de las vulneraciones de los derechos humanos y recoger propuestas o deseos para la futura convivencia. Obviamente, uno de los principales retos ha consistido en garantizar la diversidad de opiniones. En efecto, el equipo redactor de este informe considera que las declaraciones recabadas son un buen reflejo de numerosas vivencias y sentimientos que podrían compartir otras muchas personas de Arrasate, incluso deseos o esperanzas para el futuro.

Es sabido que algunas vivencias, especialmente si son traumáticas, dejan una especial huella en nuestro interior, que luego perdura durante largo tiempo. Quedan clavadas en la memoria individual y más tarde, mediante su transmisión, pasan a formar parte de la memoria colectiva del futuro.

En la mayoría de los textos no se recogen los nombres de los interlocutores, pues se intenta subrayar QUÉ es lo que dicen, y no QUIÉN lo dice; es decir, se quiere dar prioridad al contenido, no al relator. Sin embargo, en el apartado referido a los impactos personales, junto a las declaraciones podemos ver el nombre y apellidos de quienes las realizan, puesto que ahí están reflejadas las experiencias vividas más impactantes, siendo ordenadas las personas entrevistadas por orden alfabético. En adelante, no se sigue ningún orden.

En cuanto a la estructura, los testimonios están organizados en cuatro grupos: en primer lugar, "Impactos personales", a nivel general o vividos de cerca en Arrasate, o bien, en sus propias vidas. A continuación, "Víctimas y su reconocimiento". En tercer lugar, "Convivencia". Seguidamente, "Memoria y futuro". Y, por último, "Nuevas fórmulas".

8.1. IMPACTO DE LAS ACCIONES VIOLENTAS EN LAS PERSONAS ENTREVISTADAS

Los recuerdos que se exponen a continuación se refieren a unos hechos violentos que dejaron un profundo rastro en los entrevistados. Algunos de los relatos nos retrotraen hasta acontecimientos acaecidos durante el franquismo, mientras que otros narran algunos hechos más recientes de las últimas décadas, pero tanto unos como otros, sirven perfectamente para el objetivo de este informe.

En cuanto a la clasificación de los impactos emocionales, se han dividido en dos subapartados en función de las declaraciones de cada interlocutor, sin atender a criterios cronológicos. El primer apartado se ha completado con criterios abiertos de temporalidad y de contexto, mientras que el segundo se ha limitado sobre todo a Arrasate, primando la proximidad.

8.1.1 ACCIONES DE ÁMBITO GENERAL

Javier Abalde Galparsoro

Me impactó mucho cuando los del GAL le mataron a Pérez de Arenaza, porque fue una de las primeras acciones del GAL. Me impactó mucho lo del concejal de Ermua; porque claro, todos nosotros tuvimos una cierta evolución, ¿no? Y me acuerdo que ese día estaba yo en la playa con mi mujer, en Zarautz, y le dije "Le van a matar". O sea, yo me di cuenta que la jugada era tan dura, con esa prepotencia que ha tenido ETA, ellos hacen lo que dicen y jode..., poner como condición que suelten a los presos, pensé "A este le van a matar".

Me he acordado de ese mes tan terrible que fue el febrero de 1981, en que la primera semana le matan a Ryan [ingeniero de Lemoniz]; en la segunda, le asesinan a Arregi en la comisaría de Madrid y a la semana siguiente el golpe de estado de Tejero.

Iban Arantzabal Arrieta

Nací en Elgeta, y allí hemos conocido la desgracia que padeció una familia, en el caserío Sesto Gain. Fue durante la Guerra Civil. Siempre la hemos vivido en lo más hondo de nuestro ser. (...) Creo que fue algo que impactó de diversas maneras en el pueblo y que, de algún modo, hemos aprendido a vivir con ello. Es algo que se contó en la familia, así como en toda la localidad. Lo que convierte en especial a este relato es que su protagonista, Anttoni Telleria, ocultó el sufrimiento que padeció hasta poco antes de morir (el relato es de 2003 y Anttoni murió en 2007). Tras largos años de silencio, narró lo sucedido cuando contaba con ochenta y tantos años de edad. Fue horrible: los franquistas llegaron a su caserío y mataron a su padre; su padre, en el intento de defender a su madre, quedó gravemente herido por los culatazos que recibió; Anttoni intentó defenderse con las manos, pero le cortaron varios dedos, fue violada... Una tremenda tragedia; no sé qué le puede suceder a una familia que sea peor que lo que sufrió esta. El dolor de aquella familia se convirtió en el dolor de todo un pueblo, y con eso hemos vivido todos estos años. (...)

Cuando hemos profundizado en el tema y aprendido en qué consiste la memoria histórica y lo que significa la reparación o el reconocimiento... También en esos casos el episodio de Anttoni Telleria sale reforzado. Estos últimos años el tema creo que se ha tratado bastantes veces, ya que tanto la Asociación Cultural Intxorta 1937 como el ayuntamiento han organizado diversos actos, exposiciones, recreaciones... sobre la Guerra Civil. La música y la literatura también son instrumentos muy válidos para rescatar la memoria histórica. En el libro "Lili eta biok" de Ramon Saizarbitoria, por ejemplo, hay un apartado muy duro sobre este tema. Cuando lo leí, tuve que dejar el libro en "reposo" tres o cuatro días.

También en mi familia he oído hablar de diversos acontecimientos, algunos de ellos muy duros. Por ejemplo, los que se refieren al abuelo Martin, a quien sacaron de la cárcel con la intención de fusilarlo.

Amaia Arrieta Gonzalez

Fueron muchos los acontecimientos que me impactaron. Es difícil seleccionar uno entre tantos. Eran tiempos duros, y todos los días se producía algún hecho violento: una detención, un caso de torturas, un atentado, las luchas de los pre-

sos... La actividad política comenzó a criminalizarse, a convertirse en peligrosa, y ser miembro de la Izquierda Abertzale podía llevarte a prisión, con todo lo que conlleva. No era fácil vivir en esa situación. Por aquel entonces las organizaciones de la Izquierda Abertzale no estaban ilegalizadas, pero éramos conscientes de que si eras miembro de alguna de ellas podías ser detenida, torturada y encarcelada. Éramos jóvenes de entre veinte y veinticinco años, y nuestra labor era política. Pero bajo el lema "Todo es ETA" se elaboró contra nosotros un sumario y estuvimos seis años en prisión por ser miembros de Jarrai, de Haika o de Segi. "Todo era ETA", afirmaban. No fuimos juzgados por ninguna acción armada, ni por participar en la kale borroka, ni por delito de amenazas. Ni siquiera se llegaron a mencionar actividades de ese tipo. Pero no importaba.

Aquí está, por ejemplo, el caso de Iratxe Sorzabal, que protagonizó una prolongada huelga de hambre para que no fuera entregada a las autoridades españolas. No la entregaron. Estaba muy débil, y la dejaron en libertad para que hiciera una vida normal, recobrar fuerzas, engordara... para, acto seguido, detenerla y torturarla. Yo estaba en Soto del Real cuando la llevaron allí. Sabía lo que le habían hecho, pero no pude abrazarla; tuve que conformarme con darle ánimos a gritos desde la ventana de la celda.

El 11 de marzo, por otra parte, fue terrible para nosotros. Por aquel entonces me encontraba en Alcalá Meco. La tele no paraba de informar, desde primera hora de la mañana, de los atentados contra los trenes, y decían que habían sido obra de ETA. Los responsables de la prisión abrieron las puertas de todos los módulos para que cualquiera que deseara atacar a los presos políticos vascos pudiera hacerlo tranquilamente. Los presos comunes vinieron en manifestación, acompañados de los funcionarios y del resto de responsables de la cárcel. Algunos portaban palos, y nos amenazaban e insultaban. Muchos de nuestros compañeros recibieron palizas, y en el caso de la cárcel de los hombres, hubo algunos intentos de incendiar las celdas. En nuestro módulo nos trasladaron al área de incomunicación tras ser apaleadas varias compañeras. Pero al salir de allí continuaron los ataques. Tuve que dormir con el cepillo para el pelo en la mano; era la mejor arma de la que disponía para defenderme.

Amaia Azpiazu Aranburu

¿Sabes qué te digo de Melitón Manzanos? A lo mejor es duro decirlo, pero pensé: "Igual se lo tenía merecido". Sabía que era un torturador; sabía cómo trataban a los vascos que se llevaban detenidos. En más de una ocasión he escuchado a modo de justificación o excusa aquello de "se lo tenía merecido". Y yo me decía a mí misma: "Pues a lo mejor se lo tenía merecido". Ya sabes cómo eran aquellos tiempos. Tampoco teníamos mucha confianza con los amigos para hablar de esas cosas, y yo apenas he opinado de cuestiones políticas;

puede que por miedo, porque lo teníamos muy interiorizado. También por la educación que recibíamos: con las monjas no podías hablar de esto y de lo otro, y mucho cuidado con que supieran que eras abertzale.

¿Sabes qué acción me impactó tanto que terminé posicionándome en contra de ETA? Ya sabes lo que sucede cuando tienes un hijo que empieza a hacer trastadas; piensas aquello de “ya volverá al buen camino; tengo confianza en él”. Pues lo mismo me sucedió con ETA. ¿Que cómo se produjo aquel cambio? Por la muerte del ingeniero de Lemoiz José María Ryan. Fue impactante. La mujer de Ryan implorando que no mataran a su marido... No puedo olvidar su dolor, su voz... No puedo quitarme de la mente la imagen de aquella mujer tan afligida, tan aterrorizada. Y cuando vi la imagen del cadáver de Ryan, junto a un árbol, medio caído. Se le veía la cabeza... Fue entonces cuando me dije: “Son unos terroristas criminales; no tienen corazón. Son crueles».

Otra imagen que acabo de recordar es la de Goikoetxea. Creo que era ertzaina, y que lo mataron a tiros, en la calle. Recuerdo a su mujer manifestándose. La manifestación fue a los pocos días del atentado, en Bilbao, y las cámaras enfocaron a la viuda. Los medios de comunicación, ya se sabe... El dolor que expresaba su rostro se me quedó grabado. Estuve llorando en casa. Cuánto sufrimiento ha provocado todo esto, cuánto...

Sandra Carrasco Romero

En la tele lo que más he visto han sido los atentados, cuando mataban a alguien. El que más me impactó era uno que le habían puesto una bomba en la moto y al pasar había explotado la moto. Salía la imagen, él tirado en el suelo, la bomba, la expansión le había quitado toda la ropa y aparecía en calzoncillos con el pan en la mano. A mí esa imagen es que me impactó muchísimo. Esa y luego también la de Fernando Buesa y su escolta, que me acuerdo que aparecían tirados encima... uno aparecía en una barandilla. Y me acuerdo que mi padre decía, mira, si parecen animalitos, que ha explotado la bomba y que quedaron ahí. Esos son los que más me impactaron... También con Miguel Ángel Blanco, y luego también lo que pasó aquí en Arrasate con Ortega Lara.

Olatz Etxabe Okina

Recuerdo que poco después de fallecer mi padre murió Franco. Mi padre, en octubre; Franco, en noviembre. Me dio pena que mi padre no viviera lo suficiente para verlo.

Cuando había atentados, siempre sufría por los de un bando, al menos al principio. Pero, luego, creo que empecé a sufrir por los de ambos bandos. Recuerdo muy bien Hipercor y la muerte de Yoyes (yo estaba de vacaciones).

Francisco García Raya

Yo empecé en política y colaboraba con el partido aquí, en Mondragón pero no estaba afiliado. Hasta ese fatídico día en que asesinan a Enrique Casas. Un 84, 83... Entonces, sí, ya decidí pues luchar por la libertad y luchar por la democracia en Euskadi y en el resto de España, porque afectaba al resto de España. Y me propuse una meta que, si habéis leído por ahí, alguna vez lo he dicho, que cuando terminara la violencia y llegásemos a conseguir la paz, yo dejaba la política... Bueno, en ese proceso estoy, cuando estaba de parlamentario, ETA dice definitivamente, "Dejamos la lucha armada" y termina esa legislatura, que era la legislatura de Patxi López y Zapatero.

Lo de Froilán fue un golpe muy fuerte... O el compañero de Orio, Juan Priedes. Era el aniversario del funeral de Froilán, el primero, si no recuerdo mal, o el segundo, cuando le mataron a Priedes. Fuimos al homenaje de Froilán, al cementerio de Lasarte, y Juan y yo terminamos el homenaje y nos fuimos a comer a la sede de Prim, el día anterior a su muerte. Pues al día siguiente, yo tuve que ir a Orio donde le habían asesinado.

Juan Karlos Garitano Ezkurra

Han sido numerosas las víctimas que ha habido dentro de este capítulo de terrorismo de ETA, y en mi legislatura misma, hubo más de cien víctimas dentro de esos cuatro años, del noventa y uno al noventa y cinco. (...) Todavía en el franquismo hubo ya víctimas, guardias civiles, atentados y también una respuesta después en Arrasate, de la parte contraria digamos, del Batallón Vasco Español, concretamente Iñaki Etxabe. (...) Fue un derrumbe, impresionante. Ese día fue caótico porque por una parte los tres guardias civiles a los que asesinaron en el camino de Aranzazu a Oñate fue un impacto impresionante, creo que fue un coche bomba... Y luego, a la noche justo, en plan de venganza, el asesinato de Iñaki Etxabe. Allí delante de la familia, o sea fue brutal. Claro, dos partes, un contraste digamos, enorme, enorme sentimiento y que hacía que nos inclináramos en una balanza. ¿Hacia qué lado me inclino? En sí, contra las dos partes, pero siempre en este país hemos casi como justificado... una parte. Hemos justificado la parte de unas víctimas, con respecto a otras.

El Proceso de Burgos me tocó cuando estaba de estudiante en Bilbao, y recuerdo que nos dieron las vacaciones de Navidad con antelación, se adelantaron las

vacaciones de Navidad porque iba a ser el Proceso de Burgos. Hubo huelgas generales y recuerdo que en una de ellas me tocó cantar en Eibar, en un festival de artistas noveles que iba a ser radiado. Incluso fuimos allí y luego decidimos suspender, porque la situación era... La muerte de Txiki y Otaegi también fue de un sentimiento... Recuerdo esa madrugada, cuando oí la noticia, después de todas las presiones que hubo para evitar eso. Fueron los últimos fusilamientos del franquismo. Y en general, en el mismo trabajo, ese era el comentario, de sentimiento.

María Dolores Jauregui Iza

El atentado que más me ha impresionado ha sido el de Hipercor, pero también me han afectado otros muchos.

Recuerdo, por ejemplo, cuando murió Etxabe. Mi marido le había conocido más chavalito y aquello le afectó mucho a José Luis. Él decía, todas las muertes son malas, pero más siendo la de Iñaki, que nunca se había metido en... sus hermanos, sí. Por el otro lado, la muerte de Enrique Casas, a José Luis, también, le afectó mucho.

Icía Lamarain Cenitagoya

La violencia de verdad en el País Vasco la he vivido desde el momento en que aparece ETA. En Mondragón empezaron colocando la ikurriña en Kurtzetxiki; la ikurriña, que estaba prohibida. Allí yo tengo el primer recuerdo de una machada entre comillas, de ETA. Porque fue muy sonado en Mondragón, fíjate, la ikurriña en Kurtzetxiki. Yo era chavalita entonces, porque eso fue en los primeros años 60.

Donde más me empezó a causar impacto, fue cuando secuestraron al cónsul alemán Beihl (1970). Ver que violentan a una persona. ¿Qué tiene que ver esta persona en esta situación que algunos viven en el País Vasco? Nada. ¿Para qué le secuestran? Para forzar situaciones. Esto es una violencia ya. Y el que esa violencia fuera aplaudida, también, por mucha gente del pueblo, como otra machada de estos muchachotes que tenemos de ETA, a mí ya me empezó a dar qué pensar.

Me impactó mucho cuando asesinaron a Gregorio Ordóñez. Yo no era militante del Partido Popular, pero era un chico al que yo le oía hablar y pensaba, "representa mis ideas y lo único que está diciendo es que quiere libertad para todos". No se está metiendo con nadie, habla de libertad y está llamando a cada uno por su nombre; al asesino lo llama asesino y al que no lo es, pues no le llama. (...) Cuando dieron la noticia yo estaba en casa; no soy de lágrima fácil pero me puse a llorar con un desconsuelo terrible. "Han matado a alguien que me repre-

sentá, que lleva mi voz". (...) Ayer leí unas declaraciones de su hijo y ves que no habla desde el odio, pero sí desde la pena que tiene de no haber podido conocer a su padre, pero sí seguir el recuerdo de su padre. Eso me parece tristísimo, que haya tantas familias desestructuradas, rotas por esa situación sin ningún sentido, porque dónde estamos, con todo lo que ha caído, no han conseguido nada. Lo que sí han conseguido es que el pueblo vasco, durante muchos años, haya estado muy enfrentado y de muy mala manera. Me parece terrible.

Julia Monge Sarabia

Mi familia ya conoció la represión en el pasado: en 1934, mi abuelo era el secretario local de la UGT. No tenía estudios, pero escribía muy bien; conservamos algunas actas redactadas por él. Lo detuvieron y encarcelaron, en Aretxabaleta, pero luego le soltaron. Después, cuando llegó la guerra, "desapareció". Mientras tanto, mis abuelas (cada cual con sus hermanas y sus nietos) se marcharon de Arrasate. Fueron primero a Bilbao, luego a Santander; de allí, a Francia, y, posteriormente, a Cataluña. Cuando regresaron a Arrasate, mi abuela, viuda con tres hijos, no podía demostrar su viudedad. La despidieron de la Unión Cerrajera... Cuando desapareció mi abuelo mi padre tenía siete años, y catorce cuando murió su madre.

Cuando cumplí dieciocho años me fui a Gasteiz, a estudiar Magisterio. Empecé en octubre, y en noviembre murió Franco; a los pocos meses, los hechos del 3 de marzo... Huelgas, manifestaciones, asambleas...

Jon Sarasua Maritxalar

Me veo a mí mismo de niño haciendo equilibrios, por decirlo de alguna manera, en medio de dos fuerzas gravitatorias, obligado a elegir desde muy pequeño. Recuerdo cuando íbamos a la ikastola, en pantalón corto. (...) Podría decirse que para los diez años ya había empezado entre nosotros el debate "ETA sí, ETA no", "violencia sí, violencia no", "matar sí, matar no"... Y, ya entonces, empezamos a involucrarnos en la épica de la lucha armada, a horrorizarnos con la tortura... A mí me impactó muchísimo ver en Argia las fotos de Amparo Arangoa, con las nalgas amoratadas por los golpes... Empezamos a percibir que aquella gente era "de los nuestros", y que a los nuestros los torturaban. Y luego estaba la épica de la lucha armada. "Sí, es verdad, ETA ha matado a alguien, pero somos un pueblo oprimido...". Por una parte, percibíamos la citada épica y, por otra, recibíamos de la familia una fuerte influencia abertzale y cristiana. (...) Recuerdo que para mí la influencia cristiana fue muy importante en aquella época.

En el grupo de bailes vascos al que yo pertenecía todo era "Borrokalari kalera..."; había toda una épica abertzale. Y, a partir de 1973, cuando mataron a Carrero, cantábamos aquello de "¡lup, lara!" y lanzábamos nuestros jerséis al aire, simbolizando el coche de Carrero, que subía y bajaba. Cientos, miles de personas (adultos, niños, nuestros monitores, todos) lanzábamos al aire nuestros jerséis, como si fueran el coche de Carrero, mientras aplaudíamos. Aquello era la leche. Lo hacía todo el mundo, toda la gente que conocíamos. Pero recuerdo que nuestro padre nos decía que "Eso no me parece bien". Lanzar un jersey al aire, celebrar la muerte de alguien, aunque dicha persona fuera el primer ministro de Franco, no le parecía bien. Para un niño como yo, aquel fue mi primer dilema ético: "Estamos oprimidos, sí; la lucha es épica, sí, pero celebrar una muerte, eso no está bien". No es un dilema fácil para un niño, y piensas "¡Ostras! Aquí hay algo que...". (...) Yo crecí en un ambiente abertzale y, de alguna manera, participaba de esa épica, pero siempre con el citado dilema ético sobrevolándome.

Luego, fui a la universidad, a Leioa, en el 85-86. Y allí, poco a poco, creo que las propuestas políticas de la Izquierda Abertzale me fueron convenciendo cada vez más. Me iba dando cuenta de que no se había producido una ruptura con el franquismo, y que necesitábamos dicha ruptura para avanzar políticamente. Provengo de un entorno en el que el euskera y la cultura vasca tienen una importancia fundamental, por lo que consideraba que la supervivencia del euskera y de la cultura vasca exigía más medios de los que teníamos, que no podíamos conformarnos con el autonomismo. (...) Para entonces ya me movía en el mundo del bertsolarismo, en la bertso-eskola de Santutxu. Allí fue, en una ocasión, Tasio Erkizia, y nos contó cómo fue torturado. A mí me ha impactado siempre la tortura, desde pequeño, hasta ahora, que parece que ya se ha acabado. La tortura es algo que siempre me ha revuelto y me revuelve las entrañas. Y Tasio nos contó cómo lo torturaron.

Ramón Urrizalki Azpiroz

Nací en 1946, en plena posguerra, en un pueblecito de Navarra, en Betelu. La Guerra Civil española y la Segunda Guerra Mundial habían terminado hacía poco, y en aquel contexto crecí yo. (...) Desde el punto de vista económico, el Estado Español era una autarquía, tanto en mi localidad natal como en Arrasate la vida social y política se desarrollaban en un entorno capitalista clásico. (...) Entre los años 1950 y 60 se empezó a vislumbrar un cierto cambio, aunque fuera superficial: se iba perdiendo poco a poco el miedo a la represión, los fascistas más recalcitrantes cedían posiciones y se estaban dando los primeros pasos de un renacimiento cultural y económico en Euskal Herria.

Vine a Arrasate en la década de 1960, a la Escuela Profesional que se creó bajo la dirección de Don Jose Maria Arizmendiarieta. Tras estudiar oficialía y maes-

tría, trabajé cuatro años en una empresa de Gasteiz. Por aquellos tiempos, al igual que otros muchos jóvenes, yo también participaba de las preocupaciones y del malestar de la situación que vivíamos, y quise hacer frente al sistema que nos había impuesto el franquismo. La organización ETA acababa de nacer, y se colocaban ikurriñas, se hacían pintadas a favor del euskera o de las luchas obreras, se organizaban huelgas y se atentaba contra los símbolos de la victoria franquista en la guerra del 36. Fui detenido y encarcelado por primera vez en mayo de 1968. Posteriormente, al estar fichado y ser sospechoso, fui detenido e interrogado en numerosas ocasiones y, pese a que fui torturado, nunca he denunciado, por miedo, haber sufrido torturas.

En diciembre de aquel mismo año salí en libertad, tras pagar una fianza de 15.000 pesetas. La acusación del TOP (Tribunal de Orden Público) fue la de "asociación ilícita y propaganda ilegal". El 14 de febrero del año siguiente tuve que huir; ya no podía soportar la persecución y el acoso de la policía. Fui juzgado "en rebeldía" y condenado a cinco años de prisión.

Según avanzaba la década de los 60, se iba incrementando la actividad de ETA en Arrasate y en otras localidades, y empezaron a aparecer ikurriñas, a menudo en los cables de alta tensión. Una de las primeras fue colocada en Bergara por varios militantes de Arrasate, y la Guardia Civil necesitó dos días para retirarla. (...) La Guardia Civil detuvo a numerosos militantes, muchos de los cuales fueron salvajemente apaleados. Pero las acciones subversivas iban in crescendo y aumentaba la militancia de ETA en sus tres frentes: el militar, el político y el cultural. La lucha se aceleró... y también la represión.

Los hechos que más me marcaron son, probablemente, los mismos que marcaron a mi generación. Me impactó especialmente la muerte de Txabi Etxebarrieta, acaecida en Benta Haundi, cerca de Tolosa. La represión contra quienes nos sublevamos contra el poder establecido fue muy violenta. Hubo más muertes después: la de Eustakio Mendizabal, Txikia, en Algorta, o la de Joxe Migel Beñaran, Argala, en Biarritz.

Recuerdo también otros muchos hechos; algunos, por su trascendencia, y otros, porque fueron muy impactantes: las ejecuciones de Txiki y Otaegi, junto con tres miembros del FRAP en 1975; la fuga de la cárcel de Segovia, en 1976; las conversaciones de Txiberta, en 1977; la creación de Herri Batasuna, en 1978; la muerte por torturas de Joxe Arregi, en 1981; el secuestro, las salvajes torturas y el entierro en cal viva de Lasa y Zabala por parte de la policía española, algo que no se supo hasta 12 años después...

El caso de Alsasua también me ha impactado profundamente. Ver a esos jóvenes en prisión durante más de 500 días por un montaje de la Guardia Civil y, además, ver qué tratamiento se está haciendo del caso... Ahora que ETA ya no

actúa, se ve con mucha mayor claridad que el Estado no siente reparo alguno en violar los derechos de la ciudadanía, en poner bajo sospecha a movimientos populares o el mero hecho de ser abertzale o independentista.

José Ignacio Yarza Mendizabal

Aquí, en Mondragón, yo ya era concejal entonces, sería el 25 de junio, en Iparralde le mataron a Enrique Gómez; entonces el GAL no estaba, porque el PSOE no estaba en el poder, sería Batallón Vasco-Español. Eso sería en 1979. (...) Estaba casado con una de Mondragón, con Cristina Larrañaga. Y entonces, había que hacer algo ¿no? Mientras estábamos en una asamblea, Ardanza estaba allí, se organizó una manifestación. Yo creo que el hecho de que estuviésemos en fiestas también influía, porque en fiestas se baila y se bebe también, y como todas las manifestaciones pasaban por enfrente del cuartel,... No sé de dónde sacarían tanta piedra para echar al cuartel. Yo estaba aquí con algunos concejales y al cabo de poco tiempo, sale la Guardia Civil y sale como pudo salir.

Todo te deja marca, todo. Yo lo que destacaría es una cosa que no tiene nada que ver ni con Euskadi ni con Euskal Herria, yo estuve en Nicaragua. (...) Al llegar a Managua, un vehículo del Gobierno me esperaba para trasladarme a Matagalpa. Cuando llegué me facilitaron informes geográficos, políticos, económicos y sociales de la VI Región (Matagalpa, Jinotega). Al cabo de una semana me propusieron como asesor a la Junta de Gobierno de la VI Región para la distribución de alimentos básicos por toda esa geografía. Ello conllevaba viajar por los pueblos y conocer sus propuestas e inquietudes, para poder proponer soluciones. Esto suponía viajar por carreteras y caminos en las que frecuentemente la contra efectuaba emboscadas. Decenas de compas y vari@s cooperantes ya habían sido abatid@s en estos recorridos. Varias veces viajábamos con protección del ejército y otras sin ella. Era frecuente por ejemplo que representantes de los diversos Ministerios con l@s que viajaba llevaran su propio fusil para defenderse en caso de ataque. En uno de estos viajes llegamos a San Rafael del Norte. Nos encontrábamos en una reunión que de repente se suspende porque se encuentran 14 ataúdes de compas del ejército sandinista en la entrada de la Iglesia. Habían sido emboscad@s momentos antes en uno de esos caminos. Este era el tipo de violencia extrema que me tocó vivir en Nicaragua.

Marino Yuste Hernández

Recuerdo la muerte de Melitón Manzanos, no sé cómo decir, yo no he sido violento, pero sí que son cosas como que te hubiese gustado vivirlo. El recuerdo que yo tengo de lo que podía representar para alguien que estaba en contra de la dictadura.

Lo mismo que, por ejemplo, cuando mataron a Carrero Blanco, pues era un poco el final, porque había gente que podía haber ocupado el mismo puesto, pero bueno, le matan a Carrero Blanco y de alguna forma, dices "Bueno, igual se va uno de los últimos que quedan de una dictadura puesta por Franco, ¿no?". Entonces, aunque no pueda ser que me alegré de aquella muerte, porque no me alegro de ninguna muerte, pero de alguna forma, dices "Representaban a la dictadura, al poder, a la represión que había en aquellos momentos".

Una cosa que me quedó muy grabada, fue lo del 27 de septiembre en el 75, aquí en la plaza, los fusilamientos de Txiki y Otaegi y tres más. Hubo una manifestación en el pueblo. Llegamos a la plaza y en todas las bocacalles empiezan a salir guardias civiles y la gente más veterana diciendo, "Tranquilos que no pasa nada". Por parte de la Guardia Civil una actuación indiscriminada. Estábamos en la mitad de la plaza, que estaba llena de gente. Entonces, estábamos totalmente rodeados, porque comenzaron a salir guardias civiles por todas las entradas a la plaza. Carreras, golpes, insultos, pero creo que tiros no, puede que pelotazos de goma. Pero yo en ese momento, lo que menos pensaba era mirar a ver qué había, y claro, me pilló con 19 años. Y sí, recuerdo que luego estuvimos unos días muy muy vigilados en la Escuela Profesional, muy controlados. No sé el porqué, era un foco de control por parte de ellos. De hecho, mucha gente salió de ahí y se tuvo que ir.

Javier Zugasti Azkarraga

Recuerdo, por ejemplo, el "Proceso de Burgos". En Arrasate, todas las noches había manifestaciones a la salida del trabajo, panfletos, pintadas, asambleas en la calle... Fue un movimiento constante. Nos reuníamos todos los días, los "rojos" y los "otros". Habíamos comenzado también las protestas contra el "Proceso 1.001" y a organizar el "Primero de mayo". Más tarde, también empezamos a celebrar el "14 de abril". Por aquel entonces, las huelgas en las fábricas eran frecuentes.

Por otra parte, recuerdo cuándo mataron a Jauregi (gobernador del PSOE), que había militado toda su vida en el PCE. Fue en Tolosa. Éramos amigos. Y López de la Calle también era un conocido próximo. Todos ellos habían sido del PCE; se habían ido del PCE al PSOE y luego, pues... bueno, cada cual tiró por su lado. Pero hasta entonces habíamos sido grandes amigos, y su muerte me impactó mucho, y me produjo una gran pena. Recuerdo una anécdota con López de la Calle, en el Bulevar de Donostia. Íbamos a vender el periódico Mundo Obrero, y yo le pregunté: "¿Esto cómo se vende?". Me respondió: "Ahora verás". Y empezó a gritar: "¡Prensa obrera! ¡Prensa obrera!". Así fue como aprendí.

8.1.2 ACCIONES SUCEDIDAS EN ARRASATE O EN EL ÁMBITO PERSONAL DEL ENTREVISTADO

Javier Abalde Galparsoro

Mi padre estaba estudiando para sacerdote cuando se inicia la guerra y sale de allí para irse a la guerra, era militante del PNV y estuvo en la rendición de Santoña. Estuvo en la cárcel. A mi madre, una vez, le raparon el pelo viviendo en San Sebastián. Yo desde bastante joven, tenía una posición inquieta sobre lo que sucedía y entonces, empecé a militar en ETA Berri (1966-1972), antes de que fuera el EMK (Movimiento Comunista Vasco).

Conmigo trabajaba uno mucho mayor que yo que era del Partido Comunista, en la clandestinidad. Fue uno de los primeros que torturó Manzanos. Entonces, ese me explicó cómo le saludó Manzanos, apagando el cigarro en su frente; ese fue el saludo que le hizo Manzanos, a ese que se apellidaba Uranga.

Yo estuve casado con Belén Carrera, que es hermana de uno que estaba en el proceso de Burgos. Estuve en el juicio y viví muy de cerca lo que fue el proceso de Burgos y las contestaciones que hubo durante todos esos años.

Me impactó mucho lo de Isaías Carrasco, porque me pareció de una gran maldad, porque era una persona poco conocida, tan fácil de ir a por él.

Iban Arantzabal Arrieta

Yo nací en 1975, y tengo la impresión de que la violencia ha sido intensa durante todo este tiempo, tanto por un lado como por el otro. No sabría señalar un momento concreto en el que la violencia me causara un impacto más directo, pero sí uno que me indicó que hay un límite para la violencia que no debe superarse. Para mí, ese momento fue el atentado contra Carrasco. Ha habido episodios de violencia muy duros en ambas trincheras, y no sé si aporta nada debatir cuál fue el más violento. En cualquier caso, la muerte de Carrasco nos impactó profundamente, a mí y a todo el pueblo. Aún recuerdo las declaraciones que años más tarde han hecho al respecto Olatz Etxabe y Sandra Carrasco.

Amaia Arrieta Gonzalez

Me han impactado las acciones violentas de todas las partes implicadas. He tenido que escuchar en numerosas ocasiones que somos despiadados, fríos, que no tenemos sentimientos... Sin embargo, todas las acciones violentas provocaban impacto emocional, preocupación... y dolor. Pero eran tiempos muy

duros, y no era fácil vivir así. Hay momentos en que tienes que renunciar a las emociones para soportar la situación: tus amigos que han sido torturados, los que se han suicidado, la vida diaria en la cárcel, las consecuencias de la lucha armada. Tienes que poner en marcha mecanismos de defensa para poder seguir adelante. Creo que yo así lo hice en algunos momentos de mi vida.

Estando presa, una compañera que estaba en una cárcel de París, Oihane Errazkin, se suicidó. Yo no la conocía. Era de nuestra edad; llevaba tres años en prisión y aún seguía a la espera de juicio. Tampoco nosotras sabíamos cuánto tiempo estaríamos en prisión, y llevábamos cuatro años esperando que nos juzgasen. Una joven que estaba en nuestra misma situación no lo pudo soportar y acabó con su vida. Fue un duro golpe para nosotras.

Estando en prisión, llegaron varias compañeras nuevas, recientemente detenidas, que compartieron con nosotras sus primeros momentos tras pasar por comisaría. Para mí, esos momentos fueron muy duros.

Por otra parte, luchar en la cárcel es muy duro, es un enfrentamiento constante. Tienes que pelear a cada momento por defender tus derechos más básicos y mantener tu dignidad. Un ejemplo: una compañera tenía que hacerse una revisión médica (una mamografía) con determinada frecuencia, por prescripción médica antes de su ingreso en prisión. Pero pasaban los meses, y no la llevaban a hacer la revisión. Casos parecidos se producían con frecuencia en la cárcel. Así pues, hacíamos planes para que la trasladaran al ginecólogo. Y lo conseguimos, pero tuvieron que operarla.

Amaia Azpiazu Aranburu

Lo primero que recuerdo de ETA guarda relación con mis tíos, que eran muy abertzales y vivían en el piso de arriba. Yo era joven; tendría unos 19 años. Sería allá por 1976. Mis tíos tuvieron en su casa a un joven que huía de la policía. Por supuesto, todo era secreto, y teníamos mucho miedo. Había que tener mucho cuidado ("No digáis nada a nadie; mucho cuidado..."). El ambiente era de mucha tensión. El joven en cuestión recibía unas cartas escritas en inglés. Pero él no sabía inglés. Yo había estudiado el bachiller laboral, que tenía por aquel entonces al inglés como una asignatura muy potente, y le hice, como pude, algunas traducciones. Yo iba donde el joven, y me quedaba muy callada. Pero yo sabía que estaba allí. Un día apareció y le dije, aunque no recuerdo la frase exacta, que tenían que recoger las armas. Entonces, él me respondió: "¡Eso es imposible!". Yo le dije: "No sé qué dice o quiere decir, pero aquí pone que van a recoger las armas". El joven se puso muy nervioso. Después de aquello, ya no hubo más cartas, no hubo nada, y, al poco tiempo (una semana, quince días), se fue de

casa de mis tíos. (...) Nunca se lo he contado a nadie. Siempre lo he mantenido en secreto. Había que ir con tanto cuidado...

Una vez nos pusieron una bomba lapa debajo del coche. Dejábamos el vehículo junto a la puerta de casa. Una noche, hacia las dos, oímos una fuerte explosión. Saltamos de la cama, y salimos fuera: "¿Los niños?". "No, los niños están bien". El vecino de abajo le dijo a mi marido, al que todos llamaban "Bermi": "¡Tu coche!". El vecino de al lado vino a nuestra casa y dijo: "¡Juanjo baja, baja por favor! ¿Estáis bien?". Cuando vi que venía María Ángeles y que los niños estaban bien, perdí el conocimiento, "de la impresión". (...) Teníamos un R12 familiar, largo, de color marrón. Me parece estar viéndolo ahí mismo... Esto es como una terapia... Vi el coche, luego vi que llegaba la grúa a llevárselo, cómo se habían roto todos los cristales del tercer piso... La gente llegaba y preguntaba: "¿Qué ha pasado aquí?". Les parecía raro que nos hubieran puesto la bomba a nosotros. Nunca hemos vuelto a saber del tema; nadie reivindicó el atentado.

Ortega Lara estuvo aquí. Yo solía pasear por aquí, y veía que, normalmente, había un hombre o una mujer, pero no podía imaginarme que... Luego, apareció allí el zulo, junto a la puerta, donde solía haber un coche y, en ocasiones, una mujer. (...) Aquel año, en julio, estuvimos en Suecia. Hablaba con mi marido todas las noches, y me decía que la gente se manifestaba por Miguel Ángel Blanco, que también en Europa había movilizaciones, manifestaciones, se encendían velas... Que tanta gente clamando por la vida de Miguel Ángel Blanco y no serán capaces de... Siguen siendo los mismos, los mismos sanguinarios, ¿verdad? Pero, entonces, sucedió una cosa curiosa, tanto con Ortega Lara como con esto otro. Estaba allí, lejos, y no lo viví, no participé. (...) Vi las imágenes en televisión, y por un momento sentí rabia; no sé, odio. Pensé: "Esto no se puede consentir". Luego, hablando con la gente, todos decían que había sido una barbaridad, que no había derecho. Me decían: "Es que si hubieras estado. Es que si les vieras". Pero, en mi interior, no había experimentado aquella vivencia.

Sandra Carrasco Romero

Estábamos en casa y mi padre ya se tenía que ir a trabajar, recogió sus cosas y yo me acuerdo, cruzar mis últimas palabras con él. Me acuerdo que se iba riendo, que salió de casa riéndose, que al final me quiero quedar con esa imagen, al final es la que más me duele, que le vi que se iba riendo y al final él no sabía que ese día era su final. Al poco de salir se escucharon los disparos, que yo siempre digo que parecían cohetes, porque es que parecían cohetes. Se escucharon como tres cohetes, y yo siempre lo he dicho, no sé por qué, porque yo con mi madre tampoco lo hablo, ni lo hemos hablado ni nada, mi madre y mi hermano salieron directamente y yo me asomé a la ventana. Al asomarme a la ventana y ver que mi padre salía del coche y ahí sentí como alivio, porque

claro yo le vi saliendo y entonces ya como que tuve la tranquilidad de decir, "ah, pues nada, ha sido mi imaginación no ha pasado nada". Yo me reí porque le vi saliendo con dificultad, pero yo pensando que le habían dejado tan estrechito el hueco, que él al ser un poco... que no podía salir bien. Hasta que dio unos pasos y él me miró, nos miramos mutuamente y yo vi la expresión de dolor que tenía mi padre, hasta que cayó al suelo.

Mi madre no se separó en ningún momento de mi padre, yo en cambio sí, yo me cogía, me levantaba, fui al coche porque yo quería ver lo que había... los impactos. Vi los cinco balazos en el coche y fue cuando pegué un puñetazo al coche, le pegué un golpe y empecé a decir, "me cago en la puta, porque éstos, porque mira lo que han hecho". Me acuerdo que continuamente iba donde mi padre... La espera se hizo, hasta que llegó la ambulancia, eterna. Decías, que no llega, que no llega, veías que la vida de tu padre se te iba, que salía muchísima sangre. Ahí no sabíamos ni qué hacer ni nada. Una señora me dijo, "tápale los agujeros, tápale, tápale...". Me acuerdo que le tapaba el de la garganta, que fue el que más me impactaba. Luego le quitaba como cachitos de, no sé si era bala... yo no sé lo que era pero cachitos... Hubo un momento que yo pensaba que mi padre había fallecido, entonces ahí ya me despedí de él, pensando que ya estaba... que estaba muerto. Luego recuerdo que apareció mi tío, que fue un alivio, de decir, no estamos solas. Porque la gente no te ayudaba, la gente no te traía una sábana o... nada, nada. Llevaba una bata puesta, yo me la quité y se la eché por encima a mi padre, porque es que nadie, nadie nos ayudó. Luego llegó la ambulancia y no recuerdo ese momento, ni recuerdo ver la ambulancia, ni recuerdo ver cómo le atendían. Nada, nada, no me acuerdo de nada. Hasta llegar al hospital. La espera en el hospital fue... una tortura, una tortura.

Olatz Etxabe Okina

Un mes antes de que muriera nuestro padre nos pusieron una bomba en nuestra casa, en Kanpazar. Era de noche, y me despertó un gran estruendo. Pese a vivir en aquel ambiente, yo no era consciente de los riesgos que corríamos. Tenía diez años. Pero cuando nos pusieron la última bomba mis padres me dijeron que tenían miedo y que pronto nos iríamos a vivir a Arrasate, donde pensaban abrir un restaurante. No fue posible, porque antes de que pudiéramos hacerlo mataron a mi padre. Fue a partir de entonces cuando tomé consciencia del peligro.

Recuerdo que di las buenas noches a mi madre y a mi padre y que me fui a la cama. Estaba en la cama, pero no podía conciliar el sueño. Tenía un mal presentimiento, un no sé qué, y no podía dormir. Ese mismo día habían matado a tres guardias civiles en la carretera de Arantzazu a Oñati, pero yo no me había enterado. No podía dormir, y cuando llevaba más o menos una hora en la cama,

escuché un fuerte ruido. Luego vi a mi madre bajar las escaleras y, acto seguido oí como gritaba; entonces, bajé yo también y vi a mi padre en el suelo y a mi madre fuera de sí... Fue muy duro. (...) En aquella época el trayecto de la iglesia al cementerio se hacía a pie. Recuerdo que, al pasar por el portalón, había varios guardias civiles que hicieron ademán de apuntarnos con sus armas. Entonces, mi abuelo les dijo: "¡Ya está bien! ¿No os parece bastante lo que habéis hecho?". La calle estaba llena de gente, y en la iglesia no había sitio para nadie más.

En 1978, mataron a mi tía. Aquello también fue muy duro, volver a pasar por lo mismo, por aquellos momentos tan terribles... El atentado fue en San Juan de Luz. Mi tío resultó gravemente herido, y mi tía murió. Mi tío, Juan Jose Etxabe, era hermano de mi padre. Su mujer era Agurtzane Arregi, mi tía. Volvimos a vivir el mismo infierno por segunda vez, tres años después, cuando parecía que estábamos rehaciendo nuestras vidas. Fue muy duro, sí. Pensaba en mis primos: "Jo, se han quedado sin madre". Me resultaba incomprensible, porque el político era su padre, no su madre. ¿Qué injusto, verdad? Quedarse sin madre. En aquel momento, yo pensaba: "Al menos, yo tengo madre". No sé, en situaciones como estas parece que te sientes más protegida si tienes a tu madre.

Siempre he sentido un nudo en la garganta; no sé cómo expresarlo, qué era exactamente... En aquel momento, fue un shock. Al principio, recuerdo que siempre estaba triste, que lloraba mucho; cuando me decían cualquier cosa, con los amigos... lloraba mucho. Y, por las noches, tenía muchas pesadillas. Luego, llegó un momento en el que dejé de llorar. Ahora ya no puedo llorar, hace muchos años que no lloro. Pero tampoco duermo lo suficiente. Creo que es una especie de defensa. Duermo muy poco; como mucho, cuatro o cinco horas.

Francisco García Raya

El asesinato de Isaías Carrasco. Eso es lo que más ha impactado también en Arrasate, así como con Miguel Ángel Blanco hubo un antes y un después, con Isaías también. Y sobre todo el verlo morir desangrándose. Eso es una de las imágenes que no voy a olvidar nunca. Ver a mi compañero tirado en la calle, sangrando, y saber que se estaba muriendo y no poder hacer nada para... (...) Y me dicen "están tiroteando a Isaías". Salimos corriendo, a unos 250 metros de donde lo tirotearon... Y ahí estaba Isaías en el suelo, sangrando, echaba sangre por el cuello, por las manos, por todos lados, con los ojos desencajados, y mirándonos... y nosotros "aguanta Isaías, resiste..."

Isaías era un chico que se dedicaba en el barrio de San Andrés a entrenar a chavales, y colaboró con nosotros en lo que hoy son alcaldías de barrio. Yo, al final, le convencí de militar en el partido y para que se presentara en las listas municipales para concejal y salió. Luego, él estaba encantado, pero bueno, ahí

sí tengo un sentimiento de culpabilidad de que fui yo quien le convenció para que entrara en política, cosa que le ha costado la vida. (...) La noticia del fallecimiento nos la dieron en una sala del hospital en la que estábamos Marian, su mujer, Jesús Eguiguren y yo. Estábamos los tres allí. Luego, llegó el lehendakari Urkullu y, también en aquel momento, fue la alcaldesa de Mondragón, Ino Galparsoro⁸⁹, y la expulsé yo del hospital. Le dije, "Vete de aquí, o dile a ETA en este momento que pare de matar, y si no lo haces, vete".

Juan Karlos Garitano Ezkurra

Después del asesinato de Iñaki Etxabe, hubo otro asesinato que me hizo muchísima mella. Cuando los Comandos Anticapitalistas mataron a Aguirreurreta y éramos íntimos de la familia, concretamente de una de las hermanas y fue terrible. Ella misma se enteró por televisión de lo que había pasado. Aquello fue..., una persona, más sencilla y maja, que la asesinaran, fue algo... Diría de destacar en esa etapa, principalmente éste.

Y luego, extorsiones a empresarios, también ese es otro capítulo. (...) Había dos partes. Unos que ya aceptaban esa extorsión y de alguna forma se buscaban unos conductos, unos medios... Y había otros que no, que dentro de sus convicciones, jamás yo voy a someterme a un chantaje de estos, incluso gente de mi partido. Esos son los que luego tuvieron grandes consecuencias, sufrieron, y la familia y todos han pasado enormemente mal, muy mal. Eso ahí está. Y por otra parte, nos enterábamos de la finalidad que tenía una parte de ese dinero, porque era para generar todavía más víctimas, más muerte, más violencia.

Recuerdo en mi entorno unos cuatro casos de extorsión de aquella época. Posteriormente se silenció más, era más difícil captar información. Posteriormente yo creo que creció, porque ya hubo represalias fuertes. Jose Mari Korta concretamente ese fue otro de los asesinatos que más me afectó y nos afectó en la familia. Era una persona conocida y muy arraigada a la cultura del pueblo; también todo lo que estaba generando. Aquello fue impresionante, fue otra represalia, de venganza. Recuerdo que en Bolueta, cómo a unos militantes de ETA se les explotó en las manos las bombas que estaban manipulando y murieron, creo que cuatro. Y a los dos o tres días, como venganza, le pusieron la bomba a Korta. Aquella fue otra de las grandes barbaridades. Posteriormente, bueno, no digamos aquí, Isaías Carrasco fue también asesinado, sólo por haber sido concejal socialista. Inaxio Uria después, ¡bah! ETA ya estaba sin rumbo, había perdido ya todos... y políticamente sin embargo estaba teniendo un respaldo. Yo no sé, no entiendo. Sobre todo los asesinatos.

⁸⁹ NOTA: Este apartado de testimonios recoge varios comentarios críticos sobre la ex alcaldesa de Arrasate, Ino Galparsoro, quien ha podido hacer uso del derecho a réplica al final del capítulo.

Siempre que podíamos, luego íbamos a aquellas concentraciones de Gesto por la Paz. Nos juntábamos muy pocos. Yo decía, pero si aquí el sentimiento general es muchísimo más, esto tenía que estar repleto.

María Dolores Jauregi Iza

En la guerra vivimos mucha represión. El padre en la cárcel, mi madre en Francia, porque de Catalunya pasaron a Francia, y se refugiaron allí. Pero cuando vinieron a Mondragón les retuvieron 24 horas, mi madre con mi hermana pequeña en la cárcel, porque esto era la cárcel de Mondragón. Esta pieza del ayuntamiento era "kartzela". Había muchas mujeres, unas con niños otras sin niños, y tuvieron que dormir dos noches en el suelo, mi madre no, porque... un tío mío, carlista, tuvo oportunidad de traerle un colchón, para que mi madre durmiese con la niña. Y luego en dos días, fueron a casa, pero mi padre, todavía estaba en la cárcel. Una vez salió el padre de la cárcel, las primeras secuelas fueron "gorrixei", a todos los que habían sido rojos, mi padre fue de ANV, y a los nacionalistas un poco, no les cogieron en Unión Cerrajera, que era donde trabajaban antes de la guerra.

A los 9 años de acabar la guerra, Franco vino con la Guardia Mora a caballo, yo no me olvido, y con la Guardia Civil, claro, todo el pueblo estaba cogido. Con nosotros vivía nuestro abuelo, aitona Patxi, que al ver que a su hijo le habían metido "kartzelara" y ver en la calle Zarugalde a la Guardia Civil y la Guardia Mora, pues no se le ocurrió más que salir y llamarles "Txerrixok". Pero claro, entró la Guardia Civil a nuestra casa, era un anciano de todos modos, y le cogió toda la documentación. Y luego él, cuando quiso sacar el pasaporte, pues no podía, porque aquello constaba, y mi padre tampoco, en mucho tiempo no le daban el pasaporte, porque también tenía antecedentes.

Mis tíos venían "Touloussetik", venían a Hendaia. Y nosotras, las mujeres, mi hermana y mis tías también, podíamos pasar; mi padre, no. Y venía el tío Marcos, Marcos Vitoria, y aquel no podía pasar tampoco a Euskadi. Entonces, los dos, el tío y nuestro padre, se quedaban pues, uno en Hendaia y nuestro padre en Irun. Era el tiempo de escasez, de Francia traían ellos la comida y estábamos pues, oye en la playa si hacía buen tiempo, pero los hombres (...) A ese siempre le hemos llamado "el puente de los suspiros". Porque aquello era, "negar da negar". (...) Aquí no había pan hacia el año 53-54, escaseaba "ogixe"... Y en Francia, allí se podía comprar, los tíos nos compraban.

Icía Lamarain Cenitagoya

Otro impacto fuerte, indudablemente, el secuestro y asesinato de Miguel Ángel Blanco. Fue un impacto terrible, porque todos vimos lo que sucedió. ¿Qué voy a decir de aquello? (...) Con toda la vuelta que la sociedad empezó a dar con el caso de Miguel Ángel Blanco, y es gratificante pensar que empezó a dar. Pero la conclusión que saco yo es, "¿Quién cojones se asustó por la reacción de la gente?". No ETA, ni los simpatizantes de ETA. Alguien más dentro del mundo político se asustó de esa reacción fuerte del pueblo, que podía desbaratar algunos planes y que igual no iba a dejar que cayeran tantas nueces del árbol.

En Mondragón, lo más fuerte de todo fue el asesinato de Isaías Carrasco. Justo en víspera de unas elecciones. Isaías había estado de concejal en las dos legislaturas anteriores, ya no era concejal. Pero bueno, era una persona absolutamente tratable, cordial, llana, como todo el mundo. Nosotros (PP) estábamos en Getxo, en plena campaña para las generales, cuando nos avisaron de que había habido un asesinato en Mondragón y que era Isaías Carrasco. Fue un impacto terrible.

Julia Monge Sarabia

Recuerdo, por ejemplo, que en la iglesia había una lápida con la inscripción "Caídos por Dios y por España", y que una noche ETA la destrozó. (...) Yo tendría unos diez años, y creo que fue la primera vez, que yo recuerde al menos, que escuché hablar de ETA. También recuerdo lo que se contaba en mi casa y en la de un amigo... ¡cuidado! decía mi madre. Recuerdo que había un gran silencio, que la gente pasaba muy callada. Hicieron una pintada que ponía ETA. Una vez que yo iba por la calle con una amiga de mi madre, cuando yo dije ¡Mira, ETA! Me acuerdo. ¡Shh, shh! Cállate, no digas ETA. Yo no tenía capacidad para comprender en aquel momento.

Había un almacén de frutas cerca de casa. Un día, los grises patrullaban por la calle, y yo estaba con mi madre en el balcón. Al no estar mi padre en casa, mi madre empezó a preocuparse un poco. De repente, llegaron los grises, rompieron la puerta del almacén, donde había grandes fardos de plátanos, y que empezaron a disparar. Luego, mi madre decía que seguramente pensaron que había gente en el almacén. Pero no había nadie. Entonces, aquel jaleo, los grises... mi madre empezó a ponerse nerviosa. Corría el año 1968 o 1969.

Durante el Proceso de Burgos, aparecieron muchas pintadas en las paredes de mi colegio. Yo era una niña e iba a las monjas. Fue entonces cuando empezamos a hablar de política entre nosotras, y los hermanos de algunas amigas nos explicaron algunas cosas.

Luego, cuando se cometían actos violentos, siempre he mantenido un punto “de discusión con mi gente”. En Arrasate hubo varias muertes de chivatos, y “siempre me producía como una especie de sentimiento extraño, un poco injusto”. En la cuadrilla, en cambio, se justificaban aquellas muertes.

Jon Sarasua Maritxalar

Yo llegué con 19 años a la final de bertsolaris. No me lo esperaba, y creo que tampoco quería... Bueno, el hecho es que llegué, inesperadamente, a la élite, al “Olimpo” del bertsolarismo. Nada más llegar al final, me vinieron los de Herri Batasuna, que sabían que mi sensibilidad política coincidía con la suya, a proponerme que fuera en las listas para el Congreso de los Diputados, a Madrid. Yo me sentía próximo sentimental e intelectualmente a aquel movimiento político, pero también veía cómo un joven llega a la élite del bertsolarismo y les interesa el tirón que pudiera tener. Intuitivamente, respondí “¡Uf, no!”. Desde entonces, he decidido no vincularme públicamente con nadie en la política activa, aunque tenga mis propias opiniones personales. Les respondí: “Yo me siento de la Izquierda Abertzale, pero no quiero aparecer públicamente».

A los dos o tres meses de mi renuncia, matan a Yoyes. En mi entorno, la muerte de Yoyes se justificaba con argumentos del tipo “Joder, ella era general, y no se puede abandonar siendo general”, “Era una chivata”, “La organización tendrá sus razones...”. Pero, en mi interior, bullían aquellos principios de inspiración cristiana que me enseñaron mi padre y mi madre: “No, eso no se puede hacer”. Entonces, me llamaron, no sé si de Euskadiko Ezkerra o de algún otro movimiento, pidiéndome que fuera a cantar al homenaje de Yoyes, a Ordizia. Y dije, a lo bonzo: “Pues sí, pues voy a ir”.

Ramón Urrizalki Azpiroz

En Mondragón apareció uno al que llamaban “Teniente Muñecas”. Algunos se acordarán todavía, por el trato cruel que recibieron de su parte. (Yo pude escapar de sus garras porque trabajaba en Vitoria). En febrero de 1969, tuve que comenzar una nueva etapa en mi vida. Primero, en Iparralde. Nos dieron refugio en casa de unos paisanos que habían huido del pueblo unos años antes, a mí y a otros mondragoneses como yo. Pero había que hacer frente a la vida, así que marché a Pau, donde tuve la oportunidad de encontrar trabajo. Allí pasé ocho años, de 1969 a 1977.

Conocimos a muchos refugiados huidos del estado español después de la guerra del 36 y gracias a su ayuda pudimos conseguir una especie de documento de identidad que llamaban “recepissé”. Y también trabajo. Tengo que confe-

sar que el hecho de haber estudiado en la Escuela Profesional de Mondragón ayudó bastante a que fuéramos vistos con buenos ojos en el mundo laboral. (...) A medida que nos acostumbrábamos a la nueva situación, también fuimos recobrando fuerzas; conocimos gente muy interesante. Llegamos a montar una Ikastola en Pau, en colaboración con algunos euskaltzales llegados de Iparralde. Ese proyecto nos ayudó mucho a los refugiados a la hora de entablar relaciones y establecer una fuerte cohesión con los euskaltzales de Iparralde que vivían en el Bearn.

Salimos de Euskal Herria en 1969 y no volvimos hasta 1977. Fue una marcha larga y dura, pero también fructífera, tanto por el enriquecimiento personal que supuso todo lo vivido y aprendido durante el exilio, como por la alegría que nos dio poder volver a Mondragón. (...) Efectivamente, pudimos volver, pero aquella Amnistía que tanto nos habían prometido no llegó a realizarse en serio. La transición que había que llevar a cabo tras el franquismo también se quedó en meras palabras, y yo fui encarcelado otra vez, en concreto el día 14 de julio de 1982. Volvieron a torturarme, junto con otros mondragoneses. Primero en Gasteiz; luego en Madrid. Después de pasar 7 días en comisaría, el 21 de julio me llevaron a la prisión de Carabanchel.

En agosto del mismo año salí en libertad condicional, tras previo pago, esta vez, de 100.000 pesetas de fianza. La acusación por parte de la Audiencia Nacional fue, en este caso, de "presunto delito de colaboración con banda armada". El 24 de enero de 1983 el juicio quedó suspendido, "sobreseído" dijeron, según me informó el abogado. Quedé, pues, en libertad sin juicio.

Por su origen mondragonés, no puedo ahora dejar sin mencionar a mi paisano Txomin Iturbe. Su personalidad y operatividad lo llevaron a ser guía y dirigente, hasta el día en que perdió la vida en un fatal accidente.

José Ignacio Yarza Mendizabal

Yo creo que el que más me ha impactado ha sido el de Isaías. Eso es una bestialidad y no estoy nada de acuerdo con la reacción que tuvo el Ayuntamiento. Tanto desde la alcaldía como desde algunos y algunas concejales, la reacción no estuvo a la altura. No hay una cosa de decir, "¡Esto está muy mal, mal, pero muy mal, eh!". Con esa rotundidad, yo no vi en ningún sitio.

Yo creo que, con lo de Isaías, es la primera vez que yo he salido a una manifestación. La manifestación que hubo en Mondragón fue enorme, de decir "estamos en contra de este tipo de atentados". Que sí era dar la cara, pero yo estaba muy contento en aquella época conmigo mismo, no me meto en nada, y no me llueve de ningún lado.

Mataron a Iñaki [Etxabe]. Eso fue una bestialidad; que vayan a ir los guardias civiles, con un camarero, que persigan al otro y tal... Una indignación total.

Marino Yuste Hernandez

Me puede haber marcado el ametrallamiento a cargo de la Guardia Civil, estando en un concierto en el Cine Gurea. Entraron disparando, no sé si fueron dos minutos o cinco para desalojar.

Mataron, por parte de la Triple A o GAL, a una refugiada de Mondragón, Agurtzane Arregi, casada con Juan José Etxabe. Éste quedó herido y a ella la mataron.

Recuerdo la muerte del "Chino", así se le conocía en Mondragón y otro compañero (guardias civiles). Este era de los más temidos de los que pasaron por el cuartel.

Javier Zugasti Azkarraga

Pero los hechos más graves fueron, quizás, la muerte en Mondragón del "Chino", que era guardia civil, y su chofer... Luego, más tarde, mataron a Salgueiro, que siempre iba de paisano. Bueno, eran muy conocidos. También recuerdo el día que mataron a Iñaki Etxabe, en Kanpazar. Aquella noche, un amigo mío se encontraba tomando un trago en el bar de Kanpazar. A Iñaki lo mataron a tiros, y mi amigo y el hermano de Iñaki pudieron escapar corriendo por la puerta de atrás. Afuera, a mi amigo le ametrallaron el coche, y así anduvo unos días, con el coche lleno de tiros. Una noche, el coche desapareció de las inmediaciones de su casa —era un Citroën dos caballos—, y no volvió a verlo nunca más. Ni siquiera puso denuncia, sabiendo qué había pasado y sospechando quiénes eran los autores. En relación con ese asesinato, en los alrededores de Ermua apareció muerto un taxista de Mondragón.

8.2 CONCULCACIÓN DE DERECHOS HUMANOS Y VÍCTIMAS

Después de haber leído los estremecedores testimonios, queda claro el alcance y las terribles consecuencias que han tenido los diferentes tipos de violencia, así como el sufrimiento que han provocado en personas concretas y, a otro nivel, en toda la sociedad en general. La lista de daños ocasionados por esa violencia es desgarradora: muertos, heridos, torturados, amenazados, y también un profundo dolor, sufrimiento, miedo, odio, etc. Es preciso resaltar que todas esas consecuencias presentan en su origen una misma característica común, ya que todas ellas, sin excepción alguna, constituyen formas diferentes de violaciones de derechos fundamentales. Creemos que es importante subrayar esa idea, si se quiere avanzar con una mirada diferente.

Asimismo, la consecuencia directa de esas vulneraciones es la existencia hoy día de un gran número de víctimas. Los principales afectados han sido, claro está, las víctimas directas de los diferentes tipos de atentados y todos sus familiares y allegados. Pero la violencia también ha dejado un rastro imborrable en otros muchos ámbitos de la sociedad. En las páginas siguientes se abordan esas cuestiones a través de los relatos y de las opiniones ofrecidas por las personas anteriormente citadas.

8.2.1 VIOLACIONES DE DERECHOS HUMANOS

Este año se cumplen 70 años de la aprobación en París de la Declaración Universal de los Derechos Humanos, proclamada por la Asamblea General de las Naciones Unidas en París, el 10 de diciembre de 1948. La Declaración establece los derechos fundamentales que deben asistir a todo ser humano, y así está aceptada internacionalmente. En ese sentido, cuando se produce una vulneración de derechos humanos, además de recibir el reconocimiento por haber sido víctima de un daño injusto, toda persona afectada tiene el legítimo derecho a reclamar la verdad, justicia y reparación.

Además, ocurre que el daño producido nos impide a menudo vislumbrar el sufrimiento ajeno, porque nuestro propio dolor lo llena todo. Esa es una idea muy extendida en todo el mundo, incluida la sociedad vasca, o mejor dicho, Mondragón no es una excepción. De hecho, para poder llegar a percibir otras situaciones de dolor más allá de nuestro propio sufrimiento, es necesario recorrer previamente un largo camino de reflexión, de profunda meditación; se requiere una mirada abierta y una ausencia de odio.

Es esa una tendencia claramente reflejada en los testimonios que exponemos a continuación, aunque hay que reconocer, por otro lado, que son muchas también las personas dispuestas a superar esos prejuicios. De todos modos, el riesgo de que se haga tabla rasa entre víctimas y victimarios produce una gran inquietud, y son muchas las personas a las que les resulta algo básico establecer una clara distinción entre ambas figuras.

Yo estoy de acuerdo en que ha habido vulneración de derechos humanos por muchas partes y para muchas personas de todo tipo de ideología, y allá donde haya que repararlo, que se repare. Pero equiparar a un asesino con una víctima, no estoy dispuesto a equiparar la tortura con el torturador, el asesino con la víctima, el verdugo con la víctima... Equipararlo no, no es posible, porque el verdugo es verdugo y la víctima es víctima. Ahora, cualquier otra persona que ha sufrido una vulneración, que habría que verlo y reconocerlo, ¿por qué no? Claro que sí. Ahora se está reconociendo a todas las víctimas del franquismo.

A mi entender, todos han sido víctimas. Tanto los de un lado como los del otro, sus familias, sus seres queridos, todos. En general, todos hemos sido víctimas. Toda la sociedad. En primer lugar, la familia, los hijos y el entorno más cercano; y luego, la sociedad entera ha sido víctima, en mayor o menor medida. A mí, o al vecino, ETA no nos ha hecho nada, pero las consecuencias las hemos sufrido todos. Haces lo posible por educar a tus hijos en una dirección, pero luego todo esto se hace una bola muy grande. En primer lugar, las víctimas, desde luego: las de una parte y las de la otra. Pero si no hubiera ocurrido todo esto, viviríamos de otra manera. Sí, considero que toda la sociedad es víctima.

CONTRA EL DERECHO A LA VIDA

No existe una jerarquía entre los diferentes derechos humanos. No se puede anteponer un derecho a otro. Hay que tomarlos en conjunto y de manera integral. De todas maneras, al emprender un estudio de este tipo es lícito priorizar el derecho a la vida, puesto que si hacemos negación del mismo, no da lugar a hablar de ningún otro derecho. Es por eso que hemos querido recoger en primera instancia los testimonios de vulneraciones con consecuencia de muerte.

Ni uno ni otro puede decir, "La policía hemos tenido que actuar así, por la violencia de ETA". No. Ni ETA puede decir, "Ante esa violencia, yo la he ejercido". No. Ni uno ni lo otro tienen razón de ser en la violencia que han ejercido. (...) Ha habido muchas voces diciendo, "Ha pasado esto ante esa violencia que ejercía ETA, pues no había otra manera de actuar". Algún sector del PSOE reconocía que el GAL supuso que Francia empezara a actuar en contra de ETA. O sea, una de las justificaciones que algunos han planteado del porqué poner en marcha el GAL.

Yo creo que ha habido, a veces, una justificación de las acciones policiales en la época de ETA, bajo el prisma de decir, "Claro, es que ETA nos ha conducido a esto". No. Tú no puedes actuar de esa manera con la razón de que ETA te ha conducido y tal. No, no te ha conducido a eso ETA. Lo que pasa es que tú no tienes unas ideas absolutamente democráticas, la sociedad te ha puesto esas armas a ti, pero no para que las utilices así.

• MUERTES CAUSADAS POR ETA

Durante estas últimas décadas, la mayoría de muertes de índole política que han tenido lugar tanto en Mondragón como en el País Vasco han sido causadas por ETA (o su entorno), ocasionando reacciones de todo tipo en la sociedad. Pero también se han producido violencias de otro signo, de las que hablaremos más adelante, como, por ejemplo, el GAL, el BVE, etc. Aun considerando que la vulneración causada es exactamente la misma en unas víctimas que en otras, hasta hace bien poco esos asesinatos afectaban de manera diferente a una parte de la sociedad, tal y como ha quedado demostrado en multitud de informes al respecto. Por ese motivo, se presentan los testimonios en dos grupos, no sin antes dejar bien claro que para el equipo autor de este informe todas las víctimas merecen el mismo tratamiento, independientemente de quién sea el victimario.

El concejal Carrasco. A él tampoco lo conocía cuando lo mataron. Me impactó, claro, pero luego vi, desde muy temprano por la mañana, a muchos políticos yendo y viniendo por aquí. Algunos eran de los nuestros y otros españoles, y pensé: "Ya andan arrimando el ascua a su sardina", ¿no sabes? Sacando tajada. (...) A partir de entonces veía a su hija totalmente dolida, con un odio terrible. Diría que necesita ayuda, ayuda psicológica, psiquiátrica o del tipo que sea, porque es evidente que guarda rabia en su interior.

Yo me acuerdo cuando lo de Hipercor, (...) a los responsables de HB de aquí les decían, "¿No decís nada? ¿Ponen una bomba y decís que la culpa tiene la Policía por no haber avisado?" Yo lo que pensaba era, "A ver si os dais cuenta de que eso no se puede hacer". Tú figúrate ahora, qué suerte han tenido los de ETA de que no hubiera yihadismo antes. ¿Cómo iba a reaccionar la gente ante cosas que están haciendo los yihadistas y ETA seguir actuando? Sería tremendo. (...) No pongas la bomba y no hace falta que avises a la Policía.

Luego ocurrió el asesinato de Miguel Ángel Blanco, hubo moción de censura porque no condenaban y [HB] perdió la alcaldía. Aquellas horas de ultimátum que dieron después del secuestro... Y la manifestación de Bilbao, no se hacían muchas manifestaciones en esa línea y allí estuvimos en Bilbao. Aquello fue enorme. Esa misma tarde nos enteramos que le habían matado y aquello fue... Yo creo, y así se comenta en general, ha sido el punto de inflexión. Al día siguiente en la fábrica, salimos a la calle para concentrarnos fuera, como repulsa de ese asesinato. Es increíble. En el año 48 se reconocieron los derechos de la vida política y social de las personas, el reconocimiento de las Naciones Unidas de los Derechos Humanos, donde la persona es el centro, donde la persona tiene que ser respetada y no puede ser manipulada, etc. Que la persona por el mero

hecho de ser persona tiene esos derechos. ¡Y que se haya hecho tan poca pedagogía de eso en las escuelas y en general!

El siguiente impacto muy fuerte fue el asesinato de Fernando Buesa. Yo personalmente había tenido poco contacto con él, mi marido muchísimo; coincidieron en el Ayuntamiento de Vitoria como concejales de distintos partidos pero era una persona yo creo que muy íntegra y a mí me impactó muchísimo su muerte, su asesinato y el de su escolta Jorge Díaz, "Qué horror nuevamente, en el año 2000 todavía, ¿pero cómo es posible? Y en este siglo, en un mundo en el que estamos tan abiertos, tan globalizado,...". (...) Yo estuve en la capilla ardiente de Fernando Buesa y estando dentro, me tocó ver cuando entró un político que mandaba mucho en un partido, es que ya no sé si nombrarlo, era Arzalluz. Vi la actitud, entró en la sala y vi la reacción de muchos; y a mí aquello me pareció un acto político. Y salí descompuesta, llovía a cántaros, llegue a casa empapada. Pero me marché, porque tenía que salir a la calle, no sabía dónde iba, pero tenía que salir, me ahogaba en mi casa. (...) En el funeral de Fernando Buesa, ya hubo mucha gente en la puerta que gritaba contra Ibarretxe. Ibarretxe entró por la puerta de atrás, algo que no se debe de hacer en la vida; un representante del pueblo tiene que entrar por la puerta central, para eso está, no por la puerta de atrás. Siempre hay que dar la cara.

Y al día siguiente es cuando se convocó la manifestación, (...) y veo pasar gente y gente que venían de haber dejado los autobuses, con ikurriñas al hombro. Yo me encontré con un primo mío y me dice, "Ari, Ari, Ibarretxe lehendakari". "Iñaki, tú sabes de sobra que yo no comulgo con tus ideas" le dije, "pero esto no es una manifestación a favor de Ibarretxe, ni contra Ibarretxe; esto es una manifestación contra ETA, por el asesinato de Fernando Buesa". No, no venían con esa intención y así fue, la manifestación se dividió; hubo un grupo que en toda la manifestación, gritaba "Ari, Ari, Ibarretxe lehendakari". Vino medio Euskadi a esa manifestación convocada por quien la convocó, no precisamente Batasuna, eh. Son cosas que te dejan un poso tremendo de decir, "¿Hasta cuándo?". (...) Es cuando pensé que me tenía que involucrar. Me veía mucho más cerca del Partido Popular. Les dije, "Yo no me voy a afiliar, pero si algún día necesitáis de mí para cualquier cosa, si tengo que ir a un pueblo de Guipúzcoa que conozco más, o si necesitáis de mí para cualquier cosa, aquí me tenéis". No puede ser que maten a tanta gente por las ideas que yo tengo. Yo no era afiliada al Partido Socialista, pero Fernando Buesa era una persona éticamente muy en su sitio. Mataban como a conejos. ¿Esto qué es?

A menudo, algunos asesinatos del pasado provocaron contradicciones en algunas personas, a pesar de ello los principios éticos de cada cual se mantenían firmes en sus criterios. Esas opiniones contradictorias han llevado en más de un caso a adoptar diferentes posturas ante una muerte, dependiendo de quién sea la víctima y quién el

victimario. En último término, se puede decir que no todas las víctimas son tratadas con la misma consideración por parte de toda la ciudadanía.

Inmerso en esa contradicción, y visto desde la perspectiva actual, creo que no trabajé lo suficiente ese otro tipo de violencia, que no la activé de la misma manera cuando ocurrió lo de Yoyes que cuando mataron a Fernando Buesa. Durante aquellos días, tuvimos una actuación de bertsolaris en Vitoria, y yo, a pesar de que el tema no había salido, canté lo que en ese momento sentía. Y llegué a salir antes de acabar, en las protestas contra los asesinatos. Por lo tanto, sí que he reaccionado, no fue solo el caso de Yoyes. Pero siempre de una manera puntual; quiero decir que durante esos 30 años ha habido centenares de muertes, pero que no he salido a protestar después de cada una ellas. Yo también tenía ahí un colchón de justificación.

El día que mataron a Carrasco estuve comiendo en un bar del barrio de Bedoña, con el comedor lleno hasta los topes. Y diría que allí no había mucho sentimiento de pena. Por aquel entonces, Izquierda Unida estaba en el ayuntamiento, y ya sabemos cómo las pasamos. Recuerdo, además, que dentro de IU también tuvimos nuestros más y menos. La situación se puso muy tensa porque en el ayuntamiento IU y HB gobernaban en coalición, y hubo muchas presiones. Nuestros tres concejales lo pasaron bastante mal, porque hubo muchas voces reclamando que rompiéramos el acuerdo de gobierno. Pero el acuerdo no se rompió, a pesar de que aquel asesinato fuera una acción del todo condenable.

A un cabo de información lo mataron al lado del bar Ezkiña, era el cabo de información de la Guardia Civil, Salgueiro o algo así. Esas historias se han quedado grabadas. Yo no soy violento, pero hay cosas que de alguna forma, te alegras de decir, "Mira, me he quitado esa gente de delante. Se lo han quitado, pero como que me viene bien". Yo tenía muy claro el porqué de esas acciones.

En este caso de Isáías Carrasco, era una persona muy querida en una zona del pueblo, porque había estado bastantes años de alcalde pedáneo de ese barrio. Dedicado al mundo del fútbol, él organizaba campeonatos de fútbol para niños. Era una persona muy querida, muy trabajadora por el barrio de San Andrés. (...) Ha sido ya un poco fuera de lugar, 2008, fíjate, hace 9 años. Yo creo que aquello estaba ya superado, los atentados así, del tiro en la nuca. Yo creo que la gente lo vivió con mucha rabia, el pensar que era una persona elegida por los votos, que no es nadie que te han puesto porque sí, no. Yo creo que hay gente que nunca había estado en ninguna manifestación, ese día sí se volcó totalmente; luego, los medios de comunicación lo utilizaron mucho, sobre todo a nivel estatal. Yo creo que intentaron hacer mucho daño a Mondragón, ya venía de atrás.

• MUERTES CAUSADAS POR EL BVE, EL GAL Y GRUPOS PARAPOLICIALES.

Tras conocer algunas opiniones en torno la violencia ocasionada por ETA, a continuación se recogen testimonios sobre otra violencia de motivación política, en la que ense- guida sobresale una característica particular. Y es que resulta difícil de entender que durante una época haya podido haber tantos asesinatos y atentados realizados bajo el amparo del Estado y provocados por las fuerzas policiales o grupos sustentados por el propio Estado. Pero resulta aún más incomprensible ver la impunidad que han gozado esas acciones violentas hasta nuestros días, con el dolor añadido que todo ello ha supuesto.

Lo de Lasa y Zabala, esas torturas, el aparecer los restos con cal. El informe que acaba de salir de las torturas. Eso era una realidad. Lo del GAL, todo era algo increíble. Eran elementos que han alimentado la espiral de violencia, total- mente. Las comparaciones son odiosas, no puedes comparar. Los otros son asesinatos, estos no lo son; pero no. Es que no sirve, todo es violencia. Era un tema que estaba totalmente desbordado.

Y así como a ETA se le pide con toda razón, no que pida perdón, sino que expli- que lo que ha hecho, pues también al Partido Socialista habría que decirle, en relación al GAL, porque fueron condenados Barrionuevo, Vera... Y salió que ellos eran los que habían programado el GAL. Sin embargo, el Partido Socialista no ha dicho qué pasó. A mí no me va a extrañar que Felipe González sepa lo que hacían Vera, Barrionuevo... Yo creo que el señor X tiene nombre, deduzco que tiene que ser así. Bueno, hace poco hizo unas declaraciones, cuando dijo que en un momento pudo hacer no sé qué y que no hizo. ¡Ya te vale!

El aparato del Estado en la transición no se toca prácticamente, no se toca. La amnistía, sobre todo, va dirigida a todos los que tenían responsabilidades en la época de Franco. No ayudó nadie con lo que pasó en Vitoria [3 de marzo de 1976], que es verdaderamente brutal. El ametrallar a la gente que está saliendo de la iglesia, en una asamblea. No se ha aclarado nada todavía.

Al GAL le apoyó mucha gente, le aplaudió mucha gente. Yo no, porque estamos en la misma circunstancia. Y a mí me dolía, porque si no queremos que suce- dan esos actos de violencia ¿cómo demonios podemos apoyar estas otras que son tan violentas?

TORTURA

La Declaración Universal de los Derechos Humanos, en su artículo 5, dice que todo ser humano tiene el derecho a no ser torturado. "Nadie será sometido a torturas ni a penas o tratos crueles, inhumanos o degradantes"⁹⁰. Desgraciadamente, se trata de una vulneración de derechos que ha sido repetida en demasiadas ocasiones. Además, hay que añadir que, junto con el problema que representa la dificultad de encontrar pruebas, la práctica de la tortura se da siempre en un ambiente de total impunidad. En Mondragón y en el País Vasco pocas personas ponían en duda que la policía torturaba; era esa una mala sospecha que iba más allá de las suposiciones de cada cual, basada en indicios recogidos aquí y allí.

Pero recientemente la sospecha de la tortura ha dejado de ser una mera suposición de muchas personas, para convertirse en un hecho de dominio público. Y es que el Instituto Vasco de Criminología de la Universidad del País Vasco acaba de hacer públicas una gran cantidad de pruebas al respecto, recopiladas en un voluminoso informe. Dicho informe, realizado de acuerdo con criterios científicos internacionales, da fe de veracidad a más de 4.000 casos de torturas ocurridos en la Comunidad Autónoma Vasca entre los años 1960 y 2010. A pesar de ello, la justicia apenas ha reconocido y castigado una veintena de casos a lo largo de todas estas décadas.

Yo ya sabía que se torturaba, así me lo solían decir y yo lo creía. Decían: "Le han llevado detenido, ha estado veinticuatro horas y cómo ha salido, qué cara tenía...", y yo les creía. No sé si será verdad, pero la gente decía que en la Plaza Mayor de Madrid se podían oír los gritos de los detenidos allí abajo. (...) ¿Y la Ertzaintza? Sí. Me ocurrió como con ETA al principio, yo lo disculpaba de alguna manera. Y entonces, me dije, no es posible. Los ertzainas no pueden hacer semejante cosa. Pero mi hija me dijo una vez: "Ama, ellos también, dicen que ellos también torturan". Yo, antes, dudaba. Ahora, no sé si habrá tortura, pero malos tratos, seguro que sí.

Mi marido estaba en contra de la tortura. Yo me acuerdo, José Luis tenía un hermano que había sido misionero en Burundi y estaba en Madrid, cura. Fuimos a Madrid un día a verle y vino uno que trabajaba en el edificio oficial de la Puerta del Sol. Y un día, José Luis le preguntó, porque tampoco todo lo que se dijo de las torturas podía ser verdad, "¿Y es cierto que ahí, donde trabajáis vosotros...?". Y nos impresionó mucho cuando nos dijo, "Sí. Algunos gritos y algunas cosas ya se oyen". Yo lo escuché. Estábamos los dos. El año 80 o así. Me impresionó. Sí, mucho.

⁹⁰ Testimonio de José Antonio Altuna Gallastegi, que tras ser concejal (1070-1976) llegó a ser alcalde de la localidad entre 1976 y 1979, en BIZKARRALEGORRA OTAZUA, Elisabete. Op. Cit., p. 152.

No he leído con detalle el informe sobre la tortura, pero hace unos días hablé con una persona que fue torturada de joven. Le pregunté su opinión al respecto. Me dijo que era imprescindible un informe así. Esa persona fue torturada el año 75. Me dijo que se había sentido muy solo, que la familia no estaba preparada, y los amigos tampoco. Lo decía muy claramente: "Las administraciones y todo el mundo miraron para otro lado". Me dijo que, en su opinión, lo del informe era un paso adelante.

Una de las tremendas cosas que ha sucedido es el tema de la tortura. Todo dios sabíamos que se torturaba. Y sin embargo, ha habido pocos casos en los que han juzgado por torturas a la Policía. De hecho, para los que estaban detenidos, el ir a la cárcel era un bálsamo. La gente no teníamos miedo a la cárcel, teníamos miedo a la tortura. Todos sabían. Y los estados no han hecho nada, cuando precisamente se sabe que la tortura era el primer elemento de investigación y casi único que tenía la Policía; y sin embargo, no se ha hecho nada, no se ha hecho prácticamente nada en ese sentido. Yo creo que la tortura es producto de una democracia de pocos quilates. (...) He recordado hechos tan tremendos como el caso de Zabalza, que murió torturado y lo tiraron al río; como el tema de Arregi, que lo torturan en Madrid.

Por supuesto, el dolor es dolor, también en los casos de tortura. Sí, y el que ha de realizar miles de kilómetros en coche también vive el dolor. Sí, ellos también son víctimas. Ese dolor está ahí presente. Hay diferentes tipos de dolor y el de la tortura es sin duda uno de ellos. No es aceptable y no se puede justificar de ninguna manera.

Yo creo que los aparatos del Estado tendrían que explicar el porqué no se ha hecho absolutamente nada en el tema de la tortura. Cuando todos sabemos que se tortura, era sistemática la tortura. Como digo, era prácticamente la única forma de investigación que ha utilizado la Policía. (...) Bueno, además yo incluso pienso que los propios sindicatos de la Policía o la Guardia Civil, donde parece ser que sí hay algunos miembros progresistas dentro de esos sindicatos, por su propio prestigio deberían de exigir que hubiera una serie de medidas por las cuales luego no pasara lo que ha pasado, que no se ha juzgado a prácticamente nadie por el hecho de torturar.

Por el otro lado, yo creo que otros tienen que hacer una reflexión, sobre todo, sobre la tortura. Mis amigos de Madrid, todos creen que la Policía tortura, pero oficialmente no tortura. A todos mis conocidos de Mondragón, cuando salían de la cárcel, les decían: "¿Te han torturado?". Y "Sí". Y eso también hay

que reconocer. Eso no quita que lo que estuviese haciendo ETA fuese bueno, pero eso también hay que reconocer. Hay que reconocer como víctima a gente como Iñaki, al taxista este famoso de Mondragón, Germán, que murió tiroteado y al que mataron los del GAL en Iparralde, Arenaza... Yo creo que por ese lado se avanza mucho, pero también hay una especie de dicotomía, porque hay mucha gente que sí sabe, de ideologías distintas, bueno, no sabe porque no ha visto, pero está convencido internamente de que se torturaba; internamente convencido de que tan víctima es Iñaki como el guardia civil ese que le mataron.

PERSECUCIÓN. ESCOLTAS.

Ha habido numerosas personas (políticos, empresarios y ciudadanía de a pie) que en su día a día se han visto obligados a llevar escolta, como consecuencia de haber recibido amenazas, o ante la posibilidad cercana de sufrir un atentado. Esa violencia de persecución, que se ha soportado casi en silencio, condiciona por completo los hábitos personales y limita el ámbito de las relaciones, aumentando así la sensación de soledad de la persona acosada. A continuación se ofrecen algunos testimonios de personas que han sufrido directamente ese tipo de violencia.

A mí, un día me llaman de la base de la Ertzaintza y me dicen que había un comando en el que aparecía, y me proponen escolta. Yo me negué, porque les dije, si yo estaba amenazado, probablemente, otros compañeros también podrían estar, ¿no? No me parecía justo. Entonces estábamos cinco concejales si no recuerdo mal en el Ayuntamiento. Yo no estaba escoltado entonces, cuando me quemaron el coche en el 99. (...) Entonces me propusieron escolta, les dije que no. Me dieron un cursillo muy rápido de cómo había que protegerse, mirar los coches. Luego tomaron la decisión, efectivamente, no conmigo, sino cuando se extendió a todos los cargos públicos el tener escolta. (...) Estuve 13 años escoltado. El coche me lo quemaron cuando tenía un escolta que me llevaba a trabajar, con mi vehículo, él se llevaba mi coche, y luego iba a recogerme a trabajar. Al mediodía, estaba él comiendo y quemaron el coche en San Andrés.

Un cambio radical. Te escoltan y te dicen, además, que hay un comando que quiere asesinarte. ¿Y qué supone? Supone perder contacto con mis hijos, no tener vida familiar porque no puedes arriesgar la vida de tu mujer o de tus hijos. Supone estar siempre acompañado, pero solo. Supone perder la intimidad, pero sobre todo y ante todo, una cosa que yo siempre tengo presente y cuando puedo se lo digo a mis hijos, y es el haber perdido ese contacto que tenía un padre con un hijo o una hija. No acompañarlos a algunos sitios, que no puedan venir contigo, etc. Eso te pasa una factura tremenda en tu vida personal y que todavía me afecta.

Hemos tenido de todo. Físicamente a mi hijo le han pegado más que a mí, siendo un niño. Hace 15-16 años, aproximadamente, yo ya estaba escoltado. (...) La verdad es que es una vida muy dura esta, donde aparte de estar amenazado como otros muchos compañeros, que me quemen el coche, que a mi hijo con 16 años, en el instituto le amenazan de muerte, hay que escoltarlo... y en todo este proceso, además, tengo la desgracia de perder a mi mujer en un accidente. (...) Un chaval que se mete en política, que se echa novia, y que tiene que ir con escolta. ¿Tú te imaginas, te echas un novio, y llevas escolta? ¿Cómo se hace el amor? ¿Cómo te besas? ¿Cómo...? Quiero decir, en fin, que tengas una persona a lado tuyo, que no tengas esa intimidad a los 19.

A nivel local, yo tengo que agradecerle a más de una persona, a bastantes, el apoyo que he tenido. Yo iba por la calle y era poca gente la que se acercaba a hablar conmigo, porque además ibas con dos personas. Cuando te parabas con alguien, pasaba otro y decía: "¿Cómo estás hablando con ese?"

No, él no tenía escolta. Entonces, no procedía. Sin embargo, por algo que sufrimos también, fue mi hija, la mayor. Entonces eran momentos... Ella se metió en el Ayuntamiento de concejal. Y su padre le dijo que cómo había hecho eso, después de todo lo que nos había visto sufrir, le dijo que pensase mejor. No le pareció bien el que entrara al Ayuntamiento, porque precisamente, nos había visto sufrir, (...) Ella siguió en el Ayuntamiento de Aretxabaleta, como concejala del Partido Socialista. Pero bueno, gracias a quien sea, a Dios para mí, pues todo eso está mucho mejor (...) Es muy duro, porque la madre, casi como todas las madres, tenemos que estar ahí, en el medio. Yo sentía miedo, sí, mucho. Ha durado ese miedo hasta hace nueve años, que estas cosas se fueron... Cuando nuestra hija empezó con escolta, pues personas muy cercanas a ella le hicieron el vacío, a mi hija. No sé si se comprende, pero esas personas argumentaban que no les apetecía que los escoltas estarían...

En pueblos más pequeños ahí sí que habrán podido estar mucho más condicionados. Quizás por eso no me he visto como una víctima; sí, víctima de falta de libertad. No voy a llamar violencia, pero es un condicionante de otro tipo. Y yo que me he ido, a comidas con primos en Elgeta, en Elorrio; claro, iba con escolta, él se quedaba en la puerta. (...) [En la familia] lo digirieron luego, con mucho miedo. Primero, mi marido siempre "precaución, precaución". Mis hijos son los que peor lo pasaron al principio. "¿Ya has llegado? ¿Estás en casa? ¿Has vuelto? ¿Dónde estás?" Esa era la pregunta habitual por parte de ellos. Pero al final, poco a poco, gracias insisto, y ahí sí que voy a decir, gracias a mis escoltas, a las Fuerzas de Seguridad, tanto del Estado como de la Ertzaintza, que vigilaban mis pasos.

A mis escoltas les solía decir, "si alguien me insulta, vosotros callando, yo tengo voz para contestar. Si alguien viene a pegarme, tranquilos que la patada que le voy a soltar va a ser sonora. Ahora bien, si ves que alguien saca el hierro, como lo llamaban ellos, vosotros mucho más rápido". Así les dije. Pues yo nunca tuve nada. En Mondragón hubo plenos borrascosos en que venían a echar huevos. Y a mí me pasaban siempre por encima. (...) Últimamente ya no era lo mismo, afortunadamente. Pero eso ya es otra situación, te cuesta acostumbrarte de nuevo a salir de casa sin recibir la llamada de que puedes bajar; pero bien. Estuve sacando la cuenta y en 2017 me retiraron la escolta. 15 años de mi vida. No puedes abrir el buzón, no puedes bajar sin que te avisen. Yo dejé de ir al garaje a sacar el coche.

AMENAZAS. AGRESIONES. PRESIONES.

Comparadas con otras, el nivel de violencia de estas vulneraciones de los derechos humanos es aparentemente menor, ya que no dejan huella visible, excepto en los casos de agresión física. Pero eso no tiene por qué ser así, ya que, en muchos casos, el sufrimiento generado por ese tipo de agresiones es llevado en secreto y soledad. En estos casos también se da el proceso de victimización, el cual genera daños psicológicos importantes, a pesar de que el sufrimiento padecido no sea tan visible. He aquí unos testimonios de ese dolor sufrido durante años, relatado por sus protagonistas.

José Luis estuvo 16 años, aquí, en el Ayuntamiento. En aquellos años tan duros y convulsos, sufrimos múltiples agresiones, alguna física y la mayor parte de ellas morales. Cada vez que había una manifestación por parte de Herri Batasuna, los concejales socialistas de Arrasate cerraban la Casa del Pueblo, con ellos dentro, para intentar evitar que los manifestantes atacaran la sede. En muchísimas ocasiones fue en vano, ya que lograban destrozarla.

Más de una y más de dos veces [le pedí que dejase la política]. Pues eran momentos especiales, en la cuadrilla también. En la cuadrilla de toda la vida le habían hecho algún feo y sin ser gente mala, al contrario, pero apolíticos, le habían hecho algún feo. Si veían a José Luis, por ejemplo, hablando con algún otro en la calle, del partido, pues igual decían: "A hablar de esas cosas a la Casa del Pueblo" y cosas así. Y desplantes hacia mí no, pero hacia él sí, pues un día íbamos los dos paseando por la calle Olarte, él había sufrido hace poco una de tantos encontronazos desagradables y con la cabeza vendada y venía una amiga nuestra, andereño, con dos chicos. La amiga nuestra, mía sobre todo, se paró, le dio dos besos: "José Luis, ¿cómo estás?". Y aquellos amigos, "Lourdes, venga", le llamaban. Luego, me contó ella que le dijeron: "¿Pero cómo les hablas a esos?" Y ella les dijo: "Pues porque son mis amigos". (...) Yo quiero a mi tierra, soy abertzale. ¿Qué hace falta? Pues, como una bajeza el hablar con nosotros, digo yo.

En mi casa había llamadas, amenazas, "los siguientes vais a ser vosotros". Los siguientes, sí, claro, era genérico, era la familia. Y yo, una vez le conté a José Luis, el año 77 o por ahí, la última llamada que cogí. Y ese día sí que le dije: José Luis, amenazas... Podría ser de la extrema derecha, sí, del mundo de ETA no quería pensar yo. Creía que no había gente que nos quería tan mal aquí. Siempre eran en español. Pues no sé si lo comentamos a nadie, no creo. Quedó en casa y en mucho tiempo, solo en mí. Sí, sí, porque ya había (pasado) dos veces antes, y cuando la comunión que hacía el día siguiente Maitane, "orden hirugarrena". ¿Y por qué no se lo decía? Pues porque nos queríamos mucho José Luis y yo. Le iba a afectar a José Luis. Iba a sufrir.

Eso sí que ha sido muy duro también, sentirte siempre solo, estar en un pleno y tener a todos allí diciéndote: "Te vamos a matar", "Hijo de puta", "Tú no sales de aquí". Y cuando sales te apedrean y los demás no hacen absolutamente nada, se quedan ahí mirando y ya está. ¡Eso es inhumano! ¿Cómo se encaja? Pues, muy mal. Y al día siguiente te tienes que sentar en una mesa con esa gente otra vez, y hablar. Yo recuerdo un pleno en el que nos tiraron sillas, y nos apedrearon al salir del pleno también. Y te escupían al pasar delante de ti y te insultaban. Además, este pueblo en ese sentido, (ha sido) uno de los más radicales que ha habido, en aquellos tiempos, junto con Rentería, quiero recordar, y Hernani. Yo creo que eran los tres peores focos.

Cuando asesinan a Tomás y Valiente mi hijo fue delegado de clase y convocó una asamblea estudiantil. Fue la primera vez en Arrasate que se convoca una asamblea estudiantil para denunciar o condenar un atentado de ETA. Bueno, le dicen las de Dios en la asamblea, en el Instituto de Mondragón. Pero bueno, sale la huelga votada por todos los estudiantes, abrumadoramente; pero no solo eso, sino que extiende la convocatoria de la huelga. Él era entonces secretario de organización de Juventudes de Mondragón, extiende esa convocatoria a otros centros, y otros centros también la votan y la gente sale a la calle.

Sale la huelga y ese viernes, cuando llega a la puerta de casa, se encuentra con toda la fachada del portal llena de amenazas, con un apodo en una diana. "García...". Yo estaba en casa y me dice, "Oye, aita, baja que...". Bajo y lo primero que veo "García...". "Estos cabrones ya me la han liado otra vez...". Pues no. Esta vez va por mi hijo (...) Estamos prestando declaración en la Ertzaintza, mi hijo y yo, entra su madre sin tocar la puerta y le pega una hostia. Y luego me dice, "Desgraciado, cabrón, mira lo que has hecho, tu hijo igual que tú". Luego mi hijo va al Instituto el lunes siguiente y se encuentra todo el Instituto con pintadas también amenazadoras.

Entonces, me vienen unos amigos, y otros dos un poco mayores, estudiantes de la universidad, metidos de lleno en la Izquierda Abertzale, y va y me dicen: "Ostras, acabas de entrar en la élite de los bertsolaris", si das este paso, estarás condicionando tu carrera, tu carrera puede acabarse aquí mismo, "¿Qué se te ha perdido ahí?" Pero en mi interior, además de esa parte abertzale y épica, habitaba otra parte más espiritual, que por aquel entonces no acertaba a formular correctamente, y que me hizo ver la importancia que tenía decirlo: "No, o sea, no". Decidí ir.

(...) Fui a Ordizia [al homenaje de Yoyes], y la gente ya se estaba concentrando en la plaza, Imanol... Es a partir de entonces cuando comienza el boicot contra él. Entonces, iba yo hacia la plaza, solo por la calle, cuando de repente, me salen al paso dos de la Izquierda Abertzale, dos, no sé cómo llamarlos, emisarios... Yo ya les conocía, no de una manera muy estrecha, pero les conocía, y me dijeron: "Jon, venimos a decirte una cosa. Mira, si hoy cantas aquí, no volverás a cantar nunca más en todo el Goierri". Como diciendo que el mundo del bertsolarismo en el Goierri, los festivales, contratos etc., todo estaba controlado por la Izquierda Abertzale... La amenaza me vino así, de sopetón, justo una hora antes de cantar. No estoy dramatizando, pero me dije a mí mismo, que por supuesto que iba a cantar, que no iba a acobardarme por eso. Mi situación era un poco especial; porque cantábamos Euzkitze, Egaña y yo. Euzkitze tenía, quizás, una sensibilidad más cercana al PNV por aquel entonces; Egaña militaba en Euskadiko Ezkerra, y, por lo tanto, le tocaba a él. Yo venía más como una persona a la que se le suponía una sensibilidad hacia el mundo de la Izquierda Abertzale, y, bueno, cantamos los tres. Alguien dijo que los tres seríamos objeto de boicot, pero yo creo que algunos en la Izquierda Abertzale se dieron cuenta de que quizás podrían organizar un boicot contra Imanol, pero no contra nosotros. ¿Y por qué no? Pues, porque el bertsolarismo es una cosa colectiva, y organizar un boicot contra nosotros tres debía resultar, seguramente, mucho más complejo.

Esas presiones no son lógicas en el ámbito político, lo sobrepasan enormemente, porque no es muy normal el que haya determinadas amenazas. Nos llamaron de todo, que si 'PNV españolistak, diruzale'... fotos nuestras en las paredes de las calles, tuve un compañero nuestro incluso en la diana. (...) Cuando me pidieron del partido para ir como concejal, les dije: "Voy para salir, sino prefiero no ir". Y fue una experiencia fabulosa, porque la relación de amistad que hicimos fue en general muy buena. Argumentábamos suficiente, pero así y todo, las presiones en contra, nos echaban monedas y nos echaban de todo. En el Batzoki las pintadas... era un ambiente... Pero entre los concejales en sí teníamos muy buena relación. El ambiente entre los concejales no tenía nada que ver con el de la calle. Con el alcalde, Xabier Zubizarreta, recuerdo que cuando nos ponían las pintadas y nuestras fotos ahí, otro compañero y yo fuimos a donde él, exi-

gíamos que hiciera algo, porque era su gente la que andaba ahí. Ahí un poco dio la escapada. En ese sentido, echábamos de menos un alcalde más de todos.

Volviendo a las represalias sobre la familia, recuerdo que a mi hijo, estando yo de concejal del PNV, le echaron los libros desde la ventana de clase, algunos de los compañeros de aula. Era un sexto piso. ¡Le dio una rabia al chaval! Recuerdo que mi mujer fue allí a hablar con la tutora... y por parte del profesorado pusieron firmas a quienes habían tirado los libros y punto, ahí se paró. Pero son cosas que exigían una actitud en ese sentido.

(...) Resultó que hubo un pacto entre PSOE y PNV, para unir los votos. En aquellas elecciones municipales del noventa y uno sacaron los mismos escaños Herri Batasuna y PSOE, los dos, seis. Sin embargo más votos tenía Herri Batasuna, con lo cual, en sí le correspondía la alcaldía de alguna forma. Nosotros teníamos cinco, éramos los que de alguna forma inclinábamos la balanza. Previamente para asegurar el tema de la Diputación, hubo un acuerdo entre los dos partidos y en Mondragón tocó que sacáramos una alcaldesa socialista. Con una abstención mínima, sería Zubizarreta el alcalde. Yo estaba entonces de independiente. Hubo muchas presiones..., impresionante. Todos los medios vinieron a Arrasate, a ver qué pasaba. Pleno a tope, en mi mismo partido también había discrepancias. Finalmente tuve que decidir y yo apuesto por la paz. Me dije, más vale una legislatura en paz que en guerra y si sacamos alcalde socialista a ver en qué va a terminar. Prefiero..., voy a apostar por la paz y que sea alcalde Zubizarreta. Mi voto fue determinante en aquel momento. Siempre había sido trabajar por Mondragón, trabajar por el pueblo y siempre en plan constructivo. Estuvimos en la comisión de gobierno y en los plenos además seguíamos siendo bisagra, con lo cual nuestras decisiones salían adelante, porque las relaciones con los socialistas en esa legislatura fueron mejoradas. Por esta razón, en los plenos con mociones determinadas por el conflicto, éramos increpados y... por el público de la izquierda abertzale, que en algunas ocasiones tuvimos que salir por la puerta de atrás.

La violencia nos ha condicionado un montón de años de nuestra vida. Cuando mi marido se presentó a concejal en el Ayuntamiento de Vitoria, en el año 83, entonces se colocaban carteles; un profesor le dijo a mi hijo: "Tu padre está colgado, a ver si le vamos a colgar de verdad". Mi hijo en aquel momento tenía 13 años, vino a casa y dijo eso. Mi marido fue al colegio en el que también solía dar clases. Y le dijo al director: "Esto pasa". - "Bueno, es que ya sabes".- "Ah, ¿y no le vas a decir nada?". - "Es que ya sabes, estos lo mismo luego te ponen una bomba". Textual. Este horror hemos vivido.

Había una especie de “Tú eres españolista y tal”, en mi círculo habitual. A mí me mosqueaba mucho, me ponía muy encabronado. Porque, a veces, te llevaba a la reacción contraria, te decían, “¡Españolista!”. Y decías “¿Y tú qué eres, un burgués de no sé qué...?”. El hecho de que desde los 18 años hasta los veintitantos estuve en Bilbao, en la Facultad de Económicas, pues tampoco venía mucho aquí, entonces, mi relación aquí con la cuadrilla era normal.

CONFRONTACIÓN POLÍTICA CONFLICTIVA

Al ya referido ambiente de amenazas, agresiones y presiones, hay que añadir también el clima de enfrentamiento político conflictivo que hemos vivido durante todos estos años. En referencia a ese tema, quizás no podemos hablar propiamente de vulneración de derechos humanos, pero es evidente que los hechos vividos pueden ser demostrativos de la existencia de una violencia implícita, situados en el borde de lo que se considera vulneración de derechos. En los innumerables enfrentamientos ocurridos en ayuntamientos, plazas, calles, bares, escuelas..., podemos encontrar muchos ejemplos de ello: uso de un lenguaje de violencia, declaraciones más allá de la política, actitudes irrespetuosas, imágenes ofensivas o amenazadoras... A fin de cuentas, el escenario que describen esas situaciones no es el que corresponde a un debate político riguroso, en el que cada parte pueda defender con firmeza sus postulados ideológicos y programáticos diferentes, sino el escenario conflictivo de una confrontación política impregnada de violencia.

Cuando asesinaron a Isaías, yo formaba parte de una coalición con Izquierda Unida, como miembro militante de Zutik. Entonces pensamos en concurrir juntos, y Zutik decidió que yo debía encabezar la lista. Ese año estaba ANV en el ayuntamiento, y, al principio, comenzamos a gobernar con ellos. Cuando ocurrió lo de Isaías se rompió el acuerdo. Fueron unos días muy duros. Cuando fuimos al hospital... tuvimos que oír de todo. Los de ANV habían llegado antes e imagínate cómo les recibieron.

Hubo una reunión de portavoces, y ANV dijo lo siguiente: “Por nuestra parte, si nuestra salida del ayuntamiento sirve para rebajar la situación, nosotros estamos dispuestos a salir”, y los del PSOE dijeron que sí, que preferían que salieran. (...) Quedamos entonces nosotros como un poco al mando de todo..., tenían que traer el cadáver..., vinieron todos los capitostes del PSOE y del PP. Al día siguiente eran elecciones. (...) Desde un principio pensamos que habría que hacer una declaración pública, estábamos abiertos a todo, siempre y cuando quedase claro que aquello que había ocurrido era del todo inaceptable. ¿Tirotear así a una persona saliendo de su casa? ¿Dónde estamos? Quedamos en hacer una reunión, que celebramos casi de manera clandestina. Aquello parecía un escenario mediático más que otra cosa, medios de comunicación de todos lados, furgonetas, antenas..., algo increíble.

Nosotros, estuvimos los tres, y por parte de ellos (ANV), otros tres también, y, aparte, los miembros de cada grupo que se encontraban en ese momento en las sedes. Teníamos la intención de hacer un comunicado común, ya que estaba en juego la continuidad del gobierno. Ellos nos pidieron un poco de tiempo para consensuarlo con su gente. (...) Yo lo veía factible y tenía la esperanza de que dijeran que sí. Llamaron por teléfono y dijeron que no. Que no podían. Sé que estuvieron debatiendo entre ellos, y que algunos estaban a favor, eso lo puedo asegurar. Nosotros nos salimos del gobierno. Entre nosotros había una postura casi unánime en favor de salir del gobierno. Sólo dos se manifestaron en contra.

Esto lo cuento así ahora, pero en el camino... En el ayuntamiento, por ejemplo, el PP y el PSOE las tuvieron gordas. Cuando trajeron el cuerpo [de Isaías], se creó mucha tensión. Aquello fue tremendo. (...) Yo, ahora, con la perspectiva que da el tiempo, diría que, por una parte, la actitud de ANV, en general, fue honesta, muy discreta y bien gestionada. Eso en cuanto a lo positivo; en cuanto a lo negativo, diría que en ese momento no fueron capaces de dar un paso hacia adelante. Salió ganadora la posición del no, y creo que eso fue muy negativo. (...) Por eso digo que, independientemente de si estás metido en política o no, el tema de los derechos humanos es algo que debemos tenerlo muy claro y presente. Derechos humanos, siempre y para todos.

Vascos contra vascos, igual que las guerras carlistas. Aquí, familias contra familias. El caso de mis abuelos; uno era nacionalista, el otro no. Pero cuando terminó la guerra se dieron el abrazo más grande: "Hemos, los dos, hemos logrado sobrevivir". Es que, aquello fue una guerra, pero esto no era una guerra, era un enfrentamiento político que unos defendían con armas y los otros... Y no se puede nunca, nunca jamás, defender un planteamiento político con violencia; ni violencia verbal tampoco, eh. Hay que tener mucho cuidado. O sea, que eso me movió, que no podía, es que era una sensación, era un horror, dentro de mí, un hormigueo constante de decir: "¿Cómo es posible, pero cómo es posible?". (...) Cuando matan a Isaías, todos nos quedamos sobrecogidos; pero también hubo reacciones políticas, hubo situaciones políticas que a mí no me gustaron nada. En plenas elecciones, en plena campaña, me acuerdo que Rajoy vino al País Vasco, se quedó en Bergara, porque en Mondragón había un hotel, pero en aquel momento estaba lleno por la familia socialista. Entonces Rajoy trataba de ir a visitar la capilla ardiente y los socialistas se negaban en redondo. Yo hablé con un par de socialistas allí mismo, y que no.

Porque yo me imaginaba que cuando mataban a gente, no había discrepancias entre unos y otros. Entonces, no sé si tenían ciertas rencillas, pero yo lo que sí sé es que insistían en que Rajoy, que no fuera. Y al anochecer llamaron desde el Partido Socialista diciendo que ya podía acudir. (...) Me acuerdo que yo estaba en Bergara, me adelanté a Mondragón, y Rajoy vino con María San

Gil. Yo les esperé, subimos al salón de plenos y Rajoy entró. Los abucheos fueron, por parte de algunos, tremendos. Él estuvo delante del féretro, en la capilla ardiente de Isaías Carrasco, le vi santiguarse, estar un momento. La familia no quiso darle la mano. No solamente es eso, sino que Patxi López increpaba a María San Gil y a Rajoy de una forma increíble, allí mismo. ¡Y yo fui testigo, eh! (...) María San Gil no hacía más que decirle: "Por favor, Patxi". Salimos de la capilla ardiente, Rajoy y María San Gil ya se iban. Yo subí y según yo subía, veo a gente de prensa del Partido Socialista que estaban ya repartiendo una nota de prensa. Claro, yo no se la podía pedir, porque no soy periodista, pero había un periodista conocido a lado mío, y le dije: "Por favor, ¿me puedes traer la nota de prensa?". En esa nota de prensa que vino publicada, ponía que a Rajoy no le habían dejado entrar en el salón de plenos, lo cual es falso. O sea, la tenían preparada antes; igual, resulta que tenían intención de no dejarle entrar.

Me hicieron una entrevista para Telemadrid allí mismo y lo conté para Antena3. Y lo conté, porque lo vi. ¿Cómo se puede, con el cadáver de un compañero ahí, aprovechar esta circunstancia política? Es que no lo podía entender. A mí se me cayeron un montón de vendas de los ojos y perdí el respeto hacia ciertas personas. Desde entonces, no lo he podido recuperar. (...) ¿Cómo es posible? Me escandalizó la mentira, aprovecharse de esa situación en un momento electoral. Mi única obsesión era: "Pobre Isaías, lo han matado, pobre familia". (...) No se puede preparar ese "complotillo". Y a mí me dolió tanto, que ya no era capaz de reaccionar. ¿Qué llegó después? Pues el pleno famoso, en el que los socialistas no se presentaron, pusieron unas fotografías y unas flores. Y llevar la contraria a un PNV tibio, a un ANV en el poder, que tuvieron las suyas, pero que decidieron no condenar ese acto.

Sé que tuvieron sus reuniones internas [ANV], pues unos que querían y otros que no querían condenar el asesinato, pero prevaleció el criterio del no. Hubo tensiones internas, parece. Yo no las vi, eso es lo que a mí me llegó. Pero fue un pleno en el que no condenar, como le dije a la alcaldesa, que asesinen a un ciudadano de tu pueblo, que tú diriges, yo te llamo indecente, no puedo llamarte de otra forma, no es posible. A este señor, le han asesinado. ¿Qué ha hecho Isaías Carrasco? ¿Qué ha hecho en contra de nadie? Nada. No ha hecho nada, más que, en 8 años anteriores, defender desde su silla y desde sus comisiones el bien de este pueblo.

Aquí, en Mondragón, concretamente nos tocó vivir muy de cerca lo de Miguel Ángel Blanco, porque nosotros gobernábamos con HB en Mondragón, tuvimos dos legislaturas. Y cuando lo de Miguel Ángel Blanco, todos los partidos le pedían la dimisión al alcalde. Y ellos contaban con nuestro apoyo. Nosotros, antes de gobernar, teníamos unos documentos ya acordados, de los cuales uno de los documentos decía que ante un atentado, si estábamos por conde-

nar teníamos que condenar o de lo contrario podíamos dejar la coalición de gobierno. Y entonces fuimos un poco cabeza de turco en Mondragón, porque Ezker Batua decidimos abstenernos porque pensábamos que era dar la alcaldía a otro partido que no tenía nada que ver con nuestro programa.

Cuando el atentado de Isaías Carrasco, ahí nos tocó vivir más de cerca y ahí fue ya más fuerte, porque las críticas o la presión no venían ya solamente de fuera, si no venían de nuestros propios compañeros de Gipuzkoa. Estaba Ino Galparsoro de alcaldesa y teniente alcalde era Ander Rodríguez, que era de Ezker Batua. (...) Nosotros sacamos un comunicado desde Ezker Batua de Arrasate, condenando el atentado, lo mismo que hemos condenado otros atentados... y más cuando se trataba de una persona elegida por el pueblo, estaba en el PSOE, pero podría haber sido de HB, podía haber sido de Ezker Batua. Entonces, salimos condenando el atentado, pero no para hacer sangre, como parece ser que era la idea que había por parte de algunos del pueblo, no.

MIEDO Y FALTA DE LIBERTAD

Durante estas últimas décadas nos ha tocado vivir muchas situaciones de tensión y conflicto, que independientemente del origen o la causa, al final han desembocado en un mismo resultado: el miedo. Miedo a resultar herido o muerto en un atentado; miedo a ser detenida y torturada; miedo a expresar nuestras ideas en público; a ser marginado por el grupo, etc. También hay quienes dicen que el mayor problema para la convivencia no ha sido el miedo, sino la falta de libertad.

Hay miedo a hablar, ha habido mucho miedo, y continúa habiéndolo. Y ese miedo se disimula de alguna manera, diciendo, "Yo no me entero, yo ya paso de todo, no leo, no quiero saber nada". A fin de cuentas, todos sabemos lo que se cuece por aquí, pero hay que dar la cara, porque... Entonces, hacemos un poco como el avestruz, agachar la cabeza y mirar hacia otro lado, aquí se ha mirado mucho hacia el otro lado. El sentimiento que hubo cuando el asesinato de Carrasco fue parecido al de los asesinatos de los años 70. No generó una gran alegría, pero tampoco una gran sensación de pena.

En la época nuestra de los años 70, aún teníamos miedo a que nos vinieran a buscar alguna noche, eso ha sido de siempre, porque ahora hay muchos antifascistas, pero no había tantos, eh. Y éramos conocidos los que llevábamos esa vida. Las veces que has tenido que estar escondido en otro sitio porque había caído alguien y no sabías si iban a hablar de ti. (...) Cuando Suárez plantea el referéndum para la reforma, nosotros éramos en aquellos años los que más propaganda hacíamos, con mucha diferencia a la Izquierda Abertzale. Entonces, nos vino la Guardia Civil de Mondragón y en nuestra sede nos detuvo.

Estábamos en una reunión, 18 personas, nos llevaron al cuartel, nos zurraron bien y luego ya nos soltaron.

Y por otra parte, incluso yo creo que más de uno hubiese ido a una manifestación a favor o en defensa en el caso de Isaías, pero hay gente que, igual, no iba por miedo a que te señalen, para entendernos, el bando contrario, si es que hay bandos contrarios. (...) Pues en el caso de Isaías, puede que hubiera gente que le hubiese gustado ir al funeral, sinceramente.

El miedo influye mucho en esos temas, y entre la gente de aquella época [del franquismo], mucho más. Pero de la misma manera que ha habido miedo a la hora de referir hechos de la Guerra Civil, también lo ha habido a la hora de hablar de la violencia causada por ETA, o la producida por las fuerzas policiales.

Aquí, en este pueblo, las relaciones entre la izquierda abertzale y el PNV han sido muy duras. Estaba muy mal visto ser del PNV. No aceptaban ni respetaban el hecho de que tuviéramos un ideario político propio. Hemos vivido momentos muy, muy duros: ataques constantes a la sede del Batzoki, plenos en un ambiente de gran crispación, ataques durante la Salve de San Juan, etc. Creo que las cosas han comenzado a cambiar, pero hay que reconocer que, durante años, en este pueblo hemos sido pisoteados.

En Mondragón, a la zona roja que le llaman, es donde teníamos la sede nosotros también, en Olarte, y donde estaba la sede de Herri Batasuna. Yo en esa zona no podía entrar, era imposible, yo o cualquiera de mis compañeros, porque corrías un serio riesgo físico. Y algunos otros bares, también. Ha habido un par de bares en este pueblo, además gente euskaldun, que me ha ofrecido su cariño y su apoyo, que regentaban el bar para que yo iría allí con tranquilidad. Incluso ha tenido problemas con clientes y, sin embargo, me ha sacado la cara. Hay de todo, y además, donde menos crees.

No acudía más gente a las concentraciones de "Gesto por la paz", yo diría por miedo, por una parte, miedo a ficharte. Existía mucho el pasar, existía mucho el "Yo no quiero meterme". Es que ocurre mucho en la sociedad, mucha gente pasa. Pasotismo y una falta total de formación, cultura... Llegar al sentimiento. Al principio pensaba que sería miedo. La izquierda abertzale nos empezaba a represaliar, porque nos concentrábamos y tuvimos que cambiar de sitio. Venían allí a intimidarnos, bullicio, gritos, etc. Era un cuarto de hora, pero... Luego ya cambiamos de sitio y allí ya no venían. Al principio puede ser miedo, el que

te identifiquen. Aquí mismo, en Arrasate, solían filmar las concentraciones y había gente que se daba la vuelta, no quería ser vista, porque era como quedar señalado de alguna forma.

Y estando donde estaba, esos años tan convulsos, nosotros no teníamos garaje entonces y el coche solía estar en frente de nuestra casa. Y cuando teníamos que coger el coche para ir a Navarra, él era de cerca de Estella, muchas veces me decía, "María Dolores, tú bajas a Arbolapeta y por lo menos, que ponga yo el coche en marcha...". Él siempre se aseguraba primero de que en los bajos de nuestro Simca 1200 no hubiera nada "extraño". Y bueno, pues mucha, mucha (angustia). Yo creo que eso duró unos 6-7 años.

En el 2003 me llaman, "Oye, Icía, necesitamos una cabeza de lista para Mondragón". Me sorprendí, porque yo no pensaba, en mi pueblo. Lo valoré mucho, porque lógicamente, mi casa, mis hijos sobre todo, se negaban, "No, no, no...". Lo valoré, "A ver, si estoy defendiendo algo y lo he dicho claramente, ¿por qué no voy a aceptar?" y le dije a mi familia: "Pues, igual es que me toca". (...) Mis hijos me decían que no, por el miedo a la violencia que había. Oye, que eran concejales los que estaban cayendo y si van de uno en uno, en Mondragón que ya teníamos dos concejales, lo lógico es que saliera. (...) Mi marido me dijo que lo entendía, porque él también había sido concejal en Vitoria, no estaba ya en política, pero era una persona muy consecuente. Además, tienes que ir con escolta desde el momento que salgan las listas publicadas.

Me empujó el ver tanta gente asesinada y enterrada por algo que yo estaba defendiendo y, sobre todo, la palabra libertad. Es que vivíamos, digamos lo que digamos, vivíamos sin libertad. Es que la gente hablaba bajito en los bares, es que no se hablaba de este tema. "Es que algo habrán hecho", hemos oído tantísimas veces decir de la gente que ETA mató, "Algo habrán hecho". ¿Pero cómo que algo habrán hecho? ¿Pero qué ha hecho? Voy a empezar desde el principio: ¿qué hizo el cónsul Beihl para que le secuestraran? ¿Qué hicieron los primeros guardias civiles a los que mataban? Que muchas veces llegaban a pueblos, a sitios donde les pillaban más fácil porque tenían menos recursos de vigilancia. ¿Qué habían hecho? (...) Es que todo lo que estaba pasando, nadie, no era nadie libre. Lo de Guipúzcoa era terrible, porque cuando vine a vivir a Vitoria, esto era un oasis comparado con lo que fue Guipúzcoa. (...) Yo ya sé, cuando acepté ir a Mondragón, que aceptaba ir otra vez a esa cerrazón. Pero lo que tenía claro es que yo iba a decir lo que pensaba.

Primero, miedo. Porque vamos tener en cuenta que Herri Batasuna ha estado gobernando el ayuntamiento de Mondragón durante muchos años, además, haciendo una política de seguimiento. Digamos lo que digamos. Todos

sabemos lo que ha sucedido en el pueblo. (...) De dominar mucho la situación por muchos sitios. Y de que había miedo a enfrentarse a ellos por parte de muchos también. Todos vivimos la situación que pasó en Mondragón cuando asesinaron a Miguel Ángel Blanco. Estaba, en aquel momento, gobernando Herri Batasuna y hubo una moción de censura, yo no estaba participando en política, pero el que se presentó a alcalde del PNV era mi cuñado. Ese día, fuimos varios miembros de mi familia al ayuntamiento. Lo comentamos y dijimos: "Nosotros vamos todos al ayuntamiento a defender una causa justa, que es quitarles a quienes no condenan la violencia y apoyar a la gente que condena". Insisto. Yo no tenía nada que ver con nada en política, pero sí con las libertades y la condena de los asesinatos. Y ahí estuvimos mis hermanas y otros miembros de nuestra familia.

Yo nunca he tenido miedo. Y cuando alguien me decía: "Es que tengo miedo", porque hemos tenido casos de gente de un sitio y de otro, que llevaban escolta que no han podido soportar la situación y se han marchado. Yo los respeto perfectamente. Pero también digo que con miedo no se puede salir, ni trabajar, ni hacer nada. Es imposible. Pero si quiero analizar desde ese punto de vista, ¿si me he sentido víctima? No. Me he sentido sin libertad. (...) Porque víctimas son, efectivamente, los que han padecido otras situaciones. La mía es una falta total de libertad. Mis movimientos estaban condicionados, por una amenaza posible. Por ejemplo, entre mis amigos, algunas veces eso de... "¿Vamos a tomar un café?". "Vale". "¿Vienen esos también?". "Esos están en la puerta, tú no te preocupes por ellos".

8.2.2 LAS VÍCTIMAS Y SU RECONOCIMIENTO

No es fácil llegar a un acuerdo sobre el grado de tensión, miedo, confrontación u odio creado en la población durante estos años de violencia tanto en Mondragón como en el resto de Euskal Herria; pero sea como fuere, es innegable que esa violencia ha generado muchas víctimas, y de diferente signo, a lo largo y ancho del territorio. Pero, además, esas víctimas no son sujetos abstractos, tienen nombre y apellidos, y también familiares y amistades. Según muchos testimonios, algunas de esas víctimas se han sentido desatendidas a lo largo de estos largos años. Desatendidas por parte de los poderes públicos en particular y por la sociedad en general. Por eso, y tal y como se señala en algunas de las entrevistas, es hora ya de que todas esas víctimas, sean del color que sean, reciban tanto por parte de la sociedad como de las instituciones públicas el reconocimiento y trato que se merecen.

Que cada uno fije cuál ha sido su posición en esa época. Pero con vistas a arreglar este problema, no digo arreglar, pero a mantener una convivencia. (...) Yo creo que se avanza por un lado en el reconocimiento de las víctimas de ETA

o de los Comandos Autónomos, y por el otro lado, también de alguna forma, se está intentando avanzar ¿no? Pero yo creo que mientras eso no se solucione, que víctimas son todos y tortura ha existido, va a ser muy difícil.

Yo creo que Olatz [Etxabe] y Sandra [Carrasco] eso lo tienen muy claro... Yo he vivido con mucha cercanía lo de las dos, por una parte porque cuando ocurrió lo de Isaías yo estaba de concejal, y porque cuando mataron a Etxabe, él era amigo de mi madre, y una persona muy conocida en nuestra casa. Yo sólo tengo claro que las dos son víctimas.

¿Qué es ser víctima? Yo no sé muy bien qué es ser víctima, ni si se pueden clasificar de alguna manera. No hay duda de que la vulneración de derechos humanos y el sufrimiento padecido por algunas personas, los convierte directamente en víctimas. En mi opinión el Pueblo oprimido es víctima por naturaleza, al igual que los ciudadanos que viven en él. Víctimas de una situación concreta y de un conflicto concreto, cada una con una intensidad diferente, pero, en realidad, aquí, ¿quién no ha sufrido en algún momento? ¿Quién no ha sido víctima en Mondragón? ¿O en Euskal Herria?

Cuando le mataron a Iñaki Etxabe, yo lloré. Yo conocía mucho a Iñaki, porque íbamos mucho al monte. Lloré amargamente, dije, "¡Qué vergüenza, qué horror, qué asesinato!". Es que empleo el mismo término, no tengo ninguna pega para decirlo. Me pareció un horror. ¿Qué había hecho Iñaki? ¿Que tenía un hermano que estaba dentro de las redes de ETA? No lo sé, ni me importa. Le mataron a Iñaki. Y no hay derecho. Eso lo tengo clarísimo. ¿Y el reconocimiento? Pues, seguramente, muchos del pueblo. Mira, ahí sí que me atrevería a decir que muchos mondragoneses, de un sentido y del otro, los que eran más amigos de su familia o de sus amigos o de sus hermanos, más. (...) Pero mucha gente como yo, muchísima gente del pueblo, yo diría que el pueblo entero estuvo absolutamente en contra del asesinato de Iñaki.

UNA MIRADA HACIA LAS VÍCTIMAS

Al parecer, estos últimos años se ha ido produciendo entre los mondragoneses un cambio en la mirada hacia las víctimas, un cambio que se ha visto acentuado tras el atentado que costó la vida a Isaías Carrasco. De hecho, en las entrevistas, hemos podido recopilar una serie de opiniones en ese sentido. Los cambios de opinión acerca de la violencia o de las víctimas no se producen de forma repentina, sino que en muchos casos suele ser el resultado de un largo proceso de reflexión, que arranca en el análisis de un caso particular para llegar a una reflexión de carácter más general. En ese

sentido, puede decirse que en Mondragón, el asesinato de Isaías Carrasco marcó de alguna manera un punto de inflexión que despertó en algunos la necesidad de hacer público su desacuerdo con el uso de la violencia.

Me acuerdo que dos periodistas me siguieron, me metí al portal, le toqué el timbre a mi vecino y el periodista tocó el timbre a mi vecino. Y al abrir el portal él quería una entrevista en ese momento y yo decía, pero a ver... Y le contesté, ya no sé qué le dije. Eso fue lo primero. Luego volví a casa, al ver a uno que estudiaba conmigo, me acuerdo que me abracé a él llorando y decía, "¡Que me lo han quitado! ¡Que me lo han matado, Gorka, que me lo han matado!". "Tranquila, tranquila". Subí a casa de mi abuela, venía Zapatero a darte el pésame y recuerdo que lo primero que le dije fue, "Yo estoy a favor del diálogo. Ya podéis dialogar, porque hablando se entiende la gente y esto no puede volver a pasar". (...) A las horas, porque mi padre falleció... No sé a qué hora vendría este hombre, a las doce de la noche, no sé. Entró por la puerta, él [Zapatero] y cuando nos sentamos yo le dije: "Yo estoy a favor del diálogo". Es que tampoco sé decirte por qué le dije en ese momento eso. Vi lo que había pasado y decía, no, no, esto tiene que acabar. Esto no puede ser. Esto tenía que acabar. Tú lo ves antes, de lejos, pero cuando te toca a ti, ostra, dices, no, es que esto no, hay que llegar a algún acuerdo, hay que llegar a un entendimiento.

Víctima, para mí, son los que ya no están. Mi padre es una víctima, el padre de Olatz Etxabe es una víctima, las personas que ya no están... O, por ejemplo, los torturados... que han sido víctimas de torturas son víctimas. Nosotros al final, somos la familia de una víctima.

En todo este proceso hay muchas víctimas, cientos, miles. Cuando digo cientos y miles, digo porque estamos siempre "la víctima es aquel al que han asesinado o sus familiares". Todavía hoy nadie nos ha dicho "¡Gracias, eh!". Nadie ha dicho gracias a tantos cientos de personas que hemos estado amenazados, en libertad condicional, y que todavía no ha habido ningún estado, ningún partido ni nadie, que diga "Gracias por lo que habéis hecho y en lo que habéis contribuido a que se haya instaurado la paz en esta sociedad". Yo sí creo que eso es algo que también hay que tener en cuenta en la memoria, y que alguien tiene que dar... no sé qué homenaje... Quizás, solo una carta de alguien diciendo: "Muchas gracias".

He vivido lo de Olatz Etxabe y también lo de Sandra Carrasco. Para mí ha sido como un pequeño regalo, estando en un medio de comunicación, poder trabajar sobre la memoria de lo sucedido en estos dos casos. La manifestación posterior a la muerte de Carrasco pasó por delante de nuestra redacción, y hasta entonces yo nunca había sentido la necesidad de participar en una manifestación de ese tipo. No me coloqué detrás la pancarta, pero sí que sentí la

necesidad de, al menos, salir a la puerta. Además, con esto tuve la oportunidad de ver que en aquella manifestación había otros muchos que podían ser yo mismo. Fue una manifestación muy mediática, desarrollada en plena campaña electoral, y eso fue quizás lo más desagradable, pero, cuando salí a la puerta, mi mirada no se dirigió hacia los políticos, a pesar de que, por deformación profesional, hubiera sido de lo más normal querer poner el foco en ellos. No, mi mirada se centró en las hijas. Un medio local suele poner el foco en lo más cercano, y no se preocupa tanto de si ha venido o no un presidente de gobierno.

Creo sinceramente que aquel fue un momento muy delicado para todos nosotros. Nuestro medio fue el primero en llegar al lugar en el que mataron a Carrasco. Las imágenes que captamos en aquel momento nunca las hemos publicado, hemos decidido no hacerlo. Son imágenes muy duras y no tenemos ningún interés en echar sal sobre la herida. Nuestro interés ha de ser esa gente, sin ni siquiera mirar qué apellidos tiene, ni importarnos cuál es su ideología. Entre otras razones porque esa gente son parte de nuestra comunidad, y nosotros tenemos claro que trabajamos sobre todo para esa nuestra comunidad, y no tanto para los venidos de fuera con vete tú a saber qué intereses a esa manifestación.

Cuando menos lo esperaba nadie, cuando yo ni en sueños pensaba que algo así podría suceder... ETA decidió matar. ¿Cómo se puede cometer un atentado así? Sentí que tenía que estar al lado de la familia, soy de la opinión de que ese dolor hay que compartirlo, y eso, entonces, no era algo muy corriente. Cuando la víctima era de un lado, eran los de ese lado los que hacían declaraciones y sufrían el duelo; y cuando era del otro lado, eran los de ese otro lado los encargados de hacer lo mismo. Para los que no nos sentíamos cómodos con esas etiquetas, no era fácil estar ni con los unos ni con los otros. Pero este caso estaba por encima de todo eso. Algunos se manifestaron detrás de una pancarta, otros salieron a los balcones, otros a la calle, y algunos otros llevaron en silencio el asunto, pero aquel atentado no fue en ningún caso un hecho "celebrado". En Mondragón eso se podía palpar en el ambiente. Gente de todos los colores, alterada por lo sucedido, preguntándose "¿Pero esto qué es?".

"Bastante hemos sufrido ya, ¿para qué nos puede servir continuar hablando de esto?", dicen algunos. Pero yo opino lo contrario: creo que hablar sobre lo sucedido ayuda a mitigar el dolor, aunque comprendo perfectamente que haya gente que se niegue a ello. Ante temas tan graves como estos, cada cual toma su decisión. (...) Yo asocio la palabra víctima con el dolor. Podemos defender la idea de que víctimas directas son solamente aquellas que han sufrido la tortura o han sido tiroteadas, pero, a mi entender, toda aquella persona que ha sido expuesta al dolor también debería ser considerada víctima. Decir, como dicen algunos, que víctima es toda la sociedad, resulta bastante superficial; equivale a no decir nada. ¿Pero no es acaso víctima también, aunque sea de manera indirecta, aquella a la que has privado la oportunidad de vivir la vida

de otra manera? Mi opinión es que sí. Cuando hablamos de víctimas, y cuando lo hacemos, además, uniendo ese carácter al hecho de la reparación y el reconocimiento, estamos hablando de víctimas cercanas. No únicamente la persona que ha sufrido un atentado o a la que le han torturado la hija es víctima. También el entorno lo es.

DOLOR Y SOLEDAD

“Dolor” y “soledad” son dos palabras que aparecen a menudo en los testimonios de víctimas y familiares, en su relato de la experiencia vivida, dando a entender que a la muerte violenta de un familiar se le añade después el sentimiento de soledad. Después del trauma inicial y una vez pasada la hora del pésame y el tiempo de los abrazos, suele quedar un vacío doloroso, junto a una percepción de frialdad y alejamiento por parte de mucha gente del entorno. Dicho en otras palabras, al dolor causado por la violencia se le añade, en el caso de muchas víctimas, una sensación de soledad profunda; al vacío dejado por el familiar desaparecido, el vacío derivado del alejamiento de los propios conciudadanos.

También hubo la polémica de la alcaldesa de Arrasate de que no había condenado, de que si se había marchado. A mí cuando me preguntan qué estuvo mal, yo sinceramente creo que esa persona sí quería condenar el atentado, lo que pasa es que si no lo hizo era por el entorno que a ella le rodea. Ya sabía que si ella condenaba, al final... Aquí en cualquier asesinato nunca he visto que se condene ningún atentado, porque al final si condenas es que ibas en contra de ellos. Creo sinceramente que ella sí quería condenar, pero que no podía por miedo. (...) Creo que ella igual públicamente no lo podía decir, porque... Pero yo sí que pienso que ella sin que nadie la viera, alguna vez que me he cruzado con ella, podía haber venido y haber dicho: “Oye que lo siento, que yo soy de otro bando, pienso diferente o tal, pero esto que se ha hecho no está bien”.

Si veo una persona que está... [sufriendo], igual no me acerco a ella, pero igual me acerco a la familia y le digo: “Venga estate tranquila, que va a pasar”, unas palabras de consuelo o algo. Es que no tuvimos nada. Yo solo me acuerdo de que teníamos una perra y esa perra se llevaba a matar con mi padre, tanto con mi padre como conmigo, y la perra también bajó y no dejaba que nadie se acercara. Solo un hombre que se intentó acercar y la perra no se separaba de mi padre. Al final creo que mi madre cogió y dijo: “Llevaros a la perra”, y se la dio a una vecina. Pero es lo único que tuvimos, nadie, ni una sábana, nadie. Nada. Sí que recuerdo que la gente estaba en la ventana, que estaba mirando, pero es que no se acercaban.

Estás como en una nube, te sientes arropada, en ese momento no eres consciente ni de que has perdido a tu padre de la manera que lo has perdido. Al prin-

cipio te sientes arropada en general por toda la gente, me acuerdo que salía a lo que fuera, a hacer algo, total que venía alguien: "Oye que lo siento... no sé qué...", eso al principio. Al final ha pasado algo muy gordo, y sí, la gente viene, te da palabras de consuelo, por parte de políticos también. Al principio están todos, pero luego pasa el tiempo y cada uno hace su vida. (...) Al que yo recuerdo es a Josu Elexpe. Me fue a dar el pésame y me acuerdo que me dijo, "Tranquila que hace unos años estaba igual que tú", me acuerdo perfectamente aquí arriba en el ayuntamiento. Fíjate que ha sido mucha gente, he recibido muchos pésames, muchas palabras de ánimo, de consuelo... pero de Josu...

Yo solicité en el ayuntamiento de Mondragón - cosa que yo no soy dado a pedir nada- que me adelanten el dinero para poder comprar otro coche y se lo reintegro como cargo público cuando me abonen eso. Contestación de la portavoz de EA, "Para eso ya está el consorcio, y el ayuntamiento no tiene por qué hacer ese tipo de cosas". Acto seguido, en otro pleno, piden ayuda para los presos y declaran que vamos a ir a la cárcel de no sé dónde, con el dinero de todos los ciudadanos a visitar asesinos. ¿Qué puedes pedir de alguien que se comporta así? Absolutamente nada. (...) Igual que la reacción que tuvieron cuando asesinaron a Isaías, la alcaldesa se va, pone un auto y se van todos. Absolutamente todos. Isaías ya no era concejal, pero es que llevaba muy poco tiempo que había estado con los mismos que estaban en el ayuntamiento. ¿Qué puedes esperar de semejante persona? Absolutamente nada. Por eso, ¿quién tiene que hacerlo? El Estado tiene que hacer ese reconocimiento.

Vecinos o amigos de toda la vida, que de repente, dejan de hablarte. Como anécdota, en mi cuadrilla, en los que había gente de todo tipo de ideologías, todos los años hacíamos una cena. (...) Los que yo más creía que eran mis mejores amigos, de repente, para el año siguiente me dicen que no se puede hacer la cena porque yo no puedo ir con escolta. Si quiero, que vaya, pero sin escoltas. Ya lo siento, primero, no puedo, y segundo, tampoco me apetece el haber oído de unos amigos: "No vengas a la cena porque estás escoltado, estás amenazado". Y ahí se rompió la relación de esa cuadrilla, excepto un par de ellos, que han estado siempre apoyándome y han estado intentando hacer esa cena que no se ha hecho. Posterior a que me quitan la escolta, me dicen para volver a hacer la cena. Ahora no quiero, ahora soy yo el que no quiere ir. Cuando yo os necesitaba como amigos me habéis rechazado. Ahora no. ¿Por qué ahora sí y antes no? Se supone que la familia y los amigos son los que te ayudan, no los que te rechazan.

MIRADA ÉTICA

Pese a las dificultades, ha habido ciertas personas que se han esforzado con ahínco en la búsqueda de una mirada ética hacia las víctimas. Algunos testimonios han manifestado que esos esfuerzos se han visto llenos de contradicciones, que la ideología o el pensamiento político de cada uno de nosotros condicionan de manera severa el sentido de nuestras opiniones. Además, es una práctica muy extendida examinar a la víctima a través del cristal de su color político. De todas maneras, es este un paso que habrá de darse por encima de los prejuicios, en aras de alcanzar una convivencia entre víctimas sin discriminación de ningún tipo.

Paradójicamente, yo continué teniendo una sensibilidad hacia la Izquierda Abertzale, una especie de proximidad sentimental no solo hacia la Izquierda Abertzale sino incluso también hacia ETA. (...) Por una parte está lo que yo siento y he sentido durante todos estos años, la parte de razón que les otorgo en cuanto a la lectura política de lo sucedido; pero más importante que todo eso es, en mi opinión, el hecho de que en mi interior siempre haya albergado una sensibilidad importante hacia la injusticia y hacia la gente dispuesta a sufrir esa injusticia. Y como tercer elemento, el respeto también hacia toda la gente que, con tanta generosidad, está dispuesto a dar tanto de sí mismo. (...) Y todo eso hacía que yo sintiera un apego especial hacia ETA o hacia sus miembros. Siempre que detenían a algún miembro de ETA, pensaba para mí, "Jo, qué desastre", ahora mismo le deben estar torturando. Resulta paradójico, porque yo no quería que ETA se debilitara, sentía simpatía hacia la organización, y vivía en un contrasentido. Yo que alcé mi voz ante Yoyes y que no podía aceptar de ninguna manera aquella muerte. Una contradicción muy, muy grande, y con ella he vivido durante estos 30 años. Y como yo, otra mucha gente, ¿verdad? Y esa contradicción te va minando por dentro, quemando.

Un hecho crucial. No sé cuánto tiempo después de morir Yoyes, murió también Txomin Iturbe. Y ese es también un momento de gran trascendencia. Porque de alguna manera Yoyes representaba lo que yo sentía respecto a la fuente de la ética (...) y la muerte de Txomin Iturbe, lo que yo sentía respecto a la fuente —digámoslo así— de la lucha. Porque yo sentía que había muerto uno de los míos, uno de los nuestros. Y una admiración hacia él, como diciendo, "Este es de los nuestros, ¿verdad?", había que quitarse el sombrero delante de Txomin. ¿Y cómo se come todo eso? Es un asunto complicado.

En la lectura política que he hecho desde entonces, yo también he realizado un camino, como otros muchos: y creo que tenían alguna razón los que no pertenecían al mundo de la Izquierda Abertzale, en aquel tiempo el PNV, Euskadiko Ezkerra, (...) unas razones que por aquel entonces yo no veía, pero que hoy en día valoro en mayor medida que entonces... Por una parte me doy cuenta de que la lectura intelectual que yo hacía en aquel entonces era limitada, pero, por

otra parte, creo también que tengo un enganche emocional contra la injusticia, me duele horrores la injusticia, me afecta mucho la tortura, y me emociona sobremanera la generosidad. Entonces, es posible que yo concediera demasiado peso a algunas de esas cosas; (...) era capaz de ver el sufrimiento del otro lado, pero no de darle el peso que tenía.

En mi caso no ha habido un hecho crucial en concreto, sino más bien una serie de momentos importantes; cuando lo de Carrero, recuerdo de pequeño, que hubo un día a partir del cual dejé de lanzar el jersey al aire. Ese fue uno de esos momentos. Otro momento, Yoyes. Pero creo que ya hacía 1996 o 1997 comienzo a manifestar explícitamente mi rechazo a la lucha armada, diciendo "Esto no es posible", cosa que hasta entonces no había hecho, aun no habiéndola apoyado nunca. (...) Creo que ellos siempre me han visto un poco como diciendo "Es de los nuestros, pero cuidado con él", como queriendo decir, "Es de los nuestros, pero cantó en el homenaje a Yoyes". Fui yo mismo, diría, quien intentó transmitir ese mensaje, "Mirad, coincido con vosotros en muchas cosas, pero intento pensar por mí mismo y actuar por mí mismo".

Creo que está claro que no. Por parte del pueblo, bueno, el pueblo es una cosa muy difusa, ¿verdad? Pero esa parte del pueblo en la que yo he vivido, he de confesar que ha tenido un déficit ético importante. Es esa parte del pueblo en la que yo he vivido, digamos, la más vascoparlante, activa, soñadora, ha sido la parte del pueblo que yo más quiero, porque en ella existe una sociedad civil activa, euskaltzale, abertzale, una sociedad que desea un mundo diferente, internacionalista, ecologista... y todo eso. ¿Pero qué clase de ecologistas, qué clase de internacionalistas éramos nosotros, cuando en el pueblo vecino mataban a una persona y no éramos capaces de reaccionar, de mostrar proximidad hacia las víctimas? ¿Qué nos ha ocurrido? Creo que, en ese terreno, hemos sufrido un déficit ético muy grande, descomunal, por parte de esa parte del pueblo que, paradójicamente, hacía suyos muchos elementos del humanismo. Por ello, al efectuar una relectura de la historia, observas a sectores sociales progresistas, humanistas, ecologistas y transformadores de la sociedad, y junto a ellos, a personas mayores de las que asistían cada domingo a misa. Y te dices: "¡Ostras! ¡A ver si va a ser este segundo grupo el que tenía más razón y una mejor intuición acerca de lo que estaba pasando! Aunque el color, el discurso y el buen rollo continuaban siendo patrimonio del primer grupo, ¿no?".

Creo que, afortunadamente, aquí ha habido un grupo que ha mantenido una mirada ética potente, un grupo que yo, personalmente, no había tenido muy en consideración. (...) Y en la guerra civil, en una guerra nadie es éticamente puro, pero sí hubo un grupo que intentó mantener una cierta ética. Eso sí que conservó, por ejemplo, Jose Antonio Aguirre, y el mundo jeltzale "cristiano progresista". Hubo ahí episodios muy interesantes, fascistas detenidos en un barco, y los de la izquierda, anarquistas y comunistas: "Fusilémoslos". Y los jeltzales intentado

que no los fusilaran. Existe una corriente ética proveniente de ese mundo que yo no he valorado en su justa dimensión. Ahora valoro mucho más el hecho de que haya habido una gente diciendo: "No, no y no".

RECONOCIMIENTO A LAS VÍCTIMAS

El reconocimiento a las víctimas ha cambiado mucho desde los últimos años del franquismo hasta hoy en día. Se le ha prestado más atención a la línea política del transgresor que a la persona que se encuentra detrás de la víctima. Varias investigaciones están de acuerdo en ello, y también casi todos los testimonios recogidos en este informe. A decir verdad, resulta tan llamativo como inquietante encontrarse con esa realidad.

Antes de Maixabel Lasa nos llamaron una vez, en torno al año 2000. No habíamos recibido ni reconocimiento ni protección por parte de las instituciones. Además fue una casualidad, ya que por aquel entonces yo trabajaba en el ayuntamiento y me llamaron para localizar víctimas, pero justamente yo era una de ellas. Llamaron al ayuntamiento, a los Servicios Sociales, donde yo trabajaba. Y me dijeron: "Mire, ha salido esto a la luz, llamamos del Gobierno Vasco y queremos localizar a estas familias; por favor, ¿nos puede ayudar?". Como yo ejercía una función pública en el ayuntamiento, me llamaron para mediar el asunto, para ayudarles a localizar a algunas familias, y justamente yo era una de ellas. A decir verdad, hasta aquel momento no nos habíamos preocupado. Tampoco lo habíamos pensado, pero luego sentimos que necesitábamos el reconocimiento y la verdad.

Al fin y al cabo hay que elaborar el relato, han ocurrido cosas duras tanto por una parte como por la otra, pero hay que contarlo si queremos garantizar que no suceda de nuevo, y hay que relatar todo de una parte y de la otra. (...) Está por hacer, pero que el Estado dijese "Fuimos nosotros, estuvo mal, eran aquellos tiempos", (...) (supondría) una tranquilidad (para la familia), dar fin a una etapa, cerrarla. Cicatrizar bien las heridas. Porque ahora parece que se cierran en falso, ¿no? "Avanzamos, son otros tiempos..." Pero aquello todavía permanece en nuestro estómago.

Pensar que el caso de Olatz [Etxabe] lo curará el tiempo es mentira, yo no lo creo. Tratar el tema podría ayudar a curar el caso de Olatz, siempre desde el respeto, desde todo el respeto que merecen las víctimas. Tal vez ha tenido la necesidad de mantenerlo en silencio durante unos años y eso también hay que respetarlo. Yo creo que se duerme con más tranquilidad después de poner de manifiesto las cosas, pero la decisión es de la gente que sufre el daño. A los demás nos tocar dar un paso hacia atrás y respetar la decisión. (...) Diría que necesitan la comprensión de los demás, y seguramente también necesitan que

se les escuche sin decir nada; solo escuchar y comprender. Creo que a menudo se les ha dicho muchas cosas innecesarias a las víctimas, y tampoco es eso. Estar al lado de las víctimas no significa decirles qué hacer y cómo hacerlo, cada cual tiene su ritmo y sus pasos. El simple hecho de estar al lado y no hacerles frente, ayuda.

Ha habido una utilización, yo creo, por parte de algunos partidos; ha sido una utilización muy severa. En algunos casos, las han convertido en monstruos. Han sido los partidos los que, en vez de reparar el daño y dar pasos en esa dirección, han instrumentalizado a las víctimas. Las han utilizado y ahora las han convertido en paredes de cemento. Creo que hay que ayudar a recuperar a las víctimas, reconocerlas, escucharlas, empatizar con ellas y no utilizarlas.

¿Reconocimiento? Desde luego, no creo que ha sido comparable. En mi opinión, las personas que han sufrido la violencia de GAL o del Estado son víctimas, pero el Estado no las ha reconocido. Como dijo Olatz [Etxabe], no hubo ningún tipo de reconocimiento, ni una carta del Ayuntamiento o de las instituciones. Ahora me estoy dando cuenta que por parte de España las víctimas son solo las suyas. No ven que ahí hubo una guerra, digamos, entre ellos.

Está claro que el trato no ha sido igual, por lo menos en Arrasate; se han protegido a las víctimas de la violencia del Estado más que a las otras víctimas.

DISCRIMINACIÓN Y OLVIDO

Es habitual escuchar en boca de las víctimas la situación de discriminación que han sufrido durante años, y dicho trato doloroso proviene de varias direcciones. Algunas víctimas han sentido un gran vacío frente a su dolor porque la mayor parte de la sociedad ha hecho la vista gorda y no les ha dado apoyo.

Creo que todo el apoyo ha sido a unas personas, para las otras no. Yo así lo veo. No hay más que ver, por ejemplo, cuando se hacen los actos de homenaje a mi padre quiénes van. Va el Partido Socialista y van los amigos cercanos, pero aquí viven casi veinticinco mil personas, ¿dónde se meten? (...) Ya podían bajar, porque al final es una persona que ha vivido en tu barrio, conocido de toda la vida, ¿qué te cuesta bajar? Si mi propia vecina no baja, no va a venir nadie más. El año pasado la alcaldesa vino, miembros de Podemos también, eso nunca había pasado. Creo que mucho tuvo que ver lo de Gogora, la Memoria Plaza.

Para mí todos son víctimas. Es decir, los que han sido en relación de ETA, los que han sido por el GAL u otros grupos de derecha y los que han sido por excesos policiales. Hay una diferencia entre ellos desde mi punto de vista. Y es que, los que eran de violencia policial o del GAL tuvieron un apoyo social y los demás no. Yo creo que eso, poniéndome en el corazón y la cabeza de esas personas, tuvo que ser tan malo como la acción que habían desarrollado contra ellos, es decir, sentirse solos. Los otros, tenían el apoyo social. Los que eran víctimas de ETA, la frase famosa esa de "Algo habrán hecho", pues está presente; yo creo que eso ha tenido que ser muy duro y ha durado mucho tiempo. Siguen siendo víctimas todos, eh. Me refiero que, mientras que en unos ha habido un apoyo social que quieras que no, es un bálsamo, los otros, además de lo que tenían, encima estaban mal vistos, eran como otra gente.

De todos modos, las cosas han cambiado; cuando mataron al "Chino", frente al cine Gurea, en la calle no se veían "demostraciones de dolor, ni de nada". En cambio, me acuerdo de Txomin; en el homenaje hicieron una demostración tremenda, un poco bélica, la gente subió al escenario e hicieron un par de descargas. Hoy en día se puede pensar que esas cosas eran raras, pero en aquellos tiempos era muy normal o nos parecía muy normal.

Luego tenemos que liberan después de 500 y pico días, a José Antonio Ortega Lara. Y en Mondragón no hubo nada, nada de nada, como si no hubiera sucedido en el pueblo, es algo que lo querían ignorar en conjunto. Y tampoco hubo alguien que liderará esa suerte que habíamos tenido por haber podido liberar a Ortega Lara. Entonces, ¿dónde está el sentido crítico de la gente de Mondragón? A mí me preocupaba, me ha preocupado muchísimo (...) Y estoy convencida de que era por miedo a manifestarse claramente. Sí, sí, la gente ha mirado para otro lado en muchas circunstancias.

¿Si ha habido reconocimiento en el plano social?, no; porque cada uno ha mirado hacia su objetivo y yo te digo que no. En el plano político, yo creo que sobre todo las víctimas de ETA, sí. Pero también, estoy absolutamente en contra del GAL, porque ya digo que la violencia es violencia, y en contra del Batallón Vasco-Español, que fue el caso de Iñaki Etxabe, que yo le conocía muchísimo a Iñaki, y el de su cuñada Agurtzane.

Es que una víctima, una vida no recuperas. Una vida se va y se va. ¿Si han tenido reconocimiento? Yo creo que no. ¿Unas víctimas más que otras? Pues sí, en Mondragón concretamente. Pues por cómo funciona la política; una víctima por parte de ETA, pues su forma de ser la militancia o el apoyo que haya podido

tener, enseguida tiene una capacidad de convocar muy grande. Porque siempre hemos dicho, tocan la flauta y se suben todos al autobús.

Otras víctimas, en cambio, han tenido una sensación parecida sobre la discriminación de las instituciones públicas durante años de olvido. Por tanto, diferentes víctimas han vivido con ese sentimiento hasta hace poco.

Noto una asimetría entre las víctimas de asociaciones como ETA y las víctimas del Estado. Las víctimas del Estado no tienen ningún reconocimiento institucional, salvo alguna excepción. Estoy al corriente de que alguna gente no ha querido o podido contar las torturas sufridas o las malas experiencias vividas en manos de la policía: por ejemplo, porque aún hoy en día tienen miedo de las represalias que pueda haber por parte de la guardia civil en controles o en caso de detenciones.

Cuando se hace alguna bienvenida a algún expreso, no sé si es por tema del Ayuntamiento, me imagino que no, que serán de esta gente que defiende a sus familiares. En mi caso, creo que del Ayuntamiento no han venido nunca. Me acuerdo hace años que dijeron, "No, es que no nos ha llegado la invitación". Perdona, esto no es una boda. En el periódico se anuncia que va a haber un acto de homenaje a Isaías. No voy a decir, tú no vengas. Esto no es así. No hay que ir repartiendo, viene quien quiere, quien realmente lo siente. (...) Nunca es tarde y al final si queremos que empiecen a cambiar las cosas, sería un pasito. Aunque sea diez años más tarde. Ahora parece que la alcaldesa sí quiere hacerle algo a mi padre, como cumple diez años. Es un paso. Pero anteriormente no se ha hecho nunca.

Hace algunos años, cuando Maixabel Lasa estaba en el Gobierno Vasco, estuve varias veces con ella; nos llamó para animarnos a pedir subvenciones, etc. Y me acuerdo que en una ocasión me dijo: "¿Qué te parece reunirte con una víctima de ETA?" En ese momento no me vi capaz. Y no han pasado tantos años, igual serán 5 o 6. Y luego no sé por qué ha pasado, tal vez porque las cosas han cambiado (...) Porque nosotros no hemos recibido apoyo de las instituciones hasta hace pocos años, hasta que empezó el Gobierno Vasco; pero los amigos, el pueblo, sí, siempre lo he percibido, siempre me he sentido muy apoyada a nivel social.

Creo que el peso de las víctimas es demasiado grande, influyen mucho en política y creo que eso no debe ser el papel de las víctimas. (...) Al final, los que tienen el poder defienden a las víctimas y las utilizan; se utilizan mutuamente. En nuestro caso, hay que reconocer que el gobierno ha asesinado y también el Batallón Vasco-Español, con el gobierno detrás. Además, siempre hemos

creído que han sido los guardias civiles, porque una semana más tarde mataron a un taxista, German Agirre, que fue testigo (...) y por eso lo mataron. En tal caso, el Estado debería reconocer todo ello.

¿Reconocimiento del Estado? Qué va, nada. Además, nunca habíamos pedido nada. Y nos llamaron del Gobierno Vasco para que hiciésemos una solicitud. Entonces estuvimos en contacto con Maixabel Lasa y bueno, lo hicimos. También hemos ido a Estrasburgo y allí también nos lo han negado. La cuestión es que en nuestro caso nos deniegan el reconocimiento a las víctimas porque dicen que no está demostrado que fuese un atentado. Y el único documento que tenemos es el certificado de defunción, y ahí dice que el motivo de la muerte fue un «shock». No se menciona el tiroteo. Es el único papel que tenemos, aunque al cabo de unos dos meses después de morir mi padre, a mi madre le enviaron la factura de la autopsia, la cual la pagó, pero no recibió la autopsia. No tenemos documentación para demostrar que fue un atentado. (...) Kanpanzar de por sí es Bizkaia, Elorrio. El expediente se encontraba en el juzgado de Durango, pero al cabo de unos diez años dijeron que aquel expediente fue enviado al archivo de Ferrol. Allí se guardan los expedientes “clasificados”, reservados, como se puede ver en las películas. Cuando empezamos, pedimos el expediente allí, para poder demostrar lo sucedido. Y nos han respondido que no, no sé cuántas veces. Que cuando pasen 50 años, que sí. Bueno, lo hemos solicitado varias veces, porque interponemos el recurso y vuelta a empezar.

Algunas víctimas de ETA dicen que las instituciones han hecho como que no lo vieses. En varias ocasiones, tal vez no sientes tanto, no te toca directamente y entonces es mucho más fácil, por desgracia. Ahora a veces pienso que tienen razón, que se han sentido como “aquí no nos hace caso ni Chus”.

A algunas víctimas no se les han reconocido como tales. Muchas de las personas torturadas no han denunciado por miedo. Las personas que han recibido amenazas no han podido ni denunciarlo. ¡Las asesinadas tampoco están reconocidas todavía! Aquí también hay víctimas de primera y de segunda. Y hay víctimas de la última fila que ni han sido reconocidas como víctimas. Víctimas parapoliciales, las causadas por la dispersión...

Se ha promocionado a unas víctimas, se les ha dado voz y protagonismo. Muchas otras víctimas han sido silenciadas. El interés político ha decidido quién sí y quién no (...) Es otra cosa que a nivel local y en algunos pueblos ha sucedido lo contrario; que las instituciones y los medios de comunicación las han defendido, y el pueblo, en cambio, no.

En general, ha habido el reconocimiento de un lado solamente. Por parte de las Instituciones estatales, las víctimas de un lado y de otro tampoco han sido demasiado reconocidas. Creo que el 11M también, que pasó lo que pasó, que quisieron achacarlo a ETA y luego no era ETA, con todas las consecuencias que tuvo, allí mismo, con las víctimas no hubo una sensibilidad especial. Es que no se ha dado ese paso imprescindible, a mi entender. El tema del reconocimiento de los derechos humanos solamente ha estado en plan teórico. Aquí, en el Gobierno Vasco, en la legislatura 2005-2009, se empezó un poco a fraguar de alguna forma. (...) En Arrasate, a una parte de víctimas he visto que se le han hecho unos homenajes digamos cercanos, recibimientos y cosas en esa línea. En la otra parte de víctimas, por parte de las Instituciones sí ha habido reconocimientos, cercanía y dedicación. Pero socialmente el pueblo a esa parte de víctimas, que son víctimas de ETA, no las ha arropado debidamente.

En el caso de víctimas del GAL o del Batallón Vasco Español, esos todavía han sido bastante más discriminados por parte estatal. A nivel social sí han tenido reconocimiento, pero yo creo que tampoco el suficiente. Tiene que haber algo más grande, no será fácil de organizar un evento o algo, no solamente evento, sino un poco en el día a día también. Yo le doy más valor a eso, al día a día de unos con otros; pero para eso tenemos que educar a la gente.

Cuando Gogora trajo la Plaza de la Memoria y escuchaba los testimonios, pensaba que todavía no está claro que todas las víctimas son iguales y que la reparación, en muchos casos, solo ha sido para algunas de ellas. Que ETA siempre ha sido ETA y que ha hecho cosas muy fuertes, pero siempre han dicho lo que han hecho y además lo han reivindicado para decir que habían sido ellos. Muchas veces no sé en nombre de quién lo hacían ni para qué, pero... Por otra parte, cuando ha sido el Estado quien ha ejercido la violencia, luego no han sido capaces de argumentar públicamente por qué hacían eso. En todo caso, creo que ha tenido una influencia terrible sobre todos.

El Ayuntamiento rechazó el atentado a Isaías Carrasco, sí, fue a rechazar, pero no les permitieron entrar. Yo pienso que había que haberles permitido entrar, para José Luis fue un golpe grande también, lo de Isaías fue muy fuerte. Ahora a mí me parece que una persona que te viene a dar las excusas, no hace falta decir perdón para... El Ayuntamiento no rechazó el atentado. No, no creo. Me parece mal, claro. Tú eres alcaldesa y eres alcaldesa de todo el mundo; de Isaías, también.

En ese clima de reacciones en vivo ante el asesinato de Isaías Carrasco, hubo algún miembro de la Corporación que al ser preguntado/a por la valoración ante este hecho se escabulló con la frase, "Mi partido emitirá un comunicado". Eso es una especie de cobardía instalada, pues para no separarte de...

Además del olvido y de la exclusión de las víctimas, algunas de las personas entrevistadas dicen que en cierto modo se ha avanzado en este tema, pero que es imprescindible un esfuerzo especial por parte de las instituciones públicas y de la sociedad para que todas las víctimas sean reconocidas al mismo nivel.

¿Si en el pasado cada uno reconocía a las suyas? Yo diría que sí, que antes era así. A nivel local e institucional sin duda. Creo que hoy en día no es así y que debe ser "diferente". ¿Quién es más víctima? ¿Etxabe o Carrasco? Estuve escuchando a las dos, y hay un momento en que puedes llegar a dudar quién está hablando. El dolor era igual en los dos casos. No había ni tipos de dolor ni tipos de víctima, era el dolor de una persona, el dolor humano. Y creo que deberíamos vivirlo así; el dolor de una persona torturada y de su familia, el dolor de una persona que vive con guardaespaldas todos los días, o el de una persona que le han matado alguien de la familia. Sea de un color o de otro, porque aquí ha habido de todo... Creo que deberíamos tratar todos esos daños. Admitiendo que, cada cual con sus matices, todos han sido heridos. ¿Si se ha hecho? Pues, antes no; pero diría que se está haciendo cada vez más. Y quisiera aferrarme a esa parte positiva y pensar que en el futuro irá a más.

Creo que lo que sí se está avanzando es en el reconocimiento de aquellas víctimas que antes fueron ignoradas. Aquí, cuando moría alguien, se hacía un homenaje al militante de ETA muerto ¿no? Pero yo siendo concejal le mataron a un chaval de Mondragón, los Comandos Autónomos, Aguirreureta. La reunión se paró automáticamente. Pero sí es cierto que flotaba en el ambiente o en la ideología de algunos que ese asesinato justificase anular la reunión. Yo creo que por ahí sí se está avanzando. Hay testimonios y cosas que a mí es lo que más me llama la atención, familiares directos de gente asesinada por ETA, pues hablando de que "Esto hay que verlo", "Nos tenemos que meter todos". Por otra parte, también hay unas fuerzas que siguen incidiendo en no llegar a este tipo de reconocimiento.

En general diría que flojo; que el tema de la importancia de las víctimas y de su merecimiento ha llegado tarde. ¡Para las dos partes, eh! La izquierda abertzale homenajeaba a sus víctimas enormemente; por otra parte, las instituciones no han sabido dar a las víctimas, a las familias, etc. la importancia que se merecen. Yo no sé si se puede hacer tal reconocimiento a las víctimas en un momento en el que el conflicto es tan intenso.

Diría que venimos de esa antigua dicotomía. Cada cual tenía sus víctimas, sus personas muertas, sus héroes. Es justamente eso lo que se está calmando hoy en día, y es seguramente lo que tenemos que calmar; porque las víctimas son víctimas, no son mías o tuyas. ¿Si todas se han reconocido igual? Pues seguramente no; ni las de una parte ni las de la otra. Diría que ha habido de todo en ese reconocimiento. (...) En Arrasate, diría que ahora se conmemoran las diferentes víctimas. Antes todo era al revés. Antes eras o tú o yo. Antes era "el aberri o la patria". A medida que las nuevas generaciones ocupen su sitio, tendrán una mirada más transparente y será más fácil llegar a interpretaciones más compartidas que el antiguo "o tú o yo", aunque tengamos que declinar la palabra "verdad" en plural durante años.

ACERCA DE LOS HOMENAJES

¿Cómo se debe llevar a cabo la declaración y el reconocimiento que se merecen las víctimas y sus familiares a nivel local? Teniendo en cuenta las opiniones recogidas, no parece que la respuesta a esta pregunta sea fácil, ya que las actitudes sobre los homenajes son muy variadas. Algunas personas consideran imprescindible que participen las instituciones, y que se agradece; otras, sin embargo, expresan su preocupación por la manipulación de las autoridades políticas. Asimismo, hay quien opina que instalar placas y demás no evita el olvido, y a quienes les parece imprescindible. De todos modos, la mayoría opina que hay que hacer algo al respecto para que las víctimas sean recordadas debidamente.

Yo no estoy satisfecho con las cosas que se han hecho en Arrasate. Hombre, no podemos pensar que ahora estamos igual que antes. Pero el último atentado fue el de Isaías y no creo que quienes apoyaron aquello hayan hecho mucho. Solo se puede cubrir con que el conjunto de la sociedad destierre ese tipo de ideas que han llevado a esto. Y eso necesita tiempo, educación, persuasión. Los actos de reparación, eso está bien, los actos simbólicos. La sociedad en su conjunto mira a sus élites; si las élites hacen gestos de este tipo algo quedará, pero yo creo que es mucho más profundo lo que es necesario. (...) La educación, el combate hacia ese tipo de ideas de que nosotros somos mejores que el otro.

Creo que también es necesario el reconocimiento institucional. Ha habido un silencio enorme en los últimos años, los gobiernos, los organismos, los ayuntamientos y las instituciones en general no han tratado el tema, al menos no como ahora. Eso ha sido un error, y además hemos escuchado a personajes políticos pidiendo perdón por ello. (...) Si el partidismo lo usa, puede ser perjudicial. Lo del reconocimiento debe ser una parte, pero la tarea principal son las víctimas por encima de los organismos.

También acepto que los organismos participen en el reconocimiento; de hecho, si no lo hiciesen seguramente nos quejaríamos porque no están.

No lo sé, no es fácil. Como yo no he sido víctima, tal vez no pueda decir hasta qué punto se han abarcado o no los problemas de las víctimas. No creo que las víctimas de las dos partes se puedan incluir en el mismo paquete. Muchas veces no sé qué es el reconocimiento. Si a mí me vienen todos los gerifaltes a darme la mano y: "Ay pobre", un abrazo, una placa; para mí es un gran engaño. Por ejemplo, si Urkullu viene a darme abrazos y resulta que antes de ayer aceptó los presupuestos con el PP, le digo: "Muchacho estamos haciendo un pan con ostias". Al final, como en muchos otros ámbitos, las cosas se arreglan con el paso del tiempo. Las víctimas de la Guerra Civil siguen arrinconadas y sin ser reconocidas.

En el Ayuntamiento, sí. Porque la presión que hubo por parte del PNV y PSOE fue muy grande, y en el Ayuntamiento se hizo un homenaje a Isaías, como fue tener el cuerpo presente ahí. Pero yo creo que se quedó todo ahí, yo creo que no ha trascendido. Luego, sé que existe una placa. Pero, en su día, querían hacerle un reconocimiento a Isaías Carrasco, aquí en el Ayuntamiento, alguna placa o alguna cosa. Y yo soy de los que defiendo que no, que eso puede crear más tensión. A pesar de que, vuelvo a decir, ha sido un concejal del Ayuntamiento elegido por el pueblo, pero yo no lo haría.(...) Un reconocimiento desde el Ayuntamiento, en este caso de Isaías, yo sí creo que sería necesario. Que para mí la vida es sagrada, me da igual que sea uno u otro. Pero sin placas, un reconocimiento que no tiene por qué ser un mitin, sino un reconocimiento a la persona como tal, sea escrito o público.

¿Placas y homenajes? Yo creo que son buenas para sacar el tema de nuevo a la calle, para despertar las conciencias, para ver qué es la historia, para no caer en el olvido. La semana pasada estuvieron en el columbario de Elgoibar. Creo que se deben llevar a cabo ese tipo de acciones, han acudido personajes políticos, instituciones, y muy bien. Porque todo lo que se hace sirve para airear otra vez el tema. Si no, esa gente muere por segunda vez y eso no tiene sentido. El olvido mata. Yo creo que estas cosas hay que acelerarlas; hay una corriente que dice que necesita tiempo, que lo hará pero dentro de cinco o seis años, con el cambio de generación. Yo no comparto eso, creo que hay que acelerar las cosas, y no para ir acelerados, hay que hacerlo poco a poco, pero sin el freno de mano. El tiempo en sí no cura las cosas, se necesita tiempo pero no para que se cure por naturaleza. Hay que sacar los temas a la luz, Sandra Carrasco debe tener una visibilidad y Olatz Etxabe también.

AGRADECIMIENTOS

El dolor de las familias que han sufrido es tan sensible que cuando perciben alguna muestra de solidaridad o actitud de acercamiento, logran aliviar en cierta manera el dolor que llevan dentro y lo reciben con agrado; y aún más cuando esos gestos son inesperados. Los siguientes fragmentos son claros ejemplos de ello.

Yo suelo ir todos los días al Centro Andaluz de Mondragón porque soy socio y alguien me saludó, sin más, "Hola, Paco". Bueno, pues este hombre estaba con su familia allí, y en un momento determinado, estaba yo echando la partida y me dejó una servilleta. Le saqué una foto. Me agradeció el trabajo hecho, "Muchas gracias y tal y cual". Lo tengo guardado en casa. La única vez, una persona anónima para mí, que te lo agradece.

Cuando se presentaron delante del cadáver de José Luis me sentí reconfortada, por todo lo demás que no habían hecho. No sé si una cosa tiene que ver con la otra, pero... También, hay algo muy bueno cuando murió mi marido, y es que el alcalde Zubizarreta, y otra alcaldesa que hubo, Ino Galparsoro, pues estuvieron delante de José Luis, vinieron al tanatorio y me dijeron: "Gizon haundi bat izanda, Maria Dolores".

DERECHO DE RÉPLICA:

INO GALPARSORO MARKAIDE

Vivimos la legislatura en tiempos oscuros e intensos, el estado de excepción era evidente: la ruptura del intento de un proceso de diálogo, la represión contra la izquierda abertzale (ilegalizada, con la dirección detenida, participando en unos pocos ayuntamientos después de estar fuera de las instituciones durante toda una legislatura), las duras acciones que llevaba a cabo ETA... Y el asesinato de Isaías sucedió en ese contexto.

Tan pronto como supimos lo que pasó fuimos al hospital para conocer su estado. Nos echaron de allí sin haber podido decir nada y entre insultos. Esa tarde convocamos la Junta de Portavoces y el partido socialista pidió que ningún concejal de ANV estuviese presente mientras el cuerpo de Isaías permanecía en el Ayuntamiento. Respetando su voluntad, así lo hicimos. Y pusimos en sus manos todos los medios del Ayuntamiento para que le hiciesen el homenaje, respetando todo su dolor y luto.

A partir de ese día nos trataron y criminalizaron como asesinos y sufrimos una enorme persecución mediática. Una de las consecuencias fue mi detención.

Claro que debatimos en el pueblo sobre las acciones de ETA y de la actitud que debíamos tener. Aunque hubiese diferentes opiniones, estábamos de acuerdo con que rechazar solamente la violencia de una parte no habría ni un camino. Eso no significa que no nos dábamos cuenta de la gravedad del suceso. Precisamente así lo explicamos en ruedas de prensa, entrevistas, plenos, etc. Además, el sufrimiento de las consecuencias del conflicto no nos resultaba extraño, ya que en el equipo de gobierno teníamos a la hermana de una persona asesinada por el GAL y el padre de una persona presa dispersada a una distancia de cientos de kilómetros. Así pues, siento que nuestro comportamiento fuese tomado como doloroso en ese momento y más tarde: Nuestra intención era y es respetar el deseo de la familia públicamente.

Para terminar, siempre hemos intentado tratar a la concejalía de otros partidos con respeto, tanto en el Ayuntamiento como fuera, y tanto cuando eran concejales como después de dejarlo.

8.3 CONVIVENCIA

Según muchas opiniones, el mayor reto de la sociedad vasca es reconstruir la convivencia que se deshizo en el pasado, ya que existe un amplio consenso entre gente de diversas sensibilidades respecto a situar como objetivo el logro de una convivencia pacífica. En el apartado anterior se ha puesto de manifiesto que Arrasate ha tenido un pasado amargo, al igual que la sociedad vasca en general, siendo testigo de muchas injusticias; pero todavía quedan muchas heridas por sanar. Por ese motivo se debe examinar bien la situación actual analizando sus debilidades y sus fortalezas, con el fin de ir superando todas esas situaciones de sufrimiento vividas en el pasado.

Ante este reto se pueden encontrar dos realidades que generan sus propias dinámicas. Por un lado, existen obstáculos para poder avanzar, son impedimentos del pasado que perduran y redirigen el foco continuamente hacia lo ocurrido. Por otro lado, al mirar al futuro se perciben signos de esperanza, oportunidades que se presentan aquí y allá, como señales de una nueva época.

8.3.1 OBSTÁCULOS PARA LA CONVIVENCIA

En esa aproximación a la realidad, primeramente se muestran las razones y opiniones en torno a los obstáculos. Entre las ideas recogidas destacan la carga del pasado, la necesidad de reflexionar y la situación de los presos.

LA SOMBRA DEL PASADO

Uno de los mayores obstáculos para la convivencia es la experiencia de sufrimiento que haya vivido cada cual, es decir, el recuerdo de lo sufrido en primera persona y que todavía perdura a día de hoy. Asimismo, también se muestran los efectos que la violencia ha causado en la vida de cada persona.

Creo que unos cinco años o así, sí que me costó. Asumir lo de mi padre era un día a día; aprendes a vivir con ello, lo que pasa es que al final el recuperarte de todo eso viviendo donde yo vivo, es muy difícil. Es muy difícil decir: han asesinado a mi padre... pues ya está. Sigo con mi vida, lo intento llevar de la mejor manera posible y ya está. Pero el entorno no te deja. Es muy muy difícil, muy difícil, porque entre que han matado a tu padre, la rabia que tienes, las injusticias que ves, lo que te rodea, lo que pierdes, lo que... Al final es súper difícil, pero llega un punto en el que te dices, o cambias el chip o te hundes. Yo veía que iba cuesta abajo. Tenía veinte años, ahora tengo treinta y me considero joven todavía, pero estaba viendo que estaba perdiendo mi juventud. Me quedo sin

amigas, lo de mi padre, una cosa y la otra... Entonces dices, tengo que cambiar el chip. Fue un poco todo...

Cuando tú ves la tele y ves: "Asesinado concejal...", te quedas con eso. Han matado a una persona, pero no ves lo que ha venido después de todo eso. No es lo mismo para nosotras por ejemplo. Matan a mi padre, vale ya está, le han matado ha pasado, ya está, nos han dejado en paz. Pero si matan a tu padre y al mes te plantan un cartelito en tu portal de que te van a venir a pedir dinero para los presos, dices: "Hostia, ¿cómo es esto?". Si al poco tiempo a la alcaldesa la meten en la cárcel y se manifiestan todos en contra de que la metan en la cárcel, que yo no sé por qué la metieron, ni por qué no, ahí no me meto... Ves que hacen una huelga por ella, que la entrada del parking está con su foto y mensajitos de niños a ella...

Por lo menos en esa época el ambiente que yo conocí era mucho más de lucha, mucho más inclinado al enfrentamiento, mucho más adolescente intelectual y políticamente. (...) Pues se tenía que llevar a cabo la revolución socialista; es decir, el cisma entre el sueño y la realidad era muy grande, porque hay que combinar los dos principios, ¿no? El principio de utopía y el principio de realidad. Hace 30-40 años había muchas dificultades para combinar esos dos aspectos, y eso ha generado varias consecuencias, a mi parecer, perjudiciales. (...) Creo que hoy en día se han aproximado más, que el principio de utopía se ha desgastado mucho y que el principio de realidad tiene más peso; eso tiene una parte positiva. Y también una negativa, que los colores del sueño se han difuminado mucho, ¿no?

¿Falta de empatía? También, claro. Porque cada cual vivía un poco en su mundo. Además, en los años 50 la emigración también fue tremenda, y trajeron su cultura. "Habla cristiano" son palabras que hemos escuchado a menudo, y ese tipo de detalles duelen. Además eran años oscuros del franquismo, la postura de la religión siempre defendía al gobierno y a la gente rica, las consecuencias de la guerra civil... Todo aquello hizo mucho daño en la vida social. A mí me llama la atención que en torno a los años 50 la guardia civil acudía los domingos a los partidos de fútbol de Iturripe junto con la gente del pueblo, y que la situación era bastante normal. Luego las cosas cambiaron... Y por ejemplo, me acuerdo de las juergas cuando mataron a Carrero.

Yo creo, en general, es para mí, eh, cuando mataban a un guardia civil, en aquella época, era una especie de indiferencia, yo nunca he estado a favor de que se hiciera, pero había una especie de indiferencia... Pero también... es el pesimismo de la inteligencia contra el optimismo de la voluntad, ¿no?

Los años de Franco e inmediatamente después de Franco, había bastante justificación social sobre la acción de ETA, no era tan sanguinaria como lo fue posteriormente. Conforme te vas alejando de la muerte de Franco, pues quien tenía una posición crítica, va acentuando esa posición. Pero en esos primeros años, yo creo que había un consenso social bastante amplio de entender esa acción violenta de ETA, porque no era tan sangrienta en los primeros años de actividad. La percepción social era mucho más favorable. (...) Y la oposición a la violencia del Estado era muy amplia.

Una de las cosas que es muy diferente ahora, es la absoluta deslegitimación que ha tenido la Policía en Euskadi; ha sido tremendo. Yo creo que venía desde la época del franquismo, porque Euskadi estaba más politizado que quizás otras zonas del Estado. Y luego, por las cosas que han hecho posteriormente. Claro, cuando ves unos vídeos de la Policía robando en tiendas en Rentería, cuando ves lo que han hecho con Lasa y Zabala. No se sabía si era el GAL o no, pero eran Galindo y sus huestes. Entonces, yo creo que la deslegitimación que ha tenido la Policía en Euskadi es un elemento que, quizás también, haya conformado el que haya habido una posición más timorata con la violencia ejercida por ETA.

Pero más que falta de empatía diría que es miedo. En ese momento no era fácil, era un ambiente de guerra, hay que entenderlo de ese modo. Y había al menos dos bandos, pero no solamente dos, cómo decirlo. Para decirlo de alguna manera, ha habido un bando de "Todo por la patria" y otro bando de "Aberria ala hil". ¿Había solo eso? No, pero esos eran los que destacaban entre los demás. ¿Era bilateral el ambiente del pueblo? No lo creo. Diría que había mucha gente apartada de ese ambiente, aunque eso no quería decir que estaba ausente. Son dos cosas. (...) Me parece que queda cada vez menos de ese modelo de sociedad blanco o negro; entre otras cosas, por eso es posible publicar este tipo de libros, ¿no? O tratar la memoria más libremente y con menos miedo.

Diría que existía una ruptura social, también dentro de las cuadrillas. Seguramente los silencios serían las expresiones principales que demostraban eso mismo. Aquí algunas personas salían a tomar algo en un sitio y otras personas en otro sitio; los bares han estado identificados. Otra gente hemos solido ir a muchos bares, pero no era lo más común. (...) En ese tipo de cosas sí que ha cambiado Arrasate; desde la cercanía se ve la diferencia. (...) Hemos tenido bajas por sacar en la portada [de Goiena] gente conocida del PSE; hemos tenido alguna baja porque a un cliente le pareció que escribimos un artículo desde el punto de vista de la izquierda abertzale. Esa es la mochila que tenemos y debemos llevar. Es nuestra labor gestionarlo. Este medio es independiente sociopolíticamente hablando. Este medio es de Olatz Etxabe y también es de Sandra Carrasco

El enfrentamiento era continuo. En la calle, en las manifestaciones. Era una época muy dura en todos los sentidos. En aquellos tiempos había acciones continuamente, detenciones, casos de tortura, militantes de ETA muertos...

Debería ser una convivencia real, arraigada en cimientos fuertes. ¿Pero cómo? Cataluña nos ha enseñado que el lema "sin violencia todo es posible" no es cierto. Que el argumento que han utilizado contra nosotros es mentira. La maquinaria represiva se pone en marcha por cualquier cosa que se hace para lograr objetivos políticos. ¡A los que estuvimos en el juicio Jarrai-Haika-Segi, la acusación particular (la asociación de víctimas) nos imputó genocidio! Y ahora a los catalanes sedición, motín... Las personas que tenemos como objetivo conseguir una Euskal Herria libre, ¿qué futuro tenemos? ¿Una convivencia oprimida? Debería ser una convivencia honesta. Una que impulse el reconocimiento y la reparación de lo sucedido, basándose en la igualdad.

Yo estuve en los dos juicios del asesino de Isaías, y le miré al médico, fíjate, un médico que estudia para salvar vidas, y se dedica a matar personas, fíjate cómo es esta vida. Yo, evidentemente, a ese asesino le echo mucha culpa, pero la culpa se la echo al vecino que tenía Isaías que era el que estaba dando los datos, y el que ese día, dijo: "ya está aquí, ha entrado y ha salido". Ese es el verdadero asesino, aparte del que apretó el gatillo. Y ese, seguramente, se está paseando por Mondragón todos los días y seguramente por el barrio, tranquilamente. O la gente que vio algo, me consta, y no lo dice. Eso es cobardía y por eso ha pasado en este país todo lo que ha pasado, porque el caso de Isaías no es el de Isaías, es el de muchísima gente que han asesinado, porque el vecino ha señalado, o porque el otro ha visto y se ha callado.

Cuando hemos tenido que venir tantas veces a la plaza, en ese cuarto hora de silencio, cuando han muerto, pues qué se yo, guardias civiles, también hemos venido. Y sin embargo, pues han muerto, vamos a decir, gente entre comillas "abertzale" y ha habido muchísima más gente, y ahí también hemos venido. Siempre, y José Luis también. Y ha muerto también la Emili, gente por parte de los GAL, y de eso se hablaba mucho, pero de los otros...

NECESIDAD DE REFLEXIÓN

Las opiniones y las durísimas experiencias recogidas, han hecho reflexionar a más de una persona. En las entrevistas han hablado sobre la actitud que cada cual y la sociedad en general ha tenido frente a hechos violentos, sobre la postura de las instituciones públicas, el silencio de muchos años, la falta de autocrítica... Según varias de las opinio-

nes expresadas, resulta imprescindible reflexionar sobre lo ocurrido en el pasado, si se quiere avanzar en la convivencia.

Yo no sé si se puede reparar ese vacío que esas personas han sentido durante su vida. A mí me parecen muy bien todos los actos que se hacen ahora en favor de las víctimas, pero lo que más me importa a mí, es que haya una lucha ideológica contra ese tipo de ideas. El considerar que puedes hacer lo que quieras porque el fin ese es bueno, porque tú lo decides, me parece terrible. Personas que están defendiendo el derecho de opinión, de participación, que están en contra de la pena de muerte, y luego ellos se convierten en el juez y el verdugo a la vez, pues me parece tremendo. Ese trato de superioridad moral que parecía que tenían, me parecía impropio. Nosotros, muchas veces en la izquierda, hemos tenido como ese puntito que moralmente somos mejor que los demás. Me parece que todas esas cosas hay que desterrarlas.

Yo entiendo que en un principio se quiera llevar ese dolor en silencio, pero en las cosas que Sandra Carrasco no ha dicho en los reportajes, en las cosas que no hemos publicado, se ve hasta qué punto afecta. Cuando Sandra Carrasco sostenía a su padre en brazos, ningún vecino fue a ayudarles. Eso no tiene nombre, Sandra Carrasco se quedó sin amigas. Eso no se puede permitir en una sociedad sana, y demuestra que muy sana no está, que el dolor no es visible, y que ese dolor se debe canalizar de alguna forma. Y una de las formas es hacerlo público.

Podemos seguir reflexionando sobre el dolor del pasado, pero hoy en día todavía se sigue haciendo daño. ¿Cómo se incluirían en los libros que estamos elaborando los relatos de Altsasu o los que puedan suceder más adelante? ¿Podemos decir que esto ha terminado? ¿Utilizaremos solo el marco temporal de ETA? ¿Dónde se sitúa la violencia del Estado?

No tenemos costumbre de hablar de ello. Además tenemos miedo a tener una conversación sincera y tranquila con personas con ideas políticas diferentes a las nuestras.

Al final la gente tiene su vida. Hasta mis amigas, las amigas que tenía... Yo me quedé sin amigas y sin nada después de pasar todo eso. El que me pasara eso me hizo mucho daño, porque en esos momentos, hablando mal, estás hecha una mierda. Tú no puedes tirar de ti, a ver, yo tengo muchos huevos para salir de todo. En esos momentos, por muchos huevos que tuviera yo quería a alguien..., mis amigas, como siempre he dicho; ir al cine o ir de compras o tan simple

como ir a tomar un café. Para que me escucharan, o si tenía que llorar con ellas o... y no lo tuve. Igual al principio estaban, pero luego desaparecen. Igual también yo en aquella época andaba con un chico, igual también me distancié más. Él vivía en Elgoibar, yo quería salir de aquí, no quería estar tanto tiempo aquí, porque me sentía observada, desconfiaba de todo el mundo. Igual, yo también me alejé un poco, pero me quedé sola. Morir él y me quedé sola.

¿Qué hace una manifestación que pasa al lado de mi casa, cuando por al lado de mi casa no pasa nunca una manifestación? Que mi madre y mi hermano estén en la parada e insulten a mi madre delante de mi hermano, esas cosas, no. Que queramos poner la calle de mi padre, nuestra calle, con el nombre de mi padre... que nos digan que eso es ilegal, que no se puede... que queramos tirar las cenizas en..., todavía estábamos por decidirnos, si llevarlas a Zamora, si a un lado o a otro, decíamos, pues que nos den dinero como les dan a ellos para ir a ver a los presos. Nos digan que no se puede, que también es ilegal. Ves esas cosas, ves todo el apoyo que tienen... entiendo que se quieran manifestar, que quieran hacer todo esto, pero mi padre también es una víctima, puede ser del PSOE, puede ser de lo que a él le dé la gana, pero es un muerto. ¿Por qué el pueblo no se ha volcado también? ¿Por qué no han dicho, estamos en contra de un asesinato?

ETA ya ha acabado su recorrido. Echo en falta un estudio sobre la situación de militarización que vive Euskal Herria por parte de los dos estados y de los gobiernos de Euskal Herria. ¿Debemos seguir teniendo el ratio más alto de Europa de policías por habitante? ¿No se debe reflexionar sobre el modelo policial actual y sobre el que deberíamos tener? Conocemos a la Guardia Civil desde hace mucho; ¡Algún día se tendrá que terminar su brutalidad e impunidad! (...) ETA ha reconocido el daño causado con su actividad. Ha demostrado empatía y ha aceptado que su actividad ha generado mucho sufrimiento. Me parece un gesto genial; demuestra la veracidad y valentía que debe tener una organización revolucionaria. Por el contrario, no se puede decir lo mismo sobre el Estado, que se considera democrático pero que no condena ni el franquismo, y que agrava la impunidad de la policía y de la Guardia Civil.

La prensa española ha machacado a Arrasate sin piedad, considerándola una reserva sioux (sic), por ser abertzale y de izquierdas. En Arrasate ha habido conflictos, tensión y sufrimiento, pero también han existido movimientos sociales muy enriquecedores e interesantes y la experiencia de las cooperativas. El pasado no ha sido un mero conflicto, pero el futuro tampoco estará libre de conflictos. Hay que suponer que en el futuro también existirán conflictos sociales y cada cual corresponderá a su propia época.

Nosotros [EMK entonces] siempre fuimos críticos a las acciones de ETA; lo que pasa es que, durante una época, considerábamos que hacer críticas públicas sobre ETA favorecía al enemigo. Pero, poco a poco, nos fuimos haciendo más críticos, mucho más. (...) Me parece que quienes apoyaron sentimentalmente, que confiaron siempre, que pensaron que era una salida para un pueblo tan oprimido como el nuestro, pues, ahora no lo dicen claramente.

El no decir que la sociedad ha sido cobarde es engañarnos a nosotros mismos. Si la sociedad hubiera dado un paso adelante, esto nunca habría ocurrido, esta tragedia. Y yo entiendo que el ser humano tiene derecho a tener miedo, y cada uno lo siente como lo siente, pero es que ha sido... son mil personas asesinadas en este país, son muchas personas, simplemente por pensar de manera diferente.

Yo me sentía asfixiado, no podía tolerar lo que estaba pasando en la sociedad vasca con el tema de ETA o con ese nacionalismo, que a veces ha sido muy duro, porque ha mirado al otro lado, no han colaborado absolutamente en nada para el proceso de pacificar esto. El PNV ha mirado al otro lado y otros partidos políticos, de una manera o de otra, si no colaborando, no queriendo saber nada en la lucha por la paz.

Incluso las instituciones, ayuntamientos, el Gobierno Vasco, etc. ¡Ya les costó! Nos costó de alguna forma empezar a reconocer a las víctimas, el apoyo, la defensa, el darles un reconocimiento, la memoria... Aunque con Ardanza se afrontó el conflicto mediante el Pacto de Ajuriaenea, eso comienza, recuerdo con Ibarretxe, para mí fue tarde. Creo que un poco por el sentimiento que teníamos de alguna forma como justificación. Eso ha atado mucho. Porque miedo puede ser también, pero hubo casos como Atutxa, que estuvieron amenazados y le hicieron frente al tema. La misma Ertzaintza de alguna forma ha actuado y ha sufrido también sus consecuencias. Pero a nivel político sí hemos andado tarde. Si desde un principio hubiéramos empezado... Nos dedicamos más a gestionar económicamente el país, porque también había que hacerlo, porque el país estaba como estaba. Hubo una gente buenísima en el Gobierno Vasco, y encauzó. Pero en el tema de la violencia, sí fue un aspecto que tenía que ir en línea.

Detrás de aquella manifestación de medio millón de personas en Bilbao. Y cuando surge un movimiento ciudadano de repulsa... Yo tengo clarísimo que el PNV se asustó, porque el que tiene fuerza en la opinión de la gente, si la hubiera puesto en práctica desde un principio, no como ha hecho ahora en el año 2011 el Sr. Urkullu diciendo todas esas cosas afortunadamente favorables que ha dicho. ¿Dónde han estado durante tantos años, con la fuerza que han tenido? No habían dicho nada, ni se posicionaron claramente; es que no hicieron nada.

Y el que tiene fuerza si lo dice, el que tiene seguidores si lo dice, el que tiene, además, una ideología nacionalista con más motivo, yo siempre digo que es posible que ETA no hubiera durado tanto.

Creo que la izquierda abertzale necesita llevar a cabo una reflexión ética muy profunda. No digo que no lo estén haciendo; sospecho que algunas partes ya lo han hecho; algunas personas de la dirección de la izquierda abertzale, y algunas otras, digamos, del cuerpo social de la izquierda abertzale. A mí me gustaría que lo hiciese la mayoría. Especialmente, que lo que se le transmite a la juventud esté relacionado a esa reflexión ética, y no a la reflexión pragmática; eso es lo que me preocupa. Pues hace poco, porque estaba con unos indígenas, no por mi cuenta, me tocó ir a una bienvenida de un preso. (...) Yo iría a gusto a una bienvenida de un preso, siempre que lo compense con la otra parte. Si voy al homenaje de Isaías Carrasco, también iré al de los presos. Pero no iré al homenaje de los presos si una semana más tarde no tengo intención de ir al homenaje de Carrasco. Fui al homenaje de los presos y lo que vi, la verdad, me pareció patético. Una persona de 20 años dirigió la ceremonia, y en la bienvenida el discurso fue "Jo ta ke irabazi arte. Borroka da bide bakarra. Burkideok...". La misma parafernalia de hace 30 años...

Yo estoy revisando todas mis líneas ideológicas. Pero, como con el género, con todas las cosas, la política, la ecología... nos tenemos que replantear, y tenemos que pedir a la izquierda abertzale que haga lo mismo. "¡Mira lo que ha pasado!", lo de Isaías no es un detalle, "¿Piénsalo otra vez, no? ¿Dónde está el fallo?" Y no pases página sin más, ¿no?

Yo estoy esperando cuál va a ser la valoración que hace ETA de su pasado, ha dicho que va a hacer, para ver con qué gancho se va a enganchar la gente, ¿no? Porque aquí, de este mundo que se llama "abertzale", no me gusta decirlo así, pero bueno, habrá poca gente que te diga que estuvo mal matarle a este guardia civil, tampoco te dicen igual que estuvo bien, antes igual sí te decían. Ahí sí hay un pequeño cambio, pero yo creo que les hace falta la percha a la que agarrarse, como le faltó la percha para agarrarse para que cambie el tema.

Tienes que hacer autocrítica y reflexionar cada día, si no adiós. Hoy en día creo que se ha hecho autocrítica sobre la violencia; la juventud no tiene los prejuicios que teníamos.

OBSTÁCULOS PARA EL FUTURO

Inevitablemente aparecen todo tipo de obstáculos, y a la hora de concretarlos se manifiestan diversos puntos de vista. Entre otros, la clave sobre diferentes velocidades o ritmos, el dejar de lado las inercias pasadas, el miedo a una situación desconocida, las desconfianzas que aún persisten, la falta de autocrítica... De todos modos, la mayoría subraya la necesidad de superar dichos obstáculos, aunque no dispongan de fórmulas concretas para ello.

¿La Memoria Plaza? No sé lo que ha sucedido en otros pueblos, pero aquí en Arrasate todavía es un deseo; creo que todavía sigue la polarización. Aunque nos acercamos, yo conozco gente, bastante cercana a mí, de ideología abertzale, que no asistió a la Memoria Plaza, que no lo veía con buenos ojos. Entonces yo me sentí un poco herida, porque bueno, "soy yo, Olatz, ¿no?". Si alguna de mis amistades hace algo yo le acompañaré, aunque no esté de acuerdo con lo que diga. Con alguna gente sentí eso... y con otra mucha gente justo lo contrario, no me esperaba el apoyo que me demostraron.

Soy muy pesimista, pienso que es muy difícil y que no tiene solución. Porque lo que nos hemos hecho, la gente de un lado y la del otro... yo también me incluyo. Nos hemos enrocado en nuestras opiniones, tenemos una asignatura pendiente. En serio, si no no hay solución.

El futuro llegará con el derecho a decidir y con un estado realmente democrático; de ningún modo, por ejemplo, con uno que está reprimiendo y encarcelando en los Países Catalanes. Nos repetían una y otra vez que sin violencia todo era posible, pero mentían. Sin violencia, si es en el marco de la Constitución Española, pero eso no es posible para gente independentista. En el futuro habrá que reconocer el derecho de autodeterminación y también un proyecto independentista, con la posibilidad de defenderlo de forma efectiva.

Creo que la convivencia ha mejorado en los últimos años. Como sociedad, tenemos retos enormes por delante. Retos sociales, económicos, ecológicos, como perdurar como pueblo... y debemos estar unidos para poder hacer frente a esta salvaje globalización. Creo que hasta que el Estado Español, o mejor dicho, los dos estados, se democratizen de verdad, no podrán establecer una convivencia sana. Mientras que una parte esté dando pasos, reflexionando, y la otra parte siga terca en lo suyo en cuanto a temas como presos, tortura, etc... la convivencia seguirá siendo frágil y sin raíces.

El Ayuntamiento debería dar testimonio de que todas y todos estamos por la labor, todas y todos, los veintiún concejales; todas las personas que representamos las distintas sensibilidades y puntos de vista de los habitantes de Arrasate. El testimonio conjunto de todas y todos es la parte más valiosa. Le corresponde al Ayuntamiento dar testimonio de ello primero, dar ejemplo. Estamos, yo creo, que bastante cerca, pero todavía no se dan las condiciones. Como no estoy en la mesa de portavoces no sé cuáles pueden ser en concreto los obstáculos, pero tenemos que quitarnos un poco la mochila del pasado y ver de una forma más personal y social lo que tenemos entre manos.

Tendríamos que empezar a cambiar las cosas desde los frenos que ponen las personas. Queremos un solo relato, ¿el que se propone desde arriba? Se me hace difícil creérmelo. Yo tengo claro que hay que empezar por el pueblo, no creo que se pueda hacer de otra forma. Es un tema muy desde abajo hacia arriba y no al revés. No hay vuelta atrás. Además hay que hacerlo de municipio en municipio, no necesariamente con la implicación de las instituciones, aunque su implicación sea favorable. Creo que hay que construir relaciones de tú a tú ¿La gente por qué ha echado el freno? El simple cambio, la cultura del cambio, no es fácil. Para algunas personas ha sido una filosofía de vida; estar defendiendo algo de un modo extremo, ¿no? Cuando digo para algunas personas, me refiero tanto una parte como a otra. Habrá miedos, incomodidades... ¡Quién sabe cuántas cosas!

Es muy difícil de explicar, porque supone avanzar. Pero si digo que yo hablo con Urrusolo Sistiaga, que es el mayor sanguinario que ha habido, y tú me puedes decir, "¿Sandra, pero cómo hablas con esa persona? ¿Si ha defendido lo que le han hecho a tu padre y ha hecho lo mismo que le han hecho a tu padre?". Y yo digo: intento mirar a las personas por cómo son. Me olvido de lo que han hecho. A ver, si es un cabrón que dice que no se ha arrepentido, entonces no le voy a hablar evidentemente, o le hablo para darle toda mi opinión.

A este Ayuntamiento, en este momento, no le pediría nada, porque además, sé que no lo va a hacer. Porque le hemos pedido, por activa y por pasiva, otro tipo de cosas; por ejemplo, que se ponga a la calle donde asesinaron a Isaías, su nombre. Y se niegan a hacerlo. "Bueno, si ponemos, habrá que ponerle...". No, oiga, poner Isaías Carrasco a una calle o poner otra al carnicero de Mondragón, no, eh, por favor, equiparar eso, no. No quiero decir con esto, ni que guarde rencor, pero no perdono. (...) Yo no puedo perdonar a quien asesinó a mi compañero Isaías, Froilán o a mi compañero Enrique, a "Poto"... Perdonar, no puedo. Ayudar a que lleguemos a poder mirarnos a la cara todos, y hablar y debatir de todo esto y discutir... todo lo que haga falta para llegar a ese proceso. Pero no

se puede perdonar. Y, aquí, en Mondragón, tenemos a algunos de los antiguos etarras y no dicen "lo siento", sino todo lo contrario. Sabemos quiénes son y qué dicen, que ellos ajusticiaron, en fin... Esto no ayuda en absoluto a nada.

En el ámbito político impera esa masculinidad. "Las formas de contestar, las formas de hacer...". La gente que ha estado dale que te pego en la calle, ahora tiene un problema tremendo para sentarse a la mesa y escuchar a otras personas. Para acordar una cosa, yo acudiré a la mesa con mi idea, pero tú igual tienes otra... Tengo que ser capaz de escuchar la tuya y de argumentar. Eso no se aprende de la noche a la mañana, se aprende con tiempo y práctica. Por eso he dicho antes que con la experiencia de "Ahotsak" tal vez no llegarás a ninguna parte, no conseguirás un objetivo concreto, pero aprenderás... ¿Si no cómo se aprende? Haciendo.

Me imagino que habrá, que será un proceso largo, con pasos hacia adelante, con pasos atrás, como estamos haciendo ahora, pero si no hay mucha gente empujando desde el mismo sitio y hacia la misma dirección y todos a la vez, nunca sucederá. Y dices: "¿Cómo consigues mucha gente?"... Es necesario encontrar mínimos comunes, denominadores, en los que todo el mundo puede estar de acuerdo para hacer las mismas cosas, un poco pesimista por ahí. Yo creo que en general, la gente, en su preocupación diaria, no está para estos temas, hoy aprieta mucho la economía. (...)

Yo creo, la verdad, que el mayor escollo que tenemos es el papel del Estado. ¡Para cualquier tema, eh! Entonces, el estado tiene mucha, mucha responsabilidad en todo esto, tiene mucha, hasta en el nacimiento de ETA.

Tengo relación cercana con gente de la izquierda abertzale con responsabilidades locales, y realmente no se realiza una autocrítica. Que todavía tiene mucho peso: "¡Pues mira a los otros! Si nosotros hacemos autocrítica, ¿los demás por qué no?". Todavía no se puede hacer autocrítica de verdad, como cuando Octavio Paz leyó libros sobre el Gulag y dijo: "¿Y cómo he podido ser yo comunista hasta ahora? Y no ver lo que estaba pasando en la Unión Soviética". O sea, ¿cambiar, cambiar la perspectiva y evolucionar? ¿Cómo? No lo sé. Conozco a personas conocidas de la izquierda abertzale, es buena gente, muy buena gente. Otra cosa es si es mucho pedir: "Mira, en toda tu vida has luchado por esto, pero tal vez deberías hacer una segunda lectura de todo esto, ¿no?". Creo que todavía existe una gran inercia.

El año pasado, en Arrasate, hubo un funeral que acudí porque quería a la persona difunta. Diremos que fue un funeral civil protagonizado por la izquierda abert-

zale. Estuve en una esquina del funeral, como diciendo: "Ostras, qué parareligioso ha sido todo". En 2016, todavía la izquierda abertzale de Arrasate vive el nacionalismo vasco de izquierdas de una forma muy religiosa. Casi casi decían: "Bueno, ha muerto esta persona pero seguirá viva en la izquierda abertzale". Un poco como los elementos que emplea la iglesia; la eternidad y demás... Todo, santos, gudas, canciones, charlas, rituales... que era casi lo mismo que en la iglesia, sustituyendo a dios con la izquierda abertzale... Y dices: "No, la política debe ser otra cosa". La política es, entre otras cosas, el arte de lo posible. Y luego, estableces unos objetivos lejanos que no puedes lograr. Pero eso es la política. La política no es una pseudoreligión. (...) Entonces, pedir que se haga una autocrítica ética es más difícil. La cuestión es que debemos ser conscientes de que estos procesos son lentos. Yo creo que la parareligiosidad de la izquierda abertzale irá debilitándose poco a poco, y digamos, que irá convirtiéndose en un movimiento político más civil (en el mejor de los sentidos), y que ya lo está haciendo.

La macroviolencia ha justificado una bolsa de microviolencia, concediendo, por un lado, la autoridad para usar la microviolencia a un sector, y por otro lado, extendiendo en el entorno una postura que admite dicha microviolencia. Como en el caso de los bertsos. Tal vez unos cientos silban, pero allí hay 11.000 personas, "Bueno...", "¿Cómo que bueno?". Es decir, si sube al escenario alguien que no es de tu partido, ¿directamente le silbas? ¿Porque no es de tu partido y porque es un dirigente? ¿Pero esto qué es?

Yo, no puedo olvidar, porque me ha tocado vivirlo muy de cerca. Yo no puedo olvidar, pues la represión que hemos tenido durante muchos años, los enfrentamientos, el salir a una huelga simplemente laboral y aparecía la Guardia Civil, no digo que siempre, pero muchas veces no te dejaban ni tan siquiera el manifestarte en favor de unos trabajadores despedidos. Yo, eso... es muy difícil, no puedes olvidar esas cosas tan fácilmente. (...) Pues antes había grupos o cuadrillas que digamos eran todos de alguna sigla, digamos se movían por núcleos de partidos, y yo creo que, hoy en día ya no existe, o menos. Yo creo que nos volvemos un poco pasotas en el sentido de "yo vivo muy bien así ahora", como que queda lejos. Yo, la sensación que tengo es que algunos lo ven como que "eso fue, aquello ya pasó, esto y aquello ya no existe". Superado no diría, yo creo que lo dan por olvidado.

Creo que eso [el tema de los presos] es un obstáculo. Muchas personas del pueblo tienen familiares, personas cercanas, que están presas a cientos de kilómetros de casa. Se vulneran derechos humanos, en situaciones crueles y duras. Si no se reconoce ese sufrimiento tal vez no estén dispuestos a dar el paso.

EL COLECTIVO DE PRESOS

Para algunas personas entrevistadas la situación que sufren las personas presas es un problema grave (el alejamiento, las pésimas condiciones en la cárcel...) y consideran imprescindible encontrar una solución. Para otras, sin embargo, no es necesario un cambio de la política penitenciaria establecida por el gobierno. De todas formas, son varios quienes opinan que una convivencia sana pasa por que las personas presas y sus familiares tengan trato digno.

[¿Condiciones mínimas en las cárceles?] Para vivir dignamente, no; en cuanto a derechos humanos, no. Diría en todos los sentidos. Me llevaron a la cárcel de Palencia y las celdas eran las mismas que en otras cárceles. Muy reducidas en cuanto a espacio, con literas, no estaban adaptadas para niños, de ninguna manera. No había adaptación, los niños y las niñas salían y entraban como paquetes. No había pediatra, si se quedaban ingresados la madre tenía que volver a la cárcel, y ellos se quedaban allí custodiados por la guardia civil o con un familiar de fuera. [¿Si hay crueldad?] En el caso de las mujeres también y aún más en el caso de las niñas y los niños. Su argumento es: "La niña es libre, no tiene por qué estar aquí. La niña no está presa, puede salir cuando quiera". ¿Si me arrepiento? No. Mi pareja y yo decidimos lo mejor para mi hija en ese momento. Sentirlo, sí, claro. El miedo era tremendo. Tenía miedo de las consecuencias que la cárcel y lo que sucedía allí pudiesen tener para mi hija. Y también sensación de culpa.

Creo que en ese momento una niña de tres meses necesitaba la protección de su madre, un entorno y cariño, e intenté dárselas. Porque si no, no iba a tener a su lado ni a su madre ni a su padre. Ya que ambos estábamos en la cárcel. (...) Se aprovechan de la situación e intentan destrozarnos psicológicamente. Dicen que somos irresponsables por tener a la niña en la cárcel. Que nosotros tenemos la culpa y toda la responsabilidad. Que somos responsables de cualquier cosa que le pase. Juegan con nuestra debilidad o punto débil y debes ser muy fuerte para garantizar el bienestar de tu bebé y aislarte de toda esa crueldad. (...) Para mí las cárceles... son malas, claro, ¡muy malas! Pero vivir todo eso también me ha proporcionado muchas cosas. El compañerismo y la solidaridad. El apoyo de la familia y del pueblo...

Lo mismo con los presos; veo una dureza para ellos y para sus familias. Así es imposible llegar a una solución. Todavía están generando odio. Si dicen: "¡Que cumplan todo hasta el último día!". "Que está enfermo, no le dejan salir...". Tienen fuerza. (...) ¿Y la dispersión? Eso es un castigo añadido, está de sobra. En primer lugar pienso que esa pena es excesiva. El odio... "Vas a cumplir hasta el último día". "Allá. Más lejos, no, porque está el mar". Eso es una pena añadida para las familias.

Todavía los presos siguen ahí y es un tema importante para un sector, para que se acerquen y entren en este proceso. El tema de los presos es también un obstáculo en la política.

El tema de los presos también dibujará el futuro. Es imprescindible una política penitenciaria más humana, para terminar con clasificaciones de primer grado y para que las familias no sean castigadas. No podría imaginar una situación que no solucionase el tema de los presos; tendría que ser un eje importante.

Aun así, como hemos mencionado con anterioridad, también existen otro tipo de opiniones. Entre ellas hay algunas que consideran que no hay necesidad de cambiar nada en cuanto a las personas presas, y otras que les exigen arrepentimiento por el daño que han causado.

Aquella frase famosa de cuando lo de Isaías, que me llaman y me dicen: "Oye, han detenido al supuesto asesino y ¿qué quieres?", "Que se pudra en la cárcel" y lo sigo pensando. Pero no por rencor, sino porque creo que es lo que el Estado de Derecho debe de hacer con un asesino. (...) ¿Si creo en la reinserción? Sí, pero no de un asesino. De un preso común. Pero de este tipo de asesinos, hablo del terrorismo. No, no. Y sé que ha habido algunos que han cambiado. Y está muy bien. Pero ¿hasta qué punto lo han hecho porque realmente están arrepentidos? Ellos sabrán, yo no lo sé, por una oportunidad X, en un momento dado, no lo sé, no soy capaz de juzgar eso tampoco.

Hablando de Francia. ¿Qué está haciendo Francia que no ha hecho España? ¿Qué ha hecho Francia? Lo mismo, aplicar lo que aquí llamamos el plan Nanclares. (...) Uno a uno que nos pidan las cosas, analizamos uno a uno. Vía Nanclares, no es más. ¿Qué ha pasado aquí? Igual. El que se ha adaptado a la vía Nanclares, le han estudiado, tú a casa, tú esto, tú lo otro... y te acercamos. Y allí igual. Y lanzan las campanas al vuelo. Lo malo es que tienen todavía, estos grupos, no sé de quién pero manejan dinero y de vez en cuando, bum! Bombo. (...) Digan ustedes, "Nos hemos equivocado; hemos sido verdaderamente injustos, no se puede matar a nadie, ni presionar a nadie, ni secuestrar a nadie por ideas políticas, no se puede. La política se defiende en la urnas en un país democrático".

Cuando se tomó la decisión de la dispersión, no os olvidéis de que estaba el Partido Socialista en el poder, y desde luego, el Partido Popular estuvo de acuerdo; pero también otras fuerzas que dicen callandito unas cosas y otras cosas en público. ¿Por qué? Porque todos sabemos que la red de abogados, la red de todo... seguían teniendo mucha fuerza dentro de las cárceles. Yo creo que fue una decisión muy bien tomada. ¿Qué pasa? ¿Qué ha cambiado? ¿Que

ahora no pueden matar? ¿Por qué no pueden? ¿Porque se han arrepentido? No. Gracias a la presión, en este caso democrática, gracias a la presión de las Fuerzas del Orden, gracias a la presión de que Francia se cayó también del guindo y empezó a hacer lo que tenía que hacer. Gracias a eso, la acción de ETA ha mermado, le hemos podido desde la democracia y desde los poderes y las Fuerzas de Seguridad. Se le ha podido.

8.3.2. OPORTUNIDADES PARA MEJORAR CONVIVENCIA

De la misma manera que anteriormente hemos mostrado los obstáculos para la convivencia, a continuación se exponen, sin caer en la ingenuidad, por supuesto, opiniones sobre las nuevas oportunidades que se perciben en la actualidad. Casi todas las personas entrevistadas convienen que se percibe un cambio en el clima del pueblo respecto al que se vivía años atrás; tanto en la calle como en los bares, en los centros de trabajo, etc. Se trata de un cambio generalizado. Por lo tanto, parece innegable que en un espacio muy corto de tiempo se ha producido una enorme mejoría en el día a día entre los habitantes del municipio.

CAMBIOS POSITIVOS EN EL AMBIENTE DEL PUEBLO

A la hora de analizar las señales del cambio que se ha producido o las razones que lo han motivado, vuelven a aparecer argumentos dispares, y cada cual pone de manifiesto sus matices. Existen muchas maneras de describir la situación. Algunos opinan que la clave ha estado en el cese definitivo de la violencia⁹¹ decretado por ETA. Mientras que otros sostienen que es la consecuencia de un largo proceso que se ha llevado a cabo en la sociedad, así como los cálculos tácticos realizados, los que han provocado el abandono de las posiciones de cerrazón, y de que se hayan vislumbrado actitudes de acercamiento... Por otra parte, hay múltiples opiniones a la hora de subrayar en qué se perciben las señales del cambio: que el miedo que existía antes se haya esfumado, el poder alternar en cualquier bar, el tener otros discursos y hablar con lenguajes diferentes, que conocidos o familiares vuelvan a saludarse, etcétera.

Yo creo que hay menos tensión social. Y entre la gente joven menos todavía. Puede perdurar, pues bueno, en gente de mi edad y algo más jóvenes también, que tú seas de este partido y yo de otro, tú eres de un bando, yo soy del otro; pero no como hace 10-15 años, yo creo que no. Por lo menos, yo no lo vivo así.

⁹¹ NOTA: Cabe recordar que la mayoría de las entrevistas se hicieron en el invierno del 2017-18, es decir, unos meses antes de que ETA anunciase su disolución.

En la celebración con amigos nuestros de nuestras bodas de oro, en la que por supuesto había personas, políticamente hablando, contrarias a nosotros. Si hubiese sido en otra época, no nos juntamos todos allí. Y estaba "Lana", mi marido, y les pidió a dos que cantan muy bien una canción... "A ver, Lana, ¿qué te cantamos, una navarrada?". Y él les dijo, "Txoria txori" [pausa emocionada], "Txoria txori"...

Mi madre les ha puesto, más de una y más de dos veces, una cazuela de chipirones para llevar a la cárcel. Porque vamos, mi padre y el padre de ellos eran primos carnales. Antes, igual no te saludaban, y ahora, sin embargo, "Hala, prima, agur".

Por supuesto que ha habido un gran cambio. Ahora se puede hablar de esto, no como antes. Yo misma he visto cómo mis amigos entraban a un bar y estaban dentro de una diana. Hoy en día eso no pasa, pero no ha sido fácil; eso es muy duro. ¿Que cómo se vive eso? Pues no sé. Por fortuna, en nuestra cuadrilla ha habido mucha gente con diferentes formas de pensar. No se puede vivir bien con las cartolas cerradas, de ninguna manera. Se puede estar cómodo en la inocencia, pero desde que el mundo es mundo mirar hacia muchos lados ayuda a completar el discurso. El hecho que en tu time-line sigas perfiles de pensamiento único sólo quiere decir una cosa: que estás sólo en una de las trincheras. Sin estar en una de las trincheras, se puede decir que es mucho más enriquecedor estar fuera de cualquiera de ellas, aunque no sea más cómodo necesariamente.

No queremos educar a nuestros hijos e hijas en el odio. Tal y como dice Enrike Letona en un poema escrito en la cárcel, "les dije que no odiaba (a los carceleros) y no me creyeron". Yo no quiero engordar la mochila a mis hijos, que tomen sus propias decisiones. Creo en las personas libres. Me gustaría que mis hijos fuesen dueños de sus acciones y de su pensamiento.

El hecho de que ETA haya terminado con su actividad ha ayudado mucho, pero pienso que la gente estaba deseándolo desde hace tiempo y creo que se dieron cuenta: "la gente ya no está del todo con nosotros como lo estaba antes". Sabíamos que entre ellos mismos les estaban pidiendo un cambio. (...) Para convivir, lo primero es el respeto y después el conocimiento, eso pienso yo. Si no conoces la situación que han vivido a tu lado y por qué son como son, no vas a poder entender muchas de sus actitudes.

Creo que desde que ETA hizo su alto el fuego, las cosas han cambiado mucho a la hora de hablar. Todos hemos puesto más de nuestra parte para cerrar una etapa.

A veces de manera simplista tratan de hacernos ver que ciertos hechos modifican las visiones, los comportamientos de la sociedad; me refiero al interés de determinados medios, han tratado de hacernos ver que el asesinato de Miguel Ángel Blanco marcó un camino sin retorno. Esa manera de ver las cosas, además de interesada, me parece simplista. La evolución en el pensamiento de las sociedades se produce de manera más progresiva y sujeta a otro tipo de cambios sociales, económicos, etc.

Cuando te preguntan: ¿alguna vez has tenido miedo? Sí y mucho, evidentemente, claro que sí. Pero hay algo que te da fuerzas para seguir luchando, peleando y conseguir aquel objetivo que te propusiste en tu vida. Yo nunca me he propuesto el objetivo de ser juntero, concejal, parlamentario, sino que ha ido por sí solo, pero sí me puse aquel objetivo de luchar hasta que haya la paz como homenaje a mis hijos, que puedan disfrutar de la vida, y que vayan por la calle y no les digan: “este es el hijo del socialista o del batasuno”. Que haya convivencia, paz, normalidad. Ese ha sido el objetivo de mi vida, y hoy me siento muy feliz y contento de haberlo conseguido. Y de poderme jubilar. Porque hubo unos momentos que yo creía que nunca me iba a poder jubilar.

Ahora está cambiando para bien, en positivo y muy rápido. Ojalá dentro de 8-9 años esto quede en los anales de la historia como una desgracia que hemos padecido durante 50 años, más o menos, y que hemos sido capaces de superarlo. El ser humano tiene mucha capacidad para superar muchas cosas. ¿Por qué no lo vamos a hacer? Afortunadamente, en el Ayuntamiento de Mondragón ha entrado una generación de gente joven que ha vivido la situación pero de otra manera. Que además, están preparados y que tienen, yo creo, que la mente más abierta que nosotros. Y en otros sitios también. Además les veo con voluntad de intentar solucionar el problema.

La legislatura anterior comparada a la de veinte años antes, la del 91-95, no tiene nada que ver. En el aspecto de respeto a la persona, desde la legislatura anterior, y en esta también, se está dando así, está siendo ejemplarizante. Cosa que en la del 91-95, cada dos por tres se estaba vulnerando, había coacciones... no tenía nada que ver. La anterior legislatura, que tenían ellos mayoría absoluta, teníamos una relación constructiva con Bildu, etc., y en muchas de nuestras peticiones nos atendían, (...) había un talante de respeto y se compartía. (...) ¿A qué se debe? Pues por una parte, las personas, pero por otra parte el momento. Hace veinte años, como éramos bisagra, nuestras decisiones normalmente eran las que salían para adelante. Entonces, teníamos que sufrir una presión terrible por parte de nuestros socios de gobierno, que eran Herri Batasuna.

Sirva de ejemplo el tema de las basuras, por parte de Bildu fue una iniciativa de implantación del puerta a puerta. En otros municipios no llegaron a un acuerdo. Aquí nos dieron opción a crear una mesa con las diferentes opiniones y llegamos a un consenso, y firmamos un acuerdo de prueba, durante nueve meses, por la opción que nosotros defendíamos. Ahí se vio claramente y me gustaría que pasara con las víctimas una cosa parecida. Cuando hicimos unas jornadas de formación en los diferentes barrios, para poder enseñar a la gente cómo tenían que separar los residuos, ante el interés suscitado, tuvimos que repetir varias charlas. Los ciudadanos vieron unión para la resolución del conflicto, luego el pueblo nos respaldó totalmente. Desde el principio, además empezamos a cumplir los objetivos. ¿Nueve meses? No hizo falta, el segundo mes ya lo habíamos conseguido. (...) Los ciudadanos desean buscar el consenso, mucho más que las disputas de unos con otros.

Cuando empecé en el movimiento feminista, no tenía fuerza en la izquierda abertzale, al menos no aquí. El feminismo no era una prioridad por la que luchar. Hoy en día, existe un movimiento súper potente de mujeres dentro de la izquierda abertzale. En mi opinión, están centradas en este tema. Hay gente joven que quiere hacer las cosas de otra manera, quiere dejar ese poder a un lado y hacer las cosas de forma transversal, rompiendo con muchos patrones.

En líneas generales, creo que se están dando pasos en el ambiente y que en la izquierda abertzale hay gente que está haciendo una nueva lectura de lo sucedido. Lo que no sé es hasta qué punto están haciendo esa misma reflexión quienes han sido responsables de la violencia policial o quienes la han apoyado, ahí tengo más dudas. En la izquierda abertzale veo gente que se está revisando. Yo misma desearía que fuese aún más profunda. Pero creo que en la izquierda abertzale se está haciendo, por una parte, una reflexión pragmática, y, luego, también una reflexión ética. ¿Que cuál es mayor? Pues yo creo que habrá de todo. A mí me gustaría que hubiese una reflexión ética. Pero tengo la impresión de que la reflexión pragmática es mayoritaria en torno al fin de la lucha armada; es decir, esto ya no funciona y nos perjudica, así que vamos a cambiar de táctica.

ACERCAMIENTO ENTRE VÍCTIMAS

En los últimos tiempos, tanto en Arrasate como en la sociedad vasca, hemos podido ver imágenes en las que aparecen víctimas de distinto signo juntas. Es así que están surgiendo nuevos escenarios que no hace mucho parecían imposibles. En este sentido, se han construido puentes que facilitan el acercamiento entre víctimas, que viven alejadas entre sí y que han sufrido las consecuencias de distintos tipos de violencia. Al fin al cabo tanto unas como otras sienten el mismo dolor y el mismo vacío.

Además de lo aquí recogido, se le ha ofrecido un apartado propio a la mesa redonda que tuvo lugar hace año y medio entre Sandra Carrasco y Olatz Etxabe, debido a la huella que este encuentro dejó en la mayoría de las personas entrevistadas. Es por eso que este apartado ha sido situado al término del resto de testimonios, por destacar de alguna forma, que el encuentro entre estas dos mujeres puede servir de ejemplo en el proceso de recomponer la convivencia de Arrasate.

A raíz de la Plaza de la Memoria, hubo conocidos y desconocidos que me dijeron: "Muy bien, y muchas gracias". Pero lo fuerte fue escuchar a Sandra, escuchar a ese otro lado y ver lo duro que fue para ella también. Escuchando el crudo testimonio de Sandra, "los nuestros" decían: "Ostras, qué duro". Porque ella misma lo contaba: "No tenía amigos". La gente se emocionó mucho al escuchar esas cosas.

Conozco a una persona que me hace ver lo que yo no quería ver mediante conversaciones. Empiezo a comprender cosas de la otra parte, no sé si me estoy explicando, suelo decir bando... Sí, vayamos a decir del entorno abertzale. A raíz de empezar a hablar con esta persona, empiezo a ver las cosas de diferente manera y como que al ponerme en la situación de la otra persona lo empiezo a llevar mejor, como que me empiezo a curar a mí misma, esa rabia va desapareciendo. Es una persona que ha vivido algo totalmente diferente a lo mío. Lo que me ha pasado a mí ha sido un asesinato, ha sido ETA quien ha matado a mi padre, a mí me duele lo mío y a él, por ejemplo, igual ha vivido otras cosas.

Yo no puedo decirle, no, no, lo mío es lo mío, lo tuyo no vale. No, porque también vale lo suyo. A mí me decía, es que mi padre igual ha sufrido, ha tenido torturas... hostia tu dolor, también es un dolor que yo tengo. Antes veía víctimas de ETA. A mí las víctimas del GAL y del otro, no, porque no. Yo lo mío. Ahora sí. Ahora llega un punto que dices: no, es una muerte igual. Detrás de esa muerte, detrás de ese asesinato hay una familia que sufre, entonces ya intento empezar a cambiar el chip y la rabia va quitándose, escuchas lo que antes no querías escuchar. Te puede doler más, te puede doler menos, pero intentas comprender. Todo eso hace que... para mí, es lo que ha ayudado. (...) Hasta a mí me choca. Olatz es como yo, es una persona a la que mataron a su padre, no es directamente una persona que ha matado. Es diferente. También me dicen y cómo puedes hablar con ese que es abertzale y... porque hablo. Si no hiciera esto, si no hablara con... estaría llena de rabia, no podría avanzar en mi día a día, porque estaría ahí, estancada como hace unos años, arrancando pancartas, provocándoles y ..., no. Es lo que no quiero.

Hay gente que piensa que yo por ser hija de una persona asesinada por parte de ETA, se cree que yo no voy a escuchar a una persona que piense: "A mi padre lo han torturado". Igual se piensan que yo no le voy a escuchar, que a mí

tu padre me da igual, no, no. Todo lo contrario. Así es como yo he aprendido, no solo escuchando la parte de uno. Yo voy a actos de víctimas y escuchas mayormente el entorno de ETA, pero que yo no tengo ningún problema si me vienen: "Pues a mi padre lo asesinó el GAL". He ido a lo de Gogora, he estado en Donostia, me he sentado con una chica que era víctima del GAL, con gente que no pensaba... pero sé escuchar y sé hablar. Podemos entendernos, pensamos diferente, pero yo sé escuchar. (...) Para mí la experiencia esa fue buenísima, de lo mejor de las experiencias que yo he tenido. El poder compartir con la gente de la calle sus vivencias, sus experiencias, el que tú pudieras hablar de tus cosas. Para mí fue súper gratificante el hablar en esa mesita. Me tocó también con la alcaldesa, decía, ¿de qué me suena esta mujer? Luego me dicen, es la alcaldesa. ¡No conozco a la alcaldesa de mi pueblo!

Lo estamos haciendo a muchísima más velocidad de lo que pensábamos que podíamos hacerlo. Yo todos los días juego una partida, se llama "sube y baja", es una cosa de mi tierra, un juego de cartas muy bonito, porque es muy cabrón. Se trata de machacar al otro, y discutimos, "Ya no juego más contigo, al día siguiente estamos y tal". Bueno, pues nos juntamos, fíjate, yo jugando con gente de Bildu, en este momento. Y eso antes era imposible. Y somos amigos, le considero amigo.

Mi marido ya perdonó y no le pidieron perdón. Pero ya perdonó. Y yo también. Olvidar no, pero perdonar sí.

Me parecen muy bien. Todo lo que se haga en ese sentido, aunque tenga un carácter muy simbólico, deja algo de peso. Me parece muy positivo porque eso puede hacer que tanto unos y otros se den cuenta de que eso es necesario. Por ejemplo, lo que hizo la mujer del que fue gobernador de Gipuzkoa, Maixabel Lasa, me parece muy positivo. ¿Cómo va a vivir una sociedad, con todo lo que ha pasado en estos tiempos, sin mirarse a la cara abiertamente? Yo creo que el libro de "Patria" refleja muy bien, sobre todo, los sentimientos que se podían dar en la familia de las víctimas.

OPORTUNIDADES

En el presente informe se han tratado ampliamente los elementos negativos del pasado, los muertos, el dolor, las vulneraciones, las víctimas, la discriminación... Todos ellos, evidentemente, provocan frustración. En esta ocasión, sin embargo, se recogen los elementos que pueden ayudar a construir un futuro mejor, es decir, a construir nuevas oportunidades.

En líneas generales, las personas entrevistadas han subrayado diversos aspectos y puntos fuertes, mostrando siempre, en la medida de lo posible, una actitud positiva. Entre otras, se ha citado la participación de las mujeres, así como el diálogo, el perdón, una mirada cercana, la predisposición de cada cual, las nuevas generaciones, la base de los principios éticos, etcétera.

Para nosotros, es fundamental si se quiere llegar a una conciliación, que sea a fuerza de hablar y de perdonarnos, aunque cueste. Que cada uno defienda sus ideas con razones y con espíritu de paz. Pero sin odios ni rencores por parte de ambos lados. No solo por parte de unos, ya que sabemos que otros también han sido padres, hermanos, etc. de fallecidos y que han sufrido igualmente. Pero a la hora de explicar la verdad, que sea la verdad.

Siguiendo con lo positivo, yo creo que la semilla del humanismo cristiano de la que he hablado en el detalle sobre mi padre está ahí. (...) Y en este momento la sociedad está asumiendo que hay unos principios éticos que no se pueden tocar, y eso, de alguna manera, lo estamos interiorizando cada vez más. (...) Es quizá lo más positivo (...) desde el punto de vista de la memoria y el sufrimiento.

En cuanto al tiempo necesario para trabajar desde la memoria, creo que seguramente daría para una tesis. Creo que se han dado nuevos pasos; si ves cómo se hablaba hace diez años de Carrasco y cómo se hablaba hace un año, te das cuenta de que son dos Carrascos y dos formas de hablar. Y la gente no se ha olvidado. Y además creo que hay que intentar que no se olvide, como en el caso de Etxabe, aunque ha pasado más tiempo desde entonces y eso dificulta tener fresca la memoria. Nuestro trabajo es mantener eso. (...) Si pones el foco fuera, no sé qué dirán de Arrasate, para muchas personas Arrasate será terrible, pero si pones el foco cerca no se ve eso. Existe otra Arrasate y eso (...) la gente que pueda estar en otras esferas lo ve distorsionado. En los medios cercanos se ve diferente. Lo vemos con otro cariño y seguramente eso es lo más interesante para mí, trabajar las cosas bajo la mirada de ese foco más local y más centrado. Diría que esa es la manera más cálida, más humana o más afectiva de trabajarlo.

Esa gente que dijo que quería socializar el sufrimiento, efectivamente lo consiguió con muchas personas. Esa es una de las cosas que yo he echado en falta, que por supuesto, ayudaré en todo lo que pueda en este proceso, para llegar a una total normalidad, pero en la que no veo gestos por parte de ese mundo de decir, pues... "Es que lo hemos hecho fatal... hemos arruinado la vida de muchas familias, hemos asesinado, hemos extorsionado...". Y le pediría ese momento de decir: "Pues, sí, oye, nos hemos equivocado, lo hicimos mal. Hemos causado mucho sufrimiento. Pedimos perdón". Cómo lo hacemos para que, de nuevo,

esta sociedad, viva en paz y que nuestros hijos no tengan, que todavía tienen problemas, "no vayas con aquel que es el hijo de aquel". Ese tipo de cosas es lo que hay que corregir. Yo me alegro de que se estén tomando este tipo de iniciativas, a pesar de que, a lo mejor, interiormente, el cuerpo me pediría todo lo contrario, pero... no.

Es imposible que yo me ponga una máscara y me olvide de todo lo que me ha ocurrido. No le voy a llamar a nadie enemigo, que los ha habido, va a ser imposible que él y yo lleguemos a empatizar. Serán nuestros hijos, nuestros nietos, pero nosotros... Tenemos que ayudar en educar a nuestros hijos para que no cometan los mismos errores que hemos cometido nosotros.

En Ahotsak había mujeres de todos los partidos, a excepción del PP, para escuchar a las demás, para entender a las demás, para generar esa empatía. El lema era "Desde lo que nos une...". Era un buen ejercicio. Reivindicábamos que las mujeres debemos ser agentes y sujetos activos por la paz (...) Sí, algunas personas dirán que se quedó en agua de borrajas y que no sirvió para nada... Creo que fue muy útil entre nosotras. Zabaleta estuvo aquí un par de veces y a medida que te vas esforzando, vas aprendiendo, si no lo haces no sabes... Conseguimos gente anónima, que en aquel momento no estaba en un partido político, ni en ningún movimiento social. Creo que es un ejemplo.

8.4 MEMORIA Y FUTURO

En cualquier contexto de vulneración de derechos humanos, uno de los mayores retos suele ser el saber cómo gestionar un pasado que ha provocado un gran número de víctimas y también heridas profundas en la sociedad. De cara al futuro, los expertos afirman que para poder superar como es debido el sufrimiento del pasado, es necesario no olvidarlo, pero no para que quede encadenado a recuerdos dolorosos, sino para aprender de dichos recuerdos.

Recuperar el pasado es fundamental; eso no quiere decir que el pasado deba dirigir el presente, sino todo lo contrario, el presente hará la utilización que quiera del pasado⁹².

Aun así, a la hora de mantener una gestión del pasado violento, enseguida surge la necesidad de responder a algunas preguntas: qué y cómo recordar, por qué y para qué compartir una memoria (o más de una) entre diversas partes, quién debe crear la memoria compartida, en qué debe basarse la memoria, cómo enfocar la transmisión a nuevas generaciones, qué se debe enseñar en las escuelas, dónde situar el punto de partida del relato(s), a qué velocidad hay que avanzar... Los siguientes fragmentos pretenden dar una respuesta a todas esas preguntas.

8.4.1 ELEMENTOS DE BASE

En multitud de ocasiones, las preguntas más simples son también las que van al meollo de la cuestión y, por lo tanto, se convierten en las más difíciles de responder. Así parece según las opiniones recabadas, cuando hablan sobre cuáles deben ser los elementos básicos en la construcción de la memoria, es decir, cuales son los pilares donde debe cimentarse la memoria.

Yo quiero que a todos esos cientos y miles de personas que hemos sufrido mucho, no el Ayuntamiento, el conjunto del Estado, que lo reconozca (...) El personal político, el no político. Todo se puede, si se quiere y se tiene voluntad. Siempre que no se dirija a un sector, sino que sea abierto y plural. Si nos desviamos a mi posición, a la del adversario, vamos mal. Y yo creo que todavía estamos en eso, en cada uno querer llevarse el gato a su agua. Eso es lo que tenemos que superar. Ser capaces de reconocer muchas cosas. Va a costar. Pero no es imposible. Los poderes públicos lo pueden hacer, todos. La local, la autonómica, la foral. Lo pueden hacer. Mucho debate, mucho diálogo... y reconocimiento de todo. Hemos estado en un mundo de violencia y ahora tenemos que educar a la sociedad para la paz, no para la violencia. No para que olviden.

⁹² Testimonio de José Antonio Altuna Gallastegi, que tras ser concejal (1070-1976) llegó a ser alcalde de la localidad entre 1976 y 1979, en BIZKARRALEGORRA OTAZUA, Elisabete. Op. Cit., p. 152.

Creo que todas las verdades deben tener su sitio. Y que hay que escuchar a quien quiera contar su verdad. Teniendo en cuenta que existe una situación con hechos objetivos que nos han revuelto las tripas, no se puede crear un único informe objetivo. (...) Yo todavía soy incapaz de contar algunos pasajes de mi memoria. Son quizá los pasajes que mayores escalofríos me provocan y que para mí son tremendamente duros. Pero tengo miedo.

Yo creo que algo sí hay que hacer, de dónde hay que hacer no lo sé, igual el Ayuntamiento, pues igual, yo creo que, por ejemplo, el Ayuntamiento de Rentería, lo que ha hecho, a mí me parece chapó. El alcalde implicado el primero. Ojalá se pudiera hacer una cosa como la de Rentería en Mondragón. Rentería y Mondragón son dos pueblos que se parecen mucho. Tienen ciertas similitudes, a mí lo de Mendoza me parece... y sobre todo la dignidad con la que representa a todos. Eso me parece a mí... Ojalá pudiera ser una cosa parecida a eso, ¿no?

Más que echar tierra a lo sucedido, creo que hay que quitársela y que esa es una labor, entre otros, de las instituciones que se dedican a la memoria y de los medios de comunicación. Que digan que murieron cuatro guardias civiles que eran de aquí, que también se mató a dos de Salamanca, o que mataron a Etxabe de la manera más cruel y dura posible.

Este tema debería trabajarse en el ámbito municipal, pero es complicado porque las dos partes están muy polarizadas. Pero bueno, en vez de empezar por arriba, muchas veces, hay que empezar de abajo a arriba. Al final, eso tiene fuerza porque afortunadamente, en muchas ocasiones la sociedad va por delante de los políticos.

También habría que contar, para lo que no sirven las guerras entre hermanos, y eso también habría que contar, los odios.

Porque hay muchos, muchos, que no reconocen. ¿Dónde están esos miembros como el alcalde de Rentería de Bildu? A mí me parece loable por parte de él. ¿Y en Mondragón no hay nada que decir? Supongo que desde el momento en el que en un pleno de Mondragón han apoyado para que todo esto (el informe) se lleve adelante, pues algo tendrán que decir, sobre todo los que han estado apoyando esa situación. (...) ¿El Ayuntamiento puede hacer algo? Si todo el mundo es sincero, sí. Y si todo el mundo reconoce, incluso, sus propias culpas, una autocrítica. (...) Cada partido también tendría que hacer una reflexión perfecta de esto no lo hicimos bien, esto nos lo callamos, esto mal...

Quizá en algún momento mi sensibilidad será mayor con respecto a algunas cosas y la tuya también con respecto a otras. Debemos tener siempre claro el respeto a los derechos humanos, en cualquier momento, para cualquier persona, y que hemos aprendido a fijar una línea, lo cual es muy interesante (...) Yo pienso que debemos hacer pedagogía y que entre todas y todos debemos crear esa conciencia. (...) En torno a la violencia, aquí en Arrasate, se hizo Ahotsak, y creo que fue muy interesante. No conseguimos que en Arrasate entrasen las mujeres del PP, no lo conseguimos. Hemos tenido una gran relación con una concejala de PP, con Iciar Lamarain, y hoy en día me tomaría un pote con ella sin ningún tipo de problema.

Me gustaría, sí, que la reflexión ética que tienen que hacer nuestros políticos fuese mucho más profunda. Deberían hacerla todos. Y creo que los de la izquierda abertzale, en este tema, más. En otros temas igual la izquierda abertzale afina más, ¿no? Pero yo creo, y decir esto igual no es políticamente muy correcto, que a la izquierda abertzale hay que pedirle más, yo creo que sí. Si hace seis años pasó lo de Isaías Carrasco y tú estabas apoyando aquella acción, lo que hay que pedirte a ti y lo que hay que pedirle al PNV de aquella época no es lo mismo. No podemos pedirles lo mismo a todos porque la izquierda abertzale tiene un camino más largo por recorrer. Yo creo que algunas personas lo están haciendo, de verdad creo que algunos lo están haciendo. Pero digamos que existe el riesgo de que la mayoría de la izquierda abertzale tienda al pragmatismo; la táctica ha cambiado, pues porque había que cambiarla, pero teníamos razón. No sé hasta qué punto es mucho pedir o es un proceso individual, pero qué interesante es revisar en qué no tenía razón; mirar atrás y ver en qué estaba equivocado. Lo cual es muy sano. Al menos yo no voy a decir que estoy disfrutando mucho con esto, también estoy sufriendo, pero lo estoy haciendo, en qué metí la pata, qué he hecho mal.

Yo creo que la mesa de convivencia del Ayuntamiento sí puede facilitar, lo que pasa es que ahí faltaría después, que esta mesa sea capaz de transmitirlo a la calle. Porque aquí nos podemos juntar ocho partidos distintos y tenemos nuestros más y nuestros menos, porque es muy complicado. Pero ¿vamos a ser capaces de transmitirlo a la calle? Ojalá esto sirva... Yo creo que sí. Yo me he leído este informe de Rentería y a mí me ha gustado mucho. Ahora, ¿va a quedar solo plasmado aquí en el librito o somos capaces de transmitirlo a la gente de la calle? Yo, para mí, eso sería la gran preocupación.

Es muy importante conocer la historia de los que pasaron la guerra, pero mira, se están muriendo, es una pena. Eso no está recogido porque es ahora cuando han empezado a hacerlo. Habría que recoger algunas experiencias, audiovisua-

les, conversaciones, películas, no sé... Eso es primordial. (...) Pienso que hay que explicar cómo vivimos aquello en aquel momento: "Sentí odio, pero me di cuenta de que así no iba a ninguna parte, o que era un obstáculo en mi vida, no sentía paz en mi interior...". "En plan positivo".

La memoria principalmente es un tema de reflexión. De hecho está la mesa de portavoces, ahí es donde de alguna forma tiene que salir, se tiene que tejer la forma... Creo que no puede haber demasiados puntos, yo creo que dos o tres como mucho, para poder ya de alguna forma asegurar el futuro y garantizar, para que no volvamos otra vez a esta violencia que ha existido, que no se olvide y sirva además de aprendizaje. Estas dos acciones, dos líneas de actuación, estas son las que hay que de alguna forma ponerlas en práctica con los ciudadanos y ciudadanas. ¿Cómo? Yo seguiría haciéndolo por partes, por barrios, por zonas, transmitiendo las conclusiones, un trabajo divulgativo. Creo que el libro este cuando salga tiene que hacerse divulgativo, que no quede: ¡Hala! Libro y a la estantería. No. Basta que se haya hecho un trabajo de estos y vamos en línea para contribuir junto con todos los puntos de vista. Hay que ponerle cara y de alguna forma hay que pensar cómo presentarlo ante la sociedad. Aquí seguramente se va a llegar a un panorama general, importante, pero habrá otra serie de testimonios y sería bueno recogerlos, cuando se hagan este tipo de presentaciones. Pero tenemos que llegar a hacerlo.

8.4.2 CÓMO RECORDAR. RELATO(S)

Al recordar hoy acontecimientos traumáticos del pasado, a cualquiera se le revuelven los recuerdos y las vivencias que cada cual ha ido acumulando a lo largo de la vida y en su propio entorno. Por ello que no es tan fácil consensuar qué y cómo hay que recordar lo ocurrido en el propio municipio o en la sociedad en general. En consecuencia, se podría decir lo mismo sobre el relato o los relatos que están por construir. Aun así, todas las personas entrevistadas, de una u otra forma, están de acuerdo en la necesidad de poner encima de la mesa todas las verdades y de la importancia que esto tiene. Consideran imprescindible recoger las verdades de unas y de otros en toda su crudeza, en definitiva, mostrar todas las vulneraciones de derechos humanos para que podamos pasar página de verdad.

Lo de Isaías Carrasco fue terrible. También entonces, pero es ahora, en 2017, cuando tiene y debe tener su sitio. Yo tengo un hijo de 17 años, dos hijos de esa edad. Para mí Isaías Carrasco es un dato importante en esta comarca, para los jóvenes de esta comarca. ¿Que por qué? Pues porque yo veo a mis hijos (...), y como es normal, te dicen: "Oye, hemos organizado un autobús para ir en enero, hacia el día de Reyes, a la manifa que se hace a favor de los presos". Y se van a

Bilbao. Pero yo he tenido una conversación con mi hijo, y le he dicho esto: "Ixak, vale, está bien, los derechos de los presos, vete a Bilbao. Pero que sepas, Ixak, que hace unos pocos años aquí, mientras tú andabas correteando por ahí con 10 años, mataron a una persona de un tiro en la cabeza. Su hija bajó al coche y eso pasó ahí mismo, en el barrio en el que vivíamos nosotros hace seis años". Dicho de otra manera: "Estás, de alguna manera, defendiendo a los presos. Y está bien. Pero el movimiento que ha hecho eso le pegó un tiro en la cabeza en Arrasate a un cobrador del peaje de la autopista. Que sepas que las dos cuestiones están ahí". Imagino que le haría pensar. Es un poco lo que mi aita hizo con Carrero, que me dijo: "Eh, escucha, no te dejes llevar por el ambiente, observa más a fondo, y luego tu verás". Por eso, en mi opinión, Isaías Carrasco todavía debe estar presente aquí.

ETA ha dejado de actuar. Ha aceptado el daño que han causado sus acciones. Ha mostrado respeto hacia las víctimas. Para algunas personas no ha sido suficiente. Pero a quienes piensan así yo no les he oído decir que les gustaría ver delante de un juzgado a los policías, guardias civiles y ertzainas que han practicado la tortura. O que los dirigentes y gobiernos que han practicado la tortura o la han ordenado debieran de pedir perdón. (...) Lo de Alsasua y el caso de la Manada demuestran claramente quién tiene el poder. Se han dado por comprobados cuatro mil casos de tortura. ¿Cuántos juzgados o condenados conocemos?

Diría que no hay que esconderlo, eso es básico. Que tenemos que intentar encontrar una respuesta a todas las preguntas y si no podemos responder, decir que no podemos responder, pero que sí, que ahí hay algo. No sé si algún día completaremos ese famoso relato. Cada cual tiene sus verdades y seguramente habrá muchas. Yo creo que hay que mostrar todas las verdades que sea posible, de la manera más amplia posible. Es verdad que los tiempos han cambiado, pero si alguien no está puesto en el tema, ¿qué va a transmitir? ¿Ese episodio sucedido en un lado de la trinchera o en la otra? Antes de transmitir, lo fundamental es conocer. (...) Creo que una de las cosas más difíciles que quedan por hacer está en la educación, en la cultura.

Yo desconfío que vaya a ser muy útil el tema que está llevando el Gobierno Vasco, para tener un relato de lo que ha sucedido. Porque a mí me parece que eso tiene que hacerlo gente independiente, expertos en cada una de las materias... ¿qué consecuencias de todo tipo ha tenido esta violencia durante tanto tiempo? En el aspecto económico, en el campo social, en el terreno del pensamiento... Es la única forma de que generaciones posteriores sepan lo que ha pasado y eviten ese tipo de cuestiones.

Creo que hay que contar todo lo que ha sucedido. Todo lo que sea posible, desde diferentes puntos de vista. Habrá algunas personas que mirarán a lo mismo de una manera y otras lo harán de otra manera y aun así tendrán los mismos sentimientos. Todos debemos hacer un pequeño esfuerzo para explicar. No lo entenderán, porque a veces dicen: "¿Franco? ¿Un militar pequeñito?, "Pequeñito pero matón". Lo que quiero decir es que los jóvenes pasan. Pienso que esa memoria no se puede perder, que es nuestra historia, y que, además, es importante para nosotros. Que ha provocado mucho dolor. Creo que debería ser obligatorio mostrársela a los jóvenes. Aprenderían un montón de cosas viendo lo que ha pasado.

Yo creo que nuestro papel debe ser hacer pedagogía de las víctimas. Contar lo que nos ha pasado, contar nuestro relato. Creo que el paso dado por Gogora es importante. Contar la historia, de dónde viene el conflicto... Ya sabemos que cada cual tiene su versión y que cuenta su relato, pero yo creo que es importante ofrecer testimonios personales. Testimonios de las personas, de gente normal del pueblo, qué han pasado, qué han sentido, desde el punto de vista personal y emocional. La historia dirá quién escribe el relato, pero hay muchos relatos y habría que contarlos todos. Ver los errores de unas y otros, hacer un poco de autocrítica tanto en un sentido como en el otro... Yo creo que hay que sacarlo todo, ha pasado, ha habido dos realidades, cada cual tiene su responsabilidad, pero ambas han sido duras y cada cual tiene su verdad. Si no hay verdad, es difícil hacer todo lo demás para garantizar que no vuelva a suceder, y porque la sociedad tiene derecho a conocer todo lo que ha pasado.

Yo esto lo vivo siempre como una pesadilla que, afortunadamente, te despiertas y te das cuenta de que ha sido una pesadilla, ¿no? Esto es una etapa de la vida de este país en el que no debemos de mirar para atrás y tenemos que mirar para adelante; intentar olvidar todo lo malo sin olvidar todas las víctimas que ha habido. ¡Digo todas, eh! Pero que quede como una anécdota. Como algo que la historia lo asuma, para que aprendamos de qué es lo que no debemos de hacer. Qué es lo que se ha hecho mal, y que no se vuelva a repetir este tipo de historias (...). Si yo podría echar un telón y no volver a ver el pasado, seguramente que yo me sentiría muy bien, muy feliz y muy contento. Pero es imposible. Van a pasar generaciones para que olvidemos todo el sufrimiento que hemos padecido. Generaciones. Y mira que vamos rápido ¿eh?, porque vamos a una velocidad tremenda. De lo que hemos sufrido a cómo estamos... una velocidad tremenda. Bueno, pues así y todo, todavía generaciones nos va a costar.

Por ejemplo, este testimonio, con lo que estamos contribuyendo ahora con el libro este, principalmente debería de ser para eso, para dar información y conocimiento a todos los mondragoneses, arrasatearras. Ahí van a figurar todas las víctimas de un lado, de otro, etc. Y aprovechar eso, para poder entre diferentes, hacerles llegar a esas familias, a esas personas, a esas víctimas, un reconocimiento, un sentimiento y darles el apoyo.

¿Cómo hay que recordar lo que ha pasado? Fue un error... de ETA. Fue un error, por eso ya en la escisión no me metí con ellos y lo sigo diciendo ahora. Un error desde el principio. Entiendo que esos errores no se reconocen rápidamente, pero ya hubo otra organización armada, que tardó hasta el 80 y pico, que eso fue cuando se disolvió ETA político militar.

Yo creo que habría que comenzar no con lo que se ha vivido en Euskadi, sino el porqué se ha vivido la situación que se ha vivido en Euskadi, comenzar desde la raíz. Yo creo que la raíz sería recordar, un poco, la memoria. ¿Por qué en el 50 y pico, creo recordar, que comenzó ETA, por qué surge la idea? Yo creo que es por una represión que había, a nivel estatal a nivel de Euskadi, por una dictadura. Una dictadura que nos la han impuesto, porque no hay que olvidar que fue un golpe de Estado, lo que hizo Franco fue un golpe de Estado. Nos imponen una dictadura, nos imponen unas banderas que no eran las nuestras. Entonces, yo creo que habría que comenzar, para las futuras generaciones, no contándoles lo que se ha vivido en Euskadi, solamente cómo existía ETA y cómo mataba gente... Yo creo que hay que empezar desde la dictadura, sí. Porque le puedas hablar de ETA, le puedas hablar de la Triple A o del GAL, porque había por las dos partes.

Y digamos, que ETA podía ser un grupo incontrolado, pero lo que me parece muy fuerte, muy duro, es que desde el propio Gobierno hacen otra ETA, que era el GAL. Eso me parece muy fuerte. Era una contra ETA, pero por unos que representaban de alguna forma al pueblo, habían sido elegidos por el pueblo. A las futuras generaciones yo creo que hay que comenzar a hablarles de eso, de una represión, una perspectiva más larga.

8.4.3 MEMORIA COMPARTIDA

Para algunas personas es utópico; para otras muchas, necesario. En todo caso, dirigirse hacia una memoria compartida y esforzarse en ese camino es un objetivo que merece la pena para la mayoría de las personas entrevistadas, a pesar de las dudas que puedan albergar. Aunque los distintos tipos de sufrimiento, los recorridos personales y los puntos de vista políticos son diferentes, compartir el camino en la búsqueda de la memoria es al fin y al cabo un objetivo en sí mismo.

¿Completar una memoria compartida? Para mí merece la pena intentarlo. Yo creo que lo interesante en este caso es el proceso, lo que hay que hacer es echar a andar. Quitar el freno de mano y andar. Veo que todavía hay cierta gente intentando obstaculizar, con el coche parado, algunos están más apartados del camino y otros más en el centro, pero todos obstaculizan. Creo que es el momento de quitar el freno de mano.

¿Si la memoria corresponde solo a los que han sido víctimas directas? No, no, tiene que ser colectivo.

Yo creo que la tarea tiene que ser compartida, de todos. Necesitamos adquirir, unos igual más que otros, ese conocimiento, educación, cultura, para llegar a eso. Y conociendo las verdades de cada uno, de todos. Tenemos que saber escuchar. (...) Sobre todo determinadas mociones que unilateralmente saca cada partido. Todas estas mociones que intervienen en el tema de la violencia, deberíamos de hacerlas de forma compartida.

Yo tengo dudas de que haya solo una memoria. Una memoria compartida por todos va a ser muy difícil. Yo creo que habría que ir a una memoria compartida por la mayoría, pero por la mayoría poniendo siempre por delante que lo que queremos es vivir todos en el mismo sitio. Si no hay mayoría social no hay nada. Ojalá fuese todo el mundo, pero yo creo que siempre se va a quedar una gente, que no. Hay que hacer lecturas, y cada uno tendrá la suya de cómo ha sido esto, y el asunto de cómo ir sacando mínimos comunes denominadores en todo esto, va a ser una labor que a mí, ahora, me supera bastante. Necesitaría mayor tiempo...

¿Para qué queremos un relato? ¿Para contar quién ha ganado? Para eso no. ¿Cuál es el objetivo? Tener un conocimiento general de lo que realmente ha pasado aquí. Tener una herramienta para la convivencia en el pueblo. Cada cual tiene su verdad, un relato propio de lo sucedido. No se podrá mezclar todo en

un único libro, pero en las bibliotecas hay sitio para muchos libros. Habría que respetar los criterios que utiliza la historiografía, dejando a un lado las mentiras.

¿Cómo escribir la memoria de algo que aún está sin cerrar? Se pueden compartir unas pinceladas y empezar a hacer el camino, pero todavía se sufren detenciones, juicios y vulneraciones de derechos humanos en las cárceles. Las familias tienen que hacer cada fin de semana miles de kilómetros para poder visitar a sus familiares o amigos durante 45 minutos. Condenan a las personas presas gravemente enfermas a morir en las cárceles. Se pide dar pasos y se han dado muchos pasos para solucionar el conflicto. Pero, por desgracia, la unilateralidad sigue ahí.

8.4.4 TRANSMISIÓN

Ya se han tratado algunos aspectos importantes sobre la memoria, pero, en todo caso, la siguiente clave radica en cómo encauzar esa mirada hacia el pasado, esa memoria que está por construir. En primer lugar, el ámbito escolar, tema que se tratará en el próximo apartado, se presenta como uno de los más adecuados para garantizar la transmisión; pero además de la educación, las personas entrevistadas proponen otros medios para garantizar esa transmisión.

En lo que al ámbito local se refiere, estas son las sugerencias recogidas: tratar el tema tanto en el Gaztetxe como en las Asociaciones de la tercera edad, dirigir directamente a las nuevas generaciones los relatos de testimonios directos, realizar actos como la Plaza de la Memoria, la función del Ayuntamiento en colaboración con diferentes agentes locales, tomar conciencia del peligro de la violencia simbólica, dar a conocer las lecciones del libro "Patria", promover el compromiso social, evitar las deformaciones que provocan las miradas parciales...

La más joven de mis hijas estuvo viendo nuestra "plaza" [la Plaza de la Memoria], les llevaron de la ikastola. Entonces tenía 17 años. Bueno, de hecho, se enteró en la ikastola de cómo había muerto mi padre, en casa no hablábamos de eso. No sabíamos cuál era el momento para decírselo y yo no he querido influir en su forma de pensar. Pues al final, no es lo mejor, pero... se enteró fuera. Vieron mi testimonio ella y sus compañeros y compañeras de clase, la mayoría ya sabía qué había pasado, otros no. Pero para ella también fue muy importante. Fue importante que jóvenes de 17 y 18 años vieran y escucharan qué había pasado aquí, no sólo en nuestro caso, que supieran lo que habíamos vivido aquí.

Sí, los nietos deben de saber.

Lo que ha sucedido, el sufrimiento que ha habido, todo lo que ha pasado. Creo que no se debe olvidar, que al final se olvidará. Esto está bien, porque al final no se va a olvidar del todo. Al final todo esto, creo que es importante que se sepa. (...) Para mí es importantísimo. Que personas como mi hermano, que cuando pasó todo tenía cuatro años y ahora tiene catorce. Mi hermano no va a vivir ni va a saber lo que pasó hace años, muchos años, cuando yo nací, pero sí que es importante que sepa todo el miedo que ha habido, todo. Aquí ha habido miedo. Mira, después de lo de mi padre la gente tenía miedo a hablarme y te estoy hablando de hace diez años. Pararme a hablar con una vecina y al día siguiente o al tiempo volver a verla y... "¿Sabes lo que me dijeron? Que cómo puedo hablar contigo, que a ver si no me da miedo". ¿Estamos tontos? ¿Qué te van a hacer a tí? ¡Si antes que a por ti irían a por mí! Digo yo... es que al final ¿qué? Yo no muerdo.

Las instituciones deberían fomentar que se dieran nuevos pasos, pero fuera de las instituciones, promovería grupos en favor de la memoria. Algo como lo que se hizo con la Guerra Civil.

En todo caso, tengo una impresión. Es conocida la trayectoria de quienes hemos estado a un lado del conflicto. Los medios de comunicación han publicado todas las cosas que han pasado. Nosotros no escondemos nada. ¿Pero qué pasa con las otras partes? ¿Cuántos asesinatos, cuántas torturas, cuántas vulneraciones de derechos humanos han sido silenciadas? ¿Aceptarán algún día todo lo que han hecho? Eso sería necesario para escribir una memoria de verdad. (...) Conversaciones. Encuentros. Un código ético de utilización.

Actos como el de Olatz y Sandra facilitan que se empaticen con el dolor del otro. Yo sí lo creo, pero previamente hay que hacer una pedagogía. ¿Qué está ocurriendo en esta vida? Que cada día está habiendo nuevas noticias, las noticias se van olvidando. No se deben de olvidar. Tenemos que llegar a una convivencia más auténtica, más real. Tenemos que cerrar bien todo lo que ha existido hasta ahora. Todavía no se está viendo eso.

Tenemos que ser capaces de transmitir a los jóvenes un mensaje claro para que jamás pueda utilizarse la violencia como medio para lograr un fin. Creo que es la parte clave, el tema de la educación en esa línea, y ahí es donde hay que poner todo esto en evidencia, para que ellos lo conozcan, lo reconozcan y eviten en lo posible todo lo que pueda desencadenar la violencia.

Sin ningún odio y sin rencor, pero sin olvido. ¿Por qué tiene que vivir mi hijo esa situación, mi hijo con 13 años? Mira, el otro día estuvimos hablando del

libro "Patria" (...) y le dije: "Ese libro debería de ser obligatorio para bachillerato e incluso algún año antes (...) es un reflejo de lo que hemos vivido en muchos pueblos de Guipúzcoa, que sabíamos de fulano, que sabíamos de mengano...". A los vascos, a algunos no les ha gustado, pero a vascos que hemos vivido esas situaciones nos ha gustado y nos parece de obligada lectura. ¿Qué nos ha dicho? Que es que las hemos vivido.

En el caso de la memoria, creo que las repeticiones, hechas además de diferentes maneras, ayudan. (...) Diría que cada uno de nosotros y de nosotras es de mayor ayuda también para las víctimas si somos personas con cultura, sabiendo qué ha pasado, cómo, cuándo; escuchando diferentes discursos y desarrollando cada cual su propio discurso, porque eso es adquirir conocimientos culturales. Si no, nos quedamos en eslóganes vacíos; en el eslogan que ha dicho aquél o aquella y que repetimos como si fuéramos loritos.

Enseñarles a los niños, desde pequeños, lo que ha pasado aquí, y decirles "Así no se consigue nada, solamente más sufrimiento". Hay un Parlamento, y el que quiera defender sus ideas, que vaya a las instituciones, que para eso se vota y se eligen democráticamente a los representantes de los partidos políticos. Pero eso hay que enseñar desde pequeños no solamente a nivel familiar sino en los centros de enseñanza.

Es muy importante que en un mismo grupo haya personas de diferentes edades, no transmitir en plan mitin. Me da igual con qué, ya sea en el asunto de las basuras o para hacer una autopista. Diferentes generaciones en el mismo grupo. La transmisión de verdad debe hacerse así. ¿Cómo? En familia... Pero también en la escuela, por ejemplo, y a nivel local. (...) En algunos lugares veo más fácil llevar a cabo un plan, por ejemplo, en el Gaztetxe hay gente diferente. Puede ser un buen ejercicio hacer unas preguntas para ver qué saben, y a partir de ahí, ir cosiendo y completando. A Abaroa va gente mayor, que siempre están dispuestos a todo, a hablar, a contar.

Aquí es importante transmitir a las nuevas generaciones que a Isafías Carrasco le pegaron un tiro en la cabeza, y que debemos interiorizar muy adentro esa fotografía y que eso no se puede hacer. Yo uno eso con otro tema. La desacertada o incluso diría perversa pedagogía que, en mi opinión, se ha instalado en la izquierda abertzale. Va un poco en cascada, si tú puedes darle un tiro en la cabeza a una persona por motivos políticos, también le puedes hacer una pintada y claro, una pintada es menos; o también le puedes decir una mala palabra o le puedes escupir sobre un tablado porque no es de tu gusto; digamos que es

una ética peligrosa. Yo puedo utilizar la violencia simbólica, es decir, mis razones son lo suficientemente fuertes como para despreciar al otro o machacarlo. Eso, lo que se ve en los pitos a los dirigentes en el campeonato de bertsolaris, o en las pintadas. Yo creo que hay que ver todo eso en su conjunto.

En mi opinión, lo de los testimonios directos es importante y quizá los testimonios directos no tengan que ser sólo de las personas que han vivido situaciones extremas. (...) Quizá también sería interesante el relato de otras muchas personas, personas normales que, sin embargo, han hecho una reflexión. Y por otra parte, los testimonios de las personas que realmente han vivido cosas muy duras; porque pienso que especialmente las generaciones de hoy en día no cambian con los discursos, pero sí con los testimonios. Creo que los jóvenes necesitan testimonios. (...) Quizá habría que hacer unidades didácticas, pero para un joven una unidad didáctica es la cuadragésima unidad; "¡Hala, otra más!". Eso no llega, pero el testimonio sí. (...) Entonces, lo que yo hago con mis hijos es contarles mi testimonio personal. A mis hijos yo quiero contarles lo de Yoyes, cómo lo viví, y lo de Carrasco, y lo del otro... Y quiero contarles también lo de Isaías Carrasco, porque se lo tengo que contar yo, eso sí produce un impacto.

En la situación social en la que están, el desempleo, jóvenes con estudios y sin trabajo, y si consiguen trabajo, a menudo son trabajos malos, la corrupción... En esta situación, es difícil tener ilusionada a una sociedad. Nuestros mayores vivieron la guerra civil, y nosotros escuchábamos en casa aquellas historias de la guerra. Nosotros vivíamos en una dictadura y claro, esa experiencia te marca de alguna manera y por ahí es fácil que nazca una sensibilidad y un compromiso político. Además de eso, escuchábamos Radio Pirenaica todos los días al anochecer, el fusilamiento de Julián Grimau en el 63, etc. La situación actual es diferente, los jóvenes no han escuchado las historias de la guerra que nosotros escuchamos, no han vivido una dictadura franquista y, por lo tanto, son momentos diferentes. Pero en la actual situación social también existen motivos para tener un compromiso social. Al fin y al cabo, una "conciencia de clase" es necesaria para que la sociedad se dé cuenta de que con el actual sistema económico capitalista nadie va a ser libre, ni tampoco feliz.

La juventud, la realidad que pueden encontrar es la de que ha habido unos malos y unos buenos. Sí, me preocupa haya miradas parciales. Yo creo que, por suerte, ya no existen tantas diferencias. Yo creo que la juventud, hoy día, vive como más pasota, más ajena a la política, o no sé implica. Es mi idea, eh, un poco visto desde fuera.

A cualquier charla acude muy poca gente y la juventud todavía menos. Ellos tienen igual otro punto de vista, u otros valores. Como se suele decir, están en otra onda. Quizá haya que contagiar eso. Igual, si empiezan unos, luego se apuntan más. Organizar algo así a nivel cultural, va a ser un éxito, seguro. (...) Creo que en el ámbito social, desde mi comisión en el Ayuntamiento, hay que trabajar eso. Hay que crear una comisión, un poco lo que hemos hecho con el protocolo de acogida. El protocolo de acogida fue así, trabajos con diferentes agentes, analizarlo todo y se puso en marcha el año pasado. En este tema también habría que hacer una mesa con distintos agentes y habría que trabajar allí.

8.4.5 EDUCACIÓN

Todas las opiniones recogidas coinciden en la necesidad de explicar el pasado a las nuevas generaciones. Porque es evidente que la educación es un pilar fundamental para la convivencia futura. Y para alcanzar dicho objetivo las nuevas generaciones y no tan nuevas deben conocer lo que ha pasado, para que no se vuelvan a repetir los mismos errores.

Ese objetivo, sin embargo, puede trabajarse de muchas maneras. En las entrevistas realizadas han salido reflexiones y sugerencias en torno a esta cuestión. Entre otras, se destacan las siguientes: profundizar en la educación en valores, llevar los testimonios de las víctimas a los centros escolares, difundir una mayor cultura, desarrollar la educación en las familias, mantener siempre la diversidad, trabajar los derechos humanos en la universidad, utilizar soportes que resulten atractivos para la juventud...

Empezando por Arrasate. Hay cosas por hacer en las escuelas, pero eso tiene un peligro: todo va a la escuela, es "el saco para todo". Que tenemos que hacer la Agenda 21, que tenemos que hacer coeducación... Todo va a la escuela. No lo hacemos de forma integral, que en la escuela los planes y eso son necesarios.

Sería muy fácil decir, como solemos decir siempre, que lo haga la educación, que lo haga la escuela, ¿no? ¿Y a la familia le toca? Pues claro que le toca a la familia. ¿Y le corresponde al Ayuntamiento? Por supuesto. (...) Hay que ir al teatro a ver una obra que te hará pensar. Hay que invertir en esto. Si queremos una sociedad mejor, necesitamos mayor nivel de cultura. (...) El tema es que hay universidades en Debagoiena, hoy en día, en las que los alumnos tienen dificultades para adivinar qué significan las siglas ETA. Creo que antes de empezar a hacer nada, tenemos que saber cómo está organizada realmente esta nueva sociedad. (...) Tiene que existir una tendencia a hablar. Hasta ahora ha sido un tabú. Sería fácil decir que tiene que existir una transmisión, pero nosotros no la hemos tenido, al menos, ese es mi caso.

Por una parte, España tiene suspendida desde hace tiempo la asignatura de la reconciliación, la asignatura del perdón, la asignatura de la educación, otros valores... Ahora mismo, por ejemplo, yo soy maestra de "Educación para la convivencia, educación para el respeto...". Muy bien, no digo que no, ahora han empezado a trabajar eso. (...) Pero en las provincias de España no se trabaja eso, y luego nos asustamos cuando pasa lo de Cataluña. (...) Franco murió, pero estos, los del gobierno, son sus herederos, eso está muy claro. Ahí no se ha hecho ningún trabajo y en Euskal Herria poco, un poco más ahora. (...) Pienso que cada cual debe hacer su trabajo personal. Que la escuela ahí tiene mucho que ver. No se puede olvidar lo que pasó aquí. Esto no puede ser una asignatura. Como dicen ahora, que sean los los alumnos y las alumnas quienes quieran trabajar ese tema, ellos eligen el tema a trabajar. Si les interesa, es muy importante trabajar eso. ¿Cómo? Pues no sé qué programa o pedagogía deberían llevar a cabo las escuelas hoy en día. Quizá, haya que explicarlo como si fuese una historia, los hechos, pero no las vivencias, le faltaría eso, esa otra parte, la que hemos vivido.

Creo que lo de la "Memoria plaza" está muy bien. En los colegios también haría, que los chavales y las chavalas supiesen un poco... Parece que no, pero ponen mucho interés en ese tema. En Gogora de Bilbao también estuve, si es que al final voy a todos... Hablaron los estudiantes, nos quedamos sorprendidos de la implicación que ellos tenían y cómo hablaban. Eran chavalitos jóvenes y el entusiasmo que estaban poniendo en escuchar. Una persona que estaba al lado mío, que también había ido a un colegio, decía: "Es que era alucinante cuando fui a dar la charla al colegio, cómo los chavales preguntaban y decían..." y a mí me pasó lo mismo al poco de lo de mi padre, al año o a los dos años, fui a dar una charla a un colegio en Zamudio, y la profesora me dijo, "Me he quedado alucinada, porque nunca preguntan tanto los alumnos y estaban venga preguntar". Creo que es importante porque aunque creamos que no, a los jóvenes todavía, a los estudiantes, les interesa (...) No es lo mismo que vaya a un colegio un político que sueltan el rollo de político, a que vaya una persona como yo, como Olatz... que es de calle, que te habla más de calle, que te hace ser más cercano. Con un político... yo creo que no ponen tanto interés.

Yo creo que en las escuelas llegas a todos, ahí no están clasificados por ideologías. Tiene que llegar en la diversidad y el mensaje tiene que llegar a todos y a todas por igual; por lo tanto, escuelas, ludotecas, asociaciones...

Yo creo que hay que hacer cosas como las que estáis haciendo vosotros. Yo querría que luego este soporte escrito tuviera luego un reflejo, ya sea audiovisual, ya sea en las escuelas... Entre otras, el soporte debe ser sólido; porque el

audiovisual tiene el riesgo de ser ágil, de quedarse en lo superficial. A mí se me ocurren, por una parte, el audiovisual, y por la otra, las escuelas. Escuelas no sólo en la enseñanza formal, también en la enseñanza informal. Creo que necesitamos también las escuelas, los campamentos de verano y otros espacios de educación informal en los que se mueven los jóvenes para transmitir este tema como es debido.

Yo propondría tomar dos elementos, la red de escuelas de la comarca, la escuela pública y la Ikastola Arizmendi, teniendo en cuenta la comarca, Arrasate, Aretxabaleta y Eskoriatza; y una intervención basada en los testimonios de aquí enfocada a los centros educativos. Y por otra parte, recurrir a la sociedad civil. En nuestra comarca la promoción y reconstrucción de lo vasco es algo que está vivo. Hay un movimiento a favor del euskara, hay también otros, y habría que hacer un proceso también con todos ellos. Está Goiena, que es una herramienta muy interesante; tiene una gran audiencia. Desde el punto de vista de la comunicación, tenemos una comarca bastante bien estructurada. Habría que hacer un plan integral, realizar reflexiones basadas en los testimonios y llevarlos los centros de enseñanza, a la sociedad civil y emplear Goiena como altavoz. (...) Si se hiciese solo en Arrasate, sería fácil. Si se hace en los tres, mejor. Pero también tiene sentido hacerlo solo en Arrasate. Porque es verdad que Eskoriatza y Aretxabaleta han mostrado un perfil bajo en este tema: en cuanto a muertos, pocos presos... Pero, por ejemplo, la Ikastola Arizmendi es la ikastola de la comarca y tiene algunos espacios en Arrasate y Eskoriatza.

Quizá, deberíamos dar más formación sobre los derechos humanos en la universidad. Aun así, en general, (...) quien más quien menos asume que la base son los derechos humanos. Creo que deberíamos hacer mucho más, porque tiene el riesgo de resultar muy superficial. (...) Pero, por otra parte, por decirlo de alguna manera, si tú haces hoy aquí una pintada en contra de un alumno o alumna, la mayoría reaccionará diciéndote: "No se puede hacer eso, deja tranquilo a ese tío". Creo que el respeto a las libertades individuales habrá calado en la juventud, mucho más que antes. Y eso es bueno, creo que no sólo tenemos que ver las cosas negativas en los jóvenes. En ese sentido, vienen con una ética del respeto mucho más interesante que antes.

La pedagogía y los derechos humanos. Eso que es fácil de predicar y decir con el ejemplo diario en la enseñanza, eso tiene que estar siempre presente, en los diferentes ejemplos, actuaciones... porque está a la orden del día, que si con inmigrantes, con el bullying, etc. La cultura de derechos humanos debe estar más presente de lo que está, mucho más, empezando por los maixus, las andereños, tienen que tener ya una percepción, porque tienen una gran responsabilidad. (...) Entre los estudiantes, está lo que puedan recoger de casa y en las casas pueden tener una percepción digamos muy unilateral, una percepción

propia. Pero en la escuela deberían de aglutinarse todas ellas y que la juventud empiece a verlo de forma diferente ya. Que empiecen a pensar de otra forma, porque si no vamos a mantener los mismos frentes.

La sociedad, en su conjunto, mira a sus élites; si las élites hacen gestos de este tipo, algo quedará, bien hecho está. Pero yo creo que es mucho más profundo lo que es necesario, desde la educación, del combate hacia ese tipo de ideas de que nosotros somos mejores que el otro. (...) Junto a todo eso plantear los valores. Y no se trata solamente de mirar, sino plantear cuáles deben ser los valores. La solidaridad es importantísima, la empatía...

8.5 NUEVAS FÓRMULAS

OLATZ ETXABE Y SANDRA CARRASCO CONSTRUYENDO JUNTAS LA MEMORIA

Tal y como se ha comentado, aquel acto donde Sandra Carrasco y Olatz Etxabe aparecieron juntas en la plaza del pueblo en Arrasate, en diciembre de 2016, dentro del programa de la Plaza de la Memoria, para la mayoría de las personas entrevistadas fue un momento muy especial. El titular publicado por el grupo de comunicación Goiena puede ser útil para resumir aquel encuentro: Olatz Etxabe y Sandra Carrasco removiendo entrañas ante la ciudadanía⁹³. Reconociendo el dolor de una misma y respetando el dolor de la otra, en aquella conversación ambas empezaron a tejer una red de memoria compartida, que será fundamental para construir entre todas y todos un futuro común.

Olatz Etxabe y Sandra Carrasco. Foto: *Goiena* komunikazio taldea

Por ello, por la huella inequívoca que dejó aquel día en muchas de las personas entrevistadas, parece apropiado recoger aquí las opiniones sobre aquel acto, para poner el punto final al apartado dedicado a los testimonios. A simple vista parece que estas dos mujeres tienen algo en común aunque lejano, a pesar de que ambas situaciones sean trágicas; no en vano, los padres de ambas fueron asesinados en Arrasate en sendos atentados sin relación directa entre sí. El primero tuvo lugar en 1975 mientras que el segundo sucedió en 2008, tras un largo periodo de más de treinta años. Además, los autores de aquellas acciones pertenecían a siglas muy distintas; el BVE en el primero de los casos y ETA en el segundo. A pesar de ello, hoy en día se aprecia un nexo en común entre aquellos dos sucesos: ambos comparten el sufrimiento injusto. Tal es así que, en palabras de muchas personas, a ambas hijas se les reconoce la condición de víctimas de la violencia, y se les atribuyen los mismos derechos, independientemente

93 <http://www.goiena.eus/01-12-2016>

de quién fuese el perpetrador de aquellos atentados; es muy difícil encontrar razones para negarlo.

Al fin y al cabo, aquel encuentro entre estas dos mujeres puede convertirse en un ejemplo a seguir en la superación de la violencia sufrida y en la reconstrucción de la convivencia en Arrasate.

El encuentro entre Olatz y Sandra, sí, me parece muy bien. Porque insisto, las dos son víctimas de la violencia. (...) Como me parecía tan mal lo de ETA como lo de los GAL, es que me parece terrible. Y luego, no te quiero ni contar sabiendo de donde salió, cuando me hablas de violencia de ciertas Instituciones. Todos sabemos de dónde surgió el GAL. Eso sí, me parece terrible también. Y hay que saber decirlo, eh.

Medité mucho qué decir en la Plaza de la Memoria y estaba tranquila, porque sabía lo que quería decir, incluso lo había ensayado. A veces no sabes qué decir y qué no. Piensas que puedes hacerle daño a alguien, que estará mi madre... Lo pensé mucho, pero me quedé satisfecha por cómo salió. Es un proceso enriquecedor que te ayuda a ser más tolerante y a sentir mayor empatía hacia los demás. Al final piensas: "Tú has sufrido, sí, pero no eres la única, otros también han sufrido mucho". Y Sandra decía la otra vez que nos reunimos que ella se había sentido muy sola; y entonces piensas: "Qué suerte he tenido yo, ¿no?". Además, lo dije allí y pienso que pese a que aquello sucedió, he tenido una buena vida: mi familia, el trabajo que me gusta, los amigos de siempre... Y entonces, dices: "Jo, pues aunque fue un momento duro, muy duro, no me puedo quejar". Además, he tenido mucho apoyo por todas partes.

Después de lo de Gogora, como después de lo que se ha hecho ahora en el teatro Amaia con lo de... he recibido muchísimas palabras de ánimo. Salgo de casa a las seis de la mañana, me encuentro con una señora y... "Fui a ver a lo de Amaia, y muy bien, muy bien... que sepas que estamos con vosotras", o en el peaje, "Muchas gracias por haber contado vuestra experiencia, tanto Olatz como tú, porque nos ha gustado mucho". Y después de lo de Gogora, a mí por el facebook y así, gente del entorno abertzale que me escribía y me decía, "Bueno, igual me vas a mandar a la mierda por escribirte...". No, no. A mí me da igual que seas abertzale, que pienses de manera diferente o lo que tú quieras. A mí que cojas y escribas tú, que has pensado diferente a mí, que me digas eso, para mí es un paso muy grande. A mí eso me llenó muchísimo, porque fueron unos cuantos que no esperas, porque son abertzales... y que te escriban... Ostra, para mí eso es..., algo estamos haciendo bien.

No hubiera significado lo mismo si aparezo yo sola hablando o aparece solo Olatz hablando. Hacía falta que se vieran las dos partes, para que se viera que aunque fuéramos diferentes bandos, que ella fuera de uno y yo de otro, que el mensaje final era el mismo. Que nos podamos entender, que pueda hablar con Olatz, que pueda conversar con ella, que podamos intercambiar lo que pensamos, pero que al final el fin es el mismo, el sufrimiento. Pero cuando has vivido un asesinato, otro asesinato, torturas... que podamos hablar entre nosotros, para mí eso hace algunos años era impensable. Yo antes no podía ver, escuchar. Si me llegan a decir que tengo que hablar con Olatz o... creo que me hubiera costado. Pero hoy por hoy, porque con el tiempo vas aprendiendo, vas viendo las cosas que te duelen, vas avanzando.

Si yo fuese víctima, creo que no llegaría a una igualdad o a estar todos juntos. Con las víctimas de mi lado sí, pero no con las del otro lado.

Creo que los medios de comunicación de fuera no pueden ver en la misma frase a Carrasco y Etxabe, pero los medios cercanos sí. Para nosotros es muy importante sacar una portada con las hijas de Etxabe y Carrasco juntas. Además, creo que toca solucionar estos temas desde el ámbito local. En este caso, existe una mirada cercana, se puede hablar desde los medios de comunicación, pero se puede hablar desde las relaciones, se puede hablar desde un ayuntamiento y no desde un gobierno grande.

Probablemente no es casualidad que sean dos hijas y que la responsable del instituto Gogora sea también mujer y que en la alcaldía del Ayuntamiento haya una mujer. No he leído el análisis de eso en ninguna parte, pero seguramente no es casualidad. La complicidad que se ha conseguido ahí, la manera de entender las cosas y de unirse en el dolor que se ha conseguido ahí... No sé, pero creo que lo emocional ha tenido algo que ver. Y eso influye en el pueblo, sin duda. Influye, sí. Unos querían ir más despacio, otros más rápido, unos lo querían así y otros de esta otra manera, pero la forma en que se llevó ha propiciado que existan diferentes formas de reflexionar. (...) Nosotros mismos, como medio de comunicación, hemos recibido muchas felicitaciones por cómo hemos tratado el tema. Diría que han tenido una gran influencia. Ha traído también el dolor de la familia Etxabe y seguramente, el hecho de hablar así, públicamente, y por primera vez, ayude en el proceso de curación. Diría que era algo que estaba escondido, pero no era algo solucionado o reconocido. Y lo de Carrasco también tiene algo de eso. Es una de las víctimas que ha habido en Arrasate, una víctima visible. Eso, seguramente, ha ayudado a la familia.

Fue una iniciativa interesante y valiente. Y también necesaria, en mi opinión. Hay gente dispuesta a seguir haciendo ese camino y eso es importante. Yo creo que hay que fomentar y respaldar este tipo de iniciativas a nivel local.

Pues una cosa muy bonita aquí, en Mondragón, cuando estuvo la hija de Isaías Carrasco y la hija de Iñaki, a mí me pareció muy bien, más de esas cosas hacen falta. De primeras, me gustó que estábamos todo tipo de gente allí, no estábamos unos a un lado y otros a otro. Y me gustó también, algo que, cuando la hija de Isaías Carrasco empezó a hablar, la hija de Iñaki Etxabe, Olatz, cuando pasó de un lado a otro, le agarró así solo un poco de la mano, y a mí, aquello me gustó también.

Ese es el camino. Me ha impactado, especialmente, el tema de la hija de Isaías Carrasco; quizá porque yo ya tenía esa sensibilidad hacia la de Etxabe. Quiero decir que yo he valorado a las víctimas de la violencia policial y a las otras también. Pero yo veo que en mi entorno falta lo otro, la novedad está en lo otro. Y yo creo que aquí todos debemos hacer una reflexión ética, pero que especialmente debe hacerla la izquierda abertzale. Creo que la están haciendo, en ese sentido no soy crítico y no quiero ser hipercrítico, porque, muchas veces, ser hipercrítico es más perjudicial que beneficioso. (...) Eso que sucedió en el acto organizado por Gogora es un proceso que debemos extender a toda la sociedad. Otra cosa muy importante fue la entrevista que la hija de Isaías Carrasco ofreció en "Puntua". Es una entrevista preciosa. Creo que debemos profundizar.

Desde que ofreció esa entrevista, cada vez que paso por la entrada a la autopista, me entran muchas ganas de tocarle y decirle algo. Y no hemos coincidido nunca, pero de verdad que tengo ganas de saludar a esta chica, porque me gustó mucho cómo habló. Yo creo que hay que hacer esas cosas y además, hay que hacerlo antes de que la gente se enfríe demasiado y diga: "Bueno, pues, olvidémoslo". No, hay que hacerlo ahora, con la juventud de ahora.

Cuando aquí pusieron la Plaza de la Memoria, estuvieron hablando tanto Olatz Etxabe como Sandra, y dije: "Esta chica ha vuelto en sí. Puede ser que al menos haya superado ese odio". Estuve allí escuchando la charla. Me acordé de lo de Kanpazar. Olatz era pequeña, pero lo contó bien y Sandra también lo contó muy bien. Les vi rehechas y para mí fue emocionante verlas juntas, contando sus experiencias, porque tanto una como la otra perdieron a su padre... (...) Nos quedamos un rato, la gente iba y me dije: "Este es el momento". Fui donde la mujer, donde la viuda, y le dije: "Tú no me conoces, pero ¿te puedo dar un abrazo?" Y me lo dio, y me quedé tranquila. Entonces, "es como una reconciliación". Quería demostrarle lo que siento: "Qué mal me he portado contigo". Y

todo por política, ¿no? A fin de cuentas, te has quedado viuda. A Sandra la vi cambiada, más tranquila, más serena.

Me pareció, primero, oportuno y luego a profundizar en esas cosas, en ese camino, porque hablaban desde la tragedia que supone perder a un padre y, claro, hablaban también de que se reconocían las dos como víctimas. (...) Yo creo que poca gente se opondría a que ese tipo de iniciativas fuesen para adelante.

Porque nosotros somos los que hemos visto esto de una forma más activa o más pasiva, pero los que han sufrido directamente nos pueden dar ejemplo, la hija de Buesa, la hija de Lluch,... Hay mucha gente que nos está dando este tipo de ejemplos. También hay otra gente de Covite que nos están dando un ejemplo totalmente contrario, no quieren, o para llegar a lo que ellos quieren, tiene un precio que yo creo que, en este momento esta sociedad no está dispuesta a pagar.

Sé, por comentarios, por prensa, que ha habido algún debate, alguna reunión a nivel local. Por ejemplo, la hija de Etxabe y la hija de Isaías... Y yo, es que, personalmente, yo eso no lo entiendo. ¿Debe de existir eso? Puedo decir que creo que sí. Ahora, tú me preguntas, "¿Tú lo harías?" Yo te digo, no. Y yo no me imagino sentarme en una mesa con el que sé que le fusiló a mi abuelo, no sería capaz. En un momento dado, puedo pensar que yo creo que deberían de llegar a ese acuerdo. En una sociedad justa, en una sociedad sin violencia. (...) Por un momento, voy a suponer que llegan a un acuerdo, que se juntan. Ahora, mi pregunta es, ¿Pero olvidan? ¿En un momento dado, pueden convivir? Sí, pueden convivir, pero ¿Han olvidado? Es que yo no sé, yo creo que si no olvido, no perdono. (...) Yo creo que sí hay que hablar estas cosas. Por eso digo que estoy convencido o creo que sí sería bueno, lo que pasa es que yo no creo que sería capaz.

El acto de Gogora estuvo muy bien. Pero en sí no sé si colmó todas las expectativas. Sandra y Olatz estuvieron fabulosas y ponernos en su lugar, había que hacer ese ejercicio y yo creo que eso se logró. (...) Esta imagen tiempo atrás, jamás podría..., debería de haber sido (posible), pero no. No sé si es miedo o no, pero también el dar la cara, el definirte, el dar ese paso. Somos de masas, donde va Vicente, pues va la gente. (...)

9. CRONOLOGÍA DE CONTEXTO: ALGUNOS HECHOS RELACIONADOS CON LA VIOLENCIA DE MOTIVACIÓN POLÍTICA EN ARRASATE EN LOS ÚLTIMOS SESENTA AÑOS

Esta recopilación de acontecimientos ayuda a tener una visión de conjunto sobre los hechos acaecidos en Arrasate. No es posible llegar a recoger aquí todo lo que ha pasado en esta localidad, pero valga lo que se narra y aporta para tener una visión de conjunto de las diversas épocas, contextos y hechos que han condicionado la evolución y el devenir de las gentes de Arrasate.

Además de las publicaciones, hemerotecas y bases de datos utilizados como fuentes para confeccionar esta cronología, los testimonios recogidos en la localidad han ayudado al contraste de fechas y sucesos. Para ello, también se ha recurrido a protagonistas directos locales de muchos de los pasajes que aquí se recogen: algunas víctimas, cargos políticos, protagonistas directos que han vivido en primera persona muchos de los episodios narrados... Con estas personas se han verificado ciertos hechos, se han corregido datos, fechas, sucesos... Pero aun así, sigue habiendo lagunas y sabemos que puede haber errores que ni siquiera estas personas podrían subsanar o que no recuerdan con nitidez, ya que no ha habido ocasión de guardar publicaciones libremente en muchos años y muchas cosas se han perdido. Además, no todos los archivos oficiales se han desclasificado. Por lo tanto, estas carencias tendrán que ir siendo subsanadas, en la medida de lo posible, en posteriores informes.

9.1 ÚLTIMOS AÑOS DEL FRANQUISMO

En diciembre de 1955, España es admitida en Naciones Unidas. Eso no es óbice para que, tres meses después, en febrero de 1956, el Consejo de Ministros franquista decretase un primer estado de excepción para intentar frenar el nuevo rebrote de protestas obreras y estudiantiles. Se incorpora a las luchas una nueva generación que no había conocido la guerra. En junio de 1956, el PCE lanza su histórica declaración de "reconciliación nacional". En septiembre de ese año, el Gobierno Vasco en el exilio convoca en París el I Congreso Mundial Vasco. Al mes siguiente nace Talleres Ulgor, que en 1959 registra la marca Fagor, una de las cooperativas de Arrasate, como Caja Laboral (1959), Escuela Politécnica y MCC (las dos últimas en 1964). El

22 de marzo de 1960 muere el lehendakari José Antonio Agirre Lekube y prohíben los funerales y que se le pongan esquelas.

El 7 de junio de 1968 se suceden la primera muerte llevada a cabo por ETA: la del guardia civil José Antonio Pardines Arcay, y la primera muerte de un miembro de ETA por la Guardia Civil: Txabi Etxebarrieta Ortiz. Se prohíben y persiguen las misas y homenajes en su recuerdo y crecen las protestas contra la dictadura. El 2 de agosto de 1968, ETA lleva a cabo su primer atentado mortal planificado, el del inspector Melitón Manzanos, en Irún. En 1970 se celebra el Consejo de Guerra de Burgos y Franco muere en 1975 tras ordenar fusilar a cinco militantes de ETA y FRAP dos meses antes.

1956

10 de febrero. El Consejo de Ministros franquista decreta el primer estado de excepción, que durará tres meses. Se suprimen los artículos 14 y 18 del Fuero de los Españoles, que aluden a la elección de residencia y posibilita mantener más de 72 horas a las personas detenidas en las comisarías. A pesar de ello, las huelgas se extienden a partir de abril.

13 y 14 de abril. Protestas y huelgas en Debagoiena. Las autoridades franquistas envían un autobús de la Policía Armada a Arrasate⁹⁴ para intentar sofocarlas. Son detenidos el día 15 el vecino de Aretxabaleta Esteban Gorroño y los arrasatearras Jabier Olalde y José María Zubia "Liorra", los tres miembros de STV. También estaban entre ellos los solidarios Felipe Barrutiabengoa "Txirri" y Antonio Zubizarreta⁹⁵.

1957

Huelgas en Arrasate, Hernani, Zumarraga, Andoain, Errenteria... con decenas de trabajadores arrestados, "produciéndose tratos 'brutales' con las personas detenidas"⁹⁶. Las mismas fuentes cifran en 183 las detenciones en esas huelgas "por orden de la Delegación de Trabajo" y que once sacerdotes enviaron una carta "respetuosa pero firme" al gobernador civil como protesta.

94 GARAI, Juan Ramón. 1947ko maiatzaren huelga Gipuzkoako Debagoiengan, p. 15.

95 Declaraciones de Elías Otero recogidas por Juan Ramón Garai. Op. Cit.

96 BIZKARRALEGORRA OTAZUA, Elisabete (2017). *Ser Basque Izan. La resistencia vasca no violenta en el franquismo (1957-1977)*. Tomo 1. Donostia: Utriusque Vasconiae, p. 63. La autora cifra en 183 las personas detenidas en esas huelgas y menciona el escrito de once sacerdotes que denunciaron ante el gobernador civil el trato recibido en las comisarías las personas detenidas.

1958

1 de diciembre. En una reunión celebrada en Deba, se pone nombre a una nueva organización surgida entre miembros de Ekin y ex miembros de EGI: Euskadi ta Askatasuna (ETA).

1959

30 de julio. Se aprueba la Ley 45/1959 de Orden Público y la regulación de los estados de excepción, previsto ya en las leyes fundamentales franquistas. El artículo 2 recoge, entre otros, los supuestos contrarios al orden público: los que atenten a la unidad espiritual, nacional, política y social de España; los paros colectivos, tumultos en la vía pública, manifestaciones y reuniones públicas; la propaganda o recomendaciones que provoquen subversión; la desobediencia a las decisiones de la autoridad o sus agentes... También dispone la censura en los medios y actos públicos (art. 29), y regula los registros domiciliarios y la suspensión “provisional” de empleo y sueldo para los funcionarios “sin que hubiera lugar a recurso alguno” (art. 30)⁹⁷. No había control o fiscalización de los estados de excepción (once de los doce que se impusieron afectaron a alguna de las provincias vascas) por parte de un organismo judicial e independiente⁹⁸.

1960

30 de mayo. Un documento fechado dos días antes, el 28, es entregado a los obispos de las diócesis de Gipuzkoa, Navarra, Bizkaia y Araba, firmado por 339 religiosos, entre ellos varios de Debagoiena. Será más conocido por la “Carta de los 339 sacerdotes vascos” y en la misma se cuestiona la falta de libertad y la violación de los derechos humanos por Franco.

20 de septiembre. Detención de Juan José Etxabe Orobengoa (ex miembro de EGI) y Jon Ozaeta “Gautxo”, ambos vecinos de Arrasate, cuando se disponían a hacer pintadas de ETA en el barrio del Antiguo de Donostia, cerca del Cuartel de la Guardia Civil de la Avenida de Zumalakarregi, en la víspera de las regatas de la Concha y con Franco veraneando en la ciudad. Ingresan en prisión el 12 de octubre, veintidós días después de haber sido detenidos y llevados al Cuartel. Denunciaron haber sufrido “salvajes palizas”.

21 de septiembre. Se aprueba el Decreto de Rebelión Militar, Bandidaje y Terrorismo. Su Artículo 2, sobre los delitos contra el orden público, menciona las huelgas y las manifestaciones e incluye la difusión de noticias tendenciosas o falsas para el régimen. Este artículo será derogado cuando se creó el Tribunal de Orden Público en 1963, aunque volvió a entrar en vigor en 1968 tras el asesinato del inspector jefe de la Brigada Político Social de Gipuzkoa, Melitón Manzananas González (59 años), por ETA.

⁹⁷ *Ibidem*, pp. 58 y 59.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 60.

1961

En mayo, y a lo largo del año. Las huelgas obreras en la Unión Cerrajera y Elma de Arrasate, entre otras empresas de Bizkaia y Gipuzkoa, como CAF de Beasain, conllevan detenciones, prohibiciones de manifestarse por parte de la Guardia Civil, así como sanciones económicas y laborales importantes.

19 de julio a 15 de agosto. Se calcula en más de un centenar las personas detenidas en diferentes localidades, en una considerable redada policial tras la quema de tres banderas españolas en Donostia y de un intento de descarrilamiento de un tren de excombatientes nacionales el día 18, que se dirigía a la capital guipuzcoana a celebrar el aniversario del alzamiento militar contra la República. Se tiene constancia de malos tratos y torturas a las personas detenidas, como la rotura de una costilla a un joven de Arrasate y el apaleamiento de Juan José Etxabe, de 26 años y trabajador de Fundiciones Elma, detenido por segunda vez, y que ingresará en prisión condenado a seis meses de cárcel. A su vez, Javier Arizabaleta, de 26 años, Joxe Luis Uribesalgo, de 29, Jon Ozaeta y Edur Arregi, vecinos de Arrasate, logran escapar de la redada y solicitan refugio a las autoridades francesas tras pasar la muga clandestinamente.

1962

19 de febrero. Tras importantes protestas en diversas empresas de Gipuzkoa, la Policía y la Guardia Civil detienen a una treintena de personas en Arrasate, Elgoibar, Hernani y Errenteria, acusadas de asociación y propaganda ilegal. Sufren malos tratos bajo custodia policial, y en su mayoría son multadas y despedidas de sus puestos de trabajo. Nuevas huelgas en abril.

4 de mayo. Se declara el estado de excepción durante tres meses en Gipuzkoa, Bizkaia y Asturias, que es donde empezó el conflicto en la minería y luego se extendió por las provincias vascas. Quedan suspendidos los artículos 12 al 16 y 18 del Fuero de los Españoles, que afectan a la libertad de expresión y al secreto de la correspondencia, el orden público, la residencia, la realización de registros, las reuniones, el tiempo de detención... El Gobierno de Franco echa la culpa de “la anormalidad laboral” a la “propaganda insidiosa del exterior”, mientras que el gobernador civil de Gipuzkoa cita “la situación de anormalidad creada artificialmente por la propaganda comunista”.

17 de mayo a 1 de junio. A pesar del estado de excepción, se inicia un nuevo paro de brazos caídos en Unión Cerrajera (Arrasate y Bergara), que es secundada por toda la plantilla, decretando las autoridades franquistas el cierre de la empresa. Los trabajadores y trabajadoras de Roneo, en solidaridad con los anteriores, se declaran en paro. “Todavía el 31 de mayo –relata Peio Urrutia-, 27 días después de decretarse el estado de excepción, el Gobierno Civil informa que ‘la situación laboral en la provincia es de normalidad, si bien en Mondragón y Arechavaleta el personal despedido vuelve

al trabajo con un ritmo lento⁹⁹. Quienes participaron en el paro perdieron sus derechos y los miembros del jurado de empresa fueron cesados. José María Lasagabaster Arriola, "Bentxez", del grupo de cualificados de UC, fue detenido el día 19, junto a otros miembros de Solidaridad de Trabajadores Vascos (STV): Gregorio Etxabe Orobengoa, Nicanor Múgica Madinabeitia y Javier Errasti. Lasagabaster y Etxabe, entre otros, denunciaron torturas por parte de Melitón Manzanas [están personados en la 'Querrela Argentina']. También fue detenido Javier Arana Azkoaga, de Cerrajera, al que le abrieron un expediente de huelga por el reparto de octavillas. Ingresan en prisión.

8 de junio. El estado de excepción se amplía a todo el Estado español, aduciendo "la conflictividad general en los centros industriales del País Vasco, así como la reorganización de la oposición en la Conferencia Política de Munich y la conflictividad estudiantil"¹⁰⁰, quedando suspendido el artículo 14 que afecta a la libertad de residencia, con objeto de poder confinar a algunos de los que acudieron a dicha conferencia.

20 de agosto. Es detenido nuevamente Juan José Etxabe Orobengoa, esta vez en Arrasate.

1963

30 de marzo. Son condenados a seis meses y un día de prisión menor, a ocho años de inhabilitación y 2.500 pesetas de multa, siete miembros de STV, entre ellos José María Lasagabaster Arriola, de la Unión Cerrajera de Arrasate, y Nicanor Múgica Madinabeitia, de la Cooperativa Arrasate.

30 de mayo. El Consejo de Ministros franquista aprueba la creación de un Tribunal de Orden Público (TOP) y envía a Las Cortes el proyecto de ley, que será publicada el 2 de diciembre.

15 de agosto. Ante la aparición de ikurriñas y diversa propaganda en Santa Bárbara y otros puntos de la localidad, con motivo de las Euskal Jaiak, varios guardias civiles disparan contra los soportes que las sujetaban a los cables. Varias órdenes gubernativas de detención se cursan en los siguientes días, si bien varios vecinos y vecinas logran evitarlas escapándose de la localidad.

A lo largo de 1963, María Luisa Ateka, natural de Gernika, comienza a dar clases clandestinas de euskera en pisos particulares.

99 URRUTIA OCHOA, Peio. *XXV años de paz y cinco mil días de paciencia (Andoain 1952-1965)*, Leyçaur 10, p. 336. El autor añade que "Hasta el 4 de junio, víspera de que Franco presida en Madrid el XXIII Desfile de la Victoria, el Gobernador Civil no pronuncia las ansiadas palabras 'la normalidad laboral en Guipúzcoa es absoluta'. Para que todo volviese a ser como se acostumbraba, en las cabeceras de los diarios se lee en grandes caracteres 'España es en la actualidad el baluarte anticomunista más firme de Occidente. La Iglesia y el estado conocen perfectamente a sus enemigos comunes'.

100 GURRUCHAGA ABAD, Ander (1985). *El código nacionalista vasco durante el franquismo*. Anthropos. Colección Conciencia y libertad, p. 294.

1964

1 de mayo. En la manifestación del 1 de Mayo es detenido en la Gran Vía de Bilbao al arrasatearra Ángel Larrañaga Bolinaga, de 18 años. Le imponen una multa de 35.000 pesetas por manifestación ilegal y, al negarse a pagar, ingresa en la cárcel de Basauri, donde permanecerá dos meses.

16 de mayo. Un grupo de jóvenes de la antigua Escuela Profesional pinta "Gora Euzkadi Askatuta" en una pared situada enfrente del cuartel de la Guardia Civil de la localidad, al otro lado del río.

1965

18 de abril. Se convoca el Aberri Eguna en Bergara entre el Gobierno Vasco en el exilio, PNV, ANV y ETA, una localidad que se encontraba tomada por Policía y Guardia Civil. Mucha gente accede por monte. Se producen detenciones y se requisan numerosos carnés de identidad. Entre los que logran acceder se encuentra Kepa Akizu, de Aretxabaleta. Cuando se encontraba en el interior del bar Etxe Nagusia, entra el inspector Melitón Manzanas, que le conocía de haberle visto en una fiesta vasca, y le golpea en la cara a Akizu.

8 y 11 de mayo. Cuatro miembros de ELA Berri son detenidos en el bar Muxibar de Arrasate por la Guardia Civil con propaganda de Solidaridad de Trabajadores Vascos (STV): "Lan Deya". Al ser puestos en libertad, denuncian haber sido objeto de malos tratos y torturas durante la semana que permanecen en el cuartel. Dos de ellos son vecinos de la localidad: Luis Etxabe Orobengoa y Josu Otaduy Belastegi. Los otros dos detenidos son Sabino Urrutia (Sodupe) e Iñaki Iburguen (Balmaseda). Encarcelados en la cárcel de Pamplona, permanecieron cuatro meses en prisión por propaganda ilegal.

12 de octubre. Una ikurriña aparece colgada en los cables de alta tensión en la parte de atrás del cuartel de la Guardia Civil.

Son detenidos en sucesivas caídas Juan José Ansoategi Etxebarria, José Antonio Mendizabal Etxabe "Tonino" y José Joaquín Abetxuko Zulueta, en relación con el grupo de *Los cabras* de ETA.

29 de octubre. Gregorio Etxabe Orobengoa es detenido a punta de metralleta por la Guardia Civil en el bar familiar del alto de Kanpazar. Llevado a un pinar cercano al restaurante, es interrogado, golpeado en el suelo y amenazado durante toda la noche, mientras le preguntaban por su hermano Juan José. Después, Gregorio Etxabe es puesto en libertad.

27 de noviembre, Juicio del TOP contra Luis Etxabe Orobengoa y Jesús Otaduy Belastegi por pertenencia a STV.

14 de diciembre. Varias personas son detenidas por la Guardia Civil en Arrasate cuando realizan pintadas a favor de ETA, por lo que son encarcelados: Sandro Arregi Axpe, José Antonio Jauregi Zaitegi y Agustín Bergaretxe Unamuno.

Diciembre. Se modifica el Código Penal para hacer distinción entre huelga económica y huelga política. El Tribunal Supremo dicta sentencia contra el PCE por asociación ilícita.

1966

10 de abril. Xabier Arregi "Kataide" es detenido en el Aberri Eguna de Irun. Permaneció en la prisión de Martutene 14 días. José Luis Mondragón Elorza y varios de su cuadrilla de amigos fueron llamados a declarar al cuartel de la Guardia Civil de Arrasate.

20 de mayo. El TOP falla contra Sandro Arregi Axpe, José Antonio Jauregi Zaitegi y Agustín Bergaretxe Unamuno, por asociación ilícita y propaganda ilegal, a cuatro meses de arresto mayor y diez mil pesetas de multa y un año de prisión menor e igual multa.

25 de junio. Aparece una ikurriña en el tablón de anuncios del Ayuntamiento.

26 de junio. Las autoridades ponen barreras para obstaculizar el acceso a las fiestas vascas de la localidad, incluso al grupo Txinpartak, que estaba anunciado en el programa. Además, el txistulari Josu Bravo Azkuenaga, componente del grupo, es detenido "por tocar el txistu". Es por ello que, tras el desfile, se pone en marcha un cortejo a modo de 'manifestación', que llega hasta la estación de ferrocarril y vuelve al centro con cánticos como "Gu gira Euskadiko" y gritos de "Askatasuna".

En la plaza estaba tocando la banda militar de Garellano música española, y la multitud impidió que siguieran al grito de 'Txistu, txistu'. Había policías secretas y Guardia Civil por todas partes¹⁰¹.

La actitud firme de la gente, que seguía gritando "¡Libertad. Libertad. Libertad!", logra al final que el txistulari Josu Bravo Azkuenaga fuera puesto en libertad.

7 de agosto. Varios arrasatearras acuden a Zumarraga a la constitución de la Comisión Obrera de Gipuzkoa provisional, estando presentes miembros del PCE, JOC, ETA y no adscritos. La BPS y la Guardia Civil rodean la localidad y realizan detenciones.

101 Testimonio de Josu Bravo Azkuenaga, miembro de EGI entonces, en *Ser Basque Izan*. Op. Cit., p. 267.

18 de octubre. José Antonio Ugarte Altuna es acusado de “desórdenes públicos” por el TOP, acusado de haber dado “gritos separatistas” en un bar de la localidad. El fiscal solicita tres meses de prisión.

21 de octubre. Son juzgados por el TOP José Antonio Mendizabal Etxabe, José María Zubiaga Ortiz de Anda, Juan José Ansoategi Etxeberria y José Joaquín Abetxuko Zulueta en relación con ETA (grupo de *los Cabras*).

29 de diciembre. Cuando un grupo de STV se encontraba repartiendo propaganda en Aramaio y Arrasate a favor de la abstención ante el Referéndum sobre la Ley Orgánica del Estado -“Votar sí, votar no, votar en blanco, es votar a Franco”, “Vasco no votes”-, es detenido Imanol Ormaetxea junto a un vecino de Aramaio. Más tarde son detenidos en Arrasate Gregorio Etxabe Orobengoa, Nicanor Múgica Madinabeitia y José María Lasagabaster.

1967

7 de marzo. Sabotaje contra la lápida del ‘Monumento a los Caídos’, en el que aparecen cerca del lugar las siglas de ETA.

En ese mismo año, el arcipreste de la parroquia de San Juan, José Luis Iñarra, es denunciado y multado gubernativamente con 25.000 pesetas, acusado de retirar unas coronas florales -que no consideraba “neutrales”¹⁰²- que habían sido colocadas por las autoridades de la Jefatura del Movimiento y de la Junta Carlista al pie de la lápida de los “Caídos por la Cruzada”, en los muros del pórtico de la iglesia.

9 de abril. Tras ser reconstruida la lápida destruida el 7 de marzo, vuelven a romperla por segunda vez y ETA lo reivindica.

21 de abril. El Consejo de Ministros declara un nuevo estado de excepción, en este caso en Bizkaia, que afecta a la libre residencia, la inviolabilidad del domicilio y el alargamiento del tiempo de detención. La excusa es la huelga de Laminaciones de Bandas y la solidaridad con los trabajadores: *reiteración de actos ilegales en los últimos meses y perturbación del orden público, y actividad manifiesta de grupos clandestinos, apoyados desde el exterior*¹⁰³. Se producen destierros. El Tribunal Supremo declara ilegales las Comisiones Obreras.

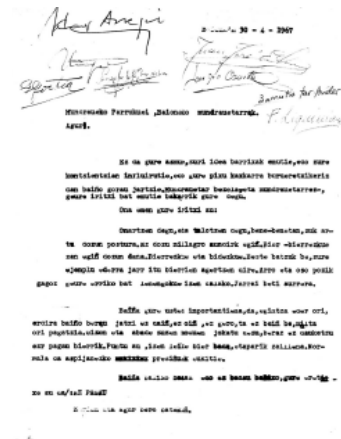
102 Testimonio de José Antonio Altuna Gallastegi, que tras ser concejal (1070-1976) llegó a ser alcalde de la localidad entre 1976 y 1979, en BIZKARRALEGORRA OTAZUA, Elisabete. Op. Cit., p. 152.

103 ABC 22/04/1967. Este periódico da cuenta de haber encontrado un piso clandestino con multicopistas y propaganda, deteniendo a seis personas en Barakaldo a los que la Policía relaciona con el PCML, Oposición Sindical Obrera de Euzkadi (OSOE) y las publicaciones “Aurrera” y “Vanguardia Obrera”.

Son detenidos José Ignacio Mendikute Urizar y José María Odriozola Saramendi por la Guardia Civil acusados de distribuir propaganda de ETA. Los dos denuncian haber sido objeto de malos tratos y torturas.

30 de abril.

Un grupo de refugiados “mundrauetarrak” en Baiona envía una carta al arcipreste José Luis Iñarra, en la que resaltan su decisión y ejemplo al retirar las coronas florales franquistas, y le invitan a no pagar la multa impuesta.

1 de mayo. En la manifestación del 1 de Mayo convocada en Ordizia es detenido, entre otras personas, Félix Dorronsoro Zeberio.

5 de julio. Juan José Etxabe Orobengoa es juzgado de nuevo por el Tribunal de Orden Público, en rebeldía.

1 de octubre. Acción de sabotaje de ETA contra el repetidor de televisión.

20 de octubre. Se hace pública la petición de cuatro y cinco años de prisión por parte del TOP, y una multa de decenas de miles de pesetas, para José María Lasagabaster, Nicanor Múgica y otros miembros de STV-ELA, tras el juicio celebrado el día 18.

En 1967 es detenido también Mikel Zubia Murua, “Txona”.

1968

6 de febrero. Juicio en el TOP a Félix Dorronsoro Zeberio, por participar en la manifestación del 1 de Mayo de 1967 en Ordizia.

Abril. Comienzan las primeras clases de la Ikastola de Arrasate en un aula improvisada en las dependencias del Centro Católico de la calle Iturriotz, con Arantza Barrutia al frente. En septiembre se incorporan Adela Ibabe Ortueta y Ana Mari Arana, ya en las instalaciones municipales de la calle Maisu Aranbarri de Musakola.

De la precariedad de medios y recursos con que inició aquel proyecto educativo euskaldun semiclandestino hablaba la ya retirada Ana Mari Arana al recordar cómo la Guardia Civil ‘nos hacía acudir al cuartelillo cada 15 días y nos amenazaban constantemente con retirarnos el título. Y encima nos llamaban ‘zapatilleros’ por correr en las manifestaciones contra el Proceso de Burgos¹⁰⁴.

104 OLIDEN, Kepa. “Cuatro décadas de Ikastola”, *El Diario Vasco* 20/12/2009.

Adela Ibabe y alumnos de la Ikastola. Euskal Jaia de 1970 (Goiena).

14 de abril. Ante el cierre policial de Donostia ante la convocatoria del Aberri Eguna [a pesar de ello se producen saltos y alrededor de doscientas detenciones], se convocan manifestaciones alternativas en Errenteria y Arrasate. En esta localidad, tras dar varias vueltas a la plaza, la manifestación baja por el Portalón y se adentra por la calle Ferrerías, donde la Guardia Civil carga por ambos lados de la misma, golpeando con violencia a los presentes con sus armas, produciéndose momentos de mucho pánico. Varias personas resultan heridas de consideración. El Gobierno Civil impuso muchas multas, pero se pasó la consigna de no pagarlas y un número considerable de personas pasó por la cárcel de Martutene ante el impago administrativo.

1 de mayo. Manifestación reprimida en Arrasate en el 1 de Mayo. Detenciones y cargas.

Mayo. Es detenido Ramón Urrizalki en varias ocasiones. Afirma haber sido torturado durante los interrogatorios, pero que por miedo a las represalias no lo denunció en su momento. Ingresó en prisión y en diciembre fue puesto en libertad bajo fianza de 15.000 pesetas. [El TOP le juzgó por “asociación ilícita y propaganda ilegal” en rebeldía, ya que, en febrero de 1969, huyó a Iparralde junto a otros dos arrasatearras. En Pau vivió durante ocho años y en 1977 volvió con la amnistía].

13 a 28 de junio. Son perseguidos todos los intentos de convocar funerales por Txabi Etxebarrieta (23 años), miembro de ETA autor de la muerte del guardia civil José Antonio Pardines Arcay (25 años) y el mismo día 7 de junio abatido por la Guardia Civil. En Arrasate se suceden manifestaciones y cortes de carretera, produciéndose disparos de bala por algunos guardias civiles. La descripción que realizan tres sindicatos, años después, es la siguiente: *La brutalidad de la Guardia Civil es enorme, hay decenas de detenidos que son apaleados salvajemente en el cuartel de la Guardia Civil*¹⁰⁵.

105 CCOO, LAB y ESK. “Cómo se desmantela la Unión Cerrajera”, publicación elaborada con motivo de la exposición en Monreón del 3 al 13 de enero de 1993, p. 17.

Durante el mes de julio y agosto son detenidas muchas personas en sucesivas operaciones de la Guardia Civil y la Policía, y más a partir del estado de excepción del 3 de agosto. Las citaciones para personarse en el cuartel se prodigan. Alberto Zaitegi Garai, que había recibido una de ellas, y que no acude enseguida, es localizado en un bar y golpeado por un agente de la Guardia Civil con su arma. Será detenido y conducido al cuartelillo el día 9 de julio.

El entonces teniente Muñecas se traslada de Zarautz a Arrasate para estar presente en los interrogatorios, “violentos” según los detenidos. El día 7 de julio se lleva a cabo una manifestación, y ese mismo día pasan por el cuartel de la Guardia Civil José María Gorosabel Ezkurra (15 días de curación), Juan José Aranzabal Ceciaga (20 días de curación), Santiago Berezibar Irasuegi (15 días), José Manuel Laspiur Viteri “Sara” (20 días), Juan José Mascariano Zubizarreta. El día 8 son detenidos Juan José Ansoategi Etxebarria (dos semanas de curación), Agustín Bergaretxe Unamuno (30 días de curación), José Antonio Jauregi Zaitegi (20 días, querella argentina), Juan Antonio Aramburu Zabala-Oianguren (30 días), José Luis Ezkurra Arregi (30 días, querella argentina), Luis Javier Arrieta Berezibar (30 días, querella argentina), Miguel Ángel Agirre Alzola (natural de Arrasate y vecino de Aretxabaleta), José Makazaga Arriola, José Vicente Errazti Zumalde, Juan José Orueta Trojaola. Estos tres últimos de Aretxabaleta. El día 9 son detenidos los hermanos Fernando y Leandro Barreno Moreno, así como Eusebio Unamuno Loidi. Todos ellos reciben malos tratos en el cuartel, según consta en sendos partes médicos del Centro Asistencial.

Otras personas detenidas en los siguientes días son Juan María Lazkano, Kepa Ormaetxea Milikua (denuncia torturas), José Luis Uli, Mikel Etxagibel, Joaquín Arregi, Mikel Zubia Murua “Txona” (denunciará torturas como la “bañera”), Enrique Arana Mendikute o Txomin Iturbe Abasolo... Muchos de ellos serán encarcelados en la cárcel de Martutene tras declarar en el cuartel de Loiola ante el juez militar Lasanta.

3 de agosto. El Gobierno decreta el estado de excepción en Gipuzkoa, por un periodo de tres meses, tras el atentado mortal contra el inspector Melitón Manzanos González (59 años) el día anterior, en Irún. Continúan las detenciones en la localidad: José María Zubiaga, Josu Otaduy, los hermanos Gregorio, Luis, Jokin e Iñaki Etxabe... Algunas de las personas detenidas fueron desterradas a localidades lejanas, entre otros: Gregorio Etxabe (a Teba, Málaga), Luis Etxabe (a Alatoz, Albacete) o el franciscano Vicente Garmendia.

4 de noviembre. Se prorroga por tres meses el estado de excepción en Gipuzkoa. Pagoaga Gallastegi “Peixoto” huye a Iparralde. También lo hará José María Lasagabaster.

24 de noviembre. Son juzgados por el Tribunal de Orden Público, acusados de participar en una manifestación ilegal: Antonio Cobos Delgado, José Luis Urrutia Erguin y Juan Luis Berecibar Uriarte.

7 de diciembre. Son detenidos en Oñati y llevados a la Comisaría de Vitoria-Gasteiz y posteriormente a Donostia, Mitxel López Losada y José Manuel Moral Arana, ambos de Arrasate, junto a Benito Zumalde Romero y Javier Ibañez Ortuzar, de Oñati. Acusados de distribuir ikurriñas y realizar pintadas de ETA, son enviados a prisión, excepto López Losada, que saldrá en libertad y denunciará torturas.

7 de diciembre. Violenta detención de José María ("Unai") Dorronsoro Zeberio, profesor y liberado de ETA, en el bar Garmendia de Arrasate. Encarcelado en la cárcel de Puerto de Santa María, será juzgado en el Proceso de Burgos de 1970, donde será sentenciado a pena de muerte, después conmutada. Juan José Ansoategi, Agustín Bergaretxe Unamuno, Jesús María Zabarte y Txomin Iturbe Abasolo logran escapar y pasan a Iparralde.

A lo largo del año el Tribunal Supremo declara subversivas a las CCOO (15 de octubre, 18 y 27 de diciembre); a UGT (2 de diciembre); a la Federación Ibérica de Juventudes Libertarias (FIJL) y a ETA (3 y 9 de abril, 24 de junio y 18 de noviembre)¹⁰⁶.

1969

24 de enero. Se amplía a todo el Estado español el estado de excepción, que ya estaba vigente en Gipuzkoa. Se suprimen los artículos 12, 14, 15, 16 y 18 del Fuero de los Españoles, que afectan aún más a la libertad de expresión, reunión y asociación especialmente. Durará hasta el 25 de marzo.

11 de abril. Son juzgados por el TOP: Luis Javier Arrieta Berecibar y Juan Antonio Aramburu Zabala-Oyanguren, por manifestación no pacífica, a la pena de seis meses de arresto mayor y multa. Son juzgados en rebeldía Juan José Ansoategi Etxebarria, Agustín Bergaretxe Unamuno, José Ramón Auzmendi, Esteban Arana, José Luis Mondragón [fallecerá el 20/05/1974 por disparos de la Guardia Civil y la Policía en Hondarribia] y Jesús María Zabarte.

19 de mayo. Se realiza un sabotaje en las líneas telefónicas de Arrasate, cortando con un hacha un poste de teléfonos. Acusados de ello, son detenidos Mitxel López Losada y José Manuel Moral Arana, que se encontraban a la espera de juicio.

24 de mayo. El Tribunal del Orden Público (TOP) juzga a Roberto Lopetegi Arrezibar, acusado de haber colocado una ikurriña en la localidad. [En estos años aparecieron muchas ikurriñas en diferentes puntos de la localidad, entre ellos en lo alto del edificio del Banco de Vizcaya].

¹⁰⁶ SARTORIUS Nicolás y ALFAYA Javier (1999). *La memoria insumisa sobre la dictadura de Franco*. Madrid: Espasa, p. 254.

24 de junio. Llamamiento a realizar un boicot activo a las fiestas de San Juan en la localidad, ante “la situación de represión que vive el pueblo vasco”.

18 de agosto. Son detenidos en Bera, Mikel Etxaburu Biain, de Oñati, y Juan Ramón Garai Bengoa, de Arrasate. Son conducidos al cuartel de Bera en primer lugar, y posteriormente al cuartel de la Guardia Civil de Pamplona, donde fueron golpeados. Permanecieron 20 días sin salir de la celda en la prisión de Martutene. El juez militar, el teniente coronel Lasanta Martínez, les condenó a dos años y seis meses de prisión por pertenencia a asociación ilícita ETA.

20 de agosto. Son detenidos el vecino de Arrasate, José Antonio Auzmendi Ayerbe, y María Aranzazu Jauregi Arteche, de Oñati. José Luis Mondragón Elorza logra eludir la detención y marcha a Iparralde.

23 de agosto: Son detenidos Pedro María Arizabaleta Aranburu, José Ignacio Mendikute y José Antonio Ansoategi Iribecampos. A finales de año, Enrique Arana Mendikute pasa a Iparralde para evitar la requisitoria de detención por “asociación de malhechores”.

4 de octubre. Consejo de Guerra en el cuartel de Loiola contra *Unai* Dorronsoro Zeberio y otras personas acusadas de poner una bomba en *El Correo Español* de Eibar. Son condenadas a 25 años de cárcel.

Noviembre. Es detenido Txomin Iturbe por la Policía francesa. Será detenido en cinco ocasiones más antes de la muerte de Franco.

1970

5 de enero. Sentencia condenatoria del TOP -audiencia que se celebró el 17/12/1969- contra José Antonio Esteban Jauregi y otros vecinos de la localidad juzgados por participar en una protesta “no pacífica de carácter separatista en Arrasate”, tal como consta en la sentencia, protesta convocada por la muerte de Txabi Etxebarrieta en Benta Haundi (Tolosa).

14 de marzo. Juan José Etxabe es detenido por la Policía francesa y condenado a tres meses de prisión. En protesta por ello, Etxabe realiza una huelga de hambre en la cárcel de Dax, y el día 20 un grupo de refugiados inicia solidariamente otra huelga de hambre en el Ayuntamiento de Baiona y posteriormente en la Catedral.

21 de abril. Acusados de haber cortado las líneas telefónicas en Arrasate el 19 de mayo de 1969, son juzgados José Manuel Moral Arana y Miguel Ángel López Losada. Ingresarán en la cárcel de Martutene el 8 de mayo para cumplir ocho meses de prisión.

3 de diciembre. Huelga generalizada en Arrasate¹⁰⁷ contra el juicio a 16 miembros de ETA en consejo de guerra en Burgos (con nueve penas de muerte para seis de las personas encausadas). Manifestaciones y detenciones. Fuertes enfrentamientos con la Guardia Civil. Varias personas son heridas de bala. Se amplía la huelga en días sucesivos (Unión Cerrajera...).

En Mondragón, los manifestantes hostigaron a pedradas a la Guardia Civil, que se revolvía desesperadamente, asediada por todos los lados¹⁰⁸.

4 de diciembre. Se decreta un estado de excepción en Gipuzkoa para tres meses ante el secuestro del cónsul alemán Eugen Beihl Schaeffer el día 1 y la generalización de las protestas en contra del consejo de guerra. La Policía implica en ese secuestro a Juan José Etxabe. Continúa la huelga. Se realizan manifestaciones diarias en Arrasate, cargas de la Guardia Civil, con tiros de bala incluidos, y detenciones. En Eibar, el día 8, el joven del PCI, Roberto Pérez Jauregi (21 años), muere por el impacto de una bala disparada por un policía de paisano. Más protestas. El día 14 de diciembre se amplía el estado de excepción al conjunto del Estado español.

107 "Primera vez que se conoce un movimiento obrero y popular que se moviliza activamente con huelgas y manifestaciones. Se para varios días (...) Es el primer paro encabezado por la Comisión Obrera en la fábrica" (Unión Cerrajera). CCOO, LAB y ESK. Op. Cit., p. 17.
108 SALABERRI, Kepa (1971). *El proceso de Euskadi en Burgos. Sumarísimo 31/69*. París: Ruedo Ibérico, p. 160.

Protestas disueltas con motivo del Juicio de Burgos en 1970. (Fotos cedidas por Kepa Ormaetxea).

1971

7 de febrero. Se levanta el estado de excepción, pero en Gipuzkoa se mantiene en suspenso el artículo 18 del Fuero de los Españoles, que permite la retención de los detenidos durante más de 72 horas.

5 de julio. El TOP condena por asociación ilícita (ETA) a Mikel Deogracias Etxaburu Biain, Juan Ramón Garai Bengoa y Juana Anduaga Igartua, así como, juzgados en rebelión, a los hermanos José Antonio y José Ramón Auzmendi Aierbe, Manuel Garmendia Zubiarrain, Txomin Iturbe Abasolo, Esteban María Arana Mendikute, María del Rosario Iglesias Aloitz, Juan José Ansoategi Etxeberria, Jesús María Zabarte Arregi, así como José Luis Mondragón Elorza y Agustín Bergaretxe Unamuno. Las penas van de entre 2 años y medio a tres años, a excepción del último encausado que lo es a 7 años por reincidente. El Tribunal deja en libertad en el mismo juicio oral a María Aranzazu Jauregi Arteche, Pedro María Arizabaleta Aramburu, María Begoña Lizarralde Cendoya y Guillerma Llano Echaguíbel.

1972

En los primeros días de 1972 toma cuerpo la campaña "Aintzina" y la incorporación de EGI Batasuna en ETA tras diversas reuniones, alguna de ellas en la venta-restaurante Etxabe Enea, en el alto de Kanpazar. Ambas organizaciones plasmaron el acuerdo definitivo en el Aberri Eguna del **1 de abril**, en un piso de Erandio.

Septiembre. En el curso 72-73, la Junta de Padres de la ikastola, presidida por el coadjutor de la parroquia, designa un nuevo director, "relegando del cargo interino a una de las andereños. El profesorado lo vio como la imposición de un comisario ideológico (...) El conflicto se saldó con el despido de quince enseñantes. (...) Les acusaron de no acatar el modelo pedagógico y la autoridad de la Junta (...) Se llevó a la calle una campaña (...) forzando la realidad, se llegó a acusarles de inculcar en los escolares ideas

antirreligiosas, españolistas, comunistas y hasta del amor libre". Quien así lo cuenta, el vecino Josemaría del Palacio Alonso, añade que "algunos, que no la mayoría, eran simpatizantes de lo que luego sería ETA Berri, grupo que acabó formando el EMK"¹⁰⁹.

Más allá de los quebraderos de cabeza que vivieron los protagonistas, lo sucedido en la Ikastola de Arrasate generó una gran división en la localidad. Según las palabras de uno de los docentes despedidos junto con Adela, "Hubo momentos de tensión y conflictos considerables en Arrasate. Inmediatamente después de que fuéramos despedidos, se hicieron manifestaciones bastante numerosas en el pueblo. Aquellas demostraciones aglutinaron a vecinos de muy diversa ideología, pero pronto comenzó a difundirse que éramos comunistas y españolistas, y se redujeron mucho las muestras de apoyo hacia nosotros. Al final, nos sentimos solos y mal considerados"¹¹⁰.

6 de octubre. Es detenido por la Policía francesa y encarcelado, por poco tiempo, José Manuel Pagoaga Gallastegi, "Peixoto".

1973

19 de abril. El dirigente de la rama militar de ETA, Eustaquio Mendizabal Benito "Txikia" (28 años), es abatido por disparos de la Policía en Algorta, logrando huir su acompañante, José Manuel Pagoaga Gallastegi, "Peixoto".

22 de abril. El Aberri Eguna se convoca este año en diferentes lugares. En Arrasate "adquirió especial relevancia la convocatoria de ETA, localidad que llevaba un mes ocupada literalmente por la Guardia Civil. La jornada se convirtió en un homenaje al etarra Eustaquio Mendizabal "Txikia"¹¹¹.

26 de septiembre. El miembro de ETA Jesús María Zabarte Arregi, "Garratz", es herido de bala en ambas piernas y mano derecha cuando se disponía a entrar en un Simca 1200, entre las calles Areilza y Urkijo de Bilbao, y detenido poco después por agentes de la Guardia Civil tras un tiroteo cerca del colegio de los Jesuitas, cuyas paredes presentaban numerosos impactos de bala. Su acompañante, Imanol Mitxelena Loiarde "Oxobi", recibe cinco disparos, uno de ellos en el pulmón, y fractura de fémur. El policia José María Vecino García resulta herido con fractura abierta de los dos metacarpianos y es atendido en el Hospital Civil de Basurto. En ese hospital fueron operados quirúrgicamente los dos miembros de ETA. Jesús Mª Zabarte denunció después fuertes torturas.

109 DEL PALACIO ALONSO, Josemaría. *Secuelas de nuestras guerras y derrotas, de la República a la 'modélica' Democracia*. Letras de Autor. Ateneo Republicano Araba, 2017, pp. 261 y 345.

110 AZKARATE LASPIUR, Eneko. *Goiena* 12/12/2012. "Adela Ibabe, andereño 'gorri' aramaioarraren gaineko kontakizun hunkigarria".

111 BIZKARRALEGORRA OTAZUA, Elisabete. Op. Cit. Tomo 2, p.707.

Entre las detenciones que siguen al apresamiento de Zabarte y Mitxelena, la Policía detiene a Begoña Elorriaga, madre del militante de ETA Jon Goikoetxea (22 años) -muerto por la Guardia Civil el 15 de marzo de 1972 en Irurita-, acusada de alojar en su casa a Jesús M. Zabarte.

29 de octubre. El abogado Enrique Gorriño Oar-Arteta denuncia haber sido detenido en un control policial en la carretera entre Arrasate y Bergara, y haber sufrido interrogatorios, malos tratos y coacción¹¹². Será juzgado por el TOP el 19/09/1975.

30 de noviembre. José Ignacio Mendikute Urizar y José Antonio Ansuategi Iribecampos, vecinos de Arrasate, son condenados a un año y seis meses de cárcel por el TOP, por pertenencia a ETA, en el juicio oral celebrado el 14 de noviembre.

20 de diciembre. Se convoca un paro en la Unión Cerrajera ante el inicio del Proceso 1.001, un juicio contra los dirigentes de Comisiones Obreras. La Guardia Civil detiene a un miembro de la Comisión Obrera de la fábrica, Juan Ramón Garai Bengoa, acusado de ser uno de los instigadores del paro. Ante la paralización de la producción, el jefe de personal decide acudir al cuartel para pedir su libertad. El mismo día, ETA realiza un atentado mortal en Madrid contra el presidente del Gobierno español, el almirante Luis Carrero Blanco; su escolta, el inspector de policía Juan Antonio Bueno Fernández, y el conductor del vehículo: José Luis Pérez Mogena.

A lo largo del año son detenidos los hermanos Errasti, José Agirre Bizkai y Ángel Paunero "Marru".

1974

1 de enero. Kepa Akizu, Juan José Etxabe y Javier Zumalde, entre otros, son confinados por las autoridades francesas en distintas localidades de Francia. El día 5 serán detenidos Txomin Iturbe, José Manuel Pagoaga "Peixoto" e Iñaki Abaitua por la policía francesa, pero poco después son puestos en libertad. Iturbe y Peixoto volverán a ser detenidos el 18 de febrero, y serán juzgados y condenados a tres meses de prisión.

14 de abril. Aberri Eguna. Son detenidos Andoni Marcuello (Aretxabaleta) y Juantxo Enekotegi (Eskoriatza), dándose a la fuga el arrasatearra Mikel Etxagibel Murua. Dos vecinos más de Arrasate son detenidos el día 26 acusados de ser miembros de ETAp y lanzar cócteles molotov contra el Juzgado de Donostia y otras instancias en la jornada de Aberri Eguna: Bittor Aranzabal Balzategi y José Luis Iñurritegi Galdós.

¹¹² Diligencias previas: 208/73. Nº de orden: 1502, obrantes en el Archivo Militar Intermedio de El Ferrol (Caja: 105. Procedencia: San Sebastián) en la que se lee: "Interrogatorios, malos tratos y coacción".

20 de mayo. José Luis Mondragón Elorza (26 años), natural de Arrasate, y Xabier Méndez Villada (21 años), mueren por disparos de la Guardia Civil y la Policía en la playa de los Frailes en Hondarribia, cuando trataban de desembarcar desde una zodiac. Refugiados ambos en Iparralde –José Luis Mondragón desde 1969-, habían dejado ETA en 1970 y 1973, respectivamente. Al parecer, pretendían realizar un secuestro para solicitar el canje de varios presos detenidos en Santurtzi, pero fueron delatados por un infiltrado -el tercer componente del grupo, Jesús Arrondo Martín, alias “Cocoliso”- que se escaulló ileso de la emboscada. El siguiente comentario periodístico es significativo:

Llama la atención, a primera vista, la audacia que parecen haber mostrado al desembarcar en pleno día en un lugar situado solo a unos metros en línea recta del Cuartel de la Guardia Civil de Cabo de Híguer y a escasa distancia también del Puerto de Refugio, lugares ambos que suelen estar permanentemente vigilados¹¹³.

La Guardia Civil llevó el cadáver de José Luis Mondragón directamente al cementerio, sin que su familia pudiera verlo. Se llevó a cabo una manifestación de protesta.

La muerte de José Luis [Mondragón Elorza] cayó como un mazazo en Mondragón. Días después, Pedro O. recogía firmas entre los vecinos en demanda del cambio de nombre para nuestra calle. Pasó de llamarse Extremadura a ser Hondarribia, de apariencia insignificante, todos sabíamos que homenajeara a José Luis¹¹⁴.

11 de junio. Es condenado a 30 años de prisión Jesús María Zabarte Arregi en un consejo de guerra celebrado en Santander el 4/07/1973. Volverá a ser juzgado en otros dos consejos de guerra el 19 de septiembre y el 27 de noviembre, en ambas ocasiones en Burgos.

6 de noviembre. La Guardia Civil detiene en un control en Beasain a Enrike Pagoaga Gallastegi, Kepa Ormaetxea Milikua, Pili Inza y Juli Pagaldai, que son conducidos al cuartel de Ordizia primero y a la Comandancia del Antiguo después. El primero, Enrike Pagoaga, que denunció torturas, ingresa en prisión, mientras que las otras tres personas quedaron libres, aunque Kepa Ormaetxea denunció malos tratos.

18 de noviembre. La Policía francesa detiene a José Manuel Pagoaga Gallastegi, que será puesto en libertad.

2 y 3 de diciembre. Convocatoria de huelga general por la amnistía y contra la represión, con paros significativos en las factorías de Debagoiena. Coincide con la huelga de

113 Primera página de *El Diario Vasco*, 21/05/1974.

114 DEL PALACIO ALONSO, Josemaría. *Op. Cit.*, p. 267.

hambre que se llevaba a cabo en las cárceles para protestar por el castigo impuesto al preso Jesús María Zabarte.

11 de diciembre. Nueva huelga general, con mayor repercusión que la anterior: contra la carestía de la vida y a favor de las libertades democráticas y la amnistía. Cargas policiales y detenciones.

17 de diciembre. Sobre las 20:45. Varios miembros de ETApM asesinan, desde un coche en marcha, al subteniente de la Guardia Civil Luis Santos Hernández (52 años) y al guardia primero Argimiro García Estévez (50 años), que se encontraban uno de paisano y el otro con uniforme, cerca del cine Gurea, en la calle de Ferixaleku. Habían salido del bar Txoko, situado junto al Mercado, en la actual calle Otalora. Una motocicleta y un coche, Seat 850, aparcados en esa calle, fueron alcanzados asimismo por una docena de balas, pero no hubo heridos. [Todavía hoy puede apreciarse el impacto de una de las balas junto al bar Txoko]. Trasladados los agentes al centro asistencial de Arrasate, Argimiro García ingresa cadáver, mientras que el equipo médico decide trasladar a Luis Santos Hernández a la Residencia de Cruces de Barakaldo, pero falleció antes de la medianoche. La Guardia Civil registra la casa de Kepa Ormaetxea a primera hora de la noche, pero no encuentra nada y se van. El coche utilizado en el atentado había aparecido aparcado en la calle Extremadura (luego Hondarribia), calle donde Ormaetxea vivía.

17 de diciembre. Sobre las 23:55. Una bomba de los “incontrolados” estalla en la cooperativa de consumo Makatzena de Arrasate, causando la onda expansiva la rotura de botellas y numerosos daños en las ventanas de los pisos cercanos del inmueble. No hubo víctimas mortales. Otros dos artefactos fueron colocados en Comercial Guernica de Tolosa y en Efectos Navales Mariano Larrandia de Donostia.

17 a 18 de diciembre. Sobre las 00:45. Agentes de la Guardia Civil -que había instalado diversos dispositivos durante toda la jornada para intentar detener al comando de ETApM que asesinó a los dos agentes en Arrasate- en uno de los controles, situado en el barrio de Rekalde (Donostia), disparan contra un vehículo en el que viajaba Mikel Salegi Urbieta, de 21 años, que venía de una cena en Zubieta junto a sus compañeros de trabajo, alcanzándole 16 impactos de bala que le provocaron la muerte. El conductor, que salió ileso, no vio la señalización de control porque los otros coches retenidos, dos de ellos de los propios compañeros de trabajo, lo impedían.

19 de diciembre. Se celebran las honras fúnebres por los guardias civiles Argimiro García Estévez y Luis Santos Hernández en la parroquia de San Juan Bautista de Arrasate, con la presencia del capitán general de la VI Región Militar y de los gobernadores civil y militar de Gipuzkoa. La comitiva fúnebre recorre el centenar de metros distante entre el cuartel de la Guardia Civil -donde se había colocado la capilla ardiente- y la parroquia. El público asistente canta el “Cara al Sol” al término del funeral y el himno de la Guardia Civil.

Al día siguiente, 20 de diciembre. María Luisa Urbietta Elosegui, madre del joven Mikel Salegi, en un gesto de empatía entre madres, lee en el funeral de su hijo en Donostia: *Hoy en la prensa he leído la referencia sobre unos funerales y se habla de la pérdida que han sufrido esposas, madres e hijos en Mondragón. En este terrible dolor que siento por la pérdida de mi hijo me conmueve el de estas personas y sinceramente lo respeto. En la homilía se les promete justicia; esa misma justicia, exijo yo para mi hijo, aunque por desgracia, lo único que hemos conseguido mis hijas y yo hasta ahora es que se nos cierren todas las puertas.* También se dirige respetuosamente a los mandos policiales y recita el mismo párrafo de la pastoral Gaudium et Spes leída en el funeral de los dos guardias civiles en la parroquia de San Juan Bautista de Arrasate, para que en el futuro pudieran evitarse nuevas muertes: *Los que en el Ejército sirven a la Patria considérense instrumentos de la seguridad y libertad de los pueblos, pues desempeñando bien su oficio contribuyen en gran manera a estabilizar la paz.* A la salida del funeral de Donostia, la multitud asistente, que llenaba la iglesia de Santa María, sufrió cargas indiscriminadas y detenciones por parte de las FOP, siendo la propia María Luisa Urbietta una de las personas golpeadas.

20 de diciembre. El cadáver del subteniente Luis Santos recibe sepultura en la localidad de Serradilla del Llano (Salamanca), al que acude el general Enrique Falco Oliver. Excusan su presencia el gobernador civil y el obispo de Ciudad Rodrigo, presentes en la misa por el almirante y presidente de gobierno Luis Carrero Blanco en Madrid. Argimiro García Estévez es enterrado en Donostia.

14 de diciembre. Es detenido Josu Urruxola Atxa. En aquel entonces era gerente en una de las cooperativas y fue acusado de ser uno de los promotores de las últimas huelgas llevadas a cabo en Arrasate. Le impusieron una multa de mil pesetas y al no pagarla estuvo en prisión hasta febrero de 1975.

1975

12 de febrero. La Policía detiene a cuatro sindicalistas de Unión Cerrajera: Joaquín Arrieta, Andoni Garai, Juan Ramón Garai y Jone Txintxurreta, que se encontraba embarazada. Al empezar a perder sangre, Jone Txintxurreta es puesta en libertad, mientras que los otros tres saldrán libres tras pasar 72 horas en las celdas del Gobierno Civil. Los tres denunciaron malos tratos. A su vez, Mariano Arrieta se escapó de la redada y huyó a Bizkaia.

1 de abril. Iván Arana Altuna es detenido por la Policía.

16 de abril. El TOP juzga a Bittor Aranzabal Balzategi y José Luis Iñurritegi Galdós, y les condena a 4 años por pertenencia a ETApM y a 12 años por terrorismo.

25 de abril. El Consejo de Ministros franquista decreta el onceavo estado de excepción en Gipuzkoa y Bizkaia, para tres meses. Quedan en suspenso los artículos 12, 14, 15, 16 y 18 del Fuero de los Españoles. El motivo esgrimido es “la necesidad de proteger la paz ciudadana contra intentos perturbadores de carácter subversivo y terrorista”¹¹⁵.

25 de abril. Este mismo día empiezan las detenciones. La Guardia Civil detiene a Kepa Ormaetxea Milikua (que había quedado libre tras ser detenido en noviembre por la Guardia Civil), y permanece siete días en la Comisaría de María Muñoz (Bilbao) y dos días más en Gordoniz (Indautxu). También es detenido Jabier Ansoategi Etxebarria. Los dos salen libres sin cargos y denunciaron torturas.

También es detenida por la BPS en Bilbao la vecina de Arrasate Piedad Egidazu Landaluze, estudiante de Ciencias Sociales de 19 años, novia de Javier Ansoategi detenido el mismo día. El *Boletín de Noticias del País Vasco*¹¹⁶, publicado por un grupo de abogados durante el estado de excepción, da cuenta de que a Piedad Egidazu le hicieron hacer “cientos de flexiones, la golpearon en la cabeza constantemente, le tiraron de los pelos y le dieron patadas en el estómago y piernas cada vez que caía al suelo”. Permaneció en Comisaría diez días, hasta el 5 de mayo.

*Fui obligada a hacer cientos de flexiones... al llegar a la celda me tocaba la cabeza y se me quedaban mechones de pelo en la mano*¹¹⁷.

26 de abril. A las pocas horas de salir en libertad Jabier Ansoategi Etxebarria, vuelve a ser detenido por la Brigada Político Social, que detiene asimismo a Jabier Bengoa y a José Ramón Zabalo Lequericaonaindia. Este último permaneció en comisaría hasta el 5 de mayo, antes de ingresar en Basauri. Denunció torturas:

*Permanecí incomunicado durante nueve días en la comisaría de Bilbao, durante los que sufrí 10 interrogatorios de tres horas de duración cada uno; fui golpeado con porras, sillas, fustas y puños; fui sometido al ‘quirófano’ y también a la ‘rueda’, esposadas las manos detrás de las rodillas, me obligaban a caminar, mientras un grupo de policías me propinaba patadas a fin de que lo hiciera más deprisa. Llamó la atención en el Juzgado mi aspecto y se hizo constar los malos tratos*¹¹⁸.

27 de abril. Siguen las detenciones por parte de la BPS: Pakito Arriaran Arregi, de 20 años, y Luis María Etxabe Orobengoa, de 34 años. El primero de ellos, Arriaran, permanece 9 días en la comisaría de la calle María Muñoz de Bilbao, en la que es sometido a siete interrogatorios de 4 horas cada uno. Denuncia torturas y es encarcelado [perma-

115 BIZKARRALEGORRA, Elisabete. Op. Cit., p. 82.

116 *Boletín de Noticias del País Vasco*, publicación clandestina durante el estado de excepción de 1975. Editado en Bilbao. Lazkaoko Beneditarren Fundazioa. Dokumentazio Gunea.

117 BIZKARRALEGORRA, Elisabete. Op. Cit., p. 82.

118 *Boletín de Noticias del País Vasco*. También en Ser Basque Izan, p. 82

necerá ocho meses en prisión, tras lo que quedará en libertad]. Luis Etxabe, a su vez, permanece en la comisaría 12 días y a la familia no le dijeron dónde se encontraba durante los ocho primeros días: *Me dieron dos palizas de dos horas y otra de cuatro horas. Habiendo entregado la familia en comisaría unas pastillas para un tratamiento y dinero, no me los dieron*¹¹⁹. Saldrá en libertad provisional. Antton Elorza se escapa del operativo policial.

29 de abril. Es detenido por la BPS Jesús Aranzabal Gamarra, de 21 años, que permanece once días en la Comisaría de Bilbao. Denuncia que sufrió cuatro palizas, de una hora de duración cada una, durante los interrogatorios. Ingresa en la prisión de Basauri.

Otras personas detenidas durante el estado de excepción son: Juan María Ansoategi, Kinito Arrieta, José Luis e Iñaki Barrutia Arregi, Roberto Bolinaga, Imanol Moreno y Xabier Pérez de Arenaza.

11 de mayo. Bomba de los “incontrolados” en el restaurante Etxabe-Enea del alto de Kanpazar (Elorrio), perteneciente a la familia Etxabe. Dos de los hermanos se encuentran refugiados en Iparralde.

15 de mayo. Jesús Mari Markiegi Aiastui (20 años), natural de Arrasate (caserío Artubi) y militante de ETAm, es abatido por disparos de la Guardia Civil en Ajangiz, tras una persecución después de una operación policial en Gernika. En esta operación mueren el guardia civil Domingo Sánchez Muñoz y el matrimonio formado por Blanca Salegi Allende e Iñaki Garai Legarreta, que habían cobijado en su casa a Markiegi y a otro miembro de ETA, también de Arrasate: Txomin Iturbe Abasolo, que logró escapar. La jurista Elisabete Bizkarralegorra Otazua relata así los hechos:

*Herido en una pierna, Markiegi salió hacia el Este, cruzó el río y llegó hasta el caserío doble (...). El chico estaba desarmado, con los brazos en alto, cuando los guardias civiles le acribillaron a muerte. A pesar de que los caseros habían advertido a los captores que el herido no llevaba armas*¹²⁰.

Se suceden las protestas.

16 de mayo. Se llevan a cabo los funerales por Jesús Mari Markiegi Aiastui en la capital alavesa.

7 de junio. Resulta herido de bala en una pierna Manuel González Fernández, en un control de la Guardia Civil instalado entre Arrasate y Bergara.

119 *Ibidem. También en Ser Basque Izan*, p. 82. Igualmente consta en el Archivo Histórico de Euskadi. Gobierno vasco. Fondo del Departamento de Presidencia P-133/2-4).

120 *Ibidem*, p. 87. En el título se lee “Asesinato de tres personas indefensas, en Gernika, por la Guardia Civil” y está basado en el informe del *Boletín de Noticias del País Vasco*.

28 de junio. Un grupo parapolicial coloca un artefacto explosivo en el restaurante Udalaiz de Baiona, perteneciente a Jokin Etxabe. Al ser descubierta a tiempo, es evacuado el local y la misma causa solo daños materiales.

26 de julio. Nuevo atentado con bomba contra el restaurante Etxabe Enea en el alto de Kanpazar y ametrallamiento de los vehículos que se encontraban aparcados junto al restaurante. Los daños son considerables, pero no hay daños personales.

26 de agosto. El Gobierno español aprueba una Ley Antiterrorista.

24 de septiembre. El TOP juzga a María Lourdes Rincón García.

1, 2, 3, 11, 12, 19 y 29-30 de septiembre. Tras las protestas del 28 y 29 de agosto, nuevas huelgas, paros, cierre de establecimientos, movilizaciones y enfrentamientos con las FOP para intentar parar los fusilamientos de los miembros de ETA: Txiki y Otaegi, y los del FRAP: Baena, Sánchez y García. Finalmente se cumplirá la pena de muerte el día 27. Numerosas detenciones y heridos. El día 29 el paro es generalizado en la localidad.

4 de octubre. A las 23:00. Esa era la hora en la que Juan José Etxabe solía salir de trabajar todas las noches, pero en aquella ocasión se retrasó y una bomba, colocada bajo su coche por un grupo parapolicial, explotó antes de alcanzarle. Juan José Etxabe había sido miembro de ETA hasta 1971 y regentaba un restaurante en Donibane Lohizune. Junto a ese local, el coche quedó destrozado.

4 de octubre. Hacia las 4:50 de la madrugada, "incontrolados" hacen explotar un artefacto en la puerta del bar Bengoa, en Sebero Altube Plaza. La onda expansiva causa algunos destrozos en la puerta y en los cristales de alrededor, pero no hay personas heridas.

5 de octubre. A las 13:45 horas. Tras retirar una ikurriña en Arantzazu, una patrulla de la Guardia Civil regresa en un Land Rover hacia el cuartel de Arrasate. Una vez recorrido un kilómetro desde Arantzazu hacia Oñati, una carga de dinamita con tornillería, colocada en un talud de la carretera, explota a su paso. El atentado de ETA acaba con la vida de los guardias civiles Esteban Maldonado Llorente (20 años), Jesús Pascual Martín Lozano (25 años) y Juan Moreno Chamorro (26 años), resultando heridos graves el cabo José Gómez Castillo y el agente que conducía el vehículo, Juan García Lorente. Los dos heridos fueron ingresados en la Residencia Sanitaria de Cruces. La capilla ardiente de los tres agentes se instala en el cuartel de la Guardia Civil de Arrasate, donde estaban adscritos.

5 de octubre. A las 23 horas. Iñaki Etxabe Orobengoa (39 años) es asesinado en el restaurante familiar Etxabe Enea del Alto de Kanpazar, salvándose otro de los hermanos, Luis Etxabe, que pudo esconderse en la cocina. Los tres agresores, antes de disparar, lanzaron botes de humo y gas a los clientes presentes. Se comentó que el objetivo

que buscaban los autores podría ser un tercer hermano, Gregorio, que era concejal en el Ayuntamiento de Arrasate. Así lo cuenta Juan José Etxabe, que pone en palabras del general de la Guardia Civil Juan Atarés Peña¹²¹ la siguiente frase, supuestamente realizada tras el atentado de ETA en Arantzazu: *Hoy Mondragón se va a acordar de nosotros*¹²². La jurista Elisabete Bizkarralegorra relata que antes de disparar en Etxabe Enea, los asesinos dijeron “*Venimos a por vosotros*”¹²³. El atentado fue tardíamente reivindicado por el Batallón Vasco Español.

6 de octubre. A las 13.00. Los funerales por los guardias civiles Esteban Maldonado Llorente, Jesús Pascual Martín Lozano y Juan Moreno Chamorro se llevan a cabo en la iglesia parroquial de San Juan Bautista. Tras el acto religioso, los tres féretros son instalados a la entrada de la iglesia, donde el público canta el “Cara al Sol”, tras lo que el director de la Guardia Civil y el gobernador civil de Gipuzkoa condecoran a los difuntos con la Medalla al Mérito Militar y la Cruz al Mérito Policial con distintivo rojo. Seguidamente se dan vivas a España, a la Guardia Civil y a la Policía Armada.

6 de octubre. Por la tarde. La parroquia de San Juan Bautista se llena para el funeral de Iñaki Etxabe Orobengoa, asesinado el día anterior en Kanpazar. Acuden también algunas autoridades provinciales, entre ellas el presidente de la Diputación y consejero del Reino, Juan María Araluce Villar [que será asesinado por ETA un año después]. Continúan las protestas.

Al poco tiempo de ser colocada una lápida en el cementerio en recuerdo de Iñaki Etxabe, fue volada la misma por un artefacto explosivo en una acción sin reivindicar. La lápida fue repuesta para el 1 de noviembre de ese mismo año.

12 de octubre. El taxista Germán Agirre Irasuegi, de 38 años y padre de dos hijos, es encontrado sin vida en la orilla del embalse de Santa Engracia, en Legutio, a unos cien metros del cuartelillo de la Guardia Civil de la localidad¹²⁴. Tenía tres impactos de bala en la cabeza. Se relaciona su asesinato con el conocimiento que tenía acerca de quiénes eran algunos de los autores del atentado perpetrado en Kanpazar contra Iñaki Etxabe y de la bomba en el bar Bengoa¹²⁵. Germán Agirre tenía su parada de taxi en Arrasate, donde vivía desde hacía seis años.

121 El general Juan Atarés Peña, padre de ocho hijos, fue asesinado por ETA en la capital navarra el 23/12/1985. Las autoridades asistentes a las honras fúnebres fueron abucheadas, silbadas e insultadas por varios cientos de personas que se congregaron en las inmediaciones de la Comandancia de la Guardia Civil de Pamplona, con gritos de “Gobierno culpable”, “Dimisión” y “Viva España”. Cuando Manuel Gutiérrez Mellado era ministro de Defensa y vicepresidente de Gobierno, Juan Atarés discrepó ostensiblemente con la lucha antiterrorista del Gobierno de UCD y en una de las ocasiones llamó “embustero” y “traidor” a Gutiérrez Mellado (ABC, 18/02/2011).

122 Juan José Etxabe Orobengoa. Entrevistado por Xabier Amuriza en *Euskadi eta askatasuna. Euskal Herria y la libertad*. Tomo 2. Coord. Luis Nuñez, 1993. Tafalla: Txalaparta, pp. 204 y 205.

123 BIZKARRALEGORRA, Elisabete. Op. Cit., p. 94. También en *Gogoan hartzeko izena* de ZABALZA, Joseba, Euskal Memoria Fundazioa, 2017, p. 45.

124 *El Diario Vasco*, 14/10/1975. A “menos de 500 metros del cuartel” de Legutio (Villarreal), según relatan tanto ‘In Memoriam’ de *Libertad Digital* como *Vidas Rotas*.

125 BIZKARRALEGORRA, Elisabete. Op. Cit., p. 94. Literalmente la frase es la siguiente: “El Sr. Aguirre parece que habría visto a los autores que colocaron una bomba en el Bar Bengoa de Mondragón (y se comentaba que serían los mismos que abatieron al Sr. Etxabe en su restaurante-vivienda de Kanpazar)”.

13 de octubre. Los funerales por Germán Agirre Irasuegi se celebran en la iglesia parroquial de San Juan Bautista de Arrasate, donde vivía, aunque la víctima había nacido en Bergara.

29 de octubre. Ramón Loiti Garitaonandia es detenido por la Guardia Civil. Denunciará el mal trato recibido durante su detención, que conllevó lesiones¹²⁶.

16 de noviembre. Una bomba-lapa colocada en los bajos del coche de la familia Iturbe-Ormaetxea, natural de Arrasate, explota en Baiona en el momento en que iba a utilizarlo Txomin Iturbe para llevar a sus hijos a la ikastola. Salvan sus vidas al explotar la bomba sin haber entrado aún al vehículo, aunque algunos de los trozos de metal del vehículo impactan en el estómago de uno de los hijos, Arkaitz, de 2 años, que quedó con secuelas, y el resto sufre magulladuras y algún corte. Reivindica la Alianza Apostólica Anticomunista (Triple A).

11 de diciembre. La Guardia Civil desaloja a los trabajadores y trabajadoras de la empresa Gamey en huelga y son despedidos cuatro trabajadores. Unión Cerrajera para en solidaridad el día 20, por lo que serán sancionados de empleo y sueldo hasta el día 2 de enero.

126 Diligencias Previas: 274/75. N° de orden: 2103. Archivo Militar Intermedio de El Ferrol. Caja: 105. Procedencia San Sebastián.

9.2 DESDE LA MUERTE DE FRANCO A LA CONSTITUCIÓN

1976, 3 de julio. Adolfo Suárez es designado presidente por el rey Juan Carlos I.

1976, 15 de diciembre. Referéndum sobre la Ley para la Reforma Política.

1977, 15 de junio. Elecciones generales en España. Gana UCD, con Adolfo Suárez. En Araba y Navarra gana UCD. En Bizkaia y Gipuzkoa, el PNV.

1978, 6 de diciembre. Referéndum para la ratificación de la Constitución española.

1976

3 de febrero. Se celebra una asamblea de 400 personas en el salón de actos del Ayuntamiento de la localidad, en solidaridad con la lucha de Gamey. Cinco días después, el 8, es detenido Juan Ramón Garai Bengoa por la Guardia Civil y será acusado de gritar "Policía asesina" y "Disolución de Cuerpos Represivos" en el transcurso de esa asamblea. Durante su detención, Garai pasó la noche en el suelo con las esposas atadas por detrás y denunció golpes en la cabeza. En la cárcel de Martutene un médico certificó que sangraba por los oídos. También es detenido por la Guardia Civil Xabier Pérez de Arenaza, trabajador de Gamey desde los 15 años, por participar en las protestas de la empresa. Volvió a ser detenido el mismo año por la Guardia Civil, y finalmente fue despedido de Gamey. [Pérez de Arenaza será asesinado en Biarritz por los GAL el 23/05/1984].

8 de febrero. Antxon López Losada es detenido por la Guardia Civil al terminar una manifestación solidaria con los trabajadores de Gamey. Es detenido en la plaza y denuncia que le tuvieron atado a una puerta de pie, que fue golpeado con la mano hueca en la oreja y que pasó la noche atado con las esposas atrás. Tras tomarle declaración un militar en la cárcel de Martutene, fue puesto en libertad pendiente de un juicio de faltas posterior.

21 de febrero. La Guardia Civil desaloja a centenares de sindicalistas de Comisiones Obreras de Gipuzkoa (CECO) que realizaban una asamblea provincial en la Parroquia de Aiete de Donostia, y detienen a tres de sus dirigentes: Juan Carlos López Echeverría, José Luis Egia y a Juan Ramón Garai, que permanecen 10 días en la cárcel de Martutene hasta su puesta en libertad.

2 de marzo. Ángel Iturbe Abasolo e Isidro Garaialde localizan un artefacto sin explotar bajo su vehículo, en una localidad de Iparralde donde se encontraban huidos de la Policía.

8 de marzo. Huelgas (Unión Cerrajera...) y manifestaciones de denuncia y solidaridad con los cinco trabajadores muertos por la Policía el 3-M en Vitoria-Gasteiz. Cargas policiales.

3 de abril. Arantzazu Markaide Nafarrete, de 18 años, es detenida por agentes de la Guardia Civil en el domicilio familiar. Tras siete días en la Comandancia de Donostia, ingresa en la prisión de Martutene y después en la cárcel de Yaserías, Madrid, donde estuvo seis meses. Al final, su caso fue sobreesido. Denunció desnudos forzados y tocamientos por parte de uno de los agentes, así como amenazas, golpes y que le hicieron "la bañera" durante su detención en la Comandancia de la capital guipuzcoana. Arantzazu Markaide es reconocida como víctima por la Comisión de Valoración creada con el Decreto 107/2012, de 12 de junio.

17 de abril. atentado ultra con bomba contra el bar Bengoa, por segunda vez [la primera vez fue el 05/10/1975]. Diversos daños y los cristales del inmueble rotos.

23 de abril. Txomin Iturbe Abasolo sale ileso de un ametrallamiento en Baiona por parte de dos desconocidos, al confundirse éstos de objetivo.

27 de abril. Es detenido Mikel Etxabe Urteaga por la Guardia Civil, que denunciará torturas. Es enviado a prisión.

30 de abril. Son detenidos en Hernani por la Guardia Civil los arrasatearras Enrike Pagoaga Gallastegi y José Mentxakatorre Agirre, acusados de pertenecer a ETA. Al menos el primero denuncia haber sido torturado. En el registro realizado posteriormente en un piso de Donostia son encontradas armas diversas y son detenidas dos personas: las hermanas María Teresa y María Soledad Intxausti Arruti.

11 de mayo. Al año de haber sido detenida por la BPS, en esta ocasión es la Guardia Civil quien detiene a Piedad Egidazu Landaluze, en Vitoria-Gasteiz. Trasladada a la Comandancia de la Guardia Civil del Antiguo (Donostia), permanece seis días allí, tras lo que denuncia torturas, entre ellas la "bañera"¹²⁷. El 19 de mayo, el juez militar le notifica auto de procesamiento y la pone en libertad.

Me dijeron que dijera todo lo que sabía sobre ETA. (...) Me tumbaron en una mesa con mantas, atada de pies y manos, boca abajo. Me envolvieron en mantas y me metían la cabeza en agua muy sucia que había en una bañera. Me indicaron que el agua tenía vómitos de los que antes habían pasado por allí. Me mantenían dentro del agua hasta que me asfixiaba. Entonces me sacaban un poco y me hacían preguntas. Duró todo aquello unos 20 minutos. Horrible. Vomité. Había unos doce guardias civiles mirando y riéndose. Luego me obligaron a hacer gimnasia (...) Al segundo día me amenazaron con llevarme a la bañera¹²⁸.

127 Su testimonio lo reproduce Elisabete Bizkaralegorra en Ser Basque Izan, pp. 104 y 105. También en el *Boletín del Estado de Excepción*, archivado en Lazkaoko Beneditarren Fundazioa y en el Archivo Histórico de Euskadi. Gobierno vasco. Fondo del Departamento de Presidencia P-133/2-4.

128 *Ibidem.*, pp. 104 y 105.

15 de mayo. De madrugada, es herido de bala Pedro María Sasiain Larrucea, al resistirse a ser detenido por la Guardia Civil en el barrio de Musakola¹²⁹.

7 de junio. Desconocidos provocan un incendio en Cauchos Bastida, propiedad del ex alcalde Santiago Bastida, que causa 13 millones de pesetas de pérdidas. Bastida había recibido amenazas anteriormente. [Kepa Oliden recuerda que en agosto de 1949, el pleno municipal que él presidió declaró su “adhesión inquebrantable al invicto caudillo” e investió a Francisco Franco como “alcalde honorario” de la localidad. También expresó su “profundo reconocimiento a quien, con mano firme y segura viene conduciendo la nave del Estado con la mira en Dios, Rey de Reyes”¹³⁰].

21 de julio. José Antonio Altuna, alcalde de Arrasate y miembro del Grupo de Alcaldes de Bergara, participa en el Ayuntamiento de esa localidad en un acto en pro de la plena reintegración foral, en el centenario de la abolición de los fueros. Los municipios reivindican ese día su papel histórico en la vida política vasca. A pesar de los controles de la Guardia Civil en los accesos a Bergara, una multitud de personas escucha en la plaza la lectura del documento leído por José Luis Elkorro, alcalde de Bergara [Miembro de la Mesa Nacional de HB después. También participa en ese proceso, entre otros, Andoni Monforte Arregui, primer secretario del PNV en Arrasate, jefe de personal exterior de Fagor 73-77, y posterior viceconsejero del Gobierno vasco en 1990. El movimiento municipalista tuvo otro llamamiento público el 16/01/1977 en Etxarri Aranatz].

8 de septiembre. Paros (Unión Cerrajera...) en protesta por la muerte de Josu Zabala (24 años), militante de CCOO, por un disparo de un guardia civil por la espalda, en el transcurso de una manifestación por la amnistía en Hondarribia, en plenas fiestas de esa localidad.

18 de octubre. Es detenido Txomin Iturbe por la Policía francesa en Baiona.

20 de noviembre. Un total de 154 personas son detenidas en Arantzazu por la Policía y la Guardia Civil cuando celebraban la Conferencia Nacional de Euskadi de ETA VI-LCR, entre ellas el vecino José Daniel Garai Bengoa, administrativo de 22 años.

16 de diciembre. De madrugada, una bomba de ETAm destruye el repetidor de televisión instalado en Olandixo.

18 de diciembre. La Guardia Civil irrumpe en el interior del cine Gurea cuando se estaba celebrando un festival de música vasca, con Errobi y Patxi Billamor, organizado por el Ayuntamiento en colaboración con la asociación Danok. El acto contaba con los debidos permisos gubernamentales. La localidad estaba en fiestas y la sala se encontraba abarrotada. Tres ikurriñas eran visibles en el recinto. Desde la primera fila del salón, el

129 Sumario: 114/76. Número de orden: 25. Archivo Militar Intermedio de El Ferrol.Caja: 153. Procedencia: San Sebastián.

130 OLIDEN, Kepa. *El Diario Vasco* 02/11/2008.

teniente de la Guardia Civil al mando, Alfonso Escuervo, conocido como “Agapito”, da al público un minuto para desalojar la sala. Enfados, gritos y algún insulto... y lanzan un bote de humo. Los agentes llevaban caretas antigás y empezaron a lanzar pelotas de goma y más gases lacrimógenos para forzar el desalojo, creando el pánico generalizado. A la salida, otros guardias golpeaban con porras de cuero y mosquetones. El alcalde José Antonio Altuna Gallastegi recuerda que:

Cuando fui al Gurea, me encontré butacas quemadas, zapatos por todas partes, aunque no llegó a haber heridos de consideración afortunadamente¹³¹.

19 de diciembre. El Ayuntamiento de Arrasate, en sesión extraordinaria presidida por el alcalde José Antonio Altuna, solicita la destitución tanto del teniente a cargo de la Guardia Civil, Alfonso Escuervo, como “de los demás responsables de esta acción, por su actuación, que pudo haber causado daños irreparables”. Solicita asimismo “a la autoridad competente, que las fuerzas del orden público estén a las órdenes de las autoridades locales, debido a la repetición de este tipo de actuaciones”.

20 de diciembre. Veintidós alcaldes, reunidos en Bergara, se adhieren a los acuerdos adoptados en el pleno de la Corporación municipal de Arrasate del día anterior.

1977

13 de enero. Es aprobado el proyecto de Ley de Policía.

26 de enero. Varias empresas (Unión Cerrajera...) paran en solidaridad con la muerte de los cinco abogados laboristas del PCE en Atocha (Madrid) por disparos de la extrema derecha.

28 de enero. Se decreta un estado de excepción en el conjunto del Estado español para un periodo de dos meses. Se suspenden los artículos 15 y 18 del Fuero de los Españoles.

5 de febrero. Ingresan en la cárcel de Martutene dos colaboradores de la revista “Garaia”, Inmaculada Ezquiaga y José Aranzabal, acusados de presuntas injurias a las Fuerzas Armadas, tras pasar ante el juez militar de San Sebastián. En el número 17 de esa publicación, dirigida por Eugenio Ibarzabal, Aranzabal escribió un reportaje titulado “Arrasate: la Guardia Civil a saco”, que incluía la nota de protesta del Ayuntamiento de Arrasate sobre el desalojo del cine Gurea el 17 de diciembre. Ezquiaga, a su vez, publicaba el comentario “¿Quiénes son los responsables?”.

¹³¹ Testimonio del alcalde José Antonio Altuna Gallastegi, en BIZKARRALEGORRRRA; Elisabete. Op. Cit., p. 155. En las elecciones municipales de 1979 salió elegido alcalde José Antonio Ardanza Garro, de EAJ-PNV.

9, 10 y 11 de marzo. Ante las muertes en Itsaso de los miembros de ETApM, Nicolás Mendizabal Barandiaran (29 años) y Sebastián Goikoetxea Mariezkurrena (28 años), así como heridas a Francisco Aldanondo Badiola, por disparos de la Guardia Civil el día 8, se suceden las protestas y se colocan crespones negros en la localidad. El día 10 se convoca una huelga (no se publican los tres periódicos que se editan en Gipuzkoa). Ese día, unas 5.000 personas, según *El Diario Vasco*, participan en una manifestación en la que la Guardia Civil carga contra los presentes y resultan heridas las siguientes personas: Andoni Bereziartua, Fermín Díez Pinillos (en Bergara, aunque atendido en Arrasate, con rotura de maxilar inferior y golpes en la cabeza), Vicente Elorza Gorosabel, Esperanza Iñarra, Adela López, José Medrano, Concepción Uriona, Vicente Zeziaga y Jon Goikolea Díaz (ingresado con pronóstico reservado). Desde la Escuela Profesional Politécnica de Mondragón se protesta por la actuación policial. Hasta las 23.30 “no se restableció el orden”¹³².

13 de marzo. Cerca de las 21.00 horas. En la calle Pablo Uranga, varios miembros de ETA obligan por la fuerza al dueño de un Seat 1430, con matrícula de Burgos, Francisco Murgoitio Azkoaga, de 25 años y trabajador en la empresa Amat S.c.l. (actual Ederlan) de Arrasate, a introducirse en el maletero de su coche. Con él dentro se dirigen a realizar un atentado en la misma localidad.

13 de marzo. Un poco antes de las 03.00 de la madrugada. ETAm utiliza ese vehículo robado para atentar contra un grupo de guardias civiles que salían de la discoteca Alexander. Los disparos alcanzan mortalmente al guardia civil Constantino Gómez Barcia (21 años) en la plazoleta de la Magdalena, mientras que los agentes José Castaño Vázquez (26 años) y Miguel Santaella Carretero (25 años) resultan heridos, de diversa consideración y muy grave, respectivamente. Un cuarto guardia civil, destinado en el cuartel de Arrasate, y su novia resultan ilesos; todos ellos se dirigían al cuartel de Oñati en un Renault 12 perteneciente al agente que resultó ileso. El coche robado, y su dueño, fueron abandonados por los miembros del comando en la Avenida de Bizkaia, carretera a Elorrio.

14 de marzo. Se celebra en la iglesia parroquial de San Juan Bautista el funeral por Constantino Gómez Barcia. Tras la lectura de mensajes por parte de los mandos y autoridades, el féretro fue llevado en comitiva a hombros de guardias civiles. Tanto en el itinerario seguido como en la entrada del Cuartel se lanzaron vivas a España, al Rey y a la Guardia Civil, así como gritos de “Muerte a ETA”, “Amnistía para el muerto” o “Justicia”. También se entonó por dos veces el himno de la Guardia Civil y parte de los presentes gritaron “Franco. Franco. Franco”. Natural de Lugo, Constantino Gómez fue enterrado en Oviedo. Su padre y sus hermanos también pertenecían a la Guardia Civil.

18 de marzo. El ministro del Interior, Martín Villa, confirma la creación de una Brigada Nacional Antiterrorista.

¹³² *El Diario Vasco* 12/03/1977. El titular de primera página fue: “Jornadas de gran tensión en Guipúzcoa. Al paro laboral generalizado se unieron graves incidentes callejeros”.

24 de abril. El alcalde de Arrasate, José Antonio Altuna, participa en las conversaciones de Txiberta como miembro del Grupo de Alcaldes de Bergara, con el objeto de fijar, sin conseguirlo, una postura común entre los convocados, tras la muerte de Franco.

12 a 16 de mayo. Manifestaciones y varias convocatorias seguidas de huelga general coincidiendo con la Semana pro Amnistía y por las muertes de Errenteria el día 12 y posteriores. El vecino Kepa Akizu recibe una paliza en Aretxabaleta. En palabras de *El Diario Vasco*, el día 13 una "impresionante" manifestación pacífica se celebra al anochecer en Arrasate, "con la participación de la mayor parte del pueblo". Seguidamente, un "numeroso grupo" de personas se encierra en el Ayuntamiento en huelga de hambre. Saldrán al día siguiente. Los periódicos no se publican en Gipuzkoa los días 13 y 16 por decisión de sus trabajadores (uno de ellos muerto, José Luis Cano Pérez, cajista de *La Voz de España*, y otros heridos).

5 de junio. Entre las 03:15 y 04:00, ETAm coloca dos bombas en los repetidores de televisión situados en Olandixo y Oxiña. En el primero de ellos, en Olandixo y cercano a la sede central de Caja Laboral Popular, solo quedó en pie la torre de siete metros, aunque muy afectada por la explosión. La estructura de la caseta de chapa salió despedida a 50 metros. En el repetidor del monte Oxiña, tampoco quedó pieza aprovechable alguna.

15 de junio. En las elecciones generales gana la Unión de Centro Democrático (UCD) en el conjunto del Estado español, que también lo hace en Navarra y Araba, mientras que el PNV queda primero en Bizkaia y Gipuzkoa.

21 de julio. Antes y después de esta fecha, día en que se conmemoraba el centenario de la abolición de los fueros y en el que 65 ayuntamientos acuden al llamamiento del Ayuntamiento de Bergara, el alcalde de Arrasate, José Antonio Altuna Gallastegi (1976-1979), comunica al gobernador civil de Gipuzkoa "hasta cinco veces, que estaba siendo amenazado". Y concreta la autoría: "En mi caso siempre por Guerrilleros de Cristo Rey"¹³³.

3 de agosto. Las amenazas se vuelven hechos: incendian la fábrica del alcalde José Antonio Altuna Gallastegi, que había denunciado que recibía amenazas de la extrema derecha.

15 de octubre. El Ayuntamiento de la localidad anuncia su predisposición a dimitir. Contexto: bloqueo del preautonómico.

133 José Antonio Altuna Gallastegi. Concejales entre 1971 y 1976 y alcalde entre 1976 y 1979. Del movimiento de alcaldes. Testimonio recogido en BIZKARRALEGORRA, Elisabete. Op. Cit., p. 153.

1978

15 de febrero. Más de treinta guardias civiles y varios policías de paisano entran a las 12 de la noche en el interior de la empresa Unión Cerrajera y desalojan a una veintena de trabajadoras y trabajadores que se encontraban encerrados por el plus de relevo. Ese mismo día la empresa comunica la suspensión de empleo y sueldo para 10 días al grupo encerrado y de 2 a 4 días para 700 trabajadoras y trabajadores de la empresa. Huelga solidaria a nivel local el día 17 con paros en empresas y talleres, y pronunciamientos favorables en la Escuela Profesional y en el Consejo Social de las Cooperativas. Manifestación solidaria de 2.000 personas.

14 de mayo. Un comando autónomo lanza un cóctel molotov contra las oficinas del Banco de Santander en la localidad.

1 de julio. Entra en vigor la Ley Antiterrorista aprobada en el Consejo de Ministros el 29 de junio, con vigencia de un año.

2 de julio. Atentado mortal de la Triple A en Donibane Lohizune. Es asesinada Agurtzane Arregi Letamendi (38 años), alcanzada por 17 disparos de un comando de la Triple A, y queda muy grave su marido y antiguo miembro de ETA, Juan José Etxabe, con 18 impactos de bala en el estómago, vientre, hígado, brazos y piernas. Los agresores esperaron a que Agurtzane Arregi terminara de cerrar el establecimiento y se introdujera en el auto, un Peugeot 604, en la calle Juri-Berry, para que estuvieran los dos en el vehículo, ya que Etxabe llevaba diez minutos en su interior escuchando la radio, según su testimonio. Es entonces cuando los asesinos descargaron todo el cargador sobre ambos. El matrimonio tenía tres hijos de 13, 11 y 9 años.

3 de julio. Jornada de luto y huelga en la comarca del Alto Deba y manifestaciones de protesta por el atentado contra el matrimonio Arregi/Etxabe. ESB, formación con la que se identifica a Juan José Etxabe, denuncia los hechos.

7 de julio. Miles de personas participan en el funeral y sepelio de Agurtzane Arregi Letamendi. Una amplia comitiva recorre desde Musakola, la Avenida de Gipuzkoa, la calle Magdalena, Portalón y calle del Medio hasta la parroquia de San Juan Bautista repleta de gente, donde se celebra el funeral. A la salida, una nueva comitiva se dirige al cementerio, donde "cubierto el féretro con una ikurriña tal como había venido desde Euzkadi Norte"¹³⁴, es introducido en un nicho. Del cementerio salió una manifestación de miles de personas que recorrió la localidad.

7 de julio. Tres personas armadas, una de ellas encapuchada, y que hablaban en euskera, atracan la sucursal de Caja Laboral de San Andrés y se llevan 14 millones de pesetas.

134 *El Diario Vasco* 08/07/1978.

10, 11 y 12 de julio. Protestas, paros, asambleas y movilizaciones por las muertes de Germán Rodríguez (22 años) en los Sanfermines, el día 8, y de Joseba Barandiaran (19 años) en Donostia, el día 11.

28 de agosto. Sobre las 09:30, varios individuos, a punta de pistola, roban en Eibar un vehículo Renault 5 TL. A su propietario lo dejan atado a un árbol en la carretera que conduce a Arrate. Unos niños que jugaban por el lugar lo desataron y le acompañaron a Eibar.

28 de agosto. Sobre las 11:15, el coche robado en Eibar es utilizado por el Comando Autónomo Independentista y Anticapitalista (Comandos Autónomos) para asesinar en Arrasate a Aurelio Salgueiro López, de 46 años, padre de siete hijos y cabo primero del Servicio de Información de la Guardia Civil. El agente, de paisano, había recogido varias cartas en Correos de la calle Zarugalde cuando los miembros del comando le disparan en Arbolapeta, frente al bar Izkiña, media docena de disparos de bala, impactando cuatro de ellos en la cabeza, cara y torax. Aurelio Salgueiro llevaba ocho años en el puesto de Arrasate. Sus compañeros le llevaron a hombros hasta la capilla ardiente instalada en una de las dependencias de la casa-cuartel.

Por la noche, **cerca de las 22:00,** ETApM da muerte en Hondarribia al inspector-jefe del Servicio de Información de la Comisaría de Irun, Alfonso Estevas-Gullmau (46 años). En su reivindicación posterior, ETApM relaciona al inspector con el atentado que costó la muerte a Agurtzane Arregi y heridas graves a Juan José Etxabe, en Donibane Lohizune, el día 2 de julio, y que fue reivindicado por la Triple A. La familia del policía lo desmintió.

29 de agosto. Los funerales por Aurelio Salgueiro López se celebran en la parroquia de San Juan Bautista de Arrasate, con la presencia de las autoridades militares, el gobernador civil, el consejero de Interior del CGV, José María Benegas, y el alcalde José Antonio Altuna. Hasta el templo, distante a un centenar de metros de la casa-cuartel, el féretro cubierto con la bandera española fue trasladado a hombros de los agentes. A la salida, también. Se escucharon gritos de adhesión a la Guardia Civil y otros de repulsa a miembros del Gobierno. El cadáver fue trasladado a Monforte de Lemos (Lugo), donde había nacido la víctima y donde se procedió a su exhumación.

27 de septiembre. Detenciones en la localidad.

6 de noviembre. Los Comandos Autónomos Anticapitalistas llevan a cabo un atraco en la Caja Laboral Popular de Eskoriaza.

9 de noviembre. ETAm acaba en Antzuola con la vida de Luis Candendo Pérez (43 años), miembro de la Unión de Centro Democrático (UCD) y trabajador de Altos Hornos. Se trata de la primera víctima civil de ETA en Debagoiena.

15 de noviembre. A media tarde. En territorio alavés, a 12 kilómetros de Aretxabaleta, dos jóvenes se apoderan de un vehículo Renault 12 e instan a su propietario a no dar parte del robo hasta pasadas las 19.30. El dueño del coche esperó en la taberna de Venta Fría a que se cumpliera la hora.

15 de noviembre. Hacia las 17.50 horas. El Renault 12 robado se para ante el cuartel de la Guardia Civil de Aretxabaleta y desde el coche sus ocupantes ametrallan la fachada, sin causar daños personales. Los autores del atentado, que resultan ser miembros de los Comandos Autónomos Anticapitalistas, cogen rumbo a Arrasate seguidamente. Vecinos, que se asoman a las ventanas al oír el estruendo, atestiguan que el guardia civil J.R., que se encontraba en las inmediaciones del bar La Herradura, a unos 40 metros del cuartel, al ver lo ocurrido se dirige corriendo al garaje del acuartelamiento, recoge a otros tres agentes armados, y siguen al Renault 12 a distancia desde un Seat 1.430-1.600.

15 de noviembre. Hacia las 18.00. Los miembros de los CCAA no se percatan de que les siguen y recogen en el camino a una tercera persona, Kike Zurutuza Odriozola. Cuando llegan a Arrasate se adentran en la zona cercana a la Escuela Profesional, la torre Izarra y la plaza de Udala, muy concurrida. Uno de ellos, Roberto Aranburu Uribarren (de 21 años y natural de Arrasate), se baja del coche, pero vuelve al mismo tras haberse dejado la documentación en su interior¹³⁵. A unos seis metros del lugar, del vehículo que les perseguía se bajan los cuatro guardias civiles del cuartel de Aretxabaleta, dos de paisano y dos con ropa de camuflaje, y comienzan a disparar sin previo aviso¹³⁶. Los testigos J.H.O., J.A.B. y E.E.A., en sus testimonios ante la Comisión de Investigación, declaran que los disparos los realizaron por detrás, a unos tres metros de distancia, cayendo muertos José Mari Iturrioz Garmendia (de 24 años y natural de Legorreta) y Roberto Aranburu Uribarren, resultando herido grave Kike Zurutuza Odriozola por cuatro balas. Transeúntes como Juana Martín Lorenzo, de 16 años, que llevaba una criatura en brazos, y Roberto Beltrán de Heredia Pérez, de 18 años, resultan heridos de bala por los disparos de la Guardia Civil. Este último recibirá dos balazos, que le dejaron secuelas. No hubo tiroteo, ninguno de los tres miembros de los CCAA utilizó arma alguna, ni portaban en su mano armas, según los testigos, medios de comunicación y el informe del Consejo General Vasco, redactado por el director de DDHH, José Ramón Recalde.

Afortunadamente –narra el informe de la Comisión– numerosas balas se perdieron en el aire y en las paredes de edificios cercanos, y la tragedia fue menos de lo que pudo ser”, aunque dos personas que se encontraban en las inmediaciones, ajenas a los hechos, resultaron heridas. Un disparo de los agentes alcanzó a Juana Martín Lorenzo, de 16 años y con una niña de un año en brazos, rozándole el cuero cabelludo cuando esperaba al autobús de Ume-Zaintza en la Torre Izarra. Le dieron unos puntos de sutura en el

135 Declaración de Kike Zurutuza Odriozola, herido y sobreviviente de aquellos hechos, a uno de los redactores de este informe.

136 Informe “El Pueblo de Mondragón informa a todo Euskadi”.

centro sanitario. Alberto Beltrán de Heredia Pérez, de 18 años y estudiante de la Escuela Profesional, que se encontraba dentro de un coche 850, fue herido por dos balas en el hombro izquierdo. Cuando se encontraba en el centro asistencial, la Guardia Civil trató de detenerlo confundiéndole con Kike Zurutuza. Sin embargo, éste fue conducido al centro médico por las personas que le asistieron en la misma calle. Al enterarse por fin que estaba en el quirófano, los agentes irrumpieron con afán de interrogarle, lo que impidieron los médicos. También fue detenido y golpeado violentamente en la puerta de ABC el alumno de la Escuela Javier Bravo, confundido asimismo con Kike Zurutuza.

15 de noviembre. Dos o tres minutos después. Cuando todavía duraba el shock por lo sucedido, un grupo de seis guardias civiles del cuartel de Arrasate, avisados por teléfono desde Aretxabaleta, hace acto de presencia por San Andrés. Al encontrarse con individuos de paisano que iban armados y no reconocer a sus propios compañeros, piensan que son quienes han tiroteado el cuartel de Aretxabaleta, y dos agentes disparan hacia ellos. No alcanzan a ninguno, pero las balas llegan hasta el caserío Larrea, a más de cien metros, matando a Emilia Larrea Sáez de Adana, de 52 años, al impactarle una bala en el cuello. Crescencia Vidaurreta García, de 51 años, que se encontraba sentada a la puerta del caserío junto a la anterior, es alcanzada por otra bala que le atraviesa su muslo izquierdo [padeció problemas de circulación desde entonces, con úlceras y varices]. Una tercera bala impacta en la persiana del domicilio de Eduardo Etxeberria, próximo al caserío de Larrea.

16 de noviembre. “El valle de Léniz prácticamente paralizado” escribe en primera página El Diario Vasco. Paros, asambleas en la Plaza Sebero Altube y manifestaciones de protesta por la mañana y por la tarde en la localidad. Los funerales por Emilia Larrea se llevan a cabo en la parroquia de Nuestra Señora de la Esperanza y los de Roberto Aranburu y José Mari Iturrioz en la parroquia de San Juan Bautista. Una bandera roja cubre el féretro de Iturrioz. Tras finalizar el acto fúnebre, los cuerpos de Larrea y Aranburu son llevados al cementerio de la localidad, mientras que Iturrioz será enterrado en Legorreta. A su vez, “unas siete mil personas” (última página de El Diario Vasco) se dirigen en manifestación al cuartel de la Guardia Civil, terminando con cargas de los antidisturbios “que no cesaron hasta muy entrada la noche”. Se constituye una Comisión Popular Investigadora de los hechos.

16 de noviembre. Miembros de los Comandos Autónomos Anticapitalistas (Comando autónomo Zapa-Roberto) lanzan cócteles molotov contra la sede de CCOO y las sucursales del Banco Santander y Caja Laboral de la localidad.

16 de noviembre. Una nota redactada tras las primeras investigaciones realizadas por la Consejería de Interior del Consejo General Vasco -cuyo consejero es Txiki Benegas, del PSE-PSOE-, considera que las muertes de los miembros de los CCAA “deben de ser explicadas públicamente para ver si ha existido proporcionalidad en los medios

utilizados y si no existían medios más racionales y adecuados para haber procedido a su detención”. Afirma asimismo que “resulta evidentemente inexplicable la actuación posterior de una fuerza pública que irreflexivamente dispara de forma que causa una muerte y varios heridos en la población civil”.

17 de noviembre. El ministro de Interior, Rodolfo Martín Villa, en nombre del Gobierno español, acusa al Consejo General Vasco de contribuir “a desencadenar los lamentables incidentes y paros registrados, lo que obliga a la más enérgica repulsa del Gobierno”. Añade también que “O se apoya al terrorismo o se apoya a quienes han elegido la dura y abnegada misión de hacerle frente”.

17 de noviembre. Los paros y la huelga se extienden a lo largo de Gipuzkoa. El Diario Vasco titula el día 19 con un “Guipúzcoa prácticamente parada el viernes”. Ese mismo periódico cifra en 5.000 personas la asistencia al funeral en Legorreta por José Mari Iturrioz, de los CCAA. Tras el acto se realiza una manifestación, sin incidentes, aunque un helicóptero de la Guardia Civil sobrevuela la misma. Las emisoras La Voz de Guipúzcoa y Radio Popular paralizan sus emisiones, mientras que Radio San Sebastián da partes cada hora y media. Los trabajadores de prensa guipuzcoanos deciden paralizar su trabajo y no salen los periódicos al día siguiente. En Arrasate se llevan a cabo dos manifestaciones; en la de la tarde, carga la Guardia Civil a unos setenta metros del cuartel y posteriormente un grupo de manifestantes da fuego a un vehículo y cruza un autobús de línea en la carretera general. En Donostia se manifestaron 20.000 personas, según la nota del Gobierno Civil.

18 de noviembre. No salen los periódicos, al hacer huelga el día anterior. La Consejería del Interior del Consejo General Vasco (CGV), a la vez que “se ratifica en la relación de hechos ocurridos” redactada por José Ramón Recalde, contesta a Martín Villa diciendo que “no es mediante notas oficiales equívocas como se construye un orden público democrático sino como se irrita y solivianta a la población”¹³⁷. La UCD del País Vasco se posiciona con Martín Villa y solicita la dimisión de los miembros del Consejo General Vasco. Afirma que la postura adoptada por el CGV está justificando la acción armada “como respuesta necesaria a una supuesta violencia institucional alentando el terrorismo en el País Vasco”¹³⁸.

18 de noviembre. Detención de los hermanos Eneko y Gurutz Bergara.

20 de noviembre. El Consejo General Vasco acuerda enviar un telegrama al ministro del Interior, Martín Villa, dándole conocimiento de que se ratifica y aprueba el trabajo realizado desde su departamento de Derechos Humanos.

137 *El Diario Vasco* 19/11/1978.

138 *El País* 19/11/1978.

21 de noviembre. Son detenidos por la Guardia Civil, en relación con ETA, María Esperanza Mercader Solagaistoa, Jesús María Zabarte Arregi y Santiago Gallastegi Larrañaga. Las dos primeras personas fueron encarceladas y las tres denunciaron torturas. Gallastegi quedó libre con cargos.

25 de noviembre. En el transcurso de la polémica entre el Consejo General Vasco y el ministro de Gobernación, Martín Villa, una frase de este último enmaraña más lo sucedido: "Lo que he dicho es verdad y lo mantendría aunque no tuviera razón".

25 de noviembre. La Corporación toma la decisión de dimitir.

27 de noviembre. La Comisión Popular de Investigación de los sucesos presenta su informe públicamente en el Ayuntamiento de la localidad. Entre quienes asisten se encuentran testigos presenciales de los hechos y familiares de las víctimas.

2 de diciembre. Es detenido por la Policía en Vitoria-Gasteiz José María Ugartemendia Agirrezabalaga. Denuncia haber sido torturado en las dependencias policiales de la capital alavesa. Es encarcelado.

5 de diciembre. Koldo Errasti Urbieta denuncia torturas durante su detención por la Policía en Vitoria-Gasteiz. Ingresará en prisión.

6 de diciembre. Elecciones para aprobar la Constitución española. En Arrasate vota el 38,77% del censo. De 18.908 posibles electores, se abstienen 11.636 personas, 4.970 votan que sí y 1.930 que no¹³⁹.

139 *El Diario Vasco*, 07/12/1978.

9.3 TRAS LA APROBACIÓN DE LA CONSTITUCIÓN

1979, 3 de abril. Elecciones al Parlamento navarro. Gana UCD. Jaime Ignacio del Burgo.

1979, 1 de marzo. Vuelve a ganar UCD en las elecciones general

1979, 25 de octubre. Estatuto de Autonomía del País Vasco.

1980, 9 de marzo. Parlamento vasco. Gana EAJ-PNV, con Carlos Garaikoetxea.

1981, 19 de marzo. Jacques Chirac, RPR, gana en la segunda vuelta en Francia.

1982, 16 de agosto. Entra en vigor la Ley de Amejoramiento del Fuero en Navarra.

1982, 28 de octubre. Elecciones generales. Gana Felipe González, PSOE.

1983, 8 de mayo. Elecciones navarras. Gana Gabriel Urralburu, del PSN-PSOE.

1984, 26 de febrero. Garaikoetxea gana las elecciones al Parlamento vasco, con EAJ-PNV.

1986, 12 de marzo. Referéndum permanencia de España en la OTAN. En Euskal Herria gana el No a la OTAN, como en Cataluña y Canarias, pero a nivel del Estado gana el Sí.

1986, 16 de marzo. Elecciones legislativas francesas. Gana RPR-UDF con Jacques Chirac.

1986, 22 de junio. Vuelve a ganar las elecciones generales Felipe González, PSOE.

1986, 30 de noviembre. José Antonio Ardanza lehendakari. Gobierno PNV y PSE-PSOE.

1987, 10 de junio. Parlamento navarro. Vuelve a ganar Gabriel Urralburu, PSN-PSOE.

1988, 5 y 12 de junio. Gana el PS en Francia. Michel Rocard, presidente.

1989, 29 de octubre. Felipe González, PSOE, vuelve a ser presidente de España.

1990, 28 de octubre. José Antonio Ardanza, EAJ-PNV. Parlamento vasco. Tras un primer gobierno entre PNV, EA y EE, abandona EA y entra el PSE-PSOE en 1991, PSE-EE después.

1991, 26 de mayo. Juan Cruz Alli, de UPN, gana las elecciones al Parlamento de Navarra.

1993, 21 y 28 de marzo. Jacques Chirac, de RPR, recupera la presidencia en Francia.

1995, 28 de mayo. Parlamento de Navarra. A pesar de ganar UPN, se conforma un tripartito con PSN-PSOE, CDS y EA, siendo presidente Javier Otano, del PSN-PSOE.

1996, 3 de marzo. Por escaso margen. José María Aznar, PP, presidente de España.

1997, 25 de mayo y 1 de junio. Lionel Jospin, PS, presidente en Francia.

1998, 25 de octubre. Gobierno PNV-EA con Juan José Ibarretxe lehendakari.

1999, 13 de junio. Gana UPN en Navarra, con Miguel Sanz.

2000, 12 de marzo. José María Aznar, PP, de nuevo presidente.

2001, 13 de mayo. Parlamento vasco. Juan José Ibarretxe, PNV-EA. Ambos partidos gobiernan hasta septiembre y PNV, EA y EB-IU después, hasta 2005.

2002, 9 y 16 de junio. Elecciones legislativas francesas. Gana UMP, Jean-Pierre Raffarin.

2003, 25 de mayo. Vuelve a ganar Miguel Sanz en Navarra, UPN.

2005, 20 de febrero. Referéndum sobre la Constitución Europea.

2005, 17 de abril. PNV-EA ganan con Juan José Ibarretxe. Gobierno vasco de PNV, EA y EB-IU.

2007, 27 de mayo. Gana UPN-CDN al Parlamento navarro. Miguel Sanz, presidente.

2007, 10 y 17 de junio. François Fillon, UMP, gana las legislativas francesas.

2008, 9 de marzo. Elecciones generales. José Luis Rodríguez Zapatero, PSOE.
 2009, 2 de marzo. Parlamento vasco. Patxi López lehendakari. Gobierno PSE-EE.
 2011, 22 de mayo. Yolanda Barcina, de UPN (separado del PP de Navarra).
 2011, 20 de noviembre. Elecciones generales. Gana el PP. Mariano Rajoy presidente.
 2012, 10 y 17 de junio. Gana el PS con Jean-Marc Ayrault en Francia.
 2012, 21 de octubre. Iñigo Urkullu, EAJ-PNV, gana las elecciones al Parlamento vasco.
 2015, 24 de mayo. Parlamento de Navarra. Gana UPN, pero se crea un gobierno con Geroa Bai, EH Bildu, Podemos Ahal Dugu e Izquierda Ezkerra. Uxue Barkos presidenta.
 2015, 20 de diciembre. Mariano Rajoy, PP, repite como presidente.
 2016, 26 de junio. Nuevas elecciones generales y vuelve a ganar Mariano Rajoy.
 2016, 25 de septiembre. EAJ-PNV gana con Iñigo Urkullu. Conformar gobierno con el PSE-EE.
 2017, 11 y 18 de junio. Elecciones legislativas francesas. Gana LREM, Édouard Philippe.
 2018, 1 de junio. Pedro Sánchez, PSOE, es nombrado presidente por una mayoría de votos en el Parlamento español tras una moción de censura contra Mariano Rajoy.

1979

13 de enero. La Triple A y ATE reivindican un atentado en Donibane Lohizune contra el refugiado arrasatearra José Manuel Pagoaga Gallastegi, "Peixoto", cuando salía de su vivienda en la Place des Basques. Resulta herido grave por disparos de postas desde una furgoneta y quisieron rematarlo con nuevos disparos. Pero no murió. Quedó con secuelas para toda su vida, con una mano destrozada y apenas sin visión.

14 de enero. Se convoca una manifestación para protestar por el atentado en el que quedó herido Peixoto el día anterior. Carga la Guardia Civil y son detenidos Luis Arana, Jon Agirre Agiriano, Jokin Arregi y Mikel Etxagibel, entre otros. Quedan libres al día siguiente y denuncian que fueron objeto de fuertes palizas en el cuartel.

15 de enero. Paros en el Alto Deba y manifestación en Arrasate por el atentado en Iparralde contra "Peixoto", con cargas de la Guardia Civil. Resulta herido Héctor Landaluze, de 15 años, con traumatismo grave por el impacto de una pelota de goma. Se encontraba cenando en la cocina de su casa con su abuela cuando recibe un pelotazo en el cuello. Fue trasladado al Hospital de Vitoria-Gasteiz. También es herida Hilaria Agredilla, propietaria de un bar, en el que penetran varios agentes de la Guardia Civil tras algunas personas que se habían refugiado en el mismo, quedándose sin conocimiento por un golpe de un guardia civil.

30 de enero. Son detenidos por la Policía francesa Ángel Iturbe Abasolo e Isidro Etxabe, que son confinados en Valensole.

1 de febrero. El mismo día en que entra en vigor la Ley de Protección de Seguridad Ciudadana, son detenidos Pedro Mari Ruiz de Azua, J. Ramón y Joxe Miguel Agirre en Arrasate.

21 de febrero. Secuestro fallido de Arantxa Sasiain, de 28 años y natural de Arrasate, en su domicilio de Baiona. Estaba refugiada en la capital labortana. Un individuo bien vestido se presenta en su domicilio diciendo que es policía y portando un arma en la mano. Requiere la documentación de ella y de su compañera de piso, tras lo que le pide que le acompañe. Ya fuera del portal, se percata de que no había más policías en el lugar y de que se acercaba un grupo de personas hacia ella. Reacciona, grita “¡Soy refugiada vasca!” y “Esto es un secuestro”, mientras logra soltarse y echar a correr. Pudo refugiarse en la vivienda de unas personas conocidas. Los testigos de lo que sucedía se acercaron a la comisaría y comprobaron que no había ninguna orden de detención contra ella.

6 de marzo. Protestas, barricadas... con actuaciones de las FOP, en denuncia de la situación de las cárceles y llamar la atención sobre un corte masivo de venas de los presos de la prisión de Soria.

31 de marzo. Encerrona en contra de las extradiciones.

4 de mayo. Cuarto atentado para policial contra Txomin Iturbe Abasolo en cuatro años, en esta ocasión en Biarritz. Resulta herido leve en un brazo. En 1975 intentaron secuestrarle, sin lograrlo y en 1976 fue ametrallado, pero salió ileso.

5 de mayo. El Pleno municipal acuerda reclamar el control municipal de las FOP [y lo volverá a solicitar en un nuevo pleno el 26 de junio].

18 de mayo. Detenido por la Policía francesa en Hendaia Eugenio Barrutia Bengoa.

25 de junio. El BVE asesina en el bar Udalaiz de Baiona a Enrique Gómez Álvarez (25 años), vecino de Arrasate y militante de ETA, ante su compañera Kristina Larrañaga Arando, arrasatearra, que se encontraba embarazada. Los disparos se efectúan desde un Peugeot 305 de color blanco. Enrique Gómez, refugiado desde el año 1974, contaba con el permiso de residencia en regla. Al conocerse la noticia, se suspenden las fiestas de San Juan en señal de duelo y se cierran los establecimientos hosteleros.

A la una de la madrugada se celebra una asamblea en Arrasate y más de dos mil personas inician una manifestación hacia el cuartel de la Guardia Civil. Los botes de humo y pelotas de goma de los agentes se entrecruzan con las piedras y cócteles de los manifestantes, entre los que se producen numerosos contusionados. Se colocan barricadas y la Guardia Civil pasa a disparar con balas desde el cuartel, causando dos heridos: los arrasatearras Félix Guridi Agirreurreta, de 19 años, (con orificio de entrada y salida en región escapular) y Jesús Errasti Elorza, de 15 años, quedándose alojado

el proyectil en el muslo de la pierna derecha. En los bordillos de las aceras de la Avenida de Garibai se apreciaban más impactos de bala.

26 de junio. Paro generalizado en la localidad. El Ayuntamiento, en pleno extraordinario realizado a las 12:00, condena el asesinato de Enrique Gómez y también la utilización de fuego real por parte de la Guardia Civil para repeler las manifestaciones. Reitera la reclamación de control municipal de las FOP, el esclarecimiento de los hechos y la exigencia de responsabilidades. A las 13:00 se celebra una asamblea en Sebero Altube y manifestación posterior. Al llegar ésta al cruce con la Avenida Biteri, a unos 200 metros del cuartel, arrecian los gritos contra las FOP, siendo contestados con material antidisturbios, "con más profusión que en la madrugada anterior" según El Diario Vasco. Tres o cuatro detenciones.

27 de junio. Medio centenar de trabajadores de Unión Cerrajera paran tras realizar una asamblea por la mañana y elaboran un comunicado de condena. Nuevas manifestaciones disueltas por las FOP en la localidad. Misa en Musakola por Enrique Gómez.

29 de junio. Seis coches-patrulla de las FOP controlan la comitiva que acompaña al cadáver de Enrique Gómez y desvían el cortejo para evitar que pase por Arrasate, localidad de Kristina Larrañaga Arando, compañera del difunto, y dirigen los vehículos directamente a Vitoria-Gasteiz, donde se realiza el funeral en la iglesia de San Andrés de Txagorritxu. Una manifestación protesta en Arrasate por los impedimentos y en algunas empresas se lleva a cabo una hora de paro como duelo.

5 de julio. Manifestación en Arrasate y cargas policiales.

2 de agosto. Miembros del BVE persiguen un vehículo de miembros de ETA refugiados cerca de Angelu, a los que disparan en varias ocasiones. Dos de los refugiados salen del auto corriendo hacia la playa de Biarritz, mientras que Arantxa Sasiain, a la que intentaron secuestrar el 21 de febrero, logra esconderse debajo de un vehículo. Juan Lopategi Carrasco (36 años) y el vecino de Arrasate, Ángel Iturbe Abasolo, resultan heridos de bala. El primero de ellos, Lopategi, morirá a los dos días por las graves heridas recibidas.

8 de agosto. Juan José Etxabe y dos de sus hijas comienzan una huelga de hambre en el Ayuntamiento de Donibane Lohizune, al serles retirados los permisos de comerciante y residencia.

17 de agosto. Las autoridades francesas decretan la expulsión de Juan José Etxabe, aunque permanecerá en huelga de hambre hasta el día 23. Tres días antes, el día 20, otra veintena de refugiados inicia una huelga de hambre en la iglesia de Santa Ana de Hendaia, para protestar por la situación en la que se encuentran. [Finalmente se le concederá permiso para permanecer dos meses].

7 de septiembre. Suspensión del pleno municipal por incidentes causados en el interior del edificio con la situación de los refugiados. En esos días se celebraron diversas encerronas y se presentaron mociones en diversos ayuntamientos vascos.

8 de septiembre. "Incontrolados" hacen explotar una nueva bomba en el restaurante de Juan José Etxabe, en Donibane Lohizune.

17 de septiembre. La Policía detiene en Donibane Lohizune a Juan José Etxabe y lo expulsa de Iparralde.

10 de octubre. Bomba de ETA contra el concesionario de la Renault, en su campaña contra intereses económicos franceses.

16 de noviembre. Por la mañana. Varios miembros de los Comandos Autónomos Anticapitalistas (CCAA) se hacen con un coche Morris MG en el barrio de San Andrés a punta de pistola y abandonan a su propietario, atado a un árbol, en un paraje aislado del barrio de Udala. Uno de los miembros del comando le dejó su anorak, para el frío, así como 2.000 pesetas. Ese vehículo será empleado momentos después para realizar un atentado mortal.

16 de noviembre. Hacia las 14.30. Los CCAA acaban con la vida de Juan Luis Aguirreurreta Arzamendi, de 32 años, padre de dos hijos y administrativo de la empresa Pinturas Velasco, cerca de su domicilio en la calle Ignacio Zuloaga, tras acceder a ella por la calle San Francisco, en las inmediaciones del bar Chelsea. Dos miembros del comando le disparan con pistolas, siendo alcanzado por seis balas, dos de ellas en el pecho y una tercera en el cuello. Introducido en una furgoneta, fue trasladado al Servicio de Urgencias del centro asistencial, donde llegó cadáver.

La Corporación, que se encontraba realizando el pleno municipal ordinario, suspende la sesión en señal de duelo, guarda un minuto de silencio de repulsa por el atentado y expresa su "condolencia más profunda" a los familiares de Juan Luis Aguirreurreta. Los tres puntos son aprobados por PNV, PSE-PSOE y EE, y la abstención de HB y EMK-OIC.

17 de noviembre. Ante la acusación de los CCAA contra Juan Luis Aguirreurreta de ser "confidente de las FOP", de "dirigir a los grupos de extrema derecha" y de "haber pertenecido a la Policía Político Social", la familia afirma que no estaba amenazado, reivindica su memoria, y sale al paso de las acusaciones afirmando que "nunca ha pertenecido a partido político alguno, no ha tenido relación con la Policía ni con ningún grupo de extrema derecha". "Resulta incomprensible –añade la familia- que unos vanos rumores inconsistentes, sin la menor comprobación, hayan producido tan gravísimos efectos". En un funeral abarrotado de gente en la iglesia de San Francisco, que se oficia en euskera y castellano, se lee una pastoral de los obispos de Bilbao y San Sebastián. El féretro fue sacado a hombros de familiares y llevado en un furgón fúnebre al cementerio, donde se le dio sepultura ante la presencia del alcalde José Antonio Ardanza y otras autoridades.

1980

21 de enero. Atentado de ETAm contra el vecino Manuel Fernández García, del bar Periquín, en el barrio de Garagarza, que resulta herido de tres impactos de bala: una en el brazo derecho y dos en el muslo derecho. Trasladado en primera instancia al centro asistencial de Arrasate, ingresó posteriormente en la Residencia Ortiz de Zarate de Vitoria-Gasteiz. Según recoge *El Diario Vasco* del día siguiente: “En algunos medios se sospechaba que la acción pudiera tener relación con la presencia, algunas veces –se decía-, de miembros de la Guardia Civil en aquel bar mientras realizan servicios”. En la reivindicación, ETA le acusa de “confidente”.

7 de febrero. La Policía francesa detiene a los integrantes de un vehículo interceptado junto a la Estación de Biarritz. Txomin Iturbe Abasolo, miembro destacado de ETA, resulta herido por dos balas en esa ocasión, una de ellas le roza el cuello y la otra impacta en una pierna. Los otros dos detenidos son Eugenio Etxebeste y Jokin Gorostidi. Este último estaba dando cuenta a los dos miembros de ETA de las conversaciones con José María Areilza. Txomin Iturbe será juzgado en junio y condenado a tres meses de prisión, por lo que saldrá en libertad.

8 de mayo. El ministro del Interior, Juan José Rosón, anuncia “mayor rigor” contra las manifestaciones no solicitadas. El día 21 de ese mes, anuncia un plan de medidas policiales en el País Vasco.

10 de junio. Detención policial de Danel Ansoategi Etxebarria. Cuando estaba siendo interrogado en la Comisaría de Policía de Amara, pierde el conocimiento, y lo recobra estando en el hospital de Donostia. Será puesto en libertad sin cargos y sin pasar ante el juez. Denunciará torturas.

16 de junio. El pleno del Ayuntamiento de Arrasate acuerda emitir un bando recomendando a la vecindad no abrir la puerta de casa, en las horas nocturnas o diurnas, a nadie que se autotitule autoridad judicial o policial.

2 de julio. Es detenido por la Policía Alfredo Ircio Sáez de la Fuente, en Vitoria-Gasteiz.

1 de agosto. Los grupos políticos de la Corporación -EE, EMK, HB, PNV y PSOE- deciden no acudir a prestar declaración en el cuartel de la Guardia Civil sobre el acuerdo tomado en el pleno municipal del 16 de junio, a pesar del requerimiento efectuado. Por el contrario, declaran públicamente la ratificación del acuerdo.

30 de agosto. Pakita Urresti y Noelia Olabarria Gandiaga, trabajadora del Instituto de Arrasate, resultan heridas en un atentado del Batallón Vasco Español en la Sala 34 de Ondarroa, donde es asesinado Ángel Etxaniz Olabarria (42 años). En Unión Cerrajera realizan un paro como protesta por el atentado.

14 de septiembre. Otra bomba contra los Etxabe, en esta ocasión contra el restaurante de Jokin Etxabe en Baiona, que lo reivindicaban los GAE.

3 de octubre. La Policía francesa detiene en la localidad francesa de Tarascon (Provenza-Alpes-Costa Azul) a Juan José Etxabe Orobengoa. Tras pasar por el juez queda libre.

7 de octubre. Detención en Arrasate de Enrique Arana Mendikute por parte de la Guardia Civil.

19 de octubre. Detenciones en Arrasate.

7 de noviembre. En una operación contra ETAm, la Policía detiene a Félix Bengoa Unzurrunzaga (obrero, de Oñati) y los arrasatearras: Ramón Arzamendi Madinabeitia (mecánico industrial, nacido en Arrasate y vecino de Bergara), Pedro Juan Guridi Arozena (de 23 años), Ramón Bidaburu Otadui (carpintero) y Francisco Ansoategi Iribecampos (administrativo). Al menos los cuatro últimos denunciaron haber sufrido torturas, incluso el último citado, Ansoategi, que quedó libre sin pasar ante el juez.

15 de noviembre. Vuelve a ser detenido Juan José Etxabe por la Policía francesa. En esta ocasión será encarcelado.

16 de noviembre. Es detenido el arrasatearra Mikel Zubia Murua "Txona" en Aretxabaleta, en relación con las detenciones del día 7. Irá a prisión y denunciará torturas en la Comandancia del Antiguo.

19 de noviembre. El Senado español aprueba una nueva Ley Antiterrorista.

17 de diciembre. Más detenciones.

1981

17 de enero. Es detenido y encarcelado Mikel Urrutia Orobengoa.

9 de febrero. Amplio seguimiento en Arrasate de la huelga general convocada por los partidos PNV, PSE-PSOE, PCE y EE y los sindicatos CCOO, ELA-STV y UGT para denunciar el secuestro y la muerte por ETAm del ingeniero jefe de la central nuclear de Lemoiz, José María Ryan Estrada (39 años).

16 de febrero. Nueva huelga general, en este caso en protesta por la muerte del militante de ETAm Joxe Arregi Eizagirre (30 años), por torturas, en la Dirección General de Seguridad (DGS) de Madrid. Había sido detenido el día 4 en la capital española

24 de marzo. Son detenidas 29 personas en diversas operaciones policiales en relación con ETA, dos de ellas en Arrasate: Joseba Uribecampos y Vicente Senar Huete. Al menos este último denunció torturas. Son ingresados en prisión.

11 de mayo. Una veintena de personas son detenidas por la Guardia Civil en la cuenca del Deba. La Guardia Civil anuncia la desarticulación de dos comandos de ETAm, "Urko" en Eibar y "Muru" en Arrasate, También hay detenciones en Soraluze y Bergara. En esta última localidad (en Osintxu), es detenido Francisco Martín Robles, natural de León y vecino de Arrasate, que denuncia torturas. En Arrasate son detenidas: Julia Pagaldai Leibar, Juan Agirre Agiriano, -ambos denuncian torturas- y Francisco García Fernández. También informan de la localización de un zulo en esta localidad, con granadas, armamento y diversos útiles para explosivos. En la misma operación, la Guardia Civil se persona en la vivienda de Gabriel Urizar, que no se encontraba en casa. Su madre, María Murgoitio, no les abre la puerta y les dice que su hijo no se encuentra allí. Los agentes echan la puerta abajo y entran en la casa. María Murgoitio se encara con los guardias civiles y uno de ellos, según cuenta ella, la golpea con su arma, y cae al suelo.

6 de junio. Entra en vigor la Ley de los estados de alarma, excepción y sitio.

14 de julio. Esperanza Iñarra y María del Carmen Iturbe, vecinas de Arrasate que se encontraban de vacaciones en México, son detenidas en Oaxaca, junto a otras personas allegadas a refugiados, coincidiendo con la visita del presidente español Leopoldo Calvo Sotelo a ese país.

24 de julio. Sobre las 02:00, ETAm coloca un artefacto en uno de los tres transformadores eléctricos de Iberduero [actual Iberdrola] en la localidad, junto a la carretera a Bergara, en su campaña contra la central nuclear de Lemoiz. El transformador quedó destruido y provocó el incendio de 19 toneladas de aceite, teniendo que intervenir los bomberos de Arrasate y Eibar, logrando apagar el fuego a las 04:00. La onda expansiva afectó a los caseríos de la zona, con rotura de cristales. La empresa calcula que los daños ascienden a unos 25 millones de pesetas. Ese mismo día, ETAm atacó otras dos instalaciones de Iberduero en Altzo y Lemoa.

3 de septiembre. Manifestación en Arrasate a favor de presos y refugiados.

16 de septiembre. Huelga en el Valle de Leniz el mismo día de la celebración de un juicio en Madrid contra vecinos de Arrasate y Oñati por diversos atentados de ETA entre 1978 y 1980: José Ramón Bidaburu Otaduy "Txarra", Pedro Juan Guridi Arocena "Pedrotxo" y Félix Bengoa Unzurrunzaga. En un juicio anterior fueron juzgados también Mikel Zubia Murua "Txona" y Ramón Arzamendi Madinabeitia. En Arrasate el paro fue "prácticamente total", según *El Diario Vasco*.

30 de septiembre. Manifestaciones en Arrasate y en numerosas localidades vascas "en contra de la represión".

10 de octubre. Un vehículo que marchaba “a gran velocidad” por la calle Garibai, ocupado por dos guardias civiles del cuartel de Oñati, atropella mortalmente al adolescente de 15 años José Antonio Mateos Rodríguez, y deja herido muy grave a José Luis Gómez Nieto, de 17 años. Ambos se encontraban haciendo auto-stop para volver a Eskoriatza, donde vivían, y los dos estudiaban en la Escuela Profesional de Aretxabaleta. Los agentes José López Marquez (conductor) y Francisco Machado Espinosa, ambos de 20 años, circulaban en un Seat 127 que llevaba cambiada la matrícula, y, según los periódicos, “al parecer se encontraban en una situación muy poco recomendable para conducir”. El coche dio varios bandazos, alcanzando a ambos jóvenes, y “desplazó unos cinco metros a un Seat 131, debajo del cual quedó el infortunado” José Antonio Mateos.

José Antonio Mateos

José Luis Gómez permaneció 15 días en la UVI, con traumatismo frontal, la nariz y el brazo derecho rotos, lesión de vértebras, y tuvieron que hacerle un trasplante de córnea. En los días sucesivos nadie se acercó a pedir disculpas a las familias de los jóvenes por el daño causado o a mostrar interés por el estado del herido.

16 de octubre. Detenciones de Félix Arriaran Arregi, Iván Arana Altuna (que denunciará torturas) y Fernando Reyes Azurmendi Vélez de Mendizabal (saldrá libre tras pasar ante el juez, denunciará torturas) en Arrasate, y de Rafael Nafarrete en Eskoriatza, por parte de la Guardia Civil.

17 y 19 de octubre. Manifestaciones a favor de las personas detenidas.

18 y 20 de octubre. Nuevas detenciones de la Guardia Civil: José María Juaristi Querejeta (denuncia torturas) y Xabier Uribesalgo.

3 de noviembre. Detenciones de Jagoba Aranzabal Gamarra y José Antonio Agiriano Ezkurra por la Policía.

13 de noviembre. Son detenidas las siguientes personas en Arrasate: Cristina Azurmendi, Juan Bautista Agirre Mogurzur, Isabel Aranguren y Javier Heriz Velasco.

14 de noviembre: Es detenido Joseba Imanol Talledo Zubillaga por la Policía en Arrasate. Saldrá libre con cargos y denunciará torturas.

19 de diciembre. Manifestación en solicitud de amnistía.

En este año son detenidos también Paco Robles, ex miembro del Comité de empresa por la Candidatura Unitaria, y Jon Agirre, ex trabajador de la Unión Cerrajera¹⁴⁰.

1982

12 de febrero. Manifestación “en contra de la tortura y de la represión” de las FOP.

9 de marzo. Detenciones llevadas a cabo por el Mando Único de Lucha Contraterrorista en relación con ETAm en varias localidades: en Arrasate, Agustín Aranburu García, y en Eskoriatza: Iñaki y José Ramón Gurrutxaga. En relación con los CCAA, también en Eskoriatza, Alex Belategi. Queda libre sin cargos Agustín Aranburu, aunque denunció torturas. También José Ramón Gurrutxaga “Harristi” afirmó haber sido objeto de golpes con porras en las plantas de los pies y estiramiento de los pelos durante los interrogatorios de la Policía en la capital alavesa, así como “tortura psicológica” durante su estancia en Madrid.

16 de marzo. Nuevas detenciones: Xabier Larreta, sacerdote, y Luis Pagoaga Gallastegi, de Gestoras pro Amnistía, que queda libre tras pasar ante el juez.

30 y 31 de marzo. Intervención de las FOP contra manifestaciones convocadas al conocerse que la autopsia del médico de Oiartzun, Esteban Muruetagoiena, fallecido tras pasar nueve días en dependencias policiales, muestra señales de torturas.

7 de abril. El Gobierno Civil de Gipuzkoa prohíbe el Aberri Eguna convocado por HB en diversas localidades.

11 de abril. Cargas policiales contra los intentos de manifestación en Arrasate y otras localidades en el Aberri Eguna, en convocatoria organizada por HB y prohibida por el Gobierno Civil.

7 de mayo. Redada policial contra Juanjo Motrel, Paquita Gil, Alberto Altube, Joseba Uribecampos y Mario Serrato. En Madrid son detenidas otras cuatro personas. Los cuatro últimos mencionados salen libres sin pasar ante el juez.

11 de mayo. La Policía detiene en Vitoria-Gasteiz a Koldo Errasti Urrutia. Será encarcelado.

21 de mayo. Nueva detención de la Policía: Bixente Uribetxeberria. Irá a prisión.

12 de junio. Txomin Iturbe Abasolo es detenido cerca de Biarritz por la Policía francesa y encarcelado bajo la acusación de tenencia ilícita de armas (un revólver). También son detenidas Marcelle Aguerretche y Xabier Arrinda Urizar, además de 25 refugiados más. Txomin Iturbe saldrá de prisión el 3 de marzo de 1983.

140 CCOO, LAB y ESK de Unión Cerrajera. Op. Cit., p. 19.

6 de julio. Xabier Pagaldai Uribe y Antonio Elorza Gorosabel son detenidos cuando se presentan ante las autoridades judiciales.

9 de julio. El arrasatearra Imanol Azkue Etxeberria es detenido por la Policía en Hernani. Ingresará en la cárcel.

14 y 15 de julio: Nuevas detenciones de la Policía en Arrasate: Kepa Ormaetxea Milikua, Inocencio y Koldo Calleja, Eugenio Ochoa Ugalde y Ramón Urrizalki. Irán a prisión, menos los hermanos Koldo e Inocencio Calleja que salen libres sin pasar ante el juez. Al menos Ormaetxea, Urrizalki y Ochoa denuncian torturas en las dependencias de Vitoria-Gasteiz y Madrid durante siete días. El día 21 ingresan en Carabanchel.

23 de septiembre. Son detenidos por la Policía Xabier Pérez de Arenaza Sogorb, Antonio Iturbe Abasolo y Koldo Ibarburen, por presunta relación con ETA. Permanecen tres días en la Comisaría de Vitoria-Gasteiz y cuatro días más en la de Madrid. Al final salen en libertad los tres, sin pasar ante el juez.

30 de septiembre. ETApM VII Asamblea anuncia públicamente que se disuelve. Los miembros de la VII Asamblea dan una rueda de prensa, sin capuchas, con el anagrama de la organización y la foto de Pertur de fondo.

1 de octubre. Hacia las 03:45, dos bombas hacen explosión en el Banco de Vizcaya, en la Avenida de Garibai, y en el Banco de Santander, en Ignacio Zuloaga, colocadas en las ventanas. Los daños son cuantiosos en ambas entidades. En el primero de los casos, la onda expansiva destroza las cristaleras de la fachada principal de Roneo Unión Cerrajera, situada enfrente, y diversos daños (cristaleras rotas y la puerta metálica arrancada) en la Caja de Ahorros Provincial de Guipúzcoa (CAP), oficinas contiguas al Banco de Vizcaya. También Amuebladora Mondragonesa fue alcanzada docenas de cristales en viviendas contiguas. La onda expansiva del Banco de Santander afectó a dos vehículos y numerosos cristales de viviendas cercanas.

7 de octubre. Es detenido por la Policía Manuel Unamuno. Sale en libertad sin pasar ante el juez.

25 de octubre. Detenciones de Itziar Aranburu y Santiago Zeziaga.

31 de octubre. Se hace público un decálogo elaborado por un grupo de expertos por encargo del Ministerio del Interior, que será conocido como Plan Zen (Zona Especial Norte).

1983

24 de enero. Se suspende el juicio por el que Ramón Urrizalki, detenido y encarcelado en 1982, acusado por la Audiencia Nacional de “presunto delito de colaboración con banda armada”, y el caso queda sobreesido.

1 de febrero. Es detenido el arrasatearra José Luis Encinas “Piter” por la Policía, en relación con el grupo Iraultza y la bomba que les explotó a tres de sus militantes, cuando pretendían activarla en el interior de un vehículo R-5 en Vitoria-Gasteiz, el 26 de enero. Alex Lakuntza, de Antzuola, y el oñatiarra Ángel Fernández resultan heridos, mientras que Piter Encinas logra salir del coche. Ángel Fernández (26 años), morirá el 3 de febrero en el hospital de la Cruz Roja de Madrid, donde permaneció incomunicado. A su vez, “Piter” Encinas, que denunció malos tratos y tortura psicológica durante su detención, ingresó en prisión, donde permaneció dos años y medio en Carabanchel, Alcalá-Meco y Herrera de la Mancha.

8 de marzo. Es detenido Antxon Urrea por la Policía.

10 de abril. Manifestación en contra de la instalación de una Comisaría de Policía en la localidad.

19 de abril. Hacia las 04:05. Los militantes de ETAm José Antonio Garate Askasibar y Félix Badiola Etxaburu, ambos de 25 años, mueren en el aparcamiento Garibai de Arrasate al explotarles entre las manos una bomba que pretendían colocar. Los otros dos componentes del comando, Agustín Sarasketa Escribano y José Luis Herrera Pérez, resultan con heridas muy graves y menos graves, respectivamente, e ingresados en la Residencia Ortiz de Zarate de la capital alavesa. Una decena de vehículos del aparcamiento resultaron dañados de diversa consideración.

19 de abril. Sobre las 04:30. Al parecer, el comando de ETAm había colocado una primera bomba en la sucursal del Banco de Santander y se disponían a preparar dos artefactos más. Varios coches aparcados en la calle Zuloaga sufrieron importantes desperfectos.

19 de abril. A las 19:30. Se celebra una manifestación en solidaridad con las personas muertas, a la que asisten alrededor de 300 personas. Tras dar una vuelta por las principales calles, cantaron el Eusko Gudariak en la plaza Biteri.

20 de abril. Cargas policiales con motivo del funeral en Eibar de los dos militantes de ETA fallecidos en Arrasate el día anterior.

27 de abril. La Guardia Civil detiene a José Luis Pagoaga Gallastegi. Ingresó en prisión.

5 de julio. Detención de Mikel Larunbe por parte de la Guardia Civil. Sale libre sin pasar ante el juez.

13 de julio. Cuatro personas son detenidas en un gran despliegue policial primero en la zona de Santa Marina, hacia las 2:00 de la mañana. Dos de las detenciones se llevan a cabo dos horas después en Musakola: Carlos Arizabaleta y Juan José Motrel. Las otras dos, en la calle Olarte: Maite Sanz y Ángel Uribetxeberria (hermano de un concejal del PNV). Ambos saldrán libres sin pasar ante el juez, aunque a los cuatro se les había conducido a la Comisaría de Eibar y aplicado la Ley Antiterrorista.

13 de agosto. Txomin Iturbe Abasolo es detenido y confinado por la Policía francesa.

26 de octubre. El Consejo de Ministros aprueba las nuevas medidas antiterroristas, que serán suscritas por el Congreso de los Diputados el 3 de noviembre.

9 y 10 de noviembre. Son detenidos por la Policía Pello Ugarte, José Ramón Arkauz Arana (denuncia torturas), José María Sagasta y Aitor Otaduy. Los cuatro salen en libertad sin pasar ante el juez.

1984

16 de enero. Txomin Iturbe es detenido cuando acude a la Subprefectura de Baiona a renovar su documentación. Será confinado en Tours, pero a los diez días escapa de allí.

31 de enero. Bomba de “incontrolados” contra el vehículo del miembro de EAJ-PNV, Juan José Uriarte Muruaga, “Bermi”. Daños materiales.

23 de marzo. Los Grupos Antiterroristas de Liberación (GAL) asesinan de tres balazos a Xabier Pérez de Arenaza Sogorb (35 años) en la gasolinera Saint Martin de Biarritz, en el interior de su vehículo. Un individuo, que marchaba en una moto, dispara cinco tiros contra el parabrisas, alcanzándole tres balas en la cabeza. Natural de Aretxabaleta, Pérez de Arenaza vivió desde los ocho años en el barrio de San Josepe de Arrasate, hasta que se refugió en Lapurdi en 1983. En el mismo Biarritz, una manifestación de Anai Artea termina en enfrentamientos con la Policía francesa. Tras una asamblea en la plaza de Sebero Altube, otra manifestación recorre las calles de Arrasate. Al final se producen algunos cortes de carretera. El Hospital Comarcal, lugar donde trabajaba Marixabel Iturbe Abasolo, esposa de la víctima, realizó un paro de condena.

24 de marzo. En Arrasate, pleno extraordinario en el Ayuntamiento a las 13:00, que denuncia el asesinato de Xabier Pérez de Arenaza. Tras el pleno se celebra una manifestación. Por la tarde, los CRS cargan con dureza contra cientos de personas que frente a la comisaría de Biarritz denunciaban el asesinato de Xabier Pérez de Arenaza. Tres personas son detenidas. Tras diversas disoluciones, unas cien personas vuelcan

una decena de vehículos en la Avenida de Verdún, dando fuego a dos de ellos. También, un cóctel molotov es lanzado contra un vehículo de los CRS, sin llegar a prender.

27 de marzo. Tras un acto de homenaje en Biarritz, los restos mortales de Xabier Pérez de Arenaza cruzan la frontera ante un fuerte despliegue policial francés y español. Tras algunos forcejeos, una tanqueta y otros vehículos de las UAR de la Guardia Civil se colocan detrás del furgón funerario y obligan a la comitiva a circular por la autopista -evitando pasar por los pueblos para evitar homenajes- mientras un helicóptero vigilaba desde el aire. Al llegar a Arrasate, el ataúd es portado a hombros e introducido en el Ayuntamiento, donde queda instalada la capilla ardiente en la sala capitular.

28 de marzo. HB, KAS, Gestora pro Amnistía y LAB convocan una huelga general en Gipuzkoa en contra de la “guerra sucia” y el asesinato de Xabier Pérez de Arenaza, así como de la emboscada de Pasaia en la que fallecieron cuatro miembros de los CCAA por disparos policiales. En Arrasate, la huelga es secundada de forma total en todos los sectores laborales y centros de enseñanza: asambleas, paros, minutos de silencio y manifestaciones.

15 de junio. Es detenido en una vivienda de Hernani por la Guardia Civil el arrasatearra y miembro de ETA, Jesús María Zabarte Arregi, junto al matrimonio que les cobijaba en casa y otras cuatro personas, en el transcurso de una violenta operación policial contra un comando de ETA. El operativo se salda con la muerte de dos de sus miembros: Agustín Arregi Perurena (31 años) y Juan Luis Lekuona Elorriaga (29 años), y Zabarte será encarcelado. Denunciará torturas.

11 de julio. Son detenidos por la Guardia Civil Juan José y Francisco Javier Arregi, Juan Iriarte y Juan José Gorosabel. Los cuatro salen libres sin pasar ante el juez.

Julio. A petición de Felipe González, Txomin Iturbe se entrevista en París con el jesuita José María Martín Patiño. La propuesta del presidente español solicitaba una tregua de un año a ETA. Esta no fue aceptada tal como se planteaba y Txomin Iturbe fue confinado en la localidad francesa de Tours.

23 de agosto. Nuevo atentado de los GAL. En esta ocasión colocan una bomba en el bar de la familia Etxabe en Baiona, causando heridas a cuatro personas.

27 de septiembre. El Congreso español aprueba otra Ley Antiterrorista.

30 de septiembre. Muere Pakito Arriaran Arregi, de 29 años y natural de Arrasate, en una confrontación armada con el Ejército de El Salvador. Pakito Arriaran, tras exiliarse en Iparralde en 1978 escapándose de la Policía española, se había incorporado a la guerrilla salvadoreña (FMLN). ETAm no hará pública su muerte hasta el 25 de octubre, para no entorpecer las conversaciones entre el Estado y la guerrilla. No hay acuerdo en el pleno municipal del día 27 para que Arriaran sea declarado “hijo predilecto” de Arrasate.

22 de noviembre. El paro es bastante generalizado en la localidad con motivo de la convocatoria de huelga general por el asesinato en Bilbao del portavoz de la coalición HB en el Parlamento vasco, Santi Brouard (65 años), por los GAL. Asamblea y manifestación.

3 de diciembre. A las 09:30. Dos individuos roban al joven J.M.E el coche de su padre, un R-4, en las inmediaciones de la Escuela Profesional Politécnica. En la subida a Udala, a J.M.E. lo dejan atado con una cadena a un árbol, hasta que unos baserritarras lo encuentran y logran romper la cadena. Ese coche será utilizado para realizar el posterior atentado menos de una hora después.

3 de diciembre. A las 10:20. ETA hace explotar tres artefactos (32 kilos de goma-2 y 48 de tornillos en cuatro ollas) al paso de dos Land Rover de la Guardia Civil en el barrio de Garagarza, quedando cuatro agentes heridos de diversa consideración: tres menos graves –el cabo José Sáez Eslava (24 años), José López Berrio (22 años) y Manuel Castillo Fernández- y uno leve: Alejandro García Joaquín (26 años). Tras ser atendidos en el Hospital Comarcal, son ingresados en la Policlínica de Donostia. Un cuarto artefacto falló y ello evitó mayores consecuencias.

26 de diciembre. Entra en vigor la Ley Antiterrorista.

1985

3 de enero. Entra en vigor la Ley contra Bandas Armadas y Elementos Terroristas, que desarrolla el artículo 55.2 de la Constitución española.

30 de enero. Agustín Bergaretxe es detenido por la Policía francesa en Angelu, y es encarcelado.

10 de marzo. Edurne Iturbe Bengoa y Félix López Losada, vecinos de la localidad, son detenidos y encarcelados en Madrid por la Policía en relación con ETA. Ambos denuncian torturas.

13 de marzo. José Luis Arregi y Bixente Lazaga Otero son detenidos por la Policía en la localidad, pero los dos salen libres sin pasar primero ante el juez.

13 de mayo. ETA coloca una bomba adosada a los bajos del vehículo del agente de la Guardia Civil Francisco Arias Cuadrado (23 años), en la Plaza Deko, que resulta herido en codo, antebrazo y muslo derechos y región parietal. Fue intervenido quirúrgicamente en el Hospital Comarcal. La onda expansiva causa daños en las viviendas próximas y en varios vehículos aparcados en el lugar.

22 de mayo. Son detenidos por la Policía en Arrasate: Aitor Errazti, Aitor Ansoategi y Aitor Orobengoa Otardui. Los tres son puestos en libertad sin pasar ante el juez. Al

parecer, la Policía se encontraba tras la pista de un comando de ETA que operaba en la zona y en el que uno de sus componentes supuestamente se llamaba Aitor.

Aitor Orobengoa no fue llevado a la Comisaría. Fue “secuestrado”, según sus palabras, por varios individuos de paisano, que no se identificaron, sacándolo de su casa a las 03.00 de la mañana. Lo llevaron a un paraje deshabitado en las afueras de Arrasate, en un vehículo sin placas. El desasosiego aumentaba en él, ya que en esas fechas estaban muy activos los GAL y otros grupos parapoliciales, por lo que cuando llegaron otros vehículos, esos ya con los distintivos policiales, se tranquilizó algo. Tras un interrogatorio, le dijeron: “Nos hemos confundido”, y lo llevaron de nuevo a su casa. [Aitor Orobengoa llegó a ser concejal de EE en 1986; tiempo después sufrió otro tipo de violencia, de signo contrario].

30 de mayo. Es detenido en Baiona, y seguidamente puesto en libertad por la Policía francesa, Ángel Iturbe Abasolo.

27 de septiembre. Huelga generalizada en Arrasate en protesta por el atentado de los GAL contra cuatro refugiados, militantes de ETAm, en el bar Monbar de Baiona el día 25 a la noche. En una de las protestas, un grupo de manifestantes descerraja la puerta de la Casa del Pueblo y penetra en su interior destrozando el mobiliario, tres máquinas tragaperras del bar, numerosas botellas y vasos, además de causar daños en el techo del local. También realizan pintadas en las paredes: “PSOE asesinos” o “PSOE-GAL berdín da”. Al día siguiente, el secretario general del PSE-PSOE, José Antonio Maturana, protesta por lo que consideran “inhibición” de la Ertzaintza, que se encontraba presente a unos 20 metros de distancia del lugar. Achaca “incumplimiento de las promesas” realizadas el día anterior en previsión de ataques como este y recuerda otros realizados anteriormente.

No podías pasar por la calle sin verte en peligro si no participabas en ese tipo de convocatorias o te reconocían los manifestantes. Muchas de las manifestaciones terminaban en la Casa del Pueblo. Ante la repetición de los ataques, llamábamos a la Ertzaintza, pero muchas veces no nos respondían. Presentábamos denuncias y no prosperaban. Era la tónica habitual en estas convocatorias.

18 de octubre. Ángel Padín Rico, delegado del sindicato Comisiones Obreras (CCOO) en la factoría Limsa, es abordado por cinco individuos encapuchados que le ponen una capucha en la cabeza y lo introducen en un vehículo. Trasladado a un local, es golpeado y amenazado de muerte, y, con un cuchillo, le hacen cortes en el pecho marcándole las siglas “GAL”. Se denuncia que en dos meses son cinco los casos similares, protagonizados por “incontrolados”, en el País Vasco.

5 de diciembre. A la 01:20 de la madrugada. Atentado mortal de ETA en el aparcamiento de la antigua estación de Renfe de Arrasate contra Mario Manuel Leal Baquero (29 años). El agente estaba destinado en el cuartel de la Guardia Civil de Aretxabaleta. Se encontraba de paisano y fue alcanzado por siete impactos de bala disparados a corta distancia por dos individuos encapuchados. Un tercero les esperaba en un vehículo para darse a la fuga. Natural de Pontevedra, Mario Leal era padre de una niña de 5 años.

6 de diciembre. A las 05:30 de la mañana. Son detenidos por la Guardia Civil en su domicilio de Arrasate, Maite Murua y José Agustín Ibarluzea "Txispas", y conducidos al cuartel de Intxaurrondo. Ambos fueron puestos en libertad: la primera sin pasar ante el juez, y el segundo tras declarar ante él.

6 de diciembre. A las 17:00. Los funerales de cuerpo presente por el guardia civil Mario Manuel Leal se llevan a cabo en la iglesia de la Ascensión de Aretxabaleta. De allí, su cadáver fue llevado en un furgón mortuario a Avilés, de donde era la viuda, para ser enterrado.

11 de diciembre. La Guardia Civil detiene a Xabier Uribe Etxeberria, Aitor Alberdi y José Ramón Bolinaga. Sin pasar ante el juez, son puestos en libertad los tres.

18 de diciembre. Protestas, manifestaciones y cargas en el transcurso de una huelga general convocada en Gipuzkoa al aparecer el cuerpo sin vida de Mikel Zabalza Garate (32 años) en el río Bidasoa el día 15, días después de haber sido detenido por la Guardia Civil.

1986

4 de febrero. Es detenido Santos Izagirre por la Policía en la localidad. Sale libre sin cargos después de declarar ante el juez.

25 de febrero. El Congreso español aprueba el Proyecto de Ley Orgánica de Fuerzas y Cuerpos de Seguridad.

27 de abril. Son detenidos los hermanos Txomin y Ángel Iturbe Abasolo por la Policía francesa en un control de carretera en Ahetze. Tres meses después Txomin Iturbe será deportado a Libreville (Gabón, África).

13 de mayo. El pleno extraordinario del Ayuntamiento de Arrasate, con los votos de HB y PNV, aprueba una moción solicitando la puesta en libertad de Txomin Iturbe. Los ediles de PSE-PSOE y EE se ausentan del Pleno.

8 de junio. El sindicalista de CCOO en la empresa Limsa, Ángel Padín Rico, es secuestrado por segunda vez, y le graban de nuevo las siglas GAL, en esta ocasión en el muslo.

También le amenazan y humillan obligándole a caminar de rodillas por un descampado comiendo hierba. Padín presenta denuncia ante la Ertzaintza tras ser atendido en el hospital comarcal. El sindicato CCOO expresa su protesta por este nuevo secuestro.

8 de junio. ETA termina con la vida del cabo primero de la Guardia Civil Antonio Ramos Ramírez (28 años), que iba de paisano, cuando entraba en su vehículo en la calle Doctor del Valle, del barrio de San Andrés, hacia las 23.00. Gravemente herido, fallece cuando era trasladado al Hospital del Alto Deba. Ramos estaba destinado en el cuartel de la Guardia Civil de Oñati, y, al parecer, pudo disparar su arma para intentar repeler la agresión¹⁴¹, ya que dos de las balas que impactaron en el vehículo fueron disparadas desde el interior. Antonio Ramos era natural de Espera (Cádiz), tenía un hijo de cinco años y su mujer se encontraba embarazada de seis meses.

9 de junio. Se celebran en la iglesia parroquial de San Miguel de Oñati los funerales por el guardia civil Antonio Ramos Ramírez, asesinado en Arrasate el día anterior, ante la presencia de numerosas autoridades políticas y de los distintos cuerpos policiales. Agentes de la Guardia Civil trasladaron el féretro a hombros.

10 de junio. Concentración de la Asociación por la Paz en la Plaza de Gipuzkoa de la capital guipuzcoana para denunciar el atentado.

11 a 15 de junio. Se suceden diversas detenciones por parte de la Guardia Civil: José María Odriozola, los hermanos José Antonio y Jesús Moraleja, Cayetano Carabias y "Portu" Pereira (o Ferreiras). Las personas detenidas son llevadas a la Comandancia del Antiguo, donde se les aplica la Ley Antiterrorista. Kepa Ormaetxea Milikua se presenta al conocer que era buscado. El alcalde Álvaro Arregi y dos concejales del Ayuntamiento se presentan en la Comandancia para interesarse por su situación. Todos los detenidos saldrán en libertad sin cargos al día siguiente.

20 de junio. La Guardia Civil detiene a Jesús María Garai Uribetxeberria, los hermanos Segundo y Xabier Uribetxeberria Bolinaga, Josu Askasibar Maska, Jon Barrena Gorostiza y Aitor Ormaetxea Lasaga. Los seis salen libres sin pasar por el juez.

26 de agosto. Detenido en Baiona Pedro José Guridi Iriarte, de 28 años, es puesto por la Policía francesa en manos del Cuerpo Nacional de Policía sin intervención judicial.

5 de septiembre. Txomin Iturbe Abasolo es trasladado de Libreville (Gabón) -donde se encontraba desde el 12 de julio- a Argelia. Aquí, en la capital Argel, se llevan a cabo nuevos contactos y conversaciones con miembros del Gobierno español, entre ellos con el abogado Jorge Argote el 22 de noviembre.

141 *El País* 05/05/2015 y *El Diario Vasco* 09/06/1986.

8 de octubre. La Policía detiene a Marilu Uribetxeberria y Javier Aranburu y son puestos en libertad ambos sin pasar ante el juez.

1987

1 de enero. Varios encapuchados incendian de madrugada la exposición de la ex concesionaria de Talbot-Peugeot de la localidad, que queda destruida. Los dos únicos coches que se exponían quedan calcinados [una perfumería sustituirá el negocio]. La intervención de los bomberos evita que el fuego se propague a los pisos superiores.

11 y 12 de enero. Txomin Iturbe se reúne en Argel con otro representante del Gobierno español, el bilbaíno Julián San Cristóbal [Director de Seguridad del Estado en 1984, fue condenado en 1998 por malversación de fondos públicos y el secuestro de Segundo Marey, y posteriormente por el caso de los fondos reservados].

A partir de enero: comienza a generalizarse la dispersión y el alejamiento de personas presas relacionadas con ETA hacia cárceles distantes con el País Vasco.

27 de febrero. Muere Txomin Iturbe Abasolo (44 años) en un accidente en Berruaghia, Argelia, aunque no se da a conocer la noticia hasta el 1 de marzo, en una rueda de prensa de las autoridades argelinas. Militante destacado de ETA, se había refugiado de la Policía en Iparralde en 1968, y se encontraba deportado por la Policía francesa en Argelia.

5 de marzo. Se celebra un pleno municipal con la asistencia de toda la Corporación [6 de EAJ-PNV, incluido el alcalde Álvaro Arregui Otaduy, 4 independientes, 5 del PSE-PSOE, 5 de HB y 1 de EE] para tratar una moción propuesta por HB ante la muerte de Txomin Iturbe. Entre otras cosas solicitan considerar al dirigente de ETA fallecido como hijo predilecto, reconocer su entrega y llamar al pueblo a colocar ikurriñas con crespones negros. La moción no prospera y sale adelante una alternativa planteada por el PNV. Ante ello, "el público asistente irrumpe en gritos de protesta, profiriendo durante 15 minutos aproximadamente diversas consignas en recuerdo de Txomin, a favor de ETA y otras", literalmente recogido del acta de la sesión extraordinaria. En cambio, sí es atendida la petición de la familia para utilizar el salón de plenos del Ayuntamiento como capilla ardiente.

8 de marzo. Se lleva a cabo un homenaje en Arrasate en honor de Txomin Iturbe, donde "se congrega una multitud calculada por la Policía Municipal en 45.000 personas"¹⁴². Cuatro encapuchados colocan el anagrama de ETA en el féretro¹⁴³. El Gobierno Civil

¹⁴² José Oneto en *El Diario Vasco* menciona "más de 50.000" y, "según los observadores, el mayor acto de exaltación de la organización terrorista desde su fundación hace más de veinte años", p. 4.

¹⁴³ *El País* 09/03/1987.

envía al fiscal un expediente sobre los actos realizados, por considerar que son constitutivos de un delito de apología del terrorismo.

30 de marzo. Son detenidos Jesús Mari Mentxaka y José Ignacio Gaztañaga Vidaurreta, en relación con ETA.

30 de mayo. Varios individuos con pistolas penetran por la fuerza en el domicilio del arrasatearra y miembro de LKI y de Comités Antinucleares y Ecologistas José Ramón Iriarte, "Txerra", en el barrio de Intxaurreondo de Donostia. Mientras le interrogan sobre amigos, vecinos del barrio y su estancia en Nicaragua, le van marcando las siglas GAL en el brazo. El día **2 de junio** se lleva a cabo una concentración de protesta en el Bulevar.

20 de junio. Es detenido Ángel Iturbe Abasolo en Biarritz por la Policía francesa, pero es puesto en libertad sin cargos.

2 de julio. La Policía Judicial y la Gendarmería francesa detienen en la localidad zuberotarra de Maule-Lextarre, y expulsan, a Enrike Pagoaga Gallastegi.

21 de septiembre. "Incontrolados" vuelven a agredir a José Ramón Iriarte, "Txerra", en plena calle. Lo encapuchan y le hacen múltiples cortes en diversas partes del cuerpo, marcándole las siglas GAL en el pecho. Se realiza una manifestación de protesta el **23 de septiembre** y una rueda de prensa el **día 25**. En ella, "Txerra" cuenta que en dos retenciones que le realizaron las UAR en dos controles de carretera, le hicieron las mismas preguntas que le formularon sus posteriores agresores. "Dejadme en paz", apostilló. Allegados y compañeros lograron ser recibidos por el gobernador civil de Gipuzkoa, y le interpelaron sobre los hechos. No volvieron a agredirle.

2 de octubre. Son detenidos por la Guardia Civil Jesús Ángel Oskoz, Ángel Mari Gallastegi Oskoz y Kepa Zengotitabengoa.

3 de octubre. Lurdes Arana Altuna, Enrique Letona Biteri y José Askasibar Aperribai, los tres de Arrasate, son detenidos por la Policía francesa en Biarritz, Bildotze-Onizepea y Baiona, respectivamente, y entregados al Cuerpo Nacional de Policía sin intervención judicial. Askasibar y Letona, que son encarcelados, denuncian torturas a su paso por dependencias policiales españolas.

8 de octubre. Es detenido el arrasatearra Eugenio Ochoa Ugalde por la Guardia Civil en Aramaio. Denunciará torturas. Sale libre sin cargos tras declarar ante el juez.

13 de octubre. Antonio Pérez Ugarte y Francisco Herrero son detenidos por la Policía.

17 de octubre. El Parlamento vasco aprueba una enmienda por la que se solicita la actualización del plan de despliegue de la Ertzaintza y la sustitución progresiva de las Fuerzas de Seguridad del Estado.

27 de octubre. Es detenido en Tarbes Mikel Ibarburen Alonso, natural de Arrasate, y entregado al Cuerpo Nacional de Policía directamente. Saldrá libre en dos días.

28 de octubre. Ángel Iturbe Abasolo es detenido en Biarritz y deportado por el Gobierno francés.

5 de noviembre. Se firma en Madrid un nuevo Pacto de Estado contra el Terrorismo suscrito por PSOE, AP, CDS, PNV, EE, CiU, PL y PDP. Será ratificado el 10 de noviembre.

1988

12 de enero. Firma del Acuerdo de Ajuria Enea [previamente en 1987 el Pacto de Madrid y posteriormente, el 7 de octubre, en Navarra] entre AP, CDS, EA, EE, PNV-EAJ, PSE-PSOE y el lehendakari José Antonio Ardanza.

3 de marzo. Varios miembros del PSE-PSOE son agredidos en la Casa del Pueblo por manifestantes que protestan por la muerte del preso de ETA Mikel Lopetegi Larrarte (33 años) en la prisión de Herrera de la Mancha el día 2. Los manifestantes entran en la sede y lanzan huevos y botellas a quienes estaban presentes en el local. Al concejal José Luis Lana le impacta una botella en la cabeza. También resulta herido en la cara el militante de UGT Dionisio Rodríguez. Igualmente resulta herido otro histórico ugetista de Unión Cerrajera y concejal del PSE-EE, José Luis Mendaraz Elempuru. Los dos primeros son trasladados al centro asistencial de Arrasate, donde les practican varios puntos de sutura.

4 de marzo. Los bares van cerrándose por la actuación de los piquetes, y las oficinas de las entidades bancarias aparecen con silicona en las cerraduras, en el transcurso de la protesta convocada por KAS y Gestoras pro Amnistía ante la muerte de Mikel Lopetegi Larrarte. Como el día anterior, un grupo de personas ataca la Casa del Pueblo del PSE-EE, rompe los cristales con tablones, pero no consigue entrar. La junta local del PSE-EE emplaza a HB a condenar el ataque y la agresión del día anterior.

9 de marzo. Alberto Encinas es detenido en la calle por la Ertzaintza, a raíz de las protestas generadas en días anteriores ante la muerte del preso Mikel Lopetegi Larrarte (33 años) en la prisión de Herrera de la Mancha. Se le acusa de atentado contra agentes de la seguridad, en referencia a la agresión sufrida por dos ertzainas de paisano en una de las manifestaciones de protesta. Es encarcelado en Martutene. [La Audiencia Provincial de Donostia sentenció a Alberto Encinas a siete meses de prisión].

10 de marzo. La Ertzaintza también detiene a Marcial Insausti por los incidentes ocurridos el día 4 durante la convocatoria de huelga convocada por la muerte de Mikel Lopetegi.

29 de marzo. José Ignacio Gaztañaga Bidaurreta y Jesús María Mentxaka son detenidos por la Guardia Civil bajo la ley antiterrorista, siendo encarcelado el primero y saliendo el 3 de abril libre sin cargos el segundo. Gaztañaga denunciará torturas.

12 de mayo. El Congreso de los Diputados aprueba la legislación especial antiterrorista, que se insertará definitivamente en el Código Penal y la Ley de Enjuiciamiento Criminal, pasando a formar parte de las leyes ordinarias del Estado español.

1989

8 de enero. ETA declara una tregua unilateral, y el **día 23** el Ministerio del Interior y ETA confirman la formación de una mesa de conversaciones en Argel. Se suceden reuniones y acuerdos a varias bandas, y los reproches por incumplimientos, hasta que tres meses después, el **7 de abril**, ETA envía un paquete-bomba a un policía en Irun, que causa heridas a un vecino del inmueble, José María Rubio, quedando rota la tregua.

21 de abril. Cargas de la Ertzaintza contra la manifestación de protesta por las deportaciones de refugiados en el Estado francés a otros países, tras el fracaso de las conversaciones de Argel.

11 de mayo. La manifestación contra las deportaciones y detenciones termina con la intervención de la Ertzaintza.

27 de mayo. Varios encapuchados atacan a pedradas las cristaleras de una sucursal del BBV y otra del Banco del Norte.

20 de junio. La Policía francesa detiene en Baigorri a José Manuel Pagoaga Gallastegi, que será puesto en libertad sin cargos.

8 de septiembre. Son detenidos por la Ertzaintza Xabier Atxa, Joseba Korta, Igor Letona y Asier Bergaretxe. Este último saldrá en libertad a las pocas horas de la detención y el resto, a los tres días con cargos.

17 de septiembre. Cargas de la Ertzaintza contra una manifestación que protesta por la muerte de dos militantes de ETA por la Guardia Civil en el peaje de Ventas de Irun el día anterior: Juan Oiarbide Aranburu (39 años) y Manuel Urionabarrenetxea Betanzos (37 años). En relación a la operación policial relacionada con ese operativo, la Guardia Civil detiene a 26 personas, entre ellas a María Soledad Salaberria, Rafael Etxabe Urteaga (denuncia torturas), Milagros Bolinaga Zabala y Juan María Narvárez Amazorraín en Arrasate. Las dos personas últimas saldrán en libertad en pocas horas, sin pasar ante el juez, mientras que la primera lo hará el día 21. También es detenido posteriormente José Ignacio Iturri Pildain, que denunciará torturas, como Rafael Etxabe.

19 de septiembre. Son detenidos en Arrasate los vecinos de Oñati María Ángeles Ruiz Garrido y J. Enrique Anduaga. Saldrán a los dos días en libertad.

22 de septiembre. Tras una asamblea informativa por la situación de las personas detenidas y presas, la manifestación posterior es interceptada por la Ertzaintza.

23 de septiembre. Kristina Zeziaga Mendizabal es detenida por la Guardia Civil bajo la ley antiterrorista. Ingresará en prisión. Denunciará torturas.

11 de octubre. La Policía francesa detiene en la localidad francesa de Pau a Mikel Piedehierro Ormaetxea. El juez lo pondrá en libertad.

28 de octubre. El bar Zuk Nahi de la localidad es tiroteado por “incontrolados”, causando daños materiales en el mismo. Cuatro proyectiles impactan en la puerta del establecimiento.

21 y 22 de noviembre. Huelga general contra el asesinato en el Hotel Alcalá de Madrid del diputado de HB Josu Muguruza (31 años) y las graves heridas contra el abogado Iñaki Esnaola.

1990

18 de enero. Es detenida por la Guardia Civil, y encarcelada, Verónica Garai Urkia bajo la ley antiterrorista.

26 de febrero. La Guardia Civil detiene a Iñigo Irasuegi, que ingresará en prisión.

24 de abril. Se producen enfrentamientos entre manifestantes de Jarrai, con lanzamiento de piedras y cócteles molotov, y la Ertzaintza, con lanzamiento de pelotas de goma y haciendo uso de sprays dirigidos a la cara de los manifestantes.

26 de junio. Protestas por los sucesos de la Foz de Lumbier con intervención de la Ertzaintza, uno de cuyos agentes exhibe una pistola. [Una de las militantes de ETA que falleció, Susana Arregi Maiztegi, era de Kapiazelaia Etxea, en Oñati, de camino a Arrasate].

19 de septiembre. Cargas de la Ertzaintza contra la convocatoria de KAS en protesta por la muerte el día anterior de Mikel Castillo Furtado (23 años), miembro de ETA, en la capital navarra, por disparos de la Policía en la espalda, cuando huía.

1991

18 de marzo. Es detenido por la Policía francesa el miembro de ETA Josu Arkauz Arana, 'Josu de Mondragón', en Biarritz.

31 de mayo. La Ertzaintza carga contra una manifestación que protestaba por la muerte de dos miembros de ETA, a los que la Guardia Civil perseguía tras la colocación de un coche bomba en el Cuartel de la Guardia Civil de Vic, donde murieron tres agentes y siete familiares -cinco menores de edad- y 40 personas más quedaron heridas.

30 de agosto. Se producen cargas de la Ertzaintza contra una manifestación que protestaba por la muerte de un miembro de ETA en Bilbao el día anterior.

2 de septiembre. La Ertzaintza carga contra la convocatoria de KAS para protestar por la muerte de Juan Mari Ormazabal Ibarquen (27 años) en enfrentamiento con la Ertzaintza en el barrio de Begoña de Bilbao, en el que moriría también el ertzaina Alfonso Mentxaka Lejona (29 años) por disparos del miembro de ETA.

9 de noviembre. La Ertzaintza disuelve una comitiva de gente que acompañaba a Alberto Encinas a entregarse a la Comisaría de la Ertzaintza, generándose incidentes que duraron varias horas. Al recibir una sentencia firme por los sucesos de marzo de 1988, en la que fueron agredidos dos ertzainas de paisano, Encinas realizó antes de entregarse una rueda de prensa denunciando como "una farsa" su situación y tener que cumplir siete meses de prisión sin tener antecedentes penales.

1992

28 de enero. La Ertzaintza detiene a una persona en una manifestación que protestaba contra el juicio a unos jóvenes de la localidad.

13 de febrero. El Congreso de los Diputados aprueba la Ley de Seguridad Ciudadana.

29 de marzo. Es detenida la dirección de ETA en Bidarte, entre ellos, Joseba Arregi Erostarbe, "Fiti", de Oñati. En total son doce las personas detenidas. Esa misma noche, un grupo de personas rompe a pedradas los cristales de la Casa del Pueblo de Arrasate.

30 de marzo. De madrugada, la Ertzaintza se lleva detenidos a Aitziber U.E., de 19 años, y a Aitor E.O., de 24, que salían de la Herriko Taberna. Existen dos versiones sobre los hechos. La Ertzaintza afirma que una patrulla se disponía a efectuar un control horario del establecimiento, para lo que les solicitaron que comparecieran como testigos y que, "al negarse" e "insultarles" fueron detenidos. Aitziber U.E., por su parte, asegura que la detienen al preguntarles a los ertzainas por qué le pidieron la documentación. Tampoco concuerdan las versiones posteriores. Un amigo de Aitziber U.E., Joseba K.E.,

de 19 años, se desplaza a la base de la Policía Autónoma para conocer la situación de sus amigos, y es “conminado a abandonar el recinto por un agente que le apuntaba con su arma”. Al negarse, “el ertzaina dispara dos tiros al suelo como intimidación” y le detienen también. La versión oficial es que el agente hizo uso de su arma “disparando al aire un cartucho de fogueo tras abalanzarse el joven sobre los agentes al tiempo que gritaba consignas a favor de ETA y contra la Ertzaintza”. Un cuarto joven, José Félix H.F., de 23 años, también fue detenido por “intento de agresión y obstaculizar que los agentes se llevaran detenidos a los anteriores”, junto a la Herriko Taberna. Los cuatro quedaron libres bajo citación judicial para comparecer en el Juzgado de Bergara.

30 de marzo. La Ertzaintza detiene a Iñaki Larrea e Ignacio Igartua, que serán encarcelados.

31 de marzo. Es detenido Asier Guridi por la Ertzaintza. Fue puesto en libertad al día siguiente.

16 de mayo. Manifestación solidaria con los presos, con cargas de la Ertzaintza y enfrentamientos.

Diciembre. A lo largo de este mes se suceden varios sabotajes contra la antena de Egin Irratia, instalada en el monte Murugain, por parte de desconocidos.

1993

16 de febrero. Es detenido por la Policía francesa José Manuel Pagoaga, “Peixoto”, en Baigorri.

19 de febrero. Es detenido por la Ertzaintza Aitor Etxabe Okina, acusado de tomar parte en los enfrentamientos de protesta por las últimas detenciones.

27 de febrero. Manifestación organizada por HB en solidaridad con José Manuel Pagoaga, “Peixoto”, detenido en Baigorri el 16 de febrero [Saldrá en libertad condicional el 5 de marzo en espera de ser juzgado por “asociación de malhechores”].

25 de marzo. El Gobierno Civil de Gipuzkoa ordena la apertura de un expediente sancionador contra siete dirigentes de HB como organizadores de la manifestación el 27 de febrero en Arrasate, alegando que “no fue comunicada oportunamente”.

18 de mayo. Nuevamente Aitor Etxabe Okina, y Enrique Foronda, son detenidos por la Ertzaintza en una manifestación de recuerdo a Pello Mariñelarena Imaz (29 años), preso de ETA fallecido días antes en París.

5 de julio. Es secuestrado por ETA el industrial Julio Iglesias Zamora. Su tío era el propietario de la empresa Ikusi. Los miembros del comando le drogan en el garaje de

su domicilio y lo trasladan, primero en el maletero de su coche y luego en un camión dentro de una máquina que tenía un hueco para introducir personas, hasta una nave industrial de Arrasate. [Iglesias Zamora permaneció 116 días en el mismo zulo que luego fue ocupado por Ortega Lara¹⁴⁴. Un zulo excavado en el suelo, oculto bajo una máquina de tres toneladas. Aunque Iglesias dijo que “el de Ortega Lara era bastante más grande que el mío” cuando acudió en 1997 a ver el zulo con una comisión judicial, el Ministerio Público siempre sostuvo que Iglesias y Ortega estuvieron secuestrados en el mismo zulo¹⁴⁵].

16 de agosto. Amaia García y Garikoitz Uribetxeberria, cocinera y camarero respectivamente del bar Etxerat, son detenidos por la Ertzaintza tras irrumpir varios agentes en el establecimiento para retirar un cartel del local y exigirles los trabajadores una orden judicial a los ertzainas para hacerlo. El cartel hacía referencia a tres miembros de ETA fallecidos en enfrentamiento. Poco tiempo después son puestos en libertad los dos, sin pasar ante el juez.

28 de agosto. De madrugada, lanzan pintura contra la sede del PNV.

1 de diciembre. Nuevos sabotajes con daños materiales en el transmisor de Egin Irratia en Murugain.

6 de diciembre. Ángel Paunero Bejerano, miembro de CCOO, denuncia haber sido secuestrado en Arrasate después de haber sido drogado, tapándole con un pañuelo la boca y la nariz. El joven se despierta en el interior de un vehículo en el que se encontraban tres personas, y una de ellas le dice: “Me parece que nos hemos equivocado de persona” y “ahora ya te conocemos un poco más”, tras lo que le hicieron salir del coche. Se encontraba junto al pantano de Uribarri-Ganboa. Allí se da cuenta de que tenía un pinchazo en una vena del brazo. Volvió en auto-stop a Arrasate, bastante aturdido, y puso una denuncia en el Juzgado de Bergara. Días más tarde, una amiga le llamó para preguntarle a qué había ido a casa de su madre la noche del secuestro. La víctima no recuerda ese hecho ni nada de lo sucedido, solo un vago recuerdo acerca de que le hicieron muchas preguntas. [Esta persona murió el 02/01/2004 de un infarto en Durango, cuando acudía en tren a participar en una manifestación a favor de los presos en Bilbao].

1994

21 de abril. Es encarcelada Arantxa Sasiain Etxabe, tras ser detenida en Bordele por la Policía francesa.

14 de junio. Entre otras detenciones, en Azkaine son detenidos por la policía francesa Kristina Larrañaga y Jesús María Arin.

144 Crónica del juicio. *El País* 05/11/1998.

145 *Teinteresa.es* 16/01/2015.

6 de septiembre. Es detenido por la Ertzaintza Alberto Iturralde, "Euskadi", acusado de haber participado en los incidentes de "La Salve" ocurridos en la capital guipuzcoana el 14 de agosto [Se produjeron 33 detenciones y 77 personas heridas].

30 de septiembre. La Ertzaintza detiene a una persona acusada de participar en acciones de kale borroka.

17 de noviembre. Pilar Mondragón Zabala es detenida en la localidad francesa de Toulun e ingresada en la cárcel.

15 de diciembre. La Guardia Civil detiene a Justo Martín con la acusación de colaboración con ETA, pero quedará libre al día siguiente sin pasar ante el juez.

1995

13 de marzo. María Ángeles Uribe Altuna y Juan Manuel Gorostidi Salinas son detenidos por la Policía Nacional acusados de colaboración con banda armada, pero quedan en libertad el día 16. Tanto María Ángeles Uribe como Juan Manuel Gorostidi denunciaron haber sufrido torturas durante su detención.

26 de marzo. Sobre las 22:00, un grupo de encapuchados entra en la sede del PSE-EE de la calle Olarte y destroza el bar, usando listones de madera para romper las máquinas tragaperras, las de frutos secos, la TV, el teléfono y otros enseres. También realizan pintadas implicando al PSE-EE con los GAL. Un contenedor de reciclaje resulta quemado en otro lugar.

10 de abril. Es detenido Gregorio Etxabe Azkuaga, propietario del bar Ekaitz de Arrasate. Según la Ertzaintza, la detención tiene relación con las investigaciones realizadas tras la localización de un arsenal de armas en un monte cercano en el mes de junio de 1994.

7 de junio. Jon Gómez es detenido por la Ertzaintza para cumplir condena por insumiso. Será encarcelado.

17 de junio. El acuerdo de los partidos del Gobierno vasco de votar a la lista más votada tras las elecciones municipales no funciona en Arrasate, donde dos concejales del tripartito votan en blanco. Sigue, por tanto ostentando la alcaldía Xabier Zubizarreta, de HB. Cruce de acusaciones entre PSE-EE y EA. El candidato del tripartito, José María Loiti, del PNV, se queda a un solo voto de la mayoría absoluta de 11 sufragios sobre 21, por lo que es nombrado alcalde el candidato de la lista más votada, Xabier Zubizarreta, de HB. El PP e IU se votaron a sí mismos.

28 de junio. Es detenido el insumiso Lander Etxabe por la Ertzaintza.

1996

17 de enero. Es secuestrado por ETA José Antonio Ortega Lara, funcionario de prisiones y militante del PP [en 2008 dejó el partido y en 2014, junto con Santiago Abascal, fundó Vox], en el garaje de su casa en Burgos. Como después se sabrá, permaneció encerrado -532 días [el secuestro más largo de ETA]- hasta su liberación, en un zulo construido bajo una nave industrial en Arrasate. ETA exigió para su liberación el traslado del conjunto de presas y presos vascos a las cárceles situadas en territorio vasco.

17 de enero. Es detenido por la Policía en Badajoz el arrasatearra Antonio Elortza Gorosabel. Será encarcelado.

6 y 14 de febrero. ETA asesina el día 6 en Donostia a Fernando Múgica Herzog (62 años), histórico dirigente del PSE, y el día 14 a Francisco Tomás y Valiente (63 años) en su despacho de la Universidad Autónoma de Madrid. Ante ello, en el Instituto de Arrasate se convoca una asamblea, y en la misma se decide hacer una huelga. Por su posición activa en esa convocatoria, aparecen diversas dianas y pintadas amenazantes contra Oscar García Horrillo -de 16 años, miembro de las JJSS y de Estudiantes Progresistas- tanto en el Instituto como junto a su domicilio. Además, un día le dan entre varios una paliza en los baños del Instituto. [Oscar García es actualmente concejal del PSE-EE en Arrasate; anteriormente había sido edil en Eskoriatza, y llevó escolta desde los 19-20 años].

7 de marzo. Varios encapuchados dan fuego a un vehículo camuflado -sin distintivos- de la Ertzaintza, en una acción de sabotaje a favor de los presos. El auto, aparcado y sin nadie en su interior, queda calcinado, pero no hay heridos. Un poco más tarde, una patrulla de la Ertzaintza detiene a dos menores de 16 y 17 años, A. O. e I. G., en relación con la quema del vehículo.

10 de mayo. En el transcurso de una encartelada a favor de los presos resultan detenidas por la Ertzaintza las siguientes personas: Aitziber Uribeberria Etxabe, Luis Pagoaga, Alberto Iturralde "Euskadi" y Xabier Torres. Quedan en libertad tras pasar ante el juez.

21 de mayo. Cinco personas acusadas de colaborar con ETA son detenidas por la PAF, en diferentes localidades de Iparralde, entre ellas Juan José Etxabe Orobengoa, en Urruña. Etxabe fue trasladado del aeropuerto de Biarritz a París el día 24, para declarar ante la jueza Laurence Levert. Ingresan en la cárcel. A los 18 días de salir de prisión, el día **12 de julio**, Juan José Etxabe fallece de un ataque al corazón en Urruña. Tenía 70 años de edad.

24 de mayo. Desconocidos atacan el concesionario de la Renault en una "jornada de lucha" convocada por Jarrai en apoyo a los presos.

26 de mayo. La Policía belga detiene en Bruselas a Enrike Pagoaga Gallastegi. Quedará en libertad.

30 de junio. Es atacado un camión de Pastas Arruabarrena, en el aniversario de la muerte de Rosa Zarra.

14 de julio. Sobre las 5.30 de la mañana, un grupo de encapuchados lanza botellas y cócteles molotov contra el Batzoki de la localidad. Siete sillas y varias mesas resultan quemadas a pesar de la pronta intervención de los bomberos.

21 de septiembre. Son considerables los desperfectos en una sucursal de la Kutxa tras ser atacada por desconocidos.

27 de septiembre. Es detenido por la Ertzaintza el alcalde Xabier Zubizarreta Lasagabaster en el transcurso de las movilizaciones convocadas en la jornada del Gudari Eguna, tras encararse con algunos agentes por emplear la Ertzaintza material antidisturbios contra las personas concentradas. Según fuentes de ese Cuerpo, los agentes se incautaron de siete cohetes pirotécnicos.

27 de septiembre. Destruyen los cajeros automáticos de los Bancos Central Hispano y Argentaria, en el Gudari Eguna. Así mismo, es atacado un agente de la Ertzaintza de paisano por desconocidos.

8 de noviembre. Bomba de ETA en la oficina de Laborman, empresa de trabajo temporal, produciendo daños materiales.

23 de noviembre. La Coordinadora Gesto por la Paz de Euskal Herria convoca cuatro manifestaciones en Bilbao, Donostia, Vitoria-Gasteiz y Pamplona-Iruñea por la libertad de José Antonio Ortega Lara y Cosme Declaux, ambos secuestrados por ETA.

1997

12 de enero. Un grupo de encapuchados ataca las sedes de PNV y EA, contra las que lanzan piedras, tuercas y bolas de acero. También incendian con cócteles molotov una sucursal del banco La Caixa y un cajero automático del BBV de la calle Garibai, así como el edificio de los Juzgados, una oficina del Banco Vitalicio y varias cabinas de teléfonos, en protesta por la decisión del Gobierno francés de extraditar al miembro de ETA Josu Arkauz Arana, tras ser detenido en la localidad francesa de Fresnes.

13 de enero. Josu Arkauz Arana, militante de ETA, es entregado desde la cárcel de Fresnes a la Guardia Civil en la frontera de La Jonquera, en medio de numerosas protestas. El día 17 denunciará ante el juez haber sufrido torturas cuando se encontraba

en dependencias de la Guardia Civil. Francia será reprendida por Naciones Unidas en 1999 por esta entrega.

17 de enero. Es detenido Antxon Guinea Lasurtegi por la Policía Nacional acusado de pertenencia a ETA. Denunciará torturas.

17 de enero. Gesto por la Paz de Euskal Herria da comienzo a una recogida de firmas para pedir la liberación de Ortega y Declaux, y se desplaza a Burgos en varios autobuses para participar en la manifestación que solicita la libertad de José Antonio Ortega Lara al año de su secuestro por ETA.

7 de marzo. Tres personas son detenidas durante la huelga general convocada en protesta por la detención de los miembros de la Mesa Nacional de Herri Batasuna. Al día siguiente, la Ertzaintza realizará una detención más en la movilización del 8 de marzo.

23 de marzo. Gesto por la Paz de Euskal Herria convoca una manifestación en Donostia por la libertad de José Antonio Ortega Lara y Cosme Declaux, ambos secuestrados por ETA.

6 de abril. Diversos ataques de kale borroka por parte de grupos de encapuchados contra las oficinas del INEM, una empresa de trabajo temporal, una empresa de seguros y el Juzgado de Paz de la calle Otalora, tras romper los cristales y arrojar artefactos incendiarios en su interior, causando daños significativos. Además, incendian cuatro cajeros automáticos de diversas entidades con lanzamiento de cócteles molotov.

11 de abril. ETA explosiona de madrugada un artefacto, con dos kilos de cloratita, colocado junto a la puerta del Juzgado de Paz de la localidad. A consecuencia de la deflagración se producen importantes daños en su interior, en las viviendas del inmueble y en nueve vehículos, resultando rotos además casi todos los cristales de los pisos de los portales 4 y 6 de la calle Pablo Uranga. Se trata del tercer ataque contra el Juzgado de Paz durante ese año.

1 de julio. 1:10 de la madrugada. ETA anuncia a *Egin* la puesta en libertad de Cosme Delclaux, secuestrado por esa organización durante 231 días [al parecer, tras el pago de mil millones de pesetas en dos tandas¹⁴⁶]. *Egin* avisa a la DYA, y ésta a la Ertzaintza. El empresario es localizado veinte minutos después en el barrio de Gazeta, Elorrio, maniatado con cinta aislante a un árbol, a pocos kilómetros de donde sucedieron los hechos siguientes.

1 de julio. A las 3:30, la Guardia Civil detiene a José Miguel Gaztelu Otxandorena (en Bergara), José Luis Erostege Bidaguren (Antzuola), Javier Ugarte Villar (Oñati) y Josu Uribetxeberria Bolinaga (Arrasate) relacionados con ETA y el secuestro de José Antonio Ortega Lara [532 días de duración]. Tras pasar por el juez, los cuatro denunciaron tortu-

146 *El País* 02/07/1997.

ras, y Javier Ugarte fue hospitalizado. [En juicios sucesivos serán condenados por este secuestro a 32 años de prisión; por el de Julio Iglesias Zamora (116 días de secuestro en el mismo lugar que Ortega Lara) a 14 años, y a más de cien años por el asesinato de tres guardias civiles].

1 de julio. A las 6:30, en la cooperativa Jalgi de Arrasate, la Guardia Civil encuentra el zulo donde se encontraba secuestrado el funcionario de prisiones José Antonio Ortega Lara, y lo libera tras 532 días de secuestro. Se trata de un habitáculo húmedo de 3 metros de largo por 2,5 de ancho y 1,8 de altura, con una bombilla. Al parecer, la nave estaba en vigilancia policial desde hacía un mes.

3 de julio. El arrasatearra Emiliano Arrizabalaga Ruiz de Azua (denunciará torturas) y Sabino Usandizaga son detenidos por la Guardia Civil en Oñati

6 de julio. La Guardia Civil detiene en Vitoria-Gasteiz al arrasatearra Iñaki Berecibar Uribarren. Saldrá en libertad.

7 de julio. Visita organizada para los medios de comunicación al zulo en el que estuvo secuestrado José Antonio Ortega Lara.

13 de julio. La Mesa de Ajuria Enea convoca una hora de paro en todas las localidades por el asesinato del concejal del PP de Ermua, Miguel Ángel Blanco (29 años) por ETA, el día anterior, y organiza manifestaciones en Bilbao, Donostia y Vitoria-Gasteiz.

24 de julio. Es hospitalizado Emiliano Arrizabalaga Ruiz de Azua, preso en la prisión de Alcalá Meco, por sufrir un síndrome cardíaco. Había sido detenido el día 3.

2 de agosto. Un grupo de encapuchados incendia a las 2.20 horas la oficina de Mapfre al arrojar dos cócteles molotov a su interior tras haber roto previamente las lunas de la entidad con una tapa de alcantarilla. Las llamas destruyen la sala principal y el mobiliario.

7 de agosto. Partiendo del posicionamiento de HB de no condenar el asesinato de Miguel Ángel Blanco por parte de ETA, los doce ediles del PSE-EE, EAJ-PNV y EA firman una moción de censura, a la que se adhiere el PP, para desalojar de la alcaldía a Xabier Zubizarreta Lasagabaster. En diversos momentos del pleno municipal, desde el público se escuchan consignas como "Euskal presoak Euskal Herria" y "Zuek faszistak zarete terroristak". Tras la votación -13 a favor, 6 en contra y 2 abstenciones (IU-EB)- se oyen gritos e insultos desde el público. El miembro de EAJ-PNV, José María Loiti Agirre, sustituye a Zubizarreta al mando del Ayuntamiento, y lo hará durante un año y medio. [Xabier Zubizarreta había ostentado la alcaldía desde 1987 y volvió a ser alcalde en 1999, con EH, durante la tregua de ETA. En 2003, la candidatura fue ilegalizada y se presentó el PCTV, quedando en segundo lugar, saliendo elegido alcalde Ignacio Lakuntza Antón, de la coalición EAJ/PNV-EA].

en Hendaia, Yolanda Berruete Montón y María Isabel Ariztimuño Mendizabal, es entregado a la Policía española en Irun. Enrike Pagoaga denunció torturas en su paso por instancias policiales. La Audiencia Nacional lo pondrá en libertad el día 5.

16 de septiembre. Tras el Acuerdo de Lizarra del 12 de septiembre, ETA anuncia un alto el fuego indefinido. El **11 de noviembre**, el Departamento de Interior retira la protección a los cargos políticos del PP tras la tregua.

17 de octubre. Ángel Iturbe Abasolo y Belén González Peñalva, militantes de ETA que se encontraban deportados en Santo Domingo, se fugan de sus domicilios asignados. El 1 de noviembre, ETA hace público un comunicado en el que confirma el alto el fuego indefinido y asume la fuga de Santo Domingo.

1999

Febrero. Desconocidos dan fuego, a primeras horas de la tarde, al coche de Paco García Raya en el barrio de San Andrés, tras romper los cristales con una tapa y lanzar un cóctel molotov a su interior. El coche queda calcinado. Pasados unos días, el edil del PSE-EE plantea una moción en el Ayuntamiento solicitando un adelanto de dinero para poder comprar otro vehículo, con el compromiso de reintegrarlo cuando el consorcio le abonara la pérdida del coche quemado. La moción no fue aprobada.

28 de febrero. El consejero de Interior del Gobierno vasco, Javier Balza, reitera lo expresado en unas declaraciones realizadas en enero: *“Ya hemos empezado a articular las medidas con concejales del PSE-EE y UA que no protegía la Policía Nacional y Guardia Civil, que se dedicaban sólo a los cargos del PP, y esto no lo digo como crítica. En breve, todos los cargos volverán a estar protegidos por la Ertzaintza”*¹⁴⁷.

27 de marzo. Un grupo de personas lanza cinco cócteles molotov contra la vivienda del concejal y candidato a la alcaldía por el PSE-EE, José Ignacio Jimeno, y su esposa, que no se encontraban en casa en ese momento. Tres de los artefactos chocan contra la fachada del Paseo de Arrasate y otro más penetra por la ventana de la cocina, causando graves daños materiales. El quinto cóctel molotov entra en el dormitorio de los vecinos, un matrimonio jubilado que tampoco se encontraba en casa y que, igualmente, causó cuantiosos daños. Salvo HB, el resto de las formaciones políticas condenan el ataque.

27 de septiembre. Agustín Ibarluzea resulta con traumatismo craneal por un pelletazo de goma disparado por la Ertzaintza en la jornada de conmemoración del Gudari Eguna.

147 Entrevista en *El Diario Vasco*, 28/02/1999.

14 de octubre. Rompen con picos y mazos la cristalera de la oficina de Correos de la localidad y lanzan líquido inflamable a su interior. Los empleados que se encontraban dentro de la oficina no sufren daños, pero se quema una saca de correspondencia y parte de la instalación eléctrica además de ennegrecerse las paredes del local. Esta misma oficina ya fue atacada hace varios años.

13 de noviembre. Vuelve a ser encarcelada Arantzazu Sasiain Etxabe, tras ser detenida por la Policía francesa en Baiona.

2000

20 de marzo. José Luis Erostege Bidaguren, José Miguel Gaztelu Otxandorena y Jesús María Uribetxeberria Bolinaga son condenados a 33 años de prisión por la Audiencia Nacional por el asesinato del guardia civil Mario Manuel Leal Baquero, el 05/12/1985, en Arrasate.

25 de abril. Los cuatro concejales del PSE-EE y los dos del PP representados en el Ayuntamiento reciben amenazas, enviadas en sendas cartas anónimas, conminándoles a abandonar “de inmediato” tanto sus cargos como el País Vasco. Entre otras cosas, las misivas dicen: *“Sepa usted que es considerado miembro de las fuerzas de ocupación españolas desplegadas en Euskal Herria, responsables directas de la absoluta falta de democracia que sufre nuestro pueblo por parte del Estado al cual ustedes representan”*. Concluye exigiendo *“la inmediata renuncia a su cargo y el abandono de Euskal Herria”*. *“En caso contrario este pueblo se reserva el innegable derecho a defenderse, llevando a cabo las acciones que considere oportunas contra usted y sus bienes”*.

25 de abril. Esa madrugada. La vivienda de uno de los dos ediles del PP de la localidad, José Ramos Prieto, en la calle Udalpe, es atacada con cócteles molotov, que provocan un incendio leve que es sofocado por el matrimonio y uno de los hijos. Por su delicado estado de salud, José Ramos es ingresado en el Hospital de Arrasate en observación.

26 de abril. Los cuatro concejales del PSE-EE de Arrasate comparecen en rueda de prensa para denunciar las amenazas recibidas la víspera. La concejala Matilde Martín afirma que *“No renunciaremos. Si nos marchamos es porque ellos nos obligan a ir en un ataúd, como lo hicieron con nuestro compañero [Fernando Buesa]”*. A su vez, Paco García añade que *“Serán capaces de acosarnos, pero no les va a servir para nada, no les dará fruto. Para que me callen me tendrán que matar”*. Los otros dos concejales son Blanca Roncal e Ismael González.

21 de agosto. Es detenida en Arrasate Esther Unzueta por la Ertzaintza, en relación con las investigaciones que perseguían acabar con la infraestructura de ETA en Bizkaia. También es detenido Iker Garitaonandia Ansoategi, su compañero, que queda libre sin cargos, pero denunciará torturas.

12 y 13 de octubre. Es detenido en Baiona José María Pagoaga Gallastegi por la Policía francesa, y Aitziber Uribetxeberria Etxabe al día siguiente en la misma localidad.

21 de octubre. Bomba en la empresa “José María Gallastegi y Cía, S.A., JOMA”, del empresario José María Gallastegi Azcoaga, causando grandes daños materiales. ETA, en su reivindicación, adujo impago de la extorsión económica solicitada.

8 de diciembre. PP y PSOE firman el Acuerdo por las Libertades y contra el Terrorismo, conocido también como “Ley de Partidos” o nuevo “Pacto Antiterrorista”.

2001

17 de enero. La Ertzaintza detiene a Egoitz Garrido, de 20 años, bajo la acusación de participar en el ataque a una sucursal bancaria el año anterior.

10 de febrero. Miembros de ETA roban en Arrasate una troqueladora para confeccionar matrículas de vehículos.

8 de marzo. José María Loiti, concejal del PNV de Arrasate, sufre el ataque de un encauchado cuando se dirigía a la sede de su partido. Tienen que coserle tres puntos de sutura en el dedo pulgar de una mano. Por la tarde, la Corporación, con mayoría de ediles de EH, expresa su solidaridad con Loiti, pero elude condenar la agresión.

9 de marzo. La protesta por las detenciones de quince miembros de Haika termina con cargas de la Ertzaintza y varias personas heridas.

27 de marzo. Tres personas son detenidas por la Ertzaintza en Arrasate, aunque sus domicilios familiares son de Amorebieta y Bilbao, acusadas de estar relacionadas con la kale borroka: Alberto Marín, Igor Zearreta y Xabier Mondragón Etxaniz. Este último quedará en libertad.

8 de mayo. Amaia Arrieta se presenta en la Audiencia Nacional de Madrid encausada en el sumario Jarrai-Haika-Segi, y es encarcelada. Este mismo día, el juez Baltasar Garzón pone a Haika fuera de la legalidad y en el Auto da cuenta de la detención de 62 jóvenes de Haika o Jarrai desde 1992.

9 de mayo. Graves daños en la sede de la UGT tras ser atacada con cócteles molotov.

17 de mayo. Son detenidos los hermanos Jesús Alberto y Piter Encinas por la Ertzaintza. Saldrán libres.

13 y 14 de junio. Operaciones policiales en Arrasate, Vitoria-Gasteiz y Aramaio, en la que son detenidas siete personas por el Cuerpo Nacional de Policía. En Arrasate son

detenidas Natale Landa (Sumario Ekin), abogada, y Nerea Hernández. También Jesús Mari Goikoetxea Garralda y Premin Sampedro Larrañaga, que denunciarán torturas. Dos de los detenidos en Aramaio quedan libres. La Policía registra varios locales relacionados con la izquierda abertzale de Arrasate. Según el juez de la Audiencia Nacional, Guillermo Ruiz Polanco, con esta operación se desarticula el comando Soxua de ETA y se requisan 35 kilos de explosivos. La izquierda abertzale denuncia el intento de mezclar e incriminar al conjunto de la IA en esta operación.

9 de agosto. Es detenido en Baiona José Mari Pagoaga Gallastegi por la Policía francesa e ingresará en prisión.

8 de septiembre. Iñaki Sáez y Asier Heriz resultan muertos, e Irazu Benito herida [esposa de Iñaki Sáez], en un accidente de tráfico, cuando se dirigían a visitar a Lurdes Txurruka, presa en la cárcel de Brieva (Ávila). Iñaki Sáez, vecino de Soraluze, trabajaba en Arrasate.

8 de septiembre. Tras conocerse la muerte de Iñaki Sáez y Asier Heriz en accidente, yendo de visita a la cárcel, decenas de encapuchados, de forma organizada, arrojan numerosos cócteles molotov contra la comisaría de la Ertzaintza de la calle Makala. No se producen heridos, pero sí pequeños incendios en varias ventanas de las fachadas principal y lateral. También cuatro vehículos aparcados en la calle sufren daños importantes.

2002

21 de enero. Son desalojados diversos Juzgados de Gipuzkoa tras recibir una amenaza, que resulta ser falsa.

6 de febrero. Tras una operación policial contra militantes de Segi, un grupo de encapuchados lanza artefactos incendiarios contra la Casa del Pueblo, causando daños por un importe de 18.000 euros. La fachada del local del PSE-EE, situado en un primer piso de la calle Olarte, queda ennegrecida, así como dos viviendas de los pisos superiores. También se ven afectadas algunas ventanas. Con este ataque, pasan de la veintena los atentados y sabotajes realizados en los últimos años.

3 de mayo. De madrugada, un grupo de encapuchados provoca diversos daños en una sucursal del Banco de Guipúzcoa en la confluencia de las calles de Sebero Altube con Maalako Errebala.

7 de mayo. Se presenta al pleno municipal una moción de Torturaren Aurkako Taldea sobre las torturas sufridas por Unai Romano. Un grupo de personas introduce una pancarta con su cara en el salón de plenos. Se tensiona el ambiente, se intercambian acusaciones entre concejales y parte del público, se oyen amenazas...

29 de mayo. Es detenido por la Policía Ignacio María Mallagaray Cortázar, directivo de Caja Laboral, acusado de estar relacionado con el entramado financiero de ETA.

3 de julio. El juez Baltasar Garzón atribuye a Batasuna la responsabilidad civil solidaria de los daños causados por medio centenar de acciones de kale borroka en diversas convocatorias de huelgas y jornadas de lucha, por lo que le exige 24 millones de euros. Al no presentar el aval por esa cantidad, ordena al día siguiente el bloqueo de los saldos de 109 cuentas bancarias y el embargo de los locales de 75 herriko-tabernas y asociaciones.

27 de septiembre. Una treintena de jóvenes de la Gazte Asanblada son identificados por la Ertzaintza cuando se encontraban esperando a realizar su reunión semanal. Los ertzainas pensaron, según explicaron después los jóvenes, que se disponían a realizar algún acto con motivo del Gudari Eguna. Dos de los jóvenes denunciaron asimismo que fueron conducidos al monte y que allí fueron amenazados con que les iban a torturar.

14 de noviembre. El Departamento de Interior anuncia que destinará 70 millones de euros a la protección de locales y personas amenazadas. Y la Fundación para la Libertad reclama al día siguiente más presencia del Estado en el País Vasco.

19 de diciembre. Jornada de protesta y cortes de carretera en la localidad ante la citación del juez Baltasar Garzón a una veintena de miembros de las sucesivas mesas nacionales de Herri Batasuna para comparecer en la Audiencia Nacional. El juez había emitido un auto el 21 de noviembre imputando integración en ETA a los cargos abertzales de los últimos quince años. Los electos y ex electos de HB quedan en libertad bajo fianza.

2003

Enero. Es detenida en Dax la arrasatearra Cristina Goirizelaia González, huida de su domicilio en noviembre de 2000, tras la desarticulación de un comando de ETA. Cristina Gorizelaia fue concejala de lurre.

19 de febrero. La comisión de seguimiento del Pacto por las Libertades y contra el terrorismo [firmado en 2000], reunida en el Congreso de los Diputados, certifica el acuerdo entre el Gobierno del PP y el PSOE para aumentar las penas por terrorismo hasta 40 años y dificultar el acceso a los beneficios penitenciarios. Así lo dan a conocer el portavoz del PSOE Jesús Caldera y el secretario general del PP, Javier Arenas. Este último se refiere a este acuerdo como "una respuesta a ETA"¹⁴⁸ tras su último atentado mortal, el de Joseba Pagazaurtundua (45 años) en Andoain.

148 Agencias y Abc, 19/02/2003.

8 de mayo. Pasada la media noche, es atacada la sede del sindicato Unión General de Trabajadores (UGT) situada en una entreplanta de la calle Garibai. Unos desconocidos le dan fuego tras lanzar cócteles molotov después de romper los cristales a pedradas. Los mayores daños se produjeron en la sala de actos, dejando las paredes ennegrecidas y el techo desprendido.

23 de junio. Lur Pagoaga, Illart Azkarate y una persona conocida como "Papi" participan en una manifestación nocturna en Sanjuanes. Las dos primeras personas portaban la pancarta y el tercero había solicitado el permiso. Cuatro meses después fueron llamados a declarar a la Audiencia Nacional, ante el juez Del Olmo, con la acusación de "enaltecimiento del terrorismo", tras un atestado de la Ertzaintza que adujo haber escuchado gritos de "Gora ETA" en la parte trasera de la manifestación. La causa fue archivada.

31 de julio. La Ertzaintza detiene a Enrike Letona Biteri, que había permanecido preso más de 16 años. Una orden judicial requería su detención por la apertura de un nuevo sumario por la Audiencia Nacional. Permaneció en prisión hasta el 20 de diciembre.

16 de noviembre. Igor Letona Biteri es detenido por la Policía francesa, tras haber pasado varios años de cárcel por "asociación de malhechores".

18 de noviembre. Son detenidos por el Cuerpo Nacional de Policía Saioa Alzua Galparsoro, de 28 años, y Gaizka Azkarate Garai, de 30 años, que fue candidato por HB en 1995. Se trata de una amplia operación policial, dirigida por Baltasar Garzón, contra presuntos pertenecientes o colaboradores de ETA. Ambas personas denuncian haber sido objeto de torturas a lo largo de la detención, e ingresan en prisión tras pasar por el juez. Permanecieron casi tres años en la cárcel y salieron libres sin juicio.

2004

16 de marzo. Es detenido nuevamente Enrike Letona Biteri por la Guardia Civil. Será puesto en libertad condicional, bajo fianza.

13 de mayo. La Sección Primera de lo Penal condena a diez años de cárcel a Ibon Etxezarreta y Koldo Carrasco por "robo con fines terroristas" de una troqueladora de matrículas de automóvil en la empresa Recambios Egido, de Arrasate [10/02/2001],

y la detención ilegal del empleado del establecimiento, al que ataron a un poste con bridas de plástico y amordazaron con cinta de embalar.

16 de diciembre. Dos personas que estaban en prisión por otros hechos son condenadas a 17 meses de prisión por amenazas de muerte a la concejala Matilde Martín Delgado del PSE-EE.

2005

11 de febrero. Da comienzo el juicio contra 33 jóvenes de Jarrai-Haika-Segi. Entre ellas se encuentra la arrasatearra Amaia Arrieta, que llevaba cuatro años encarcelada a la espera de juicio oral desde que se presentó en la Audiencia Nacional en 2001.

29 de marzo. Eneko Ostolaza Ikarán es detenido por la Guardia Civil. Denuncia torturas bajo custodia policial.

7 de abril. Gorka Aztiria Etxeberria y Gaizka Olabarrieta Kormenzana son detenidos en Arrasate por el Cuerpo Nacional de Policía e ingresan en la cárcel. Ambos denuncian torturas.

10 de junio. Son juzgados Julen Atxurra Egurrola y José Luis Agirre Lete acusados de ser los que mandaron llevar a cabo el secuestro de José Antonio Ortega Lara.

24 de julio. Ante la muerte del miembro de ETA, Imanol Gómez, (23 años) el día 20 en Cahors, al norte de Toulouse, se suceden diversas protestas. Este día dan fuego a varios contenedores de reciclaje.

7 de octubre. Agentes de la Ertzaintza mandan retirar la pancarta y los carteles de la txosna instalada con motivo de las fiestas de Maritxu Kajoi. También arrancan diversos carteles pegados en las paredes de la zona, con el apoyo de una furgoneta de CESP, la empresa contratada para la limpieza. Son identificados cinco jóvenes y otro más sufre un amago de detención. Los ertzainas también entran en Irati Elkartea. Askatasuna denuncia estos hechos.

7 de octubre. Desconocidos atacan el Batzoki.

2006

22 de febrero. Hacia las 21:00, desconocidos dirigen dos cohetes pirotécnicos contra un militante del PSE-EE de la localidad, que resulta ileso. La víctima puso una denuncia en la Comisaría de la Ertzaintza.

22 de febrero. Por la noche también, desconocidos lanzan pintura roja contra el Juzgado de Paz de Arrasate, situado en la calle Ignacio Zuloaga, y contra la sede del PSE-EE, donde pintan lemas como “Egindakoa ordainduko duzue” y “Faxismoari kaña”.

27 de abril. La Junta de Expurgo del País Vasco acuerda declarar terminados los diversos expedientes judiciales abiertos sin esclarecer, entre ellos el del caso Etxabe. Así queda recogido: “6-X-75. Asesinato en la persona de Ignacio Echave Orobengoa con arma de guerra, prevención del terrorismo en Campazar de Elorrio”.

20 de junio. Es detenida por la Policía francesa en Azkaine, Kristina Larrañaga Arando, que será recluida en prisión.

28 de septiembre. Hacia las 21.15, encapuchados atacan con dos cócteles molotov la sede del PSE-EE de la calle Olarte. Algunos vecinos extinguen el fuego, quedando la fachada ennegrecida. Se trata del segundo ataque contra una sede del PSE-EE del País Vasco en una semana.

17 de octubre. 103 estudiantes de la UPV-EHU quedan libres sin cargos en el Juzgado de Getxo, tras haber sido imputados por una encerrona estudiantil contra la LOU en 2003. En un primer momento, se pretendió que fueran juzgados en la Audiencia Nacional por “vinculación indirecta con ETA”. Tras identificarse en el juicio, ya en 2006, una mayoría de los presentes decide no continuar en la sala y dirigirse al Rectorado de la UPV-EHU a denunciar la “criminalización” de la protesta. En otros lugares se producen movilizaciones solidarias, como en la Universidad de Mondragón. Entre los estudiantes se encuentran varios jóvenes de Arrasate, entre ellos el actual concejal Eneko Barberena.

24 de octubre. Un secretario judicial, con el apoyo de la Ertzaintza, realiza un inventario de lo existente en Irati Elkartea de Arrasate. Lo mismo sucede en Oñati (Arrano taberna), Bergara (Arrano Beltza) y Aretxabaleta (Urbaltz). Mientras se lleva a cabo el inventario por orden judicial, varias decenas de personas, con evidentes muestras de enfado y nervios¹⁴⁹, se colocan en las cercanías tras una pancarta que pone: “Errepresioa ez da bidea. Euskal Herriak autodeterminazioa behar du”. Ante ellos, una decena de ertzainas.

2007

5 de enero. Lanzan un artefacto casero, con gasolina y aerosoles, contra un cajero de La Caixa de la calle Jokin Zaitegi y causa un incendio de gran magnitud, que obliga a la vecindad de tres portales del inmueble a abandonar sus viviendas de madrugada. Entre ellos

149 Goiena 24/10/2006. “Ertzaintza eta idazkari judiciala Debagoieneko hainbat Herriko Tabernatara sartu dira”.

se encuentra Ambrosio Fernández Recio, jubilado de 79 años, que sufre problemas cardiorrespiratorios. Como él, otras personas también se ven afectadas por el humo y el frío de la intemperie. Tras permanecer entre una a dos horas en la calle, veinticuatro familias –medio centenar de personas- son realojadas en dos hoteles de Arrasate y uno de Eskoriatza. Además de quedar destruida la oficina bancaria, los daños en las instalaciones de gas, agua y electricidad de la comunidad, y en algunas viviendas, son importantes.

5 de enero. En la misma noche son atacados otros dos cajeros automáticos en las calles Garibai y Biteri, uno de la Kutxa y otro del BBVA, produciéndose daños de escasa entidad.

6 de enero. La vecindad de las viviendas de dos de los portales afectados puede regresar a sus hogares, pero las personas residentes en el nº 4 solo son autorizadas a recoger en maletas y bolsas sus enseres, pero no a volver a sus casas, ya que no están en condiciones de ser habitadas aún.

7 de enero. Empeora la salud de Ambrosio Fernández y es ingresado en el Hospital Alto Deba “por fiebre, disminución del nivel de conciencia e hipotensión”¹⁵⁰. El jefe de la Policía Municipal de Arrasate, José Luis Etxebarria, que actúa como portavoz de la familia, explica que Ambrosio Fernández, antes del ataque contra La Caixa ya tenía “un expediente médico complicado, había sufrido dos trombosis y presentaba antecedentes respiratorios”. Añade que el frío nocturno –la vecindad bajó en pijama, con zapatillas y poco más- y la inhalación de humo por el incendio en los bajos de su vivienda “pudo agravar su estado de salud”¹⁵¹.

8 de enero. Se decide el traslado de Ambrosio Fernández al hospital de Txagorritxu, y es ingresado en la UCI, ya que pese al tratamiento evoluciona con más hipotensión. En el informe médico se lee:

Paciente que, según referencia del informe médico del hospital de origen, tras pasar la noche a la intemperie a consecuencia del desalojo del domicilio (por acto violento en el portal de su domicilio) comienza con cuadro de insuficiencia respiratoria más hipotensión y fiebre. Presenta tiritona puntualmente. Por este motivo ingresa en el Hospital Alto Deba, el día 07/01/2007. Evoluciona con más hipotensión pese a aporte hídrico y tratamiento antibiótico, acompañado de disminución del nivel de conciencia, por lo que se nos consulta y se decide el traslado a este centro.

*A las pocas horas de su ingreso es necesario intubar al paciente y conectarlo a ventilación mecánica*¹⁵².

150 Informe del colegiado Jorge Cancio Fanlo, de 08/01/2007.

151 *El Diario Vasco*, 05/03/2007.

152 Informe médico firmado por S. Iribarren, médico adjunto de Medicina Intensiva de Txagorritxu, 03/03/2007.

11 de enero. El Ayuntamiento convoca una concentración silenciosa en la Plaza de Arrasate, apoyada por el consejo de la Diputación Foral de Gipuzkoa, en protesta por el ataque de kale borroka del día 5 de enero.

12 de enero. Jornada de lucha convocada por Segi en protesta por el aumento de las penas impuestas a los jóvenes del sumario Jarrai-Haika-Segi. Una persona es detenida por la Ertzaintza alrededor de las 13.00, en el transcurso de una manifestación en la que se cruzaron varios contenedores en la carretera.

19 de enero. La arrasatearra Amaia Arrieta y su compañero Igor Ortega son detenidos en su domicilio de Donostia para la lectura de la sentencia del juicio Jarrai-Haika-Segi. Amaia Arrieta se llevará con ella a su hija Ilargi, para cumplir el resto de condena en prisión.

24 de febrero. La arrasatearra María Murgoitio, de 80 años y madre del preso Gabriel Urizar, resulta herida, con fractura de pelvis, en una carga de la Ertzaintza en Bilbao durante una manifestación a favor de los presos vascos.

3 de marzo. Fallece Ambrosio Fernández Recio en el Hospital de Txagorritxu. Durante los dos meses que permaneció ingresado en la UCI “se produjeron diferentes complicaciones que derivaron finalmente en su fallecimiento”¹⁵³. En Donostia se celebra una concentración de repulsa por este fallecimiento. [El Gobierno español reconoció a Ambrosio Fernández como víctima del terrorismo]¹⁵⁴.

5 de marzo. Se celebran los funerales por Ambrosio Fernández en la parroquia San Juan Bautista de la localidad.

23 de marzo. Todos los partidos políticos del Parlamento vasco, a excepción de EHAK -que sí ofrece su “pésame y solidaridad” a la familia de Ambrosio Fernández-, instan al Departamento de Interior y al Ministerio de Interior a “proseguir la tramitación y completar la documentación” que permita a la familia del difunto acogerse a las ayudas previstas en la Ley de Solidaridad con las Víctimas.

16 de junio. ANV recupera la alcaldía de Arrasate, al no ponerse de acuerdo entre sí el resto de los grupos políticos municipales.

30 de noviembre. La Guardia Civil detiene a la abogada Natale Landa para la lectura de la sentencia del juicio del 18/98 en Madrid. Será absuelta definitivamente el año 2009 por el Tribunal Supremo.

¹⁵³ *El Diario Vasco* 05/03/2007.

¹⁵⁴ *El País* 18/12/2011.

25 de diciembre. Tiene importante eco en Debagoiena la muerte en accidente de tráfico de Natividad Junco, de Oñati, cuando volvía en coche de visitar a un familiar en la prisión de Teruel.

2008

6 de enero. Son detenidos por la Guardia Civil en Arrasate los miembros de ETA Igor Portu Juanena y Mattin Sarasola Yarzabal, ambos vecinos de Lesaka, encontrándoseles dos armas en la mochila que portaban. Serán acusados ambos de la colocación de una bomba en la T-4 de Barajas (Madrid) en diciembre de 2006, por la que murieron Diego Armando Estacio y Carlos Alonso Palate. [Esa bomba rompió una tregua que ETA mantenía desde marzo de 2006].

7 de enero. A las 16 horas de ser detenido Igor Portu, es ingresado de urgencia en la UCI del Hospital Donostia. El parte médico de Igor Portu indica enfisema subcutáneo, perforación pulmonar, una costilla rota, hemorragia en un ojo y hematomas a lo largo del cuerpo. Estuvo ingresado 27 días. Tanto él como Sarasola denunciaron graves torturas durante su detención, confirmadas en una primera sentencia de la Audiencia Provincial de Gipuzkoa el 30/12/2010, en la que se condena a entre 2 y 4 años y medio a un sargento, un cabo y otros agentes de la Guardia Civil. [Esta sentencia fue revocada por el Tribunal Supremo el 2/11/2011 aduciendo que era una denuncia falsa y que no había pruebas de tortura. El 13/02/2018, el Tribunal Europeo de Derechos Humanos condenó a España por trato inhumano y degradante a Portu y Sarasola, y obligó a indemnizarles con 30.000 y 20.000 euros].

29 de enero. La Fiscalía del Estado pide el cierre de sedes y el embargo de las cuentas de EHAK, así como medidas cautelares para la prohibición de presentar candidaturas electorales. El 8 de febrero, el juez Baltasar Garzón suspende la actividad de ANV y EHAK. Varias personas son arrestadas y registran diversas sedes.

7 de marzo. Hacia las 13:30, el trabajador de Bidelan en la autopista AP-1 y ex concejal por el PSE-EE, Isaías Carrasco Miguel (de 42 años, padre de dos hijas y un hijo), es asesinado por ETA cerca de su domicilio en la calle Navas de Tolosa, a pocos metros de su esposa (María Ángeles Romero) e hija mayor (Sandra). Un individuo se acerca al vehículo en el que se encontraba Isaías Carrasco para dirigirse al trabajo y le dispara cinco veces a corta distancia. Gravemente herido, es ingresado a las 13:50 en el hospital de la localidad, pero tras sufrir dos paradas cardiorrespiratorias, fallece.

Al hospital acude la alcaldesa Ino Galparsoro, pero allegados de Isaías Carrasco se dirigen a ella diciéndole que "no eres bien recibida". A su vez, el lehendakari Juan José Ibarretxe recibe gestos y miradas serias hacia él. El presidente José Luis Rodríguez Zapatero se reúne con la familia en privado, y Alfredo Rubalcaba acude al domicilio familiar. La mayoría de los partidos políticos suspenden la campaña electoral de ese día.

Del hospital, los restos mortales de Isaías Carrasco son conducidos al salón de plenos del Ayuntamiento, donde queda instalada la capilla ardiente. Aquí se producen nuevas tensiones, especialmente entre Mariano Rajoy y Patxi López, ya que en un principio el PSE-EE tenía pensado no recibir a los miembros del PP. Un destacado militante socialista no deja acercarse a Mariano Rajoy hasta el lugar donde yacía de cuerpo presente Isaías Carrasco.

8 de marzo. Concentración de cinco minutos en silencio en la plaza, frente al Ayuntamiento. Numerosas personas acuden al funeral por Isaías Carrasco en la parroquia de San Juan Bautista, oficiado por el obispo Juan María Uriarte. Tras el acto religioso, sus compañeros portan el féretro hacia el cementerio, con la participación de autoridades y dirigentes de los grupos políticos, como Mariano Rajoy, Chaves...

Al terminar el entierro, Sandra Carrasco lee un comunicado y llama "cobardes" a quienes asesinaron a su padre.

10 de marzo. Centenares de personas se concentran en la plaza del Ayuntamiento de Arrasate en señal de condena del atentado, convocadas por los compañeros de trabajo de Isaías Carrasco. También el sindicato ELA se concentra con su propia pancarta, lo que provoca el enfado del secretario general de UGT de Euskadi, Dámaso Casado.

29 de marzo. El PSE-EE insiste en que la alcaldía de la localidad no puede seguir en manos de ANV e interpela al PNV. En días sucesivos, ETA coloca tres bombas en otras tantas sedes del PSE-EE en otras localidades, a pesar de la vigilancia policial.

La hija mayor de Isaías Carrasco, Sandra, trabajadora de la autopista AP-1, ocupa, tras solicitarlo, el mismo puesto de trabajo que su padre tenía en la cabina de peaje por la que se accede a Arrasate desde Donostia.

3 de abril. Icíar Lamarain, concejala del PP, solicita a la Corporación un minuto de silencio por Isaías Carrasco y presenta una moción de urgencia contra la actuación de ETA, entre insultos y amenazas de parte del público, pero la misma no sale adelante por la ausencia de varios concejales: 4 del PSE-EE y 1 del PNV.

18 de abril. Operativo policial por orden de Grande-Marlaska contra diez jóvenes en Errenteria, Oiartzun y Arrasate. En esta última localidad es detenido Josu Arruabarrena, que ingresará en el Hospital Donostia aquejado de una gastroenteritis aguda. Tres personas son detenidas cuando protestaban por las detenciones y posteriormente son puestas en libertad.

20 de abril. Vuelve a reforzarse la vigilancia de las sedes del PSE-EE tras un atentado contra la Casa del Pueblo de Elgoibar el día 17.

24 de abril. Una moción con cuatro principios éticos es presentada por PSE-EE y EAJ-PNV, a raíz de las posiciones mantenidas por “parte del Consistorio” ante el asesinato de Isaías Carrasco. En la misma se explicita que, en caso de no ser asumidos esos puntos éticos por los cargos municipales, se exige su dimisión. PSE-EE (4 ediles) y PNV (4) votan a favor de la moción; PP (1), EA (1) y dos miembros de EB-Zutik se abstienen y EAE-ANV (7), Aralar (1) y un miembro de EB-Zutik votan en contra, por lo que no prospera la misma por el voto de calidad de la alcaldesa Ino Galparsoro, de EAE-ANV. Por su parte, la edil del PP, Iciar Lamarain, presenta una moción de censura y el PSE-EE una alternativa a la misma. Ninguna de las dos prospera. Se viven momentos de fuerte tensión e insultos durante el pleno, abarrotado de público, con ataques cruzados y aplausos divididos, y también a la salida, donde se oyen gritos de “Zuek faxistak zarete terroristak” contra varios concejales. La izquierda abertzale había convocado previamente una concentración ante el Ayuntamiento. PNV y PSE-EE afirman que al final no se ha cumplido lo que se había “consensuado” previamente.

29 de abril. Ino Galpasoro Markaide es llamada a la Audiencia Nacional con una citación en la que no consta de qué se le acusa. Allí, la alcaldesa del Ayuntamiento por EAE-ANV [y primera mujer alcaldesa de la localidad, 2007-2011], resulta detenida y acusada por el juez Baltasar Garzón de desobediencia por incumplimiento del auto de suspensión judicial de actividades a EAE-ANV y de colaborar por ello con “banda armada”.

30 de abril. Ino Galpasoro (ANV), tras comparecer de nuevo en la Audiencia Nacional, es enviada a prisión. La Policía registra y se lleva del Ayuntamiento documentos relacionados con esa formación política. El juez Baltasar Garzón considera que hay indicios suficientes para imputarla por “colaboración o integración en banda terrorista y quebrantamiento de medidas cautelares”. La izquierda abertzale considera que se trata de un “caso inaudito” en Europa.

30 de abril. Por la tarde. Enfrentamientos entre Ertzaintza y participantes en una manifestación que denunciaba la detención de la alcaldesa Ino Galpasoro.

1 de mayo. Por la mañana: la izquierda abertzale cuelga una pancarta en la balconada del Ayuntamiento: “¿PSOE-PNV mozioekin lortu ez duzuen indarrez? Ino askatu!” y realiza una rueda de prensa masiva en la plaza. **Por la tarde:** Tensión entre manifestantes y Ertzaintza, cuando tres furgonetas de este Cuerpo hacen acto de presencia en la calle Garibai ante una manifestación que protestaba por la detención de Ino Galparsoro, y solicitar los agentes la identificación de quienes portaban la pancarta.

3 de mayo. Miles de personas –“unas 5.000” según *El País*- se manifiestan en la localidad tras la pancarta “Salbuespen egoera stop - Euskal Herriak Autodeterminazioa” y la petición de libertad para Ino Galparsoro. Controles de la Guardia Civil en la autopista y San Prudentzio. Diversas pintadas acusan al PSE-EE de “fascista” y al PNV de “español”. El Gobierno vasco emite un comunicado de condena por dos atentados de ETA

en Arrigorriaga y Donostia el 1 de mayo, así como por la encarcelación de la alcaldesa Ino Galparsoro porque “no nos acerca a la paz”.

6 de mayo. Agentes de la Ertzaintza solicitan la identificación de quienes participaban en una rueda de prensa haciendo un llamamiento a una huelga general para el día 8 de mayo, en solidaridad con la alcaldesa encarcelada y en denuncia por su encarcelamiento.

8 de mayo. Convocatoria de huelga en la localidad para exigir la puesta en libertad de la alcaldesa Ino Galparsoro, con paros en diversas empresas de MCC y cierre de comercios en el casco urbano. La Ertzaintza identifica a una veintena de personas. Manifestaciones por la mañana y a la tarde tras la pancarta: “Erabakia herriarena. Udala herritarrena”. Pintan un mural en la plaza Biteri. El **día anterior**, trabajadores municipales se concentran con el lema “Ino Udaletxera”, y el **día 9** la Mancomunidad de Debagoiena solicita su liberación.

9 de mayo. Desconocidos dan fuego de madrugada al coche particular del portavoz de PNV-EA de Arrasate, José Luis Apraiz, tras romper la ventanilla del piloto y rociar con líquido inflamable su interior. El fuego no llega a propagarse a lo largo del vehículo, pero los asientos resultan quemados.

3 de julio. Tres ediles del PSE-EE abandonan la sesión plenaria después de que la alcaldesa en funciones, Oihana Aranburu, de ANV, se negara a retirar una fotografía de Ino Galparsoro, colocada en el sitio que ocupaba hasta ser detenida el 30 de abril.

28 de julio. La alcaldesa Ino Galparsoro sale en libertad provisional de la cárcel de Soto del Real, con una fianza de 30.000 euros. Se encontraba presa desde el 30 de abril. Centenares de personas la reciben en la localidad ese mismo día y el **día 30** le rinden un homenaje público.

7 de octubre. El pleno municipal del Ayuntamiento de Arrasate aprueba la condena de los últimos atentados de ETA en Santoña, Ondarroa y Vitoria-Gasteiz, presentada por el PSE-EE y apoyada por PNV y PP. Otra moción, propuesta por la izquierda abertzale, solicitando la condena de las ilegalizaciones de ANV y EHAK por el Tribunal Supremo, no tiene más apoyos que los propios.

29 de noviembre. Conmemoración en la localidad del 78 aniversario de la fundación de ANV.

22 de diciembre. El PSE-EE de la localidad manifiesta estar dispuesto a promover, una vez más, una moción de censura contra la alcaldesa Ino Galparsoro si PNV y EA “están dispuestos a firmarla”, como sucedió con el regidor del Ayuntamiento de Azpeitia.

2009

13 de enero. Lorea Zeziaga es detenida en Baiona por la Policía francesa. Quedará en libertad.

8 de febrero. El Tribunal Supremo anula las candidaturas de D3M y Askatasuna, y el Tribunal Constitucional lo consuma el día 12.

13 de marzo. Agentes de la Ertzaintza retiran los retratos de los presos de la localidad colocados con un armazón de aluminio en la verja del Banco Guipuzcoano, junto al Portalón, tras ordenarlo la Audiencia Nacional por considerar su exhibición pública como "enaltecimiento del terrorismo" y "humillación a las víctimas"

A lo largo de marzo. Polémica en la localidad ante la colocación de carteles de Arrasateko Portaloira Topagunea en los portales del pueblo, también en el de la familia Carrasco-Romero, por falta de sensibilidad ante una víctima mortal reciente. En ellos se da cuenta de una campaña de recogida de firmas de apoyo a una moción para ser presentada en el Consistorio, en la que se solicita especialmente la libertad de las personas presas gravemente enfermas. Se menciona en el texto de la moción a los presos de Arrasate: Jon Agirre, Josu Uribetxeberria y José Ignacio Gaztañaga.

24 de mayo. Dos jóvenes de Arrasate, Aitor Urizar y Julen Ugalde, son sacados por la Policía española del campo de fútbol de El Helmántico (Salamanca) -en un partido de la Real con el Salamanca-, por enarbolar dos banderolas de los presos. Más adelante se sabrá que hubo una tercera persona expulsada del campo de fútbol. La Comisión Antiviolenencia les impuso una multa de 4.000 euros a cada uno y la prohibición de un año sin poder pisar estadios deportivos. A pesar de cuatros recursos, la sanción administrativa se impuso.

25 de septiembre. La plaza se encuentra tomada por furgonetas de la Ertzaintza durante la celebración del novenario de Maritxu Kajoi para impedir la celebración del "Azken ostirala".

26 de septiembre. Un grupo de vecinas y vecinos de Arrasate presenta el documento "Utzi Arrasate bakean!" en rueda de prensa y llama a una manifestación a realizar el 1 de octubre, en defensa de los derechos civiles y políticos.

24 de noviembre. Amplia redada contra 34 jóvenes de Segi en una veintena de localidades vascas, con registros de domicilios, sedes, locales y gaztetxes. Protestas. La trabajadora de Irati Elkartea de Arrasate, Irati Mujika Larreta, es detenida por la Guardia Civil en Amezketa, y es encarcelada. Denuncia torturas ante su abogado: la "bolsa", golpes, amenazas sexuales¹⁵⁵... Durante el trayecto a Madrid, permanece "con las manos

155 Mondraberry 09/01/2014.

atadas por una cuerda” y en parte del trayecto, “con una bolsa de plástico en la cabeza”. Ya en sede policial en Madrid, permanece “casi todo el tiempo con los ojos cubiertos” y “forzada a hacer ejercicios físicos hasta que las rodillas le hacían clac”. En una ocasión “la desnudaron y la amenazaron con violarla”¹⁵⁶. Acusada de pertenecer a banda terrorista, por su pertenencia a Segi, fue absuelta en junio de 2014. Manifestación solidaria de miles de personas en Bilbao el día 28 de noviembre.

29 de noviembre. Son incendiados varios contenedores.

2010

Enero. Aritz Arrieta Kabiketa, concejal del PSE-EE en el Ayuntamiento, recibe la cuarta carta de ETA con amenazas en un plazo de año y medio. En esta ocasión le dicen que: “Tú y tu partido sois responsables de la situación de acoso que vive Euskal Herria (...) Vete de Euskal Herria o actuaremos contra ti, tus bienes y tu familia”¹⁵⁷. Tres de las misivas las recibió en el buzón del Ayuntamiento y una cuarta en su domicilio. En una de ellas aparecía su foto con una diana.

30 de diciembre. La Audiencia Provincial de Gipuzkoa impone penas de entre dos años y cuatro años y medio de prisión a cuatro guardias civiles como autores de dos delitos de torturas graves y un delito y una falta de lesiones durante la detención de Igor Portu Jaunarena y Mattin Sarasola [serán condenados en mayo de 2010 por el atentado en la T-4 de Barajas y la muerte de Diego Armando Estacio y Carlos Alonso Palate]. La sentencia considera probado que los dos miembros de ETA fueron detenidos, esposados e introducidos en todoterrenos y llevados a una pista forestal, donde los agentes les golpearon, insultaron y amenazaron.

2011

10 de enero. ETA declara un alto el fuego “permanente, general y verificable por la comunidad internacional”.

Enero. Koldo Balanzategi es denunciado por la Ertzaintza por injurias y calumnias, al encontrar sus huellas en un cartel-mural en el que se recogían datos sobre diversas actuaciones represivas que se imputaban a los cuerpos policiales. El caso no terminó en juicio porque prescribió en el tiempo.

28 de abril. ETA comunica a las asociaciones de empresarios que pone fin a la extorsión económica o “impuesto revolucionario”.

¹⁵⁶ Esta y las anteriores frases entrecuilladas están recogidas por *Europa Press* el 30/10/2016, a raíz de la estimación de amparo del Tribunal Constitucional.

¹⁵⁷ *Interviú* 27/04/2019.

6 de mayo. La Ertzaintza impide una manifestación coincidiendo con la puesta en libertad del preso de ETA Jon Agirre Agiriano, tras cumplir una condena de 30 años, acto que había sido prohibido por la Audiencia Nacional. Las cargas policiales comienzan cuando el ex preso se asoma a un balcón de la calle Garibai y los asistentes, sentados en el suelo de la Plaza Biteri con carteles que ponen “Bizi arteko zigorrik ez! Euskal presoak Euskal Herrira”, aplauden y vitorean. Son detenidas tres personas, que son llevadas a la comisaría de Bergara, y muchas personas resultan heridas y magulladas por pelotazos y golpes de porras.

25 de mayo. Un grupo de personas, en nombre de diversos grupos políticos, sindicales y sociales de la localidad, juzgan de “muy graves”¹⁵⁸ los hechos del día 6 y la situación de los presos, anuncian diversos actos y llaman a concentrarse el día 27 en Herriko Plaza.

17 de septiembre. Concierto solidario en el Gaztetxe para pagar la multa de los tres jóvenes que sacaron la banderola de los presos en El Helmántico de Salamanca, en primavera de 2009. Actúan Arkada Social, Never Surrender, Dirty Brothers, Intérprete Desconocido y Kate’s Maniacs.

20 de octubre. Declaración de ETA, a los tres días de la “Declaración de Aiete” por parte de personalidades internacionales liderados por Kofi Annan [secretario general de Naciones Unidas entre 1997 y 2006].

ETA ha decidido el cese definitivo de su actividad armada. ETA hace un llamamiento a los gobiernos de España y Francia para dar un proceso de diálogo directo que tenga por objetivo la resolución de las consecuencias del conflicto y, así, la superación de la confrontación armada. ETA con esta declaración histórica muestra su compromiso claro, firme y definitivo.

7 de noviembre. El pleno del Ayuntamiento acuerda hacer suya la propuesta de Debagoienako Fusilatuen Senitarteko eta Lagunen Batzordea, con 19 votos a favor y uno en contra (PP). La Corporación manifiesta que las víctimas del franquismo tienen derecho a *recibir el reconocimiento basado en la verdad, la justicia y la reparación, transcurridos 72 años de silencio e impunidad desde el alzamiento militar fascista*. También reconoce el *carácter político de los vecinos reprimidos, encarcelados y muertos en defensa de los derechos civiles, políticos y sociales*, con todas las consecuencias que se deriven, como la abolición de los sumarios y las decisiones judiciales tomadas en contra de ellos.

15 de noviembre. Una sentencia de la Sala de lo Penal del Alto Tribunal estima los recursos interpuestos por los cuatro guardias civiles condenados por la Audiencia Provincial de Gipuzkoa, en diciembre de 2010, por torturas a Igor Portu y Mattin Sarasola. Considera “no constatados” esos golpes y descalifica a los testigos de los hechos.

¹⁵⁸ Mondraberrí 26/05/2011.

2012

8 de agosto. Tras ser trasladado de la cárcel de León al Hospital Donostia, al ser diagnosticado de un cáncer terminal, generalizado e irreversible, el preso de ETA Josu Uribetxeberria Bolinaga inicia una huelga de hambre para reclamar su excarcelación. Más de 200 presos y presas secundan el ayuno. Finalmente, el Ministerio de Interior le concede el tercer grado el **17 de agosto** y, con ello, la Audiencia Nacional puso en marcha los trámites para su puesta en libertad provisional “por razones humanitarias”, cumpliendo una serie de reglas de conducta, recurridas por el fiscal.

9 de septiembre. Incendian un cajero automático de la oficina del Banco de Santander. En las paredes de alrededor aparecen pintadas de tipo: “Fuego al capital”, en euskara.

12 de septiembre. La Audiencia Nacional confirma la liberación de Josu Uribetxeberria Bolinaga y es puesto en semi-libertad condicional a pesar del recurso a su excarcelación planteado por la Fiscalía y de una fuerte oposición en diversos sectores, como Covite, que denuncia como “traición intolerable” la decisión del Gobierno español. Permanecerá preso en su domicilio.

14 de septiembre. La sede del PSE-EE se traslada desde la calle Olarte, donde había sido objeto de una veintena de ataques y atentados, al cruce entre las calles de Elma y Martxoaren 8a. La sede se denomina “Agrupación Socialista de Arrasate Marcos Vitoria”.

18 de noviembre. Tras la querrela presentada por la AVT, la Fiscalía de la Audiencia Nacional solicita un informe a la Ertzaintza sobre el homenaje que se dispuso en octubre al miembro de ETA Josu Uribetxeberria tras su excarcelación, para conocer si se había cometido enaltecimiento del terrorismo e investigar qué personas tomaron parte y qué circunstancias se sucedieron en el acto.

2013

4 de febrero. La Audiencia Nacional juzga al ex preso Joseba Garitaonaindia -junto a tres personas de Bergara: Amaia Osa, Sebas Etxeberria e Inaxio Manuel-, acusados de “enaltecimiento del terrorismo” por portar fotografías de presos en un tramo de la Korrika en 2011. También en febrero, Josu Zubizarreta es llamado a declarar al Juzgado de Bergara por la colocación de una pancarta con fotografías de presos en los Sanjuaneros de 2012. Al parecer, tras incautar la Ertzaintza la pancarta, encontraron sus huellas tras ser examinada en la comisaría de Erandio.

7 de mayo. La Policía francesa detiene a Julen Mendizabal Elezkano, en la localidad francesa de Montpellier y a Kepa Arkauz, en Blois. Serán encarcelados.

Mayo. Desconocidos dan fuego a un cajero automático y pintan “Kapitalismoari Sua”.

24 de junio. El Juzgado de lo Contencioso-administrativo nº 3 de Donostia suspende cautelarmente la kalejira en recuerdo de las personas presas que se incluía en el programa de fiestas de Sanjuanes. Carlos Urquijo, delegado del Gobierno español, así lo había solicitado a la Abogacía del Estado. A su vez, el fiscal superior del País Vasco, Juan Calparsoro, se dirige al alcalde Inazio Azkarragaurizar Larrea (Bildu) para que aclare si el Consistorio había incluido un acto en favor de los presos de ETA en las fiestas.

30 de septiembre. La Guardia Civil detiene en Hernani al arrasatearra Ekain Zubizarreta Iribecampos. Quedará libre.

14 de octubre. Empieza en Madrid el juicio contra 40 jóvenes acusados de pertenecer a Segi, detenidos en la redada de 2009, pero Irati Mujika no acude al mismo como muestra de “desobediencia a la Audiencia Nacional por su falta de credibilidad”¹⁵⁹, al igual que lo hacen tres jóvenes más. En una asamblea convocada en la plaza, se lee un escrito de Irati Mujika en el que explica su decisión.

28 de diciembre. Miembros de la Asociación de Víctimas del Terrorismo (AVT) se desplazan en tres autobuses desde Madrid para llevar a cabo una gira homenaje por cinco localidades vascas, entre ellas Arrasate. Con ello quieren “plantar cara” y reclamar “memoria” y “cumplimiento íntegro de penas” en lugares donde presos de ETA han terminado de cumplir sus condenas tras la doctrina Parot. Con un importante despliegue de la Ertzaintza, el homenaje consiste en una ofrenda floral sobre una bandera española, un minuto de silencio y una oración. Los asistentes portan una pancarta con el lema “Verdad, memoria, dignidad y justicia”, además de numerosas banderas españolas y carteles en los que se lee “Para un final con vencedores y vencidos”.

2014

9 de enero. Después de casi tres meses en búsqueda y captura desde que la trabajadora de Irati Elkartea de Arrasate, Irati Mujika, decidiera no acudir al juicio contra Segi en la Audiencia Nacional, es detenida por varios policías de paisano en Aramaio. Al anochecer se lleva a cabo en Arrasate una manifestación de protesta por esta y otras siete detenciones.

2 de mayo. Arrojan pintura contra tres entidades bancarias. Acciones similares se producen en Donostia, Legutio y Galdakao.

159 Mondraberrí 14/10/2013.

2015

16 de enero. Fallece Josu Uribetxeberria Bolinaga, debido al cáncer que padecía. Al día siguiente se celebra un acto civil en el parque Aldai, al que asiste, además de la familia y allegados, el alcalde Inaxio Azkarragaurizar, de Bildu, y varios ex presos.

4 de mayo. La Audiencia Nacional condena a 17 años de cárcel menor a José Luis Erostege Bidaguren [anteriormente condenado por pertenencia a ETA y el secuestro de José Antonio Ortega Lara] por el asesinato del cabo primero de la Guardia Civil Ramos Ramírez en la localidad, el 8 de junio de 1986. Javier Ugarte Villar es absuelto por no quedar acreditada su participación en los hechos.

26 de junio. La Audiencia Nacional condena a 32 años de prisión a Beñat Aginagalde, acusado de dar muerte al concejal del PSE-EE Isaías Carrasco en 2008. El juicio se vuelve a repetir a petición del fiscal, por orden del Tribunal Supremo, tras ser absuelto en 2014 por falta de pruebas. Aginagalde negó entonces ser miembro de ETA. La Sección Tercera de la Sala de lo Penal considera en esta ocasión a Beñat Aginagalde culpable de un delito de asesinato, otro de tenencia de armas y uno de daños con finalidad terrorista.

2016

16 de abril. Homenaje del Gobierno vasco en Arrasate a los primeros ertzainas de 1936, entre ellos a Miguel Etxagibel, de 97 años y vecino de la localidad, el único de esa primera promoción que continuaba vivo.

29 de octubre. Paco García Raya anuncia que deja la política activa tras 28 años en diversos cargos del PSE-EE (concejal, juntero y parlamentario) y responsable de la Agrupación socialista de Arrasate. "Prometí retirarme cuando llegaran los tiempos de paz a Euskadi. Y así lo ha sido", comenta a *El Diario Vasco*¹⁶⁰.

6 de noviembre. El PNV denuncia un ataque contra el Batzoki y contra dos trabajadoras del mismo, a quienes tres personas les lanzan pintura, que arrojan también contra la fachada del local. Junto a la entrada de la sede, dejan dos muñecos de trapo y un cartel con un texto contra el tratado de libre comercio entre la Unión Europea y Estados Unidos bajo el epígrafe "TTIP-PNV-PSOE".

7 de noviembre. Todos los grupos políticos con representación en el Ayuntamiento denunciaron y rechazaron el ataque contra el Batzoki del PNV, por medio de una nota. Asimismo, expresaron su solidaridad a las dos personas que resultaron afectadas en dicho ataque.

¹⁶⁰ *El Diario Vasco* 15/01/2018.

1 de diciembre. Olatz Etxabe (hija de Iñaki Etxabe, asesinado en 1975 por el Batallón Vasco Español) y Sandra Carrasco (hija del exconcejal del PSE-EE, Isaías Carrasco, asesinado por ETA en 2008) ofrecen sus testimonios en la Plaza de la Memoria de Arrasate. La alcaldesa de la localidad, María Ubarretxena Cid, y ex alcaldes como Inazio Azkarragaurizar Larrea (Bildu) e Ino Galparsoro Markaide (ANV), representantes del PSE-EE o el parlamentario del PP, Carmelo Barrio, acuden al acto junto a diversas víctimas, entre ellas María Ángeles Romero, viuda de Isaías Carrasco.

2017

22 de septiembre. Nuevo ataque contra el Batzoki de EAJ-PNV, con pintadas contra el lehendakari Iñigo Urkullu, llamándole “colaboracionista”, y el PNV, al que califican de “español”.

2018

18 de enero. El preso ondarrés de ETA, Ibon Iparragirre, ingresa en el centro hospitalario Aita Menni de Arrasate, procedente del penal de Alcalá-Meco, en prisión atenuada enfermo de sida en fase terminal y problemas neurológicos.

13 de febrero. El Tribunal Europeo de Derechos Humanos da a conocer una sentencia en la que condena a España por trato inhumano y degradante a Igor Portu y Mattin Sarasola mientras estuvieron detenidos, y obliga a indemnizarlos por daños morales.

2 de marzo. En el muro trasero de la sede de EAJ-PNV desconocidos pintan: “PNV lotu zure txakurak”.

3 de marzo. Décimo aniversario del asesinato de Isaías Carrasco. Además de la alcaldesa y el resto de formaciones políticas de la Corporación municipal, EH Bildu acude por primera vez al homenaje, junto a familiares, compañeros de partido y allegados de Isaías, en el lugar donde lo mataron, en la calle Navas de Tolosa, donde vivía.

6 de marzo. Los grupos municipales Baleike, EAJ-PNV, Irabazi, y PSE-EE del Ayuntamiento de Arrasate, con la abstención de EH-Bildu, aprueban la siguiente declaración, leída por la alcaldesa María Ubarretxena, de EAJ-PNV:

Desde el Ayuntamiento de Arrasate no queremos pasar en silencio el décimo aniversario del injusto asesinato de Isaías Carrasco a manos de ETA. Consideramos que es un compromiso de este Ayuntamiento construir la Memoria desde el reconocimiento del sufrimiento de todas las personas que han padecido la injusticia de la violencia en nuestro municipio.

Es una labor de todas y todos contribuir a la convivencia inclusiva y en paz, y a ese trabajo nos comprometemos. Queremos mirar al futuro de Arrasate juntos y en convivencia.

29 de marzo. Desconocidos pintan en los muros de los soportales del Ayuntamiento "Espainolari sua", "PNV español", Española ez" y "EAJ Espainolen morroi".

20 de abril. En este y en días sucesivos, los medios reproducen y desmenuzan dos Declaraciones de ETA sobre el daño causado, dirigidas al Pueblo Vasco¹⁶¹ y se abre un debate sobre el contenido de dichas Declaraciones

(...) Un sufrimiento desmedido. ETA reconoce la responsabilidad directa que ha adquirido en ese dolor, y desea manifestar que nada de todo ello debió producirse jamás o que no debió prolongarse tanto en el tiempo (...) hemos provocado mucho dolor, incluidos muchos daños que no tienen solución. Queremos mostrar respeto a los muertos, los heridos y las víctimas que han causado las acciones de ETA en la medida que han resultado damnificados por el conflicto. Lo sentimos de veras. A consecuencia de errores o de decisiones erróneas. ETA ha provocado también víctimas que no tenían una participación directa en el conflicto (...), nuestra actuación ha perjudicado a ciudadanos y ciudadanas sin responsabilidad alguna. También hemos provocado graves daños que no tienen vuelta atrás. A estas personas y a sus familiares les pedimos perdón. (...) ojalá nada de esto hubiese ocurrido, ojalá la libertad y la paz hubiesen echado raíces en Euskal Herria hace mucho tiempo. (...) De cara al futuro, la reconciliación es una de las tareas a llevar a cabo en Euskal Herria (...).

3 de mayo. Se hace pública en la sede del Henri Dunant Centre de Ginebra la "Declaración final de ETA al Pueblo Vasco". En la misma, ETA da por "concluido el ciclo histórico y la función de la Organización". Afirma que "ETA ha desmantelado totalmente el conjunto de sus estructuras" y "da por concluida toda su actividad política". David Harland, director del Centro, afirma: "A las 14.00 de hoy, 3 de mayo, ETA ha dejado de existir".

4 de mayo. Por la mañana, se celebra en Kanbo, en la villa Arnaga, un acto sobre el final de ETA con presencia internacional y expectación mediática. El presidente de la Mancomunidad Vasca y alcalde de Baiona, Jean René Etchegaray, hace las veces de anfitrión. A su vez, Irati Agorria Cuevas, Cuathémoc Cárdenas, Jonathan Powell y Michel Camdessus dan lectura a la "Declaración de Arnaga", de la que extractamos lo siguiente:

En los casi siete años desde la Declaración de Aiete ha habido avances importantes (...) Aún están por resolver asuntos importantes, como el de

¹⁶¹ Gara 20/04/2018, p. 5. "ETA al Pueblo Vasco: Declaración sobre el daño causado" y "Nota explicativa de ETA de la Declaración sobre el daño causado" (ambas fechadas el 8 de abril de 2018).

los presos y las personas que se encuentran huidas, y hacen falta esfuerzos duraderos para llegar a una total normalización de la vida cotidiana y política en la región. Por encima de todo, lo que tenemos por delante es un proceso de reconciliación. (...) Heridas profundas perduran; familias y comunidades permanecen divididas. Debe haber más esfuerzos por reconocer y asistir a todas las víctimas. Esto requerirá que todas las partes sean honestas con el pasado, y hará falta un espíritu de generosidad para curar las heridas y reconstruir una comunidad compartida.

Prácticamente a la misma hora, el presidente del Gobierno español, Mariano Rajoy, reitera que “Desaparece ETA, pero como he dicho, sus crímenes se seguirán investigando, sus delitos juzgando y las condenas cumpliendo”, por lo que no habrá cambios en las medidas de excepción. E insiste en que “no van a obtener nada por anunciar su desaparición”, como lo afirma también el portavoz de su Gabinete, Iñigo Méndez de Vigo: “El Gobierno no va a modificar su política penitenciaria”.

Por la tarde, la presidenta de Navarra, Uxue Barkos, y el lehendakari Iñigo Urkullu, dan a conocer un documento conjunto en el Señorío de Bertiz: “Propuestas y compromisos compartidos para consolidar la convivencia, tras el anuncio de la definitiva desaparición de ETA”. Ambos coinciden en que ETA nunca debió de existir, que ninguna de sus víctimas debió producirse nunca, y que deben ponerse las bases para que no vuelva a repetirse. En los objetivos a corto plazo se fijan dos: la realización de un relato compartido de mínimos, que incluya “una reflexión crítica global sobre el pasado” y la adaptación de la política penitenciaria al nuevo contexto.

17 de mayo. Desde este día hasta el 25 de mayo permanece expuesta la exposición itinerante de Memoria Plaza en la Escuela Politécnica de Grado Superior de la Universidad de Mondragón.

17 de mayo. Agentes de la Guardia Civil llevan a cabo la incautación de coches, inmuebles, nóminas y otros bienes de más de medio centenar de expresos, en una operación denominada “Zerga”. Entre esos expresos se encuentra el arrasatearra Enrike Letona, que permaneció en la cárcel 16 años. En declaraciones a “Goiena”, Letona afirma que nadie le ha comunicado nada y que al ir a sacar dinero de su cuenta ha comprobado que la misma estaba en cero. Según el Ministerio del Interior, “la operación tiene por objeto liquidar una deuda contraída con el Estado por la responsabilidad civil” como parte de la condena.

18 de mayo. Manifestación de protesta en Arrasate: “Erasoen gainetik baietza sortzen”.

23 de mayo. El equipo redactor de este informe entrega el trabajo en el Ayuntamiento.

10. PROPUESTAS Y APUNTES FINALES

Termina aquí este “Informe sobre violaciones de derechos humanos y hechos violentos acaecidos en Arrasate de 1956 a 2018”, pero eso no significa que podamos dar por recorrido el largo camino *Hacia una memoria compartida*, que nos exige seguir dando pasos adelante. La memoria social, en su sentido más profundo, ni es un proceso cuyo final podamos alcanzar un día determinado, ni un libro en cuyas páginas podamos guardar y encerrar la memoria de una vez para siempre, ni una etapa de la historia a la que podamos dar fin instalando monumentos o a través de actos conmemorativos. Por el contrario, la memoria social es un proceso colectivo que los ciudadanos presentes y futuros de un país construyen y reconstruyen sin cesar por su propia voluntad e iniciativa, un proceso que se va completando generación tras generación. En suma, la memoria es cultura, todo un edificio que un pueblo o una sociedad se empeña en levantar de manera continuada.

En este informe han quedado registrados todos los datos objetivos acerca de los acontecimientos del pasado que se han estudiado, aunque es probable que en el futuro aparezcan nuevos elementos de juicio. En todo caso, tan importante como el conocimiento de los datos es su interpretación, ya que la manera en que comprendemos y dotamos de sentido a lo ocurrido es clave para que nuestro pasado haga luz sobre nuestro futuro.

“La memoria jamás es una restitución idéntica del pasado, sino una reconstrucción continuamente recomenzada del pasado, en función del presente. Incluso la memoria erudita, la de los historiadores, reinterpreta sin cesar el pasado, a la luz del presente: los acontecimientos a los que se refiere pueden ser los mismos, lo que cambia es la interpretación que ha sido dada. Muy a menudo, en efecto, lo que constituye un problema no es tanto los hechos, sino el significado que se les atribuye”.¹⁶²

Claro está que el objetivo de estas líneas no es resumir sucintamente el meollo del informe. Sin embargo, si hubiese que destacar alguna idea, creemos que estos serían sus puntos esenciales: por un lado, **el sufrimiento profundo perdura todavía y muchas heridas siguen aún sin restañarse**; por otro lado, relacionado con lo anterior, **la falta de reconocimiento de todas las víctimas** es palmaria, y llenar ese vacío debería ser nuestra tarea más urgente y prioritaria.

¹⁶² GROPPPO, Bruno. (2002) *Las políticas de la memoria. Sociohistórica*, (11-12). Universidad Nacional de La Plata, FaHCE.

Además, varios de los entrevistados recalcan que **todas las partes deberían emprender una reflexión crítica del pasado**, aunque es frecuente que unos y otros se reprochen mutuamente el no hacerlo. También se considera necesario dar una salida digna a **la grave situación de los presos y presas**, a lo cual contribuiría decisivamente el final de la dispersión y la puesta en libertad de las presas y presos enfermos. De no corregirse, todo ello puede acabar convirtiéndose en el principal obstáculo para seguir dando pasos hacia la convivencia.

Junto con todo ello, en el informe se percibe transversalmente una preocupación generalizada relacionada **con quién y cómo relatar lo ocurrido en el futuro**. Por tanto, si tenemos la voluntad de superar todo el sufrimiento heredado del pasado, habría que prestar especial atención a todas estas cuestiones.

Como ya hemos señalado en la introducción, la finalización de este informe coincidió con un hecho de enorme relevancia para el tema que abordamos en este trabajo, la disolución de ETA. Creemos que la importancia de esa noticia difícilmente puede ser exagerada, ya que uno de los actores fundamentales de nuestra historia de violencia política ha decidido dar por terminada su actividad de manera definitiva. Se opine lo que se opine acerca de esa cuestión, este nuevo escenario debería ofrecernos muchas más oportunidades para dar pasos que hasta hace poco eran impensables. El contexto recién estrenado nos permitirá recorrer caminos desconocidos hasta ahora de manera mucho más fácil, y cerrar heridas y buscar el entendimiento entre diferentes, todo lo cual contribuirá a la recomposición de la convivencia.

Sin embargo, la eficacia exige que todas estas reflexiones de carácter general se traduzcan en actos concretos. En tal sentido, durante el proceso de elaboración de este informe, varias de las personas entrevistadas nos han transmitido sus sugerencias de futuro, que presentamos a continuación de manera resumida y reelaborada:

- Promover iniciativas de reconocimiento de todas las víctimas. En Arrasate, la violencia política ha generado muchas víctimas. Sin embargo, la actitud de la ciudadanía y de las instituciones hacia ellas ha variado según su procedencia. Es imprescindible llenar ese vacío cuanto antes, comenzando, por ejemplo, por Isaías Carrasco.
- Empezar procesos de acercamiento entre víctimas. En opinión de muchos ciudadanos, el encuentro entre Olatz Etxabe y Sandra Carrasco, ocurrido en Arrasate en diciembre de 2016, sirvió de ejemplo y propició reuniones posteriores. Sin necesidad de repetirlo, este hecho sirve para señalar el camino que deberíamos recorrer.
- Abrir un proceso de debate en torno al informe, incluyendo en él a todos los sectores de Arrasate, desde la Mesa para la Memoria y la Convivencia del

Ayuntamiento hasta la propia ciudadanía, a través de diversas asociaciones (jóvenes, personas mayores, mujeres...).

- Profundizar en la búsqueda de la verdad, investigar datos y superar los límites del informe. Hay acontecimientos que, tal y como se dice en el propio texto, requieren de más trabajo y mayor esclarecimiento por parte de los investigadores.
- Garantizar la transmisión, sobre todo la dirigida a los jóvenes. Para ello, habrá que transitar nuevos caminos y buscar medios y espacios alternativos (soportes digitales, audiovisuales, formación no reglada, espacios informales, cómics...), sin abandonar los utilizados hasta ahora.
- Elaborar un Plan Específico de Educación en colaboración con las escuelas. Podrían promoverse iniciativas concretas para trabajar la transmisión de la memoria y la reflexión en torno a ella, sentando las bases de una cultura de los derechos humanos. Este Plan Intensivo de Educación debería abarcar a toda la comarca de Debagoiena.
- Valorar el rol de las familias en la educación y transmisión de los valores, subrayar su enorme importancia y hacer que se impliquen en el ya mencionado Plan Intensivo de Educación.
- Crear un Foro de la Memoria y la Convivencia en colaboración con el Ayuntamiento y las asociaciones del pueblo, con el fin de organizar diversas iniciativas (seminarios, publicaciones, vídeos, escucha o recogida de testimonios...) en torno a la memoria y la transmisión.

Todas estas propuestas, sin embargo, no buscan forzar el ritmo ni tampoco frenar a nadie, sino aprender del pasado, impedir que las situaciones duras y dolorosas aparentemente superadas vuelvan a repetirse en el futuro, y sin olvidar nuestro pasado de violencia, compartir memoria entre quienes desde distintas sensibilidades pretenden forjar una convivencia basada en la pluralidad y el respeto de los derechos humanos.

EPÍLOGO

*Entzuten duzu goizean
negar isil bat haizean.*

*Ezker nahiz eskuin aditu
bi belarri hartzen ditu.*

*Odolak ihes zainetik
lubaki biren gainetik.*

*Mugagabea lausoa
oinazezko itsasoa.*

*Bandoei egin gabe men
ote genezake omen?*

*Omen pairatu dutenei
gure bular estuei dei.*

*Hartu nauzunean aintzat
brintzatu dira harkaitzak.*

*Egiaren arragoa
beti da zabalagoa.*

*Brintzatu bada harkaitza
hor erneko da zuhaitza.*

Jon Sarasua Maritxalar

BIBLIOGRAFÍA Y FUENTES

FUENTES ORALES:

18 entrevistas personales y 14 contrastes realizados con personas diversas de la localidad.

FUENTES DOCUMENTALES:

- Archivo de Lazkao / Lazkaoko Beneditarren Fundazioa. Dokumentazio gunea.
- Archivo-legado de Gesto por la Paz de Euskal Herria. www.gesto.org
- Base de datos de Arovite. Archivo *on line* sobre la violencia terrorista en Euskadi.
- Base de datos de la Asociación de Derechos Humanos Argituz.
- Base de datos de Euskal Memoria Fundazioa.
- Boletín de Noticias del País Vasco, publicación clandestina durante el estado de excepción de 1975. Bilbao.
- Centro de Documentación e Investigación *On Line* de la Fundación Fernando Buesa Fundazioa. Vitoria-Gasteiz.
- Informe de la Comisión de Valoración sobre víctimas de violaciones de derechos humanos y otros sufrimientos injustos producidos en un contexto de violencia de motivación política en la Comunidad Autónoma del País Vasco 1960-1978: *Saliendo del olvido*. Vitoria-Gasteiz: Dirección de Víctimas y Derechos Humanos del Gobierno vasco, 2017.
- *Retratos municipales de las vulneraciones del derecho a la vida en el caso vasco 1960-2010*. Secretaría General para la Paz y la Convivencia del Gobierno Vasco, 2015.
- VascoPress. "Crónica nº 1.176 de documentación y actualidad" de 30/08/2004. Informe monográfico que contiene "Todos los atentados de ETA" hasta febrero de 2004, publicados en el *Zutabe* 79 de ETA.
- Anuarios de *Egin, Berria, Gara...*

- Hemeroteca digital de *Goiena, Mondraberrri, El Diario Vasco, El País, La Vanguardia, ABC, El Mundo...*

BIBLIOGRAFÍA:

- AGIRRE AGIRRE, Joxean (coord., 2010). *Gernikako seme-alabak. Euskal Herria 1960-2010*. Andoain: Euskal Memoria Fundazioa.
- AGIRRE, Lorea. www.berria.eus/ 2017-11-16
- ALONSO, Rogelio; DOMÍNGUEZ, Florencio y GARCÍA REY, Marcos (2010). *Vidas Rotas. Historia de los hombres, mujeres y niños víctimas de ETA*. Madrid: Espasa.
- AMNISTÍA INTERNACIONAL (2018). *Informe 2017/18. La situación de los Derechos Humanos en el mundo*.
- ARGITUZ (2011). El largo camino hacia una política pública de víctimas incluyente y respetuosa con todas las víctimas. Informe de valoración de las políticas públicas de víctimas de la violencia de motivación política en el País Vasco. www.argituz.org
- ARGITUZ (2015). Hacia una memoria compartida. Informe sobre violaciones de derechos humanos y hechos violentos acaecidos en Errenteria de 1956 a 2012. Ayuntamiento de Errenteria. <http://www.errenteria.net/es/html/9/6557.shtml>
- ARGITUZ (2017). Hacia una memoria compartida. Informe sobre violaciones de derechos humanos y hechos violentos acaecidos en Lasarte-Oria de 1956 a 2016. Ayuntamiento de Lasarte-Oria http://administrazioa.lasarte-oria.eus/es/ficheros/24_16588es.pdf
- ARGITUZ (2017). Hacia una memoria compartida. Informe sobre violaciones de derechos humanos y hechos violentos acaecidos en Elgoibar de 1956 a 2016. Ayuntamiento de Elgoibar <https://elgoibar.eus/index.php/148-banner/3200-herritarren-ekarpenak>
- ATXAGA, Mikel. *La implantación del euskera a través de treinta años de historia* nº 72, EUSKAL ETXEAK.

- BIZKARRALEGORRA OTAZUA, Elisabete (2017). *Ser Basque Izan. La resistencia vasca no violenta en el franquismo (1957-1977)*. Tomos 1 y 2. Donostia: Utriusque Vasconiae.
- CARMENA, Manuela, LANDA Jon Mirena, MÚGICA, Ramón y URIARTE, Juan M^a (2013). *Informe-base de vulneraciones de derechos humanos en el caso vasco (1960-2013)*. Por encargo de la Secretaría General de Paz y Convivencia del Gobierno vasco.
- CCOO, LAB y ESK. *Cómo se desmantela la Unión Cerrajera*, publicación elaborada con motivo de la exposición en Monerrón del 3 al 13 de enero de 1993.
- DEL PALACIO ALONSO, Josemaría (2017). *Secuelas de nuestras guerras y derrotas, de la República a la 'modélica' Democracia*. Letras de Autor. Ateneo Republicano Araba.
- ETXEBERRIA, Francisco; MARTIN BERISTAIN, Carlos y PEGO, Laura (2017). *Proyecto de investigación de la tortura en el País Vasco (1960-2014)*. IVACKREI. Instituto Vasco de Criminología de la UPV-EHU. Por encargo de la Secretaría General para la Paz y la Convivencia del Gobierno Vasco.
- EUSKADIKO GAZTERIAREN KONTSEILUAK (EGK) / Consejo de la Juventud de Euskadi (2017). *Jóvenes y Paz: reflexiones sobre el pasado, oportunidades en el presente, retos para el futuro*. <http://egk.eus/eu/bakea-hiru-urteetan-egindako-lanaren/>
- EUSKAL MEMORIA FUNDAZIOA (2014). Varios autores. *La guerra no declarada*. Andoain: Aise Liburuak.
- GROPPPO, Bruno. (2002) *Las políticas de la memoria. Sociohistórica*, (11-12). Universidad Nacional de La Plata, FaHCE.
- FONSECA, Carlos (2014). *Informe sobre la situación procesal de los atentados perpetrados por organizaciones terroristas con resultado de muerte entre 1960 y 2014. Caso vasco*. Por encargo de la Secretaría General para la Paz y la Convivencia.
- FORO DE ASOCIACIONES de Educación en Derechos Humanos y por la Paz / Giza Eskubide eta Bake Hezkuntzaren ELKARTEEN FOROA (2011). *Municipios por la convivencia. Orientaciones éticas para la acción municipal en el País Vasco*. Bilbao.
- GESTO POR LA PAZ (2011). *Las víctimas de actuaciones indebidas del Estado en la lucha antiterrorista*. www.gesto.org

- GARAI, Juan Ramón. *1947ko maiatzaren huelga Gipuzkoako Debagoiengan*, Intxorta. Mondraberrri web orrian.
- GURRUCHAGA ABAD, Ander (1985). *El código nacionalista vasco durante el franquismo*. Anthropos. Colección Conciencia y libertad.
- HALBWACHS, Maurice (2004), *Los Marcos sociales de la memoria*. Barcelona: Anthropos.
- HIDALGO GARCÍA DE ORELLÁN, Sara (2018). *Los resistentes. Relato socialista sobre la violencia de ETA (1984-2011)*. Catarata / Ramón Rubial Fundazioa.
- INTXAURBE VITORICA, José Ramón; RUIZ VIEYTEZ, Eduardo J. y URRUTIA ASUA, Gorka (marzo 2016). *Informe sobre la injusticia padecida por las personas amenazadas por ETA (1990-2011)*. Instituto de Derechos Humanos Pedro Arrupe de la Universidad de Deusto. Por encargo de la Secretaría General para la Paz y la Convivencia.
- INTXAURBE VITORICA, José Ramón; RUIZ VIEYTEZ, Eduardo J. y URRUTIA ASUA, Gorka (mayo 2016). *Informe sobre la injusticia padecida por el colectivo de ertzainas y sus familias a consecuencia de la amenaza de ETA (1990-2011)*. Instituto de Derechos Humanos Pedro Arrupe de la Universidad de Deusto. Por encargo de la Secretaría General para la Paz y la Convivencia.
- LANDA, Jon Mirena (2008). *Informe sobre víctimas de vulneraciones de derechos humanos derivados de la violencia de motivación política*. Dirección de Derechos Humanos del Gobierno Vasco. Vitoria-Gasteiz.
- LÓPEZ ROMO, Raúl (2014). *Informe Foronda. Los contextos históricos del terrorismo en el País Vasco y la consideración social de sus víctimas. 1968-2010*. Instituto de Historia Social Valentín de Foronda, de la UPV-EHU, a instancias de la Dirección de Promoción de la Cultura del Gobierno vasco.
- MARTIN BERISTAIN, Carlos (coord.), 2013. *El tiempo es ahora. ¿Es posible una memoria incluyente en el ámbito local?* Asociación de Derechos Humanos Argituz, Vitoria-Gasteiz.
- NUÑEZ, Luis (coord.) *Euskal Herria y la libertad*. Ocho tomos. Tafalla: Txalaparta, 1993.
- OSSE, Anneke (2007). *Entender la labor policial. Recursos para activistas de derecho humanos*. Amnesty International Nederland / EDAl. Descargar de la página Web de Amnistía Internacional: <http://amnistiainternacional.org/>

publicaciones/51-entender-la-labor-policialrecursos-para-activistas-de-derechos-humanos.html

- SÁEZ DE LA FUENTE ALDAMA, Izaskun (ed.); PRIETO MENDEZA, Jesús, BILBAO ALBERDI, Galo y ETXEBERRIA MAULEON, Xabier (2017). *Misivas del Terror. Análisis ético-político de la extorsión y la violencia de ETA contra el mundo empresarial*. Centro de Ética Aplicada de la Universidad de Deusto.
- SARAVIA BELLES, Mauro y MONGE SARABIA, Julia (2017). *Emeek emana*. Texto de la Exposición. Intxorta 1937 Kultur Elkartea, en colaboración con la Diputación Foral de Gipuzkoa.
- SECRETARÍA GENERAL PARA LA PAZ Y LA CONVIVENCIA (2016). *Sugerencias de políticas de paz y convivencia para el ámbito local*. Gobierno Vasco.
- SILVA, Lorenzo. SÁNCHEZ, Manuel. ARALUCE, Gonzalo (2017). *Sangre, sudor y paz. La Guardia Civil contra ETA*. Barcelona: Península.
- TODOROV, Tzvetan, (2008), *Los abusos de la memoria*. Barcelona: Paidós.
- UGARTE GASTAMINZA, Josu, coord. (2018). *La bolsa y la vida. La extorsión y la violencia de ETA contra el mundo empresarial*. Madrid: La Esfera de los Libros.
- URIBE, Kirmen (2016), *Elkarrekin esnatzeko ordua*. (pp. 318-319). Susa: Zarautz
- VARONA MARTÍNEZ, Gema (2015). DE LA CUESTA ARZAMENDI, José Luis, MAYORDOMO RODRIGO, Virginia, OLALDE ALTAREJOS, Alberto. *El derecho a la memoria de las víctimas del terrorismo*. IVAC-KREI, por encargo de la Secretaría General para la Paz y Convivencia del Gobierno vasco.
- VINYES, Ricard (ed.) (2009), *El estado y la memoria: Gobiernos y ciudadanos frente a los traumas de la historia*. Barcelona: RBA

EGILEA / AUTOR

EDITOREA / EDICIÓN

ARRASATEKO UDALA
AYUNTAMIENTO DE MONDRAGÓN

LAGUNTZAILEA / COLABORADOR

Gipuzkoako
Foru Aldundia